

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Mykolas Römeris

DIENORAŠTIS

1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji

Iš lenkų kalbos vertė

Vaiva Grigaitienė



VERSUS AUREUS

Sudarė:

Bronius Makauskas ir Rimantas Miknys

Lenkišką tekstą dešifravo ir paaiškinimus parašė:

Rimantas Miknys, Zbigniew Solak, Jan Sawicki

Mokslinis redaktorius

Rimantas Miknys

Iš lenkų kalbos vertė

Vaiva Grigaitienė

Recenzavo:

doc. dr. Antanas Kulakauskas, doc. dr. Vladas Sirutavičius

Knygos leidimą parėmė:



Lietuvos tūkstantmečio minėjimo direkcija

Lietuvos Respublikos kultūros ministerija

*Skiriame kolegos ir bičiulio Zbigniewo Solako
atminimui*

Turinys

Pratarmė	VII
Rimantas Miknys. Įvadas	
Mykolas Römeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas	IX
Dienoraštis. XXV tomas. 1918 metų birželio 13–lapkričio 29	1
Dienoraštis. XXVI tomas. 1918 metų lapkričio 30–1919 metų birželio 20 . .	195
Santrumpos.	467
Iliustracijų sąrašas	469
Asmenvardžių rodyklė	471
Vietovardžių rodyklė	482



Mykolas Römeris, Vilnius fotoateljė A. Strauss'as 1909 m.
Nuotr. iš Lietuvos nacionalinio muziejaus, IEM ATV7423.

PRATARMĖ

Mykolas Pijus Paskalis von Römeris (1880 05 17–1945 02 22) – elitinės Teisininkų mokyklos Peterburge absolventas (1892–1901), Jogailos universiteto Krokuvoje studentas (1901–1902), Politikos mokslų mokyklos Paryžiuje kursų klausytojas (1902–1905). Vienas iš XX amžiaus pradžios masonų ložių Lietuvoje atkūrėjų. Buvo žymus Konstitucinės teisės specialistas Tarpukario Lietuvoje, Kauno (Lietuvos, vėliau Vytauto Didžiojo vardo; 1922–1940) bei Vilniaus (1941–1945) universitetų profesorius. 1927–ųjų–1939–ųjų laikotarpiu trims kadencijoms buvo renkamas į Kauno universiteto rektoriaus postą. 1932 metais kaip teisėjas *ad hoc* labai sėkmingai atstovavo Lietuvai ginče su Vokietija Hagos Tribunole, ilgą laiką buvo Lietuvos Aukščiausiojo Tribunolo (1921–1928) bei Valstybės Tarybos (1928–1931) nariu. Pasižymėjo jis ir sudėtingų tuometinių Lietuvos ir Lenkijos, lietuvių ir lenkų santykių srityje, kaip asmenybė, siūliusi neordinarius tam laikotarpiui sprendimus jiems sureguliuoti. Akademiniam diskurse M. Römeris geriausiai žinomas kaip pirmasis lietuvių tautinio atgimimo istorikas ir vertintojas, iki šiolei konceptualiai nepasenusios studijos *Litwa. Studium o odrodzeniu narodu litewskiego* („Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą“) autorius. Jis, be reikšmingų darbų Konstitucinės teisės, istorijos ir politikos srityje, paliko 40 tomų *Dienoraštį* apie 1911–1945 metus. Tai to meto Lietuvos visuomeninio, kultūrinio ir politinio gyvenimo metraštis, rašytas lenkų kalba. Publikavimui pasirinkti *Dienoraščio* 25–26 tomai, kurie saugomi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos Rankraščių skyriuje (F. 138, sign. 2251–2255).

Originalo – lenkų – kalba šaltinis (minėti *Dienoraščio* tomai) šiuo metu baigiamas rengti publikavimui ir bus leidžiamas Lenkijoje. Prie originalaus teksto publikacijos mokslinio parengimo nuo 1998 m. dirbo dvišalė mokslininkų grupė (vadovas – prof. J. Bardach; istorikai – B. Makauskas, Krz. Tarka, Z. Solak, J. Jurkiewicz, J. Savicki, R. Miknys). Lenkijoje rengiama M. Römerio *Dienoraščio* publikacija, kuri

netrukus bus išleista, ir tapo lietuviškos *Dienoraščio* publikacijos pagrindu. Minėtų tomų medžiaga lietuviškoje versijoje bus talpinama 4-iose knygose. Šioje knygoje publikuojamas iš lenkų į lietuvių kalbą išverstas *Dienoraščio* tekstas, kuriame aptarti, išanalizuoti Lietuvos ir Lenkijos santykiai nuo 1918 m. birželio 13 d. iki 1919 m. birželio 20 d. (t. 25 ir t. 26, p. 1–306). Tai ir Lietuvos bei Lenkijos nepriklausomybių realizavimo aplinkybės, ir J. Pilsudskio 1919 m. balandžio mėnesio karinė ir diplomatinė veikla užimant Vilnių. *Dienoraščio* medžiaga, kaip joks kitas to meto šaltinis, yra taip subjektyviai autentiška, jog leidžia išplėtoti ir asmenybės vaidmens istoriškai kintančioje visuomenėje, pereinant jai iš tradicinės (luominės) į moderniąją (demokratinę), sociokultūrinius tyrimus, padeda geriau suvokti modernios, mūsų epochos visuomenės problemų genezę, mentaliteto ypatumus, gali pasitarnauti formuojant istorinę atmintį.

Publikacija skirta ne tik mokslininkams (politikos, kultūros, diplomatijos tyrinėtojams, sociopsichologams, literatūros istorijos tyrinėtojams), bet ir mokytojams, dėstytojams, studentams, moksleiviams.

Tekste išlaikomi originalo rašymo metu naudoti lietuviški terminai, sąvokos, pavadinimai ir vietovardžiai. Lenkiški – transkribuojami, skliausteliuose įrašant originalią versiją prie pirmojo paminėjimo. Taip pat ir vardai bei pavardės. Vardai ir pavardės, turinčios lietuvišką rašymo tradiciją, lietuvinamos. Tos, kurios neturi aiškos genezės, transkribuojamos pagal M. Römerio fiksuotą versiją lietuvinant tik galūnes.

Pažymėtina, kad lenkiško teksto kopijavimą parėmė Atviros Lietuvos fondas. Už ką esame labai dėkingi. Ypač tuometiniam ALF Valdybos pirmininkui prof., habil. dr. Egidijui Aleksandravičiui, kuris jau nuo 1990-ųjų metų akino vieną iš sudarytojų užsiimti *Dienoraščio* rengimu spaudai. Nuoširdžiai dėkingi už kokybišką kserokopijų parengimą šviesios atminties Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos darbuotojai Adai Jonienei bei Rankraštyno darbuotojai Jūratei Jakubavičienei. Už geranoriškumą, supratingumą, nuolatinę paramą rengiant *Dienoraštį* publikacijai taip pat nuoširdžiai dėkojame Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos direktoriui, dr. Jonui Marcinkevičiui, Rankraštyno vedėjai Rimai Cicėnienei bei visoms Rankraštyno darbuotojoms. Už teisę naudoti Lietuvos nacionaliniame muziejuje saugomas nuotraukas, atvirukus bei paramą leidžiant *Dienoraštį* – muziejaus direktorei Birutei Kulnytei. Už iliustracijas, informacinę medžiagą – Annai Garlej-Solak, Lenkijos MA Istorijos instituto padalinio Krokuvoje darbuotojai ir Lietuvos istorikų bičiulei.

Sudarytojai

Vilnius, 2007 m. vasario 27 d.

ĮVADAS

Mykolas Römeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas

Kartais savęs klausiu, ar yra kokia nors prasmė rašyme mano dienoraščio, kurį jau penketą metų be jokio pertrūkio vedu, ar tai nėra bereikalingas jėgų švaistymas? Daug jame plepėjimo, pasvarstymų, nemažai grynai asmeninių išpūdžių ir minčių spekuliacijos [...] Bet kita vertus, pagalvoju sau, jog vis tik, tai ne veltui nudirbtas darbas vien dėl žmogaus psichologinės analizės, visuomenės individo istorinėje aplinkoje bei kaip papildomų žinių – galbūt ir per drąsiai pasakyta – laikmečio ir visuomeninės minties istorijos tyrinėjimams. Kadangi praeitis telkiasi žmonėse, gyvose individualybėse... Nepervertinu savęs, nei savo vaidmens istorijoje, bet kad ir kaip ten būtų, esu ryški individualybė, peraugusi šablonus, todėl mano dvasios raida – reikšminga kaip tokių studijų priedas.¹

Šia dar 1915 metais *Dienoraštyje* užrašyta refleksija M. Römeris nusakė savo santykį su rašytu tekstu ir įvertino jį kaip dokumentą istorijai². Ir neklydo, nes šviesios atminties J. Giedroycas, susirūpinęs *Dienoraščio* publikavimo būtinybe, jį vadino XX amžiaus *Lietuvos metrika*. Panašiai šį dokumentą vertino Česlovas Milošas³ bei Wiktoras Sukiennickis⁴. Kaip epochos dokumentą jį suformavo keturiasdešimt *Dienoraščio* sąsiuvinių (iš tikro – tomų), apimančių 1911–1945 metus. Tai asmeninio M. Römerio gyvenimo ir jo epochos kronika. Rašyta beveik kasdien, nes Römeriui valandos su dienoraščiu buvo tapusios savotiškos disciplinos priemone, vidiniu po-

1. M. Römer, Dziennik, t. 11. Lietuvos mokslų akademijos biblioteka Rankraščių skyrius (toliau – LMAB) F. 138–2237, p. 10 (1915 XI 17 dienos įrašas).

2. Beje, ir 1923 06 10 rašytame laiške T. Vrublevskiui tuo jis neabejoja (LMAB F.7–1322 a, p. 41).

3. Č. Milošas, *Tėvynės ieškojimai*, Vilnius: Baltos lankos, 1995, p. 211, 212.

4. Litwa wobec wojny (Poufny memoriał Michała Römera z sierpnia 1915.). Parengė ir įvadą parašė W. Sukiennicki. *Zeszyty Historyczne*. Zesz. 17. Paryž, 1970, s. 108.

reikiu. Nedaug dienų, kai autorius pasitenkino vienu sakiniu – „šiandien atostogauju“, „šiandien streikuoju“, „šiandien turiu 39° temperatūros, rašyti negaliu“ ar panašiai. Dienai teskyrė vieną puslapį, todėl dažnai, kai įvykių būta daug, rašė labai smulkiu raštu, paraštėje, vertikaliai šalia teksto ar stambesniu raštu ant to paties teksto. Su dienoraščiu stengėsi nesiskirti niekur. Tais atvejais, kai su savimi jo negalėjo turėti – vedė užrašus, kuriuos vėliau perrašė į *Dienoraštį*. Į *Dienoraštį* buvo parašomi ir jo išsiųsti laišakai, pasakytos kalbos, straipsnių apmatai. Jame apstu smulkmenų, „akimirkos“ įspūdžių. Tad neatsitiktinai jis labai išsamus, spalvingas. Jame gana smulkiai išanalizuoti, aprašyti ne tik intymūs autoriaus išgyvenimai, bet ir svarbūs to meto visuomeniniai-politiniai įvykiai, procesai, kuriuose autoriui pačiam teko dalyvauti, jiems vienaip ar kitaip daryti įtaką. Pažymėtina, kad ypač vertinga tai, jog *Dienoraščio* tekstas skaitytoją nukelia į žmogaus, atsidūrusio istorinės tradicijos ir modernybės sandūroje, psichologinę situaciją. Ir daug ką iš karto aiškina arba kviečia kartu apmąstyti... Ir visa tai todėl, kad teksto autorius – žmogus, istoriškai reflektuojantis save ir aplinką. Dienoraščių žanre toks požiūris – retenybė. Kaip tik tai turėdami galvoje, Lenkijos ir Lietuvos istorikai, naudoję *Dienoraštį* savo tyrimams, dažnai kalbėjo apie jo publikavimo būtinybę⁵. Juolab kad ir pats M. Römeris tokią galimybę buvo aptaręs, jo valios vykdytojai irgi jo priesakų nuosekliai laikėsi.

1915 metais ruošdamasis išvykti į J. Pilsudskio legionus, saugoti pirmuosius keletis tomus atidavė seseriai Elvyrai Mieczkowskai, pridėdamas ir laišką-testamentą. Jame Römeris kreipėsi į savo bičiulį Aleksandrą Zasztowtą prašydamas savo mirties atveju deponuoti *Dienoraštį* Rapersvilio muziejuje (Šveicarija), kuriame buvo kaupiami archyvai, susiję su Abiejų Tautų Respublikos praeitimi. Laiške jis nurodė, jog po 50 –ies metų *Dienoraštį* galima publikuoti „visą, be sutrumpinimų, kupiūrų ir pakeitimų“⁶. Šie ir beveik visi karo metu rašyti sąsiuviniai, išskyrus vieną, apėmusį laikotarpį nuo 1915 m. birželio vidurio iki liepos vidurio, kurį Römeris paliko pas Ludwiką Kulczyckį Vienoje ir negrįžtamai dingusį⁷, išliko. Jie po įvairių peripetijų⁸ pateko į Tado Vrublevskio bibliotekos rinkinius. 1924 metais Römeris juos pervežė

5. Apie *Dienoraštį* rašė: J. Ochmański, Zapiski Michała Römery o rewolucji październikowej, *Materiały i studia z okresu 1914–1939*, t. 12. Warszawa 1967, p. 265–273; B. Makowski, Michał Römer i jego dziennik, *Znak* 1989, nr. 6, p. 67–68; R. Miknys, O „Dzienniku“ Michała Römery. *Lithuania* 1998, nr. 4 (29), p. 11–18; Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römery 1880–1920*. Kraków: Arcana 2004, p. 148–154.

6. M. Römer, *Dziennik*, t. 4, MAB F.138–2231, l. 403.

7. Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römery 1880–1920*, p. 153.

8. Z. Solakas nurodo, kad sąsiuviniai buvo saugomi Vionzovcų (Wiązowiec), dvare (Baltarusijoje), iš kur, traukdamasi nuo valstiečių revoliucinių veiksmų, sesuo išvežė juos į Minską ir tik po to – į Vilnių. (Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römery 1880–1920*, p. 152–153.)

iš Vilniaus į Kauną ir kartu su kitais atidavė Kultūros muziejaus, kurio vadovu buvo Juozas Tumas-Vaižgantas, „sąlyginiam depozitui“. Perduodamas *Dienoraščio* sąsiuvinius muziejui jis pridėjo tokį dokumentą:

„Mykolo Römerio Sąlyginis Kultūros Muziejui depozitas

1. Šiuo padedu Kultūros Muziejuje depozitan savo asmens dienyno rankraščius, įdėtus į medinę skrynutę. Depozitui nustatome šias sąlygas.

2. Kol esu gyvas – skrynutė visuomet laikoma užrakinta ir jos raktas tegali būti pas mane. Kultūros muziejus rakto nuo skrynutės turėti negali. Skrynutės turinys jokių atsitikimu negali būti kieno žiūrimas ir laikomieji joje rankraščiai negali būti skaitomi ir negali būti naudojami nei viešam reikalui, nei bet kokiems mokslo darbams.

3. Aš vienas tegaliu laisvai naudotis skrynutės turiniu. Aš galiu visuomet savo nuožiūra, bet ne asmeniniais motyvais atsiimti depozitą, pasiimdamas skrynutę, o teipogi galiu išimti iš skrynutės ir laikinai pasiimti atskirus rankraščių sąsiuvinius arba įdėti naujus. Išimu juos ir įdedu Kultūros Muziejaus Vedėjo arba tarnautojo akivaizdoje.

4. Man mirus, jeigu depozitas iki tam laikui nebus mano asmeniškai arba per įgaliotą šiam reikalui asmenį atsiimtas – depozitas pereina Kultūros Muziejaus nuosavybėn ir įeina į jo rinkinius šiomis rezervomis.

5. Man mirus – skrynutė bus Kultūros Muziejaus Valdybos arba Vedėjo atidaryta dalyvaujant dviem Lietuvos universiteto Humanitarinio fakulteto atstovams ir bus surašytas protokolas bei rastų skrynutėje rankraščių inventorių (sąrašas). Tai padarius – skrynutė su rankraščiais ir vienu inventoriaus egzemplioriumi bus uždaryta ir užrakinta, o raktas bus laikomas Kultūros Muziejaus Valdyboje.

6. Per 25 metus nuo mano mirties dienos rankraščiai, surinkti skrynutėje, negali, negalės būti skaitomi nei vartojami ar tai mokslo darbams, ar bet kuriam viešam ar neviešam naudojimui. Vienintelis asmuo, kuris galės juos žiūrėti ir skaityti Kultūros muziejaus bute – yra mano duktė Celina Römeraitė.

7. Išėjus 25 metams nuo mano mirties dienos visi aukščiau paminėti suvaržymai nustoja galios ir Kultūros Muziejus galės laisvai naudotis skrynutės rankraščiais savo nuožiūra ir mokslo bei kultūros tikslams.

8. Jeigu Kultūros Muziejus būtų likviduojamas, tai aš norėčiau, kad šios skrynutės rankraščiai jokių atsitikimu nebūtų išvežti iš šalies, vadinasi – iš Lietuvos, kurią aš suprantu jos teritorijos sienose nustatytose Lietuvos – Rusijos 1920.VII.12 Taikos sutartimi.

Kaunas, 1924.

Mykolas Römeris

L.Univer. ekstraord. Prof. ir Vyr. Lietuvos Tribunolo teisėjas

Sutinkame priimti Mykolo Römerio depozitą sąlygomis, pareikštomis šiame akte. Humanitarinių mokslų fakulteto įgaliotasis Muziejaus vedėjas

*Docentas Juozas Tumas.*⁹

„Skrynutę“, matyt, papildė ir kitų metų, iki 1933 m. rašyti sąsiuviniai; nes su šiuo aktu susiję *Dienoraščiai* dabar saugomi Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraščių skyriuje.¹⁰ Kiti, – kaip aktualūs ir dažniau reikalingi kasdieniniam naudojimui, buvo kaupiami pas Römerį, o po jo mirties, 1945 m. vasario 22 d., saugomi žmonos Jadvygos.¹¹ Ji 1964 m. gegužę kartu su kitais rankraščiais perdavė juos Vilniaus universiteto bibliotekai.¹² Perdavimo sutartyje kartojasi *Dienoraščio* panaudojimo sąlygos, o tuometinio Vilniaus universiteto rektoriaus prof. Jono Kubiliaus pažymoje nurodoma jo neįkainojama vertė, apibūdinamas autoriaus asmuo.¹³ Siekiant išsamiau supažindinti su šiais autentiškais vertinimais bei vengiant bet kokių nesusipratimų dėl nekupiūruoto *Dienoraščio* publikavimo minėtus dokumentus čia pateikiame ištisai.

„1964 m. balandžio 4 d.

PAŽYMA

Mykolas Riomeris buvo konstitucinės teisės profesorius, dirbęs Kauno universitete nuo 1927 m. 1933–1939 m. buvo šio Universiteto rektorius. Vėliau dirbo Vilniaus universitete profesorium. Mirė 1945 m. Vilniuje. Profesorius Riomeris buvo stambus mokslininkas ir buržuazinės Lietuvos visuomeninis veikėjas. Jis parašė visą eilę mokslinių darbų, kurie turi išliekamąją vertę. Jis visą gyvenimą nuosekliai rašė dienoraštį su labai smulkiais įvykių charakteristikomis, savo komentarais, pažiūra į įvykius ir žmones. Didelė dalis jo dienoraščių pagal susitarimą 1925 m. buvo perduota saugoti Tumo Vaižganto organizuotam muziejui. Dabar tie dienoraščiai yra ieškomi. Dienoraščiai nuo 1937 m. [čia suklusta. Iš tikro – nuo 1933 m. – R. M.] iki 1945 m., bei daugelis mokslinių darbų rankraščių pavidalu liko pas jo žmoną Riomerienę Jadvygą, Igno d., kuri dirbo Panevėžyje „Nevėžio“ fabrike siuvėja.

9. M. Römeris, Sąlyginis Kultūros muziejaus depozitas. 1924. Kaunas, Vilniaus universiteto biblioteka Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS) f. 75–MR27.

10. M. Römer, Dziennik, t. 1–34 (1911 01–1933 05 20), LMAB, F. 138–2229–2263.

11. Jadvyga Čepaitė Römerienė (1905–1988) – antroji M. Römerio žmona. Su pirmąja – Regina Römeryte-Römeriene (1882–1940) susituokė 1909 m. 1910 m. gimus dukrai Celinai (mirė–1944?) faktiškai išsiskyrė. Oficialiai išsiskyrė 1932 m. Su Jadvyga susituokė 1938 m. ir susilaukė trijų dukrų: Konstancijos (1938), Jadvygos (1940) ir Žermenos (1944).

12. M. Römer, Dziennik, t. 35–40 (1933 05 21–1945 02 19), VUB RS F. 75–MR11–MR16.

13. M. Römerio rankraščių perdavimo Vilniaus Valstybiniam V. Kapsuko vardo universitetui dokumentai, VUB RS F. 75–MR 28.

Šie dienoraščiai ir rankraščiai turi didelę reikšmę ir Vilniaus universitetas yra labai suinteresuotas perimti juos ir saugoti. Riomerienė Jadvyga sutinka juos perduoti saugoti Universiteto bibliotekai. Dienoraščiai sudaro gana didelę vertę, todėl būtų tikslinga už jų išsaugojimą skirti drg. Riomerienei Jadvygai, Igno d., vienkartinę pašalpą 800 rub. sumoje.

Vilniaus Valstybinio V. Kapsuko v. Universiteto Rektorius Prof. Dr. J. Kubilius

SUTARTIS

Vilnius 1964 m. gegužės mėn. [...] d.

Vilniaus Valstybinis V. Kapsuko vardo universitetas, toliau vadinamas „Universitetu“, asmenyje prorektoriaus mokslo reikalams drg. Grigonio Jono, veikiančio pagal savo tarnybinę padėtį, iš vienos pusės ir drg. Riomerienės Jadvygos, Igno d., iš kitos pusės sudarė žemiau sekančio turinio sutartį:

I. Sutarties dalykas

- 1. Aš, Riomerienė Jadvyga, Igno d., perduodu „Universiteto“ Mokslinei bibliotekai saugoti savo vyro, buvusio Kauno Valstybinio Universiteto [iš tikro Vytauto Didžiojo vardo universiteto. Šio vardo ideologiniais sumetimais vengta vartoti. – R. M.] rektoriaus, Riomerio Mykolo dienoraščius nuo 1933 metų iki 1945 metų (šešios knygos), rankraščius – penki vienetai apie 300 puslapių, [...] egzempliorių.*
- 2. Vykdydama savo vyro valią leidžiu jo dienoraščius ir kitus šioje sutartyje minėtus darbus panaudoti respublikos mokslo bei kultūros interesams tik praėjus 25 metams po jo mirties.*
- 3. Iki 1970 m. vasario 22 d. draudžiu šiuos darbus skelbti spaudoje, skaityti, naudoti moksliniam ir bet kuriam panašiam darbui.*
- 4. „Universitetas“ priima nurodytus darbus saugojimui ir neša pilną atsakomybę už jų saugumą bei paslapties išsaugojimą sutartyje numatyto termino ribose, t. y. iki 1970 m. vasario 22 d.*
- 5. 1970 m. vasario mėn. 22 d. „Universitetas“ įgauna teisę sutartyje minėtus Riomerio Mykolo darbus tvarkyti savo nuožiūra.*

II. Šalių įsipareigojimai

- 6. Aš, Riomerienė Jadvyga, Igno d., savo vyro dienoraščius ir visus kitus darbus pavedu dukteriai Riomerytei Konstancijai, Mykolo d., dalyvaujant pristatyti į „Universitetą“ ir patalpinti Mokslinėje bibliotekoje.*

14. Dienos data neįskaitoma.

15. Neįskaitoma.

7. Aš, Grigonis Jonas, „Universiteto“ prorektorius mokslo reikalams, priimu iš drg. Riomerienės Jadvygos, Igno d., ir jos dukters Riomerytės Konstancijos, Mykolo d., saugojimui dienoraščius nuo 1933 m. iki 1945 m. (šešios knygos) rankraščių penki vienetai apie 300 psl.
 8. Dalyvaujant Riomerio Mykolo dukteriai Riomerytei Konstancijai „Universiteto“ prorektoriumi Jonui Grigoniui ir Mokslinės bibliotekos direktoriui Vladimiroviui Levui, Jono, sutartyje minėtus darbus patalpinome Vilniaus Valstybinio V. Kap-suko v. Universiteto Mokslinėje bibliotekos nedegamoje spintoje.
 9. Ginčai, susiję su šios sutarties vykdymu, sprendžiami pagal veikiamus įstatymus.
- III. Atsiskaitymo tvarka
10. „Universitetas“, atsižvelgdamas į drg. Riomerienės Jadvygos didelį darbą ir triū-są, išsaugojant Riomerio Mykolo palikimą, suteikia Riomerienei Jadvygai, Igno d., vienkartinę pašalpą 800 rub. (aštuonis šimtus rub.) sumoje.
 11. Ši sutartis sudaroma dviejuose egzemplioriuose, iš kurių vienas randasi „Univer-sitete“, kitas pas drg. Riomerienę Jadvygą.

IV. Šalių adresai

1. Riomerienė Jadvyga, Igno d. – Panevėžys, Radviliškio g-vė Nr. 44.
2. VV universitetas – Vilnius, Universiteto g-vė Nr. 3.

[Parašai]

VVU prorektorius mokslo reikalams Filosofijos m. dr. J. Grigonis

J. Riomerienė

Dalyviai: 1. Riomerytė K. M.

2. Vladimirovas L. J.“

Kartu su sutartyje pažymėtomis šešiomis *Dienoraščio* knygomis Mokslinei bi-bliotekai buvo perduota ir dešimt *Dienoraščio* juodraščio sąsiuvinių, apimančių 1934 m. rugsėjo 28 d. – 1943 m. birželio 24 d. laikotarpį¹⁶. Tai autoriaus pastabos, tekstai, rašyti daugiausia pieštuku išvykose, būnant svečiuose ar situacijose, kai po ranka nebuvo nepatogių ir sunkių minėtųjų knygų. Iš jų buvo suformuoti atitinka-mos dienos įrašai *Dienoraštyje*. Jų apimtis svyruoja tarp dvylikos ir penkiasdešimt dviejų didelio formato (27x21 cm) sąsiuvinio lapų. Baigiant *Dienoraščio* sąsiuvinių odisėjos aprašymą, verta pažymėti, kad sukakus nurodytai datai, su *Dienoraščiu* daugiausia kaip rankraščių specialistas, istorikas ir kaip publikatorius dirbo Vincas Martinkėnas¹⁷. Jis parašė penkių paskutinių tomų lietuviškas santraukas ir suda-rė asmenvardžių, vietovardžių bei dalykines rodykles, kurios saugomos drauge su

16. VUB RS F.75 – MR17 – MR25.

17. Jis Lietuvoje pirmas plačiau aptarė šį dokumentą bei pateikė keletą ištraukų iš jo: V. Martinkėnas, M. Rōmeris ir jo dienoraštis. *Kultūros barai*, 1976, nr.10, p. 53–60.

tais tomiais. Be to, parinko 1920–1945 m. laikotarpio kai kurių svarbesnių politinių ir kultūrinių įvykių aprašymo ištraukų (apie 385 lapus), išvertė jas į lietuvių kalbą ir publikavo 1990–1992 m. žurnalo *Kultūros barai* numeriuose¹⁸. Originalo kalba ir anksčiau, ir vėliau būta smulkesnių *Dienoraščio* ištraukų publikacijų¹⁹.

Mirtis sutrukdė užbaigti darbą istorikui Zbignewui Solakui, jis rengė publikacijai sąsiuvinius, kurie buvo rašyti M. Römerio dalyvavimo J. Pilsudskio legionų akcijoje laikotarpiu (1915–1916)²⁰. Džiugu, kad šviesios atminties mokslininko pastangos, atrodo, nenueis perniek. Jo žmona Anna Garlej-Solak ir kolega Janusz Tadeusz Nowakas jau baigia darbą ir tikėtina, jog metų pabaigoje šie sąsiuviniai bus išleisti. O tuomet, vykdant mokslininko valią, juos bus galima versti ir į lietuvių kalbą.

Dar keletas žodžių apie sąsiuvinius, kurie neįeina į šį dokumentų rinkinį. Yra likę keletas fragmentų dienoraščio, rašyto vaikystės ir ankstyvos jaunystės metais. Apibūdindamas „pagrindinį“ dienoraštį, Römeris pastebi, kad rašyti dienoraštį „*buvaui visuomet linkęs (pirmąjį savo dienoraštį rašiau dar ankstyvoje vaikystėje, kurį 1888 ar 1889 metais praradau, vėliau pradedant 1891 iki pat 1897–1898 metais su trumpais pertrūkiais vėl rašiau, po to vėl pradėjau ir nutraukiau), tačiau niekada jis nebuvo toks nenutrūkstamas kaip nuo 1911 m.*“²¹ Minėtieji ir Paryžiaus studijų (1902–1905) laikotarpio dienoraščiai buvo sunaikinti. Anot jo, „*senųjų fragmentinių mano dienoraščių sąsiuviniai rašyti iki 1911 m. buvo Bagdoniškyje kartu su mano laišku ir įvairių popierių archyvu. Karo metais beveik viską tai sunaikino vokiečių kareiviai, gyvenę Bagdoniško name. Iš jų liko tik nedidelė dalelė, kuriuos mačiau [1919 m.] vasarą netvarkingai besivoliojančius tamsioje salelėje ant namo viršaus,*

18. Mykolas Römeris, Dienoraštis. Ištraukos. *Kultūros barai*, 1990 nr. 1–12, 1991 nr. 1–12, 1992 nr. 1–4. Vincas Martinkėnas, baigdamas ištraukų publikaciją, yra pažymėjęs: „Prof. Mykolo Römerio dienoraštis yra svarbus ir brangus Lietuvos istorijai palikimas, skelbtinas spaudoje, jei ne visas ištisai, tai bent dalimis, ir verstinas į lietuvių kalbą. Mokslo vyrai ateityje turėtų išleisti apie M. Römerį monografiją, kurios jis yra nusipelnęs kaip didis Lietuvos patriotas, visuomenės veikėjas ir mokslininkas“. (V. Martinkėnas, Vertėjo žodis. *Kultūros barai*, 1992, nr. 4, p. 75.)

19. J. Ochmański, Zapiski Michała Rómery o rewolucji październikowej, *Materiały i studia z okresu 1914–1939*, t. 12, Warszawa 1967, p. 265–273; Tas pats, Kulisy wyprawy wileńskiej Piłsudskiego 1919 r., *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich*. Warszawa, 1968, t. 3, p. 66–Z. Solak, Krakowskie obchody rocznicy powstania legionów polskich w Dziennikach Michała Rómery. *Rocznik Krakowski*, t. LX, 1994, p. 129–131; Tas pats, Wyprawa kowieńska Michała Rómery w 1919 r., *Niepodległość*, t. 27, Nowy Jork–Londyn, 1995, s. 129–163; R. Miknys, Podróż Michała Rómery z Wilna do Kowna w listopadzie 1920 r. – fragment „Dziennika“, *Biuletyn Historii Pogranicza*, nr. 4, Białystok 2003, p. 69–80; Michał Römer, Kulisy misji kowieńskiej (Fragmenty Dziennika: wiosna 1919) Parengėjai: B. Makauskas ir R. Miknys. *Arcana. Kultura. Historia. Polityka*, Kraków 2006, lipiec–paždziernik, p. 33–88.

20. Beje, legionų laikotarpio dienoraščiai (t. 9–18) konspiraciniais sumetimais buvo pasirašyti „Mateusz Rzymiski“ (Motiejaus Romėno) vardu.

21. M. Römer, *Dziennik*, t. 26. LMA B F. 138–2252, 1919 10 27 įrašas.

deja, nepatikrinau kas liko, o ko jau nebėra“²². Dabar mums jau aišku, kad liko, kokiais tais keliais atsidūręs Tautinės bibliotekos Varšuvoje fonduose ketvirtąsį paau-glystės laikotarpio dienoraščių tomelis, apimantis 1893 11 14–1895 02 02 laikotarpį²³. Aišku, jis savo informaciniu krūviu bei analizės lygiu neprilygsta „pagrindiniam“, tačiau, kaip nurodo Z. Solakas, „jau šis „jaunuolio“ dienoraštis, liečiantis Teisininkų („pravovieđų“, anot Römerio) mokyklos laikus liudija apie labai didelę rašančiojo brandą bei suteikia gana daug, nors ir epizodiškos, informacijos apie rusišką moky-klą XIX a. pabaigoje, peterburgiškąją poloniją ir Kauno gubernijos dvarininkų kas-dienybę“²⁴. Pritariu Kolegos pastebėjimui, kad ir dienoraščio užrašų reguliarumu ir netgi intelektualumo lygiu M. Römeris išsiskiria iš kitų šios giminės atstovų gausių dienoraščių bei memuaristikos²⁵. Autorius čia atsiskleidžia, ne tik kaip teisininkas, bet ir psichoanalitikas, sociologas, istorikas, politologas ir, kaip rodo mūsų publika-cijos puslapiai, netgi kalbotyrininkas...

Skaitytojui gali kilti klausimas, kodėl „pagrindinis“ dienoraštis publikuojamas ne nuo pradžios, t. y. nuo 1911 metų? Čia lėmė pragmatiniai sumetimai. Atsižvelgta į tai, kad politika, valstybiniai santykiai mūsų, o ir Lenkijos, visuomenėje tebėra viešojo gyvenimo ašimi. Todėl parinkti pirmajai publikacijai tie *Dienoraščio* sąsiu-viniai, kurie atliepia pirmiausia šias aktualijas. Tai patys „karščiausi“ Lietuvos ir Lenkijos, kaip visuomenių ir kaip valstybių, santykių metai. Pats M. Römeris buvo abiemis šalims svarbių įvykių sukuryje. Asmeniškai pažinojo J. Pilsudskį ir A. Prys-torą, A. Smetoną, J. Vileišį ir P. Leoną bei eilę kitų asmenų, dalyvavusių kuriantis Lietuvos, Lenkijos valstybėms, mezgantis abiejų pusių konfliktui ir vidiniam, ir išoriniam. Jų bei su jais susijusių įvykių charakteristikos – išsamios, spalvingos, vertinimai dažnai netikėti, netgi laužantys gausios Lietuvos ir Lenkijos modernaus valstybingumo kūrimosi istoriografijos suformuotus stereotipus. Tad šia publikaci-ja siekta atkreipti dėmesį į visą dienoraštį, sudominti jo turiniu tam, kad atsirastų galimybės ir kitų sąsiuvinų išleidimui.

Norint suprasti tuos vertinimus, suvokti jų motyvaciją bei autoriaus įžvalgų gilumą, būtina apibūdinti M. Römerio pasaulėžiūrą, pristatyti bei paanalizuoti jo „ikikarinio“, „karinio“ laikotarpio (1905–1918 m.) biografijos epizodus, atidžiau pa-žvelgiant į jo veiksmus bei mintis, susijusias su Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo

22. Ten pat.

23. M. Römer, Dziennik, t. 4. Tautinė biblioteka Varšuvoje /Biblioteka Narodowa w Warszawie/, sygn. II 8777.

24. Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, p. 150.

25. Ten pat. Dienoraščių, atsiminimų rašymas buvo kelių plačios Römerių giminės kartų tradicija. Deja, tik maža šio didžiulio palikimo dalis publikuota: *Pasmo czynności ciągiem lat idące ... Z dziejów Romerów na Litwie*. Parengė Anna i Andrzej Rosnerowie. Epilog Andrzej Romer. Warszawa, 1992; Nie ustawamy więc w ochocie pisania... *Z dziejów Romerów na Litwie*. Išleido Danuta Komolowa, Warszawa 1992; Eugeniusz Romer, Dziennik, t. 1: 1914–1918; t. 2: 1919–1923, Warszawa 1995.

perspektyvomis. Išsamesnei autoriaus biografijai čia neskirsime vietos, nes skaitytojui lengvai gali būti prieinama neseniai pasirodžiusi profesorius Mindaugo Maksimaičio parašyta M. Römeriui skirta monografija²⁶, kurioje įvairiais aspektais (mokslininkas, pedagogas, kultūrininkas) analizuojama, aprašoma ir aptariama jo asmenybė. Biografistikos požiūriu, ši studija vertintina kaip darbas, kuriame puikiai dera akademiškumas su emocionalių vertinimų, vaizdingu pasakojimu, nevengiant anekdotinių situacijų, iliustruojant amžinininkų spalvingais atsiminimais apie Römerį profesorių, kolegą, rektorių ir t. t. Gilesniam M. Römerio biografijos nagrinėjimui gali pasitarnauti ir specialus *Lietuvių atgimimo istorijos studijų* tomas²⁷ bei toje pačioje serijoje publikuota Jano Sawickio monografija. Pastarojoje – specialus skyrius skirtas M. Römerio biografijai²⁸. O netrukus tik lietuviškai skaitančiam bus prieinama ir dabar verčiama Kolegos ir Bičiulio iš Krokuvos Zbigniewo Solako veikalas *Tarp Lenkijos ir Lietuvos. Mykolo Römerio gyvenimas ir veikla 1880–1920 metais*²⁹, kuriame jauno žmogaus branda aptariama susiejant ją su modernių lietuvių ir lenkų tautinių visuomenių tapsmu. Skaitantis lenkiškai, be paminėto veikalo, dar daugiau biografistinių darbų ras Lenkijos istoriografijos aplinkoje³⁰.

Bene svarbiausias M. Römerio biografijos faktas, tapęs paveikiu „neordinarios“ jo asmenybės formavimuisi, – kilmė bei giminė. Tai pripažįsta visa ligšiolinė istoriografija, tai tvirtina, kaip toliau pamatysime, ir jis pats.

Būtent kilmė bei su ja susijusi tam tikra giminės vertybių tradicija suponavo M. Römerio pasaulėjautos bei pasaulėžiūros atraminius elementus. Vienoje iš savo autobiografių jis yra nurodęs, jog „*mano tėvo – Römerio giminė – vokiečių, būtent saksų kilmės. Ji pateko Lietuvon ne tiesiai iš Saksonijos, o per Livžemę (Livoniją); būtent Livžemės (Livonijos) Kardo [Kalavijuočių riterių ordino sekuliarizacijos metu vienas saksų Römerių, mano protėvis, buvo to ordino riteris; jis priėmė evangelikų ti-*

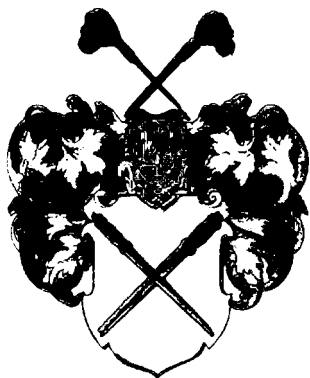
26. M. Maksimaitis, *Mykolas Römeris – Lietuvos sūnus*. Vilnius: Mykolo Römerio universitetas, 2006, p. 230.

27. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Römeris. Vilnius: Saulabrolis 1996. (Žr.: M. Maksimaitis, Mykolo Römerio kelias į pilietiškumą, p. 24–34; Mykolo Römerio autobiografija. Parengė M. Maksimaitis, p. 180–227; V. Aleksiejūnas, Iš Römerių giminės genealogijos, p. 10–15; S. Deveikis, Römerių Bagdoniškis, p. 16–23.)

28. Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių tautinės problemos / *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 15. Vilnius: Eugrimas 1999, p. 15–75.

29. Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, Kraków. Arcana 2004.

30. *Pasmo czynności ciągiem lat idące ... Z dziejów Romerów na Litwie*. Parengė Anna i Andrzej Rosnerowie. Epilog Andrzej Romer. Warszawa, 1992, p. 157, 162.; J. Bardach, *O dawniej i niedawnej Litwie*. Poznań 1988, p. 220–221; Z. Jundziłł, *Z dziejów polskiej myśli politycznej na ziemiach b. W. X. Litewskiego. Wspomnienie wileńskie*, in Alma Mater Vilnensis, t. V, Londyn 1958, p. 43; S. Kieniewicz, w *Polski Słownik Biograficzny*, t. 31, z. 4, s. 131.; Z. Solak, *Niedokończona autobiografia Michała Römera*, Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie, Rok XLI (1996), s. 91–122; Tas pats, *Listy Michała Römera do Ludwika Abramowicza z lat 1908–1938. Wstęp*, Rocznik Biblioteki w Krakowie, Rok XLIV (1999), s. 307–327; tas pats, *Krakowskie Obchody rocznicy powstania legionów polskich w Dziennikach Michała Römera*, in Rocznik Krakowski, t. LX, 1994, s. 129–131.



Kilmingtonų Römery giminės herbas „Dvi piligrimų lazdos“, dail. A. M. Hildebrantas (C.A. von KLINS-PORG *Baltisches Wappenbuch. Wappen sämtlicher, den Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel zugehöriger Adelsgeschlechter, die Wappen sind gezeichnet von Adolf Matthias Hildebrandt, Stockholm: F.&G. Beijer, 1882. – L.92).*

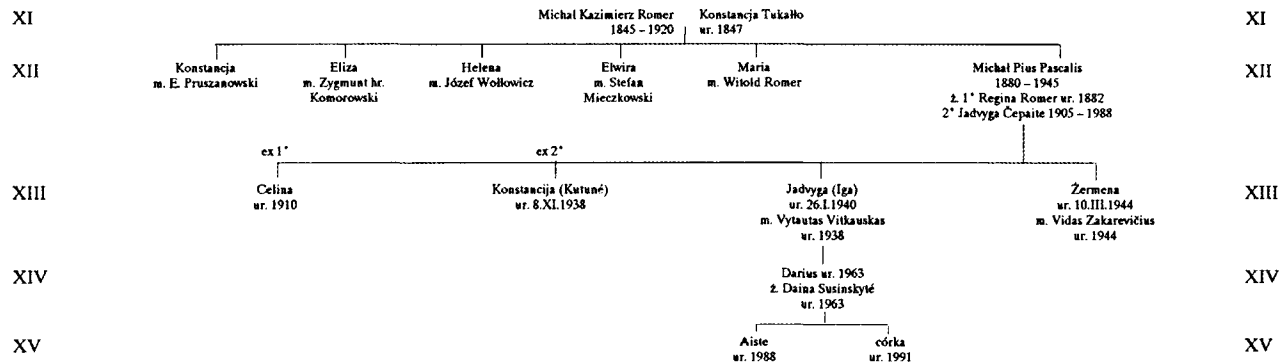
kėjimą, apsidėdė ir įsteigė Livžemių Römery šaką; vienas gi jo ainių – Motiejus Rōmeris – XVII amžiuje, būdamas dėl politinių priežasčių ištremtas iš Livžemės ir nustojęs ten savo turtą, kurie tapo konfiskuoti, įstojo lenkų–lietuvių Respublikos tarnybon kaip artilerijos generolas ir priėmė katalikų tikėjimą³¹. Jis ir jo vaikai apsigyveno Lietuvoje, kur (Trakų vaivadijoje) gavo ir vėliau prisipirko dvarų, ir nuo XVII amžiaus Römery šaka tebegyvena Lietuvoje.

Aš priklausau aštuntai kartai nuo ano Motiejaus Rōmerio (I. Motiejus Rōmeris – II. Motiejus II Rōmeris – III. Steponas Jurgis Rōmeris – IV. Steponas Dominikas Rōmeris – V. Mykolas [Juozapas] Rōmeris – VI. Mykolas II [Steponas] Rōmeris [1816–1845; senelis] – VII. Mykolas III Kazimieras Rōmeris [tėvas] VIII. Aš, Mykolas IV Rōmeris). Per tą kartų eilę Rōmerių šaka susigiminiavo ir asimiliavosi su Lietuvos bajorija, priėmusi ir tos bajorijos pasisavintą kultūrą.³² Daugumas šios giminės vyrų buvo patriotizmo ir tarnavimo Tėvynei pavyzdžiu. Jie ištikimai laikėsi minėtojo Motiejaus Rōmerio (1606–1699), pasekusio savo tėvo Stepono gyvenimo pavyzdžiu, priesakų, išdėstytų jo testamente. Šis testamentas, sau-

gotas kaip „relikvija šeimos archyve, tapo kelrodžiu kiekvienam iš jo palikuonių. O jo žodžiai – „nuolankiai prašau ir maldauju visų savo vaikų ir anūkų, kad mūsų

31. Šeimos herbas „Scipion“ – vienas iš žinomiausių tarp Livonijos giminių herbų. Viena iš istoriografijoje pateikiamų teorijų nurodo, kad giminės pirmtaku buvo kartu kunigaikščiu Albertu Saksoniečiu 1223 m. į Livžemę (Livoniją) atvykęs riteris Berenda Rōmeris iš Marientalhalio ir Steinpleisso namų. (Eugeniusz Rōmer, *Dzieje rodu Rōmerów na Inflantach i na Litwie*, Londyn 1947, p. 5; Teodor Żychliński, *Złota księga szlachty polskiej, Rocznik V-ty*, Poznań 1883, s. 252). Kita tvirtina, kad giminės pradžia sietina su Simonu (Simeon) Rōmeriu, apsigyvenusiu Estijoje XV amžiaus antrojoje pusėje. Vis dėlto neabejojama tik dėl Sebastijono Rōmerio asmens, gyvenusio XV ir XVI amžių sandūroje estiškose Hario ir Virlandijos provincijose ir pripažistamo pirmosios šios giminės atstovu. (E. Rōmer, *Dzieje rodu Rōmerów na Inflantach i na Litwie*, 1-a genealoginė lentelė, p.13). Pastarojo proanūkis Steponas Rōmeris (1560–1635 m.) ir buvo Motiejaus tėvas. Jis buvo vienu iš Livoniją valdžiusio Kettlerių giminės kunigaikščio žemių administratoriumi. Po Kircholmo (Salaspilio) mūšio 1605 m., už dalyvavimą jame, gavo Kuršę Holšvigo valdą. Tačiau 1617–1622 m. Švedijos karaliui Gustavui Adolfui užvaldžius didžiąją dalį Livonijos, Steponui Rōmeriui teko rinktis: ar tarnauti naujam valdovui ir išsaugoti savo valdas, ar aukoti jas vardan ištikimybės savo Tėvynei. Apsisprendė vardan pastarosios. Netekę savo valdų, Rōmeriai persikėlė į Lietuvą. Čia tapę *Hominēs novi*, turėjo įrodyti esą verti vietinių kaimynų pasitikėjimo ir pagarbos. Ir tikrai ją pelnė. Neatsitiktinai vėliau buvo sakoma: „*Steponas Rōmeris, kad išliktų ištikimas Lietuvos-Lenkijos valstybei, galėtų visus savo turtus prarasti*“ (V. Aleksiejūnas, *Iš Rōmerių giminės genealogijos*, min. veik., p. 12).

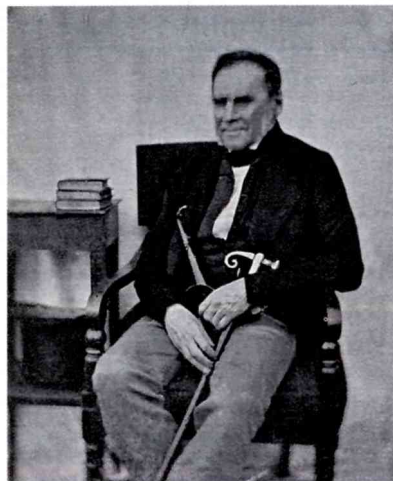
32. *Mykolo Rōmerio autobiografija*. [Rankraščio, saugomo Lietuvos mokslų akademijos bibliotekoje, F. 138–2272 tekstą spaudai parengė Mindaugas Maksimaitis] *Lietuvos mokslas*–94, II tomas, 4(5) knyga, p. 111; Kartota: *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Rōmeris, p. 180–227.



Genealoginė Römerių giminės lentelė. XII – XV karta. Mykolo Kazimiero Römerio ir Konstancijos iš Tukałų palikuonys. Lentelė parengta remiantis: Eugeniusz Römer, *Dzieje rodu Römerów na Inflantach i na Litwie*, Londyn, 1947.

*namuose jie visada puoselėtų garbingą, taurią, ištikimą meilę Tėvynei, kad tėvai ši priesaką perduotų vaikams ir niekada, ypač kai sunku, jo neatsižadėtų*³³ – buvo perduodami iš kartos į kartą.

XIX amžiuje, kai Tėvynė buvo Rusijos priespaudoje, ši giminė savo patriotiškumu ypač išgarsėjo. Tarp jų išsiskiria mūsų herojaus prosenelis, Mykolas Juozapas Rōmeris (1778–1853). 1812 m. Vilniaus miesto burmistras, 1814



Mykolas Juozapas Rōmeris (1778–1853), Vilniaus miesto burmistras 1812–1814 m., dagerotipas, XIX a. 5-as dešimtmetis, fotografas nežinomas.

Lietuvos nacionalinis muziejus, ATV 6977.

metais bajorų išrinktas Trakų pavieto maršalka, o 1820 metais tapęs Vilniaus gubernijos maršalka, M. J. Rōmeris visada buvo „prigimtinių žmogaus teisių ir laisvių gynėju“³⁴. Ir būdamas masonų ložės „Uolusis lietuvis“ nariu ir veikdamas bei nuo 1820 m. vadovaudamas Šu-bravcų draugijai kėlė valstiečių išlaisvinimo iš baudžia-vos idėjas. Pirmininkavo ir garsiajam Vilniaus guber-niniam seimeliui, svarsčiusiam valstiečių išlaisvinimo klausimą. Kaip teigia H. Mościckis, „Seimo maršalka didžiąja balsų dauguma (105 prieš 5) buvo išrinktas vi-suotinai gerbiamas, tuometinis Trakų apskrities maršal-ka, Mykolas Juozapas Rōmeris“³⁵. Vėliau, jau 1826 metais, už tokį patriotiškumą jis kalėjo Varšuvos kalėjime bei Petropavlovsko tvirtovėje. 1830 metais, vos spėjęs grįžti į Tėvynę, buvo ištremtas dvejiems metams į Voronežą³⁶. Tik grįžęs pasišventė šeimos ir valdų reikalams. Kaip tik jis galutinai 1808 m. išpirko, dar 1786 m. Stepono Dominiko formaliai įgytas, Bagdonišio valdas, kurios

su anksčiau gautomis Kriaunų ir Antanašės – sudarė vieną kompleksą³⁷. Neabejoja-ma, kad Bagdonišio dvaro sodybos karkasą suformavo kaip tik jis³⁸. Iš čia ir kilo šios giminės Bagdonišio linija, kurios tęsėjais buvo Mykolas II Steponas, Mykolas

33. *Pasmo czynności ciągłym lat idące...*, p. 9; E.Rōmer, *Monografia rodu Rōmerów*, LMAB, F. 138–2373, p. 43–44.

34. H. Mościcki, *Pod znakiem orla i pogoni*, Lwów, 1933, s. 66.

35. Ten pat.

36. *Nie ustawajmy więc w ochocie pisanie ... Z listów i dzienników trzech pokoleń. Z dziejów Rōmerów na Litwie*, Parengė ir įžangą parašė Danuta Komolowa, Warszawa 1992, p. VIII.

37. S. Deveikis, Rōmerių Bagdoniškis, min.veik. p. 16–17; Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Rōmera 1880–1920*, p. 18–19.

38. Spėjama, kad šiuo metu seniausias sodybos pastatas, labai apgriuęs tinkuoto mūro sienomis namas – 1833 m. inventoriuje minimas pagrindinis rūmas. Šiame inventoriuje be jo, minimi taip pat svirnas, arkli-dė, degtinės varyklos pastatas, rūsys, tvartas, vasaros ir žiemos kluonai, paukštidė. (S. Deveikis, Rōmerių Bagdoniškis, min. veik. p. 17). 1874 m. buvo pastatytas naujas gyvenamas namas (Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Rōmera 1880–1920*, p. 21).

III Kazimieras ir „mūsiškis“, Mykolas IV Pijus Paskalis. Beje, prieš pat mirtį, 1852 m. Mykolas Juozapas minėtąjį kompleksą padalino: Antanašę ir Kriaunas pavedė sūnui Edvardui Römeriui, žymiam dailininkui, o Bagdoniškį, – vaikaičiui, anksti mirusio sūnaus Mykolo Stepono sūnui Mykolui Kazimierui Römeriui (1845–1920)³⁹. Šis 1869 m. Drezdene vedė Konstanciją Tukaľlo, Vileikos pavieto bajorų maršalkos, 1863 m. sukilėlių atviro šalininko, Sibiro tremtinio Mečislovo Tukaľlo dukrą. Po tremties jo šeima buvo emigravusi į Drezdeną. Jaunieji grįžo į Bagdoniškį ir sėkmingai ėmėsi ūkininkavimo ir dvaro pastatų puoselėjimo. Šeima sparčiai gausėjo. Viena po kitos pasaulį išvydo dukros: Konstancija (1870 06 19), Eliza (1871 10 50), Helena (1873 06 14), Elvira (1874 09 12). 1877 m. gimęs ilgai lauktas sūnus, kuriam tradiciškai buvo duotas Mykolo vardas, po 7 mėnesių mirė. Netrukus, 1878 06 18, vėl gimė dukra Marija, o kiek vėliau, – 1880 05 17 – ir Mykolas Pijus Paskalis Römeris. Nepaisant to, kad tėvo rūpesčiu buvo daugiau ūkis nei visuomenės reikalai, šeimoje tvyrojo patriotinė atmosfera. Anot Römerio, „[...] Karai už laisvę ir nepriklausomybę, sukilimai, sąmokslai – tai buvo gyva epopėja, kuria maitinosi mano įspūdžiai ir idealai nuo mažų dienų. Žuvimai karo laukuose, ištrėmimai, emigracija, kalėjimas – tai buvo garbės titulai, apie kuriuos sužinodavau ne tik iš knygų, bet ir gyvų mano tėvų ir jų giminių žodžių. Nukentėjusiųjų vardai – tai buvo ne pašalinių žmonių, bet mano dėdžių, senelių ir t. t. vardai. Visa, kas valdiška, kas apskritai rusiška – buvo nekenčiama, nes buvo smurto, neteisingumo, skriaudos simbolis. Kiek buvo nekenčiamas Rusijos ir rusų vardas, tiek aukštai ir šviesiai mano sąmonėje žibėjo Lenkijos ir Lietuvos, lenkų ir lietuvių vardas. Tai buvo teisingumo ir tiesos, laisvės ir garbės vardai. Tokiais buvo mano vaiko įspūdžiai ir sąvokos, kurie giliai veikė mano sąmonę.“⁴⁰ Ir tai vyko daugiau motinos nei tėvo įtakos dėka.⁴¹ Vaiką veikė ir aukštaitiškai lietuviška dvaro aplinka. Šeima su tarnais lietuviais bendravo lietuviškai, nepaisant, kad ir tėvas, ir motina laikė save lenkais. Lenkiškumas ir lietuviškumas, kalbos ir kultūrinės tradicijos prasme, tuomet dar nebuvo priešprieša. Kaip nurodo M. Römeris, „šeima buvo lenkų tautinės kultūros, šeimos kalba – lenkų. Tačiau turėdamas auklę lietuvių – aš pirma išmokau kalbėti

39. S. Deveikis, Römerių Bagdoniškis. min. veik. p. 17.

40. Mykolo Römerio autobiografija. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Römeris, p. 186.

41. Savo autobiografijoje M. Römeris pažymi, kad „mano sąmonei, pažiūrų bei visuomeninių idealų formavimuisi tėvas neturėjo jokios įtakos, bet aš visada žavėjaisi besąlygišku jo sąžiningumu, ir galbūt jis mano širdyje įdiegė padarumo kultą ir pasibjaurėjimą veidmainyste. [...] Motina man darė didžiausią įtaką. Kai augau, jos jausmai ir pažiūros formavo mano mąstymą“. Anot jo, kaip tik motina buvo labiau artima liaudžiai, humanistė, gailestinga, bendravo su kaimo žmonėmis, lankė valstiečių sodybas, pažinojo jų gyvenimą, jiems padėjo, ypač gimdyvėms, neskyrė savęs nuo jų, o jos lenkiškumas buvo vietinis, susijęs su istorinės Lietuvos tradicija. Apsiskaičiusi, tolerantiška ir, – skirtingai nuo tėvo – nebuvo scholastinės katalikybės adeptė. Jos katalikybė buvo „stilizuota kalviniškos tradicijos“, kurią perėmė iš kalvinės motinos – Konstancijos iš Švidų [z domu Świda] (Auto-žyciorys Profesora Michała Römera, LMAB, F: 138–2262, l. 15, 23–25).



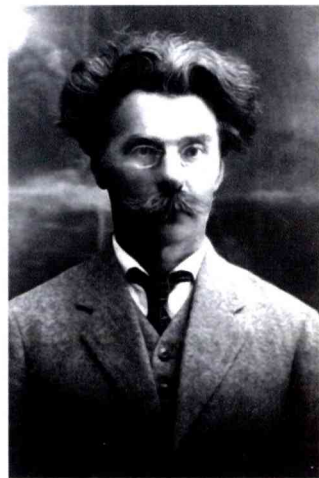
Bagdoniškio dvaras XIX a. pab. – XX pr. Iš Römerio šeimos albumo.

lietuviškai, negu lenkiškai⁴². Prie viso to, asmenybės formavimuisi akivaizdi ir šiaurės rytų Lietuvos kraštovaizdžio paveika. Anot jo, „veiksnys, kuris [...] turėjo labai smarkiai veikti mano psichiką, buvo Bagdoniškio kraštovaizdis, tikrai nepaprastai nuostabus, turintis priekalnių kraštovaizdžio bruožų [...]. Man atrodo, kad Bagdoniškis, ypač jo kraštovaizdis, ir yra tas raktas mano meilės Lietuvai ir jos tautai, o kartu ir mano politinei-tautinei nuostatai...“⁴³ Paauglystės, jaunystės metais visa tai pasitaravo jo visuomeninių-politinių nuostatų formavimuisi. Mokydamasis elitinėje Teisininkų mokykloje Peterburge (1892–1901), studijuodamas Jogailos universitete Krokuvoje (1901–1902) bei Politikos mokslų mokykloje Paryžiuje (1902–1905) M. Römeris susipažino su socialistinėmis idėjomis, perprato nacionalizmo idėjų patrauklumą ir pavojų. 1898–1901 m., masiniai Rusijos universitetų studentijos bruzdėjimai, streikai pasiekė ir „pravoviečių“ jaunimą. Tad Römeriui kartu su kitais teko dalyvauti sueigose, mitinguose, klausyti „karštų revoliucinių kalbų“. Toku būdu, anot jo, „baigdamas „Pravoviečių“ mokyklą aš jau buvau persiėmęs naujomis idėjomis ir sąvokomis,

42. Prof. Mykolo Römerio autobiografija / Parengė Mindaugas Maksimaitis. *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Römeris, p.230. (Originalas saugomas: Lietuvos valstybės archyvas, F. R-762, ap. 2, b. 494).

43. Auto-žyciorys Profesora Michała Römera, LMAB, F. 138–2262, l. 26–27.

kurių mano šeimoje ir apskritai dvarininkų visuomenėje aš rasti negalėjau. Mano senas revoliucinis nusistatymas be tautinio [lenkiško istorinės Lietuvos prasmės] ir politinio (valstybinio), įgijo dar ryškų socialinį pobūdį. Aš netapau socialistu, bet buvau įsitikinusi griežtu demokratu, karštu liaudininku – jeigu ne veiksmu, tai bent aiškiomis ir griežtomis šios krypties simpatijomis.⁴⁴ Paryžiuje šias nuostatas sutvirtino tam tikra praktinė veikla: 1903–1904 metais Römeris buvo vienu Lenkijos socialistų partijos buvusio studentų būrelio *Spójnia* („Jungtis“) bei draugijos *Związek Postępowej Młodzieży Polskiej* („Pažangiojo lenkų jaunimo sąjungos“) vadovu. Tuo metu bei vėliau palaikė ryšius ir labai gerbė vieną iš PPS („Lenkijos socialistų partijos“) lyderių Boleslovą Limanowskį, bičiuliavosi su kitais šios partijos nariais (Stanislovu Gierszynskiu ir kt.).⁴⁵ Kaip tik Paryžiuje įvyko ir Römerio realios, besiformuojančios modernios Lietuvos, „atradimas“. Čia jis „atrado“ savo pilietinę („krajovco“) poziciją ir tapo lietuvių atgimimo šalininku. Per St. Gieszynskį, jis suartėjo su čia veikusia lietuvių studentų draugija *Lithuania*. Kaip jis pats nurodo: „Iki 1904 metų mažai apie tai svarsčiau, nors suvokiau lietuvių klausimo svarbą, o širdyje jaučiau sentimentų lietuvių reikalui.“⁴⁶ Ir tik po pokalbių su aktyviu šios draugijos nariu, studentu, žemiečiu Juozu Petruliu M. Römeris nebegalėjo likti abejingas lietuvių tautiniam judėjimui: „Pirmieji mano pasikalbėjimai su Juozu Petruliu paveikė mane kaip naujo pasaulio atidengimas, kaip tiesos saulė, kuri būtų iš karto užtekėjusi mano psichikoje ir pašalinusi mano sielos naktį. Tai buvo vienas rimčiausių mano gyvenimo įspūdžių, turėjusių lemiančią reikšmę visam gyvenimui“⁴⁷. Kaip tik J. Petrulis, anot M. Römerio, jį įtikino, kad „... Lietuvių tautinis judėjimas esąs ir mano kaipo Lietuvos piliečio, reikalas, kad aš ir būčiau asmeniškai, tautinės kultūros atžvilgiu, lenkas, o ne lietuvis.[...] jeigu aš pasisakau lietuvių tautinio atgimimo simpatiku, jeigu aš savo įsitikinimais demokratas, žiūriui į šį judėjimą kaip į masinę liaudies kėlimąsi švieson, kultūron, veikluman, tai aš, kaipo Lietuvos pilietis, ne tik tai galiu, bet ir privalau dėtis su lietuviais į šią bendrą Lietuvos jaunimo draugiją [Lithuania – R. M.]“⁴⁸ 1907 metai praleisti prie knygos *Lietuva*.



Juozas Petrulis, apie 1926 m. Iš sūnaus Jokimo Petrulio privataus archyvo. Reprodukcia iš *Rokiškis. Miestas. Kraštas. Žmonės*. Vilnius 1999, p. 367.

44. Mykolo Römerio autobiografija, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Römeris, p. 188.

45. Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, p. 31–32; 39–42.

46. M. Römer, *Wspomnienia*, VUB RS, F75–10, p. 3.

47. Mykolo Römerio autobiografija. Parengė M. Maksimaitis, min. veik., p. 118.

48. Ten pat, p. 119.

Studija apie lietuvių tautos atgimimą rašymo⁴⁹ galutinai susistemino jo nuostatas, o teigiamas lietuvių ir, iš esmės, lenkų spaudos jos vertinimas įtikino, kad jų pagrindu įmanomas ir praktinės veiklos organizavimas.

Apibendrinant, galima teigti, kad dar prieš Pirmąjį pasaulinį karą, karo laikotarpiu M. Römeris kalbos ir kultūros požiūriu buvo vienas iš tų sulenkėjusios buvusios LDK bajorijos atstovų, kurie laikėsi valstybinio ir kultūrinio senosios LDK atskirumo nuo Lenkijos karalystės principų, nepraradę LDK piliečio savimonės ir liko lietuviais istorine (politine) prasme. Tokį savęs suvokimą jis yra užfiksavęs ne viename *Dienoraščio* puslapyje: „Esu lenkas, – rašė jis, – tikras Lietuvos pilietis, Lietuvos kraštiečiai, bet ne Lenkijos pakraščio gyventojas [...] Lietuva man su sostine Vilniumi yra bendra lietuvių ir Lietuvos lenkų krašto Tėvynė [...]. Nerimsta manyje galbūt kažkokia protėvių dvasia, dvasia tų kilnaus kraujo senelių ir prosenelių, kurie priešdemokratiniais laikais būdami „natione“ ir kultūros požiūriu lenkais, vis dėlto turėjo pilietinį pojūtį ir savo poelgiais išreiškė ne vien tik tautybės [narodowości – R. M.] valių ir poreikius, bet visumos, bendrijos, ištiso krašto su visa jo liaudimi, pasyvia ir apatiška jėga, siekius. Galbūt yra manyje išlikęs atavizmas iš tų močiučių, kurios, kaip a. a. senelė Tukałowa, laikė save ir savo giminę ne lenkiška, bet krajovcine, rusiniška, iš dalies lietuviška, kultūros požiūriu derinančia visa tai su lenkų tautybe. Galbūt tai yra visuomeninės pareigos senasis instinktas, iškilęs viršum luomo egoizmo dar tais laikais, kada luominiai skirtumai dar nebuvo visiškai išryškėję ir kada aukščiausi politinės tautos sluoksniai iš esmės sukaupė viso krašto istoriją, o geriausi žmonės jautė pareigą ir sąžinės balsą veikti inertiškos, pasyvios, politiškai beteisės ir nebrandžios visumos vardu. Galbūt esu vienas iš paskutiniųjų mohikanų tos didžiosios epigonų epochos, kuri Lietuvoje XIX a. pirmoje pusėje pasižymėjo nuostabia Lietuvos lenkų gulbės giesme. Ir kas žino, mano potraukis prie liaudies ir demokratijos, harmoningai derantis su mano pilietiška Lietuvos atžvilgiu nuostata, nėra tas pat minėto gilaus visuomeninio instinkto padarinys geriausių praeities dalelių atavizmo ir asmeninių mano įsitikinimų lydinys.“⁵⁰ Pažymėtina, kad M. Römeris tapatino save kaip pilietį su Istorine Lietuva, kuri XX a. pradžioje apėmė maždaug tuometines Gardino, Vilniaus, Kauno, Minsko, Mogiliovo ir Vitebsko gubernijas. Matydamas, kad kylanti lenkiškojo, lietuviškojo nacionalizmo banga gali suskaldyti šį kraštą į atskiras dalis, sukelti gilią čia gyvenančių tautų nesantaiką, įžiebtį dėl ginčijamų teritorijų ilgalaikius nesantaikos židinius, M. Römeris bandė šiai griaušančiai jėgai priešpriešinti minėtųjų nuostatų pagrindu sukurtą specialią

49. Plačiau žr.: R. Miknys, Įvadas veikalo „Mykolas Römeris, Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą“ lietuviškajam leidimui. M. Römeris, *Lietuva. Studija apie lietuvių tautos atgimimą*. Vilnius: Versus aureus, 2006, p. XIII–XXIII.

50. M. Römer, *Dziennik*, t. 26. LMAB F. 138–2252, 1. 375.

„krajovcinę“ ideologiją. Leisdamas Vilniuje 1906 m. pilietinės savimonės ir su ja susijusių idėjų propagandai skirtą laikraštį „Gazeta Wileńska“, M. Römeris diskusijose ir aštriuose ginčuose su panašios savimonės Vilniaus lenkų demokratų veikėjais Tadu Vrublevskiu, Ludwiku ir Witoldu Abramovicziais, Bronisławu Krzyżanowskio, Zygmundu Nagrodzkiu ir kitais išryškino svarbiausius šios ideologijos bruožus. Jos esmę sudarė požiūris į Istorinę Lietuvą kaip integralų kraštą, besiremiantį istoriniu, teritoriniu, ekonominiu ir kultūriniu bendrumu⁵¹. Krajovciškumas buvo apibrėžtas kaip griežtai demokratinė, nesusijusi nei su viena krašte gyvenančia tauta (lietuviais, lenkais, žydais, baltarusiais), t. y. antinacionalistinė ideologija, grindžiama bendros pilietybės principu. Traktuodamas senąją LDK kaip kelių tautų tėvynę ir nematydamas galimybių joms civilizuotai atsiskirti dėl neišvengiamų teritorinių tautinių konfliktų, M. Römeris pasisakė prieš vienos kurios nors tautos interesų iškėlimą aukščiau krašto bendrųjų interesų, deklaravo krašto (Istorinės Lietuvos) tautų lygias teises į laisvą ekonominę, kultūrinę, tautinę vystymąsi.⁵² Krašto tautų tautinių kultūrinių poreikių ir siekių suderinamumo galimybes jis siejo su pilietinio principo iškėlimu virš tautinio, demokratijos įsigalėjimu krašte, t. y. išsirutuliojus liaudies tautinės savimonės formavimosi ir visuomenės pilietėjimo procesams. Jis griežtai kritikavo tuometinį Ludviko Abramovicziaus „grynąjį“ demokratiškumą, skelbiantį vien tik krašto lenkų liaudies įtautinimą, įvisuomeninimą, įvardydamas jį tautiniu ir atveriančiu kelią nacionalizmui. M. Römeris rašė: „Krajovcinė demokratija yra viena, nesvarbu ar ji lietuviška, ar lenkiška, ar baltarusiška, ar žydiška... Tai yra statymas vieno visuomeninio pastato, bet ne eilės atskirų tautinių trobelių.“⁵³ Kai M. Römerio oponentas ir krašto demokratiją (liaudį), ir visą visuomenę aiškino kaip kelių atskirų lygių visuomenių – lenkų, lietuvių, baltarusių – darinį, pats Römeris siekė konsoliduoti lenkų, lietuvių, baltarusių demokratų veiklą, orientuodamas ją ne tik į etniškai kultūriškai daugialytės Istorinės Lietuvos liaudies tautinės savimonės raidą, bet ir kad, pasiremiant pastarąja, būtų diegiamas tai liaudžiai viso krašto – Istorinės Lietuvos – bendrumo suvokimas⁵⁴. Šia prasme demokratiniai tautiniai krašto judėjimai, ypač lietuvių, buvo vertinami jo kaip organizuojantys veiksniai Istorinės Lietuvos žmonių pasyvioje masėje, kaip potencialūs veiksniai pilietinei krašto visuomenei susidaryti⁵⁵.

Tautiniu požiūriu tokios visuomenės neatskiriama dalimi M. Römeris laikė ir lenkų visuomenę (ko dažnai nenorėjo pripažinti net lietuvių bei baltarusių demo-

51. M. Römer, Dziennik, t. 1. LMAB, F.138–2228, 1.53, 64, 88, 93; ten pat, t. 2. LMAB, F. 138–2229, l.42,49, 50, 55, 89, 105, 227, 252, 409, 412, 465–470; ten pat, t. 3. LMAB, F. 138–2230, 1.62, 65, 66, 89, 90, 262, 305, 323, 324.

52. M. Römer, Dziennik, t. 2. LMAB, F. 138–2229, 1. 89, 227, 489; ten pat, t. 3. LMAB, F.138–2231, 1. 62, 66.

53. M. Römer, Dziennik, t. 2. LMAB, F. 138–2229, 1. 89, 252; ten pat, 1. 227.

54. M. Römer, Dziennik, t. 3. LMAB, F. 138–2230, 1. 62, 66.

55. M. Römer, Dziennik, t. 2. LMAB, F. 138–2229, 1. 489.

kratai), pabrėždamas, jog „lenkų demokratinė krajovalcė kryptis siekia įtvirtinti lenkų visuomenę krašte kaip vieną iš vietinių visuomenių šalia lietuvių ir baltarusių... – čia pat nurodydamas: – be „tuteišių“ masės, kurios „įtautinimo“ forsuoti negalima, yra dar demokratija, kitaip tariant, liaudies masė, – lenkiška; jau įtautinta (tautiškai susivokusi) ir turinti teisę savarankiškai tautinei būčiai krašto visuomenėje.“⁵⁶ Kadangi ši visuomenė, skirtingai nuo lietuvių ir baltarusių, nebuvo lokalizuota, o liko išsibarsčiusi po visą Istorinę Lietuvą, tai jau M. Römeris numatė jungiančios grandies tarp baltarusių ir lietuvių paskirtį. Čia visų pirma buvo atsižvelgiama į lenkiškosios kultūros reikšmę krašte, ypač katalikiškoje Baltarusijoje, Vilniuje. „Savo esme kraštas nėra lenkiškas, tačiau lenkiškumas ir katalikybė yra tas cementas, tie klijai, kurie jungia įvairiautę liaudį į vieną krašto visumą. Lenkiškumas turi ten net paramą ir vaidina svarbų teigiamą vaidmenį, – kultūrinį, ir visuomeninį, ir politinį.“⁵⁷ Pagrindinė sąlyga tokiam lenkiškumo vaidmeniui ir sėkmės laidas – krajovalcė demokratija. Jo nuomone, pati Lenkija kultūriniu dvasiniu požiūriu buvo labai artima Istorinei Lietuvai. Todėl Lenkijos nepriklausomybės siekį M. Römeris apibūdino kaip „laisvės idėją, didžiąją Vakarų kultūros misiją Rytų pakraščiuose. Kaip Lenkija buvo krikščionybės atrama, taip dabar yra Europos kultūros ramstis. Lenkija ne tik savo tautinės idėjos, bet ir bendrosios idėjos riteris. Jos šūkis „Už mūsų ir jūsų laisvę“ išreiškia seną istorinę tiesą ir viltį, kuriai dabar tikriausiai lemta išsipildyti...“⁵⁸ Matyt, nevertėtų stebėtis idealistinėmis M. Römerio aspiracijomis, nes 1915 m. pradžioje besivaduojančios iš nelaisvės „legioninės“ Lenkijos įvaizdis dar nebuvo užtemdytas endekiško imperializmo šešėlio.

1914 m. rudenį–1915 m. žiemą, kada Pirmojo pasaulinio karo akivaizdoje atgimė realios viltys valstybingumą atgauti, Vilniuje, dažniausiai M. Römerio bute, vyko vietos lenkų demokratų bendri susitikimai – pasitarimai su baltarusių, lietuvių demokratais, siekiant surasti tinkamą poziciją Lietuvos ir Baltarusijos autonomijos formulei. Tokią poziciją buvo numatoma pateikti planuotiems 1915 m. pradžioje pokalbiams – susitikimams Peterburge su kadetais (Rusijos konstitucinės demokratinės partijos nariais) ir kitais Rusijos liberaliaisiais sluoksniais. Diskusijų metu tarp minėtų demokratinių veikėjų ir išsikristalizavo savita M. Römerio Lietuvos valstybingumo atkūrimo koncepcija. Nepaisant to, kad jis nematė galimybių tokiai autonomijai įgyvendinti Rusijos sudėtyje, pačią autonomijos idėją jis traktavo kaip nepriklausomybės idėjos pradžią. Jis kritiškai vertino dar nuo pat Didžiojo Vilniaus seimo lietuvių keliamą etnografinės Lietuvos autonomijos koncepciją, nors lietuvių nuostatą suprato ir pateisino. M. Römeriui buvo suprantamas lietuvių politikų

56. Ten pat, 1. 323.

57. M. Römer, Dziennik, t. 26, LMAB, F. 138–2252, 1. 195.

58. M. Römer, Dziennik, t. 4, LMAB, F. 138–2231, 1. 368.

nenoras susieti lietuvių tautos sąjūdį su „didžiule pasyvia, neįtautinta ir neįvisuomeninta baltarusių liaudies mase“.⁵⁹ Anot jo, jungimasis su baltarusiais lietuviams neatneštų jokios realios naudos, o tik apsunkintų jų politinį gyvenimą, poziciją, sukeltų grėsmę jų pačių teisinių valstybinių idealų realizavimui, nes kompromituotų jų siekius prieš galingąją Rusiją, nepripažįstančią baltarusių tautos⁶⁰. Tačiau pritarti lietuvių pozicijai negalėjo, nes buvo įsitikinęs, kad tokiu atveju Rytinė Baltarusija būtų palikta surusininimui ir amžinai prarasta, o Vakarinė dalis – katalikiška Baltarusija – būtų polonizuota. Lietuviai aiškiai stengtųsi sulietuvinti baltarusius, bet vargu ar jiems tai pasisektų. M. Römeris etnografinės Lietuvos koncepciją vertino kaip realiausią, kadangi pastaroji rėmėsi išsivysčiusiu tautiniu demokratinio judėjimu, tautiškai susipratusia lietuvių liaudimi⁶¹.

Nenusižengdamas krajovcinėms nuostatoms, neabejodamas dėl būtinumo atskirti nuo Rusijos, M. Römeris suformulavo nepriklausomos Istorinės Lietuvos idėją, siedamas ją su Lenkijos nepriklausomybės atkūrimu. Tuo jis atgaivino Jogailaičių Respublikos viziją, pasirinkdamas, kaip pats pažymėjo, „mažiau matomą, daugiau teorinį, nei lietuvių koncepcija, kelią“, nes lietuvių koncepcija „nieko negali priešpastatyti Rusijos valstybingumui, jos imperializmui“⁶². Visai kitaip M. Römeris aiškino Jogailaičių Respublikos idėją, kuri, jo manymu, galėjo tapti įrankiu liaudžių (lietuvių, ukrainiečių, baltarusių, lenkų) nuo „jūros iki jūros“ politinei emancipacijai. Pasak jo, net ir lietuvių tautiniams siekiams jėgų santykis ir raidos tendencijos tokioje Respublikoje (Žečpospolitoje) daug palankesnės nei didžiulėje, besiremiančioje Azija (visų pirma istorine kultūrine prasme), Rusijoje. Tikėdamas lygiateisių liaudžių „nuo jūrų iki jūrų“ federalizmo principu įgyvendinimo galimybe, jis numatė tokio principo veikimo galimybę ne tik tarp senųjų aliantų (Lenkijos ir Istorinės Lietuvos – LDK), bet ir tarp Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos, Lenkijos ir eventualiai Latvijos, kaip nepriklausomų tautinių valstybių, besijungiančių į tam tikrą sąjungą: „Tokia Respublika (gali būti ir Karalystė, nes vartojam Respublikos vardą to valstybingumo istorinės formos požiūriu) būtų savo prigimtimi nauja Austrija. Įvairių tautų jėgų santykis tos valstybės viduje būtų toks, jog federacinės tendencijos turėtų joje išryškėti ir vėliau arba anksčiau atvesti iki sudėtinės valstybės išsiskyrimo į nepriklausomas valstybes: Lenkiją, Lietuvą, Ukrainą, Baltarusiją ir eventualiai Latviją. Taigi Respublika „... būtų Lenkijos, Lietuvos ir Rusijos liaudies emancipacijos įrankis, laisvės luotas ir taranas, skirtas sudaužyti Maskvos įkūnytam Rytų goduliui...“⁶³ Vadinas,

59. Ten pat, I. 206.

60. Ten pat, I. 257.

61. Ten pat, I. 300.

62. Ten pat, I. 315.

63. Ten pat, I. 332.

mažiausiai dviejų etnopolitinių darinių valstybei, t. y. Istorinei Lietuvai tokia federacija su Lenkija, arba Jogailaičių Respublika, būtų pereinama forma į nepriklausomybę. Svarbiausias vaidmuo joje buvo skiriamas Lenkijai, jos potencialui, siekiant atsiplėsti nuo Rusijos. M. Römeriui 1914–1915 m. principinių kolizijų dėl Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybės idealų nebuvo⁶⁴. Jo Lietuvos valstybingumo koncepcijos esmę sudarė Lenkijos ir Istorinės Lietuvos federacija, kuri turėjo dviejų savarankiškų demokratinių valstybių susivienijimą, užtikrinantį abiejų valstybių egzistenciją sudėtingoje geopolitinėje situacijoje ir pirmiausia garantuojanti išsivadavimą iš Rusijos valstybinės priklausomybės. Antra vertus, pasinaudojus Jogailaičių Respublikos idėja, buvo numatyta galimybė šiam „susivienijimui“ buvusioje Respublikos teritorijoje „nuo jūrų iki jūrų“ evoliucionuoti į modernių nepriklausomų tautinių valstybių sąjungą. Tuo būdu jo koncepcijoje buvo kalbama apie dviejų ir daugiau etnopolitinių darinių susivienijimą Lenkijos ar Respublikos vardu. Taigi – ne endekų puoselėta imperialistinė tautinė „Didžioji Lenkija“, o modernių demokratinių, kultūriniu ir politiniu požiūriu artimų valstybių sukūrimas ir jų sąjunga bei Vakarų kultūros apsauga šiame regione nuo bizantiškosios kultūros ekspansijos.

Suprantamas politinėje diskusijoje dalyvavusių lietuvių (J. Šaulio, M. Biržiškos, A. Janulaičio, J. Vileišio, F. Bortkevičienės) būgštavimas, ar tokioje „unijoje“ neįsivyras endekų interesai, t. y., ar neatgims lenkų šovinizmas pirmiausia tarp sulenkėjusios vietos bajorijos, dvarininkų, M. Römeris pažymėjo šio susivienijimo demokratinį pobūdį, kuris ir privalėjo neleisti ar susilpninti tokių tendencijų reiškimąsi. Demokratiškumas, lygiateisiškumas turėjo vyrauti vidaus ir išorės santykiuose. Čia kaip pavyzdys buvo nurodomas tuo metu austromarksistų plačiai propaguotas „liaudžių Austrijos“ modelis. „Kalbama ne apie Lietuvos ir Lenkijos senosios unijos atnaujinimą, nes dabartiniai visuomeniniai, kultūriniai ir tautiniai santykiai, veikiami demokratizacijos, yra jau kiti nei Jogailaičių unijos kūrimosi laikais. Kiti santykiai, kitos plėtos tendencijos reikalauja ir naujų formų. Kalbame ne apie Unijos atnaujinimą, bet apie nepriklausomų federacijų, apie išsivadavusių iš Rusijos valstybinės priespaudos naujų „liaudžių Austriją“.⁶⁵ Planuojant į tokį susivienijimą įtraukti Ukrainą ir Latviją⁶⁶, matyt, buvo, ieškota galimybių sumažinti Lenkijos politinės kultūrinės, militarinės hegemonijos grėsmę minėtoje federacijoje.

M. Römerio koncepcija iš esmės skyrėsi nuo 1915–1922 m. susiformavusių ir plačiai paplitusių vadinamų „federalistinių“ koncepcijų. Pastarosios Istorinei Lietuvai pripažino politinį teritorinį vientisumą tik atnaujinus jos ryšius su Lenkija, o Lietuva buvo

64. Ten pat, 1. 334.

65. Ten pat, 1. 355.

66. Ten pat, 1. 329, 371.

aiškinama kaip iš atskirų kantonų arba autonominių vienetų sudaryta valstybė⁶⁷. Tuo būdu buvo pasisakoma už federaciją federacijoje, kuri buvo visai kito lygmens nei išdėstyta M. Römerio. „Federalistų“ koncepcijos garantavo aiškų politinį, kultūrinį ir kitokį Lenkijos dominavimą tokioje sąjungoje, o M. Römeris jos vengė.

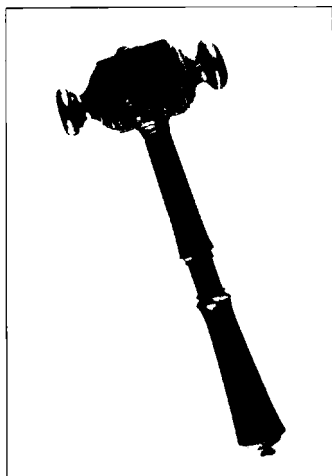
Pažymėtina, kad M. Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcijos pagrindinių teiginių brandinimo laikotarpis sutapo su jos įgyvendinimo pradžia. Čia tam tikrą vaidmenį suvaidino Vilniaus lenkų, lietuvių ir baltarusių demokratų pasitarimai arba pokalbiai Lietuvos autonomijos, politinio savarankiškumo klausimais, kurie prasidėjo dar 1914 m. rudenį, tačiau savotiška preliudija jiems buvo 1911–1913 m. asmeniniai ryšiai, parengę idėjinį politinį klimatą artimesniam bendravimui ir diskusijoms. Tai buvo ypač svarbu, nes vis labiau politizuojantis lietuvių tautiniam judėjimui, stiprėjant endekų įtakai lenkų tautiniame judėjime, brendo visų pirma lietuvių ir lenkų inteligentijos, šių judėjimų aktyvo, tarpusavio nepasitikėjimas, įtarumas, skatinę vidinę ir išorinę lietuvių-lenkų konfrontaciją. Dėl jos kilo problemų ir demokratiinių pažiūrų inteligentijos bendravimui, nes reikėjo derinti siaurus jų atstovaujamų tautinių bendrijų interesus su bendraisiais demokratijos, krašto poreikiais. Šiomis sąlygomis inteligentijos suartėjimui labai svarbūs tapo Vilniaus masonų organizacinės struktūros ir ryšiai. Kaip žinoma, masonai buvo ir yra žmonijos tarpusavio meilės, brolybės idealų, žmonių dvasios laisvės propagotojai. Todėl suprantama, kad, apsijungusius į jų organizacines struktūras, Vilniaus lenkų, lietuvių, baltarusių veikėjus vienijo bendras siekis priešintis prievartai, kuri buvo tapatinama su Rusijos imperijos priespauda. Lietuvos politinio savarankiškumo įgyvendinimas, Lietuvos ir Lenkijos suartėjimas kovoje prieš bendrą priešą tapo šioms veikėjams praktine šio siekio išraiška.

Lietuvos masonų veiklos tyrinėtojai⁶⁸ pastebi, kad Vilniuje jau nuo 1898–1899 m. veikė žymaus advokato, krajoje pažiūrų visuomeninio-politinio veikėjo Tado Vrublevskio paramasoninė neošubravcų draugija, tęsusi XIX a. pirmojo ketvirčio žymios Vilniaus masonų ložės *Šubravcų* tradicijas. Tačiau oficialiai tikroji ložė Vilniuje buvo atkurta 1910 m. Tais metais buvo įkurta Rusijos kadetų (Rusijos konstitucinės demokratų partijos narių) iniciatyva besiremianti „Didžiųjų Rusijos Rytų“ provincinė ložė *Jedność* („Vienybė“). *Jedność*, taip vadinamu, meistru buvo Vilniaus gydytojas Jurgis Romas, jo pavaduotoju – kairysis endekas Liudvikas Czarkowskis. Įždo reikalus tvarkė meistro brolis Elijas Romas. *Jedność* eiliniaais buvo lietuviai – Mykolas Sleževičius, Mykolas Biržiška, labai trumpai Donatas Malinauskis, lenkai – Vitoldas Abramowiczius, Władysławas Osmołowski, Edwardas Sokołowski, Bronisławas

67. J. Bardach, Krajowcy, federaliści, inkorporacjoniści, *O dawnej i niedawnej Litwie*. Poznań, 1988, s. 271–273.

68. Z. Solak, Michał Römer i masoneria wileńska (1911–1915). *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: *Mykolas Römeris*, p. 36; J. Sawicki, *Z dziejów Wielkiego Wschodu Litwy*, Przegląd Wschodni, t. IV, z. 2 (14), s. 443.

Krzyżanowskis, Zygmuntas Nagrodzki, baltarusiai – Ivanas ir Antonas Luckevičiai, rusai – Ivanas Prozoras bei Ivanas Kraskovskis. Tais pačiais metais iš *Jedność* atsiskyrė nauja ložė – *Litwa*. Jos meistru tapo M. Römeris, išdininku ir sekretoriumi M. Sleževičius. Be jų, ložei priklausė rusai I. Prozoras ir I. Kraskovskis, Lietuvos len-



Ložės vadovo – meistro – simbolis, plaktukas. XX a. pradžia. Lakuotas medinis kotas su metaliniu antgaliu. Reprodukcia iš Ludwik Hass, *Masoneria Polska XX wieku. Losy, Loże, Ludzie*, Warszawa 1996, p. 26.

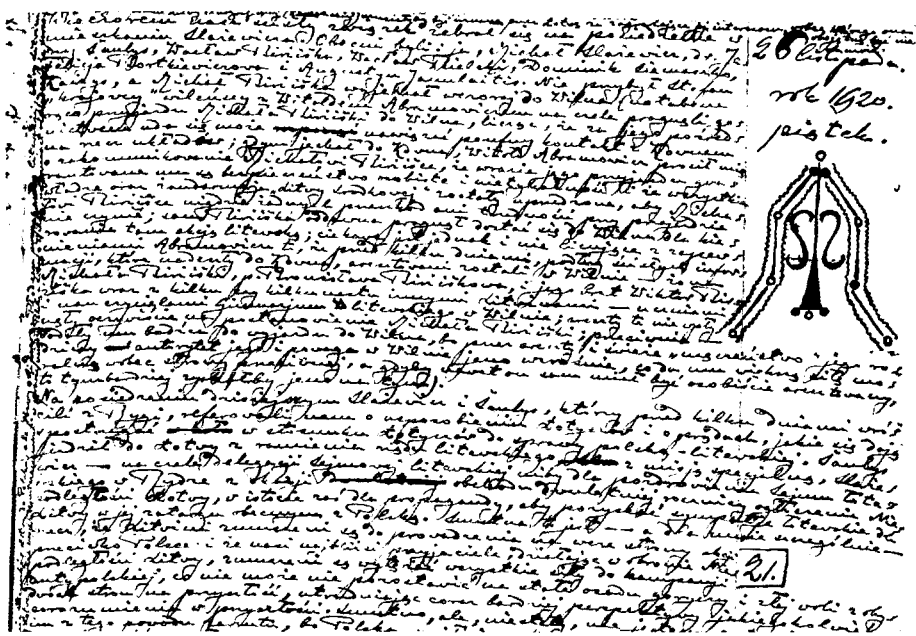
kai B. Krzyżanowskis ir Z. Nagrodzki, baltarusis A. Luckevičius, žydai E. Romas (mirė 1912 m.) ir Leontijus Bramsonas. Vėliau į ją buvo priimti Vaclovas Biržiška (1911 m.), Vaclovas Bielskis, Peliksas Bugailiškis (1911 ar 1912 m.), Andrius Bulota (1913 m.), Jurgis Šaulys (1912 m.), Jonas Vileišis (1914 m.) ir vienintelė moteris – Felicija Bortkevičienė (1915 m.), taip pat baltarusis Vaclovas Lastauskis (1912 m.). Iš *Jedność* į *Litwa* buvo perėjęs ir M. Biržiška, Aleksandras Zasztowtas bei Janas Pilsudskis. 1914 m. (spalio–lapkričio mėn.) iš *Litwos* atsiskyrė dar viena ložė – *Białoruś*. Į ją perėjo A. Luckevičius, A. Bulota, P. Bugailiškis, M. Biržiška, A. Zasztowtas, I. Kraskovskis ir Kazimierz Ostachiewiczus.⁶⁹ Iš esmės, ložėse veikė Lietuvos tautų (lietuvių, žydų, lenkų, rusų, baltarusių) demokratinės orientacijos veikėjai. Informuodami, konsultuodami vienas kitą, jie, pasinaudoję šiomis struktūromis, ieškojo kompromisinių idėjų, diegė jas savo politinių visuomeninių organizacijų, grupuočių veikloje. Jie stengėsi paskatinti įjungti visuomeninius judėjimus siekti tų idėjų įgyvendinimo. Pagrindinės tokios organizacijos buvo: Lietu-

vos demokratų partija (LDP) ir Lietuvos socialdemokratų partija (LSDP), Vilniaus lenkų demokratų, vadinamų krajovcais, grupė, kuri telkėsi apie laikraštį „Przegląd Wileński“,ėjusį nuo 1911 m., bei baltarusių grupė, kuri leido periodinius leidinius „Nasza Niva“, „Kurjer Krajowy“ (1912–1914 m.).

1911–1914 m. minėtų masonų ložių nariai bandė apmąstyti, ieškoti galimybių koordinuoti jų atstovaujamų tautinių visuomeninių politinių grupuočių siekius bei programas ir siekti istorinės Lietuvos (Lietuvos ir Baltarusijos) valstybingumo atkūrimo. Daug pastangų buvo dedama, organizuojant Lietuvos lenkų, lietuvių, baltarusių, žydų demokratinę inteligentiją bendram darbui – kovoti su nacionalistinėmis, šovinistinėmis tendencijomis krašte.⁷⁰ Pažymėtina, kad 1913 m. dalis ložių narių

69. Michał Römer, *Dziennik*, t. 4, LMAB, F. 138–2231, l. 404.

70. Plačiau apie tai: R. Miknys, Mykolas Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 13: *Mykolas Römeris*, p. 98–103; J. Sawicki, *Mykolas Römeris ir buvusios Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės žemių tautinės problemos*. Lietuvių atgimimo istorijos studijos, t. 15. Vilnius, 1999, p. 31–35.



Mykolas Römeris Dienoraščio puslapis su masoniška simbolika ir masonų ložės Lietuva 1920 11 26 susirinkimo aprašymų faksimilė.

(J. Pilsudski, Ivan Budny, Z. Nagrodzki, B. Krzyżanowski), daugiausia Vilniaus lenkų demokratų veikėjai, vadovaujami brolių Vitoldo ir Ludviko Abramowiczų, sukūrė lenkų tautinę ložę, pavaldžią Varšuvai.⁷¹

Šiame sąjūdyje išskirtinis vaidmuo teko M. Römeriui. Jis buvo šios aplinkos veikėjų daugumos sumanymų inspiratoriumi. 1911 m. Vilniaus lenkų demokratinei grupei (V. Abramowiczius, B. Krzyżanowski, J. Pilsudski, Z. Nagrodzki, A. Zasztowtas, Stanislas Ksaveras Budny) pradėjus leisti laikraštį „Przegląd Wileński“, M. Römeris stengėsi padaryti jį krajovcines idėjas propaguojančiu spaudos organu ir planavo apie jį suvienyti minėtus demokratinius sluoksnius.⁷² Nepavykus to padaryti dėl griežto V. Abramowicziaus nusistatymo naudoti laikraštį lenkų demokratinei partijai kurti, M. Römeris rėmė baltarusių iniciatyvą leisti laikraštį „Kurjer Krajowy“, stengdamasis taip realizuoti savo siekius.⁷³

71. J. Sawicki, Z dziejów wolnomularstwa w Wilnie, *Studia i materiały WSP*. Olsztyn 1994, nr. 58, s. 201–209.

72. M. Römer, *Dziennik*, t. 1, 1. 107, 144, 213, 227.

73. Ten pat, 1. 449, 487.

Istorinės Lietuvos integralumo, krajovalcinės demokratijos idėjas M. Römeris propagavo tarp Vilniaus lenkų demokratinio jaunimo, skaitydamas paskaitas, dalyvaudamas jų pokalbiuose.⁷⁴ Matydamas šios jaunuomenės užsidegimą remti Galicijoje 1912 m. kurtų legionų veiklą, jis atkreipė jos dėmesį ir į skirtingą Lenkijos ir Lietuvos geopolitinę padėtį, jų specifinius interesus.⁷⁵ Kaistant Europos didžiųjų valstybių santykiams 1913 metais, M. Römeris ėmė skleisti ir tarp Vilniaus lenkų demokratų idėją, jog negalima mechaniškai tapatinti Lietuvos ir Lenkijos ir taip organizuoti tų kraštų išsivaduojamąjį judėjimą. Jis skatino lenkų demokratų užmegzti glaudesnius organizacinius ryšius su lietuvių demokratais ir parengti bendrą Lietuvos išsilaivsinimo koncepciją, atitinkančią visų krašto tautų poreikius. Jis teigė, jog veikdami lenkų demokratai turi būtinai laikytis pilietinio lojalumo kraštui principo, neprimesti kraštui lenkiško charakterio, nes tik tuo būdu galimas bendradarbiavimas su lietuviais.⁷⁶

M. Römerio pastangų dėka 1913 m. vasario 6 (19) d. pas jį susirinko A. Bulota, M. Sleževičius, J. Vileišis, Antanas Žmuidzinavičius, Stasys Šilingas, Vitoldas ir Liudvikas Abramovicziai, Janas Pilsudskis, A. Zashtowtas, V. Markowskis, Stanisławas Bagińskis, Janas Vitoldas Boguszewskis. Pirmą kartą oficialiai bandyta svarstyti bendrą taktiką dėl tuomet Galicijoje rengto lenkų sukilimo. Kalbėję susirinkime A. Bulota bei J. Vileišis buvo nusiteikę antirusiškai, bet kartu su kitais dalyviais pripažino, kad toks pat sukilimas Lietuvoje negalimas, pavojingas Lietuvai, nes Lietuvos geopolitinė situacija buvo sudėtingesnė nei Lenkijos.⁷⁷ Anot minėtų lietuvių demokratų, nenorėta, kad vėl pasikartotų 1863 metai.

1913 m. gruodžio–1914 m. vasario mėnesiais vyko Lietuvos tautų demokratiinių veikėjų susirinkimai, dar 1913 m. rudenį Maskvoje atnaujintos, „Autonomistų-federalistų sąjungos“ Lietuvos skyriui įkurti. Tarp dalyvių buvo: M. Römeris, A. Zoshtawtas, Kazimierz Ostachiewiczus, A. ir J. Luckevičiai, Vaclawas Iwanowskis, J. Romas, Cemakas Šabadas, J. Černichovas, Čarnas, I. Kraskovskis, J. Šaulys, A. Janulaitis, A. Bulota, J. Vileišis. Manyta skyriaus darbą nukreipti Lietuvos politinės autonomijos siekiams ir palankios Rusijos viešosios nuomonės formavimui⁷⁸ (41). Tačiau ginčai, kokia koncepcija (istorinės ar etnografinės Lietuvos) remtis siekiant autonomijos (42), sutrukdė įkurti tokį skyrį. 1914 m. pabaigoje minėtos sąjungos Lietuvos skyrius kaip organizacinė struktūra iš esmės neveikė.

Karui prasidėjus išryškėjo naujos aplinkybės. 1914 m. spalio 19–22 (lapkričio 1–4) d. Peterburge įvyko *Rusijos Didžiųjų Rytų* ložės iniciatyva organizuotas

74. Ten pat, I. 448, 489–490.

75. Ten pat, I. 490; M. Römer, *Dziennik*, t. 3, LMAB, F. 138–2230, I.1, 16. 138–2230, I.1, 16.

76. M. Römer, *Dziennik*, t. 3, I. 19–20.

77. Ten pat, I. 40.

78. Ten pat; M. Römer, *Dziennik*, t. 4, I. 20, 21.

opozicinių caro valdžiai jėgų suvažiavimas, arba ložės konventas, svarstęs tų jėgų taktiką karo metais. Vilniui, kartu Lietuvai ir Baltarusijai, be M. Römerio, atstovavo C. Šabadas ir A. Luckevičius.⁷⁹ Suvažiavime išaiškėjo, kad rusų kadetai, liberaliai mąstantys inteligentai yra labai toli nuo pavergtų tautų siekių. Jų reformistiniai sumanymai nesiekė toliau konstitucinio centralizmo ir buvo priešingi autonomijos idėjoms. Jie buvo už stiprios Rusijos vieningumą modernios rusų politinės tautos (nacijos) pagrindu. Jie atmetė atvežtą Vilniaus atstovų „autonomistų grupės“ parengtą nutarimo projektą. Iš to paaiškėjo, kad Rusijos liberalizmas yra imperialistinis, o revoliucija Rusijoje, nors ir galima, bet negarantuoja tautų laisvės, išsivadavimo. Todėl tarp Lietuvos demokratų bei minėtų socialdemokratų, dar labiau sustiprėjo ir iki tol brendusi mintis apie galimybę be Rusijos revoliucijos spręsti Lietuvos politinio savarankiškumo problemą, derinant ją su Lenkijos valstybingumo atkūrimu.⁸⁰

Atsižvelgdami į tai, Vilniaus lenkų demokratai (M. Römeris, A. Zosztawtas, Wacław Studnickis (V. Studnickis), Mieczysławas Niedziałkowski (M. Niedziałkovskis) 1915 m. sausio 14(27) d. susirinkusiems pas M. Römerį J. Šauliui, M. Biržiškai, A. Janulaičiui, J. Vileišiui ir F. Bortkevičienei pateikė M. Römerio parengtą Lietuvos valstybingumo atkūrimo, koordinuojant jį su lenkų judėjimu dėl nepriklausomybės, siūlymą. Pagal jį buvo numatoma atgaivinti Jogailaičių Žečpospolitos (Respublikos) idėją lygiateisių, demokratinių Lenkijos ir Lietuvos valstybių federacijos forma, siekiant ją atplėsti Lietuvą nuo Rusijos.⁸¹ 1915 m. vasario 1 (14) d. įvykusiame Z. Nagrodzkiego, M. Römerio ir F. Bortkevičienės bei M. Sleževičiaus, jau oficialiai atstovavusių Lietuvos demokratų partijai, susitikime paaiškėjo, jog demokratai pasiruošę tartis su lenkais iš Varšuvos dėl bendrų veiksmų Lenkijos ir Lietuvos nepriklausomybei atkurti.⁸² Kovo 10–11 (23–24) d. Varšuvoje, vietinio advokato Stanisławo Pateko ir „Zarania“ redaktoriaus Władysława Malinowskio (V. Malinovskio) iniciatyva, įvyko pirmas konsultacinis Lietuvos ir Lenkijos politinių veikėjų susitikimas. Lenkijos pusei atstovavo Nepriklausomybininkų bloko ir „Nepriklausomybės judėjimo unijos“ atstovai, Lietuvai – nuo LDP – M. Sleževičius, nepartinis demokratas J. Šaulys bei Lietuvos lenkų demokratai W. Abramowiczius bei M. Römeris. Pokalbių metu buvo susitarta plėsti užsimezgjusius ryšius, o tolesnėms konsultacijoms įkurti informacinius biurus Varšuvoje ir Vilniuje.⁸³

79. Plačiau apie tai: R. Miknys, Mykolas Römerio Lietuvos valstybingumo koncepcija ir pastangos ją įgyvendinti 1911–1919 metais. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Römeris, p. 101.

80. Litwa wobec wojny (Poufny memoriał Michała Römery z sierpnia 1915), *Zeszyty Historyczne*, zes. 17, Paryž, 1970, s. 109.

81. M. Römer, *Dziennik*, t. 4, 1. 355.

82. Ten pat, l. 373. Iš lenkų pusės dar dalyvavo: Rafał Radziwiłowicz (R. Radzivilovičius), Zygmunt Chmielewski (Z. Chmielevskis), Stanisław Thugut (S. Tugutas).

83. M. Römer, *Dziennik*, t. 5, LMAB, f. 138–2232, 1. 6–7.

Vilniuje toks biuras nebuvo įkurtas, nors minėti socialdemokratai, ypač S. Kairys, jo organizavimo idėją palaikė. LDP neatsisakė dalyvauti tolesniuose pasitarimuose, bet į organizacines struktūras buvo pasirengusi jungtis tik su demokratinėmis liaudininkų orientacijos (panašiomis į Varšuvos liaudininkus, besitelkusius apie „Zarania“ leidinį) lenkų politinėmis jėgomis. Nepriklausomybininkų bloke buvo ne vien demokratiniai elementai: jis buvo Lenkijos dešiniųjų ir kairiųjų politinių jėgų, kurias jungė antirusiška, antiprūsiška orientacija, legionų idėja, sąjunga. Joje, be liaudininkų – „zaraniažų“, tautinių radikalų (Radykalow narodowych), buvo ir endekų grupė (Secesja Narodowo-demokratyczna), atsiskyrusi nuo Romano Dmowskio ir Zigmunto Balickio vadovaujamos partijos, bet išlaikiusi agresyvią lenkiškąją šovinizmą, taip pat dalis „realistų“ iš Peterburgo lenkų laikraščio „Kraj“ aplinkos, susibūrusių į Tautinio darbo grupę.⁸⁴ Tai, matyt, ir sukėlė lietuvių nepasitikėjimą politiniu partneriu. Kaip manė M. Römeris, LDP atsisakymą kurti biurą lėmė M. Sleževičiaus, tuomet įtakingiausio partijos veikėjo, nuostata. Jis, kaip ir ne vienas iš demokratų, dar tebetikėjo vadinamaisiais rusų trudovikais, jiems artimais enesais (liaudies socialistais), nes partija per savo atstovus Dūmoje palaikė nuolatinį ryšius su Darbo kuopos frakcija. Todėl, jo nuomone, bręstanti Rusijos revoliucija, kartu su kariniu pralaimėjimu, įstengs panaikinti agresyvią „rusų valstybingumo formą, išsklaidydama ją arba sukurdamą sąjunginį darinį“.⁸⁵ Šiuo atveju ir M. Sleževičiui, ir demokratams, ir minėtiems socialdemokratams visiškai Lietuvos politinio savarankiškumo perspektyva atrodė patikimesnė nei derinys su Lenkijos nepriklausomybe.⁸⁶ Tokia pozicija užkirto kelią tolesnėms bendroms Lenkijos ir Lietuvos politinių jėgų akcijoms, nes LD partijai, kuriai atstovavo M. Sleževičius, M. Römeris skyrė projektuoto Biuro skyriuje lietuvių organizacinio branduolio vaidmenį. Ši nesėkmė nulėmė M. Römerio apsisprendimą (apie tai M. Römeris ėmė galvoti dar 1915 m. sausio mėn.) vykti į Józefo Pilsudskio organizuojamus Lenkijos legionus ir realizuoti, dalyvaujant jų karinėse akcijose, Lietuvos ir Lenkijos išlaisvinimo idėją. Iš tiesų tai buvo desperatiškas M. Römerio žingsnis. Be abejo, ši apsisprendimą veikė daugelis kitų motyvų ir aplinkybių. Visų pirma, tai buvo gilūs išgyvenimai dėl mylimos moters, apie kurią ne kartą užsimenama *Dienoraštyje*, Anos Volberg mirties 1914 m. lapkritį.⁸⁷ Antra, jį kan-

84. *Dziennik*, t. 4, 1. 319, 320.

85. M. Römer, *Dziennik*, t. 5, 1. 38, 45, 46.

86. Ten pat, 1. 45–46.

87. M. Römer, *Dziennik*, t. 4, 1. 272. Ši jauna, iš vargingos šeimos kilusi, latvaitė tapo M. Römerio gyvenimo meile. Pažymėtina, kad aptariamasis laikotarpis jo asmeniniame gyvenime buvo kupinas veiksmo ir audringų emocijų. *Autobiografijoje* jis nurodo: „1909 m. spalio mėn. vedžiau mano giminaitę Reginę Römeraitę, mirusio dailininko Edvardo [Motiejaus] Römerio [1848–1900] dukterį. Nors Regina Römeraitė jau kelerius metus (nuo 1903 m.) mylėjo mane ir todėl galima buvo tikėtis, kad mes būsim laimingi, vienok atsitiko kitaip. Tarp mūsų kilo ginčai ir nesusipratimai, mūsų santykiai greit paaštrėjo ir sugedo, ir jau 1910 m. pavasarį mes su

kino abejonės dėl praktinių galimybių būnant Vilniuje įgyvendinti šį sumanymą, nes organizacinių struktūrų, reikalingų tokiai užduočiai, nepavyko suformuoti. Nebuvo suformuotos ir struktūros lietuvių su baltarusių demokratais, net ir pačių Vilniaus lenkų demokratų, kurie 1915 m. dar tik organizavosi į 1916 m. gruodžio mėn. įkurtą Lietuvos lenkų nepriklausomybės sąjungą (Polski Niepodległościowy Związek Litwy). Kai kurie ši M. Römerio žingsnį įvardijo kaip „dezertyravimą“, bet pats M. Römeris dienoraštyje rašė, jog tai jis daręs krašto naudai. „Dėl to nepalieku šio krašto, – rašė jis, – o tik asmeniškai jam tarnauju, kaip kažkada nepaliko ir jam tarnavo, pvz., lietuviai, kurie lietuviškos spaudos draudimo metais leido užsienyje lietuviškus laikraščius. Mano giliu įsitikinimu, taip kraštui tarnauju ir aš, Lietuvos sūnus, einantis vykdyti jos reikalo.“⁸⁸ Ir tai buvo ne pozicija prieš ką nors arba kam nors, bet santykis su pačiu savimi, savo sąžine, su Lietuvos ir Lenkijos išlaisvinimo idėja. Ši idėja tuomet nepaliko vietos jo sąmonėje jokiam kitam asmeniškumui, ji buvo aukščiausia vertybė, privertusi susitapatinti su ja M. Römerio ego. Įvertindamas savo pasiryžimą stoti į legionus, M. Römeris yra pažymėjęs: „Taip man diktuoja instinktas ir sąžinė. Gal būt atrodau juokingas tokiu entuziazmu dėl savo amžiaus [tuomet jis turėjo 35 m. – R. M], mano solidžios išvaizdos ar padėties, tačiau iš tikrųjų negaliu būti kitoks, jei noriu likti nuoširdus.

žmona persiskyrėm, o tų pačių metų liepos mėn., jau po mūsų persiskyrimo, gimė mūsų duktė, pavadinta Celina, kuri augo pas motiną. 1910 m. pavasarį aš sunkiai apsirgau ir vasarą buvau nuvykęs į užsienį gydytis. Rudenį grįžau Vilniui ir apsigyvenau su mano seserimi Marija Römeraitė-Römeriene. 1911 m. aš susipažinau Vilniuje su latve Ona Volbergaite. Mes pamylėjom kits kitą ir aš gyvenau su ja kaip su žmona iki 1914 m., kai ji mirė nuo džiovos. Tais pačiais metais mirė mano motina [1914 11 06]. Toks buvo mano asmeniškasis gyvenimas Vilniuje nuo 1909 m. iki Didžiojo karo. (Mykolo Römerio autobiografija, *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 13: Mykolas Römeris, p. 216). Po šeimos krizės, ligos, būdamas vienišas jis pažino Aną kaip „Valę“ Bokšto gatvės Rozos Goląbek (Golombek) viešuosiuose namuose. Prekeivio įkalbėtą, ką tik atvykusią (po dviejų savačių) į Vilnių dvidešimtmetę iš Liepojos, palikusią ten po tėvo mirties sunkiai besiverčiančią motiną ir kurčią seserį, temokančią tik latvių, vokiečių kalbas bei žinančią šiek tiek rusų – M. Römeris pažino eilinio vizito į šiuos namus metu ir įsiminė. Pastebėjo joje jautrią, kilnią ir be galo turtingą sielą, kuri visiškai nederėjo su ta primityvių kūniškų aistrų aplinka. „Vargšė nelaiminga būtybė, pamesta svetimos žemės landynėje [...] Skaudu man dėl tos merginos. Norėčiau kaip nors jai pagelbėti kol dar laikas“ – rašė jis *Dienoraštyje* po pirmosios pažinties su Anna (*Dziennik*, t. 1, LMAB, F. 138–2229, l. 170; 1911 06 20 (07 03) dienos įrašas). Vėliau ten dar ne kartą lankėsi, jos prašymu atnešdamas latviškų knygų ir laikraščių, kol po pusės mėnesio su didele išmone išlaisvino ją iš akylos tų namų šeiminingės jungo, apgyvendino prie Vilniaus, o po to – Vilniuje (Antakalnyje), globojo, mokė, auklėjo, įvedė į vietos latvių bendruomenę, jos kultūrinį gyvenimą ir pagaliau pamilo (plačiau žiūr.: Z. Solak, *Między Polską a Litwą. Życie i działalność Michała Römera 1880–1920*, p. 172–175). Pamilo tokia meile, kuri *Dienoraštyje* dažnai buvo prilyginama Tėvynės meilei, Lietuvos ir Lenkijos laisvės siekiui. „Tegu laisva Liaudis, laisvos Tautos ir Žmonės pasiekia meilę ir pažįsta laisvę. Sau laimės nieieškau, nes ją iš manęs mirtis atėmė. Liksiu ištikimas Aninkai kaip darbuose ir idėjose, taip ir laimėje, kuri su ja nuėjo į kapą. [...] Toliau dirbsiu visuomenei, Tautai, šaliai, o ypač Liaudžiai vardan to, kas susiję su Aninkos vardu...“ – rašė jis tą dieną, kai atsisveikino su Ana Bufalo (Tauro) kalno evangelikų kapinėse (*Dziennik*, t. 4, l. 282.). Mirtis užbraukė jų bendrus, nepaisant socialinės padėties skirtumų, prarajos, ateities planus. Dar 1913 m. M. Römeris Antakalnyje buvo pirkęs sklypelį, kuriame ruošėsi statyti Anai namą ir kartu jame gyventi. Visuomenėje šio ryšio neslėpė, nors perdėm ir nereklamavo.

88. Ten pat, 1. 392.

Šiaip jau kaip, esu kaip vaikas, kaip jaunuolis, tačiau bent dideliuose darbuose pagal mane reikia tokiu būti. Dieve mano, kaip man gaila, kad nesu karys [...]. Esama akimirkų ir dalykų, kurie reikalauja paprastos drausmės, bet ne dezorganizacinio politikavimo...“⁸⁹ Nusivylimu dėl organizacinio darbo nesėkmių dvelkia ir šie žodžiai: „Kas žino, ar eidamas tuo keliu [stodamas į legionus – R. M.] nepadarysiu kraštui daugiau, nei beprasmiškai blaškydamasis čia tarp santykių, nuomonių, kurios pernelyg dažnai paralyžiuoja ar net iškreipia mano idėją.“⁹⁰

1915 m. gegužės pabaigoje M. Römeris paliko Vilnių ir per Rumuniją, Vieną liepos mėn. nusigavo į legionierių centrą – Piotrkową, kur įstojo į J. Pilsudskio organizuotus karinius būrius.

Būdamas legionuose, M. Römeris nenusišalino nuo politinio gyvenimo. Jis ir toliau skelbė savos Lietuvos valstybingumo koncepcijos pagrindinius principus, ieškojo sąjungininkų jai realizuoti. Tuo klausimu jis parašė keletą straipsnių laikraščiu „Wiadomości Polskie“. Laikraštis, skirtas „legionų“ idėjos platinimui, buvo pradėtas leisti 1914 m. gruodį Cieszyne, o nuo 1915 m. kovo mėn. – Piotrkowe. Jį leido parlamentinės lenkų grupės pastangomis 1914 m. rugpjūtį Krokuvoje įkurto Vyriausiojo tautinio komiteto (Naczelny Komitet Narodowy) (toliau – VTK) Karinis departamentas. Kaip tik į šį departamentą, kuriam vadovavo papulkininkis Władysławas Sikorskis, ir buvo paskirtas tarnauti M. Römeris. Pastebėjus jo fizinę negalią (trumparegiškumą), jis buvo nusiųstas dirbti į departamento Spaudos Biurą. Pastarajam vadovavo Stanisławas Kotas, kurį domino nuotaikos ir politinės orientacijos Lietuvoje.⁹¹ Todėl neatsitiktinai oficiozo 1915 m. 38/39 ir 43 numeriuose buvo išspausdinti du M. Römerio straipsniai apie Lietuvą – „Lietuva karo akivaizdoje“ ir „Karas ir lietuviai“. Tad atsirado puiki proga bandyti dar kartą sudominti Lenkijos politinius veikėjus Lietuvos nepriklausomybės idėja, angažuoti ją palaikyti. Pirmiausia, tai buvo siekis internacionalizuoti Lietuvos nepriklausomybės klausimą, sujungiant jį su Lenkijos. Bet Lenkijos nepriklausomybės idėja europinės politikos kontekste jau laukė savo sprendimo, ir niekas neabejojo, kad jis bus priimtas, suvedant tuo metu tebevykusio karo rezultatus.

M. Römeris netruko ta proga pasinaudoti. Be minėtų straipsnių, jis VTK vadovybei tą pačią vasarą įteikė du nemažos apimties slaptus memorialus.⁹² Memoriale „Lietuvos germanofilizmas“, rašytame liepos 30 d., jis informavo apie Lietuvos lenkų, baltarusių ir, be abejo, lietuvių politinių veikėjų provokiškas politines orientacijas, trumpai nusa-

89. Ten pat, t. 1, 369.

90. Ten pat, t. 1, 393.

91. Z. Solak, Krakowskie obchody rocznicy powstania legionów polskich w Dziennikach Michała Römera. *Rocznik Krakowski*, t. LX, 1994, s. 130; L.A./Ludwik Abramowicz/, Michał Römer, *Przegląd Wileński*, 17 lipca, 1927, Nr. 12, s. 3.

92. Šiuo metu jie jau publikuoti: Sprawa litewska a sprawa polska. Legionowe inicjatywy M. Römera w sprawie Litwy z 1916 r. Parengė Zbigniew Solak. *Krakowski Rocznik Archiwalny*, t. 3, 1997, s. 136–168.

kydamas tokios orientacijos motyvus, apibūdindamas priešininkus bei jų argumentaciją.⁹³ Šiuo memorialu M. Römeris siekė supažindinti lenkų politinę vadovybę su Lietuvos politinio gyvenimo peripetijomis ir paruošti dirvą savo idėjoms pristatyti.

Tų pačių metų rugpjūčio 12 d. M. Römeris parašė VTK antrą slaptą memorialą pirmojo straipsnio – „Lietuva karo akivaizdoje“ – pavadinimu. Memoriale M. Römeris, išplėsdamas straipsniuose bei pirmajame memoriale dėstytas mintis, apibūdino Istorinės Lietuvos (Lietuvos ir Baltarusijos) geopolitinę ir vidaus politinę situaciją, nagrinėjo eventualias krašto politinės ateities perspektyvas ir pateikė savo rekomendacijas VTK bei, jo žodžiais tariant, Komiteto darbo tęsėjams, būsimos „aukštesnio laipsnio organizacijos“ vadovams.⁹⁴ Jo nuomone, Lenkijos nepriklausomybę sprendžiant, svarbus yra ir Lietuvos klausimas, todėl lenkų vadovybei būtina turėti principinę ir aiškią poziciją dėl Lietuvos. Pagal jį, Lenkija, siekdama būti aktyviu išsilaisvinimo veiksmu, privalo rodyti iniciatyvą ir pirmoji pateikti tokią poziciją, o ne laukti, kol tai padarys Lietuva. Tokiai pozicijai yra tik alternatyva: ar atnaujinti Jogailaičių idėją, išreiškiančią laisvos Lenkijos ir laisvos Lietuvos jungtį, ar siekti valstybinio Lenkijos imperializmo, inkorporuojančio Lietuvą į Lenkijos valstybę. M. Römeris neabejodamas palaikė pirmąją, nurodydamas, jog Jogailaičių idėja labiausiai atitinka istorinę tiesą, galias Lietuvos ir Lenkijos santykių tradicijas, Lietuvos tautų laisvės siekius. Svarbu, nurodė jis, kad ši idėja, jos realizavimo planai užgimė Vilniuje. Tad M. Römeris stengėsi VTK vadovybę orientuoti į Lietuvos klausimo politizavimą Lenkijoje, susiejant tai su Lenkijos nepriklausomybės problema ir Lietuvos valstybingumo koncepcijos įgyvendinimu, akcentuodamas tokios valstybės atkūrimo būtinumą Lenkijai, pastarosios nepriklausomybei bei viso regiono geopolitiniam stabilumui. Tačiau atsako iš VTK vadovų nesulaukė.

1916 m. kovo 25 d. M. Römeris parašė projektą dėl lietuviškų būrių J. Pilsudskio legionuose steigimo, pavadintą „Pastabos lietuvių kompanijos įkūrimo klausimu lenkų legionuose“. Jame vėl dėstė pagrindinius Istorinės Lietuvos valstybingumo koncepcijos momentus. Jogailaičių unijos idėją jis pristatė kaip idealią sąjungos formą Lietuvos laisvei siekti, kaip įrankį, siekiant atplėšti Lietuvą nuo Rusijos ir apsaugoti nuo vokiečių aneksijos. Jis pabrėžė, kad šios idėjos įgyvendinimui nepakanka vien jos šalininkų Lietuvoje bei Lenkijoje pastangų, nes daug kas priklausys nuo tarptautinės politinės nuomonės.

Todėl neišvengiamai būtina jungti tarptautinio masto problema tapusį lenkų valstybingumo klausimą su tokios reikšmės neturinčiu Lietuvos valstybingumo klausimu,

93. M. Römer „Germanofilstwo“ Litwy (Obserwacye z tamtej i tej strony linii bojowej). Archiw Państwowy w Krakowie (toliau – APKr.), NKN-142, 1. 381–396.

94. Litwa wobec wojny (Poufny memoriał Michała Rómera z sierpnia 1915), *Zeszyty Historyczne*, zes. 17. Paryż, 1970, s. 60–127.

t. y. infiltruoti pastarąjį į tarptautinę lenkų problemą ir taip ją internacionalizuoti.⁹⁵ To siekdamas M. Römeris buvo pasirengęs kraštutiniu atveju, nesant kitų variantų, sutikti netgi dėl Lietuvos aneksijos su Lenkija:... „Todėl šiandien nesu kategoriškai vien už lietuviškų žemių su išvaduota Lenkija unijos formą, bet sutinku ir su paprasta Lietuvos aneksijos lenkų valstybingumo naudai forma, jeigu jau kitaip nebegali jos būti“.⁹⁶

Išdėstydamas siūlymus, kaip šią idėją realizuoti, M. Römeris konstatavo, remdamasis karčiu savo veiklos ir stebėjimų patyrimu, kad to neįmanoma padaryti vien Lenkijos ir Lietuvos politinių jėgų dialogo, politinio susitarimo, bendros politinės veiklos būdu. Tai todėl, jo manymu, kad: 1) VTK tiesioginis kontaktas su Lietuva neįmanomas, nes joje nėra analogiško organo, 2) Varšuva politiniu požiūriu yra labai marga, nevienalytė, netgi „nepriklausomybininkų“ blokas susiskaidęs į atskiras politines grupes, partijėles su savo politinėmis ambicijomis ir todėl sunku suformuoti bendrą poziciją dėl Lietuvos, 3) tikėtina, jog gali būti parengtos atskiros įtakingų politinių grupuočių – Patriotų sąjungos (Związków Patriotów), Lenkų valstybingumo lygos (Ligi Państwowości Polskiej) ir Centrinio Tautinio komiteto (CKN) – deklaracijos tarptautinėms institucijoms apie Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo problemos sujungimą. Tačiau nėra kam rašyti tokios deklaracijos Lietuvos vardu.⁹⁷

M. Römeris šiame dokumente tvirtina, kad liko vienintelis – tai praktinės veiklos kelias: „Ne deklaracijomis į politines lenkų grupes, bet savo dalyvavimu lenkų legionuose Lietuva turi pareikšti savo valią dėl lietuvių jungimosi su lenkais.“⁹⁸ Aprašydamas konkretų veikimo planą, jis siūlė organizuoti Varšuvoje ir Vilniuje lietuviškus būrius ir jų pagalba bei iniciatyva rinkti žmones. Tokie būriai turėjo įeiti į 1-os legionų Brigados, vadovaujamos J. Pilsudskio, sudėtį.⁹⁹

M. Römeris projektą pristatė papulkininkui W. Sikorskiui, su juo supažindino ir Varšuvos P.O.W. komendantą Tadeuszą Kasprzyckį, pastarasis, iš esmės pritaręs projekto idėjoms, pateikė spresti J. Pilsudskiui. Šis po ilgo pokalbio su M. Römeriu, gegužės 2 d. projektą atmetė, nes legionai jau neatliko Austrijos įrankio vaidmens ir neturėjo perspektyvos J. Pilsudskio vykdomoje politikoje. Anot J. Pilsudskio, net ir tuo atveju, jeigu „teisingoji“ Austrija kokia nors forma pritartų Lenkijos valstybingumui, nieko panašaus nepadarytų dėl Lietuvos.¹⁰⁰

Taigi politinė situacija keitėsi ne M. Römerio koncepcijos naudai. 1915 m. pabaigoje – 1916 m. pradžioje Krokuvoje rezidavusios VTK vadovybės, jiems prijaučiančių politinių veikėjų, endekų, PPS, kitų politinių partijų požiūris į Lenkijos nepri-

95. M. Römer, Notatki w sprawie utworzenia Kompanii Litewskiej w legionach polskich, APKr., NKN – 142, t. 685–686.

96. Ten pat.

97. Ten pat, p. 687, 688, 690–691.

98. Ten pat, p. 692.

99. Ten pat, p. 694–695, 696.

100. M. Römer, Memoriał w sprawie litewskiej APKr., NKN – 142, t. 717.

klausomybės programą labai suartėjo. Išryškėjo tendencija plėsti lenkų ekspansiją į rytus. Net artimas J. Pilsudskiui profesorius iš Krokuvos Michał Sokolnickis kūrė katalikiškos Baltarusijos su Vilniumi prijungimo prie Lenkijos planus, manydamas, jog ir lietuvių negalima palikti vokiečiams.¹⁰¹ Kiti J. Pilsudskio aplinkos veikėjai (T. Filipowiczius, H. Tennenbaum, T. Grużewski, M. Downorowicz, St. Thuguttas, Marianas Lempickis) 1916 m. vasario mėn. organizavo „šimto deklaraciją“, kurios projekte buvo kalbama apie Lenkijos valstybės atkūrimą 1772 m. sienomis. (Originale sienų klausimas taktikos sumetimais neakcentuotas¹⁰².) Ekspansijai, kaip žinoma, buvo nusiteikęs R. Dmowski, kuris vis dar tebeskaičiavo, kiek „svetimo elemento“ galima uždaryti „savo“ valstybės sienose, kad būtų lengva jį įsiurbti ir asimiliuoti.¹⁰³

Susirūpinęs tokia situacija, M. Römeris 1916 m. gegužę parašė laišką – memorialą vienam VTK vadovų – profesoriumi W. L. Jaworskiui. Jame M. Römeris labai kritiškai įvertino bendrą lenkų politikų nuostatą plėsti būsimos Lenkijos pozicijas į Rytus tiek, kiek leis realios sąlygos. Jo nuomone, tokia politika būtų pražūtinga Lenkijai: „Tarkime, kad tapo įgyvendinta trumparegiška koncepcija „griebk, kiek gali“. Lenkija gauna dalį Baltarusijos, įsiurbia ją ir kolonizuoja. Etninė lenkų teritorija padidės tūkstančiais kilometrų ir gyventojų skaičius keliais milijonais galvų... O tuo pačiu metu vokiečiai savo ruožtu kolonizuos ir suvokietins užimtąjį Kuršą ir Lietuvą: ir vengdama lenkų įsigalėjimo, Rusija be jokios abejonės intensyviai surusins jos rankose likusią rytinę Baltarusijos dalį. Ir taip tuo momentu, kai Lenkija baigs polonizuoti Vakarų Baltarusiją, ji atsitreks į vientisą prūsų mūrą šiaurėje ir ne mažiau tvirtą mūrą rytuose. Ir kas toliau? Ar, neturėdama išėjimo į jūrą, nė galimybės plėstis į rytus, įspausta tarp dviejų milžinų, maža etninė Lenkija įstengs išsaugoti nepriklausomybę?“ Vokiečių aneksinius planus, Rusijos siekius, jo nuomone, galėjo neutralizuoti tik „Istorinės Lietuvos kaip nedalomos visumos pripažinimas“. Jo giliu įsitikinimu, to meto geopolitinė situacija vertė Lenkiją norom nenorom rinktis vienintelį kelią – pripažinti ir paskelbti pasauliui apie Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę kaip valstybinę istorinę formaciją. Tuo keliu einant būtų galima palankiai sau nuteikti baltarusių ir lietuvių politikus, palenkti juos Lietuvos ir Lenkijos unijos (federacijos) sudarymui. Be to, buvo iškelta buferinės, neutralios valstybės – Istorinės Lietuvos su Kurliandija – idėja. Ši valstybė galėtų atskirti Vakarų Europą (su Lenkija) nuo Rusijos.¹⁰⁴ M. Römeris bandė įrodyti LDK atkūrimo būtinybę, jos eventualiai teigiamą poveikį Lenkijos valstybingumo perspektyvai, pažymėdamas

101. M. Römer, *Dziennik*, t. 11. LMAB, F. 138–2237, 1. 18.

102. W. Pobóg-Malinowski, *Najnowsza historia polityczna Polski 1864–1945*, t. 1. Paryž. 1953, s. 287.

103. J. Tomaszewski, *Kresy Wschodnie w polskiej myśli politycznej XIX i XX w. Polska myśl polityczna XIX i XX wieku*, t. VI. Wrocław, 1988. S. 102.

104. Litwa wobec wojny, min. veik., p. 126–127.

ir realias potencialias galimybes LDK atkurti, t. y. suinteresuotas politines to siekiančias jėgas. Sutvirtindamas, jog dėstomi užnamymai buvo ne „iš piršto išlaužti“, prie laiško kaip pavyzdį pridėjo 1915 m. gruodį Vilniuje įkurtos LDK konfederacijos Universalą, skelbusį pasiryžimą atkurti tokią valstybę¹⁰⁵.

Beveik tuo pat metu, gegužės 8 d., M. Römeris parašė labai platų, išsamų, apimančią visus pagrindinius ankstesniuose dokumentuose išdėstytus teiginius 29 mašinraščio lapų memorialą, adresuotą Centriniam Tautiniam Komitetui Varšuvoje (Centralny Komitet Narodowy, toliau – CTK).¹⁰⁶

Šis komitetas, J. Pilsudskiui pritariant, buvo įkurtas 1916 m. sausį. Jis vienijo į Lenkijos nepriklausomybę orientuotas radikalias socialistines jėgas (PPS, Wyzwolenie, Związek Patriotów, Narodowy Związek Robotniczy). Pirmininku buvo Arturas Śliwiński.¹⁰⁷ Kodėl būtent į šį komitetą, liekiant vis mažiau vilčių sulaukti sutarimo ir pritarimo, kreipėsi M. Römeris? Memoriale į šį klausimą atsakęs jis pats. Jis prisipažįsta, jog ilgai abejojęs, ar verta tai daryti, nes CTK kaip politinė jėga buvo gana silpna. Bet jam imponavo CTK politinė nuostata, orientuota į Lenkijos nepriklausomybę. Ši orientacija sutapo su J. Pilsudskio planais, gausėjo jai pritariančių iš plačiosios Lenkijos visuomenės ir ji turėjo neabejotiną perspektyvą.¹⁰⁸

Todėl šiame memoriale M. Römeris siūlė CTK kreiptis į Lietuvą dėl bendradarbiavimo ir spręsti Lietuvos klausimą kartu su lenkų. Jo nuomone, nepakako tos veiklos, kuriant minėtąją Informacinį Biurą, neužteko Vilniuje turėti POW struktūras, nes rezultatų galima pasiekti tik kreipiantis į lietuvių ir Lietuvos lenkų politikus kaip veiksmus, sugebančius orientuotis tokia sudėtingame, daugiaaučiame, etnopolitiniame darinyje kaip Lietuva. Nesudarytų problemų ir dialogas su Lietuvos lenkais, kurie pritaria Lenkijos ir Lietuvos susijungimo idėjai. Sutarti sunkiau būtų tik dėl sąjungos formos. Tariantis visais atvejais – ar tai būtų sąjunga, ar federacija, ar autonomija vienalytėje valstybėje – reiktų atsižvelgti, kad Lietuva yra mažiausiai dvilypis (Lietuva ir Baltarusija) ar net trilypis (etnografinė Lietuva, Lietuvos Rusia, Baltarusija kraštas).¹⁰⁹

Kur kas sunkiau ieškoti bendros pozicijos dėl Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo sujungimo būtų su lietuviais, besiorientuojančiais arba į atskirą, arba į sąjunginę baltų (etnografinės Lietuvos su Latvija) valstybę, besibaiminančią dėl Lenkijos aneksijos.¹¹⁰ Tačiau M. Römeris kviečia CTK neaplenkti jų, nes lietuviai

105. * Universalą pasirašė: J. Šaulys, J. Vileišis, A. Janulaitis, A. Luckevičius, I. Luckevičius, Dominikas Semaska, V. Lastauskis, A. Zosztawtas, C. Šabadas, Rozenbaumas (Lietuvos valstybės archyvas. F. 383, ap. 7, b. 56, l. 53. Informaciją apie Universalą autorius suteikė Česlovas Laurinavičius).

106. *Mały słownik historii Polski*. Warszawa, 1991, s. 28.

107. *Mały słownik historii Polski*. Warszawa, 1991, s. 28.

108. M. Römer, Memoriał w sprawie litewskiej, min. veik., 1. 719–720.

109. Ten pat, 1. 706, 721–722.

110. Ten pat, 1. 711, 721–722.

jau tautiškai subrendę, žino, kad jiems geopolitinę padėtis diktuoja tik tris pasirinkimo galimybes: Rusija, Vokietija ar Lenkija.¹¹¹ Norėdamas išsklaidyti CTK politikų abejones dėl tokio dialogo perspektyvos, jis primena, kad lietuvių demokratai (LDP) iš esmės nėra priešingi pačiai sąjungos su Lenkija idėjai, o atskiri asmenys neprieštarautų netgi aneksijos variantui vardan Lietuvos klausimo internacionalizavimo. Pabrėžia, jog net tarp nacionalistų yra tokių, kurie bevelėtų sutikti su lenkų, o ne rusų ar vokiečių aneksija¹¹².

Taigi M. Römeris bandė įteigti VTK, jog lietuviai laukia, ir tereikia kreiptis į juos su konkrečiais siūlymais. Savo pastabose jis vėl akcentavo sąjungos ar kitokių ryšių su Lietuva geopolitinę reikšmę Lenkijai, jos valstybingumui, nes „lietuviškos – rusiškos (baltarusiškos) žemės yra Rusijai lyg raktas valdyti Lenkiją, kaip Lenkija yra raktas tolesnei ekspansijai į Slavų žemes, o iš ten į Europą“.¹¹³ Lietuvos atplėšimo nuo Rusijos naudingumui įrodyti M. Römeris skyrė bent kelis memorialo lapus.

Antra vertus, jis ne vien taktiniais sumetimais, bet, matyt, iš tikro abejojo Istorinės Lietuvos gyvybingumu, jos gebėjimu egzistuoti kaip nepriklausoma valstybė: „...Kraštas yra tautiniu požiūriu mišrus, neturi tokių stiprių valstybinių tradicijų, kaip kad turi Lenkija...“¹¹⁴ Todėl memoriale eilinį kartą pasisakydamas už laisvų, demokratiškų valstybių (minimos buvo, be Lietuvos, pirmiausia Latvija, po jos Ukraina) lygiateisį ryšį, sąjungą su Lenkija, manė, jog blogiausiu atveju priimtinesnė būtų Lenkijos, o ne Rusijos aneksija Lietuvos atžvilgiu.¹¹⁵ Tačiau pabrėžė, kad tai labai apsunkintų Lietuvos ir Lenkijos valstybingumo sujungimo problemos sprendimą.

Matyt, nesuklysciau manydamas, jog išdėstytais pastebėjimais ir vertinimais M. Römeris Lietuvos valstybingumo koncepcijai suteikė naują prasmę: jis išryškino ir pabrėžė jos svarbą regiono politinio stabilumo užtikrinimui.

Tačiau konsekventi laiško-memorialo autoriaus pozicija buvo nepopuliari tarp lenkų politikų ir susilaukė priešiško. Minėto laikraščio „Wiadomości Polskie“ 1916 m. gegužės 1 d. Nr. 74 puslapiuose buvo išspausdintas straipsnis, atsiųstas iš Vilniaus, kuriame autorius (Wacławas Studnickis) minėtą M. Römerio LDK Konfederacijos Universalą pavadino „politine intriga“ ir pažymėjo, jog Lietuvos lenkai „pirmiausia nori būti kartu su Lenkija“.

Vėlesni įvykiai parodė, jog tai ir buvo pirmieji požymiai, pranašavę M. Römerio koncepcijos įgyvendinimo nerealumą ir jo, kaip politiko, nesėkmę.

Jau 1916 m. Vilniuje įvyko politinių jėgų persiskirstymas. Karo pradžioje 1915 m. rugsėjo 23 d. įkurtas daugiatautis, tiesa, dominuojant lenkams, Piliečių komite-

111. Ten pat, 1. 710.

112. Ten pat, 1. 712.

113. Ten pat, 1. 714.

114. Ten pat, 1. 707.

115. Ten pat, 1. 728–729.

tas skilo į tautinius. Vienas jų, Organizacinis lenkų komitetas, Vilniuje lapkričio 3 d. visų Lietuvos ir Baltarusijos lenkų vardu deklaravo bendro valstybingumo su Lenkija siekį, kaip vienintelį ir svarbiausią politinį postulatą.¹¹⁶ Panašius patikinius tas pats komitetas siuntė vokiečių įkurtai administracinei Tarybai Varšuvoje 1917 m.¹¹⁷ Įžymiajame 44 Lietuvos lenkų įvairių politinių grupių atstovų 1917 m. gegužės 24 d. pasirašytame memoriale Ober Ost vadovybei Vilniuje bei Reicho Kancleriui Theobaldui Bethmann-Hollwegui taip pat buvo kalbama apie valstybinių ryšių su Lenkija viltis.¹¹⁸ Dar aiškiau, jau kaip tam tikra veikimo programa, tie patys siekiai buvo išdėstyti 1917 m. lapkričio 7 d. Władysława Zawadzkiego memoriale, adresuotame Varšuvos „aktyviems politiniams veiksniams“. Jame iš esmės jau buvo atsisakyta nuo anksčiau ginto LDK žemių integralumo principo ir iškelta jų padalijimo idėja. W. Zawadskis, tuometinis Lenkų Komiteto Vilniuje viceprezidentas bei slaptos Nepriklausomybės sąjungos Vilniuje pirmininkas, kritikuodamas ką tik įkurtą lietuvių Krašto Tarybą, jos politinę orientaciją į savarankišką, t. y. Lietuvos valstybingumą be ryšių su Lenkija, siūlė Vilnių ir Vilniaus apskritį, kuri turėjo apimti žemes beveik iki Nevėžio, prijungti prie Lenkijos. Buvo tikimasi, jog tik tokiu būdu pavyktų lietuvius palenkti federaciniam susivienijimui su Lenkija.¹¹⁹

Lietuvių politikai irgi neliko skolingi Lietuvos lenkų politikams. Jau 1916 m. vasario 28 – kovo 5 d. lietuvių politinių veikėjų konferencija Berne pasisakė už Lietuvą, nesusietą jokiais ryšiais su Lenkija. Brėžiant tokios Lietuvos valstybines ribas, Baltarusija buvo dalijama į dvi dalis. Mintis apie visiškai atskirą Lietuvą buvo pabrėžta Hagos (1916 m. balandžio 25–30 d.), Lozanos pirmojoje (1916 m. gegužės 31–birželio 4 d.) ir antrojoje (1916 m. birželio 30–liepos 4 d.) konferencijose¹²⁰ bei 1917 m. sausio 11 d. Vakarų valstybių diplomatams Berne Lietuvių Tautos Tarybos vardu įteiktame „Memorandume dėl nepriklausomos Lietuvos atkūrimo“.¹²¹

1916–1918 m. lenkų politikams labiausiai rūpėjo tik Lenkijos atkūrimo klausimas ir iš esmės tik lenkų tautos interesai. Tiesa, po 1916 m. lapkričio 5 d., Austro-Vengrijos ir Vokietijos akto apie Lenkijos valstybės atkūrimą, Varšuvoje dar buvo bandyta sukurti konkrečią programą Lietuvos klausimui spręsti. 1917 m. gegužės mėnesį Varšuvos politiniai veikėjai ir pasisakantys už LDK žemių nepriklausomybę bei ginantys tradicinius nepriklausomos LDK ryšius su Lenkija paskelbė „Deklara-

116. W. Sukiennicki, Memoriał o sprawie litewskiej złożony przez Władysława Zawadzkiego w Warszawie w listopadzie 1917. *Zeszyty Historyczne*, zesz. 30, Paryż, 1974, s. 73.

117. Ten pat.

118. Ten pat, p. 73–74.

119. Memoriał w sprawie litewskiej złożony przez prof. W. Zawadzkiego 7.11.1917. *Min. veik.*, p. 81, 84–85.

120. R. Žepkaitė, *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, Vilnius 1980, p. 24.

121. R. Lopata, Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais / *Lietuvių Atgimimo istorijos studijos*, t. 9. Vilnius, 1996, p. 114.

ciją Lietuvos klausimu“. Tačiau ši deklaracija labai raiškiai paliudijo minėtų dviejų grupių atstovų nesutarimus: vieni buvo linkę akceptuoti ir gerbti Lietuvos nepriklausomybę ir be ryšio su Lenkija, kiti pasisakė už tokį ryšį.¹²²

Istorinės Lietuvos idėjai vis daugiau įtakos darė Lenkijos nepriklausomybės pozicijas ginantis R. Dmowski. Jis memoriale, rašytame 1917 m. kovo mėn., Arturui Balfourui (A. Balfurui), Anglijos užsienio reikalų ministrui, iškėlė Lenkijos valstybės sukūrimo idėją, stiprios valstybės, gebančios tapti Europos sąjungininke prieš Vokietiją. Jis siekė, jog Lenkijai atitektų be kitų žemių ir Gardinas, Vilnius, Minskas, Volynė¹²³, nes čia giliai buvo įsišaknijusi lenkiška civilizacija. O tai reišktų istorinės Lietuvos suskaldymą. Šie postulatai tapo 1917 m. rugpjūčio 15 d. Lozanoje įkurto Tautinio lenkų komiteto programiniais punktais. Komiteto pirmininku buvo išrinktas R. Dmowski. Po 1918 m. sausio 18 d. V. Vilsono išdėstytų 14 punktų, iš kurių tryliktasis skelbė apie būtinumą po karo įkurti nepriklausomą lenkų valstybę, šio komiteto reikšmė labai išaugo. Jis atstovavo besikuriančiai Lenkijai santykiuose su Vakarų valstybėmis (Antante). Tų pačių metų sausį prancūzų valdžia Komiteto „globon“ atidavė visus lenkų karinius bei politikos reikalus.¹²⁴ 1917 m. liepos-rugpjūčio mėn. vokiečiai išformavo legionus, jų vadą J. Pilsudskį įkalino Magdeburge. Tai dar labiau pakėlė R. Dmowskio ir endekų, nusiteikusių prieš bet kokias unijas bei federacijas ir iškėlusių inkorporacijos programą, akcijas. Lietuvos valstybingumo klausimo sprendimas po 1918 m. kovo 3 d. Bresto taikos derybų tarp Vokietijos ir Rusijos tapo dar problemiškesnis – kilo grėsmė, jog Lietuva taps tik vokiečių politikos įrankiu Baltijos kraštuose. Be to, A. Smetonos vadovaujama Valstybės Taryba nuo 1917 m. rugsėjo mėn. formavo tautinės Lietuvos valstybės kūrimo idėją, kuri tiesiog kenkė Istorinės Lietuvos (Lietuvos ir Baltarusijos) valstybingumo koncepcijai. M. Römerio bendražygiai – Vilniaus lenkų demokratai, įkūrę 1916 m. „Demokratų partiją“, 1918 m., kaip ir prieškariniais laikais, balansavo tarp nacionalizmo ir krajovciškumo. Dalis jų (V. Abramoviczius, Janas Pilsudskis, A. Turskis) buvo nusiteikę proendekiškai ir pasisakė už atskyrimą nuo etnografinės Lietuvos. Lenkiška – katalikiška-baltarusiška Lietuva su Vilniumi pagal juos turėjusi būti prijungta prie Lenkijos. Kita dalis (Ludwikas Chomińskis, Z. Jundziłlas) tebegynė Lietuvos federacinius ryšius su Lenkija¹²⁵, tačiau kaip reali politinė jėga jie nebuvo dar subrendę.

Šiomis aplinkybėmis M. Römerio koncepcija atsidūrė politiniame vakuume. 1918 m. liepos 18 d. jis *Dienoraštyje* konstatavo, jog „ieškodamas balansuotos Lie-

122. W. Sukiennicki, Memoriał w sprawie litewskiej złożony przez Władysława Zawadzkiego w Warszawie w listopadzie 1917, min.veik., p. 72.

123. R. Dmowski, *Polityka polska i odbudowanie państwa*, t. 2. Warszawa, 1989, s. 219–222.

124. W. Pobóg-Malinowski, Najnowsza historia polityczna Polski, 1864–1945, t. 1, s. 325.

125. M. Römer, *Dziennik*, t. 25. LMAB, F.138–2251, 1. 166.

tuvos koncepcijos savo dvilypumu, dirbtinumu pasiekiau tikslai to, kad Varšuvos lenkų politikų akyse pelniau užmaskuoto litvomano vardą, o lietuvių – įtarimą slepiąs prolenkiškas tendencijas. Nei ten, nei čia nesulaukiau supratimo. Tiesą sakant, įprasta, kad giliausios intencijos, prasmės dažnai yra vienišos ir nesuprastos, bet negaliu patikėti, kad toks yra kaip tik šis atvejis. Konstatuota šio karo lauktų rezultatų pagrindu mano programinė Lietuvos koncepcija piktnaudžiavo nerealiu Lietuvos ir Lenkijos istorinio solidarumo atskleidimu, perspektyvomis, kurios buvo labai tolimos nuo tikrovėje esančių tautinių nusiteikimų ir norų...“¹²⁶

Publikuojamame *Dienoraščio* tekste matome M. Römerio pastangas koreguoti minėtas programines nuostatas pagal besikeičiančią politinę situaciją to meto Lietuvoje ir Lenkijoje. Po legionų 1-osios brigados internavimo M. Römeris, atleistas iš tarnybos, nuo 1917 m. rugsėjo iki 1918 m. gruodžio mėnesio dirbo Taikos teisėju Kolne, o vėliau Apygardos teisėju Lomžoje. Tad *Dienoraštyje* daug vietos skiriama to meto Lenkijos teismo sistemos kūrimosi ir funkcionavimo klausimams nušviesti, aprašomi įvairūs nusikaltimai, samprotaujama apie jų priežastis, gilinamasi į teisėjų ir nusikaltėlių socialines-psichologines būsenas. Be abejo, neužmirštami ir asmeninės kasdienybės dalykai: buities rūpesčiai, emocijos, sveikata, artimųjų ir pažįstamų problemos, santykiai su jais, kontaktuojančių su juo asmenų charakteristikos. Kaip atskira tema *Dienoraštyje* aprašinėjami ir analizuojami santykių su moterimis, įsimylėjimų ir meilių klausimai. Įdėmaus žvilgsnio nusipelnė gamtinė-socialinė aplinka: gausu gamtos, kaimų, miestų ir miestelių aprašymų, socialinių tipų apibūdinimų, netgi kalbinių tam tikrų gyventojų grupių charakteristikų. Tačiau ir toliau *Dienoraštyje* vyrauja politikos tema: aprašomi, analizuojami įvykiai, vertinami faktai ne tik Lenkijoje, Lietuvoje, bet ir Rusijoje, Vokietijoje ir apskritai Europoje. Juolab kad ir pats nenusišalino nuo tų, kurie buvo susiję su Lietuvos ir Lenkijos santykiais, kurie lietė jo idėjas ir projektus. Prisiminkime, kad kaip tik tuomet J. Pilsudskis bandė įgyvendinti savo „programą“. Kokia tai programa? Visų pirma ji buvo nukreipta prieš Rusijos „amžiams užkoduotas“ ekspansines užmačias, siekiama susilpninti pastarosios įtaką Baltijos ir Juodosios jūrų pakraščiams. Antra, savo siekiais ji pasisakė ne už tautinės Lenkijos, bet už savarankiškų, federacinių, sąjunginiais ryšiais susijusių su Lenkija laisvai apsisprendusių valstybių darinį. J. Pilsudskio programos esmę bene tiksliausiai, jau po jo mirties – 1935 m. nusakė ir ją išaiškino M. Römeris. Jo nuomone, J. Pilsudskio planuota Didžioji Rytų imperija nebūtų buvus federacija, tai būtų „Dominijų imperija“ arba „Lenkų dominijų imperija“, apėmusi ankstesnę Jogailaičių valdytą teritoriją. Ji būtų sudaryta iš trijų, o gal keturių valstybiškai susitvarkiusių narių – Lenkijos, Ukrainos ir Istorinės Lietuvos. Iš pastarosios buvo numatyta galimybė išsiskirti Baltarusijai. Šio darinio

126. Ten pat, t. 166.

globėjo (protektorius) vaidmuo buvo numatytas Lenkijai, politiškai ir kultūriškai stipriausiam, labiausiai konsoliduotam nariui. Siekdamas įgyvendinti savo koncepciją, J. Pilsudskis planavo užimti žemes, kurių centrais būtų buvę Vilnius, Minskas, Kijevas. Pagal jį, užėmus šias žemes, Lenkijos seime būtų atkritęs vieningos Lenkijos sukūrimo klausimas, būtų iškilęs Ukrainos, Lietuvos, o gal ir Baltarusijos atkūrimo federaciniame ar konfederaciniame junginyje klausimas. 1919 m. balandį J. Pilsudskis ėmėsi šios programos įgyvendinimo, vykdydamas Vilniaus išvadavimo iš Sovietų Rusijos operaciją. Slapta buvo planuojama karinė operacija, bandoma sudaryti vyriausybę, kuri užėmus Vilnių turėjo pasiskelbti Lietuvos vyriausybę, turinčia ruošti Lietuvos steigiamojo seimo sušaukimą. Tokio seimo pagalba buvo planuota susijungti su tuomet jau egzistavusia Lietuvos valstybe, kurios valdžia rezidavo Kaune. Seimas turėjo nustatyti ir santykius su Lenkija. Tokios vyriausybės vadovu – ministrų kabineto pirmininku – turėjo tapti (ir jau buvo numatytas) M. Römeris, žmogus, turintis autoritetą ir tarp lietuvių, ir tarp Lietuvos lenkų bei baltarusių.¹²⁷ Tuo metu Lomžoje dirbęs M. Römeris įsijungė į J. Pilsudskio programos realizavimą. *Dienoraštyje* smulkiai aprašyta, kaip nuo 1919 m. kovo 7 d. šiais klausimais su juo konsultavosi, tarėsi ir įkalbinėjo dalyvauti vykdant J. Pilsudskio sumanymus labai artimas J. Pilsudskio draugas ir bendražygis W. Sławekas. Vėliau prie pastarojo prisijungė Aleksandras Prystoras. Kaip rodo *Dienoraščio* tekstas, jų įkalbėtas balandžio 5–6 dienomis M. Römeris dalyvavo Varšuvoje vykusiose konsultacijose, kuriose buvo aptariamas minėtas planas. Be M. Römerio, paskutinėje konsultacijoje dalyvavo Witoldas Abramowiczius, Janas Pilsudskis, Aleksandras Prystoras, Switalskis, pats Józefas Pilsudskis. M. Römeris nesutiko su ankstesniu W. Sławeko siūlymu dirbti oficialiose Lenkijos valdžios institucijose, nenorėdamas būti lenkų agentu Lietuvoje, atsisakė vykti į Vilnių ir ten formuoti ministrų kabinetą, įjungiant į jo sudėtį pirmai pradžiai „po ranka pasitaikiusius“ lietuvius, t. y. vien dėl dekoracijos. Sutiko tik vykti į Kauną, supažindinti tenyškščius politikus su J. Pilsudskio siūlymais, programa ir tik gavus jų pritarimą važiuoti į Vilnių ir toliau vykdyti planą. Beje, ir Kauno misijoje sutiko dalyvauti ne kaip J. Pilsudskio agentas, bet kaip tarpininkas tarp jo ir lietuvių. Kodėl M. Römeris taip nusprendė, nesunku atsakyti. Visų pirma, abi koncepcijos – M. Römerio ir J. Pilsudskio – rėmėsi istorizmu ir tradicija. J. Pilsudskio „Rytų imperijos“ sukūrimo idėja atitiko M. Römerio Jogailaičių Žečpospolitos idėją. Antra, abi koncepcijos buvo nukreiptos prieš Rusijos ekspansiją, abiejose buvo fiksuotas ryšių užmezgimo su Lenkija momentas, akcentuojant apsisprendimo laisvę. Trečia, abi pasisakė prieš prievartinį Istorinės Lietuvos vientisumo panaikinimą. Ketvirta, M. Römeriui neatrodė grėsmingos ir imperialistinės tendencijos J. Pilsudskio koncepcijoje, nes jos padėsiančios neutra-

127. M. Römer, *Dziennik*, t. 25, 1. 127–130.

lizuoti bendrą gynybą nuo Rusijos ekspansijos ir realizuoti demokratijos, laisvės principus įstatymdavystės ir tarpusavio bendravimo praktikoje.¹²⁸ Antra vertus, M. Römeris įkvėpė vilčių realizuoti J. Pilsudskio programą, o kartu ir savo koncepciją. Tam pretekstas buvo J. Pilsudskio užuominos konsultacinio susitikimo metu, jog pagrindinės programos idėjos sutampa su Anglijos politikos šiame regione intencijomis bei V. Vilsono deklaruotomis solidarių tautų taikaus sambūvio idėjomis. Pats metodas, Vilniaus užėmimo planas, nedalyvaujant lietuviams, M. Römeriui kėlė labai daug abejonių, ir iš esmės jis nepritarė tokiam J. Pilsudskio nusiteikimui. Tačiau jis sutiko su J. Pilsudskio argumentu, jog prieš „įvykusį Vilniaus paėmimo“ faktą bus pastatyti ne tik lietuviai, bet ir Lenkijos seimas su savo aneksinėmis užgaidomis. Šiuo požiūriu jis nerado kontrargumentų J. Pilsudskiui, kad toks veikimas neišvengiamas. Todėl jis tikėjo J. Pilsudskio kaip išlaisvintojo misija.¹²⁹ „Pilsudskis nori įžengti į Lietuvą arba tiesiogiai ir asmeniškai, ar tik per jam pavaldžius ir jam vadovaujant nukreiptus į Lietuvą karinius būrius – kaip Lietuvos ir jos žmonių, taip pat ir jos teisių laisvintojus ir gynėjus, kuris atneša ne priespaudą ir nelaisvę, ne vieną prieš kitus viršenybę, bet tiktai žmonių teisę laisvai apsispręsti ir gerbti jos valią. Laisvė išorinio veikimo ir vidinė nepriklausomybė – štai tezės, kurios, Pilsudskio supratimu, Lietuvai taptų realija po lenkų akcijos“, – rašė M. Römeris *Dienoraštyje* prieš išvykdamas į Kauną.¹³⁰

Tačiau gyvenimas sutvarkė kitaip nei buvo tikėtasi. Balandžio 15–20 d. M. Römerio misija į Kauną nepasisekė. Senieji M. Römerio pažįstami – Jonas Vileišis, Steponas Kairys, Petras Leonas – nepatikėjo J. Pilsudskio programos įgyvendinimo realumu. Beveik be išlygų jai pritarė tik Stanislovas Narutavičius. Pirmiesiems šie planai atrodė pernelyg imperialistiški ir todėl nuo bendradarbiavimo juos realizuojant atsakė. Neabejotina, jog jų sprendimą sąlygojo tai, kad St. Kairys ir J. Vileišis buvo M. Sleževičiaus vadovaujamos liaudininkų vyriausybės nariais – pirmasis – tiekimo, o antrasis – finansų ministru. Nepavykus sumanymui, būtų sukompromituotas visas kairysis lietuvių politinių jėgų bendradarbiavęs su lenkais sparnas. Balandžio 20 d. M. Römeris paliko Kauną ir išvyko į Varšuvą. Žinią, kad balandžio 19 d. J. Pilsudskio kariai išstūmė bolševikus iš Vilniaus, su nepasitenkinimu sutiko

128. M. Römer, *Dziennik*, t. 25, 1. 129–131, 138, 141.

129. J. Pilsudskis laikėsi savo žodžio. 1919 m. balandžio 22 d., jau po Vilniaus užėmimo, jis paskelbė atsišaukimą „Į buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojus“, kuriame žadėjo Lietuvos žmonėms apsisprendimo laisvę, sąlygas patiems tvarkyti likimą (J. Piłsudski, *Pisma zbiorowe*. Warszawa, 1937, t. 5, p. 75). Dar ir 1920 m. vasarą interviu *Echo de Paris* korespondentui jis pažymėjo: „Mūsų okupuotų kraštų valia man yra svarbiausias veiksnys. Nieko pasaulyje labiau nenorėčiau, kaip to, kad Lenkija valdytų didžiulę erdvę, apgyventą priešiška nusiteikusių žmonių...“ (E. Charaszkiewicz. *Przebudowa Wschodu Europy. Materiały do polityki wschodniej Józefa Piłsudskiego w latach 1893–1921, Niepodległość*, t. 5. Londyne, 1955, p. 149.)

130. J. Ochmański, Kulisy wyprawy wileńskiej Piłsudskiego 1919 r. *Z dziejów stosunków polsko-radzieckich*. Warszawa, 1968, t. 3, p. 67–68.

Lenkijos seimo endekiška dauguma, kuri tikėjosi vienu kartu aneksuoti ir Vilniaus kraštą. Sustiprėjo antilenkiškos nuotaikos Kaune ir Lietuvoje.¹³¹ Kauno misijos nesėkmė atskleidė tiek J. Pilsudskio, tiek M. Römerio koncepcijų nerealumą. Pats M. Römeris, praėjus vos dešimčiai dienų nuo Vilniaus paėmimo, 1919 m. gegužės 30 d. *Dienoraščio* įrašė nurodė J. Pilsudskio koncepcijos silpnumą, priemonių ir būdų jas įgyvendinti nevaisingumą. Jo nuomone, toks veikimas „iš esmės atveria kelią lenkų imperializmui, skatina grobikiškas užmačias, palieka Lietuvos reikalą spręsti nacionalizmui, militarizmui ir kovai“. Tačiau jis ir toliau neabejojo pačios idėjos verte. Dar pokalbiuose su J. Vileišiu ir S. Kairiu Kaune, savo akimis stebėdamas lietuvių padarytą pažangą kuriant tautinę valstybę, jis pabrėžė, kad ir tokios valstybės gerovę, jos tolesnį valstybingumo plėtojimą gali garantuoti tik J. Pilsudskio realizuota koncepcija. Save jis laikė šios koncepcijos šalininku. „Tautų ir kraštų kooperacija nuo Lenkijos per Lietuvą ir Baltarusiją, Latviją, eventualiai iki Estijos – kaip karinė prieš bolševikus, taip ir valstybinė ar tai gynybos, ar tikėjimo, ar ūkio srityje [...]“ Suvokęs abiejų koncepcijų nerealumą, ieškodamas pagrindimo to meto politinėse realijose, M. Römeris *Dienoraštyje* pradeda vis labiau akcentuoti koncepcijų geopolitinę prasmę. Norom nenorom jam reikėjo atsižvelgti, kad jau egzistuoja tautinės Lenkijos, Lietuvos valstybės, o Istorinės Lietuvos valstybingumui vargu ar beatsiras vietos. Tokių abejonių užvaldytą M. Römerį mes matome paskutiniuose šios knygos puslapiuose. Į *Dienoraštį* perrašytame birželio 3 d. laiške Mieczysławui Niedziałkowskiui, Vilniaus laikų veiklos geram pažįstamam, tuo metu jau Lenkijos Seimo atstovui, M. Römeris konstatavo, kad Istorinės Lietuvos valstybingumo koncepcija patyrė bankrotą. Jis nurodė, kad J. Pilsudskio sumanymai sutapo su jo siekais, jo koncepcija. Tačiau Lenkijos seimo aneksionistinė nuostata dėl Istorinės Lietuvos jį įtikino, kad „jos nepasiseks realizuoti, nes veikiama yra vulgaraus masių maksimalizmo dvasia. Šią koncepciją žlugdo Lenkijos militarizmas, nacionalizmas [...]. Masės sutrips viską, kas neatitinka jų supratimo, arba, kaip atsitiko su J. Pilsudskio koncepcija, pritaikys sau (gilia ir gražia J. Pilsudskio mintimi pasinaudojo kiti)“. 1919 m. birželį vis dažniau jo mintys sukasi apie grįžimą į Lietuvą. Iki daug jo gyvenimą pakeitusio ryžtingo žingsnio lieka dar beveik metai. Lomžą M. Römeris paliks 1920 m. kovo 20 d., o su Lenkija atsisveikins Vilniuje tų pačių metų balandžio 19 d. ir išvyks į Kauną. Tačiau viso to, kaip ir galutinio apsisprendimo peripetijų, tolesnių įvykių raidos aprašymo ir analizės, skaitytojui teks dar palaukti iki kitos *Dienoraščio* knygos pasirodymo.

Vilnius, 2007 m. sausio 25 d.

131. A.E. Senn, *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*. Vilnius, 1992, p. 82.

F-138-2251

Dienoraščio

rok 1918 (Gruodis - listopads).

Michail Jönes
Dienoraščio w Föhr.

Föhr, 13. XI. 1918.

Tom XXV.

MYKOLAS RÖMERIS

DIENORAŠTIS

XXV tomas

1918 metų birželio 13–lapkričio 29

1918 metų birželio 13 d.
Ketvirtadienis

Teisme buvo gerokai pagyvėję, kaip įprastai turgaus dienomis, nors turgaus šiandien būta ir nedidelio, mat kaimyninėse Staviskų bei Turolės parapijose vyko atlaidai.

Nuo birželio 4 iki 15 dienos planavau pėsčiomis nukakti į Mišiniecą (Myszyniec – miestas Mazovijos vaivadijoje – vert.). Buvau net sąmoningai tam laikui nukėlęs teismo posėdžius. Tačiau šio sumanymo neįvykdžiau, mat kaip tik tuo metu prirėkė vykti į Lomžą, vėliau pasigedau gero oro (lietaus vis dėlto nebuvo), paskui iki antradienio užgriuvo daug darbų teisme, ir laikas kažkaip vis vilkinosi. Tinginystė taip pat turėjo įtakos. Gaila, šios išvykos teks apskritai atsisakyti: jei liepą nebūčiau siunčiamas į Ščiučiną (Szczuczyn – miestas Palenkės vaivadijoje – vert.), galėčiau tuomet jon leistis, o vėliau, rugpjūtį ir rugsėjį, vienu ypu turėsiu posėdžiauti, mat reikšią užsilikusių darbų atsikratyti. Gaila, būtų buvusi puiki proga iš arčiau pažinti kurpius. Nors daugelį kurpių jau pažįstu, o pažįstu, nes dažnai susiduriu su jais teisme ir neblogai perpratau jų charakterio bruožus, tačiau per tokią išvyką galėčiau giliau pažvelgti į jų papročius, buitį ir pačią aplinką. Kurpis smarkiai skiriasi nuo mozūro, bent jau tokio, kokį esame pratę vaizduotis. Kurpis labiau susikaupęs, santūresnis, labai įtarus. Jis juda paprastai lėtai, iš pažiūros net nerangus; nors kurpiai išsimokslinimu nepasižymi, lengva pastebėti jų visuotinį neraštingumą, tačiau iš prigimties anaip tol jie tokie nėra: pasižymi vikrumu, apsukrumu ir atkaklumu – tai trys elementarūs inteligentiškumo ir charakterio bruožai, suteikiantys gyvybingųjų galių. Kurpių kalboje esama tam tikrų fonetinių savybių, kurios, rodos, tik jai būdingos: tokia laikytina yra samplaika prieš balsį ir kai kuriuos priebalsius su garsu z. Ypač priebalsiai b, p, w kurpių kalboje jungiasi su garsu z prieš i, susiliedami su tuo garsu panašiu būdu, lyg susidarytų formacija dž ir dž. Tatai sudaro tokias naujas fonetines sistemas, lenkų kalbai visai nebūdingas, kaip bz, pz (arba ps), vz (arba vs), kurios kurpio lūpose tampa vieningomis, ir kurių nekurpis negeba ištarti: „Zabiele” (kaimo vardas) kurpio lūpose skambės „Zabziele”, „bić, bije” („mušti, muša“) – „bzić”, „bzije”, „Pieklik” (kaimo vardas ir pavardė) – „Psieklik” (arba „Pzieklik”), „mówić”, „mówiła”, „wióry” („sakyti, sakė, skiedros“) – „mówzić”, „mówziła”, „wzióry”. Tos samplaikos tariamose ne atskirai „v-z”, bet fonetiškai vieningai.

1918 metų birželio 14 d.

Penktadienis

Baudžiamųjų bylų posėdis. 10 nagrinėtinų bylų. Tarėjai – Stachelskis¹ ir Jerozolims-kis. Posėdis prasidėjo 10½ ryto; 1 val. paskelbiau pertrauką, atidėdamas 3 didžiau-sias bylas po pietų, kuriose į teismą turėjo stoti Goldbergas, mat išvyko jis ryte į Staviskus, kur taip pat buvo nagrinėjama byla, tad prašė palaukti, kol sugrįš. Po pertraukos posėdis buvo atnaujintas 3½ val. ir truko iki 7½ – 8 vakaro. Todėl ryte išnagrinėjome 7 bylas, vienoje jų – dėl sumušimo – buvo paskelbtas nuosprendis – 7 dienos arešto, kitoje – taip pat dėl sumušimo – kaltinamasis išteisintas, viena – dėl vagystės bei pasisavinto surasto medžio – buvo atidėta, mat neatvyko pagrindinis liudytojas (už tokį poelgį liudytojas buvo nubaustas 50 markių bauda ir buvo įsa-kyta atvesdinti jį įėga), toliau keturios bylos nutrauktos, viena jų – dėl sumušimo, įžeidimo ir grasinimo – nutraukta, nes šalys susitaikė, kita – dėl šmeižto – nutrauk-ta, mat neatvyko kaltintoja, trečia – dėl savavališko medžio nukirtimo svetimame miškelyje – nutraukta dėl kaltinamosios mirties, ir ketvirtoji – paskutinioji iš ciklo Antonovičius-Olševskis (Antonowicz-Olszewski) dėl šmeižto – nutraukta įtariant, kad inkriminuojamas šmeižto veiksmas yra tik šmeižto epizodas, už kurį kaltina-masis Olševskis jau kartą buvo nuteistas galiojančiu teismo nuosprendžiu ir bausmę atliko (taisyklė „non bis in idem“²). Be to, per rytinius teismo posėdžius sutvarkėme kelis šalutinius sprendimus, tokius kaip ieškinių apsauga, leidimas įsikišti (tarp-i-ninkauti) trečiajam asmeniui ir t. t. Po pietų vyko trys stambiausios bylos: kelis kar-tus atidėta Marchevkų byla dėl brutalaus elgesio su tėvu (paskelbtas išteisinamasis nuosprendis), brolių Malsų byla – dėl prievartos vienas kito atžvilgiu ir grasinimų (išteisinamasis nuosprendis) ir pagaliau paskutinioji, nepilnamečio Jarkovskio byla (dėl 2 vištų ir laikrodžio vagystės) ir Krasinskos (kad tas vištas pirkto, nors žinojo, kad jos buvo vogtos). Ši paskutinioji byla yra paini, ir sudėtinga buvo joje surasti sprendimą; mums užėmė daug laiko ir, išklausius ne vieną liudytoją, buvo atidėta, norint iškviesti ir išklausti naujus liudytojus; o kaltinamieji išsisukinėja iš teisin-gumo pirštų tarsi vijūnai. Kadangi neskaitant dviejų nukentėjusių likę liudininkai yra žydai, kurie arba yra bailoki ir baiminasi kaltinamųjų keršto, arba yra suokalbi-ninkai su kaltinamaisiais ir laikosi žydų getiško solidarumo, tai nors teismas ir buvo įtikintas kaltinamojo Jarkovskio kalte, labai buvo sunku dalykiškai surasti tiesą.

Per rytinius posėdžius man skaudėjo galvą, buvau šiek tiek apkvaišęs, tad pritrū-ko įprastinės energijos darbui.

1. Franciškė Stachelskis (Franciszek Stachelski), iki 1914 m. Kolno magistrato kasininkas, 1918 m. Kol-no apskrities skyriaus narys.

2. „Ne du kartus už tą patį“ (lot.), taisyklė, kad negalima du kartus bausti už tą patį nusikaltimą.

1918 metų birželio 15 d.

Šeštadienis

Šiandien teisme turėjau nepaprastai daug darbo. Viskas sugriuvo vienu metu, tarsi iš gausybės rago: ir tardymas, ir naujų bylų įplaukė, ir Apygardos teismo eilės aktualių klausimų, liečiančių mūsų teismą, išsprendimas, ir nepaprastai daug darbo medžiagos, atėjusios paštu. Kartais būna dienų, kai absoliučiai nėra kas veikti, kai į teismą nė gyva dvasia neužsuka, nei laiškai neužklysta, paskui vieną dieną staiga tiek darbo užgriūna, kad tenka arti kaip jaučiui. Šią savaitę antradienį ir trečiadienį buvo štilis ir taip nuobodu buvo teisme, kad nežinojau kur dėti laiką; pirmadienį gi staiga užgriuvo bylos, tačiau šiandien buvo tiesiog pasiutiška: buvo pilna įvairių reikalų ir skubaus darbo. Sėdėjau susirietęs teisme nuo 9 valandos ryto ir 8 vakaro. Buvo nepilna valanda pietų pertraukai. Visą laiką dirbau, nė minutėlės neleidau laiko veltui, nė sekundei nuo darbo atitrūkti negalėjau. Nuo pat ryto ariau tarsi katorgininkas, o priešais ant mano stalo augo šūsniš vis naujų popierių. Kiekvienu reikalu reikėjo ką nors atsakyti, peržiūrėti, pasukti galvą, priimti nutartį ir t. t. Beveik 11 valandų nuolatinio protinio darbo – ne juokais sudėtinga. Tačiau savo teisėjiško darbo devizu pasirinkau teiginį, kad, jeigu tik įmanoma, niekada rytdienai nepasilikti darbo, o atlikti viską, ką reikia šiandien. Ir kol kas šis devizas pasitvirtina ne tik man, bet ir teismui, kuris šios nuostatos dėka dirba gerai ir pakankamai greitai. Ry tą labai nudžiugau, mat Teismo vykdytojas Užarovskis (Użarowski), kuris vakar nuvyko į Lomžą ir nuvežė mano skubų laišką sekretoriui Stembrovičiui (Stembrowicz), raginantį, kad šis paskubintų uždelstus reikalus, liečiančius mano teismą, ypač piniginius – sumokėti už teismo pastato Kolne nuomą. Vykdytojas atvežė teigiamą atsakymą: pinigai jau pirmadienį išsiųsti paštu, naujųjų tarėjų sąrašas patvirtintas ir prisegtas prie atsakymo, keli kiti užsigulėję reikalai taip pat išspręsti. Ypač nudžiugino pinigai už nuomą, mat jie jau slėgė sąžinę tarsi akmuo. Jaučiausi taip nemaloniai, kad buvo gėda susitikti namo savininką Šklianievičių (Szkłaniewicz), tarsi būčiau koks nemokus nuomininkas, tyliai slinkdavau laiptais, vengdamas susitikti Šklianievičių arba jo žmoną. Kas liečia tarėjų sąrašą, tai pasirinkti kandidatai buvo paskirti taip, kaip aš galutinai pasiūliau. Tarėjais yra: Stachelskis (Stachelski), Remba, Janas Nojda, Stanislasvas Cieloščykas (Cieloszczyk) ir Orbikas (Orbik); pavaduotojai: Jerolimskis, Rainko³, Karvovskis (Karwowski), Šymanskis (Szymanski) ir Pliška (Pliszka). Pavaduotojai, abu iš Kolno, tai yra Jerolimskis ir Rainka, į posėdžius bus kviečiami kartu, lygiomis teisėmis su tarėjais, tuo tarpu

3. Juzefas Rainko (Józef Rainko) nepriklausomos Lenkijos Kolno apskrities ir seniūnijos valdininkas.

pavaduotojai iš valsčių – Karvovskis, Šymanskis ir Pliška – bus kviečiami tik tada, kai tikrasis tarėjas iš tam tikro valsčiaus negalės dėl tam tikrų priežasčių paskirtą dieną atvykti. Naujieji tarėjai pradės darbą liepos 1 dieną. Be to, šiandien apygardos teisme buvo sutvarkyti visi kiti užsilikę reikalai. Atėjo 5 civiliniai ieškiniai, be to, prokuroras laišku pavedė atlikti tyrimą kaltinamojo 17-mečio Muracho iš Zalesės byloje dėl bandymo išprievartauti 12-os metų mergaitę (šio nusikaltimo pėdsakus aptikau aš pats, atlikdamas kitą tyrimą, kur buvo kaltinamas vagyste naktį tas pats Murachas ir jo bičiuliai. Apie tai pranešiau prokurorui, kuris dabar ir pavedė man atlikti tyrimą). Iš prokuroro gavau ir didžiulius aktus tokio Trepanovskio (Trepanowski). Ši byla jau buvo tiriamą, o dabar nustačius faktus buvo perduota Taikos teismui. Šiandien teko ir vėl apklausti liudytojus (jau nepamenu kelintą kartą) atliekant Ogrodnikovos (Ogrodnikowa) bylos tyrimą.

1918 metų birželio 16 d.
Sekmadienis

Praėjusią savaitę Teisme vėl susikaupė aibės naujų bylų. Įtraukti į darbotvarkę turėjau šiandien 30 praėjusios savaitės bylų, tuo tarpu per savaitę vieninteliame penktadienio posėdyje buvo išnagrinėtos 8 bylos, todėl perviršį sudaro 22 bylos: tiek per savaitę išaugo užsilikusių bylų. Dėl liepą užsitęsusios ilgos posėdžių pertraukos buvau priverstas daugelį bylų nukelti į rugpjūtį (posėdžiai jau suplanuoti iki rugpjūčio 16), nors darbotvarkės toms dienoms dar nebuvo visiškai užpildytos. Darbotvarkėje viso paskirtų bylų buvo jau per 90; niekadoms tiek susikaupusių neturėjau. Jeigu prie jų pridėsime dar ir dėl įvairių priežasčių atidėtas bylas, kurios dar nebuvo paskirtos, tai užsilikusių jau būsią per 100. Ir tendencija toliau augti nesiliauja.

Stepulis⁴ šiandien vėl išsirengė su meškere žvejoti į Skrodą. Turėjo švintant eiti su Mientkievičiumi (Miętkiewicz) ir todėl rengėsi atsikelti ryte 1½. Tačiau nėjo dėl lietaus, kuris, pagaliau tenkindamas žemdirbių troškulį, naktį gausiai lijo. Tačiau vis dėlto ryte, nepaisydamas lietaus, išsileido. Dieną lyti liovėsi. Stepulis grįžo vakare 9½ val. ir parsinešė visos dienos laimikį – 2 žuvelės!

Mano grįžimas į Lietuvą vis labiau blausiasi, praranda savo pirmąją aktualumą ir raiškumą, tampa kažkuo, kas sudaro ne tiek sumanymą ir realią programą,

4. Steponas Römeris (Stefan Römer) (1900–1951), Marijos ir Vitoldo Römerių sūnus, dailininkas, studijavo Ukrainos Meno akademijoje Prahoje (1928–1929). 1925 m. sausį vedė Mariją Narbutaitę (Narbutt). Gyveno Šaševičių dvare prie Kauno. Trumpai mokė piešimo Panevėžio gimnazijoje. 1926 metais parodoje Panevėžyje jo darbas „Aludėje“ laimėjo I vietą. Nuo ketvirtojo dešimtmečio pradžios sirgo nepagydoma liga, kuri neleido jam tapyti.



Pagrindinė Kolno gatvė vokiečių okupacijos metais. Kazimiero Szczechuro kolekcija.
Reprodukcija iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t. II.

pastangų tikslą, kiek kažkokią abstrakciją, teorinę galimybę. Praėjusiais metais atvažiavau į Kolną vedinas laikinumo ženklų, išsižiūrėjęs į grįžimo Lietuvon žvaigždę. Visą žiemą, net iki pavasario gyvenau po tuo ženklu, matuodamas norą sugrįžti mėnesiais. Tačiau juo daugiau laiko praeidavo, juo grįžimo žvaigždė vis labiau tol-davo į abstrakčius tolius ir vis labiau įsitvirtindavo mano reali būtis Kolne. Viena vertus realios Lietuvos valstybės kūrimo perspektyva ir visų pirma Lietuvos teismų organizavimas, kuris leistų man konkrečiai grįžti ir užsitikrinti materialų gyvenimą krašte, kaip kartkarčiais rodydavosi, imdavo tolti, kaip ir viskas šiame kare, kita vertus tiesa ta, kad žmogus savyje turi kažką iš akmenų, kas stovėdamas vietoje ap-samanoja. Laike nusidriekiantis buvimas jau savaime prirakina žmogų prie vietos. Su besitęsiančiu buvimu žmogus apsipranta ir pamažėl suauga su vieta. Juo ilgiau, juo sunkiau darosi pajudėti. Faktas, kad būdamas Kolne akmenėju. Taip pat faktas, kad prisirišau prie šio darbo ir teismo Kolne. Sąžinė mane graužia, širdis kartais gniaužiasi, kai skaitau Lietuvos ir Baltarusijos kraštų spaudą, kai sužinau apie vis gausesnius grįžtančiųjų tremtinių ir išeivių būrius, kai tuo tarpu aš čia vis delsiu, kai pagaliau šis darbas man atsiliepia pulsuojančių šalies reikalų ir problemų, šio istorinio kūrimosi meto, aidu. Ilgesys manyje kaukia, kažkoks kirminas ėda man

vidų. Lietuva štai jau atsiranda, o Tavęs, Mykolai Römeri, ten nėra. Tavęs, kuris susijungei su ja įžadais visų tikėjimų ir idealų, visų ambicijų ir skaudžių aukų! Esi taikos teisėjas... Kolne! Dabartiniame teismų darbe, kurį mėgstu ir kurį, turiu netgi pripažinti – myliu, skandinu ir tramdau visos savo jaunystės ilgesį ir priekaištus. O, kad taip, Dieve, Lietuvą ir Teismą sujungus! Aninka⁵, link tavęs rūpestingos Tavo Mykoliuko mintys skrieja.

1918 metų birželio 17 d.

Pirmadienis

Šiandien vėl teisme tardymas, diena, kada reikėjo arti iš tiesų kaip jaučiui. Neapkenčiu tų tardymų, kurie vėžlio tempu velkasi ir kartais pareikalauja tokių pastangų, kad iš tikrųjų savo našumu jos nėra proporcingos darbo indėliui. Kartais apima neviltis dirbant tą tardomąjį darbą, mat neįmanoma jo baigti: iš vieno kaltinamųjų ar liudytojų tardymo iškyla naujos aplinkybės, naujos smulkmenėlės, nauji liudytojai, iš jų vėl tolimesni ir nauji ir t. t., ir t. t. – be galo, be krašto. Tuo tarpu prokuratūra reikalauja milžiniško pedantiškumo. Tardymas yra pagrįstas viduramžiškais inkviziciniais popierinės procedūros metodais, be galo smulkmeniškais ir užsitęsiančias iki begalybės. Byla, kuri teisme būtų baigta per vieną ar du posėdžius, tardant tęsis mėnesiais ir reikalaus dešimtis kartų šaukti kaltinamuosius, nukentėjusiuosius, liudytojus. Liudytojo tyrimas, kuris teisme, žodinėje ir tiesioginėje byloje, yra trumpi ir protokole aptariami glaustai, tardant išauga į ilgesnę popierinę, negirdėtai smulkmenišką apklausą. Mat tardant galutinis faktų ir aplinkybių vaizdas turi būti atkurtas bylos dokumentuose. O prokuratūra tų tardymų siunčia vis daugiau. Pastarosiomis dienomis gavau jų visą šūsnį: šeštadienį – vieną, o šiandien – net tris. Keturios naujos bylos Taikos teisme – tai niekai, bet keturi nauji tardymai – tai kankynė. Rinkčiausi 50 teismo bylų vietoj vieno tardymo. Mėgstu savo teismines bylas ir dirbdamas su jomis jaučiu tikrą malonumą; teismo posėdis, nors reikalauja įtempto darbo, tai pramoga, tai gyva. Tuo tarpu tardomasis darbas yra varginantis ir nuobodus. Primetimas taikos teisėjams tardomųjų veiksmų, tegu kartais ir pateisinamų laikina Lenkijos teismų būkle, yra iš esmės labai nepageidautinas: mat jie drumsčia tiesioginį teisėjo darbą, įneša svetimo elemento į teisėjo veiklą, atitraukia jį nuo pagrindinių pareigų, ir netgi gali turėti tam tikros blogos įtakos jo teisėjiškiems darbo metodams. Nuobodžių ir varginančių tardymų eigoje ilgiauosi teisėjiškų bylų, kurias iš tiesų mėgstu.

5. Anna Wolberg (1891–1914), latvė mergina, 1911–1914 metais Römerio gyvenimo draugė.

Šiandien net iki 8 val. vakaro sėdėjau prikaustytas prie tų tardomųjų apnašų, kurias šiandien turėjau įveikti. Tardžiau 2 bylų liudytojus, o dar atsiųstų naujų tardymų net neperžvelgiau.

1918 metų birželio 18 d.

Antradienis

Šiandien teisme buvo kiek lengviau. Visų pirma baiginėjau vakarykštį triūsą, kuris stabdė einamąjį darbą – daugiausiai tvarkiau prokuroro atsiųstas ikiteismines bylas. Reikėjo jas peržvelgti ir išjudinti iš vietos. Tai apleistos senos ikiteisminės bylos, kurios ištisus mėnesius gulėjo pas Vojchtą (Wojcht) Ščiučine. Matyt, dabar Vojchtas, prieš išvykdamas atostogų, ryžosi atlikti generalinę sanaciją savo tiriamųjų Augėjo (Augiaszowych) arklidžių ir atrinko visas užsigulėjusias šiukšles, kurias per prokurorą numetė taikos teisėjams. Intensyviai dirbdamas apie 5 val. baigiau darbą.

1918 metų birželio 19 d.

Trečiadienis

Teismo posėdžio diena. Tarėjai: Remba ir Kocikas. Darbotvarkėje – 9 bylos, visos civilinės, išskyrus vieną, įsimašiusią baudžiamąją. Posėdis truko nuo 10 iki 3 val. po pietų. Posėdis buvo įvairus ir gan įdomus. Trumpai aptarsiu bylas. Taigi: baudžiamojoje byloje kaltinamasis laikrodėlio vagyste buvo kažkoks Tadeušas Mizgeris (Mizgier), vargšas 16-tis bernužėlis, tremtinys iš Baltosios Rusios (Lietuvos) Slonimo pavieto. Teisiau tad savo tautietį; maloni man buvo jo kalbėsena su lietuvišku akcentu, maloni lietuviško vaiko visa laikysena, veidas ir akys. Vargšas bernelis, vyriausias iš šešių tremtinių vaikų, kurie čia drauge su motina skurde gyvena, versdamiesi negausiu uždarbiu ir elgetavimu – būdamas pas laikrodininką, kuriam atidavė savo laikrodėlį taisyti, susigundė ir pavogė jį. Sulaikytas jis buvo greitai, remiantis laikrodininko įtarimais; vaikas prisipažino vogęs ir nurodė namuose vietą, kurioje paslėpė pavogtą laikroduką. Sąžiningas ir išvargintas jo veidelis bylojo, kad tai nėra profesionalus vagis. Gynė jį Goldbergas, griebdamasis patoso ir taip žaisdamas giliomis užuojautos stygomis, kad salėje kai kas verkė. Verkė ir kaltinamojo motina, ir paties Tado didelėse akyse tvenkėsi ašaros. Teismas pripažino jį kaltu, tačiau taikydamas vieną laikinojo įstatymo straipsnį, atleido nuo bausmės, pagal principą, kad vagystė buvo įvykdyta iš skurdo. Nagrinėjau šiandien dvi civilines bylas, kuriose dalyvavo asmenys, priklausančys mano vadinamųjų asmeniškai pažįstamų kategorijai: vienoje ieškovas buvo Mystkovskis (Mystkowski), kitoje atsakovas – fotografas

Silberšteinas (Silbersztejn). Atsitiko taip, kad abu turėjo būti nepatenkinti nuosprendžiais. Mystkovskis skundė kurpių, kuriam davė savo medpadžius, kad tas perduotų juos specialiam taisymui; ginčas dėl tų batų vyksta nuo gruodžio; Mystkovskis jau jį kartą skundė ir du kartus atidėliojo bylą, pats nedalyvaudamas ir pagaliau dabar iškėlė naują, reikalaujamas grąžinti naujosios avalynės vertę ir priskaičiuodamas sau fantastinį uždarbį – po 20 markių per mėnesį už laiką, per kurį neturėjo galimybės avėti batų; kadangi vis dėlto Goldbergas, paiūlytas Mystkovskio liudytoju, teigė, kad prieš keletą mėnesių Mystkovskis susilažino su atsakovu kurpiumi, kad tasai arba per 2 savaites grąžins sutaisytą avalynę, arba 60 markių atlygio, priteisėme 60 markių ir baigta, užuot 200, kurių Mystkovskis reikalavo; Mystkovskis salę paliko žiauriai nusivylęs ir piktas. Fotografas Silberšteinas pralaimėjo su kaupu, mat jam priteisėme visą ieškovo reikalaujamą sumą priklausančios nuomos už aikštę, kurioje stovi fotografo įmonės pašiūrė; fotografas gynėsi, kad šioje pašiūrėje jį įkurdino apskrities viršininkas ir už ją moka šeimnininko, kurio čia nėra, giminaičiams; bet, kad pašiūrė stovi svetimoje aikštėje ir kad niekas negali lobti svetima sąskaita, priteisėme visą atsakovo sumą; nieko nepadėjo Goldbergo gynyba. Toliau nagrinėjome dvi didžiules bylas – dėl gyvenvietės ruožo ir dėl paveldo išpirkimo, kurį bendraįpėdinis buvo pardavęs į svetimas rankas; abi šios bylos, Taikos teismo kompetencijoje būdamos pačios storiausios, buvo atidėtos tam tikrų incidentinių sprendimų principu. Toliau dėl Staviskų teismo rekvizicijos liudytoju buvo apklaustas apskrities veterinaras Bayeris, su kuriuo rudenį šaukdamas jį į teismą buvau susibaręs. Pagaliau buvo atidėta ir byla – ginčas dėl nuosavybės rekvizicinės sumos kompensavimo.

1918 metų birželio 20 d.

Ketvirtadienis

Dabar teisme darbo nuolat yra per akis. Išimtį sudarytų diena, kurią būtų galima valandėlę atsikvėpti ir baigti darbą iki pietų. Jeigu taip yra kiekvieną dieną, tai juo labiau ketvirtadienį. Kaip visuomet – daugiausia laiko pareikalauja tardymai – Taikos teisme svetimas veiksmas. Tie tardymai Taikos teisme – tai tarytum gegutės kiaušiniai, pametėti į kitų paukščių lizdus. Gegutės paukščiukai, nepasotinti, paima žymią dalį maisto ir penisi teisėtų lizdo įpėdinių maistu. Taip ir su manim dabar yra. Nepakenčiami posūniai – tardymai – daugiau pareikalauja iš manęs laiko ir darbo už teisėtus vaikus – teismines bylas. Apleidus pastarąsias, kurioms jaučiu žymiai daugiau meilės, turiu plušėti su pirmais. Tuo tarpu dabar pačių teisminių bylų tiek atsiranda, kad jei net ir ne tardymai – turėčiau nemažai prie jų pasėdėti. Prieita prie to, kad pradėdu netekti teisminių bylų visumos kontrolės, ir jų visumą man jau

darosi vis sunkiau aprėpti. Nuogąstauju dėl to, kad teisėjo pareigų, kaip pagaliau ir visų kitų pareigų vykdymo, labai būtina vyrauti virš medžiagos ir dalyko, aprėpti akimis ir protu visumą, turėti artimą ryšį su kiekviena konkrečia byla, su kuria reikia susipažinti, išjausti, suvokti jos esmę ir poreikius. Iki šiol taip man buvo. Kaip geras ūkininkas pažįsta savo valdų laukelį, stebi kiekvieno pasėlio likimą, žino apie kiekvieną veiksma ir mintimis viską aprėpia ir gaubia, taip ir aš turėjau tą ūkininko budrumą ir atmintį mano Teisme. Kiekviena konkreti byla prakalba į mane jai būdinga gyva individualių poreikių ir savybių kalba; kiekvieną suprasdavau, jaučiau ir pažinojau. Šiuo metu vis sunkiau man išlaikyti tą tiesioginį ryšį su bylomis. Pirmiausia vis rečiau pats protokoluoju ieškovų skundus, dėl laiko stokos esu priverstas pavesti tai daryti raštinei, kuri negeba šito padaryti taip preciziškai, kaip aš. Iš viso bylų gausa, tapusi karštligišku bėgsmu, savaime apsunkina tą tikslų skrupulingumą, kuriam būdingas mano požiūris į Teismą. Mano požiūris į Teismą pasižymi šeiminingo požiūriu į savo firmą arba motinos į vaiką.

Šiandien į Teismą įplaukė visas glėbys bylų. Tarp jų buvo viena, pateikta Rembai dėl iškeldinimo iš buto. Dabar tokių bylų yra daugybė, kadangi šv. Jono diena Kolne yra įprastinė kai baigiasi butų nuomos terminas ir namų šeiminingai, naudodamiesi gyventojų pertekliumi Kolne, lyginant su po gaisrų išlikusiais namais, kelia tikras kainų didinimo spekuliacines orgijas. Butų problema Kolne yra viena rimčiausių; tarp bylų, kurias tvarkau, viena yra nepaprasta: įdomi ji ir sunki, liečianti bjaurų nusikaltimą – 17-mečio niekšelio mėginimą išprievartauti 12-metę mergaitę.

1918 metų birželio 21 d.
Penktadienis

Teismo posėdžio diena. Tarėjai – Kocikas ir Jerolimskis. Dienotvarkėje – 9 civilinės bylos. Posėdžiauta nuo 10 val. ryto iki 6^{1/2} su pietų pertrauka. Kelios bylos buvo įdomios, gan daug buvo jų atidėtų. Darbotvarkėje šiandien buvo byla darbininko Luckio, žydo, Baltosios Rusios tremtinio, prieš kažkokį Ašą, taipogi žydą, miško pramonės verslininką, dėl kompensacijų už nelaimingą atvejį, koks ištiko darbininką. Pirmą kartą mano praktikoje turėjau tos rūšies ieškinį ir pirmą kartą taikiau 1903 metų specialias nuostatas dėl pramoninių įmonių darbininkų kompensacijų už nelaimingą atvejį. Nors Ašas energingai gynėsi taikomąja sutartimi, kokia tariamai buvo sudaryta po nelaimės tarp jo ir nukentėjusiojo darbininko, tarpininkaujant Apskrities įstaigos biurui, priteisiau atlygį sutinkamai su tomis nuostatomis, kurios anuliuoja bet kokias neformaliai sudarytas sutartis, suveikusias nuostolingai dėl nukentėjusiojo darbininko garantijų. Ši byla buvo centrinė šiandieniam posėdyje. Buvo taip pat

byla dėl atlyginimo tarnaitėi, kurią atleido ūkininkas, iškelta nepilnametės merginos globėjo; prieita prie susitaikymo, kurio įsigaliojimas vis tik priklauso nuo šeimos tarybos *ad hoc* globėjo įgaliojimo, ir tuo tikslu byla buvo atidėta. Toliauėjo 2 bylos dėl buto, reikėjo nustatyti teisinį santykį dėl buto nuomos, iš jų viena buvo baigta santarve, antra buvo išbraukta iš darbotvarkės šalims neatvykus. Toliauėjo byla nelaimingosios Rybkos, skerdėjos iš Vincentų, kuri antrą kartą pralaimi pas mane Teisme dėl klaidingai iškeltos ieškinio, nors šį kartą, be abejonės, ji buvo nuskriausta; tačiau ji iškėlė ieškinį netinkamam atsakovui ir turėjo pralaimėti; buvo kalbama apie kiaulę, kurią nusipirko nuo ūkininko Bazidlos iš Červono, ir kuri, pervarius ją pas įsigijusiąją, pabėgo iš jos kiemo ir buvo iš tų pačių Vincentų Savickio sugauta ir pasisavinta; Savickis bandė prisisavinimą įteisinti, norėdamas Bazidlai sumokėti kainą, tačiau šis nepriėmė; Rybka užuot Savickį, skundė Bazidlą. Vėliau buvo byla Jušeko Staviskio (Stawiski) prieš ūkininką Chabereką dėl grąžinimo karvės, kurią Staviskis, kaip tai dabar žydai ir visų pirma skerdikai visuotinai daro, siekdamas nupirkta karvę paslėpti nuo rekvizicijos, davė ūkininkui Chaberekui perlaikyti per žiemą be specialios sutarties, ir dabar Chaberekas reikalauja pernelyg didelio atpildo, negrąžindamas karvės. Ši byla buvo atidėta, siekiant išsiaiškinti su liudininkais, pateiktais atsakovo Chabereko jo priekaištams pagrįsti. Buvo taip pat šiandien Grzegorz Sielavos (Sielawa) iš Zabelos byla prieš našlę Vladislavą Bazidlą, kad būtų grąžintas sodas, kurio nuosavybė pažeista, sunaikinus jo aptvarą. Šią bylą taip pat atidėjome, kad būtų galima ją apžiūrėti vietoje, ir tai pavedėme atlikti tarėjui Kocikui. Pagaliau ir dar kelios smulkios ir bespalvės bylos. Mėgstu mano teisminius posėdžius. Koks jų palyginimas su nuobodžiais popieriniais tardymais, su varginančiais liudytojų tyrimais tardant! Teisminėse bylose yra gyvas tiesioginio žodinio proceso nervas, šalių tarpusavio varžymasis, yra veiksmai. Ir štai iš bendrosios mano bylų rezervos išplaukia jų kelios: vienos pulsuojančios judėjimu, pilnos aistrų, kitos aneminės, tačiau – komplikotos, kitos – paprastos, kiekviena su savo individualiu veidu, ir kiekviena gyvena, atlieka savo veiksmą scenoje, pagaliau miršta nuosprendyje arba vėl nukrenta į rezervų masę, kad po kurio laiko vėl kažkurioje dienotvarkėje išplauktų. Mėgstu tai, nes tatau įdomu ir gyva. Tų teismo bylų gyvenimas yra pilnas joms būdingų spalvų, paklūsta tam tikriems dėsniams, turi, be to, savo individualią vaivorykštę.

Stepulis išėjo šiandien visai nakčiai žuvalti į Skrodos upę. Ši žūklė – meškeriojimo sportas – Mientkievičiaus įtakojamam tapo jam manija. Ir čia taip pat pasireiškia būdinga Stepulio savarankiškumo stoka: yra jame tas beždžioniavimo instinktas ir vaikymasis bei mėgdžiojimas to, kas jį žavi. Tai lengvabūdiškumas, tarytum drugelio graibymas įvairių daiktų, be jokio statiškumo ir kokio nors nuosavo būdo. Bet bent iki dabar nedaro kokių nors klaidų.

Ramiose palaimingose Kolno apylinkėse, deja; šiais laikais gausėja užpuolimų ir plėšimų. Tokie nusikaltėliai yra miškuose besiglaustantys pabėgę rusų belaisviai. Kone kiekvieną dieną apie juos girdėti; tai šen, tai ten kur nors vis jie pasirodo, puola kaimus ir smulkias gyvenvietes. Prieš kelias dienas užpultas pasienio kaimas Žepinas (Rzepinas). Matyti jie taip pat apkasuose, rugiuose tarp Zabielių ir Pastorčikų; 10-metis Stasius Pikuličas (Pikulicz), mano šeimininko sūnus, susitiko juos du, ginkluotus šautuvais; jiedu prašė duonos, kurios šiems suteikė. Prieš dvi dienas jų penki naktį atėjo pas Pastorčiką (Pastorczyk), iš kur juos ir palivarko šeimininkas Skrodzakis, ir Kulisiai išvijoj, o kitą dieną rado du nakvojančius kluone.

1918 metų birželio 22 d.

Šeštadienis

Teisme darbo kaip įprasta pastaruojų metu. Dirbau iki 6^{1/2} val. vakaro; įplaukė naujų bylų, tardomųjų sprendimų, įvairių einamųjų darbų. Dabar jau taip nebūna, kad Teisme nebūtų ką veikti ir kad dar prieš pietus būtų galima prisėsti susidėjus rankas arba dairytis pro langą, ar koks nors užklydęs klientas neateis ir neužpildys priverstinio nedarbo tuštumos; ir jau veikiausiai negreit taip bus: nes štai dabar artimiausias dvi savaites bus po tris posėdžius per savaitę, be to, keli tardymai, po to – išvyka į Ščiučiną mėnesiui tardomųjų darbų, o grįžus iš ten, į Kolną – atidirbti užsilikusią spūstį. Žodžiu, numatau ilgą laiką aibę verdančių darbų. Neburnoju. Geriau tai, negu nedarbo tuštuma, kokia kartais žiemą savaitėmis taikosi. Tik retkarčiais, kai jau esu labai nuilsintas 10 valandų nesiliaujančio darbo, patiriu perkrovos kartėlį, bet tai taikytina visų pirma tardymams. Įklimpau Kolne, regis, ilgam. Nenumatau, kaip ir kada iš čia ištrūksiu. Jau normaliu dalyku laikau Kolne antrą žiemą ir su ta mintimi visiškai susitaikiau ir net nejučiuom planuoju, kaip leisiu laiką žiemą. Negi tikėjauosi pernai metais atvykdamas į Kolną, kad man čia tiek žiemų praleisti teksią! Darosi įdomu, ar ta griūtis darbo Teisme yra pereinamasis reiškinys, sukeltas visų pirma laikinu santykių santrykiu dėl staigaus išeivių grįžimo, ar taip galiausiai ir nusistovės, rodydama šiaip ar taip tam tikrą pusiausvyros grįžimą visuomeniniame ekonominiame gyvenime.

Į Kolną tomis dienomis atvyko naujas kandidatas, ieškantis teismo gynėjo vietos. Tai kažkoks Lisas, kuris ką tik grįžo iš išeivijos Rusijoje ir turi čia uošvį Kolne, todėl norėtų čia ir įsikurdinti. Buvo jis atseit privačiu gynėju (kitai sakant advokatu – vadinamasis *частный поверенный* rusų laikais taikos teisėjų suvažiavimo Suvalkuose metu. Dabar ketina stengtis Lomžos apygardos teisme patvirtinti jį teismo gynėju Lomžos apygardos Taikos teismuose su būstine Kolne. Buvo šiandien



Kolno turgaus aikštė „Mark Platz“ apie 1917 m., Kazimiero Szczechuros kolekcija.
Reprodukcija iš Lenkijos mokslų akademijos Krokovoje Mokslinės bibliotekos, sygn. 11409, t. II.

pas mane ir prašė, kad paremtų pirmininkas. Nežinodamas, kas jis toks, negalėjau jam žadėti ryžtingai paremsių, žadėjau tik tiek, kad iš mano šalies kliūčių nebūsią. Goldbergas yra labai sunerimęs ir sumišęs, kad, galimas daiktas, auga kito advokato konkurencija; labai jis bijo klierikų agitacijos kataliko advokato naudai prieš žydą. Tačiau man atrodo, kad didelio konkurencijos pavojaus nebūsią, nes, pavyzdžiui, nuo Goldbergo nuėmimas tam tikros klientų dalies gali kompensuoti daugeliu atvejų akstinu varžytis dėl pasinaudojimo procese abiejų advokatų paslaugomis, pagaliau per galimas daiktas padidėjusį sąjūdį bylų dėl to, kad yra advokatas. Nes advokatas visuomet yra akstinas putotis (vartoju žodį „putotis“ ne ta ypatinga nei-giama reikšme, kokia paprastai jis yra vartojamas).

Pietų pas Chodnicką nebuvo. Pakvietė mane šiandien Šklianėvičiai, šeimi-ninkai namų, kuriuose yra įsikūręs Teismas – Mosekas Šklianėviczius su sutuokti-ne – keptos žąsies. Iškėlė man tą puotą dėkodami už nuompinigius, kuriuos jiems pagaliau gražią sumą – 900 markių (po 100 markių per mėnesį) išmokėta. Priėmiau kvietimą, nes nekvepėjo kyšiu ar koku nors prašymu. Buvo ketvirtis keptos žąsies (prieš tai patiekus keletą gabalų lydekos žydiškai) ir užpiltas kažkokiu stipriu ir net ne blogiausiu vynu, veikiausiai – Reino.

1918 metų birželio 23 d.

Sekmadienis

Nors šiandien sekmadienis, laisvo laiko neturėjau. Rytą sudariau nagrinėtinų bylų savaitės darbotvarkę. Iš viso jų buvo 23 NN⁶. Per savaitę vykusiuose dviejuose posėdžiuose buvo paskelbta 12 nuosprendžių, vadinasi, perviršis lyginant su užsilikusiomis bylomis yra 11 bylų; jis mažesnis negu per praėjusias 2 savaites, tačiau vis dėlto ženklus. Kas savaitę užsilikusių bylų daugėja.

Šiandien parašiau ir galutinį (motyvuotą) nuosprendį, Ozorovičiaus (Ozoro-wicz) byloje prieš fotografą Silberšteiną dėl aikštės, kurioje stovi foto studijos pašiūrė, nuomos, kurioje trečiadienį buvo paskelbtas nuosprendis; Silberšteinas turi pateikti apeliaciją.

Globos taryba suorganizavo šiandien aukų rinkimą, pavadintą „Gelbėkite vaikus“; tai visoje šalyje vykstantis didžiulis aukų rinkimas, kurį Vyriausioji globos taryba⁷ jau trečius metus kasmet organizuoja. Kelios aukų rinkėjos ir rinkėjai gavėse pardavinėjo rugiagėles, be to, bažnytinėse kapinėse stovėjo staliukas, kur buvo galima nusipirkti populiarių paveikslukų su atitinkamais užrašais, specialiai tam tikslui skirtais. Sėdėti už šio staliuko ir aš buvau pakviestas. Čia sėdėjau aš, daktarienė Dombrovska (Dąbrowska) su dukra ir jaunasis Sniegockis. Draugija buvo maloni, mat daktarienė mielas žmogus, o jos dukra patraukli, turi daug išraiškingo jaunatviško žavesio (jai maždaug 18 metų, išeivijoje Minske buvo Irkos ir Juzės Pruszanovskių (Pruszanowskich), mano dukterėčių, mokyklos draugė)⁸. Sėdėdami prie bažnyčios, aukas rinkome nuo 10 valandos iki pamaldų pabaigos, tai yra iki 1 valandos. Surinkome jų nedaug, viso kiek per 50 markių; paveikslėlius pirkto daugiausia vaikai, na dar retkarčiais ir moterys. Vyrai čia šykštūs, netrykšta noru aukoti, nors pinigų šiais laikais turi į valias. Visuomeniškumo lygis yra labai žemas.

Vėliau miesto mokyklos patalpose vyko vietos vartotojų draugijos, beje, kelerius metus neveikiančios, narių susirinkimas. Daugeliui narių reikalaujant, šio kooperatyvo valdyba, vadovaujama Juzefo Pikulinskio (Pikuliński), sušaukė šiandieninį susirinkimą, turėdama tikslą aptarti galimą draugijos parduotuvės projekto atgavinimą. Aš į susirinkimą buvau pakviestas kaip svečias ir paprašius susirinkusiems, jam pirmininkavau. Tačiau susirinkime beveik niekas nekalbėjo, išskyrus valdybos

6. Römerio naudojamas sutrumpinimas, reiškiantis numerius.

7. Vyriausioji globos taryba (RGO orig.), Vyriausioji pagalbos karo aukoms organizacija, veikianti Lenkijos Karalystėje 1916–1918 metais. Pirmininkai S.Viežbickis (Wierzbicki), E.Sapieha.

8. Irena (1899–?) ir Juzefa (1901–?), Konstancijos ir Ezechielio Pruszanovskių dukros. Ištėkėjusi Irena Węglowska (Węglowska) nepriklausomoje Lenkijoje gyveno Slonine. Juzefa ištėkėjo už Antonijaus Römerio iš Zarasų, vėliau Cisvickio (Ciświcki), okupacijos metu turėjo parduotuvę Vilniuje.

pirmininką Pikulinskį, kunigą vikarą Budrevičių, ūkininką Juzefą Kulangovskį (Kulągowski), bei kunigą Pomichovskį (Pomichowski). Per balsavimą visuotinis susirinkimas iš principo išreiškė norą atnaujinti parduotuvę, tačiau nutarė, kad toks sprendimas dar ankstokas ir nusprendė draugijos kapitalą įdėti į banką Lomžoje. Iš tiesų būtų nepraktiška ir lengvabūdiška šiandien pradėti draugijai prekiauti, turint nepilnus 2 tūkstančius rublių kapitalą ir atsižvelgiant į tai, kad bet kokios prekės yra neregėtai brangios ir kad jas nepaprastai sunku partraukti.

1918 metų birželio 24 d.

Pirmadienis

Teismo posėdžio diena. Tarėjai – Stachelskis ir Kocikas. Kocikas – jau paskutinį kartą. Darbotvarkėje – 9 civilinės bylos. Posėdžiauta nuo 10 ryto iki 5 po pietų su pietų pertrauka. Daugelyje bylų, mat net septyniose iš devynių, buvo paskelbti nuosprendžiai. Šios dienos darbotvarkėje buvo net trys ūkinės bylos: Albino (pats jis kurpiškai pasirašinėja „Albzin“) Stachelskio iš Kolno, dažno svečio teisme, kuris rodosi muša rekordus bylinėjimusi skaičiumi. Iš visų Stachelskio bylų, viena buvo viso posėdžio *clou*. Tai byla dėl arklo, kurį Stachelskiui atėmė jaunas ūkininkas Tomašas Pomichovskis (Tomasz Pomichowski). Stachelskis šiam iškėlė ieškinį dėl arklo grąžinimo. Tiek atsakovo, tiek ieškovo pusėms atstovavo tretieji asmenys, būtent atsakovo pusėje buvo jo motina Eva Pomichovska, ieškovo pusėje – atsakovo brolis Francišekas Pomichovskis, iš kurio prieš pora metų Stachelskis šį arklą nusipirko. Atsakovas, tarpininkaujant motinai argumentavo, kad Francišekas Pomichovskis, būdamas vienas nepadalinto ūkio įpėdinių, neturėjo teisės šiam paveldimam ūkiui priklausančio arklo parduoti ir kad toks pardavimas yra neteisėtas, tad bendraįpėdinis Tomašas Pomichovskis, atimdamas arklą, susigrąžino nuosavybę. Teisme virė aistringas ginčas, o ši byla kėlė tikrą sensaciją tarp Kolno ūkininkų, juolab kad Albinas Stachelskis nėra mėgiamas ir laikomas sukčiumi. Tačiau teismas priteisė Stachelskiui sugrąžinti arklą, pripažindamas, kad arklo pardavimas yra teisėtas, mat jį pardavė vienas iš savininkų. Priešingu atveju, ką nors perkantysis iš teisėto šeimininko turėtų rizikuoti, kad po kurio laiko (šiuo atveju po 2 metų) staiga atsiras koks nors pretendentas, turintis savininko arba bendrasavininkio teises ir iš pirkėjo atims daiktą, arba prieš tai tikrinti, ar kartais pardavėjas neturi kokių nors bendrasavininkų, galbūt nepilnamečių, galbūt nedalyvaujančių pardavime, ir ar iš tiesų jis yra vienintelis ir teisėtas pardavėjas. Galų gale pačiame Kodekse yra panašūs reikalavimai kilnojamajam turtui. Visgi ieškovų stovykloje mūsų sprendimas nesulaukė pripažinimo ir kažin, ar nesulauksime apeliacijos. Kitoje šiandieninėje byloje mūsų nuosprendis jau apskūstas, mat pralaimėjęs

ieškovas pareiškė, kad pateiks apeliaciją ir užsisakė motyvuotą nuosprendžio kopiją. Tai byla, iškelta remiantis Vaškevičiaus ieškiniu Gnozai, dėl pinigų gražinimo už parduotą (ir vėliau nugaišusį) veršiuką, kuris krito, mat pardavėjas nuslėpė parduoto gyvulio ydą. Tačiau greičiausiai apskundęs nuosprendį Vaškevičius nieko nelaimės. Turėtų jis nemažai galimybių, jei remtųsi veterinaro liudijimu apie gyvulio kritimo priežastis, ir nebūtų rėmęsis liudytojo parodymais, manydamas, kad taip sustiprins savo galimybę laimėti, o iš tiesų praktiškai dėl to pralaimėjęs. Liudytoją ši pakvietė patvirtinti, jog patys pardavėjai žinojo apie gyvulio ligą prieš jį parduodami, mat atsakovo Gnozos tėvas pats apie tai sakė liudininkui. Tuo tarpu liudininkas pareiškė, kad tai jis rekomendavo Vaškevičiui veršį pirkti ir neužsiminė jam apie gyvulio ligą. Kadangi Vaškevičius apie ligą žinojo, negali būti nė kalbos apie pardavėjo laidavimą dėl užslėpto broko. Be to, buvo dar kelios kitos bylos, kurių dėl vietos stokos tiksliai neaprašysiu. Taip po šiandieninio posėdžio atsiras viena arba dvi apeliacijos – labai retas reiškinys mano teismo istorijoje. Mano nuosprendžiams apskritai labai retai pateikiamos apeliacijos (praktiškai dar nebuvo, kad būtų visiškai panaikintas koks nors mano nuosprendis). Žiemą kurį laiką buvo daugiau apeliacijų dėl mano nuosprendžių, vėliau pavasarį, didėjant bylų skaičiui, apeliacijų skaičius mažėjo ir nuo balandžio neturėjau jokios. Dabar ruošiama apeliacija byloje Ozorovičius – Silberšteinas ir dabar Vaškevičius – Gnoza, o galbūt ir Stachelskis – Pomichovskis.

1918 metų birželio 25 d.

Antradienis

Teisme darbo per akis. Sėdėjau ir dirbau nuo 9 ryto, kaip visada net iki 8 vakaro, įskaitant beveik valandą, skirtą pietų pertraukai. Pietus valgėme su Stepuliu ne pas Chlodnicką kaip visuomet, bet namuose (ta proga, kad vakar nusipirkau antį). Naujos bylos nesiliauja plaukusios; byra jos iš visų pusių, tarsi iš rankovės: ir Goldbergas atneša, ir betarpiškai pateikiamos, ir paštu atsiunčiamos. Vakara galutinai išnagrinėjome 7 bylas, o per vakar ir šią dieną atsirado 8 naujos, neskaitant atidėtų, kurioms vėl reikia paskirti laiką. Neįmanoma suspėti sutvarkyti užsilikusių bylų jau net dabar, o kas bus liepą, kai atsiras naujų, o teismo posėdžių apskritai nebus! Šiandien apklausiau liudininkus tardomojoje Krochmalniko ir kitų byloje. Jie kaltinami vagyste. Tačiau daugiausiai laiko pareikalavo net dviejų galutinių nuosprendžių surašymas vienu metu, kurie buvo nukopijuoti dėl galimos apeliacijos – tai vakarykščios Vaškevičiaus ir Gnozos bei ... Mystkovskio ir Ryškos bylos. Mystkovskis, nepatenkintas mūsų nuosprendžiu, galvoja apie apeliaciją ir jeigu ją pateiks, tikriausiai pralaimės, mat neturi jokio pagrindo pakeisti nuosprendį.

Dabar teisme dirbu kaip *perpetum mobile*, tačiau manyje kyla kažkoks ryžtas šiam darbui, nors mintyse neretai išsigąstu, kad taip sparčiai auga nebaigti darbai, tačiau kažkaip instinktyviai džiaugiuosi, kad būtų daug ir mielai pasveikinu kiekvieną naują. Manyje gimė kažkokia aistra šiam būtų žaidimui, aistra, panaši į lošėjo. Tarsi užhipnotizuotas – žiūriu į upe besiliejančius teismo procesus ir dirbu vedinas kažkokio įtūžio, išsiurbiančio visą energiją. Taip dirbau tik „Gazeta Wilenska“⁹ vėliau rašydamas *Lietuvą*¹⁰ Kšešoviciuose (Krzeszowice) 1907 metais. Kiekviena teismo byla man yra gyva ir pažįstama individualybė; žaidžiu su jomis ir jeigu man tektų palikti mano teismą Kolne – gailėčiausi kiekvienos bylos; rodosi net, kad pavydėčiau, jeigu kas nors kitas turėtų teisėjauti mano byloje.

1918 metų birželio 26 d.

Trečiadienis

Teismo posėdis. Tarėjai: Stachelskis ir Remba. Darbotvarkėje – 10 civilinių bylų. Kartu su pietų pertrauka posėdžiai truko iki 6 val. Pirmosios buvo dvi analogiškos bylos pagal Ignaco Ruchalos (Ruchala) ieškinį. Prieš karą jis buvo Červone (Czerwone) valsčiaus raštininkas, gyveno emigracijoje Rusijoje, iš kur prieš kelis mėnesius sugrįžo. Tai bylos, iškeltos Ruchalos žemės valdos Kolne nuomininkams – Tyškai ir Olčakui (Tyszka, Olczak). Ruchala abejose bylose reikalavo: 1) išvaryti nuomininką iš žemės, 2) priteisti nuomininkui činšą už 4 karo metus. Šios Ruchalos bylos buvo pirmosios įtrauktos į dienotvarkę, iš daugelio bylų arba jau esančių teisme, arba ruošiamų – pagrįstos nesutarimais, kuriuos sukėlė išeivių sugrįžimas į šalį. Iš principo visada esu linkęs remti tą pusę, kuri pasiliko šalyje, o ne tą, kuri pabėgo į Rusiją; ir teisingumas, ir žmogiškasis faktorius, ir net teisė suteikia pranašumo tiems, kurie pasiliko; kita vertus, reikia tai suderinti su formalia teise į nuosavybę, kuria vadovaujasi išeiviai; šio teisingo kompromiso nustatymas yra šių bylų pagrindas ir neretai sunki užduotis teismui. Tie, kurie pasiliko, grūmėsi su sunkumais, kentė karo ir okupacijos primestus reikalavimus, nenutraukė savo ryšio su šalimi, darbe ir netgi siekdami pelno atliko savo pilietinę pareigą. Tie, kurie pabėgo, dezertyravo iš savo lizdo, ateina dabar ir remdamiesi įvairiomis nuosavybės teisėmis tiesia rankas į svetimo darbo vaisių ir pūslėmis nusėtas rankas. Atsakovai Ruchalos priešininkai, ypač pirmasis – Tyška, protingas ir labai logiškas ūkininkas – narsiai gynėsi. Abi bylos buvo atidėtos. Ruchala vienu metu reikalauja ir nuomos mokesčio

9. „Gazeta Wilenska“ – savaitraštis, kurį 1906 m. vasarį–liepą redagavo ir leido Römeris.

10. „Lietuva, studija apie lietuvių tautos atgimimą“. Lvovas, 1908 – pirmasis didelis M. Riomerio darbas.

už šiuos metus, ir derliaus, ir išvaryti nuomininką iš žemės, ir nuomos mokesčio už visus praėjusius metus. Tačiau jis nepaskaičiuoja naudos, kurią turi vien dėl to, kad jo laukas nedirvonavo, nesulaukėjo, bet buvo dirbamas, apsėtas, vaisingas; neturi omenyje fakto, kad žmonės, kurie paliktuose laukuose ūkininkavo, buvo ne tiek susiję civiliniais santykiais su išvykusiais žemės savininkais, kiek atliko visuomenės maitintojų funkciją, o lyginant su savininkais greičiau dirbo svetimam labui, galintys net ir užmokesčio už tokį triūsą pareikalauti.

Be to, atidėta buvo kito Ruchalos prieš Kačinskį (Kaczyński) byla dėl garantijų už laidavimą [...]“¹¹, – dėl trečiojo asmens šaukimo atsakovo reikalavimu, taip pat Bagenskio (Bageński) – Malachovskio (Małachowski) byla prieš Bagenską-Malachovską dėl kumeliuko grąžinimo. Šioje paskutinėje atidėtoje byloje, siekiant apklausti liudininkus, buvo klasikinės pusės, neturinčios advokato, nekompetentingumo pavyzdys. Esmė – grąžinti kumeliuką (tiksliau, dabar jau seną arklių, jei jis dar apskritai gyvas) ieškovui, kurį prieš daugelį metų (1895 metais) atsakovei ir turto paveldėtojai padovanojo tėvas. Dovanojimo aktas buvo notaro patvirtintas kartu su senojo paveldėto turto paskirstymu lengva ranka. Taigi neaišku, kodėl ši dovana akte buvo įrašyta tuomet nepilnamečiui kaip dovana ne tėvo ar globėjo, bet jo močiutės, dovanojotojo žmonos. Toks dovanos priėmimas, pasirašytas mažamečio vardu ne tėvo ar globėjo, yra klaidingas. Kadangi Napoleono civilinis kodeksas reikalauja, kad apiforminant kokį nors dovanojimo aktą, būtų patvirtintas ne tik dovanojimo, bet ir priėmimo aktas, tad teisiškai jokio dovanojimo akto nebuvo. Teisme skaitydamas šį aktą, į šią aplinkybę garsiai atkreipiau dėmesį. Goldbergas atstovavo ieškovo pu-
sei, tad ėmėsi iškart pateikinėti kažkokius buvusio Rusijos senato išvadas, tariamai pripažįstančias šį trūkumą nereikšmingu ir neturintį įtakos tam, kad dovanojimo sutarties aktas negaliotų. Tuo tarpu atsakovė, kuriai būtų palanku, jeigu negaliotų dovanojimo sutarties aktas, iškėlė vieną argumentą, kad pats dovanojotojas kumeliuką, kol dar šis gyvas buvo, pardavė ir todėl šio arklio ūkyje jam kritus jau nebebuvo. O galėjo dviem žodžiais visą ieškinį niekais paversti. Tarp bylų, kurioms šiandien buvo paskelbti nuosprendžiai, buvo mano kaimynės Mincovos byla prieš Ciševskį (Ciszewski) – dėl nuosavybės pažeidimo. Kaimynų ginčas dėl tvoros, skiriančios jų dviejų žemę. Byloje laimėjusi pusė buvo Mincova. Baigta buvo ir byla Ruščyko (Ruszczyk) prieš Červinskį. Ji tęsėsi nuo Naujųjų metų ir buvo jau paskutinė iš jų dviejų bylų ciklo. Per savo nerangumą pralaimėjo Ruščykas, mat nesugebėjo surinkti įrodymų, nors jau kelis kartus, net daugiau negu leistina, Teismas bylą atidėliojo ir skirdavo jam daug laiko surinkti įrodymams. Pagaliau vyko epizodas iš Kojmanų

11. Neįskaitomas žodis.

ginčo dėl mirusio gegužę Herško Kojmano palikimo. Jis buvo turtingas Kolno pirklys, apie jį esu užsiminęs savo dienoraštyje rudenį, aprašinėdamas jo marčios Zeldos bylinėjimąsi dėl alimentų. Po senojo Herško mirties jo vaikai iš dviejų santuokų nori išdraskyti turtą. Vaikai iš antrosios santuokos kartu su našle bando palikimą nuslėpti ir pasisavinti, o dukra iš pirmosios santuokos kartu su savo vyru kovoja ir reikalauja turto apsaugos, tokios kaip užantspaudavimo, inventoriaus surašymo ir pan. Šiandien buvo svarstomas antspaudų pašalinimas nuo parduotuvės, atseit jis asmeniškai priklauso Abramui Kojmanui. Teismas įsakė antspaudą nuimti, tačiau užantspauduotas prekes pernešti sandėliuoti į kitą vietą.

1918 metų birželio 27 d.

Ketvirtadienis

Vakar, gal kokią 9 vakaro arba ir vėliau, kai jau sutemo ir sėdėjau pavargęs po dienos darbų namuose, staiga išgirdau beldimą į duris. Atidarau. Ei ir ką gi ten matau? Ogi gražiąją Simą Fuks, tarsi sapnas žavią, vyriškojo aistros ilgesio išikūnijimą. Stovi ji su baltais bateliais ir kojinėmis, trumpa suknuते, pečius dengiančiu nériniuotu šaliu, nerūpestingai supintomis, viliokiškai krentančiomis juodomis kasomis. Grakšti ir liekna, didelėm išraiškingom akim ir rausvom aistringom lūpom, kurios atrodo tarsi nubrėžta linija ant blyškaus ir šiek tiek pavargusio veido. Priešais mane stovėjo jauna žydaite ir subtiliu, švelniu judesiu, pasakančiu daugiau negu žodžiai, paklausė, ar galinti užėiti. Su džiaugsmu ir nesąmoningu nerimu pakviečiau šią neįprastą mano vienišoje vyriškoje buveinėje viešnią. Jos visa būtis, jos kalbos jaunas skambesys, subtilus moteriškas kvapas – mane veikė tarsi narkotikas. Sima Fuks atėjo pasiskųsti ir patarti. Kalbėjo ji vokiškai, teisinosi, kad lenkų kalba jau praktiškai nekalba. Gyvendamas Kolne vienuolio gyvenimą, Simą Fuks jau seniai nusižiūrėjau, troškau jos visa savo aistra. Iki šiol jos asmeniškai nepažinojau, tik matydavau stovinčią balkone. Gyveno ji visai šalia Teismo. Ši iš pažiūros 20-metė mergina yra turtingo pirklio Moško Fukso dukra. Kalbama, kad ji serga džiova. Joje yra didžiulė distancija ir kartu beribis moteriškas žavesys, kuris trykšta iš jos akių, odos, lūpų, grakštaus liemens bei galūnių, ilgų ir lieknų, primenančių lipnų saldų skystį. Ieškojau dažnai jos praeidamas, laukiau susitikiančių žvilgsnių, nors, turėdamas savo amžiaus naštą, buvau aišku per daug orus, kad jai atskleisčiau bent dalelę vilioklių minčių ir aš, senstelėjęs tėtuis, netapčiau lovelasu, pajuoka jaunosios panelės akyse. Vakaryktis jos vizitas vis dėlto buvo man šventė, nors ji atėjo tik pasiskųsti, o mano reikalas buvo ją išklaudyti ir patarti. Skundėsi ji dėl jaunosios žydų šeimos, gyvenančios kaimynystėje, mat sutuoktiniai ją persekioja ir skaudina pravardžiuodami.

Atsiprašinėdama ir įspėdama dėl to, ką pasakys, gana drąsiai man kartojo bjaurius žodžius „kurva“ (kekšė) (jos lūpose jie skambėjo kaip „kurkva“), „pigi kekšė“. Kol ji man tai pasakojo atėjo ir jos tėvas, nutraukdamas mano stebuklingą *tête a tête*. Pasiūliau jai užsukti į Teismą ir parašyti raštišką skundą. Padarė tai ji šlyt. Atėjo kartu su tėvu. Šis epizodas paveikė mane tarsi stiprus narkotikas, nors buvo toks nekalnas, bet sujaukė visus mano pojūčius. Jauna moteris teisme – retenybė. Aš turiu reikalų arba su vyrais, arba jeigu su moterimis, tai su senomis ir su nepakenčiamomis bobomis. O čia ne tik kad jauna mergina, bet dar ir Sima! Nepaliečiau jos kūno, neskaitant to, kad ilgai spaudžiau jos delnus, bet patyriau malonumą su ja bendraudamas ir klausydamasis išpažinties nuotrupų. Aišku, išpažintis buvo vienpusiška, mat tik pareiškimas, kuriame skundėsi kitais, savojo „aš“ neatskleidė, nes tame „aš“ galėjo būti kaltės, metančios šešėlį ant jos pareiškimo. Pateikė bent jau pretekstą skundai ir sukeldama mano gailestį mergina kalbėjo nuoširdžiu tonu, o galbūt net ir sąmoningai žaidė mano vyriškais jausmais, kad turėtų protekcijos ginklą. Saldi tai buvo akimirka. Et, jeigu galėčiau su ja dažniau bendrauti vienu du, be tėvo, tai... štai ir nebaigsiu minties.

1918 metų birželio 28 d.

Penktadienis

Vėl teismo posėdžiai. Tarėjus Stachelskį ir Jerolimskį pasikviečiau 9 val. ir paprašiau, kad jiedu nevėluotų. Lygiai 9 val. pradėjau posėdį pirmąja byla. Reikėjo skubėti, nes darbotvarkėje buvo 10 bylų, o aš buvau pakviestas į mokyklų pasirodymus: 11 val. į žydų mokyklą, o 4 val. į lenkų mokyklą. Be to, 7 val. mane kvietė vokiečiai vakarienės į apskrities kazino. Bijoju, kad nesusėsiu įveikti visų į darbotvarkę įtrauktų bylų iki 7 vakaro, kadangi privalėjau padaryti bent dvi pertraukas ir nueiti į mokyklas. Tačiau pasitaikė gana paprastos bylos; tik kelios jų buvo ilgesnės – dėl tako paskirties ir nuosavybės pažeidimo. Posėdį kartu su valandos pertrauka, skirta žydų mokyklos pasirodymui, baigėme prieš 4-tą.

Pasirodymai mokyklose, į kuriuos buvau pakviestas, vyko mokslo metų pabaigos proga. Žydų mokykloje pataikiau į mergaičių būrio pasirodymą iš lenkų ir vokiečių kalbos bei istorijos. Tarp pakviestųjų buvo nemažai svarbesnių žydų. Antai rabinas Kaplonas, senojo įstatymo valsčiaus pirmininkas (Dievo apvaizdos) Zamekas, advokatas Goldbergas su sūnumi ir keli kiti. Tarp lenkų buvo daktaras Dombrovskis, Mientkievičius, buvo ir apskrities viršininkas von Cornbergas su vyresniu ju girininku Hielscheriu. Mergaitės – žydaitės, nors neatsikratė akcento kalbėdamos lenkiškai, iš esmės visai nebloginai pasirodė iš lenkų gramatikos, o viena gražiai de-

klamavo Sirokomlės¹² eilėrašį apie lakštingalą. Į lenkų mokyklos pasirodymą atvyko kun. Seinų vyskupas Karosas¹³, sustojęs čia trumpam paviešėti, kurio vyskupijai ši buvusios Lomžos gubernijos dalis priklauso. Kadangi į pasirodymą atvyko visi 4 Kolno kunigai ir vyskupas, kuris sėdėjo fotelyje ant pakylės, užtiestos kilimu nuklotu žiedlapiais, lenkų mokyklos pasirodymas įgavo ypatingą klerikališkos šventės charakterį. Nors Cynarskis, mokyklos inspektorius, yra prisiekęs antiklerikalas ir mielu noru atsisakytų klerikalų įtakos mokyklai, tačiau ne taip paprastai katalikiškoje Lenkijoje sutramdyti dvasiškių gobšumą. Kur tik dvasiškiai pasisuka, ten savo galybę ir išskirtinumą pabrėžti nori, sustumdami viską ir visus į antrą planą; o savo įtaką bando praplėsti stabmeldiškai garbindami kunigą ir šis kultas yra labai paplitęs tarp katalikiškų kraštų liaudies.

Vakare kazino buvau vokiečių svečias. Buvau pakviestas aš ir dr. Dombrovskis, du lenkų valdininkai – du vieninteliai Kolno inteligentai, išskyrus vokiečius. Vakarinė buvo gera, vėliau vynas ir biskvitai. Iš vokiečių buvo v. Conbergas, dr. Rauchas, vyresnysis girininkas Hielscheris, statybininkas ir Kolno ginkluotųjų pajėgų būrio kapitonas – komendantas. Dr. Dombrovskis tiek mažai vokiškai supranta, kad bendrame pokalbyje dalyvauti negalėjo ir jam teko neblogai panuobodžiauti. Pas vokiečius užtrukome nuo 7 iki 10^{1/2}.

1918 metų birželio 29 d.

Šeštadienis

Petro ir Povilo švenčių proga Teisme normalus darbas nevyko. Tačiau Teisme praleidau kelias valandas prieš pietus skirstydamas praėjusios savaitės bylas bei studijuodamas ateinančių posėdžių bylas. Po pietų teko apklausti Ševčiką (Szewczyk), kaltinamą vagyste, kuris iki šiol slapstėsi, o dabar buvo vokiečių žandarmerijos areštuotas ir atvedintas į Teismą. Paliepiu jį areštuoti ir nusiųsti į Lomžos kalinimą. Turėjau paskirstyti 26 praėjusios savaitės bylas, tai ir vėl daugiau, negu išnagrinėta per tris praėjusios savaitės posėdžius. Kelias bylas nukėliau net į rugsėjį. Birželio mėnesio bylų balansas rodo didžiulę nepadarytų darbų sąkaupą. Birželio 1 nenagrinėtų (šiuo metu sprendžiamų) – 74, liepos 1 yra jų jau 119. Baudžiamųjų bylų per mėnesį iplaukė 20 (iki šiol didžiausias baudžiamųjų bylų, iplaukusių per mėnesį, skaičius buvo gegužę – 13 bylų), civilinių bylų iplaukė – 62 (iki šiol daugiausiai buvo lapkritį ir gegužę – trisdešimt kelios bylos, neskaitant vienkartinio ir išimtinio atve-

12. Vladyslavas Sirokomlė, tikr. Liudvikas Kondratovičius (1823–1862), poetas, vertėjas, liaudies sakmių kūrėjas, rašė ir istorines dramas.

13. Antanas Karosas (1856–1947), Seinų vyskupas, nepriklausomoje Lietuvoje buvo Vilkaviškio vyskupas.

jo, kai vasarį pateko Kolno paskolų – taupomojo komiteto reversinių bylų serija). Norėdamas susitvarkyti su šiuo bylų šūsniu, kuris nuolatos auga, ir ypač liepos mėnesį išaugs, kai manęs nebus – man toptelėjo mintis, kad rugsėjį vieną savaitę reikia skirti byloms, nuo pirmadienio net iki šeštadienio imtinai. Kitos išeities nebėra.

Iš Rusijos į spaudą plaukia žinios apie b[uvusio] caro Nikolajaus¹⁴ nužudymą Jekaterinburge. Kai norėta jį iš ten išvežti, Nikolajus ėmė ginčytis su bolševikų eskortu ir buvo nužudytas. Atrodo, kad b[uvęs] caras norėjo delsdamas išvykti laimėti laiko, tikėdamasis kontrevoliucinių čekų-slovakų dalinių¹⁵, kitados sukurtų Rusijoje iš savanorių, pabėgėlių ir Austrijos armijos dalinių, atvykimo. Nesu tikras, ar žinia apie b[uvusio] caro nužudymą bus patvirtinta! Šio menkystos mirtis, ko gero, niekur nesukels didesnio gailesčio. Net monarchistai nejuto simpatijos šiam apgailėtinam bailiui ir nevykėliui, priskirdami jam kaltę dėl carizmo žlugimo ir populiarumo praradimo. Jo valdymas prasidėjo nelaimę lemiančiu ženklu, buvo paženklintas kruvinos katastrofos Maskvos Chodynės laukuose (Chodynskoje pole) jo karūnavimo dieną¹⁶. Jo gyvenimo ir valdymo istorija sudaro vientisą nuopuolio, niekšybių ir bejėgiškumo grandinę – niūrią ir kruviną, tarsi nusikaltėlio sąžinės graužatis. Jeigu kam nors yra sukurta, tai pirmoje eilėje tokiems, kaip b[uvęs] caras Nikolajus. Jis buvo blogesnis už kruviniausius valdovus, už kurių žiaurumo slėpėsi bent jau kokia nors idėja ar didis žygdarbis. Petras Didysis¹⁷ ir net Ivanas Rūstusis¹⁸, nors ir garsėjo

14. Nikolajus II Romanovas (1868–1918), paskutinis Rusijos imperatorius, Aleksandro III sūnus, valdė nuo 1894 metų, vidaus ir užsienio politikoje tęsė tėvo politiką, bet kokių reformų priešininkas. Per 1905–1907 metų revoliuciją iš pradžių nenusileido liberalizmo šalininkų reikalavimams, tačiau vėliau buvo priverstas pasirašyti *Spalio manifestą 1905 X 17* (30), apribojantį autokratiją. Žlugus revoliucijai sugrįžo prie ankstesnių valdymo metodų. Per I pasaulinį karą (nuo 1915 metų rugpjūčio) perėmė vyriausiojo vado postą. Kilus Vasario revoliucijai buvo priverstas perleisti valdžią, atsisakė sosto 1917 III 2 (15). Kovo 8 d. areštuotas, iš pradžių buvo laikomas Carskoje Selo, vėliau Tobolske. Po bolševikų revoliucijos 1917 metais kartu su žmona ir vaikais buvo pervežtas į Jekaterinburgą. Ten 1917 m. iš liepos 16 į 17 naktį bolševikų valdžios įsakymu buvo sušaudytas kartu su šeima.

15. Čekoslovakijos korpuso daliniai suformuoti Rusijoje iš čekų ir slovakų, Austro-Vengrijos armijos belaisvių ir dezertyrų, kurie per I pasaulinį karą kaip Čekoslovakijos legionas kovojo Rusijos armijos pašonėje. Laimėjus bolševikų revoliucijai, šie daliniai, remiantis susitarimu, pasirašytu 1918 metų vasarį tarp Sovietų Rusijos valdžios ir Čekų tautinės tarybos atstovų, turėjo būti evakuoti Transsibiro geležinkeliu į Vladivostoką, o iš ten į Europą. 1918 metų gegužės pabaigoje sukėlė maištą Čeliabinske ir netrukus apėmė didžiąją dalį centrų Transsibiro trasoje. Susijungę su admirolo Kolčako armija, tęsė kovą su bolševikais. Dėl patirtų pralaimėjimų buvo priversti pasitraukti į Sibirą. Vėliau dalis jų tęsė kovą su Kolčako armija, tačiau dauguma 1919 m. per Vladivostoką išvyko į Europą.

16. Kalbama apie tragediją, įvykusią taip vad. Chodynės laukuose, esančiuose vakarinėje Maskvos dalyje, kur per Nikolajaus II karūnavimą 1896 m. gegužę per tūkstantį žmonių buvo minios mirtinai sumindyta.

17. Petras I Romanovas, vadinamas Didžiuoju (1672–1725), Rusijos caras 1682–1696 m. kartu su broliu Ivanu V, savarankiškai 1696–1725 m., nuo 1721 m. naudojo imperatoriaus titulą.

18. Ivanas IV Rūstusis (1530–1584), Didysis Maskvos kunigaikštis nuo 1533 m. ir pirmasis Rusijos caras 1547–1584 m.

krūvinais darbais ir laukine prievarta, tikėjo savo idėja, pasižymėjo charakteriu ir valia. Pirmasis jų sukūrė didį dalyką, antrasis buvo vis dėlto žmogumi; nors ir buvo nusikaltėlis, tačiau turėjo aistros jėgą, turėjo savo lanką mintį. B[uvęs] caras Nikolajus nevertas žmogaus vardo. Be to, jis buvo niekingas bailys, bevalis menkysta, už kurio bjaurių krūvinių nusikaltimų, atliktų jo vardu ir jo leidimu, neslypėjo nei idėja, nei mintis, nei aistra. Teroristų rankomis nužudyti jo ministrai, japonų karas, 1905 metų revoliucija, niekinga carizmo apgaulė su fiktyvia konstitucija, spalio 17 manifestas, išleistas iš baimės ir sulaužytas tuoj pat po revoliucijos sutramdymo, Stolypino¹⁹ represijos, kvaila reakcija be jokios didžiosios idėjos, begalė aukų, kartuvių miškas, didžiojo karo sukėlimas, visa virtinė nesibaigiančių niekšybių. Nudvėsk, gyvuly, nevertas pasigailėjimo nei ašarų! Tu nebuvai žmogus!

1918 metų birželio 30 d.

Sekmadienis

Parašiau šiandien galutinį nuosprendį, tai reiškia motyvuotą – Luckio prieš Ašą (Asz) byloje, dėl pagalbos darbininkui, nukentėjusiam per nelaimingą atsitikimą. Pastaruoju metu buvo daug šių nelaimingų atsitikimų. Rašau jau ketvirtą užsakytą nuosprendį per pastarąsias 2 savaites (anksčiau per 2 mėnesius neužsakė jokio nuosprendžio). Vis dėlto atrodo, kad ne visi, kas užsisakė motyvuotus nuosprendžius, pateiks apeliacijas. Nesu tikras, ar nors vienoje iš šių bylų bus pateikta apeliacija. Žmonės užsisako nuosprendžius, susipažįsta su motyvais, tačiau nedrįsta pateikti apeliacijos. Tik mane darbais užverčia ir tuo viskas pasibaigia. Šis darbas man nau dingas, leidžia gilintis į teisės analizę, tačiau labai varginantis.

Laikraščiuose pasirodė žinutė, paneigianti gandus apie b[uvusio] caro Nikolajaus nužudymą. Apie tai užsiminiau vakar. Tačiau negali būti tikras, kaip yra iš tiesų, nors kita vertus yra pateikiamos to įvykio detalės. Pagaliau didelės reikšmės tai neturi, mat, atrodo, nieks Rusijoje, neišskiriant ir monarchistų, negalvoja atiduoti jam sosto. Kontrrevoliucijos kovose svarbus ne b[uvęs] caras Nikolajus, bet jo brolis Michailas²⁰ arba Didysis kunigaikštis Nikolajus Nikolajevičius²¹, b[uvęs] vyriausiasis armijos vadas pirmaisiais karo metais. Kažkokie įvykiai Rusijoje vyksta, kurstymai vis nesiliauja.

19. Piotras Stolypinas (1862–1911), Rusijos vidaus reikalų ministras ir premjeras 1906–1911 m., kovodamas su revoliucijos judėjimu, pasitelkė krūviną terorą, sumažino suomių seimo galias, įvedė žemietijas ir atskyrė Chelmo žemes nuo Karalystės. Įvykdė agrarinę reformą, kuri leido valstiečiams išeiti iš žemės bendruomenės kartu priskiriant jiems jų dirbamą žemę. Nužudytas pasikėsinimo prieš ochrankos agentą Dimitrijų Bogrovą metu.

20. Michailas Romanovas (1878–1918), Didysis Rusijos kunigaikštis.

21. Nikolajus Nikolajevičius Romanovas (1856–1929), vyriausiasis Rusijos armijos vadas 1914–1915 m.

Po čekų-slovakų dalinių, kurie siaubia Rytų Rusiją ir Vakarų Sibiją, maišto, po kontr-revoliucinio Sibiro judėjimo, kuris, pasak gandų, sukūrė nepriklausomą Sibiro vyriausybę, pasipriešinančią bolševikiškam sovietų valdymui, šiandien atsklido žinios, kad kontrevoliucinės generolų Kalėdino²² ir Kornilovo²³ kariuomenės užėmė Maskvą ir Peterburgą. Tačiau tikėti šiomis paskalomis ir gandais reikia labai atsargiai, mat jie dažnai nebūna patikimi. Kiek kartų jau kalbėta apie revoliucinius ir kontrevoliucinius įvykius, kurie vėliau nepasitvirtino. Tačiau tiesa ta, kad dar toli gražu, kol Rusijoje stabilizuosis valdžia ir valdymo forma. Mat labai daug veiksmų tam turi įtakos. Galbūt šį kartą kontrevoliucinis judėjimas stiprėja ir galbūt Rusija, pavargusi nuo įtampos, leisis nešama priešingos srovės, kuri tam tikrą tvarką sugrąžins. Tuo pat metu rezgasi kažkokios tarptautinių santykių kombinacijos su Japonija ir galimas Sibiro smūgis vokiečiams. Tai planai, kurie konkretaus pavidalo dar neigavo, kuriuos galima nujauti ir apie kuriuos kas kiek laiko pasklinda gandai, galimos versijos ir paskalos. Kas dar iš to išaugs? Karas savo iščiose gali slėpti nenumatytų mįslių, kurios pakeis iš pagrindų šią katastrofą ir suteiks tokį veidą, kokio niekas iki šiol nė nesapnavo.

1918 metų liepos 1 d.

Pirmadienis

Nuo šiandien įsigalioja nauja Teismo tarėjų sudėtis. Pirmajam šios dienos posėdžiui paskyriau du pirmuosius senuosius tarėjus, kurie yra patys geriausi. Tai Stachelskis ir Remba. Posėdis prasidėjo 10 val. ryto, su pietų pertrauka truko maždaug iki 5–6. Dienotvarkėje buvo 10 bylų, iš jų dvi, storiausios ir sunkiausios buvo dar atidėtos.

Pastaruoju metu turiu tiek darbo Teisme, kad praktiškai visiškai apleidau asmeninę korespondenciją, kurią iki gegužės pabaigos tvarkiau labai reguliariai. Tačiau, kai sužinojau iš apskrities vado, kad šių metų žiemą nafta išvis nebus atvežta, lioviausi naudojęs šviesą, kad kuo daugiau sutaupyčiau šio aukso vertės šviesos skysčio, nors atsargos ir buvo kuklios. Tad privati korespondencija, kurią tvarkiau vakarais, galutinai iškrito iš mano planų. Todėl dideliu įvykiu tapo, kai parašiau laišką poručikui Sadovskiiui²⁴ į Ostrovą (w Ostrowiu). Šis laiškas lietė dalykus, kurie pastaruoju

22. Aleksejus M. Kalėdinas (1861–1918), Rusijos generolas, Dono kazokų kariuomenės atamanas, vienas Baltosios armijos kūrėjų.

23. Lavrentijus G. Kornilovas (1870–1918), Rusijos generolas, per I pasaulinį karą vadovavo divizijai, vėliau korpusui, 1917 metų liepą paskirtas vyriausiuoju vadu, po nevykusio bandymo pasikėsinti suimtas Laikinosios vyriausybės įsakymu, po bolševikų perversmo pabėgo prie Dono, kur tapo vienu Savanorių armijos kūrėju.

24. Greičiausiai Janas Sadovskis (Jan Sadowski), slapyvardis Jagminas (1885–1977) arba Janas Sadovskis, slapyvardis Lubičas (Lubicz).

metu buvo atitolę ne tik nuo mano darbų, bet ir minčių. Taip išitraukiau į teismo darbus, kad kai prireikia, kaip vakar laiške Sadovskiui, paliesti kitokias problemas, jaučiuosi taip, tarsi būčiau prikeltas gyvenimui iš visiškai kito uždaro pasaulio. Tai ypač liečia politinius klausimus, įvykius, susijusius su tam tikrais judėjimais ir bendrosios reikšmės reiškiniais. Dabartinė Lenkijos problema, Valstybės tarybos²⁵ veiklos, lenkų kariuomenės klausimai – man tai kažkokios tolimos problemos, apie kurių egzistavimą žinau, bet jos labai abstrakčios, nesusijusios su realiu gyvenimu. Nežinau, ar kada nors buvau taip atitrūkęs nuo realaus gyvenimo ir užsidaręs į savo vienutę kartu su savo darbu, kaip dabar. Nors esu Lenkijoje, lenkiškieji reikalai man labai tolimi. Net ir Lietuvos problemos, kurios mane labiau domina, slypi mano mintyse netvarkingai ir vos randu laiko perskaityti labai pavėlavusius lietuviškos ir baltarusiškos spaudos numerius. Gyvenu tarsi iš inercijos vien tik teismo darbu, visiškai jo pavergtas tarytum lunatikas.

1918 metų liepos 2 d.

Antradienis

Į Teismą šiandien suplaukė visa šūsniš bylų dėl butų nuomos. Kolne paprastai metinis butų nuomos terminas baigiasi per jonines arba liepos 1 dieną, tai maždaug vienas ir tas pats. Tad dabar Kolne yra klasikinis ginčų ir barnių metas dėl butų nuomos. Paprastai šios butų bylos yra paskirstomos artimiausiems teismo posėdžiams, kad kuo greičiau būtų atlaisvinti butai ir nauji nuomininkai galėtų į juos įsikelti. Tačiau atsižvelgiant į mano išvykimą ir tai, kad artimiausiu metu posėdžių nebus, išskyrus kelis, kurie jau galutinai suplanuoti, dabar įplaukiančios butų bylos bus, didžiam namų savininkų liūdesiui, nagrinėjamos tik rugpjūtį. Tik tos, kurios pateko praėjusią ir užpraėjusią savaitėmis, pateko į liepos mėnesio darbotvarkes. Pagaliau aš sąmoningai neskubu šiomet su butų bylomis. Šios bylos yra labai sudėtingos, kadangi Kolne butų trūksta ir teismas privertas šiek tiek ginti nuomininkų interesus, suteikti jiems nuolaidų, kurios neprieštarauja įstatymams. Per karą gaisrai nusiaubė kelis didelius Kolno gyvenamuosius rajonus ir namų yra per mažai lyginant su gyventojų skaičiumi, tuo labiau, kad Kolne yra apgyvendinta nemažai pabėgėlių iš Baltosios Rusios, o pastaraisiais metais iš Rusijos sugrįžo nemaža dalis išeivių. Jau nuo seno Kolne labai jautėsi butų stygius, dabar namų savininkai pradėjo spekuliuoti labai aukštomis butų nuomos kainomis. Artimiausiu metu laukiama, kad Valstybės taryba patvirtins specialų įstatymą, ginantį nuomininkų teises, draudžiantį savavališkai

25. Lenkijos Karalystės taryba, įstatymų leidžiamoji valdžia.

kelti mažų butų nuomos kainas. Laukdamas šio įstatymo per daug neskubu svarstyti butų bylų ir nepriklausomai nuo to, nuosprendžiuose, įsakančiuose išsikeldinti, suteikiau ilgesnius terminus nuomininkams išsikraustyti geranoriškai su sąlyga, kad sumokės nuomą už prailgintą laiką; savininkai nelieta nuskriausti, mat kada nuomininkas beišsikeltų, tuoj pat atsirastų naujas, o už prailgintą laiką savininkas atgaus pinigų iš anksto. Nors tam tikri nepatogumai savininkui gali būti, pavyzdžiui, kai butas jau yra kam nors kitam pažadėtas, tačiau kai taip trūksta butų, negalima išmesti nuomininkų į gatvę, kaip normaliais laikais.

Pas Pikulinskius šiandien ašaros ir vargas: turėjo jie Pastorčike (Pastorczyk) pas Pikulinskių svainį, Skrodzkį, metų jautuką ir telyčaitę; vokiečiai jiems šiandien tą jautuką atėmė per rekviziciją. Pikulinskiai tikėjosi, kad jį pardavę uždirbs gal kokius 2000 markių, kas turint omeny kainų augimą rudenį būtų visai įmanoma, ir už tuos pinigus apauti bei aprengti vaikus žiemai arba ūkiui ką nors įsigyti, o štai dabar – bum – jautuką paėmė ir duos už jį apie 200 markių. Pikulinskiai rauda ir keikia vokiečius. Bet ar gali būti koks nors kitas būdas aprūpinti maisto produktais miestus ir kariuomenę, kai taip pašoko kainos, jei ne rekvizicijos būdu?

1918 metų liepos 3 d.

Trečiadienis

Teismo posėdžio diena. Tarėjai – Stachelskis ir Jerozolimskis. Jeigu ne viena stora byla dėl dalybų, posėdis būtų pasibaigęs iškart po pietų, mat bylos buvo smulkios ir lengvos. Ta viena stora byla – pagal Zablockos ieškinį, iškeltą sutuoktiniams Długozimams (Długozima), – užėmė kelias valandas. Vien visų aktų, prijungtų prie bylų, perskaitymas, kaip ir visos grandinės šios ilgos bylos posėdžių, užima daug laiko. Ji tęsiasi 2 metus ir niekaip negali būti užbaigta ir tikrai bus apeliacija. Byloje dalyvauja ir advokatas, ir kai kurių nedalyvaujančių šalių kuratoriai, ir tretieji asmenys, dalyvaujantys tarpininkavimo principu. Per šį teismo posėdį gana rimtai nagrinėta Vinkielmano (Winkielman), nusistekenusio Černicų (Czernice) dvaro likučių pavelėdėtojo, ir jo išvaryto samdinio Trepanovskio (Trepanowski) byla dėl Trepanovskio teisės nusikasti pasodintas bulves ir teisės toliau gyventi pas Vinkielmaną. Nukriošęs Vinkielmanas neturi laimės teismams: kiek jo bylų buvo mano teisme – visada visas pralaimėjo; pralaimėjo ir šiandieninę, mat neįrodė jokio pagrindo, kuriuo remdamasis atleido samdinį Trepanovskį, išskyrus grynai žodiškus įtarimus. Trepanovskis buvo nuteistas prevenciniam areštui, kaip kaltinamasis arklų vagyste, tačiau jo kaltė anaipol nebuvo nustatyta, o nepaklusnumo, nesąžiningo darbo, tinginystės ir t.t., kaip priežasčių, dėl kurių buvo atleistas iš darbo, Vinkielmanas neįrodė. 3 val. baigėsi

posėdis. Po pietų turėjau dar parašyti vienos iš butų bylų galutinės formos motyvuotą nuosprendį, reikalingą tai pusei, kuri iš dalies pralaimėjo, bet norės pateikti apeliaciją. Motyvuotų nuosprendžių, reikalingų apeliacijoms, pastaruoju metu turėjau rašyti labai daug. Bet kas nutiks, kai reikės rašyti nuosprendį, kai manęs nebus Kolne? Stachelskis nesugeba šio darbo tinkamai atlikti, mat motyvuotas nuosprendis – vienas iš svarbiausių ir sudėtingiausių teisėjo veiksmų. Į Ščiučiną išvykstu jau poryt.

1918 metų liepos 4 d.

Ketvirtadienis

Pirmą kartą turėjau nemalonumų dėl Stepulio. Atsitiktinai, būdamas Borkovskio (Borkowski) parduotuvėje sužinojau, kad Stepulis ten kažko prisiėmė kreditan už 16 markių. Borkovskis minėjo saldinius. Parėjęs namo griežtai subariau Stepulį už jo netinkamą elgesį ir nelemtą slapukavimą. Jis vis slapukauja ir kada nors dėl to virs nusikaltėliu. Kai tiesa išaiškėjo, gintis Stepulis jau nebegalėjo, tačiau labai išraiškingai kraipė veidą ir atsakinėjo man šaltu tonu, pabrėždamas, kad užsidirba iš pamokų ir skolą atidirbs. Pats faktas, kad pasiėmė saldinių, nebūtų didelis nusikaltimas, jeigu ne Stepulio praeitis ir analogiški precedentai, kurie virsdavo apgaulėmis ir buitinėmis vagystėmis. Jis iš tiesų nemažai užsidirba iš pamokų, nes gauna už jas iki 200 markių. Paaiškėjo, kad nusipirko 2 svarus saldinių po 8 markes! Aišku, kad tai lengvabūdiškumas, naujas bandymas įtikti sau ir patenkinti savo norą pasmaguriuoti be jokios minties ir atsakomybės jausmo. Ši silpnybė, negebėjimas susivaldyti, sąžiningumo, disciplinos ir pareigos jausmo stoka, kurie verstų susimąstyti apie tai, kad jo motina sunkiai dirbdama turi jį išlaikyti, o jis tuo metu dirbdamas niekuo neprisideda, kad palengvintų jos dalį ir kaip kaprizingas ponaitis patenkina kažkokius savo nereikšmingus vaikiškus norus... Tai vienas lazdos galas, bjaurus, bet tik vienas. Ponaitis! Kaprizai ir norai, savo poreikių tenkinimas, vaikiškas lengvabūdiškumas! Mokytis nenorėjo, nieko nebaigė, susigadino karjerą, tačiau nuolankumo ir ko nors sau atsisakyti, kokios nors disciplinos ir valios ugdymo – nė per nago juodymą. Tačiau blogesnis vis dėlto yra kitas lazdos galas: niekingas bailumas, suvaidinta gėda, kaukė iš išorės tokia lygi, tarsi vandens niekam nebūtų sudrumstęs. Ir nuolatinis vaikščiojimas suktais takeliais kažkur pakampėse. Iš pažiūros jis paklusnus, nuolankus, nerodantis jokios valios; niekada nieko nepaprašys ir nepareikalaus, atvirai nepasipriešins, sąžiningai nesikreips, kad ir dėl kokios nors savo silpnybės, tačiau nuolatos ką nors slapta rezga ir iškrečia. Dar kad pas mane alkanas būtų, bet ne, nieko nepaprašys ir nepareikalaus, bet slapta vis tiek iškres. Tačiau kalbama ne apie alkį ir poreikius, tai tik smaguriavimas ir norai. Jau esu pastebėjęs,

kad pasislėpęs ir slapčia nuo manęs perka ir valgo mėlynės; o dabar sužinojau, kad perka saldinius kreditan. Tai lyg ir smulkmena, bet žinant jo būdą numanau, kad tai žingsnis link tikros niekšybės, suktybės ir vagysčių, kurių daug praeityje turi ant sąžinės! Ta jo silpnybė, slapukavimas ir niekšybė yra tarsi liga. O jo toks charakteris, kad nejaučia nė menkiausios gėdos, atsakomybės ar pareigos savo sąžinei. Jaučia jis tik vienokią liguistą gėdą – ką žmonės pasakys. Pasislėpęs bet kokią niekšybę iškūrė, kad tik žmonės apie tai nesužinotų. Jis suminkštėjo ir suprato, juk nekvailas yra ir labai jautrus – kai į jo šaltus atsakymus pateikiau argumentus, kad kas vienam būtų tik smulkus nusižengimas, lengvai atleidžiamas, jam, turinčiam tiek daug niekšiškų poelgių, kiekviena tokia smulkmena yra tarsi žymė ir kad kas nors atsitiktinai suklydęs lengvai pasiteisins, tačiau jis, turėdamas tiek kalčių ir norėdamas susigrąžinti pagarbą, pasitikėjimą ir gerą vardą turi, sunkiai dirbti su savimi ir pasirodyti kilniais darbais. Tuoj pat jį nuvedžiau į Borkovskio parduotuvę ir prie jo Borkovskiui pasakiau, kad nieko jam kreditan neduotų, paaiškindamas, kad tai ne pirmas Stepulio pasitikėjimo sulaužymas ir ne pirmą apgaulė. Tai buvo skaudi bausmė, mat gėdos turėjo prieš Borkovskį, o jam nusižeminimas prieš žmones, pats skaudžiausias dalykas. Kiek pažįstu jo būdą, net neaišku, kokia bausmė geresnė, ar apsaugoti jį nuo pažeminimo, ar juo nubausti. Be nusižeminimo nėra jam bausmės, mat visam kitam jis abejingas, o jo sąžinė absoliučiai bejausmė; tačiau pažemintas jis įsisąmonina kaltę ir gėdą ir kakta jo varine tampa, kas taip pat yra blogai; pažeminimą jis išgyvena skausmingai, bet tvirtai, pakelia galvą ir sustingsta, tarsi akmuo. Dievaži, kas per būdas! Negi iš tiesų auga nusikaltėlis, kuris nesustos niekada? Ir tas jo bailumas, neatsakingumas, savo norų tenkinimas susilieja Stepulyje su meile poezijai, ilgesingais jausmais, meile, giliu vidiniu gyvenimu, subtiliomis dvasiškomis mintimis; jo prisiminimų užrašai, poezijos albumai kupini žavios gilios minties, vaivorykštės spalvų žaismo. Kas tai? Baprotybė ar kažkoks keistas iškrypimas. Nuvedžiau jį pas kunigą Budrevičių, kuriam aštriai viską išdėsciau, kad net pagailo Stepulio. Kai į jį pasižiūrėjau, stovėjo sustingęs, keistai pajuodęs, sukritęs, mat išties yra persidirbęs. Laikau jį teisme iki pietų, po pietų jis dar 6 valandas moko įvairius mokinius. Pats nežinau, ką apie jį manyti. Ar tai paskutinis niekšas, ar vargšas ir nelaimingas vaikas?

1918 metų liepos 5 d.

Penktadienis

Mano išvykos į Ščiučiną pavaduoti teismo tardytoją Vojchtą diena, kartu labai darbinga paskutinioji diena Kolne. Atrodo, kad kruopščiai ir sąžiningai atlikau visus einamuosius darbus, kuriuos turėjau padaryti, kad palikčiau savo pavaduotojui

Stachelskiui tvarkingą Teismą. Nepaisant to, kaip visuomet paskutiniu momentu atsirado naujų skubių reikalų. Pavyzdžiui, Vinkielmanas užsisakė vakar po pietų motyvuoto nuosprendžio kopiją byloje su Trepanovskiu, ketindamas pateikti apeliaciją. Parašyti nuosprendžio Stachelskis ir Miontkievičius (Miątkiewicz) nesugebą ir neturi reikiamų teisinių žinių, ypač, kad šioje byloje buvo nagrinėti 2 ieškiniai; tad mane jie išprašė, kad jiems bent planą ir nuosprendžio konspektą sudaryčiau, ką turėjau anksti, 7 valandą, padaryti. Vėliau Mystkovskis pareikalavo hipotekos posėdžio prieš man išvykstant, kad sutvarkytų skubias užsilikusias išvadas. Tad 8 val. turėjome trumpą posėdį dėl hipotekos. Pagaliau 9 val. turėjau pradėti baudžiamųjų bylų teismo posėdį. Pirmą kartą dalyvavo naujas tarėjas Rainko, ūkininkas iš Kolno, žmogus senas ir, atrodo, sunkiai besitvardantis, tačiau visuotinai išgirtas dėl sąžiningumo. Posėdyje jis sėdėjo kartu su tarėju Stachelskiu. Posėdis vyko sklandžiai ir greitai; nagrinėjome vieną bylą paskui kitą, visos buvo dėl įžaidimo arba sumušimo. Visose, taip sutapo su Rainko debutu, buvo paskelbtas kaltinamasis nuosprendis – dažniausiai 7 dienos arešto. Nebuvo nė vieno išteisinamojo nuosprendžio ir tik vienas nuosprendis – mėnuo kalėti (senai Blusievičovai, mėsinės savininko motinai, už pameistrio įžaidimą). Paskui atėjo laikas trims kaltinamiesiems prievarta įsibrovus į svetimus namus ir savavališką paėmimą ginčijamų daiktų iš palikimo. Ši byla užsitęsė kelias valandas; po pietų baigti posėdį paliečiau tarėjams (Rembai ir Rainko vadovaujant Stachelskiui), pats tuo tarpu apie 5½ išvažiavau į Ščiučiną. Kelionė buvo gera, su didžiuliu pasimėgavimu į plaučius traukiau laukų kvapą, keliose vietose malonų lapuočių miškų aromatą, kurį jau seniai bebuvau jautęs. Į Ščiučiną atvykau prieš 10 val. Iš akies šis miestelis didesnis ir gražesnis už Kolną; čia daugiau medžių, jis plačiau išsidėstęs, ne taip tankiai apgyvendintas kaip Kolnas; iš tolo akį traukia graži, didinga bažnyčia. Gatvės platesnės, taisyklingesnės ir skaitlingesnės. Užvažiavau į vieną privačią žydišką užėigą, kur žydaitės pamaitino mane žuvimi, žąsiena, medumi, pagirdė arbata. Tad minkštai paklotoje lovoje greitai užsnūdau kietu miegu.

1918 metų liepos 6 d.

Šeštadienis

Atsikėliau ankstutėlaičiai ir išėjau apsižvalgyti. Ščiučinas dar miegojo. Pavaikštinėjau gretimomis gatvelėmis, suradau netoli Lomžos gatvės miškelį, ankstesnį miesto parką, kuris šiek tiek primena sumažintą Piotrkovo (Piotrków) parką prie geležinkelio stoties. Iš ten pamačiau gražioje dauboje esančią kūdrą ir ant kalnelio už namelių didelį vėjo malūną. Neblogas miestas. Kolno vaizdas nusileidžia Ščiučinui.

Klaidžiodamas po miestą, užsukau į turgavietę (miesto aikštę); tokiuose miesteliuose turgavietės visuomet yra gražiausia vieta. Kaip Kolne, taip ir čia, miesto aikštė yra didelė; grįsta akmenimis, gal šiek tiek mažesnė negu Kolne. Aikštės viduryje auga medžiai, yra šulinys ir kuolai – greičiausiai skirti pririšti arklius. Kvadratinė aikštė apstatyta šiek tiek aukštesniais namais negu Kolne, bet kaip ir Kolne – gražiais, kupinais individualumo ir senoviškumo. Vaikštinėdamas po kvadratinę miesto aikštę, aptikau Taikos teismo rūmus, pamačiau teismo tardytojo Vojchto iškabą. Šito aš ir ieškojau. Užėjau, bet sužinojau, kad dar per anksti, mat Vojchtas miega. Tik po valandos sugrįžau pas Vojchtą. Jis rytoj išvyksta atostogų. Tuo tarpu perdavė man bylas, išrankiojo tas, kuriomis aš turiu užsiimti ir kol kas tuo mūsų veiksmai baigėsi. Tik nuo pirmadienio imsiu dirbti. Papietauti užsukau į restoraną ar kavinę, priklausantią tokiai Ružanskai (Róžańska), kitaip tariant į neaiškaus klubo patalpas. Tačiau blogai pataikiau. Gavau visiškai pašvinkusią mėsą, kurią bandyta paslėpti grybų padažu. Mėsos neliečiau, tačiau nenorėdamas įskaudinti šeimininkės įsivyniojau ją į popierių ir išsinešiau, o išėjęs kažkur išmečiau. Visą dieną vaikštinėjau be tikslo. Ieškojau kur apsigyventi ir, vadovaudamasis p. Ružanskos patarimu, susiradau du mažulyčius kukliais baldais apstatytus kambarėlius pas kažkokią Kašubską (Kaszubską), po 20 markių už mėnesį su patarnavimais. Su gyvenamuoju plotu čia nėra taip sudėtinga kaip Kolne. Gauti kambarį ar butą su baldais nėra sunku, ir kainos nėra per daug užkeltos. Kai buvo perkeltas apskrities centras iš Ščiučino į Grajevą, daug patalpų vokiečiai paliko. Buto Kašubska gatvėje dar galutinai nesuderėjau. Tik rytoj Kašubska turi duoti atsakymą. Į pavakarę atėjo pas mane, pas žydaites, pas kurias esu apsistojęs, Ščiučino taikos teisėjas Rogovskis ir teismo vykdytojas Užarovskis, kuris prieš savaitę visam laikui persikėlė iš Kolno į Ščiučiną. Pabuvo jie pas mane valandžiukę, o paskui trise patraukėme į miestą.

1918 metų liepos 7 d.

Sekmadienis

Kažko sunegalavau. Naktį krėtė šaltis ir mušė prakaitas. Ryte galva buvo sunki, užė ausyse, laužė kaulus, lašėjo nosis. Paskui dieną kažkaip savaime tai praėjo, tik į vakarą prasidėjo neuralginis kairiosios veido pusės skausmas.

Šiandien išsinuomojau kambarį, bet ne ten, kur vakar norėjau. Pas Kašubską butelį užėmė kažkas kitas, mane ji nukreipė pas tokius Dzvonickius, iš kurių išsinuomojau kambarį su baldais. Tie Dzvonickiai – tai žydai, turį namelį prie šauniai pavadintos „Senatoriškosios“ gatvės. Kambarį išsinuomojau jų nuosavame name. Tai nedidelis salonas su dviem langais pirmame aukšte, gana tamsus, mat langai pa-

kankamai giliai storame mūre. Ant langų kabo užuolaidos. Baldai patogūs: didelė žalia ir labai patogi sofa, nemažas tvarkingas stalas, kėdės aptrauktos apmušalais, didžiulis veidrodis tarp abiejų langų, ant grindų didelis kilimas, erdvi spinta, pusė jos skirta man, lova su naktiniu staliuku ir kilimėliu iš barsuko kailio, žaliai pilkos sienos, ant sienų kelios paveikslų reprodukcijos, ant staliukų, prie veidrodžio daug skintų gėlių, pamerktų stiklinėse vazose. Malonu, skoninga, švaru. Su manim tarėsi ir kambarį įrenginėjo šeimininkų dukra, panelė Dzvonicka, kuri, matyt, užsiima nuomininkais. Palyginus su mano spartietišku butu Kolne, šis kambarys yra komforto ir prabangos pavyzdys.

Diena slinko tingiai. Šiandien valgiau 2 pietus; vienus Antonievičiaus restorane, kur greičiausiai ir pietausiu. Tai buvo vegetariški pietūs – mat dabar vasarą vengiu mėsos. Kitus pietus valgiau pas teismo vykdytoją Užarovskį, pas kurį buvau pakviestas. Užarovskiai gyvena labai patogiai, turi didelį butą su gerais baldais. Toks teismo vykdytojas, nors žmogus be aukštojo išsilavinimo, priklausantis žemesnei nei teisėjas grandžiai, turi tokių įplaukų, kurios menką teisėjo algą visiškai užgožia ir gyvena kaip ponas. Pakanka pasakyti, kad šiais laikais turi arklį ir dvi karves bei samdo tarnaitę.

1918 metų liepos 8 d.

Pirmadienis

Šiandien pradėjau pavaduoti teismo tardytoją. Stengsiuosi apsiriboti liudytojų apklausa įvairiose šiuo metu nagrinėjamose tardomosiose bylose, palikdamas, jei tik nebus būtinybės, išvadas ir sprendimus Vojchtui, kai jis sugrįš. Keletą tardomųjų bylų šiandien peržiūrėjau ir paskyriau liudytojų apklausas. Be to, atsirado 2 nauji tyrimai, vienas dėl kaltinimo Ščiučino milicininkui viršijus tarnybinę padėtį ir kitas dėl arklio vagystės nenustačius įtariamojo asmens. Pagaliau, apklausiau šiandien iškviestą 27 metų žydaitę, kuri buvo nenustatyto nusikaltėlio išprievartauta vidury baltos dienos viešame kelyje ties Radzivilovu (Radziwiłów).

Šis darbas truko nuo 9 ryto iki 6 val. po pietų. Dievuli mano, koks nuobodus darbas tie tardymai! Kai kuriuose yra dešimtys lapų liudininkų papildomų parodymų; reikia susigaudyti, iš smulkmenų pasirinkti reikšmingus įkalčius, atsiminti liudytojų vaidmenis ir santykius, niekada nepamesti esmės ir tardymo krypties, o kartu formaliai atlikti procedūrą, kuriai kartais prireikia begalės veiksmų, iš tikrųjų visai nereikalingų. O tardymų yra dešimtys ir reikia nuolatos mėtytis nuo vieno prie kito, nutraukiant mintis ir skęstant šūsnuose popierių, augančių taip negailestingai, kaip smėlio kopos dykumoje.

1918 metų liepos 9 d.

Antradienis

Aprašinėdamas, ką veikiu, galiu kasdien įrašyti vieną žodį: „dirbau“. Nuo ryto iki 7½ vakaro sėdėjau prie Vojchto darbo stalo ir studijavau tardymo bylas. Darbą nutraukiau tik pietums ir, be to, leidau sau ištrūkti iš biuro valandėlei nuo 4 iki 5, norėdamas nusenėti. Tardomosios bylos kėlė tokį žiovilį, kad akys merkėsi ir nepajėgiau kovoti su miegu. Jau nuo rytojaus pradėdau liudininkų apklausą. Iki šiol tik studijavau jas ir paskirdavau terminus liudytojams atvykti. Dar pusės bylų arba ir daugumos tyrimų peržiūrėti nespėjau. Kad tik greičiau prabėgtų tas laikas, kai esu išgintas dirbti šio darbo, kad tik galėčiau kuo skubiau į savo Teismą Kolne sugrįžti!

Valgau aš čia brangiai, bet gausiai ir skaniai, galbūt net per daug. Vakarienei šiandien buvo bandelės su šviežiu sviestu ir nuostabūs žydiški kotletai, pagaminti iš šviežios kapotos žuvies. Rytoj pietums bus viščiukas. Šiais laikais – tai aukščiausios klasės vaisės, net įstatymų uždraustos (bandelės), bet tai vienintelis dalykas, kuris praskaidrina mano monotonišką, nuobodų tardytojo darbą. Gerai, kad bent jau atlygis už darbą Ščiučine bus geras (maždaug po 43–45 markes per dieną).

1918 metų liepos 10 d.

Trečiadienis

Turėjau šiandien daug darbo. Dviejose tardomosiose bylose apklausiau liudininkus. Be to, sužinojęs iš vieno Ščiučino milicijos pranešimo, apie pakinktų vagystę naktį ir apie tai, kad du vaikinukai, remiantis tik nukentėjusiųjų įtarimais, be jokio teisinio pagrindo, be jokių teismo įsakymų jau savaitę yra laikomi areštuoti, įsakiau nedelsiant juos man atvesti. Apklausęs įsakiau tuoj pat paleisti. Vargšus berniukus, sukaustytus antrankiais, atvedė milicininkas.

Šiandien tirdamas bylas susidūriau su įdomia, nors ir labai paplitusia apgaule. Kelis žydai pavasarį, nedalyvaujant savininkui, taip pat žydui, nusipirko karvę iš jo nepilnamečio (maždaug 20 metų) sūnaus. Karvę jie nusipirko pigiai. Tėvas, Lejba Fišeris, paleistas iš arešto, į kurį jį vokiečiai už administracinius pažeidimus, už vengimą priverstinai maudytis, įkišo, sužinojęs, kad karvę pardavė sūnus Joselis, apskundė teismo tardytojui karvės pirkėjus. Tyrimas buvo pradėtas. Vojchtas jo ėmėsi, bet jis liko apleistas jau kuris laikas, nes apklausus pirmuosius liudininkus, kaltinamuosius ir nukentėjusįjį, taip ir gulėjo stalčiuje. Buvo atskleista, kur slapstoma nupirkta karvė, ir Vojchtas pavedė saugoti karvę, kol bus priimtas sprendimas. Karvės pirkėjai dar nebuvo apkaltinti. Dabar aš šį tyrimą perėmiau ir pastūmėjau. Šiandieninis tardymas parodė, kad Fišerių šeimoje buvo ne kokie santykiai. Tėvas,

blogas žmogus, apleido savo aklą žmoną ir nedavė jai ir protiškai neišsivysčiusiam sūnui lėšų pragyvenimui. Namuose vykdavo nuolatiniai barniai, ir atmosfera buvo sunki. Sūnus, gelbėdamas save ir motiną nuo bado, kol tėvo nebuvo parduodavo viską, kas jam po ranka pakliūdavo; taip pardavė visus baldus ir pradėjo parceliuoti galvijus. Žydų bendruomenėje šios šeimos santykiai buvo žinomi. Aišku, atsiradavo nešvarių žmonių, kurie tuo spekuliuodami iš Fišerio sūnaus pigiai supirkdavo daiktus. Tokiu būdu įtariamieji nusipirko telyčią. Nors ją nupirkdami galbūt gelbėjo Fišerio sūnų ir motiną nuo bado, bet kartu tokiu būdu užsidirbdavo, pasinaudodami pigiai įsigytais prekėmis. Aš jiems pateiksiu kaltinimus ir panaudosiu greičiausiai kardomąją priemonę – užstatą.

Tvanku ir karšta buvo visą dieną. Pavakarę prasidėjo audra. Kai pasibaigė, oras pakvipo nuostabiai. Pabaigęs darbus išėjau pasivaikščioti po užmiestį, į pievas ir laukus. Mane kerėjo šiltas, drėgnas oras, be menkausio vėjelio, kvapų stiprumas, įvairios gamtos spalvos: medžių, laukų, oro ir dangaus po lietaus. Ir tas duslus perkūno garsas – et, geras laikas buvo.

1918 metų liepos 11 d.

Ketvirtadienis

Akivaizdžiai skiriasi Taikos teismo ir teisėjo – tardytojo darbas. Tas skirtumas yra ne tik metodinis ir dalykinis, bet iš reikalų esmė, kurią čia ir tenka paliesti. Taikos teisme nagrinėjamos daugiausia civilines bylas, bet net ir narpliodamas baudžiamąsias, dėl sumušimo, įžeidimo, smulkių vagysčių – prisilieti prie realaus gyvenimo, jauti jo pulsą. Taikos teismas atspindi visuomenės santykius, per jį galima pažinti reiškinius, matyti juose įvairių įtakų padarinius, visuomeninės-ekonominės grandies vientisumą ir genetiką. Kitaip yra su tardymais. Teismo tardytojas turi reikalų su patologiška visuomene, su iškrypimo gaidele, nors tai nėra taisyklė. Kartais gali būti įdomesnės tardymo temos, nei civilinės bylos teisme, nes jos ryškesnės, šiurpinančios, alsuojančios sensacija arba nusikaltimo paslaptimi – juk kiekviename iš mūsų slypi koks nors plėšrus žvėris, godus nusikaltimo vaizdų, virpinamas paslaptingos sensacijos, kai mato išsigimusį laukinį žmogaus prigimimą, bet visuomenės atžvilgiu jos mažiau įdomios. Tardymai turi vieną nesveiką sensaciją vaikymosi arba žmogaus sužvėrėjimo aistrą. Šis skirtumas mano teisėjo – tardytojo veiklos išryškėja ir mano santykyje su Kolnu ir Ščiučinu. Kolne per Taikos teismą nuo pirmųjų dienų pradėjau įsisavinti ir įsitraukti į vientisus visuomenės santykius, į visą jų sandarą. Kolną pažįstu šiandien labai artimai, perpratau ir žmones, ir jų santykius, tačiau šios ypatingos patloginės bendruomenės gyvenimo sferos, kuri pasireiškia

įvairiais nusikaltimais, padugnių žaidimais, nepažįstu taip, kaip per kelias dienas Ščiučine pamačiau. Šiandien vėl turėjau vieną didelio miesto tardymo bylą, kuri iš karto mane nustūmė į Ščiučino blogio ir nuopuolio bedugnę.

1918 metų liepos 12 d.

Penktadienis

Garbė Dievui – mėgaujuosi ramybe. Nė karto nebuvo kokio nors ypatingo atvejo, jo kio skubaus reikalo išvykti, lavono skrodimo ir pan. Štai jau beveik savaitė, kaip pavaduoju Vojchtą ir, ačiū Dievui, niekas nesudrumstė mano darbo. Teismo tardytojo pareiga visada būti pasiruošusiam; tai kokia nors žmogžudystė, tai lavoną suranda, tai koks nors staigos mirties atvejis, suluošinimas – ir teismo tardytojas privalo pirmas skubėti su teismo gydytoju arba ir be jo. O tai nėra mielas ir malonus laiko praleidimas. Ačiū Dievui, žmogžudystės čia nėra dažnos. Nors banditizmo, kuris pastaraisiais laikais plinta, atvejų pasitaiko ir šioje tardyminėje srityje, bet kol kas jis nėra dažnas. Tad mano veiksmai apsiriboja liudininkų apklausomis ir raštišku einamųjų reikalų tvarkymu. Nors tai nuobodi tyrimo dalis, nesu ištroškęs išskirtinių sensacijų, tokių, kaip skrodimai ar dar kas nors kitka. Tardymo bylose gausu arklių vagysčių. Maždaug $\frac{1}{4}$ visų parengtinio tardymo dalis priklauso šiai kategorijai. Iki šiol pajėgiau peržiūrėti ir užsiimti tik dalele šių bylų, kurias Vojchtas man atidėjo (o ši jų šūsnis tėra tik nagrinėjamų parengtinio tardymo bylų viršūnės dalis). Energingai užsiėmiau keliomis parengtinio tardymo bylomis dėl vagysčių, vogtų daiktų pardavinėjimo ir kitais nusikaltimais, susijusiais su Ščiučino prekybiniais santykiais. Šie tyrimai atskleidė man miestelio prekybos užkulisių dalelę, kupiną purvo, suktybių, apgaulės, spekuliacijų. Šiandien bet kokios normalios prekybos taisyklės nebeegzistuoja. Prekyba, visada linkusi į spekuliaciją ir apgaulę, šiandien tapo tikras apgaulės menas. Šiandien kiekvienas pirklys prekiauja viskuo; prekyboje neliko specializacijų; jei ir egzistuoja, tai tik tariamai, tarsi užkulisinių operacijų priedanga; taip vad. kontrabandos, nelegalių prekių platinimo, sudėtingumo parsigabenti prekes, visų produktų branginimo, naudos vaikymasis bet kokia kaina, pateisinamas gąsdinančiai didėjančiu pinigų nuvertėjimu. Tai pavertė prekybą ypatingu spekuliaciniu banditizmu. Solidus pirklys, prekiaujantis tik atvirai, tik savo pramonės šakos prekėmis, šiandien yra išimtis. Gyvenimas pats jį išmuša iš vėžių, ir jei toliau viskas taip klostysis, o karas nesibaigs, solidus sąžiningas pirklys apskritai išnyks iš arenos, nes tiesiog praras materialinę galimybę egzistuoti. Šiandien toks pirklys dar gali išsilaikyti išparduodamas sukauptų prekių likučius. Net mažai prekių parduodant, dar galima užsidirbti ir pragyventi, jeigu pirklys kažkada pirko dėžutę už kelias kapeikas, o šiandien ją

parduoda už 30 markių, arba medžiagą, kurią pirko už kelis rublius, o parduoja už šimtą ar daugiau markių. Visa kita ir tokiomis proporcijomis. Tačiau tik tol, kol turi prieškarinių prekių, bet ir tai jis turi slėpti atsargas, aišku, vartotojų nenaudai ir spekuliuoti kainų augimu. Tačiau kai likusių prekių likučiai ištirs, kiekvienas pirklys turės imtis arba prekybinio banditizmo arba liautis pirkliaęs. Ir nebus nuo šio blogio vaistų, kol karas nesibaigs ir kol gyvuos privačios prekybos pradas. Vienas iš dviejų: arba valstybė į savo rankas turės perimti mainų organizavimą (arba socializmo pagrindais, arba taip suorganizuos kaip Vokietijoje, kur privatus pirklys tampa vis dažniau tik mainų mašinos agentu), arba prekyba virs visišku plėšimu, koku pamažu jau dabar tampa. Taip vadinama spekuliacija nėra vien blogų žmonių kaltė, tai tragiškas prekybos išsigimimo kelias, visiškai natūralus visuomenės reiškinyš šiais laikais. Ne-natūralios yra sąlygos, ne šis reiškinyš ir ne žmonės, kurie užsiima spekuliacija.

1918 metų liepos 13 d.

Šeštadienis

Vakar atėjo keli laišškai kurie prablaškė mano nuobodulį Ščiučine. Vieną nuo Mientkievičiaus man atvežė teismo vykdytojas Užarovskis. Mientkievičiaus laiške, kaip buvau jam nurodęs prieš išvykdamas, buvo išdėstyti įvykiai Kolno teisme. Ten neįvyko nieko ypatingai svarbaus. Bylų judėjimas, kurį buvo galima numatyti, man išvykus sumažėjo. Kitą laišką gavau paštu. Jis buvo nuo Marynkos²⁶. Iš šio laiško sužinojau šiek tiek naujienų apie artimuosius, gyvenančius už senojo fronto kordono. Į Vilnių atvyko Zunka Chelchovska²⁷. Ji puošiasi, yra linksma, tarsi karo apskritai nejaustų. Marynka yra pasipiktinusi Zunkos lengvabūdiškumu. Cha, žemvaldžiai ten gerai per karą pasipelnijo, bolševikiška maišatis ten, Minsko kraštuose, buvo tik laikina: labiau išgąsdino negu pakenkė. Gavo pagaliau Marynia laišką iš Elvyros²⁸, sako, labai liūdną ir kupiną susitaikymo. Elvyra yra pesimistinio būdo, neaišku kodėl vis galvoja apie artėjančią mirtį. Paveikta Elvyros laiško Marynka nusprendė gauti leidimą į Mamylovą²⁹ ir ją aplankyti; tikisi leidimą gauti. Kaipgi man patiktų

26. Marija Römer (1878–1937), jauniausioji Mykolo Römerio sesuo, nuo 1898 metų Vitoldo (Vytauto) Römerio Dysnos apskrities dvarininko, žmona, Helenos Evos (gim. 1898) ir Stefano (gim. 1900) motina. Išsiskyrusi su vyru, kuris prarado dvarą ir išvyko į Rusiją, kartu su vaikais sugrįžo į tėvų namus Bagdoniškį. Žuvus vyrui, Rusijoje iškėję antrą kartą už Justino Butkevičiaus (Butkiewicz).

27. Zuzana Chelchovska (Chelchowska), buvusi Volodkovič, Romualdo Chelchovskio žmona, M. Römerio giminaitė.

28. Elvyra Miečkovska (Mieczkowska), buvusi Römer (1874–1954), Mykolo sesuo, 1909 metais iškėję už Stefano Miečkovskio (Mieczkowski), Helenos, Andžejaus ir Mykolo motina.

29. Mamyłai (Mamyly), dvaras Baltarusijoje, priklausantis Römerių giminaičiui Kazimierui Volodkovičiui (Wołodkowicz). Tuo metu ten gyveno Miečkovskių šeima.

ištrūkti trumpam ir aplankyti artimuosius, su kuriais tiek daug metų nesimatėme! Čia jaučiuosi tarsi kinų siena atskirtas nuo pasaulio. Lenkija yra labai kruopščiai izoliuota nuo kitų vokiečių okupuotų šalių. Kontaktas tarp Lietuvos ir Baltosios Rusios yra daug paprastesnis negu su Lenkija.

1918 metų liepos 14 d.

Sekmadienis

Šiandien pietų mane pakvietė Ščiučino Taikos teismo teisėjas Rogovskis. Jis maždaug 60 metų amžiaus, sergantis cukralige, ne teisininkas, nors ir užima teisėjo pareigas apskrities centre. Iš tiesų tokių pareigų neturėtų užimti ne teisininkas. Tvirtinama, kad Rogovskis per ilgą laiką įgijo teisinės patirties, kuri papildo trūkstamas profesines žinias, bet pakanka su juo apie teisinius reikalus pasikalbėti ir pasiklausti, ką jis pats pasakoja apie savo darbą teisme, kad įsitikintum, jog jo patirtis apgailėtina. Pagaliau, jis apskritai menkai išsilavinęs ir neinteligentiškas žmogus. Norėtusi pasėdėti jo teismo posėdyje ir paklausti, kaip jis dirba, bet nepadarysiu to, nes žinau, kad jis labai jaudintųsi ir jaustųsi nejaukiai. Žinau, kad jis jaučiasi žemesnis už teisininkus, todėl, jei atečiau į jo posėdį, mano elgesyje galėtų išžvelgti įžulumo, norą pasijuokti arba trūkumų ir klaidų ieškojimą. Rogovskis į Ščiučino teismą įlindo su visa šeima: sūnus yra sekretorius, dukra – raštininkė, tik sargas yra svetimas. Rogovskis kilęs iš apylinkių šlėktos, užimančios aplinkinius dvarelius Ščiučino apskrityje. Kelis šio tipo žmonių egzempliorius turėjau progos šiandien pažinti per pietus pas Rogovskį; ten buvo jo giminaičiai ūkininkai. Iš tikro tai nėra įdomus ir vertingas nei visuomeniškai, nei kultūriniai, nei individualiu požiūriu tipas; kiekvienas šios šlėktos atstovas save laiko ponu, vaikšto nosį užrietas, kupinas puikybės ir taip vadinamo *honoro* (garbės), bylininkas, gobšius ir dar kvailas stačiokas, visuomeniškai visiškai neišsivystęs. Šimtą kartų verčiau rinkčiausi ūkininko draugiją, juo labiau savo kurpius negu šią pretenzingą Ščiučino šlėktą.

Per pietus buvo ir trys jauni žmonės, kurie sugrįžo iš ką tik paleisto Bobruiske lenkų generolo Daubaro-Musnickio³⁰ korpuso, taip pat Rogovskio giminaičiai, apylinkių šlėktos atstovai. Dieve mano, kas per tamsybė, koks laukinis elgesys tų „lenkiško korpuso“ atstovų. Jeigu tokia buvo visa kariuomenė, tai ištis tai buvo tik kontrrevoliucinė banda ne jokie riteriai, vedini laisvės troškimo. Man buvo gėda pri-

30. Juzefas Daubaras-Musnickis (Dowbór-Muśnicki) (1867–1937), generolas, rusų armijoje nuo 1889 m., 1917–1918 metais organizavo ir vadovavo I Lenkijos korpusui Rusijoje, 1918 m., pritariančiam Regentų tarybai korpusą padarė priklausomą vokiečiams, per Didžiosios Lenkijos sukilimą 1918–1919 metais vyriausiasis Didžiosios Lenkijos (Wielkopolski) armijos vadas, 1920 metais išleistas į pensiją.

sipažinti, kad esu buvęs Pilsudskio legionierius. Jie laikytų mane savo prieteliu, o tokia draugystė būtų įžeidžianti. Kas po teisybei siejo tuos žmones, kokia žvaigždė jiems švietė? Klausantis jų kalbų neįmanoma idealo įžvelgti. Tiesa, jie mėgsta kalbėti apie savo heroizmą, į padanges kelia savo nuopelnus ir veiksmus, kartais pavartoja žodžius „Lenkija“ ir „Tėvynė“, bet nei karšto tautinio idealo, nei pilietinės dvasios jų žodžiuose nėra su žiburiu nerasi. Nežinau, ar visi yra tokie, bet tokie tikriausiai dominavo. Tik pagyros, tik prasimanymai kalbant apie vokiečius, tik pasakojimai apie žydų ir baltarusių engimą Minsko kraštuose. Riteriškumo toje prievartoje prieš ūkininkus ir žydus Baltarusijoje nėra lašo, didvyriškumo ir didelių karo žygdarbių kovojant su dezorientuotomis savavališkomis rusų kariuomenės grupuotėmis nėra lašo. O vėliau susitarimas su nekenčiamais vokiečiais, idėja juos apgauti ir palaužti tikėjimą ir pirmiausiai nemoralus bei tuščias gyvenimo būdas. Šių kareivių karo laurai, nugalėjus „bolševikus“, o tiksliau banditiškas kariuomenės liekanas – buvo labai pigūs. Kompromisas su vokiečiais buvo veidmainystė ir mažiausio pasipriešinimo kelio pasirinkimas, o vėliau – tik rekvizicijos, baltarusių liaudies ir žydų kankinimas, prievarta, tuštynė ir hotentotų moralė: „vokietis blogas, nes plėšia Lenkiją, aš geras, nes apiplėšinėju ne savo tautą, o svetimą, pravoslavišką ir rusišką“. O karo sukeltas siaubingasai moralinis skurdas; o baisingasai sulaukėjimo prakeiksme. Gerai, kad išardytas šis banditų lizdas. Kiekvienas jų savo šeimose sugrįš prie darbų, įsitrauks į visuomeninį gyvenimą ir galbūt laipsniškai taps visuomenės piliečiais. Nebuvau sužavėtas šių antibolševikinės kontrevoliucijos kondotjerų, besislepiančių po patriotizmo skraiste, pokalbiu. Nors tarp mūsų legionierių buvo galima aptikti nemažai ūkininkų, visuomeniškai ir moraliai sulaukėjusių, bet atrodo, kad Pilsudskio pilietinė dvasia mūsų legioną pakėlė į aukštumas, kurių net palyginti su kondotjerų, Musnickio riterių „dvasia“ neįmanoma.

1918 metų liepos 15 d.

Pirmadienis

Šiandien pagaliau sulaukiau pirmojo skubaus iškvietimo tyrimo reikalais. Rytą man telefonu buvo pranešta, kad Kudlačevo (Kudłaczew) kaime, priklausančiame Vonsoc (Wąsocz) valsčiui, buvo surasti nužudytojo palaikai ir kad apskrities gydytojas dr. Rozenas, kuris išvyko į Grajevą, atkeliaus tiesiai į įvykio vietą 5 valandą po pietų. Per miesto valdybą užsisakiau vežimą ir po pietų nuvykau į Kudlačevo (Kudłaczewo) kaimą, esantį maždaug už mylios nuo Ščiučino. Ištyręs aplinkybes įsitikinau, kad čia pagal visus požymius buvo eilinis staigios mirties atvejis, o apie nužudymą nėra nė kalbos. Miręs yra šio kaimo ūkininkas Janas Mikuckis. Štai tokios buvo

atsitikimo aplinkybės. Vakar pas ūkininką Pavelą Tiškevičių (Tyszkiewicz), pas kurį buvo užėjęs seniūnas bei ūkininkas Drobienskis (Drobieński), atėjo Mikuckis pasiskųsti, kad Tiškevičiaus kiaulė iškniso jo bulves. Visi turėjo nuvykti į vietą, kur padaryta žala ir įvertinti nuostolius. Mikuckis nuėjo pirmas, Tiškevičius su seniūnu ir Drobienskiu, kiek vėliau. Taigi šie trys vyrai eidami vėliau Tiškevičiaus sode aptiko gulintį Mikuckį, kuris netrukus mirė. Mikuckis labai dusdavo. Mirusiojo sūnus, iškviestas į įvykio vietą, išsigando pamatęs mirusį tėvą pakėlė skandalą ir nuvažiavo į Vonsošą (Wąsosz) pas žandarus. Ant lavono kūno nesimato jokių staigios mirties požymių. Išoriškai apžiūrėjau lavoną, surašiau protokolą, apklausiau svarbiausius liudytojus. Maždaug 7 val. atvažiavo dr. Rozenas, bet dėl vėlaus meto skrodimą atidėjo rytdienai. Po 9 vakaro sugrįžau į Ščiučiną.

1918 metų liepos 16 d.

Antradienis

Rytą su daktaru Rozenu nuvažiavau į Kudlačevo kaimą atlikti mirusiojo ūkininko Jano Mikuckio palaikų skrodimo. Nuo tų laikų, kai dalyvavau keliuose skrodimuose dar besimokydamas Peterburge prieš 20 metų, pirmą kartą ir vėl buvau šios nemalonios operacijos liudytojas. Kadangi buvo geras oras, skrodimas buvo atliktas po atviru dangumi; todėl nesijuto blogo kvapo; būdingo skrodimams ir esančio bjauriausia jo dalimi. Žmogus mirė užvakar ir jau vakar jautėsi šiek tiek yrančio kūno kvapas; tačiau šiandien smarvės, kurios labiausiai baiminausi, nejutau. Apskritai maniau, kad skrodimas mane baisiau paveiks. Atsimenu, kad seniau, mokyklos laikais man būdavo silpna pamačius pjaustomą žmogaus kūną. Skrodimą atliko felčeris, kurį Rozenas atsivežė su savimi ir Ščiučino. Bobas ir vaikus pašalinom, kad neraudotų ir nealptų, tuo tarpu vyrams leidome žiūrėti, tad nemažai jų susirinko; kaip maitvanagiai, stovėjo kaklus ištiesę, įsijautę į darinėjamo žmogaus vaizdą, stebėdami vidurių paslaptis; kaip ir žmogžudystė – kelia susidomėjimą ir kartu pasišlykštėjimą, pasibaisėjimą, kažkokį baimės jausmą ir kartu prikausto akis ir mintis. Šie ūkininkai neatitraukė žvilgsnių, vaikščiojo aplink, kad geriau matytų, o kartu jų akyse buvo galima pastebėti siaubą ir pasibaisėjimą, nuo kurio plaukai pieštu stojosi ir plėtėsi vyzdžiai. Aišku, daktaras nekonstatavo jokios staigios mirties priežasties. Felčeris susiuvo perskrostus vidurius ir išvažiavome.

Nemalonus teismo tardytojo darbas. Štai vakare buvo šis tas baisesnio už skrodimą. Paliečiau areštuoti vieną ūkininką už arklio vagystę. Šiandien šioje byloje apklausiau liudininkus ir, remdamasis įtarimais, pateikiau šiam ūkininkui kaltinimus. Senas jis žmogus; pėdsakai veda į jį, bet nėra tikri; nebijojau, kad jis slapstysis, bet

maniau, kad reikia laikinai užkirsti kelią užtušuoti kai kuriuos pėdsakus. Svyravau areštuoti jį ar ne, nes turiu abejonių dėl jo kaltės ir gaila man senio; buvo skaudu, kad jį nuskriausiu. Tačiau apsisprendžiau, o dabar mane graužia sąžinė. Jeigu jį teisčiau, išteisinčiau, bet čia ne teismas tik parengtinis tardymas: reikia tirti toliau ir ieškoti įvykio, kuris galbūt jo kaltę įrodys; bet lygiai taip gali įrodyti ir jo nekaltumą, o tada areštavimas yra skriauda.

1918 metų liepos 17 d.

Trečiadienis

Šiandien nieko svarbaus nenutiko. Turėjau einamojo tardomojo darbo ir pradėjau studijuoti tardomąją medžiagą tokio Klickio byloje. Tai buvęs Gniondzo (Gniądz) taikos teisėjas, kaltinamas įkalbinėjimu sulaužyti priesaiką (bandymas papirkti liudytoją). Šioje byloje šeštadienį turiu apklausti kaltinamuosius ir vieną liudininką bei panaudoti kardomąją priemonę. Tyrimas pradėtas jau seniai, bet tik prieš pat išvykdamas Vojchtas nusprendė pateikti kaltinimus Klickiui bei tam, kuris samdėsi liudininką, ir tam, kuris fiktyviai liudijo. Vojchtas, tirdamas bylą, priėjo prie išvados, kad įtarimai yra svarūs. Bjauri ši byla, bet iki šiol vien tik skaitant bylos dokumentus, kurių dar nespėjau iki galo peržiūrėti, susidaro įspūdis, kad kaltinimai pagrįsti dviejų kerštingų asmenų intrigomis, iš kurių vienas pyksta ant Klickio, mat pralaimėjo teisme bylą, o kitas yra žmogus, neturintis konkretaus užsiėmimo, ir atrodo yra nuo pirmojo priklausomas. Bet koku atveju, net jeigu kaltinimas yra dirbtinis ir Klickis nekaltas – neviršijo savo įgaliojimų, medžiagoje atsispindi jo neaktiškumas ir visiškas negebėjimas atlikti teisėjo funkciją, kas, deja, būdinga daugumai, net didžiajai daugumai kaimo teisėjų.

Dėkui Dievui mano buvimas Ščiučine jau nebeilgas. Po kelių dienų, šeštadienį išvykstu kelioms dienoms į Kolną, o po to jau tik savaitei sugrįšiu į Ščiučiną. Kas iš to, kad miestas šiek tiek didesnis ir gražesnis už Kolną. Man verčiau Kolnas, nes jame jaučiuosi apsuptas meilės ir visuotinės pagarbos, kurią užsidirbau sunkiu darbu. Ten esu populiarus ir didis, čia – nežinomas ir svetimas; ir aš Ščiučiniui ir Ščiučinas man – svetimas. Man labiau patinka Kolno žmonės nei Ščiučino. Ypač geriau kurpiai už nepakenčiamą čionykštę šlėktą.

1918 metų liepos 18 d.

Ketvirtadienis

Taip išitraukiau į profesinę veiklą, kad visas savo gyvenimiškas mintis apribojau savo Teismu Kolne, o laikinai ir tardomaisiais veiksmais Ščiučine. Sunku net dieno-

raštyje paliesti politinius santykius ir platesnes problemas, kurios mane visuomet domino ir skatino veikti. Ypač lietuviškieji reikalai. Šiandien man jie tarši rūko apgaubti, tarsi teatro scena, ant kurios per pertrauką nusileidžia uždanga. Baigsis atokvėpis ir vėl sugrįšiu į scenos veiksmą, bet tuo tarpu mane nuo jos skiria uždanga. Šio atotrūkio jausmas yra toks stiprus, kad pastaruoju metu Kolne, nors ir gaudu lietuvišką ir baltarusišką spaudą iš Vilniaus, beveik jos neskaitydavau; tik retai ir prisiversdamas *par force*, peržvelgiau kažkurį leidinį. O juk giliausiose mano širdies gelmėse yra meilė Lietuvai, berods stipriausias iš mano jausmų. Kodėl tad, taip apleidau tai, kas man brangiausia? Štai skaitydamas lietuvišką spaudą jaučiu ilgesingą skausmą ir sąžinės graužatį, kad manęs šalyje nėra. Kai tik prisiliečiu prie Lietuvos ar jos problemų, visada jaučiu šį dilgčiojantį skausmą. Ne tik tai turi įtakos mano atotrūkiui nuo lietuviškų problemų. Nemenkos reikšmės turi ir jausmas, kad pasiklydau šiame kare; kai skaitau savo praėjusių metų dienoraštį, matau kad klaidingu keliu vardan Lietuvosėjau ir kaip aš, jos mylimasis, išrinktasis savo idealais tapau ją įkalinančiu įrankiu; tai neįvyko, nes jėgų neturėjau, betėjau ta linija, kuri niekur kitur, tik į nelaisvę ir vergiją veda. Šiems savo klaidžiojimams neatsidaviau visiškai, tai buvo absoliučiai bergždi siekiai ir negebėjimas ko nors pasiekti. Klaidžiojau kažkokiais netiesioginiais keleliais, kurie nevedė lenkišku aspiracijų vieškeliu į Lietuvą, nei labai sudėtingais lietuvių nepriklausomybės keliais. Ieškojau išeities Lietuvos nepriklausomybei per kontaktą su Lenkija, nors žinojau, kad Lenkija šį kontaktą aneksijos būdu realizuoti nori ir, kad ne kitokie Lenkijoje Lietuvai, kaip tik visalenkiški idealai dega. Norėjau surasti ką nors dirbtina, kas nei lenkiška, nei lietuviška nebūtų, nebūtų, nei laisve, nei nelaisve, nebūtų joks gyvybiškas procesas. Bet buvo tai tik puiki fikcija, rezionieriškas vaisius. Intuityviai jaučiau, kad tai apgaulingas kelias, bet neturėjau drąsos pakeisti kryptį, kuri mane legionuose prikaustė. Ieškojau pasiteisinimo ir bent jau dirbtinio pagrindo. Praradau berods visiškai savo lietuviškosios minties vairą. Ne čia ir ne dabar turiu tai ištaisyti. Dievas leis, sugrįšiu į Lietuvą ir jos iščiose tapsiu stiprus vardan jos, tapsiu jos pilietis.

Pagaliau šiandien lietuviškieji reikalai atrodo liūdni. Kas iš tos teoriškos nepriklausomybės, kai iš tikrųjų yra absoliuti nelaisvė. Kitaip pagaliau ir būti negali. Tik karo pabaiga pateiks problemų sprendimą. Šiandien karas atrodo tarsi Negyvoji jūra, iš kurios joks kūrybinis gyvenimas iškilti negali. Lietuvoje yra sąstingis, yra beviltiška vokiečių okupacijos inercija su vienpusiška jėga. Tokia yra realybės esmė, visa kita tik taisyklė. Vokiečių pergalės atveju Lietuvos valstybingumas būtų labai problematiškas. Štai Kurlandijoje Hindenburgas³¹ jau apibrėžė vokiečių valstybės

31. Paul von Beneckendorff Hindenburg (1847–1934), vokiečių feldmaršalas ir politikas, Reicho prezidentas 1924–1934 m.

kolonizaciją, vedančią link to, kad „nepriklausomoje“ latviškoje šalyje latvius paversti kuo nors tokiu neaiškiu, kaip kažkokie serbai Lužicose. O Lietuva yra vokiečių tiltas pabaltijo šalis! Jos laisvės perspektyvos nebūtų linksmos. Viena, kad karas tęsiasi ir pasiekė būseną, kurios tolesnės eigos niekas numatyti nesugebės, tad per anksti dar daryti išvadas, kas bus.

1918 metų liepos 19 d.

Penktadienis

Šiandien turėjau svečių iš Kolno. Atvyko teismo gynėjas Goldbergas, atrodo, turėdamas tikslą mane aplankyti. Pakviečiau jį pietų į Antosievičiaus kavinukę, kur visada valgau ir praleidau su juo valandžiukę besikalbėdamas. Kolne nieko ypatinga neįvyko – jokių įdomių žinių. Goldbergas man atvežė trumpą Mientkievičiaus laišką su ataskaita ir saujelę laiškų, kurie per tą laiką atėjo paštu man į Kolną.

Daugiausiai tai laiškai iš b[uvusių] mano internuotų kolegų-legionierių: iš kapitono Orličo-Drešerio (Orlicz-Dreszer)³² ir vachmistro Olšamovskio³³ atėję iš karininkų karo lagerio Verle³⁴ Vestfalijoje ir iš kapralo Zaglobos-Kaminskio (Zagłoba-Kamiński) ir eilinio Mieškowskio (Mieszkowski) iš internuotųjų lagerio Lomžoje. Nelinksma jiems. Lageris Lomžoje po metų nelaisvės likviduojamas. Tie, kas pripažinti tinkami karui, iš ten bus perkelti į Ostrovią (Ostrów) ir įtraukti į „Vermachto“³⁵ kariuomenės gretas, kiti, pripažinti netinkamais, gali būti paleisti į civilinį gyvenimą. Iš Lomžos jau išvyko transportas su maždaug 300 žmonių į „Vermachtą“. Zagloba-Kaminskis ir Mieškowskis tikisi išeiti į laisvę. Štai taip bankrotu baigiasi visa priesaikos afera. Palaužti nelaisvės Ščypiorniakai, jeigu nėra pripažinti netinkamais kariauti, sugrįžta į karą ir duos priesaiką. Karininkų lageryje Verle tas pats klausimas pakibęs: grįžti ar negrįžti? Kiek žinau iš Vonsovičiaus (Wąsowicz)³⁶, Drešeris yra tų priešaky, kurie ryžtasi pralaužti pasipriešinimą ir sugrįžti į kariuomenę. Žvel-

32. Gustavas Orlič-Drešeris (1889–1936) puskarininkis rez. rusų armijos dezertyravęs į lenkiškus legionus, I ulonų pulko rotmistras, pulko vado pavaduotojas, nepriklausomoje Lenkijoje – divizijos generolas.

33. Janušas Olšamovskis (Olszamowski), slapyvardis Laščycas (Laszczyc) (1889–1920) I legionų brigados narys, I ulonų pulko vachmistras, stovyklos Ščypiorne komendantas, žuvo 1920 metais.

34. Lageryje Verle nuo 1917 metų lapkričio vokiečiai kalino nepalenkiamus legiono karininkus iš internuotųjų lagerių Beniaminove ir Ščypiorne.

35. Lenkijos pastiprinamasis korpusas (Polnische Wehrmacht), pavadinimas suteiktas Lenkijos legionams, remiantis Austrijos imperatoriaus dekretu 1916 IX 20 m. ryšium su teisinio statuto pakeitimu, perdavus jį vokiečiams. Šis dekretas lenkų legionuose sukėlė vadinamąją priesaikos krizę. Atsisakius duoti priesaiką vokiečių sąjungininkui šimtai buvusių legionierių buvo internuoti lageryuose Beniaminove ir Ščypiorne.

36. Viktoras Duninas-Vonsovičius (Wiktor Dunin-Wąsowicz) (?), I Lenkų legiono puskarininkis, lenkų karo atašė Kaune 1919–1920 metais.

giant psichologiškai aš juo nesistebiu. Veikli prigimtis, kaip jo, nepakelia nelaisvės netvarkos ir nesupranta pasyvaus pasipriešinimo. Pagaliau pasipriešinimas šis yra visiškai tuščias ir nevaisingas, nevedantis prie tikslo, kurį praėjusiais metais sau užsibrėžė. Kita vertus, bergždi ir seni pilsudskininkų idealai sugrįžti į „Vermachtą“, o išlikimas pasipriešinant, net jeigu, deja, jis tuščias, yra juk garbės, ambicijų ir savo veiksmų auka.

Grįžtant dar prie vakarykščių minčių pridursiu, kad mano pusėtinumas, mano kažkokios vidurio koncepcijos Lietuvos reikale dirbtinumu – pasiekiau tik to, kad lenkų politikų Varšuvoje akyse tapau užsimaskavusiu litvomanu, o lietuviai mane kaltino visalenkiškomis slaptomis tendencijomis. Nei ten, nei ten neradau supratimo. Nors sakoma, kad giliausios mintys yra vienišos ir nesuprastos, bet abejoju, kad čia būtų būtent tas atvejis. Mano Lietuvos programos koncepcija, susiformavusi karo kontekste, buvo nuodėminga nerealiu noru apimti istorinį Lietuvos ir Lenkijos solidarumą su perspektyvomis, kurios buvo labai tolimos realioms nuotaikoms ir tautiniams apetitams.

1818 metų liepos 20 d.

Šeštadienis

Šiandien 6 dienoms išvykau į Kolną, paskui dar savaitei sugrįšiu į Ščiučiną. Išvykau 2 val. kukliu vežimaitiu, traukiamu vieno arklio. Vežimą turėjau pagal paliepiamą, bet ūkininkas, kuris mane vežė, skundėsi, kad arklys yra nepakaustytas, ligo tom kanopom ir nenueis iki Kolno. Pažadėjau, kad nuvažiuosiu su juo į Grabovą, tai reiškia pusė kelio iki Kolno, o ten pareikalausiu viršaičio skirti kitą vežimą. Nepaprastai miela buvo kelionė. Pasakiškas laikas laukuose; dirbęs biure žmogus keistai laisvai kvėpuoja laukų orą. Vasara pačiame žydėjime. Javapjūtė jau įsisiūbavusi. Uogų nuostabios. Visur tanki augmenija, šiluma, oras prisirpęs tūkstančio gėlių ir subrendusios augmenijos kvapų. Žmogus mėgaujasi nuostabia spalvų palete, kvapais ir tobulomis augmenijos formomis, šiluma ir judėjimu laukuose. Nors ir stengiausi, Grabove negavau vežimo, nes tik barniu ir kova jį gauti įmanoma, bet žmonėms duoti vežimą pagal nustatytus įkainius yra didžiulė našta ir skriauda, todėl neturiu sąžinės reikalauti ir versti juos tai daryti. Pažadėjau gerai primokėti savo vežėjui ir nuvažiavau toliau su juo į Kolną. Ypatingas jausmas apėmė artėjant prie Kolno. Taip pamėgau savo Kolną, taip prisirišau prie jo ir žmonių, kad būdamas Ščiušine labai jo ilgėjausi, o dabar artėjau prie jo taip, kaip kas nors grįžtantis iš tremties. Tik dvi savaites viešėjau Ščiušine, o atrodo prabėgo metai ar mėnesiai nuo to laiko, kai buvau nuo Kolno atskirtas. Mažas, tankiai namais apstatytas Kolnas labai skiriasi nuo er-

dvaus Ščiučino. Bet man mielesnis Kolnas. Atrodo, kad jis turi, galbūt dėl tos namų tankynės, savo charakteringą veidą, savo pulsą, gyvesnį ir individualesnį negu Ščiučinas. Kolne jaučiasi jo žmonių kurpiškas būdas, paprastesnis, negu įnoringas Ščiučino gyventojų smulkiašlėktiškoji prigimtis. Man atrodo, kad čionykščiai gyventojai, ne tik katalikai, bet ir žydai, yra mažiau sugadinti, rimtesni ir dvasiškai švaresni. Galbūt iš dalies dėl to, kad Ščiučine dirbau tardytojo darbą ir daugiau susidūriau su purvu ir nusikaltimais negu susiduriu čia, Kolne, dirbdamas Taikos teisme. Pasveikinau savo Kolnuką nuoširdžiai. Visas jis primena vieną sugrūstą kiemą. Namuose su manim pasisveikino Stepulis. Jokios netvarkos neradau. Mano kambareliuose daug gėlių. Balandėliai mano, kurių jau dvi poras turiu – porą senų, jau perinčių mažylius ir jaunųjų porėlę, gimusių biržely ir jau suaugusių, kurių ypač patinėlis pilkai – gelsvos spalvos žirneliais yra gražus – sveiki ir sotūs. Mačiausi su Mietkievičium ir Raineuku, Teisme – kapitalinis remontas, perstatomos krosnys. Atsirado daug naujų bylų; kelios pateko apeliacijon: Vaškievičiaus ir Gnozos byla, Luckio ir Ašmo byla, Jabelko incidentinis skundas dėl mūsų sprendimo ginče su Kosnienievskiu dėl anspaudavimo kilnojamojo Herško Kojmano palikimo; pirmadienį apeliaciją turi patiekti Mystkovskis. Dar nuėjau į miesto aikštę. Mane širdingai pasveikino draugai, pažįstami ir žmonės, kurie mane mėgsta. Kolne išties jaučiuosi namuose, savų apsuptyje. Susitikau ir šnektelėjau su Stachelskiu, Borovskiu, Rembo, Jerozolimskiu. Stepulis nuėjo nakvoti pas Mientkievičių, su kuriuo ryte ruošiasi žvejoti. Atsiguliau į savo lovą ir miela nuotaika apėmė, kaip tas posakis: „visur gerai, bet namuose geriausia“.



Lomžos gatvė Kolne. Kazimiero Szczechuros kolekcija.
Reprodukcija iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje
Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t. II.

1918 metų liepos 21 d.

Sekmadienis

Rytą peržiūrėjau visas bylas, kurios atsirado man nebūnant, ir paskirčiau jas posėdžiams. Pietavau pas Stachelskį, kuris mane pakvietė. Po pietų noerėjau eiti pasivaikščioti, nueiti pasitikti Stepulio, kuris visą dieną praleido žvejojamas su Mietkievičiumi, bet oras buvo tvankus, prieš audrą, o po pietų net sunkus, todėl atsisakiau šios minties. Džiaugiuosi, kad esu Kolne ir norėčiau jau apskritai į Ščiuciną negrįžti. Nei naujienų, nei esminių pakeitimų Kolne neaptikau. Galbūt netrukus mūsų teisme pradės konkuruoti du advokatai – Golbergas ir Lisas (Lis), kuris neseniai sugrįžo iš Rusijos ir norėtų apsisototi ir dirbti Kolne advokatu. Prieš karą jis buvo privatus gynėjas Suvalkų taikos teisėjų suvažiavime ir dabar stengiasi, kad Lomžos apygardos teismas jį įtrauktų į Teismo gynėjų prie Taikos teismų su būstine Kolne sąrašą. Kol kas jis dar neturi patentu ir mano teisme nedalyvavo, bet jau atsirado keli jo iškelti ieškiniai ir atrodo, kad ketina keliose bylose dalyvauti. Kol neturės patentu, turi teisę būti gynėju civilinėse bylose ne dažniau negu 3 kartus per metus, o baudžiamosiose – neribotai. Kol kas Goldbergas buvo sunerimęs dėl galimos konkurencijos, bijodamas ne tiek profesinių Liso kvalifikacijų, į kurias nekreipia dėmesio, kiek klerkų agitacijos. Dvasiškai klientus nukreips pas Lisą dėl to, kad jis katalikas. Dabar abu ruošiasi kovai, kvėpuoja nenoru ir kalba vienas apie kitą su panieka. Kas liečia teismo interesus, gerai turėti du advokatus; kas kita – ar esant tokioms aukštoms kainoms jie materialiai tokią konkurenciją. Numanau, kad vikresnis ir profesiskai labiau įgudęs yra Goldbergas, kuris yra greitos orientacijos ir gerai dirba darbą, turi tik vieną didelį trūkumą – kad labai blogai įvaldęs lenkų kalbą. Ką gi – pasižiūrėkime profesinę dvikovą.

1918 metų liepos 22 d.

Pirmadienis

Nors esu Kolne, užsiimu parengtiniu tardymu. Pas Vojchtą parengtinio tardymo bylos, kilusios iš Kolno apygardos, yra labai apleistos. Važiuodamas į Kolną pasiėmiau visą krūvą tokių apleistų ir užsigulėjusių bylų, pakviečiau į Kolną liudytojus ir kaltinamuosius apklausai. Grynai Taikos teismo bylomis užsiimti neturiu kada, tad mane ir toliau pavaduoja Stachelskis.

Mystkovskis aiškiai mūsų teisme neturi laimės. Šiandien pateikė apeliaciją dėl mūsų nuosprendžio byloje su Ryšeku, bet paaiškėjo, kad nuosprendis buvo paskelbtas VI 19, vadinasi apeliacija pateikta pavėluotai, praėjus mėnesiui, ir bus grąžinta.

Mystkovskis piktas ir pajuodęs kaip naktis. Jis norėjo, kad Mientkievičius priimtų skundą ankstesne data, ko daryti aš, aišku, neleidau, kadangi įsigalėjęs nuosprendis praėjus laikui pateikti apeliaciją nėra mano nuosavybė, tik besibylinėjančios pusės, todėl man negalima vardan kurios nors pusės malonės padaryti išimtį tai pusei, kuri iš nuosprendžio nori pasipelnyti. Mystkovskis apskritai pyksta ant mūsų teismo už šį nuosprendį. Su manim praktiškai nesisveikina, niekada nesikalba ir neaplanco. Ką gi, neįmanoma visiems įtikti.

1918 metų liepos 23 d.

Antradienis

Šiandien vėl dirbau parengtinio tardymo darbą. Tarp kitko, tyriau bylą dėl skundo apie dvipatystę – poelgis gana retas; atrodo, kad šiuo atveju dvipatystės apskritai nėra. Na, bent jau jokio jos pėdsako neaptikau; daugiausiai tai gali būti svetimotetriavimas. Iš žandarmerijos Rogienicose atėjo pareiškimas, kad netoli kaimo Chludnie iš Narevo upės buvo ištrauktas lavonas. Tad teks rytoj ten vykti kartu su daktaru Dombrovskiu. Manęs laukia ir vėl nekoks „malonumas“ apžiūrėti lavoną, o gal ir dalyvavimas skrodime. Teismo patalpose vyksta remontas – perstatomos krosnys, dažomos sienos ir t. t. Tuo tarpu posėdžių salė dar nepaliesta, tad joje ir dirbu, o raštinė kol kas perkelta į mažytį ipotekos kambarėlį. Tikrasis raštinės kambarys, ipoteka ir pasitarimų kambarys yra netvarkingi; bus nepatogu per rytdienos posėdį. Šiandien padariau malonumą Mystkovskiui, nes pažvelgiau į jo bylos popierius ir įsitikinau, kad mano pavaduotojas Stachelskis neteisingai atmetė vakarykštę jo apeliaciją, kadangi nuosprendis buvo neakivaizdus (už akių) ir todėl mėnesio laikotarpis skaičiuojamas ne nuo nuosprendžio paskelbimo dienos, o nuo dienos, kai šaukiamajam įteikiama jo kopija. Apie tai įspėjau Mystkovskį.

Iš laikraščių sužinome apie didžiulį prancūzų – anglų – amerikiečių kontrpuolimą Vakarų fronte, ties Marna, ties Château-Thierry, ties Soissons. Dar karštesni gandai sklinda apie tai, aišku, perdėtai piešiantys vokiečių pralaimėjimą, nuostolius ir atsitraukimą. Neskiriu tam per daug reikšmės. Kas liečia privačias paskalas ir žinias, suprantu, kokios jos būna perdėtos ir taip nupieštos, kad keltų atitinkamą simpatiją. O kadangi vokiečiai mūsųose nėra mėgiami, tad paskalos visada kalba apie jų pralaimėjimą. Kai vokiečiams pasiseka, paskalos tyli arba stengiasi nuvertinti oficialius pranešimus apie laimėjimus. Tuo tarpu kai jiems kur nors paslysta koja, paskalos ima karštingiškai dirbti ir pašnabždom keliauja nuo ausies prie ausies pranešdamos neįtikėtinus dalykus apie fantastiškus nuostolius ir praradimus. Jei taip viską suskaičiuotum, ką paskalos skelbė apie vokiečių pralaimėjimus, greičiau-

siai nebūtų likę nė vieno vokiečių kario ir nė vieno žemės lopinėlio jų rankose. Kai vokiečiai žygiuoja pirmyn, apie tai nekalbama ir greitai pamirštama, bet tegul tiek šiek tiek atsitraukia, tuoj pat šnabždėjimas keliauja nuo ausies prie ausies ir auga, tarsi ant mielių.

Nekreipiu didelio dėmesio į fronto linijų stumdymus tai į vieną, tai į kitą pusę. Su šiandienine karo metodika, jeigu tik abi pusės yra gerai organizuotos, kare tiesiog vieni kitus paralyžiuoja ir nieko daugiau. Linija yra pastovi ir neliečiama. Niekas nieko negali atremti. Net jeigu kur nors linija lūžta, tai turint judantį rezervą, kaipmat plyšys užlopomas ir linija, šiek tiek išlinkusi, vėl sustingsta. Vakarų frontas klasikinis pavyzdys. O iki šiol, kaip bebūtų, viršų turi vokiečiai. O patys karo veiksmų jau nieko nelemia šiame kare. Pabaiga ateis, ko gero, kitu, ne karo, keliu: manau, kad greičiausiai arba ekonominiu, arba politiniu – revoliuciniu.

1918 metų liepos 24 d.

Trečiadienis

Šią dieną užpildė du dalykai: teismo posėdis ir skenduolio apžiūra Chludne kaime. Posėdyje pirmą kartą dalyvavo tarėjas Janas Nojda, ūkininkas ir seniūnas iš Zabielo. Į suolą atsisėdo jis kartu su Stachelskiu, antruoju tarėju. Reikės būti labai atidžiam, kad naujieji tarėjai mokytųsi laikantis mūsų teismo tradicijų ir neleistų sau vaidinti kokių nors patarėjų arba vienos ar kitos pusės atstovų bylos metu ir tuo labiau nepriimtų kokių nors dovanų iš kurios nors šalies. Mūsų ūkininkai labai greitai apiberti dovanomis ir palenkti savo pusėn įvairius „viršininkus“, o senųjų valsčiaus teismų valstiečių tarėjų tradicijos šiuo atžvilgiu yra, deja, labai nekokios. Papirkinėjimas, tarėjų priimamos dovanos ir vaišės, šališkumas teisiant, vadovavimasis asmeninėmis simpatijomis, santykiais, malonėmis ir t. t. buvo labai paplitusios. O, kad Nojda buvo tarėjas rusų laikais Turošlės (Turośl) valsčiaus teisme ar Mažajame Plocke (Mały Plock), tad tuo labiau gali prisiminti ankstesnius įpročius. Tai vikrus ūkininkas, bet ar sąžiningas – nežinau. Šiandien teisme jis elgėsi neaiškiai; atrodė, kad neturi savo nuomonės; pasitarimų kambaryje, kur patvirtinami nuosprendžiai, labiau priminė liokajų negu teisėją. Tas jo nusižeminimas nepaliko man gero įspūdžio. Geriau Rainka, kuris, nors ir nelabai inteligentiškas, bet paprastas ir nuoširdus. Galbūt tik pradžia tokia. Iš bylų, kurias šiandien svarstėme, buvo pabaigta šaunioji Ševčikų byla dėl 2 markių už tvoros virbo išpjovimą. Bylos teismo kaštai siekė 38 markes, kelios kitos bylos ir pagaliau įdomi, galbūt reikšmingiausia iš visų mano ligšiolinių bylų ir galbūt pirmoji tokia Karalystėje – byla pagal Girschio ieškinį, iškeltą Červone valsčiui dėl nuostolių, patirtų per okupantų valdžios rekvi-

ziciją, padengimo. Byla buvo atidėta. Kadangi iki 3 valandos po pietų turėjau išvykti, tad paliečiau tris paskutines bylas užbaigti tarėjams Nojdai ir Jerozolimskiui, vadovaujant Stachelskiui, teisėjo pavaduotojui. Nežinau, kaip jie atliko savo pareigą, o viena byla buvo sudėtinga. Tai Baranovičiaus ir Roginskių byla, kuri tęsiasi mūsų teisme nuo neatmenamų laikų.

3 val. kartu su apygardos gydytoju dr. Dombrovskiu ir felčeriu Boravskiu nuvažiavome į Chłudne kaimą, esantį Rogienicų valsčiuje, apžiūrėti skenduolio lavoną. Turėjome porą arklių ir bričką su lingėmis iš apygardos. Nuo Mažosio Plocko nuskome iš vieškelio į bjaurų šalutinį kelią, kuriuo reikėjo važiuoti dar gerus 10 varstų, nes palaikai gulėjo ant Narevo kranto, už kelių varstų nuo Chłudne kaimo, netoli pievų. Tai buvo visiškai nuogo vyro palaikai, kuris, pasak gydytojo, greičiausiai nuskendo prieš tris savaites. Lavonas jau buvo visiškai suiręs. Epidermis nuplautos. Kūnas baisiausiai išpampęs, visos galūnės pastorėjusios, spalva rusvai pilkai raudona ir juoda. Greičiausiai tai buvęs rusų karo belaisvis, pabėgęs iš vokiečių vergijos, nuskendęs, kai norėjo perplaukti Narevą. Labai daug tokių bėglių slapstosi miškuose ir keliauja į rytus, o per upes, kurios yra geriausiai saugomos, perplaukia naktimis. Kad tikriausiai taip yra, rodo virvutė, kuri perjuosia kairį petį ir apsupa kaklą iš dešinėsios pusės. Karo belaisviai tokiu būdu dažniausiai pritvirtina savo drabužius plaukdamai per upes. Daktaras tiksliai atliko lavono apžiūrą, aš surašiau išorinės apžiūros protokolą ir apklausiau liudytojus, skrodimo daryti nebuvo jokio tikslo. Dieve, koks kontrastas – čia raudonas, pūvantis didžiulis lavonas, gulintis ant švelnios upės kranto, aplink pievos. O ten, kur nors tolimame Rusijos kaime galbūt yra jo motina, kuri net nežinia, kad štai čia, ant Narevo kranto, šalia lankų ir tylios upės vagos, guli raudonas nuogas jos sūnaus ar vyro kūnas!

1918 metų liepos 25 d.

Ketvirtadienis

Aišku ir toliau buvau užimtas parengtiniu tardymu. Po velnių šį teismo tardytojo pavadinimą. Šiek tiek gailiuosi, kad susigundžiau didesniu atliginimu ir priėmiau šį paskyrimą. Šiam darbui mane siuntė Apygardos teismas. Apygardos teismas neturėjo teisės to daryti. Jis yra Taikos teismo priežiūros institucija, bet niekada valdžia, kuri gali įsakinėti ir paskirti teisėjui jam svetimą darbą. Mūsų Lomžos apygardos teismas mėgsta prisiimti sau nederamą viršininko vaidmenį, mėgsta nurodinėti teisėjams, bet kai reikia įvertinti kieno nors darbą ir padaryti išvadas – šitai pamiršta. Štai visai neseniai Lomžos teisme įvyko toks faktas. Teisme sukurtas etatas dar vieno apygardos teisėjo vietai. Ir štai Lomžos apygardos teismas pristatė kan-

didatą į šią naują vietą. Tai nebuvo kuris nors iš teisininkų taikos teisėjų ar teismo tardytojų iš savo apygardos, bet... kažkoks b[uvęs] notaras, kuris ką tik sugrįžo iš Rusijos ir neturi darbo. Lai ponas notaras eina dirbti taikos teisėju arba tardytoju, jeigu neturi vietos ir nori dirbti, o aukštesnė apygardos teisėjo vieta priklauso tiems, kurie į Rusiją nebėgo ir kurie nuo pat pirmojo lenkiškos teisėtvarkos gimtadienio nešė jo jungą, tuo labiau kad tarp tų taikos teisėjų ir tardytojų daugiausiai yra žmonių, kurie savo žiniomis, patirtimi, amžiumi, nuopelnais yra absoliučiai tinkami ir kvalifikuoti eiti apygardos teisėjo pareigas. Jokiu būdu nesakau to *pro domo sua*, kadangi manęs išskirtinai prieš kelis mėnesius asmeniškai klausinėjo pirmininkas Filochovskis³⁷ ir apygardos teisėjas Miečkovskis, ar šį postą priimčiau, o aš atsakiau, kad verčiau dirbsiu taikos teisėjo darbą. Bet atsižvelgiant į kitus, kurie norėjo tokio darbo, pavyzdžiui, Tarnovskis, Šycas ir daugelis kitų – minėtas poelgis neteisingas. Į pirmą vietą yra iškeliama atklydėliai, o tie, kurie turi nuopelnų ir yra lenkiškos teisėtvarkos pradininkai, – ignoruojami. Tačiau, kai reikia ką nors darbu apkrauti, puikiai tai atlieka.

1918 metų liepos 26 d.

Penktadienis

Važiuoju dar savaitei į Ščiučiną pabaigti nuobodų Vojchto pavaduotojo darbą. Su kokiū malonumu jau ten daugiau nevykčiau! Vežimas pavėlavo; išvažiavau 8 val. ryto. Pakeliui į Rydzevą (Rydzewie), kaip vakar manęs prašė Mientkievičius, paėmiau jauną panelę Kielčevską, kurią pavėžėjau iki Ščiučino. Jau už Kolno, link Ščiučino apygardos, žmonių ir visuomenės organizacijų fizionomija ima gan smarkiai keistis nuo tos, kuri būdinga žmonėms, gyvenantiems nuo Kolno į vakarus, link kurpių, arba taip vad. Girių. Atrodo, Kolnas yra dviejų vietinių kultūrų riba, nors tik vietinių kultūrų, mažai pažintų Lenkijos mastu, bet ryškių, individualiai charakteringų ir skirtingų. Visuomeninis tipas ir psichinė kurpių kultūra labai skiriasi nuo šlėktiškos iš Ščiučino apygardos. Pats Kolnas jau priklauso girių pusei. Nuo Kolno iki Pisos (Pissa) yra tarsi priešgiris, tarsi kurpių visuomenės preliudija; tai įžanga ir perėjimas į girių visuomenę, bet jau šiame ruože yra arčiau kurpių, nors ne toks švarus psichologiniu požiūriu, kaip kraštas už Pisos, kur prasideda tikrosios Girios, mergaitiškai tyra kurpių visuomenė. Tuo tarpu iškart už Kolno į rytus, link Ščiučino apygardos, žmonijos psichologinis ir visuomeninis tipažas pradeda keistis

37. Tomašas Filochovskis (Tomasz Filochowski) (?) teisininkas, 1927–1928 m. buvo Aukščiausiojo Teismo Varšuvoje teisėjas.

labai aiškiai. Jau Gromadzynas, už jo Černice (Czernice), Pachučynas (Pachuczyn), Obiedzinas (Obiedzin) – atskleidžia kitokius bruožus, skirtingus nuo kurpių. Rytiniai Červone (Czerwon) valsčiaus kraštai ties Ščiučino riba jau pasižymi žmonija su šlėktų prigimties priemaišomis; jau prasideda dvareliai, vaisių sodai ir net fizišku požiūriu žmonės yra skirtingi. Būdingi didžiuliai šlėktiški ūsai, tarp kurpių nesutinkami; ūsai tokie baisūs ir charakteringi, kaip charakteringos didelės kurpių merginų nosys. Ščiučino apygardoje šlėkta dominuoja. Net jų kalboje išnykusios kurpiams būdingos fonetinės savybės. Ypač kurpiams būdingi „bzikai“ („Albin“, „bzije“ – muša, „mówzila“ – sakė, „psieje“ – sėja ir t. t.); kai Ščiučino apygardoje išgirsi iš kieno nors lūpų šiuos „bzi“, „vz“, „ps“, gali būti tikras, kad tai atvykęs iš Kolno arba Ostrolenkos apskričių – iš Girių. Javapjūtė jau baigiasi. Daržovės nuostabaus skonio. Avižos, bet ypač linai, žirniai ir bulvės laukuose atrodo nuostabiai. Tokie tankūs, tarsi tropikų augmenija. Ščiučino apygardoje jaučiasi turtas; po kaimus vaikštinėja didžiuliai žąsų būriai, ganyklose ganosi, ne tik karvių, bet ir avių bandos. Inteligentas, tarnautojas, rentininkas – kiekvienas, kuris gyvena iš pastovaus atlyginimo, per šį karą siaubingai sumažėjo pajamos, dėl piniginės krizės ir didžiulio kainų šuolio, pirklys pakeitė savo veidą ir tapo banditu dėl tų pačių priežasčių, o ūkininkas – gamintojas pasiekė turtuolio lygį ir palyginus su miestiečiais, susikūrė šiems laikams nebūdingą gerovę. Kadaisė ūkininkas buvo priskiriamas neturtingųjų klasei, laikomas „jaunesniu broliu“, kurio visiems buvo gaila ir kurį visi, nors ir buvoma teigiama kitaip, niekino. Šiandien šis ūkininkas tapo ponu, kiekvienas miestietis ir inteligentas jam pavydi, o jeigu ne tai, kad papročių ir asmeninių poreikių revoliucija nėra tokia greita, kaip priemonių revoliucija, ūkininkas savo gyvenimo būdą jau būtų persplovęs kiekvieną miesto inteligentą ir net aukštesnio rango tarnautoją. Tarnautojas palyginus su eiliniu ūkininku – tėra vargšas prieš turtuolį. Šiuo atžvilgiu santykiai ir vaidmenys labai smarkiai pasikeitė. Kas dar įdomu šiuose ūkiniuose kaimo reikaluose – tai grįžimas prie natūralaus ūkininkavimo, kuris buvo būdingas prieškapitalistiniams viduramžių santykiams. Kiekvienas kaimo ūkis stengiasi pasigaminti viską savo asmeniniams poreikiams: ir odą batams, ir muilą, ir audeklus – savaime aišku slapta, nes viso to daryti „negalima“. Tai, kas anksčiau buvo perkama, dabar gaminama namuose ir tokia tendencija vis didėja. Mainai vis labiau nyksta ir iškrypsta. Prekių parduoti nieks neskuba, o jeigu parduoda, vis brangiau. Visiška ūkinė suirutė.

Ščiučinė radau prokurorą Urbanovičių (Urbanowicz), kuris vakar atvažiavo iš Lomžos ir rytoj išvažiuoja. Man jis kėlė didesnę nuobodulį negu padėjo dirbti ar spręsti reikalus.

1918 metų liepos 27 d.

Šeštadienis

Ščiučine Urbanovičius vakar praleido visą dieną ir šiandien ryte išvažiavo. Tiesą sakant, jis labai mandagus, nesistengia parodyti savo aukštesnės pozicijos, bet yra pakvaišęs ir dėl to nepakenčiamas jo inspektavimas. Norėjau jo jau atsikratyti. Aš aišku, esu abejingas jo inspektavimui, net jis tikrina ne mano, o Vojchto darbą, be to, aš, taikos teisėjas, tik laikinai pavaduojantis teismo tardytoją, nesu prokurorui pavaldus, tačiau tas pripuolamas smulkmeniškumas, su kuriuo Urbanovičius pasigriebdavo tai vieną, tai kitą smulkmeną – mane vargino ir kėlė nuobodulį.

Šiandien jam išvažiavus turėjau daug darbo – apklausti kelis suimtuosius, pateikti kelis sprendimus dėl kardomosios priemonės, areštuoti vieną kaltinamąją dėl melagingų parodymų, pagaliau, apklausti liudytojus tiriant vagystę. Paskutinysis veiksmas, nors ir varginantis, man buvo malonus dėl apklausiamų žmonių. Tai žmonės iš Goniondzo (Goniądz) valsčiaus, vienintelio buvusiai Gardino gubernijai priklausiusio valsčiaus, kuris tapo atskirtas nuo Ober-Osto³⁸ (Lietuvos) ir prijungtas prie Lenkijos Karalystės. Nors Goniondzo valsčius buvo visada ties Karalystės riba ir etnografiniu, o greičiau kalbiniu požiūriu yra lenkiškas, vis dėlto psichologiniu atžvilgiu tenyškšiai žmonės labiau giminingi mūsų Lietuvai ir Baltajai Rusiai negu Lenkijai. Šiandien šia tiesa pats galėjau įsitikinti. Nors visi kalbėjo lenkiškai ir vadinamo save lenkais, tačiau ta kalba buvo visiškai kitokia, kitoks jos fonetinis skambesys negu kad Karalystėje. Tai buvo tas pats mūsų numylėtas lietuviškas akcentas ir iš prigimties mūsų žmonės, nuoširdūs ir sąžiningi, gilūs, o kartu paprasti ir mieli, tokie, kokius aš myliu. Ir jie absoliučiai skirtingi nuo Karalystės gyventojų. Su jais jaučiau si kaip Lietuvoj, kaip tarp savų vilniečių. Be to, tardymas lietė dvaro santykius. Ir dvaras ten buvo visiškai kitoks, nei kad Karalystėje: toks savas, toks senoviškas patriarchaliniais santykiais, kad jaučiau man pažįstamų tradicinių santykių alsavimą, tarsi tai būtų senų laikų Bagdoniškis arba Rosenų (Rosenów) Gačionys (Gaczany)³⁹, arba Norvidiškės. Pats dvarininkas ponas Grodzkis, nuoširdus žmogus su charakteriu, savos tarnybos sergėtojas, truputį neprigirdintis, dar jaunas nes 35 metų, pasakojo su tipiškai baltarusiška maniera (tai pasireiškė ne išsireiškimais, o kalbėsena,

38. Ober-Ost Oberbehefehshaberost (Rytų vyriausioji vadovybė, trumpinys), įkurta vokiečių okupuotuoje Pabaltijo kraštuose 1915 XI 4 d. kaip karinė valdyba. Iš pradžių Ober-Ostui priklausė 6 administraciniai vienetai: Kurlandija, Kauno Lietuva, Suvalkija, Gardino ir Balstogės apskritys. Vėliau Suvalkai ir Vilnius buvo sujungti į vieną Vilniaus apskritį, o dar vėliau 1917 III 15 sujungtos Vilniaus ir Kauno apskritys į vieną, pavadintą Militärverwaltung Litauen, su būstine Vilniuje.

39. Gačionys (Gaczany), kaimas ir dvaras Novoaleksandrovsko (Zarasų) apskrityje, Jūžintų parapijoje, priklausantis Römerių šeimos draugui Petruui Rosenui.

kalbos padargų veikla), tarsi Studnickai (Studniccy)⁴⁰. Jo dvaras su gyvenamuoju namu, kuriame yra nesuskaičiuojamas kambarių skaičius, pilnas Grodzkio dėdžių ir tetų, patriarchališku stiliumi vadinamų „ponaičiais“ ir „panelėmis“, nors tarp jų yra šimtamečių „panelių“ ir seni sukriošę „ponaičiai“, dvare amžini tarnai, aplink dvarą kaime giminaičiai, susiję su dvaru sena tarnystė, pusiau suaugę su dvaru, kaip pas mus Kligiai (Kligysowie), Šukys (*ko gero, turėtų būtų Šukiai – vert.*), [Zerzej], Podolska ir kt. Visiškai analogija. Pats p[onas] Grodzkis, vedęs valstietę, vieną iš buvusių tarnaičių, tarnų šeimos, iki šiol tarnaujančios, dukrą. Dvarininkas merginą pamilo ir vedė, o tėvai toliau tarnauja dvare ir ponas jiems toliau lieka ponu. Visuma atrodo tarsi didžioji šeima, kurios centras yra mylimas ponas. Patriarchatas grynai lietuviškas, nors vis labiau pūvantis. Man buvo miela prie jo prisiliesti. Jis kėlė ilgesį ir gyvus tokių santykių prisiminimus. Tarp liudininkų buvo ir dvi tarnaitės, merginos jaunos ir gražios, iš kurių ypač viena – Stefanija Adaško (Adaško) – baltarusiško kraujo ir kaulų kūrinys, tvirta ir graži, tarsi pienas ir kraujas, o dora kaip tauriausias žmogiškos sielos krištolas. O Lietuva ir Baltoji Rusia! Žmogiškąjį turtą nešioji savyje, tokį, kokio visos tautos ir šalys tik pavydėti mums gali.

1918 metų liepos 28 d.

Sekmadienis

Ilgesingai laikiu, kada baigsis mano tremtis į Ščiučiną. Ačiū Dievui, jau netrukus. Tikuosi, kad galėsiu po kelių dienų sugrįžti į Kolną. Galbūt pirmiausia išsiruošiu į Lomžą ir tik po to į Kolną, kad Lomžoje sutvarkyčiau piniginius reikalus – atlyginimą rugpjūčiui ir dienpinigius už teismo tardytojo pavadavimą. Liepos 31, trečią dieną, – paskutinioji tarnybinė mano pavadavimo diena. Kad tik Vojchtas nevėluotų, tai galėčiau ketvirtadienį išvykti. Gyvenu čia tarsi atsiskyrėlis, o tardytojo darbo nemėgstu; netraukia jis manęs, mat nemėgstu jokio pripuolamo darbo, dirbamo už ką nors kitą, kurio pats nebaigsiu. Bet nepriklausomai nuo to, pats darbo pobūdis manęs netraukia.

Parvažiavo Vojchtas. Dar turi jis nuvažiuoti kažkur į kaimą Ščiučino apylinkėse porai dienų, tačiau bet koku atveju grįš 31-ai dienai ir paleis mane, kai jam baigsis atostogos. Labai tuo džiaugiuosi, nes baiminausi, kad pavėluos sugrįžti ir man teks kelias dienas ilgiau sėdėti Ščiučinė. Vakare buvau pas vykdytoją Užarovskį, kuris pasisiūlė ketvirtadienio rytą mane savo arkliu pavėžėti iki Kolno. Tad baigiasi mano babiloniškoji nelaisvė Ščiučinė!

40. Greičiausiai Römeris turi omeny Vaclovą ir Vladislavą Studnickius (Studnicki).

Kare su vokiečiais kaupiasi debesy. Tai rodo markės nuosmukis, kuris pastarosiomis dienomis smarkiai išryškėjo, mat markė, kurios santykis su rublių beveik pakilo iki lygio 1 markė, 1 rublis, staiga nukrito iki maždaug: 1 markė = 70 kapeikų. Pagaliau tik naivuoliai mėgėjai mano, kad prieš tai markė kilo į viršų arba kad dabar pakilo rublis. Ir vienas, ir kitas piniginis vienetas kaskart krenta, tik jų kritimo tempai yra visados lygūs, o jų abiejų santykis su desperacija yra skirtingas, pasiduo-dantis tai kritimo, tai smukimo apgaulei. Iš tiesų yra nuolatinis, staigus nuosmukis, kuris lėmė visišką piniginės sistemos bankrotą ekonominiame gyvenime. Tik iš pradžių rublis smarkiau smuko už markę, o dabar markė paspartino tolesnio kritimo tempą. Šiandieniai pinigai, pradėję savo prekinį pagrindą, liovėsi buvę prekių vertės matais, neteko savo ekonominių mainų funkcijos. Kainos supratimas prarado bet kokią pastovumą ir yra jau praktiškai atgyvena. Prekybinė – mainų ekonomika, kuri remiasi pinigais ir kuri prieš karą sudarė teisingą šiuolaikinės žmonijos ekonominę sistemą, pavirto griuvėsiais; tik inercijos ir įpročio jėga jos likučiai dar slypi realiuose santykiuose, iš kurių vis labiau nyksta. Senosios ekonominės struktūros sąvoka, kurios pagrindas buvo pinigai, trenkia kažkoku prieštaniniu anachronizmu. Tad šiandien blogiausiai laikosi tie, kurie neturi jokių prekių ir yra priversti gyventi iš pinigų, ypač tarnautojai, gaunantys pastovią algą. Kas mėnesį jie besąlygiškai tampa vis skurdesni. Tuo tarpu beveik visos visuomeninės institucijos yra pastatytos ant senosios ekonominės piniginės sistemos pamatų: bankai, algos ir išmokos, visa civilinė teisėtvara remiasi sena pinigine santvara, kuri ekonominiuose santykiuose jau žlugo. Tai sukelia prieštaravimus ir keistą nelogiškumą.

Staigų markės nuosmukį šiuo metu greičiausiai sukėlė vokiečių nesėkmė, o gal ir žlugimas ties Marna, ryšium su naujojo pasipriešinimo sąjungos sukeltais neramumais Rytuose. Pavyzdžiui, Murmansko – Archangelsko koalicijos ekspedicija, čekų – slovakių dalinių sukilimas, nusidriekęs iki Volgos, suplanuota japonų intervencija į Sibirą. Bresto sutartis nesugebėjo sužlugdyti Rytų ir štai ten, kur vokiečiai nepasiekia pasipriešinimas atgimsta ir organizuojasi, ir Rytai vėl grėsmingai suky-la. Nuo Suomijos iki Ukrainos siekia vokiečių ranka, tuo tarpu nuo Murmano⁴¹ iki Archangelsko per Sibirą net iki Volgos iš rūko kyla ir kristalizuojasi pasipriešinimas, o tarp jų vidury – kurčia bolševikiška Maskva.

41. Murmanė – senas Murmansko rajono, prie Kolos upės deltos, pavadinimas.

1918 metų liepos 30 d.

Antradienis

Priešpaskutinė manosios tremties į Ščiuciną diena. Nedaug darbo teturėjau, bet diena buvo lietinga, tarsi rudenį ir praktiškai visą dieną prasėdėjau biure.

Su Vojchtu iš Varšuvos atvažiavo toks Rembiševskis. Vojchtas dar nuvyko ke lioms dienos į kaimą, o jis liko Ščiučine. Su juo susitikau šiandien vakare Antonie- vičiaus kavinaiteje, kurioje valgau. Jis kažkoks Apeliacinio teismo Varšuvoje sky- riaus sekretorius. Mano vienišame gyvenime Ščiučine – tai vienintelis susitikimas ir pokalbis per šią dieną, išskyrus tuos su liudininkais teisme. Susidariau įspūdį, kad toks jaunas teisininkas, Apeliacinio teismo Varšuvoje sekretorius, nors ir žemesnių pareigų už mane, žvelgia su tam tikru pasigailėjimu į Taikos teisėją, tokį kaip aš, iš provincijos. Jam Kolnas – tokia varginga skylė, kad tik vargšai, neturintys jokių privalumų ir ypač protekcijos, joje kiurksoti gali. Įtariu, kad jo galvoje gali netilpti mintis, kad kas nors gali savo noru Taikos teisėjo poste Kolne „dūlėti“. Ypač kai mato, kad nesu toks jaunas, o esu tik Taikos teisėjas ir tik Kolne, mano likimas jo akyse turi atrodyti apgailėtinas. Mandagus tas jaunas sekretorėlis, bet vis tiek prieš jo valią jaučiamas Taikos teisėjo iš tokios skylės ignoravimas. Šiuo atžvilgiu tar- nautojų inteligentiškumas yra visur ir visada toks pats. Jiems įspūdį daro „karjera“ ir „protekcija“, nors tai kainuotų pačių nepriklausomybę. Jis net neįtaria, kad man netrūksta pažinčių ir gerų santykių, kad ir teisinėje magistratūroje; jei tik norėčiau ir mėginčiau pasinaudoti protekcijos grandinėmis būti kur kas aukščiau tik, kad aš ne visas pareigas ir postus priimčiau, pavyzdžiui, jokių būdu nesutikčiau įlpti į pro- kuratūros vežėčias, o be to, labai vertinu nepriklausomybę ir savarankiškumą darbe, kuris Taikos teisme yra svarbiausias. Bet toks sekretorėlis nieko, išskyrus karjerą ir protekciją, nesuvokia.

1918 metų liepos 31 d.

Trečiadienis

Paskutinę savo tardytojo dieną tarsi desertui gavau autentišką banditą. Įvairaus plauko nusikaltėliai praslino pro mano akis per šį tardytojo darbo mėnesį, bet tikro bandito dar neturėjau. Šiandien man buvo pranešta, kad tas paukštelis tupi kalėjime, tad pradėdamas tyrimą partraukiau jį iš kalėjimo apklausai. Atvedė man milžinišką drimbą su antrankiais surakintomis rankomis. Jis dalyvavo užpuolant vieną ūkininką Kudlačevo kaime. Atėjo jie keturiose, naktį, surišo šeimininką ir pavogė pinigus, drabužius, batus. Vieną jų ūkininkai kitą rytą netoliese sugavo. Su-

čiuptas jis prisipažino ūkininkams, kad dalyvavo užpuolime, šiandien per apklausą tai paneigė, sakydamas, kad jiems pamelavo tik todėl, kad jį mušė. Tikriausiai jis dalyvavo tame užpuolime; tai 23 metų dilba, be paso, be nuolatinės gyvenamosios vietos. Aišku, palikau jį parengtinio tyrimo arešte.

Šiandien Vojchto sekretoriui pasakiau, kad bijau, kad būtent paskutinę darbo dieną nebūtų kokio nors netikėtai surasto lavono ir skrodimo. Ir še tau! Reikia gi taip atspėti. Po pietų telefonu gavome pranešimą iš Grajevo, kad ten buvo įvykdyta žmogžudystė. Nužudyta moteris, pagimdžiusi kūdikį. Motinos ir vaiko palaikai laukia skrodimo Grajevo cerkvėje. Tačiau į šią operaciją aš jau nenuvažiauvau. Šiandien baigiasi mano siuntimas pavaduoti. Lai Vojchtas rytoj su daktaru tai atlieka. Man jau gana.

Iš dienos smulkmenų pažymėsiu, kad valgiau retą dalyką – vėžius, kurių jau kelesius metus nebuvau burnoje turėjęs. Nupirko man juos Antonievičius, pusę kapos už 3 markes; pigiai, kaip šiais laikais. Tik darbo su jais daug. Kaip reikiant privargau ruošdamas puotą. Geras 2 valandas dirbau ruošdamas vėžius ir neliko man laiko, nei kantrybės; palikau puotą ir 9 nesuvalgytus vėžius. Kai kurie buvo didžiuliai, nuostabūs.

Vakar ir šiandien buvo dargana; visą dieną lijo, buvo niūru. Deja, toks pats oras numatomas rytoj. Nujaučiau, kad mane nuvils vykdytojas Užarovskis ir per tokią darganą neveš į Kolną. Tik vakare pas jį išsiruošiau. Deja, nuojauta manęs nenuvylė. Užarovskis neturi noro važiuoti ir sako, kad, jeigu rytoj lis, nevažiuos. O, kad bus dargana, jau nėra abejonių. Tuo tarpu aš, pasikliaudamas vykdytoju neužsisakiau sau vežimo ir abejoju, ar man pavyks rytoj iš Ščiučino ištrukti. O norėčiau kuo greičiau pas save sugrįžti, į savo šiukšles ir savo teismą – į Kolną. Ir grįžęs nuskratyti nuo kojų Ščiučino dulkes.

Vakare, kai sugrįžau iš vykdytojo, patyriau „romantišką“ epizodą su žydaite, vyresniąja namų šeimininke, pas kurią nuomojuosi kambarį, dukra. Tiesa, tai jau vystanti pana, maždaug 30 metų, arba bent tokia atrodo, bet kaip sakoma, kai nėra geriau... Atėjo ji į mano kambarį, kuriame aišku sėdėjau patamsy (dirbtinio apšvietimo Ščiučine nenaudojau nė karto) ir ėmė skųstis nemiga, apgailestavo, kad taip retai mane matydavo, kad nelinkau prie jų, pagaliau priminė, kad miega gretimame kambaryje ir yra viena visame bute, nes visi kiti miega viršuje. Pasodinau ją ant sofos, padaviau papirosą – užsirūkė. Paėmiau ją už rankos – nesipriešino. Leidosi liečiama, glostoma. Nesipriešino, kai glamonėjau krūtis, kaklą, pečius. Jos žodžiuose taip pat atsiskleidė toli pažengusi paleistuvystė. Ji net užsiminė apie tai, kad galėjau jos paprašyti surasti merginą nakčiai, jei tik to būčiau pageidavęs. Bet ji elgėsi tipiškai žydiškai ir senmergiškai, tad pasitenkino tik kalbėdama paleistuviškomis temomis ir glostymu bei čiupinėjimu. Tikrojo akto atlikti neleido. Jeigu tai būtų jauna panytelė, ir aš, jei būčiau jaunas, pakaktų bučinių ir tokio karšto artumo. Bet

su sena, atsiprašant, kekše – tikrai neapsimoka. Čiupinėjimo ir glamonių žaidimas nevertas dėmesio. O žydaitė nori ir tariamą skaistybę išlaikyti, ir patenkinti save, kad ir nevysiško geismo skoniu.

1918 metų rugpjūčio 1 d.

Ketvirtadienis

Prabėgo ketveri karo metai. Šiandien prasideda penktieji šios karo eros metai. Karas jau įnešė tiek sujaukties visose žmonių gyvenimo srityse, kad iš tiesų jau tapo era, nuo kurios pradedamas skaičiuoti naujas laikas. Data 1914 rugpjūčio 1 – karo pradžios data, tai tarsi dviejų šiuolaikinio gyvenimo epochų riboženklis. Niekas nesako: „tai buvo 1913 metais“ arba „1912“, bet – „tai buvo prieš karą“, „vieneri metai iki karo“, „2 metai iki karo“. Taip pat sakoma: „tai įvyko pirmaisiais karo metais“, „antraisiais karo metais“. Tolesni karo metai, tretieji, ketvirtieji, susilieja į vieną bėdų, nelaisvės ir ypatumų grumulą, kuriame išnyksta tikslus laiko skaičiavimas. Kažin, kokius dar perversmus ir netikėtumus atneš šis karas, kol sulauksime jo pabaigos. Vis mažiau įtikėtina, kad jis baigtųsi taika ir gyvenimas sugrįžtų į senas vėžes. Greičiau galima įtarti, kad jis sukels kokias nors naujas kombinacijas ir santykius, padėtis, kurių šiandien dar apibrėžti, o gal ir numatyti neįmanoma. Kaip ten bebūtų, penktieji karo metai gimsta paslaptingi ir jų likimo numatyti neįmanoma. Ketvirtaisiais metais įvykdyta taip vadinama taika⁴² Rytuose nelėmė jokios tvirtos pabaigos ir nesupaprastino, tik dar labiau supainiojo bendrą padėtį. Ir štai šiandien, pasitinkant penktuosius karo metus, visas „vokiečių taikos“ Rytuose kūrinys kliba ir kelia grėsmę subyrėti į šipulius, o suorganizuotas karo židinys Vakaruose savo svorio centrą, atrodo, vėl perkelia į Rytus, kur karas susipina su tautinėmis-valstybinėmis problemomis. Šiandien telegramos pranešė apie dar vieną didingą audros Rytuose epizodą: štai po vokiečių ambasadoriaus Maskvoje Mirbacho⁴³ – Ukrainos sostinėje Kijeve, sproguos bombai, kurią numetė s-r-a teroristas (s.-r. (socialrevoliucionieriai arba eserai save vadina Rusijos socialistai – revoliucionistai, besipriešinantys bolševikams) buvo nužudytas iš Rusijos atvykęs maršalas generolas Eichhornas⁴⁴, tikrasis Ukrainos diktatorius, vadas, kuris ją užėmė ir „išlaisvino“ iš Rusijos ir bolševikų.

42. Römeris mini Taikos sutartį, pasirašytą Lietuvos Brastoje 1918 metų kovo 3 dieną, tarp Vokietijos, Austrijos-Vengrijos, Ukrainos ir Sovietų Rusijos.

43. Vilhelmas von Mirbach-Harff (1871–1918), grafas, aristokratas, vokiečių diplomatas. Ambasadorius Atėnuose (1915–1917), Brastos derybų dalyvis, joms pasibaigus atstovas Maskvoje, birželio 6 dieną ambasados pastatė jį nušovė kairysis eserasis Jokūbas Blumkinas (Jakub Blumkin).

44. Hermanas von Eichhornas (1848–1918) vokiečių feldmaršalas, 1866, 1870–1871 karų dalyvis. 1915 metais jo vadovaujama kariuomenė nugalėjo rusus prie Mozūrijos ežerų, vėliau kovojo prie Nemuno, paėmė Kauną ir Vilnių.

Iš asmeninių dalykų tik tiek, kad šiandien grįžau į Kolną. Vykdytojas Užarovskis, nepaisant blogo oro, apsisprendė važiuoti ir rytą man apie tai pranešė. Su didžiausiu džiaugsmu nuskubėjau pas jį. Džiugia širdimi atsisveikinau su Ščiučinu ir sugrįžau į Kolną. Ten radau viską kaip palikęs – ir namuose, ir Teisme. Kiek iš žmonių sužinojau, Stepulis elgėsi labai padoriai. Šį kartą jis labai gerai išlaikė sveiko proto ir savarankiškumo egzaminą.

1918 metų rugpjūčio 2 d.

Penktadienis

Šiandien su Stachelskiu išsiruošėme į Lomžą. Nuvykau ten sutvarkyti algos sau ir Teismo darbuotojams už einamąjį mėnesį, o ypač savo dienpinigius už teismo tarytojo pavaduotojo darbą liepos mėnesį Ščiučine. Kai dabar grįšiu, tai jau būsiu Kolne neišvažiuodamas kokius du mėnesius, tuo labiau, kad manęs laukia rugpjūtį ir rugsėjį intensyvus darbas už visus užsigulėjusius reikalus.

Lomžoje viską sėkmingai sutvarkiau. Iš Teismo išėjau apsikrovęs pinigais. Pas pirmininką Filipovskį sutvarkiau taip pat raštininko vietą savo teisme, kuri bus skirta Ranikui. Teko pakovoti dėl Raniko kandidatūros, nes pirmininkas norėjo man pimesti kurį nors iš kandidatų, sugrįžtančių iš Rusijos išeivių būrio. Prisigrūdo visur šios inteligentų ir tarnautojų visuomenės atmosferos, kurios savo laiku kartu su maskoliais pabėgo į Rusiją, vėliau perėjo bolševikų skaistykla, kuri juos išspyrė iš postų, o dabar išalkusios, kaip būrys įtūžusių badmirių, atlėkė į šalį ir puola postus kaip skėriai. Kadangi tik teisingumas ir švietimas yra lenkų rankose, be to tik labai neskaitlingos vietos kur ne kur, tad grupės badmirių, išsekintos kainų augimo, grumiasi, išeina nieko nepešusios, vėl stumdosi, stengiasi, užplūsta visas vietas skirstančias institucijas ir šaltinius. Tas pats vyksta ir Apygardos teisme. Pirmininkas tokių kandidatų turi į valias. Tiesa, dar reikia žinoti, kad mūsų Apygardos teismas su pirmininku priešaky susideda iš žmonių, garbinančių endekus ir simpatizuojančių tiems, kurie pabėgo – visiškai priešingai negu aš. Daug pastangų įdėjau ir vos apgyniau Raniko kandidatūrą. Mažiausiai trokštu Kolno teisme suteikti pirmenybę įvairiems bastūnams išeiviams, o ne drąsiems vietiniams darbuotojams, kurie kur kas labiau nusipelnė postų.

Iš pirmininko sulaukiau formalaus pasiūlymo dirbti Apygardos teisme teisėju. Būtent šiandien vakare turi vykti visuotinis Apygardos teismo susirinkimas, kur turi būti išrinkti kandidatai teisėjo postui užimti. Lomžoje apygardos teismo teisėjų postų padidėjo iki penkių. Tad ir kalbama apie apygardos teisėjo postą. Dar balandžio mėnesį, kai buvo numatoma sukurti ketvirtą apygardos teisėjo vietą, pirmininkas manęs klausė, ar nenorėčiau šios vietos; tada apie tai su manim kalbėjo ir Trample-



Dvorna (Dvaro) gatvė Lomžoje 1916 m. Lomžos Šiaurės Mazovijos muziejaus atvirukų rinkinys: Dawna Łomża na pocztówkach. Łomża 1998. Reprodukcija iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t.I.

ris⁴⁵ bei Miečkovskis. Jiems atsakiau, kad neturiu tokio noro. Kita vertus, tuomet formalus pasiūlymo ir negavau. Tuomet jie išsirinko kitą kandidatą, buvusį notarą (teismo sekretorių), išeivį, sugrįžusį iš Rusijos, neatsižvelgę į visus Taikos teisėjus – teisininkus ir tardytojus iš savo apskrities. Tai sukėlė didžiulį pastarųjų pasipiktinimą; sakoma, kad net ministerijoje buvo atkreiptas pirmininko dėmesys, kad nereikia stengtis palaikyti tų, kurie jau nebedirba teisėtvarkoje, ką tik sugrįžo iš Rusijos ir nuo pradžių teisinio darbo nedirbo. Didelį skandalą iškėlė ir prokuroras Urbanovičius, kurio nebuvo tame visuotiniame susirinkime, kurio metu buvo paskirtas minėtasis kandidatas. Tad dabar, kai reikia surasti naują kandidatą penktai apygardos teisėjo vietai užimti, teismas būtinai nori pakviesti kurį nors iš apygardos teisėjų, o horizonte nieko išskyrus mane, nėra. Tad pirmininkas prašė manęs ir įkalbinėjo; aš svyravau šiek tiek, bet galutinai atsisakiau. Gaila man Kolno, o iš tikrųjų ne tiek Kolno, kiek mano teismo, kuriam suteikiau tvarkos ir preciziškumo, kurį myliu, kaip

45. Wojciechas Tramplis, teisininkas, nepriklausomoje Lenkijoje Aukščiausiojo Teismo teisėjas (1928) ir prokuroras (1933).

savo vaiką. Atsisakiau. Mane gąsdina šiek tiek Lomžos apygardos teisme tvyrantys santykiai, nuolatos kokie nors nepasitenkinimai ir vaidai, bei endekiška nuotaika, kuris rado vietą būtent šiame teisme. Pagaliau – kas gali pakeisti tą savarankiškumą ir kūrybinę veikimo pilnatvę, kokią turi dirbdamas Taikos teisėjo darbą; nors ir nedidelis yra Taikos teismo veikimo spektras, bet šioje srityje esu ponas ir kūrėjas.

Kai važiauvau iš Lomžos, buvo akimirkų, kai gailėjausi, jog atsisakiau pasiūlymo dirbti apygardos teisme. Visuomeniškai aukštesnės pareigos vis dėlto vilioja. Kaip karjeros pakopai, esu jam abejingas, nes nesvajoju apie tarnautojo karjerą Lenkijoje. Vilioja tik kaip profesinis diplomats ateičiai, galbūt panašiai veiklai Lietuvoje. Be to, ir išsilavinimas gali būti geresnis negu Taikos teisme.

1918 metų rugpjūčio 3 d.

Šeštadienis

Tai įvyko. Apsisprendžiau užimti teisėjo vietą Lomžos apygardos teisme. Vakar dar atsisakiau pirmininko įkalbinėjamas ir, nors buvo akimirkų, kai gailėjausi, tačiau į Kolną grįžau patenkintas, kad pasilieku. Čia esu visų mylimas ir vertinamas teisėjas, jaučiu savo įtaką, vadovauju teismui kruopščiai ir taip rūpestingai, kaip tik tėvas gali auklėti vaiką. Turiu puikius darbuotojus, kuriuos pats išmokiau pagal savo darbo metodiką. Šis teismas iš tiesų tapo mano asmeniniu kūriniu, o žmogus visada savo vaiką myli. Apygardos teismas suteiks man aukštesnę poziciją visuomenėje, bet tikrai nesuteiks tokio kūrybinio pasitenkinimo, kokį suteikia savarankiškas ir vadovaujantis darbas. Bet ambicijų grūdas jau įkrito mano širdis ir ėmė leisti daigus. Reikėjo dar tik lašo, kad būtų palaužtas mano pasipriešinimas ir nuspręščiau pereiti į Apygardos teismą, nutraukdamas širdingus saitų, kurie mane su mano teismu Kolne sieja. Tas lašas, kuris paėmė viršų, nukrito šiandien. Jau anksčiau man buvo nepaprastai įdomu, ką Teismas nuspręs dėl naujo kandidato užimti teisėjo postą man atsisakius. Neturėjo Teismas jokios išeities. Taip nutikus nebuvo įmanoma ir vėl neatsižvelgti į teisėjus iš savo apygardos. Tuo tarpu išskyrus mane nebuvo iš ko rinktis. Iš teisininkų, Taikos teisėjų ir teismo tardytojų išskyrus mane galėjo tikti šiai vietai taikos teisėjas iš Lomžos Liubienskis arba teismo tardytojas iš Lomžos Šycas. Bet Liubienskis, 60-metis žmogus nepageidauja apskritai tokio pasikeitimo, tuo labiau kad daugiau neuždirbtų, o Šycas, kuriuo be kita ko endekai iš apygardos teismo atrodo nelabai pasitiki, mat šis nepriklauso jų klikai, jau išsistengė, kad būtų perkeltas į kitą teismo apygardą – į Kielcus. Kiti teisininkai, Taikos teisėjai, Tarnovskis iš Lomžos, labai norėtų šios vietos ir yra įsiutęs, kad jį aplenkė pasiūlymas, bet apygardos teisėjai jo nenori. Volodkievičius iš Ostrovės (Ostrowia) atsistatydino ir

pereina į advokatūrą, Vinickis (Winnicki) iš Mazoviecko – taip pat atsistatydino, supykęs, kad vasarai jį skyrė pavaduoti teismo tardytoją (kaip kad ir man Ščiučine). Teismo tardytojai tuo tarpu – Vojchtas ir Hermanovskis bei teismo tardytojas iš Mazoviecko yra per jauni, Gromačevskis (Gromaczewski) iš Ostrovės pasirodė niekam tikęs. Lieku tik aš, ypač, kad su daugeliu kitų, ypač Templieriu, apygardos teismas turėjo kokių nors nesusipratimų arba kivirčų, o aš šiuo atžvilgiu nekaltas kaip mergelė. Tad galutinai, nepaisant to, kad nuo endekų klikos esu labai tolimas, ko pirmininkas Filochovskis ir endekai teisėjai Skaržynskis⁴⁶ ir Miečkovskis nežinoti negali, buvau vienintelis kandidatas. Taip ir atsitiko. Nepaisant mano atsisakymo visuotinis susirinkimas patvirtino mano kandidatūrą. Maždaug 10 val. ryto buvau pakviestas į magistratą prie telefono. Man buvo pasakyta, kad pats pirmininkas man skambina. Įtariau, koku reikalu. Nuėjau. Buvau sujaudintas. Jaučiau, kad tuoj pat turiu apsispręsti, o apsisprendimas labai sunkus, ypač dėl saitų, jungiančių mane su Kolnu. Bet sprendimas pribrendo. Nusprendžiau leistis įkalbinėjamas ir sutikti. Pakėliau ragelį. Mane pasveikino Filochovskis ir taip pasakė: štai, nors jis ir žinantis, kad lietuviai yra atkaklūs, dar kartą bandys mane įtikinti, tikėdamasis, kad galbūt priremtas prie sienos suminkštėsiu, kad nepaisant mano kategoriško vakarykščio atsisakymo, apie kurį jis visuotinam susirinkimui pranešė, šis susirinkimas vienbalsiai mano kandidatūrą patvirtino pirmai vietai (teismas visada pristato tris kandidatus, iš kurių pirmasis yra tikrasis ir jis galbūt, išskyrus išimtinus atvejus, yra patvirtinamas) ir nusprendė dar kartą į mane kreiptis su karštu prašymu, kad neatsisakyčiau, o tai pirmininkas ir daro. Toliau pirmininkas kalbėjo man apie tai, kad „platesnė arena“, kuri yra Apygardos teismas, suteiks daugiau galimybių pasinaudoti savo „gabumais“ ir pagaliau, kad netikėčiau tuo, ką man prikalbėjo apie blogus tarpusavio santykius Apygardos teisme, mat iš tiesų buvo tam tikri nuomonių nesutapimai tarp prokurorų ir teisėjų, bet tai menkniekis, kuris tuoj baigsis, bet tarp teisėjų viduje yra puiki harmonija. Pabaigai vėl mane karštai kvietė, prašė, kad sutikčiau. Aš tiesiog pasakiau, kad sutinku. Paprašiau vieno: kad manęs nepaskirtų į baudžiamąją skyrių. Pirmininkas pažadėjo ir man padėjo. Tad tai ir įvyko. Duryš užsidarė.

1918 metų rugpjūčio 4 d.

Sekmadienis

Sekmadienis buvo toks ramus, koks tik Kolne gali būti. Planavau su Stepuliu nueiti toliau pasivaikščioti prie Pisos upės, bet kadangi lijo – nėjome. Sudariau per dvi savaites prisirinkusių bylų dienotvarkę. Šį kartą jų buvo nedaug. Atrodo, kad kai

46. Zygmuntas Skaržynskis (Skarżyński) (mirė 1927), teisininkas.

manęs nebuvo, žmonės nepateikė bylų teismui. Jau nebesu tikras, ar bylas, kurias dabar paskirstau, aš teisiu. Norėčiau kuo ilgiau pratęsti savo darbą Kolne. Turiu vilties, kad dar prabėgs mėnuo ar du, kol išvyksiu iš Kolno.

Pradedu po truputį apsiprasti su mintimi, kad persikelsiu į Apygardos teismą. Tuo tarpu vakar, kai buvau pakviestas prie telefono ir jaučiau, kad pirmininkas mane spaus priimti tą vietą žinodamas, kad nusileisiu, ilgesys man taip spaudė gerklę, tarsi būčiau brangiausiam žmogui nusikaltęs. Nusileidęs ir sutikęs priimti teisėjo postą, ėjau atgal į Teismą kupinas skausmo ir ilgesio, jausdamas kažką taip sūraus gerklėje, tarsi ryčiau ašaras. Ir dabar man graudu, tačiau jau susitaikyti pradedu. Džiaugsmo dėl tokio „avanso“ nejaučiu. Mano išvykimas sukėlė nuoširdų apgailėstąjį Kolne. Mano raštinė – Mientkievičius, Ranikas – tarėjai, o iš jų ypač mano mylimas Remba – yra giliai nusiminę. Apskritai praktiškai visi manęs gailisi. Čia man jaučia simpatiją ir pagarbą. Mažam pasaulėliui būtent tai būdinga, kad yra labiau juntami veiklos vaisiai, ji labiau matoma ir jos įtaka gilesnė. Platesnėje auditorijoje ir aukštesniame poste neišaugsiu, priešingai, ko gero sumažėsiu.

Stepulį galvoju palikti Kolne. Pats jis to nori ir man atrodo, kad jam tai geresnė išeitis. Čia jis turi darbą ir uždarbį, veda pamokas, turi pažinčių su žmonėmis, tiesa žemesnio visuomeninio luomo, bet sąžiningais ir tvarkingais. Lomžoje nebūtų jam taip lengva užsidirbti iš privačių pamokų, o ir prižiūrėti jo taip neįstengčiau kaip Kolne. Tad jam grėstų neveiklumo pavojus, bei turėtų daugiau galimybių užmegzti kenksmingas pažintis ir vėl kristi žemyn. Čia Stepulis laikosi gerai. Atrodo, kad ir pats jis jaučia, jog Lomžoje tykotų pavojai, todėl ir bijo ten važiuoti.

1918 metų rugpjūčio 5 d.
Pirmadienis

Teismo posėdis. Dienotvarkėje 10 civilinių bylų. Tarėjai – Stachelskis ir Cielošчыkas (Cieloszczyk). Stanislas Cielošчыkas, naujas tarėjas iš Turošlio valsčiaus, to paties valsčiaus Popiolki (Popiołki) kaimo ūkininkas, į tarėjų suolą sėdo pirmą kartą. Jis man paliko labai gerą įspūdį. Tikėjau, išvysti seną tamsų kurpį iš girių glūdumos, kuris vargais negalais įstengia pasirašyti – tai būtina norint tapti tarėju – ir kuris turi tik vieną privalumą, sąžiningumą. Tuo tarpu Cielošчыkas pasirodė visiškai kitoks. Jau pats jo veidas man labai patiko. Tai aukštas ūkininkas, tiesa pagyvenęs, maždaug 50-ties ar net 60-ties metų amžiaus, šiek tiek žilstelėjęs, didžiuliais tankiais antakiais ir žandenomis, tarsi būtų atėjęs iš Juzefo Poniatovskio laikų. Jo laikysena, elgesys ir išraiška byloja, kad jis žvelgia per distanciją. Pasitarimų kambaryje jis elgiasi taktiškai ir kartu paprastai, labai mandagus, bet nesižemina, o būtent

ankstesnio posėdžio tarėjo Nojdos bruožas mane labai erzino. Parašo savo jis taip pat nekeverzoja, kaip daugelis ūkininkų, o pasirašo greitai; raštas jo išdirbtas, tarsi inteligento. Atrodo, kad Cieloščykas bus geras teismo pasiekimas. Cieloščykas, kaip tarėjas, man labiau patiko už Nojdą ir Rainką, kuris, nors taip pat elgiasi savarankiškai, atrodo, yra kvailesnis. Lieka dar vienas naujas tarėjas, kuris dar nesėdėjo tarėjų suole – tai Orbikas iš Lyse (Lyse) valsčiaus. Susidaro įspūdis, kad šis bus geras tarėjas; tai jaunas, vikrus žmogus, rusų laikais buvęs vyriausybės vyresniojo girininko sekretorius, vėliau Dudacho kaime vedė ūkininko dukrą ir liko ten ūkininkauti.

Šios dienos posėdis buvo padalytas į dvi dalis, kadangi teismo gynėjas Goldbergas ryte išvažiavo į Taikos teismą Grabove ir paprašė atidėti bylas, kuriose jis dalyvauja iki jo sugrįžimo, 2 valandos po pietų. Penkios bylos, iš kurių tik viena storesnė, o pora dėl šalių neatvykimo visiškai iškrito iš dienotvarkės, išnagrinėtos buvo iki 11 valandos; tad paskelbiau pertrauką iki 2 val. 2 val. atnaujinome posėdį; nagrinėjome keturias storas bylas, ties kuriomis užtrukome iki 8 vakaro, tad paskutiniąją baigėme jau temstant. Be naujo tarėjo šiandieniniame posėdyje buvo dar viena naujiena: pirmasis naujojo teismo gynėjo Ludviko Liso, Goldbergo konkurento, pasirodymas. Jis dviejose bylose stoji prieš Goldbergą: vienoje pagal Juškovos ieškinį Ruchalai, atsakovo pusėje ir kitoje pagal Maslovskio ieškinį Olendruui (amžina byla, kuri tęsiasi nuo mano atvykimo į Kolną laikų, nuo 1917 metų rugsėjo) – ieškovo pusėje. Abi bylos buvo atidėtos. Abiejose daugiau šansų laimėti turi Goldbergas, bet kaip ten bebūtų Liso gerai byloms pasiruošė ir priešingai nei maniau, gynė labai atkakliai. Sprendžiant pagal kelis jo pateiktus ieškinius, nekaip surašytus, buvau apie jį susidaręs blogesnę nuomonę. Pasirodo, jo debiutas buvo visai geras.

1918 metų rugpjūčio 6 d.

Antradienis

Prieš dvi dienas gavau laišką iš Papos (Tėvo)⁴⁷. Kiekvienas Papos laiškas, deja, man kelia liūdesį. Iš anksto žinau, kad jame bus aimanų, priekaištų, reikalavimų, kurie smarkiai kertasi su mano įsitikinimais ir idealais. Iš Papos nesulaukiu pripažinimo nė už grašį. Iš kitų jo esu sulaukęs, bet Papai esu tik veltėdis, keistuolis, žmogus, kuriam „ne visi namie“, pasipūtėlis, savimyla, turintis išsigimusius idealus. Kai kurie Papos laiškai – tai ištisi priekaištai ir pretenzijos, išsakytos be jokios aiškios priežasties, tik šiaip sau, greičiausiai, kad galėtų pasibarti. Giliai širdyje jaučiu Papos

47. Mykolas Kazimieras Römeris (Michał Kazimierz Römer) (1845–1920), Mykolo ir Vitalijos (buvusios Kobylinskos) sūnus, Vilniaus gubernijos gimnazijos ir Proskau ūkio mokyklos absolventas, Bagdoniško savininkas.

skaudulį, kad mano įsitikinimai ne tokie kaip jo, bet tikrai tai nepagerina mūsų santykių. Papa nėra inteligentiškas, bet turi gilią jausmę. Taikliai nujaučia, kad mus skiria esminis nuomonių ir siekių, liečiančių tautinius ir visomeninius santykius, skirtumas, nepaisant akivaizdaus fakto, kad mūsų prigimtis ir psichika panašios. Papa nori mane atversti, nori įtikinti, galų gale, nori savo tėviškuoju autoritetu pri-



Tėvas, Mykolas Kazimieras Rėmeris XX a. pr. Fotografas nežinomas. Nuotr. Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus, IEM. AN19193.

versti pakeisti savo pasirinktą kryptį. Nesupranta jis, nors ir gerai jaučia, kad būtent dėl savo prigimties esu tvirtas ir mano požiūris pasikeisti negali, būtent dėl to, kad jis pagrįstas pačiu giliausiu tikėjimu ir paprasčiausiu sąžiningumu, kurį paveldėjau iš Papos. Ir būtent dėl to manęs neįmanoma palenkti, kad atsisakyčiau idealų vardan karjeros ir gerovės. Štai paskutiniajame man rašytame laiške, tokiaime kaip *Deus ex machina*, neaišku, kuo remdamasis ir kodėl, Papa taip kreipiasi į mane: „Jei man duosi garbės žodį, kad neužsiiminėsi politika ir nesusidėsi su kvailais lietuviais, mūsų atvirais nedraugais, tai gali tikėtis mano protažė ir galėsi čia atvykti, supranti? Gali rinktis tą ar tą, supranti? Arba – arba“. Ką tai turėtų reikšti, pats nežinau. Suprantu, kad Papa manęs ilgisi ir norėtų, kad būčiau šalyje (o gal ir Bagdoniškyje!!!), žino, kad ir aš to trokštu, tad norėtų tuo pasinaudoti ir primesti man sąlygą, kuri jam kelia didžiausią susirūpinimą ir skausmą – atitraukti mane nuo idealų ir įsitikinimų. Aišku, kad su tokiomis sąlygomis nesutiksiu

ir jokių išlygų bei įsipareigojimų, liečiančių šią mano sąžinės dalį, neakceptuosiu ir sau neprimesiu, net jeigu ir galėčiau pasiekti didžiulės naudos. Verčiau jau visai negrįžti, negu sugrįžti ir jausti tokius žeminančius ir sąžiningo žmogaus nevertus „garbės“ priekaištus. Todėl dėkoju Dievui už savo postą lenkiškoje teisėsaugoje ir už tai, kad jį turiu, nes jis leidžia man būti nepriklausomam ir gebėti savarankiškai materialiai verstis, saugo nuo pagundų ar prievartos pasiduoti tokiems sąžinės nuopuoliams. Nesulauks Papa, neišgirs manęs tariančio tokius žodžius. Nors nesiekiu Lietuvos vien tik dėl politikos, bet nei jos iš anksto išsižadėti, nei jokių išlygų savo santykiams su lietuviais nedarysiu. Liksiu laisvas, toks, kuris niekuo kitu vadovautis nebus įsipareigojęs, vien tik įsitikinimais, sąžine, tikėjimu ir savo idealais. Įdomi susiklostė situacija mano gyvenimo už Lietuvos ir galimo jon grįžimo: galiu sugrįžti, bet teks sumokėti mano pilietinių pareigų jai apribojimo arba atsisakymo kainą; nesugrįžtu, kad galėčiau išsaugoti šias pilietines pareigas, nors dėl to, kad negrįžtu, praktiškai šių pareigų negaliu atlikti. Galiu grįžti atskalūnu, bet juo būti nenoriu, o sugrįžti vardan materialių dalykų tiesiog negaliu.

Gali būti, kad Papos žodžiai apie „tą ir tą“ ir apie „arba arba“ reiškia daugiau, negu mano grįžimą į Lietuvą. Galbūt jie reiškia, kad man būtų perleistas Bagdoniškis, o tai pats didžiausias dalykas – mylimosios tėviškės palikimas. Žinau, kad Papa kitados galvojo apie Hektorą Komorovskį⁴⁸, kaip apie galimą Bagdoniško paveldėtoją; pastaruoju metu Papos mintyse palankumą pelnė Henrysius Volovičius (Wołłowicz)⁴⁹. Būtent dabar Henrysius vieši Bagdoniškį, kaip buvęs Dowboro-Musnickio korpuso vyr. puskarininkis. Galbūt Papa, jausdamas senatvės našta, kaskart nekantriau nori apibrėžti savo paskutinį sprendimą dėl Bagdoniškių; man ar Henrysiui? Labai gali būt. Arba – arba. Atsakymo iš manęs Papa nesulauks.

1918 metų rugpjūčio 7 d.

Trečiadienis

Šiandien teismo posėdyje pirmą kartą dalyvavo naujasis tarėjas Orbikas iš Dūdy (Dudy) kaimo, priklausančių Lyse valsčiui. Visiškai kitaip jį vaizdavausi, negu pasirodė iš tiesų. Jis visai ne toks jaunas, energingas ir vikrus, kokį jį įsivaizdavau iš kitų pasakojimų. Jam trisdešimt keleri metai, gal ir netoli keturiasdešimties, jis ramus, sudaro prislėgto žmogaus įspūdį, tačiau gali būti neblogas tarėjas, mat jis išlaikytas ir, atrodo, nekvailas. Ko gero, tarėjo kėdė jam bus nelengvai pasiekiamą, nes atvykti privalo 4 mylias, o savo arklio neturi.

Šiandien buvo nagrinėjamos baudžiamosios bylos, visos buvo išnagrinėtos. Bylų buvo nelabai daug, daugiausiai paprastų ir lengvų, tad posėdį baigėme maždaug 3 valandą. Vienoje byloje vėl vienas prieš kitą stojo gynėjai Goldbergas ir Lisas. Lisas gynyboje dar daro daug klaidų ir yra silpnesnis už Goldbergą tiek mitrumu, tiek vikria orientacija, tačiau vis dėlto jis turi vieną privalumą – labai kruopščiai pasirošia bylai. Šį kartą nė vienas jų nelaimėjo, mat byla buvo atidėta.

Gailiuosi, kad palieku savo Teismą. Gera man čia, o ir darbas malonus. Norėčiau, kad mano gyvenimas Kolne tęstųsi kuo ilgiau ir nusitęstų iki vėlyvo rudens. Dėl kiekvienos bylos, kuri pasiekia teismą arba yra atidedama, jaučiu tam tikrą nerimą, ar aš dar ją nagrinėsiu. Gaila kiekvienos iš jų, jei jau nebegalėčiau jų nagrinėti.

48. Hektoras Komorovskis (Hektor Komorowski) (1892–1966), sūnėnas, Kovališkių dvarininkų Zygmunto Komorovskio ir Elizos Römerytės sūnus, Vilniaus gimnazijos absolventas, Jogailaičių universitete studijavo ūkio mokslus, kuriuos nutraukė 1914 metais kilęs karas. Vedė Aleksandrą Holšteinvną (Holszteinówną).

49. Henrikas Volovičius (1894–?), seserėnas, mirusios jį gimdant Mykolo sesers Helenos ir Juzefo Volovičiaus, Dziedziłovičių dvaro, Borislavo apskr., savininko sūnus, vedęs panelę Zikus.

1918 metų rugpjūčio 8 d.

Ketvirtadienis

Teisme vėl toks didelis bylų antplūdis, kad, skelbdamas dažnesnius posėdžius, negaliu pasiekti tikslo, kad būtų daugiau išnagrinėtų nei patekusių teisman bylų. Yra priešingai. Šią savaitę, nors dar ir nepasibaigusią ir nepaisant to, kad vyksta trys posėdžiai, yra daugiau teisman patekusių negu išnagrinėtų bylų. Šiandien, turgaus dieną, kai judėjimas Teisme visuomet yra didžiausias, jau sulaukėme net 11 naujų bylų, iš jų 9 civilinius ieškinius ir 2 baudžiamuosius skundus.

Turgus šiandien buvo ypač gyvas ir gausus. Kaip paprastai šiuo metų laiku, turint omeny karo metų, čia dominavo kiaulės ir paršeliai, daržovės bei vištiena. Šiais laikais galvijų ir arklių turguje apskritai nėra, pagaliau čia prekiauti arkliais yra draudžiama ir tai vyksta tik slapta, kiemuose ir arklių prekeivių tvartuose. Tokių kaimo produktų kaip sviestas, kiaušiniai turguje gauti neįmanoma; juos superka prekiautojai tiesiai iš kaimo ūkininkų. Kolno turgaus grožis yra girių moterų rūbai. Vyrai savo regionui būdingų tautinių drabužių nedėvi, tuo tarpu kurpių moterys dar išlaikė savo apdarus; charakteringos yra jų spalvos, naminis audinys su siauromis raudonomis ir juodomis juostelėmis, tai panašu į plytų spalvą. Charakteringas yra kirpimas ir gulėjimas šių audinių, kaip ir galvos apdangalai bei papuošalai, kuriais puošiasi jaunos moterys.

Apskrities globos tarybos raštinėje šiandien buvo ypatingasis susirinkimas, sušauktas Vyriausiosios tarybos delegato iš Varšuvos atvykimo proga. Kalbėta apie reemigracijos problemas, o greičiau apie visuomeninę pagalbą reemigrantams. Buvo aptariami tokie klausimai: specialaus kredito organizavimas, aprūpinimas maistu, rudens sėja, pastatų atstatymas. Problemos vienareikšmiškai labai svarbios, o Kolno apskrčiai, ko gero, dar svarbesnės, nei kur nors kitur, nes ši apskritis yra neva labiausiai karo sunaikinta. Nors šios problemos įdomios ir reikšmingos, nebuvau viename posėdyje, trukusiam nuo 11 iki 1½ val. Pasėdėjau tik pusvalanduką ir nuėjau tvarkyti savo reikalų teisme, mat aktyviai dalyvauti svarstant šias problemas negalėčiau, pats būdamas profanas šiuose reikaluose. Pagrindiniu smuiku posėdyje griežė: delegatas, žemvaldžiai (dvarininkai), Apskrities tarybos administracijos darbuotojai su Kisielnickiu priešaky ir viršaičiai. Turiu dar pripažinti, kad šie svarstymai vienu aspektu man buvo atgrasūs, nepaisant jų reikšmingumo ir kilnumo – būtent Vyriausios tarybos delegato veiklos metodai. Jis šias problemas, apimančias tik savipagalbos ir visuomeninės organizacijos sferas, įvardijo kaip filantropiškas ir savo įžanginėje kalboje taip apibūdino Vyriausiosios globos tarybos veiklą bei pareigas pavadindamas „par excellence“ filantropiška. Tatai iškreipia visą didingos ir naudin-

gos veiklos idėją ir yra išraiška aristokratiškų veiksmų dalyvavimo bei valdymo šios didžios akcijos su kunigaikščiu Eustachijumi Sapiega⁵⁰ priešaky. Taip pasireiškia tie, kurie nuolatos galvoja apie save, apie savo įtaką, apie malonę, ne apie pareigą ir visuomeninį solidarumą, o slaptoji jų mintis yra kova su „revoliucijos dvasia“.

1918 metų rugpjūčio 9 d.

Penktadienis

Teismo posėdis. Tarėjai – Remba ir Rainko. Į darbotvarkę įtraukta 10 civilinių bylų; visose šalyse dalyvavo, todėl posėdis užsitęsė, su pietų pertrauka iki 7 val. vakaro. Didelės bylos buvo dvi, abi dėl karvių. Lisas dalyvavo keliose bylose, Goldbergas – tik dviejose, nes per pirmą posėdžio dalį, iki pietų buvo išvykęs į Staviskus ir teisme būti negalėjo. Tik paskutinėje byloje Forfai prieš Podlaską dėl karvės grąžinimo stojo vienas prieš kitą abu advokatai – Goldbergas ir Lisas. Laimėjo Goldbergas, kuris be abejonės moka daugiau negu Lisas ir gina daug mitriau bei lanksčiau, nors kita vertus šioje byloje ne tik teisė, bet ir moralė buvo toje pusėje, kuriai jis atstovavo. Prisipažinsiu, kad jaučiausi nemaloniai prieš šią bylą. Mane pasiekė gandai, kad Forfa pasakoja, jog mano teisme atseit laimi tas, kieno advokatas yra Goldbergas. Kad daugeliu atvejų iš tiesų daugiau šansų turi ta pusė, kuri turi advokatą ir gali geriau gintis – faktas ir galbūt toliau, kai turime 2 advokatus Kolne, dažniau laimės Goldbergas negu Lisas, nes Goldbergas labiau išprusęs. O aš ką galiu padaryti? Kai dėl mano santykių su ieškovais ir atsakovais, aš ne tik, kad nepalaikau specialiai kurių nors iš jų, geriau ginkluotų, bet priešingai – stengiuosi remti silpnesnę pusę ir kuo didesnė techninė persvara vienos iš jų, tuo didesnius reikalavimus keliu stipresniems, turintiems advokatą. Tačiau iš tiesų dažniau turi laimėti ta šalis, kuri yra geriau ginkluota ir tam sutrukdyti negaliu, tuo labiau kad neįmanoma kurios nors šalies skriausti vien dėl to, kad ji turi advokatą. Pagaliau teisėjo vaidmuo teismo procese, paremtam kontrdiktatoriškuoju pagrindu, yra tas, kad teisėjas ypač civilinėse bylose tik pasveria, bet neveikia ir negali pats pavirsti advokatu. Tačiau tamsuoliai to suprasti neįstengia ir nėra nieko lengviau, kaip paleisti antį, kad teisėjas remia advokatą. Nepaisant to, kad Kolne mane labai gerbia ir pasitiki mano nešališkumu, kad turiu nesuteptą vardą ir tokį didelį pripažinimą, kokį gal turi nedaugelis teisėjų, gali juk atsirasti žmonių, kurie nesibaido bet ką purvu apmėtyti ir pačią instituciją nešvariais dalykais kaltinti. O tokiems dalykams esu be galo jautrus. Todėl kai mane

50. Eustachijus Sapiega (1881–1963) politikas, nuo 1916 metų Vyriausiosios globos tarybos pirmininkas. Nuo 1919 metų pasiuntinys Didžiojoje Britanijoje, 1920–1921 metais užsienio reikalų ministras, aktyviai dalyvavo sprendžiant Lietuvos – Lenkijos konfliktą.

pasiekė gandai apie Forfos plepalus, buvau nekaip nusiteikęs. Iš anksto žinojau, kad stipresnė šalis yra Podlaska ir jaučiau, kad ji ir teisiniu požiūriu ir grynios teisybės dėlei turės laimėti, nors tai ir suteiktų Forfai pagrindo tolesniems plepalams. Ir iš tiesų Podlaska laimėjo, bet aš taip pagrindžiau motyvus ir taip aiškiai išdėščiau, kodėl nuosprendis turi būti toks, o ne kitoks ir kam galėtų turėti pretensijų Forfa, teismui taikant kitokius veikimo metodus ir pateikiant kitokius reikalavimus – kad iš teismo salės išėjau nugalėjęs, o ir pats Forfa turėjo suprasti, kodėl pralaimėjo ir ko, bei kaip iš tiesų turėtų reikalauti.

Gavau šiandien laiškėlį iš Marynios, kuri išvyksta (šiuo metu jau išvykusi) 8 dienoms pas Elvyrą į Mamylus. Leidimą ji gavo. Bus didžiulis džiaugsmas joms abiems susitikti tiek laiko nesimačius! Elvyra jau pora mėnesių ir vėl nėsčia. Vilniuje viešėjo Elizka Komorovska⁵¹ su Hektoru, kuris taip ir liko toks pats beidėjinis ir „tvarkingas“ karjeristas, koks ir buvo. Be abejo, dabar galvoja apie vedybas, aišku, su turtinga nuotaka.

1918 metų rugpjūčio 10 d.

Šeštadienis

Šią dieną teisme buvome vieni du su Raniku. Mientkievičius su Stepuliu iš pat ankstutėlaičio ryto visai dienai išėjo žvejoti. Lomžos apygardos teismo pirmininkas paaukštino Raniką ir jis tapo raštininku. Jo atlyginimas 187 markių ir 50 pfeningų (iki šiol būdamas sargu kas mėnesį gaudavo 125 markes, tad dabar gaus 62 markes ir 50 pfeningų daugiau). Ranikas, patenkintas ir atlyginimu, ir paaukštinimu, kaip ten bebūtų, tapti raštininku yra šiek tiek svarbiau negu sargu, o ateity šios pareigos atveria kelią galimam paaukštinimui iki teismo sekretoriaus. Raniko sargo vietą turi užimti toks Roginskis, jaunas bernelis, Kolno ūkininkų sūnus, Raniko draugas. Manęs Remba prašė, kad šią vietą perleisčiau jo sūnui, bet aš pirmininkui pasiūlysiu Roginskio kandidatūrą, nes jam tai esu pažadėjęs. Rembos nenoriu ne dėl to, kad jis žydas, bet kiek jį pažinau per pamokas, kurias lanko pas Stepulį, yra užsispyręs ir suktas, netinkantis tarnybos disciplinai ir lankstumui. Šiandien teisme apklausiau liudytojus ir nukentėjusiąją Paulino Murachos byloje, kuris kaltinamas išprievartavimu, gašliu poelgiu, 10-metės mergaitės Marianos Kravčyk išžaginimu.

Mėgstu teisėjo darbą, bet nenumoju ranka į faktą, kad šiandien, esant ūkiniam perversmui, teismo, besivadovaujančio teisėtvarka, veikla, kuri pritaikyta seniems

51. Eliza Komorovska (Komorowska) (1871–1961), Mykolo Römerio sesuo, 1891 m. išteikė už grafo Zygmunto Komorovskio, Kovališkių dvarininko.

ekonominiams-visuomeniniams santykiams, yra visiškai bergždžia, mat remiasi elementais, kurie liovėsi buvę gyvais veiksniais ir tapo mirusia fikcija. Tai neginčijamas faktas atsižvelgiant į visą eilę atsitikimų ir civilinės teisės sritis. Napoleono civilinis kodeksas, labai logiškas ir tikslus kūrinys, pagrįstas privačios nuosavybės ir piniginių-prekinių mainų principu – kasmet karo sukury ir jos sukeltos revoliucijos ūkinėje santvarkoje, tampa vis didesne atgyvena. Nuolatos kas žingsnis yra didžiulė disharmonija tarp gyvenimo ir ūkinių poreikių bei įstatymų ir teisingumo. Kai dėl nuostolių, įvairių kompensacijų, įvairių eksploatuojamų daiktų – nėra jokio mato, nes pinigai, kuriais šie dalykai formaliai skaičiuojami – prarado šią savybę. Tas pats pasakytina ir apie tokias sritis, kaip dalybos, valdymo teisę iki gyvos galvos, alimentus. Formalūs ekvivalentai neatitinka net mažiausiu laipsniu tikrojo mato, paveldėto turto mokesčių taisyklėse, pardavimai iš varžytinių ir t. t., kurie anksčiau buvo reguliatoriai ir teisėje formaliai ir toliau jais išlieka, iš tiesų visiškai neatlieka savo vaidmens. Vadovaujamės jais, nes taip liepia Kodeksas, bet iš tiesų jie neatlieka teisingumo funkcijos ir nereguliuoja poreikių, taip, kaip tą daryti buvo sukurti.

1918 metų rugpjūčio 11 d.

Sekmadienis

Kaip ir kiekvieną sekmadienį – ryte sudariau nagrinėtinų bylų, susikaupusių per savaitę, darbotvarkę. Tų bylų, imtinai su atidėtomis, per savaitę susikaupė 36 – gerokai daugiau negu išnagrinėtų ir tų, kuriose paskelbtas nuosprendis. Nors rugpjūtį, teismo posėdžių visas komplektas ir labai daug jų numatyta rugsėjį (viena rugsėjo savaitė pilna nuo pirmadienio iki sekmadienio skirta teismo posėdžiams), visos darbotvarkės yra užpildytos, o rugsėjį irgi, todėl kitą sekmadienį jau man rugsėjo darbotvarkių nepakaks ir teks bylas skirstyti spalio mėnesiui. Šiandien parašiau raštišką nuosprendį Kaminskio su Parda byloje, kurioje nuosprendis buvo apskelbtas penktadienį; Goldbergas turi Pardos vardu pateikti apeliaciją; ieškovui atstovavo Lisas ir bylą laimėjo; tuomet Goldbergas nedalyvavo byloje, nes buvo išvykęs į Staviskus; o šiuo metu šiai apeliacijai skiria daug dėmesio, nes bet kokie laurai, skirti jo konkurentui Lisui, neduoda jam ramybės.

Po pietų su Stepuliu susirengiau ilgėliau pasivaikščioti. Nuėjome į Vincentus (Wincenty) ir ten užsukome pas Kociką, kuris jau persikėlė į naują, nusipirktą mūrinių namą. Abu Kocikai yra be galo vaišingi ir nuoširdūs, visada, kai juos aplankau. Kocikienė, jauna kurbė, labai jautri garbei ir aukštiems rangams, kuri turi daug ambicijų vyro užimamam postui ir pažintims, mano, kad asmeninė pažintis su teisėju yra didžiulė garbė, o kai jos dar rankytę pabučiuoju, tai net tirpsta iš pasitenkinimo.

O ponja viršaitienė turi mielą, gražią rankelę bučiavimui. Ji šaudo akytėmis ir neriasi iš kalio būdama kuo vaisingesnė. Šiandien per vizitą *ex promptu*⁵² su Štepuliu gavome pavakarių patiekalą iš kiaušinių ir skanios arbatos iš samovaro su vyšnių sultimis. Kocikai mane primygtinai kvietė dar bent 2 kartus iki išvykimo užsukti pas juos, prieš tai pranešus vizito datą, o paskutiniam, atsisveikinimo susitikimui turi būti specialiai man pagaminta žąsis. Kocikas suorganizavo vežimą, kuris mus nuvežė į Kolną. Gražus buvo vakaras ir grįžimas namo. Gaila man Kolną palikti. Per metus suaugau čia su žmonėmis, tapau mylimas, jaučiuosi išaukštintas ir savas. Lomžoje neturėsiu tokio posto ir žmonių, kuriuos Kolne, kurpiuose, radau.

1918 metų rugpjūčio 12 d.

Pirmadienis

Vakaruose didžiulis prancūziškas – angliškas – amerikietiškas puolimas anaip tol dar nepasibaigė. Nuo liepą įvykusio lūžio ties Marna, Koalicijos kariuomenė visą laiką yra viršuje. Iki šiol pozicinė linija nėra nustatyta, vokiečiai jau daug prarado Prancūzijos ir šiek tiek Belgijos teritorijose, o smūgiai pasipila vis nauji. Iš abiejų pusių – iš Vakarų ir Rytų – grėsmingi debesys plaukia link Vokietijos. Vakaruose jie yra tikslų organizacinių formų, Rytuose – jie atrodo labai chaotiški ir dar neaišku, kokiais kataklizmais ir smūgiais jie pavirs. Vokiškosios taikos kūrinys Rytuose byra į gabalus. Šia taika nieko nebuvo pasiekta. Vakarietiškuose buvusios Rusijos imperijos ruožuose, nuo Suomijos, per Baltijos šalį⁵³, Lietuvą, Baltarusiją, Lenkiją net iki Ukrainos ir Kaukazo – dar stipriai vokiečiai suleidę savo nagus, bet nėra čia jau nė vieno tvirto vokiško kūrinio, nieko, kas galėtų sujungti ir suteikti vidinės gyvybės, gebančios išlikti tokios formos, kokią suteikė vokiečiai, jei tik vokiškoji galia nulsūs. Vis dar kaupiasi audros pranašai ir, matyt, netrukus pasipils žaibai.

Kokių dar kataklizmų ir perversmų siekia Žmonija per šį karą? Neįmanoma numatyti. Rodosi tikra tik tai, kad tai nepasibaigs eiline taika, reiškiančia grįžimą į senąsias prieškarines visuomenės gyvenimo, tarptautinės, ekonominės ir kultūrinės sferose. Artėjame prie kažkokios didelės revoliucijos, kuri nebus jau vien tik politinė arba visuomeninė revoliucija, bet ir kultūrinė revoliucija, kuri pakeis iš esmės žmonių gyvenimus. Kokias katastrofas, kokius sprogimus teks patirti žmonijai, kol ši revoliucija įvyks ir kas iš tiesų įsitvirtins po jos – sunku atspėti. Greičiausiai ji neriedės klasikinio marksistinio socializmo keliu, nes socialistinio vystymosi koncepcijos pagrindo – kapitalizmo – klasikinė forma egzistuoti liovėsi.

52. Be pasiruošimo (lot.).

53. taip yra tekste.

1918 metų rugpjūčio 13 d.

Antradienis

Stepulis su Mientkievičiumi šiandien išsirengė į mišką grybauti. Stepas parnešė gražių baravykų; turėsime kelias dienas vakarienei ir dar galėsime marinuoti su actu rudeniui. Šiais laikais grybai – didelė vertybė, o čia jų, dėkui Dievui, yra daug. Kai labai trūksta maisto, o ypač mėsos – paklausa grybams tiek vartoti iškart, tiek džiovinti – yra didžiulė ir kainos, nepaisant, kad šių gėrybių pas mus pilna, laikosi aukštos. Pagaliau, šiais laikais viskas, kas tinka konservavimui, pavyzdžiui, uogos, vaisiai, grybai – yra labai brangūs. Bet gi, kas šiais laikais yra pigaus? Nėra tokių dalykų.

Iki pietų teisme sėdėjome tik dviese su Radziku. Gavome kelias bylas. Dabar nebūna dienų, kad nieko negautume. Neseniai minėjau, kad „menkstant“ pinigams, kaip formaliai naudojamų reikmenų vertybei ir esant radikaliam prekinių mainų ekonominei krizei, teismo veikla, pagrįsta Civiliniu kodeksu, kuris remiasi šios ekonomikos taisyklėmis ir jos įrankis – pinigai – daugeliu atžvilgių yra fiktyvi ir bergždžia, nepritaikyta nei tikriesiems ekonomikos, nei ūkio ar privataus gyvenimo poreikiams. Tačiau kūrybiškas gyvenimas pats laužo šią mirusią sistemą ir ieško natūralių kelių, kurie galėtų patenkinti realius poreikius naujomis sąlygomis.

Kai dėl manęs, tai vengdamas formalizmo, ne tik nesudarau kliūčių, bet dar palengvinu teismui paritaikyti senąsias teisinės formas prie naujų poreikių ir santykių. Tai daugiausia liečia įvairius teisminius tardymus dėl konkrečių dalykų, visų pirma arklių, karvių. Šie šiandien yra yra žemės ūkio pagrindas, o jų kaina pinigais kas mėnesį pakyla jau ne dešimtimis ir šimtais, bet praktiškai tūkstančiais ir net ne markių, o rublių. Eilinis arklys šiandien kainuoja jau 3–4 tūkstančius rublių, karvė – nuo 2 tūkstančių rublių. Taikos teismas riboja sumą iki 1 tūkstančio markių. Tad nėra tokio arklio arba karvės, kurios kainą Taikos teisme būtų galima prisiteisti. Tuo tarpu žmonėms labai svarbu savo reikalus tvarkyti artimame Taikos teisme ir nevykti į tolimą ir brangų Apygardos teismą, ypač šiandien, kai tokios brangios susisiekimo priemonės (vežimai, kur nėra geležinkelio). Tai ypač reikšminga ten, kur Taikos teisėjai yra teisininkai ir kur jų elgesys Taikos teisme suteikia tokias pačias garantijas, kaip ir Apygardos teisme. Taigi gyvenimas, remiantis senuoju Kodeksu, ir Teisminio civilinio proceso įstatymas rado išeities kelią. Šiais laikais, esant net ir aukščiausios karvių ir arklių kainoms, kaip ir kitų dalykų, suinteresuoti asmenys nori gauti daiktą, tad duokime karvę ir arklį natūra, ne jų atitikmenį pinigais. Nieko nereikia formalus įkainis, kai reikalaujama daikto natūra. Reikalas tik tas, kad priešinga pusė negalėtų vietoj ginčijamo daikto atiduoti jo „vertės“ pinigais pagal įkainius, nurodytus ieškinyje. Taigi nuo to apsaugoma

užimant (areštuojant) ginčijamą daiktą. Šiuo būdu galima kelti net ir brangiausią ieškinį neatsižvelgiant į kainą ir nustatant ją formaliai 1000 markių ir apsaugant ieškinį. Jeigu atsakovas turi daiktą natūra, rizika yra minimali, o garantija ta, kad atsakovui pardavus daiktą, kuriam paskelbtas poëmis, grëstų baudžiamoji atsakomybë. Galëtų jis taip pasielgti, ir siûlydamas pinigus pagal teismo įkainius, laimëtų skirtumą, tačiau pristabdo baudžiamoji atsakomybë. Šiandien bet kokią daiktą, net jei jis pateikiant ieškinį būtų įkainotas atitinkamai pagal vertę – naudingiau gauti natūra, negu taip vadinamu piniginiu „ekvivalentu“, nes, kol nuosprendis bus paskelbtas ir įsigalios, buvęs ekvivalentas nesutaps su esamu.

1918 metų rugpjûčio 14 d.

Trečiadienis

Šiandien buvo žydiškas posëdis Teisme. Abu tarėjai žydai, Remba ir Jerozolimskis. Darbotvarkėje turėjau įrašęs daug bylų, net 14, žinodamas iš patirties, kad pusë arba ir daugiau žydiškų bylų nebus išnagrinëtos, nes pusës arba susitars arba baigs ginčą pas rabiną. Taip ir buvo. Tik mažesnë jų dalis baigësi paskelbus nuosprendį, o daugumoje jų pusës arba išvis nepasirodë, arba pasirodë, bet dar prieš paskelbiant jų bylų nagrinëjimà, nusprendë pasirinkti rabino teismà ir pasišalino iš teismo salës.

Paprastai žydiškų bylų posëdžiai yra nuobodūs: dažniausiai bylos iškeliomos dël prekybinių santykių, pagrįstos kažkokiomis smulkiomis suktybėmis. Jose nėra įdomių problemų ar originalių gyvenimo pavyzdžių.

Šiandien lietuviškajame „Darbo Balse“⁵⁴ perskaičiau išspausdintà oficialų vokiečių pranešimà, kad dalis Lietuvos krašto tarybos pasiskelbë Valstybës taryba, nesusitarusi su vokiečiais ir pasipriešinusi jiems, norëdama viena pati užimti valstybës valdžios atributus⁵⁵. Vokiečiai savo pranešime atmeta lietuvių teisę į tokį išpuolį ir perimti valstybës valdžią šioje stadijoje į savo rankas. Tvirtina, kad Lietuvos nepriklausomybę vokiečiai pripažino su konvencijos išlyga ir tik šios konvencijos ribose, kai jos jau bus priimtose ir nustatytose, valstybingumą bus galima konkrečiai realizuoti. Dalis Tarybos, kaip skelbë pranešimas, ne tik pasiskelbë Valstybës Taryba, bet dar proklamavo į lietuviškàją sostà išrinkti kunigaikštį Urachà⁵⁶ ir pateikë jam atitinkamà pasiûlymà. Pranešimas dël šių, aukščiau minëtų priežasčių nesuteikia

54. „Darbo balsas“, socialdemokratų savaitraštis, leidžiamas Vilniuje 1917 XI–1919 I. Redagavo Steponas Kairys.

55. Kalbama apie 1918 VII 25 Lietuvos Tarybos nutarimà, kurį vokiečiai atmetë, remdamiesi kanclerio Herlingo raštu.

56. Wilhelm von Urachas, Viurtembergo kunigaikštis, kandidatas užimti Lietuvos sostà kaip karalius Mindaugas II.

lietuviams priežasčių perduoti sostą, nepaisant konvencijos. Iš šio pranešimo neįmanoma atkurti įvykių, įvykusių Lietuvos Taryboje. Aišku viena, kad konfliktas tarp Lietuvos nepriklausomybės ir šios erzinančiai lėtos [globos]⁵⁷, kurią Lietuvai vokiečiai nori primesti – auga ir komplikuojasi.

1918 metų rugpjūčio 15 d.

Ketvirtadienis

Perskaičiau „Nowa Gazeta“⁵⁸, kurią esu užsiprenumeravęs, žinutę apie tai, kad vokiečiai uždarė arba sustabdė dviejų lietuviškų, Vilniuje leidžiamų leidinių leidybą, už tai, kad neišspausdino vienos pranešimo. Greičiausiai kalbama apie tą pranešimą, apie kurį vakar užsiminiau ir kurį suradau „Darbo balse“. Kokių leidinių leidyba sustabdyta – „Nowa Gazeta“ nerašo. Įtariu, kad vienas jų yra „Lietuvos aidas“⁵⁹, pusiau oficialus Lietuvos Tarybos leidinys, kitas greičiausiai klerikalinis „Tėvynės Sargas“⁶⁰. Kartu skaitau laikraščiuose apie šiomis dienomis turinčius prasidėti Vyriausioje vokiečių būstinėje didžiuosius vokiečių – austrų debatus, dėl taip vadinamų pasienio šalių reikalų (taip vadinamos valstybės, besikuriančios ant buvusios Rusijos imperijos griuvėsių: Suomija, Baltijos šalys, Lietuva, Lenkija, Ukraina). Turi būti priimti sprendimai sostų šių šalių ir šalelių sostus (greičiausiai, išskyrus Ukrainą, kuri bent jau kol kas deklaruojasi kaip Žečpospolita) ir kandidatų į šiuos sostus. Į Vyriausiąją būstinę šiuo tikslu išvyko pats imperatorius Karolis Austrijietis⁶¹. Spektaklis šis yra, ko gero, betarpiškas vokiečių pralaimėjimo Vakaruose reiškiny ir reiškia juodųjų debesų kaupimąsi Rytuose. Bus siekiama greičiausiai pasiremti šiais naujais valstybių dariniais ir eventualiai jais pasinaudoti savo gynybos sistemoje. Visa tai, ko gero, turės ne kokius nors tvirtus ir aiškius bruožus, bet prieškarines⁶² tolesnių centrinių

57. Neįskaitomas žodis, greičiausiai kalbama apie kontrolę arba globą.

58. „Nowa Gazeta“ (Naujasis laikraštis), 1906–1919 metais Stanislovo Aleksandro Kempnerio Varšuvoje leidžiamas visuomeniškas-politinis dienraštis. 1906 V–1907 V cenzūros sustabdytas, ėjo pasivadinęs „Ludzkosc“ (Žmonija); 1917–1919 metais redagavo Bohdanas Straševičius (Straszewicz). Buvo laikomas vienu liberaliausių leidinių, ėjusių Karalystėje ir susijusių su Demokratinė – pažangos sąjunga.

59. „Lietuvos Aidas“, lietuvių tautininkų leidinys, oficialus Tarybos organas, leidžiamas du kartus per savaitę Vilniuje 1917–1919 redaguojamas Antano Smetonos. Tikrasis redaktorius buvo Petras Klimas.

60. „Tėvynės Sargas“, iš pradžių leistas 1896–1904, redagavo kun. Juozas Tumas-Vaižgantas. Vėliau atnaujinta leidyba 1917–1926 Vilniuje, o nuo 1919 m. Kaune kaip Lietuvos krikščionių demokratų partijos organas. Leidėjas ir redaktorius Aleksandras Stulginskis.

61. Karolis I Habsburgas (1887–1922), Austrijos imperatorius ir Vengrijos karalius (Karolis IV), paskutinis Austrijos – Vengrijos monarchijos valdovas, 1918 X 16 išleido manifestą apie monarchijos federacinį pertvarkymą, 1918 XI 11 atsisakė sosto; 1921 m. du kartus nesėkmingai bandė sugrąžinti Habsburgų valdymą Vengrijoje.

62. Greičiausiai nuo prekario, t. y. kontrakto, kurio esmė – atiduoti daiktą nemokamam naudojimui su sąlyga grąžinti kiekvieną kartą pareikalavus.

šalių organizavimuisi karui stadijų savybes. Valstybių dariniai tarnauja vokiečių interesams, tačiau, kadangi gali tokiu būdu išpešti naudos kuriant savo valstybingumą – tai labai tikėtina, jei tik koks nors revoliucijos kataklizmas, kurio net numatyti neįmanoma, nesunaikins ir nepavers griuvėsiais visos tarptautinės šalių santvarkos, kurdamas kitokius šalių bendravimo santykius.

1918 metų rugpjūčio 16 d.

Penktadienis

Posėdžio diena. Turėjo būti baudžiamasis posėdis, bet buvo toks trumpas, kad ne labai posėdžio vardą užsitarnavo. Tarėjai: Remba ir Nojda. Darbotvarkėje buvo 9 bylos, tačiau buvo nagrinėjama tik viena, Icko Baranovičiaus, kaltinamo apgavyste (išteisintas). Be to, buvo dar viena, iškelta dėl viešo kaltinimo smulkia vagyste – nepilnamečio Boleslavo Ogrodniko byla, kuri buvo atidėta neatvykus liudininkams. Be to, buvo vienos bylos, iškeltos remiantis privačiais kaltinimais – dėl sumušimo, įžeidimo, išniekinimo – visos jos buvo nutrauktos, mat neatvyko šalys ir dėl to kaltinimas neturėjo pagrindo.

Tarp šiandien į darbotvarkę įtrauktų bylų buvo net trys Fuksų prieš Paničius (Paniczami), skandalingos, keliančios Kolno žydų visuomenės pasipiktinimą ir pasišlykštėjimą. Šios bylos buvo inicijuotos gražiosios Simos Fuks skundo, apie tai rašiau birželį. Atsakydamas į Simos Fuks skundą dėl įžeidimo, Paničas iškėlė teisme 2 skundus, vieną dėl sumušimo – visai Fuksų šeimai, kitą – dėl įžeidimo – Simai Fuks. Atrodė kils tikras skandalas, tarsi didžiulė skandalo audra Kolno purvo stiklinėje. Tačiau tarėjai žydai, rabinas ir kiti žydų visuomenės svarūs veikėjai neleido kilti viešam skandalui ir po didžiulių pastangų palenkė susikivirčiusius kreiptis į privatų garbės teismą.

10½ val. posėdis buvo baigtas.

Apygardos teismo pirmininkas mane atakuoja dėl paaukštinimo Lomžoje. Pasirodo, kad nepakanka vien Apygardos teismo patvirtintos mano kandidatūros – reikalaujama dar begalės formalumų; turėjau užpildyti blanką apie save, po to turėsiu nusiųsti pareiškimą kartu su prašymu, dėl paaukštinimo skyrimo, pagaliau, turiu nusiųsti savo... gyvenimo aprašymą. Su pareiškimu neskubėjau. Kai pirmininkas man parašė, kad jo reikalaujama, po savaitės jam parašiau laišką, kuriame klausiau, kieno vardu jis turi būti adresuotas. Dabar pirmininkas man atrašė atsakymą ir prašo paskubėti. Norėčiau vilkinti išvykimą iki Visų šventųjų, arba bent jau iki spalio.

1918 metų rugpjūčio 17 d.

Šeštadienis

Rytą kartu su Stepuliu, Mientkievičiumi ir panele Boravska išsiruošėme grybauti. Todėl kėlėmės 4 ryto ir 5 išėjome į mišką, vadinamą Gorščyniakų, šalia Gorskie kaimo (už Gromadzyno). Tai nėra vienalypis miškas, tik miškų grupių ir medžių krūvelių grupė. Daugiausiai jaunų medelių, išmėtytų po skaitlingas kalveles. Pasivaikščiojimas po mišką buvo malonus, tačiau nutarę grybauti prašovėme pro šalį. Susigundę grybų gausa ir jų brangumu, būriai žmonių susiruošė į mišką, ir daugiausiai į Gorščyniaką, artimiausią ir grybais garsėjančią vietą. Nuo pat aušros Gromadzyno keliu iš Kolno ėjo virtinė žmonių nešina kreželiais. Miške buvo beveik tiek pat žmonių, kiek medžių. O, kad jau vakar žmonių minios landžiojo visą dieną po apylinkės miškus ir rinko grybus, tad šiandien jų – kalbu apie baravykus, vadinamais čia tikraisiais grybais – buvo labai mažai. Pagaliau, Stepulis ir Mientkievičius nejaučia itin didelės aistros grybauti; išėjo greičiau dėl manęs; jų svajonė vykti žvejoti, kuriai su didžiule aistra atsiduoda, kai tik turi laiko.

Šį vakarą pirmą kartą buvau taip vadinamame parke, arba Kolno miesto sode. Taip vadinasi skurdus pelkių ir durpių kampelis ties Labnos (Łabna) upeliu, esantis prie Lomžos vieškelio tarp tikrojo Kolno ir Labnos, žemiausioje gilių raistų vietoje, besitęsiančių čionai plačia juosta. Auga ten vargingų alksnių saujelė liūnuose. Iš šios saujelės alksnių, vienintelių medžių Kolne (neskaitant katalikiškų ir žydiškų kapinaičių bei buvusios pravoslavų cerkvės plantacijos), pavieto viršininkas von Cornbergas, apimtas fantazijos, sumanė sukurti Kolno miesto parką (sodą), kurio Kolnas apskritai neturėjo. Tam aplink visą pelkių su alksniais ruožą buvo iškasti gilūs kanalai, kurie keliose vietose kerta ir patį „sodą“, supilti aukšti takai iš geltono smėlio ir ant tų takų pastatyti patogūs suoleliai. Bet vargas tam, kas iš supilto tako per griovį nušoktų į žalią pievutę; galėtų įkristi ir nuskęsti klastingoje pelkėje. Ko gero, tai vienintelis „miesto sodas“, kuris savo originalumu sumuš pasaulio rekordus: sodas – liūnas; kai eini aukštai supiltais takais, gruntas linguoja ir supasi po kojomis, nes ten, apačioje, pelkė. Tačiau nepaisant to patinka man šis sodas; jis turi originalumo ir pelkiško stiliaus; turi natūralumo, kuris pasižymi ypač augmenija, vaizdu ir net pelkių kvapu ir oru. Kaip ir kiekvienas natūralus dalykas – kaip miškas, smėlis, kalnai, lygumos, ežeras, jūra – taip ir pelkės, liūnai, kemsynai turi originalaus žavesio ir savo charakteringą išvaizdą. Šis Kolno miesto parkas – liūnų ir pelkių sodas – turi ypatingą stilių. Suoliukai taip pat taip sustatyti, kad iš kiekvieno jų vis kitokio stiliaus vaizdelis atsiveria: vieni yra už Labnos srauto, kuri ties pėdomis teka, kiti atveria

vaizdą į pelkes, treti – į urvus arba skardžius, pilnus žalio vandens, kur kadaise buvo durpynai, susidarę iš taip vadinamos baltumos (baltuma – vietinis durpynų pavadinimas).

Pats neskaičiau, bet girdėjau iš Stepulio, kuris matė vokiečių laikraštyje – kad imperatoriškuose pasitarimuose Vyriausioje vokiečių būstinėje buvo priimta kandidatūra Lenkijos sostui užimti – tai Karolis Stefanus⁶³ iš Žyveco. Tai nėra netikėtumas. Didysis kunigaikštis iš Žyveco yra artimiausiai iš visų susijęs kraujo ryšiais su Lenkijos kunigaikščiais.

1918 metų rugpjūčio 18 d.

Sekmadienis

Diena buvo darganota, vėjuota ir vėsi. Netiko nei pasivaikščiojimams, nei iškyloms. Stepulis su Mientkievičiumi, planavę iškelti į Vincentus prie Pisos upės pažvejoti, su liūdesiu savo planų turėjo atsisakyti.

Prieš pietus, kaip ir kiekvieną sekmadienį, sudariau nagrinėtinų bylų darbotvarkę, tų, kurios susikauptė praėjusią savaitę. Šią savaitę buvo mažiau bylų nei praėjusią; kartu su atidėtomis – paskirstyti reikėjo 19 bylų. Tai buvo reta savaitė, kai buvo daugiau išnagrinėtų bylų negu pasiekusių teismą. Pastaruoju metu gerokai padaugėjo baudžiamųjų bylų, iš jų daugiausiai dėl garbės įžeidimo, šmeižto ir sumušimo. Tokio elgesio priežastys slypi sugrįžusių iš Rusijos išeivių ir likusių šalyje santykiuose ir nesutarimuose, mat pastarieji, vienaip ar kitaip naudojosi pirmųjų turtu.

Popietę skyriau vizitams. Aplankiau notarą Plonskį ir jo žmoną, kuri su vaikais atvažiavo iš Lomžos į Kolną vasaros atostogoms; jaunesnioji notarų dukrytė, maždaug 16–17 metų mergaitė, labai graži blondinė, ilgais nuostabiais plaukais, kurie yra didžiulis jos turtas. Vėliau su Stepuliu aplankėme daktarus Dombrovskius (Dąbrowski); be mūsų pas juos dar viešėjo: vyresnioji Šniežkovna iš vaistinės, kuri netrukus paliks Kolną ir ištėkės už buvusio Daubaro-Musnickio armijos karininko, tokio Goldmano, žydo. Pas daktarus gėrėme arbatėlę. Pagaliau pirmą kartą aplankiau senąjį kunigą Pomichovskį⁶⁴. Nors tai buvo pirmasis vizitas, labai pavėluotas, po metų gyvenimo Kolne, bet *mieux vont tard, gue jamais*⁶⁵.

63. Karolis Stefanas Habsburgas-Lotarinetis (1860–1933), didysis kunigaikštis, Austrijos–Vengrijos laivyno admiras, Žyveco turtų savininkas, I pasaulinio karo metu kandidatas į Lenkijos sostą. Iki 1918 metų buvo Mokslų Akademijos Krokuvoje prorektorius, Imperatoriaus dvaro statytinis. 1924 metais dovanojo Lenkijos Mokslų Akademijai (PAU) per 10000 hektarų žemės, taip pat ir vasarviečių gyvenvietę Zavoja.

64. Janas Pomichovskis (Jan Pomichowski), kunigas, nuo 1918 metų XII pirmasis Privačios koedukacinės gimnazijos Kolne direktorius.

65. Geriau vėliau, negu niekada (pranc.).

1918 metų rugpjūčio 19 d.

Pirmadienis

Apie šią dieną neturiu ką ir parašyti. Dirbau, kaip visada. Daugiausiai laiko skyrčiau tardymams ir net penkių areštuotųjų, įtariamųjų vagystė, apklausa. Paleidau juos visus, nes nebuvo jokių nusikaltimo pėdsakų, o vienintelė sulaikymo priežastis buvo ta, kad jie visuotinai laikomi vagiškais ir yra teismo stebimi dėl kitų vagysčių. Į teismą buvo perduotos tik dvi bylos. Vakare mane pakvietė notaras Plonskis arba tėlei ir užkandai prie degtinaitės. Prie degtinės buvo kiaušiniai, grietininis sviestas iš Borkovskio, jautiena šalta ir dešra. Pastaroji, kuri dar iki šių metų buvo labai įprasta prekė Kolne ir už svarą mokėta po 3 markes ir gauti jos buvo galima visur, staiga labai pabrango ir tapo reta prekė, o per pastaruosius pora mėnesių visai dingo iš prekybos. Dabar Kolne jos gauti neįmanoma; smaguriai ją retkarčiais iš Staviskų kokia nors proga parsiveža. Pagaliau, toks likimas visų maisto prekių: staiga pabrangsta ir dingsta iš prekybos. Turiu praėjusių metų spalio kainas, mat visą spalį į užrašų knygutę užsirašinėju išlaidas. Tada atrodė, kad kainos aukštos, bet viską buvo galima gauti; dabar praėjusio spalio kainos rodosi pasakiškai mažos. O jei dar karas užsitęs, po metų su pavydu galvosime apie nūdienos kainas kaip apie labai mažas. Praėjusiais metais, spalio mėnesį, dar buvo galima nusipirkti, pavyzdžiui, sviesto turguje. Jis kainavo 4 markes 50 pfenigų, dabar gi 8–9 markes ir tik pasvajoti belieka, kad būtų įmanoma jo nusipirkti. Reikia ieškoti jo tarsi paparčio žiedo, o nesunkiai įsigyti galima tik sviestą, kurį kasdieniam vartojimui suplaka žydaitės. Jos tik tuo užsiima, bet už svarą tokio daikto tenka suploti 10 markių. Spalio mėnesį gaidys arba višta kainavo 5–6 markes, dabar gi 15–20 ir visa kita panašiom proporcijom. Mėsa pabrango praktiškai dvigubai ir tapo labai reta.

1918 metų rugpjūčio 20 d.

Antradienis

Buvau Lomžoje. Nuvažiavau ten ankstėlaitį rytą su notaru Plonskiu, praleidau maždaug 3 valandas ir vėlyviems pietums grįžau į Kolną.

Su pirmininku Filochovskiu Lomžoje nesimačiau. Kai buvau Apygardos teisme, pirmininkas buvo posėdyje. Kalbėjausi tik su sekretoriumi Stembrovičiumi (Stembrowicz), kuris pagaliau apie viską, kas vyksta Teisme, yra geriausiai informuotas, tad iš jo galima viską sužinoti. Dėl mano paaukštinimo aišku nieko nauja, mat tik vakar iš Kolno išsiunčiau paštu pirmininkui reikiamą prašymą ir gyvenimo aprašymą. Kai mano prašymas bus gautas, tik tada į teismą Varšuvoje bus perduotas atitinkamas pareiškimas dėl mano nominacijos. Jis nukeliaus į Apeliacinį teismą

Varšuvoje, iš ten į Teisingumo ministeriją, iš ten per ministrą pirmininką į Regentų tarybą. Po nominacijos jos aktas, tuo pačiu keliu keliaudamas per visas institucijas, sugrįš į Lomžą. Dar galima tikėtis mėnesio, jeigu ne dviejų, kol galėsiu perimti šį postą. Įtariu, kad keliaudamas per šias institucijas ne vieno dėmesį atkreips mano gyvenimo aprašymas, kuris, nors ir išdėstytas gražiai per 4 puslapėlius, atskleidžia ištis neįprastus gyvenimo kontrastus ir eigą, nors visiškai neminiu asmeninio gyvenimo, kuris taip pat mano jaunystėje, net iki šio karo, buvo kupinas neįprastų išgyvenimų. Turtingų žemvaldžių sūnus iš aristokratiškos Lietuvos šeimos, Peterburgo pravoviegas⁶⁶, vėliau paryžietis, radikalaus dienraščio, sukėlusio spaudos politinę procesą, leidėjas ir redaktorius, Lietuvos tautinio atgimimo istorikas, mylintis tautą, nors ši iš liaudies masių kilo ir besivystydama prieštaravo lenkų žemvaldžių tradicijoms, priesaiką davęs advokatas Vilniuje, karštai palaikantis Pilsudskio nepriklausomybės žygį, mat su juo siejęs Lietuvos išlaisvinimo idėją, 1915 metais besibraunantis per Rumuniją ir Vieną pirmojon fronto linijon į I Lenkijos legionų brigadą, jos eilinis, pagaliau per legionų krizę internuotas Ščypiorne ir iškart po to – Karališkasis Lenkijos teisėjas. Nekasdienis likimas. Galbūt tose institucijose, į kurias nominacijos byla pateks, niekas ir neskaitys mano gyvenimo aprašymo. Tačiau jeigu perskaitys, tai nors vieniems gali jis patikti spalvingumu ir gyvenimišką jėgą, pulsuojančia troškimu siekti idealo ir jo vardan veikti, kitiems tuo tarpu – o jų tarp Lenkijos valdžių yra tikriausiai daugiausiai – bylos apie mane blogai, kaip apie neramią asmenybę, turinčią polinkį į radikalizmą ir aspiracijų perversmams.

1918 metų rugpjūčio 21 d.

Trečiadienis

Baudžiamųjų bylų posėdis. Tarėjai: Remba ir Cielošcykas. Apskritai nelabai mėgstu baudžiamąsias bylas, o šios dienos buvo ypatingai nuobodžios. Taikos teisme baudžiamosios bylos dažniausiai iškeltos dėl: sumušimo, šmeižto ir garbės įžeidimo. Retai kada pasitaiko įdomesnė ir rimtesnė byla, turinti ištis kokią nors vertę. Paprastai, ypač iš šių trijų minėtų kategorijų, tėra kažkokie asmeniniai sąskaitų suvedinėjimai, kilę iš savitarpio barnių ir pykčio, smulkių žmogaus aistrų atgarsiai. Šios dienos bylos buvo ypatingai bjaurios ir bevertės. Keliose bylose teismo darbas buvo vien nustatyti, kuri pusė išsakė daugiau bjaurių žodžių, iš kurių karaliavo „kurva“. Ištis nedėkingas tai darbas. Pastaruoju metu šios grupės – sumušimai, šmeižtas, garbės įžeidimas – baudžiamųjų bylų skaičius negirdėtai išaugo, tad esu priverstas

66. Imperatoriškosios teisės mokyklos Peterburge absolventas.

dažniau rengti jų posėdžius. Civilinėse bylose paprastai matomi tam tikri visuomenės ypatumai, kurie yra nematomi baudžiamosiose bylose. Tik viena byla šiandien buvo reikšmingesnė – dėl vagystės, sąlyginai dėl bulvių, iškastų svetimoje žemėje, pasisavinimo. Pirmą kartą per visą savo teisėjo praktiką visiškai išnagrinėjęs bylą ją nusiunčiau pas prokurorą.

Vakar Lomžoje girdėjau, kad Taikos teisėjo vieta Kolne man išvykus negreit bus užimta. Labai trūksta kandidatų į laisvas Taikos teisėjo ir teismo tardytojo vietas, ypač mažuose provincijos miesteliuose. Ir nėra ko stebėtis. Kadangi viskas taip brangu, teisėjo atlyginimo pragyventi nepakanka, ypač tiems, kurie turi šeimas. Teisininkai, kurių dabar, sugrįžus išseiviams iš Rusijos, netrūksta, ieško tik notaro darbo, be to dar veržiasi į advokatus. Toks Volodkievičius, buvęs Taikos teisėjas Ostrovėje (Ostrow), dabar advokatas Lomžoje, per pirmąsias dvi advokato praktikos savaites surinko 1900 markių, o būdamas Taikos teisėjas gaudavo 700 markių per mėnesį! Pačioje Lomžos apskrityje yra 4 laisvos teismo tardytojų vietos (Ščiučine, Kolne, Ostrolenke ir Ostrovėje) ir 2 Taikos teisėjų vietos (Mazowieckie ir Kolne). Ir yra tik vienas kandidatas – teismo tardytojo vietai Ščiučine. Tad Kolne greičiausiai ilgesnį laiką teisėjo pareigas eis pavaduojantis Stachelskis.

1918 metų rugpjūčio 22 d.

Ketvirtadienis

Gavau laišką nuo Marynios, kuri ką tik sugrįžo iš Mamylų, kur pas Elvyrą viešėjo apie savaitę. Aišku, labai laiminga savo viešnagė. Pats įsivaizduoju, kokia buvo abi pusė laimė, kai po 3 nesimatymo metų Marynia galėjo su Elvyra pasimatyti. Siunčia Marynia saujelę žinių iš tenai. Elvyra metų pabaigoje tikisi vėl gimdyti. Du jų vaikai – Hela⁶⁷ ir Andžėjus⁶⁸ – yra sveiki ir puikiai atrodo; turi būti labai mieli vaikučiai. Steponas (Stefanas)⁶⁹ nieko neveikia; Marynia yra pasipiktinusi jo veltėdyste. Tai, savaime aišku, turi neigiamos įtakos jų materialiniam gyvenimui, mat tenka jiems gyventi iš grynųjų pinigų, o viskas taip brangu ir, nors jie gyvena kaime, turi

67. Helena Miečkovska (Mieczkowska) (1911–?), Stepono ir Elvyros dukra, 1931 m. baigė Seserų nazariečių gimnaziją Vilniuje, ketvirtajame dešimtmetyje dirbo privačia mokytoja ir bibliotekininke, suorganizuotoje globojant „Pochodnia“ Zarasuose.

68. Andžėjus Miečkovskis (Andrzej Mieczkowski) (1913–?), Stepono ir Elvyros sūnus, Jėzuitų ordino Vilniuje gimnazijos absolventas, nuo 1934 m. Kauno universiteto humanitariniame skyriuje studijavo filologiją. Sovietų ir vokiečių okupacijos metu gyveno Vilniuje. Tolesnis likimas nuo 1945 metų nėra žinomas.

69. Steponas Miečkovskis (Stefan Mieczkowski) (1881–?), pagal profesiją ūkininkas, 1909 m. vedė Elvyrą Römerytę, ilgus metus dirbo dvarų valdytoju, tarp jų ir Prušanovskių (Pruszanowskich) Bielčiuje ir Vionzoviece, nuo 1936 m. su žmona gyveno atskirai, 1940 m. buvo išsiųstas į Kazachstaną. Tolesnis likimas nežinomas.

viską pirktis, tarsi mieste gyventų. Steponas norėtų parduoti kažkiek miško, kurį turi Vionzoviece (Wiązowiec), tačiau Elvyra prieštarauja. Visi mano prieškariniai dienoraščiai, ačiū Dievui, išliko ir yra laikomi saugioje vietoje Minske⁷⁰. Mano mylimas šuo Brisius gyvena, tačiau yra baisiai liesas, nes Elvyra neturi kuo jo pašerti. Miečkovskiai būna Mamylove pas Kazį Volodkevičių⁷¹, kuris, sako, nelabai patenkintas jų buvimu, juolab kad Lovcevičiai (Lowcewicz) yra tušti; Elvyra norėtų persikelti į Lovcevičius, bet Steponas svyruoja, mat Mamylove turi draugiją ir kortas. Mano namelis (miško sarginė) Vionzoviece (Wiązowiec) yra geros būklės. Gyvena ten Kazio girininkas. Štai saujelė žinių apie Elvyrą iš mano mylimo Vionzovieco.

1918 metų rugpjūčio 23 d.

Penktadienis

Teismo posėdis. Tarėjai: Remba ir Orbikas. Per pirmą posėdį, kuriame dalyvavo tarėjas Orbikas, negalėjau gerai suprasti jo vertingumo, mat buvo baudžiamosios bylos posėdis. Tuo tarpu šiandien, civilinės bylos posėdyje įsitikinau, kad iš mano tarėjų Orbikas bus didžiausia jėga, galbūt nusileidžianti tik Rembai. Kolno teismui Orbikas yra puikus radinys. Daug aukščiau jį vertinu negu Cielošczyką, kuris nors per pirmą posėdį ir paliko gerą įspūdį, tačiau, kaip vėliau įsitikinau, per daug išprusęs nėra.

Šiandien buvo labai mielas ir įdomus posėdis. Svarstytos kelios įdomios, nekasdieniškos bylos, reikalaujančios daug darbo, tačiau suteikiančios teisėjo protui ir juslei dėkingą veikimo lauką. Darbas vyko sėkmingai. Kai yra įdomi tema, negaila nei darbo, nei laiko. Po tokio nuobodaus trečiadienio baudžiamųjų bylų posėdžio, šiandieninis civilinis posėdis, nors ir reikalaujantis daug darbo, buvo tarsi pramoga protui ir atgaiva nervams. Civilinės bylos yra sudėtingesnės ir painesnės už baudžiamąsias, tačiau gerokai malonesnės. Posėdis truko nuo 10 val. Iki 4½ po pietų be pietų pertraukos. Buvo 11 bylų, ir trys nebuvo išnagrinėtos, nes nepasirodė pusės.

Mėgstu posėdžius, per kuriuos yra nagrinėjamos kurpių bylos. Mėgstu ir vertinu šiuos žmones, kurie pasižymi charakteriu ir individualumu.

Kurpių pavardės ir jų gyvenvietės yra originalios. Šiek tiek šią temą pagvildensiu dienoraštyje ir, kad ir mėgėjiškai, prikaupsiu šiek tiek medžiagos. Labai paplitęs reiškinys – vienodi kaimo ar gyvenvietės pavadinimai ir žmonių pavardės. Tad peršasi išvada, kad girių gyvenvietės kilo iš genčių ar giminių pavadinimo. Iki šiol daugiausiai

70. 1915 m. gegužę, kai Mykolas Römeris apsisprendė vykti į Galiciją į Lenkijos legionus, savo dienoraščius atidavė saugoti Elvyrai Miečkovskai, tuomet gyvenančiai Vionzoviece.

71. Kazimieras Volodkovičius (Kazimierz Wołodkowicz) (apie 1882–1918), Juzefo ir Lucijos Tukaletės (Tukała) sūnus, dvarininkas, nušautas valstiečio savo dvare Mamylove.

kaime gyvena žmonės, kurių pavardė tokia pati, kaip ir kaimo pavadinimas, nors jau dalis jų ir išsiskirstė. Pavyzdžiui, Cielošćykus, Charubinus ir Kozlus surasime ne tik Cielošćės, Charubinų ir Kožle (Kožle) kaime, bet ir šio valsčiaus apylinkės kaimuose. Tas pats kaimo ir pavardės skambesys nėra vien tik girių savitumas. Tą patį galime pastebėti ir kaimyninėje Ščiučino apskrityje, kur daugelis žmonių – šlėktos. Panašumas šlėktiškų Ščiučino apskrities gyvenviečių su kurpių gyvenvietėmis giriose yra toks, kad kaip ir pirmosios atsirado iš čia atsiradusių kolonijų, o antrosios kūrėsi palyginus neseniai su vis naujomis gyvenvietėmis senovės giriose. Kurpių vietovės yra kilusios iš kolonijų (gal ne tiek atvykėlių iš šalies, kiek iš Ščiučino apskrities šlėktiškų gyvenviečių), kurios Girioje buvo kuriamos atskirų šeimų ar individų, veikiausiai todėl gyvenviečių pavadinimai taip dažnai sutampa su žmonių pavardėmis. Tuo požiūriu padarinys buvo toks pats, kaip ir kuriantis kolonijoms atvykusiųjų iš šalies, kaip kad šlėktiškoji sėslija Ščiučino apskrityje, pratęsianti Palenkės mozūrų kolonizacijos iškyšulį buvusiose lietuvių (jotvingių) žemėse. Kalbant apie socialinę struktūrą ir psichinį (etninį) tipą – kurpių bendruomenė iš esmės skiriasi nuo kaimyninės Ščiučino krašto šlėktiškosios, tačiau tuo vienu požiūriu – gyvenviečių pavadinimų sutapimu su pavardėmis – jos yra panašios, nes sėslijos ir čia, ir ten atsirasdavo, kuriantis naujoms kolonijoms – Kurpiuose neliestoje girioje, šlėktiškoje kolonizacijoje – imigruojant. Kad gyvenviečių pavadinimai taip gausiai sutaptų su pavardėmis, kaip čia stebiu, nėra man tekę girdėti nei Lietuvoje, nei Baltojoje Rusijoje.

1918 metų rugpjūčio 24 d.

Šeštadienis

Šiandien Teisme vyko šeimyniniai pasitarimai. Šešios bylos buvo paskirtos šiai dienai. Be to nieko ypatinga neįvyko.

Grįžtu dar prie kurpių pavardžių. Rašau juos chaotiškai, be sistemos, taip, kaip jos mano užrašų knygutėje surašytos. Taigi pirmiausia saujelė tokių pat pavardžių ir vietovardžių: Gietki (kaimas) – Gietek (pavardė); Kuzie (kaimas) – Kuzia (pavardė); Koziol (kaimas ir pavardė); Ptaki (kaimas) – Ptak (pavardė); Cieloška (kaimas) – Cielošćyk (pavardė); Charubiny (kaimas) – Charubin (pavardė); Tyček-Noski (kaimas) – Nossek (pavardė); Vaški (Waszki) (kaimas) – Vaškievič (pavardė); Dudy (kaimas) – Duda (pavardė); Ksepki (kaimas) – Ksepka (pavardė); Pieklik (kaimas ir pavardė); Bončki (Bączki) (kaimas) – Bonček (Bączek) (pavardė); Čynskie (Trzcinskie) (kaimas) – Čynski (Trzcinski) (pavardė) ir daugelis kitų. Ne visų kaimų ir gyvenviečių pavadinimai sutampa su pavardėmis. Yra tokių, kurių tarp pavardžių nesurasi. Tarp jų yra tokios didelės Girių gyvenvietės, kurios kaip įtariu, turi būti labai senos, nepriskirtos naujo-

sioms, susikūrusioms paskutiniaisiais amžiais, kaip štai pirmiausiai Turoslis, galbūt dar Lyse (jau neminiu Girių gyvenviečių, nepriklausančių mūsų teismo apskrčiai, pavyzdžiui, vieno didelio kurpių centro – Myšynieco). Taip vadinamojoje šlektiškoje Ščiučino apylinkėje pavardžių ir gyvenviečių pavadinimai kitaip susiformavę; ten pavardės turi galūnes „ski“ ir todėl skamba panašiai kaip gyvenviečių pavadinimai, pavyzdžiui, Kielcze (gyvenvietės pav.) – Kielčevskis (pavardė), Filipki (gyvenvietė) – Filipkovskis (pavardė) ir t. t. Apskritai šlektų pavardėms būdinga galūnė „ski“, o kurpiuose tai retenybė. Tik toje Červonės valsčiaus dalyje, kuri betarpiškai priglunda prie Ščiučino apskrities (kaimai Pachučyna, Černice ir galbūt Gromadzynas) – populiarios pavardės, su galūne „ski“, bet ten ir žmonių tipažai (būdingi didžiuliai ūsai) yra panašesni į Ščiučino šlektas, negu į girių kurpius. Dar apie tai pakalbėsiu.

1918 metų rugpjūčio 25 d.

Sekmadienis

Kolno apylinkėse šeimos sutūpė ištisais lizdais. Pats Kolnas, kaip ir aplinkiniai kaimai, tarkime Červonė ir Zabelė, turi po kelis tokius lizdus. Kolnas, tiesą sakant, yra iš dalies miestas, iš dalies didžiulis kaimas; turi turgavietę ir prekybos vidurmiestį, apgyventą miestiečių – žydų, besiverčiančių prekyba, ir tarnautojų; be to, visos klasės valstiečių žemdirbių, turinčių savo žemę. Laukų plotai, priklausantys Kolnui (ne miestui, tik privatiems ūkininkams) – yra dideli. Tie ūkininkai gyvena ir turi savo sodybas iš dalies pačiame Kolne, jo pašaliniuose kvartaluose ir paribiuose, dalis jų užima 2 priemiesčius – Labną ir Aleksandrova. Atskirų ūkininkų yra labai gausu, tačiau pavardės kartojasi tos pačios. Ta šeimų viena pavarde daugybė rodo, kad priklauso jos kelioms pirminėms didžiulėms šeimoms, iš tikrųjų sudaro kelis pagrindinius branduolius. Plačiausiai išsiplėtę yra: Koščieleckiai, Pomichovskiai, Kulonovskiai, Pikulinskiai, Stachelskiai, Kubrakai, Ruchalos, Ranikai, Jezuskai. Pirmą tų pavardžių grupę su baigme –skis skamba šlektiškai, supanašėdamos su šlektiškos kurties pavardėmis Ščiučino krašte ir skiriasi nuo pavardžių Kurpiuose, kur neaptinkame tokio „skis“ pavardės telkinio. Kadangi Kolnas guli pačioje kurpių kurties pabaigoje, besiribojančioje su šlektiškais naujakuriais, būtų galima spręsti, kad su tų šeimų asmenimis prasiskverbėdavo taip pat ir kolonizacinė kurtis, kuri masiškai apspito Ščiučino apskritį. Tačiau manau, kad taip nėra. Nė viena tų šeimų nėra šlektiška. Veikiausiai reikėtų manyti, kad baigmė „skis“ sudaro tik gan naujos formacijos priesagą, prikabinant prie atitinkamų pavardžių pirmykščios paprastos šaknies. Kai kuriose pavardėse tai galima teigti kategoriškai: antai „Stachelskis“ yra sudarytas iš „Stachelekas“. Iki dabar vieni vadinami „Stachelskiais“, o štai kiti, kar-

Kolno. Torgowy rynek, lewa strona.
Кольно. Базарная площадь, левая сторона.



Kolno turgaus aikštė. Kairė pusė. 1918 – 1919 m., Kazimiero Szczechuros kolekcija.
Reprodukcija iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvėje Mokslinės bibliotekos, sygn. 11409, t. II.

tais tikri broliai arba tėvai, yra dar „Stachelekai“. Nors tų Stachelskių-Stachelekų yra Kolne galybės, tačiau tai nėra šeima išimtinai ir tikrai kolnietiška, kaip Pikulinskiai, Kulongovskiai, Koščieleckiai, Ponichovskiai, kurių už Kolno neaptiksime. Stachelekų knibždėte knibžda ypač Turoslės valsčiuje, kur dar toji pavardė neįgavo baigmės „skis“, o jos yra išsidėsčiusios taip atitolusiuose kurpių kurties pakraščiuose, kaip Ostrolenke (pirklys Francišekas Stachelskis, anksčiau tarnautojas, miesto kasininkas Kolne, šiuo metu mūsų teismo tarėjas, yra atvykęs iš Ostrolenkos). Atrodo, kad naują priesagos „skis“ kilmę galima atsekti ir kai kuriose tos grupės pavardėse, kaip ypač pavardėse „Pikulinskis“ ir „Kulongovskis“. Mat populiariai kartais galima išgirsti, kaip apie juos kalbėdami vadina tiesiog „Pikuliais“ ir „Kulongais“. Pomichovskių ir Koščielevskių atveju tokio sutrumpinimo niekada negirdėjome.

1918 metų rugpjūčio 26 d.
Pirmadienis

Šiokiadieniais neturiu laiko nuobodžiauti. Darbo visuomet pakanka, užvedama nemažai bylų, o kai nėra posėdžio, praktiškai kiekvienai dienai turiu suplanavęs kokią

nors specialią užduotį – tai pasitarimą, tai liudytojų apklausą byloje, ar dar ką nors kitko. Ir taip darbingai prabėga laikas net iki vakaro, o kad dienos trumpėja ir žibalo gaila, maždaug apie 9 valandą, po kuklios vakarienės, kuri taikos metais vos vos trauktų iki šio pavadinimo, su Stepuliu einame gulti. Tačiau kasdien keliuosi vos prašvitus, kokį laiką skaitau lovoje, apie 6–7 valandą žadinu Stepulį ir keliamės.

Karo metais labai sumažėjo poreikiai. Gyveni žmogus, tarsi asketas – vienintelis gyvenimo turinys yra einamasis darbas. Ačiū Dievui, kad jo turiu ir kad jį mėgstu. To man pakanka. Jokių užgaidų neturiu, visų sugebėjau atsikratyti. Net ilgesio didesnio masto visuomeniniam darbui, savo vaidmeniui Lietuvoje beveik nebejačiu, nes turiu kažkokį nebylų pojūtį, kad bet kokie veiksmai, ypač politinėje plotmėje, tėra klaidžiojimas šalikelėmis, nes po mumis ir visur aplink verda vulkanas, kurio sproгимų ir padarinių numatyti tiesiog neįmanoma. Niekas neatspės ateities formavimosi, o visa tai, kas šiandien statoma, yra susiję su karu, menka ir netvirta. Tatai atima norą veikti, žudo ilgesį, žlugdo ambicijas. Šiandien kaip niekad anksčiau, šalia žmogiškųjų gaivalų galybės, bet kokia sąmoningos veiklos politinės energija, atrodo nusipelnė tik vieno pavadinimo: „Vanitas vanitatis“⁷². Ar kas nors nusistovės? Ar ne veltui nueis bet kokios pastangos? Gyva yra tik žmogiškoji prigimtis ir amžini jos kūno ir sielos elementai. Bet kokie kūriniai yra trapūs ir keliai yra tik šunkeliai, ypač šiandien, karo vulkano apsupty. Jei kas nors dar turi nekintamą vertybę, tai, ko gero, tik tas, kas savyje formuoja teigiamą pradą, ypač širdies ir idealo pradą, kas tai formuoja kur tik įmanoma aplink save, savo aplinkoje ir savo darbo veiklos plotmėje, kad būtų išsaugoti nuo visuotino žlugimo šie gyvi gėrio ir teisingumo pavyzdžiai, kurie siaubą keliančiais būdais ištirpsta bankrutuojant visuomeniniams santykiams ir kultūrai.

1918 metų rugpjūčio 27 d.

Antradienis

Tęsinys apie kurpių pavardes. Išvadą, kad Kolno ūkininkų pavardės, su galūne „ski“ kilo iš pirmųjų paprastųjų formų be šios galūnės ir kad jos atsirado sąlyginai neseniai, gali patvirtinti tai, kad galima pacituoti nemažai kitų pavardžių, kurios skamba labai senoviškai ir švariai, gausiai paplitusios tarp kurpių ir kad retkarčiais, kai kuriems šių pavardžių turėtojams prilimpa galūnė „ski“. Pavyzdžiui, viena iš populiariausių pavardžių, priklausanti labai skaitlingai giminei, yra Bazydlo (Bazydło) – tipiškai kurpiška pavardė. Taigi pasitaiko, nors ir nedažnai, kad ši pavardė persiformuoja į „aristokratišką“ pretenzingą formą – Bazydliński ir t.t. Tas pats pasakytina ir apie

72. Tuštybių tuštybė (lot.).

pavardę Samel – Samelski, Darda – Dardziński ir t. t. Tos priesagos „ski“ atrodo gyvos tik Kolne, na dar Červone valsčiuje, vadinasi šlėktų gyvenviečių paribyje. Pavardės Ranik, Rainko, Kubrak, Ruchala – yra būdingos Kolnui ir aplinkiniams Červone valsčiaus kaimams. Pačiame Červone ir jo apylinkėse (taip pat dideliame kaime Zabiele), be išvardintųjų, dar populiarios: Palivody (Paliwody), Pivovarscy, Bazydly ir kitos. Gироje už Pisos, labiausiai skaitlingos ir populiariausios giminės yra: Banach, Baldyga, Olender, Ruščyk ir kitos (pateikiu pavyzdžius, kuriuos dažniausiai esu girdėjęs). Atrodo, kad ypatingai Banach yra populiari pavardė, tiek už vienos, tiek už kitos Pisos pusių; Baldyga nusidriekia tolyn į Ostrolenkos apskritį. Olender, Ruščyk – būdingos pavardės, kurių, ko gero, reiktų ieškoti kažkokiuose senuose Girių prekybiniuose santykiuose ir ryšiuose su tolesnėmis apylinkėmis; eventualiai, jeigu ne minėti santykiai, tai kokios nors profesijos ir gilios tradicijos susikristalizavo šiose charakteringoje ir kurpiams būdingose pavardėse, kurios turi dar neištirtą ryšį su Olandija.

1918 metų rugpjūčio 28 d.

Trečiadienis

Teismo posėdis. Tarėjai – Jerolimskis ir Rainko. Darbotvarkėje 11 civilinių bylų. Posėdis truko maždaug iki 7 valandos vakaro su pietų pertrauka, per kurią su Stepuliu suvalgėme skanius pietus: keptą triušieną (nuostabi puota!). Iš bylų, šiandien išnagrinėtų, buvo kelios didesnės, atidėtos per ankstesnius posėdžius, tai Staviskio ir Chaberkio byla, Ruchalos ir Tyškos ir to paties Ruchalos ir Olšako. Bylų skaičiumi darbotvarkė šiandien buvo kukli, bet alsuojanti skandaluiku. Byla iškelta pagal Mystkovskos, mūsų ipotekos raštininko žmonos ieškinį, prieš ieškovę Novacką, sekvestratoriaus (mokesčių surinkėjas) žmoną dėl 17 markių 50 pfenigų už 2 ½ gabalėlio muilo. Mystkovska su Novacka, 2 tipiškos bobos-kūmutės, nors ir turinčios pretenzijų vadintis inteligentiškomis, kurį laiką buvo ištikimos draugės, viena kitos guodėjos ir patarėjos. Vėliau jų keliai susikirto ir šiandien, kaip anksčiau nuoširdžiai bobiškai viena kitą mylėjo, taip pat nuoširdžiai nekenčia. Viena kitai nė už grašį nenusileidžia; abi viena kitai jaučia pasibjaurėjimą ir pyktį ir, atrodo, joms nėra didesnio malonumo, kaip vienai kitą apkalbinėti; o kad Kolnas yra nedidelė skylė, kur kaimynas apie kaimyną žino visus smulkmenas ir vienas nuo kito, jei tik vienas kitu domisi, nenuslėps nė menkausio panagių purvo (net jeigu jas dažnai valys), o kad abi veltui leidžia laiką ir gyvena viename kieme, tai kai paleidžia liežuvių, paskaloms ir apkalboms nėra nė galo, nė krašto. Abi yra gyvi bobiško išsigimimo pavyzdžiai: viena Mystkovska, yra tipiška isterikė, kelianti skandalus namuose savo vyrui, keista, kaprizinga ir nenuspėjama savo pomėgiais; kita, Novacka, boba stora

kaip dramblys, yra girtuoklė ir keistuolė kitokia prasme; kartais kelias dienas guli su vyru lovoje, abu nesiprausę, purvini, girti nuo ryto iki vakaro; namuose laiko pasileidusią tarnaitę ir pas kurią nuolatos sėdi dar dvi tokios draugės – *excusez le mot*⁷³ – kekšės. Novacka su jomis sėdi vienose vežėčiose, geria kartu, naudojasi jomis, bet jas ir jų benkartus (nesantuokiniai vaikai – vert.) maitina. Šios dienos byla buvo taip pat susijusi su Novackių šeimyniniais santykiais. Novacka neigė paėmusi muilo iš Mystkovskos, o viena iš tų jos naminių kekšių, pakviesta Mystkovskos liudyti, tvirtino, kad muilą nusipirko pati sau. Mums buvo aišku kaip ant delno, kad muilą pasiėmė Novacka ir, kad liudytojas, mergšė Okolovska, davė melagingus parodymus, tačiau formaliai neturėjome pagrindo išnagrinėti bylą Mystkovskos nau-dai ir ją atidėjome, kol bus apklaustas dar vienas liudininkas.

1918 metų rugpjūčio 29 d.

Ketvirtadienis

Šiandien apklausiau liudytojus dviejose bylose. Be to, teisman pateko nemažai naujų bylų.

Vėl turime tik vieną advokatą Goldbergą, mat jo konkurentas Lisas persikėlė į Ščiuciną į tyrą tenyškščio teismo teritoriją, kur jau ilgesnį laiką nebuvo advokato.

Dar pateiksiu kurpiškų pavardžių. Štai saujelė pavardžių, vidutiniškai dažnai sutinkamų Giriose arba Červone valsčiuje: Kiernozek (pavardžių ir kaimų pavadinimų sutapimai būna įdomūs, pavyzdžiui Kiernozek (lenk. Kiernoz – kuils), gyvenantis kaime Svinia (šwinia – lenk. Kiaulė), Stodup (lenk. Šimtas užpakalių) (lenkų kalba skambanti bjauriai, gana dažnai sutinkama Červone valsčiuje ir berods Mažajame Plocke (Mały Płock), greičiausiai kilusi iš Lietuvos, ką gali reikšti galūnė „up“ – „upis“ – „upė“), Rybka (Vincentuose), Čyż (Giriose), Ptak (dažniausiai kaime Ptaki ties Pisa), Pliška (Giriose ir Lyse valsčiuje), Dembek (Dėbek) (Vincentuose), Malčyk (Giriose), Golaś (Gołas), Kuliś (Kuliś), Viencek (Więcek), Gzech (Grzech), Samul, Samsel, Samel, Długozima (Długozima), Smak, Sielava, Slivka, Skok, Sok, Forfa, Serovik, Vyrvas, Ksepka, Pieloch, Pielošczyk, Gietek, Kuzia, Cielošczyk, Nosek, Charubin, Duda, Darda, Pieklik, Grala, Gleba, Murach, Gviazda, Krysiak, Drenžek (Drężek), Mals (Maś), Bastek, Jerominek, Chaberek, Bonček (Bączek), Olśak (Olśak), Pośiad (Pośiad), Nadolny, Kśynovek (Krzynovek), Domurat, Malonek, Gnoza, Zajk, Zieja, Pśytula (Przytuła), Plaga, Kśyvda (Krzyvda), Krupa, Burbula, Miłosek (Miłosek) ir daugelis kitų. Giriose yra dar didelė grupė pavardžių, kurios skamba

73. Atsiprašau už išsireikimą (pranc.).

tarsi būtų kilusios iš tam tikrų profesijų ar užsiėmimų, tai Źolnierčyk (Źołnierczyk), Kovalčyk, Kravčyk, Ševčyk, Bednarčyk, Kačmerčyk, Popielarčyk, Kucharčyk ir kitos, į kurias panašios dar šios: Ruščyk, Malčyk, Šymčyk ir kitos.

1918 metų rugpjūčio 30 d.

Penktadienis

Teismo posėdis. Tarėjai – Jerolimskis ir Nojda. Posėdis buvo lengvas, truko trumpai ir iki pietų pasibaigė.

Baigiasi rugpjūtis. Tikuosi, kad dar bent jau visą rugsėį būsiu Kolne, o gal dar ir spalį – iki Visų šventųjų. Labai neskubu į Lomžą.

Kartais vakarais nueinu į Kolno „miesto parką“, suimprovizuoto Cornbergo prie Labnos. Tas vienintelis ir ypatingas „parkas“ man teikia daug grožio. Paprastai yra visiškai tuščias, be gyvos dvasios. Atsisėdu ant vieno iš suoliukų, skaitau laikraštį, į save geriu laukinių pelkių grožį. Vanduo grioviuose uždengtas baltai žalsvo pelėsiu; tarp tų griovių yra didesnės ar mažesnės žemės salelės, apaugusios piktžolėmis, didžiuliai kuokštai žydinčių pelkių piktžolių tarp „parko“ alksnių; prie pat Labnos vagos, ant supilto smėlio tako susodinta reta eilė jaunutėlaičių plonyčių kaštonų, kurie jau baigia išmirti ant pelkyno. Vakaras, tylu, jokio vėjelio, oras sunkus ir tvankus, garai lėtai kyla iš pelkių, samanų, pelkių augalų ir pelkių pelėsių kvapas – tankus ir svaiginantis kaip karštinė. Nėra toks parkas sveikas, negali tarnauti vaikams kaip žaidimo vieta, bet jis savotiškai gražus, nekalts ir charakteringas. Mėgstu čia leisti vakarus. O kaip čia gražu turėtų būti gegužę ir birželį, kai oras šiltas, kai varlės chorą savas dainas iš pelkių dainuoja.

1918 metų rugpjūčio 31 d.

Šeštadienis

Mientkievičiaus šiandien teisme nebuvo: kartu su Stepuliu ir jaunučiu Ruchala visai diena išsiruošė žvejoti. Tad raštinėje sėdėjo tik Ranikas, kuris jau yra raštininkas ir naujasis vykdytojas Roginskis. Apklausiau kelis liudytojus ikiteisminėse bylose ir priėmiau keturis naujus ieškinius. Iš esmės atsirado naujų bylų šią savaitę; daugelis jų liečia taip vadinamus reemigrantus (žmones, kurie sugrįžo iš išeivijos Rusijoje) ir tuos, kurie pasiliko šalyje ir tokiu ar kitoku būdu naudojo si jų turtu. Nesutarimai daugiausiai yra dėl žemės. Tokių bylų pastaruoju metu atsiranda tikra galybė, kuri atrodo tarsi potvynis. Nagrinėdamas tokias bylas vadovaujuosi nuostata, kad visas derlius priklauso tam, kuris pasėjo, tuo tarpu

žemės savininkui gali priklausyti tik atlygis, analogiškas į nuomos mokesčių už naudojimąsi jo žeme. Tad reikalavimą atiduoti derlių arba jo dalį todėl, kad buvo naudotasi jo žeme atmetu, nes, mano nuomone, jis nėra pagrįstas. Iki šiol tik ke-
lias tokias bylas išnagrinėjau, bet ateinančiuose posėdžiuose rugsėjį ir spalį bus
dar dešimtys analogiškų. Nepaisant tokios taisyklės, kurią užsibrėžiau ir pradė-
jau naudoti praktikoje, reemigrantai pateikia vis naujus ieškinius dėl to paties, tai
reiškia, dėl derliaus arba jo dalies atidavimo natūra už naudojimąsi žeme. Natū-
ralu, kad praktikoje ne visoms byloms galima pritaikyti vieną schemą – ir, kad
neretai daugelyje atvejų susidaro įvairūs aplinkybių atspalviai – į kuriuos taip pat
reikia atsižvelgti ir pritaikyti taisykles ir išvadas, reikalavimus ir nuosprendį. Ta-
čiau apskritai vadovaujuosi šia taisykle. Man rodosi, kad ji logiškiausia iš visų Ci-
vilinio kodekso taisyklių ir, be to, artimiausia gyvenimiškam sąžiningumui ir net
kai kuriems visuomenės, tautiniams ir etniniams principams. Ši taisyklė suteikia
teisinę persvarą pusei, kuri naudojosi žeme, prieš tą, kuriai ji formaliai priklauso.
Žiūrint visuomenės akimis tie, kurie pabėgo iš šalies, neužsitarnavo būti aukščiau
tik dėl to, kad jiems priklauso žemė, mat pasilikusieji net ir sunkiausiomis sąlygo-
mis nenutraukė gamybos, naudodamiesi neretai pabėgusiųjų paliktomis dirbtu-
vėmis. Atsižvelgiant į tai, kad kiekvienas užaugintas grūdas karo ir skurdo metais
buvo tiesiog kūrinys, skirtas viešam naudojimui, kad jį auginti buvo įsakinėjama
net iš sakyklių, kad taip liepė administraciniai potvarkiai, kad kiekvienas, kas tik
gali, dirbtų išeivių paliktas žemes, kad tik būtų pagaminta kuo daugiau duonos
ir, kad patys išeiviai turėjo naudos, mat jų žemė buvo dirbama ir nesulaukėjo per
kelerius metus – reikia pripažinti, kad bus labai daug, jeigu sugrįžęs išeivis gaus
tam tikrus nuompinigių, analogiškus žemės nuomai, atseikėtus atsižvelgiant dar
ir į aplinkybes bei naudą, kurią gavo, kai jo žemė buvo dirbama. Formaliai teisiniu
požiūriu, mano nuomone, daugiau nieko ir nepriklauso. Pas mus labai nenoriai
pateikiamos apeliacijos (nežinau, ar tik mūsų teisme dėl nusiteikimo, kad mano
nuosprendžiai yra pagrįsti ir stiprūs, ar apskritai Kolne, nepriklausomai nuo ti-
kėjimo ir mano nuosprendžių), kad tokios bylos nepatenka į Apeliacinį teismą. O
būtų labai įdomu, kokias taisykles šiose bylose taikytų Apygardos teismas. Kadan-
gi šiame teisme dominuoja endekai, nusiteikę ypač palankiai pabėgėlių atžvilgiu,
tad yra tikimybė, kad Apygardos teismas Lomžoje būtų linkęs labiau favorizuoti
reemigrantų interesus, atsižvelgdamas į jų formalią nuosavybę.

1918 metų rugsėjo 1 d.

Sekmadienis

Kelias dienas per pietus pas Chodnicką, pas kurią valgau, mačiau jauną žmogų, dvidešimt kelerių metų, labai tvarkingai apsirengusį, atrodantį inteligentiškai. Mes prisistatėme vienas kitam, bet jo pavardės neišgirdau ir nežinojau, kas jis toks. Įtariau, kad koks nors tarnautojas, iš kažkur atvykęs – gal Lomžos, o gal Varšuvos, – ko nors atlikti Kolne. Veidas jo malonus, bet pietaudami ir nepažinodami vienas kito, nesikalbėjome išvis. Vakar iš Chodnickos sužinojau, kad tai Vyriausiojo globos komiteto (Rada Główna Opiekuńcza) atstovas, atkeliavęs iš Varšuvos ir nesuradęs Litvinskio, mūsų apygardos komiteto sekretoriaus, dabar laukia jo sugrįžtančio. Iš Chodnickos dar sužinojau, kad jis buvo kare (Chodnicka įtarė, kad legionuose) ir, kad jo dešinė ranka buvo sužeista. Įtarimas dėl legionų mane suintrigavo. Šiandien su mumis jau pietavo Litvinskis ir kalbėjomės bendromis temomis. Nepaklausiau jaunojo žmogaus apie jo kariavimą legionuose. Bet, matyt, ir jis iš Chodnickos apie mane ši tą sužinojo, nes pietums besibaigiant manęs nei iš šio nei iš to paklausė, kuriam legionų pulkui priklausiau. Kai atsakiau, kad I, paklausė, ar buvau pėstininkas, ar ulonas. Tuomet dar paklausė, ar nepažįstu jo brolio, o kai pasiteiravau, kokia jo pavardė, pasakė Orličas-Drešeris (Orlicz-Dreszer). Vadinas, tai buvo mūsų kapitono Gustavo Orličo-Drešerio brolis, su kuriuo mane tiek prisiminimų ir geri santykiai kadaise siejo. Su Gustavu Drešeriu, kuris internuotas belaisvių stovykloje Werl Westfalijoje, iki šiol susirašinėju. Mane nudžiugino susitikimas su Drešerio broliu ir išsikalbėjome. Po pietų sutikau jį miesto aikštėje ir naudodamasis sekmadieniu pasiūliau pasivaikščioti Lomžos vieškeliu Borkovo pusėn. Kelias valandas praleidome vaikštinėdami ir mielai besišnekučiuodami. Rudolfas Drešeris legionuose nebuvo. Karo pradžioje buvo paimtas į rusų kariuomenę kaip kavalerijos rezervo karininkas ir išliko iki rusų kariuomenės iširimo. Ilgą laiką nieko nežinojo apie savo brolio Gustavo likimą, kuris taip pat karo pradžioje buvo pašauktas į rusų kariuomenę (buvo kitame pulke nei brolis) ir tuoj pat, naudodamasis proga ir savavališkai, kai dar vyko įžanginiai žvalgomieji veiksmai – perėjo į legionus. Gustavo Drešerio pulke, šiam dingus, buvo manyta, kad jis nukautas. Tą patį manė ir jo brolis. Tik daug vėliau jis sužinojo, kad jo brolis yra legionuose, kad priklauso Belinos⁷⁴ ulonams. Kai 1917 metais formavosi

74. Vladyslavas Belina-Pražmovskis (Władysław Belina-Prażmowski) (1888–1938), Aktyvios kovos sąjungos (Związek Walki Czynnej) narys, Krokuvos apskrities Šaulių sąjungos komendantas, Lenkijos legionų majoras ir I brigados – I ulonų pulko (beliniakų) kūrėjas ir komendantas, per priesaikos krizę pašalintas iš legionų, tarpukario metais civilis – Krokuvos prezidentas, Lvovo vaivada.

lenkiškasis Daubaro-Musnickio korpusas, Rudolfas Drešeris įstojo į šią formaciją ir priklausė jai iki tol, kol buvo išardyta Bobruiske. Iširus Musnickio korpusui nuvyko į Kijevą ir iš ten sugrįžo į Varšuvą, kur dabar turi vietą Vyriausiajame globos komitete.

1918 metų rugsėjo 2 d.

Pirmadienis

Gana įdomių dalykų vakar man papasakojo Rudolfas Drešeris. Daugiausiai kalbėjo apie Daubaro-Musnickio korpusą, apie žodinius įgaliojimų viršijimus ir prievartą, kurią vykdė kareiviai, o dar dažniau karininkai baltarusiams, gyvenantiems aplink Bobruiską, Rogačiovą, Mogiliovą, kur pagal Daubaro susitarimą su vokiečiais, korpusas laikinai stovėjo autonominėmis sąlygomis. Nors buvau tikras, kad tokie kaltinimai negali būti iš piršto laužti, pagaliau, ir pats mačiau, kaip 1915 metais per Polesės-Volynės legionų kampaniją, lenkų kareivis gali per karą būti ne mažiau už kitus savavališkas, beatodairiškas ir elgtis tarsi laukinis su nelaiminga čiabuvių tauta – vis dėlto buvau linkęs manyti, kad baltarusiškas „Homanas“⁷⁵, pataikaujantis vokiečiams ir nusiteikęs apskritai politiškai prieš lenkus, ypač prieš lenkų kariuomenės įsitvirtinimą Baltosios Rusios žemėse, perdeda, matydamas krislį nemielo lenkų kario akyse ir nekreipdamas dėmesio į akmenis vokiečių akyse, pas kuriuos protekcijos tikisi. Tačiau kelis kartus įsitikinau, kad vis dėlto ten turėjo būti blogai ir vykti žiauri prievarta. Pajutau tai kelių naivių ir paprastų kareivėlių daubarčikų pasakojimuose, kuriuos sutikau Ščiučine. Jų manymu, prievarta padaryta „ruskių“ tautai Baltojoje Rusijoje buvo visiškai natūrali. Vėliau skaičiau apie tai ir „Nowa Gazeta“, kurią reikia gerbti, kad paprastai ir be užuolankų pavadino tai vardu, kalbėdama apie viską su gailesčiu. O dabar Rudolfo Drešerio žodžiai, kurio juk neįtarsi simpatijomis baltarusiams, priešingai, jis kaip ir daugelis buvusių Lenkijos kariškių yra už lenkų nacionalizmą ir imperializmą, patvirtino man visą šios prievartos bjaurumą ir laukinį elgesį su vietine liaudimi. Ši prievarta lietė ne tik maisto rekviziciją, ką dar būtų galima kaip nors pateisinti korpuso sunkumais prasimaitinti. Buvo tyčiojamosi kur kas baisiau. Musnickio korpuse, be idėjinių kareivių ir karininkų, bandančių sukurti kariuomenę, besivadovaujančią nepriklausomybės šūkiais, susirinko nemažai visokio plauko perėjūnų ir atmatų, nemažai rusų, kurie čia ieškojo užuovėjos nuo bolševikų judėjimo, įvairių kontrrevoliucionistų, senjojo režimo ir net

75. „Homan“, 1915–1919 Vilniuje leidžiamas baltarusiškas laikraštis, globojamas vokiečių. Redaktoriai Antonas ir Ivanas Luckievičiai bei Vaclovas Lastauskis.

caro valdžios šalininkų. Pasitaikydavo, kad toks elementas, keršydamas nekenčiamai revoliucijai, vertė mokytojus ir ūkininkus po baltarusių kaimus per iškilmingas procesijas nešioti... caro portretus, kad atkeršytų revoliucionieriams. Pasitaikydavo ir žiaūros savivalės orgijų ir ūkininkų kankinimų, ir savavališkų egzekucijų. Kai kurie šių prievartų veiksmai patekdavo net į korpuso prokuratūrą. Apskritai korpusė buvo susirinkę baisūs žmonės. Tai buvo ne tiek kariuomenė, kiek įvairaus plauko gauja. Korpusas, o tiksliau atskiri jo daliniai, įvykdė kai kuriuos žygdarbius, žavinčius drąsa ir puikiu atlikimu, bet buvo suteptas taip pat purvu ir dėmėmis. Tai buvo kažkas panašaus į lisovčikus⁷⁶. Daugeliu atžvilgių užsitarnavo kaltinimo kontrrevoliucine formacija. Į korpusą įsitraukė daugybė rusų, „lenkų“, surusėjusių Rusijoje, kuriuos pritraukė ne kas kitas, o neapykanta revoliucijai ir bolševizmui – kad tik pasipriešintų bolševikams. Tokiems elementams, aišku, buvo abejingi Lenkijos reikalai. Be to, Korpusė dar buvo nemažai elementų iš legionų ir Pilsudskio, kuriems įvairiausiais būdais pavyko čion patekti: vieni jų buvo legionieriai, kadaise paimti rusų nelaisvėn, kiti bėgo iš Austrijos Lenkų pastiprinamojo korpuso; su pastaraisiais į Musnickio korpusą pateko ir mūsų kapitonas Lisas⁷⁷, buvęs Legionų I brigados I pėstininkų pulko II bataliono komendantas. Buvę legionieriai Musnickio korpusui suteikė idėjinio ir karinio svarumo. Apie patį generolą Daubarą-Musnickį Rudolfas Drešeris sako, kad tai iš pagrindų visiškai surusėjęs žmogus, tipiškas rusų generolas – karjeristas, ištikimas caro tarnas, labiau rusų kontrrevoliucionierius negu lenkų didvyris ir patriotas.

Generolas Juzefas Daubaras-Musnickis, Konstantino⁷⁸, vedusio Lolą Komorovską (Komorowska), brolis, kadaise neva pakeitė net tikėjimą (katalikišką į evangelikų, sako, net ir į pravoslavų), vien siekdamas karjeros, kad patektų į Štabo armiją. Taip apie jį pasakoja vienas jo žmonių – Rudolfas Drešeris. Ot tai gražus

76. Lisovčikai, lengvosios, nereguliosios kavalerijos daliniai, kuriuos XVII a. Subūrė Aleksandras J. Lisovskis (Lisowski). Jie pasireiškė kariniu judrumu bei vikrumu, garsėjo prievarta ir žiaurumu. Kovojo kaip samdomi Lenkijos daliniai, vėliau kitų šalių tarnyboje (ypač Habsburgų).

77. Leopoldas Lisas-Kula (Leopold Lis-Kula), Šaulių sąjungos narys, I Lenkijos legionų karininkas, 3 kompanijos vadas (nuo 1914 XII), vėliau VI bataliono vadas (nuo 1916 XII), Volynės kompanijos dalyvis, 1917 m. paskirtas į Lenkų karinę organizaciją (POW), po priesaikos krizės įtrauktas į austrų armiją, 1918 m. pavašarį paskirtas vyriausiuoju komendantu POW Ukrainoje, mirė nuo patirtų žaizdų kovoje su ukrainiečiais ties Torčinu 1919 III. Po mirties suteiktas pėstininkų pulkininko laipsnis.

78. Konstantinas Daubaras-Musnickis (Konstanty Dowbor-Muśnicki) (1857–1931), divizijos generolas, Pavlovsko karinės mokyklos ir Karo teisės akademijos absolventas (1886). Po studijų tarnavo pakaitomis reguliariuosiuose daliniuose ir teismo korpusė (tarnavo ir Kaukaze). Rusijos – Japonijos karo dalyvis 1904–1905, kur vadovavo 35-ajam Sibiro pulkui, vėliau brigadai ir divizijai. 1909 m. buvo okupacinio korpuso Persijoje vadas. 1911 m. išėjo į pensiją ir apsigyveno Varšuvoje. Per I pasaulinį karą pašauktas į kariuomenę, vadovavo 14-ajai Sibiro divizijai. Po bolševikų revoliucijos buvo paskirtas į I korpusą, kurio vadas buvo brolis Jozefas. 1918 metais grįžo į šalį ir dirbo notaru.

lenkų „tautos didvyris“! Ar gali toks Rusijos kontrrevoliucinės idėjos lisovčikas susilyginti su Pilsudskiu ir apskritai visais mūsų legionų vadais ir kūrėjais! Atrodo, kad generolas Daubaras-Musnickis buvo greičiau tik teritorinių interesų policininkas Baltojoje Rusijoje ir apskritai rusų revoliucijos priešininkas, negu nepriklausomybės riteris.

1918 metų rugsėjo 3 d.

Antradienis

Vakar po teismo posėdžio (tarėjai – Jerozolimskis ir Cieloščykas) – vakare nuvažiauju į Lomžą. Šiandien buvau ten iki 4 valandos. Nieko ypatingai įdomaus Lomžoje neišgirdau. Mano paskyrimą į Apygardos teismą kažkodėl gaubia tylą. Pristatymas į Varšuvą buvo išsiųstas tik praėjusią savaitę, todėl galima dar tikėtis, kad ne tik rugsėjis, bet ir spalio prabėgs, kol šis reikalas bus išspręstas. Neskubu labai, bet kadangi mano kandidatūra buvo paskelbta ir aš daviau sutikimą, mano ambicijos būtų užgautos, jeigu paskyrimas neįvyktų. Tikiuosi, kad tatau nenukens. Rugsėjo 17 d. į Kolną ruošiasi atvykti pirmininkas Filochovskis inspektuoti teismo ir kartu turėčiau duoti priesaiką aš ir visi kiti mūsų teismo tarnautojai (taigi sekretorius, raštininkas, tarėjai, hipotekos raštininkas). Ta priesaika man absoliučiai nepatinka. Tiek jau to, kad Regentų tarybos išleistas potvarkis yra reakcingas. Pirmoji civilinė „iškilminga priesaika“, priimta tarnautojų, kurią pernai visi atėję į tarnybą, davėme, buvo pakeista tikėjimo priesaika. Šis požiūris man turi antraeilę reikšmę. Skaudžiau yra tai, kad ši priesaika formaliai reiškia atsidavimą Lenkijai. Man labai sunku prisiekti ištikimybę Lenkijai, Tėvynei, kadangi Tėvyne mano sąžinėje išlieka Lietuva; Lenkijoje būnu tik laikinai ir tarnauti jai noriu tik teisiniu aspektu – daugiau nieko. Norėčiau formaliai nesusisieti su atsidavimu ar pilietiškumu, mat iš tikrųjų trokštu išlikti Lietuvos piliečiu. Teks duoti priesaiką per prievartą, nes kitos išeities neturiu. Nemalonu man tai ir sunku.

Kai grįžinėju į Kolną, pirmininkas man į draugiją įpiršo tokį Lipką, atsiųstą iš Varšuvos, ministerijos stažuotoją ar taip vadinamą teisėjo padėjėją Lomžos sričiai. Pirmininkas Filochovskis siunčia jį į Kolną pavaduoti Kolno apskrities (pavieto) teismo tardytojo. Tai mokslus baigęs teisininkas, buvęs Peterburgo advokato padėjėjas, neseniai atvykęs į Lenkiją – kilęs iš Karaliaučiaus, buvusio Aleksandrovo muitinės tarnautojo sūnus. Jau per 30 metų, augęs vyras, už mane aukštesnis ir stambesnis, panašesnis daugiau į teisininką negu į jo padėjėją. Lipka važiuo su manim į Kolną. Paliko gan malonų įspūdį. Patariau jam apsispręsti pasilikti Kolne, kur po kurio laiko pavyktų tapti tikruoju Teismo tardytoju arba ir Taikos teisėju vietoj manęs.

1918 metų rugsėjo 4 d.

Trečiadienis

Teismo posėdis. Tarėjai – Jeruzolimskis ir Orbikas. Atrodo, pirmą kartą posėdis prasidėjo laiku, 9 valandą. Dabar bus griežtai šios valandos laikomasi, nes dėl nuolatinio nepasitenkinimo, kad posėdžiai teismuose vėluoja, ypač dėl tarėjų vėlavimo, Ministerija išleido specialų aplinkraštį, ir pirmininkas Filochovskis įsakė, kiekvieną kartą bet kokiam teisme posėdžiui prasidėjus vėliau negu 9 val., raštiškai pranešti apie vėlavimo priežastis. Tai bus veiksminga priemonė teismams ir tarėjams. Aš visada prieš 9 esu teisme, bet mano tarėjai nuolatos vėluodavo, o daugiausia tarėjai iš Kolno – Remba ir Jeruzolimskis. Nepadėdavo mano skundai. Dabar skaitysis labiau. Šiandien buvo gana rimtos bylos. Taip sutapo, kad kaip tik šiandien buvo nagrinėjamos dvi ilgai užsitęsusios bylos, kurios, atrodo, yra nuo amžių amžiaus, nes iš praėjusių metų, o viena net iš 1916 metų, iš buvusio valsčiaus teismo, atidėliotos nesusikaičiuojamus kartus. Viena byla – Baranovičiaus ir Roginskių, kita – Zablockos prieš Długozimus ir kitus dėl turto dalybų. Abi ir vėl buvo atidėtos, viena, kad būtų atlikta parašo dokumente ekspertizė, kita, kadangi tenka taikyti naują dalybų projektą, mat ir vėl yra pakeitimų paveldo sistemoje ir buvęs dalybų projektas, kurį atliko buvęs tarėjas Kocikas, yra negaliojantis. Dabar turiu puikų tarėją Orbiką, kuriam galiu patikėti tokias pareigas, kaip vietinės apžiūros, turto dalybų projektai ir t. t. Per posėdį salėje sėdėjo ir jo klausėsi mūsų padėjėjas Lipka. Jis norėtų tapti Taikos teisėju ir užimti mano vietą, aš jam to siekti patariu. Atrodo, kad jis prigis Kolne. Jam neįtikėtina sėkmingai pavyko gauti butą. Po mėnesio galės turėti trijų kambarių butą, kurį užėmęs vokiečių „Bau – Amtas“ jau kraunasi daiktus, o kol kas gali gyventi dviejų kambarių bute, kurį atlaisvino viena iš mokytojų. Rytoj jis turi važiuoti į Lomžą, kad gautų galutines instrukcijas, ir sugrįžti į Kolną, kur teks eiti teismo tardytojo pareigas, būti Wojchto praktikantu (teisėjo padėjėju).

Vakar vakare, kai sugrįžau iš Lomžos, mane pasikvietė Mientkievičius švęsti vardinį. Pavaišino skania vakariene ir degtinėle. Buvo abu Borovskiai, Francišekas Stachelskis, notaras Plonskis, advokatas Goldbergas, Globos tarybos sekretorius Litvinskis, Stepulis ir aš. Labai maloniai prabėgo laikas. Mėgstu Mientkievičių ir vis labiau jį vertinu.

1918 metų rugsėjo 5 d.

Ketvirtadienis

Ačiū Dievui, man pavyko kaip nors įtaisyti Stepuką. Iš pradžių tikėjomės privačių pamokų, kurios jam duos pakankamai pajamų išsilaikyti Kolne, esant reikalui

padedant man ar Maryniai. Tokios atrodė Stepulio perspektyvos pasilikti Kolne, man išvykus į Lomžos apygardos teismą. Gyventų Stepukas pas Mientkievičių. Tai būtų jam palankiau, negu vykti su manimi į Lomžą, kur negalėčiau jo taip prižiūrėti kaip Kolne ir kur neturėdamas užsiėmimo galėtų patekti blogon draugijos ir vėl kvailysčių prikrėsti. Kolne jis jau turi artimų pažįstamų, nors tai nėra itin aukšto rango draugija, tačiau sąžininga ir morali. Tuo tarpu privačios pamokos nuvylė. Prieš mokyklos egzaminus jų buvo daug, ypač kol Stepukas taktiškai nespaudė mokinių susimokėti. Po egzaminų mokinių skaičius sumažėjo, o kai reikala pakrypo link užmokesčio – dezertyravo ir likusieji. Vis dėlto Stepulis rugpjūtį sugebėjo pats išgyventi be mano pagalbos, neskaitant, aišku, to, kad pas mane gyveno ir kad kartais gaudavo pusryčius ir vakarienę. Tačiau toliau taip egzistuoti būtų neįmanoma. Stepulis pats puikiai jautė savo kritinę būklę ir nuolatos galvojo, kaip susirasti kad ir nedidelį, menkai mokamą, bet nuolatinį darbėlį. Mane ta mintis taip pat slėgė; jaučiau, kad vaikas susirūpinęs labai, o kad yra išdidus ir nemoka skųstis, skauda dar labiau. Žinojau, kad viduje vis dar gyvos svajonės apie didžią tapytojo šlovę, apie tai, kad ateityje įstos mokyti į Akademiją, apskritai apie geresnę buitį, o tenka vargšeliui beviltiškai griaužtis dėl kasdieninės duonos, kad galėtų paprasčiausiai išgyventi. Nors ir daug prisidirbo gyvenime, juk ne mažiau yra nelaimingas, kad ir be namų liko, be nurodyto kelio, kad gali atsiduoti tik likimo valiai, kad neturi nieko apibrėžto ir tvirto. Ir štai aš kreipiausi į notarą Plonskį, ar nenorėtų jo įdarbinti savo raštinėje. Plonskis mielai sutiko, nes Stepulis čia yra mėgiamas, o Plonskiui reikalingas inteligentiškas raštininkas. Nuo šiandien Stepulis pradėjo pas jį dirbti. Kol kas dar jo bandomasis laikotarpis, ir atlyginimas neapibrėžtas, bet Stepulis laimingas ir uoliai kimba į darbą. Tik vieno bijau – kad pritrūks ištvermės ir gabumų sistemingai dirbti. Geras jis iš esmės vaikas ir vertas padoresnio likimo.

1918 metų rugsėjo 6 d.

Penktadienis

Teismo posėdis. Tarėjai – Rainko ir Cieloščykas. Pirmą kartą du nauji tarėjai kartu, jau tiek apsitrynė nagrinėdami bylas, kad visiškai galima du naujus paskirti posėdžiauti, mat jie ne blogiau atlieka pareigą už senuosius. Šiandieninis posėdis truko ilgai, baigėsi po 7 vakaro, jau temstant. Visose bylose šalys atvyko, tad visos buvo nagrinėjamos. Be poros smulkių bylų, nagrinėjamų pabaigoje, visos buvo karinio pobūdžio, nes iškilo dėl karinių santykių ir išeivijos (buvo bylos dėl javų, surinktų iš išeivių žemės grąžinimo, arba paimtų iš duobių, kuriose juos išeiviai

prieš pabėgdami paslėpė ir t. t.). Šiose bylose abu tarėjai – Rainko ir Cieloščykas – ūkininkai labai tiko. Pagaliau labai miela su jais dirbti, mat abu yra sąžiningi žmonės, kuriems nėra ko prikišti, abu rimti, gyvenimiškai protingi, be to Cieloščykas netgi neblogai gaudosi teismo technikoje. Iš naujų tarėjų Orbikas, Cieloščykas ir Rainko yra puiki ir rimta investicija teismui; tik Nojda man nepatinka. Vienoje šios dienos bylų greičiausiai bus pateikta apeliacija; galutinio nuosprendžio kopiją atsakovas, kuris pralaimėjo, jau užsisakė. Tai byla, kuria siekiama, kad sutartis dėl kalvio dumplių pardavimo būtų pripažinta neveiksnia. Ją sudarė kalvis, kuris buvo kare ir neseniai grįžo iš Rusijos, žmona, pardavusi dumples. Dabar kalvis reikalauja, kad jos būtų grąžintos. Ieškovas, kalvis Ranikas, bylą laimėjo. Atsakovais buvo: ieškovo žmona ir toks Andžejevskis (Andrzejewski), kuris dumples iš jos nusipirko. Pastarasis pavėlavo į posėdį ir bylos nagrinėjime nedalyvavo; jis ir nori pateikti apeliaciją.

Padėjėjas Lipka (pats jis savo pavardę taria „Lipko“, bet pirminis skambesys tikriausiai buvo „Lipka“ ir galbūt net kilęs yra iš kurpių, nes Giriose, ypač kaime Tyček ir Tyček-Noski, Lyse valsčiuje – yra galybė Lipkų, pasirašinėjančių „Lipka“, tai tipiškai kurpiei) – grįžo iš Lomžos ir jau perima pavaduojančio teismo tardytojo Kolno apskričiai pareigas. Pirmadienį jis vyks į Ščiuciną pas Vojchtą Kolno apskrities bylų. Vakare nuėjau su juo pasivaikščioti į Gromadzyną. Atrodo, jis žmogus mielas ir nekvailas.

1918 metų rugsėjo 7 d.

Šeštadienis

Dabar teisme darbo niekadoms netrūksta. Jeigu nėra posėdžio, yra tardymas arba pasitarimas arba tiriami liudytojai įsakius Apygardos teismui arba dar kas nors panašaus, neskaitant einamosios korespondencijos, naujų žodinių ieškinių protokolavimo, studijavimo bylų būsimiems teismo posėdžiams ir kitų panašaus pobūdžio darbų. Šiandien, išskyrus minėtus darbus, dar turėjau parašyti motyvuotą nuosprendį vienoje iš vakarykščių bylų. Ačiū Dievui, kad bent jau tardymų greitu laiku atsikratysiu. Kadangi Lipka perėmė tardytojo pareigas Kolno apskričiai prokuroras, ko gero, man jų nesiųs.

Vakare, žydų naujųjų metų proga advokatas Goldbergas surengė vakarienę į kurią iš teismo darbuotojų pakvietė mane, Lipką, Stachelskį, Mientkievičių ir Stepuką. Buvo degtinaitė, kiaušiniai užkandai, nuostabi lydeka, farširuota pagal žydiškas tradicijas, žąsis, vaisiai ir arbata, duona ir ragaišis. Lipko draugijai įkvėpė gyvybės. Daug kalbėjo, pasakojo savo įspūdžius apie Peterburgą, iš kurio neseniai atvyko.

Mes skundžiamės, kad viskas brangu, bet tai, kas vyksta Peterburge, jau netelpa į jokiais sveiko proto ribas. Ten bulvių svaras kainuoja 4 rublius 50 kapeikų, svaras ruginės duonos – per 20 rublių ir dar sunku jos gauti. Pasitaikydavo Lipkai per didžiulę malonę nepilną kaimiškos duonos kepalą nusipirkti už 120 rublių, o pieno vaikams turėjo žygiuoti 10 varstų į Peterburgo priemiestį – Lešnę! Aprūpinimas maistu, kaip pagaliau ir vis kita ten tiesiog siaubą kelia. Lipko nemažai įspūdžių ir epizodų pasakojo ir apie rusų revoliuciją. Lipko man patinka; tai gyvybingas žmogus, labai ekspansyvus ir kartu natūralus, lengvai bendraujantis ir nepretenzingas. Kartais jo paprastumas ir ekspansyvumas mane vargina; jis taip lengvai ir paprastai prieina prie žmogaus, kad net kelia šiokių tokių nuobodulį. Tačiau apskritai, tiek etniškai, tiek protišcai – tai teigiamas žmogus. Aišku, jis turi vieną savybę, ko gero, labai būdingą Lenkijoje, tai antisemitizmą. Atrodo, kad jis protauja, nėra dirbtinai nusiteikęs prieš jokiais idėjas, nėra susikaustęs, išispraudęs į jokių miesčioniškumo šablonus, jis žmogus, neprimetęs sau jokios pozos, kuris gali sau pasakyti „homo sum, et nihil humanum a me alienum esse puto“⁷⁹.

1918 metų rugsėjo 8 d.

Sekmadienis

Rytą kaip ir kiekvieną sekmadienį teisme skirsčiau praėjusios savaitės bylas būsimoms darbotvarkėms. Praėjusią savaitę, kadangi buvo trys teismo posėdžiai, liko šiek tiek daugiau išnagrinėtų bylų negu naujai užvestų. Apskritai praėjusį sekmadienį turėjau 152 bylas, paskirstytas į darbotvarkes; šiandien, jas paskirstęs, turėjau 148. Tad ateinanti savaitė leis atsikvėpti dėl nepadarytų darbų ir iškart ženkliai sumažės nagrinėjamų bylų. Atėjo būtent ta savaitę, kai paskyriau teismo posėdžius nuo pirmadienio iki šeštadienio vienu ypu. Nuveikiu didžiulį darbą. Darbo atžvilgiu tai bus katorga, tačiau man patinka posėdžiai, todėl manęs negąsdina ši pašėlusi savaitė.

Po pietų su Stepuku nuėjome į Vincentus pas Kociką, kuris mus pasikvietė valgyti žąsies. Į vakarą Kocikas išsiuntė namo vežimu. Atsivežėme iš Kociko šiek tiek nemaltų žirnienuojų, turėsime žirnių savo balandžiams. Ta balandžių porelė, kurią pavasarį nusipirkau, jau pasidaugino ir dabar turime 7 balandžius. Mieli ir gražūs tai paukščiai, labai įdomu studijuoti jų įpročius ir gyvenimo būdą. Su didžiule meile juos auginame su Stepuliu. Kiekvienas mano balandis turi vardą; pavadiname juos fantastiškai, taip įkūnydami įvairius juokingus žodžių žaismus. Seniausia porelė va-

79. Esu žmogus ir viskas, kas žmogiška, man nesvetima (lot.).

dinasi: Kiklis ir Loferma; vardas Kiklis kilęs iš kažkokio kvailo lietuviško dvieilio, kurį vaikystės laikais niūniavo senasis Žaržėjus⁸⁰ Bagdonišchio, žaismingai mane erzindamas; dveilis skambėjo taip:

„Kiklis, kiklis – laibakojis

Prišikęs kelneles, prikakojęs.“

Vardas „Loferma“ kilęs iš legionierių žargonų. Trečiasis balandis, be porėlės, vadinasi „Tyčka-Nosek“, nes dar būdamas mažas, atrodė piktybiškas ir baksnojo snapeliu, kai ranką jam tiesdavau; vardą pasiskolinome iš vieno kurpių kaimo Giriose.

Pagaliau jauniausioji porėlė, kuri dar tik auga, vadinasi: „Dig-Dig-Don“ ir „Kinareika“; pirmasis vardas paimtas iš keistos nepadorios dainuškos, kurią atsimenu dar iš Peterburgo teisės mokyklos laikų; vardas tas sudarytas *à rebours* iš ispanų kalbos Dig (Don Diego). Antrasis vardas „Kinareika“ – paimtas iš populiarios rusų dainos, kurią groja visos rylos Rusijoje. Daina žinoma „Разлука“ pavadinimu, kurios vienas posmelių prasideda žodžiais:

„Вел пташки-кинарейки“ – tai neteisingas rusiško kanarėlės pavadinimo (канарейка) skambesys. Nešvanki dainelė apie Dig-Dig-Doną skamba taip:

„Альффон пошелъ в публичный дом

Ай, Диг-Диг-Дон, Ай, Диг-Диг-Дон,

Схватил там шанкер и бубон

Ай, Диг-Диг-Дон, Ай, Диг-Диг-Дон,

Обрезан хуй со всех сторон

Ай, Диг-Диг-Дон, Ай, Диг-Диг-Дон,

Не может больше явиться он

Ай, Диг-Диг-Дон, Ай, Диг-Диг-Дон,

Синъор вам надо хуй отсечь

Ай, Диг-Диг-Дон, Ай, Диг-Диг-Дон“ – ir toliau tokia pat dvasia.

1918 metų rugsėjo 9 d.

Pirmadienis

Prasidėjo kasdieninių posėdžių savaitė. Tarėjais buvo: Rainko ir Orbikas. Darbo tvarkėje buvo 10 bylų, iš jų 7 buvo smulkios ir tik 3 stambios. Tad iki pietų posėdį baigėme. Smulkios bylos buvo nagrinėjamos greitai, kai kurios šalys apskritai nepasirodė. Iš trijų didelių bylų viena buvo dėl kiaulių ir arklo vertės sugrąžinimo, kuriuos iš išeivio ūkio paėmė jo svainis, šiame ūkyje ūkininkavęs. Byla paprasta

80. Bagdonišchio dvaro tarnas.

ir švari, kurioje Goldbergas, ginantis atsakovą nieko nuveikti neįstengė. Kitos dvi storos bylos buvo analogiškos: abejose dvi suviliotos merginos reikalavo išmokų nesantuokinių vaikų išlaikymui. Kodeksas draudžia ieškoti biologinių tėvų; tačiau yra taisyklė, įpareigojanti išlaikyti biologinius vaikus. Laikantis pastarosios taisyklės, per išmokas išlaikymui yra nustatoma tikroji tėvystė. Šias bylas nagrinėjome už uždarų durų. Nustatyti tėvystę labai sunku, ir vargšėms suvedžiotoms merginoms tenka labai sunki užduotis teisme. Vienoje byloje ieškove buvo jauna graži kurpaitė iš Girių, Lyse valsčiaus viršaičio dukra Šymčykovna (Szymczykówna), atsakovas – jaunas vaikinys Inotekas, kuris jau yra vedęs, mat su suvedžiota mergina nutraukė sužadėtuves, užvirus ginčui dėl kraičio. Dabar, aišku, jis ginasi vaiko tėvystės ir per liudytojus įrodinėja, kad mergina palaikė santykius su kitais vaikiniais. Kita byla yra iš Kolno; suvedžiotoji – nejauna mergina, o suvedžiotojas senas 60-metis ūkininkas Kozikovskis, kurio žmona buvo išeivijoje Rusijoje ir iš ten neseniai sugrįžo. Kol žmonos nebuvo, Kozikovskis suartėjo su Cmielevska, užmezgė su ja santykius, žadėjo vesti, leisdamas suprasti, kad Rusijoje jo žmona mirė, o kai Cmielevskai gimė kūdikis, laikė jį savu. Dabar, žmonai sugrįžus iš Rusijos, kratosi vaiko ir santykių su Cmielevska bei gėdydamas skandalo, bijodamas žmonos, ginasi teisme kaip tik gali. Abi bylos buvo atidėtos norint apklausti atsakovų liudytojus.

1918 metų rugsėjo 10 d.

Antradienis

Šios dienos posėdžio tarėjai Remba ir Stachelskis. Seniems tarėjams paskyriau senas bylas. Iš 10 bylų – septynios buvo senos, visos didelės ir rimtos. Buvo tad Gurskio byla prieš Červone valsčių dėl 1000 markių atlyginimo už paimtą karvę vardan valsčiaus solidarios atsakomybės už karo patirtus nuostolius, buvo Baldygų byla dėl turto dalybų, Ruchalos prieš Zorachą Kačynskį byla dėl kainos už arklių sugrąžinimo, į šios bylos nagrinėjimą 3 asmeniu buvo pakviestas Dormetko, Ševčyko prieš Želazny byla dėl trukdymo naudotis servitutu, Kuliso prieš Bednarčiką ir Paulinos Bednarčyk prieš Julianą Drenžeką (Drężek) bylos dėl neteisintai paimto atlyginimo grąžinimo, priklausančio ieškovams už rekviziciją. Baldygų byla buvo atidėta, kol bus atliktas dalybų projektas, Kuliso prieš Bednarčyką byla taip pat atidėta, kad ieškovas pateiktų galimus įrodymus, nors šioje byloje jau iš anksto nuspręsta, kad ieškinys bus atmestas. Tačiau Gurskio, kuris laimėjo, byloje, tikiuosi beveik šimtaprocentinės apeliacijos iš valsčiaus atstovų ir netgi, jeigu ne tingėjimas rašyti galutinės formos nuosprendį, džiaugčiausi dėl šios apeliacijos, nes byla esminė ir kaip precedentinė labai svarbi ir būtų gerai, kad nusistovėtų kažkokia praktika ir principai. Apeliaciją pateikia ir Goldbergas Bednar-

čyk-Drenžeko byloje, kurioje pralaimėjo, advokatas. Užsimena Goldbergas ir apie galimą apeliaciją Kačynskio byloje, kurioje ginčijamasi dėl menkniekio. Byloje Bednarčyk-Drenžek, kurioje Goldbergas, atstovaudamas atsakovei pralaimėjo, vyksta tarp jo ir teismo kategoriškas ginčas dėl principo. Mūsų pozicija tokia, kad jeigu buvo įrodyta, jog iš ieškovės atimti galvijai per tą rekviziciją, už kurią kaip tik mokamas atlygis, atsakovei, kaip mes įsitikinome, galvijai nebuvo atimti, tuo tarpu atsakovė pinigus paėmė, nes užsirašė į nukentėjusiųjų sąrašą, aplenkdamą ieškovę. Ieškovė kompensacijos nepaėmė, vadinasi, ji privalo pinigus grąžinti Bednarčikovai. Tuo tarpu Goldbergas iš principo oponuoja pateikdamas tokius motyvus: 1 rekvizicija buvo vykdoma masiškai, ne individualiai iš ieškovės; 2 net ir pripažinus, kad ieškovei neatimti galvijai per šią rekviziciją, nors buvo paimti anksčiau – tai ieškovė neįrodė, kad pinigai, kuriuos gavo atsakovė, priklauso būtent už jos galvijus, juolab kad buvo įrodyta, kad dar keli žmonės liko be išmokų; 3 Goldbergo įsitikinimu, atsakovė gali būti atsakinga tik bendrai, galbūt prieš vietos valdžią, jeigu įrodys, kad neteisėtai paėmė pinigus, ieškovė savo nuostolių atlyginimo gali ieškoti tik apskritai arba tarp valsčių, kuris neišrašė jos į žmonių, turinčių gauti išmokas, sąrašą ir tapo kaltos dėl patirtų nuostolių, jeigu ji pati nėra kalta, kad pavėlavo pateikti prašymą būti įrašyta į sąrašus. Goldbergas labai sielojosi dėl šio pralaimėjimo. Kartais ginčas dėl principo teikia daugiau aistrų, negu ginčas *in merito*. Labai aistringas yra Goldbergas šioje byloje.

1918 metų rugsėjo 11 d.

Trečiadienis

Nieko nėra savotiškiau už žydišką posėdį! Iš keliolikos bylų tik kelios būna išnagrinėtos, nes likusiose arba šalys draugiškai susitaria, arba paskirtą dieną nueina pas rabiną. Taip buvo ir šiandien. 9 valandą, kai susirinko tarėjai Remba ir Jerololims-kis, teisme nebuvo gyvos dvasios, be raštinės darbuotojų ir advokato Goldbergo, atstovaujančio klientams. Žinodami, kad žydiškos bylos beveik niekada nebūna teismo išnagrinėtos, posėdį pradėjome tuoj pat, nelaukdami publikos. Pradėjome vieną bylą po kitos išbraukinėti iš darbotvarkės; buvo kelios, kurias ieškovai prašė nagrinėti jiems nedalyvaujant; jose paskelbėme nuosprendžius; tik vėliau atvyko keli asmenys, tad 2 bylos buvo išnagrinėtos šalims dalyvaujant; pagaliau, 2 incidentinėse bylose apklausėme liudytojus. Iš viso darbotvarkėje buvo 12 bylų. Maždaug 11 valandą priešpiet posėdis buvo baigtas. Nėr kito tokio posėdžio kaip žydiškas!

Po pietų Litvinskis sušaukė posėdį, taip vadinamą Apskrities globos tarybos ūkio-prekybos komisiją (Komisja gospodarczo-handlowa Rady Opiekuńczej Powiatowej). Šios komisijos nariai esame: kunigas vikaras Budrevičius, Francišekas Sta-

chelskis ir aš. Buvo kalbama apie druskos vagono išpardavimo sąlygas, kurią Globos taryba gavo iš apskrities. Šia proga, aišku, prisiklausiau antisemitų kalbų. Kad kunigas yra antisemitas – natūralu. Kunigui visa visuomeninė-pilietinė veikla su-telpa į antisemitizmą. Šiuo arkliuku jis skiepija klerikalizmą visuomenėje. Kupinas veidmainystės yra prekybinis Stachelskio antisemitizmas, atseit jis kyla iš susirūpi-nimo visuomene iš noro apsaugoti žmones nuo žydiškos prekybos ir priešpriešinti tai prekybai krikščioniškas parduotuves ir savo paties parduotuvėlę. Jis puikiai žino, kad „krikščioniškos parduotuvės“ – tai iš tikrųjų jis ir jo kišenė. Sugeba tylomis privačiai besikalbėdamas pašnabzdėti į ausį institucijai ir apie konkurentus, pavyz-džiui, Labendzkių parduotvę, kepėjo Derevienkos parduotuvę, bet Globos taryboje jis didžiulis patriotas, kupinas nuoširdaus susirūpinimo dėl žmonių globos ir žydų „monopolininkų“ išnaudojimo. Pats ne blogesnę naudą gauna, tik yra melagingo žo-džio meistras ir labai mikliai susieja „patriotiškumą“ ir savo parduotuvėlę. Globos taryboje nebijo krikščioniškųjų konkurentų, nes priklauso valdybai, be to, su se-kretoriumi Litvinskiu yra užmezgęs privačius prekybinius ryšius ir turi patalpas prekybai tarybos vardu. Tad, kad išlaikytų patalpas ir prekybinę tarybos veiklą, ku-rios vaisiai daugiausia į jo kišenę suplaukia, daug ir patetiškai kalba apie žydišką ir krikščioniškąją prekybą, o yra pakankamai vikrus, kad apie save neužsimintų, nes ir be to iš „patriotiškumo“ susirenka pats. Reiktų matyti, su koku piliečio susirūpi-nimu jis kalba apie tą patriotiškumą ir krikščioniškas parduotuves, kurias prilygina žydiškoms, o tuo tarpu skambūs žodžiai slepia jo kišenės ir gražų pelną. Pasipiktin-tų jis šventąja patriotiškumo liepsna, jeigu kas nors suabejotų skambiomis frazėmis, o gal ir pats susirietęs iš jų šaiposi ir džiaugiasi savo vikrumu, nes jau, ko gero, pati-kėjo, kad asmeninis pelnas ir patriotiškumas yra vienas ir tas pats.

1918 metų rugsėjo 12 d.

Ketvirtadienis

Šios dienos posėdyje dalyvavo tarėjai Cieloščykas ir Orbikas. Posėdis truko iki 3 val. po pietų. Beveik visos bylos buvo išnagrinėtos. Nemažai buvo gana didelių bylų, o kelios net ir sudėtingos, bet buvo iš esmės trumpos, be liudytojų pertekliaus; be to, dvejose šalyse susitaikė.

Prieš kelias dienas gavau laišką nuo Marynios iš Vilniaus su labai liūdna žinia apie Gienių Prušanovskį⁸¹. Marynia rašo taip lakoniškai, kad negaliu suprasti, kaip

81. Eugenijus Prušanovskis (Eugeniusz Pruszanowski) (1895–1933), vienintelis Konstancijos ir Ezechielio Prušanovskių sūnus. Jo mokslus Vilniaus gimnazijoje nutraukė karas, karo metais bastėsi po Rusiją, 1920 metais įtrauktas į Raudonąją armiją dezertyravo ir pabėgo į lenkų pusę. Tarpukario metais dirbo pašte netoli Baranovičių. Mirė ligoninėje Vilniuje.

tatai nutiko. Rašo, kad Gienius tapo paskutiniu vagimi; sėdėjo už vagystę jau kalėjime; dabar yra Maskvoje; benamis, nakvoja gatvėse. Pagaliau, Marynia priduria, kad greičiausiai jis jau miręs. Tėvai, ko gero, į jį jau numojo ranka. Šiame trumpame laiške su sausais faktais slypi baisi tragedija suluošinto berniuko gyvenimo, kuris išsigimė dėl prigimties, dėl savo skurdaus būdo, kupino nukrypimų ir kontrastų, ko gero, čia dar prisidėjo sunkios sąlygos, kai atsirado ant maskvietiško grindinio, visuotinės suirutės ir bado metu. Viskas man yra mįslė. Kodėl Gienius atsirado Maskvoje, o ne tėvų namuose! Mane tatai stebina, mat Stepulis, kuris gegužę atvažiavo į Vilnių, matė ten Kligių Mykoliuką, kuris pasakojo, kad Gienius yra Minske pas tėvus, kad gerai mokėsi Maskvoje, iš kurios sugrįžo ir, kad apskritai gerai laikosi. Pavasarį Maryniai rašė Kotunia ir džiaugėsi Gieniaus mokslais. Iš Hektoro Komorovskio Stepulis atvežė žinutę, kad Gienius, kuris iš tiesų buvo Maskvoje, besimokydamas abitūrai, gyveno kartu su Hektoru ir nieko bloga apie jį girdėti nebuvo. Kaip jis staiga vėl atsидūrė Maskvoje, jau atkirtus Minską vokiečių kariuomenei, ar pabėgo iš namų, kad jį pastūmėjo tokiems nuotykiams ir nuopoliui – tikra mįslė. Vargšas berniukas!

1918 metų rugsėjo 13 d.

Penktadienis

Šios dienos posėdis buvo sunkiausias per visą savaitę. Truko iki 7½ val. vakaro; paskutinę bylą nagrinėjome prie lempos šviesos. Tarėjai buvo silpni – Rainko ir Nojda. Pastarasis yra silpniausias iš mano tarėjų ir jo buvimas susilpnina kiekvieną porą; o kartu su Rainko, kuris, kad ir labai sąžiningas žmogus ir rimtai mąstantis, neturi jokios teisinės nuovokos – Nojda daro tarėjų porą visiškai menkavertę. Posėdis buvo baudžiamasis, darbotvarkėje 11 bylų. Buvo kelios rimtesnės bylos, ne tik barniai, bobiški pramanai, kaip būdavo per kai kuriuos baudžiamuosius posėdžius; buvo kelios sunkiau išsprendžiamos bylos dėl vagysčių, dėl prievartos, sumušimo, įsilaužimo į namus. Vienoje byloje, kurioje aš nedalyvavau, mat tyriau ją per parengtinį tardymą, mane pavadavo Stachelskis. Klausiausi sėdėdamas su publika, kaip Stachelskis veda posėdį. Pagal techniką Stachelskis grynai mėgdžioja manąją ir, kaip senas tarėjas, neblogai ją valdo, tačiau, kadangi protokolą rašo Mientkievičius, posėdis tęsiasi vėžlio greičiu. Neretai per posėdį Mientkievičius pasakinėja Stachelskiui, ką jam daryti ir ko klausti. Kai bylą vedu aš, pats ją ir protokoluoju – Mientkievičius niekada nesėdi posėdyje.

1918 metų rugsėjo 14 d.

Šeštadienis

Paskutinysis posėdis šiame savaitės maratone be pertraukos. Turėjo būti tarėjai Nojda ir Cieloščykas. Pastarasis neatvyko ir atsiuntė vietoj savęs pavaduotoją Ignacą Šymanskį, ūkininką iš Lachų (Łachy). Jau pažinojau Šymanskį anksčiau; iš pirmo žvilgsnio nepasirodė jis man protingas nei taktiškas. Tačiau šiandien per posėdį pasirodė geriau. Kai atėjo, vos jį atpažinau. Apsirengęs buvo elegantiškai, tarsi miesto inteligentas – ir tai ne bet koks: firminis kostiumas be priekaištų, elegantiški batai, paltas, kurio šiais laikais jam pavydėtų pats galantiškiausias džentelmenas. Posėdis buvo lengvas, nė vienos komplikotos bylos, ties kuria reiktų laužyti galvą. Pačiam silpniausiam tarėjų deriniui, kuris susidėjo ir Nojdos ir Šymanskio, tai buvo tinkamiausias posėdis. Šymanskis, kuris pirmą kartą dalyvavo procese, negalėjo būti pakankamai įgudęs ir perpratęs teisėjavimo meną. Tačiau pasirodė vis dėlto geresnis negu maniau ir gerokai stipresnis už Nojdą. Kuo labiau pažįstu Nojdą ir kuo ilgiau jį stebiu tarėjo vaidmenyje, tuo labiau įsitikinu, kad jis absoliučiai netinka šioms pareigoms. Matau, kad jo teisėjavimas silpnas, bet, kas blogiau, jis šališkas, vadovaujasi asmeniškumu, remia tam tikrų žmonių interesus. Vienoje šios dienos bylų tatai išryškėjo ypatingai. Rusų laikais Nojda buvo tarėjas Turoslės valsčiaus teisme ir išgyveno dėl tuometinių valsčiaus teismų nemoralumo, kuriuose teisėjų šališkumas, pritraukimas savo pusėn kurios nors iš šalių buvo kasdieninis dalykas. Ne tik juntama, kad šiuos blogus įpročius jis perkelia ir į šiandieninę savo veiklą, bet jis dar tiek mažai subtilus, kad drįsta užsiminti apie aną korupcijos praktiką, norėdamas pagrįsti savo išvadas, kai tariamasi dėl nuosprendžio. Aišku, jis tai daro atsargiai ir puse lūpų, bet pakankamai, kad sukeltų pasibjaurėjimą. Tą pajuto net ir Šymanskis.

1918 metų rugsėjo 15 d.

Sekmadienis

Praėjusią savaitę, kai kasdien vyko posėdžiai, labai apmažėjo susikaupusių bylų. Kai užpraeitą sekmadienį buvo 152 bylos paskirstytos į darbotvarkes, praėjusį – 148, tai šiandien, kai paskirsčiau naujas ir praėjusią savaitę atidėtas, liko jų tik 118. Tačiau kasdieniniai posėdžiai šiek tiek per daug išvargina; spaliui pritaikiau kitokį metodą, neskelbsiu visos savaitės – bylų savaitę, bet per savaitę vyks po 3 posėdžius ir rezultatas bus tas pats. Iki išvykimo privalau teismą išvalyti nuo užsilikusių bylų.

Praleidau kelias valandas su padėjėju Lipka. Mielas jis žmogus ir rodosi drąsus. Nekilęs jis, kaip buvau numanęs iš kurpių Lipkų, kurių daug yra Lyse valsčiu-

je, giliose Giriose, tik iš totorių lietuviškų, kadaise įsikūrusių Slucko apskrityje. Jo tikroji pavardė yra dviguba: Mirza-Lipko; pirmosios pavardės dalies – Mirza – jis jau nevartoja. Lipkos senelis dar buvo Mahometo išpažinėjas ir pirmasis priėmė katalikybę. Prisimenu, kad kadaise skaitydamas ar girdėjęs apie lietuviškus totorius, skaičiau, kad buvo tarp lietuviškų totorių visa giminė ar gentis Lipko. Lipkai sudarė tarsi atskirą atšaką totoriškoje-lietuviškoje visuomenėje. Mūsų Lipka jau neturi jokių išorinių totoriškųjų požymių. Jis aukštas, gražiai nuaugęs patrauklus vyras; gal tik jo akys išduoda šiek tiek totorišką kilmę, bet nesu tikras, ar tai nėra įtaiga, nes taip rodytis ėmė tik tada, kai sužinojau apie jo kilmę.

Šiandien gavau laišką iš Kotunios Prušanovskos, siųstą iš Paryčėnų. Laiškas lenkiškai rašytas dar birželį; matyt, kas nors jį atvežė į Lenkiją, greičiausiai kas nors iš iširusio Daubaro-Mušnickio korpuso; laiškas paštu atsiųstas iš Makovo. Kotunia su dukromis yra Paryčiuose ir iš ten valdo Bielčą ir Robertovą, abu dvarai yra visiškai sunaikinti. Ezechelis⁸² yra su jomis. Nėra tik Gieniaus, negrįžo iš Maskvos. Tai siejasi su liūdna Marynios žinia apie Gienių. Negi keista, kad tokiomis sudėtingomis sąlygomis, kurios yra Maskvoje, vargšas Gienius degradavo, tapo benamis valkata ir ėmė vogti. Laiške Kotunia rašo apie vagių, apšvarinusių Bielčą ir Robertovą, nebaudžiamumą. Bobruisko žemvaldžiai ne itin energingai reikalauja, kad būtų grąžintas išvogtas dvaro turtas. Iki šiol Prušanovskiai atgavo tik kelias karves ir arklius, bei kelio-lika sulaužytų baldų iš viso pavogto turto. Tačiau poniškuose likučiuose dar nėra taip blogai, kadangi už vaisių sodą Bielče šiais laikais duoda 1 500 000 nuomos mokesčio (nežinau rublių ar markių), o išnuomoti lankas ties Berezina taip pat nesunku.

1918 metų rugsėjo 16 d.

Pirmadienis

Teisme turėjau mažai darbo. Tikras poilsis po praėjusios savaitės nepaliaujamo maratono. Iki pietų pabaigiau visus darbus. Reikėjo pasiruošti rytdienos pirmininko Filochovskio vizitui.

Notaro Plonskio ir ipotekos raštininko Mystkovskio iniciatyva, pirmininkui buvo surengtas bendras priėmimas (bendri pietūs), kuriame be manęs turi dalyvauti Lipko, Stachelskis, Mientkievičius, Stepulis, Goldbergas ir Lisas. Aš šį projektą šiek tiek pakeičiau ir bendrą priėmimą nukėliau į ketvirtadienį, kai pirmininkas čia atvyks važiuodamas iš Myšynieco, rytdienai tuo tarpu, pirmajai atvykimo dienai, pats pirmininką pagerbsiu pavaišindamas jį pietumis savo na-

82. Ezechelis Prušanovskis (Ezechiel Pruszanowski) (1850–1927), Konstancijos Römerytės-Prušanovskos vyras, žemvaldis, Bielčo ir Robertovo dvarų savininkas, netoli Paryčėnų (Paryczany) Bobruisko apskrityje.

muose, kur be Stepulio, bus tik Lipko. Jau turiu dvi vištas ir antį, tam nupirkta, jau maždaug viską apgalvojau ir sutvarkiau, kai vakare iš Miesto valdybos atėjo pranešimas, kad kažkas paskambino, jog kažkoks „teisėjas“, kuris turi rytoj atvažiuoti, neatvyks. Greičiausiai tai pirmininkas. Tad likau su savo vištomis ir antimi nežinioje. Nežinome, ar pirmininkas atvyks rytoj. Pjaunu antį ir vištas, laukiu. Jeigu tos priesaikos duoti nereikėtų, labai apsidžiaugčiau. Bet ji bus tik atidėta. Tai nepakenčiama, mat labai sunku pasiruošti priėmimui ir štai – fiasko! Ir tarėjai sukviesti rytdienai ir galbūt be reikalo.

1918 metų rugsėjo 17 d.

Antradienis

Ryte suvažiavo visi tarėjai ir jų pavaduotojai iš valsčių ir laukė atvykstančio pirminko bei iškilmingos priesaikos. Mientkievičius nuvyko į apskritį patikrinti vakarykščios telefoninės žinios apie pirmininko atvykimą. Paaškęjo, kad į Lomžos teismą atlikti patikrinimo atkeliavo Varšuvos apeliacinio teismo pirmininkas. Kol kas taip ir liko neaišku, ar mūsų pirmininkas Filochovskis, kuris jau vakar buvo Staviskuose, vyks toliau numatytu maršrutu ir atvyks į Kolną, ar atvykus į Lomžą Varšuvos apeliacinio teismo pirmininkui, sugrįš į Lomžą. Po kurio laiko gavome žinią, kad Filochovskis grįžo į Lomžą ir jo atvykimas į Kolną atidėtas iki spalio. Tarėjai išsiskirstė, iškilmingas pasveikinimas neįvyko.

Teisme nebuvo darbo. Atėjo keli ieškiniai ir viskas. Po pietų raštinė buvo uždaryta. Graži saulėta diena, tarsi vasara būtų atgijusi. Kelias valandas po pietų praleidau Lipkos raštinėje, su kuriuo gerai sutariame ir kuriam savo patarimais padėdu susipažinti su bylomis bei teisinio darbo technika; be to, žiūrėjau į savo balandžius, kuriuos jau savaitę išleidžiu į lauką ir kurie labai žaismingai, tarsi spręsdami galvosūkį, sugrįžta namo per pravirą virtuvinio lango orlaidę.

1918 metų rugsėjo 18 d.

Trečiadienis

Iki pietų teismo posėdis su tarėjais Nojda ir Orbiku. Didžioji bylų dalis – dėl sumušimo ir įžeidimo ir tik viena, jau daug kartų atidėliota ir šiandien vėl atnaujinta – Ičkovskio dėl vištų vagystės, didesnė už kitas. Šios dienos bylos dėl sumušimo buvo kiek įdomesnės ir rimtesnės nei paprastai. Vienoje jų nuteisėme tokį Stanislavą Savickį, kaltinamą prievartavus dėdę – mėnesio areštu, kas mūsų praktikoje laikoma labai griežta bausme, nes paprastai sumušimai ir panašūs nusikaltimai

baudžiami kelių dienų areštu. Kadangi kaltinamasis jau buvo kelis kartus nuteistas už sumušimą ir savo dėdės prievartavimą – skyrėme jam didesnę bausmę. Iki pietų posėdis buvo baigtas.

Per posėdį sulaukėme žinios, kad 6 vakaro atvyksta pirmininkas Filochovskis. Todėl tą valandą, išskyrus raštinę, susirinko teisme padėjėjas Lipko, notaras Plonskis, ipotekos raštininkas Mystkovskis iš tarėjų Stachelskis, Remba, Orbikas, Jerolimskis ir Rainko. Tarėjai Nojda ir Cieloščykas bei pavaduotojai Karvovskis, Šymanskis ir Pliška nedalyvavo, mat buvo jau per vėlu juos pakviesti. Pirmininkas atvyko pavėlavęs maždaug apie 7½ vakaro, lydimas jauno studento Dombrovskio (Dąbrowski), Apygardos teismo buhalterio. Pirmininkas čia viešės rytoj visą dieną. Rytoj įvyks formalus Taikos teismo, ipotekos, notaro ir teismo tardytojo raštinės vizitavimas. Tačiau priesaikos apeigas pirmininkas vis dėlto atliko šiandien. Priesaiką priėmė pirmininkas asmeniškai be dvasininko. Aš ir tarėjai (atskirai krikščionys ir atskirai žydai) davėme specialią priesaiką, kiti – tarnautojo priesaiką. Nemiela tai man buvo politiniu požiūriu formalumas, nors apskritai žiūrint, ši priesaika nereikia pilietybės priėmimo, yra tik speciali teisėjų priesaika, pritaikyta vykdyti teisingumo pareigą, kas sušvelnina nemalonų jausmą. Joje kelis kartus kalbama apie Tėvynę (Lenkiją) ir lenkų tautą, apie pareigas būti ištikimam, bet teisėjo darbo srityje; kol šias pareigas vykda, teisinga, kad vykdyčiau pareigas Lenkijai. Pirmininkui atvykus ir pasakius trumpą kalbą, kuria jis ypač kreipėsi į žydus pabrėždamas jų lygias teises ir pareigas bendrai Tėvynei – išsiskirstėme. Mes su pirmininku ir Lipka, pirmininkui pageidaujant, išėjome pasivaikščioti į gražų ir daugiau nei šiltą vakarą, šviečiant mėnuliui. Ėjome keliu link Červonės, po to grįžome pas mane arbatėlės ir vakarienės, kurią sudarė užkanda (dešra ir sviestas), antis ir obuolių kompotas. Be pirmininko ir Lipkos vakarieniavo dar studentas Dombrovskis. Po vakarienės palydėjome pirmininką į Mientkievičiaus namus, kur jam buvo paruošta nakvynė ir tuo viskas baigėsi.

1918 metų rugsėjo 19 d.

Ketvirtadienis

Pirmininkas Filochovskis visą dieną vieši Kolne. Darbo valandomis, neskaitant pietų, net iki sutemų praktiškai jo nematau, mat esu labai užsiėmęs, turiu apklausti nukentėjusiuosius ir liudytojus keliose ikiteisminėse bylose, be to, protokoluoti žodinius skundus ir atlikti einamuosius darbus. Revizijos, kuri yra tikroji vizito priežastis, pirmininkas pas mane neatlieka, nes mano Teismas yra pavyzdingas, pirmaujantis apygardoje. Tik jaunasis buhalteris, lydintis pirmininką, tikrina sąskaitas ir daugiau nieko.

Pas notarą ir ipotekoje pirmininkas praleidžia daugiausiai laiko. 2 valandą rinktiniai pietūs, skirti pirmininkui Boravskių namuose, kuriuos šiam tikslui užleido šeimininkai. Per pietus šeimininkų vaidmuo teko: man, padėjėjui Lipko, notarui Plonskiui, ipotekos raštininkui Mystkovskiui, tarėjui Stachelskiui, sekretoriui Mientkievičiui ir teismo gynėjams, dviems vienas kito nekenčiantiems gynėjams – Goldbergui ir Lisui. Vakarop su pirmininku, Lipka ir dr. Dombrovskiu, kurį sutikome, einame pasivakščioti į Gromadzyną. Prieš tai pirmininkas, lydimas manęs ir Lipkos, aplanko dekaną Čarnovskį, kur vyko man nemalonus antisemitiškas pokalbis. Po pasivaikščiojimo, nulijus lietuvi, pirmininkas grįžta į nakvynės vietą, o mes su Lipka, Mientkievičiumi ir pirmininko buhalteriu užsukame pas mane arbatėlės. Tuo baigiasi pirmininko vizito diena, diena, kurios nemėgstu, mat nekenčiu viršininko sutikinėtojo vaidmens. Šiandien pirmininkas yra netgi gerai nusiteikęs, šiek tiek žaismingas ir linkęs juokauti. Visi žavisi pirmininko „nuoširdumu“, tik nesižaviu aš. Viena vertus, matau, kaip kiti saikingai gerinasi viršininkui, žiūri jam į akis, ieško jo malonės, diskretiškai stengiasi atkreipti dėmesį, žodžiu, stebiu tipišką tarnautojų elgesį su viršininku, dėl kurio niekas juk neprisipažins, kita vertus – po gerinimosi skraiste ir pabrėžtinai rodomu savo kuklumu, nesiaukštinimu, supriešinimu dabartinių santykių aniams biurokratiniais – tarnautojiškiems santykiams gyvavusiems rusų laikais – matau tą patį tipišką, amžiną, rusišką ar lenkišką ar dar kokią – viršininko-biurokrato pasipūtimą, įvilktą į dirbtinio geranoriškumo skraistę, pasireiškiančią malonia protekcija tomis minutėmis, kai gėrimasi savo gerumu ir malone, plekšnojimu pavaldinių per petį, kuriame yra daugiau paniekos ir veidmainystės ir daugiau pavaldinių žeminimo negu būna esant šaltiems ir dirbtiniams grynai tarnybiniais santykiams.

1918 metų rugsėjo 20 d.

Penktadienis

Pirmininkas išvyko. Baigėsi viršininko priėmimo pareigos. Aš jokia būdu nesu sukurta būti adjutantu. Nekenčiu to vaidmens, neturiu jam jokios kvalifikacijos ir menkiausių gebėjimų. Būti pirmininko uodegoje, kabėti jo pašonėje su pavaldinių gauja, apgulančių „aukštą pareigūną“ ir godžiai žiūrinčių jam į akis – man didžiulė kančia ir pažeminimas. Jaučiuosi nuobodžiai ir atgrasiai. Toks vaidmuo mane nuolina labiau už sunkiausią darbą.

Išvykus pirmininkui teisme vyko civilinis posėdis su tarėjais Remba ir Rainko. Šiame posėdyje paskelbėme nuosprendį Zavistovskio prieš Jelenievičius byloje dėl burnojimo. Pagaliau ją pralaimėjo Zavistovskis, nes kitaip ir būti negalėjo. Aišku, kad jis įtūžęs. Apeliacija šioje byloje neišvengiama.

Visą dieną jaučiausi tarsi nesavas; negalėjau atsikratyti viršininko vizito įspūdžių. Dar prisidėjo nemalonūs jausmas. Paskutinį kartą būdamas Lomžoje pajutau, kad mano paskyrimo Apygardos teisėju reikaluose pirmininkas yra kažkoks neatviras ir mažų mažiausiai elgiasi keistai, ypač po tokių pastangų ir įkalbinėjimų, kuriais pats mane palenkė priimti tą siūlymą. Man buvo keista, kad visiškai su manimi apie tai nekalbėjo, tarsi mano svyravimų nebūtų buvę, tarsi nebūtų buvę jo prašymo ir spaudimo, tarsi nebūtų pasislinkęs taip toli, kad pats pakėlė telefono ragelį, ir kalbino mane tokiomis karštais žodžiais, netgi žėrė komplimentus tikindamas, kad mano pasirinkimas bus užtikrintas. Kadangi nerodžiau didelio noro šiam paaukštinimui ir nenoromis sutikau, tad aišku nežinia, nebūčiau patikėjęs savo likimo; pirmininkas tatau puikiai suprato ir, kad gautų mano leidimą siūlyti mane kandidatui, negailėjo patikinimų, kad mano kandidatūra bus patvirtinta. Tuo tarpu tą pačią minutę, kai leidau pateikti savo kandidatūrą, pirmininkas užtilo, tarsi niekados manęs nebūtų to prašęs ir apskritai nieko nebūtų įvykę. Tuo tarpu kalbėdamasis su manimi nuolatos akcentavo tokią detalę, kad aš esu labai prisirišęs prie Kolno ir kad laikiu galimybės palikti lenkiškąją teisėtvarką ir pabėgti į Lietuvą. Kelis kartus manęs jis klausė, ar tikiuosi rasti būdų sugrįžti į Lietuvą. Jo elgesys išdavė nenuoširdumą ir tai, kad pirmininkas ruošia dirvą tam, kad paaukštinimo nesulauksiu, kad paskui man galėtų pasakyti: „tu l'as voulu, Georges Dandin!“⁸³, nes juk bičiuli pats aukščiau vertinai Kolną už Apygardos teismą ir teisėtvarką tau buvo tik pašalinis darbas, o pats mintimis ir valia siekei Lietuvos, ne paaukštinimo teisėtvarkos srityje. Jaučiau pirmininko elgesyje manevrus, siekiančius mane apgauti. Matyt, jam formaliai buvo reikalinga mano kandidatūra, o paskyrimas ruošiamas, ko gero, kažkam kitam, kokiam nors favoritui iš klikos. Visa tai buvo inscenizuojama labai vikriai ir sumaniai ir, aišku, su tariamu geranoriškumu ir malone man. Tai erzino mane, bet buvau ir esu per daug išdidus, kad kalbėčiau apie savo nuoskaudą. Skriauda yra ne ta, dirbsiu Apygardos teisme, ar liksiu Taikos teisme Kolne, nes daugeliu atžvilgiu Kolno teismas buvo tarsi užuovėja, kurios nerasi Apygardos teisme Lomžoje, ypač dėl ten tvyrančių blogų santykių ir ne kartą skaudulys surėmė paširdžius vien nuo minties, kad teks palikti savo teismą Kolne vardan Apygardos teismo Lomžoje, bet vis dėlto man skauda, ir mano išdidumą laužo tai, kad leidausi būti įrankiu, greičiausiai kažkokios protekcijos intrigos ir tapau lengvabūdiškai apkvailintas. Jeigu jau nepaisydamas savo nenoro ir svyravimų leidau kandidatūrą iškelti, nusileidęs prašymams ir įkalbinėjimams, tikrai ne tam, kad renkant kandidatą būčiau apeitas kito naudai. Jei taip nutiktų kur nors Varšuvoje, būtų mažiau skaudu, bet esmė ta, kad aiškiai jaučiau pirmininko ranką, švelniai stumiančią šalį mano nominaciją.

83. Pats to norėjai, Žoržai Dandenai (pranc.).

1918 metų rugsėjo 21 d.

Šeštadienis

Per šį pirmininko Filochovskio vizitą ir vėl pribloškė mane tai, ką pastebėjau būdamas Lomžoje. Ir vėl buvo demonstratyviai pabrėžiamas mano prisirišimas prie Kolno, nenoras pakeisti vietą, mano tikslas sugrįžti į Lietuvą; tuo tarpu užsispyrėliškai tylėjimo apie mano galimą nominaciją į Lomžą, tarsi mano kandidatūros visiškai nebūtų ir tarsi būtų pamiršta tai, kad juk ne kas nors kitas, o pats pirmininkas, įkalbinėjo mane pateikti savo kandidatūrą. Įkalbinėjo ir prašė. Dievas paliudys, kad visai netroškau šio paaukštinimo, nesistengiau jo gauti ir nelaikau jo didžiule laime. Tačiau, kadangi kandidatuoti sutikau, jausčiausi pažemintas, jeigu mano kandidatūra būtų atmesta. Kuo labiau priešinausi ją iškelti, kuo mažiau stengiausi, tuo labiau esu išdidus ir jaučiu mažiau gėdos: jeigu jau taip atsitiko, kad sutikau kandidatuoti, tai lai iš tiesų, lai neliksiu kaip elgeta, kuris prašė, tačiau negavo. Nenorėjau ištieti rankos, o jei, nusileidęs įkalbinėjimams ir ištiesiau ją, tai nusileisti be nieko reiškia nusižeminti. Kitaip viskas atrodo tam, kuris pats į visas puses ranką tiesia. Pagaliau tiek jau to, jei mano kandidatūra būtų atmesta, jeigu tik nejausčiau pasalūniškai ir nesąžiningai favorizuojamo kito kandidato iš to žmogaus, kuris manęs prašė ir įtikinėjo pateikti savo kandidatūrą. O būtent tokią klastą pajutau tuose jausminguose nenuoširdžiuose pirmininko žodžiuose apie mano prisirišimą prie Kolno ir planus sugrįžti į Lietuvą. Pykdė mane tatai ir žeidė. Neturėčiau pirmininkui priekaištų, jeigu mano kandidatūra atkristų jam nežinant ir nepriklausytų nuo jo valios, tačiau ankstesnis prašymas ir įkalbinėjimas mane įpareigojo reikalauti iš jo lojalumo, netrukdyti man ir mane remti. Neklydau, kad reikalai dėl paaukštinimo yra pakibę ore. Pats pirmininko neklausiau, nes esu per daug išdidus. Jis taip pat, matyt, širdyje gėdijosi ir jautėsi nejaukiai, nelietė tos temos. Tačiau, kai užvakar išėjome pasivaikščioti, dr. Dombrovskis, kuris ėjo kartu su mumis, užsiminė, kad „ponai nori iš mūsų teisėją atimti“. O pirmininkas, išprovokuotas šių žodžių, pareiškė, kad jie labai norėtų mane matyti savo gretose, tačiau tai dar nėra, deja, tikra – nes iš trijų pristatytų kandidatų yra vienas, sėdintis belaisvių stovykloje ir, kuriam gavus nominaciją, būtų vienintelis šansas iš ten ištrukti, o kad tas kandidatas yra Šmiarovskio⁸⁴, personalo skyriaus ministerijoje viršininko, nuo kurio praktiškai priklauso kandidato pasirinkimas, kolega ir pažįstamas, todėl yra didelė tikimybė, kad ne aš, o tasai kandidatas

84. Eugenijus Smiarovskis (Eugeniusz Śmiarowski) (1878–1932), teisininkas, nuo 1906 m. priklausė Politi-
nių gynėjų ratui, per karą susijęs su nepriklausomybės judėjimu, tarp kitų, CKN ir Tautinės – radikalio-
sios partijos narys. Lenkiškosios teisėtvarkos organizatorius 1917–1920 m. Nepriklausomoje Lenkijoje, PSL
(Lenkijos liaudies partijos „Išsivadavimas“) „Wyzwolenie“ deputatas.

iš belaisvių stovyklos gaus šį paskyrimą. Neturėčiau pretenzijų, jei tai priklausytų tik nuo ministerijos, bet įtariu, kad nagus prikišęs ir pirmininkas Filochovskis. Jam ir jo kolegoms iš Apygardos teismo teisėjo asmeniniai įsitikinimai ir jo priartėjimas prie endekų grupės – yra didžiulis privalumas ir jeigu anas kandidatas-belaisvis priklauso tai grupei, tikrai jį savo tarpe matyti norės labiau, negu mane. Ne argumentas, kad šis paskyrimas būtų vienintelis būdas išlaisvinti karo belaisvį, nes lygiai tas pats nutiktų paskyrus jį Taikos teisėju, galbūt net į Kolną, į mano vietą.

1918 metų rugsėjo 22 d.

Sekmadienis

Nepaisant, kad šiandien sekmadienis, visą dieną buvau užsiėmęs. Turėjau parašyti motyvuotą nuosprendį byloje Janas Polevačykas su Paulinu Polevačyku. Byla buvo baigta ketvirtadienį rugsėjo 12 dieną, po to paskirstyti praėjusios savaitės bylas į darbotvarkę, toliau paskirti ir pavesti atlikti veiksmus įvairiais terminais sudėtingame tyrime dėl Kavkievičiaus buto Kolne vagystės, kuriuo pats užsiimu, pagaliau pasikalbėti su Stachelskiu, kuris antradienį ir trečiadienį mane pavaduos, tad teko jam nurodyti darbus toms 2 dienoms (trečiadienį baudžiamasis posėdis). Lomžos apygardos teismas antradienį ir trečiadienį mane išsikvietė dalyvauti Apygardos teismo posėdžiuose. Vakar telefonu tai pranešė apygardos teisėjas Miečkovskis, pavaduojantis išvykusį pirmininką Filochovskį. Kodėl mane kviečia – nenutuokiu; galbūt dėl eventualaus paskyrimo į Lomžą, kuris, kaip rašiau, man atrodo netikras, tai vis dėl to dar mano kandidatūra kabo; įtariu, kad taip ir yra, ir kad iš tiesų teisėjai Lomžoje nori patikrinti mane per posėdžius, nes nors garsėju kaip geriausias taikos teisėjas, iki šiol nedalyvavau jokio teisėjo posėdyje. Kartą jau kvietė mane praėjusią savaitę, bet tuomet turėjau kasdien posėdžius ir nenuvykau. Dabar taip pat atsižvelgdamas į trečiadienio posėdį Taikos teisme norėjau išsisukti, bet Mieškovskis reikalavo, tad važiuosiu. Iš principo taikos teisėjai gali būti kviečiami dalyvauti Apygardos teismo posėdžiuose, tačiau praktikoje, atsižvelgiant į transporto kainas – tatau nebuvo praktikuojama, išskyrus taikos teisėjus dirbančius Lomžoje.

1918 metų rugsėjo 23 d.

Pirmadienis

Šiandien turėjo vykti vietovės apžiūra vienoje byloje dėl nuosavybės pažeidimo Kolne. Tačiau, vietoj apžiūros, įvyko mano tarėjo Nojdos atsistatydinimas nuo bylos nagrinėjimo. Kalbama apie bylą, iškeltą remiantis vieno žydo, Gurskio, ieškiniu prieš

tris katalikus ūkininkus, kurie neleidžia žydai užstatyti aikštės dalies, tvirtindami, kad ginčijama aikštės dalis priklauso parapijai ir parapijiečiams, tuo tarpu Gurskis tvirtina, kad ji priklauso jam. Goldbergas, atstovaujantis Gurskiui, prieš apžiūrą paskelbė nušalinimą (ekscepciją⁸⁵) reikalaujamas pašalinti atsakovų pakviestus liudytojus, remiantis taisykle, kad jie, būdami parapijiečiais, yra suinteresuoti bylos baigtimi atsakovų naudai. Dėl šios ekscepcijos mes su Nojda nusprendėm, kad jei jau turime atsisakyti liudytojų parodymų, kaip suinteresuotų asmenų, patys taip pat turime nusišalinti, ką mes ir padarėme. Trečiasis iš tarėjų komplekto, tarėjas Jerolimskis, būdamas žydas, neturėjo tikslo nusišalinti. Kad būtų visas nagrinėjančių šią bylą žmonių komplektas, į savo ir Nojdos vietą pakviesiu tarėjus Orbiką ir Cieloščyką, kurie trise su Jerolimskiu įvykdys apžvalgą ir paskelbs nuosprendį. Esu netgi patenkintas, kad neteks teisėjauti šioje byloje, nes ji atspindi nemalonią savybę – žydiškai-katalikišką ginčą.

Po pietų buvau labai užsiėmęs, mat net iki vakaro tardžiau areštuotuosius, kuriuos apklausai man atvedė iš areštinės. Reikėjo priimti sprendimą palikti juos arešte ar išlaisvinti. Kadangi nebuvo Lipkos, kuris nuvyko į Varšuvą pasiimti žmonos ir vaikų, – teko man atlikti šį tardytojo darbą.

1918 metų rugsėjo 24 d.

Antradienis

Šiandien ir rytoj esu pakviestas į Lomžos apygardos teismą dalyvauti posėdžiuose. 9 ryto turėjau jau būti vietoje. Tad 6 val. ryte išvykau į Kolną. Kartu važiavo notaras Plonskis ir jaunutė panelė Hermanovska, mokytoja iš Kolno. Šiek tiek pavėlavęs atvykau į Lomžą.

Posėdis, kuriame dalyvavau, buvo civilinis I instancijos. Pirmininkavo Apygardos teisėjas Miečkovskis dalyvaujant man ir Taikos teisėjui Jedwabny. Apie šį posėdį daug nerašysiu. Truko jis iki 6½ vakaro su pietų pertrauka. Jokio malonumo jame dalyvaudamas nepatiria; patyriau tik tai, koks nuobodus yra teisėjo vaidmuo posėdyje, kai jam nepirmininkauji ir nevedi proceso. Savo teisme posėdžius mėgstu, tačiau toks kaip čia sėdėjimas, tarsi būčiau statula, kai neturi įtakos posėdžio eigai, yra labai varginantis ir nuobodus.

Paminėsiu kitką, kas šiandien mane smarkiai sukrėtė. Susitikau su prokuroru Urbanovičiumi, kuris manęs paklausė, ar tiesa, kad nenoriu persikelti į Lomžą dirb-

85. Išimtis (lot. Excepatio) – teisėje atsakovo nurodymas kokios nors netinkamos formaliai teisinės ieškinio dalies, kurio tikslas panaikinti ieškovo pretenzijas ir išvengti proceso.

ti Apygardos teisėju, nepaisant to, kad mano kandidatūrą pateikė Apygardos teismas. Atsakiau, kad aišku, aš sutikau. Urbanovičius nustebo, kodėl tada pirmininkas Filochovskis praėjusią savaitę, kai Lomžoje viešėjo Varšuvos apeliacinio teismo pirmininko pavaduotojas, šiam teigė, kad tokios nominacijos aš nenoriu, esu linkęs likti Kolne ir veržiuosi kuo greičiau sugrįžti į Lietuvą, todėl pirmininkas remia iš kandidatų tokį Chelstovskį (Chelstowski). Urbanovičius girdėjo šį pirmininko Filochovskio pokalbį su Apeliacinio teismo pirmininku, be to, mūsų pirmininkas kalbėjo pašnabždomis. Savaimė aišku, kad mano įtarimai pasitvirtina. Filochovskis žaidžia dvigubą žaidimą. Norėdamas numalšinti vietos teisėtvarkos nerimą, kuris kilo po pirmojo paskyrimo Dušynskio, Apygardos teismas nepristatė nė vieno kandidato iš Lomžos apygardos teisėjų, dabar buvo pateikta mano kandidatūra, tačiau patyliukais pakampėmis vedama kita kampanija, kad būtų nuversta mano kandidatūra, o kai ji atpuls, bus sakoma, kad „mes juk pirmuoju pateikėme teisėjo Römerio kandidatūrą, o kad aukštesnė valdžia suteikė pirmenybę kažkam kitam, tai jau ne nuo mūsų priklauso“. Kartu, kasant duobę man, sakoma, kad „mes labai troškome pas save turėti kolegą, bet ten, ministerijoje, Śmiarovskis lyg ir pirmenybę teikia Chelstovskiui, kaip savo draugui, kurį tokiu būdu nori išlaisvinti iš lagerio.“

1918 metų rugsėjo 25 d.

Trečiadienis

Pirmininko dviveidiškumas, dvigubas žaidimas, vienas tariamas, kitas slaptas, kurį pajutau pirmininko elgesyje su manimi ir apie kurio egzistavimą dar kartą įsitikinau išklausęs Urbanovičiaus, mane papiktino, o kartu ir giliai įskaudino. Iš tiesų toks elgesys švelniai tariant yra mažų mažiausiai nelojalus. Urbanovičius taip pat buvo pasipiktinęs. Būdamas pačioje tokių santykių irštvoje, kur pretekcionizmas ir grupės simpatijos vaidina didžiausią vaidmenį silpnam ir įvairioms nuomonėms pasiduodančiam pirmininkui, Urbanovičius, pats iš prigimties tiesus, nors šiek tiek pašėlęs, puikiai perpratęs visą intrigų ir slaptų machinacijų tinklą, kurios valdo visus šioje aplinkoje. Jis stengiasi sušvelninti pirmininko kaltę, bando paaiškinti tai silpnu jo charakteriu ir takto stoka. Tačiau aš esu linkęs manyti blogiau. Mano nuomone, Filochovskis yra ne tik silpnas žmogus, bet ir blogas, kokiais blogais gali būti silpni ir nesavarankiški, neturintys nė lašelio taurumo žmonės. Urbanovičius man patarė nedelsiant važiuoti į Varšuvą pas Śmiarovskį ir kategoriškai pareikšti, kad palaikau savo kandidatūrą, kad negalvoju jos atsisakyti ir kad protestuoju prieš slaptas kalbas, atseit nenoriu šios nominacijos. Pasakė, kad jeigu dar ne vėlu, tai nuvykęs, be abejonės, sustabdysiu tokią intrigą, nes ministerija iš esmės tvirtai palaiko

tą kandidatą, kuris įrašytas pirmu numeriu, vadinasi, mano kandidatūrą. Neturėjau jokio noro važiuoti į Varšuvą, atsižvelgiant ir į kelionės kainą, ir į nemalonumą save pristesti ir reikalauti nominacijos. Verčiau norėčiau tiesiai šviesiai atskleisti intrigą ir veidmainystę ir drąsiai formaliai parašyti pirmininkui, kurio dabar Lomžoje nėra, kaltinimus dvigubu žaidimu, paklausti jo apie tokio elgesio motyvus ir pareikalauti atšaukti slapto intrigas. Urbanovičius paprašė manęs to nedaryti, nes jam tai būtų nemalonu, mat atrodytų, kad jis man pranešė apie nugirstą Filochovskio ir Apeliacinio teismo pirmininko pavaduotojo pokalbį. Urbanovičius pažadėjo, kad pamatęs Filochovskį pats jam pasakys, kad ant jo pykstu už tai, ką jis prikalbėjo Apeliacinio teismo pirmininko pavaduotojui, kad aš tai sužinojau iš Urbanovičiaus, kuris atseit neįtardamas slaptų pirmininko žaidimų, man viską papasakojo ir paklausė, kodėl nenoriu važiuoti į Lomžą. Man teko sutikti su Urbanovičiaus siūlymu. Tačiau kažką daryti vis dėlto turėjau. Į Varšuvą važiuoti nenorėjau. Ketinau telefonu pasikalbėti su Smiarovskiu, bet pagaliau pasirinkau kitą kelią. Sukūriau Šmiarovskiui laišką, kurį parašėme kartu su Urbanovičiumi. Šiame laiške, neminėdamas Filochovskio, pareiškiau protestą prieš skleidžiamus gandus, kad atsisakiau kandidatuoti, pabrėžiau, kad savo kandidatūrą ir paraišką dėl nominacijos palaikau ir pareiškiau pastabą, kad dėl šios nominacijos nesivadovauju neaiškiomis slaptomis kalbomis.

1918 metų rugsėjo 26 d.

Ketvirtadienis

Taigi – parašęs laišką Šmiarovskui lauksiu, koks likimas lauks mano nominacijos. Ypatingų pastangų nedėsiu. Įvykdžiau tai, ką privalėjau. Pati nominacija ir persikėlimas į Lomžą man itin labai nerūpi. Man labiau rūpi mano garbė, noras neleisti mane ignoruoti, pareiškti kategoriškai pasipriešinti pirmininko nelojaliai elgesiui, negu pati nominacija. Ar būsiu paskirtas, ar ne – tai jau kitas reikalas. Dabar, kai taip įvyko, iš tiesų norėčiau būti nominuotas, nepaisant to, ar paskyrimas man geriau negu gyvenimas Kolne, ar ne. Trokštu jo dėl to, kad nugalėtų tiesa. Reikalas šis man jau tapo garbės reikalu. Jis yra ir bendresnio pobūdžio už paprastą garbės reikalą. Neleistinas yra nelojalus elgesys su savo Apygardos teisėjais, kokį demonstruoti sau leidžia p. Filochovskis. Mano atveju yra precedentas ir neketinu leisti, kad tai liktų nenubausta. Protekcionizmas, kurį Filochovskis tokiais metodais skiepija, yra tarsi gangrena lenkų teisingumui. Aš tyliau apie santykius Lomžoje, nors jaučiau ir žinojau, kokie bjaurūs pavyzdžiai ten prigyja (tai buvo viena priežasčių mano nenoro persikelti į Lomžą), kol manęs asmeniškai jie nepalietė. Dabar negaliu to paversti niekais. Ir pasieksiu savo, nepriklausomai net nuo nominacijos. Pasieksiu bent

jau to, kad protekcionizmo ir veidmainystės praktikos teisme iškils į dienos šviesą. Iškils į dienos šviesą, net jeigu mano kandidatūra bus atmesta. Nes iš Urbanovičiaus Filochovskis sužinos apie mano priekaištus ir anksčiau ar vėliau bus priverstas pasiaiškinti, arba mano laiškas Šmiarovskiui gali tapti akstinu šiai problemai iškilti į viešumą. Filochovskiui tiesiai šviesiai visą reikalą išdėstysiu, o kas bus toliau, kur kreipsiuos ir koku būdu – parodys tolesnė įvykių eiga.

Vakar Apygardos teisme dalyvavau apeliaciniame civiliniame posėdyje, kuriam pirmininkavo Tramplėris. Vakar vakare grįžau į Kolną.

1918 metų rugsėjo 27 d.

Penktadienis

Rašydamas apie savo nominacijos reikalus, neužsiminiau apie teismo posėdžius, kuriuose dalyvavau Apygardos teisme. Ir dabar nedaug apie juos parašysiu. Užsirašysiu tik įspūdį iš civilinio-apeliacinio posėdžio, kuriam pirmininkavo Tramplėris. Gabus tai teisininkas, lakaus proto, turi daug teisėjavimo patirties, bet nėra malonus per posėdį ir nepasižymi dideliu taktu nagrinėdamas bylas. Jis širsta, nemaloniai elgiasi su klientais, yra nekantrus, leidžia sau šaipytis ir kandžiai elgtis, o tai nedera teisėjui, trukdo būti nešališkam, rimtam, ironiškai ir su panieka parodo savo santykį su tam tikrais žmonėmis, ypač su žydais, žodžiu – turi daug trūkumų, kurie mane erzino. Jis neturi gilaus ir paprasto teisėjo rimtumo, kuris savo darbą vertina dalykiškai ir sąžiningai, kaip yra atliekama pareiga sąžinei. Teisėjavimas visuomet yra sąžinės veiksmas. Nuosprendžiui ir teisingumo įtakai žmonių santykiams, teisingumo vaidmeniui atlikti tiems, kas prieš Teismą stoja, nepakan-ka tinkamo nuosprendžio: didelės reikšmės turi ir teisėjo elgesys posėdžio metu. Tramplėris yra stiprus skelbdamas nuosprendžius, bet turiu priekaištų jam atliekant teisėjo funkcijas.

Penktadienį, kai manęs nebuvo Kolne, vyko baudžiamasis posėdis, kuriam pirmininkavo mane pavaduojantis Stachelskis su tarėjais Remba ir Nojda. Sugrįžęs peržiūrėjau bylą, išnagrinėtą per šį posėdį, aktus. Puikūs ir protokolai, ir nuosprendžiai. Radau tik kelias smulkias klaidėles. Iš tikrųjų didžioji dauguma mūsų kaimo taikos teismų galėtų mokytis teisėjavimo iš mūsų tarėjų ir daug ko išmokti. Mano tarėjai yra puikiai paruošti ir sugeba dirbti. Labai džiugus buvau. Darbu ir sąžiningomis pastangomis galima pasiekti labai daug. Mano teismą – galiu nesigirdamas ir neperdėdamas pasakyti – aš iškėliau į aukštumas, iš kurių gali šviesti kaip pavyzdys kitiems.

Šiandien buvo teismo posėdis su tarėjais Remba ir Cieloščyku.

1918 metų rugsėjo 28 d.

Šeštadienis

Darbo diena, tokia kaip ir visos kitos. Atsirado kelios naujos bylos; parašiau motyvuotą nuosprendį Zavistovskio su Jelenievičiais byloje. Po pietų darbo nebuvo. Rugsėjį teko rašyti labai daug motyvuotų nuosprendžių. Greičiausiai bus kelios apeliacijos. Kadangi pastaruoju metu gerokai padaugėjo didesnių bylų, vertinamų tūkstančiu markių, kuriuose ginčas šalims turi didesnės reikšmės, tad ir apeliacijų skaičius turėtų padidėti. Nuolatinis įvairių daiktų brangimas lemia, kad tūkstantinės vertės bylos ima dominuoti; kadangi 1000 markių vertė yra galutinė riba Taikos teismuose, tad šalys, iškeliančios ieškinius, net jeigu tikroji ginčijamo daikto vertė yra gerokai didesnė, įvertina ją 1000 markių, kad išvengtų kaštų ir vargo vykti į Lomžą. Todėl atsiranda vis daugiau didelių bylų, o kuo jos didesnės, tuo rimtesnę paskatą pralaimėjusi pusė turi pateikti apeliaciją.

1918 metų rugsėjo 29 d.

Sekmadienis

Priėjau prie išvados, kad parašyti laiško Šmiarovskiui, kaip pasielgiau Lomžoje, nepakanka. Mano tikslas ne tik pabandyti atgaivinti savo kandidatūrą ir gauti paskyrimą nepaisant slapto Filochovskio kėslių, bet demaskuoti netinkamą Filochovskio elgesį, eventualiai išprovokuoti viešą incidentą, kuo jis taptų garsesnis, tuo būtų geriau. Tad nusprendžiau išsiųsti laišką betarpiškai Apeliacinio teismo Varšuvoje vicepirmininkui Leonui Supinskiui⁸⁶, tam pačiam, kuris buvo atvykęs į Lomžą ir kurį Filochovskis tikino, kad atsisakau kandidatuoti ir todėl reikia paskirti ką nors kitą. Supinskio asmeniškai nepažįstu, bet jis tikrai prisimins Filochovskio žodžius ir įtariu, kad mano laiškas atkreips jo dėmesį į Filochovskio ir mano žodžių nesutapimus bei privers susimąstyti apie Filochovskio naudojamą taktiką. Štai laiško, kurį šiandien parašiau ir išsiunčiau Supinskiui, turinys.

„Gerbiamas Pone pirmininke! Sužinojau, kad Jūsų viešnagės Lomžoje metu, Jums buvo pasakyta, esą aš atsakau arba nenoriu paskyrimo į Apygardos teisėjo vietą Lomžoje, kuriai užimti Lomžos apygardos teismas pristatė mano kandidatūrą, remdamasis šių metų VIII 2 Visuotinio susirinkimo nutarimu ir, kiek man žinoma – pirmoje vietoje iš trijų kandidatų. Skubu Poną patikinti, kad nieko neįgaliojau

86. Leonas Vladyslavas Supinskis (Leon Władysław Supiński) (1871–1950), teisininkas, politinis veikėjas, Lenkų teisėjų ratelio pirmininkas (1906–1932), bendrąjį kūrėjas Kalinių globos draugijos „Patronat“. 1917–1918 Varšuvos apeliacinio teismo vicepirmininkas, o nuo 1919 m. pirmininkas. 1918–1919 m. teisingumo ministras. Nuo 1919 m. Varšuvos Aukščiausiojo Teismo pirmininkas.

dalyti pareiškimų apie tariamą nenorą užimti šių pareigų ir jeigu Jums iš tiesų taip Lomžoje buvo pasakyta, vadinasi, buvo padaryta be mano žinios ir sutikimo. Neatsiimu savo kandidatūros gauti nominaciją ir palaikau ją. Nors iš tiesų nesistengiau būti išrinktas Apygardos teismo ir sutikau pateikti savo kandidatūrą tik asmeniškai paprašius Ponui pirmininkui Filochovskiui, kuris kelis kartus su manimi apie tai kalbėjo ir prašė, tai tą minutę, kai savo kandidatūrą pateikiau, laikaisi jos ir noriu gauti paskyrimą. Jeigu mano kandidatūra pralaimėtų su kita dėl profesinių kvalifikacijų, be menkiausio pasipriešinimo su tuo sutiksiu, tačiau atsiribojau nuo visokių gandų apie tariamą mano nenorą gauti nominaciją. Kadangi atsklido žinios, kad Jūs buvote Lomžoje neteisingai informuotas, laikau tinkamu į Jus kreiptis ir tai paaiškinti. Reiškiu pagarbą. Mykolas Römeris, Kolno taikos teisėjas. Kolnas 1918 IX 29“.

Šiandien mano vardadienis. Šia proga suruošiau pietus ir pasikviečiau būrį kolniečių. Šiandien tokie pietūs su degtinėle 10–12 žmonių kainuoja per 200 markių. Tačiau nepaisant tokių išlaidų, sunku jų nesuruošti, kadangi visi paeiliui, neišskiriant ir Mientkievičiaus, kas mėnesį gaunančio 275 markes, Kolne švenčia savo vardadienį ir mane pasikviečia. Pietūs vyko Apskrities globos tarybos raštinėje todėl, kad juos išvirė Chodnicka tame pačiame name. Buvo trys buteliai degtinės, 4 vištos, išvirtos baltame padaže užkandai, vištienos sultinys su miežių kruopomis, jautienos kepsnys su bulvėmis, obuolių kompotas ir tikra juoda kava. Kartu su manimi ir Stepuliu buvo 11 asmenų, būtent: Litvinskis, vaistininkas Golaševskis, felčeris Boravskis, Stachelskis, Mientkievičius, Plonskis, Mystkovskis, Goldbergas ir Lisas. Pietūs prabėgo maloniai, gražiai bendraujant. Po pietų pirmieji geriant kavą draugią paliko Golaševskis, Litvinskis ir Boravskis. Liko vieni teisininkai. Tada aš grynai teisiniame rate tiksliai papasakojau visą savo kandidatavimo į Apygardos teisėjo vietą istoriją. Padariau tai dėl dvilypio Filochovskio žaidimo. Visi buvo giliai ir nuoširdžiai pasipiktingę, kad toks elgesys praktikuojamas lenkų teisėtvarkoje.

1918 metų rugsėjo 30 d.

Pirmadienis

Šiandien man teko vykti su dr. Dombrovskiu ir dalyvauti skrodime. Padėjėjas Lipko jau beveik savaitę išvykęs į Varšuvą atsivežti žmonos ir vaikų ir iki šiol negrįžta. Kai jis išvažinėjo, prižadėjau, kad netikėtais atvejais, su prokuroro žinia, jį pavaduosiu tokiuose teisiniuose veiksmuose kaip skrodimas arba areštuotųjų tardymas. Turėjo po trijų dienų grįžti, bet nėra jo iki šiol. O vakar iš valsčiaus Przytuly atėjo pranešimas, kad kaime Romany, nuo Kolno atitolusio +/- 4 mylias, naktį iš penktadienio į šeštadienį buvo įvykdyta žmogžudystė, būtent žmona kartu su meilužiu nužudė

vyrą ir lavoną išmetė į šulinį, kur jis ir buvo rastas. Kitos išeities nebuvo – teko važiuoti. Dr. Dombrovskis pasistengė gauti apygardos arklius, tad bent jau kelionė buvo maloni: pora puikių eiklių arklių ir plati bričkelė su amortizatoriais. Į vietą atvykome apie 11 val. prieš pietus. Nusikaltimo vietos ir pėdsakų apžiūra, skrodimas ir seniūno kaip liudytojo apklausa truko iki 3 val. Žmogžudystė buvo pasibaisėtina, kvepianti siaubu ir laukiniu elgesiu. Nužudytasis Stanislavas Nerkovskis buvo dar jaunas žmogus, 31 metų, stiprus ir gražiai nuaugęs vyras. Prieš kelias savaites sugrįžo namo iš Rusijos. Kaip rezervininkas buvo pašauktas į rusų kariuomenę, liko sveikas kare ir, nelaimei, namo sugrįžo tam, kad būtų žmonos ir jos meilužio nužudytas. Meilužis, toks Rudzakis iš kaimyninio kaimo, jau su visam įsikėlė į Nerkovskio namus, perėmė jo ūkį ir susilaukė vaiko su Nerkovskio žmona. Nerkovskiui sugrįžus, užleido jam vietą, bet supyko, ieškojo būdų susipykti ir susimušti su teisėtu varžovu, yra duomenų, kad kelis kartus lūkuriavo jo, turėdamas tikslą greičiausiai jį nužudyti. Žmona taip pat hetera boba – Erodas, mylinti meilužį ir nekenčianti vyro, kėlė jam pragarą namuose ir grasino. Tame pačiame name su Nerkovskiu, kitame kambaryje, gyveno žmonos sesuo su septyniais vaikais, paleistuvė, kaimo gėda, bei trečioji sesuo kurčnebylė. Nerkovskis kelias savaites gyveno toje neapykantos irštvoje, apsuptas priešų, lūkuriuojančių atimti jam gyvybę. Kaimynai jam patarė išeiti, nes žemė ir ūkis priklausė žmonai, bet jis sakė, kad apsisaugos, nes miega budriai ir užpuolimo atveju susidoros, o gal kartais žmona pasikeis ir dar viskas bus gerai. Gaila jam buvo ūkio, į kurį prieš karą nemažai darbo įdėjo. Ir štai naktį iš penktadienio į šeštadienį buvo nužudytas. Ant gerklės yra žmogaus kairiosios rankos pirštų žymė, ant galvos kelios žaizdos nuo smūgių buku daiktu. Gerklė suspausta taip, kad pažeistos gerklos. Mirė jis nuo smaugimo. Smūgiai į galvą suduoti, kad netektų sąmonės. Be to, yra mėlynių ant veido ir nosies, odos įpjovimo žymių prie sėklidžių. Vėliau lavonas buvo įmestas į gilų šulinį, bet jau po mirties, nes vandens pėdsakų skrandyje ir plaučiuose nerasta. Žmona, žmonos sesuo ir meilužis buvo suimti ir išsiųsti į kalėjimą Lomžoje. Žudikai norėjo simuliuoti Nerkovskio mirtį.

1918 metų spalio 1 d.

Antradienis

Vakar, kai manęs nebuvo, vyko civilinis posėdis, kuriam pirmininkavo patys tarėjai. Buvo tarėjai Remba ir Orbikas, o pirmininkavo Stachelskis – tai mano tarėjų žiedynas, pats geriausias jų rinkinys. Posėdis buvo sudėtingas, buvo kelios komplikotos bylos, iš jų viena nemaloni, ir būtent dėl jos net džiaugiausi, kad teko išvažiuoti. Tarėjai susidorojo neblogai, nors vieną sunkiausią bylą – dėl turto išpirkimo – ku-

riuje buvo advokatai Goldbergas ir Lisas, parodę visą savo vikrumą, kad sudorotų ją kabliukais ir ekscepcijomis – tarėjai paliko neliestą; patekę į ekscepcijas jie tapo bejėgiai, pasidavė ir radę priežastį bylą atidėjo, neišnagrinėję ekscepcijų, kurios, kaip prejudicialinės⁸⁷ problemos, turėjo būti nedelsiant išnagrinėtos ir ištirtos. Tačiau sunku priekaištauti tarėjams, kurie ne tik kad nėra teisininkai, bet ir neturi bendrojo gimnazijos išsilavinimo ir kurie su teisėjavimo menu yra susipažinę tik sėdėdami mano pašonėje. Sunku reikalauti, kad sugebėtų nepriekaištingai susitvarkyti su tuo, kas teisėjavimo praktikoje laikoma didžiausiu menu – su subtiliais kabliukais ir advokatiškomis ekscepcijomis.

Visa ši diena prabėgo labai darbingai. Rytą iki pietų kartu su tarėjais Stachelskiu ir Remba atlikome vietovės apžiūrą viename ginče dėl sodų Kolne, vėtrungių apylinkėje, ribų. Po pietų pabaigiau vakarykštės apžiūros ir nusikaltimo pėdsakų Romanove protokolą, kurį kartu su visais dalykiniais įrodymais perdaviau Lipkai (Lipko vakar sugrįžo į Kolną ir parsivežė žmoną ir vaikus). Pagaliau vakarą, net iki 9 val., skyriau motyvuoto nuosprendžio byloje Roginskis-Strumiaskis, surašymui, mat atsakovas Strumiaskis rengiasi pateikti apeliaciją.

1918 metų spalio 2 d.

Trečiadienis

Teismo posėdis. Posėdis truko ilgai, iki 7 val., tačiau iš esmės sudėtingų bylų nebuvo. Lejbos Kornackio prieš Iciką Baranovičių byloje vienas prieš kitą stojo Goldbergas, atstovaujantis ieškovui, ir Lisas, atstovaujantis atsakovui. Pats faktas, kad abu mūsų ponai „advokatai“ kaunasi vienas prieš kitą; tačiau iki šiol kažkaip taip sutapdavo, kad bylos būdavo atidedamos ir nė vienas iš advokatų iki šiol nėra kategoriškai laimėjęs. Tuo tarpu šiandien byloje buvo paskelbtas nuosprendis ir laimėjo... Lisas, nors iš esmės jis gerokai už Goldbergą, silpnesnis – blogiau perpratęs teisę ir mažiau apsukrus. Vienoje byloje šiandien įvyko nemalonus dalykas, mane labai užrūstinęs. Kalbu apie civilinę Olševskio bylą prieš jo žmoną Olševską ir meilužį Magistrato sekretorių Janą Antonovičių (Antonowicz). O įvyko štai kas. Pagal 1917 metų Beselerio⁸⁸ teisę, kuri privaloma lenkiškai teisėtvarkai, bylos, liečiančios asmenis, kurie įtraukti į vokiečių kariuomenę arba „karinę tarnybą“, nėra lenkiškosios teisėtvarkos kompetenci-

87. Praeidicatus (lot.) – nuteisti (iš anksto nuspręsti), teisinis klausimas, kurio iš anksto neišsprendus, negali būti teisme išspręsta kuri nors byla.

88. Hansas Hartvigas von Beseleris (1850–1921), vokiečių generolas, užėmęs Antverpeną (1914) ir Modliną (1915), Varšuvos generalgubernatorius (nuo 1915 VIII iki 1918 XI), Lenkijos ginkluotųjų pajėgų viršininkas (Polnische Wehrmacht) 1917–1918.

joje. Šie asmenys naudojami eksteritorine teise ir priklauso vokiečių teismams Varšuvos generalgubernijos sričiai. Lenkiškosios teisėtvarkos pradžioje Lenkijos teismuose buvo lengvai suprantama tendencija riboti tokias restrikcijas. Siekta, kad Lenkijos teismų kompetencijoje būtų netgi tokie vokiečių tarnautojai kaip apskrities gydytojai ir veterinarai, statybininkai ir t. t., kurie, nors ir priklauso okupantų organizacijai, tačiau jokių funkcijų, susijusių su karo veiksmams, neatlieka. Tačiau Vokietijos valdžia paskubėjo apsidrausti, kad visi Lenkijoje esantys vokiečių tarnautojai, priklausantys okupantų organizacijoms, priklauso tarnybai, taigi ir vokiečių kariuomenės asista, kuri naudojami eksteritorialumu, mat pati okupacija yra karo institucijos pobūdžio. Su tuo susitaikyti reikėjo. O štai vokiečiai neseniai cirkuliarais lenkų teisėjams dar labiau išplėtė šią eksteritorialumo restrikciją, nurodydami, kad net lenkai ir Lenkijos piliečiai, kurie tarnauja okupacinei valdžiai, taip pat naudojami šiuo eksteritorialumo įstatymu. Bet koks vertėjas žydėlis, atliekantis tarnybą, bet koks girininkas – vietos ūkininkas, bet koks magistrato tarnautojėlis – šiuo keliu gali išsisukti iš Lenkijos teismų kompetencijos. Jau nekalbu apie tai, kad tai palengvina nesąžiningiems žmonėms apskritai išsisukti nuo teisingumo. Šių lenkų išjungimas iš lenkiškosios jurisdikcijos civiliniuose santykiuose, neturinčiuose jokio ryšio su jų tarnybine veikla, yra anomalija ir Lenkijos teismų žeminimo elementas. Ir štai vis dažniau žmonės pasitelkia tą „eksteritorialumą“ su arogancija ir pasididžiavimu, kurį teismai, deja, privalo toleruoti ir į ją atsižvelgti. Toks faktas praėjusią savaitę įvyko Lomžoje, kai dalyvavau Apygardos teismo civiliniame posėdyje. Advokatas Kuklinas, atstovaujantis atsakovui, tokiam Dlugozimui, pateikė tokią ekscepciją dėl netinkamumo (nušalinimo), pateikdamas vokiečių valdžios organų įrodymus, kad jo klientas, paprastas ūkininkas, yra okupacinės girininkijos girininkas. Visi buvo Kulkinu pasipiktinę, kad advokatas, priklausantis lenkiškai teisėtvarkai, naudojami tokia ekscepcija, kuri žeidžia Lenkijos teismų orumą, tačiau teismas buvo privertas atsižvelgti į jo reikalavimą. Šiandien tokią ekscepciją pareiškė Antonovičius. Mano manymu, tai yra niekšybė. Reikalaujama, kad vokiečiai perleistų administraciją ir kitas valstybines įstaigas į lenkų rankas, o kai atidavė teisėtvarką į lenkų rankas, tą vienintelę išskyrus švietimą, savarankišką sritį, tai patys lenkai, kaip tik galėdami vengia tos teisėtvarkos ir naudodamiesi ribojančiomis restrikcijomis, vokiečių įteisintomis, pareiškia: „aš nenoriu, kad mane teistų Lenkijos teismas – man tinkamas yra vokiečių teismas“. Gėda niekšams, kurie nejaučia visos bjaurasties ir pažeminimo, kuriuos Lenkijos teismai patiria tokių ekspansijų dėka. Gali to nesuprasti eilinis ūkininkas, bet ne teismo gynėjas Kulkinas ir ne magistrato sekretorius Antonovičius. Rodydami pasididžiavimą ir aroganciją, jie trypia Lenkijos teisėtvarką, nes ji lenkiška ir silpna, priklauso nuo vokiečių malonės. Netrukus tatai baigsis ir, o, kad būtų nepamirštos šių niekšų niekšybės!

1918 metų spalio 3 d.

Ketvirtadienis

Lipkos atvykimas palengvino mano darbą. Nereikia jo pavaduoti ir dirbti tardytojo darbo, kaip ne kartą tekdavo. Be to, ant jo pečių numečiau vieną sudėtingą tyrimą, kurį man prokuratūra iš pradžių pavedė ir kuris, kai tekdavo apklausti liudytojus, užimtų mano laisvas dienas, kurių metu nebūdavo posėdžių, visą spalį. Be tokių tyrimų, Taikos teisėjo darbas visiškai nėra varginantis ar didelis, nepaisant, kad įplaukia daug bylų. Pagaliau, rugsėjį naujų bylų atsirasdavo jau mažiau, negu rugpjūtį ir birželį. Kaip bus spalį – neaišku, bet jau pats bulviakasis, kuris vyks šį mėnesį, turės įtakos per teismą aiškintis santykius.

Iš laikraščių sužinojau, kad Leonas Supinskis, Apeliacinio teismo Varšuvoje vicepirmininkas, tas pats, kuriam Filochovskis pašnabždėjo melą apie mano nenorą gauti nominaciją ir kuriam sėkmadienį rašiau, atsiribodamas nuo slaptų intrigų ir apkalbų – atsistatydino. Man tai nėra palanku pradėjus savo kampaniją, bet tikiuosi, kad Supinskis, gavęs mano laišką, perduos į tinkamas rankas. Nepažįstu Supinskio ir gerai nežinau, kas jis per paukštis, bet iš nuogirdų galiu spręsti, kad tai garbingas žmogus, kurio atsistatydinimas yra praradimas visai lenkų teisėtvarkai. Tuo tarpu, kaip girdėti, esama vienos neigiamos nominacijos lenkų teisėtvarkoje – tai Franciše-ko Novodvorskio⁸⁹ nominacija, buvusio Dūmos deputato iš Varšuvos, vieno endekų vadų, į aukštą lyg tai Apeliacinio teismo prokuroro postą. Apie jo kandidatūrą jau buvo kalbų anksčiau. Plačiuose teisininkų sluoksniuose ji kėlė pasipiktinimą, mat tai grynai politinė ir partinė kandidatūra. Nepaisant to, neva ji buvo patvirtinta. Endekai, sugrįžę iš „emigracijos“, perima visas pareigas besikuriančiuose Lenkijos valstybės organuose, tokiu būdu užsitikrina, kad tinkamu laiku ir vėl sieks aukščiausios politinės valdžios Romanui Dmowskiui ir turėti visur paramą.

Karo lauke ir pasaulyje, didžiuosiuose tarptautiniuose santykiuose – dideli įvykiai. Kas žino – gal artėja vokiečių katastrofa ir karo pabaiga.

1918 metų spalio 4 d.

Penktadienis

Baudžiamasis teismo posėdis. Tarėjai – Jerozolimskis ir Rainko. Iki 4 val. posėdį baigėme. Bylų buvo daug, bet visos trumpos. Išskyrus vieną, kurios turinys labai

89. Francišekas Novodvorskis (Franciszek Nowodworski) (1859–1924), advokatas, kaltinamųjų už politinius nusikaltimus gynėjas, „Kurjer Warszawski“ („Varšuvos Kurjeris“) vyr. redaktorius 1897–1899, Rusijos valstybės dūmos deputatas 1906–1907, nuo 1918 m. Aukščiausiojo Teismo Baudžiamųjų rūmų pirmininkas, o nuo 1922 m. pirmasis šio teismo pirmininkas, Lenkijos Respublikos Kodifikacinės komisijos pirmininkas.

lengvas ir paprastas, buvo sudėtinga kvalifikuoti (priskirti) – užėmė mums daug laiko. Tai buvo savivalės veiksmai, prievartinis svetimo turto atėmimas (šieno iš lauko, kuris priklausė pateikusiam skundą ir kurį pateikęs skundą asmuo nušienavo). Kaltintojas šį veiksmažodį kvalifikavo kaip vagystę ir iš pradžių tą patį padariau ir aš. Tuo tarpu paaiškėjo, kad kaltinamasis, laikydamas pievą savo nuosavybe, neteisėtai perimta kaltintojo, neįtarė paėmęs svetimą turtą ir manė, kad realizavo savo teisę. Taigi tai nebuvo vagystė, o savivalė. Savivalė galiojančiame Baudžiamajame kodekse neturi atitinkamo, tiksliai jai pritaikomo straipsnio. Todėl reikėjo šiam veiksmui pritaikyti vieną iš straipsnių, kalbančių apie prievartą prieš asmenį. Kaltinamąjį nu teisėme 7 dienoms arešto. Šiandien nuosprendį paskelbėme Chaimo Ičkovskio byloje, kurį pripažinome kaltu pavogus vištą ir skyrėme griežtą baudą – 6 dienas kalėjimo (griežčiausia bausmė mano teisėjavimo praktikoje), bausmės vykdymą atidėjome 3 metams atsižvelgdami į nuteistojo jauną amžių. Aš laikiausi nuostatos neatidėti bausmės vykdymo, nes vištų vagystės yra labai jau dažnos Kolne, verčiau norėjau skirti švelnesnę bausmę, kurią tektų atlikti, bet Jerolimskis pasiekė savo. Jerolimskis, nors negaliu jam prikišti nesąžiningumo, kai kuriose žydiškose bylose yra šališkas ir susidaro įspūdis, kad teisdamas kartais yra susitaręs su Goldbergu; neima užmokesčio nei [...] ⁹⁰ – dėl to jo nesmerkiu ir esu to tikras, bet jis jaučiasi turintis teisę daryti tam tikras nuolaidas ir rodyti palankumą arba Goldbergui, arba savo žydams interesantams. Esama bylų, kuriose jis slapta susitaręs su Goldbergu arba šalimi – pats nujaučiu. Paprastai tokiose bylose nusprendus, koks bus nuosprendis, prieš jį užrašant ir paskelbiant, išbėga iš pasitarimų kambario, paaiškinęs, atseit į išvietę, bet aš esu tikras, kad pakeliui perduoda informaciją apie nuosprendį.

1918 metų spalio 5 d.

Šeštadienis

Kolne kaip ir visoje šalyje siaučia vadinamas ispaniškasis gripas (*ispanė* – hišpanka), kuris plinta kaip epidemija. Ligos simptomai tokie, kaip *influenca*⁹¹: peršalimas, kaulų laužymas, galvos skausmas, karščiavimas. Tie du paskutiniai simptomai – galvos skausmas ir karščiavimas – sergant ispaniškuoju gripu yra labai aštrūs. Pirmieji požymiai tokie patys, kaip ir paprasto peršalimo. Mano amžiaus ir vyresni žmonės gali prisiminti, kad prieš dvidešimt kelerius metus, jeigu neklustu, 1891 metais, *influenca* atklydo į Europą taip pat kaip epidemija, kaip ir dabartinis ispaniš-

90. Neįskaitomas žodis.

91. Influenca (tikr. Influenza) – senasis gripo pavadinimas.

kasis gripas; tuomet juo visi masiškai persirgo; tuomet *influenca* buvo laikoma kažkokia nežinoma nauja liga; vėliau per daugelį metų išplito ir pasirodydavo paskirais atvejais, nesukeldama epidemijos. Galbūt „ispanė“ (ispaniškasis gripas) yra ta pati *influenca*, kuri pas mus vėl kelia epidemiją. Toks pavadinimas kilo todėl, kad liga atsirado šių metų pradžioje Ispanijoje, kur iš karto masiškai išguldė žmonės, o iš ten keldama epidemiją perbėgo per visą Vakarų ir Vidurio Europą į Rytus. Lenkijoje ji siaučia apie mėnesį. Beveik visi be išimčių suserga, tačiau vieni švelniai ir lengvai, kiti labai sunkiai. Atrodytų paprasta liga, ypač jeigu save saugai – kai kuriems tampa labai piktybiška, pasireiškia nepapratai aukšta temperatūra ir lengvai pavirsta plaučių uždegimu. Kolne jau daug kas mirė nuo šio ispaniškojo gripo, ypač jaunų žmonių. Kai kurie namai atrodo tarsi ligoninės: ištisos šeimos serga. Ispaniškasis gripas, piktybinė jo forma išguldė visą ūkininkų Pikulinskių šeimą. Vienas jų sūnus, silpniausias, luošas Jasius, vakar jau mirė ir greičiausiai dar mirs mažasis Kaziukas ir senolė močiutė; pati Pikulinska jau buvo arti mirties. Ispaniškuoju gripu teisme susirgo: raštininkas Ranikas ir sargas Roginskis. Stepulis taip pat negaluoja, bet švelniai. Mientkievičius taip pat labai nesveikuoja. Aš laikausi, bet, kita vertus, neturėčiau nieko prieš susirgti šia liga ir pagulėti kelias dienas lovoje.

Dienoraštyje turėsiu užsiminti apie tarptautinius įvykius, labai reikšmingus, kurie galbūt turės įtakos reikalams pakrypti taikos link. O, kad pagaliau tai įvyktų.

1918 metų spalio 6 d.

Sekmadienis

„Nesakyk op, neperšokęs griovio!“ Patyriau savo kailiu šios patarlės tiesą. Tvirtinau, kad ispaniškasis gripas mane aplenks, bet šią naktį susirgau. Prasideda sloga, galva sunki, švelnūs peršalimo požymiai. Tad ryte iki 11 val. nesikėliau iš lovos. Ir galbūt būčiau visą dieną iš jos nesikėlęs, išskyrus pietums, jeigu ne tai, kad vakare esu pakviestas pas Stachelskį į vardadienį ir nenoriu šios progos praleisti, ypač, kad degtinėlė, kurios ten išgersiu, gerai veikia sergant sloga. Pagaliau, net nežinau, ar sergu ispaniškuoju gripu, ar paprastuoju peršalimu.

Pas vargšus Pikulinskius dar vienas praradimas. Paryčiais mirė jų 5-erių metų sūnelis Kaziukas. Mielas tai buvo vaikas, protingas ir mandagus, atrodo, mieliausias iš visų Pikulinskių vaikų. Kai Marynia vasarį viešėjo Kolne, prie jos labai prisirišo mažasis Kaziukas ir, kai manęs nebuvo namuose, vis pas ją ateidavo ir kažką pasakojo savo kalba. Paskui Marynia iš Vilniaus atsiuntė jam prisiminimui šventųjų paveikslėlių. Dabar mirė vargšas veikelis. Katafalke gulėjo su tuo Marynios paveikslėliu rankytėse ir su tuo paveikslėliu buvo įkeltas į karstelį ir apie pavakarę palaidotas.



Vokiečių gurguolė Kolno turgaus aikštėje „Mark Platz“, Kazimiero Szczechuro kolekcija.
Reprodukcija iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t. II.

Kolne didelį sujudimą sukėlė rytą mieste ir prie bažnyčios išklijuoti atsiliepimai, kviečiantys į tautinę revoliuciją prieš vokiečius, aštriai pasisakantys prieš vokiečius bei lenkų tautos išdavikus, palaikančius vokiečius, skatinantys sukilti prieš dabartinę valdžią, o kartu ir prieš dabartinę Lenkijos vyriausybę. Kol vokiečiai pastebėjo plakatus ir, kol juos nukabino, miestas suspėjo juos perskaityti. Dėl šio įvykio visą dieną po Kolną patruliavo ginkluotoji pėsčioji žandarmerija, kad esant reikalui pasipriešintų galimoms riaušėms arba manifestacijoms. Atrodo, kad šiuos atsiliepimus išplatino Lenkijos karinė organizacija (POW)⁹², ar jai giminingos slaptosios organizacijos, kurios egzistuoja kaimuose tarp jaunimo ir kiek žinau, joms vadovauja jauni liaudies mokytojai.

92. Lenkijos karinė organizacija (POW) – slapta organizacija, sukurta J. Pilsudskio iniciatyva 1914 m. rugpjūtį Varšuvoje Lenkijos Karalystės teritorijose, užimtose rusų. Iš pradžių veikla buvo žvalgomoji-diversinė, antirusiška, vėliau nuo 1915 metų vidurio savo nariais stiprino I Lenkijos legionų brigadą. Po 1916 m. lapkričio 5 d. akto veikė pusiau legaliai nusprendusi skirti savo jėgas Laikinajai valstybės tarybai formuojant Lenkijos kariuomenę. 1917 m. pradžioje jai priklausė 13 tūkstančių narių. Nuo 1917 m. gegužės ir vėl konspiracijoje prieš vokiečius, kurie areštavo daugelį jos narių. Areštavus Pilsudskį, Vyriausiuoju komendantu tapo E. Rydz-Smigły (Rydz-Śmigły). Tuomet išplėtė savo veiklą į Galiciją, prūsų okupuotą teritoriją, Baltarusiją, Ukrainą ir Rusiją. 1918 m. organizavo diversijas prieš Centro valstybes, vėliau dalyvavo nuginčijuojant Austrijos ir Vokietijos kariuomenes.

Kare ir tarptautiniuose santykiuose vokiečiams atėjo labai kritiškas metas. Vakarų fronte nuo liepos vidurio tęsiasi didysis puolimas prancūzų-anglų-amerikiečių. Amerikiečių pastiprinimas ir technika yra labai veiksminga. Baisingi tankai griauja bet kokias pozicijas. Šimtai tūkstančių vokiečių jau pateko į nelaisvę. O puolimas vis dar tęsiasi. Vokiečiai, ne tik buvo išstumti iš teritorijų, kurias užėmė Prancūzijoje pavasarį ir šių metų vasaros pradžioje, bet nesugebėjo išlaikyti savo pagrindinės fronto linijos, vadinamos Hinderburgo arba Zygfride linijos. Jų linija trumpėja ir pėda už pėdos traukiasi į Rytus. Pagaliau, jau ir vokiečių kariuomenė neturi tokio noro kaip anksčiau kovoti ir tikėjimo pergale. Nuolatos sklinda tildomi gandai apie vokiečių dalinių ir komandų, esančių Vokietijos viduje, irimą. Pralaimėjimo kvapas pradeda sklisti vokiečių tautos sąmonėje. Suvokimas, kad kariavimas yra betikslis, demoralizuoja vokiečių kovos dvasį. Ir būtent tokiu momentu Bulgarija kapituliuoja prieš koaliciją – tai pirmasis didelis centrinių valstybių sąjungininkių grandies skilimas. Bulgarijos patirtas smūgis labai smarkiai paveikė vokiečius. Didysis bulgariškas pralaimėjimas Makedonijoje ir turkų pralaimėjimas Palestinoje, kartu su vokiečių nesėkme Rytuose didžiai palaužė vokiečių kurtą kūrinių. Bulgarijos kapituliacija suskaldo kūrinių vientisumą. Paskui Bulgariją kris Turkija, mat net priversta bus parklupti, tuo momentu, kai bus atkirsta. Austrija taip pat tik ir žvalgosi, kada ištrūkti iš sąjungos su vokiečiais, taip, kad išvengtų savo pačios skilimo. Austrijos viduje vyksta suirutė, kurią stiprina Jugoslavija, Čekija – Slovakija ir Lenkija – kuri auga ir daužo valstybingumo kiautus. Veikiant šiems procesams pačioje Vokietijoje vyksta gilus vidinis perversmas, apie kurį dėl vietos stokos jau neberašysiu.

1918 metų spalio 7 d.

Pirmadienis

Vakar Stachelskio vardadienyje buvo keliolika svečių. Be įprastinių mūsų kolniečių „draugijos“ narių (manęs, teismo tardytojo pavaduotojo Lipko, ipotekos raštininko Mystkovskio, mano sekretoriaus Mientkievičiaus, naujai paskirto teismo tardytojo sekretoriaus Rainko, vaistininko Golaševskio, felčerio Boravskio, teismo gynėjo Liso, mano seserėno Stepulio) – buvo dar keli nauji asmenys, kurie paprastai mūsų vardadieniuose nedalyvaudavo, tai repetitorius studentas Haluškevičius, vargonininkas ir keli buvę apskrities tarnautojai rusų laikais, kurie pastaruoju metu sugrįždavo iš išeivijos Rusijoje. Tiek daug žmonių netilpo ankštame Stachelskio butelyje, tad priėmimas ir balius vyko parduotuvėje, o į stalą padavinėjo pardavėja. Degtinės buvo į valias, kiek tik širdis troško, užkandai buvo dešra ir kepenų paštetas, marinuoti grybai ir rudmėsės, po to rinktinės savos gamybos sardelės, karš-

tai patiekto su garstyčiomis ir krienais, pagaliau, riebus kiaušienos kumpis, prie jo troškinti kopūstai, kitaip tariant, taip vadinamas „bigosas“ (*lenkų nacionalinis patiekalas* – vert.) arba burokėliai ir bulvės, pagaliau – juoda natūrali kava. Po vakarienės dalis draugijos išsiskirstė, o saujelė pasilikusių susėdo prie žaliojo kortų staliuko. Žaidėme lenkišką bankelį, kuris buvo pakankamai storas, nes buvo bankai po kelis šimtus markių. Rainko ir Boravskis lenkė vienas kitą azartu. Po pusiaunakčio, vokiečių sargyba, šiandien ypatingai budri dėl revoliucinių atsiliepimų, girdėdama šurmulį Stachelskio parduotuvėje ir per plyšius matydama sklindančią šviesą, įėjo į patalpą. Puskarininkis užsirašė čia sėdėjusių pavardes ir tuo viskas baigėsi. Tikiuosi, kad nieko blogo nebus. Netrukus aš išėjau namo, o stipriausių lošėjų būrys – Mystkovskis, Rainko, Mientkievičius, Boravskis – dar pasiliko ir iki ryto pliekė kortomis.

Nepaisant to, kad vėlai atsiguliau ir buvau iš vakaro įkalęs neblogą dozę degtinės – šiandien nesijaučiau per daug išvargęs. Mano ispaniškąjį gripą vakarykštė degtinėlė paveikė teigiamai, bet visiškai pasveikęs dar nesijaučiu. Keista vis dėlto, kad peršalus ir prasidėjus kosuliui, visiškai neturiu slogos. Jeigu ne šios dienos teismo posėdis, būčiau po pietų iškart atsigulęs į lovą. Tačiau dėl posėdžio teko dirbti iki sutemų, o paskui 6 val. suvalgęs pietus iškart atguliau į lovą.

Šios dienos posėdyje dalyvavo tarėjai: Jerozolimskis ir Nojda. Bylos nebuvo itin sudėtingos, bet, kadangi keliose abi puses gynė advokatai, kovojantys tarpusavy nepaprastai įnirtingai, ir daugino sunkumus kabliukais ir komplikacijomis, todėl kelios bylos taip išsitempė, kad visas mano posėdis dėl to ištįso per daug lyginant su bylų svarba ir jų sudėtingumu.

1918 metų spalio 8 d.

Antradienis

Jei sergu ispaniškuoju gripu – tai lengva jo forma. Duok Dieve, visuomet tokią ligą, jeigu jau sirgti reikia. Truputį galva sunki, šioks toks užesys ausyse, šiek tiek temperatūros, kosulys, jokios slogos. Dabar svarbiausia neperšalti ir gerai išsigulėti lovoje. Todėl šiandien apie 4 val. po pietų atguliau į lovą.

Galbūt esame ant taikos slenksčio. Naujoji Vokietijos vyriausybė kreipėsi į Vilsoną⁹³ prašydama perimti iniciatyvą užmegzti taikos derybas pagal žinomų 14 punktų Vilsono taikos taisykles. Tai vokiečių kapituliacija bent pagal principus. Kai kuriais konkrečiais atvejais vokiečiai, ko gero, dar tikisi palankumo ir išsiderėti ką

93. Woodrow Thomas Wilsonas (1856–1924), 1913–1921 m. JAV prezidentas, Demokratų partijos atstovas.

nors jiems gyvybiškai svarbiuose reikaluose, liečiančiuose, pavyzdžiui, jų koloniją, Alzasą ir Lotaringiją, eventualią lenkiškųjų provincijų restituciją Lenkijos suvienijimo vardan. Ko gero, artimiausiomis dienomis paaiškės, ar Vilsonas ir koalicija yra linkę priimti vokiečių siūlymą dėl derybų, ar reikalauti kapituliacijos ne tik dėl principingos, bet visiškos ir absoliučios nori ar nenori. Ne tai vis dėlto yra svarbiausia, kad vokiečiai rezignavo principingai iš taip vadinamos taikos ir kapituliavo prieš Vilsono teisę. Jei tai nebūtų susiję su didžiuliu vidiniu perversmu, galėtų būti tik paviršutiniška sužeisto žvėries apgaulė, kuriam jau nepakanka jėgų nugalėtojo diktatūrai ir net ilgesnei kovai. Iškiliausiu faktu yra gilios vidinės permainos, įvykusios Vokietijoje, perversmas nuo autokratinio valdymo į grynai parlamentinį. Tai reiškia liaudies valdžios pergalę Vokietijoje, prūsų ir imperatoriškojo valdymo žlugimą. Naujoje parlamentinėje vyriausybėje, kurio priešakį kaip kancleris stojo demokratinis kunigaikštis Maksimilianas Badenskis⁹⁴ yra daugiausiai parlamentinių partijų atstovai, nuo katalikiškojo centro iki socialisto Scheidemanno⁹⁵. Taigi, tai pirmoji liaudies vyriausybė imperatoriškoje Vokietijoje, galas junkerių valdymui ir reakcijos prieglobsčiui Europoje.

1918 metų spalio 9 d.

Trečiadienis

Teismo posėdis. Tarėjai – Jerolimskis ir Stachelskis. Šiandien užbaigėme vieną seniausių bylų, kuri tęsėsi nuo praėjusių metų rudens – Baranovičiaus ir Robinskių byla. Be to, buvo dar kelios storesnės, iš jų viena iškelta, remiantis notaro Plonskio ieškiniu Garbovičiui dėl 1000 markių atlygio, dalies kainos už karvę, kuri buvo paroduota nuslėpus defektus.

Vakare į Kolną atvažiavo prokuroras Urbanovičius su naujai paskirtu teismo tardytoju Kolno apskriviai, tokiu Makovskiu (Makowski). Tai vyresnio amžiaus žmogus, kilęs iš Lomžos, kuris 23 metus tarnavo teismo tardytoju Rusijos gilumoje, Ufos gubernijoje, Azijos pasienyje. Iš ten jį išvijo bolševikų revoliucija. Varšuvoje dabar yra tikra lenkų teisininkų grūstis, iš Rusijos sugrįžtančių ir Teisingumo ministerijoje besistengiančių gauti postą, kad jau net tokie seni ir ištaigingi teismo tardytojai,

94. Maksimilianas (Maxas) Aleksandras Friedrichas Vilhelmas von Badenas (1867–1929), Badeno kunigaikštis, karo metais veikė Pagalbos karo belaisviams komitete. Garsėjo liberaliomis pažiūromis, paskirtas kancleriu 1918 X 3. Jau 1918 XI 9 paskelbė Vilhelmo II abdikaciją ir perdavė valdžią Reicho kancleriui Friedrichui Ebertui.

95. Philippas Scheidemannas (1865–1939), vokiečių politikas, vienas SPD dešiniųjų vadų, stojo pirmosios koalicinės Vėimaro Respublikos vyriausybės priešaky, daugelį metų buvo Reichstago deputatas, nuo 1933 m. emigracijoje.

kaip antai Makovskis, gauna tokias antraeiles, patenka į tokias vietas kaip Kolnas. Kadangi atvyko Makovskis, mūsų padėjėjas Lipko turės susirinkti daiktus ir išskleidęs sparnus grįžti į Lomžą, kur dirbs Apygardos teisme pavaduotoju. Prokuroras man atvežė žinią, kad mano nominacija į Apygardos teismą yra užtikrinta; formaliai jos dar nepasirašė Regentų taryba, bet ministro Higersbergerio⁹⁶ galutinai patvirtinta ir nusiųsta pasirašyti Regentų tarybai. Džiaugiuosi, ne tiek dėl naujo posto, kuris esant prastiems santykiams Lomžos apygardos teisme, anaipol neatrodo toks patrauklus, kiek dėl moralinių principų, kad mano kandidatūros ignoravimas, ką darė pirmininkas Filochovskis – apie tai esu rašęs – netapo faktu. Yra naujiena ir teisme: teisėjas Trampleris atsistatydino.

Vilsonas dar neatsakė į vokiečių pateiktą taikos prašymą. Bet, kad jau niekas nesustabdytų taikos veržimosi, atrodo tikra. Jeigu net prezidentas Vilsonas ir kalicija savo atsakyme pateiks vokiečiams sunkias išlygas, kurios yra nepriimtinos net ir dabartinei vokiečių vyriausybei, vis vien vokiečiams kitos išeities nebeliks, mat ilgiau išsilaikyti nepajėgs, o jeigu dar užsispirs, tai paskui pirmąją perversmo bangą, kuri Vokietijoje jau įvyko, atplauks antroji iš apačios, iš liaudies masių, kuri dar gilesnį revoliucijos viduje [perversmą] įvykdys ir bet kokia kaina sieks taikos. Vokiečiai atsidūrė ant žmogiškosios ištvermės ribos. O perversmas, kuris Vokietijoje įvyko, jau iš tiesų yra revoliucija. Nuvertė jis senąją *régime* šio imperatoriškojo valdymo, suteikė vokiečių tautai persvarą virš Prūsijos dvasios ir idėjos, kuri subiro į šipulius. Pasekmės turėtų būti didžiulės. Jau betarpiškai šalyse ir žmonėse, kuriuos suspaudęs centrinių valstybių žiedas, papūtė emancipacijos vėjelis – pirmasis vokiškojo perversmo padarinys. Lenkijoje Regentų taryba išplatino atsišaukimą tautai, skelbiantį greitą suvienytosios Lenkijos atsiradimą, kuri išardys Valstybės tarybą ir proklamuojantį įstatymų leidžiamąjį seimą. Tai yra kelias į Steigiamąjį susirinkimą ir tolesniems liaudies perėmimams savo pusėn – ko niekas ir niekada nesustabdytų. Lietuvai tikrai taip pat nušvis naujoji era, o bet koku atveju tuoj turi prasidėti valstybės institucijų perėmimas į savo rankas, iš jų pirmojoje eilėje – teisėtvarkos. Taigi, ir man pradeda šviesti galimo, galbūt jau greito grįžimo Lietuvon perspektyva.

1918 metų spalio 10 d.

Ketvirtadienis

Paskutiniai įvykiai, nuo Bulgarijos pralaimėjimo iki perversmo Vokietijoje, kai vokiečiai priėmė garsiuosius 14 Vilsono punktų, prabėgo taip žaibiškai greitai, kad

96. Jozefas Higersbergeris (1856–1921), teisininkas, teisingumo ministras J.Stečkovskio (Steczowski) (IV–IX 1918) ir J.Sviežynskio (Świeżyński) (1918 X 23–XI 3) kabinetuose.

sunku apsiprasti su situacija, ties kuria atsidūrėme. Koks tai didelis posūkis nuo šių metų vasaros iki šios akimirkos. Karas, turtingas vaizdinių ir perspektyvų, dydžiu, kurias brėžia stipriais smūgiais ir taip greitai ir ryžtingai kuria permainas ir pokyčius, kad žmogiškoji mintis vos spėja juos suvaidinti. Kare visos permainos ir posūkiai yra tobulai konsekventiški ir paprasti, koks paprastas ir ryžtingas yra veiksmas. Tie keleri metai, kuriuos nuo 1914 m. patiriame, taip smarkiai sukrečia žmonijos istoriją, juk tai paprastai per daugelį kartų lėtai ir palaipsniui vyksta.

Galutinio atsakymo vokiečių taikos prašymo klausimu dar nėra. Tačiau pasirodė nota su žinia, kurią Vilsonas, tarpininkaujant Šveicarijos pasiuntinybei, persiuntė Centro valstybėms dėl jų taikos prašymo. Šioje notoje yra trys užklausimai, skirti centrinėms valstybėms; užklausimai, o gal reikalavimai, kuriuos galima pavadinti preliudinais. Galima pateikti tokią jų santrauką: 1. Kad galėtų atsakyti paprastai ir trumpai, tinkamai reikalo svarbai, Vilsonas klausia, ar galima suprasti vokiečių siūlymą, kad vokiečiai sutinka priimti ne tik taisykles, bet ir konkrečią Vilsono taikos programą su visomis sąlygomis ir ypatybėmis, ir ar derybos, kurias vokiečiai siūlo, jų požiūriu gali liesti tik praktišką programos vykdymą, bet ne sąlygų sudarymą; 2. Vilsonas įspėja, kad negali imtis suteikti savo gerų paslaugų tarpininkaujant taikos vardan, savo koalicijos sąjungininkams, kol vokiečiai yra tų sąjungininkų teritorijose; 3. Vilsonas klausia, pabrėždamas šio klausimo svarbą – ar vokiečių vyriausybė su savo siūlymu kreipiasi tos jėgos vardu, kuri iki šiol vadovavo karui ir vokiečių politikai. Tokie trys yra Vilsono klausimai, o gal reikalavimai. Juose slypi taikos klausimo pradai. Nuo vokiečių atsakymo, aišku, priklausys Vilsono „taip“ arba „ne“, o po Vilsono ir visos koalicijos. Sunkus yra atsakymas vokiečiams, kurie nori suderinti taikos būtinybę su apgaulinga garbe ir užsitikrinti galimybę derėtis. Iš šių trijų klausimų paprasčiausias yra antras. Jame slypi kategoriškas reikalavimas palikti okupuotas teritorijas. Pirmasis klausimas remia vokiečius prie sienos. Jį galima taip supaprastinti: ar atsiduodate mūsų valiai ir malonei, ar dar galvojate apie derybas?; ar pasiduodate be išlygų mūsų sąlygoms ir sutinkate vesti derybas tik vykdydami mūsų valią, ar dar svajojate apie mūsų ir jūsų valios kompromisus? Pirmuoju atveju, atsakysime jums „taip“, antruoju „ne“. Mįslingiausias yra trečiasis klausimas. Jeigu į jį vokiečiai atsakys, kad kalba ikišiolinių jėgų vardu, tai reiškia Hohenzolernų, Hinderburgo, Kruppo, junkerių ir t. t., Vilsonas gali atsakyti: su jais neturime apie ką kalbėtis ir su jumis taip pat nekalbėsime, kol naudojate jų vardą. Jeigu atsakys: „Kalbame vokiečių liaudies, išsivadavusios vokiečių demokratijos, vardu, – Vilsonas gali atsakyti: – Pirmiausia mums parodykite arba duokite garantiją, kad sunaikinate savo blogąsias jėgas, kad jas nukenksminote.“

1918 metų spalio 11 d.

Penktadienis

Šiandien vyko civilinis posėdis su tarėjais Rainka ir Stachelskiu. Iki sutemų posėdis pasibaigė, bet būtų pasibaigęs gerokai anksčiau, jeigu vienoje iš bylų nebūtų susirėmę abiem šalims atstovaujantys advokatai. Šie mūsų du varžovai – Goldbergas ir Lisas – pradeda virsti teismo *des enfants terribles*. Jie taip viską apsvarto, taip siunta vienas ant kito, taip alsuoja noru laimėti ir sugniuždyti priešininką, kad neturi saiko mėtydamiesi kabliukais ir ekscepcijomis, rašinėdami išlygas į protokolą, gaudydami vienas kito netinkamą žodelį, o apklausdami liudytojus yra taip nepakenčiamai pedantiški, kad bet koks eilinis veiksmas byloje įgautų milžinišką svorį ir byla juda vėžlio žingsniu ištisas valandas. Mientkievičius teisus sakydamas, kad, jeigu Kolne atsirastų trečiasis advokatas, greičiausiai posėdžiai truktų visą naktį, net iki ryto. Užuoat buvę teismo pagalbininkai ir palengvinę jo užduotį supaprastindami bylą bei pabrėždami teismo poziciją, jie komplikuoja ir visomis išgalėmis temdo tai, prie ko prisiliečia. Ginčiuose jie atkaklesni už pačias šalis; pastarosios dažniausiai labiau linkusios susitaikyti, negu jų atstovai – advokatai. Konkurencija šliūkšteli aistros šiems varžovams, kurie dėl savo elgesio teismui tampa tikra Dievo rykšte ir nelaime. Jie vadovaujasi ne tiek klientų interesais, kiek profesine konkurencija ir pavydu. Kai dalyvauja vienas jų – viskas gerai, bet kai abu – sielvartas apima, nes jų aistroms numalšinti nėra vaistų. Goldbergas tampa apskritai neįmanomas, puola, nesileidžia sustabdomas, kiekvieną pasisakymą pagardina nuodinga ironija ir piktybiškais juokeliais, skirtais Lisui, jis tiesiog su varžovu elgiasi akiplėšiškai. Lisas iš pažiūros yra mandagesnis, kur kas labiau taktiškas, saldesnis, tačiau savo kabliukais, ekscepcijomis ir liudytojų kankinimu nenusileidžia Goldbergui, o kadangi pats jaučiasi techniškai silpnesnis už varžovą, dar nuoširdžiau jo nekenčia ir už pečių apkalba itin negražiai ir perdėtai.

1918 metų spalio 12 d.

Šeštadienis

Šiandien buvau išvykęs į Lemaną apklausti liudytojų, atlikdamas bylos dėl naktinės bulvių vagystės iš kluono, tyrimą. Reikėjo apklausti nukentėjusiosios motiną, maždaug 100-metę senutę (bent jau taip teigia senolė, greičiausiai pridėdama kokį 10 metų dėl apvalaus skaičiaus, gražaus amžiaus). Kviečiau ją du kartus į Kolną, bet neatvyko, nes nepajėgė. Tad teko pačiam pas ją vykti, nors reikėjo už-

duoti tik vieną mažytį, tačiau byloje itin svarbų klausimą: ar senutė iš tiesų iš vakaro uždėjo spyną ir užrakino kluoną. Tokį klausimą senolei galėjo pateikti viršaitis arba seniūnas, tačiau tyrimo atlikimo taisyklės reikalauja, kad tardytojas betarpiškai apklaustų liudytoją. Todėl tam, kad išgirsčiau tokį trumpą atsakymą ir jį įtraukčiau į protokolą, turėjau vykti 3 mylias pirmyn ir 3 atgal, pagal paliepiamą paimti vežimą, kankinti porą arklių ir vežėją. Kitos išeities nebuvo. Tačiau diena pasivažinėjimui buvo ištis graži, tarsi specialiai pas Dievą užprašyta šia proga. Tingėjau važiuoti, bet kai nuvažiavau – nesigailėjau. Diena buvo niūri ir be vėjo, bet tokia šilta, kaip liepą. Su savimi pasiėmiau savo raštininką Raniką, kad vienam nebūtų nuobodu važiuoti. Iš Kolno išvažiavome 8 val. ryto. Gavome gerus arklius. Kadangi nežinojome artimesnio kelio, vykome aplink. Iš Kozlo, užuot važiavę tiesiai, nusukome į Lacha ir Zimna, išilgai prūsų sienos. Girioje yra visuomet gražu, bet koku metų laiku. Girių kaimai, išmėtyti tarp smėlynų ir didžiulių laukų, visuomet įrėminti šilų, kupini lieknų medžių, atrodo ištis įspūdingai. Charakteringi yra kurpių namai ir stogų, nišų, šoninių kolonėlių ir sienų kampų, langinių ir gonkelių (priebučių) pagražinimai. Ypač įdomios gonkelių formos ir jų išdrožti pagražinimai, nudažyti įvairiomis spalvomis yra Zimnoje (Zimna) kaime. Lemane, trumpai apklausęs liudytoją, užsukau į kleboniją pas svetingą kleboną Ramotovskį, kuris mane pavaišino pietumis, kokių neįprasta valgyti šiais suveržtų diržų liesais laikais. Iš tiesų šiuo badmečiu, kuriuo mums tenka gyventi, žmogus tampa jautrus skonių poezijai; sočius ir skanius pietus jaučia ne mažiau subtiliai ir estetiškai, kaip kitais pojūčiais bet kokį kitą meno kūrinį. Kelios rūšys naminės dešros, malta namuose kepta duona, rinktinė sudyta riebi kiauliena, marinuotos acte ir keptos rudmėsės, pagardintos svogūnais ir patiektos šaltai, pagaliau nuostabi burokėlių sriuba, stipriai užbalinta grietine – štai aukščiausios rūšies vaisės, kurias šiais laikais kunigas man suruošė. Iš Lemano grįžau kitu keliu, per šilą, kirsdamas girią link pietų iki Mišynieco kelio, į kurį išvažiavome šalia Ptakų ties Pissa.

1918 metų spalio 13 d.

Sekmadienis

Tolesnių naujienų apie taiką nėra. Kol kas laukiame Vokietijos vyriausybės atsakymo į 3 Vilsono klausimus. Kai jie bus atsakyti, tuomet įvyks galutinis didysis Vilsono atsakymas: „taip“ arba „ne“.

Tuo tarpu naujoji Vokietijos vyriausybė jau keičia savo santykį su okupuotomis teritorijomis. Regentų tarybos atsišaukimas tautai, skelbiantis Konstitucinį seimą

ir Lenkijos suvienijimą, buvo išleistas, aišku, su Vokietijos vyriausybės žinia, kuris leido laisvai proklamuoti bet kokius šūkius, skirtus lenkų tautai⁹⁷. Šiuo metu vokiečiai paskelbė, kad atšaukiami leidimai judėti Karalystės viduje ir pranešė, kad šalies administracija bus perleista į lenkų rankas. Be abejonų, analogiškai vokiečių vyriausybė pasielgs ir su Lietuva, nes tai išplaukia iš vokiečių santykio su okupacija. Ten pirmiausiai prasidės, ko gero, teisėtvarkos ir švietimo perleidimas. Gerai, kad su šiuo momentu, kai prasideda pokyčiai, šalių rekonstrukcija ir taikos aušra, sutampa mano perkėlimas į Lomžą. Kaip bebūtų, iš ten man bus arčiau iki pasaulio ir galėsiu budriai stebėti Lietuvą, kad žinočiau viską, kas joje vyksta, ir pagaučiau tinkamą metą į ją sugrįžti. Todėl jau labai laikiu nominacijos ir išvykimo į Lomžą. Būdamas Lomžoje pasistengsiu kuo greičiau rasti būdus aplankyti Vilnių, kad laiku susiorientuočiau ir užsitikrinčiau būtinus dalykus, reikiamus susikurti kelią grįžti atgal.

Artėjantis okupacijos likvidavimas, kaip ir pati taika, atrodo tikras jau artimiausiu metu ir kelia Lenkijai, o dar labiau Lietuvai vieną pavojų: kad į šias šalis bus atvilkta bolševikiška valdžia iš Rytų. Kad iš ten atpūs revoliucijos dvelksmas, kurio pradą jau yra liaudies masėse – tai nepakenks, be abejo, tai į gera. Tačiau, jeigu rusų bolševikai paprastai mechaniškai užkariautų šiuos kraštus, – tatau būtų nepageidautina, bet atmesti negalima, mat neaišku, ar atsiras būdų pasipriešinti šiam užkariavimui.

Vakare advokatas Lisas pasikvietė svečių į įkurtuves⁹⁸ savo naujame būste. Susirinko: aš, Lipko, Stachelskis, Mientkievičius, Plonskis, Mystkovskis, Stepulis, Boravskis, teismo tardytojo sekretorius Rainko ir dar vienas apylinkės ex-tarnautojėlis rusų laikais, kurio pavardės nežinau, bei apskrities veterinaras Stasinovskis (Stasinowski). Buvo vakarienė, po jos kortos. Užsibuvau iki vidurnakčio. Nekenčiamo varžovo Goldbergo Lisas nepakvietė.

1918 metų spalio 14 d.

Pirmadienis

Jau pasirodė vokiečių atsakymas į tris Vilsono klausimus. Vokiečiai sutinka su visais reikalavimais. Sutinka su evakuacija iš okupuotų teritorijų. Ar paskutinis reikalavimas liečia šalį rytuose, atplėštas nuo buvusios Rusijos imperijos, aišku priklausys nuo to, ar Vilsonas to pareikalaus.

97. Kalbama apie 1918 m. X 7 Regentų tarybos atsišaukimą.

98. Originale rašoma: [inkrutowiny] – žodis neįskaitomas. Čia kalbama apie įkurtuves (vert.).

Tuo tarpu Lenkijoje verda aistros. Sričių suvienijimo proklamacija sukėlė sujudimą ir didžiulį susijaudinimą. Regentų taryba kreipėsi į Lenkų ratelį⁹⁹ Vienoje ir Berlyne atsiųsti delegatus bendriems pasitarimams. Tuo pačiu Regentų tarybai tenka *de facto* vaidmuo teisiškai nukelti aneksiją ir vienyti Lenkiją. Tuo pačiu Regentų tarybai tenka *de facto* atšaukti šalies užgrobimą ir teisiškai vienyti šalį. Kairieji demokratai yra tas veiksnys, kuris ruošiasi suvaidinti rimtą vaidmenį – turiu viltį, kad laikiną, nes vėliau turi Lenkijoje išsirutulioti tinkama liaudies vyriausybė. Pilsudskis, išlaisvintas iš vokiečių nelaisvės, jau yra pakeliui į Lenkiją. Jo grįžimo laukiama trečiądienį. Kairiųjų demokratų stovykloje Pilsudskis yra centrinis asmuo; nuo jo sugrįžimo ir pozicijos priklausys ir kairiųjų pozicijos, ir tolesnė vidinės evoliucijos įvykių eiga. Regentų taryba perėmė vadovavimą kariuomenei, priėmė potvarkį kariuomenei duoti priesaiką pagal naują tekstą, išleido atsisaukimus ir potvarkius dėl naujosios kariuomenės formavimo, pašaukė karininkus ir kareivius buvusių legionų ir Daubaro-Musnickio korpuso įsilieti į kariuomenės gretas.

Austrijoje radikalus perversmas. Čekų ir pietų slovakų valstybė veikia su tokią jėga, kurios niekas sulaikyti neįstengia. Austrijos vyriausybė bando išsaugoti monarchiją federacijos forma, bet ar tai sustabdys Austrijos byrėjimą į gabalus – dar didelis klausimas. Austrijos vokiečiai taip pat greitai buriasi, siekdami įsilieti į Vokietijos valstybę.

Trūksta man lietuviškų laikraščių. Jau kelias savaites negaunu „Lietuvos aidą“, o būtent šio meto įvykiai Lietuvoje mane labiausiai jaudina. Degu nekantrumu kuo greičiau ištrūkti iš Kolno. Norėčiau jau kuo greičiau sulaukti nominacijos. Tikra kančia dabar sėdėti tokioje skylėje, kai jaučiu poreikį žvalgytis ir trokštu veiklos. Pagaliau, kas žino, ar greitai vėjai į Lietuvą atpūs permainas, sudarydami sąlygas man į ją sugrįžti. Kas gali numatyti komplikacijas, kokios ten gali atsirasti. Ten gali sprogti ir revoliucija, gali užklupti iš rytų bolševizmas, gali Lietuvai, kaip ir kitoms ginčijamoms šalims, būti pritaikytas plebiscitas, kuris sukels baisią sąmyšį vidaus tautinių kovų, o to rezultatas bus sunkiai numatomas teritorijos suskaldymas, tuo tarpu organizacinis darbas, kuriame norėčiau dalyvauti esant paliauboms – neįvykdomas.

99. Lenkų ratelis, lenkų diplomatinis klubas, veikęs Vienos parlamente. Iš pradžių Lenkų klubui priklausė tik dešinėsios ir centrinės partijos, nuo 1908 m. priklausė Lenkijos liaudies sąjunga, 1916 m. nare tapo Galicijos ir Silezijos Lenkijos socialdemokratų partija, 1917 m. gruodį – Lenkijos kairioji socialistų partija – kairieji. Nuo 1917 m. gegužės palaipsniui tapo opozicija vyriausybei. Lenkų klubas nustojo veikęs 1918 metų spalį.

1918 metų spalio 15 d.

Antradienis

Šiandien – mano sargo Aleksandro Roginskio (Rogiński) vestuvės. Jis jau 2 mėnesius, paaukštinus Raniką raštininku, dirba šį darbą ir netveria noru būti raštininku, kaip Ranikas dabar būti sekretoriumi. Roginskis, jaunas vaikinąs, 21 metų, Kolno ūkininkų sūnus, veda jauną 19-metę merginą Kovalčykovną (Kowalczykówna) iš Aleksandrovo priemiesčio, prieš savo tėvų valią, kurie jam tikėjosi turtingesnės nuotakos. Pakvietė jis į savo sutuoktuvių ceremoniją ir vestuves mane, Mientkievičių ir Stepulį. 3 val. buvome bažnyčioje, o 8 val. nuvykome į vestuves, į jaunosios tėvų namus. Ten suvalgėme vakarienę, kuriai pasibaigus dalyvavome bendroje visų vestuvinių vakarienėje, vėliau gobtuvių ceremonijoje ir šokiuose. Per vakarienę grojo muzika, instrumentai buvo klarnetas ir armonika, dainavo pamergės, linksmosios mazurkos buvo šokamos solo pasipuikavimui, jas dainavo pritariant instrumentams muzikantas Slivka. Mazurkos, šoklios ir vikrios, kupinos suktukų ir degančios fantazijos, nedera prie giliosios kurpių prigimtys. Tuo tarpu, kai buvo atliekama senosios tradicinės gobtuvių apeigos, kuriose nukerpami plaukai su vaikinui ir uždedamas sutuoktuvinis nuometas ant jaunosios žmonos galvos yra pakeistas simboliu – nuimamas veliomas su vainikėliu ir supinamos su juostele kasos. Tuo metu pamergės sudainavo jausmingą, lyrišką dainą, kupiną ilgesingų ritmų, rezignacijos ir pasiaukojimo atodūsių, kuri man užvis didžiausią įspūdį paliko.

Šiandien gauta telegrama, kad Lenkijos valdžia administracijos organus iš vokiečių perims lapkričio 15 dieną. Tatai daro didžiulį įspūdį Kolne.

1918 metų spalio 16 d.

Trečiadienis

Pasaulyje plačiu mastu marma milžiniški įvykiai, pačiame krašte vyksta didelis sujudimas, randasi jėgos, kunkuliuoja fermentas, bręsta evoliucijos ir revoliucijos, kurių svarbos ir padarinių nieks dar nepajėgia numatyti, o čia tuo tarpu ramiai teka nepaliaujama teismo posėdžių virtinė ir lyg niekur nieko tiriami smulkūs kasdieniai asmenų ginčai. Taip buvau į šį darbą įnikęs, kad niekas kitas manęs gyviau nedomino, ir nejaučiau jokio ilgesio, jokių aspiracijų gyvai įsitraukti į viešųjų klausimų sąjūdį. Dabar, pastarųjų įvykių veikiamas, įtakojamas keltis raginančių skambių signalų, kurie sklinda per visą žmoniją tarytum didelių pokyčių ir dar detaliai nežinomos didžiosios Naujienos pranašystė, imu atitrūkti nuo kasdienių rūpesčių. Nerimas dėl pasaulyje kylančių permainų ima persimesti ir man. Kartais darosi

sunku išsėdėti Kolne. Raunuosi iš čia šalin, ilgesiu leidžiuosi į pasaulį, į Varšuvą, į Lietuvą, į tuos reiškinius ir problemas, kurie dygsta iš tautos ir liaudies troškimų, sielvartų ir ilgesio sprogstančios sėklos.

Belaukiant Vilsono esminio atsakymo į vokiečių taikų siūlymą, yra dar koalicinės spaudos balsuose ir kažkokio nepasitenkinimo bei reikalavimų, kad Vokietija sutiktų su išlygomis bei garantijomis, kurios taikos klausimą darytų net dabartinei vokiečių vyriausybei sunkiai priimtina. Tačiau kas benutiktų ir jeigu net ir šį kartą siūlymai dar išsiskirtų – taika yra visai arti ir Vilsono nubrėžtų jos formulių pakeisti jau nebeįmanoma.

Varšuvoje pirmadienį vyko kažkokios riaušės.¹⁰⁰ Buvo didžioji tautinių manifestacijų, gatvės diena. Laikraščiuose gausiai aprašinėjamos eisenos, demonstracijos, gatvių paradai ir pan. Prabyla gatvių gaivalas, jo palankumo pradeda siekti politikai, į jas remiasi programos ir partijos. Tačiau tai – kaprizinga Valdovė. Privatūs gandai atskleidžia pirmadienio nuotaikų ir manifestacijų prieš Regentų tarybą pobūdį. Paryčiais šnabždėta apie tariamą pasikėsinimą į Beselerą Varšuvoje, jeigu tai būtų tiesa, mano galva, tai labai pavėluotas faktas.

Kas gi ten Lietuvoje darosi? Įsivaizduoju, koks karštligiškas dabar turi būti Lietuvos lenkų sukrutimas Vilniuje dėl jo prijungimo prie Lenkijos, vadovaujantis apsisprendimo šūkiu, ir kokį priešybės refleksą turi tatai kelti lietuviams, kurių požiūris komplikuojasi dėl to, kad svarbiausiu apsisprendimo koziriu – plebiscitu – jie negali remtis dėl Vilniaus. Norint neatidėliotinai imtis kurti organizaciją sunku, nes jie jaučia žmonių opų stygių ir negali čia pasikliauti Lietuvos lenkais, kurie arba iš principo atsisakys dalyvauti, nes stovi lenkiško valstybingumo pozicijose, arba įeis, bet įėję savimi užtvindys lietuviškąjį elementą valstybės institucijoje ir viską vairuos Lenkijos pusėn. Iš trijų pusių trys ereliai skečia nagus į Lietuvą: juodasis dvigalvis ir lenkų baltasis. Šiandien didžiausių šansų turi, tuo pačiu ir laikinai pats pavojingiausias yra baltasis. Kaip kiekviena tauta, taip ir Lenkija, siekdama savo tikslų, remiasi tokiais principais, kurie geriausiai į tą tikslą veda. Taip būtent vienu metu Poznanės krašto, Silezijos ir eventualiai tų prūsiškų žemių, kurios atveria Lenkijai prieigą prie jūros, atžvilgiu Lenkija skelbia teisinį principą ir reikalauja atkurti tai, kas fakto būdu kažkada buvo iš jos atimta, neminint apsisprendimo ir plebiscito, kuris būtų jai didžiai problematiškas. Taigi čia apsidraudžiama ir sukuriama teisė. Tuo tarpu Lietuvos–Baltarusijos žemių atžvilgiu, kai žiūrima į jas su apetitu, bet neturima teisų, nes jos palankios Lietuvai, griebiamasi apsisprendimo principo, demokratinių liaudies šūkių ir plebiscito.

100. Kalbama apie 1918 m. X 14 d. Varšuvoje nepriklausomybės kairiųjų partijų suorganizuotas demonstracijas.

1918 metų spalio 17 d.

Ketvirtadienis

Jau 2-i dienas negavome pašto, jokių laiškų nei laikraščių. Gera nesužinau, kodėl, nes vokiški raštai vis tik ateina ir per Lomžą pasiekia taip pat Varšuvoje leidžiamųjų dienraščių NN [numeriai]. Šiaip ar taip jau 2-i dienos, kai rankose neturėjau laikraščio ir apie įvykius sužinau tikrai iš girslų, kokius po miestą pagal vokiškus laikraščius nešioja žydai. Šitaip paplito žinia, kad Bulgarijos pavyzdžiu¹⁰¹ kapituliavo Turkija. Šis faktas dar kategoriškiau susilpnina Vokietiją, kuri praranda vieną kozirį po kito ir dabar, jeigu Vilsonas atmes jų taikos siūlymą, neturės ji jau jokių šansų ir galimybių kariauti, todėl bus priversta labai greitai kapituluoti, ir ne tikai principų atžvilgiu, bet taip pat nepaisant Vakarų nugalėtojo malonės. Šiandien girdėjosi, kad Vilsonas iš tiesų siūlymą jau atmetė, pareikšdamas vokiečiams, kad su dabartine vyriausybe negeidžia [sau] sudaryti jokios sutarties ir kad derėtis gali tik su vokiečių tauta. Tačiau kiti šitai neigia. Galimas daiktas tai dar tik antis, ir kad kažkas paleido tokį gandą, laikydamas koalicinės spaudos balsus Vilsono atsaku. Jeigu Vilsonas jau siūlymą atmetė, taika pasilieka lygiai taip pat artima. Vokietijos liaudies masės ilgiau nesirengia kariauti ir kęsti negirdėtų maisto tiekimo ir skurdo sunkumų, kai nėra pergalės vilčių ir mažiausių perspektyvų kaip nors sėkmingai priešintis: arba iš apačių smogs liaudies revoliucijos banga ir nušluos dabartinę valstybinę valdžią, arba Vilhelmas¹⁰² atsistatydins ir į dabartinės parlamentinės daugumos vyriausybės su Maksimilianu Badeniečiu priešaky vietą bus pastatyta liaudies vyriausybė su kažkokiu Šnaidemanu priešaky, Kerenskio¹⁰³ Rusijoje pobūdžio pereinamoji vyriausybė, kuri kapituliuos ir sudarys taiką, bet pati veikiai pabyrės nuo įsivaduojančios liaudies revoliucijos smūgių. Austrijos valstybė perkūniškai yra ir byra į tautinius vienetus. Gyvename įdomiais ir neregėtais laikais.

Teisme šiandien darbo turėjau begales. Įplaukė aibė naujų reikalų. Žmogelyčiai nesiliauja bylinėtis. Išėivių grįžimo bylinėjimuisi suteiktas impulsas ir tos reemigracijos bangos sudrumsta santykių sanklostą iš inercijos rieda toliau. Išėivių bylų dauguma jau išsenka, bet įvairiausių procesų vis gausėja. Tuose procesuose dabar yra labai daug tuščio bylinėjimosi, neturinčio jokio realaus pagrindo.

101. Turkija 1918 m. X 30 sudarė sutartį su Antante.

102. Vilhelmas II Hohencolernas (1851–1941), Prūsijos karalius ir Vokietijos imperatorius.

103. Aleksandras F. Kerenskis (1881–1970), rusų politikas, advokatas, Rusijos laikinosios vyriausybės premjeras (1917 VII–XI).

1918 metų spalio 18 d.
Penktadienis

Teisme turėjau civilinį posėdį, kur dalyvavo tarėjai Rainka ir Orbikas. Tarp šios dienos bylų buvo kelios storos, kuriose nujaučiu būsiant neišvengiamų apeliacijų; kelios iš jų vis dėlto buvo atidėtos, ir tik viena dėl karvės buvo priteista nuosprendžio, nuo kurio tikiuosi apeliacijos, nes šiandien karvė toks geidžiamas daiktas, kad pralošianti šalis, nors turėtų ir silpnų šansų, yra visuomet linkusi rizikuoti apeliacija. Šioje byloje dėl karvės išlošė atsakovo šalis, kurios įgaliotuoju buvo Lisas prieš Goldberga, bet iš tikrųjų ne Lisui yra dėkingas už išlošimą, nes tas gynėsi visai ne tais argumentais, kurie sukėlė nuosprendį, ir yra jis toks silpnutis ginant, toks neišmanėlis teisės klausimais, kad ne kartą išstatydavo save pajuokai ir skandalingai kompromitacijai. Posėdį tempėme be jokios pertraukos iki pačios pabaigos, iki 5 val., kadangi Orbiko laukė kinkinys.

Kai po posėdžio išėjau į raštinę, Mientkievičius pasveikino mane su nominacija į Apygardos teismą. Toji nominacija buvo paskelbta laikraščiuose ir iš ten Mientkievičius apie ją sužinojo. Kada aš išvažiuosiu – nežinau; tai priklausys nuo mano susitarimo su Lomžos pirmininku. Aš pats pirmo žingsnio nežengsiu; palauksiu, kol pirmininkas į mane kreipsis. Galimas daiktas, Kolne dar paviešėsiu, kol atvyks naujas Taikos teismo teisėjas. Nebūčiau priešingas, nes nors pastaruoju metu jau geidžiau šios nominacijos, nes vis tik Kolną palikti man gaila. Sužinojęs apie nominaciją, patyriau kartu ir džiaugsmą, ir gailęstį. Pagaliau veikiausiai mano įpėdinis į Kolną bus greit nominuotas, nes jau girdisi, kad ministerijos nusižiūrėtų kandidatų netrūko. Norėčiau pažinti mano įpėdinį ir jam asmeniškai perduoti Teismą, į kurį tiek darbo ir rūpestingumo esu įdėjęs. Norėčiau taip pat, kad mano įpėdinis būtų ne mažiau stropus, kaip aš, nes man gaila niekais paversti ir apleisti tai, kas mano buvo sukurta ir ką taip aukštai iškelti galėjau. Žmogus visuomet prisiriša prie savo nuveiktų darbų ir su gailėsčiu bei nerimu juos palieka, o juo labiau perduoda į svetimas rankas.

1918 metų spalio 19 d.
Šeštadienis

Koalicija iš vokiečių reikalauja kapituliacijos be jokių išlygų. Vilsono atsakymas Vokietijai veda prie to pačio. Jis griežtai pasmerkia nusiaubimo metodus, kokius vokiečiai taikė Vakarų žemėse, kai traukėsi, spaudžiami pergalingųjų koalicijos armijų, nurodo nesiliaujamą brutaliausią vokiškųjų povandeninių laivų kovą, kuri vyko

lygia greta su vyriausybiniais taikos siūlymais, atmeta bet kokią mintį derėtis su jėgomis, kurios dar ir šiandien stovi Vokietijos priešaky, nepaisant vyriausybės reformų, tuo tarpu pateikia kreipimąsi į vokiečių tautą, su kuria nori tiesiogiai derėtis. Šiuo metu laukiamas vokiečių atsakymas į šį pastarąjį Vilsono atsakymą. Vokiškoji spauda pabrėžia atsisakymo toną, išvelgdama Vilsono notoje įžeidžiančių bruožų, bet visuotinai manoma, kad Vokietijos vyriausybės atsakymas reikš kabinėjimąsi prie tolimesnių derybų, kad galutinai nenutrauktų prasidėjusių nuomonių pasikeitimo. Silpna tai gija ir varganos perspektyvos, kol vokiečiai nepriims visuotinės kapituliacijos. Kad prie to prieis – rodosi jau nelikę abejonių. Vokiečių nenoras kariauti darosi visuotinis. Girdisi, kad kariuomenė atsisako paklusnumo. Iš prancūzų, amerikiečių ir anglų karinių pranešimų aiškėja, kad fronte vokiečiai jau masiškai pasiduoda. Vokiečių kareiviai, kuriuos pas mus galima sutikti, privačiuose pokalbiuose, neslepia nenoro kariauti, ir visi pranašauja netolimą revoliuciją. Viskas, rodosi, ją pranašauja. Berlyne prasideda nepermaldaujamos stovyklos radikaliųjų socialistų masiškos manifestacijos. Vokietija vis daugiau praranda Prancūzijos ir Belgijos teritorijų. Paskutinio komunikato duomenimis, prarado Lilį (Lille) ir Ostendę. Karo paskola – devinta – žlunga; tarnybiškai prailginta užsirašymų paskolai terminą, aiškinant tai neva gausiais publikos prašymais jų, bet iš po tų aiškinimų ir išlygų bei reklamos būdo lenda didelis paskolos žlugimas. O tegu tik dar koalicijos armijos įžengs į Vokietijos teritoriją, tai jei revoliucija nekils anksčiau, nieks jau gal nesuturės vokiečių liaudies masių nuo kategoriško protesto prieš tolesnį karą ir visų kliūčių nuvertimo tame kelyje. Austrijoje proklamtuotas imperatoriaus Karolio manifestas dėl jos pertvarkymo į valstybių federaciją, išjungiant iš sąjungos lenkų žemes (regis – tiktai Vakarinę Galiciją). Manifestas pavėluotas, nes jau nėra savarankiškomis valstybėmis besiskelbianti Austrijos tauta nepriima jo ir neina Manifesto proklamuojuoju keliu. Vengrai taip pat atkrinta, Austrijos vokiečiai, vadovaudamiesi Tautų apsisprendimo teise, skelbia prisijungimą prie Vokietijos. Tai nėra provincijos atskilimas nuo Austrijos, tai yra jos suirimas. Kiekvienas eina savo keliu, ir Austrija liaujasi egzistavusi. Pasirodo, Austrijos visiškai nelieta, nes praradus visas jos tautas nelieta nieko, kas sudarytų Austriją.

1918 metų spalio 20 d.

Sekmadienis

Kokius pasakiškai įdomius laikus išgyvename! Kiekvienas mirksnis turi istorinės vertės, kiekviena ištiktis yra tokia didžiulė, kad savo įtaka sieks kartų kartas! Kokie mūsų dar laukia likimai ir faktai – nieks, manau, nuspėti tikrai nepajėgs. Šali-

mais besiformuoja naujų perspektyvų kontūrai, nes ir iš Rytų, ir iš Pietų, ir veikiai jau ir iš Vakarų ar net iš išorės – ima liepsnoti ugnys, kurios pradeda pranašauti revoliucijos gaisrą. Esu įsitikinęs, kad prie to prieis. Jos ugnyje susilydys ir įgaus naujos formos tos perspektyvos, kurios šiandien ryškėja chaoso katastrofoje.

Gaunu lietuviškus laikraščius. Tačiau juose matau, kad ten nėra tų pokyčių, kaip čia. Ten dar nesijaučia to audros dvelksmo, koks pučia Lenkijoje, Austrijoje, Balkanuose ir jau apima Vokietiją. Turi jis ir ten pasireikšti per nuotaikas ir santykius, nes iškils gal su dar didesne jėga ir gaivalais, negu kur kitur, nes čia, šalimais, Rytuose, pleška bolševizmo gaisras, o viduje siautėja įvairiausių traukų viesulai, tuo tarpu Lietuva dar yra stipriai sukaustyta vokiečių okupacijos, ir jos letena ten neatpalaidavo savo nagų, kaip Lenkijoje.

Lenkijoje vienas iš posūkių chaose buvo Pilsudskio grįžimas. Vyriausybė negali susikurti, trys stiprūs grupuočių blokai, kurie sudaro tris skirtingus lenkų padėties sprendimo metodus – Tarppartinė grupė¹⁰⁴, Aktyvistai¹⁰⁵ ir Demokratinė kairė¹⁰⁶ – negali susitarti ir kiekviena tempia į savo pusę, Regentų taryba svyruoja, ir ja suabejota, pastaruoju metu padėtis keisis dėl Galicijos pasiuntinių, kurie suvažiavo į Varšuvą ir siekia sucementuoti vyriausybę. Betgi iš visur į priešakį iškyla Pilsudskio grįžimas, tautos vyro, kuris vienintelis turi aukso ragą, galintį suaukėti tautą. Viskas pakibo ant Komendanto asmens. Tuo tarpu vokiečiai jautė Pilsudskio grįžimo pavojų ir atidėjo jo išlaisvinimą. Kokia kerinti to žmogaus jėga. Sėdi vienišas ir beginklis Magdeburgo tvirtovėje, ir jo bijo galingoji Vokietija. Vokietijoje – griežtas refleksas prieš lenkų siekimus Poznanės krašte, paverstus veiksmu.

104. Tarppartinė grupė (Koło Międzypartyjne) susikūrė 1915 m. pradžioje kaip neapibrėžta pasyviųjų partijų grupuotė, visų pirma endekiškojo ir konservatyvaus krypties, provincijoje veikė per savo filialus – vadinamuosius Lenkų klubus. Neturėjo savo atstovų Laikinojoje valstybės taryboje. Tačiau 1918 m. užmezgė bendradarbiavimą su Regentų taryba ir dalyvavo Valstybės tarybos rinkimuose, sudarydama joje Tarppartinį klubą. Artimai bendradarbiavo su prokoaliciniu Lenkijos tautiniu komitetu (Komitet Narodowy Polski) Paryžiuje.

105. Šnekamojoje kalboje taip vadinamos grupuotės, orientuotos į bendradarbiavimą su Austrija–Vengrija ir Vokietija, veikusios 1915–1918 m. Lenkijos Karalystėje. Tarp aktyvistų išskirtini J. Pilsudskio koncepcijos šalininkai, anuomet vadinami nepriklausomybininkų kairė, taip pat šalininkai Vyriausiojo tautinio komiteto (Naczelny Komitet Narodowy) ir kraštutiniai germanofilai Lenkų valstybininkų klube (Klub państwówców polskich) ir Tautinėje valstiečių sąjungoje (Narodowy Związek Chłopski). Aktyvistinę orientaciją priėmė tarp kitų Lenkijos socialistų partija (PPS), Lenkijos liaudies partija (PSL), LLP „Išsilaisvinimas“ (PSL „Wyzwolenie“), Tautinė darbininkų sąjunga (NZR) ir Lenkijos valstybingumo lyga (Liga Państwowości Polskiej). Ilgainiui, kai Pilsudskis Centro valstybių atžvilgiu perėjo į opoziciją, dauguma grupuočių, sudarančių nepriklausomybininkų kairė, pasitraukė iš aktyvizmo. Aktyvizmui liko ištikimi kraštutiniai germanofilai, Lenkijos valstybingumo lyga ir Tautinė darbininkų sąjunga.

106. Demokratinė kairė kartais vadinama nepriklausomybininkų kaire.

1918 metų spalio 21 d.

Pirmadienis

Vedžiau teismo posėdį su tarėjais Nojda ir Cieloščiku. Pernelyg sunkių ir komplikuotų bylų nebuvo, todėl posėdį baigėm apie 3 val.

Pastaruoju metu man atkrito bylos, kurių prokuratūra, nuo to laiko, kada buvau nominuotas atskiru tardomuoju teisėju Kolno apskrčiai, naujų nesiunčia, o kelios senos, kurios dar liko, jau bebaigiamos, ir todėl darbo Teisme yra dabar daug mažiau. Tačiau teisminių bylų, ypač civilinių, yra gausu, taigi sesijos vyksta vis dar dažnai, beveik be pertrūkio 3 kartus per savaitę (spalio mėnesį reguliariai 3 sesijos per savaitę), dėl ko dažnesnės yra apeliacijos ir tuo pačiu dažnai tenka redaguoti galutinę nuosprendžių formą (motyvuojant) – labiausiai atsakingas ir varginantis, bet ir esmingiausias – teisėjo darbas. Dviejų advokatų buvimas skatina apeliacijas. Mano kiekvienas nuosprendis yra motyvuotas juridinio meno veikalais. Juos apdoroju rūpestingai ir giliai.

Nežinau, kada teks apleisti Kolną. Nepasakyta, kad bet kurią dieną į mano vietą gali apsieikšti nominuotas naujas teisėjas. Kadangi jau žinau, kad neliksiu, norėčiau, kad tai įvyktų kuo skubiau. Labai norėčiau Kolne sulaukti savo įpėdinio ir norėčiau, perdavęs Teismą, pabūti čia šalia jo dar kurį laiką, bent savaitę, kad pasižiūrėčiau į jo darbą, pasiklausyčiau posėdžių, kaip jiems pirmininkaus, pamatyčiau jo metodą kanceliarijoje, kokį įspūdį sukels tarėjams ir raštinės darbuotojams.

1918 metų spalio 22 d.

Antradienis

Prieš kelias dienas, kiek mus pasiekė žinia, Lomžoje įvyko didžiulis viešasis mitingas, kurį sušaukė Liaudies partija. Mažai ką žinau apie tą mitingą. Tikrai tiek, kad mitingo rezoliucija pasisakė už liaudies respubliką *contra* monarchiją. Šiandien prieš pietus prisistatė 2 jaunuoliai, Kolno ūkininkų sūnūs, vienas Kraševskis ir antras, kurio pavardės nebežinau, prašydami, kad padėčiau išsistengti iš vietinių okupacinių organų, būtent iš apskrities viršininko, leidimą ateinantį sekmadieniui sušaukti tokį mitingą Kolne. Tasai mitingas iš esmės turėtų atkartoti Lomžos mitingą; kalbėtų tie patys oratoriai, kurie atvyktų iš Lomžos. Pažadėjau paramą. Bet kadangi reikia pateikti prašymą ir nurodyti mitingo organizatorius, kurie prisiimtų už mitingą išorinę atsakomybę, tuo reikalu susitariau su Stachelskiu ir Globėjų tarybos patalpose rytdienai sušaukėme grupelės asmenų sueigėlę. Jeigu atsiras saujelė norinčių, su vienu jų nuvyksiu pas apskrities viršininką prašyti leidimo. Tačiau aš

pats, būdamas valstybės tarnautojas, formaliai negaliu priklausyti organizatoriams mitingo, kuris, ką besakytum, pažymėtas yra partiškumo ženklu. Mitingo pobūdis ir tikslas iš tikrųjų yra agitacinis. Dėl artėjančių rinkimų ir seimo aktualumo yra rekomenduojama liaudies masėse aptarti valstybines problemas, o kad jos bus įspraustos liaudiškų lozungų kryptimi – besą juo labiau geidžiamos. Ar kas iš to išeis – pasižiūrėsime.

1918 metų spalio 23 d.

Trečiadienis

Šiandien Teisme turėjau su tarėjais Nojda ir Stachelskiu baudžiamąjį posėdį, kuris buvo trumpas, baigėsi per pietus. Bylos buvo mažareikšmės – šmeižtai, garbės plėšimas arba sumušimas; dauguma buvo panaikintos, kadangi šalys neatvyko. Taip pat vyko 2 bylos dėl vagystės, bet abi nepriėjo prie padarinių.

Laikraščiai šiandien paskelbė Vilsono atsakymą Austrijai. Kai sužinota, kad Vilsonas kreipsis į austrus su atskiru atsakymu, kur ne kur manyta, kad Austriją jis traktuos kiek taikingiau, negu Vokietiją. Tuo tarpu atsitiko visai kitaip. Į vokiečius Vilsonas kalba kietai ir neatodairiškai, bet šiaip ar taip kalba kaip su konkrečiu priešininku. Tuo tarpu Austrijai pateikia tokį atsaką, kad paprasčiausiai nepripažįsta jos buvimo. Pastebi joje tuštybę. Pareiškia, kad pažįsta tiktai tautas, kurios sudarė Habsburgų Monarchiją, ir su jų valia skaitosi ir skaitysis, su jomis pagaliau visai nekariaudamas, o Austrija, kuri, atmetus tas tautas ir jų valstybių kūrėjus, belieka tuštuma ir apie nieką kalbėti ir derėtis negali. Iš esmės tai logiška. Neįmanoma derėtis su tuštuma. Įdomu, kaip galutinai bus išspręsta Austrijos problema? Ar iš tikrųjų Austrija visai likviduosios ir nustos buvusi?

Gavau tarnybinį raštą iš pirmininko Filochovskio, pranešančio apie mano nominaciją ir įsakantį laikinai pasilikti poste Kolne, kol į Lomžą neateis nominacinis aktas. Tuo pačiu pirmininkas siunčia mane jį pavaduoti ir inspektuoti Myšynieco Taikos teismą bei atlikti reviziją, drauge ir prisaikdinant to Teismo personalą. Paveda man dar kartu ir konfidencialią misiją apsiklausinėti dėl Myšynieco taikos teisėjo Bendeckio asmens ir dėl jo moralinių bei politinių kvalifikacijų, kadangi jis, žinome, yra rusas. Visų pirma svarbu konfidencialiai ištirti jo ankstesnį vaidmenį ir veiklą krašte.

6 val. Globos tarybos raštinėje įvyko sueigėlė dėl Liaudininkų partijos organizuojamo mitingo. Sueigėlėje dalyvavome: aš, Stachelskis, notaras Plonskis, Litvinskis, Mientkievičius, veterinorius Stasinskis, Lisas, kepėjas Derevenko, stalius Miečkovskis, ūkininkas Juozas Pikulinskis ir ta pora jaunuolių, kurie vakar į mane tuo

reikalu kreipėsi. Nutarta priimti Lomžos liaudininkų siūlymą, sušaukti Kolne mitingą. Rytoj tuo reikalu turime su Stachelskiu nuvykti pas apskrities viršininką. Tačiau diskusijų metu iškilo keletas nemalonių dalykų. Pikulinskis nepatikliai žiūrėjo į mano ir tarnautojų atsargumą, uosteliodamas kokios nors abstinencijos ar net drąsos stokes; antra vertus uosteliavo mitinge dėl kažkokio darbo prieš vadinamą tautinę „vienybę“. Apskritai imant ryškaus palankumo tam mitingui ne[buvo]¹⁰⁷.

1918 metų spalio 24 d.

Ketvirtadienis

Laikraščiai pranešė apie susiformavusią Lenkijos vyriausybę su ministrų pirminku Sviežinskiu¹⁰⁸ priešaky. Tai endekų vyriausybė, sudaryta po Tarppartinės organizacijos ženklų. Vos keli asmenys, nesantys šioje organizacijoje, buvo įsileisti prie ministrų portfelių. Demokratinė kairė nuo vyriausybės pasitraukė. Ministrų lape vis tik matoma Pilsudskio pavardė su karo ministro portfelium. Bet tas Pilsudskio pavardės įrašymas į endekų ministrų komplektą lieka neaiškus. Mat Pilsudskis dar vis yra vokiečių kalinamas Magdeburgo tvirtovėje ir pats pasisiūlyti į vyriausybę negalėjo. Tikiu, kad Lenkijos vyriausybės endekiškoji formacija yra tik laikinas reiškinys ir kad seimas ar veikiau lenkų liaudies steigiamasis seimas nušluos endekų viešpatavimą ir pastūmės valdžią demokratinės kairės linkme. Endekai šiandien priėjo prie valdžios vien tik dėl ryškios atsvaros nepopuliariai srovei – germanofilų aktyvizmui, bet lygiai taip pat apsišaukėliškai, kaip iki šiandien valdžią laikė aktyvizmas, kitaip sakant, Varšuvos politikų slaptų derybų valia, bet dar ne liaudies valia. Kai ji prieis prie balso, svorio punktas veikiausiai pasislinks į kairę.

Yra paskelbtas aktas dėl ėmimo į kariuomenę. Nuomonė Lenkijoje, suvokiant tuštumos pavojų, kokia susidarys, jei kartais iš Karalystės pasitrauktų vokiečiai su jų šiaip ar taip ginkluotosiomis pajėgomis, imama ieškoti mėšlungiškos organizacijos visuomenei nuo anarchijos ginti. Vieni tikisi banditiškos anarchijos, kiti – ypač viešpataujančios klasės, revoliucinių srovių, nuo kurių norima apsisaugoti, bet kurios jaučiamos nuotaikose ir bendrame neramume. Pilietinis rūpestis ir blyški baimė paduoda ranką, tačiau ištisia laikinai, nes išsiskirti turėsią. Siekis suorganizuo-

107. Žodis neįskaitomas.

108. Juzefas Sviežinskis (Józef Świeżyński) (1868–1948), vienas Tautinių demokratų partijos (SND) vadovų, keturių Valstybės dūmų deputatas, 1918 m. Tarppartinės politinės grupės pirmininkas, premjeras 1918 m. X 23–XI 3 Regentų tarybos vyriausybės, kurią norėjo nuversti, 1918 XI 3 skelbdamas Tautinės vyriausybės sukūrimą, dėl ko buvo priverstas atsistatydinti.

ti visuomenės gynybą eina dviem kryptim. Sukuriant kariuomenę ir savanoriškus savignos būrius, aprėpiančius visus valsčius. Tos antros akcijos ėmėsi Vyriausioji globos taryba. Šiandien ta tema Kolne įvyko Apskrities globotinės tarybos posėdis, kuriame dalyvavo valsčių viršaičiai. Nuspręsta kuo skubiausiai valsčiuose ir kaimuose organizuoti savigną drauge su milicijos užuomazga. Ateinantį ketvirtadienį viršaičiai turi jau šia linkme pateikti konkrečią medžiagą. Būtinai į savigną turi būti įtrauktas jaunimas iš Lenkų karinės organizacijos – LkKO (POW). Ši Pilsudskio organizacija, energinga ir kaime tarp jaunimo nepaprastai išsišakojusi, bus sudaryta, ir jeigu tik tos funkcijos imsis, bus pavestas jai rimtas ir atsakingas vaidmuo tautoje. Tikiuosi, kad to vaidmens jis imsis ir imtis privalėtų. O tuomet taps ji milžiniška jėga. Per ją Pilsudskio įtaka ir valdžia krašte ypatingai sustiprės. Neabejoju, kad LkKO, imdamasi savignos ir stovėdama sargyboje prieš baisią banditizmo anarchiją, leistųsi panaudojama kontrrevoliucijos ir liaudies interesų plėtros žlugdymo įrankiu. Atvirkščiai – per ją krašte liaudies interesai savo akcijai įgaus stiprų įrankį. Drauge ir kariuomenei nieks nenustelbs Pilsudskio vardo grožio. Jo žvaigždė, rodosi, kyla. Turiu vilties, kad tas žmogus nesiduos palaužiamas ir atgaus savo įžvalgos genijų, kuris per tą stebuklingą galią, kokią turi Pilsudskis Lenkijoje, nuveiks didžius dalykus.

1918 metų spalio 25 d.

Penktadienis

Teismo sesija su tarėjais Cieloščiku ir Orbiku. Šiai dienai buvo paskirta ieškovo Heršo Gurskio byla prieš atsakovus Ruchalę, [Sekseinskį] (Sekseiński)¹⁰⁹ ir Grudzinskį dėl turtinės padėties. Kadangi šioje byloje atsakovai atstovauja Kolno katalikų parapijos bendruomenės interesams ir ieškovų šalis neleido liudyti atsakovų šalies sukviestiems liudytojams tuo pagrindu, kad šie, būdami parapijiečiai, yra suinteresuoti išspręsti ginčą naudai šalies, kuri juos pasikvietė, todėl paskutiniame posėdyje, kai ši byla turėjo būti nagrinėjama, taip pat aš ir tarėjas Nojda, esantys lygiai tie patys parapijiečiai, atsisakėme bylą nagrinėti. Dėl to šią perleidau teisti tarėjų komplektui, kaip antai Orbikui – pirmininkaujančiam pavaduojant teisėją, ir tarėjams Cieloščikui bei Jeropolimskui. Pirmas šešias šiandienos dienotvarkės bylas, kurių sąmoningai tiek nedaug pavedžiau, užbaigėme iki 2 val. Vėliau pats pasitraukiau, palikdamas vietą nurodytam komplektui tarėjų nagrinėti Gurskio bylą su parapijiečiais. Vargšai tarėjai kapstėsi su šia byla iki vakaro 7 val.; turėjo išnagrinėti daugelį nušalinimų, kuriuos siūlė advokatai, apžiūrėti įvykių vietą, pa-

109. Pavardė neįskaitoma.

tikrinti liudytojus. Tarėjų galvoms tai buvo ne šiaip sau sunkumas, nežiūrint, kad pirmininkaujantis tarėjas Orbikas yra pirmos rūšies tarėjas, gerai besiorientuojantis. Cieloščikas ir Orbikas turėjo žiauriai nusikamuoti, nes sunkiai plušdami nuo 9 ryto iki 7-tos vakaro nevalgė ir mažiausios pertraukos darbe neturėjo. Gurskio byloje ieškovo vardu kalbėjo Goldbergas, atsakovų parapijiečių vardu – Lisas. Ne tiek pačios bylos sunkumas, kiek atmosfera buvo labai nemaloni. Byla įgavo religinio ginčo bruožų, įaudrinančių visų pirma katalikišką šalį prieš žydus, kas baisiausiai drumstė dalykišką teisminio proceso pobūdį. Byla žadina sensaciją, todėl iš katalikiškųjų parapijiečių žymi publikos dalis asistavo bylai, nusiteikusi priešišškai, alsuojanti pykčiu žydams. Ši atmosfera turėjo persimesti ir į tarėjus. Cieloščikas neištvėrė, regis, dėl antisemitinių nuotaikų, tuo tarpu Jerozolimskis sėdėjo sesijoje kaip ant peilių. Orbikas išlaikė puikiausią šaltakraujiškumą ir dalykišką pusiausvyrą, bet buvo jam labai nemalonu. Iš atsakovų parapijiečių šalies, Liso ir publikos visą laiką buvo antižydiški šūkaliai, pašaipos, gėlimai, žeminimai – tiek salėje, tiek ir kanceliarijoje, kai Teismas išeidavo pasitarti. Iš ieškovo Gurskio ir Goldbergo šalies buvo netaktų, erzinančių atmosferą. Pasibjaurėtinas įspūdis liko apie šią bylą. Džiaugiuosi, kad išsivadavau iš jos nagrinėjimo. Tokia byla – gryna kančia. Tarėjai šiandien jos neišsprendė. Atidėjo, kol bus sukviesti nauji atsakovų šalies liudytojai, kadangi šiandien sukviesti, ieškovų šaliai reikalaujant, kaip parapijiečiai buvo atmesti. Atrodo, kad formaliai ginče dėl nuosavybės teisus yra ieškovas, bet metoriškai, dėl nuosavybės, kurios Taikos teismas nenagrinėja, ieškovas iš tikrųjų stengiasi užgrobti dalį parapijos aikštės. Geriau, kad žydas tokios bylos nebūtų pradėjęs, o jeigu jau ėmėsi, tai iš karto būtų nuėjęs ginčytis dėl nuosavybės į Apygardos teismą. Esama bylų, kurias laimėti reiškia yra Piro pergale.

1918 metų spalio 26 d.

Šeštadienis

Jaučiuosi sunegalavęs. Esu labai peršalęs. Arba atkritau ispaniškuoju gripu, arba įsigijau paprastąjį gripą, o gal paprasčiausią slogą. Galva buvo sunki, krėtė šaltis, laužė kaulus.

Teisme buvo ramu. Tik priešpiet turėjau ištirti kelis liudytojus, pavestus Apygardos teismo. Be to, nebuvo jokios gyvos dvasios. Teisme buvome tiktai aš ir sargas Roginskis. Mientkievičius vakar išvažiavo į Lomžą susitikti su žmona ir sūneliu. Gavo iš jos telegramą, kad ta jau yra grįžusi iš Rusijos ir esanti Varšuvoje, iš kur per Lomžą vyksta į Kolną – Ranikas su Stachelskiu išvažiavo į Vizegių kaimą, Turoslio vals[čiuje], sudaryti Baldygų bylos projektą.

Nuo 3–5 val. buvau Apskritis globos taryboje valdybos susirinkime, kur sprendėsi neturtingų vaikų apsaugos likimai. Turėjo ji būti sudaryta iš pinigų, skirtų tam tikslui Vyriausiosios globos tarybos ir Ministerijos.

Vakar po Kolną pasklido gandas apie Vilhelmo atsistatydinimą.¹¹⁰ Kalbėta, kad apie tai apskritis gavo telegramą. Šiandieniai vokiški laikraščiai šios žinios nepatvirtino. Kad taip įvyks – labai tikėtina.

Iš lietuviškų laikraščių sužinau, kad vokiečių kancleris Maksimilianas Badenietis, malonėjęs išklausti Lietuvos Tarybos delegacijos, pareiškė, kad turi ji sudaryti vyriausybę, jog galėtų užsiimti Seimo sušaukimu ir perimtų krašto administravimą. Taigi ir Lietuva pereis į nepriklausomybės organizavimo stadiją, tačiau ten kilsią veikiamiausias didesnių sunkumų, negu kur kitur. Taryba, man regis, nėra tinkama šiai užduočiai vykdyti. Nuogąstaudama dėl Lenkijos ir lenkų žengia ji vokiškuoju takeliu ir pernelyg plakasi prie vokiečių. Toks germanofiliškas „aktyvumas“ negali būti Lietuvos liaudies masių, kai tos prieis prie valdžios, gerai matomas. Iš Lietuvos ir lietuvių gelmių turi išnirti nauja liaudies vyriausybė, nepriklausoma. Sunkus taip pat, vis sunkesnis yra Vilniaus klausimas. Ar nūsiseks ji lietuviams išlaikyti? Vilnius gaivališkai veržiasi į Lenkiją. Ten naujai įvyko didžiulės manifestacijos Lenkijos naudai.

1918 metų spalio 27 d.

Sekmadienis

Naktį ir paryčiais sirgau. Lovoje išgulėjau iki pietų ir net svyravau, ar atsikelti. Vėliau jau vis tik pasijaučiau geriau.

Mientkievičius grįžo iš Lomžos, tuo tarpu be žmonos ir sūnelio. Iš jo sužinojau, kad mano nominacija į Lomžą jau atėjo ir yra Apygardos teisme. Tuo tarpu dėl mano įpėdinio Kolne Apygardos teisme dar nieko nežino. Pirmininkas Filochovskis tuo tarpu yra Varšuvoje. Gal iš ten kokią nors žinią apie mano įpėdinį parveš. O jau labai norėčiau būti atpalaiduotas iš Kolno, norėčiau pats perduoti Teismą savo įpėdiniui.

Dėl rengiamo mitingo Kolne, apie ką minėjau dienoraštyje, kad buvo suplanuotas šiai dienai – dar nieko nežinoma. Iki šiol mums dar nenusisiekė pasigauti ir pakalbėti su apskrities viršininku apie formalų okupacinės valdžios organų leidimą tam mitingui. Jo terminas nukeltas į ateinantį sekmadienį.

110. Žinia neteisinga, Vilhelmas atsistatydino 1918 XI 26.

Šiandien mus pasiekė laikraščiai su Vilsono nota ir atsakymu į vokiečių siūlymus. Vilsonas, priešingai, negu buvo tikėtasi, kategoriškai vokiečių siūlymo neatmeta, žinoma – teikdamas, jeigu vokiečiai priimtų jo programą, negalys atsisakyti svarstyti taikos klausimo, susitariant su vokiečių tauta, paliaubų klausimu pareiškia esąs pasirengęs kreiptis į sąjungininkus su atitinkamu siūlymu. Tačiau šio klausimo sprendimą laiko tinkamu perleisti karinei vadovybei, išlygdamas iš anksto, kad paliaubos turi būti taip suklaidytos, kad teiktų garantijas, jog vokiečiai iš tiesų stos už taikos reikalą ir nepasinaudos paliaubomis organizuojant ginkluotąjį pasipriešinimą ir jėgų rekonstrukciją. Tai reiškia, kad paliaubos bus padiktotos koalicijos militarinių veiksmų su generalisimu Fochu¹¹¹ priešakyje, o garantija bus iš tikrųjų Vokietijos militarinė kapituliacija, kurioje veikiausiai atsirasią, arba atsirasti gali tokios sąlygos, kaip demobilizacija, atidavimas militarinių medžiagų, sąjungininkų apgultis strateginių pozicijų ir pan. Sunkios būsią sąlygos, tačiau veikiausiai Vokietija bus jau priversta sutikti su viskuo. Vilsonas tezę dėl garantijų ir paliaubų perdavimo militariniams nugalėtųjų veiksmams grindžia tuo, kad senosios vokiškojo imperializmo jėgos („prūsų karalius“, vyriausioji armijos vadovybė, kitaip sakant Hindenburgas ir Liudendorfas¹¹² – bendravokiški elementai visuomenėje) netapo dar galutinai besivaduojančios vokiečių tautos įveikti ir įvaldyti, ir gali jie dar tam tikru metu sugrįžti prie ankstesnės diktatūros ir stengtis toliau savo kruviną veiklą tęsti. Todėl Vilsonas pripažįsta būtinybę ir teisumą užkirsti kelią tokioms galimybėms. Pažymi, kad palaikydamas vokiečių tautą, kuri pradėjo vaduotis, linkęs tartis, priverstas laikytis besąlyginės kapituliacijos tų veiksmų atžvilgiu, iš ko ir kyla jo požiūris dėl ginklų paliaubos.

1918 metų spalio 28 d.

Pirmadienis

Įvyko teismo posėdis su tarėjais Cieloščiku ir Stachelskiu. Tarp užbaigtų bylų šioje sesijoje atsidūrė byla Maslovskio su Olendru, seniausia byla, kuri prasidėjusi buvo dar prieš man atvykstant į Kolną, datuota 1917 metų 3 n[um]eriu, viena pirmųjų, kai teis-

111. Ferdinandas Fochas (1851–1929), prancūzų generolas, nuo 1918 m. maršalas, 1907–1911 m. Aukštosios karinės mokyklos komendantas, 1914 m. korpuso vadas, o vėliau 9-os armijos vadas kautynėse prie Marnos. 1915–1916 m. Šiaurės armijos grupės vadas vokiškame fronte. Nuo 1918 m. kovo koalicinių armijų Vakarų fronte, vėliau visos sąjungininkų kariuomenės vadas.

112. Erichas Frydrichas Vilhelmas Liudendorfas (1865–1937), vokiečių generolas ir politikas, 1914 m. – II vokiečių armijos intendantas, vėliau VIII armijos štabo Rytprūsiuose ir vokiečių pajėgų Rytų fronte vadas (vad. Ober-Ost), nuo 1916 m. rugpjūčio iki 1918 m. rugsėjo vokiečių armijos generalinis intendantas, 1918 m. kovą Vakarų fronte vadovavo didžiajam puolimui. 1920 ir 1923 m. dalyvavo valstybės perversmuose.

mai perėjo į lenkų rankas. Ši byla tęsėsi ištisus metus, nuolat fatališkai atsitrekdama į įvairiausias kliūtis, nuolat ir nuolat atidėliojama, viena tų nelaimingųjų bylų, kurią, rodėsi, likimas persekioja. Šiandien pagaliau priėjo prie veterinoriaus ekspertizės, po kurios turėjo būti paskelbtas nuosprendis. Turėjo, nors iš esmės nieko ryžtingai nebuvo įrodyta ir Teismas turėjęs akiai skelbti nuosprendį, kaip žaidžiant gūžynių. Taigi, norint išvengti nuosprendžio būtinybės, vargais negalais prikalbinome šalis susitaisyti. Taip mes atsikvėpėme su neišpasakytu palengvėjimu. Sesija užtruko iki vakaro.

1918 metų spalio 29 d.

Antradienis

Šiandien Teisme buvo apžiūrų diena. Dviejose žydų bylose apžiūrą vietoje atliko tarėjas Jerozolimskis, vienoje – aš. Jerozolimskis plūso iki pietų. Iš Teismo išvyko su sekretoriumi Mientkievičiumi, lydimi šalių, jų advokatų, pasirinktų liudytojų, pagaliau dar galimų liudytojų ir ekspertų, su tokia palyda žygiavo per miestą į ginčytiną apžiūrų vietą, ten šalims ir advokatams besibarant bandė nustatyti būtinas detales ir aplinkybes, ir tokia pat tvarka grįžo į Teismą, kur surašinėjo formalų apžvalgų protokolą, toliau vyko advokatų ir šalių rietenos, kažkiek dar liudininčius patyrinėta – ir tiek. Tokiame apžiūrų akte daug yra ceremonijų ir formalumų, iš šalies kiek juokingų, bet svarbiausia – varginantys tarėjui barniai ir dar labiau varginančios advokatų ekscepcijos, beriamos lyg iš gausybės rago. Mientkievičius šių apžiūrų metu sveikai nusikvatojo, ypač antros metu, kada ieškovas, geisdamas pademonstruoti tarėjui suvaržymą, jeigu atsakovės būtų pastatytas prieangis, atvežė į kiemo vartus didžiulį vežimą, nežinia iš kur *ad hoc* partemptą, su tokiau baisiu dyseliu, nelyginant telegrafo stulpas, norėdamas akivaizdžiai žvalgančius įtikinti, kad su tokiau vežimu neįmanoma būti kieme apsigrįžti (nors iš esmės ir be prieangio tokio vežimo kieme neapsigrįši); prie šios groteskinės demonstracijos prisidėjo įžangoje ne mažiau groteskinis atsakovės barnis su ieškovo žmona, kurios, iš abiejų pusių akompanuojant gaujai vaikų, nuo barnio ir triukšmo perėjo prie muštynių, kad Jerozolimskis jas bandomis turėjęs nuginkluoti.

Po pietų aš vėl išėjau į apžiūrų sceną ir turėjau ne mažiau komišką debiutą, kaip Jerozolimskis. Ieškovo notaro Plonskio byloje prieš atsakovus Garbovičius reikėjo, dalyvaujant ekspertui veterinarui Stasinovskiui, ištirti karvę ir nustatyti, ar ji veršinga ir kokioje veršingumo stadijoje. Iš Teismo išžygiavome 3 val.; priešaky ėjau aš, paskui mane sekretorius Mientkievičius, veterinorius Stasinovskis, notaras Plonskis ir vienas atsakovų Garbovičius, pagaliau pasirinkti liudytojai Revekas Burakas ir Stanislavas Pikulinskis. Žygiavome iškilmingai per kiaulytės turgavietę į ... tvartą

kuo labiausiai rimti ir apeigų patepti. Stepulis su mokytoja [Jasikuvna]¹¹³, matydami tą iškilmingą Teismo eiseną į tvartą – leipo juokais. Stepulis, atėjęs pas mus, su karikatūrininko humoru stebėjo spektaklį. Karvė, nenutuokdama iškilmingo akto momento rimties, laikėsi labai santūriai, Teismas gausios palydos akivaizdoje apžiūrino ją ir tyrinėjo, kas veikiausiai iš [savo]¹¹⁴ šalies taip pat turėjo rodytis juokinga.

1918 metų spalio 30 d.

Trečiadienis

Teismo posėdis su tarėjais Jerolimskiu ir Rainka. Šios dienos posėdžio būdingas bruožas buvo, kad visos bylos viena po kitos dėl įvairiausių priežasčių buvo atidėliojamos. Iš visos darbotvarkės tikrai dvi paskutinės, svarstomos po pietų, buvo užbaigtos nuosprendžiais.

Įtemptai Teismas dirbo spalio mėnesį – reguliariai kiekvieną savaitę buvo po tris posėdžius, o juk bylų beveik visai nesumažėjo. Dėl naujų bylų antplūdžio, imtinai su atidėtomis, bendras jų skaičius išlikdavo maždaug toks pats. Labai nežymiai jų sumažėjo, lyginant su nuopoliu, perduodamu iš rugsėjo į spalį, bet tikrai labai nežymiai, ir tik todėl, kad mėnesio pradžioje prasidėjo bulviakasis, kada bylų sujudimas kiek apimsta; užtat į mėnesio pabaigą jų plūsmas vėl padidėjo. Tai rodo, kad trys posėdžiai per savaitę yra jau būtinybė ir turi būti laikomi normaliu reiškiniu. Teismą paliksiu mano įpėdiniui gerai sutvarkytą, tačiau su gausiu bylų skaičiumi. Dėl mano įpėdinio Kolne nieko dar negirdėti.

Buvau šiandien pas viršininką Cornbergą dėl mitingo leidimo sekmadieniui. Leidimas buvo duotas, tačiau viršininkas perspėjo, kad nebūtų jokių piktų išpuolių prieš vokiečius, priešingu atveju, mitingo organizatoriai, kurie pasirašė prašyme, būtent Francišekas Stachelskis, Antonis Miečkovskis ir Juzefas Pikulinskis, atsakingsi formaliai, bus štrafuoti¹¹⁵. Matysime, kaip tas mitingas nusiseks ir kaip pasiteisins liaudininkų programos ekspertai, su kurių šūkiiais ir vyks mitingas.

Atėjo žinia, kad ant Narevo tilto prie Lomžos buvo nuimta vokiečių „sargyba“, kitaip sakant, postas pasų vizoms ir leidimams bei vežamų daiktų revizijai. Tai svarbu judėjimo ir vežamų daiktų laisvei. Pamažu imami likviduoti atskiri okupacijos ženklai. Taika artėja. Niekas gal jau jos nesuturės. Bus tai Vilsono taika. Austrija visiškai kapituliuoja, pasiduoda nekeldama jokių sąlygų, kokios Vilsono iniciatyva ir tarpininkavimu bus jai nurodytos.

113. Pavardė neįskaitoma.

114. Žodis neįskaitomas.

115. Iš vokiškojo *strafen* – bausti.

1918 metų spalio 31 d.

Ketvirtadienis

Dargana, prastas oras. Gilus ruduo. Vakarai ir naktys tamsios, nelyginant giliausiame požemyje. Turime prasčiausią metų laiką.

Užtat aušra ir pavasaris visuotiniuose pasaulio žmonių santykiuose. Kaip esame toli nuo to negyvo statuso, kuris apdengė žmonių santykių sanklostą karo kilimo dieną! Tas karas keistai sukrėtė žmonių ir keičia pasaulį. Iš nelaisvės kyla laisvos tautos, Europos žemėlapis keičiasi iš esmės, skyla sostai ir griūva reakcijos atramos, o demokratija ir liaudis vaduojasi veiksams ir laisvoms valdžioms. Ar tikra yra legenda, kad tą karą sukėlė Vokietija, siekdama grobuoniškų imperializmo tikslų? Ar nekilo ji veikiau dėl dviejų valdovų antagonizmo, lygiai imperialistinių ir piktų tiek vieno, tiek ir kito – anglų ir vokiečių? Ir ar ne Anglija su mirusiu Edvardu VII¹¹⁶ priešaky buvo ta šalis, kuri konsekventiškai prie šio karo atvedė pasaulį, nežiūrint formalaus momento, kas pirmas karą paskelbė? Kas bebūtų teisėtas jo autorius – Edvardas VII ar Vilhelmas – jis būtent sukėlė, veikiausiai nenutuokdamas ir prieš savo valią, pokyčius, palaimintuosius žmonijos istorijoje. Šūsnyš lavonų ir žmonijos neišsemiamos bedugnės kančių, sudarančių šio ketverių metų karo pjūtį, – tai aukso kaina, pati brangiausia iš visų laisvės kainų, kokios tame kare gimsta. Jo veikalas yra kitoks, negu galėjo manyti tie, kurie tą karą pradėjo.

Laiminau karą, kada jis kilo. Jaučiau jo išsivaduojamąjį veiksmą. Galėjau klysti dėl jo epizodų ir konkrečių efektų, bet jo veikalo esmė – palaima tampa kūnu. Bijojau, kad Vokietijos nesutriuškintų pirmąsias Rusijos galybės, nes tada ne laisvė, tik vergija suklestėtų žemėje. Didelis vokiečių pasipriešinimas ir jų nepalaužiama pergalė pirmų kelerių metų kare apsaugojo laisvės veiklą. Kai Rusija ėmė byrėti, kai išsekusi Anglija užleido pirmenybę Amerikai – Vokietijos jėgų žlugimas tapo jau laisvės išlyga.

1918 metų lapkričio 1 d.

Penktadienis

Dėl švenčių – darbo mažai. Turėjau tiktai parašyti motyvuotą nuosprendį Baranovičiaus byloje su Roginskiu, užsakytoje Baranovičiaus, kuris nori apeliuoti. Be to, ryte Mientkievičius sudarinėjo kasos ir bylų pagyvėjimo per praėjusį spalį ataskaitą; ataskaitą drauge su pinigais dar šiandien išsiuntėme – į Apygardos teismą. Spalis

116. Edvardas VII (1841–1910), iš saksų-koburgų dinastijos, Didžiosios Britanijos ir Airijos karalius bei Indijos imperatorius.

suteikė 55 naujas civilines bylas, tuo tarpu baudžiamųjų – tikėtai 12. Lyginant su rugsėju civilinių bylų įplaukė daugiau (rugsėjį – 47 bylos), bet mažiau jų buvo, negu rugpjūtį (rugpjūtį – per 60, maksimalus kiekis, koks kada nors man Kolne buvo); tuo tarpu baudžiamųjų bylų spalį įplaukė mažiau, net lyginant su rugsėju. Lyginant išnagrinėtas (užbaigtas) bylas su tomis, kurios įplaukė, tai spalį pirmųjų kieki (civilinių ir baudžiamųjų kartu paėmus) peršoka pastarųjų kiekį 8-omis; o spalio 1 dienai buvo bylų, esančių apyvartoje, 129, lapkričio 1 yra jų 121 – nežymiai nukritę.

Kiekvieną dieną laukiama, kada koalicijos sąlygomis bus paskelbtos ginklų paliaubos. Dar vis nebuvo jos pateiktos, nors, sakoma, Berlynas jas jau gavęs. Kad vokiečiai turėsia jas priimti, tai gal jau negali kilti abejonų. Pagaliau jeigu jau net vokiečių vyriausybė arba parlamentas nenorėtų jų priimti, laikydamos pernelyg sunkiomis arba žeminančiomis, tai šiandien jau veikiausiai nei vokiečių liaudis, nei kareiviai fronte toliau kariauti negeidžia. 3 pastarųjų savaitų įvykiai rieda kaip lavina. Tuo momentu, kada Vokietijos naujoji vyriausybė spalio 5 d. kreipėsi į Vilsoną, prašydama tarpininkauti dėl taikos, pareikšdama sutinkanti dėl esminių programos 14 taškų, karinė padėtis buvo dar kita, negu šiandien besanti. Dar priešybės jėga, tegu ir susvyravusi, buvo; dar Austrija stovėjo petys petin su Vokietija. Šiandien jau visiškai pakriktis, ir Austrijos nebuvimas pasmerkė Vokietiją tragiškai vienetui. Suvoktis, kad pralošta, ir kad visas reikalas, imtinai su visomis priešinosi galimybėmis, yra žlugęs – žaibišku greičiu sunaikino vokiečių dvasios stiprybę. Iš skęstančio laivo pirmiausia gelbstisi – žiurkės. Visais plyšiais dabar sprunka ir dezertyruoja iškšioliniai vokiečių sąjungininkai. Izoliacija, kokią patyrė Vokietija, yra iš tiesų tragiška. Visos Austrijos tautos, visi Balkanai su Bulgarija ir Rumunija, Vengrija, Turkija, nauji valstybiniai kūriniai Rytuose, senosios Rusijos imperijos pakraščiuose su Lenkija priešaky – visos ne tik atsiplėšė nuo sąjungos su Vokietija, bet ir atsigręžė prieš ją. Visur susikūrė liepsningų gaivalų trūkšniai prieš vokiečius ir jų interesus. *Vae victis!*¹¹⁷ Kiekvienas gelbstisi, kaip įmanydamas, kiekvienas skuba galvotrukčiais atriboti savo interesus nuo vokiečių interesų ir jiems pasipriešinti. Visi vokiečių veikalo sąjunginiai rišalai byra ir slysta, sprogsta tautų pykčio liepsnomis.

Šiandien pasakoja naujieną, kurią varšuviniai laikraščiai, o jie į Kolną vėluoja, juos atneš tik rytoj arba poryt: štai Vienoje kilo tikroji revoliucija, o austrų kariuona pati savavališkai demobilizuojasi, palieka frontą, meta ginklus arba su ginklais grįžta į kraštą. Ciesorius Karolis – pamėklinis imperatorius, kuriam valstybė iš po pėdų išsilاندžiojo – sako, pabėgo į Vieną. Pleška Austrija, ar veikiau tai, kas ją sudarė, revoliucijos liepsnose – Vengrija, Balkanai, Turkija, Galicija. Kur ne kur jau

117. Vargas nugalėtiems (lot.).

atvira revoliucija, kur kitur sukyta ir vis staigiau santykiai kunkuliuoja. Gaisras iš visų pusių, perversmų ir sankrėčių ugnies bangos užlieja Europą. O kai pajudės kariuomenė iš fronto, kai kareivių masės ims demobilizuotis – prieš prie to, kas praėjusiais metais vyko Rusijoje, kada jos kariniai frontai paio.

1918 metų lapkričio 2 d.

Šeštadienis

Vėlinių diena. Tartum – šventė.

Apsisprendžiau nustatyti mano tarnybos Taikos teisme terminą – iki šio mėnesio 15 dienos. Jeigu iki to laiko nesulauksių įpėdinio, tuomet teismą perduosiu Franciszekui Stachelskiui – tarnybiškai einančiam Taikos teisėjo pareigas ir tuomet jau išvyksiu į Lomžą. Nors man dar šiek tiek gaila mano taikos teismo Kolne, tai vis gi dar stipriau traukia į žmones. Kiekvienas laikraščio n[um]eris, kokį imu į rankas, kursto many ilgesį išplaukti iš šio gūdaus užkampio į platesnę areną, į žmones, iš kur arčiau prie gaudų, lengviau orientuotis, plačiau ir šviesiau akims, ir ypač lengviau išskleisti sparnus skrydžiui – į gimtinę... Griaužia mane veikimo ir tinkamos terpės, gimtinių plotų ilgesys. Ačiū Dievui, kad tam metui atiteko mano nominacija, kuri mane išvaduoja iš Kolno, nors tuokart tik į Lomžą.

Žinau, kad dabar sunki atmosfera yra Lietuvoje ir ypač Vilniuje. Jaučiu, kad šiuo metu būtų man ten sunku apsispręsti, kur atsistoti, ką daryti ir kur link eiti. Tačiau jau bet kurią savaitę ir gal net bet kurią dieną prasidės ir ten greitai, žaibiškai – kaip ir kur kitur, skaidrėti santykiai, kada reikšią atsiliepti į šauksmą ir imti ant pečių pilietinę pareigą. Mane ypatingai pančioja šis yra veiksnys, tragiškai dvejetainis mano gyvenimą tarp to, ką man įsako įsitikinimai, ir to, kas kalasi iš gilių klodų ir kažkokių priešpaveldimų mano sielos jausmų ir instinktų – mano požiūris į Papą ir mano fatališkas disonansas su Papa. Tai mane slegia nelyginant akmuo; jeigu kada nors kažkoks psichologas mokėtų visą mano gyvenimą peržvelgti, įnikdamas ir skaitydamas tai, ko, pagaliau, beveik niekuomet neišsakau, slopindamas savy giliausias mano akstinų ir refleksų priežastis, surastų patį esmingiausią raktą į visus mano gyvenimo pažeidimus ir paklydimus ir tarp jų į veiksmą dėl šito mano požiūrio į Papą. Bet tai tiek to. Nesiknaisiosiu po šitai.

Lietuvoje ir Lietuvos atžvilgiu – visa dar yra sustingę it sfinksas. Lietuviuose vis labiau ryškėja kelių susidvejinimas: vienoje pusėje Taryba, kuri, žadindama aštrų nacionalizmą, stengiasi atsispirti radikalizmui ir revoliucijai, gąsdindama bolševizmu ir grobdama valstybės kūrimo veikalą į savo spekuliacijas ir, nepaisant visko, laikosi vokiečių, analogiškai su šventosios atminties pastarųjų metų lenkiškuoju

„aktyvizmu“, antroje – socialistai, kurie nutraukė ryšius su ja ir vis ryškiau liaudies laisvės ir gaivališkumo dvasia remiasi revoliucija, žvelgdami į sąjūdžius, kokie šiaudien pasireiškia, formuojant išsivaduojančias valstybes. Šio skilimo fone iškyla Vilniaus ir Lietuvos lenkų polonofiliškos tendencijos, kai Varšuvoje Lietuvos, kitaip sakant „rytų pakraščių“ (kresų), atžvilgiu viršų berods ima ryšių su akceptuojamu Lietuvos valstybingumu lozungai, suvokiant ją kaip mišrią valstybę, taigi ne tautinę, kaip ją lietuviai trokšta vaizduotis.

Austrija, o gal veikiau tai, kas ją sudarė, o kas šiandien tapo daugeliu valstybinių kūrinių, ir Vengrija – liepsnoja. Vis aiškiau regis ten iškylantis sąjūdis, kuris turi analogijų su rusiškąja revoliucija. Kariuomenė vaidina bene vis stipresnę vaidmenį ten bręstančioje revoliucijoje. Tai kelias į bolševizmą.

Nebijau to vardo „bolševizmas“, kuris sukelia blyšką baimę visokiausių „reakcijų“ veiduose. Rusijoje šis sąjūdis turėjo daug kur suklupti savo konkrečia išraiška dėl masių nekultūringumo, ko kur kitur būtų buvę galima išvengti, tačiau savo prielaidomis ir esme nėra jis nei toks laukinis, nei destruktivus, kokiu jį piešia visuomeninio *status quo* reiškėjai. Sveikinu per širdį srūvančią revoliuciją. Sveikinu ją, nors garsiai to sveikinimo dar neskelbiu, nes esu čia aplinkui apsuptas žmonių, kurie baimindamiesi neviltingai kalba apie revoliuciją, o lūpose laiko mėgstamą „tautinės vienybės“ frazę. Veikiai ir patys paseks revoliucija. Nelinkėčiau [sau], kad rusų revoliucija ir bolševizmas mechaniškai mūsų kraštus užgrobtų, tačiau savaiminė revoliucija būtų pageidautina.

1918 metų lapkričio 3 d.

Sekmadienis

Šiandien turėjo įvykti tasai Liaudies partijos mitingas, kuriam jaunimo prašymu leidimo aš pas apskrities viršininką stengiausi. Leidimas, kaip jau rašiau, buvo duotas. Tačiau mitingas neįvyko iš tikrųjų dėl šių priežasčių. Šiai dienai buvo sušaukta viso krašto liaudininkų suvyktis (arba ir mitingas) Varšuvoje¹¹⁸. Taigi mūsų kalbėtojai – Lomžos žemės liaudininkų veikėjai – išvyko į Varšuvą, palikdami savieigai Kolną. Jų vietoje tiesą sakant turėjo kalbėti kiti – visų pirma populiarius dr. Roginskis¹¹⁹, senasis kolniškis, nepaprastai mėgiamas Kolne, dabar, kai grįžo iš Rusijos, apsigyvenęs Lomžoje, tačiau galiausiai ir jis neatvyko. Gal jį atbaidė šios dienos blogas oras arba kas kitas sutrukdė. Žodžiu – kai Kolno teatro salė 1 val. kimština

118. LkLP „Išsivadavimo“ (PSL „Wyzwolenie“) delegatai į Varšuvą suvyko 1918 m. lapkričio 1–2 dienomis.

119. Valerijonas Roginskis (Walerian Rogiński) iki 1914 m. buvo vienas iš dviejų Kolno gydytojų.

užsipildė, kad jau minia į ją netilpo – pristigo kalbėtojų. Kad anksčiau skelbti liaudininkų oratoriai iš Lomžos neatvažiuos, jau žinojome prieš kelias dienas, kadangi Stachelskis tuo reikalu gavo dr. Roginskio laišką, tačiau Roginskio Stachelskis laukė iki paskutiniųjų. Apylinkių gyventojai taip yra ištroškę informacijos, visi yra taip įelektrinti įvykių ir kasdienio sąjūdžio, kas visą pasaulį yra užtvindęs ir ko aidai pasiekia kiekvieną kampelį; visus taip jaudina reikšmingų pokyčių ir faktų perspektyvos, taip kiekvienas yra išsižiūrėjęs į tą rytdieną, iš kurios laukia išsipildymo savo troškimų, svajonių, ilgesio ir suvedimo sąskaitų – ar tautinių, ar socialinių, kad paskelbimas mitingo, kurio šaukimus po kaimus išnešiojo jaunimas, nežiūrint prasto oro sutraukė į Kolną kaip į atlaidus minias žmonių. Ypač jaunuomenė susirinko būriais, nepaprastai gausiai susijė ir moterys. Nepristigo net ir miestelio žydų, smalsaujančių pasiklausyti nuotaikų tų lenkų, kurie pasiilgę Lenkijoje demokratinio dvelksmo, galinčio juos apsaugoti nuo drumstų ir kurčių murmesių, kokie šen bei ten iš masių vis kyla, tų nuotaikų, kurios visose liaudies masėse pasireiškia, to geidimo viešųjų mitingų, lozungų laukimo, nerviško žodžių ieškojimo, turinčio stebuklus sukurti – tas laiko bruožas, ženklas neišvengiamo, didelio, veiksmingo liaudies sujudimo. Kur kitur jau plieskiasi liaudies sąjūdžių liepsnos, čia, vokiečių okupacijoje, dar tylu, tačiau po ta tyla slepiasi pažadintas sąjūdžio refleksas, kuris jau tik akimirką laukia, kol išsiverš. Stovime ant didžiosios kolektyvinės dramos veiksmų slenksčio – tuo gal abejoti netenka. Taigi, tiesą sakant, nesigailiu, kad mitingas šiandien neįvyko, kadangi kalbėtojai iš liaudininkų stovyklos atvykti negalėjo. Mat dr. Roginskiui, kaip susigaudžiau iš jo laiško Stachelskiui, toli iki liaudininkų pozicijų, kurių akciją jis laiko maištaujančia. Taigi jeigu jis būtų atvykęs ir kalbėjęs, mitingas veikiausiai būtų nusiritęs į blankias vienybės, paklusnumo valdžias ir kitų endekiškų hašių liaupses, užtaisytas vien tik pirštams bate klibinti okupantų kryptim. Čia reikia toms nuotakoms stiprių žodžių ir išraiškingos valios, iš ko gims lenkų liaudies veiksmai. Prielaidos tiems veiksams liaudyje yra, ir laisvės reikalas į jas turėtų remtis. Tardytojas Makovskis norėjo, kad *quand même* mitingą atidarytume ir jam vadovautume savo jėgomis, tačiau tai vietos inteligentų jėgų atžvilgiu būtų vien nuobodūs plepalai. Todėl nudžiugino Stachelskio siūlymas atšaukti ar veikiau nukelti mitingą į kitą terminą, kol grįš kalbėtojai, ir tai susirinkusiems paskelbiau, atšaukdamas šiandienę sueigą.

Atskiri šių apylinkių kaimai pasiuntė savo delegatus į mitingą Varšuvoje. Ir antai kaimyninis Kolno kaimas Zabiėlė pasiuntė tris atstovus. Jie grįžę bandys liaudyje įskelti tos aistros kibirkštis, kurios jau yra ir kurias per juos apvaisins Varšuvos suvyktis. Gaila, kad aš neturiu oratoriaus talento. Tuo požiūriu esu nuskriaustasis. Nesu gimęs mitingų sakyklai.

1918 metu lapkričio 4 d.

Pirmadienis

Pirmininko Filochovskio pavedimu šiandien su sekretoriumi Mientkievičiumi nuvažiauju į Myšiniečą inspektuoti tenykščio Taikos teismo. Labai džiaugiuosi, kad, naudojantis pobūviu Kolne, atiteko man proga pažinti Girios ir kurpių širdį, kas yra Myšiniecas. Oras kelionei buvo palankus. Diena pasitaikė debesuota ir tamsi, tankus rūkas, bet jau bent nelijo, nebuvo vėjo, ir – šilta. Turėjau iš Goldbergo pasiskolinęs milinę, tačiau ja visai nepasinaudojau. Pakako man rudeninio siausto. Puikus plentas, už kurį dėkingi esame vokiečiams, iš Kolno veda į Girių gilumą ir Myšiniečą. Kitados ten kelias buvo klaikus; reikėdavo bristi per smėlį, nelyginant ratais per sniegą. 6 tokio kelio mylios į Myšiniečą – buvo kančia ir arkliams, ir žmonėms. Šiandien važiuojasi tarytum per stalą. 42 plento kilometrai įveikiami nelyginant pavaikštos metu. Iš to, ką Lenkija gavo iš vokiečių, – plentai yra pirmiausia dovana. Lenkijos žmonės keiks okupaciją, tačiau plentus dėkingi pasiliks atmintyje. Toliausia mano kelionė į Girias iki šiol siekė Zaliasą (Zalas), o plentu – artėjant prie Lysų. Niekad taip toli, kaip šiandien, į kurpių kraštą nesileisdavau. Zabelė, Ptaikai, upė Pisa, o toliau Turošlė arba veikiau Bončkai, Cieloška, Pupkovizna, Lysai (šie du pastarieji kaimai pagaliau lieka nuošaly), Dembai, riba Kolno ir Ostrolenkos apskričių ant Škvos (Szkwa) upelio, Vykrotas, Drenžekas ir Myšiniecas. Tokie yra šio kelio etapai. Plentas eina per girių šilus, bjauriai išretintus, kur ne kur besišviečiančius tuštymėmis po trejų grobuoniško vokiečių šeimininkavimo metų. Garioje guli dar aibės miško medžiagos, parengtos išvežti. Prieš pasitraukdami vokiečiai karštligiškai skubėjo ją vežti; siaurukai, karpantys girią įvairiomis kryptimis, vyčiojasi neatsikvėpdami. Pakeliui Dembuose užėjome pasiganyti pas seniūną Teofilį Plišką, kuris mano teisme Kolne eina tarėjo pavaduotojo pareigas. Priėmė mus labai nuoširdžiai, vaišindamas pienu, duona, medumi ir kiaušiniais. 1 valandą atvykome į Myšiniečą. Miesteliūkštis išsistatęs gan netvarkingai, smėlynuose; iš aplinkui supamas žemų pievų. Per vidurį svarbiausia gatvė, skęstanti tankiame smėlyje, mediniai nameliai su prieangiais prie durų – man primena baltarusiškus miestelius: koks nors Molodečnas bei Koženiecas arba Šcodrinas. Papietavome su Mientkievičiumi pas Taikos teismo sekretorių Kuklinskį. Po pietų net iki vakaro vizitavau, kruopščiai peržiūrinėju teismo aktus, dirbau sąžiningai. Neturėjau daug laiko apsižvalgyti po Myšiniečą. Čia yra graži bažnyčia, viduje dar neišbaigta ir neatidaryta naudojimui, pastatyta dar prieš karą. Myšinieco gatvėmis, jeigu jas galima gatvėmis vadinti, nuolat vaikštinėja korpės plytinės spalvos liaudiškais rūbais su geltonomis diademomis (taip vadinami vietiniai kurpių moterų galvos papuošimai) ant kaktų.

1918 metų lapkričio 5 d.

Antradienis

8 val. ryto su Mientkievičiumi išvykome iš Myšinieco ir per pietus 1 val. buvome jau Kolne.

Tuo pat atvykęs sužinojau, kad manęs jau šaukiasi į Lomžą užimti Apygardos teisėjo įstaigą. Nes iš tikrųjų teismo raštinėje aptikau pirmininko Filochovskio raštą, įsakantį neatidėliojant perduoti taikos teismą tarėjui Stachelskiui ir atvykti į Lomžą. Dėl to pagreitinsiu mano išvykimą iš Kolno. Ryt paskutinį kartą pirmininkausiu teismo sesijai; penktadienio sesijai vadovaus jau Stachelskis. Šeštadienį atliksiu teismo perdavimo Stachelskiui aktą. Iš Kolno išvyksiu ateinančią savaitę.

Kolne sužinojau įdomių politinių naujienų. Šiais laikais kiekviena diena yra staugmena. Vakar vieną dieną buvau be laikraščių, o jau įvyko nepaprastai įdomių naujų faktų. Šiandieniai laikraščiai mestelėjo gniūžtę tolimesnių, viens per kitą įdomesnių, faktų. Ištikčių srautas ir jų evoliucija santykių radikalizavimosi kryptimi skleidžiasi stulbinančiu greičiu. Kiekviena ateinanti diena jau niekuo neprimena vakarykštės. Štai pirmos politinės naujienos, kurios mane pasiekė, kada grįžau į Kolną, skelbė prasidėjusius karinius veiksmus tarp lenkų ir Galicijos ukrainiečių, kovojančių dėl Lvovo ir Peremyšlio. Kaip žinia, pabirus Austrijai, lenkai Galicijoje sudarė Lenkų likvidacinę komisiją (Polska komisja likwidacyjna)¹²⁰, siekdami perimti visą nedalomą Galiciją Lenkijos naudai. Lygia greta, o kartais net konkuruodami su LkLK, Regentų taryba nominavo Galicijai generalinį komisarą¹²¹ ir karinius vadus. Dėl visko užsimota per visą Galiciją, nežiūrint ir rusėnų siekius Rytų Galiciją suvalstybinti atskirai kaip ukrainietiškąją. Prasidėjo savaiminis miestų, tvirtovių ir viso krašto su visa administracija periminėjimas į lenkų rankas. Tuo pačiu metu taip pat, kaip ir visoje Austrijoje, kariniai daliniai ėmė skilinėti į tautines formacijas. Galicijoje austrų daliniai iš lenkų kareivių persiformavo į lenkų armiją. Tačiau ir rusinai nesnaudė. Užbėgo lenkams už akių ir pirmi užėmė Lvovą. Kokia padėtis, tiksliai nežinoma. Tuo tarpu susisiekimas su Lvovu yra, ko gero, nutrauktas. Vakarykščiai laikraščiai skelbė apie prasidėjusias ginkluotąsias kovas ties Lvovu ir Peremyšliu, apie ukrainiečių slinkimą prie Zamoscės ir Chelmo. Šios dienos laikraščiai kažkiek nuramino. Peremyslyje, veikiausiai susitarus, ką sankcionavo lenkų vadas Puchalskis¹²², prieita prie kompro-

120. Sudaryta Krokuvoje 1918 m. spalio 28 dieną.

121. Buvo juo kunigaikštis Vitoldas Čartoriskis (Czartoryski).

122. Stanislas Puchalskis (1867–1931), nuo 1887 m. austrų armijos karininkas, 1914 m. vadovavo 20-ajam Pėstininkų pulkui, vėliau XXIV Brigadai ir 12-ajai Pėstininkų divizijai, 1916 II 1–X 18 laikotarpiu Lenkų legionų komendantas, vėliau Peremyšlio karinės apygardos vadas, 1918 m. lapkritį Lenkų kariuomenės Galicijoje vadas, pavaldus LkLK (Lenkų likvidacinei komisijai).

miso, pagal kurį miesto ir apskrities valdybą sudarė mišrus komitetas, sudarytas iš 4 rusėnų ir 4 lenkų, pasitelkiantis taip pat abiejų šalių miliciją. Dėl Lvovo padėtis nėra iki galo aiški. Apie slinkimą Zamoscės ir Chelmo link, regis, nekalbama. Iš tikrųjų tai būtų aukščiausio lygio betikslis kraujo liejimas dėl Lvovo ar kitų lenkų-rusėnų pakraščių. Tai išspręs kongresas, arba tai bus išspręsta trečiųjų teismuose, sudarytuose planuojamos Tautų Sąjungos ribose. Naujai suformuotoje Europoje veikiausiai nepasiseks atsispirti kraujo praliejimu įvykdytų faktų ginčus spręsti ginkluotuoju smurtu. Tačiau aspiracijos ir tautų aistros yra nekantrios ir žadina veiksmus.

Šios dienos laikraščiai paskelbė naują įdomią žinią. Štai Ministrų Taryba, kitaip sakant p. Šviežinskio vyriausybė, paskelbė atsisaukimą į tautą, besikreipdama į ją tiesiogiai, ir skelbia savo sprendimą nusileisti naujam koaliciniam kabinetui, kuriame persvarą turi gauti kairiaja. Atsisaukimas nieko nekalba apie Regentų tarybą ir pirmą kartą kelia Žečpospolitos tezę. Regis, kad tai tiesioginė vyriausybės išeiga, aplenkianti Regentų tarybą, kitaip sakant *coup d'état*¹²³ jos atžvilgiu. Tuo pačiu pasklido gandai dėl Regentų tarybos atsistatydinimo, gandai, kurių laikraščiai tuo tarpu nepatvirtina. Atsisaukime skelbiama naujoji vyriausybė bus lyg ir analogiška Lvovo¹²⁴, o gal net rusų revoliucijos etapuose Kerenskio vyriausybei. Išsiveržusi judėjimo banga veikiausiai tame punkte nesustos. Veržiasi ji tolyn, kaip vanduo nuožulnia plokštuma, ir kaip po Lvovo atėjo Kerenskis, o po Kerenskio Leninas¹²⁵ Rusijoje, taip ir Lenkijoje veršis vis tolyn. Kurlink taipgi einame!

Šiandien antrosios metinės vadinamojo 1916 m. lapkričio 5 d. akto, kuris skelbė Lenkijos nepriklausomybę. Kaip šiandien iš vos dviejų metų perspektyvos jis varganai atrodo. Kokia milžiniška pažanga visuotinio išsivadavimo veikloje! Kas prieš dvejus metus rodėsi esantis kažkas nuostabaus, šiandien laisvų aspiracijų visumos akivaizdoje rodosi menka ir vargana, kaip paniekos vertos apdraibstos. O vis tik prieš dvejus metus rodėsi tai taip didinga! Tiek lenkams, tiek ir kitoms tautoms. Ką prieš dvejus metus lietuviai vos svajojo ir už ką prieš metus dar buvo dėkingi, tas šiandien yra niekinama, nes išsivadavimas ir aspiracijos išvijo vakarykščią dieną. Ir šitaip visur. Laisvė auga.

Kolne tik vienas keistuolis Zavistovskis tautinių spalvų vėliavėlėmis pagerbė 1916 m. lapkričio 5 d. metines.

123. Valstybės perversmas (pr.). 1918 m. XI 3 Šviežinskio vyriausybės atsisaukimas Regentų tarybai buvo iš esmės „valstybės perversmas“.

124. Georgijus Jevgienjevičius Lvovas (1861–1925), rusų kunigaikštis, politikas, Laikinosios Vyriausybės ministras ir premjeras (1917 III–VII), po bolševikų revoliucijos veikė emigracijoje Prancūzijoje.

125. Vladimiras Iljičius Leninas, tikr. Uljanovas (1870–1924), bolševikų partijos įkūrėjas, sovietų valstybės organizatorius ir pirmasis vadovas.

1918 metų lapkričio 6 d.

Trečiadienis

Šiandien paskutinį kartą Taikos teisme Kolne vadovavau teismo sesijai. Užsivertė mano darbo Kolne lapas. Drauge su juo baigėsi dar vienas mano gyvenimo lapas, vieneri ilgi metai, darbštūs ir nuošalūs, tarytum Robinzono saloje. Nes ir iš tikrųjų tasai Kolno epizodas turi analogijų su Robinzono istorija vienišoje saloje arba su kažkokiu vienuolyno uždaramu. Todėl nuo didžiųjų gyvenimo pulsų, kaip sraigė savo kiaute, taip ir aš praleidau šiuos metus, pasinėręs Taikos teisme. Priešingai, negu mano praeitis, priešingai, negu visi mano gyvenimo vyksniai, išsilaikiau čia vien tik teisėjo profesinio darbo lygmeny, nutolęs nuo politinių ir visuomeninių kvaitulių. Tebūnie palaiminta toji Kolno ramybė, tasai kruopštus vienuolio darbštumas, kuris užpildė tuos mano paskutinius metus. Esu išsiilsėjęs ir sveikas. Praleidau čia užsislėpęs ir dirbdamas sunkiausią metą, kada šėlo karas, kada gyvenimas darėsi vis sunkesnis, kada jokie šviesesnių perspektyvų blyksniai nenuskaidrindavo, rodėsi, beviltiško karo sunkių debesų. Tik suspindo aušra, ir iš paskos greit kyla saulė. Ir kaip tik tokį metą buvo lemta man kraustyti iš Kolno. Pačiu laiku. Nes dabar jau nenorėčiau ilgiau čia pasilikti. Formaliai keliuosi į Lomžą, bet ar ten ilgai užsisėdėsiu, ar viską metęs neišsikelsiu į Lietuvą – tai bus matyti. Kuo veikiausiai atvykęs į Lomžą leisiuosi apžvalgų į Vilnių. Nuo to pradėsiu. Tuo tarpu – lik sveiks, mano Taikos teisme Kolne, mano darbščioji ir tyloji prielauka. Mylėjau tave ir atsidėjau tau visomis jėgomis. Ir tu man geruoju atsidėkojai; buvai mano rankose lanksti ir paklusni, sąžininga ir teisi kaip styga. Susirišai su manimi, ir mūsų vaisius buvo teisingumas, pelnęs man čia visuotiną žmonių pripažinimą ir meilę.

Paskutinytis mano šios dienos posėdis buvo baudžiamasis. Susėdo tarėjai: Stachelskis ir Orbikas. Apie 3 val. po pietų sesija baigėsi. Iš esmės buvo nuobodi, kaip paprastai Taikos teismuose nuobodžios esti baudžiamosios bylos. Pastarųjų dienų įvykių akistatoje, akistatoje laisvės srovių, kurių dvelksmas visuotinai plinta kiekvienoje tautoje, pagaliau akistatoje Žečpospolitos lozungo, tegu ir tokios ministerijos proklamuojamo, kaip Svieżinskio, kurioje endekai stovi priešaky, šiandien pirmą kartą kone fiziškai išjaučiau visą simbolinių formuluočių netinkamumą, kuriomis turėjau naudotis teisme: būtent skelbti nuosprendžius „Lenkijos Karūnos vardu“ ir tituluoti teismą „Lenkijos Karalyste“. Tai skamba kaip monarchiškasis anachronizmas, kuris visiškai neatitinka to, ką neša gyvenimas. Gimstant lenkiškiesiems teismams beviltiškos okupacijos tamsybėse tos simboliškos formulotės rodėsi nuskaidrina šį lenkų teismą tam tikru karališkumo didingumu tarytum Lenkijos suverenumu, tarytum tam tikromis žaltvykslėmis šią tamsią smurto ir nelaisvės naktį. Šiandien jos erzina kaip žmonių aukščiausių teisių ir majestoto patyčios.

Šiandien laikraščiuose spausdinama naujų įdomios žiniųs. Regentų Taryba anaip tol neatsistatydino. Priešingai – tokią išvadą padarė ji iš Ministrų Tarybos lapkričio 3 d. savaimingo žingsnio, žengto be jos žinios ir ministerinio atsišaukimo į tautą – kad atstatydino visą Sviežinskio kabinetą, paskelbdama savo atsišaukime tautai, kad pasilieka valdžią net iki ją perduos Steigiamajam Seimui ir protestuos prieš partijos teisę lemti Lenkijos laisvę, kuri yra ar tik ne visos tautos simbolis, įkūnytas turinčiame susišaukti seime. Tuo tarpu Regentų taryba paveda ministrų valdybą aukščiausiems kiekvienos ministerijos tarnautojams ir skelbia greitai sudarysianti ir demokratinį kabinetą, kuris veiks iki Seimo. Seimą sušaukti Regentų taryba žada gruodį. Iš spaudos informacijų, regis, aiškėja, kad Regentų taryba siekia sukurti grynai kairiąją ministeriją. Dar gerai nesiorientuoju, koks yra Regentų tarybos ir Sviežinskio endekiškosios vyriausybės konflikto pagrindas. Regis, kad abi šalys ima radikaliai varžytis. Tai būdingas laiko ženklas.

1918 metų lapkričio 7 d.

Ketvirtadienis

Šiandien Teisme jau tik dalinai ėjau tarnybą. Buvau ten darbo valandomis, tačiau jau ieškovų skundų, kurių kaip visuomet ketvirtadieniais įplaukė daug – pats neprotolavau. Tai už mane darė Mientkievičius, bet dar aš pasirašinėjau ir pats darydavau sprendimus.

Tačiau šia diena baigiau Kolno taikos teisme savo darbą. Ryt – posėdžio diena ir posėdžiui vadovaus jau Stachelskis. Jeigu ne auštanti istorinė diena, gaila būtų palikti mano teismą Kolne. Tačiau šis metas lemia, kad jau iš čia trokštu išsinerti. Kad tik man pasisektų kuo skubiau pasiekti Lomžą ir Vilnių.

Ir, ak, kaip norėčiau galutinai jau likviduoti mano buvimą Lenkijoje ir sugrįžti į Lietuvą. Vėl apie tai svajoju ir laikiu. Nenoriu galvoti apie mano įsikūrimą Lomžoje, nenoriu sau jokių planų Lomžoje dėti. Nenoriai galvoju apie galimybę ilgėliau pasilikti Lomžoje arba darbe apygardos teisme. Tačiau, kita vertus, tiek jau veltui laukiau, kad nebedrįstu ryžtingai šio trokštamo grįžimo planuoti. O kas, jeigu ta pažadinta viltis ir vėl apvils!

Lietuvoje skilimas tarp lietuvių ryškėja vis aštriau. Viena – reacingoji „Taryba“ šiuo metu jau vadinama Valstybės Taryba, antra vertus – kairieji veiksniai, į kuriuos be socialdemokratų skverbiasi taip pat liaudininkai (senoji demokratų partija). Analizuoju tuos ginčus 2-ą lietuviškų laikraščių puslapiuose – tų, kurie išsako tas dvi priešingas stovyklas: Tarybos organo – „Lietuvos Aidas“, ir socialdemokratinio savaitraščio „Darbo Balsas“. Ginčas ir dviejų požiūrių priešprieša vis labiau ryškė-

ja. Ginčijamasi esminiu klausimu: dėl Lietuvos vyriausybės ir valstybinių valdžios organų sudarymo, ką jau patys vokiečiai sutiko perleisti į lietuvių rankas. Kairė siekia savaimingo valstybinio statinio ir liaudies valdžios kūrimo, deleguoja [save] į Seimą, o tuo tarpu reikalauja sušaukti naują krašto konferenciją¹²⁶, analogišką su pernykšte, tačiau sudarytą kuo plačiausiu mastu, kiek įmanoma, iškeliant demokratinę reprezentaciją, kad iš jos būtų galima sudaryti laikiną vyriausybę ir valstybinę organizaciją, kad perimtų visas funkcijas ir privestų prie Seimo, pabrėžiant taip pat tautinių mažumų bendradarbiavimą, kai tuo tarpu Taryba stengiasi tiems platiems demokratiniais ir liaudies valdžios ketinimams pasipriešinti, pavydžiai saugodama savo privilegijas ir monopolį kuriant valstybę ir organizuojant valdžią. Kaip akla, nejausdama gyvos laiko srovės, Taryba laikosi pasenusių įgaliojimų ir į juos nori visą Lietuvos veikalą atremti. Diskredituota, sukompromituota savo monarchizmu ir pataikavimu vokiečiams, atitolusi nuo laiko reikalavimų ir liaudies demokratijos – stengiasi stabarėjančiose rankose išlaikyti Lietuvos vairą. Pats reakcingiausias Taryboje pasirodė centras ir pats prezidiumas su Smetona¹²⁷ priešaky ir Jurgiu Šauliu¹²⁸ – viceprezidentu. Ne tiek reakcingi už juos pasirodė net klerikalai. Taryba nori pati iškelti vyriausybę, nori pasisavinti aukščiausiosios legalios valstybinės valdžios postą – kol bus išrinktas seimas, kurį taip pat nori nuvilktinti. Juokingos yra ir, suprantama, tuščios, kažkoku scholastiškumu, sausu semantizmu atsiduodančios diskusijos ir svarstymai Taryboje suverenumo principų ir pradmenų tema, jose atpažįstu smegenų pratybas erudito Šaulio, slepiančio karjeriškumą gilioje dialektinėje sofistikoje, bei Šilingo¹²⁹ subtilaus mąstymo pasirodymus. Gyvenimas verda, o jie plepa. Nori scholastika užkalbėti liaudį, o po jos kauke kepti savo asmeninės karjeros kepsnį. Smetona yra bent jau nuoširdus, tuo tarpu Šaulio nuoširdumu nebetikiu.

126. Kalbama apie 1917 m. IX 18–19 dienų Lietuvos konferenciją Vilniuje. Joje dalyvavo 214 delegatų, tarp kurių vyravo nuosaikių, konservatyvių ir tautinių grupuočių atstovai. Delegatai pasisakė už nepriklausomą, demokratinius pagrindais pagrįstą Lietuvos valstybę etninėse žemėse. Konferencija sudarė 20 asmenų Lietuvos Tarybą (Tarybą).

127. Antanas Smetona (1874–1944), teisininkas, įžymus lietuvių tautinio judėjimo veikėjas. 1917–1919 metais Lietuvos Tarybos (Tarybos) pirmininkas. Du kartus Lietuvos Respublikos prezidentas (1919–1920) ir (1926–1940). Sovietų Sąjungai aneksavus Lietuvą gyveno emigracijoje Vokietijoje ir Jungtinėse Amerikos Valstijose.

128. Jurgis Šaulys (1879–1948), ekonomistas, politikas, diplomatas, susijęs su Lietuvos Demokratų partija. Tarybos generalinis sekretorius ir vicepirmininkas. 1918 II 16 Lietuvos Nepriklausomybės akto signataras. Lietuvos Respublikoje dirbo diplomatinėje tarnyboje, pasiuntinys Vokietijoje ir Šveicarijoje (1918–1924), Vatikane (1927–1931), vėl Vokietijoje (1931–1938) ir užmezgus diplomatinius santykius Lenkijoje (1938–1939). Nuo 1940 m. emigracijoje Šveicarijoje.

129. Stasys Šilingas (1885–1962), teisininkas, politikas, 1915–1917 m. buvo Rusijoje, 1918 m. papildomai įtrauktas į Tarybos sudėtį, nuo t. m. rudens jos vicepirmininkas, nepriklausomojoje Lietuvoje teisingumo ministras A. Voldemaro ir J. Tūbelio kabinetuose.

Atrodo, Šaulys yra Tarybos kandidatas į ministrų pirmininkus. Jis jungia dabartinį reakcingumą su praeities demokratine forma [...] ¹³⁰. Tarp lietuvių socialistų, regis, taip pat esama tam tikrų nesutarimų, tačiau jie šiandien dar tik ima ryškėti: vieni nori seimo, kiti – nevalstybinės bolševikų stiliaus liaudies valdžios.

1918 metų lapkričio 8 d.

Penktadienis

Šios dienos posėdžiui Taikos teisme vadovavo jau Francišekas Stachelskis, asistuojant tarėjams Jerolimskiui ir Nojdai. Per visą posėdį sėdėjau bylų nagrinėjimo salėje ir klausiausi. Stebėjau, kaip pats tarėjų kompletas susidoroja be profesionalaus teisėjo. Ir patenkintas konstatavau, kad veikia puikiausiai. Tiek sprendimai ir nuosprendžiai, kalbant apie teismo esmę, tiek ir pats bylų vedimas, pats Stachelskio pirmininkavimas – buvo nepriekaištingi. Nors tarėjų kompletas nebuvo stipriausias, bylos paprastai rimtos ir net komplikotos, ne kartą ir advokatai savo kabliukais labai apsunkindavo teismo užduotį, tai vis tik Stachelskio vadovaujamas Teismas užduotį atliko ir kuo geriausiai įveikė sunkumus. Kartais net stebėjausi sprendimų ir teismo nuosprendžių tikslumu iš tiesų sunkiais klausimais, bei Stachelskio takto pajautimu vadovaujant byloms. Nes juk tarėjai, neišskiriant Stachelskio – tai profanai, kurie tik šalia manęs vos paragavo praktinės mokyklos. O veikiausiai ne vienas iš kaimo Taikos teismų galėtų iš jų teisiminio meno pasimokyti. Visgi Stachelskis yra nepaprastas tarėjas. Turi daug takto, puikiausiai geba išlaikyti ramybę ir pusiausvyrą, nepamesdamas ryžto, verčiančio paklusti, yra uolus ir rūpestingas viskam, ko imasi, teisme pavyzdingai bešališkas ir turi daug sveiko proto ir gyvenimiškos išminties, taigi dėl viso to jis bus geras teisėjas. Visos šiandienės bylos buvo advokatiškos. Goldbergas stėjo į visas, išskyrus vieną. Dviejose bylose pabaigoj stodavo abu advokatai. Tiek vienas, tiek ir kitas užsidedavo tarpusavio kovai, kaip įprasta, ir stengėsi suklaidinti teismą savo tezių, kurias gynė, naudai. Bet tai neišvedė Teismo iš tikslios teisinės orientacijos kelio. Didžiudamasis konstatuodavau, kai klausydavausi bylų, kad visgi ir mano nemažas nuopelnas, jeigu tarėjų Teismas gerai funkcionuoja, nes prie manęs ir iš manęs tarėjai įgijo sugebėjimų, kuriuos šiandien pademonstravo. Kaip radiumas ¹³¹ teikia savo spindulių kūnams, kurie su juo liestavosi, ir dėl to jie įgavo galių spinduliuoti, taip per tuos tarėjus dabar sklinda mano teisinio meno spinduliai.

130. Žodis neįskaitomas.

131. Radiumas (n. lot.) – radis.

Šios dienos laikraščiuose yra kažkas apie Krokuvoje suformuotą ryškiai radikalų direktoriatą, kurį sudaro keli asmenys iš socialistų, liaudininkų gretų ir pačio radikaliausio pažangiečių sparno (esą Dašinskis¹³², Vitas¹³³, Hipolitas Slivinskis¹³⁴, minimas taip pat Rydzas-Smigly¹³⁵). Šis direktoriatas, kaip regis, stojo prieš Regentų tarybą Varšuvoje ir siekia paimiti valdžią, geisdamas sudaryti radikalią vyriausybę. Pranešimai spaudoje dar labai neaiškūs.

Girdėjau, tačiau ne iš lietuviškų laikraščių, tiktai iš Teismo sekretoriaus Plonskio, kuris išskaitęs kažkokiame lenkiškame laikrašty, kad Lietuvoje Tarybos įgaliojtas ministrų pirmininku turėjęs tapti jaunas istorikas Voldemaras¹³⁶. Tai socialiai saikingo atspalvio žmogus, artimas net, regis, klerikalams, šiaip ar taip nacionalistas, nors, kiek apie jį žinau – žmogus nuoširdus ir sąžiningas. Vaidino kažkokį vaidmenį Brastos taikos sandėriuose, sukalioldamasis ten ukrainiečių delegacijoje. Tatai bene rodo tai, kad tai buvo bajoriškas ir spekuliacinis politikas, kokia iš viso buvo Brastos traktato politika, taigi mažiausiai atitinkanti šiandieną, kurioje tiesioginis demokratinis liaudiškas veiksnys iškyla į kūrybinį vaidmenį. Žmogus, matyt, nesibodi politikoje vadinamųjų kombinacijų kad ir su pačiu velniu, svarbu pasiekti tikslą. Taigi toji ministerija yra tobulo reakcingo Tarybos ir jo pirmininko Sme-

132. Ignacas Dašinskis (Daszyński) (1866–1936), socialistų veikėjas, politikas, LkSDP (PPSD) Galicijoje ir Ciešino Silezijoje bendrakūrėjas ir vadovas, o po 1918 m. LSP (PPS), 1897–1918 m. Austrijos Valstybės Tarybos deputatas, nuo 1901 m. artimai bendradarbiavo su Pilsudskiu, 1912–1914 m. vienas Konfederuotų nepriklausomybės partijų komisijos (KSSN) vadų, nuo 1914 VIII Vyriausiąjame Tautiniame Komitete (NKN) visiškai rėmė Pilsudskio karines akcijas, Liublino Laikinosios Liaudies Vyriausybės premjeras (1918 XI 7–17), nepriklausomoje Lenkijoje deputatas, seimo maršalas, nuo 1926 m. opozicijoje su vyriausybėmis po gegužės perversmo.

133. Vincentas Vitas (1874–1945), liaudininkų sąjūdžio veikėjas, politikas ir publicistas, 1908–1914 m. seimo deputatas, 1911–1918 m. Valstybės Tarybos deputatas, nuo 1913 m. LkSP (PSL) „Piašt“ priešaky, nuo 1914 m. VTK (NKN) veikėjas, vėliau pasitraukė iš šių darbų, 1917–1918 m. Tautos Lygoje, 1918–1919 m. LkLK (Lenkų likvidacinės komisijos) Krokuvoje pirmininkas, nepriklausomoje Lenkijoje premjeras 1920–1921, 1923 m., 1926 m., nuo 1926 m. gegužės perversmo opozicijoje, vienas iš Centrokairės (Centrolew) organizatorių, 1933–1939 m. emigracijoje, 1945 m. išrinktas į KTT (Krašto tautinę tarybą).

134. Hipolitas Šlivinskis (Śliwiński) (1866–1932), inžinierius, politikas, Aktyvios kovos sąjungos (ZWCz) ir Konfederuotų nepriklausomybės partijų komisijos narys, 1911–1918 m. Lenkijos pažangos partijos (PSP) Valsitybės Tarybos deputatas, nuo 1914 m. VTK (NKN), nepriklausomoje Lenkijoje 1919–1927 m. seimo deputatas.

135. Edvardas Rydzas-Smigly (Rydz-Śmigły) (1886–1941), karys, politikas, nuo 1912 m. Šaulių sąjungoje (Z. S.), nuo 1914 VIII dalyvauja I LkL (Lenkų legionų) Brigadoje, 1915 m. – I-o Pėstininkų pulko vadas, 1917–1918 m. LkKO (POW) vyriausiasis komendantas, 1920 m. – lenkų armijos vadas žygyje į Kijevą, nuo 1921 m. armijos inspektorius, nuo 1936 XI io d. Lenkijos maršalas.

136. Augustinas Voldemaras (1883–1942), politikas, istorikas, tautinio sąjūdžio veikėjas, Kauno Vytauto Didžiojo universiteto profesorius. Nuo 1918 m. Tarybos narys. Pirmasis Lietuvos premjeras 1918 XI–XII ir 1926–1929 m. bei užsienio reikalų ministras 1918–1920 m., 1926–1929 m. Jos atstovas Paryžiaus taikos konferencijoje, vėliau Lietuvos delegatas Tautų Lygoje. Nuo 1924 m. – vienas tautininkų partijos vadų. 1926 m. perversmo dalyvis. Nuo 1929 m. opozicijoje A. Smetonai. Suimtas ir įkalintas už 1934 VI bandymą organizuoti perversmą. Vėliau gyveno emigracijoje. Grįžęs į Lietuvą 1940 m. NKVD areštuotas ir išvežtas į Ordžonikidžę. Mirė Butyrkų kalėjime Maskvoje.

tonos stiliaus, vyriausybė senosios datos ir iš principo kitų metodų, negu liaudies demokratiniai. Kalbant apie asmenį, tai juk pirmenybę teikiu Voldemarui, kuris nuoširdžiai ir stilingai laikosi reakcingo metodo, negu Šaulys su melagingos demokratijos frazėmis (bent jau tokį įspūdį susidariau apie Šaulį jo dabartinėje veikloje). Nepranašauju Voldemaro ministerijai aiškios ir vaisingos veiklos, kaip pagaliau ir visai Tarybos politikai. Didelių sunkumų organizuojant Lietuvos valstybę susilaukė radikalių lietuvių kairės metodas, kuris yra grindžiamas remiantis plačiosiomis visuomenės masėmis ir liaudies jėgomis, man regis, jis ne tik iš esmės tikslingesnis ir tinkamesnis, lyginant su padėtimi, kuri susidarė veikiant dabartinėms srovių sanklodoms ir politiniams veiksniams, bet taip pat ir daug praktiškesnis. Vieniša Tarybos saujelė nesusidoro su milžiniškomis užduotimis, nors ir disponuotų platesne postų besigodinčių karjeristų koalicija. Su jais nieko nepastatys, o dargi ir tie patys išsiblaškęs, kai pastebės [tos valdžios skurdumą]¹³⁷.

1918 metų lapkričio 9 d.

Šeštadienis

Šiandien formaliai Teismą perdaviau Stachelskiui. Mientkievičius su Raniku patikrino visų aktų būklę, vėliau buvo surašytas dviem egzemplioriais to paties turinio protokolas, kurį pasirašiau aš ir Stachelskis. Vienas protokolo egzempliorius pasiliko Taikos teismo aktuose, kitą pasiėmiau aš. Tuo viskas ir baigėsi. Nuo tada jau nei formaliai, nei faktiškai nesu Kolno Taikos teisėjas ir baigiau būti šio Teismo šeimininku.

Vakare kolniškiai pagerbė mane bendru atsisveikinimu, kuris prabėgo iš esmės labai mieloje atmosferoje, jeigu ne vienas nepaprastai apmaudus incidentas, kokį sukėlė Mystovskis ir Boravskis. Buvau 7 val. pakviestas bendros vakarienės bute, veikiau sujungtuose Boravskio ir Mientkievičiaus butuose. Apie 7 val. iškilmingai atėjo manęs Stachelskis ir Teismo sekretorius Plonskis, norėdami vestis į atsisveikinamo vakaro svečių grupę. Ten aptikau šiuos asmenis: Teismo sekretorių Mientkievičių, raštininką Raniką, kuris pirmą kartą buvo įsileistas, labai teisingai, į vadinamąją Kolno inteligentiją kaip lygus, kas, pagaliau, visiškai teisingai jam priklauso, nes vyrukas yra šaunus ir savo darbu lygiuojasi su intelligentais, ir jau ypač teisinga buvo įsileisti jį į šį atsisveikinimą su teisėju, su kuriuo buvo labai artimas bendradarbis, toliau iš teismo luomo buvo be Stachelskio ir Plonskio abu advokatai – Goldbergas ir Lisas, Teismo vykdytojas Užarovskis su savo seserėnu, hipotekos

137. Žodis neįskaitomas.

raštininkas Mystovskis, tardytojo sekretorius Rainko, pagaliau, iš neteisėjiškos Kolno inteligentijos arba to, kas į inteligentijos titulą turi pretenzijų – abu inžinieriai architektai, į Kolną Vidaus reikalų ministerijos deleguoti neseniai atvykę pp. Luftas ir Perkovskis (Perkowski), siekdami įsteigti čia krašto atstatymo Kolno apskrityje tarnybinį biurą, abu su aukštuoju mokslu, mieli ir kultūringi, ypač Luftas, kiek sutėtėjęs linksmas kavalierius, žmogus labai gerų manierų ir mandagus, kompanijoje malonus, kupinas takto, gestais ir išraiška primenantis Karolį O'Rourke'ą¹³⁸, toliau apskrities veterinaras p. Stasinovskis, vėliau dargi du kunigai, ir būtent simpatiškas, švelnus lietuvis vikaras Budrevičius ir naujai nominuotas vikaras Baginskis, žmogus draugingas ir gyvas, vis dar ūmus, gal net pernelyg ūmus, toliau felčeris Boravskis su žmona, namų šeimininke, kita šeimininkė iš p. Mientkievičiaus namų, mūsų sekretoriaus žmona, ką tik grįžusi iš Rusijos, jauna ir efektyvi, kažkiek, regis, koketė, blondinė didelėmis juodomis akimis, toliau vaistininkas Golaševskis, Apskrities globos tarybos sekretorius Litvinskis, magistrato sekretorius Antonovičius, na – ir mano tikrasis seserėnas Stepulis. Tuo tarpu neapsilankė: dr. Dombrovskis ir tardytojas Makovskis, du neatskiriami bičiuliai, visuomet Kolne sykiu veikiantys ir mąstantys, neprisitaikę prie Kolno draugingos kompanijos. Buvo kviesti dalyvauti, tačiau dr. Dombrovskis atvykti net būtų ir negalėjęs, kadangi buvo susirijęs su Boravskiu, o jeigu būtų ir atėjęs, būtų pasipiktinęs demokratišku kompanijos mišiniu, nes tai pasipūtęs puikuolis, iš aukšto į visus žiūrintis ir vaizduojantis aristokratą, todėl visuotinai Kolne ir nekenčiamas – ir kaip žmogus, ir kaip gydytojas, o kadangi Dombrovskis neatvyko, tai tuo pačiu neatvyko ir jo ištikimas šešėlis – teisėjas Makovskis, kuris dėl to, kad laikosi Dombrovskio ir jį mėgdžioja, taip pat ima prarasti kolniškių simpatijas.

1918 metų lapkričio 10 d.

Sekmadienis

Nors ir toliau atsiskleidžia nepaprastai įdomūs nuotykių, bet juk dienorašty reikia skirti kiek vietos ir asmeniškiesiems prisiminimams ar gyvenimo epizodams. Taigi neliesdamas šiandien temos apie valstybės perversmo Liubline¹³⁹ tolimesnę sklaidą ir su tuo faktu susijusias ištiktis, apsiribosiu tik pažymėdamas didžiųjų įvykių faktą, kad vokiečių įgaliotiniai nuvyko pas vyriausiąją prancūzų vadą Fochą, koalicijos įgalio-

138. Karol O'Rourke (?), žemvaldys, Vsielubie valdų savininkas, M. Rōmerio giminaitis, nuo 1897 m. jo pusės seserės Marylios Tiškevičiūtės (z domu Tyszkiewicz) vyras.

139. Kalbama apie 1918 XI iš 6 į 7 naktį sudarytą Lenkijos Liaudies Respublikos (LkLR) Laikinąją Vyriausybę su premjeru I. Dašinskiu.

tą pateikti vokiečiams ginklų paliaubos sąlygas. Pažymėjęs šį faktą bandysiu toliau aprašinėti, kaip su manim kolniškiai vakar atsisveikino. Atsisveikinimo vakarienė buvo skalsi. Užkandžiui, kitaip sakant pradžiai, buvo rūkiniai, tarp kurių be populiarių dešrų buvo puikiausia stuburinė ir sprandinė, šalta lydeka žydiškai su būdingu pipirų-šafrano-morkų padažu, parengtu pas Goldbergas, prašmatnūs sūrūs rauginėti agurkai iš p. Boravskos naminių atsargų, plikyta duona; aibė degtinių dideliais kiekiais; pagrindinis patiekalas buvo virta vištiena su baltu grietinės-grybų padažu, zuikis su burokėliais, obuolių kompotas, vaisiai, natūrali juoda kava. Vakarienė slinko tarp bendrų gyvų kalbų, nestokota humoro ir linksmybų pokštų. Rodėsi, kad kompanija taip taikliai parinkta, taip laisvai besijaučianti savo draugėje, tarytum būtų kasdien rinkusis. Nors buvo ten ir tokių, kurie pirmą kartą tiktai čia susipažino. Nuotaika rodėsi kartu ir labai nuoširdi, pagyvėjusi atviru jausmu, skirtu tam, kurį susirinko išlydėti. Jaučiausi čia iš tiesų gerai tarp šių žmonių, kurių simpatijomis ir pripažinimu galėjau be nusivylimo tikėti. Nes iš tiesų buvau mėgiamas tame padoriame Kolniuke, kurį štai jau palieku. Bekeliant tostus išryškėjo ir kelios atsisveikinimo kalbos. Labai gražų žodį tarė Mientkievičius, artimiausias mano bendradarbis teisme. Jis apskritai moka gerai kalbėti. Išklė visų pirma mano žmogišką požiūrį į paprastus žmones, mano metodą kiekviename kliente gerbti žmogų, tai reiškė, kad mano Teismas buvo artimas liaudžiai, paprastas jos poreikiams, sąžiningai teisingas; iš čia ir toji bendra man rodoma meilė; Mientkievičius teigė, kad tiesioginiu žmogišku traktavimu galima daugiau nuveikti ir turėti daugiau įtakos, daugiau gero padaryti, negu apkraunant pergaltomis veiklos programomis. Mane kėlė pavyzdžiu. Kalbėjo giliai įsitikinęs; dėkingas buvau jam už tą pripažinimą dėl to vieno tikro mano bruožo – požiūrio į liaudį, dėl kurio paprasti žmonės taip visur – tiek čia, tiek ir Lietuvoje – myli ir pasitiki. Kalbėjo ir Goldbergas. Po vakarienės kompanija susėdo į 2 grupes dviejuose atskiruose kambariuose prie kortų. Ir štai čia prie vieno kortų staliuko, prie kurio lošė paprastesnioji kompanijos dalis, įvyko nemalonus atsitikimas tarp Mystkovskio ir kun. Baginskio; progą, matyt, sudarė ne visai tinkamas lošiančio Boravskio poelgis; Boravskis iš tiesų ne visai švariai lošia; sunku tai būtų pavadinti sukčiavimu, bet leidžia sau šiek tiek nukrypti į šonus, kartais pasižiūrint, ir pan., kas, suprantama, kortose negali būti priimtina. Kunigas Baginskis drauge su keletu kitų partnerių, pastebėjęs tokią netikslybę, įsižiebė, o kad yra jis verdančiam vandeny maudytas, kažką ten leptelėjo. Mastkovskis užsistojo Boravskį, o kadanagi visuomet, kada išgeria, mėgsta priekabauti ir yra linkęs kelti avantiūras, gaižiai pradėjo į kunigą atsišaukti; kunigas jį atsikirsdamas pavadino „senu asilu“, už ką Mystkovskis sudavė kunigui smūgį į krūtinę; nesmarkiai, tačiau pastūmėjo. Kunigas užsikūrė pykčiu ir didžiai įsižeidęs dėl užvirtos košės norėjo protesto ženklan išeiti.

Mes tai kažkaip užglostėm, ir čia pat skubiai buvo įsteigtas Garbės teismas, kuris nuspręstų, kas įvykę; tasai teismas su Stachelskiu, Plonskiu ir manimi, kaip arbitrais, ir Luftu kaip superarbitru, tuoj pat pradėjo bylą ir nuosprendžiu pasmerkė Mystkovskį ir įsakė kunigo atsiprašyti. Tas incidentas su Garbės teismu buvo labai nemalonus; užėmė nakčia apie tris valandas. Po to vėl grįžome prie kortų. Lošimas iš esmės buvo visai malonus ir gyvas, ir nemenkas; lošimą pagyvindavo dviejų ponių kompanija. Vieną banką sužėrė Goldbergas, pasiėmęs 639 markes. Pralošiau kaip reikiant tame lošime ir piktas dėl to buvau ant savęs. Sėdėjome net iki išnaktų.

Su Stepuliu turėjome nuotykį. Štai kada grįžau paryčiais, radau jį jau lovoje miegantį, o lange stiklas buvo išmuštas. Iš Pikulinskių sužinojau apie Stepulio naktinį nuotykį. Grįžo jis apie 3 val. nakties. Nepajėgė atidaryti durų, nes raktą turėjau aš. Būdamas išgėręs nepažadino Pikulinskių ir nenuėjo pas juos permiegoti, bet stengėsi iš išorės atidaryti langą. Nuplėšė langinę, išmušė stiklą ir įlindo per langą. Pikulinskiai, išgirdę daužymą ir skambantį stiklą, nusprendė, kad tai plėšikėliai vagia mano butą pasinaudodami tuo, kad manęs nėra, ir bijojo nosies iškišti. Kaip buvo apstulbę, kai rytą prieangyje pamatė Stepulio avalynę ir kelnės. Iš pradžių manė, kad mane užmušę, ir tik, kai pažvelgė per langą į vidų, pamatė miegantį Stepulį. Stepulis pabudęs pats nieko neatsiminė ir net negalėjo suvokti tų naktinių epizodų; nemokėjo paaiškinti, koku būdu jo kelnės ir avalynė atsirado prieangyje ir kam jas nusiavė bei kodėl basas lindo per langą ir pan.

1918 metų lapkričio 11 d.

Pirmadienis

Didžioji diena. Gyvenimas bėga perkūnišku greičiu. Jau ne tiktai rytdiena niekuo neprimena vakarykštės, bet net ir vienos dienos nuotykiai, kurie ištinka po pietų, yra tokie, kokių prieš pietus dar nieks nesapnavo. Taip atsitiko šiandien, taigi dieną, kurią įvyko perversmas.

Tačiau pirmiausia keli žodžiai apie kelių pastarųjų dienų didžiuosius pokyčius ir apie kelių pastarųjų dienų žinias. Prieš tris dienas dienoraštyje minėjau apie įvykdytą direktoriato proklamavimąsi. Tai nėra direktoriatas, o tik Lenkijos Liaudies Respublikos Tautinė Vyriausybė, kuri apsiskelbė Liubline ir faktiškai apėmė jau visą Austrijos buvusią okupaciją bei taip pat (vakarų) Galiciją su Krokuva. Susidarė ji susitarus liaudies ir socialistinėms partijoms (Lenkijos Socialistų Partijai (PPS) ir Galicijos Social-Demokratijai (S-OG)) ir stojo prieš Regentų tarybą, pasiremmdama Lenkų karine organizacija (POW) ir kariniais veiksniais, kurie jai buvusioje Austrijos okupacijoje pakluso. Regentų taryba formaliai neatsistatydino ir stengėsi dar lai-

kytis, derėdamasi su Tarppartinio rateliu, aktyvistais ir Tautinę darbininkų sąjungą (NZR)¹⁴⁰ dėl kitos vyriausybės sukūrimo Varšuvoje, bet jau žemė po ja ėmė sūptis, o artimiausių dienų įvykiai veikiausiai sutriuškins ją su jos pastangomis į šipulius. Liubline Tautinė vyriausybė perdavė kariuomenės vadovybę į Pilsudskio pavaduotojo pulkininko Smiglo rankas (nota bene: pagal paskutiniuosius laikraščius, kurie dar šiandien pasirodė, Pilsudskis turėjo jau vakar atvykti į Varšuvą, paleistas iš vokiškosios nelaisvės). Bet štai Vokietijoje kilo revoliucija. Išsiveržė su didžiule jėga. Vilhelmas atsistatydino. Pagaliau – velniai rautų atsistatydinimą: revoliucija jį nušlavė.

Bet štai grįžtu prie įvykių Kolne. Rytą mieste buvo tylu. Dar nieks nepranašavo istorinės dienos. Teisme vyko baudžiamoji byla – nuobodi kaip visos sesijos. Jai pirmininkavo Stachelskis su tarėjais Jerolimskiu ir Cieloščiku. Kalbėta, kad nakty į Kolną atvyko vyriausybės komisaras organizuoti administracijos, kuri savaitės pabaigoje turi būti perimta iš vokiečių. Kandidatai į apskrities administracijos tarnautojus, aspiruojantys į tuos postus ir kylantys iš rusų laikų apskrities įstaigos darbuotojų, rengėsi eiti ir jam prisistatyti. Apie pietus užsiklydo į teismą, kuriame smalsumo dėlei ten ir aš sėdėjau, pirmoji žinia, kad Kolno įgulos vokiečių kareiviai (konsistuojantys¹⁴¹ čia kažkokioje kompanijoje) sušaukė kareivių mitingą ir svarsto, kas kėlė okupacinių apskrities organų konsternaciją. Per pietus pas Chodnicką kalbėta apie tą patį. Tada taip pat sužinojau, kad į Kolną atvyko ne vyriausybės komisaras administracijos organizuoti, tik karininkas, buvęs doboriškis (gen. Juozo Daubaro-Musnickio kareivis – vert. past.) su dviem policininkais Kolnui ir apskričiai policijos organizuoti. Tuo pat po pietų išvydau juos mieste Litvinskio kompanijoje. Visi kartu užėjome į Globėjų tarybos kanceliariją, kur greitai atsirado dar keli asmenys – Stachelskis, Golaševskis, Lisas, Mientkievičius. Karininkas norėjo teirautis, rodėsi pasimetęs. Golaševskis pasiuntė pakviesti LkKO (POW) atstovus, kad su jais suvestų tą karininką dėl eventualaus LkKO bendradarbiavimo policijos ir saugumo sargybos formacijoje. Tuo metu į Globėjų tarybos kanceliariją įžengė kelių asmenų vokiečių Kareivių tarybos delegacija su vertėju ir smalsuolių grupele. Kareivių tarybos delegatas prabilo į susirinkusius, pranešdamas apie susikūrusią Tarybą, kuri tiesia santaikos ranką vietos gyventojams, pareiškia, kad jau pačiu savo susikūrimu pašalina visus ligšiolinius okupacines valdžias, įstaigas ir organus drauge su kome-

140. Tautinė darbininkų sąjungą (NZR) – 1905 m. birželį susikūrusi grupuotė iš organizacijų, esančių Tautinių demokratų partijos (endekų) įtakoje. 1908 m. TDS perėjo į opoziciją prieš endekų atvirai procarišką politiką, pasisakydama už orientaciją į Centro valstybes. Ji įeina į Konfederuotų nepriklausomybės partijų komisiją (KSSN), Lenkų konfederacijos Nepriklausomybininkų organizacijų susivienijimą, Centrinį tautinį komitetą (CKN). 1917 m. nutraukdama formalų ryšį su vad. Nepriklausomybininkų partijomis, laviravo tarp Demokratinų partijų susitarimo komisijos ir aktyvistų požiūrio.

141. Konsistuoti – senoji forma, apsisistoti, stacionuoti.

dantu, kad, stovėdami ant respublikoniškojo ir laisvės gerbimo pagrindo, nieko kito negalvoja, kaip tik apie norą pasitraukti iš Lenkijos ir sugrįžti į Vokietiją, ir, kad būtų išvengta nereikalingų nesusipratimų ir juo labiau kokio kraujo praliejimo, kreipiasi į vietos gyventojus dėl tiesioginio susitarimo, prašydami pateikti sąlygas. Pareiškėme, kad su dėkingumu priimdami Kareivių tarybos ištiestą ranką pateiksime jiems ryt ryte atsakymą arba dar šiandien po pasitarimo. Tuoj pat 5 valandai teatro rūmuose sušaukėme viešąjį gyventojų mitingą. O kol kas sklandė įvairios versijos tai apie apskrities įstaigos priešybą, tai kad apskrities viršininkas bandęs iš visų valsčių į Kolną sutraukti žandarmeriją, apie okupacinės administracijos bandymą eventualiai atsišpirti Kareivių tarybai, apie bandymą išvežti atsargas į Vokietiją. Litvinskis – Globėjų tarybos tarnautojas, drauge su Kareivių tarybos atstovais, beregint užplombavo visus sandėlius ir viešuosius aruodus su javų atsargomis. Apie 5 val. jūra žmonių galvų susirinko prieš teatro rūmus ir laukė įleidžiami į mitingą. Reikėjo dar kiek palaukti, nes salė dar buvo užimta Kareivių tarybos derybų. Kai šie baigė, nuo teatro salės slenksčio per vertėją į susirinkusius prakalbo vokiečių rotmistras, ligšiolinis Kolno komendanto pavaduotojas, kuris laisva valia pasidavė Kareivių tarybai ir, į jos rankas atidavęs pareigas, pats prie jos prisijungė. Šis kalbėjo į žmones ankstesnių Tarybos delegatų dvasia, lenkai karštai jį sveikino plojimais, nes jis Tarybos karius pasveikino kaip bendro laisvės reikalo draugus ir brolius. Žmonių banga beregint užtvindė teatro salę. Mitingui pirmininkauti išrinko mane. Svarstybos nebuvo labai ilgos, nes akimirka vertė skubėti. Retkarčiais, beje, salėje kildavo maišatis ir triukšmas, tačiau energingumu užvaldžiau sueigą. Kalbėjo Stachelskis, kunigas Pomichovskis, Mientkievičius, Litvinskis, Haluškievičius, Goldbergas ir kiti. Ypač karštai ir puikiai kalbėjo iš tikrųjų garsėjantis oratorius Mientkievičius, rodė gražų ir visišką laisvės bei lygybės pakilimą ir baigė šauksmais Pilsudskio garbei. Pagaliau svarstybos buvo skubios ir dalykiškos. Išrinkta laikinoji valdyba iš 36 asmenų, užsirašiusių lape į kandidatų į tikrąjį komitetą, kurį turėjo sudaryti 12 asmenų. Kadangi aš poryt išvažiuoju iš Kolno, tai ir į valdybą neįėjau. Ši valdyba turi turėti visišką valdžią Kolne ir apskrity, kol bus sureguliuota ir susikurs administracinė valdžia. Saugumo sargyba, aprūpinimas, okupacijos likvidavimas, kalinių paleidimas – visa turi jai priklausyti. Toji valdyba tuoj pat išrinko veiklią 10 asmenų vykdomąją valdžią, kuri tiesiogiai ėmėsi pareigų. Žydų į valdybą įėjo apie 10, į vykdomąją valdžią – 2. Saugumo sargybą, budėjimus, postus, policijos ir ginkluotąsias pareigas apėmė LkKO, kuri iš karto susimobilizavo ir atvyko rikiuotėje su ginklais ir ėmėsi veiklos. Kolnas yra visiškai žmonių rankose. Nieks nesipriešino, taip Kolne ir įvyko perversmas.

Poryt išvykstu iš Kolno. Esu nusiteikęs nelikti Lomžos apygardos teisme, bet iš Lomžos tiesiog leistis į Varšuvą ir iš ten į Vilnių – visam laikui.

1918 metų lapkričio 12 d.

Antradienis

Naktis praslinko ramiai. Visi vokiečiai be pasipriešinimo buvo nuginkluoti LkKO (POW) policijos, kuriai vadovavo vakar iš Varšuvos atvykęs daubariškis komisaras, apie kurį rašiau. Visiems vokiečiams, nuo b. tarnybinės hierarchijos vyriausių rangų ir laipsnių, net iki žemiausių, neišskiriant nei žandarų, nei Kareivių tarybos narių, paimta visa ginkluotė, kokią tik turėjo, imtinai su durtuvais, revolveriais ir pistoletais. Kai vakar įsikūrė Kareivių taryba, ragino civilius gyventojus sąveikai ir pagalbai. Tai baigėsi visišku žmonių savarankiškumu, ir jie jau ne bendradarbiavo, bet, imtinai su vokiečiais, vertė visus sau paklusti. Apskrities viršininkas Kornbergas iš pasipūtėlio pavirto paklusniu ir drebančiu it epušės lapas. Mūsų vakarykštis 10 asmenų komitetas veikė beveik visą naktį. Iš aukštesniųjų vokiečių tarnautojų tik vienas, regis, dr. Rankas, bandė priešintis atiduoti revolverį, bet ir tas kapituliavo, pamatęs jam į krūtinę nukreiptą ginklą. Ur[ė]ldui Helšeriui geriau pasisekė, nes lenkų komendantas leido jam pasilikti ginklą, ir, nors policija jį gatvėje sulaikė, norėdama atimti ginklą, Mientkievičius jam jį apsaugojo. Rytą mieste nebuvo jokio vokiečio. Visi pristatyti į geležinkelio stotį, iš kur juos specialus traukinys išsivežė į Dlutovą (Dłutów) ir į užsienį. Stachelskis su kitais komiteto nariais patikrino ir perėmė iš vokiečių kasas ir įstaigas – apskritį, paštą, magistratą. Naktį ir ryte pasigirdo keli šūviai, bet tik iš valiūkiškų policijos pienburnių dėl „valio“; be reikalo jie nervino minias, sukeldami įtampas padėti. Regis, kad perimant ir apdraudžiant paimtus ginklus neišlaikyta reikiamo atsargumo, todėl daug ginklų buvo išgrobstyta. Rytą šalutinėse gatvėse ir arklių turguje matėsi pagūžomis prasineriančių žmogystų, daugiausia moterų, kurios po skarelėmis kažką tempė: nežiūrint policijos teko žmonėms kažkiek gėrybių, ypač visokiausių smulkmenų.

10 val. buvo paskirtas mitingas – tai vakarykščio padarinys ir epilogas. Daug žmonių ėmė būriuotis prie teatro. Bet tiktai apie 11 val. susirinko vakar išrinktoji Laikinoji valdyba. Stachelskis jai pranešė, kad telefonu gavo Lomžos apskrities senato (apskrities viršininko) įgaliojimus apimti seniūniją, kitaip sakant apskrities valdybą Kolne, ir paliepta kažką pasirinkti aprūpinimo vedėju, tik kad tie du savo ruožtu turi pasitelkti ir suorganizuoti tarnybą visiems reikalingiems skyriams. Valdyba šį faktą patvirtino ir aprūpinimo vedėju paskyrė Litvinskį, pakluso apskrities tų dviejų laikinai valdžiai, išsižadėdami savo kompetencijų jų naudai, apie ką pranešta mitingui, kuris patvirtino šį sprendimą. Bregint Stachelskis ir Litvinskis ėmėsi tarnybos, ir ištisą dieną organizavosi biurai ir jau ėmė jie veikti. Stachelskis ir Zakševskis (Zakrzewski) valdybos susirinkime prieš mitingą painformavo ten apie

gandus ir eventualumus, su kuriais reikia iš karto skaitytis. Taigi buvo kažkokia žinia telefonu iš Jansborko (Jańsbork)¹⁴², girdi, iš ten į Kolną pasiųstas karinis traukinys, nes gauta žinių iš Jansborko, kad neva prieš vokiečius Kolne sukeltas smurtas, skerdynės. Tiksliai nežinota, ką gali reikšti tas karinis traukinys, ir ar jis skirtas atsiimti vokiečius iš Kolno, ar ginkluotas traukinys, bandantis Kolne vokiečiams suteikti pagalbą, o gal tai kokia baudžiamoji ekspedicija. Buvo visaip spėliojama: ar bandyti išardyti geležinkelį ir neįsileisti to traukinio į Kolną, ar gal pasiųsti delegaciją į geležinkelio stotį, kuri, jeigu tasai traukinys atvyktų, painformuotų jo įgulą apie mieste esančią ramią padėtį ir derybų būdu stengtųsi nesukelti blogų padarinių. Mano siūlymu nuspręsta pasiųsti delegaciją į Vincentus (Wińcenty), kad toji sienos punkte sueitų į tiesioginį kontaktą su Mareckio, Goldbergo ir Vilenskiego (Wi-leński) organi [...]’¹⁴³, išsiųsta į plentą Lomžos kryptimi, kur pagal gandas turėję žygiuoti 9000 iš Lomžos besitraukiančių ginkluotų kareivių, kurie Lomžoje nesileido nuginkluojami. Toji delegacija turėjusi pradėti į derybas su artėjančia kariuomene, kad būtų galima išvengti išsišokimų ir kitokių pavojų, kai tie žygiuos per Kolną. Mes, savo ruožtu, nusprendėme nebandyti to būrio nuginkluoti, nes tai būtų, žinoma, beprotybė. Ta laukiama ginkluotosios jėgos žygiuotė per Kolną kone visą dieną išlaikė nervinę įtampą. Iš tikrųjų po pietų per Kolną ėmė judėti – daugiausia važiuoti sunkvežimiais – vokiečių būreliai, besievakuojantys iš Lomžos į Prūsus, bet visi pražygiavo ramiai. Atrodo, kad ginkluotųjų būrių nebuvo.

1918 metų lapkričio 13 d.

Trečiadienis

Šiandien atsisveikinau su Kolnu. Atsikėliau anksti anksti, surūšiavau daiktus, iš jų tik svarbiausius susikroviau į lagaminą, kitką perdaviau į saugyklą Remboje, nes kadangi noriu stengtis iš Lomžos pasiekti Varšuvą ir Vilnių, todėl, norėdamas turėti kuo mažiau bagažo, likvidavau mano buto Kolne baldus, atiduodamas dalį jų savi-ninkams, kitą gi dalį pernešdamas į Stepulio naują butą, nes jis liko Kolne (Stachelskis davė jam tarnybą apskrities biure, kur šis dirbs Mientkievičiaus prižiūrimas), pagaliau dar pasivaikščiojau po miestą, tvarkydamas paskutinius reikalus. Užsukau dar ir į Teismą prieš išvažiuodamas atsisveikinti. Šiandien ten kaip tik vyko posėdis. Nuspręsta nepaisant visų įvykių nenutraukti reguliaraus Teismo darbo, nors jo mechanizmas buvo labai pažeistas. Mat Stachelskis, apimdamas apskrities valdymą,

142. Jansborkas, dabar Pišus (miestas šiaurryčių Lenkijoje – vert. past.).

143. Žodžiai neįskaitomi, apnaikintas popierius.

buvo priverstas dėl darbų griūties liautis eiti teisėjo pavaduotojo pareigas. Tuo pačiu Mientkievičius pradėjo aktyviai eiti apskrities sekretoriaus pareigas, dėl ko pasitraukęs iš teismo. Taigi teisėjo pavaduotojo pareigos laikinai buvo pavestos jokio mandato neturinčiam tarėjui Rainko, žmogui, išlaikiusiam nesuteptą teisingumą, tačiau be jokių kvalifikacijų tam postui, į Mientkievičiaus vietą – Ranikas.

Iš Kolno išvažiavau 11 priešpiet. Jau vakar ėmė rodytis ir traukti per Kolną pirmos grupės rusų belaisvių, paleistų po vokiečių revoliucijos. Tai dauguma maskolių ir kitų tautybių žmonės iš Rusijos gilumos ar Kaukazo, kurie pėsti iš nelaisvės keliauja į tėvynę. Kiekvieną valandą vis daugiau jų plaukia. Tuo tarpu tai dar niekis, bet reikia manyti, kad ši per Lenkiją plaukianti belaisvių banga išaugs į milžiniškas minias ir kad tada gali jie kelti didžiulį pavojų, nes iš bado gali griebtis masiškai plėšikauti. Visas plentas nuo Kolno į Lomžą mirgėte mirga nuo tų belaisvių. Plaukia jie ir plaukia. Lomžoje matomos jų grupės ir partijos kiekviename žingsnyje. Vokiečių, skubančių priešinga kryptimi, pakely sutikau vos keletą. Štai taip dabar per išva duotą Lenkiją plaukia dviem skirtingomis kryptimis – maskoliai ir vokiečiai, vieni ir kiti nuginkluoti, vieni ir kiti nugalėti. Mažame Plocke, Rogienicose, Kisielnicoje (Kisielnice) – peviakų postai. Mažaplockio miške valstiečiai plėšia medžius iš miško [...] ¹⁴⁴. 3 val. atvykau į Lomžą. Susisiekimo traukiniu su Varšuva – nėra.

1918 metų lapkričio 14 d.

Ketvirtadienis

Nuo ryto buvau užimtas minties – kuo greičiau į Varšuvą. Neatskleidžiau pirmininkui Filochovskiui mano tolimesnių projektų iš Varšuvos nusigauti į Vilnių ir, galimas daiktas, ten pasilikti visiems laikams. Dar nenoriu, kad mano vieta Apygardos teisme kaip nors susvyruotų, nes dar negaliu būti visiškai tikras, ar iš viso man pasiseks nusigauti į Vilnių ir ar ten rasiu sąlygas, leidžiančias iš karto likti. Taigi nenoriu dar už savęs deginti tiltų, antra vertus – nenoriu atidėlioti kelionės į Vilnių, stengiantis gauti specialių atostogų. Taigi pirmininkui pasakiau tik tiek, kad vykstu kelioms dienoms į Varšuvą, o jau iš ten, jeigu bus tokia galimybė, leisiuosi į Vilnių, pirmininkui pranešdamas apie tai laišku. Apygardos teismo kasoje atsiėmiau algą ir visus priklausineus už įvairias dietų sąskaitas, kas kartu sudarė 970 markių. Tai visas mano lobis, labai kuklus užmojui keliauti į Vilnių per Varšuvą, ypač kai toks šiandien brangmetis. Deja – geležinkelio stotyje, į kurią atkeliavau, sužinojau, kad susisiekimas nuošaliomis geležinkelio linijomis, prie kurių priklauso ir Lomžos geležinkelis ir visi

144. Žodis neįskaitomas.

kiti geležinkeliai tarp Malkinios, Ostrolenkos ir Lapų, bus paleistas tik po kelių dienų. Tuo tarpu eismas paleistas tik magistralėmis. Tuomet man toptelėjo mintis – ar nevertėtų arkliais nukakti per Zambrovą į Čiževą (Czyżewo) ir iš ten geležinkeliu leistis į Varšuvą, o ne laukti Lomžoje, kol paleis tiesioginį traukinį. Apskaičiavau, kad ką sumokėsiu vežikams į Čiževą, tai sutaupysiu laiko. Ir iš tiesų pasitaikė man laiminga proga. Sužinojau, kad Lomžoje yra Taikos teisėjas iš Zambrovo – Višinskis (Wyszyński). Susiradau jį ir išprašiau, kad su savimi ir mane pasiimtų į Zambrovą. 3½ val. išvykau su juo ir apie 7¼ buvau jau gerai man pažįstamame Zambrove, kur nusikrausčiau nakčiai į kažkokią žydišką užėigėlę, iš kur rytoj rytą leisiuos į Čiževą. Buvo apmaudu, kad Lomžoje per skubėjimą viešbutyje palikau savo antrus batus, kas pagal šiandienės avalynės kainas buvo didelis nuostolis. Skubu į Varšuvą, tiek geisdamas susiorientuoti, kokia ten susidarė padėtis po perversmo, ir ne mažiau knietėjo pasirūpinti Marinios dukra, Eva Römeryte¹⁴⁵, kuri rudenį įstojo į universiteto Teisės fakultetą; šiuo metu Varšuvos aukštosios mokyklos, priėmus jaunimui nuotarmę dėl stojimo į kariuomenę, buvo uždarytos, ir Eva, be to, yra atskirta nuo motinos Vilniuje. Nežinau, ką ji mano tokiu atveju daryti. Privalau ją pasirūpinti, nes esu jai artimiausias. Nepasakyta, ar ir ji ryšium su kariniu judėjimu ko nors neplanuoja.

Šiandien jau Lomžą pasiekė varšuviniai vakarykščiai trečiadienio laikraščiai. Neskaičiau jų. Girdėjau, kad Fochas vokiečiams padiktavo paliaubų sąlygas. Yra jos labai sunkios. Tuo tarpu Vokietijoje revoliucija jau pasiekė visą įkarštį.

Pasirodė šiandien plakatai, kad Regentų taryba perdavė Pilsudskiui aukščiausią karinę vadovybę, kurią Pilsudskis įsipareigojo perduoti Tautinei Vyriausybei, kai tik tokia susikurs. Taigi Pilsudskis nestojo neatodairiškai į Liublino Liaudies Vyriausybės pozicijas. Atsišaukimą dėl karinės vadovybės perdavimo Pilsudskiui pasirašė regentai su Pilsudski drauge. Girdisi, kad Pilsudskis turi užsiimti tos Tautinės Vyriausybės kūrimu.

1918 metų lapkričio 15 d.

Penktadienis

Ryte, kaip buvau galvojęs, palikau Zambrovą ir iškeliavau į Čiževo geležinkelio stotį. Pakeliui iš Zambrovo į Čiževą nesimatė tų virtinių iš Vokietijos grįžtančių

145. Elena (Eva) Römerytė (1898–?), Marijos ir Vitoldo Römerių dukra, 1920 m. išteikėjo už profesionalaus lenkų kariuomenės karininko Konstanto Meyerio, tarpukario metais gyveno įvairiose Lenkijos vietose, į 1939 m. pabaigą, kai jos vyras pakliuvo į vokiečių nelaisvę, drauge su dukra Eliza persikėlė į Vilnių. Per visą vokiškąją okupaciją dirbo lietuviškame „Valgyje“. 1945 m. pavasarį repatrijo į Lenkiją. Tolimesnis likimas nežinomas.

rusų belaisvių, kokių buvo pilnas plentas iš Kolno į Lomžą ir visa Lomža. Dauguma tų masių iš Lomžos suka tiesiog Balstogės kryptimi. Sutikau tik du belaisvius, kuriuos mano vežikas pasiėmė į kinkinį. Pakeliui nebuvo tikras, ar šiandien Čiževe bus traukinys į Varšuvą. Visai man apie tai Zambrove kalbėjo. Girdėjau dar Zambrove, o prieš tai net ir Lomžoje, kad kažkoks legionininkų būrys buvo nukreiptas į Balstogę nuginkluoti ten vokiečių ir užimti miestą. Atvykęs į Čiževą nudžiugau, kai išgirdau, kad kaip tik jau yra laukiamas traukinys į Varšuvą. Tačiau džiaugtis buvo dar anksti. Tas traukinys buvo karinis, vežantis atgal tuos legionistus, kurie buvo nukreipti į Balstogę. Grįžo jie neįvykdę užduoties. Balstogės nepasiekė, grįžo iš Lapų, kai sužinojo, kad bėgiai tarp Lapų ir Balstogės buvo nakčia sugadinti ir kad vokiečių Balstogėje yra 3 ginkluoti pulkai, kai tuo tarpu legionistų buvo vos 2 kompanijos. Pagal versiją, kurią kartojo Čiževo geležinkelio stotyje, legionistai žada sustiprintomis jėgomis vėl grįžti į Balstogę. Tuo tarpu į karinį traukinį, kuriuo važiuavo legionistai, parduota tikrai 10 bilietų; aš nepatekau, taigi buvau priverstas likti Čiževe ir nebūti tikras visą dieną, ar į Varšuvą eis dar koks nors traukinys. Geležinkelių susisiekimo tarnybą skubiai suorganizavo Lenkijos geležinkeliečių sąjunga. Apie kažkokį reguliarių eismą ir tvarkaraštį – nėra nė kalbos. Traukiniai važiuoja ir grįžta, kaip pakliuvę. Iki vakar dienos kursuodavo jie iki Balstogės; dabar dėl bėgių gedimo privažiuoja tikrai iki Lapų. Kas ir kodėl sugadino bėgius – nežinoma. Spėliojama – kad vokiečiai, veikiausiai siekdami išvengti nuginklavimo ir ginkluoto konflikto su lenkų būriais. Atseit, kaip skelbia paskalos, Balstogė yra vokiečių Kareivių tarybos rankose, su kuria sąveikauja žydų policija. Ar traukiniai vyksta toliau, už Balstogės į Vilnių, ir kas ten darosi – nieks Čiževe paaiškinti negalėjo. Visą dieną veltui laukiau traukinio ir baisingai nuobodžiavau. Vakare jau užtikrino, kad traukinio nebus. Rengiausi eiti pas žydėlį nakvoti. Tuo tarpu dėl atsitikimo, kai išplūdau vieną policininką – peovioką, labai brutaliai kratantį iš Varšuvos atvažiavusios kažkokios žydės daiktus, dėl ko ir jis man ėmė labai aštriai burbėti; užtat vėliau, kada jau su manimi išsikalbėjo, tapo nuoširdus bičiulis – nepražiopsojau traukinio, kuris pagaliau atvyko. Tasai peoviokas, b. legionistas, pasikvietė mane į peoviakiškos sargybos būstinę prie stoties, kad ten pernaktuočiau. Vaišino degtine ir kava, aš gi berniukus – duona ir rūkiniais. Staiga prieš pusiaunaktį davė žinią, kad traukinys iš Lapų vyksta į Varšuvą. Nors buvau gerokai kauštelėjęs, pusiau sąmoningas – pajudėjau. Greit sėdėjau vagone ir važiuavau. Sėdėjau kupė su belaisviais – lenkais iš b. rusų armijos, kuriuos vokiečiai laikė Baranovičiuose ir dabar iš ten, kilus revoliucijai, vokiečių Kareivių tarybos buvo paleisti.

1918 metų lapkričio 16 d.

Šeštadienis

Rytą mūsų traukinys atėjo į Varšuvą. Tačiau nuo 5-os ryto iki 8^{1/2} stovėjo gal 1^{1/2} kilometro nuo Vienos stoties¹⁴⁶, nes jo neįsileido į stotį, kadangi buvo užimti bėgiai. Taip viskas dar geležinkelių eisme, paskubomis organizuotame ir dar apsunkintame nuginkluotų vokiečių ekspedicijų bei prasidedančių belaisvių srautų – nesureguliuota, kad tikslumo sunku ir reikalauti. Taip ir nesulaukiau, kada traukinys bus įleistas į stotį, ir pagaliau 8^{1/2} val. pasiėmiau savo bagažą ir išsileidau pėsčias. Prie prekinės stoties nusisekė man surasti rankinį nešiką už 10 m[ar]kių, kuris panešėjo mano daiktus į miestą.

Taigi pagaliau aš Varšuvoje. Apsistojau pas Heleną Ochenkovską¹⁴⁷ Liudviko Abramovičiaus¹⁴⁸ bute. Pastarojo čia nėra. Užvakar išvyko automobiliu per Lomžą, Suvalkiją ir Kauną į Vilnių su lenkų atstovybės mandatu, veikia – užmegzti kontaktų. Suradau Evą, kuri gyvena kartu su drauge Alina Zaštautaite, Aleksandro Zaštauto¹⁴⁹ iš Vilniaus dukra. Buvau su Eva pietų. Gyvena kukliai, dirba, laikosi narsiai, lanko įvairius kirpimo, gelbėjimo kursus ir pan., savarankiškai studijuoja; nors paskaitos universitete nutrauktos, nori pasilikti Varšuvoje ir tikisi gauti užsiėmimą prokuratūroje.

146. Vienos stotis plačiau žinoma Didžiosios stoties vardu, pastatyta 1844–1845 m. pagal H. Markonio (Marconi) projektą. Iš pradžių buvo įsikūrusi prie Jeruzolimskių al. ir Maršalkovska gatvės kampo. Jos pastatas išardytas XX amžiaus trečiame dešimtmetyje.

147. Helena Römer-Ochenkovska (Helena Römer-Ochenkowska) (1875–1947), Mykolo Römerio pusseserė, tapytojo Alfredo Römerio ir Elenos Sulistrauskaitės, Kalinavo, Švenčionių apskrity, savininkų, duktė. Jaunystėje dirbo slaptojo mokykloje, švietė kaimo jaunimą gimtojoje vietovėje. Žmona Henriko Ochenkovskio (Ochenkowski), su kuriuo nuo 1906 m. negyveno. Paryžiaus École des Hautes Sciences Sociales (1908) žurnalistikos ir visuomeninių mokslų absolventė. Grįžusi į gimtinę dirbo žurnaliste ir publiciste („Nasz Kraj“, „Przegląd Wileński“, „Słowo“, „Kurier Wileński“). Užsiėmė ir literatūrine kūryba (romanas *Majaki* (1910), novelių rinkinys *Swoi ludzie* (1922), *Tutejsi* (1931) ir dramaturgija *Karylla* (1904), *Wesele na Wileńszczyźnie* (1929). Daugelį metų buvo Liudviko Abramovičiaus gyvenimo draugė.

148. Liudvikas Abramovičius (Ludwik Abramowicz) (1879–1929), publicistas, žurnalistas, redaktorius, politikos veikėjas. Gimė Maskvoje, studijavo Charkove ir Krokuvoje. Nuo 1905 m. gyveno Vilniuje, kur trumpai dirbo M. Römerio redakcijoje „Gazeta Wileńska“, vėliau redaktoriumi redakcijoje „Kurier Litewski“ ir „Przegląd Wileński“ (1911–1914 m.). I pasaulinio karo metais Lenkijos Valstybingumo Lygos (LPP) aktyvus proaustriškas veikėjas. Nuo 1922 m. iki mirties redagavo paties atnaujintą „Przegląd Wileński“, ten propagavo krajovcų (kraštietišką) ideologiją.

149. Aleksandras Zaštovtas (Aleksander Zasztowt) (1877–1944), inžinierius, Rygos politechnikos instituto absolventas, socialistų veikėjas, nuo 1905 m. dirbo Čenstochovoje geležinkelio Varšuva–Viena tarnautoju, perkeltas į Vilnių – Vilniaus butų įrengimo tarybos narys (1913). Nuo 1911 m. masonų ložės „Litwa“, vėliau „Tomasz Zan“ narys. Prieš pat karą artimai sutapęs su Vilniaus krajovcais. 1920 m. gen L. Želigovskio akcijos dalyvis. Tarpukario metais Vilniaus seimo, vėliau Varšuvos seimo deputatas. Lenkijos socialdemokratų partijos, vėliau Lenkijos socialistų partijos Lietuvoje ir Baltarusijoje bendrakūrėjas ir vadas (1920–1922), nuo 1923 m. LkSP ADK (Apygardos darbininkų komisijos), o 1924–1967 m. Nepriklausomos socialistinės darbininkų partijos vadas.

Šiandien buvau labai pavargęs, visiškai nepajėgus vairuoti savo minčių ir išpūdžių tame padūkusiame Varšuvos įvykių ir srovių chaose bei sukuryje. Buvau pri-trenktas ir pusiau apkvaitęs. Jaučiausi bjauriai. Būčiau jautęsis bene gerai mano ty-liame Kolno kambaryje, virdamas sau su Stepuliu vakarienę su tylios lovos ir miego perspektyva. Pasijaučiau taip kažkaip keistai bejėgis ir žioplas tame Varšuvos grin-dinio sąmyšyje.

Buvo, suprantama, naujienų. Nėra jau Regentų tarybos, kuri atsisakė savo val-džios. Pilsudskis paėmė aukščiausiąją vadovybę. Jis paskyrė prezidentą ir ministrus Dašinskio asmeny, pavesdamas jam sudaryti kabinetą. Atvyko Poznanės deputatai su Seyda¹⁵⁰ ir Korfantu¹⁵¹ priešaky. Iš Korfanto Tautinė demokratija padarė dievaitį, kuriuo nori sugriauti Dašinskio vyriausybę. Prieš Dašinskio paskyrimą, kurio vy-riausybė taptų Liublino revoliucinės vyriausybės tąsa ir kurio nominacija liudytų, kad Pilsudskis sankcionuoja Liublino vyriausybę, endekai organizuoja įnirtingą de-magoginę kampaniją. Tautinei Demokratijai ir visiems buržuaziniams elementams, kuriems ji šiuo metu užkliuvo, yra b. Liublino vyriausybės¹⁵² revoliucinis manifestas, skelbiantis visuomeninių reformų programą su gamyklų nacionalizavimu ir dva-rininkų žemės nusavinimu. Užvirė žūtbutinė kova. Pradeda išgaruoti net neseniai buvęs didžiulis Pilsudskio populiarumas.

1918 metų lapkričio 17 d.

Sekmadienis

Šiandien grumtynių kulminacijoje išaiškėjo 2 lūžio kryptys, du metodai, dvi prie-šingos jėgos besikuriančioje Lenkijoje. Taip atrodo Varšuva nuo Pilsudskio atvy-kimo dienos. Visa buržuazija, visa reakcija, visa tai, kas gyvena vakarykščia diena ir norėtų vėl kuo ilgiau atgimstančioje Lenkijoje įtvirtinti, nepaisant revoliucijos, kuria liepsnoja pasaulis, susibūrė po endekų vėliava, keldama „tautinės“ ir „nepar-

150. Vladislavas Seyda (1863–1939), politikas, teisininkas, vienas ND (Tautinių demokratų) vadas Prūsų užimtose lenkų žemėse, 1914–1918 m. lenkų ratelio Vokietijos parlamente pirmininkas, vėliau 1918–1919 m. Vyriausiosios liaudies tarybos Poznanėje Komisariato narys, 1924–1929 m. Aukščiausiojo teismo I-asis pir-mininkas.

151. Voiciechas Korfantas (Wojciech Korfanty) (1873–1939), politikas ir Silezijos veikėjas, angliakasio sūnus, studijavo Charlottenburgo politechnikos institute, vėliau teisę Vroclavo universitete. 1898 m. įstojo į „Zetą“, nuo 1901 m. Tautos Lygoje. Redagavo „Górnoślązaką“ ir „Polaką“. Pirmas lenkų deputatas į Reichstagą Silezi-joje (1903). I pasaulinio karo metais bendradarbiavo su Vyriausiuoju Tautiniu Komitetu (NKN). 1918 m. įėjo į Vyriausiąją Liaudies Tarybą Poznanėje, buvo jos komisarų. Deputatas į Steigiamąjį seimą. 1920 m. sausį nominuotas lenkų plebiscitiniu komisarų Silezijoje, faktiškai buvo III Silezijos sukilimo diktatorius. Krikš-čioniškosios demokratijos vadas, vicepremjeras V. Vito vyriausybėje 1923 m. Po 1926 m. gegužės perversmo Pilsudskio valdžios priešininkas. Ketvirtame dešimtmetyje gyveno emigracijoje Čekoslovakijoje.

152. Kalbama apie 1918 m. XI 7 dienos manifestą *Lenkų tautai*.

tinės“ vyriausybės lozungą, padidinant Poznanės deputatų, ir visų pirma Korfanto, populiarumą. Antra vertus jiems prieštarauja idėja „liaudies“ vyriausybės, kurią sudarytų socialistai, liaudininkai ir inteligentų radikalai iš vadinamosios Nepriklausomybės partijos¹⁵³. Ši „liaudies vyriausybė“, kurta su tokiu revoliuciniu įkarščiu, vadovaujant visų pirma LSP (PPS), yra tęsinys to reikalo, kurį pranašavo ir pamatus klojo Lenkijos Respublikos Liublino Laikinoji Liaudies Vyriausybė.

Buržuazija kabinasi Steigiamojo seimo idėjų, darosi jos karščiausia gynėja, visas viltis deda į ją, pasikliaudama jos statine dauguma, iškelta iš rinkimų, kuriuose bus paleistos klero ir visų senų socialinių struktūrų įtakos. Todėl Steigiamasis seimas, kitados revoliucinis šūkis, reakcijos baimingai ir nenoriai girdėtas, šiandien tapo jos mėgstamiausiu arkliuku, kurio sumaištyje griebiasi kaip gelbėjimosi lentos. Su baime ir nepasitikėjimu žvalgosi buržuazija į kraštą ir užsienyje gimstančias darbininkų tarybas, kurių iščiose bręs proletariato diktatūros hidra. Tarp vykstančių valstybinių procesų Lenkijoje ir Vokietijoje galima rasti didelių analogijų su procesais, kuriais ėjo ir priėjo prie bolševizmo rusiškoji revoliucija. Tatai buržuazijai kelia baugulį. Todėl socialistinę liaudies vyriausybę ji priima su neapykanta. Pasiryžusi mokėti bet kokią sumą, kad tik neprileistų tos vyriausybės ir atremtų valdančią valdžią prieš Poznanės konservatyvius veiksmus. Kelia aliarmą dėl Lvovo, kad toje lenkų-rusų kovoje sukoncentruotų nuožiūrą ir atitrauktų ją nuo socialinės revoliucijos procesų. Šaukia dėl kariuomenės, dėl militarinės armijos, policinės armijos, kad ginkluotomis galiomis atsispirtų galimai revoliucijai. Ilgainiui, kai įsitikino, kad Pilsudskis nesileido susikorumpuoti ir už valdžios prisotinimą puikybė nepasisėkė jo laimėti buržuazinei veiklai, ėmė ir Pilsudskio nekęsti ir, nedrį[s]dama su juo atvirai nutraukti ryšių ir kategoriškai stoti prieš jį, kasa po juo duobes ir vis įžūliau bando jo autoritetą sumenkinti. Jau net kai kuriuose endekų laikraščiuose prasidėjo vieši pareiškimai prieš jį. Neabejoju, kad kariniuose sluoksniuose, kurie tam tikrais atvejais (dalis aukštųjų karininkų ir tam tikra dalimi daubarčiukai) yra atvirai reakcingi, endekai bandys organizuoti sąmokslą ir nuversti Pilsudskio valdžią.

Šiandien kovos dėl vyriausybės kulminacija. Tautinė Demokratija sušaukė šią dieną „tautinę eiseną“, buržuazinių ir klerikaliųjų jėgų mobilizaciją, norėdama laimėti ir masėmis paremti poznaniečių derybas su Pilsudskiu dėl vyriausybės. Į

153. Tautinės nepriklausomybės organizacija (SNN) (iki 1917 XI 2 vadinama Tautine nepriklausomybės partija) įsikūrė 1917 m. kovą Karalystėje. Jo branduolį sudarė Patriotų sąjunga. Įėjo į Demokratiškosios partijos susitarimo komisiją (KPSD). Ji telkė visų pirma pažangią miestų inteligentiją. Buvo stipriai sutapusi su LkSP(PPS) – Revoliucine frakcija, iš kurios buvo kilęs nemažas jos veikėjų būrys. Vadovavo: Artūras Slivinskis (Śliwiński), Vaclovas Sieroševskis (Sieroszewski), Tadeušas Špotanskis (Szpotanski), Medardas Daunorovičius (Downorowicz). Su jų spaudos organu „Widnokrąg“ bendradarbiavo M. Rōmeris.

eiseną iš tikrųjų atvyko visa buržuazijos įgula, visa, kas yra klerikalizmas, žemvaldiya, miesčionija, pirkliai, kapitalizmas, spekuliacija. Eisena buvo didžiulė ir iškilminga, gausu buvo vėliavų, ir vis tik ji buvo nevykusi. Stokota ugnies, dvasios ir gatvės minių. Ne tik žiūrovai, bet net ir eisenos dalyviai pajuto, kad tai nėra tautos manifestacija, o tik politinės kovos įrankis, partinė inscenizacija. Deja, idėja, kuriai tarnavo, neįsitraukė gatvių. Tuo pačiu metu įvyko LkSP (PPS) mitingas ir skubi to paties ženklo socialistų eisenos, ne tiek iškilminga ir spalvinga, bet karšta ir aistringa, pulsuojanti valia. Taip pat gausiose salėse ir viešose sueigose endekai šiandien rengė Poznanės deputatų prakalbas. Tuo tarpu iš poznaniečių su Pilsudskiu, Dašinskiu ir liaudies kabineto kandidatų grupe nesiliaujančių konferencijų srauto iškilo Dašinskio atsisakymas kurti kabinetą, kas reiškė dalinę poznaniečių pergalę, bet išplaukė kita ir poznaniečių socialistų kandidatūra – Moračevskio¹⁵⁴, ir pagaliau [blogas daiktas] – kombinacija [samprata] senoji vyriausybė, asmeniškai [...]¹⁵⁵.

1918 metų lapkričio 18 d.

Pirmadienis

Lūžio rezultatai pasirodė visai kitokie, negu vakar vakaro spauda skelbė. Vyriausybės priešaky stjo Moračevskis. Kombinacija kompromisinė, sukurta Poznanės deputatų, pagal kurią ministrų pirmininkas turėjo būti Pilsudskis, o kabinete dalyvauti ir socialistai, ir b. Liublino revoliucinės vyriausybės nariai bei Poznanės deputatai – neišsilaikė. Tokia kombinacija tikriausiai dėl kelių priežasčių buvo ydinga; pirma – Pilsudskis neturi kvalifikacijų vadovauti vyriausybei; tai ne politikas, ne kombinatorius; Pilsudskis tai Garibaldi¹⁵⁶, bet ne Cavour¹⁵⁷. Antra vertus vyriaus-

154. Jendžejus Moračevskis (Jędrzej Moraczewski) (1870–1944), inžinierius, veikė pirmiausia LkSDP, vėliau LkSP. 1907–1918 m. Austrijos parlamento deputatas. I pasaulinio karo metais nuo 1914 m. lenkų legionuose. I. Dašinskio vyriausybėje – komunikacijos ministras. 1918 XI 17 – 1919 I 16 – premjeras ir geležinkelių ministras. 1919–1925 m. Vyriausiosios Tarybos ir LkSP CDK (Centrinio darbininkų komiteto) narys. 1927 m. pašalintas iš partijos, kitais metais parėmė LkSP (PPS) – Revoliucinės frakcijos sudarymą. Viešųjų darbų ministras 1926–1929 m. Seimo deputatas 1919–1930 m. 1931 m. sukūrė provyriausybinių Profesinių sąjungų užuomazgą.

155. Žodis neįskaitomas.

156. Giuseppe Garibaldi (1807–1882), italų tautos didvyris, generolas, kovotojas dėl Italijos laisvės ir vienybės. Italų-austrių karo dalyvis 1848–1849 m., Romos gynybos organizatorius, o jai žlugus paskubėjo paremti Venecijos revoliuciją. Vėliau emigracijoje. 1860 m. stjo priešaky vadinamos Tūkstantinės žygio, kuris rėmė Sicilijos sukilimą. Tasai žygis ir liaudies sukilimas padėjo nuversti Burbonų dinastiją ir prijungti Abiejų Sicilijų Karalystę prie Italijos. 1866 m. dalyvavo italų-austrių kare, 1867 m. įžengė į Vatikaną, 1870 m. – į Romą. Prancūzų-prūsų karo dalyvis 1870–1871 m.

157. Camillo Benso di Cavour (1810–1861), Sardinijos (Pjemonto) Karalystės bei Italijos vienijimosi laikais žymiausias politikas. Nuo 1852 m. Pjemonto premjeras ir užsienio reikalų ministras. Siekė krašto modernizacijos, dėdamas viltis į pramonę. 1855 m. įtraukė Sardiniją į Krymo karą. 1858 m. sudarė slaptą Austrijos sąjungą su Prancūzija, įveldamas Pjemontą į karą. Kai Prancūzija sudarė separatistinę taiką su Austrija

sybė, kurioje socialistai (b. Liublino vyriausybė) sėstų bendradarbiauti su Poznanės endekais, galėtų būti tik Laikinoji vyriausybė. Šiandien dvi galybės kovoja viena priešais kitą dėl valdžios: endekai ir LkSP (PPS) socialistai. Tos dvi jėgos – tai du skirtingi principai, du metodai, kurių sutaikyti neįmanoma: tai revoliucija ir kontrrevoliucija, arba – arba. Iš tikrųjų skirtumas siekia giliau, negu formalūs šūkiai, kokius kelia abi šalys. Mat tariamai tarp endekų tezių ir LkSP (PPS) šiuo metu nėra neįveikiamų nesutapimų. Endekija, kuri pirmąją visai buržuazijai, linkusi yra priimti net socialinių reformų programą, kurią kelia LkSP (PPS) (Liublino vyriausybė); kita vertus LkSP (PPS) akceptuoja konstituantės principą, kuris šiandien buržuazijai yra aukščiausias šūkis. Tačiau tai tik iš išorės taip atrodo. Buržuazija eina į socialines reformas (su nuslėpta mintimi pasitaikius progai jas užsmaugti) dėl proletariato diktatūros baimės. LkSP priima Steigiamojo seimo tezę, nes skaitosi su konkrečia buržuazijos jėga, bet jau miesto LkSP masėse imama nepasitikėti seimu ir auga proletariato diktatūros idėja. Taigi socialistų pergalė vyriausybėje iš tikrųjų skintų kelią proletariato diktatūrai, endekijos pergalė siektų išlaikyti senąją tvarką, kurioje ir tos Liublino vyriausybės visuomeninės reformos kažkur užsimesų. Taigi čia nėra susitaikymo ir kompromisų. Kova verda ir dar iki lūžio nepriėjo. Šiuo momentu kūrimas bendros vyriausybės nėra patvarus reikalas. Laimės arba vienas, arba antras metodas, ir priklausomai nuo kovos padarinių arba viena, arba antra šalis bus viršuj, ir bendra vyriausybė žlugs. O tuomet susidarys tuštuma, jeigu Pilsudskis neišlaikytų aukščiausios valdžios virš vyriausybės. Poznanės deputatų ir Pilsudskio kombinacija prie vyriausybės vairo žlugo dėl poznaniečių apsidraudimo, kad užsienio reikalų ministerija turėtų atitekti jiems, o socialistai nesutiko. Todėl ir apsisotą ties Moračevskio vyriausybe. Nors Moračevskio asmenybė yra radikalesnė už Dašinskį, betgi toji vyriausybė revoliuciniu požiūriu yra nesubalansuota, lyginant su Liublino ir pirmine Dašinskio vyriausybės perspektyva. Ji yra įmanoma šiuo kovos momentu, kol dar endekija ir kontrrevoliucija nėra sulaužytos.

1918 metų lapkričio 19 d.

Antradienis

Paryčiais Liudviko Abramovičiaus ir Helės Ochenkovskos bute, kuriame ir aš apsi-
stojau – skambutis. Helė atvėrė duris: tai iš nevykusios kelionės į Vilnių grįžo Liu-
dvikas Abramovičius. Nenukako. Buvo iškeliaavęs su keliais lenkų kariškiais drauge

Villafrance (1859), žlugo jo planai, o jis pats atsistatydino. 1860 m. grįžo į valdžią. Naudodamasis G. Garibaldi Tūkstantinės žygiu į Siciliją užėmė Vatikaną ir Siciliją. Paskelbus Italijos Karalystės suvienijimą (1861 m. kovas) tapo jos premjeru.

su vokiečių Varšuvos Kareivių tarybos delegacija dviem automobiliais iš Kauno į Vilnių. Turėjo skubaus lenkų interesų atstovo Lietuvoje mandatą ir vežė pusę milijono markių į Vilnių. Išvažiavo jie iš Varšuvos ketvirtadienį į Lomžą. Pakeliui vienas automobilis sugedo ir, kol karininkas Gurka¹⁵⁸ (karinės misijos delegatas) kartu su vienu draugu ir vokiečių Karinės tarybos nariais nuvažiavo tiesiog į Kauną, Abramovičius su majoru Mackevičiumi¹⁵⁹ nuvyko į Lomžą LkKO (POW) mašina į Balstogę, ketindami iš ten leisti į Vilnių traukiniu. Lomžoje girdėjo, kad Balstogė yra užimta lenkų kariuomenės. Neprivažiavę iki Balstogės sužinojo, kad mieste yra vokiečiai. Tada paliko automobilį, kad jo vokiečiai Balstogėje nerekvizuotų, ir nusigavo į Balstogę arkliais. Bet ten vokiečiai apgaubė juos globa, prilygstančia namų areštui, ir toliau neleido, grąžindami į Lapų pusę. Pristatė juos prie Lenkijos sienos, iš kur Abramovičius, nerodydamas puikybės, grįžo į Varšuvą. Žinia apie tai, kad Balstogė ir visa Lietuva yra toliau vokiečių rankose ir kad vokiečių okupacija ten dar tęsiasi, kaip ir Abramovičiaus išvykos nesėkmė – mane įtikino, kad man nėra ko tikėtis sėkmingos kelionės į Vilnių. Ar man pasiseks ten nukakti – smarkiai abejoju. Kurį laiką netgi svyravau, ar išvis neatidėti kelionės vėlesniems laikams, kada paaiškės santykiai ir atsiras reguliari komunikacija, bet regis, kad visgi ryšiuosi mėginti.

Turėjau šiandien išvažiuoti. Tuo tarpu ryte sutikau Vyslouchą (Šechą)¹⁶⁰, kuris man patarė pasiimti atsargai iš vokiečių Kareivių tarybos leidimą. Mat dėl viso ko nepakenksią apsirūpinti koku nors leidimu, kadangi Lietuvoje dar likę vokiečiai, nutariau paklausti Vysloucho patarimo ir nuvykti į Karinę tarybą. Šiandien, pasirodė, jau yra vėlu – liepė ateiti ryt. Todėl ir likau Varšuvoje iki rytojaus. Vakare su

158. Olgierdas Aleksandras Gurka (1887–1952), istorikas, diplomatas, lenkų kariuomenės majoras, Lvovo Jono Kazimiero universiteto profesorius. 1914–1916 m. tarnavo Lenkų legionuose, vėliau buvo Valstybės laikinosios tarybos karinės komisijos vicedirektorius ir Regentų tarybos adjutantas 1917–1918 m. Tarpukario metais karinis atašė Berlyne ir Briusely (1919–1923). 1925 m. perkeltas į rezervą. „Dziennik Ludowy“ žurnalo vyr. redaktorius (1927–1930), nuo 1930 m. Rytų instituto generalinis sekretorius. II pasaulinio karo metais emigracijoje. Grįžus į kraštą LkLR (PRL) konsulas Tel-Avive (1946–1952).

159. Mieczislas Mackievičius (Mieczysław Mackiewicz) (1880–1932), karininkas, brigados generolas, nuo 1902 m. rusų armijoje, rusų-japonų karo dalyvis. Bendradarbiavo su revoliucinėmis ir nepriklausomybinių organizacijomis. 1913 m. įstojo į Šaulių sąjungą Krokuvoje. 1914 m. lapkritį pakliuvo į vokiečių nelaisvę. Nuo 1918 m. balandžio dirbo TRS karinėje komisijoje. Atgavus nepriklausomybę buvo tarp kt. Suvalkų šaulių 41 pulko vadas, 18 pėstininkų divizijos brigados vadas, 30 pėstininkų divizijos vadas. 1919–1920 m. vadovavo kelioms lenkų misijoms, siunčiamoms derėtis su lietuviais.

160. Boleslovas Vyslouchas (Bolesław Wyslouch) (1855–1937), publicistas, Galicijos liaudies judėjimo bendrąjį kūrėjas ir vedantis ideologas. 1886–1887 m. „Przegląd Społeczny“ žurnalo redaktorius, 1889–1902 m. žurnalo „Przyjaciół Ludu“ bei žurnalo „Kurier Lwowski“ bendrąjį kūrėjas. Nuo 1895 m. bendraorganizatorius Lenkijos liaudies partijos, pagrindinis jų programos kūrėjas. Nuo 1908 m. vadinamosios Lvovo fronto kūrėjas, o nuo 1912 m. LkLP – Nepriklausomų liaudininkų susivienijimo, su kuriuo 1914 m. vasarį įstojo į LkLP (PSL) „Piast“. 1923–1925 m. sutapęs su LkLP (PSL) „Išsivadavimas“ (Wyzwolenie), su kuriuo 1925 m. perėjo į Darbo klubą. 1927 m. pasitraukė iš politinio gyvenimo. LkR senatorius 1922–1928 m.

Eva ir panele Zaštautaite buvau operoje „Pajacuose“¹⁶¹. Grįždami iš teatro apie 11 val. nakties susidūrėme prie Kronenbergo¹⁶² rūmų su minia manifestuojančių endekų, ne savo balsais bliuanančių prieš Moračevskio vyriausybę ir šaukiančių atkeršyti už rusėnų engiamą Lvovą¹⁶³. Iš tų Lvovo reikalų endekija nukalė naują karštligę, kurią aitrina, kad sukeltų aistras ir pakenktų socialistų vyriausybei.

Šiandien atspausdinta Moračevskio vyriausybės programinė deklaracija. Ji yra ilga ir ištęsta; tiesą sakant, yra sudėliota ant Liublino vyriausybės deklaracijos nuostatų, bet švelnesnio tono. Revoliuciniai nagai buvo paslėpti. Toji deklaracija, kaip ir pati vyriausybė – kelia įspūdį užsimaskavusių socialistų.

1918 metų lapkričio 20 d.

Trečiadienis

Rytą nuėjau į vokiečių Kareivių tarybą leidimo. Nors Varšuvoje vokiečių jau nėra – išskyrus sunkius ligonius ligoninėse, ligoninių tarnybas ir dar kažkokius kitus pravažiuojančius būrius (gatvėse ir viešose patalpose matosi dar nemažai vokiškų uniformų, bet tai arba lenkai poznanėnai, arba alzacėnai, kurie liko Lenkijoje) – vokiečių Kareivių taryba Varšuvoje dar pasilikus ir liks tol, kol visiškai neišvyks visi vokiečiai ir kol Varšuvoje nebus sukurta reguliari Vokietijos atstovybė. Leidimą pasisekė gauti. Tarybos pareigūnas išduodavo leidimus kiekvienam, kas tik jo norėjo: ir kokiems maišininkams, vykstantiems į Berlyną prekių, ir man į Lietuvą, ir kitiems, kas tik ateidavo. Perspėjo, kad Lietuvoje dar tebėra „Deutsche Verwaltung“¹⁶⁴ visai taip, kaip iki šiol, be jokių pasikeitimų, ir ten, Kaune, tvarkosi „Ober-Ost“, ir kad jis nežino, ar vokiečių Kareivių tarybos Varšuvoje leidimas bus veiksmingas, bet kadangi to pageidauju, tai jis man jį ir išduos. Parašė taip pat ir išdavė man, nepareikalavęs jokių dokumentų, lapelį, kuriame sakoma, kad „gegen eine Reise des H[err] Rechtsanwald (tokiu jam prisistačiau) von Römer nach Ober-Ost (Litauen) gegen Zahlung des Gebühren bestehen keine Bedenken“¹⁶⁵ (parašas, data, antspaudas). Ar tai man pravers – nežinau. Šiaip ar taip tai vienintelis vokiškas dokumentas, kurį su savimi turiu.

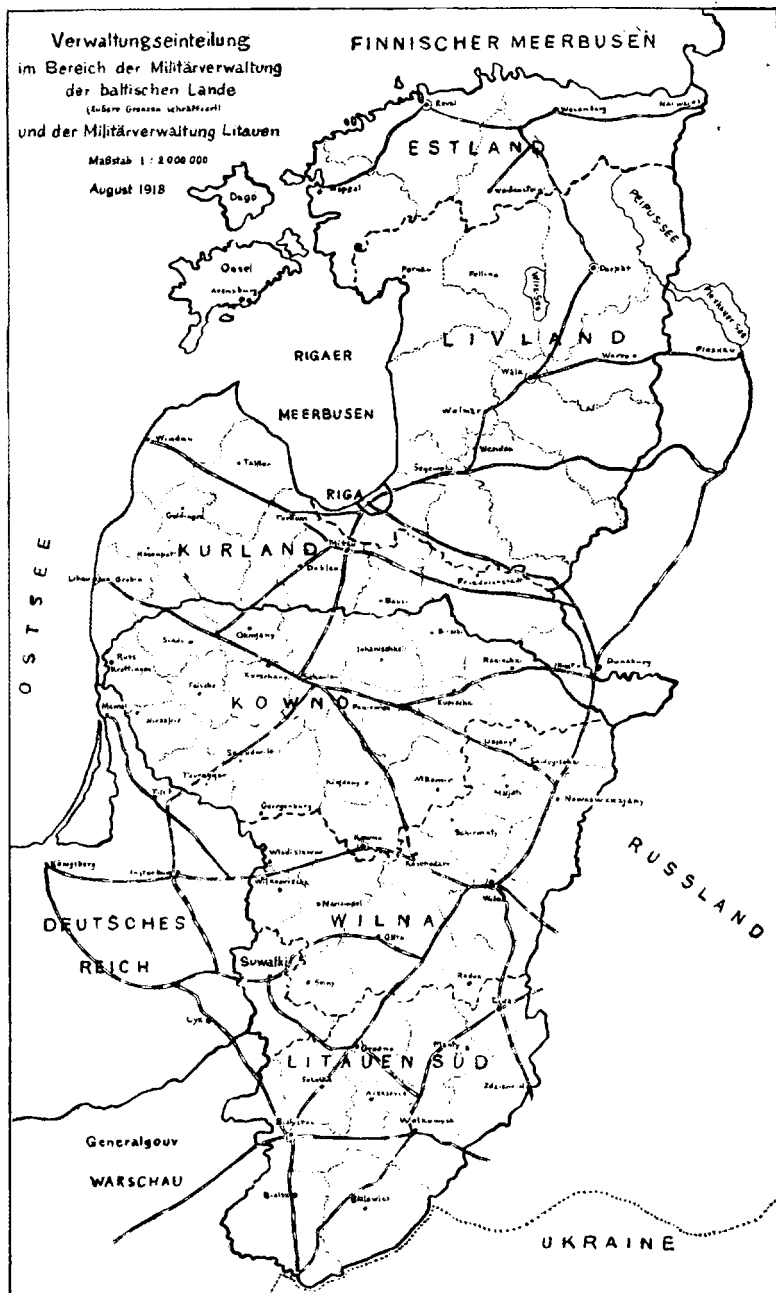
161. „Pajacai“ (*I pagliacci*) dviejų veiksmų opera, sukomponuota Rugierro Leoncavallo, kuri pelnė jam pasaulinę šlovę.

162. Kronenbergo rūmai (dabar Malachovskio 4 a.) pastatyti 1867–1871 m. pagal I. H. F. Hitzigo projektą Leopoldui Kronenbergui, pramonininkui ir bankininkui. Pastatas sunaikintas 1939 m. rugsėjį.

163. Kalbama apie nuo 1918 m. lapkričio 1 iki 1919 m. balandžio pradžios vykusias lenkų-ukrainiečių kovas dėl Lvovo, kuriose ilgą laiką iniciatyva buvo ukrainiečių pusėje.

164. Vokiečių administracija, valdyba (vok.).

165. Dėl pono advokato kelionės į Ober-Ostą (Lietuvą) nėra kalbų apie apmokestinimą (vok.).



Ober-Osto administracinis žemėlapis 1918 m. rugpjūtis.

Reprodukcija iš J. Bulhako nuotr., *Wilno i ziemia wileńska*, Wilno 1930, p. 248.

2 val. po pietų pasiėmiau daiktus (deja, turiu sunkų lagaminą, kuris šiomis komunikacijos sąlygomis labai varžys mano judrumą, bet kadangi eventualiai tikiuosi likti Vilniuje, privalau juk turėti šiek tiek daiktų) ir nuvažiavau į Vienos stotį. Atvykau dar anksti, taigi be vargų pasiėmiau bilietą ir apie 4 val. išvažiavau. Traukiny spūstis buvo didžiulė, bet turėjau sėdimą vietą. Daug vykstančių į Balstogę ir Vilnių, nekalbant apie karo belaisvių būrius, kurie milžiniška upe visais keliais plaukia į Rytus. Po pusiaunakčio traukinys atsivilkė į Lopus, paskutinę lenkų stotį, į kurią ateina lenkų traukiniai. Šoniniais geležinkeliais susisiekimas Lenkijoje jau paleistas. Iš Lopus, kaip ir per Malkinią-Ostrolenką, iki Lomžos traukiniu privažiuoti galima. Tai jeigu nepajėgsiu įsigauti į Balstogę-Vilnių, liks atviras kelias į Lomžą.

1918 metų lapkričio 21 d.

Ketvirtadienis

Visą naktį nesudėjau bluosto. Veikiau ne tiktai nesumerkiau akių, bet net ir neturėjau kur atsisėsti, nes visa didžiulė laukiamosios ir bufeto salė Lapuose buvo perpildyta publikos, kuri apsėdo visas kėdes ir suolus, išsidėstė ir miegojo ant daiktų, ant grindų, ant stalų ir po stalais, o ant mano daiktų šaltame prieangy taip pat miegojo kažkokios ponios. Persverianti publikos dalis, ryški dauguma – tai karo belaisviai. Tarp Lopus ir Balstogės geležinkelio susisiekimas nutrauktas. Balstogėje dar yra vokiečiai. Kaip lenkai bijosi išsiųsti traukinius į Balstogę, kad jų vokiečiai nerekvizuotų, taip ir vokiečiai bijosi iš Balstogės į Lopus. Santykiai tarp Lenkijos ir vokiečių okupacijos Lietuvoje dar nenustatyti. Viena šalis prie kitos neartėja ir nesusitinka, iš abiejų pusių elgiamasi nepatikliai ir atsainiai. Tarp Lopus, o tiksliau sakant, Narvės ir Balstogės tęsiasi neutralus ruožas, kaip tarplaukis tarp dviejų apkasų linijų. Pirmą užduotis buvo susirasti kinkinį. Jų atsirado keli ir veikiai užsiėmė santykiai tarp norinčių vykti į Balstogę ir vežikų. Nebuvo kalbų išsinuomoti atskirą kinkinį, nes vežikai, naudodamiesi padėtimi, reikalauja nežmoniškų kainų, siekiančių iki 150 markių už kinkinį. Reikėdavo keleiviams jungtis būriais atskirų kinkinių nuomai. Kadangi anksti to griebiausi, tai pasisekė susitarti už 20 markių nuo asmens. Vėliau jau buvo sunkiau, nes tarp vežikų įvyko suokaltis, todėl keleiviai, kurie pavėlavo nusišamdyti vežimą, mokėjo brangiau. Be važiavimo arkliais iš Lopus į Balstogę yra dar kitas susisiekimo būdas. Būtent lenkų traukinys iš Lopus gabalą kelio dar eina Balstogės link, pervažiuoja už tilto per Narvę ir išmeta keleivius plyname lauke, iš kur gali jie eiti pėsčiomis apie 8 varstus ir ten pasitikti ateina ir paima juos vokiečių traukinys. Kadangi turiu sunkų rankinį lagaminą, todėl, suprantama, naudotis tuo antru būdu negalėjau. Geležinkelio bėgiais į Balstogę yra 3

mylios, arkliais aplink į plentą – per 30 varstų. Keleiviai, su kuriais turėjau važiuoti ir kurių daugumą sudarė žydai, baiminosi leistis į kelią naktį, todėl turėjau laukti ryto. Ir tik kai prasišvietė – išvažiavom. Vežime, kuriuo važiauvau, turėjau dvi bendrakeleives žydes ir vieną simpatišką ukmergišką lietuvę, kuri kelerius metus išbuvo išeivijoje Rusijoje, ten ištekėjusi už varšuviškio, sugrįžo dar tik į Varšuvą ir vyko dabar pati pas savo motiną. Ėjau su ja iš Lapų net į plentą pėsčiomis, nes arklys buvo baisingai atbukintas ir silpnas. Pagaliau pasiekėme plentą, pasiganėme kažkokiam kaime prie plento, kur ir patys apšilome ir pasistiprinome, ir leidomės toliau. Kininių į Balstogę iš Lapų buvo visa virtinė. Netrukus pasiekėme Narevo tiltą. Betgi čia atsitiko nenumatyta kliūtis. Sargybos komendantas, kažkoks vaikiškas puskarininkėlis, neleido per tiltą nieko, išskyrus kelias moteris su vaikais. Veltui visi keleivių verkšlenimai, derybos ir maldavimai. Legionierius neleido nieko, teisindamasis įsakymu ir reikalaujamas formalaus leidimo nuo komendanto iš Sokulų (Sokóły). Legionieriai čia buvo nemandagūs, net brutalūs. Matėsi, kad tai jauna kariuomenė, visai dar neįgudusi sargybinėje tarnyboje, pagaliau pasimetusi, gerai nežinodama, ko laikytis. Iš viso didžiulė netvarka. Niekas, neišskiriant ir sargybos, gerai nežino įsakymų ir potvarkių, nes dar tikslų ir nėra.

Negelbėjo ir mano tarnybinis bilietas. Turėjau taip pat grįžti. Į Sokulus nevažiauvau, tik į Lapus, pasiryžęs atsisakyti tolimesnių bandymų ir grįžti į Lomžą. Vis dėlto Lapuose kreipiausi į legionų komendantą, kuris man čia pat davė leidimą į Balstogę. Lapų stotyje užkabino mane valstietis iš kaimyninio už Narvės Uhovo (Uhowo) kaimo, siūlydamas nakvynę pas save ir ryt rytą žadėjo nuvežti į Balstogę už 50 markių, Siūlymą priėmiau. Perėjome su juo geležinkelio bėgiais už tilto į lietuvių pusę ir to valstiečio pirkioje Uhovo kaime apsinakvojau.

1918 metų lapkričio 22 d.

Penktadienis

Uhove turėjau puikiausią nakvynę. Patyriau bent jau tikrą poilsį kelionėje. Valstietis, kuris vakar apsiėmė pavežėti mane į Balstogę, atvedė vakar apie 7 val. vakaro iš Lapų geležinkeliu per Narvės tiltą į Uhovą, kaimą, esantį prie Narevo prie pat geležinkelio bėgių – į savo pirkią pernaktvoti. Tai buvo kaimiečio pirkia; nedidelė, bet švari, apkrauta baldais, bet tokia šilta ir tyli, apie kokią tikrai svajoti galima. Radau visą mano vežiko valstietišką šeimą: jo senas tėvas ir motina, žmona ir sesuo. Abiejose Narvės pusėse lyg ir tas pats kraštas – Palenkė, ir tie patys gyventojai, ar mazoviškoje, ar Balstogės apskrityje – palenkiškiai; iš tikrųjų juk Narvės linija ir Lietuvos siena su Kongresuvka, per čia ji eina, labai ryškiai skiria Palenkės gyvento-

jus į etninius lenkus ir *quand même* – baltarusius. Iš karto šioje Narvės pusėje kita šnektą, nors kalba dažniausiai ta pati – lenkų: būdingas rusiškas tarties dainingumas, tam tikras graudus ir minkštas liaudies būdo stilius, kitoks, negu mozūrų temperamentas lenkiškoje Palenkės pusėje. Šeimininkai, pas kuriuos nakvojau, tarp savęs prie manęs kalbėjo lenkiškai; taip pat lenkiškai šiandien mano vežėjas kalbėjo su pažįstamais ir kaimynais, kuriuos pakeliui į Balstogę sutiko. Bet kai vakar vakare į pirkia įžengė mano vežėjo tėvas, senasis Uhovo šeimininkas, pirmi jo žodžiai į sūnų, kol manęs nepamatė, buvo baltarusiški. Kai pamatė mane, toliau jau kalbėjo tik lenkiškai. Betgi tas pirmas naminės kalbos trūkšnis baltarusiškai rodo, kad net ir čia, pačiame Kongresuvkos pasieny, Baltosios Rusios kibirkštėlė visiškai dar neišblėso. Pataisė man lovą, kurioje tik išgėręs kelias stiklines arbatos atsiguliau. 3 val. ryto atsikėlėme su mano vežėju – kelionei. Pailsėjau ir, svarbiausia, gerai atšilau, kas labai gerai paveikė. Mat jau kelios dienos laikosi aštrus šaltis, ir važiuoti arkliais, apsirengus lengvu rudeniniu paltu, yra kankynė. Taigi kol privažiavau Balstogę, peršalau iki gyvo kaulo. 8 val. buvau Balstogėje. Pakeliui nesutikau jokių vokiečių ir nieks nepaklausė leidimo ar kokio dokumento. Betgi Balstogė yra visiškai vokiečių rankose; okupacija čia dar visiškai nepaliesta. Stoty sužinojau, kad traukinys į Vilnių bus tik rytoj naktį apie 3½. Kasoje ir nuo keleivių, kuriuos pažinojau jau nuo Lapų, o čia aptikau, sužinojau, kad bilietai į Vilnių parduodami tik pateikus „Reise-Schein“¹⁶⁶. Palikau savo daiktus saugojimo kameroje ir leidausi į miestą. Buvau kavinėje, restorane papietavau, stengiausi „Reisescheino“ į Vilnių. „Kreissamte“¹⁶⁷ leidimo negavau, tvirtino, kad jau 8 dienos į ten kelionė civiliams yra nutraukta. Tą patį išgirdau ir komendantūroje, betgi, kai parodžiau leidimą iš varšuviškės Kareivių tarybos, patarė man kreiptis į vietos Kareivių tarybą. Nusisekė ten nusigauti ir iš tikrųjų susitvarkiau, kas man rūpėjo. Kareivių taryboje varšuvinės Kareivių tarybos leidimas pelnė visišką pripažinimą. Tuoj pat man ten prirašė „Genehmigt“¹⁶⁸, pasirašė, uždėjo antspaudą ir užtikrino, kad jokių kitų kelionei dokumentų nereikia ir kad su tuo leidimu galiu važinėti po Lietuvą, kur tik man patinka. Vakara praleidau stoty. Didžiulės salės ir visos stoties patalpos kimšte užkimštos. Tūkstančių tūkstančiai belaisvių užpildę viską, ir vis dar didesnės minios jų grūdasi. Susidarė čia baisi spūstis, nes nuolat atvyksta jų daugiau, negu išsiunčiama. Per mažai išeina iš čia traukinių į rytus ir šiaurę, lyginant su antplūdžiu.

Bresto stoty susikaupė jau 12 000 belaisvių, dėl ko jau ten sudaryta eilė išvykstantiems, Vilniaus stoty iki nakties prisirinko jų gal ne mažiau. Be belaisvių iš Prū-

166. Kelionės dokumentas (vok.).

167. Apskrities įstaiga (vok.).

168. Leidimas (vok.).

sijos grįžta didelės priverstinių darbininkų ir darbininkių partijos. Tarp belaisvių sutikau ir lietuvių, su kuriais lietuviškai užmezgiau pokalbį ir bendram pasitenkinimui šnekučiavomės Lietuvos ir krašto santykių klausimais.

1918 metų lapkričio 23 d.
Šeštadienis

Po 3 val. nakties pagaliau sulaukiau traukinio. Vos vargais negalais pro belaisvių minias sugebėjau išgauti mano daiktus iš saugojimo kameros ir išvilkti juos prie durų. Laimė, kad bilietą per kyšį buvau išsipirkęs iš anksto. Prieš pat pastatant mūsų traukinį vėl pliūptelėjo milžiniška belaisvių banga, einančių iš Lapų; tokios aibės jų čia prisigrūdo, kad jau reikėjo juos nukreipti į aikštę prieš stotį nuo miesto pusės, į šaltį, nes stoty visur jau buvo pilna. Pasibaisėtino skurdo vaizdą rodo tie debesys nelaimingų žmonių. Atrodo kaip griaučiai; sulybę, kai kurie sutinę, veidai pageltę ar pilkšvi nuo šalčio, daugelis neturi jokių viršutinių apsiaustų, neturi net antklodžių prisidengti nuo šalčio.

Vos tik pastatė traukinį, vienas pirmųjų nusigavau į platformą. Bet kol įvilkau savo daiktus į traukinį, vagonai jau užsipildė. Pirmoje vagonų eilėje važiavo vokiečiai, grįžtantys į savo kraštą tikriausiai iš Ukrainos, iš tolimesnių pakraščių vyniojamos okupacijos. Visi jie priversti yra leisti į Vilnių, nes per Lenkiją išvykti negali, kadangi juos ten nuginkluoja. Visi kiti vagonai akimirksniu užsipildė belaisvių. Veltui vaikščiojau nuo vagono į vagoną, ieškodamas vietos. Niekur nebuvo galima įsisprausti, niekur neleista net dirstelti į vidų. Pagaliau neturėdamas kitos išeities griebiausi sumanymo geležiniais laipteliais užsiropšti į palydovo vietą, besančią aukštai prie vieno vagono viršaus. Buvo ji, ačiū Dievui, dar tuščia. Užsitraukiau ten savo daiktus, padėjau ten užsiropšti ir mano kelionės draugei žydei, važiuojančiai iš Varšuvos į Žežicą (Rzeżyca)¹⁶⁹; būtų buvę ten mums dviem visai patogiu, nors šalta, nes vienas stiklas buvo išmuštas, o iš kitos pusės durys neužsidarydavo, reikėjo jas net virvele priirišti – bet tuojuo po mūsų įsigrūdo ten dar belaisvis, o kol pajudėjome, ir antras belaisvis atsirado. Tam pastarajam jau vietos nebuvo, turėjo ant laiptelių stovėti. Pagaliau traukinys pajudėjo. Gaila tų vargšų belaisvių; kančia buvo jų nelaisvė; tūkstančiai ir dešimtys tūkstančių, jeigu ne šimtai tūkstančių jų išmirė, o tie, kurie išliko, yra išsekę ir galutinai nualinti. Taip pat baisi kančia tas jų chaotiškas masiškas grįžimas. Alkani, sušalę – baisia minia skverbiasi į Rytus. Galybė ir pakeiliui miršta. Vieną tokį vakar prie manęs ištraukta Balstogėje iš po stalo numirusį, apie du mirusius girdėjau taip pat Uhove. Nepaisant skurdo ir beveik nežmogiškos

169. Žežica (latv. Rēzakne), miestas rytinėje Latvijos dalyje.

išvaizdos jie sukelia visai inteligentišką įspūdį. Labai įdomu, kokios įtakos turės jie sugrįžę į kraštą. Kiek galėjau spręsti iš kalbų su belaisviais – rusais, jie ir pilni kartelio, ir reiškia pretenzijas tiems, kurie liko šaly, išsisuko nuo armijos anaipol ne idėjiniais sumetimais ir pralobo kare, kai tuo tarpu jie kentėjo ir iš skurdo grįžta į skurdą, antra vertus, jaučia pykčio bolševikams už Bresto taiką, kurią laiko Rusijos pardavimo aktu partiniams tikslams, kadangi logiškai suvokia, kad nepaisant tos „taikos“ jų nelaisvė nesibaigė, ir prireikė tik koalicijos pergalės, kad juos paleistų. Už kiekvieną savo nelaisvės dieną po Bresto „taikos“ širdyje jie laiko po keturias maudulio bolševikams ir bolševikiškai tėvynei. Tuo tarpu negirdėjau iš belaisvių nė kruopelės ilgesio carizmui, nė šešelio to jausmo, kad jų kančios auka buvo bet kokiai idėjai tikslinga. Baisus yra toks patirtų kankynių bergždumo jausmas.

Visą kelią į Vilnių nebuvo, žinoma, kalbų apie akių sumerkimą. Į Vilnių atvažiom apie pietus ir, suprantama, nuvykau pas Marinę, kur aptikau daugybę giminių (Juliukas Komarovskis, Heniulis Volovičius, Romukas Chelchovskis¹⁷⁰, Liolis Volodkovičius¹⁷¹ ir kiti). Peršalęs ir išvargęs po trijų dienų kelionės, nėjau į miestą ir po pietų tuoj pat atsiguliau.

1918 metų lapkričio 24 d.

Sekmadienis

Šiandien buvo mano pirmoji diena Vilniuje. Pradėjau nuo Zaštovto – idėjiškai man artimiausio žmogaus. Žinoma, kad kiekvieną kartą su kuo nors susitikęs Vilniuje ne tik tai aš sužinau apie santykius ir padėtį vietoje, bet visų pirma pats turiu aiškinti padėtį Lenkijoje ir Varšuvoje. To žmonės čia labai godūs, ypač dėl Lenkijoje besibrėžiančių revoliucijos perspektyvų, kurios vienus gąsdina ir persekioja, kitiems teikia didelių aspiracijų ir vilčių. Labai juodomis spalvomis pateikė man Zaštovtas santykių raidą Vilniuje. Faktas yra, žinoma, kaip tai jau iš įvairių šaltinių šiandien patvirtinau, kad čia dar viešpatauja visiška suirutė. Vokiškoji okupacija laikosi, o kartu su ja ir Lietuvos Taryba, ir Lenkų komitetas¹⁷². Ir viena, ir kita įstaiga kreipiasi į vokiečius, su jais tariaisi ir derasi, bando iš jų ką išlošti prieš priešininkus. Iš

170. Romanas Chelchowski (Chelchowski), Zuzanos Valadkevičiūtės vyras.

171. Liudvikas Valadkevičius (Wołodkowicz) (1878–?), Juzefo ir Lucijos Tukulų sūnus, Varšuvos universiteto absolventas.

172. Lenkų komitetas Vilniuje – organizacija, veikusi 1915 XII – 1919 IV, telkianti platų politinių partijų diapazoną, išskyrus kraštutinę kairę. Ilgainiui dominuojančios įtakos jo veikloje įgavo tautinės-demokratinės partijos atstovai. 1916 XI 3 paskelbė proklamaciją, kurioje deklaravo bendrą Lenkijos ir Lietuvos valstybingumą. 1917 I 15 d. rašte į Valstybės laikinąją tarybą pakartojo Lenkijos ir Lietuvos sąjungos valstybingumo postulatą, kas reiškė pačios Lietuvos nepriklausomybės idėjos atmetimą, bet kartu priešinosi Lenkijos valstybingumui Lietuvoje. 1918 m. IV Lenkų komitetas atmetė siūlymą bendradarbiauti su Taryba.

abiejų pusių yra įnirčio ir nesitaikstymo. Kas bus *tertius gaudens*¹⁷³ – nežinia, bet labai tikėtina, kad Rusija, kuriai veikiausiai duris atvers koalicija (Antantė), žlugus bolševizmui. Jeigu bolševizmas nusistovėtų, jeigu koalicija šito gaisro nenuslopintų, tai Rusija gali išsiplėsti į Lietuvą per bolševizmą. Bolševizmo židiniai, regis, krašte labai stiprūs. Valstiečių masėse, ypač Baltojoje Rusioje, gaivališkai plinta anarchija, kuri nebent tik bolševizme gali rasti kažkokią eventualią išeitį. Jau liepsnoja apskritys, iš kurių vokiečiai pasitraukė. Minsko apylinkės ir net rytinės apskritys Vilniaus gubernijoje tampa baisių gaivališkų agrarinių judėjimų arena, plintančių savaime iš apačių. Kiekvieną dieną plaukia į Vilnių dvarininkų išeivių banga. Užpildinėjami dvarai, naikinimas dvarų turtas, deginimai – tai kasdienis reiškinys. Pagaliau – kas žino, ar bolševizmo išsilieėjimas į visą mūsų šalį yra logiška ir būtina revoliucijos prielaida, kuri leistų žmonėms atgimti. Bet to didžiulio reikalo etapai yra baisūs.

Atrodo, ne daug ką geriau Vilniuje socialistų stovykloje. Kaip tautiškai susidvejinusi yra buržuazija, taip į gabalus pasidalinęs ir savo veiksmais neįgalus yra socializmas. Ir čia kažkiek tautiniai reikalai apsunkina kokio veiksmo elastingumą ir dar labiau apsunkina socialistų aktyvumą tai, kad jie stokoja atramos į organizuotą ir stiprų proletariatą ir kad visi socialistinės srovės atspalviai yra tam tikra prasme hamletiški dėl požiūrio į bolševizmą: bolševizmas juos žavi ir laiko kažkokioje negalioje; nežino, ar jo bijoti, ar eiti su juo. Labai liūdna Lietuvos padėtis. Ji yra labiau, negu liūdna. Yra pasibaisėtina, nes niekas nežino, ar linija, kuria eina, yra veiksminga ir ar ta linija veda į tikslą.

Šiandien mačiausi su daugeliu žmonių. Graibsto mane ir gauda naujienas apie Lenkiją. Kuriasi čia vadinamoji lenkų savigny, pusiau legali ir pusiau konspiratyvi. Susiformavo ji susilydžius daubarčiukams su LkKO (POW) Rengiasi ji politiniam kariui vaidmeniui, pernelyg to net nemaskuodama. Bręsti, regis, ima tendencijos ginčą nulemti ginklu ir jėga. Ką darysi, jei kitų kelių nėra! Betgi realios, regis, tik 2 galimos jėgos: koalicija ir bolševizmas. Jos dar neįžengė į šalį, bet po jų ženklų klasifikuojamas jau socialinis protas. Nuo jų žaidimo priklausys Lietuvos likimas. Ir ne tik tai Lietuvos. Vietinės pastangos ir keliai – tai negirdėtai liguisto tų perspektyvų atžvilgiu.

1918 metų lapkričio 25 d.

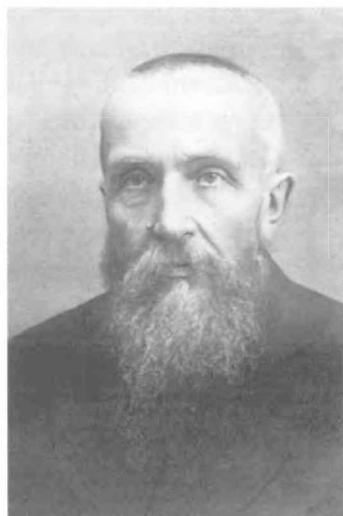
Pirmadienis

Neturiu daug laiko dienoraščiui, nes visą dieną esu užimtas. Esu nusiplūkęs, matausi su žmonėmis, bandau susiorientuoti ir tyrinėju santykius, turiu ir pats daug pasakoti apie reformas. Todėl rašinėsiu tik santrumpomis.

173. Pažodžiui, trečias džiaugiasi, ką reiškia, kur du pešas, ten trečias laimi (lot.).

Mačiausi šiandien su Baginskiu¹⁷⁴, Kżyżanovskiu¹⁷⁵, Vrublevskiu¹⁷⁶. Su lietuviais dar nesimačiau. Buvau užsukęs pas Joną Vileišį¹⁷⁷, bet neradau jo namuose.

Man vis akivaizdesnis chaosas, kuris čia iki šiol vyrauja. Rodosi, kad juo toliau, juo jis didėja. Jaučiasi baisus jėgų ir valios skurdas. Prieinu prie liūdnos išvados, kad Lietuvos likimą nulems ne ta ar kita valia tų ar kitų jos gyventojų atskalų – nei Taryba, nei Vilniaus lenkų komitetas, nei žmonių masės tiek lenkų, tiek ir lietuvių, nei vietos socialistai – bet viena iš dviejų realių galybių: koalicija arba bolševizmas, susiderinęs su visuotine revoliucija. Kuri iš šių galybių nugalės kitą – nuo to viskas ir priklausys. Mūsų kraštas gali tapti pasyviu įrankiu svetimų interesų, bandymų lauku ir svetimų apetitu. Esu nusiteikęs pesimistiškai. Dieve duok, kad klyščiau. Vilnių vis labiau užtvindo užėiviai iš rytinių apskrčių – dvarininkai. Agrariniai judėjimai ir smurtas plinta tuose šalies plotuose, iš kurių traukiasi vokiečiai. Geležinkelio stotyse iš Rytų į Vilnių baisi spūstis. Dvarininkų panika dar labiau kelia siaubą. Baisios žinios iš Dysnos apskr(ities), siaubingos plaukia prognozės iš Borisovo apskr(ities), net Vilnios ir Lydos. Vilnius taip perpildytas, kaip niekad. Be masiško dvarininkų ir Minsko inteligentijos antplūdžio, masiškai į Vilnių plūsta rusai.



Tadas Vrublevskis apie 1922 m.,
Reprodukcija iš *Wilno i ziemia wileńska*,
Wilno 1930, p.120.

174. Stanislas Baginskis (Bagiński) (1881–1939?), advokatas, LkSP (PPS) veikėjas, Vyriausiojo tautinio komiteto (NKN) Vilniuje narys, 1915 m. masonų narys. 1920–1922 m. Vidurio Lietuvos Laikinosios valdančios komisijos įstatymų leidžiamąjį departamentą direktorius, 1922 m. LkSP (PPS) įgaliotas seimo deputatas, 1939 m. sovietų valdžios įkalintas, mirė nežinomomis aplinkybėmis.

175. Bronislavas Kżyżanovskis (Krzyżanowski) (1876–1943), advokatas, politinis veikėjas, jaunystėje LkSP narys, Šubravcų draugijos sueigų dalyvis. Laikraščių „Gazeta Wileńska“ (1906) ir „Przegląd Wileński“ (1911–1915) bendradarbis. Ložių „Jedność“ (Vienybė) ir „Litwa“ (Lietuva) narys. Pilietinio komiteto bendraorganizatorius Vilniuje 1915 m. Derybų Paryžiuje (1919) ir Rygoje (1920) narys. Vadinamosios Vidurio Lietuvos valdančiosios komisijos narys, Vilniaus seimo vicemarshalas. LkLP (PSL) „Piastr“ atstovas, o nuo 1923 m. LkLP „Wyzwolenie“ (Išsivadavimas) LkR seime. Daugelio politinių bylų gynėjas, tarp kitų baltarusių „Hromados“. Vilniaus Demokratų klubo ir Demokratų kuopų bendrakūrėjas (1938–1939). Neoficialaus Lenkų komiteto Vilniuje pirmininkas (1939–1940).

176. Tadeušas Stanislas Vrublevskis (1858–1925, advokatas, bibliotekos steigėjas. 1881–1883 m. buvo ištremitas į Sibirą. 1900 m. Vilniuje įkūrė Šubravcų draugiją, kuri rėmėsi XIX a. pradžioje veikusios Šubravcų draugijos tradicijomis. Vienas iš Vilniaus krajovcų šulų.

177. Jonas Vileišis (1872–1942), teisininkas, lietuvių politinis veikėjas, Lietuvos demokratų partijos narys. 1915 m. Vilniaus-Kauno pilietinio komiteto narys, nuo 1917 m. Tarybos narys ir Lietuvos nepriklausomybės akto signataras. Vidaus reikalų ir švietimo ministras M. Sleževičiaus kabinetuose (1918/1919). Nepriklausomojoje Lietuvoje Kauno meras (1921–1923). Masonų ložės „Litwa“, vėliau „Lietuva“ narys.

Vakare buvau pas Kžižanovskį, pas kurį atėjo, norėdamį pasimatyti su manimi ir nugirsti kažką iš Varšuvos – Vitoldas Abramovičius¹⁷⁸ ir Janas Pilsudskis¹⁷⁹. Referavau jiems padėtį Varšuvoje, svarbiausia ND (endekų) ir LkSP (PPS) kovų foną, kovų, kurios, mano nuomone, slepia esmines priešingybes metodų: Steigiamojo seimo ir proletariato diktatūros. Didžiąją vakaro dalį užėmė mano ataskaita. Mane informuoti, kokia padėtis Vilniuje, vilniečiams liko mažai laiko. Abramovičių grupė jau dabar persitvarkė į Demokratų partiją. Tų kuopų politinė linija pasiliko, atrodo, artima idėinei linijai žurnalo „Przegląd Wileński“¹⁸⁰, iš kurio kilo ši grupė, o vėliau partija. Socialiniu požiūriu programa gan radikali, ideologija nuspallvinta didele nacionalizmo doze, kuriame dar beldžiasi seni krajovcų elementai. Demokratai, vadovaujami lyderio Vitoldo Abramovičiaus, priklauso Lenkų komitetui, kuriame sudaro kairį sparną. Krajovciškumo ir nacionalizmo dvilypumas yra labai ryškus pas demokratų: vieni jų, (tark[ime] Chominskis¹⁸¹, Jundzilas¹⁸²) turi krajovciškumo persvarą, kiti (tark[ime] Adolfas¹⁸³,

178. Vitoldas Abramovičius (Abramowicz) (1874–1940?), advokatas, nepriklausomybės veikėjas, vienas iš LkSP (PPS) organizatorių Lietuvoje, 1919 m. vienas iš redakcijos „Przegląd Wileński“ įkūrėjų, ložės „Litwa“ (1911–1913) narys. Karo metais vadovavo Vilniaus miesto milicijos komendantūrai. LkKO (POW) narys. 1918 XII 21 paskirtas Laikinosios valdančios komisijos Šiaurės Lietuvos apygardai pirmininku. Pirmas prezidentas 1919 m. išvaduojo Vilniaus. L. Želigovskio žygio 1920 X dalyvis ir Vidurio Lietuvos LVK pirmininkas. LkR senatorius (1928–1935). Bendraorganizatorius Vilniaus demokratų klubo 1938 m. 1939 m. areštuotas NKVD, mirė nežinomomis aplinkybėmis.

179. Janas Pilsudskis (1876–1950), Juozo Pilsudskio brolis, advokatas, visuomenės veikėjas. 1895–1897 m. studijavo Maskvos universitete, 1897 m. areštuotas ir 3 metams ištremtas, studijas baigė Kazanėje 1900 m. Po 1905 m. buvo demokratų šalininkas Lietuvoje. Ložės „Litwa“ narys (1911–1913). 1915–1916 m. Vilniaus lenkų komiteto narys, 1919 m. Vilniaus civilinis komisaras. 1920–1931 m. Apygardos teismo, vėliau Apeliacinio teismo teisėjas Vilniuje. 1931–1932 m. finansų ministras. 1920 m. Vilniaus seimo deputatas iš LkLS (PSL) „Piastr“, 1925–1935 m. seimo deputatas, jo vicemarshalas 1930–1931 m. 1939 m. areštuotas Vilniuje ir kalinamas Maskvoje iki 1941 m. Išleistas išvyko į Didžiąją Britaniją. Po karo emigracijoje Londone.

180. Savaitraštis „Przegląd Wileński“ ėjo Vilniuje 1911–1915 m., redaktorius Liudvikas Abramovičius.

181. Liudvikas Chominskis (Chomiński) (1890–1958), žurnalistas, liaudininkų sąjūdžio veikėjas, spaustuvių savininkas, bibliofilas. Studijavo Jogailaičių universitete (1908–1911). 1912–1915 m. veikė žemdirbių organizacijose. Redaktorius ir leidėjas dienraščio „Nasz Kraj“, „Gazeta Ludowa“, akademinio žurnalo „Alma Mater Vilniensis“. 1919–1920 m. Vilniuje įsteigė lenkų spaustuvių „Lux“. 1918–1919 m. Lenkų demokratų partijos vicepirmininkas. 1922 m. Vilniaus seimo deputatas, vėliau 1922–1927 metais LkR seimo deputatas, deleguotas LkLP (PSL) „Wyzwolenie“, 1928 m. pasitraukė iš politinio gyvenimo. Ilgametis Lenkų bibliofilų draugijos Vilniuje pirmininkas ir po karo Lenkijos bibliotekininkų sąjungos pirmininkas. Po 1947 m. Jungtinės Liaudies partijos narys.

182. Zigmuntas Jundzilas (Jundziłł) (1881–1953), teisininkas, visuomenės ir politinis veikėjas. Lenkijos demokratų partijos narys 1918–1919 m. Vilniaus seimo narys (1922). Stepono Batoro universiteto profesorius. Vilniaus advokatų tarybos dekanas, nuo 1936 m. Kodifikacinės komisijos bei Vyriausiosios advokatų tarybos narys. 1930–1935 m. LkR senatorius. 1939 m. lapkritį Vilniaus lenkų komiteto narys. Nuo 1944 m. emigracijoje Italijoje ir Prancūzijoje, o nuo 1949 m. Londone.

183. Tikriausiai Adolfas Narkievičius (Narkiewicz) (apie 1880–1941?), gydytojas, 1906 m. „Gazeta Wileńska“ bendradarbis (1906), tarpukario metais Vilniaus vyriausiasis sanitarijos gydytojas, 1941 m. ankstyvą pavasarį areštuotas NKVD ir birželį išvežė į SSSR gilumą, kur dingo be žinios. O gal kalbama apie asmenį, vardu Adolfas.

Turskis¹⁸⁴, Pilsudskis) – nacionalizmo persvarą, nors socialiniu požiūriu pasiskirstymas įtakomis radikalumo ryškumui ir laipsniui įtakos nedaro. Tas vieno svarbiausių krašto klausimų dvilypumas labai nusilpnina Demokratų partijos veiklos liniją ir padeda sustiprėti endekiškai linijai Lenkų komitete, aiškiai skiriamajai linijai, jei turėsime omeny krašto valstybingumo kūrimą.

Viena demokratų dalis stovi ryškiai padalijimo pozicijose (atskyrimas etninės Lietuvos – be Vilniaus – lietuvių tautinės valstybės naudai nuo lenkų-katalikų-baltarusių Lietuvos – su Vilniumi – kuri turi būti prijungta prie Lenkijos arba su ja sujungta), kiti nori išlaikyti kraštą nedalomu, traktuojant jį kaip valstybės visumą, bet ne tautinės valstybės tipo, o daugiatautės (mišrios), federacinėje sąjungoje su Lenkija. Partija formaliai krajo vėcų koncepcijos padalijimo programos naudai neatmetė, tačiau toleruoja savo viduje padalijimo koncepcijos elementus, ir jaučiu, kad traukia ta linkme. Demokratų lyderis Vitoldas Abramovičius, regis, linkęs krypti taip pat padalijimo linkme.

1918 metų lapkričio 26 d.

Antradienis

Šiandien rytą buvau pas Joną Vileišį. Radau jį ir šnektelėjome. Bet kadangi pas jį buvo dar kažkas kitas, be to, Jonas skubėjo į Tarybą, todėl platesnio ir Tarybos klausimą išseminčio – pokalbio su juo neturėjau. Jonas Vileišis yra Taryboje ir atstovauja joje reakcingos valdančios klikos atžvilgiu liaudies opozicijai. Šiaip ar taip priklauso visgi Tarybai ir todėl yra tarybininkas; todėl iš esmės tą instituciją ir pripažįsta ir į jos dirvą stoja, eventualiai net savo dalyvavimu joje ją stiprina. Taryba yra visapusiškai ydinga, tiktai kenkia Lietuvos reikalui, ypač šiuo metu. Pirma jos yda – tai vidinė sandara, aiškiai reakcinga, nesuderinta mažų mažiausiai su laisvės srovėmis, kurios dabar aplink visuose kraštuose dvelkia ir šluoja nuo scenos bet kokias reakcijas; Tarybos sudaryta vyriausybė – tai prieštvaninis anachronizmas tuo pačiu metu, kai Rusijoje, Vokietijoje, Lenkijoje – prie valdžios prieina darbininkų ir valstiečių elementai. Su tokia Taryba, kokia ji yra šiandien, su jos vyriausybe negali



Jonas Vileišis,
Reprodukcija iš *Lietuvos albumas*,
p. 51.

184. Ignacas Turskis (...), miškininkas, agronomas, demokratų grupės narys, Vilniaus žemdirbių draugijos sekretorius (1912), I pasaulinio karo metais Rusijos teritorijoje, tarp kt. k. Tambovo miškų direkcijos vicedirektorius (1918), grįžęs į kraštą redagavo „Nasz Kraj“ (1919), LkLP „Atgimimas“ narys. Tikslėsių duomenų nėra.

stoti derybų nė vienas kaimynas. Rusijos, Vokietijos ir Lenkijos išsivaduojamosios vyriausybės su Taryba paprasčiausiai nesuras bendros kalbos. Antra jos yda – tai praeities nuodėmės ir jos glaudūs ryšiai su priešrevoliucine Vokietija. Jos koketavimas su š. a. vokiečių cėsoriaus vyriausybėmis, pastangos prikergti Lietuvai karalių, Lietuvos saistymas amžinomis konvencijomis su vokiškuoju reichu, valstybės ir savos valdžios kūrimas ant jėgos, skolintos iš Vokietijos, ant vokiškosios okupacijos veiksmų – visa tai, nors gal ir buvo būtinas blogis senomis vokiečių galybės sąlygomis, tai juk padarė Tarybą nepopuliarią lietuvių liaudies akyse, ir šiandien, kai vokiečių valdžia krašte ėmė svyruoti, Tarybai liko sunkus palikimas. Kol dar laikosi vokiškoji okupacija, tol dar gali išlikti ir Taryba; tačiau [jos] dienos yra suskaičiuotos. Pagaliau Tarybos klaida, jos prasižengimas laisvės ir demokratiniais principais, jos užsispyrimas laikytis Lietuvos tautinės valstybės, kuriamos teritorijoje, toli siekiančioje už tautinės teritorijos – net iki Balstogės – nuostatų. Tai lenkams teikia gausybę argumentų prieš Tarybą ir net prieš Lietuvos valstybingumą, kuris nusidriekia grobikišku būdu į pietryčius. O kad lenkai toje teritorijoje yra stiprūs, Tarybos spyriavimasis ties tautine teze, kuri veikiausiai neišsilaikys, ryškiai silpnina pačius Tarybos siekiamos Lietuvos valstybės kūrimo pamatus.

Dar neseniai lietuviškoji kairė, kovodama su Tarybos politika, kėlė klausimą sušaukti viso krašto konferenciją iš rinkimų ir iš jos sudaryti naują liaudies Tarybą (Valstybės Tarybą), kuri laikinai paimtų valdžią ir valstybės organizaciją į savo rankas, kol bus sušaukta konstituantą (Steigiamasis seimas). Taryba ilgą laiką kovojo su konferencijos šūkiu, tačiau kai vokiškoji atrama, į kurią ji šliejosi, ėmė svyruoti, Taryba nusprendė gelbėti konferenciją ir pati tą šūkį iškėlė. Suprantama, pasiremmdama konferencija Taryba nori save sustiprinti ir sau surasti pagrindą, kurio jai, suabejojus vokiečiams, p[ri]stigo. Priėmus konferencijos postulatą Tarybai pavyko palenkti sau vieną iš kairiųjų, Mykolą Biržišką¹⁸⁵, kuris įstojo į Tarybą. Betgi likusios kairės dalies – LSD (Lietuvos socialdemokratija), su Kairiu¹⁸⁶ priešaky šiandien jau konferencija netenkina. Socialistai-lietuviai kelia valstiečių-darbininkų konferencijos šūkį,

185. Mykolas Biržiška (1882–1962), teisininkas, literatūros istorikas, publicistas, politinis veikėjas. Nuo 1905 m. Lietuvos socialdemokratų partijos narys. 1906 m. glaudžiai bendradarbiavo su M. Rōmerio leidžiamą „Gazeta Wileńska“. 1906–1914 m. dirbo advokatu T. Vrublevskio kanceliarijoje. 1915–1922 m. buvo vienas ryškiausių Vilniaus lietuvių asmenybių, būdamas tuo metu lietuviškosios gimnazijos direktoriumi. 1917 m. tapo Tarybos nariu, o 1918 m. vasarį buvo vienas iš Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų. Pirmame M. Sleževičiaus kabinete (1918 XII–1919 III) švietimo ministras. 1919 m. tapo Vilniaus lietuvių komiteto pirmininku. Leido ten daugelį raštų, ginančių lietuvių teises ginčiuose dėl Vilniaus. 1922 m. vasarį drauge su lietuvių veikėjų grupe buvo deportuotas į Lietuvos Respubliką. Nepriklausomoje Lietuvoje literatūros istorijos profesorius Vytauto Didžiojo universitete. Nuo 1944 m. emigracijoje Vokietijoje (iki 1949 m.), vėliau JAV.

186. Steponas Kairys (1879–1964), ryškiausias lietuvių socialdemokratų veikėjas, baigė Peterburgo technologijos universitetą (1908), nuo 1912 m. gyveno Vilniuje, kur dirbo miesto savivaldybės kanalizacijos skyriu-

kad galėtų primesti kraštui liaudies vyriausybę. Kairio Vilniuje neradau. Labai gaila, nes iš to, ką apie jį girdėjau, galima manyti, kad jis turi labiausiai sutvarkytą programą ir planingai siekia valstybės perversmo. Šiuo metu jis vieši kaime, kur išvyko kelioms savaitėms organizaciniais reikalais. Vilniaus socialistinėje stovykloje taip pat daugeliu klausimų nesutariama. Dėl socialistų-lietuvių, kuriuos kitų tautybių jų draugai į[taria?] nacionalizmu, Lietuvos socialdemokratija, kurioje anksčiau šalia lietuvių buvo ir lenkai drauge su dalimi žydų ir gal dar baltarusių, pabiros. Liko joje lietuviai, tuo tarpu secesionistai (atskalūnai), kurie ją paliko, sukūrė Lietuvos ir Baltosios Rusios socialdemokratiją (iš lenkų priklauso jai Edvardas Sokolovskis¹⁸⁷ ir Zaštovtas); ta nauja partija sukurta remiantis proletariato internacionalizmo principais. Kita atskala (Baginskis ir jaunas I[abai] simpatiškas socialistas lenkas, Peterburgo advokatas Kulikovskis¹⁸⁸, organizuoja partiją, pavadintą Lietuvos ir Baltosios Rusios lenkiškoji socialdemokratija, besanti tautinio-socialinio atspalvio. Be šių veikia dar kelios žydų socialistinės ir pora baltarusiškų partijų; tos pastarosios, rodosi, besančios tiktai baltarusių tautinio sąjūdžio reiškėjomis. Pagaliau susiorganizavo ir tampa, kaip atrodo, masėse vis populiariesni komunistai (bolševikų analogija), kurie jau net leidžia nelegalią spaudą¹⁸⁹. Pastangos kurti organizuotą socialistų bloką nedavė konkrečių vaisių. Socialistinės partijos dar bendradarbiauja LirBSD darbininkų delegatų tarybų klausimu, artimiausiu metu rusų kalba pradedama leisti „Новая Эра“¹⁹⁰. Kadangi tame leidinyje pasisiūlė bendradarbiauti pora lenkų (Sokolovskis, Zaštovtas, Kulikovskis), lenkų sluoksniuose (dėl rusų kalbos) kilo prieš juos didelis pasipiktinimas. Laikraštis eis rusų kalba, kadangi pinigų išrūpino partijos rusų centras.

je. Tarybos narys ir Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras. Ketvirtame M. Sleževičiaus kabinete (1919 IV–1919 X) maisto tiekimo ministras. 1920–1927 m. buvo Lietuvos seimo deputatas ir dirbo Kauno miesto savivaldybėje 1923–1938 m. Karo metais buvo VLIK pirmininkas (1943–1945). 1944 m. emigravo į Vakarus.

187. Edvardas Sokolovskis (Sokołowski) (1878–1932), inžinierius agronomas, publicistas, Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratų veikėjas, 1913 m. nuteistas 3 metams tremties į Tobolsko guberniją.

188. Leonas Kulikovskis (Kulikowski) (1883–po 1941), Peterburgo universiteto teisės absolventas (1908), LkSP (PPS) narys nuo 1904 m., LkSP Lietuvoje suvažiavimo dalyvis 1906 m. birželį, kada jį pakeitė pavadinimą į LSDP (SDPL). Nuo 1914 m. Peterburge praktikavo advokatu. Per karą 1916–1917 m. Pagalbos karo aukoms lenkų draugijos skyriaus Peterburge pirmininko pavaduotojas ir pirmininkas. 1918 m. grįžo į Vilnių, kur buvo LkSP Vilniaus organo „Przełom“ (Lūžis) narys. 1919–1921 m. Rytinių žemių generalinio komisaro, vėliau Vidurio Lietuvos valdančiosios komisijos juriskonsulas. LkSP paliko 1924 m., po to veikė NVRB (BBWR), o nuo 1933 m. Darbo partijoje. Žiemą 1939–1940 buvo lenkų-lietuvių derybų (vadinamosios kontaktinės grupės) dalyvis. Tolimesnis likimas nežinomas.

189. Tikriausiai turima omeny K. Cichovskio leidžiamą nelegalų „Komunistą“.

190. „Новая Эра“ (Novaja era), dienraštis, Lietuvos ir Baltarusijos darbininkų socialdemokratų partijos organas, ėjo 1918 XII 5–1919 I 19. Redaktorius Edvardas Sokolovskis ir M. Nochimsonas.

1918 metų lapkričio 27 d.

Trečiadienis

Vakar vakare pas Bronislavą Kżyżanovskį vėl susitikau su Vitoldu Abramovičiumi ir Zigmuntu Nagrodzkiu¹⁹¹. Abramovičius lenkiškosios Demokratų partijos vardu, kurioje jis yra daugumos pripažįstamas partinis lyderis, man siūlė redaguoti naują dienraščio pavidalo laikraštį, kurį artimiausiu metu partija ketina leisti. Kategoriškai neatsakiau, bet tikriausiai nesiryšiu jo priimti. Daugelis dalykų čia atsiliepia, nors iš principo tokio leidinio – kaip atsvaros endekiškajam dienraščiui „Dziennik Wileński“¹⁹² buvimą laikau, be abejonės, teigiamu. Abramovičiaus stovyklos lenkų demokratų programoje arba tiksliau postulatuose daug yra neiškių dalykų svarbiausiose tezėse. Viena iš kapitalinių Lietuvos vidaus santykiuose alternatyvų, dalybinė pozicija arba nedalybinė – iš esmės iki šiandien nėra nuspręsta. Ir viena, ir antra partijos yra toleruojamos – ir priklausys nuo aplinkybių ir sąlygų, kokiomis įvyks lemiamas Lietuvos padėties lūžis. Ant partijų mirtina nuodėmė gula gilus jos kūrėjo ir lyderio Vitoldo Abramovičiaus oportunizmas. Jis niekuomet neskuba išlošti atutų ir yra linkęs visas galimybes kuo ilgiau išlaikyti *in statu latendi*¹⁹³, neapspręsdamas jų, kad lemiamu momentu galėtų dėti ant lėkštės tas, kurios pagal tą jėgų išsidėstymą rodysis tinkamesnės. Bet visgi tatau silpnina partijos raišką, išlaiko jos veido sfinksiškumą, išorėje svetimųjų gretų, tarkime, lietuvių atžvilgiu, išlaiko tatau nepatiklumą partijai, nes niekad iš anksto negalima žinoti, su kokia veido išraiška pasirodys tie lenkų demokratai veiksmų metu; antra vertus, vėlgi tatau kenkia partijos gretų sutelktumui, į kurias skverbiasi bet kokie neapibrėžti elementai, dėl kurių idėjinis neaiškumas yra patogus; pagaliau tokiu neapibrėžtumu labiausiai naudojasi tie, kurie patys yra apibrėž-

191. Zygmunt Nagrodzki (Nagrodzki) (1865–1937), ūkio, politikos ir švietimo veikėjas. Vaikystėje su Bronislavu ir Juzefu Pilsudskiais žaisdavo Zulove. 1899 m. įkūrė Vilniuje žemdirbystės padargų krautuvę. 1908 m. drauge su Vandalinu Šukevičiumi (Szukiewicz) įkūrė knygyną ir leido kalendorių kaimui bei populiarią pigią lenkų literatūrą. Nuo dešimto dešimtmečio vidurio Tautinės lygos (Liga Narodowa) narys, 1904 m. nutraukė su ja ryšius ir veikė tarp Vilniaus pažangiečių (krajowcy). 1911 m. drauge su M. Römeriu ir V. Abramovičiumi kartu organizavo „Przegląd Wileński“. Ložės „Litwa“, vėliau „Tomasz Zan“ narys. 1919 m. dienraščio „Nasz Kraj“ leidėjas. 1920 m. L. Želigovskio žygio dalyvis. Vilniaus seimo deputatas 1922 m. 1922–1927 m. Vilniaus miesto tarybos narys. 1924 m. padėjo įsteigti žurnalą „Kurier Wileński“.

192. „Dziennik Wileński“, ėjęs 1906–1911 m., politinis ir visuomeninis-literatūrinis leidinys, redagavo Juzefas Hłasko (Hłasko). Leidinys buvo vietos Tautinių-demokratų partijos organas. Dažnai rusų valdžios konfiskuojamas. Todėl 1908–1910 m. eidavo įvairiais pavadinimais: „Goniec Wileński“, „Goniec Codzienny“ (Kasdienis kurieris). 1911 m. susijungė su „Kurjer Wileński“ ir buvo redaguojamas Voiciecho Baranovskio (Baranowski) ir J. Hłaskos. I pasaulinio karo metais, pasitraukus rusams, trumpam liovėsi eiti. 1916 m. teisę į jo pavadinimą įsigijo Janas Obstas, kuris leido jį iki 1920 m. Laikraštis išlaikė savo endekišką pobūdį, tačiau ryškiai smuko jo lygmuo, tapo populiarius ir demokratinis.

193. Slapto būvio, paslaptį (lot.).

ti ir su kuriais dėl vienokių ar kitokių priežasčių bendradarbiauja atsitiktiniai demokratai, kaip visų pirma endekai Lenkų komitete, Abramovičiaus oportunizmas, jo sprendimų ir kategoriško apsibrėžimo atidėliojimas tai vando endekiškam malūnui. Kitas toks neigiamas demokratų momentas, susijęs su pirmu ir apsunkinantis man eventualų darbą jų poste yra jų dalyvavimas Lenkų komitete ir vaidmuo, kokį jie ten vaidina. Endekai yra bent jau aiškūs ir žino, ko nori. Yra nuoseklūs. Jie siekia suskaldyti Lietuvą, bent jau apimant etninę Lietuvą ir vakarinę Baltąją Rusiją, aprėptą lenkiškos ir katalikiškos įtakos, į dvi dalis. Išpažįsta padalijimo programą. Akceptuoja lietuviškąją valstybinę darinį kaip tautinę valstybę ir yra lojalūs tautinio apsisprendimo idėjai, neprimesdami tokiam dariniui nei unijos su Lenkija, nei kitos sąjungos. Riboja ją vien neabejotinai lietuviška teritorija, atkirsdami nuo jo Vilnių su visu lenkų-baltarusių plotu, kurį trokšta prijungti prie Lenkijos. Vadovaudamiesi padalijimo koncepcija jie siekia išlaikyti tobulą tuštumą teritorijoje, pagal jų programą priskirtoje Lenkijai, tam, kad tą tuštumą galėtų automatiškai užpildyti Lenkijos valstybingumas. Jie suvokia, kad tuštuma sudarys palankesnes sąlygas inkorporuoti ją į Lenkiją, negu jei kas nors toje teritorijoje įsikurtų, kas vėliau eventualiai galėtų priešintis lenkų automatinei ekspansijai ir ką reikėtų laužyti. Taigi organizuodami vien lenkiškas jėgas Vilniaus-Gardino krašte, užkerta kelią galinčioms ten kilti krašto (krajovcinės) valstybės užuomazgoms. Tiesą sakant puikiausiai antrina tam siekiui lietuviškoji Taryba, nes stengdamasi ten pat kurti valstybinę tautinę (lietuvišką) formaciją, faktiškai neleidžia atsirasti bet kokiai, nes lietuviškos tautinės formacijos lenkai, turintys ten persvarą, nepripažįsta ir nieko apie ją girdėti nenori, dėl ko sulig endekų formulę, laikosi tuštuma. Demokratai lenkai patys neapsisprendę tarp krašto padalijimo ir vientisumo, faktiškai stiprina – nes kitaip būti negali, kol Taryba spiriasi forsuodama tautinę Lietuvos valstybę visoje teritorijoje – programiškai endekišką tuštumą. Bet štai ateina valanda, kada, galimas daiktas, demokratai, jeigu atsiremtų į krašto vientisumo postulatą, galėtų sulaužyti Tarybos nacionalistinę valstybinę formulę. Taryba sušaukia konferenciją visuotinių rinkimų principu. Lenkiškoje-baltarusiškoje Lietuvos dalyje Taryba ir lietuviai jokios įtakos nei valdžios įrankių neturi. Tuo tarpu lenkai faktiškai valdo ten kraštą. Bet kas gali ten užvaldyti rinkimus ir išnaudoti juos savo šukiams. Nebūtų nieko lengvesnio, kaip lenkams stoti į tuos rinkimus, sutvarkyti juos pagal savo liniją ir per konferenciją suduoti smūgį Tarybai, nuverčiant ją, o kartu ir visoje Lietuvos teritorijoje kuriamą tautinės valstybės sistemą.

Nuvertimas Tarybos ir perversmo jos valstybinėje koncepcijoje įvykdymas būtų lengvesnis, kad ir lietuviškoje krašto dalyje visuomeniškai reakinga Taryba

nėra populiari ir kad tikriausiai rinkimai, o vėliau konferencija tarp pačių lietuvių eis po opozicijos Tarybai vėliava. Taigi būtų galima per konferenciją atlikti esminę Lietuvos valstybės koncepcijos pataisą, bet šitam reikia norėti krajovcinio valstybingumo. Demokratai nėra apsisprendę ir linkę konferenciją paprasčiausiai boikotuoti, kas naudinga padalijimo koncepcijai ir endekiškai tuštumos programai.

1918 metų lapkričio 28 d.

Ketvirtadienis

Keletas žodžių apie konferenciją, kurią šaukia Taryba. Ji, tiesą sakant, yra labai pavėluota, nes ir labiausiai skubant atlikti parengiamuosius darbus ir rinkimus gali būti sušaukta anksčiausiai gruodžio 28, kai dabar mėnuo yra toks ilgas laikas, kad neįmanoma numatyti, kas iki to laiko gali įvykti ir ar iš viso konferencija galės įvykti. Iš socialistų gretų, iš liaudies net lietuvių masių gretų, toliau iš lenkų gretų, pagaliau iš šalyje vis stiprėjančių revoliucinių, labai aiškiai bolševikinio atspalvio, sukurių, populiarinančių tarptautinės proletariato diktatūros komunistinės visuomenės šūkius – labai greit bręsta tendencijos, galinčios nulemti krašto reikalus arba valstybės perversmo, arba ginkluotosios jėgos metodais, arba tiesioginės revoliucijos iš apačios būdu. Visi šitie veiksniai, tarpusavy vienas kitam prieštaraujantys ar net priešiški, visiškai neigia Tarybą ir jos veiklą kuriant ribotą Lietuvos valstybingumą. Tarybos šaukiama konferencija gali privesti prie tos Tarybos nuvertimo, kas yra labai tikėtina, tačiau sudaro ribotos statybos grandį, ir jei net įvyktų valstybės perversmas, išeinantis iš Tarybos nubrėžtų statuto ribų, tai būtų perversmas tam tikro legalizmo ribose, tam tikroje organiškoje valstybės kūrimo tąsoje. Mat visos kitos jėgos ir veiksniai, apie kuriuos kalbėjau anksčiau, rengiasi perversmui, griebiantis tiesioginių pasikėsinimų, boikotuojant visus Tarybos užmojus ir jos paskelbtą konferenciją. Abejoju, ar iš viso konferencija įvyks. Mat pati Taryba, kaip ir visi jos užmojai (taigi ir rinkimai bei pats konferencijos sušaukimas) – laikosi, kad jos nepragaišintų priešiškos jėgos, bene tik likučiais vokiškosios okupacijos, o tos jėgos kiekvieną dieną tirpsta. Negalima netgi spręsti, ar vokiškoji okupacija per mėnesį išsilaikys, nes nors vokiečiai ir labai mėšlungiškai laikosi tos okupacijos, kuri yra vienintelis būdas išvesti iš Ukrainos gilumos ten išdėstytas vokiškąsias įgulas (šiandien per Lietuvą vokiečių jėgos Ukrainoje turi vienintelį kelią iš ten pasitraukti), tai vis tik vokiškųjų veiksmų suirutė yra tokia didelė, kad rodosi bet kuriuo metu visa okupacija gali pabyrėti. Tik stebėtis tenka, kad nėra drąsuolio, kuris smogtų tiems irstančios okupacijos likučiams. Vokiečių kareiviai Vilniuje ir krašte yra taip atsipalaidavę, kaip buvo Rusijoje po revoliu-

cijos išsiveržimo. Ir ne tik tai kariuomenė, bet visi administracijos vaidmenys ir įstaigos. Kiekvienas vokiečių gali, plėšikiškai pardavinėja, išlaidauja, meta viską, kraunasi kišenes ir sprunka „nach Heimat“¹⁹⁴, nieko neklausdamas ir su niekuo nesiskaitydamas. Pastangos išlaikyti tam tikrą tvarką, organizaciją – dūžta į užkrečiamai plintančią, vis labiau kasdienėjančią ir kaskart mažiau pažabojamą anarchiją. Kas bus po mėnesio, ar iki to laiko dar sugebės kažkas iš tos vokiškos okupacijos išsilaikyti – nežinia. Artimiausios savaitės gali atnešti *tabula rasa*¹⁹⁵ Lietuvoje. O tada, sudie, Taryba, sudie, Lietuvos „vyriausybė“ p[ono] Voldemaro, pakibusi tuštumoje, sudie konferencija ir t. t.! Tada iš vienos pusės bolševizmas, iš antros socialistinis perversmas, iš trečios tiesioginės ginkluotosios jėgos veiksnys, organizuojamas lenkų su galima intervencija iš Lenkijos! Gal tada sugebės pajudėti Lietuvos liaudis, bet jau ne Tarybos keliais. Taigi gali nieko iš Tarybos projektuojamos konferencijos neišeiti. Ir vis tik pažymėsiu keletą esminių konferencijos bruožų, nusakančių Tarybos pastangas. Susipažinau su įstatymo dėl konferencijos projektu, nes man jį vakar Jonas Vileišis davė išversti į lenkų kalbą. Rinkimai turi būti visuotini dviejų laipsnių (gruodžio 15 pirmieji rinkimai rinkėjų vadinamosiose Bezirkose, kitaip sakant, apskričių dalyse, gruodžio 22 – konferencijos narių rinkimai apskrityse). Rinkimai turi vykti visoje okupuotoje Lietuvoje, kurią, pagal okupantų administracinį skirstymą sudaro: šiaurės ir pietų Lietuva (ta pastaroji aprėpia Balstogės ir Gardino sritis). Būdinga, kad šiai Lietuvos daliai, kuri yra kairiame Nemuno krante (būtent Balstogės, Sokulkos (Sokółka), Bielsko, Svislocko (Świelock), Zdienciolo (Żdzieńcioło) ir dar ten kažkokiai apskriviai), Taryba pripažįsta teisę apsispręsti dėl valstybinio priklausymo ir savo požiūrio į Lietuvos valstybę. Tasai apsisprendimas turi būti atliktas kartu su rinkimais į konferenciją, ir nuo jos priklausys, ar tų žemių atstovai bus į konferenciją prileisti su sprendžiamuoju balsu. Tą būtent teritoriją Taryba atskiria nuo tautinės teritorijos ir priima ją į Lietuvos valstybės sudėtį nebent tik tiek, jeigu ji parodytų tokią savo trauką. Tuo tarpu visas dešinysis Nemuno krantas nuo Gardino iki Vilniaus pripažįstamas besąlygiška ir neginčijama Lietuvos teritorija. Toji konferencija pagal Tarybos įstatymą gali visiškai Tarybą nuversti, išsakydama jai papeikimą, ir išsirinkti naują. Juk visi dabartinės Tarybos nariai konferencijoje turi lygų balsą su nariais, išrinktais į konferenciją.

194. Namo, į tėvynę (vok.).

195. Pažodžiui – šviri lenta; čia nežinomoji, tuštuma (lot.).

1918 metų lapkričio 29 d.

Penktadienis

Vakar buvau Taryboje, kuri dirba b[uvusiuose] Rusų karo teismo rūmuose prie kampo Vilniaus ir Švento Jurgio gatvių. Prisistačiau Leonui¹⁹⁶, b[uvusiam] Kauno advokatui, kuris eina teisingumo ministro pareigas Tarybos Voldemaro kabinete. Nesiryžtu šiuo metu priimti Tarybos organizuojamame teisingume posto, tačiau norėčiau susipažinti bent su organizacijos metmenimis, kadangi eventualiai, kai jau apsispręsiu visam laikui grįžti į kraštą, labiausiai norėčiau atsidėti ne grynai politinei karjerai, bet profesiniam darbui organizuojant valstybę – tikriausiai būtent teismuose. Nuo Mykolo Biržiškos, kurį sutikau Tarybos laukiamajame, gavau teismų organizacijos projektą. Toji organizacija yra apmesta labai paskubomis. Projekte visiškai nenumatoma kasacinė institucija. Taikos teisėjų, kurie rusų organizacijos pavyzdžiu teisia vienasmeniška (kolegialūs taikos teismai nenumatomi, kaip Lenkijoje¹⁹⁷) kompetencija yra nepaprastai aukšta: mat siekia 10 000 markių. Bylose taikomos vietinės kalbos – lietuvių, lenkų, baltarusių – tačiau teismo aktų ir protokolų kalba yra vien tik valstybinė – lietuvių. Tiesą sakant tai logiška, vertinant iš tautinės valstybės pozicijų, ant kurių stovi Taryba, bet nedemokratiška ir gal net neįgyvendinama Vilniaus ir tų teritorijų atveju, kur gyventojai vartoja lenkų arba baltarusių kalbą, žodžiu – ne lietuvių. Tas lietuvių atkaklumas primesti pietinėms projektuojamos Lietuvos dalims lietuvišką tautinį pobūdį, man regis, sudaro vieną svarbiausių kliūčių įgyvendinant krašto valstybingumą ir bene pats grėsmingiausias pavojus šiam reikalui. Nes skatina endekišką obstrukciją ten, kur lenkai iš tikrųjų sudaro reikšmingą jėgą.

Leonas man parodė vokiečių okupacinės valdžios (vokiečių vyriausybinio komisaro Lietuvai – Zimmerlės¹⁹⁸) raštą, kuriame Tarybai siūloma perimti krašte teismus. Man siūlė Taikos teisėjo vietą sostamiestyje, Vilniuje. Labai gailavo, kad dar neapsisprendžiu iš karto pasilikti krašte ir jam atiduoti savo darbą. Še tau, tokia Taikos teisėjo vieta Vilniuje būtų man išsvajota. Teikia ji prestižo, vieta gerbtina, kurią gebėčiau sustiprinti savo taktu ir kvalifikacijomis, ir tuo įgalina veikti visuomeniškai.

196. Petras Leonas (1864–1938), teisininkas, tautinio sąjūdžio veikėjas, politikas, Maskvos universiteto absolventas (1899). Nuo 1887 m. laikraščių „Lietuviškasis Balsas“, „Varpas“, „Šviesa“ bendradarbis. 1907 m. nuo Suvalkų gubernijos išrinktas deputatu į Rusijos Valstybės dūmą. 1915–1918 m. gyveno Rusijoje. Nepriklausomojoje Lietuvoje vadovavo Aukščiausiam teismui. Voldemaro ir Sleževičiaus kabinetuose (1918 XI–1919 III) – teisingumo ministras ir vidaus reikalų ministras kitoje Sleževičiaus vyriausybėje (IV–1919 IX). Pasitraukęs iš politikos – Kauno universiteto profesorius ir ilgametis Advokatų tarybos pirmininkas.

197. Taip tekste.

198. Liudvikas Zimmerlė (Ludwik Zimmerle) (?), Vokietijos imperijos teisingumo žinybos referentas, vokiečių įgaliotinis Lietuvos reikalams 1918–1919 m., Tikslėsių duomenų nėra.

kai, išskyrus grynai politinių spekuliacijų sferą, kurios nemėgstu ir kuriai neturiu nei norų, nei, ko gero, ypatingų kvalifikacijų. Buvo momentas, kai išėjau iš Leono, kad net ėmiau svarstyti, ar visgi nepriėmus siūlomos vietos, nes juk teismų kūrimas neturėtų priklausyti nuo politinių rietenų ir teismai turėtų būti organizuojami ir funkcionuoti visiškai nepriklausomai nuo to, kokia kryptis ir kokia valstybinė organizacija krašte laimės ir kas paims valdžią. Bet, deja, taip nėra. Kovų įniršis ir prieštaravimai šiandien čia yra tokie dideli, kad angažuotis į bet ką, kas daroma vadovaujant vienai ar kitai aukščiausiajai institucijai – ir ypač Tarybai Vilniaus krašte ir už etninės Lietuvos ribų – faktiškai reiškia užsiangažavimą į tos institucijos politinę liniją. Čia taip viskas bręsta lūžiui, kuris artimiausiu metu, lygiagrečiai su vokiškosios okupacijos likvidavimu – turi sprogti, ir tuo pačiu kiekviena iš šalių, besirengiančių lūžiui, yra tiek netikra savo linijos ir savo pergalės tame lūžyje, kad šiandien kišti galvą į šią balą, kurią slegia praeities klaidos – nėra nei prasmės, nei naudos, ir tai nei pačiam sau, nei bendram reikalui. Jeigu šiandien priimčiau Tarybos siūlymą arba spaudos siūlymą iš Demokratinų kuopų, imčiausi ant savęs svorį ir atgrasiai nuodėmes bei Tarybos kryptį, arba Lenkų komiteto kryptį. Kai neįmanoma pramatyti, kuri linija krizėje laimės (o veikiausiai nė viena iš šių dviejų nelaimės), ir kai nėra įsitikinimo dėl to, kad ta ar kita yra būtent gera ir veiksminga, tai kam prisiimti tą atgrasą. Geriau ateiti į kraštą su laisvomis rankomis į darbą ir be jokios dėmės tuomet, kai jau padėtis po krizės nusistovės. Sako man kiti, kad tai ne pilietinė tokia laikysena, vieta, tiesa, patogi, nes atleidžianti nuo atsakomybės, bet nemorali, nes reikia būtent dalyvauti kuriant ir apsprendžiant krizės lūžį, o ne laukti, kol bus galima ateiti, kai viskas atlikta. Į tai atsakysiu, kad gaminti kažką krizei išspręsti be įsitikinimo yra dar mažiau moralu, nes taip sėjama ne tikrai suirutė, o šiuo metu nemoku įsitikinęs pasakyti, kuri linija (Tarybos, Lenkų komiteto, socialistų ir bolševikų) iš tiesų yra Lietuvai rekomenduojama. Antra vertus, po persilaužimo kraštas galbūt reikalaus šviežių žmonių, kurie yra nesusaistyti nelaimingų kovų ir pereinamojo laikotarpio chaoso. Mano asmeny tasai šviežumas jungsis su mano seno pilietinio darbo ir mano vardo tradicija, iš dalies kuriančia krašte vėlavą. Geriau man tos vėlavos nemerkėti į šiandienės netvarkos chaosą ir liūną. Todėl dar nepasiliksiu Vilniuje. Gal išmuš mano valanda.

2252

Dienunik.

rok 1918 (listopad - gruðien),
rok 1919 (cely) i
rok 1920 (styczeń - marzec).

Piechota J. J. J. J.
Pisania obywateli w Łowicz.
Wilno, 30. XI. 1918.

Tom XXVII.

MYKOLAS RÖMERIS

DIENORAŠTIS

XXVI tomas

1918 metų lapkričio 30–1919 metų birželio 20

1918 metų lapkričio 30 d.

Šeštadienis

Sutikau šiandien gatvėje Vitoldą Abramovičių, kuris užsitempė mane į Lenkų komitetą, kur jis nuolat sėdi. Radau ten Nagrodzkį ir Zigmuntą Jundzilą. Abramovičius laukė iš manęs aiškaus atsakymo dėl siūlymo redaguoti naują demokratinį dienraštį. Pagal mano išvedžiojimus, apie ką savo dienoraštyje buvau užsiminęs prieš kelias dienas ir net vakar, – atsisakiau. Man atsisakius demokratai patiki laikraščio redakciją Jundzilai. Asmeniškai labai džiaugiuosi tokiu pasirinkimu. Nes jeigu nežinau, kokios yra publicisto Jundzilos kvalifikacijos, tai žinau, kad jis iš Abramovičiaus demokratų partijos yra plačiausio akiračio krajovcas, tolimas nuo visaleniškų nacionalizmo šablonų, žmogus, kuris ne tikai protu suvokia, bet ir širdimi bei visa psichika jaučia komplikuoatą ir atskirą krašto individualybę, mylėdamas jį ir trokšdamas kraštui dorai tarnauti. Tai geras pilietis ir doras žmogus, turintis savo įsitikinimus ir tikėjimą. Gal pernelyg subtilus politikai, per minkštas veikėjas, bet žmogus, turintis širdį ir protą.

Vakarą praleidau prie arbatėlės pas Zaštovtą. Be manęs buvo ten broliai Edvardas ir Gabrieliūs Sokolovskiai ir inžinierius Adolfas¹⁹⁹. Zaštovtas norėjo tai arbatėlei suteikti draugingos sueigėlės artimesnių bičiulių būryje pobūdį, siekiančios pagerbti mano atvykimą, ir pasikvietė dar kelis asmenis, tarp jų ir Baginskį²⁰⁰. Vitoldą Abramovičių ir Kżyżanovskį. Taigi būtų buvę žmonės, kurie kitados buvo vieni kitiems politiškai artimi ir ne kartą politiniuose darbuose susitikdavo ir jungdavosi, nors šiandien daugeliu atvejų pakrikę įvairiomis veiklos kryptimis. Mat pasirodo, kad politika smarkiai žmones skiria, o srovių bei stovyklų įvairovė turi įtakos net ir draugiškiems santykiams bei ardo senojo bendradarbiavimo prisiminimų ryšius. Baginskis ateiti negalėjo, bet Abramovičius ir Kżyżanovskis neatėjo, kiek sužinojau, todėl, kad nenorėjo draugingai susitikti su Sadovskiu,

199. Adolfas Narkievičius.

200. Baginskis Stanislavas (1881–1939?), teisininkas, advokatas Vilniuje, 1920–1922 m. Vidurio Lietuvos laikinosios valdančios komisijos įstatymų leidimo departamento dir., LkSP įgaliotas seimo narys, įkalintas sovietų, mirė nežinomomis aplinkybėmis.

kuris apšauktas bolševiku, ir būti pas Zaštovtą, kuris savo pavardę leido paskelbti socialistinio leidinio puslapiuose „Novaja era“ – rus., kuris turi pasirodyti rusiškai. Dar žodelis apie demokratų. Taip jau toli pasistūmėjo politinis susiskirstymas Vilniuje. Rodosi, jau faktas, kad susiskaldymas tarp buržuazinių demokratų net radikalaus, veikiau quasi-demokratinio atspalvio Abramovičiško ir internacionalinių Zaštovto ir Edvardo Sokolovskio tipo socialistų yra gilesnis ir labiau esmingas, negu tarp tų pačių demokratų ir tikrąja visuomenine įvairių endekų reakcija ir t. t.

Užsiminiau prieš kelias dienas dienoraštyje apie tai, kad Vilniaus lenkų plačiuose sluoksniuose yra populiarė idėja dėl Lietuvos klausimo ir jos santykių su Lenkija, būtent, jeigu nepavyks pasiekti sąjungos su visuma, tai tokiu atveju Lietuva padalijama ir jos lenkiškoji-baltarusiškoji dalis su Vilniumi imtinai prijungiama prie Lenkijos – ginkluotąją jėgą. Tokia idėja yra populiarė, ir po tuo šūkiu, jau to net nedangstant, kuriami čia kadrai tos lenkų ginkluotosios jėgos, pridengiant ją formalia skraiste ir savigynos pavadinimu²⁰¹. Savigynos pagrindu – gausūs Vilniuje daubarčiukai, ir ji gausėja verbuojant. Tarp tų gausių sprendimo metodų, kokie verdančioje lūžio Lietuvoje jau šiandien ryškėja, tasai tiesioginės ginklo jėgos metodas randa šalininkų. Ir nekeista, nes chaose ir atsipalaidavime toks metodas, regis, būsiąs realiausias ir tikslus. Abramovičiaus demokratams ši idėja anaip tol visai nesvetima. Bet įdomiausia tai, kad Vitoldas Abramovičius ir jo bičiuliai Kżyżanovskis, Nagrodzskis, Janas Pilsudskis, tiki, kad lenkų karių veiksmas gebės masiškai prie savęs patraukti lietuvių liaudį, ir kad tuo būdu jis taps ne forsuojamo smurto įrankiu, bet liaudies sąjūdžiu krašte, neišskiriant nei etninės Lietuvos. Tiki tuo ir tvirtina, kad turįs net tikslios informacijos. Manau, kad tai yra vylus.

Štai taip ir praeina mano pobūvis Vilniuje. Turiu ir vėl rengtis išvykti, krašte palieku chaosą. Še, *vogue la galeria!*²⁰² Liūdna man, o, mano krašte! Šalin nuo politikos ir liūdesio – tegyvuoja gyvenimas, tegyvuoja kraujas, tegu jausmu iš mano vizito Vilniuje patirsiu tą Lietuvą ir tą Vilnių – mylimus, kurie politinėse galynėse taip nelaimingai suskaidė juos į atomus. Todėl šią dieną iškėliu sau puotą su gražia mergina, nuostabių egzemplioriumi jaunos žmonijos patelės. Daugiau per tą vieną akimirką turėjau Vilniaus, negu per 10 dienų politinių pokalbių.

201. Lietuvos ir Baltarusijos savigyna, kurta nuo 1918 X 8 vakarų Baltarusijoje ir Vilniaus krašte, tvyrojant vokiškai okupacijai; organizatorius ir vadas: gen. W.Wejtko; 1918 XII 31 Savigynos būriai, kai tik Vilnių apleido vokiečių kareiviai, užvaldė miestą.

202. *Vogue la galere!* – kas bebūtų (pranc.).

1918 metų gruodžio 1 d.

Sekmadienis

Atėjo šiandien pas mane iš leidyklos „Nowiny Litewskie“ (Lietuvos naujienos)²⁰³ – Jurgis Daujotas²⁰⁴, dvarininkas iš buvusios Kauno gubernijos, ir Lukomskis²⁰⁵, advokatas iš Šiaulių, siūlydami man perimti šio dienraščio vadovavimą. „Nowiny Litewskie“ tai naujas organas, kuris Vilniuje leidžiamas tik 2 savaites. Šis dienraštis, kiek galima spręsti iš turinio, atrodo, būsiąs Tarybos organas ar bent jau stovi jo pozicijose, remdamas tautinę Lietuvos valstybės idėją su Vilniumi, priešindamasis dalybinei koncepcijai ir pripažįsta legalią Tarybos valstybinę valdžią, nepaisant visokių jos trūkumų, kas neatmeta, žinoma, tos Tarybos kritikos ar net galimų siekių legaliu keliu pakeisti tą valstybinės organizacijos formą kokia nors kita institucija. Išorėje, lenkiškoje visuomenėje „Nowiny Litewskie“ yra apšauktas kaip tiksliai Tarybos organas ir, kaip toks, visų lenkiškų, Tarybai priešiško gaivalų boikotuojamas. Iš kur kitur pasiekė mane aiškinimai, kad „Nowiny Litewskie“ yra leidžiamas Kauno dvarininkų grupės, lenkų, kurie lietuvių atžvilgiu siekia kompromisinės politikos ir tuo būdu bando kurstyti Lietuvos lenkų lojalumo principus lietuvių valstybinių užmojų atžvilgiu bei atžvilgiu lietuvių tautinės valstybės tezės, kurios formuotė, nežiūrint vienokių ar kitokių ydų, yra Taryba. Kad tarp Kauno dvarininkų, net opoziciškai nusiteikusių į dabartinę Tarybą, yra tam tikra kompromisinė srovė lietuvių ir Lietuvos tautinės valstybės atžvilgiu, – tai žinau, ir tai yra faktas. Šiaip ar taip pozicija, kokią „Nowiny Litewskie“ užėmė Tarybos atžvilgiu, man rodėsi pernelyg nuolankus, net turint omeny tas kompromituojančias lenkų dvarininkų sroves Kauno gubernijoje. Faktiškai sakant techniniu „Nowinų“ redaktoriumi yra Napoleonas Rauba²⁰⁶, senas profesionalus Vilniaus žurnalistas, kuris anksčiau dirbo redakcijoje „Kurier Litewski“²⁰⁷ ne tikrai krašto laikais, bet ir endekų to laikraščio, kurį redagavo Juzefas Hlasko. Rauba išėjo į „Nowiny Litewskie“ visų pirma iš bado, nes pastaraisiais metais buvo baisiame skurde, be jokių išteklių ir uždarbio. Niekomet nebuvo jis rimtu idėjiniu endeku, bet buvo toli ir nuo lietuvių tautinių pozicijų. Pats laikėsi maždaug vidury, profesionaliai parduodamas savo darbą

203. „Nowiny Litewskie“, šiuo titulu laikraštis Vilniuje ėjo 1905–1910, 1912 ir 1915 metais. Atnaujintas 1921 V 24 d. Redaktorius Vaclavas Kozlovskis.

204. Jurgis Daujotas (Jerzy Dowiat) (?–1924), dvarininkas, lietuvių tautinio sąjūdžio dalyvis. Dalyvavo Tarybos darbuose ir su jos delegacija važinėjo į Paryžių.

205. Kazimieras Lukomskis (Łukomski) – advokatas Šiauliuose, Kauno žemdirbių draugijos Šiaulių skyriaus pirmininkas.

206. Napoleonas Rauba (1860–1929) rašytojas, publicistas.

207. „Kurier Litewski“, informacinis politinis dienraštis, leistas Vilniuje su pertraukomis 1905–1915 metais.

tam, kas jį galėjo apmokėti. Dabar atsidūrė lietuvių stovykloje. Toli man pagaliau iki noro kalbėti apie jį blogai. Jis nėra ir nebuvo krajovcas, pagaliau jau ir per senas tam reikalui. Visuomet vargo vargą, nes gėrė ir nemokėjo išlaikyti skatiko, o profesiniame žurnalisto darbe ieškojo tikrai kasdienės duonos.

Štai dabar „Nowiny Litewskie“ vardu su redakciniu siūlymu atėjo pas mane Lukomskis ir Daujotas. Lukomskio iki tol asmeniškai nepažinojau, bet žinau, kad tai Šiaulių advokatas, žmogus tvarkingas ir doras, demokratas, kilmės, regis, dvarininkas ir šlėkta, taigi kultūriniu požiūriu (ką pas mus Lietuvoje nebūtinai reikia tapatinti su tautybės samprata) – lenkiškos. Tačiau visuomet, kiek žinau, laikė save lietuviu ir tokiu buvo laikomas. Tai, matyt, tokio tipo žmogus kaip ir Bielskis²⁰⁸ iš Šiaulių arba Narutavičius²⁰⁹ iš Telšių: pagal kilmę lenkas arba iš lenkiškos šeimos, tačiau kuris gyvendamas ir dirbdamas etninėje Lietuvoje, dėl taip pat demokratinės krypties įsitikinimų, užmezgė tokius glaudžius ryšius su vietine lietuvių visuomene, kad ir pats save lietuviu apibrėždavo, nes juo jau faktiškai ir tapo. Tokių žmonių etninėje Lietuvoje ir Žemaitijoje – labai daug ir jų vis daugiau. Aš ir pats veikiausiai visiškai tokiu tapčiau, jei gyvenčiau ir būčiau veikęs ne Vilniuje, o etninėje Lietuvos teritorijoje. Šiaip ar taip tai yra kultūrinis-psichinis tipas, skirtingas nuo Kauno dvarininkų, siekiančių santarvės su tautine Lietuva, bet dar save tautine prasme laikančiais lenkais, kitaip sakant nuo tų, kuriems priskirta tam tikrų sluoksnių „Nowiny Litewskie“ leidybą. Lukomskio tipo žmonės – tai jau lietuviai. Jurgis Daujotas atstovauja kitai atmainai. Tai elementas socialiniu požiūriu labai konservatyvus, lietuviškas pagal valstybinę idėją, tautiškai „tuteišas“, lietuvis, kokie seniau buvo LDK didikai. Daujotą pažįstu gan seniai. Buvo jis „pravoviedas“ (Peterburgo imperatoriškosios mokyklos auklėtinis), kaip ir aš, tik kad mokyklą už mane anksčiau baigė. Toliau ėmė save skelbti lietuviu ta prasme, kokią anksčiau nupasakojau. Proto tai užsispyrusio, kietas, gabumų saikingų, bet nekvailas, išsilavinęs ir gan europietišškai kultūringas. Laikraštis, kaip įsitikinau iš tų dviejų žmonių, yra iš tiesų „tuteišiškai“ lietuviškas, valstybiškai, be abejo, lietuviškas. Ta būtent lietuviška valstybinė idėja sukinko tokiame visuomeniškame laikraštyje taip įvairius elementus ir aspiracijas, kaip Lukomskis ir Daujotas. Nors pati idėja yra man šiandien artima (gal turiu tik kažkokių abejonių dėl Lietuvos lenkiškų-baltarusiškų plotų),

208. Vaclovas Bielskis (1870–1938), inžinierius, visuomeninis politinis veikėjas Šiauliuose, publicistas, jaunystėje Lietuvoje organizavo slaptus marksistinius būrelius, 1919 m. žemdirbystės komisaras Lietuvos sovietų valdžioje.

209. Stanislovas Narutavičius (1862–1932, advokatas, politinis ir visuomenės veikėjas Lietuvoje, Gabrielio Narutovičiaus – LKR prezidento brolis; 1917–1918 Lietuvos Tarybos (Tarybos) narys, vienintelis lenkas tarp Lietuvos Nepriklausomybės Akto signatarų 1918 II 16.

negalėčiau tame laikrašty užimti redaktoriaus posto tiek dėl mano visuomeninių įsitikinimų ir aspiracijų, kurie dėl Lietuvos valstybingumo idėjos yra antraeiliai, tai vis tik esu tikras – jau artimiausiu laiku (kalbu apie visuomeninius klausimus) taps jie svarbiausiu visų kitų Lietuvos postulatų veiksmu, neatskiriant valstybinio, kaip tiems bendriems politiniams atžvilgiams, dėl kurių dar nesiryžtu pasilikti krašte, kaip ir dėl laikraščio aiškiai lojalaus, legalistinio požiūrio į dabartinę Tarybą. Tiesa, Daujotas burnoja prieš Tarybą, prikišdamas jai demagogiją, o Lukomskis norėtų stoti į opoziciją Tarybai, bet legalią opoziciją, besiremiančią Tarybos šaukiama Konferencija, bet vis tik atmeta jie Tarybos atžvilgiu stačiai revoliucinę poziciją – valstybės sąmokslą, kuriam aš pritariu.

1918 metų gruodžio 2d.

Pirmadienis

Dar grįžtu prie vakarykštės dienos. Daujotui ir Lukomskiui daviau jų siūlymui neigiamą atsakymą, motyvuodamas tais bendrais atžvilgiais, dėl kurių dar nesiryžtu pasilikti Vilniuje. Bet mes plačiai išsikalbėjom ir šiek tiek šnektelėjome apie santykius ir Lietuvos valstybingumo prielaidas. Daujotas dėl Lietuvos nedalumo samprotauja taip: ima jis penkias vaivadijas senosios D. L. Kunigaikštystės: Vilniaus, Trakų, Naugarduko, Brastos ir Žemaitijos Kunigaikštystę (seniūniją). Apie rusų plotų visumą D. L. Kunigaikštystėje visiškai nekalba. Minsko, Polocko, Vitebsko, Mogiliovo ir t. t. žemes iš nedalomumo išskiria, kaip atskiras visuomenine sutartimi, kultūros elementais ir pan. Pagaliau apie tų žemių visumos ryšius su Lietuva šiandien jau niekas į atlapus nekimba, gal nebent tik vienus baltarusiškus tautininkus išskyrus, kurie yra labai silpni, bent tuokart, regis, savo žaidimą Minske per Baltarusių Tarybą²¹⁰ politiškai pralaimėjo. Taigi ima jis tą labiau kompaktišką Lietuvą (Tikrąją Lietuvą ir lietuvišką Rusiją), kraštą, kurį šiandien konkrečiai į Lietuvos valstybės klausimą visi ima maždaug tokiose ribose. Lietuvos lenkai nori tą kraštą perskelti į lietuvišką dalį (be Vilniaus), dėl kurios visiškai yra vieningi ir linkę paremti Lietuvos tautinį valstybingumą, ir į lenkišką dalį (su Vilniumi), kurią nori į Lenkiją įtraukti. Vėlgį lietuviai nori iš viso šio krašto sukurti tautinę valstybę, sutikdami at-

210. Baltarusių taryba, sudaryta per 1918 metus pagal Visos Baltarusijos I suvažiavimo Vykdomąjį komitetą. Pirmininkas buvo Juzefas Varonka. Kovo 9 d. Komitetas persivadino Baltarusijos Liaudies Respublikos Taryba ir suteikė sau laikinos įstatymų leidžiamosios vyriausybės kompetencijas. Kovo 18 d. į BLR Tarybą prisijungė Vilniaus baltarusių taryba su broliais Ivanu ir Antoniu Luckievičiais bei Vaclavu Lastauskiu priešaky. Išplėsta visų žemių ir aplinkų atstovais BLR Taryba 1918 m. kovo 25 d. paskelbė Baltarusijos nepriklausomybę. Turėjo ji apimti Mogiliovo, Minsko, Vitebsko, Gardino (su Balstoge), baltarusiškas Vilnijos dalis, Smolensko ir Černigovo kraštus. Palenkė pagal Bresto sutartį buvo perduota Ukrainai.

skirti Lenkijos naudai tikrai Balstogės apygardą ir nebent visą kairį Nemuno krantą buv. Gardino gubernijoje. Taigi, kaip teigia Daujotas, nė viena iš šio krašto dalis nėra grynai lenkiška. Liaudiškasis, etninis šio krašto kamienas yra lietuviškas ir baltarusiškas. Tuo tarpu katalikiškumas ir lenkiškumas (lenkų kultūrinė įtaka, lenkų kalba) yra tas cementas, tie klėjai, kurie riša ir jungia į visumą. Tokia, Daujoto manymu, yra tautinė kultūrinė šio krašto struktūra, toks čia vaidmuo lenkų, kurie dabar keldami dalumo ir dalies prijungimo prie Lenkijos postulatą, atiduodami likusią dalį lietuvių išimtinumui, daro politinę klaidą ir stoja prieš savo istorinį vaidmenį. Tokia yra Daujoto koncepcija, koncepcija, persunkta senosios „tuteišystės“ elemento. Yra ji simpatiška ir labai sava, labai artima penkių senų krašto sampratų, bet ar šiandien gyvybinga didelių pokyčių akistatoje, kurie įvyko šalies gyventojų psichikoje per pastarąją kartą veikiant demokratizacijai ir įtautinimui? Neabejotina, kad taip formavosi santykiai krašte dar prieš vieną kartą. Betgi šiandien valstybinės koncepcijos reiškiasi tautinėmis spalvomis. Iš čia Tarybos koncepcija kaip Lenkų komiteto koncepcija. Kitaip reikalai atrodo tarptautinio visuomeninio proletariato koncepcijų plotmėje, kaip lygiai kitaip sampratoje senų dvarininkų „tuteišystės“ mamutų, kuriems priklauso Daujotas. Bet įprasta, kad demokratinėje buržuazijoje valstybinės koncepcijos susilieja su tautinėmis. Buržuazinės demokratijos nori kurti bene tik tautines valstybes ir apie kitokias girdėti nenori. Gal buržuazinės demokratijos kairėje, tiek lenkuose, tiek ir lietuviuose, dar kažkiek švysčioja krašto idėjos bendratautinio sugyvenimo idėja, kaip jos formulavosi po krajovciškumo vėliavomis 1905 m., siekdamos sukurti aukso tiltą nuo patriarchalinės „tuteišystės“ iki sąmoningo įsitautinimo, tai vis tik jau ten jos skęsta, evoliucionuodamos arba buržuazinio nacionalizmo kryptimi (pas lenkus taip pav. V. Abramovičiaus grupė), arba proletarinio internacionalizmo (toks Zaštovtas ir pan.). Daujotai lieka vieniši. Ir nors tarp lietuviškos Tarybos ir Lenkų komiteto tveria neapykanta ir žūtbūtinė kova, jie vieni kitiems lieka gal artimesni, negu Daujotas Tarybai. Šiandien jau tiesą sakant tarp Tarybos programinės pozicijos ir Lenkų komiteto, iš tų pačių prielaidų plaukianti idėjinė tapatybė, nesutarimai ir kova redukuojasi tikrai į Vilnių su apylinkėmis, Lydos, Rodūnės apskritį ir dešinį Nemuno krantą prie Gardino, imtinai su tuo miestu. Ir jeigu ne ginčai dėl pačio miesto, kuris to nesutarimo yra sunkiausias mazgas, tai gal susivienijimas nebūtų nei toks sunkus, nei toks tolimas. „Krajovcai“ ir „tuteišiai“ lietuviams labai reikalingi tik Vilniui išlošti, bet iš esmės Tarybos lietuviai net negalvoja perskiepyti į valstybinę Lietuvą „tuteišystės“ elementų. Lietuva, kurios geidžia, turi būti tautinė, ir taškas. Toksai Daujotas yra pasirengęs iš esmės programiškai remti Tarybą kaip veiksnį, besipriešinantį krašto padalijimui, bet iš esmės jis visai nepriima Tarybos tautinės, vidaus politikos. Norėtų jis, kad nepa-

dalytoje Lietuvoje valdžią paimtų lenkų kultūros dvarininkai, būtent tie, kuriuos vadina krašto klėjais ir tokiais klėjais laiko, bet dvarininkai ne endekiško-lenkiško, tik „tuteišiško“, visų pirma katalikiško ir konservatyvaus veido.

Pasikalbėjus su Daujotu ir Lukomskiui išsileidom su jais į demokratų partijos mitingą cirke. Mitinge buvo gan gerų kalbėtojų. Politinė Adolfo prakalba buvo labai protinga ir graži. Patiko Lukomskiui ir Daujotui. Vėliau kalbėjo Narkievičius²¹¹ (demokratų socialinė-darbininkiškoji programa) ir Chominskis Liudvikas²¹² (agrarinė programa). Žinoma, tie socialinės programos elementai yra labai demokratiniai ir radikalūs, kaip ir tinka revoliucijos metui, kada kiekviena stovykla, siekdama populiarumo masėse, ištraukia iš 1905 m. programų archyvo visus žinomus radikalius šūkius ir priima juos net iki tų ribų, kurios yra visuomeninės konkrečios partijos struktūrai priimtinos. Per daugelį reakcijos metų tie šūkiai snūduriavo, šiandien juos visi prisiminė, akcentuodami daug ryškiau, negu 1905 m. Vilniuje mitingai dabar kasdienybė. Šiandien vyko endekų mitingai: Tautinio susivienijimo endekų liaudininkų ir endekų-inteligentų. Penktadienį buvau LirBSD²¹³ socialistų mitingė (kalbėjo E. Sokolovskis, Zaštovtas, Kulikovskis²¹⁴ ir Žydas Nochimsonas²¹⁵, kur dvelkė bolševizmu, tiesa, tarnybiškai tos partijos lyderių neišsakytu, greičiau ne iki galo išsakytu, nes dar svyruojama, bet per masę perlicituojamų lyderių aiškiai jaučiamamu. Apie mano viešuosius pasisakymus Vilniuje kitą kartą.

1918 metų gruodžio 3 d.

Antradienis

Rengiausi šiandien išvykti. Bet kadangi vakar uždelsė išduoti leidimą, tai kelionę atidėjau rytdienai. Išvažiuosiu švintant. Leidimą kelionei į Lapus gavau. Pavyko viskas lengvai.

Panika tarp rytinių apskričių dvarininkų plinta. Kasdien į Vilnių plaukia minios dvarininkų su šeimomis, su gausiais nešuliais, kartais net su visu gyvu inventoriumi, varomu iš dvarų. Traukiniai iš Rytų perpildyti. Keliais traukia gurguolės su inventoriumi. Agrarinė sumaištis kaimuose plečiasi visose tose apskrityse, kur

211. Adolfas Narkievičius.

212. Liudvikas Chominskis (1890–1958), publicistas, visuomeninis politinis veikėjas, 1919 m. Vilniaus krašte įkūrė Lenkų liaudininkų sąjungą „Odrodzenie“ (Atgimimą), 1921–1922 leidėjas ir vyriausiasis redaktorius laikraščio „Gazeta Krajowa“, 1922–1926 m. – seimo deputatas.

213. LirBSD – Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratija.

214. Janas Kulikovskis, Lenkijos Karalystės ir Lietuvos socialdemokratų partijos narys, Darbininkų delegatų Vilniaus tarybos prezidiumo sekretorius.

215. Nachimsonas.

tik vokiečiai rengiasi pasitraukti. Valstiečių masės užpuola dvarus ir daugiausia naikina juos ir degina iki pamatų. Pasitaiko ir smurto su žmonėmis atvejų, bet dažniausiai dvarininkai iš anksto jau bėga, nelaukdami pogromų. Tai savaiminis judėjimas, einantis iš valstiečių masių, kurios įsitikino, esą, veiksmingiausia ji priemonė, kad žemvaldžiai į dvarus negrįžtų, reikia juos radikaliai sunaikinti. Tas sąjūdis plečiasi tose apskrityse, kurios buvę už senos vokiečių okupacijos linijos ir jau išgyveno rusų revoliuciją ir bolševizmą prieš vokiečių invaziją šių metų pavasarį. Valstiečiai atsimena, kad su vokiečių invazija į dvarus paskui vokiečių ginkluotąją jėgą grįžo ponai (o Bobruiske – paskui lenkų) ir tramdė kaimiečius, atiminėjo iš dvarų prisiplėštą turtą, o kur ne kur reikalavo jiems dar represijų ir baudžiamųjų ekspedicijų. Todėl populiaru tarp valstiečių galvosena, kad vokiečius partraukė ponai, o kadangi vokiečiai savaime savo rekvizicijomis jiems įkyrėjo, todėl visą pyktį ir neapykantą vokiečiams lieja dabar ant ponų. Valstiečiai jaučiasi, kad ponai ieškos progų grįžti į dvarus ir stengsis partraukti bet kokią svetimą jėgą tvarkai ir pačių nuosavybei susigrąžinti bei atstatyti savo ūkinį ir visuomeninį viešpatavimą. Norėdami tą grįžimą sutrukdyti iš dvarų daro *tabula rasa*. Jei būtų tikri savo pergalės ir dvarų atėmimo, pasilikę tai, kas juose yra, savo panaudai. Tačiau nesant nieko tikro – naikina, kad nebūtų čia ko daugiau grįžti, o jeigu sugrįš, kad nieko nerastų. Net nesidalija grobiu, dažniausiai neplėšia, o tik degina kluonus ir derlių, naikina, kad po to ponai neturėtų ko iš jų atimti. Tai laukiniška, tačiau ne visai chaotiška. Tame sisteminiame naikinime yra tam tikros užsispyrėliškos valstiečių minties išnaikinti dvarus. Senosios vokiečių okupacijos teritorijoje iki šiol nebuvo girdėti apie tokias išdaigas. Solidūs ūkininkai, labiau pasiturintys valstiečiai net tokį judėjimą – jo kraštutines formas – smerkia, nes geisdami dvarų plotų skirstymo visgi bijo, kad sąjūdžio banga neatsitrenktų ir į juos, kai prie iššokių vairo prisigaus kaimo ir miesto kraštutinio skurdo driskiųjų minios, neturinčios ką prarasti. Paskui besitraukiančią Rytuose likviduojamą vokiečių okupaciją plūsta bolševikai – darbininkų-valstiečių valdžia, bolševikų kariuomenė ir bolševikų liaudies komisarai. Jau Pskovas ir Žežica (Rėzakne), Borisovas ir Bobruiskas bolševikų rankose. Artimiausiu laiku vokiečiai apleis Dineburgą (Daugpilį) ir Minską, kurie ir vėl atiteks bolševikams. Visa Baltarusija, tarsi pri-nokęs vaisius, atitrūkdamas nuo vokiečių okupacijos, krenta į bolševizmo iščias. Baltarusių taryba ir baltarusių tautinio valstybingumo idėja bankrutavo. Šalis ir liaudis nenuėjo paskui ją. Kaimuose, ten, kur įžengia bolševikai, šiaip ar taip įneša tam tikros tvarkos elementą: kažkiek tramdo sunaikinimo chaosą ir bent jau duoda fizinei gyvybei saugumo bei apdraudžia viešuosius materialinius išteklius. Girdisi, kad dabar bolševikai turi visai ne prasčiausią armiją, drausmingą ir gerai

aprupintą, kuri koviniu ir moraliniu atžvilgiu teigiamai skiriasi nuo pirmųjų revoliucionizuotų demoralizuotos caro armijos bandų ir nuo vadinamos Raudonosios gvardijos. Kiek pasiekia žinios iš pusiau tarnybinių bolševikų emisarų, kurie gan dažnai ir gausiai pastaruoju metu lanko Vilnių, atvykdami formaliai *incognito*, bet legaliu keliu – bolševikai neketina slinkti už senosios vokiečių okupacijos linijos (Dineburgo-Smurgainių-Molodečno-Baranovičių linijos) ir ten sustos. Jie mat pripažįsta, kad kraštas už tos linijos į vakarus (Lietuva) turi skirtingą socialinių problemų struktūrą, į tai atsižvelgia; galbūt už tos linijos į Vakarus išleis tiktai grįžtančius, dažniausiai subolševikintus išeivius ir bolševikiškus – tautinius karių dalinius, toms šalims priklausančius. Turi jie gi nacionalinius pulkus ne tik latvių, bet, matyt, lietuvių, baltrusių ir, kiek žinoma, lenkų, visai, ko gero, neblogus. Tiems leis grįžti į savo šalis – gimtojo bolševizmo avangardui. Bolševikai suvokia tai, kad šalyje į vakarus nuo senosios karinės fronto linijos persveriantį vaidmenį šiandien vaidina tautiniai klausimai ir ginčai, bet šituo klausimu mano, kad nė vienas tautinis veiksnys Lietuvoje nepajėgs laimėti ir sukurti jėgos, kad tautinės kovos veikiai persiformuos į visuomeninius-politinius konfliktus ir kad pagaliau liaudies komunistinis (bolševikų) sąjūdis savaime tose visuomenėse išsiplės ir įsiviešpataus. Ir rodosi, jeigu tiktai kažkoks išorinis veiksnys (pvz., koalicijos invazija ir okupacija) neperbrauks savaiminės visuomeninės raidos tose šalyse, tai iš tikrųjų taip ir bus, kaip mano bolševikai.

1918 metų gruodžio 4 d.

Trečiadienis

Atsisveikinau su Vilniumi. Grįžtu į Lomžą, vėl kaip į tremtį. Grįžtu mylintis Lietuvos sūnus pilkai tarnybai į... Lenkiją. Vakar paskutinį atsisveikinimo vakarą praleidau su seserimis, Kotunia Pruszanovska ir Marinia. Ačiū Dievui, kad bent su mylimomis sesutėmis susitikau. Po tiekos išsiskyrimo metų labai pasiilgau jų. Nors mūsų požiūriai skiriasi, skiriasi ne tiek idealai, kiek jų įgyvendinimo keliai pagal visuomeninės raidos metodus, tai iš esmės pats idealo branduolys yra juk sąžiningų ir švarių žmonių kad ir skirtinguose visuomeninio mąstymo ašigaliuose tapatus (socialistas ir katalikas, komunistas-bolševikas švarus ir visuomeninis atžagareivis, jei tiktai yra idėjos žmogus, ar iš esmės ne tų pačių idealų visuomeninio teisingumo tikslų ir visuomeninės kūrybos ieško!) – tai juk brolystės sąjunga, kuri mūsų brolius jungia, yra artimesni širdžiai, negu įsitikinimų skirtumai, kurie mus skiria. O pagaliau tiktai su Kotunia Prušanovska esame iš tiesų savo pažiūromis tolimi. Jei kalbėsime apie Marinią ir Elvyrą, tai pažvelgę į tų pažiūrų esmę, pamatysime, kad

ne taip jau baisiai jos nuo manųjų ir skiriasi. Turime kraujo ir dvasios giminystę. Kotunia vieši Vilniuje su visa šeima; pabėgo jie čia nuo agrarinio gaisro prieš įžengiant bolševikams iš Minsko srities. Jiems pobūvis Vilniuje yra bastynės. Elvyra atvažiavo užvakar su vaikais; nenorėjo bėgti iš Mamilų, kur jos vyras Stefanas pasiliko, eidamas Volodkovičių²¹⁶, Kazio įpėdinių (Kazys Volodkovičius lapkričio 1 d. buvo nužudytas Mamiluose kažkokio ant jo pykstančio valstiečio šūviu per langą) dvaro valdytojo pareigas; Elvyra atvažiavo tikrai todėl, kad yra nėščia ir nori gimdyti tinkamomis sąlygomis.

Taigi vakarykštį vakarą praleidau su seserimis, atsisveikinau su jomis ir pusiaunaktį išėjau į geležinkelio stotį. Visai neguliau, nes nors traukinys išeina 6 val. ryto, geležinkelio stotyje tokia spūstis prie bilietų kasų, prie durų į platformą ir sėdant į traukinį tokia spūstis ir tokios uodegos, kad visuomet reikia kelias valandas anksčiau būti pasirengusiam. Stotis iš tikrųjų buvo perpildyta. Minios vokiečių kareivių, demobilizuotų, dažnai girtų, nesuskaičiuojami būriai rusų belaisvių, įvairiausio plauko išeiviai, vis skubantys įvairiomis kryptimis – Babelio bokštas. Važiuoja su manimi į Lomžą toks Vladislavas Kšesinskis (Krzesiński), pažįstamas ir tolimas Ezechelio Prušanovskio giminaitis (pusbrolis garsios Matildos Kšesinskos, kitados primadonos ir caro Nikolajaus II jaunystės metų meilužės). Tai mokslų nebaigęs inžinierius; bėga nuo bolševikų ieškoti laimės ir vietos Lenkijoje. Bando į Lomžą, nes aš ten važiuoju, ir nieko kito Lenkijoje be manęs nepažįsta. Pagaliau gavome bilietus, prasistūmėme su daiktais į platformą, į IV klasės vagoną į Balstogę. Traukiny nemenka spūstis, nors mažesnė, negu iš Balstogės į Vilnių. Važiuoja Balstogės žydai, važiuoja kažkokie išeiviai, grįžtantys iš tolimiausių Rusijos pakraščių, nuo Uralo, iš Sibiro, važiuoja legionistai ir jaunimas į Lenkiją, į kariuomenę. Gardine į mūsų vagoną įsiveržia minia belaisvių, grįžtančių iš Vokietijos į Lenkiją. Nuo ten važiuojame kaip silkės statinėje. Chaotiška klajonė tų vargšų belaisvių – tai mūsų dienų odisėja. Plaukia jie įvairiausiais keliais; kartais jų maršrutai ištis fantastiški. Štai kiti iš Vokietijos arba Elzaco į Lenkiją važiuoja per Vengriją, Rumuniją ar Bukoviną, Ukrainą į Vilnių, iš ten į Balstogę. Kiti iš prūsų Silezijos keliauja į Lenkiją per Kauną. Po pietų pasiekiamo Balstogę. Ten randame prekinį traukinį, kuris paveža keleivius 12 varstų Lapų link. Ten aptinkame krūvą vežimų. Vežimai jau atpigo, nes konkurencija išaugo. Už 40 markių privažiuojame kinkiniu iki Ukovo prie geležinkelio tilto per Narevą. Imame rankinį nešiką, per einame tiltą ir beregint esame Lapuose. Bet traukinys iš Lapų išeina tik rytoj. Taigi naktį turime praleisti Lapuose.

216. Volodkovičiai, M. Riomerio sesers Elvyros Miečkovskos vyro šeima.

Dar žodelis apie Vilnių. Kol ten buvau, mane pakvietė tikėtai į dvi viešas paskaitas, veikiau ataskaitas apie padėtį Varšuvoje (Lenkijoje). Kartą Banko klube²¹⁷ – inteligentijai (paskaita mokama, bet pinigai ne man, tiktai kažkuriai socialistinei partijai). Kitą kartą, praėjusio sekmadienio vakarą Vronios (Woronia) gatvėje (senoji Chersono gatvė, b. Palenkės klubo rūmai) Darbininkų klube²¹⁸. Tai buvo paskaita darbininkiškai publikai. Tame klube yra besikalančio bolševizmo židiny. Pats žodis „proletariato diktatūra“ sukelia čia plojimų audrą ir entuziastingus šūksnius.

1918 metų gruodžio 5 d.

Ketvirtadienis

Po ištisos nemigo nakties Lapuose savo nelaimei sužinojome, kad rytą į Lomžą traukinio nėra ir kad tas traukinys išeis tik 3½ val. po pietų. Pagaliau sulaukėme tos valandos ir išvažiavome. Apie 7 val. atvykome į Sniadovą (Śniadowo). Ten paaiškėjo, kad traukinio į Lomžą reikia laukti kelias valandas. Sniadove nėra, galima sakyti, jokios stoties, jokios tvarkingos laukimo salės, vien tik pašiūrės tipo – tamsi ir šalta, bet jau bent po stogu galima pabūti. Visgi toje pašiūrėje atsirado krosnis ir kažkokių senų lentų, kurias patys keleiviai sušipino į gabalus ir jais krosnį prikūreno. Pavargę išsėdėjome Sniadove iki vėlyvos nakties. Ir tik po 2 valandos atsivilkė traukinys, kuris mus paėmė į Lomžą. Lomžoje nuvykau nakvynės į Lenkų viešbutį.

Taip būtent baigėsi mano išsapnuota, bet liūdnai pasibaigusios kelionės į Vilnių epopėja. Liūdna, sakau, nes juk apie kitokius tos kelionės įspūdžius svajojau. Norėjau pasilikti, o štai ašisprendžiau sugrįžti į Lomžą. Tai, ką aptikau Vilniuje, neteikė man paskatų pasilikti ir dirbti krašte. Stokojama Vilniuje stiprių ašisprendimo židinių, stokojama gal ne tiek gairių, kiek atskirų autorių, vadovų ir tų gairių vykdytojų tikėjimo, kad tos linijos yra stiprios ir veiksmingos, stokojama galių ir didybės. Jeigu tik kur nors yra galių, tai ten, kur užgimsta bolševizmas. Sakyta man Vilniuje, kad jeigu galių ir didybės trūksta, tai reikia justi pareigą ten likti ir jas stiprinti. Negėbėsiu to atlikti lūžio išvakarėse, lūžio, kuris ten sunkiu debesiu, nešdamas audrą, artėja. Labiausiai mylimas yra Vilniuje, artimiausias man – Anos²¹⁹ kapas. Bet tai jau tiktai kapas. Girdi, Aninka, ar Tu gali girdėti ir jausti, ką aš, Tavo Michasius, sakau: Kapas! Taip, kapu esi Tu, o juk Tu esi mano širdyje ir mintyse. Juk su Tavim kape ir aš. Tai tiesa. Tai ta giliausia mano gyvenimo tiesa, tiesa-paslaptis, kuri man yra akinanti vizija.

217. Banko klubas.

218. Darbininkų klubas.

219. Ana Volberg, M.Römerio draugė, mirusi 1915 m.

1918 metų gruodžio 6 d.

Penktadienis

Atsikėliau vėlai, apie 11 val., po kelionės dar neatmiegojęs. Prieš 1 val. nuėjau į apygardos teismą prisistatyti pirmininkui Filochovskiui. Ėjau, jausdamas kaltę, nes neperspėjau pirmininko apie mano ketinimą išvykti į Vilnių ir neturėjau formalių atostogų. Tik iš Varšuvos pirmininkui pranešiau laišku, kad važiuoju į Vilnių, ir prašiau atostogų (bet jau *post factum*). Todėl turėjau sau priekaištų, ir gėda buvo susitikti su pirmininku, nes jaučiau nusikaltęs tarnybiškai. Bet rodosi, kad tai tik aš sau taip priekaištavau, nes visi kiti, kaip pasirodė, laikė mano išvyką į Vilnių kaip kažką labai natūralaus ir anaipol nebuvo pasipiktinę. Matyt, dėl karinių reminiscencijų esu dar tiek dirgus dėl tarnybinio tikslumo. Civiliniuose santykiuose tarnybiškumas yra daug laisvesnis, o Lomžos teisme klesti, regis – ypatingai anarchija

Pirmininką sutikau pakeliui į teismą. Nekėlė man jokių priekaištų. Priešingai – buvo tik patenkintas, kad grįžau, nes jau, regis, ėmė abejoti, ar norėsiu grįžti. Teisme darbų aibės, o teisėjų ne taip daug (dar to betrūko – Tramplėris keletą savaičių sirgo ir iki dabar reguliariam darbui negrįžo).

Veikiausiai keletą dienų turėsiu laisvų. Tik antradieniui pirmininkas kviečia mane į posėdį. Taigi turėsiu laiko pasidairyti buto.

Dar nežinau, kaip susinormins mano darbas Apygardos teisme. Iki dabar niekas nesuderinta dėl pareigų pasiskirstymo. Norėčiau turėti man paskirtą kokių skyrių ar sekciją ir tik man priklausančią. Deja, nežinia, ar taip bus. Iš viso mūsų apygardos teisme viskas, regis, labai chaotiška. Šiaip ar taip – būsiu civiliniame skyriuje. Bet tasai skyrius turi jau teisėjus Miečkovskį ir Tramplėrį, kurių pirmasis turi I instancijos bylas, antras – apeliacines bylas. Ko gero, kaip man sakęs Tramplėris, pirmininkas ketina (gal tik laikinai) skirti mane kiekvieną savaitę pasėdėti vienoje I instancijos civilinėje sesijoje ir vienoje – civilinėje apeliacinėje, tik tiek, kad man priklausytų atitinkamų sesijų bylų nuosprendžių motyvavimai. Greičiau man paskirtų, pavyzdžiui, kokias apskritis, kurių bylos būtų jau visiškai atiduotos savarankiškai mano žinion.

Vilniuje prieš man išvažiuojant vietos spaudoje pasirodė pranešimas apie rekonstrukciją Moračevskio²²⁰ kabineto, į kurį atseit turėję įeiti Seyda²²¹ (užsienio reikalų portfelis), Englichas²²² (iždo) ir Korfanty (be portfelio). Tai rodytų didžiulę endekų

220. Lenkijos vyriausybė su J. Moračevskiu – premjeru 1918 XI–1919 I.

221. Marianas Seyda (1879–1967), teisininkas, politikas.

222. Juzefas Englichas (1874–1924) ūkio veikėjas, 1918 X–XI ir 1919 I–V finansų ministras.

sėkmę, ypač dėl užsienio reikalų portfelio, dėl kurio didžiausią virė kova. Vilniaus endekai jau triumfavo, o endekiškas „Dziennik Wileński“ atspausdino pranešimą riebiom raidėm priekinėje vietoje. Atvykęs į Lenkiją įsitikinau, kad tai paprasta antis: apie kabineto rekonstrukciją nėra kalbų.

1918 m. gruodžio 7 d.

Šeštadienis

Turėjau iki antradienio būti laisvas ir maniau, kad tą laiką galėsiu atsidėjęs ieškoti buto. Bet buvo kitaip, nes štai pirmininkas Filochovskis pasiūkė mane šiandien rytą ir pasiuntė vizituoti Taikos teismo Lomžicoje (Łomżyca). Lomžica – tai gyvenvietė prie Lomžos, savotiškas priemiestis, esantis prie plento į Ostrolenką, nutolęs apie 1½ – 2 kilometrus nuo Lomžos. Nuvykau ten su jaunu Apygardos teismo sąskaitininku Budnu, kurį man tam veiksmui paskyrė pirmininkas.

Taikos teismo Lomžicoje kasų knygų, aktų ir biuro revizija užėmė man laiko iki 3 valandos po pietų. Taikos teismas Lomžicoje – tai skurdo ir nevalyvumo vaizdas. Teisėjas Žentkovskis (Rzętkowski) – žmogus senas, paliestas tabeso²²³ ir ryškiai progresyvaus paralyžiaus. Net ir liežuvis jam jau painiojasi, kaip paralitikams, ir ką čia reikalauti teisėjo kvalifikacijų teisiniu samprotavimu, mąstymo tikslumo ir laikymosi proceso principų ir taisyklių. Toks teismas – tai tikras skandalas. O juk to teismo barui, kuriame teisia tabetikas su keliais valstiečiais tarėjais, priklauso keli valsčiai ir toks miestelis, kaip Novogrudas (Nowogród) prie Pisos žiočių į Narevą. Iš viso tai, regis, kažkoks luošų teismas: teisėjas – tabetikas ir progresyvus paralitikas, sekretorius – be nosies. Pirmadienį turiu vizituoti Taikos teismą Piontnicoje (Piątnica), kitame Lomžos priemiestyje, už Narevo. Lomžica ir Piontnica – tai du blogiausiai veikiantys teismai Lomžos apygardoje.

1918 metų gruodžio 8 d.

Sekmadienis

Susitikau šiandien su Kolno teismo sekretoriumi Plonskiu, kuris paprastai sekmadieniams ir šventėms atvyksta į Lomžą, nes čia gyvena jo šeima. Pasikvietė mane pietų į savo namus. Iš jo sužinojau naujienų iš Kolno. Stachelskis toliau ten yra liaudies komisaras (taip šiuo metu skamba Lenkijoje naujos vyriausybės skirtas apskrities viršininko titulas), Litvinskis taip pat iki šiandien dirba aprūpinimo ko-

223. Tabes – nervinės sistemos vėlyvojo sifilio rūšis.

misaru. Tačiau abu nesvajoja nieko kito, kaip tik atsisakyti tų sunkių apskrities aukštų rangų, nes dabar eiti administracines pareigas, tomis išderintomis sąlygomis, kokios yra, iš tikrųjų našta. Stachelskis liaudies komisaro poste turi daug vargo. Visų pirma susidūrė su dideliais priešais tam tikroje LkKO (POW) atšakoje. Buvo šitaip. Pirmomis dienomis po perversmo peoviai, einantys viešojo saugumo ginkluotą sargybą kaimuose, neretai piktnaudžiaudavo. Jaunas elementas, neįspraustas į tikslus kariškus rėmus, iš prigimties laisvavališkas. Nekalbant apie chaotiškus šaudymus, kurie LkKO postuose nuolat vykdavo dėl sporto, erzindami ir nervindami gyventojus, taikėsi, kad peoviai ir savavališkai „rekvizuodavo“, kada imdavo žąsis ir pan. valstiečių gamybos prekes. Tai buvo atsitiktiniai atvejai, kurių sunku tokiaime chaose išvengti, nes visur atsiranda nepaklusnaus elemento, bet tai pasitarnavo įvairiems skundams. Tuomet Stachelskis su Litvinskiu kreipėsi į karinius valdininkus Lomžoje, kad paimtų peoviakus, keliančius sąmyšį, ir greičiau įtrauktų juos į kariuomenę. Dėl šito sutraukta peoviakus į Lomžą, čia juos apsupo kareiviai ir nuvedė į kareivines įtraukti juos į rekrūtus. Dalis jų visgi pabėgo ir grįžo į namus, o dabar, turėdami ginklus, grasina Stachelskiui. Kartą jau net kažkoks šūvis, nežinia iš kieno rankų, buvo paleistas ties Stachelskiu ir kulka prašvilpė pro patį; toji kulka perskrodė mano seserėno Stepulio kepurę, kai šis tuo kartu kalbėjosi su Stachelskiu. Kolne manoma, kad tas šūvis buvo skirtas Stachelskiui ir kad turėjęs jį bent pagąsdinti ir pagrasinti, jeigu ne tiesiogiai pasikėsinti. Bet tas dalykas su peoviais nėra pats didžiausias Stachelskio komisariškas rūpestis. Blogiau tai, kad visa administracinė tvarka apskrityje, kaip ir visur kitur, yra dezorganizuota ir išklydusi; smarkiai negaluoja vykdomasis organas, nepaklustama potvarkiams ir t.t. Tokiomis sąlygomis funkcionuoti administracijai yra be galo sunku. Pagaliau savaimė Kolne išsikėlė į kažkokių liaudies tribūnus, į vietinį Marių²²⁴, kažkoks Vilinskis (Wiliński), vietinis ūkininkas. Tas žmogus turi tik vieną kvalifikaciją – skardų balsą, įžulumą, temperamentą ir chamišką būdą. Jisai įsileido į demagogiją, pasireiškia visuose susirinkimuose ir įvairiuose posėdžiuose, duoda kumščiu į stalą ir šaukia: „sodiečiai čia dabar tvarkos!“ Suvokia jis pagaliau „valstiečių valdžią“ labai paprastai: aš taip noriu ir taip turi būti. Tai visiškai kvailas žmogus; visuomet buvo seno kun. Pomichovskio lėtu įrankiu, rėksniu be nuomonės ir be prasmės. Dabar mitinguose, kuriuos Kolne šaukia liaudininkai, jis pirmininkauja. Tačiau, matyt, nedaug kas jo galvoje ir ten viešpataujančiame chaose pasikeitė. Kodėl liaudininkai nepavaro nuo savęs tokio elemento šalin – nežinau. Toks jis liaudininkas, kaip aš klerikalas. Vilinskis buvo Kolne paprasčiausias „juo-

224. Caius Marius (156–186 m. pr. Kr.), Romos vadas ir politikas, populiary kuopų vadas, 7-kart konsulas.

dašimtis²²⁵: kvailiausias klerikalas ir antisemitas – nieko daugiau. Jis taip pat buvo vienas autorių ir vykdytojų perversmo Miesto taryboje, kada išmesta vokiečius; perversmas buvo toks, kad į Miesto tarybą neprileista žydų, nors jie sudaro pusę arba ir daugiau miesto gyventojų. Pagaliau viename liaudininkų mitinge Kolne pirmininkavo Zawistovskis.

Stepulis, mano seserėnas, kaip sužinojau, įstojo į LkKO (POW) Kolne ir dirba štabo kanceliarijoje (Kolne dabar stovi LkKO Suvalkų dalinys). Pas sekretorių Plonskį šiandien per pietus gerokai įkaušau.

1918 metų gruodžio 9 d.

Pirmadienis

Taikos teismo Piontnicoje prie Lomžos vizitacija, kuriai mane pirmininkas pasiuntė, neįvyko. Nuėjau ten ryte, bet neradau teisėjo, todėl ir vizituoti nesiėmiau.

Pietų metu pirmininkas Filochovskis pareiškė, kad ketina mane išsiųsti Lomžos apygardos rinkimų vyriausiosios komisijos pirmininku Steigiamojo seimo rinkimams ir pasiklausė, ar to veiksmo imsiuos. Sutikau. Tuo tarpu visai nenuvokiau, kokia tai komplikauta pareiga. Rodosi, kad kol vyks rinkimai, būsiu toje veikloje visiškai užimtas, kad apie reguliarių darbą Teisme ir kalbų būti negali. Pagal rinkimų tvarką, kurią paskelbė jau Pilsudskis, vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininku kiekvienoje apygardoje yra apygardos teismo pirmininkas tarnybiškai arba jo deleguotas teisėjas. Kaip man pirmininkas Filochovskis aiškino, nenori jis sau prisiimti to vaidmens ne tik todėl, kad yra labai užimtas, bet dar ir todėl, kad jo ankstesnė politinė veikla endekų kryptimi galėtų būti partinių stovyklų suvokta priešingai ir laikoma nešlovinanti nešališkumo; dėl tų pačių atžvilgių nenori to vaidmens sau prisiimti teisėjai Miečkovskis ir ypač Skažinskis (Skarzyński), kurie yra endekų veikėjai; o dėl Tramplerio, tai jis besąs žmogus, kuris turi daugybę asmeniškų priešų, ir neturi tokioms aukštoms pareigoms – vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkui – kvalifikacijų, visuotinio pripažinimo ir pagarbos. Todėl pirmininkas ir skyrė mane – žmogų Lomžos aplinkoje šviežią, paprastą ir kartu rimtą. 2½ val. pirminko kabinete susirinkome pasitarti: pirmininkas, advokatas Česlavas Jankovskis, vyriausybės nominuotas rinkimų komisarų Lomžos apygardai (Lomžos rinkimų apygarda aprėpia 6 apskritis, kiek ir teismo apygarda), teismo sekretorius Kurejušas (Kurejusz) – Lomžos miesto tarybos pirmininkas, advokatas Hanusovskis (Hanusowski). Visi kartu perskaitėme rinkimų tvarkos tekstą drauge su instrukcija ir

225. Juodašimčiai – kraštutiniai reakcingos, monarchinės pakraipos organizacijos veikusios 1905–1907 m. revoliucijos metais ir 1907–1912 metais.

susitarėme dėl pirmų veiksmų dėl vyriausiosios rinkimų komisijos įforminimo. Tą komisiją turi sudaryti pirmininkas, pirmininko pavaduotojas (taip pat pirmininko skirtas teisėjas – bus juo, regis, taikos teisėjas iš Zambrovo Vyšinskis) ir 3 nariai kartu su tiekia pavaduotojų (1 narį ir pavaduotoją nominuoja Lomžos miesto taryba ir 2 narius bei 2 pavaduotojus renka iš savo tarpo Lomžos apskrities viršaičių sueiga). Komisijos veiksmai yra labai platūs ir griežtai terminuoti (apygardos suskirstymas sritimis, nominavimas vietinių komisijų srityse, visos publikacijos ir potvarkiai, tyrimas reklamacijų dėl rinkimų lapų, pagaliau lapų sudarymas ir priėmimas siūlomų kandidatų lapų ir t. t., pagaliau pati rinkimų ir skaičiavimų technika ir deputatų nustatymas. Nuo ryt dienos bus paskirta patalpa vyriausiajai komisijai ir gausiu sekretorių. Bet tik po kelių dienų, kai bus jau komisija suformuota, pradės ji veikti.

Vladislavas Kšesinskis, kuris atvyko čia su manim iš Vilniaus, nesulaukė vietos ir šiandien išvažiuoja į Varšuvą. Atrodo, nori stoti į „lietuvių–baltarusių“²²⁶ diviziją, kuri formuojasi ir neva turi eiti Lietuvai į „pagalbą“.

Atrodo, kad jau galutinai apsispręsiu dėl kambario dr.ienės Zaleskos bute, kur kaimynu turėsiu Tramplerį. Iš visų matytų šis yra vis tik geriausias kambarys.

1918 metų gruodžio 10 d.

Antradienis

Sėdėjau I instancijos civiliniame posėdyje. Vadovavo pirmininkas Filochovskis, referavo teisėjas Miečkovskis. Posėdis truko palyginti trumpai, nors kelios bylos teisinių klausimų požiūriu buvo sudėtingos ir įdomios. Iki pietų buvo baigtas. Tik sėdėti posėdyje – nepirmininkaujant ir nereferuojant – nuobodu. Jeigu tik toks turėtų būti mano vaidmuo Apygardos teisme, būtų man labai nemalonu. Veikiausiai nenaudinga keisti Taikos teismą į Apygardos teismą. Vis tik atrodo, kad taip blogai nebus. Tuo tarpu pirmomis mano tarnybos dienomis tarnausiu iš tikrųjų tikrai skylėms posėdžiuose užkaišioti, bet taip bus tik tol, kol bus paskirstytos funkcijos tarp manęs ir teisėjų Miečkovskio ir Tramplerio civiliniame skyriuje. Jau apie tai buvo šiek tiek kalbėta šiandien teisėjų susirinkime 5 val. pirmininko kabinete. Tas funkcijų pasiskirstymas tarp mūsų bene bus galimas tik mums tarp savęs susitarus. Labai tikėtina, kad pas mane pereis kažkokia 1/3 dalis bylų iš I instancijos civilinių bylų (nuo Miečkovskio) ir tokia dalis iš apeliacinio civilinio skyriaus (nuo Tramplerio). Paskirstyta bus tikriausiai arba pagal ieškovų raides, arba pagal apskritis. Geisčiau tos pastarosios skirstymo sistemos; tuomet norėčiau perimti mano buvusią

226. „Lietuvių–baltarusių“ divizija – savanorių karinė formuotė, kurią 1918 metais organizavo Rytinių pakraščių gynimo komitetas.

Kolno apskritį ir antrą apskritį – Kurpių-Ostrolenkos. Bet dėl paskyrimo į rinkimų komisiją, kuri tikriausiai ilgesniam laikui susiurbs mano darbą, reguliarius veiksmų teisme paskirstymas bus galimas tik žymiai vėliau. Nes yra numatoma, kad nuo kitos savaitės jeigu ne išimtinai, tai beveik išimtinai komisijos ir rinkimų reikalais būsiu užimtas, visiškai negalėdamas skirti laiko teismui.

Dėl teisėjo Miečkovskio, kuris tuo reikalu užsiėmė ir jį parėmė pirmininko aki-vaizdoje, bus man skirtas atskiras kambarėlis mano teisėjo kabinetui teisme. Bus tai kambarys šalia pirmininko kabineto.

Mūsų teismo baudžiamajam skyriui priklauso teisėjai Skažinskis ir Dušinskis (Duszyński).

Šiandien dar likau viešbutyje, bet jau kambarį dr-ienės Zaleskos bute išsinuo-mojau (už 60 mk. per mėnesį). Kambarys labai gražus, tik, atrodo – šaltas. Kadangi laikinai nėra ten lovos, ir dėl kuro, ką turiu ryt sutvarkyti, įkurtuves į naują butą tenka atidėti iki ryt dienos. Pas dr-ienę Zaleską nuomojasi kambarį taip pat teisėjas Trampleris. Taigi būsimė su juo butpinigių kaimynai.

1918 metų gruodžio 11 d.

Trečiadienis

Šiandien vėl sėdėjau teismo posėdy – šįkart civiliniame apeliaciniame (arba kitaip – kasaciniame). Sesija vyko pirmininkaujant Trampleriui, kuris kartu ir referavo; be mūsų dviejų sėdėjo dar taikos teisėjas iš Sniadovo, kurio pavardės nežinau. Posėdis vyko labai greitu tempu. Apie 11 ¹/₂ val. baigėme beveik viską, išskyrus dvi apeliaci-nes bylas iš mano nuosprendžių Kolne. Pagal teisės nuostatas teisėjas negali nagrinė-ti apeliacijos nuo nuosprendžių, kuriuose jis pats dalyvavo. Todėl į tas dvi bylas atėjo manęs pakeisti pirmininkas Filochovskis. Viena tų dviejų bylų buvo Zavistovskio su Jelenievičiumi, kurioje Zavistovskis buvo pralaimėjęs ir apeliavo. Atsižvelgiant į Zavistovskio asmenybę, garsaus Kolno avantiūristo ir bylininko, sąmoningai atsisė-dau nuošaly, kad paklausyčiau bylos eigos. Kaip ir buvo galima tikėtis, Zavistovskis su visu patosu ir teatrine inscenizacija išrėžė kalbą, remiančią apeliaciją. Ir ko tik toje kalboje nebuvo! Ir Kolno teismo šmeižtų, ant manęs – ir apie tariamą jo priešų rėmimą, ir polinkį į kažkokį patriotinį toną, kreipimasi į atskuriantčios Lenkijos teisingumą, su aliuzijom, kad jį ginsiantis nuo žydų falsifikavimų (jo priešininkas Jelenievičius – žydas) ir pagaliau ciniškai mėtomasi į akis priešingos pusės advoka-tui, teismo gynėjui Kulkinui (žydui), kad tas neturėtų prieš Zavistovskį stoti, nes tariamai įsipareigojęs jam nekelti kontra kartą visiems laikams už tas paslaugas, ku-rias jam teikęs Zavistovskis, užvarydamas klientus ir tarpininkaudamas savo resto-

rane Kulkinio bylininkams. Zavistovskio kalba buvo purvinas šmeižtas, viena įtūžio šlykštinė ir operavimas antisemitizmu bei panašaus pobūdžio teisėjų jausmais. Teisėjams vietoj laukiamo efekto sukėlė tiktai šleikštulį.

Po pietų buvau pas advokatą Volodkievičių, b. taikos teisėją Ostrove. Volodkievičius yra čia Lomžoje radikaliosios stovyklos vienas aktyvesnių ir judresnių veikėjų. Asmeniškai susidėjęs su Nepriklausomybės partija²²⁷, kuri veikia solidariai po viena vėliava su liaudininkais ir socialistais (pagaliau Lomžoje ir Lomžos apygardoje – neišsivysčiusios pramonės krašte – socializmas yra silpnas, LkSP (PPS) judėjimo čia beveik nėra, o ryškiausias veikėjas, einantis su socialistiniais šūkiais, dr. Čarneckis (Czarnecki) yra greičiau, kaip mane informavo Volodkievičius, artimas LkSP kairei, tačiau mane tai stebina, kad veikėjas dr. Čarneckis solidariai dirba su radikaliu-liaudišku bloku). Norėjau pasikalbėti su Volodkievičiumi dėl tam tikrų techninių reikalų dėl artimiausių veiksmų aukščiausioje rinkimų komisijoje (ką duoti į rinkimų komisijas srityse) ir pan. Būdamas vyriausiosios komisijos pirmininku, noriu būti nešališkas ir neketinu tapti įrankiu nei dešinei, nei kairei, tačiau tokiu klausimu, kaip srities komisijų komplektavimas, nenorėčiau sukelti nepasitenkinimų bet kuriai iš šalių bei gyventojų atskalų, todėl noriu informacijų ir nuorodų iš kairijos, juo labiau kad taikos teisėjai, kurių nuorodomis turime remtis (tuo tikslu šeštadieniui pirmininkas sušaukė teisėjų suvažiavimą), galima tikėtis, favorizuos dešinę pusę, nes žymi tų teisėjų dalis, ypač kaimuose, tai dvarininkai.

Volodkievičius į mane taip pat turėjo šiokių tokių interesų. Paprašė mane bendradarbiauti savaitraštyje „Ziemia Łomżyńska“²²⁸, kuris neseniai ėmė eiti kaip radikalios inteligentijos, liaudininkų ir socialistų organas. Pažadėjau jam tai. Siūlė man taip pat įsijungti į klubą, kurį įkūrė tas pats kolektyvas, karingai nusiteikęs kovoti su reakcija. Šis klubas kas šeštadienį rengia liaudininkų mitingus ir diskusijas ir kluotojų draugijoje. Pradžiai eisiu ten pasiklausyti. Nežinau, ar priklausysiu, nes nežinau, ar formalus priklausymas organizacijai, turinčiai ryškias šališkas spalvas, gali derintis su teisėjo pozicija, kuri turi būti nešališka.

Kalbant apie rinkimus ir rinkimų komisiją, pažymėsiu, kad elementai, kurie labiausiai steigiamajam seimui yra palankūs ir siekia sušaukti jį, bei tie, kurie tarėnybiškai privalo rimtai atsiliepti į rinkimus ir saugoti jų nešališkumą, geba reikalą traktuoti labai netinkamai. Buvau pasipiktinęs, kaip buvo traktuojamas rinkimų komisijų reikalas, ir dar labiau požiūris į šalininkystes; žmonės, kurie užvakar susirinko privačiam pasitarimui pas teismo pirmininką (Filochovskis, Kurejušas,

227. Tautinės nepriklausomybės partija (SNN), politinė partija, įkurta 1917 I Varšuvoje, jungė kairiųjų pažiūrų inteligentiją.

228. „Ziemia Łomżyńska“, savaitraštis leistas 1918–1919 metais.

Hanusovskis ir pats rinkimų komisaras Jankovskis). Štai nei mažiau, nei daugiau, kaip apie tai kalbėjo, kokiū būdu būtų gera padaryti nevaisingą radikalią-liaudišką kairiąją, būtent įvedant ją į vyriausiąją rinkimų komisiją ir į vietines – aistringiausias kairės gynėjus. Tuo būdu būtų galima juos nukenksminti, vaizduojant, kad jie gerbiama ir paisoma jų įtakos, kadangi kas priklausys komisijai, tas jau kandidatuoti negali. Apie tokius pokštelių svajoja dešinė, ir nesidrovi apie tai su ja kalbėti ir p. rinkimų komisaras, kuris neva tarnauja vyriausybei ir rinkimų reikalui, o pasitariame dėl technikos ir rinkimų objektyvumo dalyvauja regzdamas sumanymus, kaip niokoti liaudies vyriausybės šalininkus. Taip išdavystė kerį tarp pačių vyriausybės agentų, kurie parinkti iš karjeristų.

1918 metų gruodžio 12 d.

Ketvirtadienis

Vakar pagaliau įsikėliau į savo naują butą. Tai kambarys dr.ienės Zaleskos bute, prie Długa ir Nowy Rynek gatvių kampo. Kambarys gražus, labai švarus, apstatytas gerais baldais, su elektra, galėtų būti laikomas elegantišku ir nepaprastai patogiu, bet ... šaltas. Jau tokią turiu laimę, kad vis pataikau į šaltus butus. Kolne šalau visą praėjusią žiemą ir čia vėl šalsiu. Ne ką padės gausus kūrenimas. Krosnis bendra su Tramplerio kambariu ir kūrenti reikės 2 kartus per dieną – kartą aš ir kartą Trampleris, bet mano kambariui visa tai negelbės. Krosnis karšta, bet tam kambariui pernelyg maža, ir čia šaltis kaip šunidėje. O žiema ankstyva, šaltis net poška. Šiandieną buvo -10° , vakare jau -15° C, o kas bus paryčiais. Kiek yra kambario – nežinau, nes termometro neturiu, bet tikriausiai laipsnių labai mažai, vos keli. Trys kambario sienos išorinės – dvi visiškai išorinės ir viena išeina į nešildomą laiptinę. Šią naktį kankinančiai šalau, ko neapkenčiu naktį lovoje. Apsiklojęs buvau labai šiltai, bet šaltis smelkėsi iš apačios, nes ant spyruoklinės lovos plonytis čiužinėlis. Ir tik kai savo šieninį čiužinį atsivešiu iš Kolno, būsiu karalius. Kambario baldai labai mieli: vidury stalas po gražiu elektriniu šviestuvu, nukarusiu nuo lubų, didelė otomanė, aukštas stovintis veidrodis, pintos kėdės, foteliai, viena medinė kėdė, 2 spintelės, keli mažesni staliukai, krežis su sausomis laukų gėlėmis ant postamento, balta graži lova, gražus prietaisas prausyklai, sienos apkabintos paveikslais. Jei tik būtų kiek šilčiau – tai butas idealus. Po pietų šiandien vaikščiojau su teismo sąskaitininku Budnu į Piontnicą pirmininko paliepimu vizituoti vietinį taikos teismą. Bjaurus tas Taikos teismas, galėtų tarnauti pavyzdžiu, kokie teismai neturi būti.

Prieš pietus šiek tiek teiravausi ir vaikščiojau rinkimų komisijos reikalais. Miesto taryba jau išrinko vyriausiosios komisijos narį ir pavaduotoją. Šiandien taip pat

apskrities komisariate viršaičių sueigoje renkami 2 nariai ir 2 pavaduotojai. Šeštadieniui renku pirmą Vyriausiosios komisijos posėdį. Rytoj jau tikrai meras žadėjo man skirti patalpą Vyriausiajai komisijai.

1918 metų gruodžio 13 d.

Penktadienis

Naktį pustė ir buvo keliolika laipsnių šalčio. Mano kambary buvo taip šalta, kad atsisibadau su sloga, kuri tik tada praėjo, kai teismo šilumoje atšilau.

Nuo 9 val. iki pietų sėdėjau Apeliacinėje sesijoje. Po pietų per kelias valandas buvau užimtas rinkimų komisijos reikalais. Vyriausioji komisija jau sukomplektuota. Jai priklausome: aš – pirmininkas, teisėjas Dušinskis – pirmininko pavaduotojas, miesto tarybos deleguotas komisijos narys deputatas Švejceris (Szwejczer) ir deputato pavaduotojas Karbovskis, iš viršaičių sueigos komisijos nariai – Ščepankovo valsčiaus viršaitis Antonis Bžezinskis ir Długobožo (Długoborz) valsčiaus įgaliotinis Konstantas Długoborski (Długoborski) – Puchalų (Puchały) valsčiaus įgaliotinis Ježys Jablonskis ir antras Długobožo valsčiaus įgaliotinis Juzefas Krajevskis (Krajewski). Pirmą Vyriausiosios komisijos posėdį sušaukiau rytoj. Patalpų Vyriausiajai komisijai meras dar nepaskyrė. Užangažavau jau pirmą darbuotoją į Vyriausiosios komisijos raštinę – tokį Vasilevskį, b. rusų laikų teismo tarnautoją; nežinau, ar su vienu tarnautoju apsieisiu; be to, veikiausiai greit turėsiu įdarbinti kurjerį; buhalteriją ir kasą galvoju pavesti Apygardos teismo sąskaitininkui Budnui. Nuo Varšuvos apeliacinio teismo pirmininko, kuris yra generalinis rinkimų komisijos komisaras, atvyko specialus kurieris ir atvežė žurnalo „Dziennik Praw“ nr. su rinkimų teise, instrukcijas ir t. t. Pirmoms rinkimų kampanijos išlaidoms Varšuvoje išskirta 20 000 markių.

Dar neįteikta į mano rankas jokio rinkimų kandidatų lapo. Atrodo, kad vienas iš Lomžos kairės lyderių, advokatas Volodkievičius, stengiasi, kad kairiųjų sąrašas būtų pateiktas pirmas, o kadangi liaudininkai yra labai užsiėmę visuomenine agitacija ir sunku juos čia pat sutelkti sistemingam rinkimų darbui, ketinama laikinai pateikti, kad tik užimtų pirmą vietą. Nepriklausomybės partijos inteligentų lapą, manant vėliau sujungti šią rinkimų grupę su liaudininkų-socialistų grupe į sąjungą, ką teisė leidžia. Kaip rinkimams rengiasi endekai – to nežinau. Susikaupę ir tyliai, bet tikriausiai stipriai, organizuojasi jie į sambūrius su kleru ir dvarininkais. Endekai – tai vis tik didžiulė jėga, ir ypač Lomžos apylinkėse. Tikriausiai čia vieni kitiems priešpriešinasi šie du blokai: klerikalų-endekų buržuazinis ir radikalus liaudininkų-socialistų blokas. Be to, galima laukti ir žydų sąrašo.

Ar kas išeis iš šių rinkimų ir Steigiamojo teismo – vienas Dievas teiksis žinoti. Pesimizmas yra gan visuotinis. Politiniai ir visuomeniniai antagonizmai auga, drumzdžia ir aistrina. Jeigu rinkimus laimės endekai su buržuazija, kas yra labai tikėtina, kairės proletariato ir gal dar valstiečių masėse gali laisvai subręsti srovė prieš steigiamąjį seimą tiesioginės liaudies valdžios labui (proletariato ir valstiečių diktatūra).

Lomžos apylinkėse iki šiol radikalaus ir tiesioginio agrarinio judėjimo nėra, išskyrus atskirus atvejus, kaip Božejeve (Božejewo) kažkokio Lasinovskio valdose, kur samdiniai su liaudiškuoju prievaizdu priešaky sudarė komitetą, kuris apėmė dvarą, pašalindamas iš valdybos savininką, žmogų menkos moralinės vertės. Įsikčius dvarininkams ir liaudies komisarui pasiūlius (toks yra apskrities viršininko titulas) tas dalykas pateko į prokuratūros rankas, iš kur buvo perduotas tardytojui Voichtui. Iš to išaugo tardymai dėl sąmyšio ir Voichtas su žandais išsileido vakar į Božejevą, kur areštavo judėjimo inspektorių, prievaizdą, nepaisant grėsmingos laikysenos minios ir pastangų pasipriešinti. Bet toks tardymas ir areštai kliūstels aliejaus ir ugnį ir įpūs gaisro kibirkštis. Tai nėra veiksmingas metodas kovoti su agrarinės revoliucijos raugu brėkstant bendrajai revoliucijai. Teismų-tardymų organai, gal nevalingai, tampa čia politinės kovos įrankiu.

1918 metų gruodžio 14 d.

Šeštadienis

Šiandien buvo darbinga diena. Šiai dienai buvo sušauktas visos Lomžos apygardos taikos teisėjų susirinkimas, kad pateiktų statistines medžiagas ir asmenis Aukščiausiosios rinkimų komisijos naudai, kad būtų galima padalinti Apygardą į sritis ir nominuoti vietinius rinkimų komisijos narius. Užduotis, kokią tuo atžvilgiu turi atlikti Aukščiausioji komisija, yra negirdėtai varginanti. Turima omeny tokį dalyką. Rinkimų teisė imtinai su instrukcija, kurią prie tos teisės išleido vidaus reikalų ministras, įsako Apygardą suskirstyti į balsavimo sritis. Tos sritys turi būti taip sudėstytos, kad kiekvienai jų atitektų ne daugiau nei 3000 gyventojų (miestuose, kur gyventojų viršija 10 000, vienai sričiai turi atitekti 2000 gyventojų). Sritimis skirstysime valsčių ir miestų ribose. Valsčiai Lomžos apygardos apskrityse turi labai nelygų plotą ir gyventojų kiekį – nuo 1 000 ir 1 500 iki 15 000 žmonių. Jeigu kuriame valsčiuje būtų tarkime 7 000 gyventojų, tai reikėtų jį dalinti į tris sritis. Galima sau įsivaizduoti, kokie tai kalnai darbo, jeigu apygardoje yra 62 valsčiai ir 17 miestų. Lomžos apygardai rinkimų teisė numato 9 deputatų mandatus, o kadangi 1 mandatas yra priimtas vidutiniškai 5 000 rinkėjų, taigi bendras rinkėjų

skaičius rinkimų apygardoje, matyt, buvo skaičiuojamas neaiškaus principo pagrindu – 450 tūkstančiams piliečių. Sritis nustatyta ne pagal rinkėjų, bet gyventojų kiekį, gyventojų galima skaičiuoti kokia 1/3 dalimi daugiau, nei rinkėjų (vaikai iki 21 metų, kurie rinkimo teisių neturi, sudaro apie 1/3 dalį visumos). Apygardos gyventojų skaičius sieks apie 75 000 galvų. Jeigu tą visą kiekį padalinus lygiai į 3000 kiekvienai sričiai, tai jau turėtume apie 230 sritis. Bet kad skirstymas sritimis vyks miestuose ir valsčiuose, kur dėl to atiteks smulkesnis gyventojų skaičius nei 3000, todėl praktiškai sričių skaičius dar išaugs; galima jį skaičiuoti 300. Skirstymas turi būti atliktas konkrečiai, nurodant kaimus ir gyvenvietes, įeinančias į kiekvieną sritį. Siekiant suskirstyti sritimis, Aukščiausioji komisija privalo turėti: a) bendrą kiekvieno valsčiaus ir miesto gyventojų skaičių, b) visų kaimų ir gyvenviečių kiekviename valsčiuje sąrašą, c) kiekvieno kaimo ir gyvenvietės gyventojų skaičių, d) pagaliau žinoti, kuris kaimas kiekvienoje srityje tinka srities centru. Bet to negana. Vyriausioji komisija turi kiekvienai sričiai nominuoti 5 asmenų vietos komisiją (pirmininką, pavaduotoją ir 3 narius). Tiems 300 sričių reikėsiai nominuoti 1 500 komisijos narių. Komisijos nariai turi būti tų sričių rinkėjai ir būti raštingi. Tai gi prašom dabar įsivaizduoti užduoties svorį, kai ryškioje valsčių daugumoje mes Vyriausiojoje komisijoje visiškai nepažįstame žmonių net pagal pavardę, o ką jau sakyti apie vardus, profesijas, gyvenamas vietas ir tai, kiek jais pasitiki gyventojai. Tuo tarpu visus tuos skirstymo sritimis ir vietos komisijų kompletavimo veikmus turime atlikti vėliausiai iki gruodžio 22. Taigi Taikos teisėjus sukvietėme šiandien, kad jie pateiktų mums medžiagą – statistinę skirstymui sritimis, ir sąrašus žmonių, kurie gali būti tinkami į komisijas. Nors teisėjai prieštaravo, kam juos šaukiame, tik nežymi mažuma atsivežė tinkamą medžiagą. Dauguma žadėjo ją atsiųsti tik kitą savaitę. Bet ar atsiųs? Daug teisėjų iš viso neatvyko. Konferencija su teisėjais ir iš jų medžiagų surinkimas truko nuo ryto 10 val. iki 2 val. po pietų. 3-ią val. po pietų įvyko pirmas Vyriausiosios komisijos posėdis. Dalyvavome: aš, pirmininko pavaduotojas teisėjas Dušinskis, nariai Švejceris, Bžezinskis ir Długoborskis ir nario pavaduotojas Karbovskis. Perskaitėme ir aptarėme rinkimų teisę su instrukcija, po to pasitarėme dėl potvarkių, kaip reikia skirstyti sritimis ir nominuoti vietos komisijų narius. Rytoj turiu kreiptis į visus liaudies komisarų apskrityse, pavesti kuo skubiau pateikti rinkimams reikalingas medžiagas.

Pietų metu tiek užkima, kad po pietų beveik negalėjau kalbėti. Baiminuosi, ar neįsisirgsiu. Ėmiau lengvai karščiuoti.

1918 metų gruodžio 15 d.

Sekmadienis

Ryte prieš pietus buvau šiek tiek užsiėmęs rinkimų komisijos reikalais. Po pietų mano sekretorius, toks Vasilevskis, įtrauktas į Vyriausiosios komisijos kanceliarijos darbą, žmogus sąžiningas ir suvargęs, bet darbe labai nepaslankus, toliau dirbo jau pats.

Turėjau ir aš ateiti pas jį į darbą, bet 5 val. pačiupo mane kavinėje pirmininkas Filochovskis ir pasikvietė draugingai arbatėlei. Sunku man buvo atsisakyti, nors noro neturėjau jokio. Nuėjau su pirmininku. Buvo abeji pirmininkai (su žmonomis), o iš svečių – Dušinskis su žmona, sekretorius Cholevinskis su žmona, taikos teisėjas gr. Liubienskis, prokuroras Urbanovičius ir aš. Sėdome prie arbatos, kuri veikiau buvo šalta vakarienė, labai net prašmatni ir brangi kaip tiems laikams. Bet visai nesijaučiau gerai toje kompanijoje – nei linksmai, nei laisvai, nors sėdėjau tarp visai gražių, žydinčių Balzako amžiaus ir jau lengvos nuovytos ženklais paženklintų ponių: brunetės Dušinskos ir blondinės Cholevinskos. Draugė buvo smarkiai endekiška, kitaip sakant „tautinė“, kaip tie ponai savo reakingumą nusako. Pokalbių objektas, be kelių anekdotų apie santykius Lenkijos rusiškuose teismuose, pacituotų pirmininko Filochovskio, ir be aktualių ponioms „lenkų kareivio kūčių“ buvo politiniai santykiai. Prisiklausiau čia juodašimčių prakalbų, insinuacinių išpuolių prieš dabartinę liaudies vyriausybę ir Pilsudskį, bjaurių tauškalų ir demagoginių suktybių, kuriais klerikalinė-endekiškoji reakcija siekia sukoneveikti gimstančią ir taip jų nekenčiamą lenkišką revoliuciją, besirengiančią prie valdžios vairo iškelti aukščiau už buržuaziją valstietį ir darbininką. Be abejo, daroma daug klaidų, daug nukrypimų nuo karo Lenkijai suduotų žaizdų gydymo linijos, ypač rekonstruojant ūkį, ką galima prikišti dabartiniam socialistiniam liaudininkų kabinetui Varšuvoje, bet kad ir jo valdžios kelias tikrai erškėčiuotas per tuos baisingai išklypusius santykius, kokius paveldo gavo iš karo ir okupacijos. O šios vyriausybės vidiniai priešai, naminė reakcija, trokštanti valdžios ir su įniršiu besižvalganti į visuomeninių permainų debesis, grasinančius nusviesti ją nuo valdžios pjedestalo į valdomųjų vietą, užsiėmusią nebent tik akmenų kaupimu sunkiame kūrybinės veiklos kelyje rekonstruojant vyriausybę, godžiai trokstančią klupties ir tos vyriausybės žlugimo, keliant riksmą ir aliarmą dėl menkų niekų, persekiojant menkiausią smulkmeną, galinčią vyriausybę sukompromituoti. Tai, ką daro klerikalinė ir „tautinė“ dešinė – tai obstrukcija ir sabotazas, tas šėtono įrankis, kuris taip baisingai pakenkė Rusų Revoliucijai. Reakcijai nerūpi tai, kad ta savo obstrukcija ir sabotazu kenkia ne tiktai vyriausybei, bet ir Lenkijai, ir neleidžia jauno lenkiško valstybingumo formomis atgimti santykiams ir ūkiniam sambūviui. Ji žino, kad nekritiškai žvelgiant į atsako-

mybės elementus – už tai, kas yra blogo ir sunkaus, atsakomybė paprastai krenta ne ant tų, kurie gadina ir kenkia, bet ant tų, kurie šiuo metu laiko valdžią, kurie ėmėsi jos ir nėra pajėgūs sutavalioti. Kartais nepajėgia, nes tai fiziškai nėra įmanoma, bet nekritiškiems pakanka to, kad nepajėgė, taigi ir kalti, taigi ir šalin juos! To siekia endekiškoji dešinė. Maža to, kad jeigu kartais dabartinė vyriausybė žlugtų, tai ir jie patys nieko nepajėgtų pataisyti, šitai gerai žino. Laukia išorinės koalicijos sėkmės, kuri jiems būtų įskaityta kaip išsigelbėjimas.

Nėra didesnės demagogijos ir gudresnės insinuacijos, kaip dešinės veikloje, juo niekšiškesnėje, kad veikia ne tiek atvirai, kiek visomis pusėmis išsišliaužioja, nešiodami pašnibždas ir pakampių nuodus. Dabar jiems davė naują pretekstą demagogijai ir insinuacijai Tito Filipovičiaus²²⁹ atviras laiškas. Gal autorius ir gero norėdamas ėmėsi „demaskuoti“ ir „kelti reveliacijas“ dėl užsienio reikalų ministerijos politikos, tvodamas ne tiek į dalyko esmę, kiek į skandalo būgną, suteikdamas išsvajotą sensaciją į endecijos politinį arsenalą.

1918 metų gruodžio 16 d.

Pirmadienis

Darbas rinkimų komisijoje verda. Betgi medžiagos dėl skirstymo sritimis ir vietos komisijų nominavimui plaukia gan šykščiai ir negalima jų tiksliai ir elastingai sisteminti, kaip to reikalauja skuba, diktuojama rinkimų teisės prekliuzinių²³⁰ terminų. Ypač atokesnėse apskrityse tai varva kaip iš nosies. Buvau priverstas šiandien sukviesti skubų Vyriausiosios rinkimų komisijos posėdį (manęs, teisėjo Dašinskio, deputatų Šveicero ir Karbovskio, asistuojant rinkimų komisarui Jankovskui). Tame susirinkime nutarėme išsiųsti komisijos narius tiesiog į apskritis (Ostrolenką, Ščiuciną ir Mazoviecką) medžiagų, aptarėme taip pat nemažai kitų einamųjų techninių klausimų. Mano kanceliariją išplėčiau, įtraukdamas į darbą ponį Mariją Zadarmovską (mielą ir patrauklią jauną panelę su gimnazijos išsilavinimu); be to, nusamdžiau kurjerį patarnauti naujoje patalpoje, kurią pagaliau turime rytoj gauti, ir pasisiųsti kur.

Ką jau, tiems Steigiamojo seimo rinkimams dirbu kaip jautis, o juk neturiu didelių iliuzijų dėl pačio seimo. Labai pesimistiškai vertinu seimo galimybę išlikti pastoviam ir sėkmingai dirbti. Tokį metą, kaip šis, kai visuomenė yra giliai suplėšyta vidaus kovų, kurioje abi šalys dar toli neišsėmę visų kovos priemonių ir argumentų,

229. Titas Filipovičius (Filipowicz) (1873–1953), politikas, nuo 1896 m LkSP (PPS) narys, 1918 XI–XII užsienio reikalų viceministras, po 1921 diplomatijoje.

230. Prekliuzija – laikas, per kurį turi būti atliktas koks nors teisinis veiksmas.

ir dar joms labai toli iki kapituliacijos, dauguma seimo negalį būti saikinga ir neįsiaištinusi, pagrįsta kažkokiu filosofiniu nešališku centru, balansuojančių politikos ugdymo liniją tarp dviejų besigrumiančių sparnų. Bus jo dauguma skaidri arba endekų-klerikalų dešinės, arba kairės, valdančiojo bloko, naudai. Pirmuoju atveju, jeigu jis gaus dešiniųjų daugumą – o toji abiem atvejais bus nusiteikęs kovingai – dėl to abejoti netenka, kad vyriausybės bloko kairė (jau nekalbant apie aiškiai ir ryžtingai bolševikinę s. d. kairę) – nepripažins tokio seimo ir laisva valia jam nepaklus, o tik priešinsis ir stengsis nuversti jį smurto keliu, išvaikyti, iškelti prieš jį veiksmų, tiesioginės proletariato, veikiau darbininkų ir valstiečių, diktatūros postulatą. Ir abejoti netenka, kad tai, ką toji kairė šiuo metu daro, yra sistemingas ir planingas aparato rengimas pasipriešinti seimui tokiu atveju, panaudojant tą būtent diktatūrą. Darbininkų delegatų tarybos, valsčių tarybos, kurios yra analogiškos su pirmomis valstiečių santykiuose, pagaliau sistemingas užvaldymas savais žmonėmis ir sukurta visa administracinė machina imtinai su jos lokaliniais išsišakojimais, vykdomais vidaus reikalų ministro Thugutto²³¹, konsekventiškiausio planingai ir sistemingai kuriamame radikalizme (labiau konsekventiško ir veikiausiai toliau ir aštriau žvelgiančio į ateitį net lyginant su savo bičiuliais socialistais, nors pats jis yra tik liaudininkas) – visa tai leidžia steigti tokį eventualios diktatūros aparatą („active directe“²³² seno prancūziško sindikalizmo). Antra vertus, jeigu seimo rinkimuose kairieji laimės daugumą, būtent vyriausybės blokas, dėl to man taip pat nėra jokių abejonių, kad endekiškoji ir klerikalinė dešinė nuolankiai nepaklus raudonam seimui ir sieks suduoti jam smurtą, griebiantis valstybės perversmo arba dar greičiau karinio šamokso. Šiaip ar taip netikiu, kad šiomis sąlygomis seimas galėtų evoliuoti ir tapti ramiu kūrybos įrankiu. Dėl jo ir įvyks aštrių grumtynių, bent jau jeigu čia neįsijungs išoriniai veiksniai, kaip tarkime koalicija, kurioje reakcija įžvelgia geidžiamą kontrevoliucijos žandarą. Arba, jeigu smurto įrankis revoliucijos atžvilgiu Steigiamąjį seimą aplenks, tai galima numatyti atsiskyrimo ir sritinio valstybingumo savarankiškėjimo procesą, kaip tarkime Poznanės srities arba Galicijos pasiskelbimo (dėl pastarosios mažesnė tikimybė) atskiromis sritinėmis Respublikomis, dėl ko Poznanės krašte pirmus žingsnius ta linkme endecija jau išlygo – tai rodo irimo procesą, analogišką pastariesiems metų įvykiams Rusijoje (Ukraina, Dono Respublika ir pan.) ir su separatizmais, virškinančiais šiuo metu Vokietiją (augantis separatizmas Bavarijoje arba Vestfalijoje ir Pareiny).

231. Thuguttas Stanislasas (1873–1941), publicistas, kooperacinių bendrovių veikėjas, 1917–1927 m. LkSP „Wyzwolenie“ (Išlaisvinimas) narys, 1918 XI–1919 I vidaus reikalų ministras.

232. „Active directe“, pr. Tiesioginis aktyvumas.

Kas žino, gal dar kiek per anksti Lenkijoje prie valdžios priėjo dabartinės socialinės pakraipos vyriausybė. Sąlygos valdyti ir kokius nors santykius taisyti, ypač ūkinėje sferoje, nepalankios, kad jokia vyriausybė to nepajęgtų. Dabar dešinieji gavo patogias pozicijas kritikuoti, o vyriausybė nedėkingą kompromitacijos lauką. Jeigu jau būtinai kas nors turi kompromituotis be kaltės, tai liaudies reikalui būtų geriau buvę, jeigu susitepti dešinieji. O kairieji turėtų patogų ginklą kritikuoti. Greit būtų atėjusi į valdžią, bet be atsakomybės balasto už „nuodėmes“, kurios nėra žmonių ar krypties nuodėmės, bet sąlygų. Tiesa, tuomet kairė nebūtų turėjusi tų galimybių, kokiomis dabar gali kurti aparatą viešuosiuose santykiuose savo ateities užduotims.

1918 metų gruodžio 17 d.

Antradienis

Darbas Vyriausiojoje rinkimų komisijoje net verda, bet tai tiktai kanceliarinis darbas. Kalbant apie dalyko esmę, apie medžiagą valsčių padalijimui į sritis ir narių paskyrimą į vietines komisijas – tai ji renkama labai vangiai. Iš Vyriausiosios komisijos išvykų į apskritis nieko neišėjo. Šveiceris, turėjęs vykti į Ostrolenką – atsisakė, nes tai jam pasirodė neįmanoma įvykdyti. Rinkimų komisaras Jankovskis, kuris turėjo vykti į Ščiučiną ir Mazoviecką, nevažiuos, nes ... nepasisakė jam iš kariuomenės gauti automobilio. Tas rinkimų komisaras didelės paguodos neteikia: tai pačios blogiausios rūšies tipiškas karjeristas, apsukrus, uosteliaujantis į visas puses, lipšnus, bet žmogus ne darbui skirtas, o tik vaidinti darbą, postams ir pinigams. Toks žmogus tai tik spraustis ten, kur kas kitas nepralįs, nes moka jis tepti – tiesa, ne pinigais, bet padlaižaviu ir poelgių glotnumu, o gilumoj tuščiaaviduris ir niekam tikęs. Kaip tokiam ir atiteko Varšuvoje burtai nominuoti rinkimų komisarą! Žmogus be įsitikinimų, visuomet uostantis pėdas ir vėjo kryptį, šlykštynė.

Ostrolenka turėjome užsiimti per telefoną, Kolną pavedžiau apdoroti Mientkievičiui, kuriam pasiunčiau pavedimus, Ostrovą perdaviau telefonu Taikos teisėjui Grombčevskiui, kuriam jau šeštadienį žodžiu viską paaiškinau, su Ščiučinu ir Mazoviecku ikišiol dar nieko nesutvarkyta, išskyrus tai, ką man keli teisėjai šeštadienį davė. O kalbant apie Lomžos apskritį, tai šiandien buvau viršaičių sueigoje apskrities liaudies komisariate, kur aš ir liaudies komisaras Hanusovskis suteikėme jiems smulkių instrukcijų ir ketvirtadieniui medžiagą turime pažadėtą.

Užsiėmiau šiandien antspaudų užsakymu, užsitikrinimu popieriaus rinkimiams lapeliams spausdinti ir pan. Patalpas jau turiu, magistratas suteikė, ir tai visai geros, bet dar nėra baldų ir jos netinka naudojimui. Taigi dirbame dar apygardos

teisme. P. Marija Zadarnovska, kuri dirba pas mus komisijoje, labai maloni, pasirodė puiki darbuotoja, nuostabiai orientuojasi darbe ir šauni. Užtat sekretorius Vasilevskis niekam tikęs: nevėkšla ir nesumanus, o užguitas, kad net jo gaila.

Vakar į Lomžą atvyko iš Kolno Stepulis, kuris dabar priklauso LkKO (POW), ten eina tarnybą kanceliarijoje ir tvirtina, kad į kariuomenę bus priimtas. Vaikšto su diržu ir durtuvu ar net ir šautuvu. Nakvojo pas mane ir ryte grįžo į Kolną.

1918 metų gruodžio 18 d.

Trečiadienis

Darbas Vyriausiojoje rinkimų komisijoje, tikriausiai jos kanceliarijoje, ėjo, kaip sakoma, „perkūnu“ (suprask: žaibišku greičiu ir negirdėtu „arklių“ jėgų motoru). Bet iki šiol dirbome dar tik tai trise: aš, panelė Zadarnovska, kuri man vis labiau ir kaip darbuotoja, ir kaip asmuo patinka, ir mano nevėkšla Vasilevskis. Taigi „perkūnu“ dirbome tik aš ir panelė Zadarnovska, nes Vasilevskis visiškai yra netinkamas. Yra uolus, norėtų įsirežti ir būti rūpestingas, bet kas, kad kvailas. Kai jam pavedu ką, tai visas pavirsta klausa, kad neišleistų nė vieno žodžio, bet juo daugiau klausu, juo mažiau, atrodo, suvokia ir gavęs pavidimą viską daro adverniškai. Panelė Zadarnovska ima viską pasišokuodama ir kartu daro nuodugnai. Mano vaidmuo kanceliarijos atžvilgiu – vadovauti, privalau teikti direktyvas ir kartu turiu ant galvos viską: ir popierių, ir patalpų problemą, kurių mums iki šiol nesutvarkė, ir visa kita, ir visų pirma sunkiausią, ko ne Sizifo darbą – išgauti iš visų valsčių ir miestų po apskritis medžiagas paskirstymui sritimis ir paskyrimui vietos komisijų. Pasisekė man šiandien susisiekti su Kolnu telefonu su Mientkievičiumi, kuriam pateikiau papildomų instrukcijų ir apie kurį žinau, kad jei ko imsis, tai atliks šauniai, gi vakare, po ilgų ir sunkių kančių, kur darbas su medžiaga susikoncentravo vietinio Taikos teisėjo Vyšinskio rankose. Lieka problemiška Ščiučino apskritis dėl kelių valsčių ir Ostrovo apskritis dėl valsčių daugumos.

Lygia greta su tuo darbu pereiname nuo ryt dienos prie kito veiksmo – prie parengimo pranešimų (merams, viršaičiams, visų vietinių komisijų pirmininkams ir visų jų nariams) – apie atliktą paskirstymą sritimis ir apie visų komisijų sudėtį. Nuo rytojaus didinu taip pat skubiai kanceliariją keletu naujų darbuotojų. Po 2 dienų Vyriausiosios komisijos kanceliarija išaugs jau iki mažiausia keliolikos žmonių. Faktiška kanceliarijos vedėja padarysiu panelę Zadarnovską. Per ją eis visas darbo skirstymas, jai taip pat priklausys tiesioginė kontrolė ir atsakomybė prieš mane. Mėgstu tą darbą, nes jame nerimsta nervai, ir tai visuomet puikiausiai žadina mano aistrą darbui.

1918 metų gruodžio 19 d.
Ketvirtadienis

Darbas Vyriausiojoje rinkimų komisijoje plečiasi vis labiau. Ryte priėmiau trečią asmenį į darbą kanceliarijoje (prie dviejų ankstesnių, taigi prie Vasilevskio ir panelės Marijos Zadarnovskos). Tai to Vasilevskio dukra, 18-os metų mergytė. Po pietų pasikviečiau dar kelis asmenis į darbą iš tų, kurie jau anksčiau manęs atitinkamai prašydavo. Vasilevskį, kuris visiškai netinka darbui apdorojant rinkimų technikos medžiagą, pašalinau iš to darbo ir paskyriau jam vien tvarkyti įvairias grynai kanceliariines knygas, kaip korespondencijų dienynai, įvairios evidencijos ir t. t., pagaliau ūkiniai veiksmai ir administravimas. Su panele Zadarnovska, pereidami į naują darbo fazę, apdorojome gabalą pranešimų viršaičiams ir burmistrams apie skirstymą sritimis ir vietinių rinkimų komisijų sudėtį, toliau tinkamus pranešimus tų pačių komisijų pirmininkams ir nariams. Po pietų, kai į darbą atvyko dar keli asmenys, kanceliarija ėmė gaminti mano suprojektuotus pranešimus, tvarkydama nepalietą tų valsčių medžiagą, iš kurių ją jau turime. Aš tą medžiagą juodraščiuose, pateiktuose iš įvairių šaltinių, škicuoju ir perduodu į panelės Zadarnovskos rankas, taigi ją dalija atlikti darbuotojams. Panelė Zadarnovska išaugo pas mane iki kanceliarijos direktorės ar viršininkės vaidmens, kaip ją juokaudamas vadinu. Dirba energingai, orientuojasi nuovokiai, skirsto darbus, prižiūri vykdymą. Turiu iš jos pagalbos ir džiaugsmo. Vasilevskio duktė pasirodė niekam tikusi: tokia pat neapsukri ir kvaila kaip tėvas. Nesugeba net paprasčiausiai perrašyti. Panelė Zadarnovska, negalėdama su ja susidoroti, įspėjo mane vakare, kad jai darbo duoti negali. Tuo tarpu vargšas Vasilevskis, godus uždarbio, norėtų jau visą savo šeimą į mūsų biurą sutraukti. Matydamas, kad priimu vis daugiau darbuotojų ir kad kiekvienam moku po 10 mk. už dieną, įprašė mane priimti jo dukrą, o dabar siūlo priimti žmoną. Norėtų geriau trise uždirbti po 30 mk. per dieną, nei pavieniui po 10 mk. Buvau priverstas vakare jį perspėti, kad jo dukrą atleidžiu iš darbo, nes ji nepajėgi atlikti darbą, tuo tarpu žmoną, kuri bene yra baigusi gimnaziją, sutikau priimti į darbą nuo rytdienos. Na ir atsitik tu man, kad moterys, baigusios gimnaziją – išteka už tokių nevėkšlų ir sukerčia su jais savo likimą. O, siaube, tikrai vargas tų moterų likimas.

Patalpos dar neturime. Vis dar lindime teisme, mano kabinete, o vakarais persimetame į Tramplerio kabinetą, nes manajame dar nėra elektros. Vis labiau darosi ankšta. Šiandien jau magistrato tarnautojas ėmė suktis dėl baldų ir bandė įrengti mums paskirtą patalpą, bet kai jau baldai buvo atvežti prie namo, policijos viršininkas, iš kurio tos patalpos be jo žinios buvo paimitos, paprieštaravo ir ne-

įleido. Kilo barniai tarp valdžios – magistrato, liaudies komisarato ir policijos – tuo tarpu baldai gulėjo prieš namą ant grindinio, o mes ir vėl faktiškai likome be patalpos. Kas mums darbo dėl valdžios kivirčų. Patalpa mums turi būti paskirta. Vyriausiosios komisijos posėdy, kuris įvyko vakare, nutarėme man pasiūlius galutinai pareikalauti iš burmistro paskirti patalpą iki ryt popietės, ir jei iki to laiko nebus, telegrafu skųsimės vidaus reikalų ministrui. Komisijos posėdyje nusprendėme, jeigu iki šeštadienio pietų negausime trūkstamų medžiagų iš valsčių ir apskrities miestų Ščiučino, Mazoviecko ir Ostrolenkos, siųsime ten komisijos narius, nes jau peilis ant gerklės – terminas suskirstyti sritis artėja kategoriškai.

Laikraščiai skelbia, kad Haleris²³³ atvyko į Gdanską su kariuomene ir kad ryt atvyks į Varšuvą. Pats to neskaičiau. Dešinieji džiūgauja, nes tiki, kad Haleris pajėgs atsispirti Pilsudskiui. Nepasisekė su Korfantu, todėl bandoma sėsti ant naujo populiarus arkliuko – Halerio.

1918 metų gruodžio 20 d.

Penktadienis

Šiandien pagaliau Vyriausioji rinkimų komisija gavo patalpas, kurios mums buvo paskirtos magistrato rūmuose prie Rynek Główny (Rynek Główny), parteryje. Jas sudaro didelė kanceliarija ir man kabinetas. Be to, yra dar prieškambaris, skiriantis mano kabinetą nuo kanceliarijos. Kanceliarija patogi, spintų ir stalų be skaičiaus, mano kabinete spinta ir rašomasis stalas. Atskiros patalpos buvo mums jau būtinos, nes nuo ryto šiandien priėmiau dar kelis naujus darbuotojus, tiksliau darbuotojas. Iki pietų dirbome visi kartu teisme mano kabinete prie dviejų stalų, bet buvo jau labai ankšta. Viso dabuotojų – vyrų ir moterų – šiandien jau turėjau apie dešimt. Darbas apdorojant medžiagą dėl skirstymo sritimis ir komisijų sudėties, o vėliau pranešimų rašymo viršaičiams, burmistrams ir pirmininkams, ir visiems visų komisijų nariams – verda. Reikia tai dirbti pasiutusiu tempu, kaip lenktynėse. Mano raštinė veikia 8 valandas, nuo 9 val. ryto iki 1-os ir nuo 4-os po pietų iki vakaro 8-os, aš gi dar dirbu daugiau, nes iki 9-os vakaro su trumpute pietų pertrauka. Be vadovavimo ir darbų skirstymo raštinėje, kur mano dešinioji ranka yra panelė Marija Zadarnovska, viskas ant mano galvos, nes ir pastangos dėl trūkstamų medžiagų iš apskričių, ir dažnos telegramos, ir aibės kitų dalykų. Pirmoji šiandien Kolno apskritis pateikė man visišką medžiagą, tai energingo šaunuolio Mientkievičiaus nuopelnas. Iš Lomžos ir

233. Juzefas Haleris (1873–1960), generolas, 1918 X–1919 IV lenkų armijos vadas Prancūzijoje, su kuria 1919 IV 21 atsikėlė į Varšuvą.

Ostrolenkos apskričių trūksta dar man jau tik po vieną valsčių. Iš Ostrovo, Ščiušino ir Mazoviecko spragos daug blogesnės.

Vienas tik daiktas Vyriausiosios rinkimų komisijos patalpose mane šiek tiek erzino – tai, kad esu izoliuotas nuo raštinės. Ne apskritai man svarbu, kas ten dirba, ypač kad suplaukė galybė naujų asmenų, iš kurių anaip tol ne visi yra pernelyg mieli, bet prisipažinsiu – traukia mane panelė Marija Zadarnovska. Įpratau turėti ją čia pat prie savęs, vadovauti jai, stramužyti, perpinant kokiu pokalbio žodeliu arba parankiu komplimentu, jausti po ranka tą jos moterišką švelnumą, naudotis jos darbu, palaikant tarpusavio kontaktą. Čia gi esame fiziškai atskirti, nors darbo pobūdis verčia ją dažnai pas mane žvilgčioti, ir, regis, net noriai, nes mėgsta, kad ją išskiriu, kad giriu, ir pataikaujantiems žodeliams esanti linkusi. Mėgstu ją kaip jauno moteriškumo išraišką, nes apie mylėjimąsi, suprantama, nėra kalbų, ir toli man, kad savo amžiuje bandyčiau juokingai meilintis jaunai merguželei. Nė valandėlės to sau neleidžiu. Bet mergina yra ir darbe mergina. Gudriai apsieinant, pagiriant, apsu-kriai elgiantis galima ją uždegti dideliu darbu. Ji lyg pabalnotas žirgas.

1918 metų gruodžio 21 d.
Šeštadienis

Darbas kunkuliuoja. Jau iki 20 žmonių raštinėje dirba. Visi susirinko dieną, tai lioviausiu naujus priiminėti. Iki šiol ėmiau visus, kas tik ateidavo. Kėdės ir vietos prie stalų raštinėje jau užsėtos. Daugiau sunku būtų kur sukišti. Pagaliau yra kaip tik tiek, kad kiekvienam yra darbo, nieks netinginiauja ir panelė Marija gali visus ap-rėpti. Jei būtų bent šlakeliu dar daugiau, tvarka pradėtų išsigimti į chaosą.



Łomžos turgaus aikštė „Rynek Główny“ 1916 m. Łomžos Šiaurės Mazovijos Zbiory muziejaus atvirukų rinkinys: Dawna Łomża na pocztówkach. Łomża 1998.

Reprodukcija iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t.I.

Šios dienos metu suplaukė trūkstama medžiaga iš Lomžos, Ostrolenkos ir Ostrovo apskričių. Tos apskritys, kaip ir Kolno, jau sukomplektuotos. Deja, šiandien paaiškėjo, kad panelė Marija (Zadarnovska) užmetė vakar visą Turoslės valsčių. Šitaip susidarė medžiagoje spraga Kolno apskrity. Betgi tą spragą telefonu Šveiceriui žadėjo papildyti geraširdis Mientkievičius.

Su Ščiučino ir Mazoviecko apskritimis yra blogai. Nieko iš jų naujo neįplaukė. Trūksta iš ten 9 valsčių ir 4 miestų.

Vyriausiosios komisijos posėdyje nusprendėme šiandien pasiųsti du delegatus trūkstamos medžiagos – vieną į Ščiučiną, kitą į Mazoviecką. Į Ščiučiną išvažiuoja Vyriausiosios komisijos narys Długoborskis, į Mazoviecką kitas narys – Bžezinski. Šiandien esant tokioms kinkinių kainoms kelionės negirdėtai brangios. Długoborskiui daviau kelionės išlaidoms 500 mr., Bžezinskiui – 400 mk.

Dirbau galvotrūkščiais. Visai nepietavau: pasitenkinau rūkalais.

1918 metų gruodžio 22 d.

Sekmadienis

Darbas, nepaisant sekmadienio, slinko pašėlusiu tempu toliau. Visas darbuotojų būrys plūšo. Rengiamo ryt dieną išsiųsti į visas apskritis kompletiškus paketus pranešimų apie valsčių ir miestų suskirstymą sritimis, apie visų sričių vietos komisijų sudėtį, toliau pranešimus su blankais komisijų pirmininkams apie jų skyrimą ir užduotis ir taip pat visiems jų nariams, galiausiai skelbimus, kokie numatyti rinkimų teisėje, atsišaukimus dėl mūsų parengtų pirmininkų suvažiavimų visose apskrityse ir t.t. Raštinė turi dirbti negirdėtai intensyviai, kad viską parengtume, užpildytume ir nesumažytume. Viskas pagaliau sekasi gerai, išskyrus Ščiučino apskritį 4 valsčių trūkstamą medžiagą bei 5 valsčių ir 3 miestų Mazovecko apskritį, iš kur dar nieko neįplaukė. Trūkstamą Turoslės valsčiaus medžiagą, kurią vakar užmetė panelė Zadarnovska, telefonu padiktavo Mientkievičius. Medžiagą dėl Lomžos miesto skirstymo sritimis ir dėl vietos komisijų sudėties apdorojo ir jau šiandien pateikė Vyriausiosios komisijos narys Šveiceris.

Mėgstu šį darbą tiek, kad yra negirdėtai nervingas, ir kad aš jam vadovauju, aš laiku vadeles rankoje. Jis savaime savo vidiniu turiniu yra kuo labiausiai sausas ir formalus, ypač toje medžiagos apdorojimo stadijoje, kai reikia skirstyti sritimis, – nepaisant to nesu įsitikinęs veikalo verte ir sėkme, kuriam jis tarnauja, – bet tai, kas man jame patinka, guli kitoje plotmėje ir bene neturi nieko bendro su to darbo esme. Žmonių veiksmų elastingumas, nepriklausomai nuo jų turinio, žaidina mane ir įtraukia kaip sportas, kaip lenktynės. Ypač, kad tai kuopinė veikla, kurioje jun-

giasi gausybės žmonių jėgos ir atskirų veiksmų momentai. Tai žmogiško veikimo technikos sportas. Aš jam vadovauju, aš jį paleidžiu dirbti, aš už jį atsakau, taigi aš jį kuriu ir vėliau gėriuosi jo reginiu. Ta prasme darbas man patinka. Ta prasme – tik ta viena – yra jis kūrybingas, taigi toks, kurį visuomet mėgau ir mėgstu ir kuris man teikia daug pasitenkinimo (yra tame malonume analogija su tuo, kurį jaučiau Zegžės kadruose²³⁴, kada vadovavau varganiams rekrutų kapralams).

Vargina mane tas darbas ir sekina – jaučiu tai. Reikalauja jis didelės dėmesio ištvermės, didžiulio budrumo, nuolatinio visumos aprėpimo su atskiromis judėjimo spyruoklėmis, bet čia ir yra didesnis malonumas tokiai natūrai, kaip manoji, negu skruzdės atliktas tam tikras darbas. Nebelieka be įtakos malonumui, kokį patiriu, ta aplinkybė, kad tarp pasirinktų darbuotojų yra grupė jaunų merginų ir kelių ponų, kurių guvumas atliekant funkcijas ir veiksmų elastingumas sudaro labai dailią plastiką. Pagaliau šio darbo apimtis išsiveržia daug plačiau už švaraus kanceliarinio medžiagos apdorojimo.

1918 metų gruodžio 23 d.
pirmadienis

Šiandien dirbdama visa mano raštinė į vakarą pabaigė rengti tinkamus ekspedijuoti paketus į visas apskritis ir Lomžos miestą. Kanceliarijoje suradau vieną jauną berniuką, tokį Dombrovskį, kuris mielai priėmė siūlymą vykti su paketais ir surado man dar du tokius norinčius jaunuolius. Vienas jų apie 6 val. jau išvyko su paketais į Kolną ir Ščiučiną. Du kiti išvyks ryt anksti traukiniu – vienas į Ostrolenką ir Ostrovą, kitas į Mazowiecką. Tiems pasiryželiams mokame po 30 markių dietos per dieną ir grąžiname kelionės išlaidas. Suprantama, už arklius teks mokėti pasiutusias kainas, nes šiaip jau kinkinių brangumas pakyla dar dėl švenčių. Bet kitos išeities nėra. Esame priversti, nesidairydami į jokias išlaidas stumti neatodairiškai terminuotą darbą. Tiesą sakant, administraciniai ir kariniai valdmenys turėtų teikti rinkimų komisijoms visokios pagalbos ir lengvatų, ypač transporto ir susisiekimo priemonėmis. Bet dabar jau nėra proginų kinkinių, kokie buvo vokiečių okupacijos metais, o pagaliau šiandien taip viskam atsipalaidavus joks kaimietis nepaklus gavęs įsakymą teikti kinkinį. Liaudies komisariatai iš tiesų daug veiksmingiau mums teikia pagalbą, bet kalbant apie arklius išvykai, tai tokių neturi savo dispozicijoje, išskyrus savo pačius svarbiausius reikalus, o dėl karinių valdmenų, tai tie nieko sau be reikalo nedaro ir nė nemano kam nors pasitarnauti ar paslaugas suteikti; iš viso ta mūsų jauna kariuome-

234. Zegże (Zegrze) – lenkų legionų mokymo centras.

nė yra nežabota ir savavališka; karininkai apie nieką kitą, regis, negalvoja, kaip tiktai apie pagyruošius, apie flirtus su panelėmis, apie kardu žvanginimą ir vakarėlius, į kuriuos jauni karininkai išsivažinėja be jokio reikalo, dėl privataus pasivažinėjimo, į vaikštynes su merginomis, kai tuo tarpu mes dėl rinkimų mokame pasakiškas sumas už vežimus mokėti iš valstybės iždo. Apskritai, kaip ir visur, baisus išgėrėjimas.

Į Lomžos apskrities liaudies komisariatą ir į Lomžos miesto magistratą pristatėme šiandien jau parengtus paketus. Ir pasilieka tik tie nelaimingi 9 valsčiai bei 4 miestai iš Ščiucino ir Mazovecko apskrčių, kuriems jokių medžiagų iki dabar neturime.

Turiu tam tikrų bėdų su mano raštinės Vyriausiosios komisijos darbuotojais. Dėl mūsų veiksmų natūros ir terminuotumo negalime jų atidėti nė trumpiausiam metui, jeigu tik yra einamojo darbo. Jeigu, tarkime, įplauks mums medžiaga iš Ščiucino ir Mazoviecko, turėsime dirbti visa garo jėga, nežiūrėdami nė Kūčių ar Kalėdų. Vyriausiosios komisijos posėdy nutarėme už tų trijų dienų darbą mokėti po 3 marke už valandą, taigi dirbant po 8 valandas per dieną išeitų 24 mk. dietos. Kai šiandien vakare paklausiau, kas iš darbuotojų – vyrų ir moterų – nori tomis sąlygomis dirbti per Kūčias ir šventes, nė viena jauna mergina, kurios yra šauniausios darbuotojos, nepasisiūlė, nes jaunas vakarėliai ir šventės labiau vilioja, negu pakelta markių suma, užtat sutiko visos senos, ir juo kuri didesnė nevėkšla darbe, juo skubiau. O kad tuo tarpu man reikėsią mažiau žmonių, turėjau iš tų, kurie pasisiūlė, pasirinkti dalį geresnių, palikdamas silpniausias. Čia vėl pasigirdo tarp senųjų dejonės. Toji turi keletą vaikų, o ta vėl esanti alkana ir t. t. Ką aš čia padarysiu. Čia yra darbo, o ne visuomeninės pagalbos institucija. Teisūs yra komunistai, skelbdami, kad išlaikymo teisė turi plaukti iš gyvybės ir poreikių, o ne pelnijama darbu, kaip skelbia kolektyvizmas. Ar tas, kuris nėra tinkamas jokiai darbui, nevėkšla, kaip mano Vasilevskis, mažiau nori valgyti, ir mažiau reikia jam ir jo šeimai išlaikyti, negu tam, kuris yra protingas ir gabus? Bet kas man rūpi, kuris yra labiau alkanas ir turi didesnius poreikius, kai skirstau darbą. Jeigu būtų „ceteris paribus“²³⁵ – turėčiau į tai atsižvelgti, bet kadangi jokio „paritatis“²³⁶ nėra?

1918 metų gruodžio 24 d.

Antradienis

Nepaisant kūčių darbas Vyriausiojoje komisijoje vyko, tik toks skirtumas, kad po pietų darbo valandos truko nuo 2-os iki 6-os. Bet šiandien jau nebuvo tokios pasiusios karštligės kaip vakar. Ir dirbo vos keli asmenys. Geriausios mano talkinin-

235. Ceteris paribus (lot.), kai kitos sąlygos (aplinkybės) yra tos pačios.

236. Paritatis (lot.) – vienodumas.

kės – jaunos mergužėlės, vikrios kaip vijurkai, linksmos darbe ir greitos paskubėti, kur reikia – ir didelio atidumo – jų nebuvo. Dirbo vien tik kelios vyresnės ponios ir panelės bei du šaunūs darbuotojai vyrukai. Didžiausią darbų masę atstūmėme vakar. Šiandien atėjo mums medžiaga ir Ščiučino apskritys; Ją šiandieną sudorojome ir 5 val. vakaro išsiunčiau papildomą paketą į Ščiučiną per vieną darbuotoją poną Grygo. Taigi ir su Ščiučinu yra baigta. Betrūksta tiktai penkių valsčių ir kelių miestų iš Mazoviecko apskrities.

Šiandien dėl mano darbo turėjau didelio nemalonumo: būtent spausdintame terminuotame Vyriausiosios komisijos skelbime, kuris pagal rinkimų teisę vakar buvo pridėtas visoms apskritims prie visų paketų, kad taip būtų išsiųsti į visus valsčius ir miestus, kad galėtų ketvirtadienį paskelbti, paaiškėjo nedovanotina spaustuvės klaida: būtent terminas pateikti deputatų kandidatūras atspausdinta „sausio 6 dieną“, nors turi būti „sausio 9 dieną“. Labai sukrėtė mane tas tokios svarbios klaidos pražiopsojimas. Pats žiūrėjau korektūrą. Tame darbų įkarštyje, kuris vakar buvo apėmęs, tai yra suprantama, bet nežiūrint nieko, klaida yra labai rimta, pažeidžianti vieną svarbiausių rinkimų technikos elementų. Tai galėtų pasitarnauti rinkimų kasacijai. Tuoj pat išsiunčiau telegramas į visas apskritis, kad ištaisytų arba iškart praneštų valsčiams, jeigu skelbimai jau išsiųsti.

Panelė Marija Zadarnovska, kuriai rodžiau tokio pasitikėjimo ir kuri buvo mano dešinioji ranka, apvylė. Užvakar po pietų visai neatėjo į užsiėmimus, kadangi nuėjo į svetainę „juodos kavos“, kurią surengė draugingos grietinėlės ponių kompanija (žinoma, tas suėjimas buvo labai „tautinio“ ir opozicinio pobūdžio, kur svečiams asistavo vyskupas, išskyrus visus elementus, kurie ryškiau užsiangažavę kairuoliškai, ir visų pirma su didelėmis pagarbomis kariškiams, kuriuos dešinė koketuoja, o kuriuose lomžietės panelės įsimylėjusios; ir aš buvau kviečiamas, bet nenuėjau, nes pagaliau nemėgstu tos rūšies draugingų linksmybių ir visiškai nesilinksminu juose, ir labiausiai nesu mėgėjas to kvapelio reakcijos, kuri rengiasi „tautiškomis“ pozomis, o juos laimina vyskupų violetai ir draugingoji „grietinėlė“). Kad p. Zadarnovska nuėjo, nes pasirinko linksmybes, ne biurą – nieko stebėtino. Bet kad neatėjo į darbą ir neperspėjo apie tai, nors žinojo, kad darbas yra pačiame įkarštyje ir kad ji rankoje laiko atskirų elementų raiščių vadeles, taigi, jei ji kam ko nepaves, tai tuo tarpu visas rišinys dezorganizuojasi, kol jo kas kitas nepačiups, – dėl šito jai priekaištauju. Neperspėjo, nes, matyt, drovėjosi, pajuto gėdą dėl savo silpnumo. O jau vakar neatėjo, nes įsisirgo. Po jos vadovavimą perėmė ponია Live (Liwe), kiek vyresnė, linkusi koketuoti. Dirbo šauniai, sukosi gal net dar energingiau už Zadarnovską, tačiau ne taip subtiliai. Puiki darbo artistiškumu jaunutė Roškovska (Roszkowska), graži mergina, kietas ir sūdrus tipas.

1918 metų gruodžio 25 d.

Trečiadienis

Mano buto kaimynas Voiciechas Tramplėris, kuris drauge su manimi nuomojasi kambarį dr.ienės Zaleskos bute (mūsų kambarius skiria siena), sumąstė, kad mes kartu vakar sueitume kūčių vakarienės ir kartu pietautume šiandien ir rytoj, kitaip sakant abi tas švenčių dienas, kadangi tomis dienomis visi restoranai, neišskiriant ir Ivanickio restorano prie Rembielinės, kuriame visi Lomžos benamiai teisininkai, ir mes tarp jų, mintą, – būna uždaryti. Kūčios paprastai leidžiamos ir valgomos artimiausios šeimos būryje, bet kadangi nei aš, nei teisėjas Trampleris, kavalierius, neturime Lomžoje šeimų, tai ir susimesime dviese. Mielai sutikau, nes kitaip, ko gero, būčiau turėjęs tenkintis gabalėliu šalto rūkinio tiek vakar, tiek šiandien ir rytoj. Trampleris – smaguris, išrankus gastronomas ir smaližius, kuriam valgis, kaip ir visų pojūčių tenkinimas, yra ypatingas kultas, užsiėmė ūkiniais mūsų kūčių ir šventinės puotos darbais: jis sudarė išsamų meniu, surengė konferenciją su virėja dr.iene Zalevska, visko prižiūrėjo ir t. t. Aš, nepaisant švenčių, buvau užimtas po 8 valandas darbo per dieną Vyriausiojoje komisijoje, todėl buvau tik svečias puotos, kurią sugalvojo ir parengė Trampleris. Bet užtat skanavome pasakiškus valgius tiek vakar, tiek ir šiandien. Trampleris užbrėžė patiekalus visai nemažo kuperėlio apimtimi, koks yra jo išvaizdus pilvas. Vakare per kūčias turėjome puikius pasninko barščius su auselėmis, kurios tirpo burnoje, nuostabų lydekos gabalą, aplietą tirpintu sviestu su trupintais kiaušiniiais ir pyragėliais su kopūstais. Vakarienė tokia buvo prašmatni, kad iš tikrųjų, Tramplerio žodžiais tariant, buvo „dangus burnoj“. Nepritrūko ir kūčių papločio, ir butelio degtinės. Šiandien pietums turėjome barštelius su „kiauliena“, toliau „kiaulieną“ iš barščių, sočius bifšteksus su kiaušiniu ir keptomis bulvėmis bei „kukulius“, primenančius lietuviškus skrylius. Viskas buvo puiku, ir tiek visko buvo daug, kad visai dienai buvo ką virškinti. Naktį po kūčių vakarienės turėjau net sodą gerti, nes graužė rėmuo – taip apsirijau! Rinkimų komisijos raštinė veikė 8 valandas, kaip visuomet, nors darbo buvo nedaug. Iki pietų buvo tik viena darbuotoja, panelė Chylinska, jau vyresnė, po pietų – du asmenys, ponė Domakovska ir p. Kaminskis. Iš Mazoviecko laukiama medžiaga neatvyko. Pasiunčiau į visas apskritis telegramas, klausdamas, ar gavo paketus. Iš Ščiučino grįžo p. Grygo, kurį vakar pasiuntėme su papildomu paketu. Tuo tarpu pirmi pasiuntiniai su pirmu paketų transportu į visas apskritis dar negrįžo, o tai man kelia nerimą. Šiandien komisijos raštinėje buvo kiek nuobodu, nes mano mielų jaunų darbuotojų nebuvo. Joms šventės nėra tuščias garsas. O, jaunyste! tu graži!

1918 metų gruodžio 26 d.

Ketvirtadienis

Ir šiandien pietauju dar su Trampleriu namie. Aukščiausiojoje komisijoje sąžiningai išsėdėjau 8 tarnybos valandas. Laukiau nekantraudamas medžiagos iš Mazoviecko apskrities trūkstančių valsčių ir miestų. Ryte pagal Aukščiausiosios komisijos sprendimą pasiunčiau telegramą rinkimų generaliniam komisarui Varšuvoje (juo yra Apeliacinio teismo pirmininkas Sobolevskis²³⁷), pranešdamas, kad dalis Mazoviecko apskrities nėra paskirstyta sritimis, nes negauta medžiagos. Negalėjau suprasti, kodėl iki šiol negrįžta ir neparveža medžiagos mūsų Vyriausiosios komisijos narys Bžezinskis, kuris specialiai tuo reikalu buvo siųstas į Mazoviecką. Bžezinskis išvyko ten šeštadienį ir iki dabar negrįžo, nors antras narys Długoborskis tuo pačiu tikslu į Ščiučiną išvažiavo sekmadienį ir, nors jam buvo tolesnis kelias, juo labiau kad iš Ščiučino turėjo dar važiuoti į Grajevą – jau grįžo ir parvežė medžiagą antradienį ryte. Po pietų gavau nuo teisėjo iš Mazoviecko telegramą, kad mūsų delegatas buvo Mazoviecke, surinko reikalingą medžiagą ir dar pirmadienio vakarą išvažiavo. Tuomet nedelsdamas pasiunčiau į Ščepankavą, kur Bžezinskis gyveno – apie 12 varstų nuo Lomžos – nuovokų mūsų šaunų darbuotoją p. Grygo. 8-ai val. grįžo Grygo ir parvežė medžiagą. Pasirodo, Bžezinskis nuo antradienio grįžo į Ščepankovą ir sau ramiausiai sėdėjo su medžiagomis, manydamas ją per šventes atvešiąs arba bent persiūsiąs, kai tuo tarpu mes čia neriamės iš kailio ir nekantraujame laukdami, pažeisdami terminus.

5 val. miesto tarybos posėdžių salėje man pirmininkaujant įvyko visų 11 Lomžos miesto vietos komisijų balsavimo sričių pirmininkų susirinkimas. Kartu perskaitėme ir aptarėme rinkimų teisę ir jos instrukciją, smulkiai išnagrinėjome visus veiksmus ir terminus, kurie įeina į vietos komisijų užduočių apimtį. Galima turėti vilties, kad bent jau Lomžos mieste vietos komisijos laikysis terminų, nes dėl apskričių sričių visumos, ypač kaimuose, to nesitikiu. Dėl terminų bus ten chaosas ir veiksmai bus atlikti ne taip, kaip reikalauja teisė, bet – kaip Dievas duos. Dabar įėjome į antrą rinkimų veiksmų stadiją – rinkėjų sąrašų tikrinimą. Šis veiksmas tuo tarpu yra dar tik vietos komisijų darbas, bet jau antradienį – vėliausiai gruodžio 31 vietos komisijos turi atsiųsti Vyriausiajai komisijai patvirtintus rinkėjų lapus. Smalsu man, ar bent 20% komisijų tai atliks nurodytu terminu.

237. Bronislavas Sobolevskis (Sobolewski) (1870–1924), teisininkas, nuo 1901 m. advokatas Varšuvoje, vienas iš Lenkijos teismų organizatorių; 1919 IX–XII ir 1920 VII–1922 VI teisingumo ministras.

1918 metų gruodžio 27 d.

Penktadienis

Šiandien nuo ryto į komisijos biurą vėl atvyko visos mano jaunos darbuotojos, kurių 3 švenčių dienas nemačiau. Vėl sugužėjo jaunimas, triukšmingas ir linksmas, kuris nuobodžią raštinę ir sausą biuro darbą paverčia gyvybe pulsuojančia dirbtuve. Darbo raštinei dabar turiu kur kas mažiau. Šiandien reikia dar apdoroti medžiagą, kurią gavome vakar Mazovecko apskrities pavėlavusiems valsčiams ir miestams, bet tai jau bus nesunkus darbas, kadangi prie to mano darbuotojai ir darbuotojos įgudę, o rytoj ir kelioms artimiausioms dienoms darbo bus iš vis mažai. Turėčiau spręsti labai sunkų ir nemalonų klausimą – nuo šiandien sumažinti biuro personalą ir kelis, jeigu ne keliolika, žmonių atleisti. O tas dalykas yra sunkus, nes kiekviena darbuotoja ir darbuotojas reikalauja darbo ir labai tikisi užsidirbti kokį grašį. O jeigu turėčiau rinktis, tai pagal darbo vertę turėčiau ir norėčiau pirmiausia pasilikti jaunas merginas, pašalindamas vyresnes, nors būtent vyresnėms labiau reikia darbo; tuomet būtų sakoma, kad proteguoju jaunas, kad gal vadovaujuosi vyriškais pojūčių malonumais. Laimė, atsirado puikiausia išeitis. Štai užvakar Vyriausiosios komisijos susirinkime nutarėme, kadangi vietos komisijos išlaikymo išlaidos bus, suprantama, apmokamos iš fondų, kuriais rinkimų tikslams disponuoja Vyriausioji komisija, tai reiškia, kad visi mokėjimai turi pereiti per mūsų rankas, taigi, jeigu vietinėms komisijoms bus reikalingi darbuotojai į raštines, bent jau į miesto komisijas Lomžoje, pasiūsiu jiems tuos darbuotojus iš savo personalo, deleguodami į tas komisijas atskirus, mums atliekamus, asmenis. Vakare apie tai pranešiau vietos komisijų pirmininkams, kurie tą žinią priėmė. Tuo būdu atsikratau daugelio asmenų, nepalikdamas jų be darbo ir galinčius laisvai pasirinkti. Suprantama, sau pasiliksiu ką turiu geriausia. Taigi išsiunčiau į vietos komisijas poniją Rychter ir Hanusovską, ponias vyresnes ir prie darbo visuomet gan pasipūtusias, atrodančias, lyg visuomet būtų išsiveidusios, kad jų nuolat vengdavau, bijodamas kuo nors įžeisti; pasiunčiau nevykėlį studentą Lisickį, kuris buvo niekam tikęs; pasiunčiau poniją Chylinską, dr.ienės Zaleskos seserį, senmergę, darbuotoją gerą ir rūpestingą, bet lėtą; pasiunčiau studento Lisickio seserį; gailėdamasis nukreipiau į XI sritį darbuotoją Grygo, kadangi ten, labai blogai susirinkus komisijos nariams reikia ypač šaunaus ir savarankiško darbuotojo, skaudančia širdimi išsiunčiau dvi jaunutes labai mielas mergaites, geras darbuotojas, tylenę Čaplicką ir energingą Cezariją Kokošką; tas dvi pastarąsias turėjau paaugoti, nes negalėjau išsiųsti nei Zadarnovskos, nei panelės Lineburg, kurios buvo mano parankinės ir būtų asmeniškai išsiveidusios, nei geriausios patyrusios dar-

buotojos Butkievičuvnos, kuri bet kokį darbą atlieka savarankiškai ir inteligentiškai, o šiaip darbe yra nepriklausoma, kad sugeba net mane priversti jausti respektą ir įvaryti siaubą, nei žavios mergužėlės Roškovskos, kurią vadinu pelyte – taip vikriai ir tyliai pluša darbe – mano favoritės pagal darbą ir būdą, nei elegantiškos gerų manierų žydės panelės Šapiro, nei pagaliau p. Kaminskio ir p. Domakovskos; tie du pastarieji, kurių vienas vyriškis ir kita vyresnė, abu geri darbuotojai ir simpatiški žmonės buvo man reikalingi prie jaunų merginų būrio, ne tik kad žmonės nekalbėtų, bet ir dėl to, kad kompaniją papildytų tam tikromis darbe reikalingomis savybėmis, kurių jaunos merginos galėjo ir neturėti. Taigi likau Vyriausiojoje komisijoje su paties pasirinktu darbuotojų žiedu. Panelė Marija Zadarnovska vėl šiandien pas mane dirba, bet nuo tada, kai sekmadienį neperspėjusi paliko biurą – „juodai kavai“ – prarado mano ankstesnį pripažinimą. Buvo atėjusi vakar kažkiek susigėdusi ir teisinosi, kad dėl ligos nutraukusi darbą. Pareiškiau jai, kad žinau apie jos ligą nuo pirmadienio, bet sekmadienį nebuvo ligos, tik juoda kava, ir kad toks pasitraukimas neperspėjus, kada turėjo vadovauti, nerodo didelio atsakomybės jausmo; o kadangi vakar pakako darbuotojų, tai p. Zadarnovską atleidau, prašydamas, kad ateitų šiandien. Ambicingai merginai, matyt, skausmingai įgėlė vakarykščiai mano žodžiai, juo labiau kad buvo tai pasakyta jos draugės akivaizdoje, ir būtent tai, kuri visuomet būdavo išskirtinė ir pravardžiuojama „direktore“. Šiandien atėjo, o kai ją pasikviečiau į savo kabinetą ir kažką jai diktavau, kreipėsi į mane su maldaujančiu atsiprašinėjimu už vakarykštį. Nuoširdžiai ją paguodžiau, ir Zadarnovska pravirko. Ji labai patraukli fiziškai, erzinančiai veikianti pojūčius. Man malonu matyti ją savo kabinete ir tuo naudojuosi, kai reikia diktuoti įvairius laiškus, telegramas ir šablonus, bet iš esmės neidealizuoju jos taip labai ir nesižaviu, kaip pirmomis jos darbo dienomis. Tai tuščia galvelė, kokerė ar suvedžiojota, apsukri ir ambicinga, tokia šiaip sumani ir meili, bet tuščia ir lėkšta mergiotė.

1918 metų gruodžio 28 d.

Šeštadienis

Vakar į Vyriausiąją komisiją į mano rankas atkeliavo kandidatų sąrašas. Kadangi atitiko visus formalius pateikimo reikalavimus, Vyriausioji komisija posėdyje jį priėmė ir pažymėjo Nr. I. Tai laukinis lapas, apsišaukėlių neorganizuota Ostrolenkos apskrities Varcholų valsčiaus geros nuosavybės tam tikros rinkėjų saujelės išdaiga. Be to lapo buvo atneštas man vakar iš kažkokios kitos vietovės antras toks pat lapas, vėlgi su 2 kandidatų pavardėmis, bet to nepriėmiau, nes jame nebuvo nurodytas, kaip reikalauja teisė, siūlomos grupės įgaliotinis. Tame pateiktame

lape yra įrašytas tikrai vienas kandidatas, toks Sienickis, dabartinis teismo sekretorius iš Kališo, buvęs Ostrovo sekretorius. Tas lapas veikiausiai varchojų išdaiga (nomen-omen: Varcholų valsčius); smulkios nuosavybės provincialios užkampės namie augintų politikų būrys paskubėjo pasiūlyti savo kandidatūrą, kol kuopų organizacinė įtaka neapropė to kampelio. Todėl labai tikėtina, kad tas lapas su Sniadeckio kandidatūra bus atsiimtas, jeigu jis nėra tam tikra intriga, apskaičiuota dešiniųjų balsų skaldymui sudarant atskirus vietos sąrašus. Toks siūlymas yra, be abejo, dešiniųjų pobūdžio, kaip matyti iš originalios kandidato motyvacijos, išrašytos siūlyme; kaip dešinys – jis tik dešinei kenkia, nes jų jėgas skaldo, užuot telkęs į vieningą organizacinį sąrašą. Dešinė veikiausiai nepagailės pastangų atsiimti ir iš anksto tokį lapą panaikinti.

Tokių klaidingų, laukinių sąrašų, žinoma, gali būti daug. Jie yra nenumatomi, nes visur gali atsirasti kažkokių „laukinių“ grupelių, kurios nepanorės paklusti tokiems ar kitokiems bendriems sąrašams, kuriuos sudarė tam tikrų šalininkysčių blokai, o tik geidžia iškelti „savo“ kandidatus. Žinoma, kad tai gali daryti arba tie, kuriems gal rūpi pademonstruoti vien savo nepriklausymą nuo bet kokių baudžiamųjų organizacinių, arba partinių veiklos arenų be vilties gauti mandatus savo sąrašui, arba žmonės, kurie nesupranta rinkimų technikos. Nes juk akivaizdu, kad toks pateikimas niekuomet nepraeis. Už jį balsuos tikrai vietos rinkėjai, kaip šiuo atveju, Varcholų valsčiaus arba, geriausiu atveju, Ostrovo apskrities gyventojai, ir tik tie, kurie nebus suagituoti pagrindinių partijų.

Bet vykstant rinkimų kampanijai ir iš ten einančiai agitacijai politinis rinkėjų sąmoningumas augs sparčiais tempais. Jau ryškėja svarbiausios šalininkų grupės rinkimuose ir taip pat kandidatai į atskirus pagrindinius sąrašus. Iš pradžių atrodė, kad į rinkimų kovą stos viena prieš kitą dvi stovyklos, taigi bus 2 pagrindiniai lapai: endekų bloko stovykla (visa buržuazinė opozicija nuo valdūnų (valdų savininkų) konservatorių net iki krikščionių demokratų arba kadekų (krikdemų) ir imtinai su saikingais elementais po netarnybine, bet kruopščiai slepiama, reikšminga tautinės demokratijos kryptimi) ir valdančio bloko stovykla (liaudininkai, LkSP socialistai ir radikalioji inteligentija, Lomžoje susitelkusi vadinamojoje Demokratinėje sąjungoje). Tuo tarpu tolimesnė kampanijos sklaida, o veikiau pirmas jos tarpsnis, išryškino kitos sanklostos kontūrus. Pirmasis blokas – dešinysis – išsilaikė. Čia, Lomžos apygardoje, jo įtaka didžiulė. Vakar būtent susitelkę vadovaujantys to bloko elementai surengė Lomžoje didžiulį šios apygardos visų apskričių ir valsčių patikėtinių delegatų suvažiavimą – vadinamąją tautinę rinkimų akciją. Endekai disponuoja labai didele įtaka. Kleras, žemvaldžiai, žymi dalis pasiturinčių kaimiečių, iš dalies net administracijos organai ir valsčiai, kurių savo įguloje naujoji liaudies

vyriausybė dar nėra aprėpusi, tarnauja tos „tautinės“ kampanijos įrankiu. Mačiau delegatus, atvykusius iš Kolno apskrities valsčių, kurie, nežinodami, kur yra šaukiami, ateidavo į mūsų Vyriausiąją rinkimų komisiją, ir jie turėjo formalius dokumentus su tarnybiniais valsčių antspaudais, kad esą valsčių paskirti atstovais. Tasai suvažiavimas vyko mitingo forma, kuriame ir buvo suprojektuotos kandidatūros. Endekai, kurie iš esmės tą „tautinę“ kampaniją vairuoja kontrrevoliucine ir antivyriausybine linkme, veikia labai atsargiai ir apsukriai. Firminių endekiškų kandidatų visiškai nekelia. Yra lankstūs, kelia valstiečius ar žmones šiaip ar taip ne endekų firmos. Reikia apie juos pasakyti tiesą, kad tvarko ne tikrai partijos reikalą, bet ir visos buržuazijos, kuriai gresia revoliucija. Yra tam tikros idėjos, tam tikros politinės-visuomeninės koncepcijos skleidėjai. Į pirmą vietą iškelta teisėjo Miečkovskio kandidatūra, tai žmogus, kuris besąs politinis neprusa, labai doras, tačiau be galvos ir akiračių. Dėl to Miečkovskis turėjo telegrafu atsistatydinti iš teisėjo posto, nes būdamas teisėjas, negali būti Lomžoje išrinktas. Toliau pastatyti keli valstiečiai ir darbininkai, gabus žemvaldys ir veikėjas Vlodkas, kunigas Liutoslavskis²³⁸, pagarsėjęs patriotinį endekiško-liaudiško pobūdžio veikėją dr. Zaluskas²³⁹. Suprojektuotas sąrašas išsiųstas į Varšuvą, kad užtvirtintų centrinę rinkimų organizacija. Kairiųjų akcija taip toli dar nėra pasislinkusi, kaip dešiniųjų. Ten kampanija dar nenuėjo taip giliai į mases. Tai silpnoji kairės pusė. Bet jau ir ten ėmė brėžtis sanklostos. Liaudininkai išeina su savarankišku sąrašu, nepriklausomu nuo socialistų. Šitaip jie nori kampanijoje išvengti priekaištų, kad esą socialistai. Gali pagaliau pasirodyti stiprūs net Lomžos apygardoje. LkSP išeis su savo sąrašu. Radikalijai inteligentijai, kitaip sakant Demokratinei sąjungai, bus, regis, pirštu pagrasinta. Tai saujelė inteligentų, neturinčių įtakos ir visuomeninio pagrindo, mandatų ieškanči grupė, reliatyviai tarp jų esama sąžiningų demokratų. Vachovičius, Sviderskis, Supinskis, Volodkievičius – štai jų galvos. Volodkievičius jau pateko į liaudininkų lapą, o aniems pagrasinta. Ar ryšis sudaryti savo sąrašą? Galimybių veikiausiai neturi. Eventualiai su socialistais koketuos, kad su jais susiblokuotų.

Vakare buvau vadinamame irklininkų klube, kur kiekvieną šeštadienį vyksta kairiųjų inteligentų-demokratų diskusijų sueigos. Maža buvo žmonių ir nuobodu. Vėliau su Trampleriu buvome pas Volodkievičių vakarienės su degtinėle.

238. Kazimieras Liutoslavskis (Lutosławski) (1880–1924) kunigas, politikas; nuo 1903 m. Tautos lygoje, seimo deputatas, deleguotas Liaudies tautinės sąjungos.

239. Janas Zaluska (Załuska) (1873–1941), gydytojas, publicistas; nuo 1902 m. Tautos lygoje; Darbininkų ir demokratinių-tautinių kuopų sąjungos veikėjas; 1919–1927 m. Liaudies tautinės sąjungos pirmininkas, Tautinių kuopų valdžios narys.

1918 metų gruodžio 29 d.
Sekmadienis

Šiandien rami Vyriausiosios rinkimų komisijos darbų diena. Raštinėje dirbo tik-tai trys asmenys: p. Domakovskis ir panelė Lineburg ir Roškovska. Po pietų įvyko Vyriausiosios komisijos posėdis. Tokie paprastai vyksta kas antra diena, nes darbo-tvarkei reikalų niekuomet nestinga. Visa ta Vyriausiosios komisijos veikla yra tiek nervinga, taip tiksliai suskirstyta terminais, o viskas vyksta tokio chaoso sąlygomis, tokiais galvotrūkčiais, kad vos galima suspėti, vos viską aprėpti.

Laikraščiuose šiandien perskaitėme apie tai, kad visame krašte, o tiksliau sakant visose krašto teritorijose, apimtose faktine Lenkijos vyriausybės valdžia, rinkimai įvyks nustatytu terminu, tiktai kai kuriose Lomžos apygardos srityse, taigi būtent mūsų, gali būti terminai vėlesni. Tai atsitiko veikiausiai dėl telegramos, kurią prieš tris dienas išsiuntė Generaliniam rinkimų komisarui Varšuvoje dėl vėluojančių medžiagų skirstant sritimis iš Mazoviecko apskrities 5 valsčių ir 2 miestų. Betgi manau, kad kai Varšuvą pasiekė antra mūsų telegrama (vakarykštė), kad jau tie pa-vėlavę valsčiai yra suskirstyti, terminai nebus atkelti. Bet rodosi, kad tolesniame rinkimų technikos etape, tikrinant rinkėjų sąrašus ir sprendžiant reklamacijas bus klaidaus chaoso, ypač vietos komisijose. Kaip iš to išbrisis – nežinau.

Aplankiau šiandien Lomžoje teisėją Dušinskį ir Taikos teisėją Liubienskį. Pa-sirodė, kad p. Liubienska, kuri kilusi iš Soltanų, yra suėjusi su manim į giminystę. Labai senutė apsidžiaugė dėl to lietuviško susigiminiavimo. Dar nieko Lomžoje iki šiol nebuvau aplankęs, net kolegų teisėjų. Sunkiausiai sąžinę gula dėl Apygardos teismo kolegų – Skažinskio ir Miečkovskio. Pateisintas esu pagaliau užgultų darbų Vyriausiojoje rinkimų komisijoje, kur turiu dirbti, neišskiriant švenčių, taigi drau-gingoms pareigoms paprasčiausiai nelieta laiko. Skažinskis veikiausiai turi būti ant manęs užsigavęs, nes, regis, yra įsižeidžiantis, bet ką galiu padaryti. Miečkovskis dėl jo kandidatūros iškėlimo į deputatus šiandien telegrafu atsistatydino. Kas ištiks I instancijos civilinį skyrių, kuriam jis iki šiol vadovavo – nežinau. Trampleris yra apkrautas apeliacine instancija, Skažinskis ir Dušinskis turi dargi darbo baudžia-majame skyriuje, aš rinkimų metu esu visiškai paralyžiuotas ir iš teismo išstumtas.

Laikraščiuose yra žinių iš Vilniaus. Darosi ten tai, ką buvo galima numatyti: artėja forsutuė ir atomazgos metas ir į priekį išeina bolševizmas. Kiek galima spręsti pagal laikraščius, vokiečiai ten dar likę, okupacija nelikviduota, bet jau tiktai ruse-na, kas pagaliau darėsi akivaizdu jau pagal tą atsipalaidavimą, kokį stebėjau vokie-čiuose, kai prieš 3 savaites buvau dar Vilniuje. Nei lietuviai, nei lenkai (kalbu apie tautines pastangas buržuazinės tvarkos ribose) nesiryžta kažkam stipriam, nes pa-galiau visi jų mėginimai nesusilaukia gilaus parėmimo ir veiksmingo atoveiksmio

masėse. Neseniai gauta informacija, net tarnybiškai pranešta iš Varšuvos apie tai, kad Vilniuje įsikūrė taryba ar gal valdanti lenkų komisija, turinti perimti valdžią (ją sudarė visų grupių atstovai, reprezentuojami Vilniaus lenkų komitete, nuo Kognovickio²⁴⁰ iš krašutinės dvarininkijos dešinės ir Zviežinskio²⁴¹ iš endekijos net iki Vitoldo Abramovičiaus nuo demokratų); turėjo būti ar jau buvo nominuoti lenkų vyriausybės komisarai, turėjo įsikurti lenkų ginkluotoji jėga. Žodžiu – tiek Lietuvos lenkai, kaip ir lenkų vyriausybė Varšuvoje ryžosi laikytis Lenkijos plėtimo politikos bent jau į Vilnių ir katalikišką Baltarusiją. Tarp tos lenkų politikos ir lietuvių Tarybos tautinės politikos nebuvo sutarimo nei kontaktų. Ir kai šitaip buržuazija susiskaldžiusi į tautines stovyklas ėdėsi, dideliais žingsniais iš rytų prie Vilniaus artėjo bolševizmas, išaugęs taip pat ir iš vidaus, iš paties krašto vidaus, ir iš Vilniaus. Ir štai artėjama jau prie katastrofos, bent jau buržuazijai. Jos jau gal niekas nesuturės.

1918 metų gruodžio 30 d.

Pirmadienis

Vėl laikraščiuose yra žinių iš Vilniaus. Vakar buvo užsiminta apie tai, kad Vilniuje prasidėjo lemiamas momentas: Lietuvos Taryba bando kurti „baltąją armiją“, kitaip sakant, karinę organizaciją bolševizmui ir anarchijai atremti, antra vertus, taip pat kontrrevoliuciniais tikslais sukurta lenkų kariuomenė arba, kaip skelbė spauda, į Vilnių įžygiavo lenkų legionistai; ir Taryba, ir lenkai siekia ta militarine jėga sulaikyti bolševizmą ir paremti buržuazinę tvarką, o šiaip – vieni nori forsuoti Lietuvos valstybingumą, kiti – Lenkijos; Taryba bandė išsiųsti kažkur į provinciją vagoną ginklų savo būriams apginkluoti, bet geležinkelio darbininkai pajuto ir jį sulaikė. Bolševikai arba Darbininkų delegatų taryba („sovietas“ – buržuazijos pabaisa, proletariato diktatūros garantas) organizuoja darbininkų ginkluotąją miliciją. Šiandien jau yra žinių dėl Vilniaus darbininkų delegatų tarybos, kurios pirmininkas yra Eidukevičius²⁴², pasiskelbimo aukščiausiąja Vilniaus valdžia. Nė viena šalis jau nelaukia, kada bus likviduota merdinti okupacija; kiekvienis ginkluotąja ranka nori kuo skubiau nulemti krizę savo naudai. Buržuazija tikriausiai šią kovą praloš, nes Tarybos ginkluotoji jėga – tai saujelė, lenkų legionistai arba lenkų kariuomenė Vilniuje – taip pat silpnas daiktas ir dar tik besiformuojantis, Lenkija,

240. Stanislas Kognovickis (Kognowicki) (1863–1941), dvarininkas, privatus Vilniaus prekybos banko pirmininkas, Vilniaus lenkų komiteto narys.

241. Aleksandras Zviežinskis (Zwierzyński) (1880–1958) teisininkas, politikas, publicistas, Vilniaus lenkų komiteto narys.

242. Pranas Eidukevičius (1869–1926), lietuvių komunistinio judėjimo veikėjas, nuo 1902 m. LkSP (PPS), 1918 XII 15–1919 II 7 Vilniaus darbininkų tarybos pirmininkas.

kurią pačią graužia chaosas ir kurios kariuomenė dar tik kūriama, reikšmingos ginkluotos pagalbos suteikti negali – Lenkija vargais negalais grumiasi akcijoje su rusiniais Galicijoje prie Lvovo, o ką jau bekalbėti apie žygį į Vilnių, kai dar, be to, turi saugotis prie Bugo iš rytų – iš Ukrainos besitraukiančių vokiečių karinių grupių! O bolševizmas Vilniuje ir visoje Lietuvoje auga. Iš Baltosios Rusios rytuose jau stovi jis ties Vilniaus mūrais, o ir viduje vis drąsiau kelia galvą. Lietuvoje gau su tarp valstietijos nepritariančių elementų ar net ir priešišku bolševizmui, bet jie bijo pasipriešinti, nes tame bendrame chaose ir išsiderinime jaučiama tik vienintelė sutelkta ir galinga jėga – o ji yra būtent bolševizmas. Bolševizmas, einanti iš rytų organizuota lavina ir auganti viduje iš sužadinto socialinio godulio visuotinio ūkinio irimo dirvoje ir atspalaidavime, veikia įspūdingai psichiką ir protus ir paralyžiuoja net tuos, kurie yra jam iš esmės priešingi. Socialistai net yra bejėgiai ir praradę orientaciją, komunistų milžiniškos jėgos ir nuostabios galios spaudžiami pasidarė lėti ir nuolankūs. Vieni komunistai eina stačiai ir ryžtingai savo kryptimi, stiprūs tikėjimu savo karalyste. Eina, kaip teisėtas valdovas atsiimti skeptro. Ir jie gi laimės. Ar tai gerai, ar blogai – į tai atsakyti nemoku. Kai dar buvau Vilniuje, atrodo, taikliausiai įvykių raidą Lietuvoje vertino bolševikai (komunistai). Jie žinojo ir sakė, kad buržuazijos tautiniai kivirčiai išsieikvos tuščiom ir nesukurs nieko, o iš problemų ir socialinių procesų raidos išnirs komunizmo pergalė. Taip tai ir darosi. Bolševizmo triumfas ir įsitvirtinimas Vilniuje gali turėti toje pokario augančios revoliucijos istorijoje milžiniškos reikšmės. Per Vilnių komunistinė srovė artėja prie Vokietijos ir bolševikai paduoda ranką vokiškiems „spartakams“²⁴³, realizuodami „sienų panaikinimo“ tarp valstybių vieningoje proletarinės revoliucijos jūroje idėją, realizuojančią naują žmoniją.

Šiandien į mano – Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininko – rankas įplaukė antras iš eilės rinkėjų lapas. Jis ir vėl „laukinis“, kaip ir pirmas. Tą sąrašą pateikė Lomžos apskrities Miastkovo valsčiaus rinkėjų grupės. Kadangi sąrašė pateikti devyni kandidatai, taigi tiek, kiek Lomžos apygarda renka deputatų, pačių Miastkovo valsčiaus valstiečių-ūkininkų. Siūlantys veikiausiai nesuvokia, kad jų lapas negali būti priimtas, nes tų kandidatų, išskyrus Miastkovo valsčių, nieks nepažįsta, todėl nieks iš kitų šešiasdešimt kelių valsčių ir visuose apygardos miestuose už juos nebalsuos. Bet būdinga, kad valstiečiai savaime siekia pateikti savo savarankiškas valstietiškas kandidatūras.

243. Spartako sąjunga, vokiečių revoliucinė organizacija, kurią sukūrė kairieji socialdemokratai I pasaulinio karo metu, vadinama dar Spartako grupe.

1918 metų gruodžio 31 d.

Antradienis

Vyriausiojoje komisijoje darbas, tiesą sakant, visą laiką nervingas, bet ne taip forsuojamas, ne toks ūmus, kaip pačioje pradžioje, kada stengėmės valsčius ir miestus suskirstyti į sritis. Raštinė, kurią šiuo metu sudaro ponios ir vienas ponas, neskaitant ištįžėlio Vasilevskio, turi darbo tikrai protrūkiais ir snūduriuoja. Nėra to pašėlusio pulso, to skriejimo „balionu“, kaip prieš savaitę. Šiandien baigiasi terminas vietinėms rinkimų komisijoms pateikti Vyriausiajai komisijai patvirtintus rinkėjų lapus. Iš 200 komisijų sąrašus pateikė 42 komisijos. 158 atsilieka su terminais. O kiek tokių komisijų, kuriose darbas visai dar nesusiorganizavo!

Pagaliau visas tas steigiamasis seimas, visas tas mėginimas juo užkirsti kelią revoliucijos audrai, kuri auga ir iš visų pusių jau Lenkiją supa vadinamojo komunizmo ir proletariato diktatūros forma, man vis labiau kelia įspūdį, kad bandoma išstatyti švininius ar kartoninius kareivėlius prieš galingos audros sūkurius ir prieš perkūnus, svaidančius iš dangaus, kurių neįmanoma žmogaus jėgoms užvaldyti. Imu manyti, kad dabartinės vyriausybės darbas iš tiesų yra vaikiškas ir naivus. Tai, ko ji nori ir ką iš tikro bando atlikti, tai išlaikyti tam tikrą valstybinę tvarką – sukurti visuomenę, šiaip ar taip buržuazinę arba bent jau tokią, kuri laikosi senuose visuomeninės civilizacijos rėmuose. Iš esmės to paties siekia vadinamoji tautinė visuomenės dalis, kuri grumiasi su vyriausybe. Šiandien jau ir ji eina labai toli visuomeninių reformų kryptimi; šiandien jau dėl revoliucinių gūsių nuotaikų, kurios persmelkia mases, buržuazinė stovykla, kitaip sakant tautinė, į priešakį išsikėlė demokratiją, būtent tai, kas buržuazijoje yra pažangiausio. Endekai ir grynai reakcingi gaivalai nuslinko į šešėlį, valdžia ir valdymo perspektyva, valdymo vadelės net ir buržuazijoje endekams slysta iš rankų radikaliesių ir demokratinių gaivalų naudai. Jeigu tokioje Lomžoje, kuri buvo laikoma endecijos tvirtove, „tautinės“ opozicijos elementai iškėlė tokias tolumas endekams kandidatūras, tokias tolumas klasikinei endecijai, bet šiaip ar taip, buržuazijos rėmuose demokratiškas ir liaudiškas, tai ką jau bekalbėti, kas darysis kur kitur! Tarp to, ko siekia ir ką išsako visuomeninėje-kultūrinėje raidoje dabartinė vyriausybė, ir to, ką išsako buržuazinė demokratija, kuri šiandien opozicijos bloke išsiveržia į priekį, esminių skirtumų nėra. Bet dabartinė vyriausybė, LkSP su radikalaus liaudies sparno priemaiša, bando nukreipti proletariato mases ar bent jau jų LkSP krypties dalį nuo revoliucinio radikalizmo, kuris jas kelia vis labiau augančio komunizmo link. Kai vyriausybiniis blokas sudarė formalią sutartį su buržuazine demokratija, tai proletarinių masių atskalos, kurios dar jį palaiko, paliktų jį ir kategoriškai pereitų į proletarinės revoliucijos stovyklą.

Ir šiandien jos jam jau sprūsta iš rankų, bet dar šiaip taip šiaip taip laikosi. Ir štai vyriausybė, kad tas masės išlaikytų, nesijungia su tais, su kuriais šiandien jau faktiškai nieks nebeskiria. Tuščias darbas nesulaikys tų masių, o antra vertus neapsaugos esminio regimė'o. Taigi nuosekli tautinė buržuazija, kuri reikalauja vyriausybei atsisitaisyti ir atiduoti valdžios vairą į jos rankas. Nuoseklesnė yra už Moračevskio vyriausybę, kuri nei revoliucijos nenori, nei negali jai atsispirti ir išlaikyti tvarką (...) nesugeba. Jeigu kas gali bandyti atsispirti revoliucijai – tai tik pati buržuazija, bet ne socialistinė vyriausybė, bandanti revoliucijai priešpriešinti proletariato revoliucines jėgas. Tai veikiausiai yra neaiškus metodas. Tai, kuo toji vyriausybė nori operuoti ir į ką atsiremti, – yra juk revoliucijos įrankis.

Sekmadienį Varšuvoje komunistinės demonstracijos podirvy ir komunistų pastangų tiesiogiai pasireikšti gatvių veiksmuose kilo rimtos riaušės. Priėjo prie sunkių ir kruvinių grumtynių tarp kariuomenės ir komunistinės liaudies²⁴⁴.

1919 metai

1919 metų sausio 1 d.

Trečiadienis

Naujuosius metus sutikau labai kasdieniškai – lovoje. Atsiguliau iš vakaro 11 val. ir atsibudau jau 1919 metais. Žmogui visada yra įdomu: kad taip būtų galima perplėsti ateities uždangą, tegu ir vieniems metams, ir pažvelgti, ką gi mums tie 1919 metai atneš. 1918 metai pagaliau praktiškai užbaigė baisų žmonijos karą, bet ar 1919 atves taiką – tą trokštamą pax – ir formaliai, ir tikroviškai? Tai, kas darosi ir kunkuliuoja, yra ar bent rodosi esąs žmonijos pamišimas. Karas – tas reguliarus, techninis ir profesinis karas – jau baigėsi. Tačiau baisi visuomeninė katastrofa, kurią jis sukėlė, dar tik formuojasi. Tai, kas darosi aplinkui, tik tikrosios audros pranašai. Ir vis dėlto, nepaisant žudynių ir karo niokojimų, kažkaip paprasčiau ir lengviau žmogus orientuojasi jo tiesiogiai sukurtos padėties pančiuose, negu augančiame visuomeninės revoliucijos kataklizme. Kare žmonių mintys blaškėsi tarp žinomų ir nusistovėjusių valstybinių bei tarptautinių santykių ir formų kategorijų, o gyvenimas, nors prislopintas ir surakintas negirdėtai varžančių reglamentacijos gniaužtų, tilpo kažkokiuose senuose civilizacijos šablonuose. Dabar viskas atsilaisvino ir įsisiautėjo. Tiek kariuomenė, tiek ir administracinių organų organizacija ar ekonominis gyvenimas,

244. Varšuvos sambrūdzdžiai, kalbama apie 1918 XII 23 dienos įvykius, kada Varšuvos komunistai išėjo su gausia demonstracija, šaukdami: „Tegyvuoja sovietų Rusija“, sveikindami į Varšuvą atvykusią sovietų Rusijos Raudonojo kryžiaus misiją, neva iš vokiečių nelaisvės grįžtančių rusų kareivių globoti. Susigrūmus su kariuomene, minioje buvo 5 užmušti ir 14 sužeistų.

pinigai, socializmas ar dar kas nors – visa, įgavę karikatūriško veido, primenančio tik visų realybės sąvokų sąsają kaukes, labai, be to, iškreiptas. Rodėsi po kojomis pasviro visas sugyvenimo gruntas. Ir toji proletariato revoliucija, einanti Bolševizmo, Komunizmo, Spartako ir pan. vardais visiškos ekonominės suirutės metais, kai net proletariatas liovėsi buvęs pramonine darbininkų klase, nes pramonės ir gamybos iš viso nėra, yra tik šūtvė žmogiško skurdo, šūtvė taip susmulkinta ir įsisiautėjusi, kaip ir likusi visuomenės dalis (buržuazija) – ar toji revoliucija sukurs per kraujuojančio gimdymo kančias ir laukines konvulsijas geresnį ir gražesnį pasaulį, kuriame žmonės būsią daugiau saulės ir laimės padoriau gyventi, ar taps ji kultūros ir civilizacijos katastrofa, viena tų, kurios istorijos eigoje surijo tiek jau konkrečių civilizacijų, nublokšdamos žmonių į barbarystės dugną taip giliai, kad visiems šimtmečiams ir tūkstantmečiams dingdavo civilizacijos pėdsakai, kad net nebūdavo įmanoma atsekti tų civilizacijų pėdsakų, kaip raštų, meno veikalų ir t. t.

1919 metų sausio 2 d.

Ketvirtadienis

Užvakar baigėsi terminas vietos komisijoms pateikti Vyriausiajai rinkimų komisijai patvirtintus rinkėjų sąrašus. Šiandien, dviem dienom vėliau, rinkėjų sąrašus turiu iš 79 apygardų, tuo tarpu jų turi būti dar iš 121 apygardos. Pateiktų kiekis nesiekia netgi pusės. Manau, kad dar bent penkiasdešimt vietinių komisijų, ypač Palenkės užkampėse – Mazoviecko apskrities ir girijos-kurpių Ostrolenkos apskrities tolimų apygardos paribio valsčių komisijos apskritai nepradėjo veikti. Tas darbas vyksta labai sunkiai. Žmonės, regis, neturi mažiausio supratimo nei dėl rinkimų technikos, nei dėl jų svarbos. Kolno apskritis pirmąją punktualumu – dėl Mientkievičiaus energijos. Išskyrus Mažojo Plocko valsčiaus 3 apygardas, visos kitos Kolno apygardos pateikė sąrašus. Kolno apskrities Lyse valsčiuje rengiamas analogiškas gaivališkas kandidatų sąrašas, toks pat, kokį pateikė Lomžos apskrities Miastkovo valsčius. Tokį sąrašą su dviem kandidatų pavardėmis atnešė man šiandien iš Lyse valsčiaus vienos vietinės Lyse komisijos narys, mano pažįstamas seniūnas Julianas Gviazda iš Zalesės. Kadangi sąrašas turėjo formalių pateikimo ydų, jo nepriėmiau ir nurodžiau Gviazdai, kaip jis turi būti parengtas. Gviazda jį nuveš ir žada iki ateinančio antradienio, vadinas, kol dar nesibaigęs sąrašų pateikimo terminas, pristatyti jį vėl jau pataisytą. Matyt, tai tas pavyzdys, kad kaimiečiai geidžia iškelti savus, valstietiškus kandidatus.

Vakar pirmininkas Filochovskis grįžo iš švenčių iš Varšuvos. Kadangi Miečkovskis dėl kandidatavimo į seimą atsistatydino, iškilo reikalas išsirinkti kandidatą Apygardos teisėjo nominacijai. Kandidatus koleginio rinkimo principu iškelia Apy-

gardos teismas. Jau žinoma iš anksto, kad pirmininkas Filochovskis vėl į rinkimus proteguos savo favoritą Chelstovskį, kraštiečių iš Ostrolenkos apskrities ir savo giminitį. Jau dviejų ankstesnių vakansijų atveju (prieš Dušinskio ir mano nominaciją), pirmininkas stūmė Chelstovskio kandidatūrą. Negana to: iškėlus mano kandidatūrą ir prieš mane nominuojant, pirmininkas už akių intrigavo, bandydamas perfor-suoti Chelstovskį, nors manoji kandidatūra buvo pirmoje vietoje. Argumentas už Chelstovskį tuomet buvo tai, kad jį nominavus būsiąs vienintelis būdas ištraukti jį iš nelaisvių stovyklos. Tai buvo argumentas, kuriuo nuginkluodavo ir užčiaupdavo burnas favorizmo priešininkams. Betgi dabar Chelstovskis juk jau nėra nelaisvių stovykloje. Dar daugiau, dėl energingų ir visomis pusėmis nesiliaujamai Filochovskio rodomų pastangų Chelstovskis gavo Lomžos taikos teisėjo paskyrimą į Tarnovskio vietą, kurį skyrė į Kielcų apygardos teismą. Dabar tarp taikos teisėjų yra daug teisininkų ir tardytojų iš Lomžos apygardos žmonių, kuriuos anksčiau reikėtų skirti į Apygardos teismą, negu Chelstovskį, dar tik ką nominuotą. Tačiau Filochovskis turbūt tikėjosi užklupti mus skubotai ir jau šiandien sušaukė susirinkimą kandidatams nustatyti. Endekas Skažinskis, iš tos pačios, kaip ir Filochovskis, grupės, iš karto išstūmė Chelstovskio kandidatūrą. Mes su Trampleriu buvome pasiryžę šiai kandidatūrai priešpastatyti kitą – iš Taikos teisėjų ir vietinių tardytojų, nes juk gana jau to besiformuojančios grupės favorizavimo, ypač kai į grupės užmačias įeina dar protekcijos ir šeimininių atžvalgų santykėliai. Filochovskio favorizavimo metodas darosi šlykštus. Betgi šiandien rinkimo klausimas sužlugo dėl to, kad mes su Trampleriu ir jaunesniu prokuroru iškėlėme formalų priekaištą dėl Miečkovskio dalyvavimo balsavime. Taigi rinkimas iškrito iš šios dienos darbotvarkės. Balsų dauguma dėl Chelstovskio nuėmimo bus, nes Dušinskis tikriausiai parems šią kandidatūrą, bet tuomet turėtų persverti Filochovskio balsas, kuriam nebūtų patogu nulemti giminaičio daugumą, ir šiaip ar taip nebūsiąs viebalsiai išrinktas. Tegul tuomet pirmininkas atsiskleis, nes jis geidžia, kaip tai šiandien jau pasirodė, kad Chelstovskis būtų išrinktas be jo balso persvaros.

1919 metų sausio 3 d.

Pentadienis

Darbingai, bet tyliai praslinko ši diena. Visas dienas, išskyrus pietus, leidžiu Vyriausiosios rinkimų komisijos biure. Darbo visuomet yra daug, bet išitraukiau į jį, ir gerai jis man sekasi. Geriau, kai yra darbo, negu kai jo nėra. Šiandien turėjau Vyriausiosios komisijos posėdį (dalyvavome: aš, Dušinskis, Šveiceris ir Bžezinskis), kuriame reikėjo aptarti daugybę reikalų, vėliau turėjau įvairiausiais klausimais pa-

rašyti ir pasiųsti daugelį laiškų ir telegramų (laiškai ir telegramos rašomos mano raštinėje pagal juodraštinčius užrašus), vėliau iš atskirų apygardų turėjau priiminėti rinkėjų sąrašus ir stengtis paakinti paskubėti komisijas, kurios vėluoja. Imtinai su šia diena įplaukė 101 apygardos sąrašai; dar trūksta jų iš 99 apygardų. Šiandien mano merginos pradėjo Vyriausiosios rinkimų komisijos antspaudu antspauduoti rinkimų vokus. Tai sunkus darbas. Nupirkome iš viso 300 000 vokų. Iš jų reikėsia suantspauduoti 200 000 vokų pagal rinkėjų skaičių sąrašuose. Iki dabar turime tik vieną antspaudą, bet reikėsia užsisakyti dar du. Rankomis suantspauduoti tokį vokų kiekį yra labai ilgas ir varginantis fiziškai darbas. Tam reikalui kasdien skirsiu keturis darbuotojus, o vėliau, kai jau bus trys antspaudai, reikėsia jų ir daugiau. Vienas asmuo negali ilgiau antspauduoti, negu vieną valandą; ir tai labai ilgu, nes net ranką nuskausta ir tą asmenį iš karščio išmėto raudonomis dėmėmis; o tasai nuovargis neapleidžia taip greitai, kad po valandos pertraukos jo jau nejaustų. Šiandien pamainomis antspaudavo ponija Domakovska ir panelė Marija Lineburg, Ruža Šapiro (Szapiro) bei Zina Altšul (Altszul), bet dirbo jos šauniai, ypač panelė Ruža ir panelė Lineburg. Pagaliau sunkiausias darbas tampa daug lengvesnis, jeigu jį atlieka noriai, žvaliai, išlaikant draugingai linksmą atmosferą harmoningame būrelyje, kur šalia įtempto darbo – sąmojis ir šiek tiek linksmumo. Tokia atmosfera susiklostė mūsų biure. Aš pats dažnai ir mielai būnu darbuotojų kompanijoje; susikūreime tame biure kažką panašaus į kolegiską grupę, kuri visus mus jungia į nuoširdų sambūrį. Dabar jau neišryškintas mano išskirtinis požiūris į Zadarnovską, kaip buvo pradžioje, apibūdina mūsų darbo aplinką, bet būtent bendras sambūris, kolektyviškumas, kažkas panašaus į komunistinio darbo rūšį. Zadarnovska šiandien šiek tiek rašė, o neprilygstanti pelytė panelė Janina Butkievičuvna (Butkiewiczówna), pirmos klasės darbuotoja, tvarkė rinkėjų sąrašus. Nėra už jas geresnių darbuotojų. Ką joms benurodysi padaryti, kokį skyrių bepavesi – tai jau pačios dirba savarankiškai, ir visai nereikia nei jų kontroliuoti, nei aiškinti ir ant sprando sėdėti. O p. Helena Roškovska, kitaip sakant „Liusė“, kaip ją vadina, yra, be to, labai graži mergina, tokio stiliaus, kuris man visuomet labiausiai patinka. Tyli, nereikli, atidi ir kupina gyvybingumo; sieja ji savyje kažką iš Nusios Falkovskos tipo ir mano Aninkos tipo. Todėl jai jaučiu ypatingą silpnybę.

Iš laikraščių žinau, kad į Vilnių artimiausiomis dienomis įžygiuos bolševikai. Vokiečiai iš Vilniaus jau galutinai traukiasi, Taryba pabėgo į Kauną. Vilniaus lenkų valdančioji komisija bando organizuoti kažkokį ginkluotą pasipriešinimą, bet tai neturi jokių šansų. Šios stovyklos Vilniaus lenkai (b. Lenkų komitetas, šiandien – Valdančioji komisija) šaukiasi Varšuvą pagalbos, bet Lenkija militariškai yra pernelyg silpna, kad galėtų čia pat Vilniui atskubėti į pagalbą, juo labiau kad pačiame

Vilniuje ir visame krašte labai auga komunistinės srovės. Priešingai, negu man esant Vilniuje buvo komunistinių sluoksnių skelbta, bolševikai jau peržengė senojo fronto liniją ir yra jau senosios vokiškos okupacijos teritorijoje. Yra jau jie Švenčionyse, Utenoje, Ašmenoje. Nėra abejonių, kad žygiuos į Vilnių. Gaila, kad negaliu būti ten jiems įžengiant. Ėmiau dabar skaityti „Sztandar Socjalizmu“²⁴⁵, Varšuvos komunistų organą. Visai geras laikraštis. Iš žinių, kokios per spaudą pasiekė iš Minsko, kai jį užėmė bolševikai, bolševikų valdžia nėra ten nei tiek baisi, nei tokia laukinė, kaip apie ją skelbta.

1919 metų sausio 4 d.

Šeštadienis

Šiandien vos iš kelių apygardų pateikė mums rinkėjų sąrašus. Daug apygardų atsi-
lieka. Diena prabėgo kaip visuomet prie įtempto darbo.

Įdomūs dabar yra laikai, nors daugeliu atžvilgių baisūs, ir toks netikras rytojus, kaip netikras žmogus, kuris pavasarį būtų atsidūręs ant ledo lyties, plaukiančios įsišėlusia upe. Taigi įdomūs ir laikraščiai, o vis dėlto nenoriai imu juos į rankas ir perskaitęs su kartėliu atmetu. Nes juose dažniausiai labai maža sąžiningumo, labai maža idėjų ir tauraus turinio. Jeigu visuomet politikoje būna daugybė apgaulės ir melo, tai dabar viso to daugiau, nors yra žodžio laisvė ir spauda gali rašyti, kas tik jai tinka. O taip yra, matyt, todėl, kad visuotinės kovos momentas taip susiundė aistras ir taip perkėlė sprendimus į pačią liaudies masių gelmę ir dugną, kad visos srovės siekia tų masių sielos ir valios, nes laimės tik tas, kurį jos palaikys. Taigi išsiskleidė laukinė demagogija tiek iš kairės, tiek ir iš dešinės, pataikavimas masėms, drums-
timas jų nuotaikų ir populiarių jausmų, erzinimas ir žadinimas instinktų, kad net šlykštu į visa tai žiūrėti. Tie, kurie šią spekuliaciją puoselėja, o puoselėja ją visi, kurie žaidžia politiką, ar veikiau privalo ją „daryti“, gindami savo interesus, matyt, tikisi, kad masės yra tamsios, apsunkusio protavimo, visuomet einančios inercijos pramintais takais, ir kad dėl to išloš ne tas, kas labiau jų poreikius išmano, bet tas, kuris jas labiau apmulkins. Tai ir lenktyniauja mulkindami. Kai tai daro kairė, tai dar mažiau šlykštu, nes toji, pagrįstai ar ne, bet nuoširdžiai įsitikinusi tarnauja per-
galei, valdžiai ir masių gėriui. O kai į demagogiją leidžiasi dešinė, kuri tų masių bijo ir negeidžia jų viešpatavimo, tai jau visai darosi koktu. Ypač, kad dešinieji grindžia tokiais koziriais, kaip noras siekti tautinio viešpatavimo išorėje – imperializmo, žai-

245. „Sztandar Socjalizmu“ (Socializmo vėliava), Varšuvoje 1918 XII–1919 I ejęs dienraštis, legalus Lenkijos komunistinės darbininkų partijos organas.

džia neapykanta ir akstinais kovoti prieš kitas tautas, šlovinami tokie dievai, kaip militarizmas ir pan., ir visuomet tatai apgaubiama veidmainystės rūbu, frazėmis, kurios yra melagingos ir neatitinka turinio.

Vilnius yra bolševikų įžengimo išvakarėse, ypač susidorojimo su jais išvakarėse. Skačiau šiandien „Gazeta Poranna“²⁴⁶ laikraštyje Vilniaus lenkų komendanto pono Veitkos²⁴⁷ atsisaukimą; jis šaukia visus vyrus prie ginklo – lenkus į lenkų pulkus, lietuvius – į lietuvių, tuo tarpu baltarusiams ir žydams palieka teisę pasirinkti vieną iš šių dviejų formacijų – mesdamas šūkius gintis nuo anarchijos ir bolševizmo. Abejoju, ar ką peštų. Jau pagaliau per vėlu. O antra „pagaliau“ – tai, kad prastuomenė ten, regis, nėra ryžtingai priešiška bolševikams. Veitkos atsisaukimas baigiasi tokiu garsiu šūkiu : kas su Dievu – tas su mumis, kas su velniu – tas prieš mus!

1919 metų sausio 5 d.

Sekmadienis

Šiandien buvo pateikta man – Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkui – kandidatų sąrašas Nr. 3 (sąrašų numerius lemia jų pateikimo tvarka; taigi 1 numeriu pažymėtas sąrašas su Sienickio kandidatūra, 2 numeriu – Miastkovo valsčiaus devynių kandidatų sąrašas, taigi šis būsiąs 3 nr.). Tai pirmas partinis sąrašas; tai Liaudies šalininkų kandidatų lapas, tas, už kurį veikiausiai ir aš balsuosiu. Tame sąrašė yra 12 kandidatų, taigi daugiau, negu apygardoje gali būti išrinktų (9). Pirmasis liaudininkų kandidatas yra jaunas 30-metis Bronovo ūkininkas iš Lomžos apskrities – Francišekas Šimanskis; antroje vietoje yra kažkoks Margolis, Varšuvos žurnalistas, trečioje – ūkininkas Kačinskis iš Ostrolenkos apskrities, ketvirtoje – advokatas Volodkievičius, toliau – jaunas Lomžos mokytojas, dar toliau – vėl ūkininkas ir Ostrolenkos apskr., inžinierius iš Mazoviecko apskr., ūkininkas iš Lipnikų, Lyse valsčius, Kolno apskr., ūkininkas iš Mazoviecko apskr., ūkininkas iš Ščiušino apskr., ūkininko žmona iš Lomžos apskr., ir pagaliau – vėl ūkininkas iš Kolno apskr. Taigi šiame lape yra keli inteligentai (keturi: žurnalistas, advokatas, liaudies mokytojas ir inžinierius) ir kiti ūkininkai – iš kiekvienos apskrities bent po vieną. Blogiausiai atstovaujama Ščiušino apskritis, nes šios apskrities kandidatas paliktas 10-oje vietoje, vadinasi, galėtų praeiti tik tuo atveju, jeigu be išimties visus mandatus gautų liaudininkų sąrašas, kas nėra tikėtina, ir kad

246. „Gazeta Poranna 2 grosze“, 1912–1925 m. Varšuvoje leidžiamas politinis dienraštis, Tautinių-demokratų partijos, nuo 1919 m. – Liaudies tautinės sąjungos – organas.

247. Vladislavas Veitka (Wejtka) (1859–1933), generolas, rusų armijos karininkas, nuo 1918 m. lenkų armijoje, 1918 XII–1919 I Lietuvos ir Baltarusijos savigny vadas, po 1923 m. pensininkas.

dar vienas iš jo pirmtakų išsižadėtų mandato. Pagaliau jau ir penktas, ir šeštas šio sąrašo kandidatai yra abejotini, nes visgi Lomžos apygardoje, kaip, regis, ir visoje Karalystės šiaurėje dešinėje Vyslos dalyje, endekų ir klerkų įtaka yra labai stipri, o kai kuriose apskrityse, kaip tarkime Ščiušino ir Mazoviecko, kuriose gausu sėsliosios šlėktos, reakcija turi tikrą tvirtovę. Dešinieji tikisi 6 ar 7 mandatus; pagaliau greit paaiškės, kad tai sunku pramatyti, nes vis dėlto ryški valstiečių masė, jeigu ištisai eis prie urnų, gali surengti visiems skaičiavimams visiškai nenumatytų staigmenų. Daug pagaliau priklausys nuo agitacijos ir partijų veiklos, bet svarbiausios pasirodys nuotaikos, kurios slepiasi valstiečių masėse; šios masės nėra ekspansyvios ir retai sujuda, atskleisdamos savo paslaptis. Artimiausiomis dienomis įplauks nauji sąrašai, būtent „tautininkų“, demokratinės sąjungos (radikaliosios inteligentijos – apie tą sąrašą žinoma, kad jis susiblokuos su liaudininkų sąrašu), socialistų (LkSP) ir galiausiai žydų – o gali dar atsirasti ir laukinių sąrašų. Rinkimų agitacijoms jau pradėdama rengtis. Jau prasideda tikroji kampanija. Šiandien įvyko keli mitingai, tarp jų du moterų (vienas kairiųjų, linkstantis prie liaudininkų, palaikomas senosios Karinės pagalbos moterų lygos²⁴⁸, ir antras – endekių-klerikalių, palaikomas moterų-katalikių, abiejuose šiuose mitinguose turėjusios kalbėti kažkokios atvykėlės ponios) ir trečias mitingas – valstybinių ir privačių įstaigų biuro darbuotojų (regis, kairiųjų polinkių).

Aš balsuosiu už liaudininkus. Jei būtų radikalių socialistų ar ir komunistų sąrašas – gal už jį balsuočiau, pagaliau tik tiek, jeigu manyčiau, kad yra šansų jiems laimėti, nes visų pirma lačiau ir lačiau blogiausiu dalyku kairės balsų skaidymą, kai dešinė nėra suskilusi ir labai greitai gali laimėti. Svarbiausiu dalyku lačiau endekų-klerikalų dešinės pralaimėjimą. Jeigu toji dešinija jau visiškai būtų suskaldyta ir jeigu kova vyktų jau tikrai tarp kairiųjų grupuočių, veikiausiai visiškai neičiau balsuoti, kadangi taip iš tikrųjų nėra viena iš konkuruojančių partijų nėra tiksliai mano, ir man būtų pakankamai tas pats, ar laimės valstietis-liaudininkas, ar radikalus inteligentas, ar LkSP socialistas. Tačiau dabar balsuosiu, nes noriu pasipriešinti dešinei. Už liaudininkus balsuosiu visų pirma todėl, kad jie sudaro realiausią jėgą prieš reakciją, o antra vertus – todėl, kad jie juk remiasi į tam tikrą konkretų visuomeninį pamatą, į valstietį, kai tuo tarpu radikalioji inteligentija yra kažkas, kas kabo ore, o LkSP – tai man kaip buvo, taip ir lieka neaiški, kas nėra nei žuvis, nei mėsa, nei buržuazija, nei darbininkiškas proletariatas.

248. Karinės pagalbos moterų lyga (Liga Kobiet Pogotowia Wojennego), nepriklausomybinių sąjunga, veikusi J. Pilsudskio nepriklausomybinių srovėje.

1919 metų sausio 6 d.

Pirmadienis

Trys Karaliai. Dirbau Vyriausiojoje komisijoje, kaip ir šiokiadieniais, skirtumas tik toks, kad mano darbuotojoms prašant popietinės darbo valandas nuo 4–8 buvo atkeltos į 3–7, dėl ko valanda anksčiau baigėsi darbas. Iki šio laiko pateikė mums rinkėjų sąrašus iš 127 apygardų! Šiandien prieš pietus vyko Vyriausiosios rinkimų komisijos posėdis. Niekaip negaliu sulaukti vokų iš Varšuvos, o juos turėtume per artimiausias dvi savaites suantspauduoti. Tuo tarpu prieš kelias dienas gavome vos 13 000, kurios per dvi dienas ir suantspaudavome. Likusius turėjo mums pristatyti šiandien, bet iki šiol jų nėra.

Šiandien po Lomžą sklando gandai, kad pasikėsinta į valdžią, kas turėję įvykti vakar Varšuvoje. Prasitaria apie kelių ministrų areštą, tarp jų ir premjero Moračevskio, vidaus reikalų ministro Thuguto ir užsienio reikalų ministro Leono Vasilevskio²⁴⁹, trijų labiausiai dešinės nekenčiamų. Pilsudskis atseit internuotas Belvederyje. Pasikėsimo prieš valdžią, kuris prasikalė iš karinio sąmokslų, vykdytoju turėjęs būti Janušaitis²⁵⁰. Sunku patikrinti, kiek ta žinia yra tikra, kad labai tikėtina, tai faktas. Šiaip ar taip šis gandas labai atkakliai išsilaikė visą dieną. Visa susitelkusi dešinė su endekais ir klerku priešaky įniršusi agituoja prieš vyriausybę, įsisiūbavę Varšuvos nervai, kuriuos nuolat kursto mitingai, gatvių demonstracijos ir viešųjų šalininkų kovos, didžiulis sumišimas dėl Paderevskio²⁵¹ atvykimo, gudriai Tautinės demokratijos išspaus tas jos pačios naudai, karingų nuotaikų dėl Lvovo kurstymas, Vilniaus ir Poznanės reakcinės srovės kariuomenėje, ypač karininkų korpuse, surizimas tarp kareivių dėl komunistų bei anarchistų ginkluotų pasikėsimų prieš kariuomenę – visa tai sukuria nuotaiką, labai palankią kariniams sąmokslams ir norui pasikėsinti ginkluota ranka. Nagi pamatysim, kas iš to išeis, jeigu toji žinia pasitvirtins. Dešinė prieis prie valdžios, ir galima bus laukti dešiniųjų aštrios kontrrevoliucinės reakcijos ir diktatūros, o jie taip šėlsta prieš proletariato diktatūrą. Bet blogiausia – kad kariuomenės įvykdytas perversmas atveria kelią į karinius „pronuciamiento“²⁵², labai pavojingus, nes skina kelią karinei valdžiai valstybėje, valdžiai

249. Leonas Vasilevskis (Wasilewski) (1870–1936), publicistas, politikas, nuo 1896 m. LkPS narys, 1918–1919 užsienio reikalų ministras.

250. Marijanas Janušaitis (Januszajtis-Żegota) (1889–1973), generolas, 1912–14 Lenkų šaulių komandų vyriausiasis komendantas, Lenkų legionų karys, 1916–1917 I brigados vadas, 1919 I 4/5 su kunigaikščiu Eustachijumi Sapieha įvykdė nenusisėkusį dešiniųjų mėginimą pasikėsinti prieš valdžią.

251. Ignacas Janas Paderewskis (Paderewski) (1860–1941), pianistas, kompozitorius, politikas; 1919 I 16 tapo LkR vyriausybės premjeru ir užsienio reikalų ministru.

252. Deklaracijos, kvietimai, manifestai, atsišaukimai į tautą.

išties diktatoriškai. Vyriausybė, kuri pasirems kariniu pasikėsinimu, privalės kokuoti su kariuomene. Toji tada atsistoja aukščiau vyriausybės, kurią ji ir vėl gali nuversti, jei tik jai kas nors nepatiks. Darosi ji politiniu įrankiu, dargi daugiau – valdžios šaltiniu. Tačiau toji lazda, šiandien atsukta prieš kairę, turi du galus. Ir jeigu perversmas įvyko ir jeigu turi būti reakcija ir karinė diktatūra, tebūnie. Kairė, kuri buvo valdžioje, tai dargi palengvina, kaip man regis, padėtį. Nes, nors vyriausybės ir valdžios turėjimas savo siekiams įgyvendinti teikia daugelį priemonių, tai visgi kartu ir labai varžo. Ir kas žino, ar valdžios turėjimas šiomis sunkiomis sąlygomis ne daugiau kompromituos valdančiuosius, negu jiems palengvins realizuoti ką nors ir laimėti įtaką. Todėl dabar kompromituosis dešinieji. Tegu pabando valdyti, tegu paleidžia pramonę, tegu įveda viešąją tvarką, tegu visus patenkina, tegu pagaliau įgyvendina pagalbą Lvovui prieš rusus ir Vilniui prieš bolševikus! Pamatysime pažadų ir reikalavimų vaisius veiksmuose. Iš esmės buržuazinė reakcija nugalės tikrai tiek, kiek koalicija suteiks ginkluotosios pagalbos, pasiųs karinę ekspediciją ir dar duos žaliavos pramonei. Aš manau, kad Lenkijos reakcijos pergalė arba žlugimas bene priklausys tik nuo aktyvaus arba pasyvaus koalicijos požiūrio, bet niekuomet toji pergalė nebus nulemta lenkų tautos vidinių veiksmų, net taip remiant reakcingai kariuomenei, kokią turime šiuo metu. Neužbėkime įvykiams už akių. Palaukime. „Biza biem, qui ziza le dexmier“²⁵³. Šis pastarasis juokas lygiai gerai gali tikti ir reakcijai, kaip ir revoliucijai. Tų dviejų polių lėkštė sveriamą ne pačioje Lenkijoje, bet visame šios dienos pasaulyje. Ir ne Lenkijoje sprendimo centras.

Jau kelios dienos kaip Vilnius tapo labai populiarius Varšuvos spaudoje, ypač reakcinėje. Mat jau priešais Vilniaus mūrus stovi bolševikai, o Vilniuje visa buržuazija rengiasi žūtbutinei kovai su jais. Sako, net tautiniai barniai nuščiūva, ir net saujelė lietuvių ir žydų laisvanoriškai priima lenkų ginkluotųjų jėgų crempjonetą²⁵⁴ šiose lemiamosiose grumtynėse. Galbūt šiandien Vilniuje jau liejamas kraujas ir kad šiuo momentu sprendžiamas Vilniaus likimas.

1919 metų sausio 7 d.

Antradienis

Pasirodo, gandas apie vakar Varšuvoje įvykusį pasikėsinimą prieš valdžią nebuvo prasimanytas, nors bandymas pasikėsinti buvo paverstas niekais. Tarp kitų – svarbiausi nesubrendusio pasikėsinimo vykdytojai buvo: pulkininkas Janušaitis, kuni-

253. biza biem... [neįskaitomai parašyta]

254. Cramponner – sutvirtinti, sustiprinti (pranc.).

gaikštis Eustachijus Sapiega (Sapieha) ir dar keli, kurių pavardžių tuo tarpu nežinau (regis, kad taip pat ir Ježis Zdziechowski²⁵⁵). Pasikėsinimas nepavyko, nes kariuomenės vis tik nenusisėkė pastūmėti prieš Pilsudskį. Iš tikrųjų sąmokslininkai suspėjo areštuoti kelis ministrus, tarp jų ir Moračevskį ir Vasilevskį, internavo taip pat Thugutą, į kurį šaudyta, areštavo Šeptickio²⁵⁶ štabo šefą. Bet kariuomenė, tikėdama Pilsudskiu, dėl energingos tarp kita ko pulkininko Barbeckio²⁵⁷ intervencijos, susijungė prieš sąmokslininkus ir jų užmojų pavertė niekais. Varšuviškiai laikraščiai šiandien neatėjo, todėl žinių apie sąmokslą ir jo smulkmenas semiuosi tiktai iš telefoninių šaltinių Varšuvoje, o tie pasiekė Lomžos liaudies komisariatą. Tuo tarpu dar daugelio smulkmenų trūksta; informacijos dar gana blankios. Regis, bent jau kol kas, tas pasikėsinimas tik sustiprins vyriausybės pozicijas ir Pilsudskio populiarumą kariuomenėje. Kokia to geltonsnapiu Janušaičio ambicinga dvasia, sujungta su kvailyste! Visur ir visuomet stengiasi priešintis Pilsudskiui ir eiti reakcinga linija prieš didžiojo Komendanto kelią. Kinkosi į bet kokias avantūras, kad tik pasipriešintų ir savo vardą išgarsintų. Bet kad stinga jam idėjų, stinga vieningos valios ir kelio, stinga didžios galvos ir didžios širdies, todėl ir esąs tik kondotjeras, o Pilsudskis yra didžioji jėga ir deganti tautos idėja. Stengėsi Janušaitis išgelbėti Legionus, kai 1916 m. Pilsudskis atsistatydino. Buvo jis tasai, kuris po Pilsudskio priėmė Brigadas iš austrų A. O. K. (Armee-Ober-Komando) ir nuėjo tarnauti Legionų tramdytoju. Kai 1917 m. vokiečiai su paklusnia jiems ir bestubure Laikinąja Valstybės Taryba primetė Legionams priesaiką, siejančią lenkų kariuomenę su vokiečių reikalu ir Pilsudskis su jam ištikima didžiąja kariuomenės dalimi priesaikai atsispyrė, pasmerkdamas save represijoms, Janušaitis – aktyvistų viltis ir pasididžiavimas – stojo priešaky tų, kurie lenkų kariuomenei norėjo įskiepyti vokiškojo reikalo jungą. Šiandien, kai aktyvizmas bankrutavo, Janušaitis jungiasi su endekų dešinės reakcija ir siekia pasikėsinti prieš valdžią ir nuversti nekenčiamą Pilsudskį. Ne toks kelias nusipelnęti Tautai, pone pulkininke.

Šiandien Vyriausiojoje rinkimų komisijoje turėjau pasiutusiai daug darbo. Iki pietų buvau plėšomas į visas puses, kad man jau retkarčiais rodėsi, su viskuo nesusidorosiu – tiek visko užgulė mano galvą. O juo giliau į mišką, juo daugiau medžių.

255. Ježis Zdziechowski (Zdziechowski) (1880–1975), politikos ir ūkio veikėjas, pasikėsinimo prieš valdžią dalyvis, 1922–1927 m. – seimo deputatas, 1925–1926 m. – finansų ministras.

256. Stanislas Šeptickis (Szeptycki) (1867–1950), generolas, austrų armijos karininkas, 1916 m. Legionų III brigados vadas, 1918–1919 m. Lenkų kariuomenės generalinio štabo viršininkas.

257. Plk. Barbeckis, Leonas Berbeckis (Barbecki) (1875–1962), generolas, inžinierius; 1914–1917 m. Lenkų legionų pėstininkų pulko, vėliau Lenkų ginkluotųjų pajėgų vadas. Tarpukario metais Pamaro generalinės apygardos, Gardino ir Turovo apygardų korpuso vadas, nuo 1927 m. armijos inspektorius, 1939–1945 m. oflagė Vokietijoje, 1946 m. grįžo į Lenkiją.

Didžioji vietos komisijų dalis visiškai nieko nesugebą, visiškai šuirutė. Į mane krei-
piasi dešimtys, kartais menkiausiu reikalu, ir to diena iš dienos vis daugiau. Kartais
jau net galva plyšta. Mano raštinėje įvyko šiokių tokių pokyčių: dvi labai šaunios
darbuotojos – p. Lineburg ir p. Budkievič – pasitraukė, nes gavo nuolatinę tarnybą.
Į jų vietą, panelės Zadarnovskos rekomendacija, priėmiau dvi naujas darbuotojas ir
atleidau iš vietos komisijų du mūsų senus ir gerus darbuotojus – p. Grygą ir ponią
Kokoško. Šiandien pagaliau pristatyta mums 200 000 vokų, kuriuos labai energin-
gai ėmėms antspauduoti. Įplaukė šiandien net šeši nauji kandidatų sąrašai, iš kurių
du visiškai niekam tikę ir jokios reikšmės neturės (tai vietiniai liaudininkų sąrašai,
pateikti savarankiškai iš kelių provincialių užkampių), toliau trys abejotini sąrašai,
kuriuos galbūt Vyriausioji komisija įskaitys, nes juose tik įgaliotinio nenurodyta,
šiai jau yra geri (visi trys vietiniai ir „laukiniai“, bet du iš jų pasižymintys ryškia
spalva – vienas iš Mazoviecko apskr., reakingas su kandidatais žemvaldžiais ir ku-
nigu, antras – LkSP iš Grajevo nuo darbininkų grupės, na ir trečias visiškai bespal-
vis iš Ostrovo apskr.). Pagaliau paskutinis – šeštasis sąrašas – tai žydų socialistinės
„Poale-Syon“²⁵⁸ partijos, pateiktas visiškai tvarkingai.

1919 metų sausio 8 d.

Trečiadienis

Šiandien vėl gauti keli kandidatų sąrašai. Jų likus kelioms dienoms iki pateikimo
pabaigos daugėja kaip grybų po lietaus. Mat jau ryt paskutinė diena, kada galima
pateikti kandidatūrų į seimą lapus. Atmetus Vyriausiajai komisijai tris ydingus są-
rašus, kurie buvo parengti ne pagal teisės nuostatas, pasiliko imtinai su šia diena 10
Vyriausiosios komisijos įskaitytų sąrašų. Kiek jų dar atsiras rytoj – nežinia, bet šiaip
ar taip ne daugiau negu du ar trys, nes dar stokojama „tautinio“ sąrašo, demokrati-
nės sąjungos sąrašo, na ir gal LkSP, kuris juk tikriausiai bus pateiktas. Be šių dar gali
ryt įplaukti keli „laukiniai“ sąrašai. Iki šiol turime tokius sąrašus:

Nr. 1 – „laukinis“, kurį pateikė Varcholų valsčiaus, Ostrovo apskr., smulkios
nuosavybės grupė, remiama kitų Ostrovo ir Mazoviecko rinkėjų grupės, su viena
Kališo notaro Siemickio kandidatūra;

Nr. 2 – „laukinis“, jį pateikė Miastkovo valsčiaus, Lomžos apskr., valstiečių gru-
pė, su 9 kandidatais, taip pat valstiečiais-ūkininkais iš to paties valsčiaus;

Nr. 3 – Lenkijos liaudies šalininkų, su 12 partinių kandidatų;

258. PoaleSyon, žydų socialdemokratų darbininkų partija „Sijono darbininkai“, skelbė žydų neklasinės so-
cialistinės valstybės Palestinoje bei žydų tautinės autonomijos Lenkijoje šūkį.

Nr. 4 – „laukinis“, bet laukinis ne idėjiniu, tik organizaciniu požiūriu, pateiktas Grajevo miesto darbininkų ir amatininkų grupės po LkSP vėliava, su viena kažkokio Gulackio kandidatūra;

Nr. 5 – „laukinis“, pateiktas Jasienicos valsčiaus, Ostrovo apskr., rinkėjų grupės, su viena kažkokio Vladislavo Jablonkos, siuvėjo, kandidatūra;

Nr. 6 – žydų tautinės socialistinės „Poale-Syon“ partijos, su šešiomis partinėmis kandidatūromis;

Nr. 7 – be partinio apibrėžimo, bet, kaip matosi iš kandidatų (pirmoje vietoje Pryluckis²⁵⁹ iš Varšuvos), pateikta vadinamųjų žydų liaudininkų su 7 kandidatūromis;

Nr. 8 – Ostrolenkos apskr. Vietinis endekų, su 9 kandidatūromis;

Nr. 9 – Žydų tautinio komiteto (buržuaziniai sionistai)²⁶⁰, su 4 kandidatūromis;

Nr. 10 – žydų, nenurodant spalvų (spėlioju, kad arba bundiškasis²⁶¹, arba žydų ortodoksų), su 3 kandidatūromis.

Įdomus reiškinys – žydų sąrašų suskaldymas, dėl ko taip pat ir žydų balsai pasiskirstys tarp 4 sąrašų ir sumažins žydų mandatų šansus.

Nepažymėjau vakar dienoraštyje Apygardos teismo visuotinio susirinkimo, kurio metu rinktas kandidatas į Apygardos teisėjus, kadangi Miečkovskis atsistatydino. To posėdžio „Clou“²⁶² buvo Chelstovskio, pirmininko Filochovskio kažkokio giminių, kandidatūra, kurią forsavo Filochovskis, remiamas Skažinskio ir Dušinskio. Šiai kandidatūrai priešingi buvo iš esmės Tramplėris ir aš. Chelstovskį pirmininkas rėmė anksčiau, kai buvo dvi laisvos vietos, prieš renkant Dušinskį ir mane, bet visuomet pirmininkui pavykdavo išstumti Chelstovskį tik į antrą vietą eilėje. Tuomet Chelstovskio naudai buvo tas moralinis privalumas, kad jis esąs belaisvių stovykloje, ir kad dėl tų rinkimų ir vėlesnės nominacijos būsią galima jį iš stovyklos ištraukti. Dabar šis privalumas žlugo. Chelstovskis ne tik nesėdi belaisvių stovykloje, bet būtent ką tik gavo Lomžos Taikos teisėjo nominaciją į Tarnovskio vietą. Gera man žinomos pirmininko pakampėmis skleistos intrigos mano kandidatūros laikais, siekiančios numarinti mano nominaciją, veikiau neleisti, kad ji įvyktų ir vietoj manęs išstumti Chelstovskį. Rašiau apie tai dienoraštyje. Ir štai dabar Chelstovskis vėl išplaukė į vandenį. Prieš kelias dienas pirmininkas stengėsi tuos rinkimus atlikti, užklupdamas Tramplėrį ir mane, kol dar Miečkovskis nebuvo atsistatydinęs. Tada

259. Nojachas Pryluckis (Prylucki) (1882–1942?), žydų politikas, teisininkas, publicistas, Žydų liaudies partijos (Żydowskie stronnictwo Ludowy) įkūrėjas ir vadovas, 1919 ir 1922–1927 m. seimo deputatas.

260. Žydų tautinis komitetas.

261. Bundas, Visuotinė žydų darbininkų sąjunga, žydų socialistinė partija, įkurta 1897 m. Vilniuje.

262. Clou (pr.) – svarbiausias taškas.

nepavyko, nes dėl formalių požiūrių pripažinta, kad pavaduotėjo rinkimuose Miečkovskis negali dalyvauti, todėl bendrą susirinkimą laikyta neįvykusiu. Dažar pirmininkas apsižiūrėjo, kad reikia skaitytis su formaliomis nuostatomis, ir ne tik mums buvo pranešta apie susirinkimo darbotvarkę, bet ir patsai pirmininkas dėl savo giminystės su kandidatuojančiu Chelstovskiu nuo renkamų kandidatūrų aptarimo pasitraukė. Pagaliau tikėjosi, kad Skažinskio, kuris pavaduodamas pirmininkavo, ir Dušinskio balsai persvers, nes esant lygiam balsų skaičiui lemia pirmininkaujančio balsas. Bet nusivylė. Tiesa, Skažinskis ir Dušinskis iškėlė kandidatūras tokia tvarka: Chelstovskis, Vysockis (Mazoviecko taikos teisėjas), Makovskis (Kolno tardytojas). Aš iškėliau tokią tvarką: Vysockis, Makovskis, ir Vaichtas Tramplėris mano sąrašą palaikė, o posėdyje dalyvaujantis jaunesnysis prokuroras Siemickis, kuriam teisingai ar neteisingai pripažinta balsą, taip pat lemiantį, palaikė sąrašą tokia tvarka: Vysockis, Makovskis ir Ostrovo tardytojas. Taigi į pirmą ir antrą vietą perėjo Vysockis ir Makovskis, o Chelstovskis, balsams pakrikus, perėjo į trečią vietą. Tai jau baigta. Favorizavimas nebuvo patenkintas. Kas per išskaičiavimai, kad ką tik nominuotas Taikos teisėjas turėtų pirmenybę prieš daug seniau apygardoje tarnaujančius teisėjus. Be to, gana to teismo klikos pelkėjimo. Tramplėris atvirai priekaištavo Chelstovskio kandidatūrai dėl jo giminystės su pirmininku.

1919 metų sausio 9 d.

Ketvirtadienis

Šiandien baigėsi terminas į mano – Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininko – rankas teikti kandidatus į Steigiamąjį seimą. Per šią dieną įplaukė 7 nauji sąrašai. Betgi du iš jų yra ydingi, ir juos Vyriausioji rinkimų komisija turės atmesti, nes juose yra formalių trūkumų (nenurodytos tam tikros detalės apie kandidatus, kaip amžius ir pan.) ir nenurodytas siūlančios grupės įgaliotinis, galintis teikti paaiškinimus arba papildyti trūkumus ir pašalinti ydas. Pasilieka penki sąrašai, kuriuos, be abejo, Vyriausioji komisija įskaitys. Kartu su 10 sąrašų, kurie įplaukė ir jau yra įskaityti, turime viso, baigiantis siūlymų terminui, 15 kandidatų sąrašų. Kaip provincialiai apygardai tai labai daug. Daugiau esama sąrašų, negu galima išpešti mandatų. Kiekvienam sąrašui nepakaktų net po vieno mandato. Daug iš tų sąrašų yra pagaliau visiškai laikini. Pagrindinis kovos svoris susitelks, veikiausiai, išskyrus žydų bendruomenę, ties 3 Nr. (liaudininkų) konkurencija su sąrašu Nr. 12 („tautiniu“). Iš tiksliai pateiktų sąrašų, kurie šiandien įplaukė, pirmas, kitaip sakant tas, kuris bus pažymėtas 11 nr., yra LkSP lapas su 8 kandidatais (pirmoje vietoje Lomžos socialistų vadovas dr. Miečislavas Čarneckis, davatkų ir visos reakcijos ar net ir visos vietinės

buržuazijos pabaisa ir neapykantos, siaubo bei pasipiktinimo objektas, antras (12 nr.) yra „tautininkų“ – endekų sąrašas su 89 kandidatais, sudarantis sąmoningos kontrrevoliucijos esminį bloką, grėsmingiausias konkurentas visiems kitiems, trečias (13 nr.) tai lapas, siūlomas Długobožo valsčiaus, Lomžos apskr., rinkėjų grupės ir keliantis 2 kandidatūras, pateiktas jau „tautiniame“ sąrašė, skirtas nebent „tautinio“ sąrašo kandidatūrų eilės tvarkos pataisai (tie du kandidatai – tai Konstantas Długoborskis, mūsų Vyriausiosios komisijos iksiolinis narys, figūruojantis „tautiniame“ sąrašė paskutinėje vietoje devintuoju, ir p. Stanislas Vlodekas, vienas iš šviesiausių ir šauniųjų dvarininkų iš Mazowiecko apskr., bene pažangiausias ir geriausias, tai teigiamoji visuomeninė jėga iš visų „tautinio“ sąrašo kandidatų, kuris jame įrašytas šeštoje vietoje), trečias (14 nr.) yra žydų, kitaip sakant „jungtinių socialistų“, populiariai žydų vadinamas „Verlinigte“²⁶³, sąrašas su dviem kandidatūromis (tai jau penktas žydų sąrašas; pirmasis jų Nr. 6 – „Poale-Syonu“, antras – Nr. 7 – vadinamųjų Pryluckio stovyklos „liaudininkų“, trečias – 9 nr., – buržuazinių syjonistų, susiblokavusių su ortodoksais, kitaip sakant visa žydų „tautinė“ buržuazija, ketvirtas – Nr. 10 – Bundo, ir penktas – šios dienos – Nr. 14 – „jungtinių“ arba seniau žinomų syjonistų-socialistų vardu); ir pagaliau penktas iš šiandienų ir jau paskutinis (15 nr.) tai vadinamosios „Demokratų sąjungos“ arba inteligentų-radikalų grupės sąrašas su 9 kandidatūromis (pirmoje vietoje jaunas dr. Supinskis, valstiečio sūnus iš Lomžos apskr., protas ir temperamentas šiek tiek patvirkę, bet vyras neblogas, teisininkas – teisės dr. – užimantis liaudies komisaro pavaduotojo postą). Pateiksiu čia kai kuriuos tam tikrų sąrašų bruožus ir kandidatūrų kėlimo metodus, pasilikdamas kai kurias pastabas rytdienai, jeigu man rytoj dienoraštyje liks vietos. Taigi pirma dėl „tautinio“ lapo. Endekai tiek pešė buržuaziniame bloke, kad kandidatūrų tvarka buvo šiek tiek pertvarkyta jų partinei naudai ir tuo pačiu perstumta daugiau svorio į dešinę, lyginant su eile, kokia buvo suprojektuota Lomžos apygardos vadinamųjų „tautinių“ gaivalų priešrinkiminio mitingo nutarties. Tatai pasireiškė visų pirma tuo, kad į pirmą vietą iškeltas buvo endekas dr. Zaluska (Adomas Miečkovskis persistūmė į antrą vietą), į ketvirtą vietą, už ūkininko Ostrovskio, išsistūmė reakcingas kunigas Liutoslavskis (Lutosławski), iš žinomos Liutoslavskių politinės šeimos, tuo tarpu Vlodekas buvo nustumtas į šeštą vietą. Endekų sąrašė visi valstiečiai yra pažymėti „mažažemiais ūkininkais“ (taip pasinaudota žodžių žaismu: valstietis, kuris save skelbia smulkiu savininku, vadinamas čia mažąžemiu, kai tuo tarpu žodis „mažažemis“ pagal nusistovėjusią šnekamąją terminologiją nurodo tikrai ypatingą

263. Vok. Verlinigte – Fereinigte?, Žydų socialistinė darbininkų partija „Susivieniję“ (Zjednoczeni), įkurta 1918 m., buvusios rusų aneksuotos Lenkijos teritorijos žydų syjonistų-socialistų politinė partija.

valstiečių klasę, tai valstiečiai, užsiiminantys žemdirbyste, kurios nepakanka šeimos išlaikymui; endekai tuo žodžių žaismu vikriai spekuliuoja rinkiminės demagogijos naudai, kaip tai jie geba meistriškai daryti.

Dabar žodelis visai apie ką kitą. Vakar skaitėme laikraščiuose triukšmingą, rėkiančią telegramą apie tai, kad lenkai „užėmė“ Vilnių. Buvo ten kalbama, kad generolas Veitka, kuris ėmė vadovauti lenkų ir lietuvių ginkluotosioms pajėgoms Vilniuje, kovoje įveikė vietinius bolševikus, kurie „apsikasė“ ir priešinosi, paėmė iš jų daugybę ginklų ir t. t.; kad vokiečiai dėl to atidavė valdžios likučius į lenkų rankas, kad Vilnius jau yra lenkų valdžioje, kad dėl to mieste vyrauja negirdėti džiūgavimai, net ir tarp lietuvių ir žydų buržuazijos, kurie atsiduoda lenkų globai ir gynybai nuo bolševikų grėsmės. Iš karto pajutau tų teiginių silpnumą ir atvėsinau tuos Lomžoje, kurie vieni kitus sveikino su Vilniaus paėmimu. Buvau juk ten visai neseniai ir žinau, kas ten darosi. Pergalė prieš saujelę vietinių bolševikų – tai farsas, nes ką reiškia nemilitarizuotos minios. Bet čia pat už jų prie Vilniaus stovi jau ginkluota bolševikų jėga; palaukime, kol su ja susitiks. Negirdėti „džiūgavimai“! Atkreipkime dėmesį į tūkstančius žemvaldžių ir jų bendrininkų, kurie būtent Vilniuje pasislėpė nuo bolševikų – ir suprasime, kas Vilniuje rengia tų „džiūgavimų“ scenas. O dėl vokiečių, tai vokiškosios okupacijos atsipalaidavimas dar prieš mėnesį taip toli buvo pažengęs, kad musė būtų galėjusi jų valdžią nupūsti. Ir štai šiandien turime: telegrama trumpa: Vilnių užėmė bolševikai. Prieš kelias dienas šaukė Veitka: „Kas tiki Dievą, tas su mumis, kas velnią – tas prieš mus.“ Aš Dievą tikiu, bet visai dar nesu įsitikinęs, kad bolševikai – tai velnias.

Buvau vakar susitikęs su Liudviku Kulčickiu²⁶⁴, kuris viešėjo Lomžoje. Pasišnekėjau su juo. Protingas yra žmogus ir politiškai išprusęs, bet gudruolis. Žinoma, yra vyriausybės priešas, nes priešaky stovi LkSP ir Pilsudskis. Taip pat ryžtingas bolševizmo priešas. Dabar jis tapo gynėjas – būkime atviri – kontrrevoliucijos, nors, žinoma, rengiasi visuomeniškai toli žengiančios demokratijos drabužiais.

1919 metų sausio 10 d.

Penktadienis

Darbo Vyriausiojoje komisijoje buvo kaip visuomet daug, bet labai skubėti nereikėjo ir taip pat nieko ypatingo neįvyko. Stengiamasi, veikiausiai iš „tautos“ komiteto šalies, kad būtų pašalintas Miastkovo kandidatų sąrašas. Jau šiandien man

264. Liudvikas Kulčickis (Kulczycki) (1866–1941), visuomeninis politinis veikėjas, vadinamojo II Proletariato įkūrėjas; 1917 m. Vyriausiojo tautos komiteto narys ir Lenkijos valstybingumo lygos vienas iš kūrėjų; Politinių mokslų mokyklos dėstytojas (Szkoła Nauk Politycznych).

prisistatė keli tos grupės rengėjai – net ir patys to sąrašo kandidatai – pareikšdami, kad pasirašę pareiškime nori jį išimti; bet tai nėra taip paprasta, nes Vyriausioji komisija laikosi požiūrio, kad prašymas atsiimti sąrašą turi būti pasirašytas visų, kurie jį pateikdami yra pasirašę. Pagaliau ten dar šiek tiek svyruojama tarp siekimo atsiimti ir noro papildomai įgalinti grupės patikėtinį sudaryti rinkimų sąjungą su kita grupe.

Būdingas yra tam tikras žydų ir krikščionių kandidatūrų teikimo į deputatus skirtumas. Tiesą sakant tarp žydų paaiškėjo ne mažesnis partinis susiskaldymas, negu tarp lenkų, gal net dar gilesnis, nes jei lenkai pateikia 4 pagrindinius partinius sąrašus („tautinė“, demokratinė sąjunga, liaudies ir LkSP), iš kurių pagaliau dvi (demokratinė sąjunga ir liaudininkai) susiblokuos, kaip tai jau yra nulemta, į rinkimų sąjungą, tai žydų yra mažiau, negu lenkų, ir dėl to turėtų jie labiau susirūpinti ir apsaugoti savo balsus, kad neišsibarstytų, – partinių lapų yra net 5! Bet užtat žydų yra tik partiniai lapai, „laukinių“ visiškai nėra. Tai rodo aukštesnį žydų organizuotumą ir drausmingumą. Tuo tarpu lenkai atrodo tarsi palaidi būriai. Tai matyti ne tik iš visiškai „laukinių“ sąrašų, kurie įplaukė, bet taip pat ir iš daugybės vietinių partinių sąrašų, besilaikančių iš esmės tos ar kitos šalininkų formacijos pozicijų, bet su ta formacija organizaciniu požiūriu nesutapusių arba bent jau nesusiderinusių. Ir kas dar įdomu, kai lenkų siūlymuose yra nuolatinė tendencija atsižvelgti į lokalizaciją, kad kandidatūrų sąrašuose būtų galima suteikti vietos visoms apskritims, visoms vietinėms ambicijoms, kad kiekvienas rinkėjas galėtų tarp kandidatų susirasti nors vieną pažįstamą arba bent jau apskrities kraštietį (tai sakau, turėdamas omeny net kuo labiausiai partinius sąrašus, nes žymioje daly smulkių laukinių lapų yra atsižvelgta vien tik į smulkiai vietinį kandidatų populiarumą), tai pas žydus yra stačiai kitaip. Joks žydų sąrašas neapėmęs nė vieno kandidato iš Lomžos arba jos apygardos. Visi kandidatai yra iš Varšuvos, dar taikosi iš Lodzės, Liublino, Tarnovo. Jokių lokalizmų, jokios prekybos ambicijomis ten nėra. Tai ir rodo aukštesnį žydų politinį išprusimą. Nieks iš jų partinių rėmų neperžengė, o tų rėmų viduje rinkta žmonės labiausiai tinkamus, nekreipiant dėmesio į jokią partikulizmą.

Vakar apsilankė pas mane Stepulis, mano seserėnas. Jis jau ne LkKO (POW) narys, o tarnauja kariuomenėje. Dėl savo luošumo tarnybą eina tiktai raštinėje, bet prie kompanijos, pulke. Rodė man liudijimą, iš kurio aiškėja, kad turi seržanto-viršininko laipsnį. Gerai, kad kariuomenėje, nes pažįstant jo charakterį būtų nežinia, ką su juo daryti. Dabar su pulku yra Lomžoje, bet, kaip sakosi, jo kompanija šiomis dienomis turi išeiti į Ščiučiną ir iš ten veikiausiai į Suvalkiją (Suvalkų kraštą). Man jo vis dėlto gaila. Esame čia su juo vieninteliai iš mūsų šeimos, atskirti nuo kitų, kaip dykumose pasiklydę lapeliai. Tapo jis vargšelis benamis, blogiau, negu aš, nes aš

turiu savarankišką vietą, o jis klajonę. Ir ką gi, sunku, šiais laikais reikia kaip nors verstis. Tegu eina į gyvenimo mokyklą. Man širdis daužėsi, kai į ją žiūrėjau. Dabar vėl esame atskirti nuo mūsų šeimos taip pat griežtai, kaip ir karo metais. Nuo šeimos atskyrė mus ne šaudomieji grioviai, bet revoliucijos barikados. Stepulio sesuo Eva²⁶⁵, yra, tiesą sakant, iš šios pusės revoliucijos, bet išsidangino kažkur į Lvovą, matyt sanitarė, ir apie ją nėra jokių žinių.

1919 metų sausio 11 d.

Šeštadienis

Lomžos buržuaziniuose ir inteligentijos sluoksniuose plinta sumaištis, o gal veikiau nustėrimas iš baimės, ar neateis bolševikai. Pastarųjų Vilniaus užėmimo faktas čia sukėlė didelį įspūdį, juo labiau kad kiek iš laikraščių galima spėlioti, žygis Gardino ir Balstogės link slenka ne tik iš šiaurės nuo Vilniaus, bet ir iš rytų, taigi laikas, kada gali jie galbūt prieiti iki Kongresuvkos²⁶⁶ sienų, jau visai arti, o Lomža būtų pirmas Kongresuvkos miestas, į kurį gali užėti bolševizmo avangardas. Toks spėliojimas pagaliau yra visiškai pagrįstas, jeigu tik bolševikai yra apsisprendę jėga veržtis į Lenkiją. Kas žino, ar jie pasirinks tą būdą, turintį šiaip ar taip rusiškos, kad ir raudonos, invazijos bruožų, ar susilaikys prie Lenkijos sienų ir lauks, kol Lenkijoje iš apačios savaime laimės komunizmas, kad jam tik vėliau paduotų ranką nutrinti valstybinėms sienoms ir susijungti, kaip skelbia komunistiniai idealai, didžioje „sovietinėje tarptautinio proletariato Respublikoje“. Ir prieš bolševikų ginkluotosioms jėgoms įžengiant į tikrąją Lietuvą bolševikai sakė, kad Lietuvos teritorijos tiesiogine invazija neprievartaus, vien tik leis pereiti nacionalinėms kariuomenėms (lietuvių, lenkų), kurios bolševikų armijos viduje susiformavo. Bet juk išėjo kitaip. Bolševikų armijos žygis pasuko į Vilnių ir iš ten toliau. Tas pat gali būti ir su Lenkija. Sunku net patikėti, turėdami dabar armiją (toji armija, regis, visai neblogo esanti, visa galva aukštesnė už tas pernykštes karines raudonas gaujas, kurios Bresto taikos metu turėjo prieš save vokiečius ir buvo senos caro demoralizuotos armijos likučiai; bolševikų armijos atgimimas yra bene Trockio²⁶⁷) darbas, sunku, sakau, manyti, kad bolševikai, ginkluoti armija, pasyviai lūkuriuotų prie Lenkijos sienų, žiūrėdami, kaip jų idėjos broliai lenkai Lenkijoje grumiasi su

265. Ewa Helena Römer (1898–?). M. Römerio dukterėčia, sesers Marijos dukra.

266. Lenkijos Karalystė, Kongresinė Karalystė – autonominė Rusijai Lenkijos valstybė, įkurta 1815 m. Vienos Kongreso nutarimu.

267. Levas Trockis, tikr. Levas Bronšteinas (1879–1940) rusų ir tarptautinio komunistinio judėjimo veikėjas ir ideologas, bolševikų perversmo Rusijoje dalyvis, užsienio reikalų, vėliau kariuomenės reikalų komisaras, Raudonosios armijos organizatorius.

buržuazija. Pati propagandos dvasia, kuri visuomet lydi revoliucionierius ir kuria pasižymi bolševikai, kas kitados buvo būdinga prancūzų revoliucijai, stumia juos į aktyvią intervenciją Lenkijoje, kaip kitados stūmė prancūzų armijas ekspansijai į kaimynines šalis. O jauna, nekoordinuota, įvairialypė lenkų armija, kuri, tiesa, neblogai susidoroja su demoralizuotais vokiečių armijos likučiais, bet nepajėgia lygiai sėkmingai tvarkytis su ukrainiečiais Galicijoje, nesusidoros ir su bolševizmu. Tuo tarpu anarchija, komunizmas ir pakrikimas vis labiau virškina Lenkiją. Vien tik iš Lomžos žemės ir pačios Lomžos pavyzdžiais būtų galima daug ką ta tema pasakyti. Sužinojau taip pat, kad jau ir lenkų kariuomenėje, čia Lomžoje, veikia slaptos karių tarybos.

1919 metų sausio 12 d.

Sekmadienis

Praėjusią naktį „ištvirkavau“ viešbutyje. Ką gi, kaip žmogus yra žmogus, taip vyriškis – vyriškiu.

Nepaisant to, nesijaučiau nuvargęs. Pagaliau turiu galybes darbo, o darbas mane jaudina. Jeigu net ir jaustųsi kas nuvargęs, negalima nuovargiui pasiduoti; valios jėga reikia energiją iš savęs išspausti. Pagaliau neturėjau jos spausti, nes tryško ji many net su kaupu.

Darbas Vyriausiojoje komisijoje vėl bėga paspartintu tempu. Raštinė išsiplėtė, kaip apygardos skirstymo sritimis laikais. Be nuolatinio darbo griūties, kuri artėjant rinkimų terminui diena iš dienos didėja ir įgauna vis didesnio pagreičio, ką dar labiau komplikuoja nauji aiškinimai, instrukcijos ir papildomi dekretai, teikiantys vis daugiau darbo mums ir vietų komisijoms – išaugo pasibaisėtinas ir komplikuotas darbas nustatyti, sukoreguoti, papildyti ir t.t. rinkėjų sąrašus iš visų 202 mūsų apygardos sričių. Tie sąrašai, imtinai su skundais bei prie jų vietos komisijų sprendimai, įvairūs paaiškinimai ir t.t., sudaro tikrą chaoso jūrą. Aš, užverstas nuolatinio bendru darbu, negalėjau sau priimti tų sąrašų distiliacijos, kas būtų buvę Herkuleso triūsų išvalyti Augėjaus arklides, todėl pavedžiau tą darbą Dušinskiui ir Šveicerui, suteikdamas kiekvienam po kelias mūsų darbuotojas (viso 7 asmenis). Į jų vietą turėjau priimti keletą naujų – vyriškių ir merginų, juo labiau, kad p. Vasilkevskis, mūsų nevykėlis „sekretorius“, ačiū Dievui, gavo nuolatinį darbą teisme ir mus paliko, taip pat gavo darbą ir mus paliko p. Kaminskis, o poną Grygą išruošiau kelioms dienoms su specialiais pavedimais į Ostrolenkos ir Ostrovo apskričių gilumą. Dešinioji mano ranka ir biuro karalienė bei perlas yra panelė Helena Roškovska, senoji „pelytė“, neįkainojamų nuopelnų darbuotoja.

Šiandien įvyko keli liaudininkų mitingai, aptariantys nepasisėkusį praėjusio sekmadienio pasikėsinimą; žinoma, tie mitingai yra priešrinkiminės kampanijos pobūdžio. Nebuvau juose, nes ir laiko neturėjau.

Nežinau, ar buvo sušauktas skelbtas šiai dienai bedarbių mitingas, siejamas su komunistinėmis užmačiomis.

1919 metų sausio 13 d.

Pirmadienis

Triūsiam ir toliau intensyviai. Per šią savaitę turime baigti pašėlusį darbą, būtent parengti antspauduotus vokus visoms sritims, sudaryti galutinius rinkėjų sąrašus taip pat visoms sritims, paskelbti kandidatų lapus, išsiuntinėti ir iš visų sričių pareikalauti įvykdyti naują dekretą dėl rinkimų teisės suteikimo piliečiams, kurie po gruodžio 5 sugrįžo į kraštą ir t.t. Kiekvieną tų veiksmų etapą sudaro komplikauta konkrečių veiksmų visuma, kurie turi būti atlikti. Vakar baigėsi terminas pranešti apie tarp atskirų rinkėjų grupių, kitaip sakant kandidatų sąrašų, sudarytas sąjungas (blokus). Tokios sąjungos sudarytos dvi: pirmoji sublokavo 9 Nr. (liaudininkų) ir 15 Nr. (Lomžos demokratinės sąjungos) sąrašus, antroji 8 Nr. (Ostrolenkos endekų su Glinkos kandidatūra pirmoje vietoje) ir 13 Nr. („tautinė“ iš Zambrovo ir Długobožo valsčiaus su Konstanto Długoborskiego ir Stanisłavo Vlodko) su 12 Nr. (tarnybinis „Tautos komiteto“) sąrašu. Pagal rinkimų teisę grupių sąjunga tiek yra verta, kad balsai, kurie krenta į sublokuotus sąrašus, sumuojami ir skaitomi kaip viena visuma kitų sąrašų atžvilgiu ir tik vėliau, kai jau proporcingai apskaičiavus mandatus bus nustatyta, kiek mandatų atiteko sąjungai, atliekami proporcingi atitekusių mandatų dalybų skaičiavimai sąjungos viduje balsų santykio principu, kiek jų teko konkretiems sublokuotiems sąrašams. „Tautos komiteto“ tarnybinio lapo sąjungoje su dviem pašaliniais sąrašais – Ostrolenkos ir Długobožo – galima pastebėti tokius bruožus ir tendencijas. Ostrolenkos sąrašas pirmenybę teikia labiau konservatyviai srovei, jeigu lyginsime jį su tarnybiniu „tautiniu“ sąrašu; jį apibūdina Glinskio – vieno tos krašto dalies pasižymėjusiojo žemvaldžio ir endekų realistų šulų kandidatūra. Tarnybiniame „tautiniame“ sąrašė, sudarytame plačiame priešrinkiniame šešių apskričių suvažiavime, kur gausiai dalyvavo valstiečiai – Glinkos kandidatūros nėra. Pagaliau ten nėra nė vieno dvarininko kandidatūros, išskyrus vienintelį Vlodką, vietinį žemvaldį, tačiau jis negali būti laikomas dvarininku, nes jo nuosavybė nėra didelė, ir kuris pagaliau laikomas pažangiu elementu tiek buržuaziniame „tautiniame“ bloke, tiek ir tarp žemvaldžių. Taigi ostrolenkiečiai keldami savo atskirą sąrašą, įrašė Glinkos kandidatūrą. Be Glinkos kiti likusieji kandidatai tame lape esą tik

figūrantai, kad viliotų Ostrolenkos apskrities valstiečių balsus. Reikšminga čia yra tiksliai Glinkos kandidatūra. Žinoma, toks vietos ir dar laukinis sąrašas, tegu ir sublokuotas sąjunga su tarnybiniu „tautiniu“ lapu, nesurinks tiek balsų, kad iš jo kas nors galėtų įeiti į seimą išskyrus pirmą jo kandidatą – Glinką. Geriausiu atveju pateks iš jo tiksliai Glinka. Bet tasai gali patekti, nes atsižvelgiant į jo kandidatūrą balsuoti už tą sąrašą gali ne tiksliai ostrolenkietčiai, bet ir apskritai beveik ir visų pirma „tautinio“ bloko žemvaldžių ir endekų sparnas. Šitaip tas sąrašas nustoja partikuliaraus sąrašo bruožo lokaliu požiūriu ir tampa Glinkos, būtent dešiniojo sparno sąrašu. Tuo tarpu atvirkščiai – kairiojo sparno „tautinės“ stovyklos sąrašu tampa sąrašas Nr. 13 su Długoborskiego ir Vlodęko kandidatūromis, o šitie tarnybiniame „tautiniame“ sąrašė prisiglaudę pačiame gale. Šiuo sąrašu siekiama paveikti, kad būtų pertvarkyta eilė tarnybiniame partiniame sąrašė ir kelia įspūdį tam tikros opozicijos prieš dešiniojos spalvos kandidatus, kaip tarkime Żaluska ir kun. Liutosławskis.

1919 metų sausio 14 d.

Antradienis

Bolševikų antplūdis artėja. Tai jau ne juokai, ne kažkur tolimos audros aidai, bet vis arčiau ir kaskart konkrečiau prie Lenkijos sienų išauganti bolševizmo problema.

Esame įsitikinę, kad niekas neapsaugos Lenkijos, ir turės ji pereiti per tuos baisius Didžiosios Revoliucijos traukulius. Galimas daiktas, ji neša su savimi atgimimo sėklą ir – duokdie – tautos išvadavimą, bet perversmo metu atveria duris, be abejo, baisiam pakrikimui ir žaidimams aistrų bei instinktų: kurie karo ir viso gyvenimo ištvirtintos žmonių tamsumo demoralizuotose sielose knibždėte knibžda. Jokie steigiamieji susirinkimai šitiems veiksams kelio neužkirs, jokie visuomeniniai perkūnsargiai kataklizmo jau neatgręš.

Koalicija, iš kurios tiek daug tikėjosi kontrrevoliuciniai elementai, žinoma, nenori ar negali suteikti tiesiogiai veiksmingos pagalbos. Kad nenorėtų – sunku tikėti, bet, matyt, negali, nors yra nugalėtoja. Pergalė jai pačiai atsiėjo daug jėgų; sutvarkyti rytų ir vidurio Europą ji šiandien nepajėgi, tikriausiai jos pačios masės stokoja aistros ir valios. Jos galia, gebanti primesti pasauliui viešpatavimą, regis yra mitas. Ji galinti Lenkijai suteikti techninių priemonių ginkluotai kovai prieš bolševizmą, kaip tarkime šaudmenis ir medžiagas uniformuotei, bet tiesioginės jėgos suteikti negali. Girdisi, Gardinas jau bolševikų rankose²⁶⁸. Vakar atėjo žinia iš žmonių, kurie atvažiavo ir Grajevo, kad ten, per Grajevą, geležinkelio linija,

268. Bolševikai Gardine, kalbama apie 1919 01 08 dienos įvykius Gardine, kada prokomunistinės jėgos organizavo demonstracijas.

vedančia nuo Balstogės per Prostken²⁶⁹ į Rytprūsius, važiuoja kariniai traukiniai su rusų bolševikinės armijos daliniais²⁷⁰. Bolševikų kariuomenė vyksta į Prūsus! Kokiu tikslu? Nebent į Berlyną, kad tiesiogiai paremtų kruvinai prieš Scheidemano vyriausybę kovojančių spartakiečių sukilimą. Linija Balstogė-Prostken, einanti per Grajevą, visą laiką buvo vokiečių rankose, kuria vežta vokiečių karius iš Lietuvos ir Ukrainos. Girdisi, ir dabar Balstogėje yra dar vokiečiai, ir su jais susitarę į Prūsus važiuoja bolševikų kariuomenė. Tai nereiškia, kad Grajevas užimtas bolševikų, o tik kad per ten jie važiuoja. Bet šitaip jie atsiras iš abiejų Lenkijos pusių ir išties ranką vokiečių revoliucijai.

Šiandien vėl girdėjau, kad lenkų kariuomenė, kuri buvo pasiūsta į Suvalkų kraštą ir jau ją pasiekė, traukiasi iš ten. Matyt, ten jau tiesiogiai jaučiamas bolševikų spaudimas, bet metodas perforsuoti proletarinę-komunistinę revoliuciją Lenkijoje, lygiai kaip ir Lietuvoje, šiaip ar taip – svetimos, nes rusiškos ginkluotos invazijos būdu, kelia man esminių, laisvę liečiančių abejonių. Pamatysime, ar iš tikrųjų tuo metodu riedės revoliucijos plėtra.

Jau nesu tikras, ar bolševikų perversmas neužbėgs už akių čia steigiamiesiems susirinkimams, kitaip sakant, Steigiamojo seimo rinkimams arba po balsavimų rinkimų procedūros užbaigimui. Jeigu turėtų taip atsitikti, privalečiau ant savo pečių nukelti proletariato revoliucinį smogiamosios bangos kirtį, suduotą taip komunistų nekenčiamai konstituantos kaliausei. Nors ir nesu steigiamųjų susirinkimų entuziastas, dėl sąžiningumo ir garbės turėčiau vykdyti ir laikytis nuoseklumo linijos, tai kyla iš mano – Vyriausiosios komisijos pirmininko – vaidmens.

1919 metų sausio 15 d.

Trečiadienis

Šiandien diena praėjo be naujienų žinių apie bolševikų judėjimą. Kai taip prabėga diena be jų, ima rodytis, kad visa toji revoliucija ir visi tie sukrėtimų ir permainų debesys buvo tiktai mitas. Na gi, pamatysim, kas bus. Betgi man atrodo, kad iki pabaigos dar labai toli ir kad po ketverių su puse didžiojo karo metų, po jo formalios pabaigos, esame dar tik išvakarėse tų esminių permainų, tos dar tik laukiamos katastrofos, kurios brėžsmę atnešė mums 1914 m. kilęs karas. Nematau jokių elementų, kurie kaip nors statiškai susiklostytų į visuomeninius santykius. Kol ekonominiai

269. Prostken, Prostkės, kaimas Suvalkų vaivadijoje, Elko ežeryne, prie Elkos upės. Po 1920 m. plebiscito liko Vokietijoje (sienos perėja į Lenkiją).

270. Bolševikų karmenų kraustymasis į Prūsus, kalbama apie sovietinės Rusijos pagalbą 1919 m. vokiečių komunistinių jėgų sąmokslui.

santykiai, ypač gamybos santykiai kažkiek nesusitvarkys, ir tie pastarieji nepasieks veiklumo, tol revoliucija, jau kaip paprasčiausias gaivalas, mano manymu, neišvengiamai gilės. Apskritai revoliucija, kuri jau regima ir kurios liepsnos jau aplink laižo, matyt, nebus mažesnė, trumpesnė nei lėkštesnė savo permainomis, kurias įvykdys, negu buvo Didžioji Prancūzijos revoliucija.

Darbas Vyriausiojoje komisijoje vyksta. Vokai sparčiai antspauduojami. Dvi specialios grupės, tarytum mūsų biuro kolonijos, pavestos ypatingai komisijos narių kryptčiai – teisėjo Dašinskio ir Vladislavo Šveicero – dirba kontroliuodami ir sudarinėdami galutinius rinkėjų sąrašus. Kita darbuotojų dalis užsiėmusi antspauduotų vokų skaičiavimu atskiroms sritims bei įvairių įrašų kopijavimu ir t.t. Šiandien jau padaviau spaudai paskelbti kandidatų sąrašus, kurie vėliausiai poryt bus iškabinti Lomžoje ir išsiųsti į apskritis ir valsčius. Darbas verda, bet ir raštinė dirba šauniai.

Vakar gavau laišką iš savo seserėčios Evos Römerytės. Pasirodo, ji ne Lvove; tik-tai dirbo prie sanitarinio traukinio – taigi būdama sanitarė veikiausiai važinėjo juo į Lvovą ir atgal. Panelė Halina Zaštovt²⁷¹ dirba ten pat. Dabar Eva, kadangi ketino grįžti į Vilnių, metė tą darbą. Betgi labai sudėtinga šiuo laiku surasti kokį nors grįžimo į Vilnių būdą. Gali būti labai gaila, kad Eva apleido tą darbą. Evai reikia pinigų, kuriuos man davė motina jai perduoti, o kurių jai, nežinodamas, kur ji yra, persiųsti negalėjau. Tuoj pat išsiųsiu ir parašysiu, kad, jeigu ką, galinti atvažiuoti į Lomžą pas mane. Iš Evos laiško sužinojau, kad Ezechelis su Helena Prušanovska jau Varšuvoje.

1919 metų sausio 16 d.

Ketvirtadienis

Diena praslinko be ypatingų nutikimų ar naujienų. Darbo Vyriausiojoje rinkimų komisijoje, kaip visuomet, buvo galybės. Visos mano dienos dabar yra labai darbingos. Bet taip pat jaučiu pasitenkinimą, kad darbas mano komisijoje vyksta gerai, energingai ir tiksliai, ir ypač greitai. Visos mano biuro darbuotojos yra puikiausios ištreniruotos ir dirba tobulai; tuo pačiu pelniau gero organizatoriaus šlovę ir įsigijau visų mano bendradarbių pripažinimą ir simpatijas. Nes turiu tokį gebėjimą organizuoti grupinį darbą, kad ir išreikalauti moku ir tuo pačiu su darbuotojais žmoniškai elgiuosi, kaip su lygiais sau, juokaudamas ir bendraudamas su jais darbo vietoje. Todėl mane jie ir jos mėgsta ir vertina, kam skiriu daug dėmesio. Santykiai mūsų biure tarp manęs ir visų kitų dirbančiųjų yra kuo puikiau.

Nuo šio vakaro Vyriausiosios komisijos patalpų viduje buvo pastatytas specialus ginkluotas postas.

271. Halina Zasztowt.

1919 metų sausio 17 d.
Penktadienis

Šiandien rytą šiek tiek streikavo skrandis. Matyt, turėjau kažką blogo suvalgyti. Veikiausiai jis kažko nevirškino. Nei galvos skauda, nei kuo nors kitu skundžiuosi, tik įprastas viduriavimas, kuris pasireiškė gan ūmia forma, bet dirbti man netrukdė.

Šiandien jau paskelbėme kandidatų į Seimą narių sąrašus. Visą naktį Kžiżanovskio (Krzyżanowski) spaustuvė kalė tuos skelbimus, kurių užsakėme 3 000 vienetų. Pats su panele Roškowska vakar vakare rūpestingai atlikau korektūrą. Tam sulaukiau ją po tarnybinių valandų, nes reikėjo tiksliai patikrinti atspaudą su pasiūlytų kandidatų sąrašų originalais; po to dar kurį laiką sėdėjau spaustuvėje, kol atkals pirmus kelis šimtus egzempliorių, kuriuos tą naktį turėjau įteikti žmogui, vyksančiam į Mazoviecką. Prieš pietus jau šiandien daviau tuos skelbimus išklijuoti Lomžoje, išsiunčiau taip pat, naudodamasis progomis, atitinkamus egzempliorių kiekius į Kolną ir Ščiušiną. Tik 1-ą valandą po pietų visą tiražą skelbimų pateikė mums spaustuvė.

Dabar verda parengiamasis darbas Dušinskio, Šveicero ir Jablonskio (tai naujas Vyriausiosios komisijos narys, kuris užėmė į Długoborskio vietą) išvykai į vietos komisijų pirmininkų suvažiavimus į Ostrolenką, Ostrovą, Kolną, Ščiučiną ir Mazoviecką. To darbo per akis – labiausiai su vokais ir rinkėjų sąrašais.

Iš politinių naujienų yra ta, kad vis dėlto Varšuvoje kabineto rekonstrukcija jau duoda efektų. Tiksliau sakant, tai ne rekonstrukcija, bet vieno kabineto pakeitimas kitu. Tas dalykas, tiesa, nenuėjo visiškai pagal endekų mintį, nes nepasisiekė sukurti vadinamojo „koalicinio“, kitaip sakant tarppartinio, kabineto (suprantama, endekams rūpėjo po „koaliciniu“ skydu prastumti savo pirmavimą arba bent jau turėti įtakos valdžioje), bet LkSP vyriausybė dings iš scenos, ir ją pakeis, bent jau, kol paaiškės rinkimų išdava, apolitinė apartinė, kitaip sakant „kvalifikuota“, politiškai bespalvė vyriausybė. Prie to privedė Paderevskio susitarimas su Pilsudskiu. Vyriausybės priešaky premjeru tampa „maestro“ Paderevskis, artistas-muzikas ir karštas patriotas, bet ne valstybės vyras²⁷². Reakcijos stovykloje džiūgavimai ir triumfas, nes gal tai ir ne visiška pergalė, bet bent jau pasitenkinimas. Tą krizę lėmė finansinė problema. Tuščia kišenė, tuščios valstybinio izdo kasos šaukėsi monetos. Tuo tarpu bankininkų ir visų buržuazijos piniginių maišai buvo užraukti, kol prie vairo stovėjo LkSP (PPS). Poznanės bankai sutiko suteikti paskolą, bet su sąlyga, kad pasikeis kabinetas. Taip ir atsitiko. Dabar bus paskola ir atsivers kapšiai, ir privačios aukinės mokesčiams išlyginti, ir valstybinei paskolai subskribuoti.

272. Ignaco Paderevskio vyriausybė valdžią turėjo 1919 I 16–1919 XI 9 tarpsniu.

Apie bolševikus tiek žinoma: Lietuvoje Ukmergės kryptimi užėmė Kauną, Latvijoje – Mintaują. Vilniuje bolševikų valdžia (veikiausiai vietinė, nes tokia apėmė valdžią) areštavo Mykolą Biržišką²⁷³ ir Augustiną Janulaitį²⁷⁴, Lietuvos liaudies vyriausybės, kuri jau Vilniuje spėjo susiformuoti po Tarybos Voldemaro vyriausybės, ministrus. Bagdoniškyje jau tikrai yra bolševikų valdžios sferoje. Kas atsitiko su Papa?

Čia, Lenkijoje, artėja rinkimai į Steigiamąjį susirinkimą. Formuojasi jis kaip tautos valios išraiška, kaip jos valdžios įsikūnijimas, o čia tuo pačiu metu Varšuvoje turi susirinkti plenarinė darbininkų delegatų sesija kaip Steigiamojo susirinkimo antitezė, kaip proletariato diktatūros išraiška, organizacija, apimta komunistų įtakos ir dvasios. O vasario vidury, taigi maždaug Steigiamojo susirinkimo sušaukimo metu rengiamas Varšuvoje darbininkų ir kaimiečių tarybų delegatų suvažiavimas. Taigi kiekviename žingsnyje nuosekliai – tezė ir antitezė.

1919 metų sausio 18 d.

Šeštadienis

Šiandien po pietų sutikau Rembielinoje p. Stanievičių²⁷⁵ iš Vilniaus, jauną darbininką iš Trakų krašto, kuris prieš kelerius metus buvo Vilniaus žemės ūkio draugijos sekretorius. Jis pietavo su grupe kažkokių jaunų žmonių, kurie visi, kaip ir jis, pasirodė bėgliai iš Vilniaus ir iš Pavilnio, sprunkantys nuo bolševikų. Trumpame pokalbyje papasakojo man šiek tiek smulkmenų apie paskutinius įvykius Vilniuje prieš įžengiant bolševikams ir šiems po to pabėgant. Taigi paskutinėmis dienomis prieš jiems įžengiant Vilnius, bent jau lenkų jaunos kartos veikėjų sferos buvo pasidavę Lenkijos valdžios nepažeidžiamumo iliuzijai nuolat priklausyti Lenkijos valdžiai. Tokias nuotaikas ten sukėlė Stefan Mickievičius²⁷⁶, vienas pažangių lenkų veikėjų iš generolo Babianskio²⁷⁷ ir

273. Mykolas Biržiška (1882–1962), teisininkas, publicistas, socialdemokratų veikėjas, Tarybos narys, Lietuvos komiteto Vilniuje pirmininkas, vėliau Kauno lietuvių universiteto profesorius Kaune, Vilniaus vadavimo sąjungos pirmininkas.

274. Augustinas Janulaitis (1878–1950), teisininkas, istorikas, politikas, 1919 m. sausį drauge su M. Biržiška buvo trumpai bolševikų areštuotas, Lietuvos Respublikoje dėstė Kauno universitete.

275. Vitoldas Stanievičius (Staniewicz) (1887–1966), ekonomistas, Lvovo politechnikos universiteto profesorius, Stepono Batoro universiteto profesorius ir rektorius.

276. Stefan Mickievičius (apie 1886–?) advokatas, Vilniaus demokratų (liaudininkų) grupuotės veikėjas, 1922 m. Vilniaus seimo narys, atstovavo Lenkų liaudies sąjungos (Polski Związek Ludowy) „Atgimimo“ (Odrodzenie) grupei.

277. Aleksandras Babianskis (Babianński) (1835–1931), teisininkas, politinis veikėjas, rusų armijos generolas, veikėjas Rusijos teritorijoje, daugiausia Peterburge, 1917 m. Likvidacinės komisijos Lenkų Karalystės reikalams narys.

Lednickio²⁷⁸, kuris prieš karą reiškėsi lenkų politinėje arenoje Peterburge, buvo kilęs iš Panevėžio apskrities, buvęs LkSP narys, bei Klingerio²⁷⁹ klikos. Mickievičius ir Klingeris į Vilnių atvyko iš Varšuvos ir tikino, kad lenkų vyriausybė pasiuntė į Vilnių trijų divizijų ginkluotą pagalbą, ir kad tos divizijos jau žygiuoja ir artimiausiomis dienomis atvyks, gebėjo pažadinti Vilniaus lenkų buržuazinių inteligentų sluoksniuose, ypač jų demokratinėje atplaišoje, didelę paguodą ir tikėjimą, kad Vilnius turi tikrą pagalbą ir išsilaikys lenkų rankose. Mitingais, verbavimu į armiją, aistra Mickievičius ir Klingeris, kurie atvyko kaip tarnybiniai civilinės ir kariinės valdžios iš Varšuvos atstovai, sukurstė viešosios energijos ugnį. Vilnius buvo apimtas lenkų civilinės ir karinės valdybos, taip įvardintas valdžios provincijai. Vilniaus lenkų visuomenės dešinieji ir konservatyvūs elementai buvo atsargesni ir atvirai nesiangažavo Mickievičiaus ir Klingerio akcijai, įžvalgiai laukdami, kol atvyks tos žadėtosios divizijos, tuo tarpu mažiau ar daugiau „demokratiniai“ lenkų elementai, pradedant Vitoldo Abramovičiaus kairiuoju sparnu ir baigiant tokiais perpus neklasinais nuosaikiais, kaip Kazimieras Svionteckis²⁸⁰, Konradas Niedzialkovskis²⁸¹ ir t. t. net imtinai su Aleksandro Zwiezynieckio (Zwierzyniecki) rūšies endekais leidosi apmulkinami ir taip toli nusiginė į tą priešbolševikinę akciją, kad kai vėliau realiai prie Vilniaus priartėjo bolševikai, o iš Lenkijos lauktoji pagalba neatvyko, buvo priversti nešti kudašių, nes jiems ne juokais grėsė represijos. Spruko visi į Varšuvą, kur dabar telkiasi ir kelia triukšmą dėl lenkų ginkluotosios ekspedicijos Lietuvai gelbėti. Varšuvoje atsiras kone visas Vilniaus lenkų komitetas, lygiai kaip Kaune atsirado lietuviškoji Taryba, kai paspruko iš Vilniaus. Vieni į Varšuvą pakliuvo traukiniu per Balstogę-Lapus, kiti pasitraukė ar dar traukiasi per Suvalkų kraštą Lomžos link. Girdisi, daug tų bėglių traukia per Lomžą.

Šiandien, sako, Lomžoje nakvojo Kazimieras Svionteckis ir Zigmuntas Jundzilas, kurie jau išvyko į Varšuvą. Stanievičius buvo komisaru Lentvaryje, ir iš ten sprunka su kitų grupele. Buvo jie ginkluoti, bet Alytuje sulaikė juos vokiečiai, nuginklavo, uždarę palaikė ir paleido. Dar patys nežino, kur nukaks, gal į Varšuvą, o gal į vadinamąją lietuvių-baltarusių diviziją, kuri pagalbos Lietuvai vardan formuojasi Zambrove ir Ostrove. Bet čia, tirdami padėtį, įsitikina, kad su lenkų kariuomene, Lenkijos pasirengimu teikti pagalbą, ir net su pačia valstybės vidine organizacija

278. Aleksandras Lednickis (Lednicki) (1866–1934), advokatas Rusijoje, liberalas, Rusijos Valstybės dūmos deputatas; nuo 1917 m. Likvidacinės komisijos Lenkų Karalystės reikalams pirmininkas.

279. Klingeris, Varšuvos tarnautojas.

280. Kazimieras Svionteckis (Świątecki), ? dvarininkas, Panemunėlio, Kauno apylinkėse, dvaro savininkas.

281. Konradas Boleslovas Niedzialkovskis (Niedziałkowski) (1858–1933), visuomenės ir politikos veikėjas, Vilniaus prekybos banko direktorius, 1919–1920 m. Rytų žemių civilinės valdybos Vilniaus apygardos viršininkas, 1919–1922 m. „Vidurio Lietuvos“ laikinosios valdančios komisijos narys.

Lenkijoje nėra taip gerai, kaip jiems ten iš toli atrodė. Tuo tarpu Vilniuje tvarkosi bolševikai. Bolševikų, kurie Vilniuje apėmė valdžią, priešaky (tiesa, iš išorės remiant Rusijos bolševikų kariuomenei, taigi su invazijos žyme), stovi Eidukevičius (taip pat ir jo žmona Burbianka²⁸²) ir jaunas lietuvis radikalas (dabar jau pagaliau ne toks ir jaunas), žinomas Vincas Kapsukas (pavardė: Mickevičius)²⁸³.

Pirmasis Paderevskio naujo kabineto aktas Lenkijoje yra seimo sušaukimo data – vasario 9, taigi dvi savaitės po rinkimų. Skuba didžiulė. Bet juk tai vienintelis būdas užkirsti kelią bolševizmui, o ar veiksmingas, dar pamatysime.

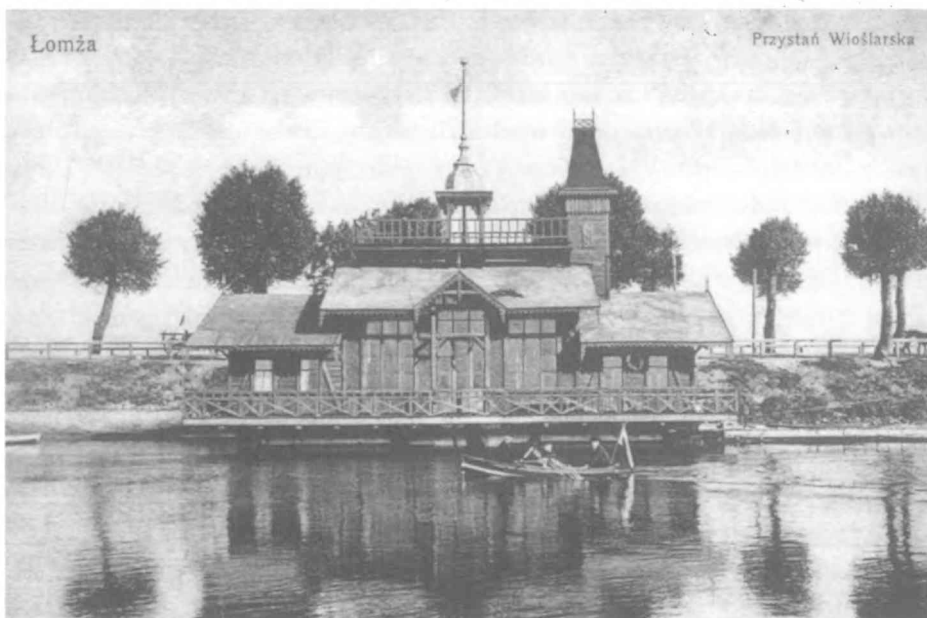
1919 metų sausio 19 d.

Sekmadienis

Esu šiandien pavargęs, nes vakar gulti ėjau 3 val. ryto, o šiandien atsikėliau, kaip visuomet, 7–8 val. Mat vakar vakare užsukau į irklininkų klubą, kur kiekvieną šeštadienį vyksta Lomžos demokratų sąjungos, organizuotos vietinės radikalų inteligentų grupelės, susirinkimai. Toji sąjunga leidžia laikraštėlį „Ziemia Łomżyńska“ (Lomžos žemė), kuris vos gyvas ir po rinkimų veikiausiai išnyks, rinkimams iškėlė taip pat savo kandidatų sąrašą (sąrašo Nr. 15). Toji sąjunga, kaip inteligentiška, yra labai blanki formacija, be kokios nors atramos platesnėse masėse, be tinkamo visuomeninio pagrindo, nors idėjiškai sutapusi su liaudininkais ir – mažiau – su LkSP. Jos lyderiai – tai advokatas Liudvikas Volodkievičius, kandidatuojantis į Seimą liaudininkų sąrašė (Nr. 3) ketvirtoje vietoje ir daktaras Viktoras Supinskis, kandidatuojantis sąrašė Nr. 15 pirmoje vietoje (šansų turi labai mažai, kaip ir viso to sąrašo labai menki šansai). Tos sąjungos mases sudaro: tarnaujantis jaunimas, šiek tiek moterų, giminingų su Moterų lyga, susiformavusia dar legionų laikais, ir negausūs profesinės inteligentijos, susijusios su pirklių-amatininkų sferomis, vietiniai. Maniau, kad vakarykščiame susirinkime dėl artėjančių rinkimų bus didesnis pagyvėjimas, negu prieš kelias savaites, kai buvau viename šeštadienio sąjungos susirinkime pas irklininkus. Betgi pasirodė, kad nuotaika buvo tiek pat vango. Tik Volodkievičius, Supinskis, p. Januškievičius ir dar toks kirpėjas kalbėjo ir forsavo „diskusiją“. Šeštadienį susirinkimai pas irklininkus vietos buržuazinių endekų sluoksniuose turi vardą, atrodo, baisiai raudonų, vos ne bolševikų. Paga-

282. Burbianka, Burbaitė, Barbora Eidukevičienė (1867–1939), gydytoja, lietuvių komunistų veikėja. 1886–1887 metais „Proletariato“ veikėja. 1920–1922 metais buvo Lietuvos valdžios kalinama, 1923 m. išvyko į Sovietų Sąjungą.

283. Vincas Mickevičius Kapsukas (1880–1935), lietuvių komunistų veikėjas, rašytojas, publicistas, Lietuvos KP vienas iš organizatorių, 1918–1919 m. Lietuvos laikinosios darbininkų-valstiečių vyriausybės pirmininkas ir Lietuvos–Baltarusijos Tarybinės Respublikos pirmininkas.



„Irkluotojų klubas“ Lomžoje 1919 m. Lomžos Šiaurės Mazovijos Zbiory muziejaus atvirukų rinkinys: *Dawna Łomża na pocztówkach*. Łomża 1998.

Reprodukcija iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t.I.

liau tie susirinkimai kartais būna gausūs ir triukšmingi. Aš į tokius nepataikiau. Po susirinkimo pas irklininkus su Volodkievičiumi užsukome stiklinės kavos į Rembielino restoraną, kur sutikome dar jauną puskarininkį gr. Losių ir trise šiek tiek užsisėdėjome. Kai po to grįžau namo, įsikalbėjau su Trampleriu. Kuris baisiai išgąsdintas greito bolševikų „atėjimo“ vizijos ir todėl susinervinęs – ir prašnekučiovome iki vėlos nakties.

Po savaitės bus balsavimų diena. Ką gi ji atneš Lomžos apygardai? Dešinieji įnirtingai rengiasi agitacijai. Kairieji – net ir liaudininkai, kurie kairiųjų grupėse yra stipriausi – neturi tokių agitacijos įrankių. Rinkimų kampanijai svarbiausi yra fondai. Dvarininkai Lomžos krašte tam tikslui apsimokestino po markę nuo nuosavybės margo. Jau vien tai rodo, kieno interesus turi tenkinti galima 12 sąrašo pergalė. „Tautos komitetas“ išspausdino jau 300 000 balsavimo lapelių Nr. 12, kuriuos siuntinėja į visas sritis. Kiekviename kaime endekai turės savo patikėtinį, kuris eis varovo pareigas, kad visi, turintys teisę balsuoti, būtų išvaryti į srities būstinę; jis kiekvienam privalo įteikti lapelį Nr. 12, o pats eiti balsuoti pabaigoje. Endekai nori eiti lažybų, kad laimės 8 mandatus! Gal tiek daug ne, bet jų pergalė yra labiausiai

tikėtina. Už „tautinį“ sąrašą įnirtingai agituoja kunigai, pasinaudodami ne tikta asmenine įtaka, bet ir sakykla. Dėl to šiandien Viznos (Wizna) bažnyčioje buvo net vaidai kilę. Kai kunigas agitavo iš sakyklos, vienas iš esančių bažnyčioje, net vietos rinkimų komisijos pirmininkas, nutraukė jį, protestuodamas prieš politinę agitaciją. Žinau ir iš prokuroro pavaduotojo Maciejevskio tokį atvejį, kuris, tiesa, atsitiko ne čia, bet Košikų(?) bažnyčioje Varšuvoje, ir kurio liudininku buvo Maciejevskis: kunigas per pamokslą ragino balsuoti už „krikščionišką“ sąrašą ir pagaliau įsakė žmonėms pakelti dešinę ranką su dviem pirštais aukštyr ir paskui jį kartoti priešais kos žodžius, kad balsuosią už siūlomą sąrašą. Tarp valstiečių liaudininkai yra gan populiarūs, bet tokių įtakos ir agitacijos priemonių neturi.

1919 metų sausio 20 d.

Pirmadienis

Šiandien Lomžoje man pirmininkaujant miesto tarybos posėdžių salėje įvyko visų Lomžos apskrities sričių vietos rinkimų komisijų pirmininkų suvažiavimas. Atvyko visų sričių atstovai. Netrūko nė vieno. Visiems išdaliniau suantspauduotus vokus, galutinai suderintus rinkėjų sąrašus, skelbimų paketus su kandidatų sąrašų registru, lipdukus. Perskaičiau, smulkiai komentuodamas, rinkimų teisės straipsnius, atkreipdamas dėmesį į balsavimą ir balsų skaičiavimą, kuo smulkiausiai išaiškinau bet kokias abejones ir instrukcijas. Atrodo, susirinkimo eiga buvo vykusi ir kad pirmininkai tinkamai įsidėmėjo funkcijas, kurias turi atlikti komisijos. Susirinkimas truko apie 3 valandas. Analogiškai pirmininkų suvažiavimai įvyko Kolne, pirmininkaujant Šveicerui, Ostrolenke, pirmininkaujant Dušinskiui, ir Mazoviecke, pirmininkaujant Jablonskiui.

Vyriausiojoje rinkimų komisijoje darbo vis mažėja. Esu priverstas nuosekliai mažinti darbuotojų personalą, atleisdamas tuos, kurie atvyko vėliau.

1919 metų sausio 21 d.

Antradienis

Vyriausiojoje komisijoje darbo vis mažiau. Darosi negyva ten, kur prieš kelias dienas virė karštingas darbas. Kad viso darbo neišsemtume ir būtų galima bent dalį personalo visą tą laiką įdarbinti, paliečiau biure, kad mano ponios neskubėtų. Taip buvo įpratusios viską daryti staigiai, kad dabar nemoka prisitaikyti prie paliepimo lėtinti. Rytoj vėl turiu trimis darbuotojais biurą sumažinti. Paskutinės dienos prieš rinkimus Vyriausiojoje komisijoje bus labai nuobodžios.

Šiandien man vadovaujant įvyko Lomžos miesto vietos komisijų pirmininkų susirinkimas. Jis praėjo sklandžiai ir truko trumpai, nes Lomžos pirmininkai – tai žmonės inteligentiški, kurie patys be Vyriausiosios komisijos neblogai savo užduotis išmano.

Šiaip ko nors ypatingai įdomaus nėra. Judėjimo darbe nuosmūkis po ankstesnės karštilgės mane veikia varginančiai. Jaučiuosi kažkoks išsiderinęs.

1919 metų sausio 22 d.

Trečiadienis

Rytą, kai dar rąžiausi lovoje, prisistatė man vienas vidutinio amžiaus žmogus, kuris, kaip pasirodė, yra Henrysio Volovičiaus ordinatorius, po pabėgimo iš Vilniaus prisiglaudęs Lomžos Ostrove. Spėlioju, kad Henrysius tikriausiai yra Ostrove arba Zambrove, nes žinau, kad ten buvo lokalizuoti likučiai Vilniaus ginkluotųjų lenkų dalinių – medžiaga besikuriančiai vadinamai lietuvių-baltarusių divizijai, skirtai „žygiui į Lietuvą“. Ne seniau kaip prieš tris dienas, kalbėdamas su Stepuliu Rōmeriu spėliojome, kad Henrysius sėdįs Ostrove arba Zambrove ir bet kurią dieną veikiausiai atsiliepsiąs. Henrysius turi leitenanto laipsnį ir yra ten adjutantas, kuriuo buvo jau Vilniuje vadinamojoje savigynoje, formuojamoje dar prieš keletą mėnesių ir tarnavusioje pagrindinio tikslo – lenkų ginkluotųjų pajėgų Lietuvoje formacijos – priedanga. Vargšai šiandien tos nerealizuotos armijos Vilniaus bastūnai, išvyti bolševikų, apiplėšti ir apšvarinti vokiečių, kai bėgo iš Vilniaus į Lenkiją. Tupi dabar ir laukia, kol juos formaliai įtrauks į lenkų kariuomenę aktyviai tarnybai. Materialiai laikosi ne per geriausiai. Karininkai, kaip Henrysius, gauna po 4 markes per dieną, iš ko dar dalį atskaito maistui, gaunamam kareivių virtuvėje. Henrysius taip sielvaraudamas atsiuntė pas mane savo ordinatorių, lygiai taip varganą Vilniaus žmogelį, kuris taip pat buvo įsitraukęs į tas lenkų gretas. Atsiuntė su laišku ir ... prašo pinigų. To pastarojo prašymo tikėjauosi neklysdamas. Sunku stebėtis vargingu Henrysiu, bet taip pat sunku ir manimi stebėtis, jeigu jam pinigų duoti negaliu. Ničnieko neturiu, išskyrus savo algą, ir su pinigais man yra labiausiai striuka. Daugių daugiausia galėčiau jam perduoti 50 markių, bet ką reiškia šiandien tokia suma. Taip jam ir parašiau. Pagaliau Henrysius – vyras – turi pats išsiversti ir išsivers; pagaliau turi bent jau stogą virš galvos ir burnon ką įdėti. Daug labiau turiu būti pasirengęs teikti pagalbą Evai ir jos draugei Halinai Zaštovt. Tas dvi privalau priglausti, jei tik joms sunku Varšuvoje; ir ne tik privalau, bet labai mielai tai padaryčiau, jei tik panorėtų atvykti į Lomžą. Vis daugiau varganų tų mūsų skiedrų byra iš Lietuvos. Jau iš mano artimųjų, prieš kuriuos turiu šiokių tokių globos pareigų, susirinko apie trys asme-

nys: Stepulis, Eva ir Henrisius. Dėl Stepulio, tai Dievui Aukščiausiam dėkui, kad jis įlindo į kariuomenę ir kad tokiu būdu nukrito nuo mano pečių, nes tas berniukas buvo tikra rykštė. Jau nebuvo jokios išeities, nes ne tik kad jokio darbo neturėjo ir nuolat stokodavo pinigų, bet dar be to buvo plačiai žinomas vagištis, kuris anksčiau ar vėliau baigs kalėjimu. Ar Stepulis dar yra Lomžoje – nežinau. Jeigu jo dalinį iš čia paimtų, turėčiau tuo tik džiaugtis, nes būtų daug ramiau ir tikra, kad manęs nesukompromituos ir kad vėl ant mano sprando neužsikars, nes ir dėl tos jo karinės tarnybos nesu tikras, o kad nieko nepešiu ir kad neturiu jokių būdų ir vilčių tam, kad jis pasitaisytų ir kad galėčiau iš jo ką nors padaryti, šituo jau šimtus kartų įsitikinau, kaip pagaliau tuo jis jau radikaliai įtikino visus, kas tik su juo turėjo kokį reikalą. Gaila man jo, nes jis čia yra tartum nuo medžio nuplėštas lapas, bet nuo jo charakterio vaistų nėra. Tegul sau eina į gyvenimą, ieškodamas savo likimo. Buvo jis pas mane prieš tris dienas; prisiekdamas garbės žodžiu pasiskolino vienai dienai batus – ir daugiau nepasirodė. Batus veikiausiai pardavė ir pragėrė. Tiesa, tie batai buvo jo paties, nes Marynia jam juos atsiuntė, naujutėlius, civilinius, bet laikiau juos pas save, nes žinau, kad juos iš karto būtų pardavęs. Sugebėjo jis tai padaryti gudrybe, neva pasiskolindamas vienai dienai, mat norėjęs karinius perdirbti. O kaip moka prieiti, kaip moka gudriai ir apsuksiai visą kalbą dėstyti, kad vėliau jo prašymas pasirodo kuo nekalčiausias. Tai nepagydoma valkatėlė.

1919 metų sausio 23 d.

Ketvirtadienis

Tik dvi dienos skiria mus nuo balsavimo. Vyriausiojoje rinkimų komisijoje darbas gan lėtas; biuro personalą sumažinau, ir liko tiktai elitas, kurį sudaro seniausi darbuotojai, kaip antai, panelės Helena Roškowska, Cezarija Kokoško, Marija Zadarovska, Ruža Šapiro ir Zina Altšul, ponია Domakovska ir ponai Grygo ir Puslovski – iš viso 8 žmonės. Betgi šiandienai turėjau jiems pakankamai darbo.

Tuo tarpu besigrumiančių partijų agitacija verda. Aštriausiai tatai pasireiškia plepalais, atsišaukimais ir spaudiniais mieste. Vis gausėja didesnių bei mažesnių formatų afišų ir plakatų. Toji kova ir agitacija plaukia dviem visai atskiromis vagonais – ir lenkiškąja, ir žydiškąja. Žydiški skelbimai ir plakatai spausdinami vien tik žargonu arba hebraiškai; nė vieno žydiško plakato lenkų kalba. Žydai taip pat neklijuoja savo plakatų ant išorinių sienų, vien tik žydų krautuvų stenduose, kur labai dažnai kabo kitų, priešingų sąrašų, plakatai. Tai nesumažina aštrios kovos tarp atskirų žydiškų partijų kitose kampanijos teritorijose. Aštriausia, regis, kova vyksta tarp devintojo sąrašo (buržuaziniai sionistai ir ortodoksai) bei šeštojo (Poale-

Syon); toji kova gilėja dar tuo, kad devintas ir šeštas sudaro vienas kitam ypatingą atvejį, kylantį iš balsų skaičiavimo technikos; būtent paskelbta, kad balsuojant už 9 sąrašą, po devintuko reikia parašyti tašką, kitu atveju, balsas bus įskačiuotas šešetukui; tuo būdu šešetukas kartais gali gauti balsų, kurie naiviai buvo atiduodami devintukui; tai kelia ypatingą konkurenciją tarp tų sąrašų; atsitiktinai pasitaikė pas mus Lomžoje, kad abu tie sąrašai priklauso žydų sąrašams, kurie, regis, labiausiai čia vieni su kitais konkuruoja. Prieš dvi dienas Piontnicoje Paole-Syono mitinge priėjo prie mušynių; ortodoksai sukūlė paole-sionistus. Vėlgi prieš kelias dienas Mazowiecke, kai paole-sionistai norėjo surengti mitingą, ortodoksai pranešė, kad tai bolševikai, dėl ko valdžia – nelegaliai – neleido jo surengti. Paole-Syono sąrašo įgaliotinis atėjo pas mane dėl to reikalo skūstis; nukreipiau jį į rinkimų komisarą, o juo šiuo metu yra advokatas Červinskis, Jankovskio vietoje. Tuo tarpu ortodoksai skundžia Paole-Syonistus, kad tie spausdina šešetuko be taško lapelius ir nori kaisioti juos rinkėjams-ortodoksams lyg devintukus.

Iš lenkų sąrašų aštriausia kova vyksta tarp endekų, liaudininkų ir elkespių (LkSP). Endekai skleidžia demagogiją. Lipdo plakatus už plakatų; ko tik juose nėra! Žinoma, bauginama žydais, su jais tapatinami visi priešininkai, apie liaudininkus visiškai nekalbama, nes jie painiojami su socialistais. „Balsas, atiduotas už 12 sąrašą, yra durtuvas, nukreiptas prieš žydus ir Tėvynės nedraugus“, – aiškina endekų plakatas ir t. t. Jau net plakatuose rašoma apie kažkokiais telegramas Vilsonui, Dievas žino, apie ką. Bet vis dėlto LkSP subūrė Lomžoje visus pulkus jaunimo ir darbštuolių, kurie plėšia endekų plakatus ir tyko, kai tie juos lipdo ant kiekvieno kampo, taip piktindami endekus. Endekų ir liaudininkų plakatai siunčiami iš Varšuvos iš agitacijų būstinės, juose prirašomas tik sąrašo numeris (nes numeris kiekvienoje apygardoje yra kitas), plakatai liaudininkų ir elkespių yra ne tokie gausūs ir įvairūs kaip endekų. Endekai atsilygina tuo pačiu ir stengiasi plėšyti priešininkų plakatus. Taigi jau šiandien į vakarą imta plakatus lipdyti taip aukštai, kad nuo žemės ranka negalima jų pasiekti ir nuplėšti (mačiau taip priklijuotus elkespių plakatus). Visi vieni kitus skundžia dėl piknaudžiavimo ir apgaulės ir kiekviena partija yra giliausiai įsitikinusi agitacine priešininko jėga. Endekai tvirtina, kad negali prilygti elkespių (pepesininkų) ir liaudininkų agitacijai, tie gi dejuoja dėl puikios endekų technikos ir agitacinio turtingumo. Endekai paleido į davatkišką minią melą, kad socialistai atseit moka po 20 ir po 100 markių(!) už balsą ir net patys tuo tiki, nors liaudininkai ir socialistai agitacijai pinigų visiškai neturi.

Apskrityse verda mitingų kampanija. Endekų siųsti važinėja ir mitinguoja Zaluskis ir Miečkovskis, liaudininkų, demokratų ir socialistų vardu – Volodkievičius, Supinskis, ir ypač nenustumiamas Čarneckis.

1919 metų sausio 24 d.

Penktadienis

Priešpaskutinė diena prieš rinkimus. Vyriausiojoje komisijoje darbo nedaug, bet pakako tiem keliem žmonėm, kurie dar pasiliko dirbti komisijos biure. Vis mažiau žmonių mūsų biure. Šiandien atleidau dar dvi mūsų gvardijos darbuotojas – panelės Ružą ir Ziną, dvi mielas ir darbščias bei naudingas mūsų darbuotojas, žydaites. Nuo rytdienos pasilieka jau tiktai: panelės Helena Roškovska, Cezarija Kokoško ir Marija Zadarnovska bei ponai Pavlovskis ir Grygo; pastarasis tyčia yra pasiūstas į Vachų valsčių, Ostrolenkos apskrity, Kurpiuose, ir į Zaremby Koscielne valsčių, Ostrovo apskrity.

Panelei Helenai Roškovskai, mano mėgstamiausiai darbuotojai, kuri yra perlas mūsų atrankoje tiek darbe ir nuopelnuose, tiek ir charakteriu net man – fizine išvaizda – įrašiau šiandien jai prašant į jos albumėlį tokio turinio dedikaciją: „Tai, kuri darbštumu, apsukrumu ir iniciatyva Vyriausioje komisijoje Lomžoje pasižymėjo darbe ir buvo mūsų biuro puošmena. Tai, kurios rankose darbas dega ir plaukia srauniai, kuri moka sujungti greitį ir dėmesį, derina veiksmo energiją su šypsniu giedra, kuri ir darbe moka atskleisti tai, kas sudaro ugnies ir vandens elemento simbolį, ir jos būdas pasireiškia veiksmingu vyriškumu, susipynusiu su švelniai giedru ir saulėtu moteriškumu – Panelei Helenai Roškovskai braukia šią padėką dėkingas ir kupinas Jai pripažinimo bei pagarbos Vyriausiosios rinkimų į Įstatymų leidžiamąją seimą komisijos pirmininkas teisėjas Mykolas Römeris, Lomža, 1919 I 24.“

Kad būčiau jaunesnis ir jeigu ne visa mano praeitis, kuri jau slegia mano protą ir širdį bei riboja mano gyvenimą, galėčiau tą merginą, kuri yra dar beveik vaiką, pamilti. Suvokiu šitai. Ir laikau vadeles bei neleidžiu minties apie tai. Moku tvardyti. Šiandien jau turiu tokią valią, kad tam tikrų jausmų, nepaisant įgimto jautrumo, prie širdies niekuomet neprileisiu, kai vietos jiems neturi ten būti. Vyriškio meilė mano amžiuje ir su mano praeitimi merginai, kaip panelė Roškovska, yra, nepriklausomai nuo mano savitos psichologinės savivokos, keistenybė ir išdai-ga, kuri nebūtų verta pagarbos. Pernelyg išdidus esu tokiai pavėluotai meilei, taigi jos ir neturiu, nors būtų tam pagrindo. Analizuoju save ir teigiu, kad tokios dėmės iš tikrųjų neturiu.

Vertinu panelę Heleną nuoširdžiai pripažindamas ir gerbdamas, žinoma, taip pat laisvai ir linksmai, kaip apskritai visi santykiai biure susiklostė, išskiriu ją net, bet pagal tikslus jos nuopelnus, o ne mano simpatijas, ir jokios neteikiu regimybės bet kokiems asmeniškiems jausmingumo protrūkiams. Esu kietas, ir netgi mano biure daugelio panelių atžvilgiu sugebėjau užsidaryti ir atsispirti koketavimo jėgoms. Linksma pas mus ir pokštinga, net kartais būna ir išdaiginga, bet niekuomet nė per

plauką mūsų santykiai su tomis panelėmis neperžengia asmeniško koketavimo ribų. Tuo požiūriu, nepaisant viso mano populiarumo biure tarp panelių, nei jos man, nei aš joms prikišti neturim ko.

Atvyko į Lomžą Viktoras Vonsovičius (Wąsowicz), mano Legionų kolega ir ginklo draugas, dabar karininkas su nominacija į 33 pulką Lomžoje. Kol kas kelioms dienoms apsisotojo pas mane.

1919 metų sausio 25 d.

Šeštadienis

Paskutinė diena prieš rinkimus. Rytoj – balsavimai. Pamatysim, kaip viskas seksis ir kokie bus rezultatai. Tvirčiausiai jaučiasi endekai, kurie išplėtojo labiausiai forsuotą agitaciją ir turi stipriausią įtaką, kaip antai klero paramą. Rimčiausias endekų privalumai – tai inercijos jėga, liaudies masių nevaldoma jėga, ypač minties nevaldymo jėga. Sąmoningų elementų, kurie būtų įsitikinę šūkių ir endekų politikos gairių didesne vertybe, yra toje stovykloje, jei kalbėsime apie liaudies mases, mažiausia. Tokių, kurie liaudyje yra gyvesni, savarankiškai mąstantys ir visuomeniškai susivokę, nieku būdu nėra endekuose gausesni, negu liaudininkų stovykloje, o veikiau dargi atvirkščiai. Tačiau gausią jų jėgą, masę, kuri teikia jiems persvaros prieš kitus, sudaro ne ta saujelė sąmoningų ir įsitikinusių, bet nekritiška ir nemąstanti tamsi masė, ta, kuri nieko nesupranta ir jokių savarankiškų įsitikinimų neturi ir kuri yra aklas ir pasyvus klerko ir visų kitų visuomeninės nevaldymo veiksmų įrankis. Toji masė būtent sudaro tikrąją endekų jėgą. Ją būtent pastūmėti prie urnų, ją pakurstyti ir ją pasinaudoti – štai kur tikroji endekų rinkiminės kampanijos užduotis.

Šiandien agitacija buvo kiek švelnesnė negu vakar, turgaus dieną. Net plakatų buvę ne tiek gausu ir ne tokie jie išradingi. Užtat rytoj išsprogs ji stipriausia jėga, jau tiesioginės gatvių agitacijos pavidalu. Šiandien tikrai tarp žydų į vakarą ryškiau pagyvėjo, kažkur kažkokie mitingai, sambėgiai, gatvių fakilzugai²⁸⁴.

Išsirašiau rytdienai sau balsavimo lapelį. Balsuoju už lapą Nr. 3 – liaudininkus.

Vonsovičius šiandien pas mane nakvojo ir dar kelias dienas nakvos. Jis jau dabar jaunesnysis poručikas, taigi pagaliau karininkas, kas jam pagrįstai priklauso. Vonsovičius išsėdėjo Werl nelaisvių stovykloje, kur buvo internuoti legiono karininkai, 1917 m. atsisakę priesaikos (į Werl Vonsovičių perkelta iš Ščipiorno, kur buvo jis iš pradžių), net iki 1918 m. spalio, kitaip sakant iki tol, kol Makso Badeniečio vokiečių vyriausybė kreipėsi į Vilsoną prašydama pagal „14 punktų“ principus taikin-

284. Žibintai.

gai tarpininkauti. Ir tik tuomet juos paleista. Toje nelaisvės kankynėje Vonsovičius tarp karininkų buvo vienas iš tų negausių, kurie iki galo išliko ištikimi Pilsudskio idėjinėms pozicijoms. Kai jau dauguma internuotų karininkų palūžę kapituliavo ir pasidavė priimami į Wehrmachtą, tiktai tryse – tarp jų ir Vonsovičius – pasipriešino tokiam sprendimui, už ką tie trys nepalaužiami pilsudskininkai patyrė represijų net iš savo kolegų, kurie rodė šiems draugišką boikotą. Išlaisvintas Vonsovičius išvyko į Plocko pusę pas savo uošvį, kuris turi tą dvarelį. Nuginkluojant vokiečius Vonsovičius buvo LkKO (POW) priešaky ir po to tapo jų komendantu. Kai vėliau tarp LkKO valdmenų ir armijos karininkų („wehrmachtininkų“) kilo kažkoks vietinis konfliktas, Vonsovičius išvyko į Varšuvą. Ten majoras Burhardt-Bučackis²⁸⁵, kuris dabar yra apygardos štabo šefas, patarė Vonsovičiui likti kariuomenėje. Dabar Vonsovičius su keliais b. Legionų karininkais (pulko komendantu ir dviem beonų komendantais) buvo atsiųstas į Lomžą, į čionykštį 33 pulką. Čia sąmoningai atsiųsti legioniniai karininkai ir pilsudskininkai vietoj ligšiolinių karininkų-daubarčiukų, kuriuos iš čia paims, dėl netakto tų, kurie moka tik linksintis ir ulioti, bet nepaiso pareigų, visų pirma visiškai nesirūpina kareiviais, todėl tarp tų kareivių Lomžoje atsirado Kareivių tarybos. Kai karys junta, kad nieks juo nesirūpina, kai netenka pasitikėjimo karininkais ir mato, kad karininkas dėl kariuomenės nesisieloja, tai ima pats savimi rūpintis. Šitaip atsiranda stichinės kareivių organizacijos – Tarybos – krinta drausmė ir hierarchiniai bei tarnybiniai santykiai, kareivis ima diktuoti sąlygas, ima jaustis derybų šalimi, o šiomis verdančios revoliucijos sąlygomis tuomet lieka tik vienas smulkutis žingsnis nuo Tarybų iki atviro atsisakymo paklusti ir iki maišto.

Todėl pasielgta labai protingai, kovojant su karių Tarybomis ne represijomis, bet atsiunčiant karininkus-pilsudskininkus, karininkus idėjininkus ir piliečius, kurie su kariais gyvens, įsikurs kareivinėse ir rodys idėjinę įtaką, pelnydami jų laisvonišką pasitikėjimą savo autoritetu, darbu, rūpesčiu kareiviu ir savo idėjiškumu.

1919 metų sausio 26 d.

Sekmadienis

Balsavimų diena, deputatų rinkimo diena į Lenkų Respublikos Steigiamąjį susirinkimą! Ar iš tikrųjų Respublikos? Ar to gimstančio Steigiamojo susirinkimo viduje nesusikurs reakcijos grupuotės, kurios ilgainiui, esant patogioms tarptautinėms aplinkybėms, negalės pakreipti Lenkijos atgal, į vagą jau ne tiktai buržuazinės, bet

285. Stanislovas Burhardt-Buczackis (Burchadt – Buczacki) (1890–1942), generolas, lenkų legionų ir lenkų karinės organizacijos karys.

ir šlėktiškos dominacijos, vainikuotos karališkąja karūna? Atrodytų, kad iki to nebus prieita ir kad jau šiaip ar taip šlėktiškos Lenkijos saulėlydis yra faktas; tačiau tarp šlėktiškos Lenkijos saulėlydžio ir liaudies Lenkijos vidudienio yra dar tarpinių etapų – buržuazinė Lenkija, kuri nuo laisvės ir humanizmo idealų labai tolima. Ar tasai šiandienos Steigiamojo susirinkimo rinkimų sfinksas iškels ir įtvirtins tą Liaudies Lenkiją, kurią šiandien lūpose visi nešioja, bet kurios išpažinėjai ir riteriai toli gražu nėra dar visi?

Balsavimų diena praėjo labai ramiai, net iškilmingai. Priešingai, negu tikėtasi, kokio nors ypatingo aistringumo visiškai nesimatė. Agitacijų beveik nebuvo. Jokių susibūrimų gatvėse, jokių agitacinių kalbų, jokių agitatorių užsipuolimų. Gatvėse nuo ryto judėjimas žymus. Į Lomžos miesto vienuolikos vietinių komisijų rinkimų patalpas rinkėjai skubėjo iš pat ryto, tiek vyrai, tiek ir moterys. Nuo 8 valandos ryto tos patalpos jau buvo pilnos; eilės nuolat augo. Gatvėse matėsi seneliai ir senelės, luošai, invalidai, vedami už parankių, skubantys atlikti pilietinę pareigą. Endekai ir kleras įtempė visas jėgas, kad kuo gausiau pastūmėtų pasyvią minią prie urnų. Balsuoti stumta net elgetas, gąsdinant, kad jeigu neis balsuoti už 12 sąrašą, tai jiems nebus leista sėdėti ties bažnyčia. Apie 11 val. prieš pietus išsiruošiau į V srities rinkimų patalpą, kuriai paskirta raidė R, ir atidaviau balsą už sąrašą Nr. 3 – liaudininkus.

Į vakarą rinkimų patalpose judėjimas vis silpo.

Vyriausiosios rinkimų komisijos biuras veikė visą dieną, bet darbas slinko labai vangiai, nes nebuvo ką veikti. Nakčiai paskyrėme vieną mūsų darbuotoją, senąjį p. Pavlovskį, budėti nuo 12–3 val., kad iš atskirų Lomžos miesto sričių priiminėtų balsavimo aktus.

1919 metų sausio 27 d.

Pirmadienis

Rytą nuėjau į Vyriausiosios komisijos biurą ir pažvelgiau į skaičiuojamų balsų skaitmenis, kuriuos p. Pavlovskis nakčia nusirašė iš Lomžos miesto vietos komisijų pirmininkų, kada priiminėjo paketus su balsavimo aktais. Mane pribloškė milžiniškas endekų 12-uko triumfas. Tuo tarpu turiu duomenis tikrai iš devynių Lomžos miesto apylinkių (iš vienuolikos miesto apylinkių). 12-ukui balsų atiteko du tūkstančiai keli šimtai. Beveik tiek, tik keliais šimtais mažiau atiteko žydų 9-ukui, tai žydų buržuazinių ortodoksų ir buržuazinių sionistų lapas. Žydų sąrašuose konkuruoja 9-ukas su 6-uku, kuris irgi laikosi gan aukštai, peršokdamas, jeigu neklystu, 1 000 balsų. Kiti žydų sąrašai, kaip bundo 10-ukas, kaip „šeimininkų“ 14-ukas ir ypač Pryluckio nacionalistinis 7-ukas, gavę nežymiai balsų.

Jei kalbėsime apie krikščioniškus sąrašus, tai joks su endekišku 12-uku net apytikriai konkuruoti negali. Liaudininkų 3-ukas gavo Lomžos mieste (tuo tarpu kalbu apie 9 apylinkių duomenis) vos keliasdešimt balsų; kai kuriose apylinkėse turėjo ne daugiau 4 balsų. Dėl 3-uko stebėtis netenka, kad mieste valstiečių liaudininkų sąrašas paklausos negalėjo turėti. Bet miestui idėjinis ekvivalentas buvo demokratinų inteligentų radikalus 15-ukas, pagaliau susiblokovęs sąjunga su trejuku. Taigi būdinga gyventojų politinei-idėijinei nuotaikai yra tai, kad 15-ukas Lomžoje laimėjo ne daugiau kaip 100 balsų. Kaimuose 15-ukas visiškai bankrutavo. Jeigu čia, Lomžoje, šiaip ar taip „centre“, neparėmė jo tarnautojų ir amatininkų plebėjai, tai jau provincijoje neturi jis jokių šansų. Liaudies radikalių siekių išraiška gali būti tik tokie programiška tikri sąrašai, kaip liaudininkų arba LkSP-iškas, kurie remiasi tam tikru klasiniu pagrindu, išsako tam tikrus realius visuomeninius interesus, o ne demokratinų inteligentų sąrašas, pagrįstas tuščio radikalizmo fraze ir yra veikiau nuotaika, negu visuomeninės plėtros kategorija. 15-ukas balsų galėjo laimėti tik mieste, bet čia jų nelaimėjo. Palyginti stipriau laikosi LkSP 11-ukas, kuris Lomžoje surinko apie 600 balsų (gal kiek apsirinku, nes rašau iš atminties). Žinoma, tokioje kaimiškoje ir valstietiškoje apygardoje, kaip Lomžos, LkSP neturi šansų gauti mandato, bet būdinga, kad mieste, esant tiek įtemptoms reakcinėms srovėms, išsakytoms 12-uko balsuose, tarp krikščioniškų balsų gavo net tiek. Akivaizdu, kad balsuojančių Lomžoje procentas, ir kaip įsitikinau iš pirmų skaičiavimų kaimiškose apylinkėse, buvo didelis. To procento dydis anaipol neatliepia masių sąmoningumo ir supilietėjimo, bet tai įnirtingų klero ir reakcinių jėgų pastangų rezultatas, siekiant stumti prie urnų viską, kas kruta, ir ypač vertingiausius elementus ir taip įveikti raudonąją „vidinį pavojų“, kuris rodėsi jiems daug grėsmingesnis, negu iš tikrųjų buvo, jeigu turėsime omenyje apsisprendusiųjų skaičių. Nuo ryto pradėta iš įvairių vietinių komisijų vežioti į Vyriausiąją komisiją balsavimo aktus, pirmiausiai iš artimesnių apskričių, o vėliau iš tolimesnių. Iš pradžių prašiau komisijų delegatų, kad paduotų balsavimo skaičius, vėliau jau to atsisakiau, nes ir laiko neturėjau – tokia pasidarė nešamų ryšulių spūstis. O pagaliau geriau iš anksto nežinoti, nes juo įdomiau bus skaičiuoti. Kanceliarijoje panelės Roškowska ir Cezarija Kokoško priiminėjo, žymėjo ir klasifikavo ryšulius, kuriuos dėstė spintose saugant ginkluotai sargybai. Tiktai iš 12 kaimo apylinkių (bendra apylinkių suma 204) pasižymėjau skaičius. Tačiau iš tų skaičių matau, kad liaudininkų 3-uko pozicija yra labai silpna. Tik viename Drozdovo valsčiuje buvo ji gera, pasiekdama vienoje to valsčiaus apylinkėje beveik absoliučią persvarą prieš 12-uką. Užtat daugumoje kaimiškų apylinkių 3-ukas laimėjo vos 1–4%, o esama apylinkių, kur nėra nė vieno balso. Pagaliau turiu informacijas tik iš 12 kaimo

apylinkių, o tai dar maža, kad būtų galima teigti. Bet jeigu Lomžos apskrity 3-ukas taip silpnai ėjo, tai ką bekalbėti apie tokias apskritis, kaip Mazowiecko ir apskritai kitas apskritis. Iš aktus atvežančių komisijų delegatų šnekėsiu matau, kad 3-ukas visur eina silpnai. Ir ką, negi dar yra Europoje vieningesnių kraštų, kaip klerikalinė Lenkija ir klerikalinė Ispanija! 12-ukas turi tikrus 7 mandatus, o veikiausiai 8 ar gal net 9, tada išeitų, kad visus!

1919 metų sausio 28 d.

Antradienis

Visą dieną iš atskirų apylinkių plaukė balsavimo aktai, kuriuos vežė vietos komisijų delegatai, lydimi ginkluotos kareivių ar policijos apsaugos. Neklausinėjau atvežuosių apie atskirų apylinkių rezultatus. Patys tuo įsitikinsime, kai ryt pradėsime skaičiuoti. Iš kalbų, kokios kartais užsimezga tarp komisijų delegatų, arba kur ne kur iš užrašų ant ryšulių visur žvelgia endekų 12-uko pergale. Retai kur tenka nugirsti ape sritį, kurioje liaudininkų trejukas būtų patyręs sėkmę. Užtat daugelyje sričių kaip teko girdėti, 12-ukas ėjo absoliučiai. Esu labai pesimistiškai nusiteikęs dėl kitų sąrašų šansų mūsų apygardoje, išskyrus 12-uką. Vakar skaičiavau balsus ir bandžiau skirstyti mandatus pagal 9 Lomžos m. apylinkes ir 12 Lomžos apskrities apylinkės. Žydų 9-ukui, tiesą sakant, atiteko 2 mandatai, bet 3-ukui – nė vieno. Žinoma, skaičių santykis, sumuojant kitas apylinkes, gali žymiai pasikeisti, bet greičiau 12-uko naudai: mano bandomuoju skaičiavimu persvarą turėjo Lomžos miestas, todėl žydų 9-uko skaičiai buvo ryškiai teigiami; įplaukiant duomenims iš kaimo apylinkių, 9-uko skaičius, lyginant jį su krikščioniškaisiais, mažės, tuo tarpu liaudininkų 3-ukas, sprendžiant iš įvairių užkampių gilios provincijos valsčių, daug nepaauš. Taigi pakanka duomenų manyti, kad milžiniškai augs tik 12-ukas; nepasakyta, kad jis negaus visų 9 mandatų.

Kairės stovykloje – didžiulis sumišimas. Dreba ten jau dėl vieno vienintelio mandato, o anksčiau tikėjosi 3–4. Aiškėja, kokią klaidą padarė liaudininkai, nesutikdami sudaryti sąjungos su elkespių (pepesininkų) 11-uku. Tos sąjungos bijojo, kad priešininkas iš dešinės negautų agitacinio ginklo priekiaištauti liaudininkams dėl jų brolystės su socialistais. Tuo tarpu dešinė, nors tokios sąjungos nebuvo, agitacijoje nuolat griebdavosi argumento dėl jų tapatybės su socialistais. Liaudininkai apsisaugojo nuo to prieš juos nukreipto ginklo, o tuo tarpu iš LkSP (PPS) balsų, kurie galėtų būti mandatų svarstyklių liežuvėliu, pasinaudoti jau negali.

1919 metų sausio 29 d.

Trečiadienis

Šiandien Vyriausiojoje Rinkimų komisijoje pradėjome skaičiuoti balsus. Pagal rinkimų teisę Vyriausiosios komisijos posėdis turi būti sušauktas vėliausiai trečią dieną po balsavimų, kitaip sakant šiandien. Tai iškilmingas ir formalus posėdis, kuriame, be Vyriausiosios komisijos narių, gali dalyvauti grupių, kitaip sakant, kandidatų sąrašų, įgaliotiniai. Šiam posėdžiui Magistratas davė mums Miesto tarybos posėdžių salę. Posėdis iš pradžių buvo numatytas ryto 10 val., bet kadangi atskirų apylinkių ryšulių nešiojimas į salę ir jų rūšiavimas užėmė daug laiko ir kad dar prieš pietus plaukė balsavimų aktai iš kai kurių vėluojančių apylinkių, posėdį atidėjome 3 val. po pietų. Susirinko iškilmingas Vyriausiosios rinkimų komisijos kompletas bei daugelis rinkimų grupių įgaliotinių, kurie paprastai yra atskirų partijų vietiniai lyderiai, taigi: 12-uko Lomžos endekų lyderis, buvęs kelis kartus deputatas į Dūmą, Miečislavas-Tadeušas Skažinskis, 9-uko Lomžos apygardos liaudininkų LkLŠ pirmininkas Stolnickis, 11-uko LkSP dr. Miečislavas Čarneckis, advokatas Volodkievičius 15-uko, jaunas ostrolenkietis Choromanskis Ostrolenkos Glinkos sąrašo Nr. 8, sublokuoto su 12-uku, 9-uko žydų – dr. Pionnickis, 6-uko Poale-Syono p. Firer ir dar keli mažiau žinomų žydų sąrašų. Į techninę pagalbą darbui paėmiau dvi mano geriausias Vyriausiosios komisijos darbuotojas – žvaigždes ir šaunumo perlus – panelę Heleną Roškovską ir p. Cezariją Kokoško bei poną Grigo.

Skaičiavimus pradėjome nuo Lomžos miesto. Jau niekam nebuvo staigmena, kad 12-ukas eina viršūnėje. Rūpėjo tik tai, ar ir kiti sąrašai, o iš tikrųjų jau tik 9-ukas ir 3-ukas, nes tie vieninteliai turėjo šansų, kad ką nors pajėgs įvesti. Apskaičiavome šiandien Lomžos miestą ir Lomžos apskritį. Keliose Lomžos apskr. apylinkėse, bet tiktai keliose, pirmiausia Rožejevo (Rozejewo) valsčiuje, Vožno (Woźne) mieste, Drozdovo valsčiuje, iš dalies Šumovo (Szumowo) valsčiuje trejukas kopė labai aukštai, kur ne kur viršydamas net 12-uką. Užtat netrūko ir tokių sričių, kur trejukas negavo nieko arba beveik nieko.

Šiaip ar taip, kai man vėliau Helena apskaičiavo Lomžos m. ir Lomžos apskr. balsavimo rezultatus, trejetukas laikosi gan aukštai; suprantama, daugiau, negu apie vieną jų mandatą kalbų nėra, bet tą vieną mandatą turi užtikrintai, nes jam priklauso penktas mandatas. Žydų 9-ukas stovi žemiau už 3-uką, atitenka jam septintas mandatas. Trejukas tuo tarpu turi kiek atsargų ir be didesnės baimės gali dar kiek prarasti, nes juk abejoju, ar kitos apskritys suteiks jam tiek, kiek suteikė Lomžos apskritis.

Per laikraščius pasiekia žinios apie balsavimų duomenis įvairiose Lenkijos apygardose. Bendrai sakant endekai gan ryškiai nugalėjo, bet ne taip beatodairiškai.

Varšuvoje nugalėjo, dažniausiai gaudami 11 mandatų (du mandatai LkSP – trys – žydams). Karalystės šiaurėje dažniausiai laimėjo endekai, pietuose – liaudininkai, Galicijoje daugiau, negu tikėtasi – socialistai. Apskritai imant šiuose rinkimuose pereidavo arba endekai, arba liaudininkai, arba LkSP, nieks kitas.

1919 metų sausio 30 d.

Ketvirtadienis

Šiandien ir toliau skaičiavome balsus. Užbaigėme Ščiučino apskritį, apskaičiavome visą Kolno ir į vakarą pradėjome Ostrolenkos apskritį. Visur endekų 12-ukas turėjo didžiulę persvarą prieš kitus. Ščiučino apskritis už liaudininkų 3-uką balsavo labai silpnai. Vos keliuose valsčiuose trejukas laimėjo kiek aukštesnius skaičius, ne vienoje srityje visiškai nebuvo jam balsų. Būdinga, kad liaudininkų sąrašas ten turėjo didesnę paklausą, kur esama didesnių dvarų; būtent ryškiau ten iškilę klasiniai antagonizmai. Tuo tarpu kur gyvena vien kaimiečiai arba smulkioji šlėkta, trejukas neturi jokios paklausos. Skaičiuojant balsus visur jaučiamas didelis liaudininkų agitacinis aplaidumas, nors lapeliai 12-ukui visuomet buvo spausdinami ir pateikti į visas apylinkes. Tuo tarpu trejukui beveik niekur spausdintų lapelių nebebuvo, nuolat 3-uko lapeliai sutinkami tik ranka rašyti. Žinoma, kad valstiečių masė, kuri nėra politiškai išprususi, visuomet bus linkusi pateikti parengtą lapelį, ypač kad taip visomis pusėmis buvo reklamuojamas 12-ukas, negu imtis pastangų ir pačiam pasirinkti sąrašą ir ranka išrašyti lapelį. Taigi balsai, kurie krenta trejukui, yra sąmoningi balsai, o tokių, suprantama, yra ryški mažuma. Ir kai iš atskirų sričių 12-ukui balsai ateina šimtais arba net tūkstančiais, trejukui tenka vos pavieniai, retai – dešimtys, o kai krinta balsų šintas arba daugiau, tai tiktai ten, kur išimtinai yra kažkoks liaudininkų židiny. Ščiučino apskrity trejetukas, kuris Lomžos apskrity laikosi su savo vienu mandatu gan aukštai, net penktoje vietoje, nupuolė smarkiai, bet dar išsilaikė mandato lygmeny. Betgi tolimesnėje apskrity – Kolne – trejukas bankrutavo. Kolno apskritis, kurį laikyta gan palankia liaudininkams, pasirodė juos pribaiigianti. Ypač Girios valsčiuose, Kurpiuose, trejukas visiškai nėjo. Valsčius Červone, Turoslė, Lyse, Gavrychy (Gawrychy) – duodavo tik 12-ukus; net ir toje vienoje Lyse valsčiaus apylinkėje, kur Nr. 3 kandidatas turi būstinę. Kurpiuose, kur nėra dvarų ir kur nejaučiami klasiniai antagonizmai, liaudininkų akcija savaime neturi pamato. Tik Jedwabne (Jedwabne) ir Pšytuly (Przytuły) valsčiuose trejukasėjo kiek geriau. Apskritai imant Kolno apskritis buvo jam blogesnė net už Ščiučino. Sako, geresnė yra Ostrolenkos apskritis. Pamatysim. Žydų 9-ukas laikosi gan stipriai.

Šiandien anksti, kai dar miegojau, įvirto pas mane... Eva Römerytė, mano sese-
rėčia, kuri nakčia atvažiavo iš Varšuvos. Eva dabar apsigyvens su manimi Lomžoje.
Varšuvos universitetas uždarytas, į Vilnių pas motiną grįžti negali. Džiaugiuosi, kad
ji atvažiavo. Mums dviem linksniau. Pasiieškosime buto su virtuvele, kad galėtume
tvarkyti savo ūkelį.

1919 metų sausio 31 d.

Penktadienis

Trečią dieną skaičiuojame balsus ir dar nebaigėme. Nes ir darbo per akis. Turime
atidaryti kiekvieną ryšulį ir patikrinti balsavimus iš visų 204 balsavimo apylinkių,
perskaityti kiekvienos komisijos protokolą, sukontroliuoti vietos komisijų atskirų
balsų anuliavimus ir t.t. Atrodė mums, kad visam tam darbui pakaks vienos dienos,
tuo tarpu smarkiai apsirikome. Iš tikrųjų tą darbą galėjome pradėti nuo pirmadie-
nio, iškart po balsavimo, bet mes paskyrėme jį trečiadieniui, kad atskiros komisi-
jos turėtų laiko iki trečiadienio pateikti aktus. Dabar Varšuva jau nekantrauja ir
šturmuoja mus, kad greičiau pateiktume rezultatus, nes kitos apygardos jau pabaigė
arba baigia, kai iš mūsų nėra jokių žinių. Atsakydamas pasiunčiau į Varšuvą tele-
gramą, kad skaičiuoti dar nebaigėme, bet kad neabejojame 7 deputatų išrinkimu iš
Tautinio rinkimų komiteto lapo Nr. 12 ir 1 deputato iš Tautinio žydų komiteto lapo
Nr. 9, o devintas mandatas svyruoja tarp 12 ir liaudininkų sąrašo Nr. 3. Mat taip yra
iš tikrųjų. Sunku mums greičiau apskaičiuoti, kadangi nuolat stokojama kvorumo
komisijai funkcionuoti. Antai šiandien posėdis buvo paskirtas ryto 10 val., bet, tiesą
sakant, atėjo trys komisijos nariai. Todėl posėdį turėjome nukelti į 3 val. po pietų.
Pats balsų skaičiavimas yra labai mielas ir įdomus darbas, kartais kupinas netikėtu-
mų arba visai žaismingas. Atskirų apylinkių protokolai kartais sudaro progą pasi-
juokti, o kai kurių apylinkių rinkimų praktikos sumanymai ir išmonės, nors žiūrint
formalios teisės akimis sudaro legalizmo pažeidimą, dvelkia kartais naiviu humoru,
nuoširdžiai mus žaidinančiu. Taigi mūsų posėdžiuose niekuomet nebuvo iškilmin-
go formalaus sauso tono, vien tik linksma darbo nuotaika, kupina laisvės ir įkarščio,
užtaisyto sambūrio fantazijos ir draugingumo. Esant tokiai draugiškai atmosferai,
kuri apibūdina mūsų posėdžius, visi tų posėdžių dalyviai maloniai juose leidžia lai-
ką. Ypač panelės Roškovska ir Kokoško mielai lanko tuos posėdžius, pačios taip pat
mums teikdamos daug spindulių. Linksma žiūrėti, kaip tos merginos dirba, o pa-
nelė Helena yra paprasčiausiai puiki ir žavi sumanumu, su koku viską daro. Sėdi ji
po mano ranka, kaip puikiasias veislinis žirgas, raitelio rankos valdomas, ir lygiai
taip, kaip tas žirgas, yra tinkama ir paklusni valiai ir tuo pačiu kupina fantazijos ir

temperamento. Myliu tokį darbo įrankį, ypač kad yra gyvas. Per jos tą fantaziją ir temperamentą atsiskleidžia mano pastangos jos mechaniniame darbe, lygiai kaip fortepijonu groja tikras muzikantas. O ką jau besakyti, kai tasai fortepijonas yra gyvas instrumentas!

Šiandien baigėme registruoti Ostrolenkos ir vėlų vakarą pradėjome Mazoviecko apskritį. Ostrolenkos apskritis liaudininkams buvo iš esmės sėkminga. Ypač pietinė apskrities dalis 3-ukui davė gerų balsavimo rezultatų. Buvo keli valsčiai – pirmiausia Govorovo valsčius – kuriuose trejukas turėjo puikiausią poziciją, geresnę net ir už 12-uką. Bet užtat šiaurinė apskrities dalis, Kurpių girioje, buvo 3-ukui taip klaidi, kaip Kurpiuose Kolno apskrity. Giliausi Kurpių valsčiai – Myšinieco ir Vachų – duodavo vien tik 12-uką arba su 12-uku sublokuotą specialią Ostrolenkos sąrašą – 8-uką – tai Glinkos kraštutiniai dešiniųjų sąrašai. Tose tamsiausiose ir kurčiausiose Kurpių užkampėse balsavusiųjų procentas buvo milžiniškas, kur ne kur išsemdavo turinčių teisę balsuoti kiekį. Ir iš viso apskritai yra įdomus reiškinyss mūsų apygardoje, kad juo kurioje nors srityje buvo vieningesni balsavimo rezultatai, juo didesnis buvo balsavusiųjų procentas. Apylinkėse, kur vyko kova tarp 12-uko ir 3-uko, balsavusiųjų procentas buvo mažesnis, ir augo ten, kur visi balsai krisdavo 12-ukui, nors atrodytų, kad ten aistringumas turėtų būti mažiausias. Kad Vache ir Myšiniece balsai krisdavo 12-ukui arba 8-ukui – nieko keisto, nes kaip pastebėjo mūsų darbuotojas Grygo, kuris ten balsavimo išvakarėse važinėjo, vietos komisija, nepaisydama teisės pati rinkėjams balsuojant duodavo lapelius ir tai išimtinai lapelius su išrašytu 8-uku arba 12-uku. Apie kitus lapelius tenyškščiai rinkėjai, ko gero, net nieko nežinojo arba manė, kad anie yra žydiški. Vienas iš Vacho valsčiaus apylinkių daug mums šiandien pareikalavo laiko ir darbo, nes atsiuntė balsus neapskaičiuotus, ir turėjome juos patys skaičiuoti. Tą patį padarė viena Myšinieco valsčiaus apylinkė, skirtumas tik tas, kad visus vokus su balsais pažymėjo balsuojančiųjų pavardėmis, dėl ko visus tuos balsus turėjome anuliuoti, nes buvo pažeistas balsavimo slaptumas.

1919 metų vasario 1 d.

Šeštadienis

Šiandien pagaliau baigėme skaičiuoti balsus ir nustatėme balsavimų rezultatus bei deputatų mandatų pasiskirstymą 3-oje rinkimų apygardoje, apimančioje Lomžos, Ščiučino, Kolno ir Ostrolenkos arba Mazoviecko ir Ostrovo apskritis. Rezultatai buvo ne visiškai tokie, kokių paskutinėmis dienomis ir dar šiandien ryte tikėjaisi. Bet neužbėkime faktams už akių.

Vakar Ostrolenkos apskrčiai liaudininkų trejukas, kuri jau buvo Kolno apskrities palaidotas, pakilo tiek, kad pasiekė mandatą. Keli Ostrolenkos valsčiai pažėrė jai tiek balsų, kad nesugebėjo jo palaidoti kiti tos apskrities valsčiai, kaip antai girios valsčiai Vachas ir Myšyniec, kurie jam nė vieno balso nedavė. Taigi baigus registruoti Ostrolenkos apskritį trejukė laikėsi mandato lygmeny, bet pačioje pabaigoje, devintame mandate, prie pat ribos, už kurios jau mandato nėra. Liko suskaičiuoti dar Mazoviecko ir Ostrovo apskritis. Dėl Mazoviecko buvo žinia, kad trejukui jis yra blogiausias; tai smulkiašlėktiška apskritis, iš prigimties konservatyvi, atspariausia liaudininkų sąjūdžiui; be to, Mazoviecko apskritį populiariausias yra Vlodek, tos apskrities gyventojas, vienas iš lapo Nr. 12 kandidatas; Vlodekų populiarumas ypatingai blogina šansas visų kitų konkurentų sąrašų. Mazoviecko balsus skaičiuoti pradėjome vakar, ir baigėme šiandien. Iš tikrųjų ši apskritis pasirodė liaudininkams klaidi, dar blogesnė ir už Kolno. Trejukė nepasiekė net 1 000 balsų, kai 12-ukas turėjo apie 27 000 balsus. Tiesiogiai po Mazoviecko apskrities ėmėms skaičiuoti paskutinę – Ostrovo apskritį. Trejuko likimas, atrodo, jau galutinai nulemtas. Neturėjau mažiausių vilčių dėl jos mandato. Mazoviecko apskritis taip sugadino jam šansas, kad sunku buvo laukti, kad Ostrovo apskritis galėjo dar ką pataisyti. Nors girdėjosi, kad Ostrovo apskritis yra liaudininkams palanki, tai vis tik rodėsi, kad jau nieks nepadės, nes jeigu net duotų vidutiniškai tiek, kiek Ostrolenka arba net ir Lomža, kurios buvo trejukui geriausios, nieko nebūtų padėję. Beskaičiuojant Ostrolenkos apskrities balsus dr. Čarneckis, LkSP sąrašo įgaliotinis, žmogus labai atidžiai užrašinėjęs balsavimų rezultatus ir labai atidžiai, kaip tikras politikas, tyrinėjęs visą laiką skaičiuojant partinių jėgų konsteliaciją įvairiose vietose, pastebėjo, kad ne tik tai liaudininkų trejukas, bet ir žydų 9-ukas jau iškrito iš mandatų lygmens. Man tai buvo staigmena, nes 9-ukui mandatas buvo visiškai tikras. Ir staiga atsitiko štai kas. Ostrovo apskritis pasirodė 3-ukui iš tikrųjų palaimintoji. Tiek pats Ostrovo miestas, tiek ir kaimų sritys bėrė viena po kitos balsus 3-ukui. Iš karto 3-ukas pakilo į mandato lygmenį ir galutinai laimėjo balsų net keliais tūkstančiais aukščiau daliklio. Apie 1/3 krikščioniškųjų balsų dalis Ostrovo apskritį krito 3-ukui, kai tuo tarpu Lomžos apskritį laimėjo jis vos 1/5 dalį (Mazoviecko – apie 1/28). Tuo tarpu žydų 9-ukui Ostrovo apskritis pasirodė labai bloga: ne tik kad čia nepakilo, bet dar nupuolė, ir galiausiai pritrūko jam 600 balsų iki daliklio. Kad žydai Lomžos apygardoje liks be mandato, buvo visiems, net ir jiems patiems, staigmena. Tai jiems skriauda, bet ką darysi. Tokie yra skaičiai. Tai žydų balsų išbarstai įtakos turėjo 5 sąrašai, bet dar daugiau – nepaprastas rinkėjų aktyvumas, kuris kaimų srityse siekė 80 ir 85, ar net kartais iki 100 % turinčių teisę balsuoti. Žydų balsų išbarstymas iš esmės nebuvo toks didelis. Kai ortodoksų ir

sionistų 9-ukas laimėjo 17 300 balsų, tai tiktai vienas Poale-Syono 6-ukas surinko tam tikrą balsų kiekį, bet ir tai vos 2 tūkstančius kelis šimtus, o trys likusieji žydų sąrašai (Pšyluckio, Bundo ir sionistų-socialistų) vos po kelis šimtus. Vargšai žydų sąrašų įgaliotiniai buvo labai nuliūdinti ir prislėgti netekę mandato.

1919 metų vasario 2 d.

Sekmadienis

Visą šią dieną Vyriausiosios rinkimų komisijos biure p. Šveicerui prižiūrint buvo rašomi balsų skaičiavimo protokolai ir taip pat jų tarnybiniai nuorašai. Pedantiški tikrinimai juodraščių, smulkmeniški nustatymai skaičių, būtinų galutinių protokolų tikslumui iš biuro darbuotojų reikalavo labai įtempto, visą dieną trukusio darbo. Visa tai turėjo būti šiandien pabaigta, kadangi rytoj rytą 4 didelėse dėžėse protokolus kartu su visais balsavimo aktais iš 204 Lomžos apygardos apylinkių vežu į Varšuvą.

Rinkimų rezultatai mūsų apygardoje politiškai nėra rožėmis kloti. Įdėjau į juos asmeniškai daug darbo, o pergalė priklauso dešinei. Ne apie tokius rezultatus svajočiau, ne tokių trokščiau, kad turėčiau už savo darbą atpildą ir pilnyčiau visišką moralinį pasitenkinimą. Nors kandidatų sąrašas Nr. 12 nėra švari ir klasiška endecija, tai betgi yra tai juk šiandieniais požiūriais reakcija ir kontrrevoliucija. Tarp deputatų, kurie gavo pas mus mandatus iš sąrašo Nr. 12, yra keli net visai geri, kaip tarkime Stanislas Vlodekas (Włodek), kuris, nors, kiek žinau, yra endekas, bet yra ne tiktai protingas ir sąžiningas žmogus, bet visų pirma šaunus pilietis, žymus visuomenės veikėjas, individas, kuris siekia ne tiek politinės spekuliacijos, kiek realaus darbo ir realaus visuomeninio gėrio, kaip jis tai supranta; toks žmogus, kad būtų ir endekas, gali būti teigiamas; atvira galva ir puiki pilietinė širdis, vertinanti visuomeninę veiklą – tai yra geros kvalifikacijos, nežiūrint politinio nuspalvinimo, jei tik žmogus nėra partinis spekuliantas taip vylingos partijos, kaip Tautinė demokratija, Lenkijos sąlygomis esanti tikroji mafija. Vėlgi kitas deputatas iš to sąrašo Michalas Ostrovskis (Ostrowski), atrodytų taip pat, kiek apie jį girdėjau, visuomeniškai teigiamas tipas, kuris specialiai tapti reakcijos įrankiu ir pastumdėliu neketina. Ostrovskis seniau buvo artimas LkSP, ieškojo taip pat pastaruoju metu kontakto su LkLP (Lenkijos liaudies partijos šalininkai), o kad su jais galutinai nenuėjo, tai, regis, todėl, kad LkLP jam buvo pernelyg radikalūs. Tai turi būti suvisuomenintas valstietis, nekvailas, manau, nebūtinai eis aklaie endekų reakcijos ir politinės spekuliacijos vedžiojamas, o susiras seime kontaktą su liaudies partijos (kitaip sakant Liaudies

susivienijimo²⁸⁶, arba su „Piasto“²⁸⁷ stovyklos Galicijos liaudininkų) saikingaisiais sparnais. Taip bent apie jį galvoju pagal tai, ką girdžiu. Kam atstovauja kiti sąrašo Nr. 12 valstiečių deputatai arba amatininkai – to nežinau, ir tai yra dar mįslė. Tikriausiai endekų vadovai neapsileidžia rūpindamiesi ir stengdamiesi tuos deputatus, ypač mažiau sąmoningus, apgaubti ypatinga globa ir rūpestingai izoliuoti nuo „svetimųjų“ įtakos, kad iš jų padarytų paklusnius partijos numylėtinius, ištikimus ir pasiduodančius reakcijos, nacionalistinės ir klerikinės frazės tarnus. Ar jiems tai pasiseks – pamatysime. Tų deputatų atsparumo jėga yra tai, kad taip iš tikrųjų sąrašas Nr. 12 buvo sudarytas ne organizacine partine tvarka, tik plačiame prieš rinkimus vykusiame nepartiniam suvažiavime, į kurį atvyko valsčių patikėtiniai; nors tie patikėtiniai buvo deleguojami, kuruojant klerkui ir atžagariams veiksniams, rūpestingai prižiūrint, kad į suvažiavimą nepakliūtų „ardomųjų“ elementų, tai vis dėlto nepartinis liaudiškas charakteris formuojant sąrašą Nr. 12 persvėrė kandidatų sustatymą ir dabar tie kandidatai, išrinkti jau deputatais, gali sau susirasti nepriklausomybės nuo endekų šaltinį. Ar tai pajus, ar panorės ir pajėgs tą savarankumą išlaikyti ir išvengti partinių tinklų, kurie jiems primetami, parodys ateitis. Būdinga yra, kad dėliojant sąrašą Nr. 12, buvo apeiti ryškiausi vietiniai endekų partiniai vadovai, kaip tarkim lyderis Miečislavas Skažinskis, Lomžos endekų vadas, nuolatinis jos siunčiamas deputatas į Dūmą. Aplenkia taip pat visus endekų žemvaldžių šulus. Iš masių, kurios turėjo įtakos lapo Nr. 12 sudarymui, ėjo srovės visų pirma demokratinių gaivalų – valstiečių, amatininkų, smulkiosios nuosavybės, ir tai pirmiausia žmonių nepartinių. Endekai, nebūdami tikri dėl savo jėgų, nesijausdami tikri demokratinių srovių atžvilgiu, o tos srovės revoliucijos metais visuomet visuomenėje dvelkia, net ir saikingose atskalose, nedrįso forsuoti savo žmones, aiškiai partinius, ir stovėjo, nustatant kandidatus, nuošalyje. Šiandien, kai po rinkimų įsitikino, koks stiprus buvo tarnybiškai „tautinis“ sąrašas ir kaip labai už pergalę dėkingi yra ne tiek atitinkamu masių sąmoningumui, kiek visumos balsuotojų pasyvumui, nuolankumui klerikalų įsakymams ir aviškam bėgimui prie urnų, tikriausiai gailisi, kad taip mažai savo žmonių prastūmė. Nes nors dėl paryškintos spalvos ir prarado kelis tūkstančius balsų, tai ir taip būtų turėję visišką pergalę, tokią pačią kaip dabar. Nors tas dabartinis sąrašas Nr. 12 ir nėra klasiškai endekiškas, tai vis dėlto yra du labai nuodingi endekiški geluonys, kaip antai deputatai Zaluskis ir kun. Liutoslavskis. Tie du – tai reakcijos šulai tiek visuomeniniai, tiek ir politiniai.

286. Lenkų liaudies susivienijimas, konservatyvi politinė grupuotė, susikūrusi 1918 m., daliai narių išėjus iš Liaudies susivienijimo.

287. Lenkijos liaudies partija „Piast“ susikūrė 1913 m. Galicijoje; 1918 m. susijungė su Liaudies susivienijimo dalimi, išplėtė veiklą į buvusias rusiškos aneksijos žemes.

Džiaugiuosi, kad mūsų apygarda davė bent vieną deputatą iš kito sąrašo – būtent ūkininką Francišką Šimanskį (iš Bronovo?, Božejevo?) valsčiaus viršaitį, šaunų ir visuomenininką valstietį-liaudininką. Bent tiek turiu paguodos, nes jau bijojau, kad laimės endekai, geriausiu atveju, papildyti vienu žydu, bet ne ypatingu, nes taip pat iš žydų dešinės, kuri nors ir yra iš būtinybės nuo valdančios tautos dešinės liberalesnė, tai vis tik savo prigimtimi nesiliauja būti dešine.

1919 metų vasario 3 d.
Pirmadienis

Rytiniu traukiniu 7½ val. išvykau į Varšuvą. Su manim išvažiavo Vyriausiosios rinkimų komisijos tarnautojas Grygo. Jis pasirūpino nešulių su balsavimo aktais ekspedicija ir visa mūsų kelionės technika.

Nuo tada, kai geležinkelius perėmė lenkų valdžia, buvo paleistas tiesioginio susisiekimo traukinys iš Lomžos į Varšuvą per Ostrolenką, Vyškovą, Tluščią. 9 val. atvykome į Varšuvą. Ten nusamdėme du žmones su rankine platforma, ant kurios jie pervežė jie nešulius iš Vienos stoties į Aukščiausiojo Teismo Respublikos rūmus Krasinskių aikštėje. Šiandien tik įteikėme ten tuos ryšulius, rytoj perduosime juos formaliai.

Nieko šiandien Varšuvoje nemačiau, nes nuvežus nešulius ir pavakarieniavus buvau iki tol užimtas su p. Grygo viešbutyje, kur tikrinome mūsų tarnybinio protokolų nuorašą su originalu. Tiek mes vakar Lomžoje skubėjome, kad šiandien spėtume išvažiuoti su nešuliais, kad visko vakar raštinė nepabaigė.

1919 metų vasario 4 d.
Antradienis

Atsikėlėme su p. Grygo anksti ir tuoj po pusryčių ėmėmės tolimesnio darbo tikrinti mūsų Vyriausiosios komisijos protokolo nuorašą su originalais. Baigus šį darbą išsileidau pas Aukščiausiojo Teismo pirmininką p. Szednickį²⁸⁸, kuriam perdaviau protokolų originalus ir gavau patvirtintą kvitą, kad priėmė juos bei keturis nešulius vakar atvežtų balsavimo aktų. Iš Aukščiausiojo Teismo pirminko išvykau pas Generalinį rinkimų komisarą, kuriuo yra Apeliacinio teismo pirmininkas Sobolevskis. Tai dar jaunas žmogus, keliantis įspūdį lankstaus ir energingo pono, klausinėjo mane gan smulkiai apie mūsų Vyriausiosios komisijos veiklą, apie rinkimų Lomžos apygardoje eigą, apie galimus komisijos funk-

288. Szednickis (Srzednicki), Aukščiausiojo Teismo Lomžoje pirmininkas.

cionavimo netikslumus balsavimo metu ir t. t. Sobolevskiui taip pat įteikiau, kad perduotų Seimo kanceliarijos viršininkui patvirtintą protokolą nuorašą.

Kalbėdamas su Sobolevskiui ir dar labiau su Szednickiu, pajutau nervingas aukštesniosios magistratūros nuotaikas ir apskritai jos buvo apėmusios viešosios nuomonės šviesiausius sluoksnius. Nėra ten visiškos ramybės, visiško tikrumo, kad štai jau pagaliau baigsis palaida bala, chaosas, ūmios partinės kovos ir pastangos nulemti įvykių raidą jaunoje lenkų valstybėje įvykdytais faktais ir kad štai pagaliau šiame Steigiamajame Seime lenkų valstybingumo plėtra šiomis sunkiomis aplinkybėmis susiras kokią stabiliją, stiprią, gilią vagą, šalinančią ūmių išvaržų, kraštutinių gaivalų fantastinių žaidimų pavojų ir t. t. Visų pirma šis Seimas neišsemia visos Lenkijos, neapėmia užgrobtų Prūsų ir čekų žygiu užrėpto Ciešino Silezijos²⁸⁹; dar labiau įgauna čia reikšmės tos aplinkybės, kad didžiąją dalį Seimo sudaro valstiečiai, žmonės nauji, politiškai visiškai neišprusę, neišsilavinę ir nepasirengę valstybinėms užduotims, ir kad jame ryškėja tiek kraštutinė dešinė, tiek ir kraštutinė kairė, abi rodančios kovingumo polinkį. Net ir, geriausiu atveju, jeigu tų valstiečių ir amatininkų Seimą sudarytų dauguma žmonių, pasižyminčių geromis galvomis ir natūralia įgimta inteligencija, tai ir tuomet turėtų jie Seime tik pradėti mokytis orientuotis valstybiniuose reikaluose ir perprasti tarptautinius santykius. Taigi šiame Seime gali įsiviešpatauti chaosas, o jo svarstybos klostytis mitingų pavyzdžiu, kada atskiri dešinės ir kairės kalbėtojai stengsis peragituoti deputatus į savo pusę. O kadangi tiek dešinė, tiek ir kairė nusiteikusios kovingai ir siekia perforsuoti Seimą į savo pusę, siekdamos padaryti iš jo savo politikos įrankį, taigi įmanomo mitinginio svarstybų pobūdžio fone gali įsipliekti ūmių žaidimų aistros, kurių pabaigos ir ribų numatyti neįmanoma. Gali net prieiti prie „snukių daužymo“. Juk, kiek girdisi, dešinieji nori pradėti akciją nuo tokių ūmių ir radikalių priemonių, kaip siūlymas b. Moračevskio vyriausybės narius apskusti, o toliau užantyje turi jie tokių planų, kaip nuversti Pilsudskį, kuris pagaliau veikiausiai ir pats Seimui perduos aukščiausiąją valdžią, ir toliau, matyt, bandysią perforsuoti į valstybės priekį Lenkijos reakcijos vadą p. Romaną Dmowski²⁹⁰, kuriam Paderevskis yra, anot dešinės sampratų ir tikslų, regis, tik valdžios pakoja. Tai dar pamatysim, kas gi bus seime. Daug pagaliau priklausys, kaip laikysis valstiečių deputatų masė, kuri galbūt susitelks Seime į židinį.

Varšuvoje buvau užimtas tarnybinais reikalais, tad nieko iš savo pažįstamų nemačiau, 5 val. po pietų išvažiavau ir naktį su p. Grygo atvykau į Lomžą.

289. Kalbama apie lenkų-čekų m. 1919 sausio–kovo mėn. konfliktą, kurį 1919 07 28 išsprendė Antantės arbitražas. Jo sprendimu Ciešino Silezijos teritorija buvo atiduota Čekoslovakijai.

290. Romanas Dmowski (1864–1939), politikas, publicistas, Tautinės lygos, Tautinių demokratijų partijos vienas iš organizatorių ir vadovas, vienas iš lenkų nacionalizmo ideologų, Rusijos valstybės dūmos deputatas, Lenkijos tautinio komiteto Paryžiuje pirmininkas, seimo deputatas.

1919 metų vasario 5 d.

Trečiadienis

Nepaisant nakties, praleistos kelionėje, nesijaučiau nuvargęs.

Dieną išsėdėjau Vyriausiojoje komisijoje. Darbas Vyriausiosios komisijos biure dar vyksta, bet yra jau besibaigias, be to gaivalingo tempo, koks buvo jam būdingas prieš rinkimus dar praėjusią savaitę skaičiuojant balsus. Šiuo metu Vyriausioji komisija įėjo į baigiamąją stadiją, kuri visuomet bet kuriame darbe ir įstaigoje atsiduoda melancholijai. Gaila man Vyriausiosios komisijos ir dar labiau gaila tų mielų santykių su bendradarbiais, ypač su ta porele mylimų mergaičių – p. Liuse Roškowska ir p. Cezarija Kokoško. Tie giedri ir simpatija nuspalvinti santykiai baigsis ir prapuls visiems laikams, kai išsiskirstysime iš Vyriausiosios komisijos. Nes be to, kas mane su tomis merginomis, kupinomis jaunystės ir trykštančio gyvybės grožio, gali sieti! Gaila man to, gaila.

Ateinančią savaitę grįžtu į Teismą. Jeigu jau ateis Makovskio iš Kolno nominacija į Apygardos teisėjus (pirmasis mūsų kandidatas, Visockis atsisakė), tai iškart pasiskirstysime funkcijomis Teisme. Aš rinkčiausi baudžiamąjį skyrių, jeigu tiktai Dušinskis sutiktų pereiti į civilinį. Iš tikrųjų labiau linkstu į civilinį, bet šiuo metu tam tikrais sumetimais panūdau darbo baudžiamajame skyriuje.

Jau kelios savaitės esu smarkiai peršalęs. Kitas mano vietoje seniai gulėtų lovoje.

Ieškome su Eva buto. Iš tiesų tai ji ieško, nes aš jai čia beveik nieko nepadedu.

1919 metų vasario 6 d.

Ketvirtadienis

Jau šiandien mane pirmininkas norėjo įkinkyti į darbą Apygardos teisme. Turėjau sėdėti civiliniame posėdyje, kadangi Taikos teisėjas Chelstovskis, kuris mano delegacijos į Vyriausiąją komisiją metu paprastai dalyvaudavo Apygardos teismo civiliniuose posėdžiuose, turėjo išvažiuoti į tėvo laidotuves. Jau net ryte išėjau į Teismą, bet pasirodė, kad teisėjas neišvažiavo, dėl ko buvau išleistas. Kitą savaitę pradėsiu jau, rodosi, reguliary darbą teisme.

Viskas turi savo pabaigą. Ateina jis ir Vyriausiajai komisijai.

Šiandien įvyko tos komisijos posėdis, skirtas iš esmės vietinių komisijų sąskaitų likvidavimui. Aptarėme ten taip pat vieną protestą dėl rinkimų, kuris įplaukė per tarpininką Čarneckį, ir keletą skundų dėl vietinių komisijų veiksmų; tie skundai protesto požymių neturi, todėl kreipiame juos į apygardos rinkimų komisarą p. Červinskį. Tas protestas yra pagrįstas, tačiau didesnės reikšmės turėti negali, ka-

dangi apima tik vieną balsavimo apylinkę ir galimi toje apylinkėje surengti nauji balsavimai jokios įtakos bendram rinkimų rezultatui turėti negali. Labai tikėtina, kad ateis dar protestas iš žydų sąrašo Nr. 9 rinkėjų grupės, kad būtų paskelbti negaliojančiais balsavimai tose apylinkėse, kuriose balsavimo dieną komisijos priiminėjo balsus iš žmonių, neįrašytų jokiuose rinkėjų sąrašuose. Apylinkių, kurios prie to prisileido, buvę gan daug, kažkas apie keliolika, o kad dauguma jų sumaišė neformaliai priimtus balsus su balsais lapuose įrašytų rinkėjų, tai toji klaida įėjo į skaičiavimus. Kadangi tai apima kaimo apylinkes, kurios balsavo už 12-uką, tai dėl to balsų pertekliaus pakilo daliklis, ir jeigu dabar būtų eventualiai paskelbti nauji rinkimai, tie balsai atpultų, tai daliklis nukristų, dėl ko laimėtų 9-ukas, kuriam iki dabartinio daliklio trūksta labai nedaug.

Su Eva vis ieškome buto. Kelis butus rimtai nusižiūrėjome, bet didelio pasirinkimo neturime. Baldų neturime ir jie labai brangūs, bet problemą galima išspręsti nuomojant.

1919 metų vasario 7 d.

Penktadienis

Šią dieną dienoraštyje skirsiu pastaboms ir komentarams apie rinkimų rezultatus Lomžos apygardoje. Nėra abejonų, kad balsavimai parodė, kad liaudies masė mūsų apygardoje lenkiasi konservatyvioms visuomeninėms tendencijoms. Kad ir ką kalbėtume apie klerko spaudimą, apie atžagareivių veiksmų milžiniškos energijos sąnaudas nukreipiant rinkėjų mases, apie netobulumus ir vietinius piktnaudžiavimus, kokių prisileido arba agituodama dešinę, arba vietos rinkimų komisijos, apie viešosios nuomonės apkvailinimą, kokį parodė pergalingo išliktinio sąrašo „tautinė“ etiketė, žodžiu – apie visas tas įtakas ir priemones, kurios galėjo falsifikuoti rinkėjų valią ir pakeisti balsavimo rezultatus – tai vis dėlto iš esmės faktas lieka faktų. Kaip, visa tai atskleisiu ataskaitiniame straipsnyje, kurį turiu parašyti spaudai į „Ziemia Łomżyńska“ – pašalinimas visų tų gudrybių, spaudimų ir visokių būdų, kurie galėjo iškreipti rinkėjų valią ir supelkinti laisvos jų valios išraišką dešinės geidžiamą linkme, geriausiu atveju būtų galėjęs liaudininkams suteikti antrą mandatą, dėl ko radikali srovė, reformos sąmoningos srovės būtų gavę daugiausia 2 mandatus iš devynių, ir galimai įskaitant dar vieną žydų mandatą konservatorių sąrašui pasilikti mažų mažiausia 6 mandatai. Visiškai neįmanoma tikėtis LkLP (PSL) liaudininkams trijų mandatų arba LkSP (PPS) 1 mandato. Atskleisti balsų skaičiai niekaip neleidžia daryti taip toli siekiančių spėjimų ir galimų pataisų. Taigi pasilieka neabejotinas faktas, kad Lomžos apygardos rinkėjų masė atskleidė konservatyvių

nuotaikų ir tendencijų raišką, balsuodama už konservatyvių sąjungų sąrašą Nr. 12–8–13. Akivaizdus yra visgi dalykas, kad bruožas, kuris apibūdina tuos sąrašus, nėra kažkoks tariamai „tautinis“ bruožas, kaip tai stengėsi įkalbėti patronuojantis endekų komitetas, bet paprasčiausiai visuomeniškai išliktinis bruožas, nukreiptas visų pirma į pasipriešinimą radikalioms srovėms, gilios visuomeninės reformos srovėms. Neabejotina, kad ne viskas, kas balsavo už sąrašą, buvo sąmoningai konservatyvus; didelį vaidmenį suvaidino čia visuomeninė negalia. Betgi negalia yra taip pat konservatyvus elementas. Jeigu smulkiai ir atidžiai apsižvalgysime po balsavimų statistiką, įsitikinsime, kad Lomžos apygarda nėra politinių srovių požiūriu tokia vienalypė. Skirstosi jis į dvi ryškias dalis. Viena vertus turime apskritis Mazowiecko, Ščiucino, Kolno ir šiaurinę Kurpių dalį Ostrolenkos apskrities, kuriose išliktiniai sąrašai viešpatavo nedalomai, o liaudininkų sąrašas turėjo tik labai nežymų balsų kiekį, taigi balsų santykis pasirodė toks, kad liaudininkų sąrašas nei apie vieną mandatą svajoti negalėtų. Gyventojų formacijos požiūriu šią teritoriją aprėpia ryškiai smulkiašlėktiška sėslė ir vienalypė neturtingų kurpių valstiečių masė – girių liaudis. Antra vertus Lomžos ir ypač Ostrovo apskritys ir pietinė dalis Ostrolenkos apskrities parodė gan ryškią įtampą radikalių srovių, plaukiančių LkLP vaga. Šioje daly balsų santykis suteiktų liaudininkams 2–3 mandatus. Šiaip ar taip skirtumas tarp tų dviejų dalių atsiskleidė labai ryškiai. Įdomus taip pat dalykas, kad balsavusiųjų procentas, lyginant su turinčiais balso teisę, buvo juo aukštesnis, juo labiau atžagareiviška buvo sritis. Tai pasakytina tiek apie girių sritis, tiek ir apie išstis apskritis. Juo vieningiau krisdavo balsai už 12-uką, juo aukštesnis buvo procentas balsavusiųjų, ir atvirkščiai – buvo jis tuo žemesnis, kuo kurioje nors apskrityje ar srityje aukštesnis buvo balsų nuošimtis už liaudininkų sąrašą. Visoje apygardoje balsavusiųjų procentas siekė 81%; Ostrolenkos apskritį – 80%; Lomžos – 78% ir Ostrovo – 75%. O tose srityse, kur visi be išimties balsai krito už išliktinių lapų sąjungą, buvo jis toks aukštas, kai vietomis (pvz., Vacho ir Myšynieco bei kai kuriuose kituose valsčiuose) prieidavo net ir daugiau kaip 100%! – tai reiškia, kad daugiau buvo balsavusiųjų, negu turinčių teisę balsuoti!!

1919 metų vasario 8 d.

Šeštadienis

Vis dar ieškome su Eva buto. Dar tinkamo nesuradom. Vieną jau apžiūrėjome trijų kambarių, su virtuvele, bet namo šeimininkas laikinai išvykęs iš Lomžos ir nežinia ar galės jį nuomoti, nes buvo jis kareivių užimtas. Kiti, kuriuos matėme, turi vis tą ar kitą trūkumą, kuris mus atbaido. Dabar jau ieškosime ne tik mes patys, bet taip

pat ir tarpininką nusamdant. Anksčiau ar vėliau ką nors rasime. Tuo tarpu turime gyventi mano kambaryje, dr-ienės Zaleskos bute, kur mums dviem nėra patogų; šalta čia negailestingai tame mano kambaryje, o Evai dar ir todėl nemalonu, kad neturi ūkio, kuris būtų jai iš to neturėjimo ką veikti didžiausia pramoga. Eva gavo šiandien laišką nuo panelės Halinos Zaštovt; ji dirba dar sanitariniame traukinyje, bet jai jau atsibodo ir ji greitai išeis iš ten; ilgisi, kad negali į Vilnių grįžti. Kur vargšėlė dings Varšuvoje, vieniša, neturėdama namų paramos? Su Eva parašysime jai, kviesdami pas save į Lomžą. Labai mielai priglausčiau tą simpatišką merginą, taip vienišą ir neturtingą šiuo metu. Lygiai dėl simpatijos jai kaip ir dėl nuoširdžios draugystės su jos tėvu verčiamas esu geisti jos atvažiavimo ir kad jinai paviešėtų pas mane. Ne tik iš formalių pareigos, bet ir iš širdies trokščiau to. Būtų mums trise dar mieliau, negu dviem su Eva, o sunkumo man čia nebūtų jokio.

Mano vargšeli bičiuli Zaštovtai! Ką jūs ten darote ir kaip jaučiatės Vilniuje, kur tvarkosi bolševikai? Reakcingiausiųjų bėglių esate apšauktas bolševiku, kadangi jiems bolševikas yra kiekvienas socialistas, ypač toks radikalus ir nuoširdus socialistas, kaip Jūs, nepripažįstantis kompromiso ir pusėtinumo Jūsų sąžinės ir visuomeninio instinkto jums diktuojamose keliuose. Bet aš gerai atsimenu, kaip skeptiškai dar prieš 2 mėnesius buvote nusistatęs prieš bolševizmą ir kaip aštriai kalbėdamas su manimi pasmerkėte jį, gal net pernelyg lėkštai vertindamas tą srovę ir pernelyg lengvai sutapatindamas jį su paprasčiausiu instinkto ištvirkavimu. Nežiūrint Jūsų šitų žodžių jaučiau, kad yra Jūsų viduje sąžinės graužatis ir kovos kančia. Smerkėte bolševizmą, bet juk Jūsų veiklos keliuose sąmoningai ar nežiniomis, jautėte jo trauką ir skubėjote link jo užtekėjimo. Gal tai buvo Jūsų revoliucingumo fatalizmas, kurį pagaliau pastebėjau ne tik Jumyse (pirmas exemplum – Edvardas Sokolovskis). Nes ten padėtis buvo tokia: arba revoliucijos bėgiais, o tąsyk neišvengiama riba – bolševizmas, arba – į kontrrevoliucijos apkasus. Deja – *tertium non datur*²⁹¹; bent jau taip tuomet buvo. Jūs gi turėjote eiti revoliucijos keliu. Kur nuėjote, bičiuli, ir kur sustojote, jei sustoti gebėjote?



Aleksandras Zaštovtas.
Reprodukcija iš *Tygodnik Illustrowany*,
1922, nr. 11, p. 173.

291. *Tertium non datur* (lot.) – trečios galimybės nėra.

1919 metų vasario 9 d.

Sekmadienis

Šiandien Vyriausiosios rinkimų komisijos biure įprastinio darbo nebuvo. Mano panelės – Roškovska ir p. Cezarija (p. Marija Zadarnovska nuo vakar visiškai atsisakė darbo Vyriausiojoje komisijoje, kadangi gavo pastovią vietą) – paprašė vakar atostogų sekmadieniui. Todėl šiai dienai atleidau visą raštinę (taigi be tų panelių – ponią Domakovską ir poną Grygo), pasilaikiau tiktai seną p. Pavlovskį. Taigi nuobodu ir tuščia buvo mūsų raštinėje, paprastai pagyvintoje jaunų merginų linksmybėmis.

Nežiūrint to ryte išsėdėjau keletą valandų biure, užsiėmęs straipsniu į „Ziemia Łomżyńska“, aptariančio politinius ir visuomeninius siūlymus iš balsavimo Lomžos apygardoje medžiagų ir apžvelgiančio atitinkamų jėgų ir veiksmų sanklostas. Straipsnis tuo tarpu sekėsi man sunkiai, kaip visuomet būna darbo pradžioje, betgi vėliau, kai atėjau po pietų ir prasėdėjau keletą valandų, plaukė jis man iš po plunksnos, kaip sraunus upokšnis. Jau kurį laiką nuolat esu peršalęs, šiandien karščiuoju. Gal todėl vakare buvau ypač nusiteikęs literatūriniam darbui.

Po pietų 2 val. buvau su Eva kviečiamas juodos kavos pas grafus Liubienskis. Jis yra Taikos teisėjas, ji, buvusi Soltanuvna (Sołtanówna), yra Soltano (Sołtan) anūkė, šis kilęs iš Römerių (iš vienos Stefano-Jurgio Römerio dukrų, mano prosekelio senelio). Iš čia tolima giminystė. P. Liubienska (Lubieńska), senutė, yra kupina simpatijų lietuviškai giminystei, kaip tikroji dukra senos Lietuvos dvarininkų bendruomenės, sudarančios vieną didžiulę bendrą visuomeninę šeimą. Paviešėjome pas senukus keletą valandų prie kavos ir saldinių.

Šiandien inauguracinių Seimo iškilmių Varšuvoje diena: iškilmingos pamaldos ir priėmimas pas Pilsudskį belvederyje. Įdomu, koks bus tasai Lenkijos Steigiamasis seimas, kurio veidas yra iki šiol visiems sfinksas.

1919 metų vasario 10 d.

Pirmadienis

Šiandien dar karščiavau. Vakare vakare pasimatavau temperatūrą – turėjau 38,7°, taigi karštis neslūgo. Rytą atsikėliau sunkia galva; ypač kosint galvą skauda. Akys taip pat buvo kažkokios sunkios, sprogdino jas lyg neuralgija. Trampleris buvo pasipiktinęs, kad nesikreipiu į gydytoją ir keliuosi iš lovos, bet aš nei to, nei kito nemėgstu. Šalčiai tęsiasi, butas šaltas, vaikštau su lengvu rudeniniu palteliu, o dar ir ispaniškojo gripo epidemija siaučia, tai negi keista, kad žmogus vos gyvas nuo peršalimo.

Taigi nuėjau į darbą į Vyriausiąją rinkimų komisiją. Šiandien atskiru Pilsudskio dekretu buvo paskelbta iškilminga tautinė šventė pirmo Lenkijoje įstatymų leidžia-

mojo seimo svarstybų atidarymo proga. Įstaigos viešai nedirba; nežiūrint to mūsų Vyriausioji komisija veikia. Nes turime skubėti laiku likviduoti komisiją, svarbiausia sąskaitas. Tik panelė Helena Roškovska paprašė atleisti ją iš darbo, kad pasiėmė autų dar viena dienele. Tuo tarpu likusieji mūsų darbuotojai, panelė Cezarija Kokoško, ponია Domakovska ir ponai Grygo ir Pavlovskis – dirba. Bet ir p. Helena taip įsitraukė į mūsų komisiją, taip gerai mūsų draugijoje jaučiasi, taip priprato prie mano mielo požiūrio į tas dvi merginas – p. Heleną ir p. Cezariją – kad negalėjo išverti, kur buvus ar nebuvus kelis kartus ir prieš pietus, ir popiet įgriūdavo pas mus pasierzinti su manimi, išdykėliškai konkuruodama su p. Cezarija. Labai meilios yra šios dvi mergytės, nes ir darbe eiklios, ir kupinos charakterio, ir gyvo temperamento, simpatiškos ir linksmos bei nuoširdžios. Jei būčiau jaunuoliu, tai, pažinodamas savo širdį, esu tikras, įsimylėčiau arba bent apsvaigčiau, jeigu ne dėl abiejų iš karto, tai jau bent dėl p. Helenos. O dabar gi jau ir mano širdį palietė ramybė, gesinanti su amžiumi jaunystės jautrumą, bet ir gerai. Palaikau su jomis labai nuoširdžius santykius, nuspalvintus, veikiausiai vylingumo, bet visuomet su žiupsneliu gerutės tėvystės, išjungiančios galią tokių jausmų, kaip meilė. Ir mane jos labai mėgsta – žinau tai. Vertina mūsų santykius ir net jų ilgisi ir su gailesčiu mąsto apie greitą išsiskyrimą. Jos pasiūlė pasidaryti atminimui bendrą Vyriausiosios komisijos nuotrauką.

Dirbau visą dieną komisijoje, bet ne jos reikalais buvau užsiėmęs, tik literatūriniais, prie to Lomžos apygardos rinkimų gavinius ir medžiagas analizuojančio straipsnio. Straipsnį baigiau; pasisekė man gerai, tik pagal „Ziemia Łomżyńska“ apimtį yra, tiesą sakant, per platus.

1919 metų vasario 11 d.

Antradienis

Jau kurį laiką sergu. Atrodo, kad tai tik labai stiprus peršalimas, pablogintas kelis kartus naujo peršalimo. Gal tai pagaliau ir ispaniškas gripas, o gal kartais, nors tokios minties neprileidžiu, šiltinės pradžia, nes antra diena labai skauda galvą. Šiandien tas skausmas buvo pašėlęs. Ačiū Dievui, kad dar tuo tarpu galiu prisiglausti Vyriausiojoje rinkimų komisijoje, kur darbo beveik man nėra, kur gaubia saldus bei nuoširdžiai žavus ir mielas santykis su darbuotojais, ypač su mylimomis mergiukštelėmis Roškovska ir Kokoško; tokioje atmosferoje neįgrįsta man tiek tie galvos skausmai; geras jausmas ir moralinis malonumas neišsakomai gydo fizinę kančią.

Šiandien 4 val. teismo pirmininko – Filochovskio – kabinete įvyko teisėjų posėdis dėl pasiskirstymo funkcijomis. Nors teisėjo Makovskio nominacijos dar nėra, dėl ko ir jis pats neatvyko, tai ir be jo pasiskirstė funkcijomis. Trampleris apė-

mė instancijos I skyrių civiliniame poskyryje, Dušinskis apėmė civilinį-apeliacinį poskyrį. Trempleriui bus paskirtas Makovskis, Dušinskiui – Chelstovskis, kuris nors yra Taikos teisėjas, tai dar ir Apygardos teisme turės (per savaitę vieno posėdžio referavimas ir nuosprendžių rašymas) – nuolatinę funkciją (pirmininkas drauge su teisėjais Dušinskiu ir Skažinskiu labai forsuoja Chelstovskį, kuris ir pats labai mielai imasi nuolatinių funkcijų Apygardos teisme, tuo būdu laimi sau taškų kandidatūros iškėlimui į Apygardos teisėjus kituose rinkimuose; pagaliau tai yra, regis, iš tiesų šaunus teisininkas ir geros galvos). Todėl aš įeinu į baudžiamąjį skyrį, kuriame būsiu kompanijoje su Skažinskiu. Turiu turėti savo rankose savarankišką specialų baudžiamąjį skyrį ir, be to, padėti Skažinskiui I instancijoje, būtent pirmininkauti vienam posėdžiui per savaitę iš Skažinskio skyriaus (paskirs jįsai). Taigi štai aš, pagal pomėgį civilistas, išėjau į teisėjus kriminalistus.

Iš pirmų iškilnių ir Seimo veiksmų dar neturime ataskaitos. Trumpa pirmadienio visų laikraščių informacija paskelbė mums vien tik lakonišką Seimo žinutę apie iškilmingas sekmadienio pamaldas arkikatedroje ir priėmimo vakarą tą pat dieną pas Pilsudskį. Tikrasis Seimo atidarymas ir pirmieji jo debatai bus mums žinomi tik po kelių dienų. Mane be galo domina pozicija, kokią Seimo atžvilgiu priims Pilsudskis. Tautinė demokratija darė viską, ką galėjo, kad tą didį žmogų subjaurintų prieš tautą. Jis jai kaip krislas akys, nes nėra jos žmogus ir kliudo į valdžią įstumti Romaną Dmovskį. Girdėjau versiją, kad Pilsudskis yra pasiryžęs ne tik formaliai, bet trumpai besąlygiškai pasitraukti iš vyriausiosios valdžios, perteikdamas ją Seimui, ir išvykti į frontą, į tiesioginės ginkluotos kovos lauką. Tas žingsnis būtų vertas to didžio žmogaus taurumo. Tuo būdu Pilsudskis pasišalintų iš tiesioginių kovų dėl valdžios, bet laimėtų puikią šlovę Dmovskio diplomatinį suktybių Paryžiuje atžvilgiu, kad galėtų savo asmenybės žavesį tautos širdy šimteriopai padidinti. Bet ar tie asmenys suprastų tokią didybę?

1919 metų vasario 12 d.

Trečiadienis

Sveikstu. Rytą dar smarkiai skaudėjo galvą. Aiškiai jaučiau, kad tai neuralginis skausmas, viena blogiausių ir pavojingiausių peršalimo komplikacijų. Toks skausmas kai įsibraus į galvos kaulus, gali tęstis ištisomis savaitėmis, o vargina žmogų negirdėtai ir daro jį pusiau be sąmonės ir netinkamą jokiai darbui. Yra jis juo sunkesnis, kai palies kartu žmogaus kaulus, sudarančius viršutinius akiduobių skliautų. Tuomet akys ašaroja ir jas skauda, darosi jautrios šviesai, kad būna atvejų, kada žmonės – paliesti tos skausmingos neuralgijos formos, priversti savaitėmis kiūtoti

tamsoje, nepakeldami dienos šviesos, kuri juos erzina. Patyriau tą jautrumą šviesai dar vakar ir šiandien rytą. Akys mano degė ir ašarojo, skausminga buvo įtempti žvilgsnį. Šiandien rytą taip pat aiškiai jaučiau, kad mano galvos skausmai yra kaulų skausmai prie kaukolės pagrindo ir visoje užpakalinėje jos pusėje. Priešpiet išgėriau fenacetino miltelių. Ir nežinu, ar dėl fenacetino, ar dėl gražios, šiltos saulėtos dienos, lyg įsibėgėjusį pavasarį – galvos skausmai sušvelnėjo ir apie pietus visiškai liovėsi, grąžindami man ir fizinę sveikatą, ir humorą bei palaimingą linksnumą.

Visą šią dieną praleidau dar Vyriausiojoje komisijoje. Tai jau, regis, paskutinė komisijai skirta diena. O jau ryt ir poryt pasižadėjau sėdėti teisme civiliniuose posėdžiuose, šeštadienį formaliai apimu savo poskyrį baudžiamajame skyriuje, taigi per tas 3 dienas būsiu užsiėmęs teisme bent iki pietų. Šeštadienį jau, rodosi, suvyniojame Vyriausiosios komisijos patalpas ir paleisim likusius darbuotojus, išskyrus du paskutinius, panelę Heleną Roškovską ir p. Grygo, kurie jau persikels į mano kabinetą teisme ir ten baigs sąskaitų likvidavimą ir kitus rinkimų komisijos likučius.

P. Cezarija Kokoško gavo nuolatinę vietą, kurioje pradės dirbti nuo kitos savaitės. Ponią Domakovską ir p. Pavlovskį atleisiu. P. Heleną ir poną Grygą labai noriu įtaisyti į kokią nors tarnybą teisme, nes iš tikrųjų abu to nusipelnė. P. Helena, juo ją daugiau stebiu ir pažįstu, juo artimiau bendraujame, – nes dabar, sėdėdamas komisijoje, visą laiką sėdžiu kanceliarijoje ir nė valandėlės mano vienišame kabine, – vis nuostabiau ir žavingiau ji man atrodo. Pastebėjau, kad ji savo judesių kampuotumu ir energija yra labai panaši į „naujagimį“: kai toks kūdikis iš vystyklų išsivaduoja, išmeta rankes į visas šalis, juda visas, svaidda, rėžiasi ir atsipalaiduoja; lygiai taip pilna tokių fantastinių, kampuotų ir staigių trūkšnių yra mano p. Liusia Roškovska; ir antra analogija: ji yra laukinukė – „laukinis žmogutis“, kaip ją juokais praminiau; atrodytų, kad jos temperamento išsiliejimui, laisvės pilnumui jos erdvių ir platiems judesiams reikia didžios stepės, kažkokių erdvių amerikietiško prerijų, kaimenės arklių, milžiniško, puikaus ir kaip jūra neapbrėpiamo pasaulio. Visuomet renkuosi visapusiškai išdailintų, nugludintų, „aptašytų“ žmonių tipą. Tai gražus tipas, o tokia moteris – tikra palaima! Ir dar koks vikrumas darbe, kas per pastabumas, iniciatyva! Graži mergina!

1919 metų vasario 13 d.

Ketvirtadienis

Ačiū Dievui turime pagaliau su Eva butelį. Tai tas butelis, kurį man pakišo ponas Grygo name, kuriame jis pats gyvena. Tai p. Vejerocho (Wejroch) namas Krutka ir Dvorna gatvių sankirtoje. Butelis yra aukštai, 4-ame aukšte, ir įeiti galima tik

per virtuvės laiptus, kitos įeigos nėra. Užtat pats butelis yra žavus. Trys kambariai, prieškambarėlis ir virtuvėlė. Kambariai išdėstyti labai patogiai, kambarėliai jaukūs, virtuvėlė taip pat; patenkama į ją iš prieškambario, dėl ko ji yra atskirta nuo gyvenamųjų kambarių. Jų langai išeina į rytus ir vakarus. Vaizdas, ypač į Lomžos pusę ir Jednačevo (Jednaczewo) miškus, puikus. Butelis buvo paskirtas kareiviams, nors stovėjo tuščias. Nebuvo žinia, ar būsią galima jį nuomuoti. Namo šeimininko p. Vejerocho laikinai Lomžoje nebuvo. Bet štai grįžo ir atidavė jį mums. Kariuomenė jį atleido. Nuomos kaina – 100 markių ketvirčiui, nuomojimo terminas – iki VII 1. Eva labai džiaugiasi, juo labiau kad Veirochas turi daug vokiečių paliktų baldų, kuriuos mums mielai paskolins, ir kurių per akis pakaks puikiam, turint omeny šiandienius mūsų santykius, butelio apstatymui. Svarbu tikrai, ar liaudies komisaras Lomžos apskričiai p. Hanusovskis leis man naudotis baldais, nes jie yra deklaruoti ir, reikalui esant, gali būti paimti kokiai nors įstaigai ar kariuomenei. Šiomis dienomis pradėsime į mūsų butelį keltis.

Iki pietų šiandien sėdėjau I instancijos civiliniame posėdyje. Posėdžiavome šios sudėties: teisėjas Dušinskis – referentas ir pirmininkaujantis, aš ir Ščiučino taikos teisėjas Rogovskis. Ne labai posėdyje nuobodžiavau. Dušinskis dar nėra įgudęs teisti civilinėse bylose, todėl mano vaidmuo posėdyje nebuvo tiek pasyvus, kaip su pirmininku Filochovskiu arba Trampleriu, kai jie sėdi ir Trampleris referuoja.

1919 metų vasario 14 d.

Penktadienis

Šiandien turėjau laisvą dieną, kurią praleidau rūpindamasis mūsų buto baldais, bet daugiausia darbavausi Vyriausiojoje komisijoje. Iki šiol dar nieko tikro dėl baldų nėra; nežinia, ar bus galima gauti leidimą apstatyti butą vokiečių paliktais ir esančiais valstybės nuosavybėje baldais, kuriais disponuoja speciali butų komisija; yra jie Vėjocho bute susandėliuoti, bet ar iš sandėlio būsią galima juos pernešti į privatų butą – abejoju.

Teismo posėdyje nebuvau. Pirmininkas mane nuo to atleido. Dėl to pirmininkui nepriekaištauju. Vyriausiojoje komisijoje, kaip visuomet, maloniai praleidau laiką. Keletą valandų po pietų diktavau poniai Helenai ataskaitas teismo pirmininkui iš mano gruodžio užrašų apie iš Taikos teismų vizitacijas Lomžicoje ir Piontnicoje. P. Helena buvo šiandien puikiai nusiteikusi. Toji mergina, kaip ir pavasaris, permaininga. Jos charakteris ir prigimtis gyvybinga, labai temperamentinga. Nuo ekscesinio linksnumo, nuo didžiųjų laisvės gūsių, kurie liejasi per kraštus, kaip šniokščiantis vynas taurėje, kaip patvinusios upės vanduo, staiga pereina į kitus pavidalus; nuo

saulėto linksmumo ir giedros, bešėlstančio gyvybingų jėgų srautu, staiga krinta į susikaupimo būseną, niaukstosi gegužės audringu debesėliu, bet tas jos debesėlis nėra toks, kokie būna sunkūs švininiai rudens debesys, monotoniški ir nuolatiniai, akli, kaip ašarotos lapkričio dienos; jos niūkumas tarytum kamuoliniai audringo pavasario debesys; savo tirštumu, staiga apgaubia dangų, gesina džiugesio spindulį, ir štai vieną akimirką kur nors plyš, ir staiga per debesio protarpį švystels saulės blyksnis – džiugesio ir gyvybės juokas; debesys praplaukė – ir vėl giedro dangaus sodri žydruma; tik staiga per tą giedrią žydrumą praslinks ilgesio ir svajingumo debesėlis, nežinia kokiose mergaitės sielos slapytyse pradėtas. O toliau vėl giedra, kuri prasiverš srauniu linksmybių upokšniu ir didžiuliu humoro bei judesių antplūdžiu. Toks yra Roškovskos temperamentas; toji mergina įkūnija pavasario prigimtį. Jos ūpo žaismė, tie judesiai, džiugesio ir niūrių arba ilgesingų godų potvyniai bei atoslūgiai, iš kurių vėl ūmai ir vėl nevaldomai išstrykšta nauja energijos versmė – sukuria gražų reginį, kurį gamtoje galima stebėti pavasarį. Yra ji graži savo temperamentu, būna net nuostabi, daug įdomesnė ir gražesnė, negu pro savo kaukę *in statu latenda*²⁹². Vakar išgyveno tokių ilgesingų godų, kažkokios mergaitiškos blaivos ir debesų dieną. Kitokia Cezarijos Kokoško aura. Jeigu anoji primena laukines lankas, pavasarį užlietas kažkokios plačios upės, savotiškus neapbrėptus banguotus laukus tuo metu, kai pavasaris veja iš jų sniegus ir kai srautai bei upokšniai gurga ir žaidžia, krisdami iš ganyklų į klonius, arba gegužės dangų audringą ir jėgos pilną dieną, tai p. Cezarija primena auksuotus vėjelio supamų javų laukus, užlietus saulės, besišypsančius gyvenimo ir laukiamo derliaus džiaugsmu, besitaršančius lanksčių varpų lengvu debesėliu, kuriuos gaivina melsvų rugiagėlių žiedai. Jos godos nelyginant vėjely siūbuojančios varpos, jos žvilgsniai – rugiagėlės, jos šypsenų duobutės ir palenkta galva – javų auksas ir siūbuojamo lauko šnabždesys.

1919 metų vasario 15 d.

Šeštadienis

Teisme apžiūrėjau savo kabinetą, kurį perimu po Dušinskio baudžiamajame skyriuje III aukšte, bet dirbti dar nepradėjau. Grįžau į Vyriausiąją komisiją, kuri šiandien jau paskutinę dieną eina pareigas mano senose patalpose, Magistrato rūmuose. Nuo pirmadienio drauge su paskutiniais biuro mohikanais Vyriausioji komisija – p. Grygo ir p. Roškovska – persikelia į mano kabinetą Teisme. Šiandien po pietų taip pat įvyko Vyriausiosios komisijos posėdis, dalyvavau aš, Dušinskis, Šveiceras, Bžezins-

292. *In statu latenda* (lot.) – miego būsenoje.



Długa (Ilgoji) gatvė Lomžoje 1916 m. Lomžos Šiaurės Mazovijos muziejaus atvirukų rinkinys:
Dawna Łomża na pocztówkach, Łomża 1998.

Reprodukcija iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t.I.

kis ir Jablonskis bei rinkimų komisaras Červinskis. Panelė Roškovska ir Cezarija Kokoško pasiūlė įamžinti mūsų darbus Vyriausiojoje komisijoje bendroje nuotraukoje. Nedrįsdamos pačios pareikšti tokios iniciatyvos, prašė tai padaryti p. Šveicerą. Visa Vyriausioji komisija labai mielai siūlymą priėmė.

Gavome su Eva mūsų buteliui baldus. Mero pavaduotojas p. Sulnickis (Sulnicki) mielai sutiko, kad Vejrocho name vokiečių palikti deklaruoti baldai būtų pernešti į mūsų butelį ir formaliai perduoti mano „priežiūrai“. Po pietų tuo užsiėmė Eva. Taigi turime net 4 spintas, fortepijoną(!), sofą, kuri bus Evai lova, man lova, sofutė, stalas, keletas minkštų kėdžių, pora stalių ir dar kažkokių smulkmenų. Kaip mūsų baldiniam skurdui – tai puikus. Su džiaugsmu į tą butelį persikelsime.

1919 metų vasario 16 d.

Sekmadienis

Sekmadienis lygiai toks nuobodus Lomžoje kaip ir Kolne. Nežinia, kuo užimti laiką ir kaip paspartinti valandų tėkmę. Kai nėra darbo, darosi tokia nenaudinga tuštuma, kad net baisu. Mėgstamiausias Lomžos gyventojų pramanas, ypač abiejų



Vaikštynių alėja „Promenade“(„deptak“) Lomžoje 1915–1918 metais. Lomžos Šiaurės Mazovijos muziejaus atvirukų rinkinys: *Dawna Łomża na pocztówkach*. Łomża 1998.

Reprodukcija iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t.l.

lyčių jaunimo, tai pasivaikščiojimas po specialiai įrengtą vaikštynę („Deptak“): to-
kia vaikštyne tarnauja trumpas gabalas Długa gatvės – nuo Naujosios Turgavietės
iki Krutka g-vės. Ten ir atgal, ten ir atgal – mina poros, trejukės, ketveriukės ir t. t.
Takas vaikštyneje tiesiog mirguliuoja nuo pavaikštūnų. Žydi čia flirtai, dykynės, pa-
žįstamų apžiūros, susitikimai. Sunku reikalauti, kad ir aš užsiimčiau tuo paprastu
laiko trumpinimo metodu, vaikštinėdamas nuo ryto iki vakaro tuo taku. Pagaliau
man veikiausiai laikas dar labiau prailgtų tokio „inteligentiško“ pramano metu.

Šiandien Lomža patyrė sensaciją. Popiečio valandomis per miesto centrą, Dlu-
ga gatve iki Senosios Turgavietės patraukė socialistinė eiseną su raudona vėliava ir
revoliucine daina. Eiseną buvo improvizuota. Kaip visuomet, ją inspiravo ištver-
mingasis socialistinis organizatorius dr. Čarneckis. Šiai dienai Liaudininkų šalinin-
kai buvo sumanę Lomžoje palivarko tarnybų suvyktį ir mitingą. Bet kadangi vakar
LkLP vadą Stolnickį tardytojas Wojchta areštavo dėl Božejevo bylos (tardymai dėl
agrarinų riaušių), LkLP mitingas neįvyko. Tačiau arklininkų suvažiavimu pasinau-
dojo budrus dr. Čarneckis ir improvizavo jiems Liaudies namuose mitingą, po kurio
inscenizavo eiseną gatvėmis.

1919 metų vasario 17 d.

Pirmadienis

Šiandien jau persikėliau nuolatinės tarnybos iš Vyriausiosios rinkimų komisijos į Apygardos teismą. Senoji Vyriausiosios komisijos patalpa magistrato rūmuose šiandien jau buvo grąžinta, o du paskutiniai komisijos darbuotojai drauge su aktais ir inventoriumi, kurį sudarė įvairūs popieriai, vokai, kelios urnos ir dėžės, antspaudai ir t. t., – persikėlė į mano kabinetą III aukšte apygardos teismo skyriuje. Tasai kabinetas nėra blogas – erdvus, šviesus (du langai), turi didžiulį stalą, yra nepaprastai šiltas. Pradėjau jau peržiūrinėti aktus, kurie sudaro mano autonominių skyrių. Užsilikę per šešiasdešimt bylų. Paskirtų darbotvarkių visiškai nėra. Tų uždelstų nedaug. Jų mažiau, negu kuriame kitame skyriuje. Imsiu skirti po vieną posėdį per savaitę, po 15 bylų darbotvarkei.

Gavau šiandien laišką nuo Helės Ochenkovskos²⁹³ iš Varšuvos. Kelia ji man karčius priekaištus, kam pasinėriau į teisėjo profesinio darbo gelmes Lomžoje ir nutraukiau ryšį su nelaimingos Lietuvos gyvaisiais reikalais. Betgi yra toks nelaimingas chaosas Lietuvos santykiuose, iš vienos pusės užvaldyta ji bolševikų su antplūdžio požymiais, iš antros – beviltiškai lietuvių geidžiama vardan tautinės valstybės, iš trečios – nužiūrėta ji Lenkijos aneksijai, remiantis koalicija ir savo civilizatorės bei istorinės tautų gynėjos Respublikos pakraščiuose vaidmeniu – kad pats praradau orientaciją; jokia linija neatitinka tų idealų, kurie glūdi mano širdyje. Ir pagaliau kuo galėčiau būti naudingas Lietuvai iš čia, iš Lomžos. Aneksinė lenkų kryptis šiuo metu taip ryškiai Lenkijoje atstovaujama gausybės emigrantų iš Lietuvos ir Baltosios Rusios, kad ką nors veiksmingo padaryti jiems prieštaraujant nėra įmanoma, o įsikinkyti į tą kryptį ir jai tarnauti – nenoriu, nes nesu tuo įsitikinęs. Žinau, kad Lietuvos ir Baltosios Rusios žemių inkorporacija kokia bebūtų forma į Lenkiją pavirs aneksinės, kolonizacinės politikos, pažeidžiančios Lietuvos tautinius ir nacionalinius santykius, šaltiniu. Nors gal prie tos inkorporacijos prieis, ir gal tai būsia geriau, negu prijungimas prie Rusijos, tai vis tik nėra ji tas idealas, kurio aš trokščiau ir kuriam norėčiau ir galėčiau nuoširdžiai įsitikinęs talkinti.

1919 metų vasario 18 d.

Antradienis

Šiandien su Eva pagaliau persikėlėme į naują savo butą. Jis mažiukas, bet mums patogus, nes turi 3 kambarėlius, yra švarus, virtuvėlė labai miela, bus saulėtas, kai

293. Helena Römer-Ochenkowska (1878–1947).

švies saulė, baldų pakankamai. Yra tik viena yda, kad įėjimas per virtuvinius laiptus, ir kad yra aukštai (4 aukšte); tą paskutinį trūkumą išperka gražus vaizdas per langus ir tyras oras.

Dirbau visą dieną savo kabinete teisme, turėjau tik pietų pertrauką ir vieną valandą, skirtą bendram teismo susirinkimui pirmininko kabinete. Mano darbas – peržiūrėti apeliacinių bylų aktus, kurias turiu paskirti, ir susipažinti su apeliacinio proceso procedūra. Suprantama, aptinku įvairiausių kliūčių ir abejonių, žengdamas į tą naują teisminio darbo sferą, bet apskritai imant tie sunkumai nėra jau net tiek dideli, kaip rodėsi man prieš pusantrų metų, kai Kolne pradėjau savo teisėjo veiklą. Nes juk nėra man taip nauja ši apeliacinė-baudžiamoji teismo sfera, kaip rodėsi kitados *en bloc*²⁹⁴ nuo alfos pats teisingumas, kurio turėjau mokytis.

Gavau šiandien laišką iš Papizo, vieno mano artimesnio ginklo draugo Legionuose. Rašo man iš Zegžo, kur Legionų 5 pulko pėstininkų būstinė (ne „kariuomenės“, bet aiškiai „Legionų“). Rašo trumpai, norėdamas tik susisiekti su manimi.

1919 metų vasario 19 d.

Trečiadienis

Gera išsimiegojau naujame bute. Nors rytą keltis buvo šalta, bet jaučiausi gerai pailsėjęs ir sveikas. Pirmą kartą po dviejų savaitių nuo ryto nejaučiau nei truputėlio neuralginio galvos skausmo, todėl visą dieną buvau labai sveikas, žvalus ir gerai nusiteikęs. Galbūt mano senas kambarys pas d-rienę Zalevską buvo drėgnas, gal net grybas kambario buvo – nes ten nuolat turėjau polinkį neuralgijai ir, nors ilgai miegodavau, nesijaučiau po nakties pailsėjęs. Nuo ryt Eva pradeda virti pietus namie.

Iš pat ryto Lomžos gatvėse buvo kažkokia neįprasta padėtis. Gatvėse buvo pilna kareivių. Tankiai šniro gatvėmis arba gatvių kampuose stovėjo ginkluotų kareivių patruliai. Be to, dažnai lakiojo ginkluoti ulonai su vėliavėlėmis ant ilgų iečių. Patruliai ir ginkluoti kareiviai sulaikydavo praeivius, ypač žydus, reikalavo asmens liudijimų ir kratė gatvėse, nardydami po kišenes ir po drabužiais ieškodami ginklų. Visas miestas atrodė apimtas ir okupuotas karinės prievartos. Kokia buvo to potvarkio genezė ir ko norėta gatvių kratomis – gerai nežinau. Kalbėta, kad nurodyta bendra krata visų namų mieste, taip ieškant paslėptų ginklų (bet ar jie taip yra „paslėpti“, kad galima bus juos rasti – tai klausimas). Galbūt taip yra iš tikrųjų ir kad todėl krėsta ir praeivius, kad neleistų ginklų išnešti iš sandėlių į kažkokiais gilesnes slėptuves. Bet jeigu tai yra bendra namų revizija, tai arba jos šiandien dar nebaigta, arba

294. En bloc (pranc.) – visiškai.

apsiribota žydų gatvėmis, namais ir butais, nes visuotinės šiandien mieste nebuvo. Ta revizija yra simptominė. Šiaip ar taip, nors dešinė iki šiol Seime daugumos neturi, vis dėlto jis tampa išliktinių srovių prieglauda, balastu ir sangriozda prieš pažangią revoliuciją. Tai jaučiama be jokios abejonės ir taip būtent yra. Šis seimas yra lojalumo plėtros guolis, atmetantis tiesioginio masių judėjimo metodus. Ar sugebės jis juo tapti ir tą funkciją atlikti – pamatysime, bet masių psichologijoje vis labiau ta kryptimi kaupiasi plėtros vaidmuo. Taip pat reakcija (tuo pavadinimu apibendrinu čia viską, kas priešinasi eigai ir nenumatomoms revoliucijos srovėms) – kelia galvą vidinėje tarnyboje, dvelkiančioje policija, tampa tos reakcijos įrankiu. Siekiant nukenksminti revoliucijos priemones, įvedama štai tokia revizija, kuri šaiposi iš legalių piliečių neliečiamybės principų ir, nors gali tomis nenormaliomis sąlygomis, siekiant išlaikyti tvarkos ir santvarkos prielaidas, pasirodyti būtina, tai vis tik kelia labai liūdną kariuonos įsisiautėjimo įspūdį ir, be abejo, demoralizuoja pačią kariuomenę. O juk buvo sakyta, kad gal toji revizija turėjusi kitų tikslų, labai konkrečių ir lokalinių, o gal iš esmės dar labiau reakcingų. Dėl virimo, kilusių liaudininkų ir dvarų arklinių aplinkose, areštavus Stolnickį ir paskelbus žemdirbių politinius streikus, panašu, kad baimintasi dėl šiandien Lomžoje galimų riausių ir sąmyšių arba suvažiavimų, eisenų ir bandymų stabdyti Stolnickio išlaisvinimą ir t. t., nutarta kariuomenės pagalba „užvaldyti gatvę“.

1919 metų vasario 20 d.

Ketvirtadienis

Šiandien mieste diena praėjo normaliai. Nebuvo vakarykščių išdaigų tęsinio. Matyt, lemianti dingstis vakarykščių kratų ir miesto užtvindymo ginkluotais patruliais buvo užkirsti kelią tam tikroms lauktomis politinėms riaušėms dėl Stolnickio sulaikymo ir tardomųjų represijų dėl Božejeve vykstančios Sasinovskio (Sasinowski) valdų agrarinės bylos. Kad veikiausiai tai turėta omeny ir kad baimintasi gatvėse demonstracijų, galimų kilti iš paskelbto politinio agrarinio streiko, kurį gali perkelti į miestą, – tai patvirtina vakarykštis Filochovskio skambutis telefonu, kuris turėjo Sniadovo Taikos teisme vizitaciją ir iš ten klausinėjo, ar prokuroras nepatyrė kažkokio smurto. Matyt, po apylinkes paplito gandai, kad Lomžoje jau priėjo prie kažkokių ekscesų ir smurto, žinoma, turinčių ryšio su Stolnickio reikalu, kadangi turėjo jie pasukti į prokuroro įstaigą (analogiškai su panašiais vaidais Liubline, kur pagaliau prokuroras pasidavė minios spaudimui ir įsakė paleisti areštuotusius dėl agrarinių maištų).

Faktas, kad Lenkijoje siautėja reakcija, ieškanti atramos į pergalingos Koalicijos darnos instinktą ir su žalčio klasta prisidengia dvasios ir kultūros brolyste su Va-

karų demokratija. Tačiau lygiagrečiai su ta reakcija, kuri dirba sistemingai, iš lėto ir protingai, ir kuri pagal kitus šaltinius reiškiasi gaivališkai įvairiais smurto pavidalais provincijoje, ypač kariuomenei savivaliaujant krašto viduje, – vis dar visuomenėje yra ir ją graužia kažkokių liaudiškų, agrarinių, laisvę skelbiančių lozungų fermentas, kuriam priešintis tuo tarpu nedrįsta net reakcija, tyliai jos nekęsdama. Tai tam tikrų svyravimų būklė, nenusakytos linijos, frazių pusėtinumo laikotarpis, kuris primena tiek kerenskystę Rusijoje, tiek Makso Badeniečio vyriausybę Vokietijoje, tiek „tautų pavasario“ senuosius metus Europoje (1848 m.), tiek pagaliau ir laisvės „tarpsnius“, patirtus Rusijoje metais, paprastai iššaukiančiais revoliucijos arba reakcijos krizę (būdingi 1904 m.). Po tokio frazės ir pusėtinumo tarpsnio, kurių tipišką išreiškėjas Lenkijoje yra ir Paderevskio vyriausybė bei Pilsudskio vadovaujanti valdžia (kiekviena jų šiek tiek kitos gravitacijos) turi ateiti arba revoliucijos audra, arba aštrus reakcijos šaltis. Jeigu koalicija stipriai palaikys Lenkiją ir suteiks jai svarią materialią paramą, tiek finansinę, tiek ir ekonominę bei politinę (sienos), tai imu jausti, kad šaltis nugalės audrą.

Kas šiandien Lenkijoje „neliaudiška“? Respublika vadinama liaudies, „liaudiška“ yra Poznanės endekų reakcinė srities taryba, vyriausybės apskrities komisari vadinami „liaudies“, yra „liaudies milicija“, nuoširdžiai nekenčiama visos reakcijos, nes įtariama, kad ji sudarė genezę galimai ateities „raudonajai gvardijai“, ir visos partijos, kurios seimo aplinkoje susikūrė – yra „liaudiškos“. Išskyrus socialistus seime yra tik patys „liaudininkai“. Net ir dešinė, kuri negalėjo ar nenorėjo eiti su atvira N.-D. vėliava, pasivadino „Tautine liaudies sąjunga“ (Związek Narodowo-Ludowy). Kaip seniau madinga buvo etiketė „demokratinė“, taip dabar madingas yra titulas „liaudiška“. Ir štai visos kryptys Lenkijoje yra liaudiškos, vien tik liaudininkai. Kitokių formacijų – nėra.

Šiandien seime „didi diena“. Pilsudskis formaliai perduoda valdžią į Seimo prezidento rankas. Kyla klausimas, ar Seimas Pilsudskio rezignaciją paprasčiausiai priims, ar suteiks jam mandatą pasilaikyti vadovaujančią valdžią, kol bus sudaryta legali konstitucinė valdžia. Kairė palaiko Pilsudskį, dešinė priešinasi, nes jos vadovams su ženklu ND Pilsudskis yra nepatogus, tai kliuvinyš Dmowskiui ir valdžios išskirtinai į savo rankas paėmimui. Patyliukais dešinė jau atsikando kerenskystės²⁹⁵, kuri juk yra pavojinga. Ji jau nori nuoširdžiai sukirsti reakcijos pamatus. Pilsudskis yra kerenskystės simbolis, kuriam lenkiasi Seimo kairieji.

Šiandien sėdėjau I instancijos civiliniame posėdyje pas Tramplerį. Namuose Eva šiandien pasirodė su savo pirmais pietukais. Buvo geri.

295. Turima galvoje analogija su A. Kerenskio valdžia Rusijoje (1917 VII–XI. 7).

1919 metų vasario 21 d.

Penktadienis

Jau 2 dienas Eva laisvai šeiminkauja mūsų naujame butuke. Džiaugiasi ji tuo ūke-
liu, nes turi užsiėmimo ir nenuobodžiauja, ir man butas yra daug malonesnis, kad
yra nuosavas ir jame šeiminkauja Eva, vadinasi, mes, ne kokie svetimi šeiminin-
kai arba jų tarnai. Pietus gaminti taip pat Evai sekasi gerai. Vakarykščiai buvo ska-
nūs, šios dienos dar geresni. Tik man kiek skrandis šiomis dienomis negaluoja, bet
tai ne dėl Evos kaltės, nes sustreikavo dar prieš jai pradėdant virti.

Tiesą sakant nedaug sėdžiu namuose, nes tik iki 9 val. ryto, per pietus ir nuo 8
vakaro, bet užtat namuose laiką leidžiu maloniai. O to būtent ikišiol nebuvo, kol gy-
venau pas dr-ienę Zalevską. Kaip Marynka džiaugtųsi, jei žinotų, kad Eva pas mane,
ir galėtų matyti jos kuklų, bet savarankišką ūkelį!

Šiandien dieną praleidau, kaip visuomet, teismo darbe. Paskyriau darbotvar-
kei daugiau apeliacinių-baudžiamųjų bylų, be to, turėjau išsiaiškinti keletą teisinių
klausimų dar gan mažai man pažįstamoje baudžiamosios procedūros srity, pagaliau
dalyvavau I instancijos baudžiamojo skyriaus ūkiniame posėdyje. Teisėjas Skažins-
kis pasiūlė man pirmininkauti I instancijos vienam posėdžiui kitos savaitės ketvir-
tadienį. Sutikau. Bus tai mano pirmasis debiutas apygardos tesimo I instancijos bau-
džiamosiose bylose. Juk valiosiu – ne šventieji puodus lipdo. Pirmadienį pasėdėsiu
kiek salėje ir paklausysiu, kaip vyksta I instancijos byla, nes tą dieną Skažinskis turi
posėdį – tuo būdu apsiprasiu su bylos mechanizmu, o tai, kas jau priklauso teisės
nuojautai, tai su šituo pats savo posėdyje susitvarkysiu. Svarbu patį mechanizmo
šabloną išmanyti. Skažinskis yra labai pasipūtęs. Kalba lyg profesorius *ex cathedra*.
Yra įsitikinęs, kad priklauso prie labiausiai patyrusių ir didžiausių teisėjų krimino-
logų. Turi, žinoma, ambiciją tuo požiūriu didžiulę ir, žinoma, kaip jau, regis, anks-
čiau darė su Dušinskiu, sau pasiliks tikrai garsiausias ir labiausiai atsakingas bylas,
man pavesdamas tikrai posėdžius su mažesnės reikšmės ne tiek pagarsėjusiomis
bylomis. Dėl to pagaliau nereiškiu jam pretenzijų. Šiaip jau yra, regis, geras žmogus
ir kolega. Skažinskis politiniu ir visuomeniniu požiūriu [yra] tyro vandens atžaga-
reivis – endekas iki gyvo kaulo ir ryžtingas antisemitas. Tas reakcingumas dvelkia
iš jo kaip siera. Nepasilieka tai be įtakos net jo teisėjo veiksniams.

1919 metų vasario 22 d.

Šeštadienis

Evos pietūs kasdien vis geresni. Mielai dabar grįžtu namo, ne tik tų pietų, bet ir apskritai, nes jaučiuosi iš tikrųjų savo namuose, patiriu asmenišką Evos rūpestingumą ir namų kruopštumą, kas visuomet yra miela, ir namuose neturiu tos vienatvės, kuri, regis, lyg tuštuma užpildo atmosferą.

Šiandien laikraščiuose buvo žinių iš ketvirtadienio Seimo posėdžio, kuriame Pilsudskis formaliai perdavė valdžią į Seimo ir jo maršalo rankas. Seimas vienbalsiai nutarė laikinai grąžinti vadovaujančią valdžią Pilsudskiui. Tokia nuotarmė neatiitinka, žinoma, endekiškos dešinės geidžiamų aspiracijų, kuri įmanytų – Pilsudskį paskandintų vandens šaukšte ir patį atminimą apie jį sukompromituotų. Kad tokie buvo dešinės geismai ir kėsmai – to spauda jau kurį laiką anaip tol neslėpė. Nuosekli endekiška reakcija, kaip ir nuosekli komunistinė revoliucija, jau atsikando sklandžios drungnos demokratinės frazės, kuri nėra nei šalta, nei karšta ir kuri nuolat stoja kryžkelėje tarp aiškos dešinės ir kairės. Endekai trokštų jau kartą nutraukti su tuo saktu pusėtinumu ir suteikti Lenkijai ryžtingo imperializmo ir visuomeninės pusiausvyros kursą pagal principą *status quo*²⁹⁶. Tiesą sakant, netoli nuo tų troškimų nušoka ir visas demokratinis vidury, sudarantis Seimo kairę, nes jo valios esmė yra taip pat pasipriešinti revoliucijai ir sustabdyti jos padarinius, tik visuomeninių demokratinų ir gan toli į radikalizmą pasistūmėjusių reformų metodais. Tuo būdu tikisi jis patenkinti liaudies klasių – darbininkų ir valstiečių – geismus ir užsmaugti jose revoliucijos srovę, taip tikėdamasis visos visuomeninės ir politinės santvarkos Lenkijoje gilesnių pertvarkymų. Endekų reakcija galbūt net drąsesnėms reformoms pritartų, jeigu ne tai, kad demokratinės „kairės“ (čia priklauso ir liaudininkai iš po labiau radikalių ženklių ir LkPS (PPS) kelių užstoja, kas žino, ar ne taikliai, vedantį, gal net jų reišėjams nežinant, į revoliuciją, kadangi fermentų ir visuotino suirimo, kas apibūdina dabartinį tarpsnį, epochoje gilesni reformų šūkliai labiau žadina geismus, negu juos vėliau reformos pasotinti galėtų, ir žadina visų masinių judėjimų ir srovių pagreičio augimą. Mato jie „kerenskystės“ metodų pavojų, o kad revoliucijos negeidžia, nori užbėgti jai už akių, prieš laiką pasmaugdami „kerenskystės“ dvasią vyriausybėse. Tuo tarpu Pilsudskis, tikriausiai net nežinodamas ir prieš savo prigimtį, apspręstas aktyvizmo, yra šiandien politikoje ir valstybėje tos dvasios reišėju. Dešinieji, sutikdami vėl grąžinti valdžią Pilsudskiui, šį kartą pralošė. Tačiau pasielgė apsikriai, gudriau, negu kad dabar būtų tiesiai pasipriešinę Pilsudskiui. Jausdami,

296. Status quo ante (lot.) – dabartinė, ta pati padėtis.

kad jis šiandien yra populiarus ir kad atviras pasipriešinimas jam paliks dešinę mažumoje ir net pernelyg anksti gali dėl to ji prarasti populiarumą, ir, kas žino, ar dalis dar jų neapdorotų valstietiškų elementų nepasitrauktų iš dešinės, nusprendė apsi- rengti saldaus ėriuko kailiu ir balsuoti už Pilsudskį. Yra čia Korfanto pirštas, gudrios parlamento lapės. Dešinė bijo, kaip velnias švęsto vandens, pasilikti mažumoje. Nori bet kokia kaina išlaikyti regimybę, kad turi daugumą, kol iš tikrųjų nesusilipdys. Kai mato, kad gali likti mažumoje, iš karto rezignuoja su saldžia mina. Bet tik iki laiko.

1919 metų vasario 23 d.

Sekmadienis

Naktį išgirdau smarkų beldimą į mūsų buto duris. Pažadinau Evą, kuri nuėjo atidaryti. Pasirodė, kad tai atvažiavo panelė Halina Zaštovt, mano bičiulio Aleksandro Zaštovto iš Vilniaus dukra, Evos draugė iš Teisės fakulteto Varšuvos universitete. P. Halinos jau ilgoką laiką laukėme su Eva; kvietėme ją, kad atvyktų į Lomžą ir apsigyventų pas mus. Šiandien ji atvažiavo, bet tik 10-čiai atostogų dienų, neketindama pasilikti visam laikui. Išdidi mergina nenori naudotis mano materialia pagalba. Sako, kad jeigu gali dirbti ir verstis, laiko savo pareigą savimi materialiai apsirūpinti. Iš kieno nors malonės, nors tai būtų ir tėvo bičiulio pasiūlyta, sėdėti nemano. Abejoju, ar leis prisikalbinama pasilikti Lomžoje. Zaštovt eina (Raudonojo kryžiaus) gailėstin-gosios sesers pareigas specialiaame sanitariniame traukinyje, skirtame sužeistiesiems vežti iš pietryčių fronto (frontas kovų su Ukraina) į ligonines krašto viduje. Gauna išlaikymą ir ima po 4 mk. už dieną. Anaipol nėra susižavėjusi darbo sąlygomis ir santykiais tame sanitariniame traukinyje, bet laikosi jo, nes nieko geresnio neturi.

P. Halina atvežė iš Varšuvos Evai laišką nuo Marynios, rašytą iš Kauno ir siųstą kažkokia proga. Laiškas labai ilgas, bet ne per labiausiai įdomus, gal tik tai, kad šian-dien viskas, kas tiesiogiai ateina iš bolševikų okupuoto ir nuo išorinio pasaulio atskir-to Vilniaus, yra įdomu kaip ypatinga. Laiške Marynia vis keikia bolševikus, kuriuos vadina ryškiausiais epitetais, kaip „šlykštytynės“, „suskliai“, „suskretėliai“. Bjaurisi jais nevyruodama ir be išlygų. Bet kažkaip, matyt, su jais tvarkosi, nes štai sugebėjo išgauti reikiamą leidimą ir važinėja iš Vilniaus į Kauną (tas pastarasis yra vokiečių rankose) ir atgal, vežiodama savo arkliais keleivius ir korespondenciją; tuo būdu už-darbiauja. Užsimena Marynia apie Tėvelį, kuris buvo suimtas ir 2 dienas laikomas Rokiškyje (Eliza Komarovska išpirkusi jį iš arešto už 8000 rb kyšį). Hektoras Komo-rovskis ir p. Jonas Pžezdzieckis²⁹⁷ yra iki šiol kalinami Dyneburge (Daugpilyje). Že-

297. Jan Przeździecki (1877–1944), Rokiškio dvaro valdytojas.

mės valdas (dvarus) bolševikų valdžioje administruoja bernų (samdinių) komitetai, bet Marynia užsimena, kad žemvaldžiai dvaruose nėra dar blogiausios padėties ir bent maisto trūkumų nepatiria. Ar Papa dabar yra Bagdoniškyje, ar Kalviškėse pas Komorovskius – to Marynia nerašo. Marynia prideda prie laiško numerį laikraščio „Przelom“ (Lūžis)²⁹⁸, kurį leidžia Lietuvos ir Baltosios Rusios lenkų socialdemokratinė partija. Marinia užsimena, kad tą laikraštį redaguoja Zaštovtas, ką taip pat patvirtina jo dukra panelė Halina. Ta proga Marinia rašo apie Zaštovtą, kad pasidarė „atgrasus“. Bet kodėl – neaiškina. Jeigu mechaniškai savo pasibjaurėjimą bolševikais perkelia Zaštovtui, kuris buvo išrinktas į Darbininkų tarybą ir redaguoja socialistinį laikraštį, tai, atrodo, be reikalo, nes, kaip matyti iš prijungto laikraštėlio numerio, jis aiškiai ir kategoriškai priešinasi, nors ne iš buržuazinių prielaidų.

1919 metų vasario 24 d.

Pirmadienis

Šiandien fotografijoje įamžinome gėstančią Steigiamojo seimo Vyriausiąją rinkimų komisiją. Toji fotografija atsirado mūsų jaunų darbuotojų, p. Helenos Roškovskos ir Cezarijos Kokoško iniciatyva. Jos jau prieš kelias savaites ją sumanė ir per tarpininką p. Šveicera (aš tos tarpininkystės imtis nenorėjau, kad neatrodytų, jog pernelyg suartėjau su ta jauna moteriškosios lyties kanceliarijos dalimi) pasiūlė Vyriausiosios komisijos nuožiūrai projektą, o ta pagaliau labai mielai jį priėmė. Taigi po pietų 12 val. mano kabinete teisme susirinko komisijos nariai, nuotrukai atėjo teisėjas Dušinskis, Šveiceris, Bžezinskis, Jablonskis ir Karbovskis bei rinkimų Apygardos komisarai Červinskis. Drauge su p. Helena Roškovska ir p. Grygu, kurie dar iki šandien komisijoje dirba, išsileidome visi pas fotografą Zajončkovskį. Pakeliui Helena sutraukė būrelį likusių ilgiausių komisijos darbuotojų – poniją Domakovską, panelę Cezariją Kokošką ir Mariją Zadarnovską. Tokios sudėties ir nusifotografavome. Toje fotografijoje labiausiai man bus įsimintinos ir mielos dvi – p. Helena ir p. Cezarija.

1919 metų vasario 25 d.

Antradienis

Ryte iki pietų sėdėjau I instancijos civiliniame posėdyje, kuriam pirmininkavo Tramplėris ir kartu referavo bylą. Po pietų studijavau Baudžiamojo proceso įstatymo nuostatus, siejau juos su I baudžiamosios instancijos svarstymų eiga, kad pasirengčiau pirmam tos kategorijos posėdžiui, kuriam turėsiu pirmininkauti ketvirtadienį.

²⁹⁸ „Przelom“ („Lūžis“), laikraštis, kurį 1919 m. vasario 8 d. bolševikų valdžia uždarė.

Nepriklausomai nuo to 5–7 val. vedžiau savo teisėjo kabinete Vyriausiosios rinkimų komisijos likvidacinį posėdį. Tame kabinete ištisą dieną dirba Vyriausiosios rinkimų komisijos likutinis biuro komplektas, kurį šiandieną sudarė jau tik du paskutiniai darbuotojai – p. p. Grygo ir Roškovska. Nuo šios dienos tasai biuras dar labiau menko, nes p. Grygo gavo vietą apskrities ipotekoje. Tiesą sakant, jis dar pas mus dirba, nes ant jo šiandien gula svarbiausias likvidacinis darbas dėl sąskaitų ir išmokų vietos komisijoms, dėl ko kiekvieną dieną yra didžiulė darbo griūtis, bet jau tik ipotekos netarnybinėmis valandomis. Dėl šito didžiąją dienos dalį kabinete turiu vienintelę kompanionę – maloningą panelę Heleną. Bet šiandien negalėjau ta jos draugija pasinaudoti, nes turėjau nuolat bėgti prie kitų darbų (rytą teismo posėdis, po pietų pas Skažinskį ūkinis baudžiamasis posėdis). O gaila, juo labiau kad vakar vakare p. Helenai tam tikru būdu atsišaukus prabėgo tarp mūsų, kaip rusai sako, „juoda katė“ (nesusipratimo šešėlis); tiksliau sakant gal net ne nesusipratimas, nes p. Helena, matyt, net nesuvokė „vaido“ geluonies, bet veikiau trūkšnis tam tikros mano pretenzijos jai, kad šiandien su ja buvau stingus. Tą dirbtinumą Helena turėjo pajusti; veikė ją tai, kaip visuomet jautrias merginas, slopinančiai, sukūrė tarp mūsų nervinę įtampą, juo dirglesnė, juo laisvesni ir nuoširdesni buvo mūsų ankstesni santykiai. Tokia įtampa visuomet turi sukelti atomazgą, kai abi pusės viena kitai simpatizuoja, o tokia atomazga, kaip tam tikra elektros iškrova atmosferoje, paprastai vėliau veda prie tarpusavio suartėjimo ir dar gilesnių santykių. Ir štai praėjo diena be progos tokiai atomazgai, nes jau vėliau vakare nebuvo patys, o tokia atomazga, turinti labai asmenišką momentą, turi atmesti trečiuosius asmenis. Taigi pasiliko tai rytdienai. Todėl gaila man buvo šios dienos. Tos atomazgos laukiau. Juk iš esmės visas tas mano stingulys tėra tik žaidimas ir gailėsčio vaidyba. Jaunystėje buvau tų žaidimų su merginomis meistras, kur tos pretenzijos ir nuotaikų pykčiai sudarė tik varganą įrankį žaisti mergaitišku jautrumu, siekiant merginos širdį pavergti. Šiandien man jau netinka taip elgtis su 18-mete mergina ir veikiausiai jau sunkiau, bet ką tai kenkia kartą pasilinksinti lengva žaisme ir atgaivinti jaunystės praktiką. O taip – akimirkai, nes juk apie meilę nei mano, nei jos – net nemanau.

1919 metų vasario 26 d.

Trečiadienis

Atėjo metas su p. Helena susitaikyti. Buvo ji liūdna visą vakarykštę dieną ir šiandien iš ryto. Jautė, kad mano požiūris į ją atvėso, ir buvo tuo persiėmusi, juo labiau kad tai jau paskutinės mūsų bendro darbo dienos ir kad jau su kiekviena akimirka dingsta ta mūsų Vyriausiosios komisijos gera sena atmosfera, kupina humoro,

laisvės, pokštų, nuoširdžios bičiulystės ir kartu energingo darbo, kai to prireikia. Nepriklausomai nuo asmeniškos simpatijos motyvų jautrią merginą engia ir liūdina jau pati agoniška santykių atmosferos nuotaika, tokia ikšiol buvusi miela, kaip žiedas, skleidžiantis spalvas, kvapus ir formas savo žavios jaunystės. Ją slegia gailestis, liūdesys ir pabaigos melancholija, nelyginant ruduo, paliekantis saulėtų linksmybių dienas. O čia dar prisideda ta mano bloga nuotaika, mano pyktis, kaip ji tai suvokia, vėsinantis giedrios šilumos likučius, kaip šaltis, kandžiojantis paskutinius auksinius rudens žiedus. Taigi liūdna buvo p. Helenai. Kelis kartus nedrąsiai bandė mano stingulį pralaužti, bet kai tai jai vakar nepavyko, nutilo ir ėmėsi tolesnio kniblaus darbo skaičiuoti procentinius santykius atskiriems kandidatų lapams, nesiskųsdama – tyli, nuolanki, bet liūdna. Tik jos balsas, kai kartais atsiliepdavo, kad ir labiau siai tarnybiniais klausimais net į kokį interesantą, ir juo labiau į mane, buvo kitas: palūžęs, liūdnas, nejučiom aidintis skundu, slopinančiu skriaudos riksmą, netekęs tos varpo pilnumos, kokia skamba laisvės ramumu nusiteikęs balsas. Gaila ir man jos buvo, gailestis tas plėšė širdį. Laukė ji momento, kad pasiteirautų, kas man įgėlė. Kai šiandien padariau tokią aliuziją, nusprendęs jau išprovokuoti pasiaiškinimą, įsikirto tos aliuzijos ir ėmė maldauti, kad pasakyčiau, kas nutikę. Aprengiau mano pretenziją į iškilmingo gailesčio rūbą, išsiilgusį mūsų gražių santykių, nurodydamas jai kaltę žodžių, kurie sukėlė vaidą. Aiškinosi ir teisinosi, net jai ašaros sužibo akyse. O priklauso ji prie tokių, kurie giliai ima į širdį ir rimtai kankinasi. Todėl ištiesiau nuoširdžiai jai ranką taikai ir senai bičiulystei vos jos neatsiprašinėdamas. Patyriau akimirką saldumos, bet santykis į senesnę laisvę dar nesugrįžo, nes jautrumas trukdo čia pat pamiršti nesusipratimą.

1919 metų vasario 27 d.

Ketvirtadienis

Rytą per paštą gavau ryšulį iš Valstybės viršininko civilinės kanceliarijos. Tas ryšulys – Juzefo Pilsudskio – Valstybės viršininko raštas, adresuotas mano vardu – Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininkui, kuriame dėkojama už darbą. Štai to rašto nuorašas:

„Ponui

Mykolui Römeriui,

Lomžos vyriausiosios rinkimų komisijos Pirmininkui.

Sunki ir komplikauta užduotis surengti ir įgyvendinti rinkimus į Steigiamąjį Seimą Jums patikėtoje teritorijoje buvo atlikta sėkmingai dėl Jūsų ryžtingo darbo ir energijos.

Už vaisingą darbą reiškiu Jums savo nuoširdų pripažinimą ir padėką.

Valstybės viršininkas.

(parašas tikras:) J. Pilsudskis

Varšuva, 1919 metų vasario 15 diena“

Raštas pateiktas gražiame pergamento popieriuje su Pilsudskio autografu. Tai miela atmena. Tokius raštus su Pilsudskio padėka gavo: teisėjas Dušinskis – Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininko pavaduotojas ir Lomžos rinkimų apygardos komisaras advokatas Tadeušas Červinskis. Suprantama, tokios padėkos buvo persiųstos visiems Vyriausiųjų komisijų pirmininkams, jų pavaduotojams ir Rinkimų komisarams. Šiaip ar taip tai labai demokratiškas potvarkis, kuriame Valstybės Viršininkas asmeniškai kreipiasi dėkodamas tiems, kurie stovėjo visose valstybės apygardose rinkimų darbo priešaky.

Šiandien turėjau pirmą posėdį I instancijos apygardos teisme. Posėdis, tiesa, buvo lengvas, bylų nedaug ir nekomplikuotos, bet kad šitai buvo pirmas tos rūšies mano teisminėje praktikoje, todėl turėjau, ypač priešpiet, pirmuose svarstymuose tam tikrą jaudulį. Bylų viso buvo penkios: viena jų – kad smurtu priešintasi teismo sekretoriui, vykdant jam tarnybines pareigas, antra – pasisavinus (pardavus) svetimą arklį, trečia ir ketvirta (tas pat kaltinamasis) – vagystė (kiaulienos, kurios vertė per 1000 mk. ir arklio su vežimu), penkta – dėl plėšikavimo (užpuolus kelyje grobimo tkslais). Dvi pirmos bylos buvo priešpiet, trys paskutinės – popiet. Kad vis tik dėl įvairių priežasčių antra byla, kaip ir trečia bei ketvirta buvo atidėtos, priteistos buvo tiktai dvi – pirma ir paskutinė. Posėdyje dalyvavo tarėjai: Julijanas Skažinskis ir Dolengovskis. Tiesą sakant pasirengiau sąžiningai tam posėdžiui, ypač išsiaiškinau procedūrinės technikas, bet nežiūrint to pradžioje jutau jaudulį ir byloje nesijaučiau stiprus ir tikras dėl savęs, kas, žinoma, varžė ir neleido visiškai valdytis byloje. Mano mintis nuolatos sukosi ties tuo, kad atsiminčiau, ką viena po kito turiu daryti. Dėl to judesiai nebuvo laisvi, nebuvo ir to, kas darbe vadinama „aisance“²⁹⁹. Ypač tai jaučiau rytiniame posėdyje. Vakare jau beveik pagavau pusiausvyrą ir buvau tikresnis dėl savęs. Dėl to jaudulio ir susivaržymo kelis dalykėlius pražiopsojau (svarbiausia viename nuosprendyje nepritaikiau amnestijos). Bet šiaip jau tas pirmas bandymas, būtent pirmas, išėjo neblogiausiai. Kaip pirmu sykiu tai savo sąžinės kažin kiek neapkvoriau. Vienoje byloje atseikėjau 2 savaites arešto, atsižvelgdamas į švelninančias aplinkybes, o byloje dėl plėšikavimo buvo paskelbtas išteisinantis nuosprendis.

299. Aisance (pranc.) – laisvai.

1919 metų vasario 28 d.

Penktadienis

Vakar vakare, jau po vakarienės, po visos dienos plūšos Teisme, išsileidau dar į Irklininkų klubą, kurio patalpose endekiškos spalvos „draugijos ponių organizacija – vadinamasis „Kolo Polek“ (Lenkių būrelis) surengė arbatėlę, tiksliau sakant šokių vakarėlio rūšį. Tikslas tautinis-filantropinis padėti – „kovojančiam kariui akademikui“. Nesu joks mėgėjas draugingų linksmybių ir visokių vakarėlių; net vengiu jų. Tai dirva išsigyventi jaunimui, aš prie jo jau nepriklausau, taigi tokiaame pobūvyje būčiau tik nereikalingas rakandas, stovintis už žaidimo, kaip upės atšakos balaitė už sraunios vagos, o ieškoti vyresnės kompanijos – kortomis nelošiu, pokalbiams greitas nesu, nemėgstu plepių, nesidomiu draugingomis sensacijomis, pagaliau mažai ką pažįstu žmonių Lomžoje ir nesu su jais draugingai susirišęs. Niekados iki tol Lomžoje nebuvau kokiame nors vakarėlyje. Bet šį kartą ryžausi nueiti, kad pagaliau kartą pasirodyčiau žmonėms. Viešėjau ten trumpai. Pasisukinėju šiek tiek po salę, pasikalbėjau su keliais pažįstamais, išverčiau su teisėju Trampleriu ir advokatu Krasnodembskiu keletą stikluokų degtinės prie bufeto ir išsinešdinau. Vakarėlio atmosfera buvo net visai maloni. Buvo nemažai visai gražių mergelių, tarp kurių sukiojosi beveik visos Teismo raštininkės, mergiotės kartais meilutės. Viena panelių grupė buvo apsirengusi (tarp jų ir p. Zadarnovska) gan dėkingais, bet švariai popieriniais trumpais kostiumėliais kolombinomis, baltais su didelėmis skrotelėmis arba raudonos, arba žydros spalvos. Nuotaika buvo laisva ir linksma. Trenksmas vyriško kareiviško jaunimo, kurį moterys dievina. Įėjau prieš prasidedant šokiams. Buvau pačioje maloniausioje vakarėlio dalyje, kada linksmybė dar tik mezgasi ir salė permelkta lengvų kvėpalų ir moteriškų kūnų kvapu, dar nesugadintu aštraus prakaito šokančiųjų. Ta „Lomžos“ draugė yra *par excellence* endekiška, bet vis tik demokratiška. Panelės iš biurų, kanceliarijų, žmonės su pavardėmis, kurių tūkstančiai telkiasi Lomžos žemės liaudies sluoksniuose – čia, Lomžoje, priklauso draugingai grietinėlei. Kiek tai skiriasi nuo lenkiškos „draugės“ Vilniuje, dvelkiančios kilminga aristokratija. Ten tos Lomžos „draugijos“ grietinėlės prie baliaus salės slenksčio nieks neįleistų (žinoma, ne dabar bolševikmečiu).

P. Halina Zaštovt šiandien išvažiavo iš mūsų. Manau, kad tas pobūvis pas mus, Lomžoje, nepaskatino pasilikti su mumis. Turėjo pas mus gerai prisinuobodžiauti, nes Eva didesnę dienos dalį yra užsiėmusi ūkiu, net kai ir laisva, neturi Lomžoje kur nueiti ir ką daryti. Tuo tarpu p. Halina neturi gyslės virtuvei ir panašioms ūkiškiems malonumams. Be to, baisiai šalta buvo mūsų bute paskutinėmis jos pobūvio dienomis, kai siautėjo rytų vėjas.

1919 metų kovo 1 d.

Šeštadienis

Nieko įdomaus, ką būtų galima šiandien užrašyti. Darbo turiu daug, juo labiau kad baudžiamosiose bylose nesu dar įgudęs. Skažinskis beria man gan daug bylų referuoti ūkiniuose posėdžiuose. Šiuo metu atnešta man į kabinetą visą šūsnį aktų bylų, kurias pateikė arba tardytojai, arba prokuratūra nutraukti. Peržiūrėti tas bylas ir parengti sprendimui lyg ir nėra sunku, bet laiko atima daug, nes juk kiekvienos bylos aktus perskaityti reikia. Pastebiu, kad tardytojai labai daugeliu atvejų, kai jaučia, kad bylos atskleidimas arba nusikaltimo įkalčiai yra labai abejotini, arba gal kada instinktyviai iš anksto jaučia tardymo beviltiškumą, tardo labai nerūpestingai, kad tik greičiau bylos atsikratytų ją nutraukiant ir galėtų pasirodyti didesniu užbaigtų bylų kiekiu. Kitą savaitę vėl turėsiu I instancijos posėdį ketvirtadienį. O ateityje Skažinskis man ketina visai dienai skirti I instancijos posėdį pirmadieniui.

1919 metų kovo 2 d.

Sekmadienis

Vėl praėjo nuobodus sekmadienis. Lomžoje sekmadieniai yra tiek pat nuobodūs, kaip ir Kolne: nėra ką veikti ir kur dingti, be to, dar mūsų bute yra šalta, kad ir namie sėdėti nėra noro.

Susitikau su žmonėmis, sėdėjau kavinėje, kur perskaičiau visus laikraščius ir iliustracijas, parašiau taip pat laišką Maryniai. Yra proga perduoti laišką. Marynia savo laiškuose nurodė adresą, p. Francišeko Končios (Kończa) Kaune, į kurį reikia kreipti jai skirtus laiškus. Į Kauną pašto nėra, bet progomis galima perduoti į Suvalkus. Suvalkuose yra jau Juzefas Drevnovskis (Drewnowski), kuris gavo valdiško urėdo vietą. Taigi iš Suvalkų taikosi progos į Kauną, o p. Drevnovskis, kaip mane informavo Antonis Komaras, kuris neseniai čia viešėjo, mielai sutvarko tokius reikalus ir pažįstamų laiškus persiunčia į Kauną. Neabejoju, kad p. Drevnovskis tą paslaugą man padarys, kai tik turės tokią galimybę. O man kaip tik pasitaikė proga į Suvalkus per p. Kulvietį, dabartinį Lomžos apygardos teismo aplikantą, kilusį iš Suvalkų, kurį nominavo į Suvalkus į finansų tarnybą. Taigi per Kulvietį pasiunčiau laišką Mariniai (kartu su Evos laišku ir Halinos Zaštovt laišku tėvams) per Drevnovskį, prašydamas, kad paleistų jį į Kauną p. Končiai. Į Kauną iš Vilniaus jau atvažiuoja pati Marinia, kuri uždarbiauja, savo arkliais vežiodama keleivius (Marynia šauni kaip visuomet, kai reikia susirasti uždarbiavimo šaltinius, ėmėsi vežikavimo arba vežiojimo, apie ką net laikraščiuose buvo užuomina, cituojanti uždarbiavimo būdus inteligentiškų ponų „iš draugijos“ bolševikiškame Vilniuje).

Kaunas – dar vokiečių rankose, kur tvarkosi vokiečių remiama Lietuvos „Taryba“ su Mykolu Sleževičiumi³⁰⁰ prie Tarybos vairo. Vokiečių okupacijos remiama Tarybos vyriausybės valdžia nusidriekia į vakarinę Kauno gubernijos dalį, kurios komunistai neužėmė, bei į Suvalkų gubernijos lietuviškąją dalį. Suvalkuose šiuo metu organizuojasi lenkų valstybiniai valdmenys, kaip Teismas, Administracija, įvairios įstaigos. Ribos tarp lietuviškos ir lenkiškos Suvalkijos iki dabar nėra. Iš esmės Lenkija neatsižadėjo savo valstybinių teisių į šiaurines lietuviškas Suvalkijos apskritis, tačiau faktiškai Suvalkuose besiorganizuojanti lenkų valdžia nesiekia šiaurinių apskričių, nors prielaidose jų neatsisako. Dvi pietinės apskritys – Augustavo ir Suvalkų – yra visiškai apręptos lenkų valdybų, ir lietuviai to nekvestionuoja. Ginčytina tačiau yra Seinų apskritis. Sako, ten lygia greta su lenkų teismais ir įstaigomis yra ir lietuviškos Tarybos įstaigos. Nežiūrint to, aštraus antagonizmo lyg nesama, ir net esama polinkio tarpusavio deryboms, kaip man pasakojo Kulvietis. Rinkimai į lenkų seimą įvyko 3 Suvalkijos apskrityse, įskaitant ir Seinų. Lietuviai netrukdy, bet patys dalyvauti balsavime susilaikė. Vokiečių okupantai Suvalkijoje dar esti.

1919 metų kovo 3 d.

Pirmadienis

Dabar esama dviejų Lietuvių – tai lietuviškosios Tarybos Lietuva, buržuazinė Lietuva ir nacionalistinė, *guand meme*³⁰¹ besiremianti sąjunga su vokiečiais, beviltingai besilaikanti vokiečių bankrotininko, nes, deja, tik vienoje vokiečių politikoje turi paramą, savo jėgų ir priemonių neturi; tiesą sakant, dairosi į koalicijos pusę, norėtų jos galingos pagalbos, stengiasi per savo emisarus Šveicarijoje ir Vakaruose ieškoti kontaktų su aliantais ir jų pripažinimo, bet iš tos pusės parama dar nėra tikra, o čia turi ieškoti konkrečių ramsčių, kokie yra vietoje, būtent vokiečių, nes be jų nė akimirkos neišsilaikytų; rytuose jai priešinasi komunistinė Lietuva, stiprinama bolševikinės Rusijos, pietuose turi kaimynę Lenkiją, apie kurią žino, kad ji siekia supremacijos Lietuvoje ir turi apetito į žemes, kurias Lietuva vien savomis laikyti norėtų; gal net su Lenkija demokratinė-buržuazinė Lietuva galėtų rasti sutarčių kelius ir neblogiausios jai paramos, bet turėtų išsižadėti tam tikrų ryškių elementų jos nacionalistinės valstybės konstrukcijoje, dėl ko ryžtis negali. Antra Lietuva, tai bolševikinė Lietuva, Vinco Kapsuko Lietuva (Mickevičius, sla-

300. Mykolas Sleževičius (1882–1939), teisininkas, vienas ryškiausių lietuvių politikų, Lietuvos vyriausybės premjeras 1918 XII 26–1918 III 12, 1919 IV 12–1919 X 7 ir VI 7–1926 XII 17.

301. *Guand meme* (pranc.) – tačiau.

pyvardis Kapsukas, žymus Lietuvos revoliucinis veikėjas, lietuviško bolševizmo vadas) – Sovietų Lietuvos Respublika, susifederavusi su bolševikine Sovietų Rusija, atsirėmusi į Rusijos bolševikus. Ir viena, ir kita nėra savarankiškos; abi sau valdžios skolinasi iš svetimųjų, abi stato Lietuvą į svetimos politikos koncepcijos uodegą. Šiandien Lietuva padalyta yra į tas dvi Lietuvas: pirma laikosi vokiečių okupacijos guoly su sostine Kaune, antra – turi Vilnių ir rytinę lietuviškų žemių dalį su Baltosios Rusios plotais. Liūdna. O prieš juos auga, o tiksliau sakant rengiasi ir organizuojasi Lietuvos lenkų Lietuva, Lenkijai pavaldi Lietuva. Kas žino, ar ta pastaroji nėra pati realiausia, nors nerealizuota.

Iš paskutinio Marynės laiško sužinojau, kad Jurgis Römeris, mano pirmos žmonos Reginos³⁰² brolis, džiovininkas, vasarį mirė Vilniuje. Taigi Regina, o per ją ir mano dukra Cesia³⁰³, tampa vienintele paveldėtoja gražios valdos, kuriai priklauso istorinis Römerių mūras Savičio (Bokšto) gatvėje Vilniuje ir gražios žemės valdos prie Čechovskių (Czechowskich) – Luna Gardino gubernijoje prie Nemuno. Taigi Cesia pasidaro turtinga mergina, jeigu tik politinis ir visuomeninis perversmas nėsunaikins privačių valdų, ypač dvarininkų.

1919 metų kovo 4 d.

Antradienis

Visą dieną buvau užimtas teisme, mano kabinete, kaip įprastai. Į pavakarę atėjo mus aplankyti panelė Cezarija Kokoško. Sakau „mus“ – kitaip sakant Vyriausiąją komisiją, kurios jau tik likučiai mano kabinete veikia: aš, p. Helena Roškowska ir p. Grygo. Maloniai praleidome valandą besišnekučiuodami ir pajuokaudami su p. Cezarija ir Helena. Buvo pas mane kabinete taip pat p. Stanislavas Plonskis, Kolno teismo sekretorius. Pasikvietė mane vakare arbatėlei (Plonskis turi šeimą ir todėl gyvena Lomžoje). Prieš išeidamas pas jį užsukau namo ir čia aptikau – Stepulį. Atrodo labai gražiai, įgauna tam tikros kareiviškos laikysenos. Dabar vieši su savo kompanija Zambrove, iš kur artimiausiomis dienomis vėl turi būti perkelti į Lomžą; Stepulis atvyko kaip intendantas ir šiandien grįžta į Zambrovą. Pasiėmiau jį su savimi pas Plonskį. Ten kolnietišku papročiu reikėjo ne tiktai valgyti, bet ir dar daugiau – gerti.

302. Regina Römer (1822–1944?) Edvardo Motiejaus Römerio ir Juzefos iš Čechovskių (Czechowski) dukra. 1909.X.17 Vilniuje susituokė su Mykolu ir po pusmečio (1910 m.) ši santuoka iširo. Iki 1932 metų dėl Reginos priešinimosi skyrybos nebuvo įformintos.

303. Celina Römer, Mykolo ir Reginos Römerių dukra, gimė 1910. VII. 27. Vilniuje. Iširus tėvų santuokai augo pas motiną. Tarpukariu kurį laiką gyveno Gardine, vėliau – Varšuvoje, kur baigė Aukštąją prekybos mokyklą (Wyższa Szkoła Handlowa). Paskutinį kartą buvo pastebėta 1944 metų sukilimo metu. (Pastarąją informaciją pateikė Ada Römer Wysocka.)

Gėrėme stikliuką po stikliuko – be galo. Pagaliau, kai krikome, buvau gerokai įkaušęs, o Plonskis buvo visiškai nusipaistęs. Stebėjausi, kad Stepulis gerai laikėsi, nors gėrė lygiai su Plonskiu ir daugiau už mane. Matyt, turi stiprią galvą.

1919 metų kovo 5 d.

Trečiadienis

Šiandien, ypač vakare, turėjau daug darbo, buvau priverstas pasirengti byloms rytdienos posėdžiui.

Gavau laišką iš Jano Kłotto³⁰⁴, kuris pabėgo nuo bolševikų ir dabar sėdi Varšuvoje. Nuo tada, kai aš 1915 m. išvykau iš Vilniaus į Legionus, su Kłottu nesimačiau, nes, kai buvau Vilniuje 1916 m., jis liko Rusijoje. Mėgstu jį, nors ir labai nutolo nuo tų laisvės idealų, kuriuos kitados „Gazeta Wileńska“ laikais bendrai išpažino.

1919 metų kovo 6 d.

Ketvirtadienis

Šiandien vėl turėjau darbingą dieną teisme – I instancijos antrą baudžiamąjį posėdį savo praktikoje. Darbotvarkėje buvo keturios bylos, viena paskirta ryto 10 val., kitos trys 3 val. po pietų. Ir šį kartą bylos nebuvo labai sunkios, kad mano sąžinės priteistų bylų griežtumu labai neapkroviau. Pirmoji byla buvo rimta dėl kaltinimo kvalifikacijos ir liudininkų skaičiaus, bet pasirodė lengva ir stačiai menkavertė dėl įkalčių. Bylinėtasi už pavogtą arklių, veiksmas baudžiamas (kadangi arklio vertė persoka 1 000 markių vertę) kalėjimu nuo 1½ metų iki 6-erių teisių atėmimu. Betgi įkalčių kaltinamajam visiškai nebuvo, todėl ir prokuroras atsisakė skųsti, o mes vienbalsiškai paskelbėme išteisinantį nuosprendį. Tarp popietinių bylų viena pasirodė labai komplikauta, kuri užėmė mums daugiau kaip 3 val. laiko: kaltinamas buvo b. viršaitis, išrašęs dokumentą, turintį sąmoningai netikrą aplinkybę (dokumento antidatavimas tuo atveju, kai data turėjo esminės reikšmės dokumente pažymėtam santykiui) ir pateikimu be priesaikos melagingo liudijimo teisme, ir du žmonės – tėvas ir dukra – dėl to, kad teisme savo teisėms pagrįsti panaudojo tą dokumentą, liudijantį sąmoningai melagingą aplinkybę (dokumento data). Tiesą sakant jau pats daiktas, dėl kurio to dokumento požiūriu buvo čia kalbama, buvo menkavertis, bet už tokius veiksmus bausmė grėsė didžiulė: kalėjimas nuo 1½ iki 6-erių, paimant

304. Jan Zenon Kłott de Haydenfeld (1875–1932), teisininkas, visuomenės ir politinis veikėjas, advokatas; 1919 m. Rytų žemių Civilinės valdybos narys. 1906 m. buvo M. Römerio leidžiamo laikraščio „Gazeta Wileńska“ redakcinės kolegijos narys.

teisės. Pasidarbavome sąžiningai šioje byloje; kaltinamųjų neišteisinome, išskyrus vieną (seną tėvą), bet bylą sušvelninome pagal lengvinančias aplinkybes paprastu kalėjimu, skirdami trumpus terminus (viršaičiui 6 mėnesius, moteriai 1 mėnesį, kas dėl amnestijos seimo atidarymo proga buvo dar perpus sumažinta). Vieną bylą atidėjome, o paskutinėje – kaltinant slėpimu žmogaus, nuteisti kalėti, atseikėjome mažiausią bausmę – 2 savaites kalėjimo. Dėl šio paskutinio nuosprendžio, nors buvo jis nereikšmingas, vėliau turėjau tam tikrų sąžinės priekaištų, nes abejoju, ar pats nuteisimas yra teisingas. Teisingumo institucijos pažeminimas sukelia sąžinės graužatį, nežiūrint kokia didelė bausmė buvo atseikėta. Galima atseikėti didelę bausmę ir neturėti priekaištų, kai jaučiama, kad kaltė buvo nustatyta teisingai, ir atvirkščiai. Skiriant baudžiamąjį nuosprendį galima tiek susilaukti sąžinės priekaištų ir neramumo – tegu tik ne sunkesnio, negu šiandienis atvejais. Tai ir yra teisėjiškos profesijos kartėliai, skiriant baudžiamuosius nuosprendžius. Vis tik vertinu tą mano sąžinės jautrumą, kuris baudžiančiojo teisėjo sieloje yra brangi vertybė. Dauguma mano baudžiamieji debiutai nieko neįgalioja kurti apie mane nuomonę, kad esu žiaurus. Nenoriu būti minkštas teisėjas, bet noriu būti žmoniškas teisėjas.

Kaltino šiandien jaunesnysis prokuroras Grodzickis (Grodzicki). Tarėjai buvo: Šiurmeris (Schümer), žmogus jaunas, dvarininkas, gan kvailas ir linkęs nuosprendžius griežtinti, nesimpatiškas, ir p. Dombkovskis, žmogus senas, iš Lomžos, nuširdžiai besidomintis bylomis, sąžiningas teisėjo ir tarėjo profesijoje, kuris šiandien visas bylas kreipė į išteisinimą. Dviejose bylose buvo advokatai: Ryntfleinas ir Liachovičius.

1919 metų kovo 7 d.

Penktadienis

Šiandien rytą savo kabinete radau iš Varšuvos nuo Slaveko³⁰⁵ šio turinio telegramą:

„Labai svarbiu reikalu turiu su Jumis asmeniškai kalbėti atvažiuokite į Varšuvą mane matyti galima generaliniame štabe skyriuje b arba namie Warecki aikštės 4/7 = kapitonas Slavekas“.

Slavekas yra I brigados pilsudskininkas. Kitados buvo LkSP (PPS) karys, taigi visada ėjo po ženklų, kokį brėžė Pilsudskis. Dalyvavo viename teroristiniame pasikėsinime Varšuvoje kovotojų grupėje, berods 1906. Veide liko net ženklas nuo dinamito sprogdimo. Su Slaveku susipažinau 1916 m., kai buvau Varšuvoje ir stengiausi

305. Walery Sławek (1879–1939), plk., politikas, artimas Pilsudskio bendradarbis; nuo 1900 m. LkSP (PPS) narys; Pirmojo pasaulinio karo metais Lenkų legionų I brigados štabe.

išvykti į Vilnių (vasarą 1916). Slaveką tada Pilsudskis iš legionų delegavo į politinę konspiracinę (nepriklausomybinę) ir organizacinę-karinę (LkKO) (POW) darbą. Buvo Kasprzycki³⁰⁶, anuomet LkKO (POW) komendanto bendradarbis, ir, be to, aktyviai dalyvavo nepriklausomybės politiniame judėjime Varšuvoje, priklausė CTK (Centriniam tautiniam komitetui (CKN)), būdamas tartum tarp to politinio judėjimo ir LkKO konspiracinio-karinio judėjimo bei komendanto Pilsudskio tiesioginių direktyvų ryšininku. Vaikščiojo civiliu ir slapstėsi nuo vokiečių. Tai politinis konspiratoriaus tipas; atrodo, kad sąmokslas ir konspiracijos metodas politikoje tapo jo įrankiu. Jis vėliau paskatino leisti „Rząd i Wojsko“ (Vyriausybė ir kariuomenė)³⁰⁷, jis vėliau, 1917 m., drauge su Skvarčinskiu³⁰⁸ vadovavo Legionų karių tarybos akcijai, net iki priesaikos krizės budėdamas, kad neiškryptų ji iš Pilsudskio politinės linijos. Vėliau pamečiau Slaveką iš akių. Ir tik šiandien sužinau apie jį iš šios telegramos. Kas jį paskatino kreiptis į mane – nežinau. Nekyla abejonių, kad Lietuvos reikalais be viešos ir tarnybinės politikos vyksta Varšuvoje įvairių politinių grupių ir elementų veikmės, intrigos, kiršos. Toje akcijoje nemažą reikšmę vaidina ir Pilsudskio patikimi veiksniai. Esu beveik tikras, kad Slaveko telegrama yra susijusi būtent su Lietuvos reikalu; ieškojimas kontakto su lietuviais, kad būtų galima sureguliuoti tą sunkų klausimą Lenkijos geismų ir įgaliojimų linkme, kiek galima atsižvelgiant į lietuvių-baltarusių žemių tautų laisvės ir valios principus ar regmę – yra vienas svarbiausių ir kartu sunkiausių to klausimo momentų. Žino ten Varšuvoje ir prisimena retkarčiais apie tai, kad esu tas bene vienintelis Lietuvos lenkų žmogus, kurio populiarumas ir autoritetas Lietuvoje, ir visų pirma tarp lietuvių ir visos krašto demokratijos turimas pasitikėjimas kvalifikuoja suvaidinti tarpininko vaidmenį sunkių ir komplikuočių užduočių misijose dėstant bet kokius susitarimus. Manau, kad Slavekas tuo tikslu nori su manimi pasimatyti ir prašyti manęs, jog prisiimčiau kokius nors ta linkme pavedimus. Man regis, jog Slavekas mažiausiai tinka derėtis lietuvių reikalais. Kalbėjomės su juo ta tema ne kartą, bet jis čia mažiausiai ką supranta ir jaučia lietuviškus santykius bei klausimus. Nepasižymi jis nei politiniu savarankiškumu nei politine įžvalga. Nors turi jis savo požiūrių ir metodų įjunkius, savo „partį pris“³⁰⁹. Niekad su juo negalėdavau sutarti ir net nesistengiau. Jeigu tai turinti būti speciali misija, tai abejoju, ar ją dabartinėmis Lietuvos politinėmis są-

306. Tadeusz Kasprzycki (1891–1978), generolas, Lenkų legionų ir Lenkų karinės organizacijos (POW) karys, nuo 1935 m. – Karo reikalų ministras. Emigravęs gyveno Prancūzijoje ir Anglijoje.

307. „Rząd i Wojsko“, lenkų kariuomenės laikraštis, leistas 1916–1921 m. Varšuvoje.

308. Stanisław Skwarczyński (1888–1981), generolas, Lenkų legionų (1914–1917) ir Lenkų karinės organizacijos (POW) karys. Emigravęs gyveno Londone.

309. Partį pris (pranc.) – per ankstyva nuomonė.

lygomis ir iš šių elementų priimčiau, o jeigu reiktų užimti kokią pastovų politinį postą Lietuvoje, tai atmesiu juo labiau, nes priimti ką Lietuvoje su lenkų okupacijos vėliava – o juk toks yra šiandienės Lenkijos buvimas ir žengimas į Lietuvą – negaliu. Tačiau į Varšuvą veikiausiai važiuosiu ir pasimatysiu su Slaveku, tačiau tik kitos savaitės pabaigoje.

1919 metų kovo 8 d.

Šeštadienis

Šiandien kaip įprasta dirbau teisme. Rengiausi pirmadienio I instancijos baudžiamajam posėdžiui. Laikinais darbas mano kabinete yra labai mielas, kadangi ten esti panelė Helena. Dabar tai jau iš tikrųjų paskutinės dienos smilkti Vyriausiosios komisijos ir jos biuro; taigi p. Helena greitai čia nedirbs, ir tuomet prarasiu malonią jos draugystę, prie kurios taip įpratau. Didžiąją dienos dalį kabinete leidžiame dviese – ji ir aš, nes p. Grygo ateina tik nuo 5 val. po pietų. P. Helena turi savo darbą, aš – savo, bet nuolat nuo jų atitrūkstame, kad persimestume juokučiais ir išdaigomis. Mūsų santykis yra kupinas „de la gaminerie“³¹⁰, erzinamės, kaip maži vaikai; p. Helena, iš prigimties užsispyrusi, tyčia mankština savo žaismingą priešgyną, norėdama su manimi žaisti „en gamain“³¹¹. Ir gera mums taip abiem; humoro niekad netrūksta, sąmojis plaukia laisvai ir linksmai. Gaila, kad tai jau taip greitai baigsis. Ir aš jos ilgėsiuos, ir ji tikriausiai gailėsis tų malonių akimirkų, pusiau vaikiškų žaidimų.

1919 metų kovo 9 d.

Sekmadienis

Šį sekmadienį praleidau vykdydamas draugingus vizitus, o vakare – dirbau teisme, rašiau motyvuotą nuosprendį.

Prieš pietus nuėjome su Eva vizito pas p. Janienę Komarovą, mano velionės uošvės Edvardo Römerio žmonos seserį. P. Komarova su visa šeima, būtent netekėjusia dukra ir dviem ištekJusiomis dukromis drauge su jų vyrais, taigi su Medardais Komarais iš Gelgaudiškio ir su p. Hilchen – pabėgo iš Lietuvos nuo bolševikų. Hilchenai ir Medardai Komarai išvažiavo į Varšuvą, o p. Janienė Komarova su netekėjusia dukra pasiliko Lomžoje, kur išsinuomojo butą. Vėliau pats be Evos buvau vizito pas jaunesnius prokurorus Grodzickį ir Maciejevskį ir pas jaunesnįjį prokurorą Lipką. Be to, mane aplankė mano bičiulis žydelis Vulfas Remba, mano tarėjas iš Kol-

310. De la gaminerie (pranc.) – vaikiškumo.

311. En gamain (pranc.) – išdykėliškai.

no. Remba yra mano didžiulis gerbėjas, laiko mane beveik antžmogių, gyvenančių vos ne pagal pačius teisingumo idealus, atsiedamas save nuo visų asmeniško gyvenimo elementų. Ir aš jį mėgstu. Vertinu jo moralinį tyrumą ir tobulumą, jo idealizmą ir veržimąsi prie tiesos ir žinių šaltinių, kas taip neįprasta paprastam miestelio krautuvininkui, apsikrovusiam gausia šeima ir gyvenančiam prekyba. Jis toks grynolis, kaip brangakmenis, kaip perlas šiukšlyne, kuris nieko iš savo prigimties bet kokioje aplinkoje nepraranda. Po pietų kelias valandas parleidau pas Skažinskį, kuris mane pakvietė juodos kavos stiklinės. Be teisėjo Skažinskio su žmona buvo ten dar advokatas Červinskis ir mūsų buvęs teisėjas, dabar seimo deputatas – Adamas Miečkovskis. Miečkovskis daug pasakojo apie seimą, apie savo įspūdžius ir pastebėjimus, pagaliau kūrė išvadas apie politinę padėtį. Nėra jis valstybės vyro kirpimo politikas, nėra kokia didžiulė politinė galva; Miečkovskis yra paprasčiausias mirtingasis, inteligentiškos minios pilkuolis; tai geras žmogus, minkštas, jautrus, leidžiasi įtakojamas, neturintis aiškių stiprių įsitikinimų, neapsisprendęs, žmogus širdies, bet ne valios ir ne minties. Miečkovskis priklauso Seimo dešinei, kitaip sakant, Liaudininkų tautinei sąjungai, sumaniai vadovaujamai endekų, kurie, kad ir daro iš būtinybės ryškių nuolaidų populiariems visuomeniniams šūkiams, jaudinantiems šiandien Lenkijoje visagalę valstiečių bendruomenę, tačiau patyliukais atsargiai tą L-T sąjungą ima už pakarpos. Konfidencialiame draugingame pokalbyje Miečkovskis nejučiom atskleisdavo slepiamas mintis ir polinkius endekiškos dešinės, kuri globoja, veikiau už nosies vedžioja saujelę mažiau sąmoningų valstiečių. Įdomios yra Miečkovskio pastabos Lietuvos reikalų požiūriu. Gera jos atspindi populiarias dešinės nuotaikas. Suprantama, žodžiais kalbama apie sąjungą laisvą su laisvais, lygių su lygiais, bet iš tikro pasirodo, kad siekiama koloninių teritorijų, kurios privalo tarnauti žaibolaidžiu, kad sušvelnintų Lenkijoje agrarinės reformos smaigalį – žinoma, visų pirma žaibolaidžio dvarininkams.

1919 metų kovo 10 d.

Pirmadienis

Šiandien turėjau jau trečią I instancijos baudžiamąjį posėdį. Pamažu vis laisviau imu jaustis vadovaudamas tiems posėdžiams bei skelbdamas nuosprendžius. Kaltintoju šiandien buvo jaunesnysis prokuroras Maciejevskis, tarėjais sėdo – Lasockis ir Chmielnickis, kurių vienas dvarininkas ir kitas – Lomžos gyventojas, inteligentas ir vyresnis žmogus. Tarėjai dvarininkai pasižymi, kaip pastebėjau, ryškiu polinkiu skirti griežtesnes bausmes, ypač bylose dėl vagystės. O tokių bylų paprastai būna daugiausia. Gal nėra posėdžio be tokios bylos. O bylų šiandien buvo 4, dvi iš

jų – smulkios, o dvi – dėl vagystės. Vienoje (dėl vagystės) kaltinamąjį išteisinome nesant nusikaltimo požymių (pats prokuroras atsisakė kaltinti), antroje – nuteisėme kaltinamus vagyste kalėti įvairiais terminais – nuo 3 mėnesių net iki metų ir 2 mėnesių. Tai buvo griežčiausias nuosprendis, kokį savo praktikoje skyriau, bet taip pat vagystė ir tų daiktų supirkimas buvo įrodyti, ir vagystę komplikavo dar piktnaudžiavimas pasitikėjimu. O šiaip jau mano ikišiolinėje baudžiamojoje praktikoje Apygardos teisme neturėjau labai sunkių bylų, todėl mano nuosprendžiai iki šiol buvo švelnūs. Dar neturiu ant sąžinės ne tik sunkaus kalėjimo, bet net kalėjimo ir teisių atėmimo.

Gavau šiandien išsamų laišką iš Vitoldo Abramovičiaus, kuris sėdi Varšuvoje. Vitoldas, rodosi, kupinas gerų vilčių, neabejoja, kad bus įgyvendinta jo programa atkuriant nedalomos Lietuvos valstybingumą (su Baltarusija bent iki Minsko arba Berezinos su sostine Vilniuje) federacinėje sąjungoje (unijoje) su Lenkija. Lietuva, komunistinė sovietinė, pagrįsta Rusija, ir tautine savarankiška Lietuva lietuvių Tarybos – jam, regis, visai nekelia nerimo. Ragina mane bandyti keltis iš Lomžos į teisėjo vietą Varšuvoje, žada, kad jam padedant bus galima tai sutvarkyti – kad būčiau centre ir rengčiausi priiimti organizacinį darbą Lietuvoje, kuriant teismus ir valstybines institucijas, kai jos ims kurtis. Tuo jis šventai tiki ir šventai tiki, kad jos ten kursis kaip nepriklausomos Lietuvos valstybingumo valdžios ir organizacinės formos, o ne Lenkijos ranka organizuotos okupacinės valdžios metodu. Bet kaip prie to prieis – nežinau, nes iki šiol Lietuva Gardino ir Vilniaus gubernijoje laimi vien tik lenkų ginklo, o tada jos organizavimas yra ir bus tikrai okupacinio pobūdžio. Tikėtis, kad Lenkija iš to laimikio, jeigu ją išlaikytų ir išplėstų, padarytų Lietuvai dovaną jos nepriklausomybės naudai – tatau galima tik tuomet, jeigu Lenkijai iš anksto bus garantuota valstybina sąjunga. Ir tai tokia, kurioje lenkiško elemento ir lenkų įtaka Lietuvoje bus aiškia apdrausta. Kitaip sakant – toji unija arba federacija bus Lietuvos nepriklausomybei priverstinė, bus tos nepriklausomybės kaina ir padiktuota sąlyga.

1919 metų kovo 11 d.

Antradienis

Vyriausiosios rinkimų komisijos fotografija pavyko kuo puikiausia. Visi išėjo labai gerai. Bus tai malonus atminimas.

Po pietų buvau iškviestas prie telefono. Kalbėjo su manimi Slavekas iš Varšuvos. Neapsirikau galvodamas, kam manęs šaukėsi telegrama. Galvojama apie kažkokį susitarimą ir paktą su lietuviais arba bent apie tam tikrus pirmuosius žingsnius ta

linkme. Ilgai man ten kažką Slavekas kalbėjo, bet tik ką ne ką iš to visko galėjau nugirsti, taigi gerai nesusivokiau, ar tai Pilsudskio iniciatyva, ar – iš generalinio štabo, ar gal visai iš kažkokių kitų elementų, o gal tai bandoma tartis su vadina- muoju Lietuvių-baltarusių departamentu, kuris yra įsikūręs prie Užsienio reikalų ministerijos ir žinybiškai konstruoja politiką Lietuvos atžvilgiu, turėdamas jam patikėtą civilinės valdybos organizaciją kariuomenės užimtose Baltarusijos ir Lie- tuvos teritorijose, arba gal susitarta su Lietuvos lenkų politiniais sluoksniais, su kuriais ar su tam tikromis lietuvių grupėmis planuojamos derybos ir t. t. Visa tai reikia aptarti žodžiu, o tie politiniai klausimai labai svarbūs. Pasižadėjau Slavekui. Būtinai pats atvažiuosiu į Varšuvą, kad galėtume viską aptarti, greičiausiai šį penk- tadienį arba gal ir kitą savaitę.

1919 metų kovo 12 d.

Trečiadienis

Šiandien turėjau pirmą baudžiamąją apeliacinę bylą. Dar vakar nuogąstavau, kad turėsiu dag sunkumų pirmininkauti šiam posėdžiui, kadangi iki šiol Apygardos teisme buvau susipažinęs tik su I instancijos bylų nagrinėjimu, o tai gerokai ski- riasi, tos būna daug iškilmingesnės ir formalesnės už apeliacinius posėdžius. Ir nors teisminis nagrinėjimas apygardos teismuose yra pagrįstas bylų nagrinėjimo princi- pais Taikos teismuose, kuriuos labai gerai pažįstu iš mano praktikos Kolne, tai vis tik esama tam tikrų naujų elementų, kokių Taikos teisme nebūna (prokuroro daly- vavimas, didesnis spaudimas bylos tiesiogiskumui ir nuoseklumui ir t. t.). Supranta- ma, kad man nerimą kėlė tiktai procedūrinės technikos sunkumai – niekas daugiau. Tačiau vakar smulkiai su Tramplerių aptarėme tą techniką ir išsiaiškinau sau visas abejones, arba bent jau pačias esmingiausias. Todėl pasijaučiau iškart stipresnis ir labiau savimi pasitikintis. Taigi šiandien lengvai susidorojau su savo užduotimi. Po- sėdį tvarkiau kuo puikiau. Tarėjus turėjau p.p. Chelminskį ir Motelį Bialą (žydą). Dalyvavo jaunesnysis prokuroras Lipko. Bylos pagaliau buvo smulkios, kaip ir tos, kurios priklauso Taikos teismui; vos dvi buvo dėl vagysčių, kitos – tai dėl muštynių ir vadinamojo snukio nevaldymo (šmeižtų) ir dar kelios dėl savavališko miško kir- timo. Pagaliau šiandien tų bylų reikšmė beveik redukuojasi iki nulio, ir tai dėl 1919 II 8 dienos amnestijos, kuri visiškai dovanoja arešto bausmę ir baudas už pražangas prieš amnestijos datą. Tuo tarpu Taikos teismų apeliacinėse bylose beveik išimtinai būna tik arešto ir baudų bausmės.

Šiandien buvo nuostabi diena; pirmoji tikrai pavasariška diena, pilna saulės, kvėpianti pavasariu, kaip gyvybės ekstraktas.

1919 metų kovo 13 d.

Ketvirtadienis

Vėl graži ir šilta pavasario diena, viena tų, kada gyventi linksma ir kąda drauge su saule, rodos, visas pasaulis juokiasi. Kokie laimingi turi būti žmonės tų kraštų, kuriuose saulė nesiliauja švietusi!

Teisėjas Skažinskis vadovavo šiandien I instancijos baudžiamajam posėdžiui. Betgi vieną bylą pavedė man teisti, kadangi toje byloje dalyvavo „ūkiniamė“ posėdyje, kuriame tardymo eigoje buvo nagrinėjamas klausimas, ar nepilnametė kaltinamoji veikė suvokdama. Tą veiksmą laikau tardomuoju, kad teisė neleidžia teisti byloje tam teisėjui, kuris joje tardė, taigi Skažinskis ir išsijungė. Taigi keletą valandų turėjau aš sėdėti posėdyje. Tai buvo tokios mergaitės byla, dabar jai 17 metų, dėl vagystės prie dvejus metus nuo kaimynės 700 rublių, įsiūtų liemenėlėje, kurią mergaitė slapčia paėmė ir iškrapščiusi pinigų numetė. Kaltinimas rėmėsi išimtinai mergaitės draugės parodymu, kuri juos pateikė, labai sunkiai kaltinamąją įtardama. Pripažinome ją kalta ir nuteisėme – dėl nepilnametystės – 8 mėnesiams paprasto kalėjimo.

O rytoj važiuoju į Varšuvą.

1919 metų kovo 14 d.

Penktadienis

Ryte 7½ val. išvažiavau iš Lomžos ir apie 3 po pietų atvykau į Varšuvą. Iš Vienos stoties tiesiai nuvykau pas Liudviką Abramovičių. Aptikau jį namuose ir pas jį Helę Ochenkovską. Helena dabar jau negyvena su Abramovičiumi, nes Varšuvoje dabar yra jos motina, dėdienė Alfredienė Römerienė³¹², su kuria Helė kartu gyvena. Bet kad vilką visuomet į mišką traukia, o moterį – pas meilužį ir tai juo labiau, juo moters amžius yra vėlyvesnis ir juo ta meilė turi požymių paskutinės, kurios jau laikytis reikia abiem rankom įsikirtus, nes su ja visiems laikams pabėgtų jaunystė ir paskutiniai laimės ir gyvenimo atšvaitai – todėl Helė, nors jau negyvena, bet nuolatos lankosi pas Liudviką Abramovičių. Tuo tarpu dabar su Liudviku Abramovičiumi jo bute gyvena Janekas Klottas, kurio, deja, neaptikau namie. Labai gaila, nes su juo jau po kelerių išsiskyrimo metų nuoširdžiai norėjau susitikti. O kad šiandien vakare Klottas išvyko tarnybiniu reikalu (turi jis Sveikatos ministro teisės konsultanto tarnybą) į Krokuvą, todėl su juo jau šį kartą nepasimatysiu. Liudvi-

312. Vanda Römerienė iš Sulistrowskių (), Alfredo Römerio žmona (1832–1897), įžymaus tapytojo ir skulptoriaus.

kas Abramovičius vėl kažkuo negaluoja; jo visas veidas ir kaklas išmėtytas votimis, kurios negyja ir vis dar naujoje vietoje išsiveržia. Vargšas Liudvikas Abramovičius turi ne tik tą vieną fizinę bėdą su votimis; dar blogiau yra tai, kad jis jau išmuštas iš vėžių ir išmestas iš balno savo ligšiolinėje veikloje. Jis patyrė politinį krachą sprendžiant Karalystės lenkiškus reikalus, nes bankrutavo visa austrų koncepcija, kurios reiškėja buvo velionė Lenkijos valstybingumo lyga, formulė, kurioje Abramovičius aktyviai veikė. Drauge su visais aktyvistais turėjo ir jis nuriedėti nuo bėgių. Bet kas yra Liudvikui Abramovičiui dar skaudžiau – tai tas, kad jis buvo brutaliai ir neato-dairiškai išstumtas iš lenkų žinybinės lietuviškos politikos vagos, kurioje anksčiau net iki 1918 m. pabaigos jis kaip lietuvių-baltarusių reikalų referentas senesniame vadinamame Valstybės departamente ir vėlesnėje Užsienio reikalų ministerijoje griežė pirmuoju smuiku. Jo valstybinė-lietuviškoji kryptis, stipriai užangažuota Lietuvos nedalomumo ir valstybingumo pozicijose, aiškai priešiška lenkų aneksinėms tendencijoms, kryptis vis plačiau ir vis nuosekliau Abramovičiaus forsuoja-ma, jau seniai graužė akis visiems tiems, kurie ieškojo kelių Lenkijos valstybinės ekspansijos į Lietuvą politikai, ir atitinkamais ryšiais stengėsi įtakoti pagrindinę žinybinę lietuviškosios politikos atstovybę Lenkijoje. Lygiai sluoksniai, besidomin-tys Varšuvoje Lietuvos reikalais, kaip dar ir ikibolševikinių laikų Lietuvos lenkų organizacijos Vilniuje, ypač vėliau jau Varšuvoje susikaupę Lietuvos lenkų židiniai (vadinamoji Lietuvos komisija), ir juo labiau lenkų emigracija iš Lietuvos, plaukianti į Varšuvą miniomis ir apimta vienos minties – sugrįžti į Lietuvą – į savo dvarus ir atgauti įtakas – su lenkų valstybės ginkluotąja jėga susimokė prieš Abramovičių, siekdami pasiglemžti į savo rankas žinybinius lietuviškos politikos konstravimo centrus. Ir visa tai, žinoma, labai lengvai pavyko. Šitai padarė Vladislavas Zavadz-kis³¹³, vikrus ir apsukrus. Pasinaudojo jis Abramovičiaus išvykimu į Vilnių ir tuo metu, vadovaujant tuometiniam ministrui Leonui Vasilevskiui (socialistui) Vidaus reikalų ministerijoje Lietuvių-baltarusių departamente įvykdė reformą, iškeldamas į priekį tokį Kolankovskį³¹⁴, galicėną, kuris Lietuvos reikaluose nieko nenutuokia, tada tyliai reikalų vairą perėmė Zavadzakis – skyriaus ekspertas, tiksliai susiuostęs su visa dvarininkiška Lietuvos emigracija, kuri, firmuojama Pakraščių (kresų) gy-nimo komiteto, pradėjo agresyvią grobikišką akciją Lietuvos vadavimo politikos vardan. Liudvikas Abramovičius formaliai nebuvo pašalintas, ir iki dabar algą gau-na, bet jau visiškai buvo atstumtas nuo lietuviškosios politikos. Demokratinė opo-zicija, kaupianti Lietuvos lenkus su Vitoldu Abramovičiumi ir Janeku Pilsudskiu

313. Władysław Zavadzki (1885–1939), ekonomistas, politikas; 1919 m. Stepono Batoro universiteto profesorius.

314. Liudvik Kolankovski (1882–1956), istorikas, 1919 II–V Rytų žemių Civilinės valdybos vyriausiasis ko-misaras.

(Jan Pilsudski) priešaky, kuri stengiasi užbėgti už akių dvarininkų reakcijos įtakai ir pakeisti lietuviškos politikos kryptį, taip pat iš tolo vengia Liudviko, kuris jų akyse yra suvokiamas vos ne kaip litvomanas. Žodžiu, pasiliko absoliučiai vienišas ir nuriedėjęs nuo bėgių, dėl ko jam baisingai skaudu. Rytoj pateiksiu įdomių dalykų ataskaitą iš mano pokalbių su Slaveku.

1919 metų kovo 15 d.

Šeštadienis

Dar vakar, pirmą mano buvimo Varšuvoje dieną, susitikau ir kalbėjausi su Slaveku. Kadangi į generalinį štabą eiti jau buvo per vėlu, nuvykau į privatų Slaveko butą prie Vareckio aikštės. Apie 9 val. radau jį ten. Tuo pat metu kaip tik pas jį rinkosi vilniečiai iš demokratinės Vitoldo Abramovičiaus grupės į savo sueigėlę, taigi ta proga pasimačiau su daugeliu mano vilniškių pažįstamų. Bet apie juos kitą kartą. Su Slaveku išsikalbėjome atskirai. Į vilniškių sueigėlę atvyko taip pat ir Prystoras³¹⁵, LkPS-ininkas (PPS), vienas iš Pilsudskio patikėtinių, kuris taip pat buvo supažindintas su mano atvykimu ir tomis užduotimis, kurias man Pilsudskis ketina pavesti. Slavekas, naudodamasis tuo, paskyrė man šiandien rytui antrą susitikimą, jau dalyvaujant Prystorui. Taigi turėjau du pokalbius – vieną su pačiu Slaveku vakar, antrą šiandien su juo ir Prystoru. Apie tuos pokalbius ir jų rezultatus papasakosiu tiesiogiai čia. Po tų pokalbių daugiau neturėjau Varšuvoje ką veikti, o kad sėdėti čia yra gan brangu, o tuo tarpu Lomžoje laukia manęs užsigulėję darbai teisme, taigi popietiniu traukiniu išvažiavau ir naktį jau buvau Lomžoje.

Neapsirikau, manydamas po gautos Slaveko telegramos, kad galvojama apie mano dalyvavimą Pilsudskio lietuviškoje politikoje. Slavekas tą reikalą pristatė man sekančiai. Gerai žinoma, kad lenkų kariuomenės daliniai jau kurį laiką yra įžengę į Lietuvą ir, stodami į atvirą mūšį su bolševikais, kurie užima Baltarusiją ir Rytų Lietuvą su Vilniumi, pasistūmėjo šiandien gerokai į rytus ir, kaip iki šiol, sėkmingai. Tie daliniai Polesėje pasistūmėjo jau už Pinsko, o Baranovičių kryptimi užėmė jau Slonimą ir net Lydos apskrities dalį. Betgi toji akcija iki dabar buvo dar partizaniško pobūdžio. Tuos dalinius sudaro laikinosios nereguliarios formacijos, kurios susikūrė savaime iš Lietuvos dvarininkų jaunimo saujelės, iš įvairių lenkų savigynos likučių, formavosi prieš įžengiant bolševikams, bei iš vadinamosios lietuvių-bal-

315. Aleksander Prystor (1874–1941), politikas, pulkininkas; nuo 1904 m. LkSP (PPS) narys, artimas J. Pilsudskio bendražygis, pramonės ir prekybos ministras (1930–1931), premjeras (1931–1933), seimo narys (1930–1935), Seimo pirmininkas (1935–1938). 1939 m. buvo areštuotas NKVD, mirė kalėjime.

tarusių divizijos, kurią gan nevykusiai kūrė generolas Ivaškevičius³¹⁶, vadovaujant vadinamam Pakraščių (Kresų) gynimo komitetui, dvarininkų organizacijos, atžangios, esančios Baltosios Rusios ir Lietuvos dvarininkų emigrantų rankose. Toji Lietuvių-baltarusių divizija, rekrutuojama už plačiai švaistomus viešuosius pinigus iš labai mišrių ir neaiškaus plauko elementų, yra ne tiek lenkų tautinės kariuomenės pobūdžio, kiek neaiškos samdomosios šaukties, tarnaujančios lietuvių-baltarusių dvarininkų interesams. Lenkijos karinė akcija rytuose iki šiol yra partizaniškų reidų pobūdžio. Paskui tuos dalinius į užgrobtas Lietuvos ir Baltosios Rusios teritorijas žengia lenkų civilinė-karinė administracija, kurią sudaro vadinamasis Lietuvių-baltarusių departamentas prie Užsienio reikalų ministerijos. Tasai departamentas yra labai įtakojamas tų dvarininkų ir palaiko artimus ryšius ar beveik priklauso nuo to Pakraščių (Kresų) gynimo komiteto, organizacijos *par excellence* dvarininkiškos. Iš čia lenkų administracinė politika tų užgrobtųjų arba, kaip tai sakoma, „išvaduojamų“ lietuvių-baltarusių apskričių turi, deja, tą savybę Lietuvoje grąžinti dvarininkų valdžią, perdėm reakcingo pobūdžio, siekiant restauruoti senus nelaisvus visuomeninius santykius. Tatai jau paaiškėjo įvairiose civilinių valdybų nominacijose užimtose – iš esmės okupuotose, o ne išvaduotose lietuvių-baltarusių teritorijose, įvairiuose potvarkiuose ir kariniuose savivaliavimuose. Suprantama, kad krašto gyventojų negali Lenkijai palankiai nuteikti, ir kad tai tarnauja vien tik trumparegių dvarininkų stumbrų apetitams. Tai štai kam Pilsudskis nori padaryti galą.

1919 metų kovo 16 d.

Sekmadienis

Ir toliau rašysiu apie mano pokalbius Varšuvoje ir Slaveko siūlymus. Tai yra daug įdomiau, negu ką galėčiau apie mano darbinius šokiadienius Lomžoje rašinėti. Nežiūrint sekmadienio buvau čia šiandien užimtas darbu – rašiau motyvuotus nuosprendžius.

Taigi prie reikalo. Vakar pažymėjau, ką reiškia lenkų kariuomenės žygis į lietuvių-baltarusių žemes ikišiolinėje tos akcijos stadijoje. Jo pobūdis labai liūdnas, apverktinas, be abejo, Lenkijai negali pelnyti vietinių žmonių simpatijos ir anaipol netarnauja kokios nors laisvanoriškos tų žemių sąjungos su lenkų valstybe idėjai. Užgrobimas, okupacija, aneksija – tai yra visai galimi dalykai, priklausantys nuo lenkų jėgų, nuo baltarusių arba lietuvių silpnumo, taip pat nuo didesnės ar ma-

316. Wacław Iwaszkiewicz-Rudoszański (1871–1922), generolas, Rusijos armijos karininkas; 1917–1918 I Lenkų korpuse Rusijoje; nuo 1918 m. lenkų kariuomenėje, 1919 III–V Lietuvių-baltarusių pėstininkų divizijos vadas ir organizatorius.

žesnės bolševikų ginkluotosios galios, kurie tas žemes nuo Lenkijos „gina“, pagaliau – nuo tolimesnių sprendimų Koalicijos, kuri kaip paskutinė instancija ir sienas reguliuos, ir nustatys atskirų tautų bei žemių valstybinio buvimo sąlygas. Bet okupacija ir laisvanoriška sąjunga – tai visiškai skirtingi dalykai. Lenkijos populiaramui ir vardui tarp baltarusių žmonių daug pakenkė daubarčiukai, kai šie karine jėga buvo okupavę Bobruiską. O dabar toliau kenkia žengianti kariuomenė ir paskui juos einanti civilinė administracija. Tatai patenkinti gali tikrai dvarininkus, t. y. tą „stumbrų“ kastą, kuri bankrutuoja visur nuo revoliucijos atodūsiu, ir ji patenkinta būtų, kad dėka lenkų kareivio kraujo, spekuliuodama sentimentais ir Lenkijos politiniais interesais, galėtų grįžti į savo dvarus – valdžios ir savo įtakų šaltinį – ir po patriotizmo ir lenkiškumo vėliava, po kultūros ir Lenkijos didžiosios istorinės misijos rytuose fraze toliau galėtų viešpatuoti toje varganoje žemėje tarp valstiečių. Iš tiesų, grąžinimas dvarininkams išskirtinės padėties ir politinio viešpatavimo Lietuvoje ir Baltojoje Rusijoje pikta pasitarnauja lenkiškajam interesui ir negali palenkti žmonių, ypač kai bus išvyti bolševikai, kurie, nepaisant visų klaidų ir jų valdžios ydų, atrėžė liaudžiai žemės iš dvarų plotų, dvarininkus radikaliai atstūmė nuo bet kokios valdžios, panaikini jų išskirtinę padėtį ir skelbė liaudžiai tiesioginį išvadavimą ir visokių sprendimų laisvę. Ir štai čia svarbiu tampa Pilsudskio politikos ar gal iki šiolei dar tikrai asmeninės idėjos momentas. Jis apsisprendęs tą politiką dabar įgyvendinti, pradėdamas nuo jam būdingo ryžtingų sprendimų, arba konspiraciniu metodu kurdamas atitinkamą politiką. Artimiausiu laiku ginkluota karinė akcija Lietuvoje, kaip man kalbėjo Slavekas, turi būti pradėta. Tai jau nebus tikrai partizaninė armija vykdant specialius reidus, bet reguliari akcija, kuriai Pilsudskis skiria didžiausią dėmesį, kompaktiškai jungdamas jos karinį momentą su politiniu. Tos akcijos vyriausioji karinė vadovybė turi būti visiškai reformuota. Jau dabar generolas Ivaškievičius, dvarininkų politikos nelaiminga iškamša, buvo iš Lietuvos atšauktas ir perkeltas kažkur į Lvovo frontą. Jau regis, Lietuvai, yra nominuotas į kažkokį karinį postą (o gal būt ir į politinį, nors slapta) generolas Šeptickis (Szeptycki), kuris pastaruoju metu su Pilsudskiu palaiko artimus ryšius. Bet mažai to, tai tik epizodai. Kaip iš karto perpratau Slaveko žodžius, į Lietuvą žengiančiai kariuomenei, kurios tikslas bus Vilnius, vadovauti imsis pats Pilsudskis. Pilsudskio planuojamas žygis į Vilnių, apšviestas yra, jo manymu, didžiosios Išvadavimo idėjos, apie kurią jau rytoj parašysiu. Čia idėja – užsidedęs Pilsudskis ir trokšta ją vykdyti. Dėl jos esu ir aš kviečiamas į Varšuvą.

1919 metų kovo 17 d.
Pirmadienis

Teisme tik nuosprendžiai ir nuosprendžiai, o vėliau vėl reikia ruošti artėjančių posėdžių byloms. Darbų begalės. Pati nuosprendžių motyvacija yra sunkus darbas, reikalaujantis daug laiko, o čia ir naujos bylos vis sunkesnės kaupiasi. Šiandien skaičiau aktus bylų I instancijos ketvirtadienio posėdžiui, kuriam pirmininkausiu. Ten bus didelės komplikotos pasikartojančių vagysčių bylos. Bus tai sunkiausias posėdis iš visų, kokius iki šiol turėjau. Baudžiamajame skyriuje darbas yra didžiulis. Kategoriskai esame su Skažinskiu perkrauti. Na nebent civilinis skyrius lieka mažiau apsunkintas, juo labiau kad ten trys teisėjai, kai baudžiamajame mūs ir tiktai du.

Grįžtu prie pokalbio su Slaveku ir prie Pilsudskio planų. Taigi Pilsudskis siekia lenkų kariuomenės žygiui į Lietuvą suteikti išvaduojamos misijos, laisvės ir liaudies demokratijos pobūdį. Anot jo, lenkų kariuomenė turi ten ateiti ne tiktai kaip ta, kuri ant durtvų ašmenų neša užkariavimą arba skelbia liaudies nekenčiamų dvarininkų grįžimą, bet kaip ta, kuri iš Lietuvos pašalina svetimų jėgų smurtą, tiek bolševikų (rusų), tiek vokiečių, ir atveria gyventojams bei vietinėms tautoms laisvą galimybę kurti savo krašto valstybingumą ir išsakyti savo valią ir ateities bei organizuoti politines sąjungas. Tuo tikslu, žengdamas į Lietuvą, Pilsudskis kelia sau vieną svarbiausių užduočių, kad civilinę valdžią, kuri kuriama Lenkijos įgaliojimu, būtų galima, kuo greičiau pakeisti savivaldybėmis, kurias iš savo tarpo iškeltų vietos gyventojai. Kad pasiektų lietuvių ir baltarusių žemių liaudies palankumą, nori jis, kad Lenkija savo vidinės raidos kryptimi taptų toms tautoms patraukli ir būtų ta jėga, kuri spindi ne tiktai fizine galia, bet ir gyva tomis idėjomis bei reformomis, kokios joje pačioje vyksta. Todėl Pilsudskis troško, kad Steigiamojo seimo pirmininku (maršalka) būtų Vitas, valstietis, nors asmeniškai Vitas net nelabai atitinka Pilsudskio ir demokratinės kairės politines idėjas. Pagaliau šito ir neįvyko – Vitas pirmininku netapo. Todėl dabar Pilsudskis trokšta, kad Seimas kuo skubiau priimtų bent agrarinės reformos principus ir gaires, kad tai prasidėtų dar prieš lietuviškąją kampaniją. Būtent tuo tikslu Pilsudskis, ar gal veikiau jo žmonės ir jo patikimos kairiosios politinės grupės ir klubai Seime įtemptai dirba, siekdami suburti Seime tarppartinę valstiečių sąjungą, siejančios LkLP (PSL) liaudininkus su „Piasto“ grupės (vitasininkų) centrinėmis formacijomis ir Lenkų jungtiniais liaudininkais (kun. Blizinckio³¹⁷ grupe), ir net eventualiai Liaudies tautinės sąjungos valstiečiais, kad būtų konsoliduota valstiečių dauguma prieš ND vairuojama

317. Wacław Bliżynicki (1870–1944), kunigas, visuomenės veikėjas; 1917–1918 Liaudies susivienijimo pirmininkas, nuo 1919 m. LkLP „Piast“ narys, nuo 1937 m. Vienybės stovykloje, 1938–1939 m. senatorius.

dešinę. Lenkija, kuri yra liaudies respublika, ir kurioje apie monarchiją jau negali būti nė kalbų, Lenkija, kurios seimas yra *par excellence* valstietiškas (kad ir ką apie Seimą kalbėtume ir prie kokių išvadų prieitume dėl daugumos, kokia jame gali susiformuoti – Seimo visuomeninis veidas yra apibrėžtas: jis yra valstietiškas), ir dar Lenkija, kuri Seime jau turėtų sudarytą valstietišką daugumą, Lenkija, kuri paskelbė didžios agrarinės reformos principus liaudies naudai, tokia Lenkija nebūtų Lietuvos ir Baltarusijos tautoms dvarininkų valdžios gynėja, o tik politinės ir socialinės laisvės simbolis. Žodžiu – Pilsudskiui sapnuojasi didžiojo šūkio „Už mūsų ir jūsų laisvę!“ Lietuvoje politika.

1919 metų kovo 18 d.

Antradienis

Iki pietų buvau užimtas motyvuotų nuosprendžių rašymu rytdienos posėdžio apeliacinėms byloms. Taip man ir praėjo visa diena prie to kasdienio darbo.

Grįžtu prie pokalbio su Slaveku. Tokia yra Pilsudskio programa planuojamoje karinėje ir politinėje kampanijoje Lietuvoje. Pilsudskis nori įžengti į Lietuvą – ar tiesiogiai ir asmeniškai, ar tik per jam pavaldžią ir jo vadovaujamą kariuomenę, pasiųstą į Lietuvą – kaip Lietuvos ir jos liaudies masių bei jų teisių vaduotojas, kaip tas, kuris neša ne okupaciją ir nelaisvę, ne klasės viešpatavimą klasei, luomo luomui, tik teisę žmonėms laisvai apsispręsti ir pagerbti jų valią. Nepriklausomybė išorėje ir laisvė viduje – štai tezės, kurias, pagal Pilsudskio sampratą, Lietuva turi atnešti lenkų akcija. Pilsudskis ir jo žmonės žino, kad tą programą įgyvendinti nelengva. Žino, kad dar pačioje Lenkijoje reakcija neįveikta, nors tokia ji dar savęs ir nelaiko; kad dar čia ji siekia valdžios ir kad tam dar turi galingų priemonių ir įtakų arsenalą; kad ir lenkų tautos viduje turi ji dar daugybę atramos taškų – visų pirma Seime disponuoja galinga grupe, labai apsukriai veikiant Tautinės demokratijos veiksniams, apimančioms net žymią valstiečių deputatų dalį, be to, turi milžinišką įtakos šaltinį Poznanės krašte, kur beveik nedalomai laiko valdžią ir įtaką, o ir pačioje Karalystėje žymioje teritorijos dalyje išlaiko persvarą – bei išorėje savo rankoje turi rimčiausius postus prie šiandien visagalės Koalicijos ir Taikos Konferencijos per Tautinį Komitetą Paryžiuje ir per Romaną Dmowski; kad dvarininkų emigracija iš Lietuvos ir Baltosios Rusios yra stipri įtakomis ir pinigais Varšuvoje ir kad sulaužyti lietuviškoje politikoje jų įtaką ir siekius, visiškai priešingus, negu Pilsudskio prielaidos, nėra nei paprasta, nei lengva, juo labiau kad ji mėtosi ne tik tautinių frazių šūkais, bet taip pat pataikauja jaunosios lenkų valstybės imperialistinėms ambicijoms ir, kas svarbiausia, veikia visuomeniniais ir ekonominiais rytuose ir valstiečių žemės reikalavimų ekspansijos

lenkiškos kolonizacijos argumentais ir kad jau sugeba įeiti giliai ir apsupti vad. Lietuvos-Baltarusijos departamentą, kitaip sakant Lenkų rytinių žemių departamentą, kaip jis šiuo metu yra vadinamas, kuris atlieka lemiamą vaidmenį organizuojant civilinę valdybą kariuomenės užimamose lietuvių-baltarusių žemėse. Pilsudskis ir jo žmonės taip pat supranta, kad ne taip lengva yra pelnyti tautiškai skirtingų Lietuvos ir Baltosios Rusios žmonių pasitikėjimo kreditą, žmonių, kurie jaučia tame lenkų žygyje savo dvarininkų intencijas. Jie yra ir net turi būti lenkams nepatiklūs, kol neįsitikins, kad lenkai iš tikrųjų neša ne smurtą, o laisvę. Tokio patiklumo susiformavimas nėra paprastas ir lengvas daiktas, kol į įsitikinimus bei į tų gyventojų širdis neprabils faktai. Todėl, viena vertus, reikia kurti santykio su tais žmonėmis faktus, atitinkamai su tais žmonėmis elgiantis, neerzinant jų, neįvedant ten valdžios okupacinių metodų, ir juo labiau „plantatoriškų“ metodų, priešingai – kuo skubiau reikia organizuoti savivaldybes, pagrįstas krašto veiksniais, antra vertus – užmegzti kontaktus ir Pilsudskio lietuviškosios politikos gairėms susiderinti su krašto gyventojų demokratiniais elementais, būtent pirmiausia – lietuviais ir baltarusiais, kad juose laimėtume Pilsudskio programos sąjungininkus ir bendradarbius, kovojančius su „žubrų“ (stumbrų) – dvarininkų ir, taip iš tikrųjų, lenkiškosios reakcijos tendencijomis. Iš tos Pilsudskio lietuviškosios politikos programos aiškėja būtinybė Pilsudskiui atsiremti į šalies lietuvių-baltarusių veiksmus. Iš čia ir būtinybė (...)»³¹⁸, jeigu tik nuosekliai į tą kelią įeis ir juo mėgins žengti, privalo iš lenko užkariautojo virsti į laisvės riterį ir Lietuvos valstybingumą. Kad taip ir būtų! Kad Pilsudskio veiksmo ir dvasios logika atverstų jį tikrajai ir gimtajai Tėvynei – Lietuvai! Ir, regis, šios minties gemalas jau mezgasi tam tikros cezarizmo idėjos pavidalu, jungiamu Lietuvos atžvilgiu su Pilsudskio vardu jo žmonėse, apie ką rašysiu ryt. Ar tik ta linija Pilsudskis eis giliai ir tvirtai? Mat tai dar tik regisi to kelio užgimimo ūkai.

1919 metų kovo 19 d.

Trečiadienis

Šiandien turėjau apeliacinį baudžiamąjį posėdį. Baigėsi jis labai greitai; nors buvo pradėtas po 10 val., pasibaigė iki pietų.

Grįžtu prie Pilsudskio lietuviškosios politikos. Konstatuoju, kad jo programos logika atvestų jį prie Lietuvos valstybingumo teisių gynėjo ir riterio bei lietuvių ir baltarusių tautinės laisvės užtarėjo, nepasakyta, kad net ne prieštaraujant Lenkijai, kurios intencijos Lietuvos atžvilgiu, nežiūrint, kad kai kuriuose sluoksniuose

318. Neįskaitomas žodis.

puošiamasi net gerąja viltimi – šūkiiais „lygių su lygiais, laisvų su laisvais“, dega juk, kas pagaliau yra visai natūralu, visų pirma savu Lenkijos interesu, paminant sau Lietuvos kaip tokios interesus; taigi Lenkija, žiūrėdama iš savų pozicijų, šiaip ar taip visuomet skaitysis su savo lenkų dvarininkais Lietuvoje ir Baltarusijoje kaip atsparos veiksmu tai valstybinei tendencijai, ir net jei turėtų omenyje demokratinius metodus ir nenorėtų „purement et simplement“³¹⁹ grąžinti dvarininkams persvaros Lietuvoje, tai vis tik tuos žamvaldžius Lietuvoje tausos, nes turi juose atsarginį savo įtakų įrankį, jeigu kiti apviltų. Todėl būtent lietuviškoje liaudies politikoje demokratinės idėjos ir metodo loginis kelias visuomet turi nuosekliai atvesti į lietuvių ir lenkų reikalų poziciją – eventualiai prieš Lenkiją. Sakau – eventualiai, nes neatmetu istorijoje kartais didelio Lietuvos ir Lenkijos valstybinių interesų sutapimo, tik ne paklusdinimo forma, bet solidarumo.

Ir anaip tol netvirtinu, kad Pilsudskis ir jo žmonės, jų inicijuojamos lietuviškos politikos keliu prieis prie to lietuviškojo patriotizmo. Kalbant apie jo žmones, tai jie neprieis jau kad ir dėl to, jog yra tikri lenkai ir patriotai ir, kad kai prieis prie Lietuvos ir Lenkijos kolizijos jų pačių linijoje, tai jie stos, nepaisant nuoseklumo, Lenkijos pusėje. Kad jie eina ta linija, tai didele dalimi aiškinama, kad jie nesuvokia santykių komplikacijų ir lietuviškų klausimų problemiško bei jų idėjų prielaidų doktriniškumo, besančių tam tikra prasme prieštaravime su jų, šiaip ar taip, nacionalizmu. Kalbant apie patį Pilsudskį, tai juo labiau tikėčiau, kad gali eiti ir nuosekliai prieiti prie loginių pradėtos programos išvadų, nes tai didelis žmogus, besirenkantis tiesius ir ištvermės reikalaujančius kelius, kaip visi veiksmų ir faktų žmonės; be to, tikiu jo kraujo ir rasės bei dvasios instinktu, kuris, ko gero, yra įgimtas. Bet netikiu, kad tam tikromis aplinkybėmis, kokiomis toji lietuviškoji politika šiandien galėtų būti įgyvendinama, esama kliūčių, kurios to nuoseklumo neleisų įgyvendinti.

Pirma yra tai, kad Pilsudskis, šiaip ar taip, būtų priverstas vykdyti savo lietuviškąją politiką lenkų priemonėmis, pirmiausia kariuomene, taigi lenkų krauju. Vien jau tai ir neleidžia jam dalykiškai bet kuriuo veiklos momentu savęs priešpriešinti Lenkijai. Tuo pat liktų be priemonių – tuštumoj. Antra yra tai, kaip taip lengvai jis neįgys lietuvių ir baltarusių palankumo ir pasitikėjimo, ir kad jam šie neatiduos kreditan to parėmimo, kuris jam būtų reikalingas visiškai laisvei ir veiksmingumui įgyvendinti tuos jo politikos elementus, kurie reikalautų tam tikru momentu pasipriešinti Lenkijai. Pagaliau [esu tikras], kad nei Pilsudskis, nei juo labiau jo žmonės, nenumato tų šiandien inicijuojamos politikos padarinių, jeigu kartais reiktų Lenkijai pasipriešinti. Tai tik mano tokios išvados iš tos inicijuojamos politikos ir jos

319. Purement et simplement (pranc.) – tiesiog.

[idėjų] logikos, logikos, kuri nėra jos gynėjų reikalas. Bet šiaip ar taip, Pilsudskio žmonės – gal tai jo paties slapta mintis ir ambicija – mąsto ir prileidžia tokį dalyką, kaip Lietuvos Liaudies Respublika su prezidentu Pilsudskiu priešaky, federacijoje su Lenkija. Šiaip ar taip – tai yra reikšminga ir patvirtina mano tezę dėl dalyko logikos. Girdėjau tai iš Slaveko.

1919 metų kovo 20 d.

Ketvirtadienis

Šiandien visą dieną buvau užimtas I instancijos baudžiamuoju posėdžiu. Darbotvarkė numatė keturias bylas, bet iš jų trys didžiulės; visose trijose bylose sutapo nusikaltimų aplinkybės: vienoje – vienuolika vagysčių, atliktų gaujos, antroje – keturios vagystės, trečioje – seniūno apkaltinimas daugeliu piktnaudžiavimų, kuriuos sudarė aštuoni atskiri priekaištai, tokie kaip išreikalavimas kyšių, pasisavinimas patikėtų piniginių sumų, nelegalus mokesčių ėmimas, apgaulė ir pan.; pagaliau ketvirta byla buvo smulki – pavogimas skrynios su daiktais iš bagažinio vagono, ką padarė Malkinės stoties konduktorius; ta pastaroji byla, tiesą sakant, nebuvo smulki, imant nusikaltimo svorio požįriu, bet buvo paprasta ir nekomplikuota, todėl lengva ir trumpa, nes vagystė buvo visiškai atskleista ir kaltinamasis kaltę pripažino. Seniūno Rogalskio byla buvo paskirta anksčiausiai – ryto 10 val., bet kol susirinko tarėjai ir kol buvo galima pradėti, buvo jau 11-ta val. Toje byloje liudytojų buvo 20. Iki pietų, būtent iki 1 val. sugebėjome išklaudyti vos 10 liudytojų. Po pietų toji byla, pirma iš keturių, nusitęsė iki 7 val. vakaro. Ji atskleidė pasibjaurėjantį foną demoralizacijos, kokia siautėjo kaimo santykiuose okupacijos metais, kai po vokiečių žandarų ir okupacinių valdininkų priedanga siautėjo visiška seniūnų ir viršaičių savivalė, tai kaimams ir valsčiams primetė vokiečiai. Įsivyravusi savivalė, piktnaudžiavimai ir smurtas, visiškai išnykusios tvarkos normos, sujūlėlę nebaudžiamumai, dengiami vokiečių protekcijos – pasiekė zenitą. To nagrinėjimo metu nevalingai ateidavo man į galvą, kad okupacija visuomet yra okupacija, visur maždaug tokia pati, ir kad veikiausiai ne ką geresnius pavyzdžius sukurtų Lietuvoje, jeigu būtų lenkiška; pagaliau jau buvo pavyzdys su valdžia ir paleista savivale I korpuso lenkų Daubaro-Musnickio karinėje okupacijoje Bobruiske. Žmonės visur yra žmonės, su visomis savo ydomis, įpročiais ir instinktais, o okupacija palanki demoralizacijai ir savivalei, nes sudaro neatsakingus valdmenis, be kontrolės iš apačios, atmetant teisę. Tikriausiai okupacija, jeigu su ja turėtų būti sujungtas lenkų kariuomenės įvedimas į Lietuvą, neprisidėtų ten prie Lenkijos populiarinimo žmonėse. Bet grįžtu prie reikalo. Tokioje byloje, kaip seniūno Rogalskio, reikėtų į kaltinamųjų suolą pasodinti ne

nelaimingą seniūną, tamsią demoralizacijos auką, bet vokiečių žandarus, visą okupacinę administraciją ir pagaliau pačią okupacinę sistemą. Taigi pagaliau pasodino me Rogalskį tik 2 mėnesiams kalėjimo. Toliau trumpa byla dėl geležinkelio vagystės Malkinėje, už ką nuteisėme 1½ metų kalėjimo su teisės atėmimu, pagaliau byla dėl keturių vagysčių, kuri buvo atidėta. Buvo jau pusė aštuonių, todėl ketvirtą bylą nukėlėme rytdienai. Malonius turėjau šiandien tarėjus – p. Chelminskį ir vaistininką Komornickį. Vis geriau jaučiasi baudžiamuosiuose posėdžiuose, vis stipriai jaučiasi svarstymų eigoje. Posėdžiai ir nuosprendžiai, nuosprendžiai ir posėdžiai; plaukia tai taip vienas paskui kitą, kaip vanduo, o nuo ryto iki vakaro, darbu užimta diena; nėra laiko net pagalvoti apie ką kita. Darbas taip sugeria, kaip pelkė, kai einame ja. O kasdienybė ir tolygi nuolatinė profesinio darbo eiga taip psichiškai veikia žmogų, taip jį paverčia tobula darbo mašina, kad ima atrodyti, jeigu taip tas darbas tap-
tų mano amžina teise, kuri neturi nei pradžios praeityje, nei pabaigos ateityje. Tai bent reikia parodyti pastangų, norint nuo to nuolatinio ir nenutrūkstamo jausmo atitrūkti ir atsipeikėti, kad gali manęs kur laukti kažkokios kitos užduotys. Ir ima tai atrodyti fantastine ir neįtikėtina pasaka, besityčiojančia iš mano profesijos, ta mintis, kad štai gal tuoj turėsiu nuo to darbo atsitraukti ir vykti su politine misija į Kauną. Taip man tai atrodo tolima nuo kasdienės tikrovės. Ir beveik fantazija tampa visas mano pokalbis su Slaveku ir Prystoru.

1919 metų kovo 21 d.

Penktadienis

Šiandien vėl tas pat: nuosprendžiai, skyrimas kitai darbotvarkei naujų ir atidėtų apeliacinių bylų. Byla, kurią iš vakar dienos atkėlėme į šiandieną, nebuvo teisiama, nes neatvykus liudytojams turėjo būti atidėta. Tačiau vienintelė mano pramoga ir paguoda tame nuo ryto iki vakaro nesibaigiančiame darbe, kartais varginančiame ir labai eikvojančiame, nors jį iš esmės ir mėgstu, tai panelė Helena, kuri vis dar mano kabinete, tarytum paskutinis ženklas Vyriausiosios rinkimų komisijos, dirba. Apie p. Heleną ir mano su ja santykį parašysiu gal net rytoj. Šiandien dar pereisiu prie Pilsudskio planų temos.

Tai, ką rašiau tuo klausimu dienoraštyje užvakar, tai tik mano asmeniškų išvadų versija, remiantis Pilsudskio lietuviškosios programos prielaidomis, tokiomis, kokias man pateikė Slavekas. Su Slaveku apie tai, ką čia rašiau užvakar, nesikalbėjau. Tikriausiai jie, nei veikiausiai pats Pilsudskis, taip toli neina. Ir vis tik faktas yra, kad Pilsudskio idėja ir programa, pagaliau kuo labiausiai sutampanti su visuotine Pilsudskio idėja, siekia Lietuvoje sukurti jos įvykdytą valstybingumo faktą, išplė-

toti jos aktyvias jėgas, leisti joms susiorganizuoti ir tuo būdu padaryti atsparias ir sugebančias sudaryti sąjungą su Lenkija kaip lygios su lygia, kaip valstybės su valstybe. Pilsudskis, kuris gerai supranta valią, valstybę, faktus ir veiksmus, suvokia, kad Lietuvos sąjungos su Lenkija kitaip negali sudaryti, kaip tik užbėgant jai už akių, kol dar Lietuvos valstybė nesusiorganizavo, nes priešingu atveju, jeigu Lietuva nesukurs savo organizacinės jėgos, jeigu liks tik pasyvi medžiaga, plėšoma kovų ir vidaus srovių priešingybių, tai niekad negali būti sutarties šalimi: bus tik grobio dalyku, objektu, bet ne teisės subjektu. O Pilsudskis grobties ilgalaikiškumu netiki ir santykiuose su Lietuva geidžia abipusės sąjungos. Tuo tikslu norėtų jis eiti į Lietuvą ir realizuoti savo programą. Tuo tikslu jis yra pasirengęs Lietuvos naudai guldyti net savo asmenį, kad eventualiai stotų jos priešaky kaip jos susiorganizavusio valstybingumo vadas, galimas Lietuvos–Baltarusijos Liaudies Respublikos viršininkas ir prezidentas, kad galėtų jos vardu sudaryti sąjungą su Lenkija kaip laisva su laisva. Taip svajoja Pilsudskis. Tai nėra lengva užduotis, nes didelių sunkumų esama tiek Lenkijos pusėje, tiek ir pačios Lietuvos viduje. Į tą programą norėtų mane Pilsudskis ir jo žmonės panaudoti, kaip tą žmogų, kuris turi Lietuvoje didelę įtaką demokrati- joje, ir paklausa jo gal esanti vienintelė, per kurį kartais gal būtų įmanoma patekti pas lietuvius, siekiant inicijuoti juos į Pilsudskio politikos intencijas ir užmegzti pir- mus ryšius eventualiam bendradarbiavimui ar bent susitarimui. Kaip tokiu atveju projektuojamas mano vaidmuo vykdyti, apie tai kalbėsiu kitą kartą.

1919 metų kovo 22 d.

Šeštadienis

Jau kelios savaitės mano santykiai su p. Helena įėjo į naują stadiją. Prie to prisidėjo mūsų nuolatiniai, ko ne ištisomis dienomis, buvimai du vienu mano teisėjo kabi- nete. Dienomis, kada neturiu teismo posėdžių, leidžiu visą dieną nuo 9 val. ryto iki pietų 1-os, ir nuo 3–8 arba 9 po pietų mano kabinete prie tokio darbo, kaip nuos- prendžių rašymas, pasirengimas artėjančių posėdžių byloms, studijavimas įvairių aktų arba panaikinimui, arba paskyrimui ir t. t. Tame pat kabinete prie to pat sta- lo dirba p. Helena, užimta įvairiausių Vyriausiosios rinkimų komisijos popierinių aktinių veiksmų baigimu. Anksčiau tame pat kabinete dirbo p. Grygo, bet jau dvi savaitės turi pastovų darbą teismo civilinio skyriaus kanceliarijoje ir ten dar tvar- ko kai kuriuos Vyriausiosios komisijos buhalterinius veiksmus, o į mano kabinetą užsuka į darbą tik kelioms valandoms vakare. Taigi esame su p. Helena – panele Liusia – kaip jau ją vadinu, dviese. Tai padeda mums labiau suartėti, labiau prieiti prie konfidencialių santykių. O kad vienas prie kito abu linkstame, taigi nežymiai,

laipsniškai mūsų santykiai ėmė įgauti jau ne tik idealaus konfidencialumo, bet net ir fizinio familiarumo. Prasidėjo nuo to, kad imdavau į rankas gražias p. Helenos rankes ir glosčiau jas, ir ji tam nesipriešino, kad palinkdavau prie jos, glausdavau savo veidą prie jos veido, ir taip ėjo vis toliau, kad šiandien jau imu jos galvelę į rankas ir glostau ją, ir glaudžiu, kad geriu jos plaukų kvapą, kad apkabinu ją už kaklo ir pečių, kad mano veidą prie jos veido priglaudžiu. Dar tik nebuvo ir nėra, greičiausiai ir nebus – bučinio. Bet tas fizinis suartėjimas sudaro mūsų santykiuose stiprų pojūčio elementą. P. Liusia mėgsta ir trokšta tų glamonių, ilgisi jų ir ieško, nors diskretiškai, nes mergina niekuomet pirma geismo neatskleis ir visuomet varžysis arba užkabinėti, arba išpažinti trokštanti vyriškų glamonių. Apčiuopiau pėdsakus bent jau meilesio, koks 18-metėje gražioje merginoje mano atžvilgiu atsirado. Blogai sakau – meilesiai, nes Liusia Roškowska iš prigimties nėra vėjavaikė, nėra lengvabūdė, kurioje meilesiai širdelėje žaidžia. Tai gilesnė ir tauri prigimtis, susikaupusi ir valinga, su charakteriu, kuri jausti moka tiktai sąžiningai ir giliai. Nesakysiu, kad tai iš jos šalies yra visiška man meilė, bet tai jau ryžtingai į meilę tas kelias veda. Taip – jos atžvilgiu aš – vyriškis kone 40-metis, esu senas; o juk pradeda mane ji mylėti. Taip, mylėti. Su visu vyriško žavesio arsenalu, su visu tų įtakos priemonių arsenalu, kas merginas pavergia, nuo engimo ir žiaurumų net iki šiltų ir nuoširdžių juslių glamonių, kurių pirmi žeidžia merginos jautrumą ir sukelia jai nuojautą laukinių, nors saldžių jos pasyviame fiziniame vaidmeniui, veiksmų smūgių ir vyriško metimo, kai kiti jos kūną lydo į vašką ir širdį, per sumanų žadinimą fizinio ir juslinio merginos suinteresuotumo, ir viskas sudėta į santykio paprastumą ir taurų nuoširdumą bei gerumą, kuris žadina joje pasitikėjimą ir teikia skydą bet kokioms skriaudos abejonėms – sutačiau tą mūsų santykį tokiu turtingu turiniu ir merginai nauju ir įdomiu, kad toje atmosferoje ėmė dygti jausmas, kuris jau meile ima virsti. Juslinis elementas taip pat vaidina didelį vaidmenį tam jausmui formotis. Mane jis kartais vargina, kartais net, prisipažįstu, persotina, ypač kai paskui juos nėra tolesnės sklaidos konsekvencijos net iki visiško lytinio merginos užvaldymo, ir kai iš anksto žinau, kad tos perspektyvos yra negalimos, nes visų pirma pats niekadosis toliau puikiai ir tiek atsidavusiai merginai tos skriaudos nedaryčiau; nei p. Helenai to juslinio pusinumo, tų subtilių neatsakingų, neįvykdytų juslinių aktų pakanka ir yra jai jau pasitenkinimas, kurio žavą galima gerti be galo. Taigi ji geria ir gerti trokšta. Ko mums, vyrams, nepakanka, tai jai yra pilnatis; kas mums tėra tik priešskonis, po kurio lauktume visiško pasitenkinimo vyriško moters įvaldymo – tas jai, mergaitei skaisčiai ir jaunai, yra jau pasitenkinimo dalykas. Tas mūsų santykis su p. Liusia negalėtų tapti didele meile, nepaisant mūsų amžiaus skirtumo, jeigu būtų sankcionuotas mūsų fizinio bendravimo. Tai jau yra neįmanoma. Pasiliks jis toje studijoje

tik epizodas jos ir mano gyvenime, ypač jos gyvenime epizodas gilesnis, stipriau į atmintį ir psichinį organizmą įsispaudęs. Taip iš tikrųjų gera yra, kad greitai tie santykiai turės baigtis, jau tik kelios dienos beliko p. Helenai dirbti Vyriausiojoje komisijoje. Gerai tai bus jai ir gerai nutraukimui tų santykių, kurie neturi ateities. Gerai, nors p. Helenai bus veikiausiai skaudu (...), ir man gaila, kad jau jos prie savęs nebeturėsiu ir vėl grįšiu į savo vienetą.

1919 metų kovo 23 d.

Sekmadienis

Nepaisant sekmadienio tame teismo kabinete dirbau nuo 9½ val. iki 1-os ir vakare nuo 7–10 val. Nuosprendžių motyvavimas priteistose bylose ir pasirengimas ryt-dienos posėdžio reikalams – ir viena, ir antra nepakelia atidėliojimų, nes nežiūrint šventės ar šiokiadienio darbas turi būti padarytas. Yra tai taip, kaip akordiniame darbe. Pasirengti I instancijos posėdžio reikalams yra baudžiamajame skyriuje varginantis darbas; bet įstatymas reikalauja suformuluoti tikslus klausimus dėl kaltinamojo kaltės ir bausmės bei dėl įvairių kitų nuosprendžio elementų: ir tik iš atsakymų į tuos klausimus išplaukia tinkamas nuosprendis. Tie klausimai turi iš-semti kaltinamąjį aktą, atsižvelgiant į įvairias tezes ir siūlymus, kurie išplauks pačio teisminio nagrinėjimo eigoje. Klausimai turi būti taip sudėlioti, kad vieno klausimo viduje nebūtų jungiamos tezės, į kurias atsakymai gali būti įvairūs teigimo ir neigimo prasme. Todėl klausimų redagavimas ir sisteminimas tampa darbu, kuris reikalauja daug pastangų ir mąstymo energijos. Jau turėjau bylą, kuriose klausimų būdavo iki 49 (nors šiuo atveju buvo tik vienas kaltinamasis). Nors, tiksliau sakant, klausimus reikėtų redaguoti tik bylą išnagrinėjus prieš išeinant teisiančiam komplektui pasitarti, bet dėl laiko nuostolių tai būtų beveik neįmanoma, dėl to klausimai redaguojami visada dar iki tol, jau maždaug numatant, kokios tezės ir siūlymai, nagrinėjant teisme, gali iškilti už kaltinamojo akto ribų. Klausimų dėstymą, tiesą sakant, palengvina sisteminga teisėjo orientacija bylos tezėse ir vėliau galvojant apie nuosprendį, bet dėl laiko ir darbo tai būtų labai brangu.

Jau kelios dienos lauke siaučia žiema. Dažnai ir daug sniega, šaltis laikosi gan smarkus. Žiema buvo švelni, užtai ankstyvo pavasario neturime.

Kadangi dienoraštyje aprašiau Pilsudskio lietuviškąją programą, kaip ją man Slavekas ir kitą dieną Prystoras pateikė (pažymiu, kad Prystoras labiau pabrėždavo kairės dalyvavimą toje programoje, tuo tarpu Slavekas ypač akcentavo Pilsudskio asmenišką autorystę ir aktyvią iniciatyvą, viską priskirdamas vien tik jo asmeniui), pateiksiu čia siūlymus, kokie visų pirma man buvo skirti. Kaip jau pažymėjau, svar-

bu buvo mane į tą programą įnarplioti jos vykdymui, ypač mezgant su lietuviais ir galbūt su baltarusiais ryšius. Konkrečiai gal kitaip tą reikalą matė Slavekas, ir kitaip Prystoras. Iš Slaveko pirmutinio siūlymo buvo manyta tiesiogiai įtraukti mano akciją į kariuomenės Vyriausiosios Vadovybės veiklą lietuviškojoje kampanijoje. Toje kampanijoje po reformų, kurios turi būti priimtose Pilsudskio potvarkiu, susitarus su Varšuvos vyriausybe, valdybos sistemoje užimamose lietuvių–baltarusių žemėse, laikinoji civilinė valdyba (kuri Pilsudskio supratimu ir ketinimu turi būti kuo skubiau pakeista kuriant kaskart aukštesnes formas krašto savivaldybių net iki visiškai suverenaus valstybingumo su Konstytuanta ir vyriausybe bei visu valdžios aparatu) turi būti organizuojama kontaktuojantis dviem veiksniams, iš kurių vienas yra Užsienio reikalų ministerijos Lenkijos rytinių žemių departamentas (b. Lietuvos–Baltarusijos departamentas su šefu Kolankovskiu priešaky) kaip Varšuvos centrinės valdžios civilinis veiksnys, ir antras – Vyriausioji Vadovybė – karinis veiksnys (iš esmės Pilsudskio valios veiksnys). Nepriklausomai nuo to prie Vyriausiosios Vadovybės turi būti politinis skyrius, organas iš esmės konfidencialus, tasai, kuris ir turėtų ieškoti kelių Pilsudskio programai įgyvendinti ir aktyviai skinti jai kelią. Taigi Vyriausioji Vadovybė, arba iš tikrųjų Pilsudskis, neapleisdamas civilinės valdybos tarnybinės sistemos ir turėdamas jai formalią ir legalią įtaką, tuo būdu siekdamas apstatyti ją atitinkamu elementu, galinčiu sėkmingai niveliuoti galimas Rytinių žemių departamento tendencijas, kurias diktuočių dvarininkai, kurių įtaka joje stipriai išsiskynę ir vienu metu kurtų savo politikos organus, pusiau konspiraciniu būdu, kurie tarnautų kaip spyruoklės, nukreiptos į gyvenimą iš Pilsudskio programos tendencijų. Taigi Slavekas pirmiausia siūlė man įstoti į tą Vyriausiosios Valdybos politinį skyrių ir dirbti jame; tasai skyrius savo akciją turi stumti į lietuvių–baltarusių žemes paskui slenkančią lenkų kariuomenę, būti ir veikti vietoje prie karinės komendantūros, savo tinklu aprėpti visą kraštą. Į tą darbo formą megzti kontaktus ir bendradarbiauti su lietuviais ir baltarusiais pirmiausia mane nukreipė savo siūlymais Slavekas, arba, jei pageidaučiau – įstoti į civilinę valdybą ir ją remtis kaip, suprantama, Pilsudskio programos veiksmui. Tose abejose dalyvavimo formose manasis atrodė netinkantis. Todėl apie tai papasakosiu kitą kartą.

1919 metų kovo 24 d.

Pirmadienis

Turėjau šiandien I instancijos teismo posėdį. Darbotvarkėje buvo gan daug bylų, kaip baudžiamajam posėdžiui, nes net šešios, bet buvo tai trumpos bylos ir nekomplikuotos, o pagaliau tik keturios liko privestos iki pabaigos, nes dvi buvo atidėtos, kadangi

kaltinamieji neatvyko. Iš keturių nuteistų bylų dvi ištyrėme prieš pietus, kitas dvi – po pietų. Posėdis prasidėjo vėlai, nes ryte negalėjome sulaukti, kol atvyks tarėjai, tiksliau sakant, antras tarėjas, nes vienas, p. Dombkovskis, atvyko punktualiai. Tas tarėjų netvarkingumas, dėl ko nuolat vėluoja posėdžiai, tai tikra baudžiamojo skyriaus rykštė, kuris nuosprendžius turi skelbti, jiems dalyvaujant. Šiandien taip atsitiko, kad į posėdį paskirtas antras tarėjas p. Bialy (žydas) buvo išvykęs į Varšuvą. Taigi reikėjo žūtbūt siųsti šauklį pas kitus Lomžos tarėjus, kad ką nors surastų į jo vietą. Tuo tarpu visi tarėjai, pas kuriuos nusiunčiau, atsakė atvykti negalį. Nebuvo kitos išeities, kaip į posėdį pasikviesti ką nors iš teisėjų, nors tai kelia abejonių, ar kitas teisėjas gali komplekte baudžiamojoje byloje pavaduoti tarėją. Bet praktikoje, bent pas mus, Lomžoje, tais atvejais, kada nėra kitos išeities, taip daroma. Pasikviečiau teisėją Makovskį, kuris visuomet mielai patalkina. Makovskis yra tarnybinio uolumo pavyzdys; kiekviename darbe yra rūpestingas ir visko nori mokytis. Iš prigimties nėra gabus, net bukas, bet valdo savo uolumu, įveržiančiu visas jo jėgas. Tai labai riboto proto, visiškai, regis, neturintis kūrybinio prado, kurio bene vienintelė kvalifikacija yra rutina, o kad jai teisiant nėra kur pasireikšti, tai ir stengiasi darbštumu atsipirkti, suvokdamas, kad tai vienintelis dalykas, kuriuo gali pasiremti; beveik nepažįsta ne tiktai Civilinio kodekso, bet net ir Baudžiamojo kodekso, nors buvo tardytoju (pastaruoju metu Kolne, o anksčiau keliolika metų Rusijoje buvo tardytoju), visiškai nesiorientuoja ir nesuvokia teisės prasmės, jos vidinio gyvenimo, jos logikos ir dvasios; pažįsta tiktai teksto raidę, jeigu ją išmokęs, todėl mokosi jos ir atkakliai kala. Tai žmogus, kuris aiškiai ne teisininkui yra sukurtas; tokiam tai tik koku biurokratu būti, koku kanceliarijos tarnu. Dirbti jis gali tik tuomet, kai prieš akis aiškiai turi abejonių nekeliančią teksto nuostatą arba parengtą dalyką, kurį gali automatiškai taikyti. Todėl gerą puslaikį jam užima kaupti įvairiausius pavaizdus, rašinėjimas formulių, sprendimų ir nuosprendžių iš aktų pavyzdžių ir pan. Tokį būtent gavau bendradarbį šios dienos posėdžiui; o ir antras, tarėjas Dombkovskis, nuobodus ir sausas žmogus (nors jau geriau šis, negu Makovskis), todėl šiandien darbo kompanijos dėlei posėdį turėjau neįdomų. Išvis tarėjų komplektas Lomžos apygardos teisme nėra geriausias. Iš tikrųjų daug garsesnį turėjau tarėjų būrį Kolno taikos teisme, nors ten žmonės buvo lyg ir mažiau „inteligentiški“. Čia grupė labai reakcinga. Tarėjų elitą sudaro žemvaldžiai, jau dėl pačios prigimties reakcingi; tarėjai buvo renkami dar okupacijos metais senųjų apskrities seimelių, sudaryti pagal vokiečių nominaciją, neturintys demokratių gaivalų; taip pat Lomžoje tarėjus rinko miesto taryba jos senų okupacijos metų reaktingu komplektu, taigi suprantama, pasiuntė atitinkamus ten žmones. Tarėjų iš pačios Lomžos yra maža, ir jie žymia dalimi nėra atitinkantys. Siūliau Skažinskiui, kad visuotiniame teismo susirinkime pasiūlytume padidinti ta-

rėjų kiekį, bet Skažinskis, kuris pats yra reakcionierius, nesutiko, prisipažindamas man atvirai – bijosi, kad naujos sudėties miesto taryba, kurioje vyrauja radikalūs gaivalai, arba net ir socialistiniai, be to, ir žydų yra galybės, išrinks Dievas žino ką tarėjais. Skažinskio supratimu demokratinio elemento antplūdis į tarėjų komplektą nėra pageidautinas. Kadangi baudžiamojo skyriaus tikrasis vedėjas yra Skažinskis, todėl prieš jo valią nieko tuo klausimu daryti nesiimsiu. O aš būtent manyčiau, kad atgaivinti mūsų tarėjų sambūrį šviežių ir demokratinųjų jėgų antplūdžiu būtų labai pageidautina reforma. Kiek reakcingi yra mūsų dabartiniai tarėjai, nuolat atsiskleidžia, visų pirma žydų bylose: jeigu kaltinamas yra žydas, tai *ceteris paribus*³²⁰ nuosprendis jam visuomet bus griežtesnis negu lenkui, ir atvirkščiai, jeigu nuskriaustasis yra žydas, tai tarėjų širdis kaltinamiesiems minkštėja. Tokį būdingą atvejį turėjau ir šiandieniam posėdyje, nes Makovskis inteligencija ir reakcingumu prilįgsta mūsų tarėjams. Kai kalbėta apie seniūną, kuris 77-erių metų žydo atžvilgiu piktnaudžiavo valdžia ir dar jį sumušė bei storžieviškai suniekino, Makovskis ir tarėjas Dombkovskis rodė jam tiek žmogiškumo, kad tariantis tik apie tai ir galvojo, kaip surasti būdą atleisti jį nuo baudžiamosios atsakomybės. Net buvo koktu ir gėda, kad tie žmonės – lenkai – net tokio elementariausio supratimo neturi, kad bent teisinė globa žydui Lenkijoje priklauso lygiai su kitais piliečiais. Tuo tarpu tasai pats Makovskis, kai kalbėta apie mergaitę-našlaitę, neteisingai apkaltintą vagyste, balsavo už nuteisimą jos vien todėl, kad jos nekaltumo įrodos formaliai byloje nebuvo išviešintos, o pasilikę tik pradinio tardymo aktuose. Sugeba jis būti be saiko griežtas ir negailestingas, bet ten, kur nuskriaustas yra žydas, ten jo širdis dega gailesčiu kaltinamajam.

1919 metų kovo 25 d.

Antradienis

Nepaisant Apreiškimo šventės, sujungtos su 125-osiomis metinėmis Kosciuškos priesaikos tautine švente, daug dirbau mano kabinete teisme, beveik kaip šiokiadienais. Mielai tą šventą dieną dirbčiau prie nuosprendžių namuose, bet mūsų bute toks skvarbus šaltis, kad vos galiu išsėdėti. Evą gal tik jaunystė šildo, kad pajėgia visą dieną praleisti bute. Pagaliau, kur ji turi dingti? Ir aš anksčiau buvau ištvermingesnis šalčiui bute, bet, regis, iš metų į metus darausi vis jautresnis. Iš tikrųjų turiu ypatingą laimę – veikiu nelaimę – šaltiems butams. Nežiūrint, kad jau paskutinės kovo dienos – šaltis rūstus. Ir saulė šviečia, ir yra labai šalta. Bet tai juo geriau. Juo vėliau ateis pavasaris, juo bus gražesnis.

320. *Ceteris paribus* (lot.) – tomis pačiomis aplinkybėmis.

Grįžtu prie Slaveko siūlymo Varšuvoje. Visų pirma dėl bet kokių požiūriu Rytų žemių departamento užimamose Lietuvos žemėse organizuojamoje civilinėje valdyboje dalyvauti kategoriškai atsisakiau, grįsdamas tais esminiais motyvais, kad tokia valdyba, gal net dėl būtinybės, bet vis tik yra okupacinio pobūdžio, ir aš tokioje, būdamas tikrasis Lietuvos pilietis, krajovcas, niekaip dalyvauti negaliu. Dėl panašių dalykų visiškai negeidžiu dirbti nuolatinio Vyriausiosios Vadovybės politinio skyriaus agentu lenkų kariuomenėje, žygiuojančioje į Lietuvą ir Baltarusiją nei su ta Vadovybe į Lietuvą žygiuoti. Galiu dirbti tarnautoju tikroje Lenkijoje, kuo ir esu – Lomžos teisėju, šitai mano lietuviškosios pilietybės nevaržo. Betgi Lietuvoje, mano gimtinėje, lenkų tarnautoju ar agentu nebūsiu. O kokių būdu tie lenkų kariai bežygiuotų į Lietuvą net po Pilsudskio vėliava, labiausiai tikėdami, kad Lietuvai neša laisvės rykštelę, tai, ką besakytume, bus jie svetimi kariai, išorinės jėgos ir svetimos jėgos išraiška (juo labiau kad patyliukais, neišpažindamas to Slavekui, maniau pats sau, kad dar jei imsime Pilsudskio programos esmę tikrojoje lenkų kariuomenės akcijoje, visai dar gali būti: tai dar tik programinės pastangos, bet ne stiprus faktas). Netinka man šiandien eiti Lietuvos svetimos jėgos palydoje (kas laiduos, kad toji jėga dar netaps antpuoliu?). Pagaliau nurodžiau į tai, kad pačiai mano eventualios akcijos kažkokių derybų ir sutarčių su lietuviais sėkmei geriau būtų, jeigu įsijungčiau ne agento vaidmeny, o tik tarpininku, kitaip sakant, kaip pilietinis veiksnys, kuris, solidarizuodamasis su Pilsudskio programos postulatais ir įžvelgdamas šiuo metu kraštui naudingą veiksnį, kreipsis į bendrapiliečius lietuvius, siūlydamas bendradarbiauti su ta programa, o ne kaip jo tarnas, jo šalininkas. Todėl būtent Slavekui nurodžiau, kad bus geriau ir sėkmingiau, kai į sceną išeisiu ir parvyksiu į kraštą tuo momentu, kai jau įvykiai ir padėtis subręs, kai bus galima su lietuviais derėtis. Nors suprantu, kad politinis skyrius prie Vyriausiosios Vadovybės gali būti reikalingas ir kad reikia iš pradžių nuosekliai užmegzti ryšius pagal programos generalinės linijos pastangas, tai vis tik aš dėl aukščiau minėtų priežasčių čia nestosiu, išeisiu tiktai tada, kai jau bus tinkamas metas konkrečiam tikslui. Tuo pirmą mano pokalbį dieną su Slaveku ir užbaigėme. Dar pažymėjau, kad mano vaidmenį norėčiau apriboti derybomis su lietuviais, nes tą klausimą išmanau ir atitinkamai turiu tam reikalui aiškesnį pamatą, tačiau baltarusių atžvilgiu nepažįstu taip gerai abiejų šalių politinių prielaidų teritorijos ir nelabai žinau, su kuo ir kaip derėtis (girdėjau, šiuo metu į baltarusių klausimo priekį išėjo Voronko³²¹, kuris dabar yra dar vokiečių okupuotame Gardine). Kalbant apie baltarusių liaudies mases,

321. Woronko Józef (1891–1952) teisininkas, baltarusių veikėjas, vienas iš Baltarusių Tarybos (1917) kūrėjų, Tarybos narys; 1918–1920 metais baltarusių reikalų ministras Lietuvos vyriausybėje.

tai jos sudaro labai menkai organizuotą bendruomenę, kurią iš tikrųjų galima palenkti ne tiek politiniais postulatais, kiek, kaip pats Slavekas pažymėjo, energinga ir gyva akcija aprūpinant maisto produktais ir viskuo, ko reikia nualintam kraštui, bei agrarinės reformos perspektyva, patenkinant įvairius ekonominius-socialinius postulatus, populiarius apetitus ir t. t. Kitaip reikalai klostosi su lietuviais. Ir tiems, žinoma, socialinių reformų principai ir ekonominiai postulatai vaidina didelį vaidmenį. Bet ten, pas lietuvius, esama, išskyrus šitai, aiškos koncepcijos ir politiniai bei valstybiniai postulatai, kaip ir kiekvienoje aukščiau organizuotoje visuomenėje, ir ten būtina derybų metu skaitytis su tomis politinėmis formacijomis, kokių esama, taigi pirmiausia su tokiais veiksniais, kaip Taryba ir Sleževičiaus Lietuvos vyriausybė, nors ir daug būtų galima ką prikišti tų veiksmų ikšiolinei politikai. Juos ignoruoti ir bandyti žaisti susitarimą su elementais, išsilaužiančiais iš esamų formacijų, būtų tuščias ir nerimtas darbas.

1919 metų kovo 26 d.

Trečiadienis

Turėjau šiandien apeliacinį posėdį su tarėjais Bialy ir Godlevskiu bei jaunesniuojų prokuroru Grodzkiu. Posėdis užtruko, kaip apeliacinis, gan ilgai, nes baigėsi net po pietų, apie 6 val.

Šaukėsi šiandien manęs iš Varšuvos prie telefono, bet kadangi tai buvo posėdžio metu, tai nėjau. Žinau tikrai, kad mane šaukė ne kas kitas, kaip Slavekas. Tikriausiai jiems yra skubu, kad jau greičiau vykčiau į Kauną. O man visai neskuba ir ne tikrai todėl, kad tingiu leisti į tą kelionę ir kad nenoriai palieku darbą Teisme, nes esu tas žmogus, kuris įsitraukia į darbą ir nemoka nieko daryti pusėtina, atsiduoda darbui iki galo ir nemėgsta nuo jo atsitraukti, bet dar ir todėl, kad nesu įsitikinęs nei dėl to mano eventualaus vaidmens Kaune vertės, nei jo sėkmės. Yra ir dar vienas dalykas, iki šiol kategoriškai ir galutinai neapibrėžiau savo požiūrio į bolševikų (komunistinę) revoliuciją. Vis dar nesu įsitikinęs tos revoliucijos priešas ir net, nors matau tam tikrus jos klystkelius, kai kurie dalykai mane erzina, nežinau, ar ji ilgai išsilaikys, tai dėl daugelio dalykų ją gerbiu ir žiūriu su simpatija. Tuo tarpu visa tai, su kuo sietųsi mano kelionės į Kauną vaidmuo, visos Pilsudskio programinės prielaidos ir derybos su buržuazinės stovyklos lietuviais, neišskiriant „Ūkininko“ krypties liaudininkų³²² (Sleževičiaus vyriausybės), viskas remiasi reak-

322. „Ūkininkas“ – 1890–1905 metais pogrindyje leistas laikraštis. Šio laikraščio šalininkai (K. Grinius, J. Bagdonas, F. Bortkevičienė ir kt.) buvo vieni iš iniciatorių kuriant Lietuvių (Lietuvos) demokratų partiją (1902), kuri ir davė pradžią lietuvių liaudininkų politinei grupei.

cija prieš bolševikus ir komunistinę revoliuciją. Tai, tiesa, tik vienas iš tų dalykų, kurie verčia mane neskubėti į tą kelionę, bet ir ne pats mažiausias. Man būtų geriau, kad tą kelionę būtų galima atidėti kažkur į vėlyvą pavasarį, gal net ir į vasarą, kažkur į birželį, kai jau daug kas tuose santykiuose ir įvykiuose susikristalizuos ir paaiškės, ir kada teisme ateis atostogų metas. Bet vargu ar leis man uždelsti iki to laiko. Pagaliau net ir suprantu, kad jeigu reikia imtis vykdyti Pilsudskio programą ir ieškoti su tuo susijusių ryšių su lietuviais, tai reikia to imtis ar bent pradėti kuo anksčiausiai – jau tuojau.

Bet dabar dar žodis apie tai, iš kur kilo toji mano kelionė į Kauną. Mat iki dabar kalbėjau tik apie Slaveko siūlymus, kuriuos trumpai buvo galima nusakyti tokiomis formomis, kaip mano buvimas Lietuvos civilinėje valdyboje arba darbas politiniame skyriuje prie Vyriausiosios Vadovybės. Abi tas veiklos formas atmečiau. Bet kai kitą dieną kalbėjausi Varšuvoje su Slaveku ir Prystoru, tai tas antras, man pasakius, kad galėsiu stoti derybų su lietuviais, kai jau klausimas pribręs, visai pagrįstai atkreipė dėmesį, kad to reikia jau imtis, nes dirvą dar gerokai prieš sėją būtina gerai suarti ir rūpestingai įdirbti. Nors dar šiuo metu lenkų karinė akcija kreipiamą tiesiogiai prieš bolševikus, nekabinant lietuvių, ir nukreipta į žemes ir punktus, esančius giliai pravoslaviškoje Baltojoje Rusioje, kaip Baranovičiai ir Pinskas, tai juk žinoma ir aišku yra, kad tikslas, prie kurio viskas tais ir kitais keliais ir strateginiais metodais eina, yra Vilnius. Ir nors tarp Lenkijos ir lietuvių šiandien nėra nei karinių veiksmų, nei formalių trinties taškų ir konfliktų, ir nors lietuviai tiesiogiai nėra kabinami ir formaliai negali Polesės ir Baranovičių teritorijoje prieš bolševikus nukreiptos kampanijos laikyti, lyg toji jų reikalus liestų, tai vis tik nėra jokių abejonių – gerai jie jaučia, kad Pinskas ir Baranovičiai yra tik strateginės priemonės, ne tikslas, ir jeigu į Vilnių neinama per Gardiną, tai juk ir per Lydą kelias nuves į Vilnių, ir turi atidžiai stebėti, kaip lenkų kariuomenės kampanija vyksta. Nieks nenumatys faktų raidos tempo. Gali atsitikti taip, kad faktai atsiras labai greitai, ir kad Vilnius bus užimtas. O kai Vilnius bus lenkų užimtas, nebus jau kalbos tik apie bolševikus arba apie gabalėlį Baltosios Rusios. Tas faktas palies ir lietuvius, ir baltarusius, ir visą Lietuvą, visą jų reikalą su visomis problemomis. Numatant faktus reikia iš anksto nustatyti savo santykius su jų padarinius. Tuo ir grindžiama politinė veikla. Derėtis ir kartu kurti įvykdytus faktus – tai Pilsudskio metodas. Toksai metodas, tiesa, yra brutalokas kontragento atžvilgiu, bet savo programoje Pilsudskis neketina to fakto (Vilniaus) kurti prieš lietuvius, o tik jo suprastos Lietuvos valstybinės koncepcijos naudai, todėl nori tai programai iš lietuvių gauti palankumo ir leisti jiems realizuoti laisvę ir jų siekius. Taigi baigėsi tuo, kad turiu kuo skubiau leisti į Kauną ir bandyti užmegzti ryšius su lietuviais.

1919 metų kovo 27 d.

Ketvirtadienis

Vakar neklydau, kad Slavekas mane kvietė prie telefono, kad mane paragintų išvykti į Kauną. Prieš pietus šiandien vėl mane iškviatė prie telefono. Nekenčiu to ryšio priemonės ir prakeikiu telefono išradimą. Nemoku gerai juo naudotis, nemoku girdėti, ką mano pašnekovas kalba, ypač per tokį žymų atstumą, kaip iš Varšuvos. Atrodo, klausą turiu gerą, bet prie telefono nemoka ji prisiderinti. O tie žmonės iš didelio miesto jaučia ypatingą maniją visokius pokalbius tvarkyti per telefoną, nes tai mažiausiai darbo, ir kartu nepalieka pėdsakų, kaip raštas. Priėjau. Aišku, šaukėsi Slavekas. Pareiškė, kad „tai, apie ką kalbėjome Varšuvoje“, yra neatidėliotina, todėl būtina yra kuo skubiau man išvažiuoti. Pridūrė, kad su Supinskiu, teisingumo ministru, visą reikalą aptarė, ir kad reikia man skubiai atvykti į Varšuvą su prašymu atostogų, ir tam bus iš karto pritarta. Kalbama apie neterminuotas atostogas. Dar ten man kažką Slavekas sakė, bet nelabai nugirdau. Spyriojausi nevykti į Varšuvą, sakydamas, kad to negaliu sutvarkyti be Lomžos teismo pirmininko Filochovskio žinios, bet regis, kad turėsiu tai padaryti ir kad į kitos savaitės pabaigą turėsiu važiuoti į Varšuvą. Jau sunku pasitraukti. Nesakyčiau, kad labai nenoriu į Kauną vykti, nors šiandien man taip būtų sunku, kaip kitados kelionė kur į Afriką, bet prisipažinsiu, kad didžio malonumo tam vaidmeniui, kurį man siūlo, ir kuris dabartinėmis sąlygomis dvelkia tam tikra politinė avantiūra – nejaučiu. Kaip būčiau laimingas, kad to būčiau išvengęs, arba bent būtų nusisekė tą kelionę atidėti iki vasaros. Bet tai man nepavyks. Turėsiu važiuoti.

Šiandien užbaigti paskutiniai Vyriausiosios rinkimų komisijos darbai. Panelė Helena šiandien dirbo paskutinį kartą. Gaila man nutraukti tuos artimus santykius. Jau nejausiu jos plaukų kvapo, daugiau nepriglausiu ir neglamonėsiu.

Ryt išvykstu 2 dienom vizito į Kolną aplankyti tenykščius bičiulius.

1919 metų kovo 28 d.

Penktadienis

Šiandien išvykau kelioms dienoms į Kolną. Mano bičiuliai Kolne nuolat mane kviesdavo ir vis primindavo, kad kada nors juos aplankyčiau. Norėjo, kad tai padaryčiau per Kalėdų šventes, bet tai neįvyko, nes tuomet turėjome Vyriausiojoje rinkimų į Seimą komisijoje daugiausiai darbo, kai nė akimirkai atsitraukti, nežiūrint švenčių, negalėjau. Vėliau tą vizitą atidėjau šiltesniam metui, kol pagaliau nutariau šiandien leistis. Šalčiai, kokie vyravo pastaruoju metu, mane baidė važiuoti, bet termino

jau keisti nenorėjau, juo labiau kad kelionė į Kauną galėtų visai man vizitą į Kolną padaryti nebeįmanomą. Taigi šiandien ankstų rytą išsiruošiau žydo kinkiniu, nuolatos kaip kokiam omnibusui kursuojančiu tarp Lomžos ir Kolno. Dėl penktadienio, prieš šabą, vežimas buvo perpildytas, nes keleivių prisispaudė kaip silkų statinėje. Tai ilgas vežimas, kuriame skersai pridėta tankiai lentų, tai tarytum suolai; ant kiekvieno tokio suolo patogiai susėsti gali du keleiviai, o susispaudus – trys; tų suolų yra nuo 8 iki 10; virš vežimo įtaisyti lankai, ant kurių ištiesiamas brezentinis audeklas, saugantis reikalui esant nuo saulės ir darganų. Kadangi diena buvo šilta, tai audeklas šiandien buvo suvyniotas. Giliose vežimo ertmėse, užpakalyje ir priekyje bei taip pat po keleivių suolais buvo priversta krūvos įvairių prekių, kurias žydėliai vežė į turgų Kolne. Tai buvo legalios ir kontrabandinės prekės. Kol vežimas prisipildė keleivių ir prekių, kol pajudėjo, kol išsikabarojo ant pylimo per Narevą ir Piontnicoje iš Scilės ir Haribdės pavojų, kitaip sakant liaudies milicijai ir komunalinei policijai atliktą kinkinio turinio dvigubą kratą, kurios metu dalį prekių reikėję iškraustyti ir dėl leidimų stokos palikti vietoje, praslinko nemažai laiko, ir tik kažkur apie 1 val. kinkinys laisvai išriedėjo plentu. Į Kolną atvykau po 4-ių. Pradžiai nuvažiauvau į Glinkos užėigą, kur paskubom pasistiprinau ir išėjau „į miestą“. Mano atvykimas į Kolną sukėlė sensaciją. Gatvėje rinkau nuoširdžios simpatijos ženklus – linksmai sveikinosi ir lenkėsi sutikti gyventojai, tiek krikščionys, tiek ir žydai. Gandas apie mano atvykimą apskriejo žaibiškai, kaip bet kokios sensacijos greitai sklinda mažame miestelyje. Kai kurie manė, kad jau grįžau ir pasiliksiu Kolne, dėl ko labai džiaugėsi, nes čia esu nuoširdžiai mėgiamas, ir galbūt mano gyvenime, išskyrus Bagdoniškių apylinkes, neturėjau tokio didelio ir tokio visuotino pripažinimo, pagarbos ir meilės kaip Kolne. Žmonės manimi čia pasitiki be krašto, ir gal labiausiai paprasti žmogeliai – tiek krikščionys, tiek ir žydai; tie pastarieji laiko mane apvaizdinguoju vyru ir vos ne šventuoju, kuris yra laisvas nuo žmogiškųjų silpnybių ir nuomonių (išankstinių nusistatymų), esantis kažkokia gyva tiesos ir teisingumo dvasia. Vakarienės pasikvietė mane Mientkievičius, žmogus, kuris be galo man yra ištikimas, ir kurio simpatijos ir pagarba man begalinės. Vakarienėje buvo taip pat teismo sekretorius Plonskis. Suprantama, be degtinės vakarienėje neapseita; tas pat protys Kolne yra visuotinis. Nakvojau pas Taikos teisėją Vitoldą Svencickį, kuris mane labai svetingai pakvietė. Teisėjas Svencickis, mano pavaduotojas Kolne, yra žmogus jaunas, labai darbštus ir šaunus. Turi Kolne didelį pripažinimą; kolniškiai sako, kad Kolnas turi laimės teisėjams ir kad juos Dievas teisėjais laimina. Sviencickis gyvena su p. Žukova, kuri yra jo sužadėtinė; tai ištėkėjusi moteris, kuri su vyru išsiskyrė, be galo temperamentinga, gyvo proto, gan graži ir protinga. Praleidau su jais keletą valandų po vakarienės besišnekučiuojant prie arbatėlės.

1919 metų kovo 29 d.
Šeštadienis

Šią dieną praleidau Kolne. Praėjo man ji lankant pažįstamus, be skirtumo – inteligentų ir paprastų žmonių. Rytą po pusryčių pas teisėją Svencickį išėjau su juo į Taikos teismą. Teisėjas Svencickis yra labai apkrautas darbais. Tai labai kruopštus ir darbe uolus, o posėdžius turi kone kiekvieną dieną, mažiausia po keturis per savaitę. Visuomet maniau, kad aš teisiu lėtai, ir kad mano posėdžiai trunka daug ilgiau, negu kituose Taikos teismuose. Tuo tarpu teisėjo Svencickio posėdžiai trunka daug ilgiau ir kartais užsitęsia iki pusiaunaktų, o po posėdžio teisėjas neretai Teisme pasilieka dar iki 2–3 val. nakties, studijuodamas rytdienos posėdį. Rainka, kuris dabar yra sekretorius, ir Baginskis, kuris yra raštininkas, yra dėl to ištisomis dienomis užimti ir apkrauti darbu. Bylų šiuo metu Teisme taip pat yra gerokai daugiau, negu mano laikais. Teisme sutikau tarėjus Rainką ir Nojdą, kurie kaip tik turėjo dalyvauti šiandieniam posėdyje. Iš Teismo pirmiausia patraukiau pas mano buvusį šeimininką Juzefą Pikulinskį, kurio name Kolne gyvenau. Iš ten valandėlei užėjau pas Pikulinsko kaimynę Mintzovą, iš ten pas p. p. Boravskius, Rembą, Jerozolimskį, vėliau pietų užėjau pas Mientkievičių. Kur tik lankiausi priešpiet, visur turėjau kažko užkąsti ar išgerti. Pas teisėją Svencickį rytą arbata ir kiaušieninė, pas Pikulinskis – pienas, pas Mintzovą – alus, pas Boravskius – arbata ir duona su sūriu, pas Rembą – degtinė ir kažkoks saldus tešlainis, pas Jerozolimskį – alus. Pas Mientkievičių per pietus be manęs buvo sekretorius Plonskis. Suprantama, neapsiėjo be degtinės, nors jau jaučiausi sotus ir nebuvau ištroškęs. Užsukau vėliau pas inžinierių Luftą, atstatymo biuro vedėją, vieno iš labiausiai simpatiškų, kultūringų ir protingų Kolno žmonių, pas Stachelskį krautuvėje, pas advokatą Lisą (advokatą Goldbergą aplankiau vakar), pas Mystkovskį, pagaliau vakarienės nuėjau pas sekretorių Plonskį, kuris pasikvietė grupę žmonių, surengdamas visiems priėmimą. Tame priėmime buvo trys moterys – p. Žukova – teisėjo Svencickio sužadėtinė, p. Borovska ir p. Mientkievičova – Francišekas Stachelskis Litvinskis, Borovskis, teisėjas Sviencickis, tardytojo pavaduotojas Tušovskis, Mientkievičius, kunigas vikaras Baginskis, apskrities kasininkas Domuratas ir II pulko II brigados ex-legionistas inspektorius, berods išdininkas Vojno (tiedu pastarieji Kolne nauji, kurių mano laikais nebuvo). Pastatyta daug dėgtinių ir patiekta įvairiausių valgių. Kalbėjomės iki pusiaunaktų. Boravskis, žinoma, nusipaisė, ir ponios taip pat neblogai patraukė, ypač teisėjo sužadėtinė, kuri buvo labai jusliška sužadinta ir įsilinksmiusi, kad pagaliau turėjo jau eiti namo, nes buvo per daug įkaušusi. Vėliau tie, kurie liko, palošė dar kortomis iki 2-os val. Tokia viena diena Kolne – tai martirologija dėl persivalgymo ir persigė-

rimo. Gana pasakyti, kad 4 kartus per dieną turėjau šiandien gerti degtinę (ne 4 stiklius, bet 4 kartus mažiausiai po kelis stiklius: pas Rembą, pas Mientkievičių, pas Lisą ir Plonskį). Žmogus pagaliau nuo to valgymo ir gėrimo darosi kvailas.

1919 metų kovo 30 d.

Sekmadienis

Grįžau šiandien iš Kolno į Lomžą. Kelionė buvo labai nemaloni, nes siautėjo pūga. Dar gerai, kad važiauvau žydo dengtu vežimu, tai bent šiek tiek prisidengiau nuo šalčio. Šalčio nebuvo, temperatūra turėjo būti ties 0° arba net kažkiek ir aukščiau, bet vėjas buvo pasiutęs, susidėjęs su tokiu sniegu, kad kartais visiškai ore nieko nesimaitė. Iš Kolno išvažiavau apie 11 val. ryto, į Lomžą atvažiavau apie 3 val.

Vis labiau susimąstau dėl mano galimo važiavimo į Kauną. Vis mažiau turiu tam noro ir vis menčiau tikiu, kad ta kelionė būtų sėkminga. Betgi atrodo, kad nepadoru būtų visiškai pasitraukti iš tos kelionės, kuri su Slaveku ir Prystoru jau aptarta, veikiausiai ir Pilsudskiui tai jau žinoma. Tačiau pasistengsiu ją taip įgyvendinti, kad į Kauną išsiruoščiau per Velykų šventes. Paviešėsiu ten trumpai, pakalbėsiu su lietuviais, paraginsiu juos užmegzti kontaktą su Pilsudskiu ir grįšiu, o, kai grįšiu, iš Lomžos perteiksiu ataskaitą Pilsudskiui. Esu tikras, kad ne ką bus galima nuveikti, jeigu jau ne nieką. Lietuviai pirmiausia lauks įvykdytų faktų ir neskubės angažuotis. Tarptautinė padėtis ir jėgų santykio sąlygos dar labai neapibrėžtos, pernelyg netikros, kad lietuviai galėtų matyti prasmę jau šiandien eiti pasitikti Lenkijos projektų, atsisakydami dėl to kai kurių svarbiausių savo politikos prielaidų ir pirmiausia Vilniaus. Juo labiau kad ir pats Pilsudskis Lenkijoje yra dar pernelyg neaiškus veiksnys vidinių jėgų santykiuose. Yra dar neaiškios daugumos Seimas, yra pereinamojo tarpsnio Paderevskio vyriausybė, kurioje dar sveriasi kairė su dešine, yra Tautinis Komitetas Paryžiuje. Visi tie veiksniai egzistuoja ir kristalizuojasi lygia greta su Pilsudskiu, o Romano Dmovskio šmėkla vis ryškiau iškyla iš chaoso. Dmovskis ar Pilsudskis – štai šiandienės dešinės ir kairės dvi viltys. O kai dar Lenkijos viduje taip viskas neaišku ir nenusistovėję, tai dar labiau yra neaiškūs jėgų ir siūlymų santykiai išorėje. Visas pasaulis, regis, šoka kažkokį šokį, apsipynusį apie kažkokius du sienos stulpus, kurie yra dviejų polių, o kas žino, ar ne dviejų prarajų – Koalicijos imperikalizmo ir komunistinės revoliucijos – simbolius.

O Lietuvoje ieškoti elementų, išsikristalizuojančių iš solidarumo ir politinės formacijos, kurią lietuviai formuoja, ir iš jų daryti sąjungininkus, tai šūvis pro šalį, nes tokie elementai jokio tvirto pagrindo niekam nesuteiks. Tuo tarpu Lenkijoje Lietuvos ir Baltosios Rusios klausimu vis garsiau skamba gryo nacionalizmo gai-

da, o lietuvius, nors jiems neva pripažįstama teisė nepriklausomo valstybingumo egzistencijai karikatūriškai susiaurintomis sienomis, taip juk traktuojama, kai konkrečiai kalbama ar rašoma apie jų politines formacijas – „en canaille“³²³, kas negali su jais palengvinti kažkokių kontaktų. Pagaliau faktas: skaitau korespondencijoje iš Kauno, kad Sleževičiaus vyriausybė, šiaip ar taip demokratinė ir liaudiška, nusileido Dovydaičio vyriausybei³²⁴, kuris, sprendžiant pagal vadovą, yra reakcinis. Pagaliau Lietuvos Taryboje yra Baltarusiai (Lastovskis³²⁵, Luckevičiai³²⁶). Jų dalyvavimas labai apsunkina galimus lietuvių kontaktus su lenkais. Tas klausimas, man regis, dabartinėje studijoje yra beviltiškas.

1919 metų kovo 31 d.

Pirmadienis

Vėl mane užgriuvo nauja staigmena. Štai pasikvietė pirmininkas Filochovskis ir, rodydamas iš Varšuvos gautą telegramą apie naujų rinkimų į Lomžos miesto tarybą potvarkį ir vieno teisėjų paskyrimą Vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininku, pareiškė, kad į tą vietą vėl ketina mane skirti, jau turintį patirties tos rūšies veiksmuose, ir įprašė, kad čia vėl sutikčiau. Darbo, žinoma, čia būsią mažiau, negu buvo jo Vyriausiojoje rinkimų į seimą komisijoje, nes veikla apima tiktai miestą, kai tuo tarpu ana aprėpė 6 apskritis. Sutikau, tuo tarpu net labai mielai, ir tai todėl, kad man iš karto atėjo mintis – į biuro darbą tame komitete savo sekretore vėl skirsiu panelę Lusią Roškovską, kuri vos tik prieš kelias dienas baigė darbą Vyriausiojoje rinkimų į seimą komisijoje, ir kurios nuoširdžiai ilgiuosi, kai esu priverstas vienišas sėdėti mano kabinete. Betgi pasirodė, kad ta įžvalga, kuri mane taip mielai palenkė priimti tą svorį, apvylė. Panelė Lusia, kuriai apie tai pranešiau, angažuodamas ją nuo rytdienos į darbą, įpuolė pas mane po pietų, pareikšdama, kad kaip tik šiandien gavo nuolatinę vietą. Suprantama, turi laikytis, kas pastovu, nors gailisi, kad vėl pas mane dirbti negali. O ką jau bekalbėti apie mano gailestį.

Taigi viskas užgula mane. Dar neišsikepurnėjau iš tos mano kelionės į Kauną, su kuria nežinau, ką daryti, o čia užgriuvo nauja našta, reikalaujanti kruopštaus darbo. Nors Vyriausiojoje rinkimų į miesto tarybą komisijoje darbo būsią mažiau,

323. En canaille (pranc.) – vulgaru.

324. Pranas Dovydaitis 1919 III 12–IV 12 buvo Lietuvos dešinėsios vyriausybės premjeras.

325. Vaclovas Lastovskis (1883–1938), baltarusių tautinio judėjimo veikėjas, „Naša niva“ žurnalo bendradarbis, kurį laiką rėmė Baltarusijos valstybės sąjungos su Lenkija idėją, vėliau perėjo į aštrią opoziciją Lenkijai.

326. Ivanas (1881–1919) ir Antonas (1884–1946) Luckevičiai, baltarusių tautinio judėjimo veikėjai, Baltarusių revoliucinės Hromados (1902) ir Baltarusių socialistinės Hromados (1905) bendrakūrėjai, žurnalo „Naša dolia“ ir „Naša niva“ leidėjai ir redaktoriai.

negu buvo Vyriausiojoje seimo komisijoje, bet užtat ten buvau visiškai atleistas nuo pareigų Teisme, kai tuo tarpu dabar darbą rinkimų komitete turėsiu derinti su normalia profesine veikla Teisme, kas jau ir taip yra sunku ir reikalauja daug laiko ir energijos.

1919 metų balandžio 1 d.

Antradienis

Įtraukiau šiandien į Vyriausiąją miesto tarybos rinkimų komisiją biuro darbuotoją. Ją nurodė man teismo gynėjas Kordaševskis, bet nepasisėkė. Tai vyresnioji panelė, senmergė, kuri nors gražiai rašo, bet darbe nerodo jokio vikrumo ir iniciatyvos, kas man juk labiausiai rūpi, nes čia nenutraukiu savo teisėjo užsiėmimų ir negaliu, kaip Vyriausiojoje komisijoje, skirti daug laiko darbui vadovauti. Turiu turėti darbuotojus, tegu ir nedaug, bet tokius, kurie darbą gebėtų atlikti savarankiškai, kokį jiems pavesiu, ir greitai orientuotis. Palaikysiu tą darbuotoją dėl akių kelias dienas ir ją pakeisiu. Jau prisistatė panelė Janina Dziekonska, kuri dirbo Vyriausiojoje komisijoje; tą priimsiu. Tai panelės Zadarnovskos bičiulė, patraukli jauna blondinė; lėliukė, koketė, minkštaprotė, gal ne per daugiausiai turinti gabumų savarankiškam ir energingam darbui, bet maloni ir lengviau duodasi vairuojama už tingias senmerges. Jau nieko nėra, mano manymu, blogiau darbui, kaip senos arba susenusios moterys. Jeigu jaunos dėl savo jautrumo yra vykusios, senos – darosi niekam tikusios.

Į Vyriausiąją rinkimų komisiją nusprendžiau priimti šiuos asmenis: advokatą Kazimiežą Winnickį (dešinį), advokatą Janą Liachovičių (kairį), dr. Šimoną Gollustą (žydą) ir krosnių Izidorą Lipovskį (liaudies elementas).

Artėja pavasaris. Ką gi jis ir artėjanti vasara – atneš? Per žiemą padėtis anaip tol neišryškėjo. Rudenį pasibaigęs karas net neišgeso. Taika ir grįžimas į kažkokią santykių pusiausvyrą atrodo, tiek pat tolimi, jeigu ne dar tolimesni, negu buvo rudenį, kai formaliai karo padėtis baigėsi. Išvytas jis iš apkasų, iš fronto linijų, iš militarizuotų galybių formalių reguliarių kovų, įlindo jis kaip liga, į žmonių visuomenių gilumą ir persiformavo į nuolatinio chaoso padėtį, į kažkokį „*bellum omnium contra omnes*“³²⁷. Formalus reguliarus karas liovėsi, bet katastrofa, kurios jis buvo pirmas aktas, tęsiasi ir toli dar iki pabaigos. Kas žino, ar ji dar nėra tik pradinėse stadijose. O labiausiai būdinga yra grumtynės tų dviejų pasulių, dviejų sklaidos metodų: senos tautų ir valstybių santvarkos buržuazijos pasaulis, kurį valdyti nori koalicija, ir sklaidos, revoliucinis komunizmo ir proletariato diktatūros pasaulis, kurio priešaky

327. *Bellum omnium contra omnes* (lot.) – visų karas prieš viską.

stovi bolševikinė Rusija. Tas antrasis pasaulis dar neturi tokios techninių priemonių jėgos, kaip pirmas. Bet jis auga ir eina, o jį lydi badas, didžioji idėja ir drauge laukėjimas. Pirmame pasaulyje, buržuaziniame ir demokratinio *ancien regime'o*³²⁸ pasaulyje nėra solidarumo bendro pavojaus – revoliucijos akivaizdoje. Užtuot rodžius bendras pastangas, yra egoizmo ir apetitų plėšymasis, apvaisinantis neapykantą ir tarpusavio kovas. Veltui koalicija stengiasi tuos pasaulio elementus sujungti ir surasti jų sambūvio guolį. Mušasi ir plėšosi. Lenkai su čekais, vieni ir kiti su vokiečiais, lenkai su ukrainiečiais, ukrainiečiai su rumunais. Rumunai ir čekai su vengrais, jugoslavai su italais ir t. t. O viduje kiekvienos tos visuomenės, glūdinčios pirmame pasaulyje, dygsta revoliucija. Tuo tarpu Vengrija, privesta prie nevilties, jau pas save įvykdė revoliuciją ir stojo ginti bolševikinę Rusiją. Vengrai, kurie turėjo stipriausias valdžių magnatines tradicijas³²⁹.

1919 metų balandžio 2 d.

Trečiadienis

Turėjau šiandien apeliacinį posėdį, kuris užsitęsė ilgai, nes net iki vakaro 7½. Mat visose bylose atvyko šalys, o į daugelį ir advokatai, kas visuomet turi įtakos posėdžio trukmei. Pasibaigus posėdžiui mano kabinete įvyko pirmas Vyriausiosios miesto tarybos rinkimų komisijos posėdis. Išskyrus Goldlustą visi kiti nariai dalyvavo. Pirminko pavaduotoju išrinktas advokatas Vinickis, sekretoriumi – advokatas Liachovičius. Iš tų dviejų, regis, turėsiu esminę pagalbą, kas yra juo svarbiau, kad ne tik tai būsiu užimtas teisėjo darbe, neturėdamas galimybės skirti daug laiko komitei, bet taip pat turiu pramatyti švenčių metu mano galimą išvažiavimą į Kauną.

Jau vėl mane ima šturmuoti Slavekas. Šaukia prie telefono. Prašiau pameluoti ir atsakyti, kad manęs nėra. Ten Varšuvoje Pilsudskio aplinkoje, matyt, nekantraujama ir norima mane kuo skubiau į Lietuvą išsiųsti. Aš tuo tarpu nesiveržiu ir juo daugiau apmąstau, juo daugiau turiu tai kelionei ir visai tai aferai nenoro. Iš tikrųjų geriau būtų nemerkti į tai rankų. Nujaučiu, kad toji kelionė ir kalbos su lietuviais ne tik kad bus tuščios, neturinčios jokios realios vertės Pilsudskio planų sėkmės požiūriu, bet turės net neigiamų padarinių, visų pirma man, mano populiarumui tarp lietuvių, jų nuomonei apie mano ketinimus ir vaidmenį; o tai juk tas pats dalykas yra anaipol ne dėl mano tuštybės, bet ir galimai ateities veiklai. Išsisukti iš tos kelionės jau gal negalėsiu, bet norėčiau bent jau apsiriboti aplinkybių tyrimais, iki aiškaus

328. Ancien regime (pranc.) – senoji santvarka.

329. Vengrų revoliucija, kalbama apie taip vadinamąją Vengrijos Sovietų Respubliką ir 1919 m. 03 20–08 01 tarpsnio komunistinį režimą žlugus Habsburgų Imperijai.

vaidmens, geriausiu atveju, smulkių paslaugų esamame kontekste tarp šalių – Pilsudskio ir lietuvių. Būti aktyviu Pilsudskio programos agentu nenoriu ir nesiimsiu. Todėl norėčiau tą kelionę sutvarkyti per Velykų šventes, o į Varšuvą prieš tai nuvažiuočiau ne anksčiau, kaip ateinančios savaitės pabaigoje. Visa Pilsudskio programa, kurią dienoraštyje nubrėžiau iš Slaveko žodžių, kaskart vis labiau atrodo man fantastinė. Tiesa, ikšiol visa tai buvo Pilsudskio didybės paslaptis, kad visuomet jis rimtai darė tai, ką rimti žmonės laikė nerimtu ir nerealiu, ir kad per visą savo gyvenimą įkūnijo veiksmams tai, kas buvo 12-mečių berniukų fantazijos objektas, bet šiuo atveju atrodo, kad Pilsudskio romantizmas besąs iš tiesų romantiškas. Didžiulės istorinės audros fone, kurioje žaidžia žmogaus prigimties visi palaidi gaivalai, kaip vykstančio kataklizmo dideli pasąmonės elementai, jis siekia įgyvendinti ypatingą sanklostą, kurti santykius, kurie tos audros teisių turi būti išbraukti. Elementų chaosui, gaivalų audrai priešpriešina jis savo valią, darydamas iš jų statybos veiksnį. Be to, pačiame požiūryje į lietuvių yra tų kontaktų ir dalykų sanklostos siekiai taip nerealūs, kaip traktavimas *en canaille* jų politinių formacijų ir jų konkrečių pastangų kurti valstybingumą, ką vis dar skaitau net Pilsudskiui artimoje spaudoje, su lygia greta kreipiamu į juos derybų siūlymu. Mat tie siūlymai gali būti kreipiami į lietuvių ne kitu keliu, kaip tik per jų politines formacijas. O toliau Pilsudskis tariamai nori realizuoti Lietuvos nedalomą valstybingumą su sostine Vilniumi, kai tuo tarpu ne tik endekai, bet net ir „Piasto“ liaudininkų grupės stovykla, toji centrinė stovykla, ant kurios Pilsudskis norėtų kloti Seimo daugumos pamatus, kategoriškai proklamuoja prijungti Vilnių imtinai su katalikiškais baltarusių žemėmis prie Lenkijos, skirdamas nepriklausomai tautinei Lietuvai etninę teritoriją, dėl kurios sienų dar visaip galima kalbėti. Lietuviai dėl jų valstybinės koncepcijos prielaidų yra artimesni endekams ir lenkų daugumai, negu Pilsudskiui, nes siekia net tautinės valstybės, bet čia tarp jų yra neįveikiamas įžeidimo akmuo – Vilnius. Tuo tarpu Pilsudskis, jeigu nori kurti Lietuvą nedalomą, kuria kompromisą, bet į ką atsirems?

1919 metų balandžio 3 d.

Ketvirtadienis

Kai šiandien priešpiet sėdėjau I instancijos baudžiamajame posėdyje ir nagrinėjau kažkokią bylą, atnešė man lapelį, kuriame pieštuku buvo užrašyti maždaug tokie žodžiai: „Konstancija Prušanovska klausia p. Teisėjo Mykolo Rōmerio adresu“. Lapelyje atpažinau Kotunios rašyseną. Negalėjau pertraukti teisėjavimo ir pasiteirauti, kas ir nuo ko šį lapelį atnešė; tik kitoje lapelio pusėje užrašiau mano adresą ir atidaviau kurjeriui, kad grąžintų davusiajam kaip atsaką. Betgi nuspėjau pagal tai,

kad Kotunia Prušanovska kažkokiu būdu išspruko iš Vilniaus ir yra Lomžoje. Kai parėjau namo pietų, tikėjau si Kotunią rasti. Bet jos nebuvo ir Eva nieko nežinojo. Po pietų vėl turėjau eiti į teismą į darbą, o Eva su Stepuliu, kuris jau ne kariuomenėje (gryni vargai su tuo berneliu!) ir gyvena privačiai, o pas mane užsuka dažnai, turėjo leisti ieškoti Kotunios po viešbučius. Aš vakare po darbo taip pat nuėjau į Rembelinos viešbutį sužinoti, bet man ten pasakė, kad Prušanovskos nėra. Ir tik iš Evos sužinojau, kad atvažiavo ne tiktai Kotunia su dukromis (Eliza, Juze ir Stase), bet ir Marynia Römerienė. Marynia atvažiavo savo arkliu per Gardiną. Abi ketina likti Lomžoje. Marynia galvoja verstis sodų nuoma arba kuo panašiu, kad galėtų išsilai-kyti. Ryt su jomis pasimatysiu.

1919 metų balandžio 4 d.

Penktadienis

Šiandien mačiausi su Marynia ir Kotunia su jos dukromis. Marynia apsigyvens pas mane; galvoja verstis sodų nuoma arba kokiu nors kitu uždarbiavimo pavidalu – gal savo arklio skolinimu. O dėl Kotunios, tai ir ji nori pasilikti Lomžoje ir čia pralaukti laiką, kol praeis revoliucijos krizė. Viena Kotunios dukrų, kurios čia atvyko su mama, Eliza norėtų įsidarbinti sanitare fronte arba karinėje ligoninėje. Juzę ir dvi mažyles Kotunia mano pasilikti prie savęs. Gera, kad Kotunia turi pinigų atsargą³³⁰, ir, be to, juodai valandai turi didelį kapitalą briliantais, kurį kartais irgi galėtų paversti pinigais; be šito būtų prapuolusi, nes pati jau sena, o dukros nuėjo paskui tėvą – neapsukrios ir kietam darbui nėra pratusios; Prušanovskų šeima (nekalbu apie pačią Kotunią) tai labiausiai tuščio ir parazitinio šleikiškos-dvarininkiškos visuomenės elemento pavyzdys. Jeigu jiems turtai nelaiduos parazitavimo, tai jie „morituri“³³¹. Marynia kažin kokių piniginių atsargų neturi, bet ta yra šaunuolė ir visuomet gyvenime neprapuls. Tiek Marynia, tiek ir Kotunia yra aukščiausiu lygiu nusistačiusios prieš komunistinę valdžią Vilniuje. Apie bolševikus visai negali ramiai kalbėti, ir ypač dega pasiutlige žydams, kurie toje valdžioje plačiausiai yra atstovaujami, brukasi visur, godžiai užliedami visas įstaigas, pūsdamiesi arogancija, kuri labai būdinga ypač žydiškai jaunomenei. Nors mirties nuosprendžių ir kruvinų represijų Vilniuje nėra, bet kratos ir areštai yra kasdienis reiškinys. Kratos butuose buržuazijai pasidarė rykštė, ir niekas nebuvo tikras nei dėl savo turto, nei dėl maisto atsargų, nei net dėl stogo virš galvos, nes visuotinas tapo dalykas labiau pasiturinčius žmones mėtyti iš jų užimamų erdvesnių butų be teisės pasiimti baldus, buvo atimami baltiniai, drabužiai, įvairūs padargai

330. Morituri (lot.) – einantis mirti.

331. „Kerenkės“ – neoficialus pavadinimas pinigų, kurie funkcionavo Rusijoje po 1917 m. Vasario revoliucijos.

ir daiktai, nekalbant jau apie kitokių, negu „kierenkės“³³², pinigų, įvairių vertybinių popierių konfiskatą kratų metu ir t. t., nes už surastus tuos pastaruosius daiktus jų savininkai yra areštuojami, kaltinami užmačiomis arba bent kontrrevoliucinėmis simpatijomis ir baisiōs vadinamosios „črezvičaikos“ (politinių reikalų tardomosios policinės komisijos rūšis, einanti kartu ir revoliucinio tribunolo funkcijas), kurią sudaro keli paaugliai, ne vyresni negu 18 metų, žydaitės ir keli taip pat jauni žydėliai, traukiami atsakomybėn. Revoliucinių pinigų vertė krinta vis labiau, iš čia kainos kiekvieną dieną pasiutusiai auga, o maisto produktų didelė stoka. Apskritai imant vaizdas labai liūdnas. Ypač varganas buržuazijos likimas, taip pat ir žemvaldžių šlėktos, kuri susikaupė Vilniuje. Valstiečių-ūkininkų masių bolševizmas nepalenkė savo pusėn. Priešingai – ūkininkai bolševikų neremia, nes patys patiria, kad tas sąjūdis yra nukreiptas ir prieš juos vardan interesų klasių, neturinčių jokios nuosavybės. Rekviruojami javai, imami arkliai atima net norą sistemingai laukus dirbti. Nors formaliai Lietuva ir Baltarusija sudaro atskiras sovietines respublikas, esančias federacijoje su Sovietų Rusija, tai vis tik jose lietuviško ir baltarusiško elemento visiškai nejaučiama. Visur dominuoja ir užlieja rusiškas ir rusų-žydų elementas.

Užvakar ir vakar šturmavo mane telefonu iš Varšuvos. Nusistatęs neskubėti tuo reikalu vykti į Kauną, pasakiau kanceliarijoje, kad kai ieškos, tegu atsako, keliom dienom esu išvykęs į Kauną. Matyt todėl šiandien specialus jaunas kareivis, kuris prisistatė esąs Belvederio kurieris (Belvederis – Pilsudskio rezidencija). Atvežė jis man laišką, kurį rašė Svitalskis, asmenišką Pilsudskio sekretoriui, aš jį pažinojau dar iš I brigados štabo. Laiško turinys toks: „Varšuva, 19 IV 3. Gerbiamasis Pone! Pono Prystoro ir kap. Slaveko prašymu siunčiu kurierį prašydamas, kad Jūs parodytut pastangų ir tuoj pat atvyktumėt į Varšuvą. Labai svarbiais ir neatidėliotinais reikalais turi jie su Jumis susitarti, bei taip pat komendantas Pilsudskis ta proga galėtų sutvarkyti su artimiausia ateitimi susijusius reikalus. Prašom priimti pagarbos žodžius. Dr. Kaz. Svitalskis“³³². Pilsudskio užuomina rodo, kad to kvietimo nepaisyti negalima. Atsakiau per kurierį žodžiu, kad į Varšuvą atvyksiu rytoj.

1919 metų balandžio 5 d.

Šeštadienis

Rytą prieš išvykstant į Varšuvą, tarp 10–12 valandos, apygardos teismo mažojoje salėje, man pirmininkaujant, įvyko vienuolikos sričių miesto tarybos rinkimų komi-

332. Kazimieras Svitalskis (Kazimierz Świtalski) (1886–1962) politikas, Lenkų legionų ir POW karys, vienas artimiausių Pilsudskio bendradarbių, nuo 1918 XII Valstybės viršininkas Generalinėje adjutantūroje, švietimo ministras (1928–1929), premjeras (1929), Krokuvos vaivada (1935–1936), Seimo narys ir pirmininkas (1930–1935), 1939–1945 – vokiečių belaisvis, sugrįžęs į Lenkiją 1948–1956 m. buvo kalinamas.

sijų visų narių bendras susirinkimas. Buvo mano garsiai perskaityta ir išdiskutuota – miesto tarybų rinkimo taisyklių dekretas ir to dekreto vykdomasis reglamentas. Kadangi aš turiu keliom dienom važiuoti į Varšuvą ir greit, kaip manau, ilgesniam laikui turėsiu išvykti į Kauną, aš jau asmeniškai nevadovausiu šiai rinkimų kampanijai, bent jau svarbiausiais jos etapais. Todėl mažai ji man rūpi ir neabsorbuoja manęs apytikriai taip, kaip absorbavo darbas Vyriausiojoje seimo rinkimų komisijoje. Aš apskritai esu taip nusiteikęs, kad jeigu jau turiu ką nors daryti pusėtinai, tai jau toks darbas manęs nedomina, ir atlieku jį nenoriai. Vyriausiojoje rinkimų komisijoje mane pavaduos Vinickis ir Liachovičius.

1 val. su minutėmis po pietų išvažiavau į Varšuvą. Atvykęs į Varšuvą kelis kartus bandžiau belstis į Ludviko Abramovičiaus butą, bet jo neradau namuose. Mačiausi tiktai su Slaveku, pas kurį užsukau, ir su Prystoru, kurį ten radau. Buvo jie užsiėmę kažkokiu posėdžiu, kuris tuo metu vyko kaip tik Slaveko bute, tai tik keliais žodžiais pasikeitėme. Prystoras užsiminė, kad veikti reikia labai skubant, nes jau artimiausiu laiku Vilnius bus iš bolševikų rankų atimtas, ir kad eventualiai turiu vyksti ne į Kauną, bet tiesiogiai į Vilnių, kur jau veikiausiai visi greit susitiksime. Nebuvo kada klausinėti smulkmenų ir leistis į diskusijas. Į mano pastabą, kad vis tik aš, jeigu jau turiu važiuoti, lieku prie Kauno, Prystoras atsakė, kad apie viską pakalbėsime rytoj specialiame slaptame pristatyme, į kurį atvyks ir Komendantas Pilsudskis. Pridūrė, kad prieš tai turiu pasimatyti su Vitoldu Abramovičiumi; iš Vitoldo Abramovičiaus sužinosiu tikslesnį informaciją, ir jis nukreips mane į tą patikimų susirinkimą su Pilsudskiu. Tuo šiandien ir baigėsi. Kadangi pas Ludviką Abramovičių įeiti nesugebėjau, nuėjau nakvynės į kažkokius baldais apstatytus kambarius Chmielnoje.

Vis mažiau tikiu ir vis mažiau noriu dalyvauti toje akcijoje, į kurią mane nori įtraukti. Esu apsisprendęs rytoj ryžtingai pareikšti, kad sutiksiu važiuoti nebent tik į Kauną ir tik tarpininku, siūlančiu geras paslaugas užmegzti Pilsudskio ir jo programos kontaktą su lietuviais, nesiimdamas Pilsudskio programos agento vaidmens, ir nesikinkysiu į tos programos tarnybą. Toji programa man nėra anaipol tokia aiški ir tiksli, kaip ji atrodo tiems žmonėms, kurių vaidmuo yra gal tik skelbti tikėjimą Pilsudskiu. Su tokiais žmonėmis, kaip Slavekas, sunku man tais reikalais net susitarti: jie neanalizuoja santykių, jų nepažįsta, nesuvokia Lietuvos problemų; jiems visiškai pakanka to, kad tokia yra Pilsudskio mintis ir valios kryptis. Paskui jį jie eis į ugnį ir vandenį, nes jų veiksmų svertas yra tikėjimas. Man juk vien tik to vieno nepakanka.

1919 metų balandžio 6 d.
Sekmadienis

Rytą Ludviko Abramovičiaus bute susitikau su Vitoldu Abramovičiumi ir Janeku Pilsudskiu, Viršininko Juzefo Pilsudskio broliu, dviem lyderiais Demokratinės sąjungos – tų Lietuvos lenkų atplaišos politinės organizacijos, kuri Lietuvos reikalais dirba, palaikydami artimiausius ryšius su viršininko Pilsudskio programa. Pokalbis, kokį su jais turėjau, išaiškino man priežastis, dėl ko taip reikia skubėti, ir dėl ko mane taip staigiai iškviatė, ir taip pat tos programos realizavimo kitus konkrečius elementus, kuriuos man prieš keletą savaičių pateikė Slavekas su Prystoru. Kaip čia pateiksiu, mano asmuo kuo artimiausiai yra susijęs su tos programos vykdymo elementais, bent jau taip autoriams atrodo. Iš Vitoldo Abramovičiaus sužinojau, kad Vilniaus paėmimas tai jau tik dienų klausimas, vėliausiai tai įvyks ateinančią savaitę, tiksliau sakant dar po savaitės, 7-oje didžiojo pasninko prieš šventes savaitėje. Tas faktas laikoma neabejotinai, nes esą tikri, kad tai įvyks. Tuo tikrumu viskas ir grindžiama. Juzefas Pilsudskis ir Vyriausioji Vadovybė tai užtikrino. Suprantama, toji smulkmena yra kuo labiausiai patikimi, nes tai karinių veiksmų plano paslaptis. Kiek ilgiau aptarinėjome, dalinai diskutavome su Vitoldu Abramovičiumi ir Janeku Pilsudskiu dėl pačios lietuviškosios programos pagrindų įvykdomumo, nes toji programa grindžiama nedalomos istorinės Lietuvos su sostine Vilniumi valstybingumo, esančio valstybinėje sąjungoje su Lenkija, atstatymu. Tiek aš, tiek ir jie suvokiam tą faktą, kad toji programa neatitinka aiškių siekių tiek lietuvių, tiek ir Lietuvos lenkų ir pačios Lenkijos-Lietuvos klausimo atžvilgiu. Nes kaip lietuviai siekia atstatyti ne istorinę Lietuvą Lietuvos D. K. ribose, o tik tautinę Lietuvos valstybę kompaktiškesnėje teritorijoje, taip Lietuvos lenkai, bent jau didžiausi jų telkiniai (visų pirma Gardino ir Vilniaus gubernijų teritorijose) svajoja ir trokšta ne tiek prikelti Lietuvos ir Lenkijos valstybių uniją, kiek geidžia paprasčiausio priklausymo Lenkijai, paprasčiausiai prisijungti prie jos, anaipol nesisielojant, kas nutiks su likusiom Lietuvos D. K. žemėm tiek rytuose – pravoslaviškoje Baltojoje Rusijoje, tiek vakaruose – smarkiai Lenkijos naudai apkarpytoje etninėje Lietuvoje. Nekyla abejonų, kad pačiai Lenkijai jos siekiuose į rytus, į lietuvių-baltarusių vadinamuosius pakraščius („kresy wschodnie“), norima ne atgaivinti kažkokias idealias broliškas sąjungas, bet siekiama labai konkrečių dalykų, prie kurių priklauso baltarusių žemės, kurias galėtų kolonizuoti lenkų valstiečiai ir prisisotinti žemių, Vilnius tautiniams troškimams patenkinti, kaip lenkų miestas, ir eventualiai – apsidrausti nuo Rusijos „pakraščių“ gynybiniu pylimu. Tiek aš, tiek jie taip pat gerai suvokiame, kad, nepaisant to, nedalomos Lietuvos programa su sostine Vilniumi ir sąjungoje su Len-

kija, nors abiem šalims yra kompromisas, tai vis tik toks kompromisas, kuris daugeliu požiūrių galėtų būti jiems priimtinas. Lietuviams jis toks yra todėl, kad bene dabartinėje tarptautinėje padėtyje laidoja, kad Vilniaus klausimas jų nenaudai nebus nulemtas; be to, jeigu ne skaičiumi, tai savo aukštesnio lygmens galia bus jie Lietuvos-Baltarusijos valstybėje, sujungtoje su Lenkija, vadovaus visai demokratijai, ir liks jiems didelė įtaka, teikianti atramą tolimesniems politiniams postulatams. O kalbant apie Lenkiją, tai šiaip ar taip užduotys ir poreikiai, kuriuos ji turi savo ekspansijoje į rytus, į baltarusių žemes, žymia dalimi bus galimi patenkinti ir tuo keliu, be tikslios aneksijos, kadangi įtaka ir jos svoris, be abejonės, toje federacijoje *a priori* persvers, o valstybės galia išorėje išaugs. Taigi esama neabejotinų argumentų, kurie kalba abiem pusėm už tokį kompromisą. O kalbant apie baltarusius – tai jie sudaro dar labai pasyvų elementą, kuris kuriant šią valstybinę konstrukciją aktyviau nedalyvaus. Baltarusių liaudis eis paskui juos, jeigu gaus duonos, jeigu ji bus traktuojama žmoniškai, padės gydyti žaizdas ir skurdą, kokius sudavė karas, jeigu teiks ramybę ir perspektyvas patenkinti jų socialinius ekonominius poreikius. Taip reikalas ir atrodo, žinoma, tik su viena išlyga – kad visuomeninė komunistinė revoliucija – bolševizmas – neišsiverš į visą pasaulį, nes tuomet visa kita bus didžiųjų civilizacinių permainų ugnies suvirškinta. Tiesa, kitaip tos prielaidos traktuojamos mano, negu Pilsudskio idėjos šalininkų. Jiems bolševizmo blogis yra aiškus, man – dar ne iki galo; jie tikri, kad komunistinė revoliucija ir proletariato diktatūra bankrutuos, man tai dar mįslė. Aš taip pat bijau reikalavimų maksimalizmo, tiek socialinėje sferoje, tiek politinėje ir tautinėje, kurie šiandien kaip psichozė apėmė padermių ir tautų protus ir kuris yra ta priežastis, kad jokios saikingumo, kompromiso ir vykdymo nuožvalgos nieko neįtikina; todėl nuogąstauju, kad mūsų lietuviškoji programa, nors praktiškai ir būtų pati patogiausia lietuviams iš visų galimų – atsitrenks į jų maksimalizmą. Abramovičius ir Pilsudskis dėl to mažiau nuogąstauja.

1919 metų balandžio 7 d.

Pirmadienis

Žodžiu, bendrais bruožais, nežiūrint tam tikrų skirtumų, vertinant padėtį, ir didesnio mano pesimizmo ir jų optimizmo – sutarėme vakar vakare, kalbėdami su Vitoldu Abramovičiumi ir Janeku Pilsudskiu dėl bendrų lietuviškosios programos prielaidų. Kai reikėjo man važiuoti, Vitoldas Abramovičius pakišo mintį, kad kas žino, ar nebūtų buvę geriau, jei būčiau stengęsis kuo greičiau ir tiesiog pakliūti į Vilnių, o ne į Kauną, ir būčiau Vilniuje vietoje, kai Pilsudskis po kokių 10 dienų įžengs į Vilnių lenkų kariuomenės priešaky, kai bus išvaryti bolševikai. Kai į tai atsakiau

neigiamai, pareikšdamas, kad aš tik tarpininkauju kontaktuose su lietuviais, kas šiuo metu tik Kaune gali būti daroma, tai Vitoldas Abramovičius ėmė atskleisdinėti man daugiau paslapčių Pilsudskio programos vykdymo kelyje. Būtent pasakė jis, kad kadangi labai yra svarbu, kad iškart, kai į Vilnių įžengs lenkų kariuomenė, būtų imtasi bent provizoriškai kurti lietuvių valstybę, kad iš karto lenkų viešąją nuomonę pastačius prieš įvykusį faktą valstybinės formacijos pavidalu b. Lietuvos D. K. teritorijoje, taigi iš karto ir kuo skubiau reikia kurti vyriausybę ir visus valdžios organus, ir visa tai apvainikuoti turi Lietuvos Konstytuanta³³³. Taigi pareiškė man Vitoldas Abramovičius, kad nei daugiau, nei mažiau, būtent aš buvau nužiūrėtas tos pirmos Lietuvos vyriausybės vadovu, ministrų kabineto pirmininku. Mat mano vardas yra krašte populiarus, ypač vertinamas visos demokratijos, turintis lietuvių pasitikėjimą, kaip bene nieks kitas krašte tarp lenkų tautinės kultūros žmonių. Į kabinetą pasirinkčiau lietuvius ir Lietuvos lenkus demokratus ir valdyčiau su jais krašte, kol bus sušaukta Konstytuanta, žinoma, aprobuojant Vyriausiajai Vadybei (Juzefui Pilsudskui). Todėl svarbu būtų, kad aš nevėluočiau atvykti į Vilnių, kai tik įžengs lenkų kariai, dėl ko, Vitoldo Abramovičiaus manymu, ne tiek ir svarbu, ar sugebėsiu prieš tai su lietuviais Kaune susitarti; pakaktų gal pradžiai kelių lietuviškų pavardžių vyriausybėje, pirmesnių geresnių, kad bent jau pačioje pradžioje, bent regimai ir formaliai lietuviai vyriausybėje figūruotų. Nors neslėpsiu, kad tasai siūlymas, o gal Abramovičiaus žodis apie vaidmenį, koks man toje programoje skiriamas, mane sužavėjo ir apstulbino, suteikdamas mano veiklai daug gilesnio svorio, tačiau pareiškiau, kad ir toliau laikausi vykimo į Kauną, nes tik nuo mano susitarimo su lietuviais rezultatų priklausys mano sėkmė aktyvioje tos programos veikloje. Tuo pokalbis su Vitoldu Abramovičiumi ir Janeku Pilsudskiu baigėsi. Dar viena iš jų sužinojau, kad tai programai prikaltas yra Lukomskis iš Šiaulių, tas pats, kuris pernai lapkritį, man esant Vilniuje, kreipėsi į mane, kad apsiimčiau vadovauti redakcijai „Nowiny Litewskie“. Lukomskis viešėjo Varšuvoje ir būtent dabar vyksta į Kauną, kur susitiks su manimi (nesugebėjau su Lukomskiu susitikti Varšuvoje). Kad laimėjome Lukomskį, labai džiaugiuosi, nes jo asmeny turėsime šaunų iš lietuvių programos gynėjų. Jo sąveikavimas bus man Kaune didelė pagalba. Tai žmogus, kuris, nors yra lenkų kultūros, savo veiklą remia lietuviška dirva ir visuomene, turi ten pripažinimo ir įtakų. Lietuviškoje stovykloje nėra jis, regis, *une quantité négligeable*³³⁴. Po pokalbio su Vitoldu Abramovičiumi ir Janeku Pilsudskiu turėjau tą pačią vakarykštę dieną 2.25 išvažiuoti iš Varšuvos, skubėdamas į Lomžą, kad iš

333. Steigiamasis seimas.

334. Une quantité négligeable (pranc.) – nežymus.

ten ketvirtadienį galėčiau leistis kelionėn į Kauną. Bet štai Vitoldas Abramovičius mano išvažiavimą sulaikė iki nakties, kad 4 val. dalyvaučiau slaptoje sueigėlėje privačiame Prystoro bute, ir į tą susirinkimą atvyks asmeniškai Valstybės Viršininkas Juzefas Pilsudskis. Jau dėl to vieno pasilikau. Apie tą susirinkimą papasakosiu rytoj. Čia tik pažymėsiu, kad Juzefas Pilsudskis atvyko į tą susirinkimą *incognito*, tai reiškia – *incognito* ne mums, bet savo tarnybinei aplinkai. Kai jau buvome susirinkę ir aptarę reikalą tarp savęs, privažiavo prie namo automobilis, iš kurio išsėdo Pilsudskis ir nuėjo pats vienas laiptais į 5 aukštą, į Prystoro butą, o automobilis iš karto nuvažiavo. Pilsudskiui svarbu buvo, kad kuo mažiau akių atkreiptų dėmesį į tą jo vizitą. Kai baigėsi mūsų konferencija, automobilis, telefonu iškviestas iš Prezidentūros, privažiavo ir Pilsudskį paėmė.

Aš iš Varšuvos išvykau nakties 1 val ir šiandien 9 val. ryto atvažiavau į Lomžą.

1919 metų balandžio 8 d.

Antradienis

Grižtu į sekmadienį, prie pašnekesio su Juzefu Pilsudskiu Prystoro bute. Tame pašnekesyje dalyvavo: Vitoldas Abramovičius, Janekas Pilsudskis, aš, Prystoras, Svitalskis – Juzefo Pilsudskio asmeninis sekretorius, na ir pats Viršininkas Juzefas Pilsudskis. Kai mes ten susirinkome 4 val., Juzefo Pilsudskio dar nebuvo. Todėl pradėjome pokalbį be jo. Iškilo klausimas, kur man važiuoti – į Kauną ar į Vilnių. Pačių programos prielaidų jau neapartinėjome, nes ją visi mes akceptavome. Abramovičius, Janekas Pilsudskis ir ypač Prystoras stengėsi mane įtikinti, kad didžiausią svorį turi mano nuvykimas į Vilnių ir ten mano buvimas jau tuo metu, kada įžengia Pilsudskio vadovaujama pergalingoji lenkų armija, arba bent jau tuoj pat po jos įžengimo. Aš spyriausi prie Kauno, kitaip sakant derybų su lietuviais, kurių centras šiandien yra Kaunas. Net pareiškiau, kad susitarimas su lietuviais yra svarbiausias dalykas, bandant sėkmingai realizuoti programą ir, mano manymu, turi jie paremti pastangas sukurti vyriausybę Vilniuje. Vitoldas Abramovičius ir Janekas Pilsudskis man pritarė, kad lietuvių palankumas būtų vienas svarbiausių eventualių programos švietalų, bet klausdavo mane, jeigu lietuviai tiesiog atsisakytų bendradarbiauti ir susitarti, ar imčiausi formuoti arba bent dalyvauti vyriausybėje – be jų. Atsakiau, kad nors lietuvių palankumas yra tik priemonė programai realizuoti, tačiau man ypač šiuo klausimu priemonės yra esminis dalykas ir be lietuvių nepridėčiau rankos prie tos programos, laikydamas ją prašovą ir tuščiu dalyku. Mano pašnekovai skyrėsi nuo manęs taip pat požiūriuose į lietuvių dalyvavimo pobūdį projektuojamoje vyriausybėje. Jie mano, kad jeigu nepavyks susitarti su rimtesnėmis lietuviškomis

formacijomis ir partijomis, tai reikšią pasitenkinti prikalbinant ir įvedant į vyriausybę kelis pirmus geresnius lietuvius, tegu ir dėl akių, svarbu turėti į ką remtis, kad su mumis yra ir lietuvių. Šitai aš ryžtingai atmečiau. Reikia remtis esamomis lietuvių politinėmis formacijomis, vadinasi, jeigu jau ne Taryba, kurios politika bankrutavo ir pasilieka pagaliau prieštaringa su aptariama programa, tai bent jau kažkokiomis partijomis, srovėmis ar politinėmis grupėmis arba, pagaliau, žmonėmis, kurie kam nors atstovauja ir kurie dėl savo praeities, veiklos, įtakos ir svorio teikia garantijų, kad paskui juos bent tautos atplaišos eis. Jeigu nebus susitarta net su tokiais individualais, tai aš iš akcijos pasitraukiu. Ir nieku gyvu nemanau, kad galima sugaudyti kažkokius smagurius valstiečius, arba kažkokius neatsakingus lenko Studnickio³³⁵ skonio politikus ir vaidinti su jais fikciją, girdi, lietuviai dalyvauja Pilsudskio programoje. Po tų mūsų kalbų sustojome ties tuo, kad, kaip sakiau, vykstu į Kauną – ketvirtadienį išvažiuoju iš Lomžos – ir Kaune stengsiuosi susitarti su lietuviais, o vėliau, tuoj pat po to, kai bus užimtas Vilnius, vykstu į Vilnių ir stengsiuosi ten su savimi pasiimti tuos lietuvius, kuriuos prisikalbinsiu, arba bent kurie yra pasirengę nuoširdžiai reikalą aptarti. Jeigu tokių nesusirasiu, tai atvykęs į Vilnių pasitraukiu iš akcijos. Kelionei man Prystoras atskaitė pakvituojant 3,500 tūkstančių markių. Laukėme jau tikrai Pilsudskio. Kažkaip greit ir atvyko. Atrodo gražiai, nors išvargęs, bet žvalus, jaučiasi geriau ir gyviau, negu kad mačiau jį 1917 m. prieš Legionų krizę. Po trumpo privataus pokalbio Pilsudskis juokais prisiminė mano tarnybos Legionuose laikus ir pasišaipė iš mano apkūnumo ir pilvelio, kuriuos įsigijau civiliu, perėjome prie mus dominančių klausimų. Pilsudskis nusakė, kad vėliausias laikas, kada bus paimtas Vilnius, bus didysis šeštadienis. Tas faktas yra visiškai tikras. Į Vilnių įžengs Pilsudskis, pats vesdamas armiją. Įžengęs paskelbs proklamaciją, kurioje paskelbs žadamą Lietuvos ir Lenkijos sąjungą ir jos valstybinę egzistenciją, kuri laisvai pasisakys dėl savo vidinės organizacijos. Pilsudskis nužymėjo ir tezes, kurias turi apimti Lietuvos pirmos vyriausybės atsišaukimas – taigi tos vyriausybės, kurios sudarymą jis norėtų pavesti man. Taip iš tikrųjų tos pirmos vyriausybės programą galima trumpai suvesti į Konstituantos Vilniuje sudarymą. Vėliau perėjome prie mano išvykimo ir su juo susijusiais klausimais. Pilsudskis visiškai su manimi sutinka, kad lietuvių požiūris sudarys jo nedalomos Lietuvos valstybingumo sąjungoje su Lenkija programos vykdymo raktą. Jeigu lietuviai su tuo sutiks, jų prisidėjimas patrauks Lietuvos lenkus ir laimės Lenkiją. Jeigu neis ir priešinsis, tai, be abejonės,

335. Vladislavas Gizbertas-Studnickis (Władysław Gizbert-Studnicki) (1867–1953) – publicistas, politikas, Lenkų valstybininkų klubo (Klub Państwowców Polskich) steigėjas ir vadovas (1916), Laikinosios Valstybės Tarybos (TRS) narys 1917 m., tarpukario metais šalininkas bendradarbiavimo su vokiečiais, nuo 1945 m. emigracijoje.

laimės padalinimo idėja ir imperialistinė programa užgrobti ir aneksuoti prie Lenkijos baltarusių katalikiškas žemes su Vilniumi, nepaisant, koks lauks apkarpytos etninės Lietuvos ir pravoslaviškos Baltosios Rusios rytinių pakraščių likimas.

1919 metų balandžio 9 d.

Trečiadienis

Juzefas Pilsudskis geriau, nei kiti, suprato, kaip į jo programą pažiūrės lietuviai, ir visiškai sutiko su manimi, kad lietuvių rankose yra raktas į visą tą programą. Todėl nesistebėjo, kad durims atverti noriu imti raktą ir kad mano prisidėjimą prie viso to užmojo darau priklausomą nuo to, ar lietuviai tą reikalą parems. Tokie žmonės, kaip Vitoldas Abramovičius, gyvena naiviomis iliuzijomis, girdi, kas, jei lietuviai atsiskays palaikyti, tai ir be jų būsią galima tą patį padaryti, remiantis Lietuvos lenkais ir – dar gal – pasyvia baltarusių katalikiška mase. Nesupranta, kad jeigu lietuviai su tuo nesutiks, tai Lietuvos lenkai ten, kur jie yra stipriausi, Vilniaus ir Gardino kraštuose, neturės jokių motyvų kelti kažkokių federalinių konstrukcijų ir paprasčiausiai sieks prijungimo prie Lenkijos, paliekant etninę Lietuvą jos pačios likimui. Tuomet ir Lietuvos lenkų dvarininkų vaidmuo pasireikš griežčiau, kai jie nesuras priešpriešos stipriame lietuvių demokratiname sąjūdyje, galinčiame nulemti Pilsudskio programą. Visa tos programos sistema, ir socialinė, ir politinė, žlunga tada vienu ypu. Pasyvi baltarusiškoji masė nepakels tos politinio rūmo konstrukcijos. Pilsudskis gerai suvokia ir yra pasirengęs tokiam atvejui; todėl būtent už savęs nedegina tiltų ir tausoja dvarininkus pirmuose savo užmojų žingsniuose, nes žino, kad, jeigu jie dėl lietuvių nepasisektų, tai nelieka nieko kito, kaip priimti lenkų armijos imperialistines pasekmes, realizuojančias Lietuvos padalijimą ir Vilniaus aneksiją prie Lenkijos, arba išsižadėti visko ir pasitraukti iš dalyvavimo sprendžiant Lietuvos likimą. Esant tokiam atvejui, pasirinksiu tą antrą ir rankos prie Lietuvos imperialistinio ketvirčiavimo nepridėsiu, bet Pilsudskis, kuris stovi lenkų armijos priešaky, pasitraukti jau negali, jeigu lietuvių spyriojimas neįleis jam įgyvendinti Lietuvos valstybingumo programos, jis sutiks su imperialistiniais padariniais. Jis šitai visiškai suvokia ir sako tai atvirai. Tuo požiūriu, regis, su Pilsudskiu vienas antrą suprantame. Tačiau kalbėdamas apie lietuvių palenkimo metodus ir nusakydamas mano dalyvavimą tame užmojyje Pilsudskis šiek tiek mąstė kitaip, negu aš. Jis manė, būtų geriau, jeigu vyktų į Vilnių, užuot pradėjęs nuo Kauno. Mat jam rodosi, kad lietuviai leis ištikinami ne tiek argumentais, kiek įvykdytų faktų, ypač Vilniaus užėmimo, iškalba; todėl, jo manymu, reikėtų atkreipti dėmesį kuriant tuos įvykdytus faktus Vilniuje, kaip vyriausybės formavimas ir t.t., kad ant to substrato su lietuviais būtų galima vesti

derybas. Aš vis tik nesiryžu šitam, ir tai todėl, kad, jei kas ko, turėčiau tuomet būti pasirengęs priimti imperialistinius padarinius, jeigu lietuviai nepritartų, o jų priimti aš niekaip nenoriu ir nepriimsiu. Todėl mano dalyvavimą darau priklausomą nuo ankstesnio susitarimo su lietuviais. Dar skiriamės su Pilsudskiu tuo požiūriu, kad kai aš kontaktą su lietuviais suvokiu nebent tik per esamas lietuvių politines formacijas, Pilsudskis mano, kad jeigu lietuvių sąjūdžio politikai ir vadovai priims nenuolaidžias pozicijas, dar galima bandyti kreiptis į lietuvių liaudies mases ir tomis masėmis sprendimą nulemti jo programos naudai, nesiskaitant ir einant prieš tautos vadus. Tai iliuzija. Pilsudskis nepažįsta lietuvių santykių ir tautinės plėtros istorijos. Lietuvių liaudies masėse nieks kitas, išskyrus lietuviškas politines formacijas, neveikė, todėl niekas prieš juos toje masėje ir nenuveiks, nes nusistovėjusių įtakų neperlauš. Įdomi detalė – pažymėjo Pilsudskis. Idėja Lietuvos valstybinės sąjungos su Lenkija, Pilsudskio programos idėja atitinka Anglijos intencijas prieš prancūziškas sroves. Tos programos realizavimas pirmiausia priklauso nuo lenkų ginklo sėkmės ir nuo lietuvių palaikymo – ir būtų pirmas rytuose elementas sprendžiant ginčytinus klausimus, nežmoniškai komplikuočius, įgyvendintus – kas svarbiausia – sąjungos metodu, vilsonišku metodu, tautų solidarumu.

Tai gi nuspręsta, kad važiuoju į Kauną. Turiu vykti rytoj. Šiandien ryte jau man atsiuntė iš Varšuvos kurjerę, jauną panelę, p. Liaščevską, kuriai pavesta mane lydėti iki Suvalkų, palengvinant pervažiuoti, ir Suvalkuose nukreipti mane pas veiksnius asmenis, kurie palengvins tolesnę kelionę. Atvežė ji leidimus ir kelionės dokumentus, bet neatvežė atostogų popierių, be ko negaliu pajudėti. Telegrafavau dėl to į Varšuvą. Dėl šito veikiausiai dar dieną turėsiu pralaukti, juo labiau kad teisme turiu būtiniausių darbų užbaigti.

Labiausiai ilgiuosi Lusės Roškovskos, su kuria šiandien atsisveikinau. Ir jai akyse suspindo ašaros, nors jas slėpė. Beveik, kad ją myliu.

1919 metų balandžio 10 d.

Ketvirtadienis

Šiandien dar iš Lomžos neišvažiavau, nes nesulaukiau iš Varšuvos atostogų dokumento iš teisingumo ministro Supinskio³³⁶, ir nusprendžiau nepajudėti, kol tos atostogos neateis. Noriu tuo formaliu požiūriu kuo labiausiai nekelti abejonių. Tiesą

336. Leonas Vladislavas Supinskis (Supiński) (1871–1950) – teisininkas, politikas, Lenkijos teisininkų būrelio steigėjas ir pirmininkas, Kalinių globos draugijos „Patronat“ vienas iš įkūrėjų. 1915 m. Pilietinės sargybos Varšuvoje pavaduotojas. Nuo 1917–1918 m. Varšuvos apeliacinio teismo vicepirmininkas ir nuo 1919 m. pirmininkas. Teisingumo ministras nuo 1918–1919 m.. Nuo 1929 m. Aukščiausiojo Teismo I pirmininkas.

sakant užtikrina mane Varšuvoje, kad ministras Supinskis sutiko suteikti atostogas ir kad tai tik formalumas, bet aš noriu, kad tas formalumas būtų sutvarkytas formaliai. Jei išvažiuosiu atostogų nesulaukęs, tai jau nieks tuo taip labai ir nesirūpins, kad ministras atostogas pasirašytų ir persiųstų Lomžos teismo pirmininkui, ir tai taip ir liks nesutvarkyta. O visai nežinia, kiek laiko man tie lietuviški reikalai gali užimti ir ar iš viso bus kokia nauda mano užmojo ir kokia; taigi, kai vėliau teks man grįžti į Lomžą, turėsiu Apygardos teisme tarnybinę kaltę, kad išvykau ilgesniam laikui be atostogų, palikdamas pareigas ir neteisėtai, o per tą laiką ir ministras gali pasikeisti, ir tuomet, jeigu ko, Supinskis manęs nepridengs. Geriausia nekelti jokių abejonių. Vakar dėl tų atostogų telegrafavau Prystorui – atsakymo negavau.

Šiandien kelis kartus susiskambinau su Svitalskiu Belvederyje ir pagaliau pasiunčiau jam skubią telegramą, reikalaudamas atsiųsti patvirtinimą atostogoms, nuo kurio priklausys mano išvažiavimas. Svitalskis iškilmingiausiai pareiškia, kad viskas busią sutvarkyta ir visu primygtinai reikalauja, kad iš karto, nieko nelaukdamas, važiuočiau; pridūrė, kad mano skubus išvykimas yra Pilsudskio įsakymas. O aš, nepaisydamas įsakymų, laikiu atostogų patvirtinimo ir nejudu. Jeigu jie ten, Varšuvoje, taip nori, kad jau vykčiau, tai tegu aktualiai sutvarko tai, kas reikalinga.

Ateina man į galvą vienas dalykas, kodėl būtent Anglija palaiko Lietuvos sąjungą su Lenkija pagal Pilsudskio programą. Tikriausiai daug reikšmės turi tai, kad tai būtų pirmas bandymas išspręsti vieną iš sunkių klausimų rytuose be smurto ir ne vien tik vienos šalies interesui, bet sąjungos metodu, solidarumu, kompromisu, jungiančiu tautinį momentą ir daugelį kitų tarptautinio sugyvenimo momentų. Bet ne mažą vaidmenį įvairiose Anglijos kombinacijose gali turėti tuo klausimu ir tai, kad sąjunga su Lietuva, ir kas toliau toje Pilsudskio programoje eina – ir su Latvija, sukurta Lenkijos sąjunginėje valstybėje prieigą prie jūros rytiniuose Baltijos uostuose, dėl ko gal lengviau atsižadėtų ji Gdanskio, taip erzinančio vokiečius, ir kurioje Anglija aiškiausiai siekia atšipinti lenkiškų apetitų ašmenis, kad tos skriaudos vokiečiai nepatirtų. Lietuva gali toje kompensacijoje tapti antipriemone ir palaidoti Gdanskio problemą. Nereikia to lenkams garsiai sakyti, nes tai juos Pilsudskio programoje Lietuvos reikalu labai blogai nuteiktų.

1919 metų balandžio 11 d.

Penktadienis

Dėl mano energingų pastangų, kokių vakar ėmiausi telegrafuodamas ir skambindamas telefonu, naktį pagaliau atėjo telefonograma iš teisingumo ministro Supinskio apygardos teismo pirmininkui Filochovskiui, pranešanti, kad man skiriamos neri-

botos atostogos. Todėl būtent šiandien galėjau pagaliau leisti į kelionę. Tai kelio- nei nusamdžiau Marynią³³⁷ su jos nuosavu arkliu, kuriuo prieš savaitę atvažiavo iš Vilniaus. Tai tolimas kelias vienam arkliui, bet arklys geras. Pajudėjome vėlai, apie 11 val. priešpie, nes turėjau dar Teisme sulaukti pirmininko ir formaliai su juo atsi- sveikinti ir išgauti žodinį patvirtinimą, kad apie mano atostogas jam yra pranešta.

Iš Lomžos į Kauną turime įveikti du šimtus keliasdešimt varstų. Iki Suvalkų lydi mane panelė Maria Liaščevska. Tai miela ir patraukli mergina, kiek ekscentriška, kelionėje nelabai nuovoki, bet nežiopla, gerai orientuojasi visuomeniniais ir politi- niais klausimais. Yra ji Varšuvos universiteto teisės studentė, miela ir lengva sugy- venimui; trumpai pasikirpusi, blondinė, kiek gelsva, veidelio putlaus, kiek spalvoto, rūko papirosą.

Atvažiavome šiandien iš Lomžos į Ščiučiną – 6 mylios (tiksliai 43 varstai) ir iš Ščiučino į Grajevą – 2 mylios (14 varstų). Grajeve apsistojom nakvynei žydo užkeigoje. Atsikvėpėme miškelyje už Staviskių. P. Liaščevska turėjo ten labai nemalonų nuotykį. Kai stovėjome miškelyje, priėjo prie mūsų kažkokie du kaimiečiai, šiek tiek šnektelėjo ir nuėjo. Tuoj pat jiems nuėjus pajudėjome ir mes. Tie kaimiečiai važiavo keliasdešimt žingsnių prieš mus. Staiga pamatėme ant kelio kažkokį daiktą, panašų į p. Liaščevs- kos fetrinę skrybėlaitę (važiavo ji be skrybėlaitės, kurią buvo pasidėjusi vežimo du- gne po kojomis); pažiūrėjome – skrybėlaitės nėra. Taigi išlipau ir pakėliau ant plento gulintį daiktą. Tai iš tikrųjų buvo p. Liaščevskos skrybėlaitė, bet viduje buvo šviežias žmogaus mėšlas. Žinoma, kaimiečiai, su mumis kalbėdami, nežymiai ištraukė skry- bėlaitę, į kurią vėliau pridėgė ir numetė prieš mus ant kelio. Tai, aišku, buvo sau toks kaimietiško „sąmojis“ „pokštas“. Buvau dėl to įniršęs. Koks bjaurus pyktis ir niekšybė merginos atžvilgiu. P. Liaščevska vėliau turėjo Ščiučine nusipirkti kepuraitę.

1919 metų balandžio 12 d.

Šeštadienis

Rytą išsileidome iš Grajevo į Raigardą (atstumas tarp tų dviejų punktų siekia 18 vars- tų). Oras neblogas, vėjelis į nugarą. Ties Grajevu prasideda pelkės, kurios iš visų pusių supa plentą. Toliau prie Raigardo prasideda kalvos ir pasirodo ežerai. Esame jau netoli Suvalkų gubernijos, kur iki dabar laikosi dar vokiečių okupacija. Vokiečių karo oku- pacijos metais visa Suvalkų gubernija, imtinai su jos pietine dalimi, neabejotinai len- kiška, buvo prijungta prie vadinamojo „Ob-Ost'o“ (Oberverwaltung Ost), kurio bran- duolys buvo Lietuva (čia priklausė taip pat ir Kuršas). Pervažiuojant liniją, skiriančią

337. Sesuo Maria Römer.

laisvą Lenkiją nuo vokiškosios okupacijos Suvalkijoje, reikia leidimo, kurį imame Raigardo magistratė. Be to leidimo lenkų postai neleidžia peržengti sienos. Raigarde, kur baigiasi miestas – lenkų karinis postas, kur tikrina leidimus. Važiuojame toliau. Į Barglavą (Bargłowo), miestelį prie vokiečių okupacinės sienos Suvalkijoje – 9 varstai. Miestelyje plentas pertvertas buomu. Pamatome vokiečius: toks pažįstamas vaizdas Lenkijoje dar prieš kelis mėnesius, o taip jau primirštas. Barglave vokiečiai gan kruopščiai tikrina daiktus. Iš Marynios paima gražų didelį šalį, kuriame atpažįsta vokiečių valstybinę nuosavybę. Nepadėjo nei grasinimai, nei pyktis, nei Marynios šaižus riksmas ir įžeidinėjimai. Šalis paimtas (iš tikrųjų Marynia jį pirkto Vilniuje iš vokiečių kareivių). Iš Barglavo, kelias valandas atsikvėpę, važiuojame toliau į Augustavą (13 varstų). Per Augustavą važiuojame nesustodami. Miestelis bjaurus, atrodo labai nevalyvai. Už Augustavo gražus miškas ir puikiausi vaizdai. Privažiuojame valsčiaus bažnytkaimį Ščebra, apie 7–8 varstai Suvalkų kryptimi. Ščebroje sustojame nakvynei valstiečio troboje, kurioje yra kartu ir maža krautuvėlė su alumi ir bandelėmis.

1919 metų balandžio 13 d.

Sekmadienis

Kadangi Ščebroje savo žiniai turėjome tik vieną kambarį, o kad negalėjau viename kambario miegoti su panele Liaščevska, tai miegojau kluone mūsų vežime. Pagaliau buvo man patogiu ir labai gerai išsimiegojau. Blogiau išėjo Maryniai ir p. Liaščevskai, kurios nakvojo pirkioje, ypač Maryniai, kuri miegojo ant lovos, kadangi naktį ją graužė blusos ir utėlės; rytą patikrinusi įsitikino, kad apklotė, kurį jai duota prisidengti, knibždėte knibždėjo utėlės. Rytą dulkė lietutis. Iš Ščebros į Suvalkus turėjome 21 varstą. Šiandien verbų sekmadienis. Važiuodami nuolat sutikdavome žmones su vadinamomis verbomis rankoje. Vėliau išvažiavome į gražų pušyną, nusidriekusį dideliame plote. Tame gražiam miške kirtome pusiaukelę iš Lomžos į Kauną. Apie pietus buvome jau Suvalkuose. Arklių pastatėme viename žydo viešbutelyje. Kelias valandas Suvalkuose leidome sau atsikvėpti. Čia atsisveikinome su p. Liaščevska, kuri lieka Suvalkuose ir iš čia grįžta į Varšuvą. Suvalkai jokio įspūdžio man nepaliko. Miesto viduriu eina didelis Varšuvos–Kauno plentas, kuris rodos kaip plati gatvė. Miestas atrodo nešvarus. Gyventojų kalboje labai juntama lietuvių įtaka. Jaučiuosi čia jau Lietuvos pasienyje. Suvalkuose pamačiau pirmus lietuvių karius. Jų uniformos niekuo nesiskiria, tik kepurės turi kitokias; tai statmenos kepurės. Viršuje nukirstos stačiu kampu; aplinkui turi geltoną juostą ir viršuje geltoną briauną. Mieste milicija dar lenkų, su ereliukais ant kepurų. Suvalkuose kainos žymiai aukštesnės, negu Lenkijoje, kur nėra vokiečių okupacijos. Jaučiasi

čia, taip sakant – ore – artima kaimynystė su bolševikais, kurie yra Varėnoje; tai kelia tam tikrą nerimą, tam tikrą chronišką baimę, ar jie neateis, baimę dėl turto ir gyvybės, ir jau vien jų artumas sukelia gyventojams tam tikrą psichinę įtampą. Čia apie juos daug kalbama, bijomasi ir nematoma jokių priemonių ir jėgų, galinčių apsaugoti nuo jų atėjimo. Laikraščiai čia – arba vokiški, arba iš Gardino, iš kurių vienas rusų-žydų kvepia silpnai maskuotu bolševizmu, ir antras – mažas lenkiškas popiergalis. Varšuviniai čia nepasiekia, o kauniškių ir lietuviškų čia visiškai nėra, nes nėra lietuvių. Gardino laikraščiuose buvę kažkokių užuominų apie baltarusių valdžios ir kažkokių komisarų veiklos išplėtimą į Suvalkus Augustavą bei baltarusiškų dalinių atėjimą. Girdėjau, kaip suvalkiškiai reagavo į tai: tegu ateina, kas tik nori, svarbu, kad ne bolševikai. Mačiausi Suvalkuose su lietuviu Kasakaičiu³³⁸, kuris čia yra lenkų valdžios siųstas notaras. Iš jo išgirdau, kad Kaune po ministrų krizės Lietuvoje vėl grįš Sleževičiaus kabinetas. Apie Suvalkų gyventojų, ypač lenkų ir lietuvių, santykius Suvalkų krašte man Kasakaitis pasakojo, kad Teismas ir kitos lenkų institucijos trijose pietinėse apskrityse, nors yra sudarytos pagal varšuvinės valdžios nominaciją, kaip tokios vokiečių okupantų nepripažintos, o tik dirba jų akivaizdoje, turėdamos vietinės Pilietinės Tarybos mandatą. Su lietuviais yra tam tikras *modus vivendi*, pagrįstas tuo, kad faktiškai – atriboti lenkų ir lietuvių valdžios plotai, kurie vengia trinčių ir vieni kitiems kelio nepastoja. Augustavo apskritis be abejonės – lenkiška, šiaurinės apskritys (Kalvarija, Marijampolė, Vilkaviškis ir Vladislavovas³³⁹) – lietuviškos. O kalbant apie Suvalkų apskritį, tai tik du šiauriniai valsčiai (Punsko ir dar vienas) nepripažįsta lenkų valdžios įstaigų ir paklūsta Tarybai. Labiausiai ginčytina yra Seinų apskritis, kurią lenkai laiko sava, bet kurioje lietuviai jau savo valdžių bei jos įstaigas sukūrė. Taigi ten ribos tarp lietuvių ir lenkų – nėra. Lenkų Taikos teisėjas savo kanceliariją turi Suvalkuose, ir teisti bylų važinėja po pietinius – lenkiškus valsčius. Abi šalys vengia trinčių, bet valdžios ir jų organizacijos faktais stoja viena prieš kitą ir izoliuojasi.

1919 metų balandžio 14 d.

Pirmadienis

Vakar dar nebaigiau kelionės dienos, todėl grįžtu prie jos. Apie 4 val. iškeliavome su Marynia iš Suvalkų toliau, 4 valandas atsipūtę. Privalėjome tą dieną bent jau 19

338. Antanas Kasakaitis (1870–po 1950) – mokytojas ir diplomatas, „Varpo“ laikraščio bendradarbis, vienas iš Lietuvos mokytojų sąjungos kūrėjų 1905 m. Nuo 1913 m. gyveno Varšuvoje, būdamas tenykščių lietuvių kolonijos vadovas. Pirmas nepriklausomos Lietuvos konsulas Varšuvoje 1919–1923 m.. Grįžęs į kraštą dirbo vidurinių mokyklų inspektoriumi. 1944 m. emigravo į Vokietiją, o 1950 m. – į Jungtines Amerikos Valstijas.

339. Naumiestis.

varstų arba 3 mylias iki artimiausios nakvynės nukakti. Taigi privalėjome skubėti, kad sutemos ir naktis neužkluptų mūsų kelionėje, nes keliai, ypač miškuose, tose vietose yra labai nesaugūs, nes siaučia plėšikai. Nuvažiavus 19 varstų iki Šipliškių miestelio, veikiau sakant iki pokario griuvėsių, ir dar 3 varstus toliau, maždaug pusiaukelėje į Kalvariją, Jeziorkų kaime prie plento stovi didelė karčema, visuotinai žinoma „Gražiosios Helenos“ vardu. Ten Kasakaičio patarimu apsistojome nakvynei. Jeziorkai įsikūrę prie pat lenkų–lietuvių etninės sienos. Jeziorkų gyventojai save dar laiko lenkais; nors moka lietuviškai, tačiau mieliau kalba lenkiškai; Jeziorkuose milicininkas dar su lenkišku ereliuku, kaimo lenkiškumo simboliu. Užeigoje, kurioje yra ir arbatinė, ir vietos gyventojų kompanijų rinkimosi vieta, girdėti lenkų kalba ir kažkiek jau lietuvių kalbos; bet lenkų kalba čia tokia, kad net, Dieve pasigailėk; geriau jau tie žmonės kalbėtų tikra gimtąja kalba, negu bjauriai žalodami lenkų kalbą. Savo namuose tautiniais ir kalbos klausimais – nesivaržoma: koku kas nori būti, tokiu ir gali būti. „Gražiosios Helenos“ užeigoje neblogai pernaktvojome ir šiandien ryte, dulkiant lietui, leidomės toliau. Iki Kalvarijos buvo likę 18 varstų. Įvažiavome į grynai lietuvišką kraštą. Būdinga, kas labai krinta į akis, tai visiškai išnykę sodžiai, tokie populiarūs Lenkijoje net iki pat Lietuvos etninės sienos, ir aplinkui valstiečių kolonijos, kitaip sakant, viensėdžių fermos, kurios prieš keliolika ar keliasdešimt metų Suvalkų krašto lietuviškoje dalyje buvo išparceliuotos. Iš karto atkreipia dėmesį, kad tos individualios kolonijos yra pasiturinčios ir gausios išteklų, ir tokių jų pilna visame šiame krašte. Miškų net mažų miškelių čia visai nematyti, daugelio valstietiškų pastatų sienos molinės. Atvažiuojame į Kalvariją. Čia atokvėpis. Miestas grynai lietuviškas; nuo milicininko iki pirmo pasitaikiusio sutikti praeivio arba vaiko. Net kiekvienas žydas čia moka lietuviškai. Jautiesi, lyg būtum pačioje Lietuvos glūdumoje, per dešimtis kilometrų į gilumą nuo etninės sienos. Lietuviški krašto plotai čia labai radikalčiai ir griežtai skiriasi nuo lenkiškų, lyg du atskiri pasauliai.

2 valandas dustelėję leidžiamės tolyn ir po 5 val. važiavimo ir apsistojame nakvynės Marijampolėje, nutolusioje per 12 varstų nuo Kalvarijos.

1919 metų balandžio 15 d.

Antradienis

Labai mielą viešbutėlį turėjome Marijampolėje nakvynei. Tai viešbutis tokio Miškinio, tipiško lietuvių, sąžiningo, saikingo, ūkiško. Pavyzdinė švara, tvarka, bufete puikūs naminiai mėsos rūkiniai, tikri lietuviški, tokie, kad negali atsivalgyti, ir kurie niekuo nuo išrankiausios italų saliami – prieškarinių laikų Havelkos – neatsilie-

ka. Marijampolė – miestelis didesnis už Kalvariją ir dar labiau lietuviškas. Iš Kalvarijos ir Marijampolės išsivežu įspūdį, kad Suvalkų gubernijoje miestai yra grynai lietuviški, ko neaptinkama Kauno gubernijoje, kur lenkų elementas arba dominuoja, arba bent jau prilygsta lietuviškajam. Net lietuviškiausias Kauno gubernijos miestas Šiauliai – šiuo požiūriu nusileidžia Marijampolei ir Kalvarijai. Marijampolė, be to, yra didžiausias lietuviškas Suvalkijos miestas. Čia įsikūrusi Lietuvos apygardos teismo būstinė Suvalkų krašto lietuviškai daliai. Užėjau vakar vakarė į tą Teismą ir užnešiau to teismo pirmininkui Stankūnui³⁴⁰ Kasakaičio laišką. Be pirmininko Stankūno radau ten teisėją Ciplijevskį, kuris mane šiek tiek pažinojo iš Vilniaus. Jau ten iš jų įsitikinau, kad žinia apie Sleževičiaus kabineto sudarymą yra tikras faktas³⁴¹. Marijampolėje daug lietuviškos kariuomenės. Užima ji dalį kareivinių prie miesto, kur vyksta pratybos.

Ryte išvažiavome iš Marijampolės. Iki Kauno teliko 52 varstai – per 7 mylios. Kaip penktai kelionės dienai tai daug vargšei Marynios kumelei. Stipri ir eikli kumelė, nors gerai Marynia ją šeria, bet ir ji jau jaučia tą kelionę, nes pasimušė kojas ir, kai stovi, tai mindžiukuoja. Atsipūsti sustojome Skriaudžių kaime, nutolusiame nuo Marijampolės 26 varstus. Iš ten jau vienu ypu judėjome per Veiverius ir Garliavą į Kauną. Retkarčiais lijo ir buvo šalta, bet ne taip smelkiančiai, kaip vakar popietę pakely iš Kalvarijos į Marijampolę.

Kauną pasiekėme apie 5 val. po pietų. Vargome, kol susiradome Kaune kur apsistoti, nes miestas perpildytas. Kaunas nuo tada, kai bolševikai užėmė Vilnių, tapo laikinąja Lietuvos sostine. Čia spiečiasi visos lietuviškos valstybinės įstaigos ir institucijos, kurios sutelkė visas krašto inteligentijos jėgas, čia buriasi nuolat auganti Lietuvos kariuomenė, be to, yra čia dar daug vokiečių, pagaliau daug suplūdo bėglių iš Vilniaus ir iš tų tolimesnių krašto dalių, kurias užėmė bolševikai. Branguma Kaune taip pat didžiulė: kainos daugmaž labai panašios, kaip Lenkijoje, nors prekių labai gausu, kiek tai matyti iš krautuvų vitrinų. Vieši Kaune taip pat koalicinių valstybių misijos, kurios užima geriausią Kauno viešbutį – „Metropolį“. Netrūksta Kaune ir rusų, kurie verčiau linkę čia sėdėti, negu norėtų pakliūti į bolševikų nagus. *Nota bene* žymus yra rusų procentas – karininkų jaunoje Lietuvos kariuomenėje. Ilgai ieškojęs aš apsistojau kažkokiuose baldais apstatytuose žydo kambariuose, o Marynia kumelei susirado tvartelį, bet be kambario sau, todėl nakvos tvarte vežime.

340. Juozas Stankūnas (1877–1937) – teisininkas, 1905 m. lietuvių suvažiavimo (Vilniaus seimo) dalyvis, prieš Pirmąjį pasaulinį karą dirbo teisėju Virbalyje, 1919–1929 metais Marijampolės apygardos teismo vice-pirmininkas.

341. Jis pakeitė Prano Dovydaičio dešiniųjų kabinetą (1919 III 12–IV 12).



Kaunas, Antroji Vilniaus gatvė, Reprodukcija iš: Algimantas Miškinis, Kęstutis Morkūnas, *Kauno atvirukai 1918–1940* Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilnius 2001, p. 22.

Susitikau gatvėje su Lukomskiu³⁴², atvykusiu čia prieš kelias dienas ir kuriam yra atskleista paslaptis tos akcijos, dėl kurios aš čia atvykau ir dėl kurios turime abu bendradarbiauti. Jis spėjo perkalbėti dar tik su Narutavičiumi³⁴³, kurį čia sutiko ir kuris labai karštai tai akcijai pritaria. Rytoj iš ryto susitiksiu su abiem.

1919 metų balandžio 16 d.

Trečiadienis

Rytą patraukiau į Narutavičiaus butą sutartam susitikimui su Narutavičiumi ir Lukomskiu. Narutavičius jau buvo Lukomskio supažindintas su akcijos programos esme bei turiniu ir dėl ko atvykome į Kauną. Jis visiškai pritaria programai. Paga-

342. Kazimieras Lukomskis (Łukomski) – advokatas, Bitučių dvaro savininkas, Kauno žemdirbių draugijos Šiaulių skyriaus pirmininkas, drauge su Jurgiu Daujotu leido „Nowiny Litewskie“ (1918), lojalumo Lietuvos valdžiai deklaracijos, kurią patvirtino dalis dvarininkų, susibūrusių Kauno žemės ūkio draugijoje (1920 I 21), signataras, nepriklausomoje Lietuvoje Žemės ūkio gamintojų draugijos ir Informacinio biuro prie Lietuvos seimo deputatų lenkų frakcijos, veikėjas.

343. Stanislas Narutavičius (Narutowicz) (1862–1932) – teisininkas, visuomenės ir politinis veikėjas, dvarininkas iš Telšių, Gabrielio, vėlesnio Lenkijos prezidento, brolis. Dalyvavo lietuvių tautiniame judėjime. Lietuvoje Nepriklausomybės Akto signataras. Tarybos narys, kurioje siekė susitarimo su Lenkija. Tarybą protesto ženklan paliko 1918 liepą.

liau nereikėjo jam nei aiškinti, nes tokie programoje jau esantys dalykai kalėsi jo paties galvoje, ir šitai sumanymai brendo jo mintyse ir širdyje. Narutavičiaus simpatijos yra reikšmingos programos įgyvendinimui, nes tai tas žmogus, kuris, nors ir yra lenkų kultūros, visa savo veikla yra susijęs su lietuvių visuomene, populiarius tarp lietuvių, tarp Telšių apskrities žmonių bene pati populiariausia asmenybė, be to, tai žmogus, kuris labiausiai buvo Tarybos kairės opozicijoje, kol kartu su Kairiu³⁴⁴, Biržiška Mykolu ir Jonu Vileišiu nepasitraukė (tie du pastarieji vėliau į Tarybą grįžo, o jau Kairys atgal negrįžo, bet dabar yra ministras Sleževičiaus kabinete). Trise dar kartą aptarėme visą Pilsudskio programą ir konstatavome bendrą pritarimą jai. Konkretizuodamas tos programos idėjas gal kiek plačiau ir giliau, negu jos Pilsudskio mintyse brėžiasi, pateikiau ją kaip iš krašto vidaus vykdomą perversmą, kurį skelbia krajovcai – lietuvių demokratų grupė, Lietuvos lenkai ir baltarusiai tuo metu, kai lenkų kariuomenė vaduos krašto sostinę Vilnių ir skelbs šachą lenkiškam imperializmui, kaip Vilniaus užėmimo spėjamai pasekmei, ir siekiant nulemti Lietuvos valstybingumą bei inicijuoti nuo Lenkijos iki Baltijos jūros tautų ir valstybių kooperacijos metodą tiek militariniu požiūriu atsispiriant bolševizmui, tiek vėlesniam ekonominiam ir politiniam sugyvenimui ateityje. Visi trys supratome, kad akcijos sėkmę lems lietuvių pritarimas. Bet jį įgauti yra sunkiausia, ypač, kai jau susiformavo Sleževičiaus kabinetas, į kurį įėjo taip pat ir lietuviškoji kairė drauge su stipriausiu Tarybos opozicijos atstovu – Kairiu. Toji smulkmena neregėtai apsunkina mūsų užduotį. Kalbant apie veikimo planą, tai pasakiau, kad atidengsiu kortas trims žmonėms: Kairiui, Jonui Vileišiui ir Leonui³⁴⁵. Paskutinysis, tiesa, nepriklauso kairiesiems, bet – žmogus protingas, sąžiningas ir geras pilietis. Visi trys – Leonas, Vileišis ir Kairys – šiandien Sleževičiaus vyriausybės nariai. Taigi padėtis labai neįprasta, nes apie valstybės perversmą teksią kalbėtis su... vyriausybės nariais. Tai panašu į išdavystę – kalbinti ministrus valstybės perversmui. Bet kitos išeities nėra. Narutavičius ir Lukomskis mano planą priėmė. Su Leonu susitikau dar šiandien. Jo kabinete, vidaus reikalų ministerijoje, išlukštenau jam nuoširdžiai visą programą, tiksliai išlygdamas konfidencialumą. Leonas išklaušė manęs atidžiai, bet savo požiū-

344. Steponas Kairys (1878–1964) – inžinierius, vienas Lietuvos socialdemokratijos vadų, po 1905 m. atsidūrė jos dešinėje sparne tarp vadinamųjų autonomistų, karo metais tautos vienybės šalininkas. Tarybos narys (iki 1918 m. liepos) ir Nepriklausomybės Akto signataras. Tiekimo ir maitinimo ministras antrame Sleževičiaus kabinete (1919 IV 12–X 7), Lietuvos seimo deputatas 1920–1927 m. Nuo 1944 m. emigracijoje Vokietijoje, vėliau Jungtinėse Amerikos Valstijose.

345. Leonas Petras (1864–1938) – teisininkas, Maskvos universiteto absolventas (1899). Nuo 1887 m. laikraščiu „Lietuviškasis balsas“, „Varpas“, „Šviesa“ bendradarbis. 1907 m. iš Suvalkų gubernijos išrinktas į II Valstybės Dumą. Nepriklausomoje Lietuvoje vadovavo Aukščiausiam Teismui. Voldemaro vyriausybėje teisingumo ministras ir Sleževičiaus vyriausybėje vidaus reikalų ministras (1919 IV–IX). Trečiame dešimtmetyje Kauno universiteto profesorius.

rio neišsakė ir laikėsi, kaip jam būdinga rezervuotai. Tačiau atkreipė mano dėmesį į tai, kad gal derėtų man tą programą pateikti visam kabinetui arba bent Sleževičiui. Bet aš negalėjau šito spręsti, nes tai būtų konfidencialumo laužymas ir, be to, kortų atidengimas idėjiškai svetimiems elementams, dėl ko galėčiau paprasčiausiai būti areštuotas kaip sąmokslų iniciatorius. Kad Leonas buvo santūrus, tai nieko keisto, nereikia norėti; kad ministras be kabineto žinios leistusi į taip opią diskusiją. Pokalbis su Kairiu ir Vileišiu paskirtas rytojaus rytui.

1919 metų balandžio 17 d.

Ketvirtadienis

Pradžioje, kol pradėsiu pasakoti apie pokalbį, kurį šiandien rytą turėjau su Kairiu ir Vileišiu, užsiminsiu apie kelis dalykus, kurie sudaro tam tikrą foną ir nusako sąlygas, kokiomis teko man Kaune veikti, mezgant ryšius su lietuviais Pilsudskio sąjunginės programos naudai. Žinia, kad visuomet faktų fonas, sąlygos ir aplinkybės – labai veikia visą akciją ir visas programas. Kai pereinama nuo idėjos prie veiklos, gryna idėja *in absoluto* turi persiformuoti į realią programą *in concreto*, kas nusakoma jau ne tiktai gryna idėja, bet taip pat ir laiko momentu, kitaip sakant, realių faktų ir reiškinių suma ir sanklostą. Taigi pažymėsiu čia keletą momentų, turinčių milžinišką reikšmę mūsų programos ir akcijos konkretizavimui. Vienas jų, apie ką jau minėjau – tai Sleževičiaus koalicinės vyriausybės susidarymas. Šis momentas mano akciją komplikuoja. Lengviau būtų derėtis su lietuviškąja kaire, kol ji buvo opozicijoje, negu su dabartine kaire, įeinančia į vyriausybę ir tuo pačiu įtraukta į Tarybos politikos tęstinumą, kairė, ant kurios gula atsakomybė už visa tai, ir kuri dalyvauja kuriant plėtros liniją, kurią turi nutraukti valstybės perversmas, kaip suvokia mūsų programos koncepcija. Tai juo labiau reikšminga, kad tos vyriausybės priešaky stovi kairiųjų grupių žmogus – Sleževičius, ir kad dėl to lietuviškoji koalicija yra sudaryta po kairiųjų ženklų. Čia dar pridėti reikia tai, kad nuosekliausias ir šauniausias kairės opozicionierius, populiarus lietuvių masėse – Kairys, su kuriuo labiausiai būtų galima sieti bendradarbiavimą su lietuviais mūsų programoje, ir kuris visiškai nepriklauso Tarybai – taip pat įėjo į valdybą. Už jo į kairę stovi jau tik lietuvių bolševikai arba elementai, šiaip ar taip, bolševikuojantys, su kuriais kontaktus jau atmeta mūsų programa, kadangi ji visa remiasi antibolševikiniu frontu.



Mykolas Sleževičius. Reprodukcia iš: *Lietuvos albus*, p. 50.

Toliau kitas momentas, kuris susijęs su ankstesniu, tai nauji faktai, tokie, kaip Antano Smetonos išrinkimas laikinuoju Lietuvos Respublikos prezidentu, perduodant jam (visa tai, žinoma laikinai, kol bus sušauktas Steigiamasis Seimas) įstatymų leidimo galią (teisę leisti dekretus) ir lygtinai neribotam laikui Tarybos paleidimas – kol ją Smetona vėl sušauks, kas buvo vakar paskelbta Smetonos dekretu. Taigi Sleževičiaus vyriausybė turi valdyti be Tarybos. Ir ji, gavusi Prezidento sankcijas, taip pat gali leisti dekretus. Taip lietuviai apsidraudė prieš kabinetų nepastovumą ir pernelyg dažną jų keitimąsi, nes iki tol vyriausybę nuolat kontroliuodavo priešparlamentinio pobūdžio iš įvairių partijų sudaryta Taryba. Toji aplinkybė iš vienos pusės palengvina mūsų užduotį, nes be Tarybos vyriausybės pozicija yra paprastesnė, ir todėl lengviau yra kairiesiems kabineto elementams įvykdyti – mūsų programos ribose – valstybės perversmą, tačiau, antra vertus, toji aplinkybė labiau saisto vyriausybę ir jos kairiuosius elementus su Tarybos politinės linijos tęstinumu ir suteikia jiems didesnę valdžią, kas, suprantama, apsunkins jų apsisprendimą imtis valstybinių perversmų ir naujos linijos sudarymo užmojų. Toliau labai svarbu tai, kas dar tik Kaune matyti, o ką iš tolo arba pamirštama, arba negebama tokiu mastu įsivaizduoti, tai valstybinės statybos reikalas, jau Tarybos atliktas. Keturi pastarieji mėnesiai suteikė šiuo požiūriu daug permainų. Prieš Kalėdas Lietuvos valstybė, kurią kūrė Taryba, buvo fikcija. Už vokiškosios okupacijos ribų buvo *tabula rasa*, valstybinės organizacijos požiūriu buvo tuštuma. Bet jau dabar yra atliktas stebėtinas darbas. Yra visa administracija. Kuriami visi valstybinių funkcijų įstaigų skyriai, svarbiausia, yra auganti kariuomenė. Tikriausiai pažvelgus į visa tai iš arčiau, po išorinėmis iliuzijomis suręstais sankertiniais būtų galima pamatyti daug spragų ir rimtų trūkumų. Ir vis dėlto kūrinys yra sutvertas, o laimėjimai auga greitai. Taigi daug sunkiau yra perversmo būdu pereiti iš vienos linijos į kitą, visiškai naują ir rizikingą, kai dar nieko nebuvo sukurta, nei kai ten iškilo visai rimtas statinys, ir kai jį kuriant pačių dalyvauta. Šitai, regis, pernelyg menkai įvertino Pilsudskis ir visi mes Varšuvoje. Tarybos Lietuva šiandien jau nėra tuštuma ir nepopuliari fikcija krašte. Nepopuliari gali būti pati Taryba, bet jos kūrinys gyvuoja, tęsiasi ir aprėpia gyvenimą, konsoliduojasi į santykius. Toliau – koalicinės misijos ir lietuvių bei jų augančios valstybės suėjimas į kontaktus su Koalicijos veiksniais, o per juos ir į politikos sferą bei tarptautinius klausimus. Tai Lietuvai teikia stipresnę atramą, negu kaip mums, ir visų pirma man, atrodė. Nesiremia ji vien tik į vokiškosios okupacijos žlugimą; turi jau koalicinio pripažinimo pradmenis, dirba pasiremddama anglų politika kontinente, ir būtent dabar jau ji nusikrato vokiškosios okupacijos, kurios likvidacija jau yra suderinta. Liks dar tik šiek tiek vokiečių kariuomenės, bet jau tik tarnybai fronte prieš bolševikus kaip pagalba lietuviškai kariuomenei ir jau tik

Lietuvos vyriausiajai vadovybei paklusni. Tas laimėjimas buvo galimas tik remiantis koalicinėmis misijomis ir dėl greito Lietuvos valstybingumo augimo, taip pat ir pačių vokiečių potvarkių ir skandalingų vokiečių santykių su bolševikais.

1919 metų balandžio 18 d.

Penktadienis

Prie tų visų įžanginių dalykų, kuriuos aprašiau vakar, charakterizuodamas aplinkybių, kokiomis teko man veikti, sąlygas, mezgant ryšius su lietuviais Pilsudskio sąjunginės programos naudai, noriu dar pridurti. Būtent tą faktą, kad Kaunas – nūdienos Lietuvos laikinoji sostinė, tapo labai ryškiai lietuviška. Tai iš karto krenta į akis ir pribloškia akivaizdžiais faktais – kiekvieną, kas, ilgesnį laiką, kaip aš, per visus karo metus Kaune, nebuvo. Šiuo požiūriu Kaunas pasikeitė neatpažįstamai. Lietuvių kalba, seniau, – kalbu apie prieškarį metus – buvo ne ką daugiau paplitusi, negu Vilniuje, ar bent išorėje nesireiškė. Rusų antspaudą kalboje ir visose išorinėse raiškose Kaunui teikė rusai, kurių čia, gubernijos mieste ir pirmos rūšies tvirtovėje, buvo pilna, bei – žydai. Be to, tarp krikščioniškų čia buvusių dominavo lenkų kalba. Lietuvių kalba ir visa, kas turėjo lietuviškumo, slėpėsi čia kaip Pelenė – tamsiame kampe, tamsioje kamaroje. Taigi dabar įvyko gili permaina. Ne tiktai visos iškabos



Kaunas, Laisvės alėja. Reprodukciija iš: Algimantas Miškinis, Kęstutis Morkūnas, *Kauno atvirukai 1918–1940*. Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilnius 2001, p. 22.

yra lietuviškos – o buvo pareikalauta potvarkiu, bet ir visur aplinkui girdisi lietuvių kalba ir matosi lietuviškumo pėdsakai. Prisideda prie to žymus lietuvių kariuomenės skaičius, bet tai matosi ir iš civilių gyventojų. Į Kauną iš visos šalies plūstelėjo minios lietuvių inteligentų, užpildančių besikuriančias valstybines įstaigas, ir pagaliau patys vietiniai gyventojai prisiminė, kad yra lietuvių kalba, ir pradėjo vartoti gimtąją kalbą, kuri buvo apleista ir niekinama. Visa, kas lietuviška, tapo madinga ir gerai matoma Kaune. Miestas atgavo savo tautinį pobūdį. Nėra jis dar tiek vienalytis ir išimtinai lietuviškas, kaip Marijampolė, bet jaučiama, kad yra tikrai lietuviškas. Kiekvienoje krautuvėlėje, gatvėje, kavinėse – žmonės moka ir vartoja lietuvių kalbą. Taigi ir šita aplinkybė taip pat turi veikti lietuvių politikus, gaivindama nacionalistinių metodų nuotaikas arba įpročius. Tai skatina lietuvių politikus mažiau atsižvelgti į lenkų elementus šalyje. Be abejo, taip pat ir Vilniaus klausimu turi jiems šviestis mintis, kad tegu tik lietuviai įtikės savo valstybės tvirtėjimu Vilniuje, tai ir ten lietuviškas miesto charakteris pamaži ims kilti, ir prieš prie atgimimo ir natūralios persvaros prieš lenkų kalbą. Todėl drąsiau jie Vilnių traktuoja ne tik kaip b. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių bloko sostinę, bet taip pat laiko jį lietuvių tautine sostine.

Susitikti su Kairiu ir Jonu Vileišiu buvo sutarta vakar, 8 valandai ryte Tarybos rūmuose, kurie kartu yra ir Valstybės Banko būstinė, Vileišio kabinete. Susitikimas prasidėjo nuo mano pasisakymo, kuriame kuo plačiau, nieko neslėpdamas, be jokių nutylėjimų, aptariau Pilsudskio programą, kadangi netrukus lenkų kariuomenė užims Vilnių. Tą programą išplėtoju, priartindamas prie jos lietuvių valstybinį požiūrį. Pastūmėjau ją bene toliau, negu ji susikristalizavo Pilsudskio sąmonėje ir net negu iš pradžių ir aš ją vaizdavausi. Norėdamas palenkti lietuvius ir norėdamas jiems tą programą pateikti kaip dalyką, kurį jie galėtų priimti, aptariau ir jos pasekmes, jeigu nusiseks, teigiamas tiems tikslams ir siekiams, dėl kurių ir jie veikia, žinoma, skaitydamasis su lietuviško valstybingumo kūrimo faktais, kuriuos čia aptikau, ir kuriuos nepakankamai įvertinau Lenkijoje nei aš, jų nežinodamas, nei Pilsudskis. Man iš tiesų rūpi to užmojo kaip bene vienintelio kelio užmegzti bendradarbiavimą sėkmė, nes Vilniaus paėmimo atveju, susiduriame akis į akį su nauju karu ir naikinančiu lietuvišku priešinimusi. Be to, tikrai man rūpi ne kas kitas, kaip tik Lietuvos gėris ir apsaugojimas tame reikale ne tiktai Lietuvos lenkų interesų, bet ir lietuvių pasiekimų bei jų plėtros. Todėl kuo nuoširdžiau ieškojau tokių kelių, kurie būtų priimtini. Nors tą programą ir pastūmėjau toliau lietuvių tautine kryptimi, nei sumanymo pradžioje buvo nubrėžta, vis tik tai dariau pradinių Pilsudskio prielaidų ribose, būtent tų, kurios derino Lietuvos interesus su sugyvenimo ir solidarumo metodais.

1919 metų balandžio 19 d.

Šeštadienis

Užvakarykščiame pokalbyje su Vileišiu ir Kairiu pristačiau Pilsudskio programą kaip Lietuvos valstybingumo naudai (nedalomos Lietuvos su sostine Vilniumi) vykdomą akciją, ir nurodžiau, jog tą valstybingumą reikia inicijuoti Vilniuje tuoj pat po to, kai ten įžengs lenkų kariuomenė, kad būtų galima užklupti lenkų imperializmą bei aneksinę politiką Vilniaus ir katalikiškos Baltarusijos atžvilgiu. Tokia būtent yra Pilsudskio bei mūsų, kurie norėtume su juo bendradarbiauti, minties esmė. Mat jeigu tuoj pat, arba bent artimiausiu laiku po to, kai Vilnių užims lenkų kariuomenė, iš šalies demokratinų versmių neiškils krašto vyriausybė, kuri pasiskelbs Lietuvos vyriausybę, tai paskui lenkų kariuomenę, be abejo, įžengs lenkų imperialistinė politika, kurią maitins ir rems pernelyg galingi iš bolševikų išvaduoti Vilniaus gyventojų entuziazmo ir energijos sprogimai. Svarbu būtų užklupti tas sroves įvykdytais faktais, apsiskelbiant krašto vyriausybę iš šalies demokratinų versmių, ką galima pasiekti tik lietuviams sąveikaujant su Lietuvos lenkais – ir taip pat pageidaujama – su baltarusiais. O kad tai nusisektų, turi ten dalyvauti lietuviai, vis dėlto, žinoma, iš lietuvių reikalaujama kompromisinės dvasios ir nueiti nuo Tarybos politinės linijos, grindžiamos ne lygia dalimi kooperuojant visiems piliečiams, bet tik su tautiniu lietuvišku veiksmu. Tasai darbas turi būti valstybės perversmas Lenkijos akimis, perspėjantis ją dėl kokios nors savo politikos kariškai paimtos Lietuvos ir Vilniaus atžvilgiu, kaip ir Tarybos atžvilgiu, teikiantis Lietuvos valstybingumui kitokį, negu ikšiol, platesnį, pagrįstą visų jos tautų ir visų jos piliečių, nežiūrint, kokios jie kultūros ir tautybės, kooperacijos pagrindą. Tokios krašto vyriausybės susiformavimą Vilniuje pristačiau ne kaip Pilsudskio, užkariautojo, suformuotą kūrinį, bet kaip kūrinį, kuris randasi iš krašto gelmių. Visų Lietuvos vidinių klausimų sprendimas, kaip antai lietuviškosios dalies gyventojų požiūris į baltarusius, tautinės sanklostos požiūrių formavimas, pačių ryšių su Lenkija ir gal dar Latvija formos bei visuomeninių reformų klausimas – priklausys ne tai vyriausybei, o tik Konstytuantai, kurios suformavimas būtų svarbiausia tos vyriausybės užduotis. Ryšiams su Lenkija nekėliau būtinybės, priimti juos *a priori* valstybinių ryšių principu, tik nubrėžiau tą nuo Lenkijos per Lietuvą ir Baltarusiją iki Latvijos, o gal kartais net ir Estijos tautų ir šalių kooperacijos idėją – tiek karine prieš bolševikus, tiek ir tolimesnėje ateity valstybine kooperacija gynybos požiūriu bei ekonominio gyvenimo mainais ir t. t., kas sudaro daugelį tai sąjungai premisų. Tai nebūtų primesta sąjunga, bet viso kūrinio prielaidoje matoma kooperacijos idėja, apimanti visą tautų bloką, nuosekliai vedanti į sąjunginius postulatus. Žinoma, tai būtų dalykas platesnis ir tuo pačiu turiningesnis, negu kažkoks

Liublino unijos tarp Lenkijos ir Lietuvos legitimizmas. Tai būtų bendradarbiavimo sąjunga, kitaip sakant, gyvų poreikių gyvas kūrinys, ne bandymas atgaivinti istorinį kūrinį, kuris gali neatitikti šiandienų sąlygų. Čia priminiau prancūzų politikos ir anglų politikos lenkų klausimu veiksmų atsvarą, vienų ir kitų derinimąsi ir trintį, lenkų nacionalizmo akciją su Lenkų komitetu Paryžiuje ir Romanu Dmowskiu priešaky, besistengiančius pasiremti prancūzų politikos veiksniais (Pichono politika)³⁴⁶, ir tuo tarpu Pilsudskio bandymu remtis anglų politika, kuri ypatingai yra palanki lenkų-lietuvių klausimą sprendžiant sąjungomis, paliekant Vilnių Lietuvai ir kartu sąjungomis atveriant Lenkijai prieigą prie jūros Latvijos kryptimi, kas palengvina Gdanskio problemos sprendimą. Po to pažymėjau milžinišką moralinę svarbą Lenkijos ir Lietuvos atveju sprendžiant sunkų Vilniaus klausimą taikiomis sąjungomis, tai sudarytų pirmą precedentą, realizuojant Vilsono principus ir reikštų pirmą mėginimą išspręsti tarpusavio ginčytinus klausimus susitarimais ir savo teisių bei poreikių abipuse pagarba: jeigu ši programa apvils, Vilniuje turėsime naują Lvovą ir naują karą, naują, lyginant su tais kitais, komplikaciją be išeities ir be sprendimo.

1919 metų balandžio 20 d.

Sekmadienis

Pirma Velykų diena. Neturi ji man šiemet jokios šventės po žymių ir nežadina many jokio žavesio. Kadangi mano kelionė į Kauną, deja, tikslo nepasiekė, grįžtu šiandien į Lomžą, iš kur nedelsdamas vyksiu atsiskaityti Pilsudskiui. Ar Pilsudskis lenkų kariuomenės priešaky Vilnių užėmė arba užims jį iki man sugrįžtant į Lomžą – nežinau. Vakar baigėsi terminas, kurį Pilsudskis nurodė kaip blogiausiu atveju vėliausią Vilniaus išvadavimo terminą. Kadangi toje akcijoje turėjo veikti kavalerija, galimas daiktas pavasario polaidžiai šiose apylinkėse, blogi keliai ir lietūs, kurie visą savaitę buvo gausūs, rezultatą nuvilkindo. Bet iki šiol Kauno nepasiekė žinia, kad lenkai užėmė Vilnių. Šiomis susisiekimo sąlygomis tokia žinia gali keliomis dienomis vėluoti. Vis tik manau, kad tai tuoj pat atsilieptų lietuvių-bolševikų fronte prie Žaslių ir Žiežmarių, kadangi bolševikai, netekę Vilniaus, būtų priversti evakuoti visą fronto smaigalį nuo Varėnos net iki Ukmergės, taigi kol pasiektų Kauną žinia, kad lenkai užėmė Vilnių, jau čia arčiau būtų pasirodę kiti to fakto ženklai, ko vis tik iki dabar nėra. Todėl manau, kad Vilnius dar nepaimtas. Iš Kauno su Marynia išvažiavome prieš 9 val. ryto. Atsikvėpti sustojome po pietų Skriaudžių kaime. Vakare sustojome Marijampolėje, kur apsinakvojame doro ir simpatiško Miškinio viešbutyje.

346. Stephen Jean Marie Pichon (1857–1933) – užsienio reikalų ministras.

Grįžtu dabar prie mano veiklos Kaune. Į mano kreipimąsi Kairiui ir Vileišiui – pirmas atsiliepė Vileišis. Jis visų pirma pažymėjo, kad klystu, manydamas, kad lietuviai nori kurti išimtinai tautinę valstybę ir kad plečia ją, kitų pavyzdžiu, į svetimas teritorijas imperializmo keliu, kitaip sakant lietuvių viešpatavimo keliu. Tautinis maksimalizmas ir imperializmas, kuriant valstybę, jeigu gali derintis prie kitų tautų, nieku būdu netinka lietuviams. Lietuviai svetimo negeidžia, o kuriant valstybę atsižvelgiama tiek į pilietinius elementus, nepriklausančius lietuvių tautybei, kaip ir į ūkinius ar kultūrinius veiksnius už etninių ribų, būtinus visų tautinių grupių valstybei papildyti, ką įrodo baltarusių ir žydų dalyvavimas Taryboje – jeigu lenkų nėra, tai jų pačių kaltė, nes nenorėjo ateiti į Tarybos aplinką, o lietuvišką teritoriją papildė prie valstybės prijungdami vakarų Baltarusiją pagal laisvos sutarties ir sąjungos su Baltarusiais principus. Tokią įžangą Vileišis padarė, norėdamas parodyti, kad nereikia lietuvių raginti švelninti maksimalizmą ir atsižvelgti į daugelį kitų kompromisų, ne tik nacionalistinių, nes, girdi, lietuviai visoje valstybės kūrimo akcijoje davė reikšmingų įrodų dėl savo polinkio į nuosaikumą ir polinkių į sąjungas. Pereidamas vėliau prie mano siūlymų, Vileišis kategoriškai pasipriešino, kalbėdamas: jeigu Lietuvos lenkai ir Lenkija nenori gerbti ikšiolinio lietuvių valstybinio darbo, jeigu šiandien siūlo dar kažkokią sanklostą, perbraukdami visą Lietuvos valstybingumo kūrinį bei nori jį pastatyti į *tabula rasa* lygmenį, o jeigu dar, planuoja užimti Vilnių ir tuo užėmimu sudaryti militarinės prievartos židinį, kad lietuviams tuo spaudimu galėtų diktuoti kažkokios sanklostos sąlygas, nesiskaitydami su lietuvių Lietuvos valstybingumui įvykdytais faktais, jeigu ir toliau nori Lietuvą laikyti kaip savo palivarką, tai tokia arogancija atves lietuvius prie kraštutinumo, ir jie ims visų priemonių, kad su lenkų klausimu Lietuvoje iš karto visiems laikams būtų baigta, ir Lenkijos atžvilgiu, kuri taip lietuvius traktuoja, užimtų tiesiog nesutaikomai priešiškas pozicijas. Tuomet ne tik tai jau apie sanklostą, bet ir apie sugyvenimą nebūtų jokių kalbų. Pagaliau Vileišis labai nustebo, kad aš duoduosi palenkiamas tokiems tarpininkavimams.

1919 metų balandžio 21 d.

Pirmadienis

Šiandien su Marynia nuvažiavome antrą mūsų grįžtamojo kelio etapą: nuo Marijampolės į Suvalkus, kur nakvojame. Diena buvo labai šalta.

Grįžtu toliau prie vakarykštės reakcijos. Vileišis, aišku, nesuprato mūsų programos idėjos. Jos esmė, bent kaip aš tai formuluoju, ir taip, kaip aš imčiausi jas įgyvendinti – anaip tol nieko lietuviams neprimeta nei juo labiau bando nubraukti jų valstybingumo sukurtą kūrinį, o tik bando kuriant Lietuvą įnešti tam tikrą pataisą: tiesa,

esminę, bet tik pataisą; būtent siūlo užmegzti lietuvių valstybinį bendradarbiavimą su Lietuvos lenkais, arba su iš šaknų lietuviškos kultūros lietuviais ir baltarusiais ne tik tai ir gal net ne tiek su Lietuvos lenkais, bet taip pat ir su lenkiškosios kultūros lietuviais. Vileišis atsako: norite bendradarbiauti – ateikite pas mus; esame pasirengę priimti jus į mūsų bendrą kūrinių. Bet apie tai būtent ir yra kalba – kad kūrinys būtų bendras, o ne tik tai, kad vieni prie kūrinio prileistų kitus. Ir tą bendradarbiavimą reiktų pagrįsti didžiąja tautų kooperacija. Ir toliau: mes siūlome: atsižvelgiame į faktus, geri jie ar blogi; jeigu štai Vilnius bus lenkų užimtas, tai už to fakto, jeigu mes į tai reaguosime, neišvengiamai ateis lenkų imperialistinė politika. Tuomet prieis prie kovos ir beatodairiško Lietuvos ir Lenkijos susipriešinimo dėl Vilniaus. Tada sprendimą lems arba jėgų santykis, arba anglų ar gal prancūzų politinių veiksmų principai. Sprendimo vietoje atsiras nauja komplikacija, sukūrimas dar vienos padėties be išeities, nes nė viena šalis geranoriškai nereaguos. Mano siūlymas lietuviams nieko neprimeta; jis tik jiems sako: norite pamėginti, norite stoti su mumis į darbą, kurie, man regis, yra sąveikos, teisingumo ir, galimas daiktas, vienintelio kelio, atitolinančio audrą ir naują Gordijaus mazgą, principai; jeigu norite – darykime! Jeigu nenorite, arba gal aš klystu – tai, išklauses jūsų nepritarimo, nepridedu rankos prie veiksmų, nes be jūsų jis netenka prasmės. O tuomet tebūnie Dievo valia, te ateina tie baisūs painiavos ir naujo karo be išeities padariniai, prie kurių lenkai būtinai turi užimti Vilnių. Daug rimčiau šį siūlymą priėmė Kairys. Tasai, atrodo, suprato programos esmę ir iš principo buvo geranoriškai nusiteikęs. Daugeliu klausimų ir išlygų privertė mane patikslinti svarbiausius lietuviams siūlomos programos ir eventualių bendrų veiksmų klausimus. Todėl pareiškiau, kad vyriausybė, kuri apsišauktų Vilniuje, būtų griežtai krašto vyriausybė, tautiškai susidedanti iš lietuvių, lenkų ir baltarusių, visuomeniškai iš demokratų ir kairiųjų, atmetant visus dešiniuosius elementus, dvarininkus ir neliaudinius šalininkus; kad baltarusių klausimas ir visi kiti krašto vidaus klausimai būtų perduoti Konstituantai spręsti, kurią sušaukti turėtų toji vyriausybė; kad naujoji vyriausybė tik formaliai atsiribotų nuo Tarybos vyriausybės tęstinumo, bet Tarybos įgyvendinti tikslai – realus valstybingumo darbas, turėtų būti naujos vyriausybės perimtas, todėl Tarybos požiūriu jos nuoveikai reiktų tik aukštesnio priestato, bet ne sunaikinti ją iki *tabula rasa* padėties; kad visa tai, kas buvo padaryta ir kas yra pozityvu, kaip administracija, teismai, visos valstybinės agentūros, kariuomenė ir t. t., ką jau lietuviai padarė, turėtų būti išlaikyta ir tęsiama; kad naujos vyriausybės darbo esmė, lyginant su Tarybos darbu, būtų išlaikyta tokiu santykiu, kad atitiktų Kristaus žodžius: atėjau konstatuoti ir statyti, ne paneigti ir sunaikinti – įvykdyti, bet ne perbraukti; kad būtų net galima priimti tam tikrą Lietuvos Sleževičiaus vyriausybės tęstinumą, įtraukiant į naują vyriausybę Vilniuje *en*

bloc jo visą kairę. Leidžiantis į smulkmenas – tai į Kairio klausimą minėjau tokius projektuojamoje vyriausybėje galimus matyti asmenis: iš lietuvių – Sleževičiaus kabineto kairė imtinai su Leonu, papildyta Narutavičiumi, iš Lietuvos lenkų – be manęs – Zygmuntas Jundzilas, Lukomskis, Jonas Pilsudskis (Vitoldo Abramovičiaus sąmoningai į tą vyriausybę neimčiau). Ar nenuėjau, tikslindamas programą, toliau, negu buvo Pilsudskio galvota – nežinau, bet tos programos pačios logikos neperžengiau ir turėjau skaitytis su faktais, kuriuos tikrai Kaune patyriau, ir pagaliau, kadangi aš turėčiau tą vyriausybę kurti, tai, žinoma, turėčiau būti laisvas, nusakant metodą, nes kitokiomis, negu čia nurodytos, sąlygomis nesiiimčiau darbo.

1919 metų balandžio 22 d.

Antradienis

Šiandien forsuodami nukakome didelį gabalą mūsų kelio – nuo Suvalkų iki Grajevo – apie 10 mylių (68 varstus). Oras buvo vėsus su žvarbiu sausu šiaurės vėju. Diena kaip gruodžio mėnesį, ir nei temperatūra, nei dangaus spalva nepriminė pavasario, taip vėluojančio šiais metais.

Grajeve iš žydo, pas kurį apsistojojome nakvynei, išgirdau, kad „jau bolševikus išvijo iš Vilniaus“. Jokių tikslesnių duomenų neturėjo. Tai, matyt, reiškia, kad Pilsudskis Vilnių užėmė. Ar dėl to fakto reikia džiaugtis? Ar bus jis posūkio taškas į gerą, ar į blogą? Remiantis šiuo faktu, sulyg Pilsudskio programa, būtų galima kurti gražius ir taurius dalykus tautų bendradarbiavimo sąjungos linkme, tačiau jeigu iki to nebus neprieita, tai taps jis tragišku nesantaikos kaulu kaimyninių ir brolių žudiščių kovų *usque ad finem*³⁴⁷, su nauju šalia kitų lenkų-lietuvių karo frontu, su kraujuojančia, kaip Lvovas, Vilniaus žaizda, su lietuvių išimtinėmis teisėmis ir represijomis prieš lenkus ir viską, kas lenkiška. Žmonės, o dar labiau nei atskiri žmonės – tautos – yra vieni kitiems kaip vilkai ir klosto savo santykius, vieni kitus užklupdami, iš pasalų, prievartaudami įvykdytais faktais. Deja, atrodo, kad tikrai tokią kalbą supranta ir tik tokie argumentai įtaigūs, geriausiai juos įtikina ir esmingai įtakoja jų veiksmus.

Vėl grįžtu į prie mano kauniškės akcijos. Kaip pastebėjau – Kairys labai rimtai priėmė ir susidomėjęs išklausė programą, kurią jam ir Vileišiui išgvidenau. Skaitlingais klausimais ir pastebėjimais jis privertė mane kaip galimą programos vykdytoją (jeigu imčiausi vadovauti projektuojamai vyriausybei) – konkretizuoti svarbiausius programos klausimus. Toji precizija atitiko Kairio mintis. Vieną smulkmeną vakar pamiršau paminėti, kurią iškėlė atsakydamas Kairys, kaip kategorišką lietuvių išly-

347. *Usque ad finem* (lot.) – net iki pabaigos.

gą: tai Lietuvos sienų klausimas, tokios, kaip jos jau buvo lietuvių ir ikišiolinių valstybės statybų nustatytos, vadinasi rytuose maždaug 1915 m. rudenį pirmos vokiečių okupacijos linija, taigi rytinė Gardino gubernijos riba (šiek tiek pakoreguota pietuose Ukrainos naudai ir be staigios, manau, opozicijos, kad Lenkijai atitektų Balstogės apygarda) ir Vilniaus gub. siena eventualiai be Vileikos ir Dysnos apskričių. Kairys



Steponas Kairys. Reprodukcia iš:
Lietuvos albumas, p. 67.

įspėjo, kad plėsti tas Lietuvos sienas toliau į rytus dalyvaujant lietuviams jokių kalbų negali būti. Tai yra *conditio sine qua non*³⁴⁸. Ta išlyga rodo, kad lietuviai nieku gyvu, net jei ir veikėtų Pilsudskio programos dvasia, neišleistų iš akių savo tikslios tautinės valstybės idėjos, kuri liepia jiems priimti tik tokią valstybės teritoriją, kurioje kiti elementai negalėtų lietuvių užgožti bendroje valstybėje ir kad leistų jiems jaustis tinkamu liaudies branduoliu valstybėje. Nors rodėsi, kad Pilsudskio, ir gal net daugumos Lietuvos lenkų ir Lenkijos politikų mintyse pageidaujama yra lietuvių-baltarusių teritorija, kuri eventualiai turėtų federuotis su Lenkija arba turėtų būti prie jos prijungta, siektų toliau, negu lietuvių išlygų ribos, ir būtent iki Dvinos ir maždaug Berezos, ko neslėpiau nuo Kairio, tai vis tik atsakiau, kad manau, jeigu visos programos apibrėžimas ir įgyvendinimas turėtų būti susitarimo reikalas tų, kurie Vilniaus valstybės perversme atsišauktų, tuomet lietuvių išlyga persvertų tą

sprendimą ir galėtų būti priimta, juo labiau kad ir tarp lenkų kyla slaptų užgaidų į pravoslavišką Baltarusiją, turint galvoje, kad katalikiškoje Baltojoje Rusijoje pelnytų jie didesnę įtaką ir jėgą. To pokalbio, kuris vyko ketvirtadienio rytą, metu prieita prie to, kad Kairys pareiškė, atsakymo iškart nesuteiks, kadangi turės su Vileišiu grįžti prie ankstesnio organizacinio susitarimo su lietuvių kairiuoju bloku. Turėdamas Vileišio neigiamą *a priori* atsakymą Kairys pasiūlė įtraukti atsakymo svarstymą į šio bloko grupės susirinkimo darbotvarkę, dėl ko ir Vileišis tylėdamas sutiko.

1919 metų balandžio 23 d.

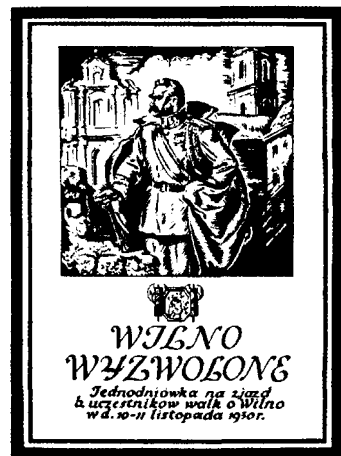
Trečiadienis

Vakarop parvažiavome į Lomžą. Žinia apie Vilniaus paėmimą pasitvirtino. Tas faktas įvyko šeštadienį, būtent kaip tik tą dieną, kurią man Pilsudskis buvo sakęs Vilnių užimsiąs. Ryt išvažiuoju iš Lomžos ir per Varšuvą vyksiu į Vilnių, kad galėčiau

348. *Conditio sine qua non* (lot.) – būtina sąlyga.

Pilsudskiui atsiskaityti apie mano kelionę į Kauną ir – kaip man atrodo – užbaigti, deja, akciją, idėjomis gražios Pilsduskio programos, arba bent jau užbaigti mano joje dalyvavimą. Tuo tarpu dar grįšiu prie mano veiklos Kaune, kad jau susumuočiau ir tą reikalą iki galo užbaigčiau, nes artimiausiomis dienomis turėsiu naujų įvykių ir išgyvenimų, ir bus apie ką pasakoti.

Susidomėjimas ir įspūdžiai, kokius paliko mano žodžiai Kairiui, teikė man paguodos viltį. Iš Kairio ir Vileišio nuvykau pas Narutavičių, kuris su Lukomskiu manęs nekantriai laukė. Pagaliau visą tą laiką Kaune palaikiau slaptus ryšius su Narutavičiumi ir Lukomskiu, visa širdimi atsidėjusiais Pilsduskio programos reikalui; kiekvieną mano veiklos žingsnį visi kartu aptardavome. Kai jiems papasakojau apie mano pokalbį su Kairiu ir Vileišiu, buvo jie nudžiugę, kad padėtis nėra visai beviltiška ir kad kažkoks susitarimo spindulėlis ryškėja. Mums buvo labai svarbu, kad Narutavičius galėtų vakare nusigauti į slaptą lietuvių kairiųjų bloko suėigėlę, kur Kairys turėjo kalbėti dėl mano pasiūlymo. Erzi- no tik vienas dalykas, kad tas klausimas yra perduodamas svarstyti lietuvių kairiesiems: nebuvo įmanoma ten nutylėti Pilsduskio, kuris tą programą sumanė, nes, suprantama, be Pilsduskio pritarimo lenkų kariuomenės užimtame Vilniuje negalėtų būti kalbų apie bet kokią Lietuvos Respublikos vyriausybės apsišaukimą Vilniuje; be to, juk visam užmojui neliktų dirvos po kojomis; svarbu buvo dar užsachuoti tą programą lenkų imperialistinę politiką, kur Pilsduskio dalyvavimas irgi buvo būtinas. Tuo tarpu kalbėti apie tai kokiame nors būrelyje yra labai ne- pageidaujama, nes tai dekonspiruotų Pilsudskį ir atskleistų paslaptį, jog Pilsudskis tveria savo politiką, kuri nėra lenkų valstybinė politika. Tačiau kitos išeities nebuvo. Kairio paklaustas, ar galima tą dalyką aptarti jų būrelio pasitarime, kiek suabejojęs daviau teigiamą atsakymą. Mat turėjau prieš akis alternatyvą: arba išsaugoti pa- slaptį tarp manęs ir Kairio su Vileišiu, o tuomet klausimas įstrigtų mirties taške be išeities ir jokių padarinių neturėtų, nes Kairys pats vienas spręsti negalėjo, arba ri- zikuoti, suvokiant, kad tokiu būdu iškyla dekonspiracijos pavojus, o vis tik tai tasai kelias, tikriausiai vienintelis, kuris gal išves programą į gyvenimą. Žinoma, reikala- vau kuo giliausio įmanomo slaptumo. Tuo ir baigėsi. Tai atsitiko ketvirtadienį. Kitą dieną, būtent penktadienio ryto 8 val., Kairys ir Vileišis turėjo man duoti atsakymą bendrame Vileišio ir Sleževičiaus bute. Narutavičius, nors mums buvo labai svarbu, į lietuvių kairiųjų pasitarimą neįsigavo. Buvo sutikęs Kairį, kuris žinojo, kad yra



J. Hoppeno raizinyas „Išvaduotas Vilnius“.

Reprodukcija iš: *Wilno i ziemia wileńska*,
Wilno 1930, p. 115.

šis mano supažindintas su reikalu ir kuris tikriausiai norėjo Narutavičių atsivesti į pasitarimą, nes mums liepė laukti iki 8½ val. vakaro kavinėje (lietuvių pasitarimas buvo numatytas vakaro 8 val.), ir, matyt, negalėjo pats vienas be kitų sutikimo savo atsakomybe Narutavičiaus į tą kairiųjų bloką – tikriausiai apibrėžtą grupę – atsivesti. Narutavičius buvo vakare kavinėje, bet Kairys neatėjo ir jo nepakvietė. Kitą rytą, penktadienio 8 val., nuėjau į Vileišio butą. Vileišis priėmė pats vienas. Kairys apskritai neatėjo. Vileišis man davė neigiamą atsakymą dėl lietuvių dalyvavimo planuojamame užmojy. Motyvai valdiški, kokius man pateikė du štai tokius: pirmas netikrumo: maža viltis, kad toji programa būtų įgyvendinta. Iš tikrųjų lietuviams toks užmojis yra susijęs su didžiule ir sunkia rizika. Lenkams, kurie prie tos programos būtų pridėję ranką, rizika nėra tokia pavojinga. Jeigu lenkai turi savo rankose Vilnių, tai nedaug kuo rizikuoja: nusiseks su lietuviais susitarti sąjungos principais – gerai, ne – tai juk Vilnių turi ir gali jį išlaikyti prijungimo prie Lenkijos principu, arba bent jau dėlto pasistengti. Tuo tarpu lietuviams dalykas yra sunkesnis: jeigu Pilsudskio sąjungos programa neišdegs, jeigu lenkų imperializmas nesileis užklumpamas ir laimės *quand meme*, tai lietuvių kairė, kuri šito eksperimento vardan visiškai nutraukė santykius su Taryba, bus tautos akivaizdoje sukompromituota ir prieš savo valią taps lenkų imperializmo valios įrankiu. O rizika yra didžiulė, nes Lenkijoje esama energingų srovių, siekiančių be jokios federacijos paprasčiausiai Vilnių su katalikiška Baltąja Rusia prijungti prie Lenkijos, ir esama akivaizdžių dešiniųjų grupių su Endekija priešaky tendencijų, kurios federacinę politiką Lietuvos ir Vilniaus atžvilgiu laiko lenkų tautinių interesų išdavyste ir šiuo požiūriu – budrūs. O kad, šiaip ar taip, kariuomenė, kurios rankose yra Vilnius – lenkų, ir kad į Lenkiją atvyksta didžiulė Hallerio³⁴⁹ armija iš Prancūzijos, kuri gali paremti Lenkijos didžiavalstybinę koncepciją, Pilsudskio programos antitezę – ir programos įgyvendinimui nėra labai stiprių galimybių. Tai atbaido lietuvius. Nors tai ne svarbiausias dalykas, bet be galo reikšmingas, nes delsti čia negalima. Jeigu lietuviai nesiryš iš karto rizikuoti, tai rytoj jau bus vėlu, kadangi iš fakto, kad Vilnių lenkai paėmė, lenkų imperialistinė idėja kaipmat pasidarys išvadas. Gyvenimas nepripažįsta tuštumos, ir arba po Vilniaus paėmimo iškart sudarys faktą sąjungos kryptimi, arba suveiks lenkų imperializmas. Čia galimi tik staigūs sprendimai. Didžiosios idėjos ir dideli darbai reikalauja ypatingos rizikos. Lietuviai nesiryš rizikuoti, taigi klausimas bus nulemtas kitaip.

349. Juzefas Halleris (Józef Haller) (1873–1960) – generolas ir politikas, Legionų II brigados vadas. Tautinio komiteto pasiūstas vadovavo Lenkų armijai Prancūzijoje, su kuria 1919 IV 21 atvyko į Varšuvą.



Lenkijos kariuomenė prieš Katedrą.

Reprodukcija iš: J.Bulhako nuotr., *Wilno i ziemia wileńska*, Wilno 1930, p. 37.

1919 metų balandžio 24 d.

Ketvirtadienis

Šiandien 9 val. vakaro išvažiuoju iš Lomžos į Varšuvą, kad iš ten bandyčiau pasiekti Vilnių. Labai man nesinori leisti į tą kelionę, nes ji nevaisinga, kaip, deja, ir visa Pilsudskio programa realizavimo požiūriu, graži, tauri, gal net vienintelė tokių idėjų spręstinės problemos, bet esant šiandienos santykiams praktiškai nereali.

Laikraščiai spausdina pranešimus, aprašinėdami Vilniaus paėmimą. Pilsudskis tam žygiui panaudojo savo ištikimiausius pulkus – ankstesnius Legionus, prie kurių šlovės primetė dar Vilniaus laurus. Su Vilniaus paėmimu siejami vardai Belinos-Pražmovskio ir Rydz-Smiglo³⁵⁰. Gaila man, kad, kai Vilniuje susitiksiu su tais žmonėmis, po kurių vėliavomis pats kovojau, galėsiu jiems tik tiek pasakyti, kad politinės veiklos su jų karine veikla Lietuvoje jungti negaliu. Mielai norėčiau jiems kitką pasakyti.

350. Edvardas Rydz-Smigly (Rydz-Śmigły) (1886–1941), Lenkijos maršalas, nuo 1908 m. Aktyvios kovos sąjungoje (ZWCz), Lenkų legionų pulko vadas; 1917–1918 LkKO (POW) vyriausiasis komendantas; 1918 XI Laikinosios Liaudies Vyriausybės Liubline karo ministras; 1919 IX 19 Legionų pėstininkų 2 divizijos priešaky dalyvavo paimant Vilnių.

Endekų spauda jau atkreipė dėmesį į tam tikras Pilsudskio sąjunginės programos favorizavimo prairaiškas Lietuvos atžvilgiu vietoje padalijimų programos, aneksuojant Vilnių. Hlasko laikraštyje *Gazeta Warszawska*³⁵¹ jau baugina viešąja to „pavojaus“ šmėkla. Endekų budrumas nesiliaus siekęs niekais paversti Pilsudskio kėslus tam, kad jogailaitišką idėją sulaužytų vardan Ketverių metų seimo³⁵² unifikacinės idėjos.

Privalau šiandien baigti apie mano akciją Kaune. Antras valdiškas motyvas, dėl ko atsisakyta, kaip man pranešė Vileišis, įgaliotas lietuvių kairiųjų bloko pasitarimo, buvo toks: jeigu – sako jis – lenkų kariuomenė Vilnių paimtų, tegu ir neplačiai, tegu ir nežymiai padedant lietuvių kariuomenei, tegu tik dėl akių rodomų veiksmų, tai dar būtų galima kažkiek dėl tolimesnės lietuvių akcijos to fakto dirvoje derėtis, bet kai Vilniaus atgavimas yra toji aukščiausia idėja ir žvaigždė, kuri šviečia besikuriančioms lietuviškosios kariuomenės formacijoms, kai jis yra lietuvių kariuomenės siekių tikslas, ir kai tokį metų lenkų kariuomenė užbėga jai už akių ir savo jėgomis užima Vilnių, tai ant tokio fakto ką bepastatytum, būtų lietuvių kariuomenės ignoravimas ir antausis Lietuvos kariuomenei, būtų dargi karinės garbės įžeidimas. Tad tokie buvo Vileišio valdiški motyvai. Be to, jis dar nuo savęs pastebėjo dėl padarinių, kuriuos numato, Vilnių imant lenkams. Ir tuo požiūriu, deja, turėjau su juo sutikti, kad veikiausiai taip ir bus. Lietuviai, kurie jau patį lenkų kariuomenės įžengimą į Gardino gubernijos teritoriją laiko elementu, reikalaujančiu pasiaiškinimo ir kai kurių užtikrinimų iš lenkų pusės (tai viena svarbiausių Šaulio, kuris IV 17 d. išvyko iš Kauno į Varšuvą, misijos užduočių³⁵³) ir kurie, laukdami greitai laiku vokiečių pasitraukimo, o tie išeidami Gardiną užleido lenkams, linkę laikyti kaip *casus belli*, lenkų pusės smurtu, Vilniaus paėmimą laiko provokacija ir lemiančiu *casus belli*³⁵⁴, į kurį atsakys Lenkijai karinėm priemonėm bei gaivališka represijos reakcija (dvarų konfiskavimu ir t. t.) lenkų atžvilgiu – Lietuvos piliečių, kurie tarnauja lenkų armijoje arba užima bet kokias Lenkijos skirtas vietas Lietuvos užimtose dalyse; po to

351. „Gazeta Warszawska“, Varšuvoje leidžiamas informacinis laikraštis (su pertraukomis) 1774–1935 m., po 1918 m. Liaudies tautinės sąjungos (ZLN) organas, red. J. Hlasko.

352. Ketverių metų seimas 1788–1792 m. priėmė nutarimus, kurie buvo kompromisiniai – nelikvidavo jos Lietuvos atskirumo – Gegužės 3-osios konstituciją lydėjo „Abiejų Tautų tarpusavio įžadų“ aktas, pripažinęs dvilypį – LDK ir Lenkijos Karalystės – valstybingumą.

353. Jurgis Šaulys (1879–1948) – politinis veikėjas, diplomatas, susijęs su Lietuvos demokratų partija ir „Varpo“ laikraščiu, Tarybos prezidento narys nuo 1917 m., Lietuvos Nepriklausomybės Akto signataras 1918 II 16, užsienio reikalų ministras 1919 m., vėliau Berlyne ir Berne, 1923 m. Romoje Vatikane, 1931 m. vėl Berlyne ir 1938 m. užmezgus santykius pasiuntinys Varšuvoje, po karo emigracijoje. 1919 balandį vedant Varšuvoje derybas Lietuvos vyriausybės vardu protestavo prieš lenkų kariuomenės įžengimą į Vilnių. IV 20–25 kalbėjosi su Rōmeriu jam grįžus iš Kauno.

354. *Casus belli* (lot.) – karo pretekstas.

eis ir kitos represijos apskritai taikant lenkų elementui krašte, ir pats bet kokio lenkų–lietuvių sambūvio galimybė ateityje bus palaidotas visiems laikams. Taip, deja. Link to labai greitai einama. Tad Vilnius gali tapti nauju Lvovu.

Sulaukę tokio lietuvių atsakymo nusprendėme su Lukomskiu ir Narutavičiumi prisipažinti nugalėtais ir baigti beviltišką akciją. Tiek aš, tiek Lukomskis ir Narutavičius, pripažinome, kad be lietuvių, ir tai autentiškų lietuvių, lietuvių valstiečių kilmės – visa Pilsudskio programa yra nevykusi, ir kad mes rankų prie to neprisidėsime, nes tai nieko gero neduos. Narutavičius yra lietuvis, bet lenkų kultūros lietuvis ir šlėktiškos kilmės. Pasirodo, kad Pilsudskio programa randa patvirtinimą tik tarp lenkų kultūros lietuvių. Nei autentiškų lietuvių, valstiečių sūnų, nei pačių lenkų ji neuždega. Atrodo, tai yra faktas. Bet vėliau iš susirinkimo ir trumpo nuomonių apsikeitimo su Narutavičiumi ir Lukomskiu bei Kairiu paaiškėjo, kad vis tik Kairiui ji pasirodė labai įtikinanti, bet nesiryš jos palaikyti visų pirma dėl įgyvendinimo aplinkybių, ir kad labai to gaili. Baigėsi tuo, kad nusprendžiau per Varšuvą vykti į Vilnių ir ten atsiskaityti Pilsudskiui bei atsisakyti toliau toje akcijoje dalyvauti. Tą dieną atvažiavo iš Vilniaus Zygmuntas Jundzilas tuo pačiu, kaip ir aš, reikalu. Jundzilas viliasi, kad paėmus Vilnių įvykdytas faktas lietuviams bus iškalbingesnis, negu mano žodžiai, todėl nusprendė lukterėti Kaune ir iš ten tiesiogiai vykti į Vilnių, kur ir susitiks su manimi.

1919 metų balandžio 25 d.

Penktadienis

Vakar iš Lomžos išvažiavau 11.30 val. nakties. Vagonas II klasės, kuriame važiavau, buvo pilnas. Tai ne tiek prasnūduriavau, kiek visą naktį prasikankinau, negalėdamas išsitiesti, ir snausdamas, pasidėjęs alkūnę ant sėdynės atramos. Kad mane pribaigtų, atrodo, minkštas suolas pavaišino mane... utėlėmis, nes vieną šiandien ant savęs pagavau. Ha, tai labai dažnas šiandienų kelionių priedas. 7 val. ryto buvau jau Varšuvoje. Išgėręs arbatos nuvykau į Liudviko Abramovičiaus butą, kur sužinojau, kad jo jau nėra, taip pat išvyko į Vilnių. Pasiliko jo bute tiktai Janekas Klottas, bet, matyt, dar stipriai miegojo, nes negalėjau prisiskambinti. Taigi pakol kas palikau visus savo daiktus pas sargą (imu su savimi tiktai miniatiūrinę odinę valizę ir antklodę – nieko daugiau) ir patraukiau į Maršalkovska gatvę, į Prystoro butą, bandydamas jį susirasti, jeigu ir šis į Vilnių taip pat neišvažiavo. Betgi sužinojau, kad ir tas išvažiavo. Iš kitų, su kuriais anksčiau kalbėdavausi, nei Slaveko, nei Svitalskio, nei iš Vilniaus Vitoldo Abramovičiaus – taip pat nėra. Visi patraukė paskui kariuomenę komendanto Pilsudskio uodegoje žygiui į Vilnių. Susirūpinau: ką daryti? Kaip gauti

leidimą kelionei į Vilnių? Ar kas nors iš likusių Varšuvoje ir kažžino mano akcijos paslaptį, atliktą su Pilsudskio žinia? Ponia Prystor³⁵⁵ patarė man kreiptis į generolą Sosnkovskį³⁵⁶, patikimiausią Pilsudskio bendradarbį, jo štabo buvusį šefą, dabar karo viceministrą. Pabandžiau. Betgi Sosnkovskio laukiamajame iš jo adjutanto sužinojau, kad norint gauti audienciją, reikia pirmiausiai užsirašyti ir kartais savaite



Jurgis Šaulys, Reprodukcia iš:
Lietuvos albumas, p.136.

laukti eilėje. Tada per adjutantą parašiau Sosnkovskiui raštelį, kad viešais reikalais grįžtu iš Kauno ir turiu nukakti į Vilnių, todėl prašau jo išklausti. Sosnkovskis skyrė man vizitą 4 val. po pietų. Kai atėjau 4-tą, sutikau laukiamajame mano gerą pažįstamą iš mūsų kampanijos b. I pulko, leitenantą Krasickį, su kuriuo nuoširdžiai pasisveikinome ir šnektelėjome, kol Sosnkovskis priėmė. Krasickis yra Sosnkovskio adjutantas. Visi jie, taip Sosnkovskis, kaip ir Krasickis, žino apie tai, kad dalyvauju kažkokioje lietuviškoje Pilsudskio akcijoje. Su Sosnkovskiui kalbėjausi trumpai. Suprantama, pareiškė, kad tuoj pat teikia man reikalaujamą leidimą į Vilnių, tačiau perspėja, kad nežino, ar tai būsią tikslinga, kadangi Pilsudskis sekmadienį, poryt, grįžta į Varšuvą. Kiek suabejojęs, nusprendžiau vis tik nelaukti Pilsudskio Varšuvoje, bet rytoj vykti į Vilnių. Gal susitiksiu su juo kely, o jei ne, tai ir taip svarbiausia yra, kad pateikčiau ataskaitą iš Kauno mano artimiems bičiuliams Vilniuje. Kadangi

beveik tikra, jog pasitrauksiu iš visos akcijos, pakaks, kad pateiksiu reliaciją net ne tiesiogiai ir ne asmeniškai Pilsudskiui. Rytoj rytą turėsiu leidimą.

Iš ten nupėdinau pas čia lietuvių tarnybinės diplomatinės misijos viešintį Šaulį, kurį aptikau Bristolio viešbutyje. Suprantama, derybų metu su Užsienio reikalų ministru jis nieko nepešė – jo „diplominė“ misija yra betikslė. Bet kalbėdamas su Šauliu žodis po žodžio išpasakojau jam visą lietuviškąją Pilsudskio programą su su mano konkretinimais. Iš pradžių kalbėjau labai apibendrintai, vėliau trumpai papasakojau jam visą mano akciją ir veiklos planus. Kalbėjau apie tai, kaip apie praloštą reikalą, paaiškindamas priežastis, dėl ko ši programa žlugo. Tuo tarpu Šaulys, priešingai, negu aš iš pradžių tikėjausi, labai ta programa susidomėjo ir pareiškė norą įsitraukti į veiklos eigą. Ryt turiu su juo dar susitikti.

355. Janina Prystor (1881–1975), visuomenės veikėja, 1906–1912 m. LkSP (PPS) kovinėje organizacijoje, 1935–1938 m. Seimo deputatė.

356. Kazimiežas Sosnkovskis (Sosnkowski) (1885–1969), generolas, 1905–1907 LkSP kovinėje organizacijoje, Aktyvios kovos sąjungos įkūrėjas; Šaulių sąjungos štabo šefas, artimas J. Pilsudskio bendražygis; 1914–1916 m. štabo šefas, 1916–1917 m. Lenkų legionų I brigados komendantas; 1919 III–1920 V karo viceministras.

1919 metų balandžio 26 d.

Šeštadienis

Rytą Karo reikalų ministerijoje gavau leidimą į Vilnių drauge su dviem kopijomis bilietams važiuoti ten ir atgal su atžymėtu terminu iki gegužės 20. Leidimas yra karinio pobūdžio, kas – manau – gerokai man palengvins kelionę. Išvykstu šiandien apie pusiaunaktį, jei neklystu, per Balstogę, Volkovyską ir Lydą. Girdisi, kad kažkur apie Lydą yra susprogdinti tiltai, ties kuriais reikia persėsti, toliau traukinys eina iki paties Vilniaus. Nuo Lydos iki Vilniaus važiuojama plačiabėgiu rusišku traukiniu. Bėgius ten bolševikai nuo Lydos iki Baranovičių paplatino, kad galėtų jų traukiniai važiuoti; imdama Vilnių Belinos raiteliai taip netikėtai juos užklupo, kad tie nespėjo tvarkingai pasitraukti, ir didžiulis geležinkelių taboras Vilniaus stoty pateko į lenkų rankas; dabar lenkai tuos traukinius paleido linijoje iš Vilniaus į Lydą. Nusipirkau kelionei kelioms dienoms produktų, nes badu marinamoje Lietuvoje vargu ar būsią galima ką gauti, ir vežu dar į Vilnių 7,5 funtų lašinių, kad Marynios tarnaitė Anusia (Onutė Diržytė) turėtų mane kuo maitinti. Nors Šaulys susidomėjo Pilsudskio programa ir buvo užsidedęs, jog tasai reikalas būtų įvykdytas iki galo, labai mažai tikiu, kad tas užmojis pasiseks, veikiau visai netikiu, vis tik tai įdomu, kas šiuo metu tame Vilniuje darosi, ir nesigailiu, jog vykstu.

Su Šauliu šiandien kalbėjauisi toliau. Atrodo, jis nuoširdžiai nori tą reikalą paremti ir užmegzti derybas tarp Lietuvos lenkų ir lietuvių dėl Vilniaus vyriausybės apsišaukimo. Norėtų jis tuo tikslu artimiausiomis dienomis, užmetęs savo „diplomatinę misiją“ Varšuvoje, leisti į Vilnių ir, tikriausiai, kad mes ten Vilniuje patys imsimės žygių jo atvykimui užtikrinti. Taigi, mano manymu, atvažiavus į Vilnių ir, manau, kad tai sutampa su Pilsudskio taktika ir lenkų-vilniečių sąjunginės programos gynėjų, kuriems vadovauja Vitoldas Abramovičius, pavyks Vilniuje dar kelias dienas išlaikyti neaiškią laikiną padėtį, tam kad driektusi sanklostų su lietuviais siūlas, neleidžiant atsirasti politiniams faktams, lemiantiems ką nors Lietuvos ir Vilniaus klausimu. Daug kas taip pat priklausys nuo tų žinių, kokias atveš Jundzilas iš Kauno jau veikiant kauniškius lietuvius įvykdyto fakto principu, kai Vilnius yra paimtas lenkų. Tačiau daugelis faktų jau vyks savaime, ir nuogąstauju, ar ne santykių aštrinio linkme. Tų santykių aplinkoje artimiausiu laiku iškils nauji faktai ir dėl lenkų fronto atkarpos priartėjimo prie lietuvių fronto, kadangi bolševikai pasitraukė bent iki Ukmergės, kaip ir dėl Gardino, kurį perima lenkų valdžia, kas turėtų įvykti jau rytoj, kai pasitrauks vokiečiai, o kur lenkai suras baltarusių kariuomenę kaip Lietuvos kariuomenės formacijos dalį (baltarusių daliniai gavę įsakymą neapleisti Gardino, kada trauksis vokiečiai). Nors per Šaulį sanklostų siūlas, kuris

rodėsi man Kaune jau nutrūkęs, dar kažkiek driekiasi, tačiau jo sėkmė netikiu. Nes jau aš Kaune Pilsudskio programą išskleidžiau ir pastūmėjau gerokai toliau, negu iš pradžių ją nubrėžė Pilsudskis, ir būtent kuo labiau atsižvelgdamas lietuvių ikšiolinės kūrybos kryptimi, kai tuo tarpu Šaulys bando ją stumti jau ir už ribų, kurias gali priimti Lietuvos lenkai ar lenkų kultūros lietuviai. Matau jau jį linkstant priimti visą sąjunginę programą, sankcionuojant ne tik pasiekas, bet ir pačią Tarybą, tęsiant patį Tarybos kūrinį, ypač priimant Smetonos prezidentūrą ir t. t. Tai jau nebūtų sąmokso prieš Tarybą metodas, o tik formalus tęstinumo, įvedant tik vieną pataisą dėl Lietuvos lenkų ir jų požiūrio į Lietuvos valstybingumą. Šaulys savo oportunizmu ir bandymais sieti daiktus, kurių logiškai neretai neįmanoma susieti, primena man Vitoldą Abramovičių, tarytum būtų lietuviškuoju jo atspindžiu.

1919 metų balandžio 27 d.

Sekmadienis

Vakar prieš pusiaunaktį apleidau Varšuvą, išvykdamas iš Vienos stoties per Balstogę, Volkovyską, Lydą į Vilnių. Į Balstogę atvažiavau ryte, ir po kelių valandų įsėdau į Volkovysko traukinį. Apie 2–3 val. po pietų buvau Volkovyske. Čia apsidžiaugiau, sužinojęs, kad kelionė traukiniu vyksta be jokių pertraukų. Varšuvoje kalbėjo, kad ties Lyda keli tiltai yra nugriauti, dėl ko kelis varstus reikia eiti pėsčiomis. Volkovyske sužinojau, kad tiltai jau laikinai sutaisyti. Volkovysko stotyje veikia dar bufetas, kur galima gauti arbatos, bandelių, dešros, papirosų, alaus ir limonado. Esame čia prie ribos to krašto, kuris, nors karo ir nuniokotas, dar kvėpuoja ir šį tą tiekia. Toliau jau viešpatauja badas. Volkovyske bolševikai dar nebuvo įkėlę pėdos: čia vokiečių okupaciją iškart pakeitė lenkai. Apie 5 val. sėdu į traukinį, kuris per Mostų stotį per Nemuną pajuda į Lydą. Traukinys velkasi vis lėčiau, valandomis lūkuriuoja stotyse, pagaliau apie pusiaunaktį prislenka iki Lydos. Lydos stotis gausiai apšviesta elektros, kurią čia, kaip ir daugelyje kitų miestelių, okupacijos metais įvedė vokiečiai. Prieš savaitę Lydoje dar šeiminingavo bolševikai. Kaip sužinau iš bendrakeivių – Lyda, kai ją paėmė lenkų kareiviai, regėjo žydų pogromus, reiškinių, kuris pastaruoju metu tampa įprastu ir normaliu kiekviename iš bolševikų atimtame mieste. Stotyje jokio bufeto, nieko; tuštuma. Milžiniškos stoties salėje ir šoninėse išvietėse išsidėstę kareiviai, kur ne kur grupelės civilių keleivių. Jau nuo Balstogės, ir dar labiau nuo Volkovysko, tarp keleivių persveria kariškiai. Tarp civilių sukaliuojasi nemažai Pakraščių gynimo komiteto agentų, kurie po įvairiausiomis priedangomis nelegaliai persimetą į Vilnių ir ten beatodairiškai varo lenkiško imperializmo, nacionalizmo ir atgrasios reakcijos valdžios agitaciją. Tarp karių daug sutinkama vilniškių, važiuojančių



Lenkijos ulonų būrys 1919 m. Reprodukcia: iš J.Bulhako nuotr., *Wilno i ziemia wileńska*, Wilno 1930, p. 36.

atostogų į šeimas, ypač ulonai iš Dombrovskio skyriaus, veikiančio Baranovičiuose, ir kariai bei karininkai iš lietuvių–baltarusių divizijos. Visa tai alsuoja nepasitenkinimu Pilsudskio politinėms tendencijoms Lietuvoje, kritikuojami jo potvarkiai, murmama dėl pernelyg švelnių kovos su bolševikais metodų Vilniuje, šlovinama keršto ir begalinių represijų, ypač žydų skerdynių idėja, o jau kariškiai iš Dombrovskio formacijos ir lietuvių–baltarusių divizijos negali atleisti, kad ne juos, o senus „Galicijos“ dalinius panaudota Vilniaus užėmimui. Šitai Pilsudskis sąmoningai pasielgė, kad Vilniuje po ranka turėtų ištikimiausią karinį elementą, idėjiškai labiausiai išprususį ir tolimą nuo aneksionizmo idealų, kurie būdingi Dombrovskio ulonams arba lietuvių–baltarusių divizijos kariams. Visų pirma Dombrovskio ulonai – būrys nepaprastai karingas, puikus drąsos, bravūros, avantiūrizmo požiūriu, bet laukinys – jį sudaro dauguma dvarininkų jaunimo, kuris siekia tik vieno – pasmaugti revoliuciją ir sugrąžinti Lietuvoje senus socialinius santykius su šlėktos dominacija ir sunaikinti visus veiksnius, kurie bando išsilaužti iš senų visuomeninių-tautinių ryšių krašte. Nereikia stebėtis, kad Pilsudskis, kuris bando jungti militarinę kam-

paniją Lietuvoje su išvadavimo ir politinių bei socialinių laisvųjų šūkiais, kaip su ir Lietuvos valstybinio apsisprendimo idėja, ko reikalauja laisvosios demokratijos postulatai – pasirėmė ne tais dvarininkų militariniais padarais, bet tuo, kas kariuomenėje yra labiausiai pilietiško ir vaduojamo – savo sena šaulija.

1919 metų balandžio 28 d.

Pirmadienis

Paryčiais iš Lydos atvykau į Vilnių. Čia jau važiovome rusišku traukiniu, plačiabėgiu, Vilniuje atimtu iš bolševikų geležinkelio taboro. Važiovome per karo visiškai nualintą kraštą, neturtingą kraštą, kuriame jau keleri metai šėlsta pasiutusios žmonijos kataklizmai, taigi ir karo gaisrai, sunki vokiečių okupacijos ranka, bolševikų antplūdis ir vėl naujų kovų pašvaistės, naujų sunkumų ir aukų. Jeigu kančia daro šventais, tai jau tikrai daug kartų šventas yra šis pavilnės lietuviškasis kraštas ir toji lietuvių-lenkų liaudis, paliesta žmonijos pakvaitimo, kaip galbūt joks kitas Europoje, o juk jis toks tylus, nuolankus ir pasyvus, taip tolimas nuo pakvaitimo traukulių, kurių auka jis tampa. Niekad akyse nemačiau bolševikų, išskyrus tuos, kurie išpažįsta bolševikinius principus; niekuomet nemačiau jų valdančių, nepraleidau nė vienos dienos jų valdžioje; lieka jie man dar didele dalimi mįslė, kaip mįslė yra pats bolševizmo procesas, virškinantis visuomeninį žmonijos organizmą; ir tik iš žmonių pasakojimų, iš gyvų liudijimų tų, kurie patys patyrė jų valdžią, ima pasiekti mano sąmonę jų valdžios metodai ir prigimtis, imu perprasti bolševikinio reiškimo esmę; kaip ir kiekviena mįslė patraukia žmogaus protą ir neramina pažinimo instinktą, ypač kai neša paslaptį grėsmės, kokia gaubia bolševizmą, taip ir man šitai knieti, mano vaizduotė veikia bolševizmo problemos, bolševizmo, kurį bandau įspėti iš žmonių pasakojimų ir išgyvenimų. Važiuodamas traukiniu, kuris dar prieš savaitę buvo bolševikų, per kraštą, kurį valdė toji mįslė, pravažiuodamas kiekvieną stotį, kuri beveik dar vakar buvo bolševikų žinioje, matydamas gyvus žmones, kurie savo akimis matė bolševikus ir dar tik ką bendravo su jais, stengiuosi suvokti tos mįslės paslaptį iš pastatų sienų, iš žmonių akių ir žodžių, iš detalių ir materialių ženklų, visko, ką tik bolševikai lietė. Ieškau užrašų ant vagonų sienų, įsiklausau į žmonių pokalbius, dairausi į viską smalsaudamas, kur ką tik žmogaus ranka paliko pėdsakus, nes gal toji ranka buvo bolševikų ranka; mano vaizduotė piešia lietuviškus kaimus savito kraštovaizdžio fone, smulkiose geležinkelio stotyse pilkų esybių pažįstamos minios mūsų Lydos–Vilniaus valstiečių – matau mušeikiškas figūras „čiubarikus“³⁵⁷ su fan-

357. Smailiaviršūnės kepurės.

tastiška papacha, perkreipta ant suveltos galvos, kareiviška miline, figūras pusiau kazokiškas ir pusiau demoniškas, kažkaip keistai besiasocijuojančias su geraširdžiu ir paprastu didžiarusių muziko tipu, tai vėl žiaurias bolševikiškas žydėkų figūras, arogantiškus „draugus“, semitiškų revoliucijų – paukštvanagius arba ir didlenkius, apsuptus pernelyg didele gausybe – bolševikiškų komisarų.

Iš tos mano kelionės įspūdžių vieną ypatingai norėčiau pažymėti, kuris mane labai teigiamai nustebino nuo Vilkaviškio iki Vilniaus. Tai tas faktas, kad visur žemesniuose postuose tiek milicijos, prižiūrinčios tvarkos stotyse, ar geležinkeliečių, matomi vien vietiniai žmonės, kaip iš akies lupti vietiniai. Kalba jie ta pačia lenkų–baltarusių tarme („po prostemu“), kaip ir visi „tuteišiai“ gyventojai, mąsto ir jaučia jų mąstysenos ir jausenos kategorijomis. Tai lenkų įžengimui nesuteikia jokio invazijos arba okupacijos bruožo, iš esmės skiriasi dabartinė padėtis nuo rusų laikų arba nuo vokiečių okupacijos. Nėra čia atėjūnų – krulėvijų elementų, akivaizdu, kad jie remiasi į savo žmones, pasitiki jais ir todėl turi savumo jausmą. Tas momentas veikia raminančiai ir žmonėms teikia įspūdį, kad jie atgavę savo natūralų veidą. Valstiečiai geležinkelio stotyse ir vagone kalbasi paprastai su tais milicininkais, ne jaučia prieš juos nei baimės, nei nesantaro.

Apie pietus atvykau į Vilnių. Gerai pažįstamomis gatvėmis perėjau iš stoties į Marynios butą, kur radau Elvyrą su jos vaikeliais, mūsų tarnaitę Anusią, sutuoktinius O'Rourke'us³⁵⁸, tetą Hrechorovič (Hrechrowiczowa) ir t. t. Visi apsidžiaugę, pamatę mane, o aš juos. Visi, kaip ir visas Vilnius, dar išgyvena svaigulį ir medaus dienas, kad yra išvaduoti iš bolševikų, kurie buvo kaip sloga ir neapykanta visiems miesto krikščioniškiems gyventojams.

Pilsudskio nei Ježio Osmolovskio³⁵⁹, paskelbto laikinu generaliniu komisaru – Vilniuje neaptikau. Išvyko jie į Varšuvą.

1919 metų balandžio 29 d.

Antradienis

Šiandien išgyvenau sunkią dieną Vilniuje, panikos ir baimės dieną dėl naujo bolševikų invazijos pavojaus. Bet grįšiu dar prie vakarykštės dienos, kad išlaikyčiau mano vilnietiško pasakojimo nuoseklumą. Vakarykštė diena saulėta mano pobūvio

358. Ježys Osmolovskis (Jerzy Osmolowski) (1872–1954), dvarininkas, visuomenės, politikos ir ūkio veikėjas Baltarusijoje, demokratinių pažiūrų, rėmė baltarusių tautinį judėjimą. 1919–1920 m. Rytų žemių civilinės valdybos šefas.

359. Maryla (? – 1926) ir Karol O'Rourke (?–?) – dvarininkas, Wsielubie dvaro prie Naugarduko savininkas, M. Römerio giminaitis, 1897 m. vedęs pusseserę Marylą iš Tiškevičių (Tyszkiewicz).

Vilniuje diena. Nepaisant nuovargio, kokį paliko dvi kėlionėje praleistos bemiegės naktys, jaučiausi vakar linksmas ir žvalus; linksmo mane Vilnius, linksmo džiaugsmas, kuris iš vargšų žmonių trykšte tryško tarytum iš versmės. Išganingas jausmas spinduliavo džiugesiu ir laime iš žmonių širdžių. Vaikščiodamas po Vilnių, susidariau įspūdį, kad Vilniaus gyventojams atgimsta meilė ir gėris, ugnyje apsisalo išlaisvinimo džiaugsmas. Teko matyti, su koku pietizmu ir gauduliu žiūri jie į Legionų kareivius, kurie išvadavo miestą, ir man atrodė, kad iš tos laimės yra linkę pamiršti neapykantą, nesigriebti „smerkiančių rietenų“, gydyti savo nukamuotus jausmus ir paprasčiausiai svaigintis džiaugsmu, taurinančiu žmones, kaip ir viskas, kas yra gera. Man rodėsi, kad tos paprastos laimės akivaizdoje turi nutilti iš Varšuvoje žadinami ginčai dėl to, ar geras yra kelias, kurį pasirinko Pilsudskis Lietuvos laisvei ir jos sąjungai su Lenkija, užuot aneksavusi jos „lenkišką“ dalį (katalikišką–baltarusišką) imtinai su Vilniumi, ir kad raminantis Pilsudskio potvarkis, siekiantis atsisakyti keršto ir švelninti konfliktus ir žaizdas, atitinka vilniečių nuotaikas. Gal pernelyg optimistiškai žiūrėjau į tuos dalykus. Iš tikrųjų Pilsudskis nuėjo žmogiškų ir santykius švelninančių potvarkių keliu. Norint tai pasiekti ir išvengti žydų pogromų, pasinaudojo vilniškei kampanijai senų Legionų pulku, vadovaujamu šaulių idėjų karininkų. Kariuomenei bei jo į priešakį iškeltiems civiliams žmonėms buvo pavesta elgtis švelniai, santūriai, vengiant pernelyg didelių represijų ir žiaurumų. Iš esmės žmonių, kurie turėjo kažkokio ryšio su bolševikų valdžia arba dirbo jų biuruose, neliesta. Net ir su bolševikų komisariais, kurie pasiliko mieste, elgtasi švelniai. Du iš jų, Bersoną³⁶⁰ ir dar vieną antrą areštuotą, Vaclovas Biržiška³⁶¹ buvo areštuotas, bet po dviejų dienų paleistas, lietuviai bolševikų veikėjai, kaip Požėla³⁶² ir Bielskis³⁶³, yra laisvi (dauguma Vilniaus bolševikų vadovų pabėgo: Kapsukas, Angarietis³⁶⁴, Leščinskis³⁶⁵, Eidukevičius, Burbianka ir kiti). Į Laikinąją miesto valdybą buvo įtraukti žmonės iš įvairių politinių stovyklų ir tautinių grupių, neišskiriant ir žydų.

360. Stanislovas Bersonas (?–1919, Lietuvos–Baltarusijos Respublikos Darbininkų–valstiečių CVK (CKW) tarybos narys.

361. Vaclovas Biržiška (1884–1956), visuomenės politinis veikėjas, lietuvių kultūros bibliografas ir istorikas.

362. Karolis Požėla (1896–1926), lietuvių komunistų vienas iš vadovų. Sušaudytas pirmomis gruodžio perversmo dienomis Lietuvoje 1926 (17) A. Smetonos įsakymu.

363. Vaclovas Bielskis (1870–1936), inžinierius, visuomenės ir politikos veikėjas iš Šiaulių. Jaunystėje vienas iš marksistinių ratelių organizatorių Lietuvoje. Rusijos 1917 metų Vasario revoliucijos dalyvis, eseras. Vienas iš LSDP organizatorių Šiauliuose, liaudininkų ir socialdemokratų spaudos bendradarbis.

364. Zigmąs Angarietis–Aleksa (1882–1940), vienas iš lietuvių komunistų vadovų. 1918 m. veikė lietuvių reikalų komisariate. 1918 12 08 sovietų Lietuvos vidaus reikalų komisaras. 1920 m. liepą Vilniaus revkomo narys.

365. Julianas Leščinskis (Lenskis) (Leszczyński (Leński)) (1889–1937), I internacionalo revoliucinio judėjimo lenkų veikėjas, publicistas, laikraščio „Młot“ redaktorius (1919), Lietuvos sovietų respublikoje švietimo komisaras.

Visi valstybiniai atsišaukimai ir skelbimai yra publikuojami keturiomis kalbomis: lenkų, lietuvių, baltarusių ir žargonu. Pagaliau po Vilniaus užėmimo buvo išleistas ir nuo tol tapęs garsus Pilsudskio atsišaukimas, kuriame svarbiausias dalykas yra pareiškimas, kad išvadavimo iš bolševikų veikalas nukreiptas į Lietuvos žmones, suteikiant galimybę laisvai, be jokio spaudimo iš išorės, pareikšti savo valią dėl padėties ir valstybinės priklausomybės. Tasai atsišaukimas buvo žmogiškosios ir taurios pozicijos, kokią parodė nugalėtojas Pilsudskis, išvadavęs Vilnių. Vilniaus gyventojai, taip persiėmę išlaisvinimo džiaugsmu, kad dėkingumas lenkų kariuomenei ir Pilsudskiui neleidia jiems analizuoti ir kritikuoti politinės Pilsudskio atsišaukimo krypties; į šį politinį momentą iki tol dėmesio platesnėje visuomenėje nerodoma; kas Varšuvai užkliuvo, kas Karalystėje įžeidė endekiją, čia per tas išganymo nuotaikas liko beveik nepastebėta. Bet jau ir čia atsirado žmonių, kurie pradeda kampaniją prieš Pilsudskio atsišaukimo vedamąją mintį lenkų viešpatavimo naudai ir prieš visą žmonių raminančią politiką, kuri buvo pradėta Vilniuje. Imasi to vietiniai endekai, maitinami iš Varšuvos plaukiančiais argumentais. Tos kampanijos išraiška yra mitingas, kuris įvyko prieš kelias dienas, tos akcijos organas – atnaujintas „Dziennik Wileński“, einantis lygia greta su „Nasz Kraj“³⁶⁶, organu, reiškiančiu Pilsudskio sąjunginę programą. Aneksionistų kampanija yra pavojinga Pilsudskio programai, nes masėse susilaukia palankios dirvos. Masėse esama vis tik beatodairiškai pogrominių nuotaikų žydų ir bolševikų atžvilgiu, yra populiarių instinktų neatodairiško baltojo teroro, negailestingo ir besąlyginio, atmetančio susitarimo, taikingumo ir meilės dvasią bet kokioje dirvoje. Tokiomis

Do mieszkanców byłego W. Księstwa Litewskiego.

Kraj Wasz od stu kilkudziesięciu lat nie zna swobody, uciskany przez wroga, przemoc rosyjską, niemiecką, bolszewicką — przemoc, która nie pytała ludności, narzucała jej obce wzory postępowania, krepujące wolę, odepelo lumiaćo życie.

Ten stan ciągłej niewoli do brze mi znany osobście, jako ardozonemu na tej niszczycielskiej ziemi raz narazcie musi być zmieniony i raz wreszcie na tej ziemi jakby przez Boga zapomnianą musi zapanować swoboda i prawo wolnego, niczem nieskrępowanego wypowiedzenia się o dążeniach i potrzebach.

Wojsko Polskie, które ze sobą przyprowadziłemi dla wyruszenia panowania gwałtu i przemocy, dla smiesienia rządów krajem wbrew woli ludności — wojsko to niesie Wam wszystkim wolność i swobodę.

Chcę dać Wam możność rozwiązania spraw wewnętrznych narodowościowych i wyznaniowych tak, jak sami tego życzyć będziecie, bez jakiegokolwiek gwałtu lub nacisku ze strony Polski.

Dlatego, pomimo że na Wa-

szej ziemi grzmia jeszcze działa i krew się leje — nie wprowadzam Zarządu Wojskowego lecz cywilny, do którego powoływać będą ludzi miejscowych, synów tej ziemi.

Zadaniem tego Zarządu Cywilnego będzie:

1) Ułatwienie ludności wypowiedzenia się co do swego losu i potrzeb przez swobodnie wybranych przedstawicieli. Wybory to odbędą się na podstawie równego, tajnego, powszechnego, bezpośredniego, bez różnicy pól głosowania.

2) Danie potrzebującym pomocy w żywności, poparcie pracy, wytwórczej, zapewnienie ładu i spokoju.

3) Otoczenie opieką wszystkich nie czyniąc różnic z powodu wyznania lub narodowości.

Na czele Zarządu postawiłem Jerzego Osmolowskiego, do którego bezpośrednio, lub do ludzi przez niego wyznaczonych zwracacie się o otwarcie i szczerze we wszelkiej potrzebie i sprawach, które Was bola i obchodzą.

J. Pilsudski.

Wilno 22.4.1919 r.

11. ODEZWA JÓZEFA PIŁSUDSKIEGO WYDANA PO WYZWOLENIU WILNA W R. 1919

J. Pilsudskio atsišaukimo „*„J buvusios Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės gyventojus“*“ faksimilė, Reprodukcia iš: *Wilno i ziemia wileńska*, Wilno 1930, p.120.

366. „Nasz Kraj“ (Mūsų kraštas), laikraštis pradėjo eiti išvilus bolševikus iš Vilniaus. Leidžiamas buvo 1919–1920 m. Redaktoriai: Piotr Górecki (Gureckis), Ludwik Chromiński (Chrominskis), Liudvikas Abramovičius. Bendradarbiavo: H. Romer-Ochenkowska, Leon Wasilewski, J. A. Herbačiauskas, Czesław Janowski (Jankowski).

nuotaikomis sunkiai prigyja humanitarinės ir didžiosios kooperacijos, meilės ir solidarumo idėjos, kuriomis yra grindžiama Pilsudskio programa. Žmonės greičiau patiki kraštiniais šukiais, bet kokie maksimalizmai arba (...) ³⁶⁷ atgal.

1919 metų balandžio 30 d.

Trečiadienis

Trumpa buvo mano viešnagė Vilniuje, nes šiandien jau vėl išvykau atgal į Varšuvą. Apie santykius Vilniuje, apie visokias įdomius pastebėjimus žymėsiuosi dienoraštyje vėliau. Turėsiu tam laiko Lomžoje, jeigu nieko ypatingo nenutiks. O daug ką turiu pasižymėti; apsilankymas Vilniuje daug ko mane pamokė. Šį kartą pasistengsiu apsiriboti tik pačia mano pobūvio kronika.

Užvakar, pirmą mano apsilankymo Vilniuje dieną, apsilankiau pas Vitoldą Abramovičių ir jam – pagrindiniam Pilsudskio programos Vilniuje vykdytojų žmogui – smulkiai išdėsciau mano akciją Kaune ir Šaulio norą užmegzti derybas ir, galimas daiktas, būtinumą tuo reikalu pakviesti jį į Vilnių. Iš to mano pokalbio su Abramovičiumi jokių tolesnių išvadų tuo tarpu nepasidarė; suprojektavome poryt, taigi šiai dienai, 5 val. po pietų sueigėlę kad galėtume glaudesnėje grupėje aptarti perspektyvas, išplaukiančias iš mano kauniškos ataskaitos. Kai ėjau nuo Abramovičiaus ir landžiojau po miestą sutikau tą dieną pavakary gatvėje Zygmuntą Jundzilų, važiuojantį puskariete. Pasirodo, jis kaip tik dabar grįžta iš Kauno, iš kur pasisekė jam su Kazimieru Sventickiu grįžti į Vilnių arkliais. Valandėlę šnektelėjome su Jundzilu gatvėje. Iš jo sužinojau, kad didįjį šeštadienį, vadinasi, kol dar nebuvau iš Kauno išvykęs, jis Kaune Sleževičiaus įsakymu buvo areštuotas; padaryta pas jį krata ir buvo 2 dienom sulaikytas, vėliau paleistas. Tas areštas buvo glaudžiai susijęs su mano kauniška akcija. Kaip tvirtina Jundzilas, ir aš turėjau būti areštuojamas, tik kad tuo tarpu nežinota mano adreso, o kitos dienos rytą, pirmą švenčių dieną išvykau ir tuo būdu išvengiau jo dalios. Lietuvos ministeriniuose sluoksniuose žinota, kad Jundzilo atvykimas į Kauną siejasi su programa, dėl kurios ir aš ten viešėjau. Jundzilo areštas, atrodo, nebuvo priešiško mūsų projektui ženklų, ir buvo arba tik perspėjimas, kad vis tik negalima nebaustinai atvykti pas Lietuvos ministrus kalbinti juos valstybės perversmui, o gal net veikiau buvo savotiška formali satisfakcija lietuvių dešiniems elementams, kurie kažką iš mūsų akcijos suuodė. Mat dėl Kairio ir Vileišio kreipimosi projekto klausimu į lietuvių kairės pasitarimą, kur mano siūlymai buvo aptariamai, visas dalykas ėmė plisti išorėje ir skverbtis į pla-

³⁶⁷. Neįskaitomas žodis.

tesnę lietuvišką visuomenę, kur, nepažįstant net mano programos esmės, imta tam tikruose sluoksniuose nerimauti ir spausti Sleževičiaus vyriausybę, kad reaguotų į tą akciją ir nutrauktų mūsų su Jundzilu tolimesnes pastangas skleisti valstybės persversmo idėją. Sleževičius buvo priverstas įsakyti areštuoti mus, negalvodamas apie represijas ir arešto padarinius. Taip manau, nes nenorėčiau Sleževičiaus įtarti kokia iniciatyva ta linkme ir noru tuo būdu kovoti su mūsų programa. Tiesą sakant su Sleževičiumi tiesiogiai nesikalbėjome, nes tai laikiau netinkamu dėl jo tarnybinių ir formalių vyriausybės vadovo – ministrų pirmininko – pareigų ir net su juo Kaune visiškai nesimačiau, planuose apsiribodamas tik formaliu vizitu pas jį – pagaliau neradau jo namuose – tai vis tik žinau, kad Sleževičius kairės bloko pasitarime dalyvavo ir buvo apie mano akciją informuotas, ir neįtariu jo, jog mane taip blogai būtų supratęs, kad būtų matęs reikalo taip su manim kovoti, kaip daroma su valstybės kenkėjais. Neįtariu jo tuo, nors visuomet jutau Sleževičiuje valstybės politikoje esant tvirtos rankos žmogų. Kai Jundzilas buvo išleistas iš arešto, dar kartą Kaune matėsi su Kairiu, iš kurio išgirdo tą patį: kad visa ta mūsų programa neturi realizacijos šansų, ir todėl nemano, kad tokioje dirvoje būtų įmanoma ko nors imtis.

Tą dieną buvau Vitoldo Abramovičiaus pakviestas pokalbiui, kurį surengė Pilsudskio lietuviškos programos dirvoje stovinti kairė Steigiamojo seimo nariams ir varšuviškių žurnalistų grupei. Tai įvyko vadinamosios higieninės virtuvės patalpoje Vilniaus gatvėje. Dalyvavo šeši deputatai (dauguma iš seimo kairės) su įžymiuoju piastininku deputatu Dombiskiu³⁶⁸ priešaky bei visų svarbiausių Varšuvos spaudos organų žurnalistai. Iš vilniškių dalyvavo Demokratų sąjungos, lenkų vietinių liaudininkų ir lenkų socialistų atstovai. Po vakarienės ir arbatėlės daugelyje pasišnekėjimų vilniečiai informavo deputatus ir varšuviškius žurnalistus apie Lietuvos valstybinės programos prielaidas, sąjunginius santykius su Lenkija, būtent programą, pagrįstą Pilsudskio atsišaukimu.

1919 metų gegužės 1 d.

Ketvirtadienis

Šią dieną praleidau kelionėje – nuo Lydos iki Balstogės.

Grįžtu prie mano vilniškės kronikos. Taigi pirmadienio vakarą buvau priėmime, kurį surengė pažangių Vilniaus lenkų atšaka Varšuvos seimo deputatų delegacijai ir žurnalistų grupei, kuri į Vilnių atvyko su seimūnais. Deputatų delegaciją sudarė

368. Janas Dombiskis (Dąbski) (1880–1931), publicistas, visuomenės veikėjas; nuo 1905 LkLP (PSL) narys; nuo 1914 LkLP „Piast“ narys, Vyriausiojo Tautos Komiteto narys (NKN); 1919–1931 m. seimo deputatas.

6 žmonės, tarp kurių buvo LkSP (PPS) „Išsivadavimo“ („Wyzwolenie“) grupės liaudininkai (tarp kitko Osieckis³⁶⁹), LkSP socialistai (tarp kitų b. Moračevskio kabineto ministras Ziemienckis³⁷⁰) ir „Piasto“ grupės, Vito frakcijos, liaudininkas, žymus deputatas Dombskis. Toji deputatų delegacija Vilniuje viešėjo kelias dienas. Norėjo ji susipažinti su nuotaikomis ir pageidavimais, tiek politiniais, tiek ir tautiniais, bei kitais Vilniaus ir tos krašto dalies, kuri ką tik iš bolševikų rankų buvo išplėsta, gyventojų materialiais poreikiais. Vilniaus dešinioji endekija, ištikima visalenkiesiems imperialistiniams politiniams šūkiams, neiškentė nepriėmusi varšuviškių deputatų ir žurnalistų, informuodama juos apie Vilniaus gyventojų santykius ir pageidavimus, kad būtų automatiškai prijungti prie Lenkijos pagal Lietuvos padalijimo principą, taigi pagal visiškai priešingus principus, negu vilniškiam atsišaukime buvo Pilsudskio išsakyta. Vilniaus lenkų priešingos stovyklos politikai, palaikantys Pilsudskio programos principus, kitaip sakant priimančys nepriklausomą Lietuvos valstybę su sostine Vilniumi sąjungoje su Lenkija – tai demokratų sluoksniai iš po Vitoldo Abramovičiaus vėliavos, liaudininkai ir socialistai – taip pat ėmė kuistis, kad iš savo pozicijų pateiktų varšuviškiams deputatams savo programos prielaidas. Iš mano pažįstamų vilniškių iš demokratų stovyklos sutikau tame priėmime demokratų: Vitoldą Abramovičių (jis buvo paskirtas laikinuoju Vilniaus miesto meru), Janą Pilsudskį (paskirtas Vilniaus miesto komisaru), Ignacą Turskį³⁷¹, iš liaudininkų Zygmontą Nagrodzkį, iš socialistų: Aleksandrą Zaštovtą, Stanislavą Baginskį, Kulikovskį, Ladovskį. Buvo ten taip pat Liudvikas Abramovičius, kuris jau sugebėjo atsikapstyti į Vilnių ir tikriausiai stengsis įeiti į „Nasz Kraj“ redakciją, buvo čia keli tokie, kurių nežinau, prie kokios grupės priskirti, kaip Liudvikas Chominskis ir Čyž-Jelenskis³⁷², kurie anksčiau priklausė bene Vitoldo Abramovičiaus demokratinei grupei, bet bolševikmečiu pasilikę Vilniuje bendradarbiavo bolševikų komisariatuose, nebūdami komunistai ir apsiribodami tikta visuomenine veikla (arba švietime, arba žemės ūkyje,

369. Stanislas Osieckis (Osiecki) (1875–1967), liaudies judėjimo veikėjas, 1915 m. LkLP „Išsivadavimas“ vienas įkūrėjų.

370. Bronislavas Ziemienckis (Ziemiński) (1885–1944), inžinierius, nuo 1905 m. LkSP narys; 1919–1922 m. LkSP Centro vykdomojo komiteto pirmininkas, 1918 XI–1919 I ir 1925 XI–1926 IV darbo ir socialinės rūpybos ministras, 1919–1930 m. seimo deputatas.

371. Ignacas Turskis, miškininkas, agronomas, visuomenės veikėjas, demokratų grupės narys, Vilniaus lenkų tautinio komiteto narys 1918 m. ir 1919 m. Vitoldo Abramovičiaus iniciatyva įkurtos Demokratinės sąjungos narys, dienraščio „Nasz Kraj“ redaktorius (1919).

372. Janas Čyž-Jelenskis (Jeleński Jan, Czyż Witold) (1884–1952), inžinierius, Ašmenos apylinkių dvaro savininkas. 1908–1913 m. susijęs su baltarusių tautiniu sąjūdžiu. Vėliau įstojo į LkSP (PPS) – Revoliucinę frakciją. Nepriklausomojoje Lenkijoje veikė Vilniaus LkSP (PPS), būdamas jos deleguotas Vilniaus vice-prezidentu 1927–1936 m. 1940–1942 m. Sibiro tremtinys, vėliau emigracijoje Anglijoje, iš čia 1947 m. grįžo į Lenkiją.

draudimuose ir t. t.), bet vis tik bolševikų vadovaujami, bolševikų įstaigose, ką jiems Vilniaus plačiosios visuomenės sluoksniai laiko didele nuodėme; tie žmonės, o jiems priklauso kai kurie lenkų socialistai, kurie taip pat pusiau bendradarbiavo su bolševikais, yra šiandien sukompromituoti ir nešioja įtarumo dėmę, jų padėtis yra nemaloni, nes jų žmonės privengia; regis, demokratinėje stovykloje juos toleruoja kaip senus draugus, bet toleruojama atsargiai, skaitantis su viešąja nuomone apie juos, nesileidžiant į visišką bendradarbiavimą; jie šiandien veržiasi į viešąsias kooperacijas naujoje valdžios sistemoje, priešingai negu atviri komunistai, kurie, jeigu pasiliko Vilniuje, laikosi visiškai nuošaly, tie nekomunistiniai komunistų bendradarbiai, kaip kankiniai, pakibę tarp žemės ir dangaus, kaip švytuoklės tarp priešingų polių, ieško naujų sąjungų su naujais šeiminingais ir bendradarbiavimo. Kiek galėjau susiorientuoti – tokių žmonių, neapsisprendusių ir svyruojančių, susitępusių bendradarbiavimu su bolševikais tarp Vilniaus inteligentų yra nemažai. Bolševikmetis priveisė tokį pusinių veikėjų tipą, prisitaikančių ir dar nei čia, nei ten gerai nepritapusių. Susitikime su deputatais kalbėjo, savo ruožtu, demokratai, liaudininkai ir socialistai, grįsdami Lietuvos valstybinės ir sąjunginės programos prielaidas. Vėliau atskiri kalbėtojai informavo apie lietuvių, baltarusių ir žydų santykius, kad varšuviškai pasiuntiniai ir žurnalistai susidarytų išsamų vaizdą apie krašto padėtį ir santykius bei programos prielaidas ir šansus. Apie lietuvius kalbėjau aš.

1919 metų gegužės 2 d.

Penktadienis

Apie 3 val. po pietų šiandien atvažiavau į Varšuvą. Buvau išvargintas kelionės, kuri man kainavo dvi nemigos naktis, tad dieną baigiau Varšuvoje tuo, kad papietavau ir po pietų anksti atsiguliau pailsėti, poilsį papildydamas žaidimu su mergaite.

Visiškai atsitiktinai atvykęs į Varšuvą gatvėje susitikau svainį Stefaną Miečkovskių, kuris kokiom keliom savaitėm arba ir ne visai prieš išvejanč iš Vilniaus bolševikus iš ten paspruko, nes nesitikėjo tokios greitos lenkų pagalbos. Stefaną visą bolševikmetį beveik iki pat pabaigos pratupėjo Vilniuje, kur turėdamas savo arklį vertėsi vežiodamas keleivius iš Vilniaus į Kauną arba į Gardiną ar net ir į Balstogę. Šitaip uždarbiavo ir neblogai laikėsi. Čia varžėsi su mano seserimi Marynia Römeriene³⁷³ ir su Niunia Tukaluvna, kurios tuo verslu vertėsi. Bet kai bolševikai areštavo Stasį Volodkovičių³⁷⁴ ir kažką ten jo popieriuose rado Stefaną kompromituojančio, Stefaną, nujausdamas

373. Maria Römer, Mykolo sesuo.

374. Stanisław Wołodkiewicz (1880–?).

pavojų, paspruko. Elvirą su vaikais paliko Vilniuje. Elvira³⁷⁵ manė, kad Stefaną įstojo į lenkų armiją – į Dombrovskio kavaleriją. Tuo tarpu Stefaną sėdi pas savo svainį Stažinskį ir galvoja apie grįžimą į Vilnių, kai jau bolševikai yra iš ten išguiti.

Aptarsiu šiandien priežastis, kurios mane paskatino taip greitai palikti Vilnių, daug greičiau, negu tikėjau atvykdamas. Ta proga papasakosiu, kaip bolševikai antradienį ir trečiadienį atakavo Vilnių. Pirmadienį namo grįžau gan vėlai iš varšuvinių deputatų ir žurnalistų priėmimo, apie ką jau rašiau. Buvo gal kokia pusė 1-os nakties. Mieste buvo tylu ir nieks nepranašavo artėjančios karinės audros. Tik prieš tai apie 11 val., kai dar buvome deputatų priėmime Vilniaus gatvėje, girdėjau kažkokį karštingą kareivių judėjimą miegančioje gatvėje, kažkokių balsų riksmą ir po to ūmų arklių kanopų dundėjimą akmeniniu grindiniu, lyg kad būtų dūmęs kažkoks didesnis raitijos būrys. Vienu akimoku šovė mintis apie karinio aliarmo galimybę, bet tas sąmyšis truko vieną akimirką, ir vėl viskas aprimo. Vilniuje dėl karinės padėties ir griežtos parengties, kurią komplikuoja dar gausybė likusių bolševikų, tykančių tinkamo momento, kad galėtų lenkų kareivius užpulti iš vidaus, judėti gatvėmis po vakaro 8 val. yra draudžiama. Grįžome su deputatų grupele naktį prospektu. Tik kartą mus kely sustabdė patrulis, bet jam parodėme dokumentus. Prie Bristolio viešbučio atsisveikinome su varšuviškiais deputatais ir žurnalistais, kurie ryto 4 val. turėjo automobiliu važiuoti į fronto liniją, ir krikome kas sau. Aš parėjau į Volodkovičiaus namus Ofiarna (Aukų) gatvėje (seniau Sondova – Teismo), kur buvau apsistojęs Marynios bute. Duris nuo laiptų pusės iš „paradinio“ įėjimo radau užsklęstas, todėl pradėjau belstis į vartus ir prikėliau sargą. Tas įleido mane į kiemą, ir į butą įėjau per virtuvės laiptus. Ir čia atsitiko klaidus dalykas, nes į virtuvės duris negalėjau prisibesti, nors beldžiausi smarkiai. Pešiau tik tiek, kad mane viena virėja iš kažkurio buto ant laiptų išplūdo. Lioviausi, bet negalėdamas kieme rasti sargo buto, buvau priverstas tūnoti ant laiptų, iki ims švisti. Po dviejų nemigos naktų buvau pavargęs ir turėjau dar ant laiptų visą naktį kankintis. Mieste buvo tylu – nepasiekdavo joks garsas. Kai išaušo, susiradau sargą, kuris mane įleido į paradiniuos laiptus ir į butą. Maždaug tuo metu pasigirdo netoliese mūsų garsai.

1919 metų gegužės 3 d.

Šeštadienis

Dieną praleidau Varšuvoje. Stebėjau Gegužės 3-osios metinių eiseną. Varšuva, kaip visuomet tokiomis aplinkybėmis, atrodo šventiška. Dekoracijos buvo spalvingos,

375. Elwira Maria Römer, Mykolo sesuo.

eisena graži, ypač gražiai atrodė kariuomenė: žygiavo įvairių spalvų ulonai, Hallerininkai³⁷⁶, įvairūs kariuomenės pulkai ir įvairių ginklų rūšių daliniai. Daugiau buvo reginio, negu minios entuziazmo. Bet apskritai minėjimas pavyko. Užsibuvau Varšuvoje iki nakties. Mačiausi su Šauliu ir Ježiu Osmolovskiu. Apie pokalbį ypač su tuo antruoju parašysiu kitą kartą, kai savo pasakojimuose prieisiu prie to etapo. Po pusiaunakčio išvažiavau į Lomžą, parvykdamas į savo kampus ir savo kasdienį darbą teisme.

Grįžtu prie mano vilniškių dienų ataskaitos.

Kai antradienio rytą, po nakties, taip nevykusiai praleistos ant virtuvės laiptų, pagaliau įsigavau į butą ir skubiai suvalgęs iš vakaro man paliktą vakarienę, įsmukau į miegamąją ir ėmiau nusirenginėti, išgirdau kažkur netoliese dusliai dundančius patrankų šūvius ir kažką, kas neaiškiai priminė tratančius kulkosvaidžius. Iš pradžių nekreipiau į tai didesnio dėmesio. Bet kai atsiguliau į lovą, ėmiau vis aiškiau girdėti ir atpažinti tuos garsus, kurie darėsi vis ryškesni; matyt, artėjo. Neliko jau abejonių, kad tai kulkosvaidis ardosi ir kad kažkur netoli nuo Vilniaus vyksta mūšis, kuriame ir artilerija dalyvauja. Tai mane kažkiek suneramino. Pamaniau, kas atsitiktų, jeigu taip staiga, kai aš sau ramiai einu guolio ir kai įmigsiu kietu miegu, mūšis baigtųsi bolševikų naudai ir jie vėl grįžtų į Vilnių. Kad bolševikų grįžimas į Vilnių baigtųsi teroru ir kruvinomis represijomis, tuo nebuvo galima abejoti. Pagaliau abi šalys viena kitai atsilygina tuo pačiu, o jau apie bolševikų saikingumą nebuvo nė kalbų. Jaučiau, kad aš esu čia smarkiai užsiangažavęs, nes pagaliau vien dėl to, kad atsidūriau Vilniuje įkandin lenkų kariuomenės, būtų man rieta, ir neturėčiau kuo pasiteisinti, o visai tikėtina, kad koks skundėjas galėtų nurodyti mano atvykimo tikslą, susijusį su slaptomis derybomis su bolševikų priešais. Žinau jau iš patirties, kaip dažnai keičiasi mūšio sėkmė ir kaip kartais žaibo greičiu mūšių metu kariuomenės metasi iš vienos vietos į kitą; kai vienos iš kovojančių šalių linija užlūžta, traukiasi ji taip staigiai, kaip peilio skutama, kad negali nė apsižiūrėti, kaip priešininkas užima lauką, kuris dar ką tik buvo prieš rankose. Bet nuovargis mane įveikė. Pamaniau – tebūnie, kas bus, o aš, Dievo globojamas, turiu nusnausti. Galėjo tai būti 5 val. ryto arba 5.30, kai užmigau. Apie 7 val. pažadino Elvira, sakydama, kad sprendžiant pagal šūvius ir gaudus, kokie sklendo po miestą, mūšis artėja prie Vilniaus ir bolševikai rimtai gresia miestui ir kad galima laukti potvarkio, įsakančio lenkų kariuomenei palikti Vilnių. Todėl man patarė, kad rengčiausi ir būčiau pasiruošęs kelionei; pridūrė, kad Stasius Volodkovičius ir Henrius Volovičius³⁷⁷,

376. Hallerio kariuomenė.

377. Henryk Wołłowicz (1894–?), Mykolo seserėnas, sesers Helena Zuzanna Rachel Römer ir jos vyro Juzefo Wołłowicz sūnus. Motina mirė jį gimdydama.

gyvenantys aukštu žemiau po mumis, prižadėjo, jei lenkų kariuomenė trauksis, mums apie tai pranešti. Iš tiesų šūviai galingai aidėjo ir kulkosvaidžiai tratėjo, kaip pamišę. Atsikėliau, apsirengiau, pasisukiojau ir vėl atvirtau apsirengęs, nes pernelyg buvau pavargęs ir nepajėgiau stovėti.

1919 metų gegužės 4 d.

Sekmadienis

Visą naktį iš Varšuvos važiauvau į Lomžą. Bendrakeleiviu turėjau p. Maksimilianą Malinovskį³⁷⁸, buvusį savaitraščio „Zaranie“ redaktorių, nusipelniusį liaudies sąjūdžio Lenkijoje radikalųjį veikėją. Sutikau jį visai atsitiktinai Varšuvoje Vienos stoties perone, ir kadangi abu važiuojame į Lomžą, susėdome kartu viename vagono kupė. Paskutinį kartą jį buvau matęs 1915 m. kovo mėnesį Varšuvoje, kai buvau atvykęs su vilniečių grupe į lenkų-lietuvių konferenciją Varšuvoje. Daug vandens nuo to meto nutekėjo, daug didžiulių pokyčių įvyko!

Kelionėje gerai išsimiegojau, nes su Malinovskiu buvome dviese II klasės vagono kupė, tai galėjome patogiai išsitiesti ir miegoti. Gal pirmą kartą karo metais nusisekė man taip patogiai vagone išsimiegoti. Rytą apie 9 val. atvažiauvau į Lomžą. Namuose radau Marynią. Eva kelioms dienoms išvažiavo į Varšuvą. Marynia artimiausiu laiku vėl rengiasi į Vilnių ir ima su savimi Evą. Taigi liksiu našlaitis ir neturėsiu namų šeimininkės, Evos. Turėsiu pasisamdyti tarnaitę, nes pats vienas atskirame bute visko pasirūpinti negalėsiu, o norėčiau taip pat ir toliau namie turėti pietus ir visą mano ūkį tvarkyti.

Lomžoje vėl imu ilgėtis... Lusios Roškovskos. Taip arti man iki meilės tai merginai. Jeigu turėčiau galimybę susitikinėti su ja ir taip artimai bendrauti, kaip tai buvo tuomet, kai ji dirbo Vyriausiojoje rinkimų komisijoje, arba kad ir rečiau, bet susitikinėti ir glaudytis taip arti du vienu, būčiau ją be abejo pamilęs. O, kaip geisčiau to! Puiki tai mergina, gražus charakteris, stipri natūra. Ir nepaisant mūsų amžiaus skirtumo ji taip pat buvo arti meilės. Kai važinėju po Kauną ir Vilnių, buvau ją primiršęs. Dabar Lomžoje pabudo stiprus ilgesys, gilus tos merginos troškimas. Bet viskas veltui. Baigta, Mykolai, eik į šešėlį! Ne tau laikas. Mergina tvarkinga, į pasiūlymus neis, ypač čia, Lomžoje, kur piktybiškų apkalbų rimbą persekiotų ją kiekviename žingsnyje. Taigi nėra jokių vilčių sudaryti tokias aplinkybes, kurios leistų

378. Maksimilianas Malinovskis (Malinowski) (1860–1948), publicistas, laikraščio „Zorza“ (1887–1906) redaktorius ir leidėjas, 1900–1906 m. Tautos lygos (Liga Narodowa) narys; 1906–1915 m. valstiečiams skirtu visuomeninio-politinio savaitraščio „Zaranie“ leidėjas ir redaktorius; nuo 1918 m. LkSP (PPS) „Išsivadavimas“ (Wyzwolenie) narys.

mums pabūti vienu du ir sugrįžti prie tų glamonių, kuriomis mėgavomės mano teisėjo kabinete, kai Liusia buvo Vyriausiosios rinkimų komisijos darbuotoja. O jei net ir galėčiau susitikti su ja kur nors draugėje, tai juk mano amžius neleistų man viešoje vietoje meilintis jaunai panai, kuri vos ne paauglė. Pagaliau vienaip Liusiai atrodyčiau, būdamas su ja vienu du ir rydamas ją savo glamonių karšta ugnimi ir vyriško geidulio jėga, ir kitaip kaip mergišius viešojo draugingo flirto turgavietėje. Pirmu atveju, mergina linktų prie manęs, kaip visos merginos linksta prie vyriškų juslių ir vyriškos dvasios, kaip ir ji linko, o kitu atveju pasirodyčiau jai juokingas patėvėjęs konkurentas jos žavesiams; todėl to antro vaidmens dabar jau niekuomet nesiimu, o Lūsios Roškovskos atžvilgiu juo labiau nesiimčiau. Geriau ją prarasti, negu jos akyse kompromituotis. Geriau išlikti jos atmintyje tuo žmogum iš mano kabineto ir būti išbrauktam iš dabarties, negu stengtis siekti to, kas jau nėra man skirta. Sutikau ją šiandien du kartus gatvėje, nusilenkiau, ir tuo baigėsi. Žingsniavo vaikštyne (deptaku) su kažkokia panele. O, Liusia! Savo svajone apglėbčiau tave ir glamonėčiau savo vienišame bute, kuris taptų mūsų pasimėgavimų gausybės ragu! Tuščios mintys! Prieš dešimtį metų mokėjau paimti kiekvieną merginą ir joje sukurstyti meilę, nors niekad nepiknaudžiavau aistromis ir neskriaudžiau – šiandien dėl amžiaus negaliu jų vaikytis, nes baisu apsijuokti. Pagaliau jau gyvenime patyriau, kas ta meilės laimė, o tokia meilė ir tokia laimė žmogaus gyvenime pasikartoti negali. Ir jeigu šiandien net galėčiau laimėti Lusią, nebūtų tai net silpnas aidas anos laimės pilnatvės³⁷⁹.

1919 metų gegužės 5 d.

Pirmadienis

Dar prieš man išvykstant į Kauną, kai balandžio pradžioje buvo paskelbti Lomžos miesto tarybos rinkimai, buvau teismo pirmininko paskirtas Vyriausiojo rinkimų komiteto pirmininku. Pagal rinkimų teisę, renkant miesto tarybas tų komitetų pirmininku gali būti arba apygardos, arba Taikos teisėjas, kurį paskiria Apygardos teismo pirmininkas. Kadangi buvau Vyriausiosios seimo rinkimų komisijos pirmininkas ir turiu tokios patirties, todėl ir buvau paskirtas tai veiklai. Bet visos kampanijos metu nebuvau Lomžoje, todėl mano pareigas faktiškai ėjo advokatas Vinickis, komiteto pirmininko pavaduotojas. Dabar parvažiavau į pačius rinkimus ir į balsų skaičiavimą. Rinkimai Lomžoje vyko vakar, o šiandien 6 val. vakaro Vyriausiojo

379. Kalba apie savo „gyvenimo meilę“ Anną Volberg 1911–1914 metais. Autobiografijoje M. Römeris rašė: „1911 m. pažinau Vilniuje latvaitę Anną Volberg. Mes vienas kitą pamilome ir gyvenau su ja kaip su žmona, kol ji nuo džiuvos mirė 1914 metais...“ Mykolo Römerio autobiografija (parengė M. Maksimaitis), Lietuvos mokslas, Sciens and arts of Lithuania, Lietuvos mokslų akademija, 1994, II tomas, 4(5) knyga, p. 130.

rinkimų komiteto posėdyje apskaičiavome balsus iš Lomžos miesto vienuolikos balsavimo sričių ir paskirstėme mandatus. Rinkimai vyko maždaug tokiais pačiais principais, kaip ir į Seimą, tik toks skirtumas, kad aktyvią rinkimų teisę turėjo tiksliai tie teisę turintys piliečiai, kurie nustatytu terminu pateikė savo teisę vietos komitetuose ir buvo įtraukti į rinkėjų sąrašus. Žydai tuo požiūriu pasirodė daug brandesni ir rūpestingesni dėl savo pilietinių teisių negu lenkai. Kai jie sudaro maždaug pusę Lomžos gyventojų, rinkimų lapuose jų susirašė apie 60 % arba ir daugiau. Lenkai nuogąstavo, kad dėl to žydai laimės nesąlygišką persvarą, Kandidatų buvo sudaryti du krikščionių sąrašai (dešiniųjų lapas „tautinio“ vardu, sutelkiantis visus daugiau ar mažiau atžanginius elementus, ir Demokratų sąjungos sąrašas, konsoliduojantis kairiuosius elementus, kitaip sakant radikalią atšaką) ir keturi žydų lapai (Bundo lapas, buržuazinių sjonistų drauge su amatininkais, taigi, galima sakyti, smulkiosios buržuazijos lapas, žydų dešinės lapas ir „Poale-Syjon“ lapas). Bet žydai buvo tiek vikrūs, kad neišnaudojo savo persvaros besąlyginės daugumos naudai ir kažkaip taip apsuksiai iškombinavo, kad laimėjo lygiai pusę tarybos mandatų (12 mandatų, iš jų Bundas daugiausia, nes 4, smulkioji buržuazija su dešinią po 3, Poale-Syjon – 2). Kalbant apie lenkus, tai kairieji buvo komplektiškai sutriuškinti, nes iš 12 mandatų laimėjo vos vieną, kai 11 atiteko į atžagareivių, beveik endekiško atspalvio, rankas. Kai visoje Kongresuvkos teritorijoje rinkimuose į miestų tarybas ryškia dalimi laimi radikalieji ir kairieji elementai, dažniausiai netgi LkSP, tai Lomžą pasiliko ištikima endekams, visuomet pirmenybę teikdama reakcijai. Veikiausiai teisingai Lomžai priskiriamas endekų tvirtovės vardas. Atrodo, kad dešiniams laimėti padėjo neryžtinga LkSP (PPS) pozicija, kurioje vyravo rinkimų boikoto tendencija arba bent jau aktyvaus nesidomėjimo jais. Manau, kad prie to prisidėjo ir tai, kad Lomžoje nebuvo dr. Čarneckio, energingo Lomžos socialistų vadovo, veiklaus organizatoriaus ir dar šaunesnio agitatoriaus, kuris gydytoju paimtas į kariuomenę. Juk Seimo rinkimuose Lomžoje LkSP surinko visai rimtą balsų skaičių, kurie šįkart neatsiskleidė. Lomžos paskutiniųjų dienų sensacija, kol aš dar nebuvau grįžęs, buvo mieste įvykusi Gegužės 1-osios minėjimo manifestacija. Tą dieną reakcingo miesto gatvėmis „buržujų“ pykčiui traukė socialistinė eiseną, kurioje Lomžos darbininkų delegatų tarybos vieningos firmos vardu žygiavo vienoje rikiuotėje socialistai, o siaube! – su komunistais. Eisenoje matėsi vėliavos su tokiais užrašais, kaip „tegyvuoja Leninas ir Trockis!“, „tegyvuoja Sovietų Rusija!“, keldami miesčionių pasipiktinimą. Ar iš tikrųjų buvo tokie užrašai – nežinau; manau, kad taip persistengta, bet yra faktas, kad buvo vėliavos ir tikri komunistiniai užrašai šalia LkSP-ininkų. O save gerbiančių piliečių didžiausią pasipiktinimą sukėlė tai, kad liaudies milicijos daliniai dalyvavo eisenoje, atidarydami ir uždarydami eisenos virtinę.

1919 metų gegužės 6 d.

Antradienis

Šiandien nieko tokio neįvyko, ką vertėtų dienoraštyje pažymėti. Vėl įsitraukiau į savo darbą teisme ir sukuosi, kaip mašina: rašau nuosprendžius, paskiriu bylas, kurių šūsnyš prisirinko man nesant, rengiuosi artėjantiems posėdžiams.

Taigi pasinaudosiu dienoraštyje šios dienos vieta, kad pavykėčiau vis dar mano pasakojimus iš apsilankymo Vilniuje. Baigiau praeitu antradieniu, kada nuo ankstyvo ryto Vilniuje girdėjosi prie miesto vykstančių kovų atgarsiai. Tarp visų Vilniaus krikščioniškųjų gyventojų buvo kilusi panika, regis, ir kariuomenė visai nebuvo tikra dėl padėties. Toji buvo labai grėsminga, ir netikra, ar Vilnius išsilaikys lenkų rankose. Bolševikų–lenkų kovos tęsėsi 2 dienas, antradienį ir trečiądienį – net iki man išvažiuojant. Ar vėliau liovėsi, ar atsinaujino ir kokia forma – to jau nežinau, nes išvažiavau. Tų kovų eiga ir pobūdis, kaip vėliau išsiaiškinau, buvo tokie. Bolševikai, lenkams atėmus Vilnių, kurio užėmimas truko 3 dienas – nuo Didžiojo Šeštadienio iki pirmadienio – antros švenčių dienos – turėjo pirmiausia, kol pasiruošė susigrąžinti prarastą Lietuvos sostinę, likviduoti iškyšulį, paimtą į pietus Varėnos kryptimi tarp Vilniaus ir Kauno. Kai Vilnių užėmė lenkai, to iškyšulio laikymas buvo bolševikams pavojingas, ir strategiškai darėsi jiems nepatogus. Tasai iškyšulys, nusidriekęs į pietus, buvo apimtas dviejų ugnių, iš rytų grėsė lenkai nuo Vilniaus, iš vakarų nuo Kauno pusės linijoje tarp Alytaus–Žiežmarių (arba Žaslių ir Kaišiadorių) – grėsė vokiečiai ir lietuviai. Tad užuot sklaidę jėgas, išlaikydami tą išsistūmusį iškyšulį, bolševikai nusprendė iš ten pasitraukti ir sukaupti jėgas, kad įgautų energijos ir smogtų į Vilnių. Smogdami į Vilnių, nelikvidavus šio iškyšulio, ne tik kad būtų galėję ne taip energingai veikti, bet dar būtų reikėję dalį jėgų skirti gynybai to Varėnos iškyšulio, leidžiančio Vilnių ginančioms lenkų jėgoms surengti kontrpuolimą ir paralyžiuoti bolševikų akcijos nukreiptos į Vilnių frontą. Todėl pirmoji savaitė, kai lenkai užėmė Vilnių, buvo miestui rami, be bolševikų puolimų. Per tą laiką bolševikai pasitraukė iš Varėnos į šiaurę Ukmergės kryptimi, ir diena iš dienos lenkai galėjo skelbti, kad užėmę kažkokią vietovę ar bolševikų evakuotą teritoriją, kas sukeldavo lenkų sėkmės įspūdį. Varėna, Marcinkonys, Valkininkai, Lentvaris, Trakai, taigi visas geležinkelis nuo Vilniaus Gardino linkme buvo užimtas lenkų, tuo pačiu į šiaurę nuo Vilniaus lenkų raiteliai užėmė Maišiagalą, prisilinkdami iki Širvintų, užėmė Naująją Vilnią, prisilinkdami prie Pabradės. Tuo tarpu bolševikai sukauptę jėgas revanšui. Vilniaus netektis buvo skaudus smūgis, ir su tuo negalėjo taip lengvai susitaikyti. Ėmė jie žvalgytis ir telkti savo jėgų koncentracinius taškus, kurie būtų išpuolių bazėmis, kad iš ten galėtų smogti į Vilnių. Rytuose didesnį jėgų

susitelkimą turėjo Molodečne. Iš ten perstūmė jį arčiau Ašmenos ir maždaug nuo Ašmenos pradėjo judėti pirmai didelei atakai į Vilnių naktį iš pirmadienio į antradienį. Į tą ataką ėjo pėstininkai – stumiami abiem pusėmis Minsko-Vilniaus geležinkelio. Ataką rėmė šarvuotas traukinys, kurį bolševikai paleido iš Kenos į Vilnių. Toji ataka frontu iš rytų smogė į Vilnių ir kartu kairiu sparnu bandė perkirsti geležinkelio liniją Vilnius-Lyda, atkirsdami Vilnių nuo operacinės bazės, naikindami vienintelį susisiekimą traukiniu. Tokia buvo antradienio rytinių kovų esmė. Pavojus buvo rimtas. Kairiame sparne bolševikai priartėjo per 1½ varstą nuo Vilniaus–Lydos geležinkelio Kirtimų (Porubanki) stoties ir priėjo prie Liepkalnio priemiesčio.

1919 metų gegužės 7 d.

Trečiadienis

Šiandien grįžęs į Lomžą turėjau pirmą teismo posėdį. Tai buvo specialus baudžiamasis posėdis. Neužėmė man labai daug laiko, nes popiečiui liko tiktai 3 bylos. Numatomi mūsų teisėjų personalo pokyčiai. Teisėjas Dušinskis ketina eiti teismo sekretoriumi į Ostrolenką, kur yra tuščia vieta. Kai taip atsitiks, vėl rinksime naują teisėją į jo vietą. Šį kartą tikriausiai pereis Chelstovskis. Dabar jau ir aš už jį balsuoju, nes įsitikinome, kad tai geras teisininkas, ir nesinorėtų antrą kartą taip įkliūti, kaip įkliuvome su teisėjo Makovskio nominacija, kuris pasirodė beveik niekam vertas (be galo darbštus, bet visiškai be galvos). Galimas daiktas, kad pasitraukus Dušinskiui aš perimsiu jo paveldą, būtent pereisiu į civilinę apeliacijų skyrių. Pagalau dar nežinau.

Pereinu prie bolševikų atakų į Vilnių aptarimo, kai aš ten buvau. Puolimas iš rytų, apie ką rašiau vakar, bolševikų parengtas ir pradėtas naktį iš balandžio 28-os pirmadienio į 29 įsiplieskė į didžiulį mūšį, kuris truko ties Vilniumi nuo ryto 4 val. iki kokios 11 val. prieš pietus. Patrankų gaudesys ir kulkosvaidžių tratėjimas stiprėjo ir artėjo prie Vilniaus tarp 7 ir 9 val. ryto. Tai buvo nerimo kulminacija, kelianti gyventojų paniką. Jau pati mintis, kad bolševikai ir jų valdžia gali grįžti, baugino visus krikščionis; o toji mintis primygtinai sukosi, kol girdėjosi artimi kovų garsai. Įspūdis buvo juo didesnis, nes jau per aną savaitę žmonės spėjo aprimti ir įgauti tikrumo, kad bolševikai smarkiai yra sukulti ir toli išvyti; kad pavojus yra taip arti ir toks grėsmingas – to nieks nesitikėjo. Todėl dabar, kai į jį įsijausta, išgąstis ėmė virsti sielvartu. Suprantama, kad pavojus išpūstas ir beveik tikėta, kad bolševikai grįžta. Tikėta, kad bolševikų grįžimas bus baisus, daug baisesnis ir kruvinesnis, negu jų pirmoji valdžia Vilniuje. Vilnius jau matė besąlyginę bolševikų diktatūrą, jų teroro ir smurto metodus, netramdomus jokių aplinkybių. Ką jau bekalbėti, jeigu dabar jie

įžengs į atsikovotą miestą, pilni keršto ir pagiežos, su neribota galimybe suvesti sąsaitas su tais, kurie teikė lenkams pagalbą! Pirmiausia susilauks pogromo inteligentija ir kils kruvinas keršto smurtas prieš lenkus. Buvo žinoma, kad mieste knibždėte knibžda bolševikų šnipų, kad ypač žydai masiškai jiems prijaucia ir budriai viską žymisi, ką žmonės ir ką atskiri gyventojai tuo lenkų valdžios tarpiniu nuveikė. Taigi suprasta, kad keršto nieks neišvengs. O tuo tarpu gyventojai, manydami, kad pavojus praėjo, neišlaikė atsargumo, atvirai broliavosi su lenkais, kreipdavosi į tam tikrą valdžią ir įstaigas, nusileisdavo iki tam tikrų ekscesų prieš žydus, išduodavo lenkų valdžiai ir kariuomenei bolševizmu įtariamus asmenis, ypač žydus, manydami, kad šiems nepavyks likti nenubaustiems. Taigi iškilo keršto šmėkla. Nes reikia pasakyti, kad abi šalys viena kitai atsilygina tuo pačiu: kaip tu man, taip aš tau. Kokie beato-dairiški yra bolševikai, kaip jie veikia teroru, kaip alsuoja beatodairiškumu ir baltieji jų atžvilgiu ir visų pirma žydų atžvilgiu jų priešininkai vietos gyventojai, kurių nuotaikos yra kardinaliai pogromiškos. Ir nors, ačiū Dievui, masiškų žydų ir bolševikų pogromų Vilniuje nebuvo, kitaip sakant nebuvo formalių masiškų skerdynių, žydų namų griovimo urmu ir pasmerkimo kankynėms ir mirčiai visų, kas įtariamasi bolševizmu, ko, deja, masių keršto instinktai ilgisi, tai vis tik skubaus smurto epizodinių atvejų buvo aibės. Nepasisekė išvengti. Pirmomis dienomis užėmus lenkams Vilnių atskiri žmonės – bobos, paaugliai, inteligentai ponai ir ponios – sulaikydavo karinius patrulius, skųsdavo jiems žydus individualiai, nurodydavo, kad štai šiame name tasai žydas per langą šaudė į lenkų kareivius arba duodavo kažkokius signalus bolševikams, arba nešiojo jiems šaudmenis ir t. t. – ir bereginti patrulis su skundėju braudavosi į namus; ištempdavo žydą, kankindavo, užmušdavo nusikaltėlį. Pakakdavo mažiausio įtarimo, spėliojimo. Nebuvo nei laiko, nei noro formaliai tardyti, patikrinti skundą. Gatvė alsavo žmonių teroru ir kančiomis. Be formalaus proceso tokiu būdu nukankinta daugelis žmonių, vien tiktai pagal įtarimus. Aukų skaičių įvairūs šaltiniai pateikia įvairiai.

1919 metų gegužės 8 d.

Ketvirtadienis

Šv. Stanislovo, Lenkijos globėjo, diena Lenkijoje yra šventė. Buvau pakviestas juodos kavos pas teisėją Dušinskį jo vardinių iškilnių proga. Susirinko ten visa Lomžos teisminė grietinėlė, teisėjai, keli advokatai, sekretoriai – su šeimomis.

Ir vėl imuosi bolševikų puolimų Vilniuje mano apsilankymo dienomis aprašymo. Nors Vilniaus lenkai, atėjus lenkų kariuomenei atskleidė pogromines nuotaikas, instinktą baltojo teroro prieš bolševikus, o tiksliau – žydus, kuriuos urmu tapatina

su bolševikais, tai juk ir bolševikai savo veiklos metodais ne kitomis vadovaujasi nuotaikomis ir instinktais, kaip pogromų ir teroro, tik tas skirtumas, kad jis yra raudonas ir turi semitiško atspalvio, o juk žinoma, kad žydas bene moka būti labiau žiaurus ir kerštingas, negu arijas. Tokiomis sąlygomis, kai abi pusės alsuoja viena kitos neapykanta ir kruvinu beatodairiškumu, bolševikų grįžimas vilniškiams darėsi kraupus. Tie, kas mirkė pirštus pogromų epizoduose, kurių sąžinę slėgė įdavimai, kurie pagaliau kokiu nors būdu rodė solidarumą su lenkų kariuomenės ir valdžios akcijomis, kurie pademonstravo savo jausmus antibolševikine ir antisemitine linkme, pirmi suvirpo. Juo labiau kas degė pogromų ir baltojo teroro instinktu, juo garsiau tai reiškė, juo pavojaus metą pasirodė didesnis bailsys ir labiau pasiduodantis panikai. Pagaliau ir žmonių niekšybė daug turėjo reikšmės, nes paprastai žiauriausi ir labiausiai laukiniai esti tie, kurie yra mažiausiai drąsūs ir riteriški. Galėjau tuo geriausiai įsitikinti trečiadienį traukiny, kai važiauvau iš Vilniaus. Tasai traukinys vežė bangą tų, kurie bėgo iš miesto nuo bolševikų pavojaus. Sėdėdami vagone ir jausdamiesi jau viena koja už Vilniaus, taigi už pavojaus, išleisdavo savo neapykantos ir instinktų garą, reikšdami tai kraštutiniausiais būdais. Ir ko tik ten nesigirdėjo! Kalbose vyravo beatodairiška žydų skerdynių apoteozė, paprasčiausių bepardoniškų žudynių jau ne tiktai bolševikų ir kažkokių valdančių figūrų, bet bene visų, kurie kažkokiu būdu gali būti įtarti palankumu bolševikams ir jau ypač žydams. Žmonės paprasčiausiai maudėsi tose kraugeriškose žudynėse, keršte ir neapykantoje. Jeigu ten atsitiktinai būtų atsiradęs kažkoks žydas, nebūčiau garantavęs, ar jo nebūtų nužudę arba iš riedančio traukinio neišmetę ant bėgių. Ir rodosi, kad juo didesni skystablauzdis ir juo saugiau tie žmonės jautėsi, juo buvo plėšresni. Iš tiesų žmonių sielos siaubingai sulaukėję. Bet sunku šiuo atveju kaltinti tik tą vieną pusę. Tokį laukiniškumą, tokį plėšrumą neša savyje ir bolševikai „buržujų“ atžvilgiu, ir kas žino, ar ne tie bolševikai, Revoliucijos skleidėjai, paveldėtojai šiaip ar taip humaniškųjų teisingumo ir žmonių meilės idealų, ar ne jie yra kaltininkai ir veikėjai sulaukėjimo taip pat ir priešingos pusės. Nes kaip bevertintume bolševikų Revoliuciją ir kovos būtinybę istoriniu momentu, kuriuo bolševikai pagal savo įsitikinimus verčia seną pasaulį naujosios santvarkos naudai, kada idilei vietos nelieka ir kada toje „*lutte suprem*“³⁸⁰ negali būti meilės ir kompromiso išraiškų – tai vis tik paleisti jau ne tiktai kovos, bet beveik eksterminacijos plėšrieji ir laukiniai instinktai išsigimsta bolševikuose, kiek galiu spręsti pagal tai, ką girdžiu, peržengia visas ribas, iki kokių žmogaus protas dar gali išmanyti.

Mano tema vis ilgėja – niekaip negaliu jos išsemti.

380. *Lutte suprême* (pranc.) – nuožmiausia kova.

1919 metų gegužės 9 d.

Penktadienis

Jau kelios dienos turime pagaliau nuostabų, pagal visas gražiausias gegužės tradicijas, saulėtą orą. Šiomet pavasaris labai vėluoja, bet turiu vilties, bus jis gražus. Iki šiol nuolat pliaupė lietūs ir buvo šaltos darganos. Vos prieš kelias dienas turėjome dideles šalnas. Dar pirmomis gegužės dienomis oras prilygo kōviniam. Bet užtat guodžiausi viltimi, kad juo vėliau ateis tikrai pavasariškos dienos, juo jau pavasaris bus stipresnis, pastovesnis ir patvaresnis grožiu bei saule. Geriau jau taip, negu pernykštis pavasaris, kuris labai anksti nušvito saule ir padvelkė šiluma, bet užtat vėliau, kaip tik per patį medžių žydėjimą, susivertė šalčiai ir šalnų ir sukėlė didelių nuostolių javams, daržams ir ypač vaismedžiams. Iki šiol augmenija dar neišsiskleidė, lankose vos tik ima želti, medžiai beveik pliki, vos ima pumpurai sprogti, žiemkenčiai vos žaliuoja. Užtat dabar pradės augmenija visomis galiomis žydėti. Tai gražiausias metų laikas, kuris šį pavasarį ypač suvešės. Vakaraus jau varlių chorai kurkia plačiai išsiliejusiose Narevas žemumose. Nuostabus metas!

Labai susidomėjęs seku laikraščiuose žinias apie lenkų–bolševikų fronto padėtį prie Vilniaus. Tačiau jos labai šykščios. Išskyrus lenkų štabo sausus tarnybinius komunikatus beveik nieko daugiau nėra, o tie komunikatai labai jau lakoniški dėl to lietuvių–baltarusių fronto, ypač ties pačiu Vilniumi. Man regis, kad ten padėtis nėra labai stipri. Buvo kažkokių užuominų apie lenkų vietines pergales Ašmenos apskrity, ties Vyšniavu ir prie Nemuno Berezos³⁸¹. Apie tai, kas darosi prie pat Vilniaus – nei žodelio. Vėliau paskutiniuose dviejuose komunikatuose, kuriuos turėjome Lomžoje iš Varšuvos vakar ir užvakar gautuose laikraščiuose, buvo pranešta, kad lietuvių–baltarusių fronte – „pagyvėjusi kovinė veikla“; reikia tai suprasti, kad jėgos kovoje svyruoja. Tik šiandien laikraščiuose yra šiek tiek konkretumo – būtent užimti Gudogai – stotis geležinkelio linijoje Vilnius–Minskas (trečia stotis nuo Vilniaus). Ta žinia yra kiek geresnė lenkų padėčiai prie Vilniaus, bet viena pati dar nieko nelemia. Galima manyti, kad bolševikai ir toliau nesiliovė bandę atgauti Vilnių ir kad jų kariniai veiksmai, kuriuos pradėjo anos savaitės pradžioje, vis dar jų ir toliau forsuojami. Užsimenama laikraščiuose, kad bolševikai toliau telkia jėgas lemiama mūšiui dėl Vilniaus. Tikriausiai ir lenkai neapleidžia gynybos priemonių jau ne vien strateginiu požiūriu, bet ir politiniais sumetimais svarbu Lietuvos sostinę išlaikyti, nes Vilniaus paėmimas ir po kelių savaičių jo praradimas būtų Lenkijai smūgis ir kompromitacija, ir visų pirma Pilsudskiui. Lenkijos vidu-

381. Bereza – Nemuno kairysis intakas, Slonimo valsč.

je Pilsudskiui būtų pražūtis, o išorėje – pirma – į Lenkiją rimtai negalėtų žiūrėti vietos lenkai, lietuviai ir visa baltarusiškoji liaudis, o antra – šitai Lenkiją kompromituotų Koalicijos akyse; akivaizdu, kad tai, kas dabar darosi Lenkijoje, tiek jos vidaus valstybinuose santykiuose, tiek ir karinių veiksmų sferoje, sudaro savotišką Lenkijos turimo pajėgumo ir kvalifikacijų egzaminą; to egzamino rezultatai žymia dalimi apspręs artimiausią Lenkijos likimą ir paramą, kokią jai gali suteikti vakarų pasaulis. Daug tiesos žodžiuose, kad Lenkija dabar kala savo likimą, lygiai kaip kala jį šiandien visos tautos, tą didžią lemties valandą. Iš čia ir kyla toji nepermaldaujama rivalizacija, ta maksimalizmo dvasios apgaubta veržmė. Kad Lenkija visa savo energija gins Vilnių nuo bolševikų – tai tiesa. Bet ta užduotis anaip tol nėra tokia paprasta, kaip galima spręsti iš lenkų kariuomenės bravūros. Bolševikai telkia didžiules pajėgas, tuo tarpu lenkai negali sutraukti neriboto kariuomenės kiekio; jeigu Lenkija ir turėtų savo žinioje dideles karines atsargas, tai juk Vilniaus fronte galėtų panaudoti jų tik tiek, kiek pajėgtų jos pervežti su Lenkija Vilnių jungiantys geležinkeliai. Čia svarbu ne vieną kartą pervežti kariuomenę, bet ir kasdien privežti maisto kariuomenei aprūpinti, neskaitant būtinų karinių reikmenų. Ten kraštas taip yra nualintas ir taip kraštutiniai išsekintas maisto stygiaus, kad nieko kariuomenei negalima iš čia paimti, atvirkščiai – reikia dar ir kraštui jo teikti. O geležinkelis iki šiol yra tik vienas – per Balstogę–Vilkaviškį–Lydą, nes per Gardiną–Lentvarį geležinkelis suardytas ir dar neveikia. O geležinkelyje per Lydą ne visur dar yra dveji bėgiai, be to, Lydoje visus krovinius reikia perkrauti, nes nuo Lydos yra jis platus, o iki Lydos – siauras. Tai labai apsunkins gabenimus ir susilpnins geležinkelio našumą.

Bet jaučiu, kad ginkluotomis pajėgomis bolševikai Vilniaus iš lenkų rankų neišplėš.

1919 metų gegužės 10 d.

Šeštadienis

Šiandien rytą Lomžą paliko Marynia ir su Eva išvyko į Vilnių. Marynia pasiima Evą, nes nori dukrą turėti prie savęs, o pagaliau Eva ir pati veržiasi į Vilnių. Nesistebiu ja, nes Lomžoje buvo jai veikiausiai nuobodu; bet Evos išvykimas tiek yra nepatogus, kad liksiu vienišas savo bute; su ja netenku namų šeiminkės, ir nežinau, ar kokia tarnaitė pavaduos man ją namuose. Marynia į Vilnių važiuoja savo arkliu per Kauną; tai kelias tolimesnis, nei per Gardiną ar Seinus ir Varėną, bet pažįstamas ir tikresnis, kad be formalių leidimų pasieks Vilnių. Po keturių dienų Marynia bus Kaune, ten dieneleį arba ir dvi pailsės, ir vėliau per kelias dienas, jeigu neatsiras

kokių sunkumų kely, pasieks Vilnių. Šiais laikais tokios tolimos kelionės arkliais nėra saugios, bet ir seniau (turiu omeny prieškario metus) niekados taip toli arkliais nevažinėdavo. Pagaliau saugos klausimu – daug tas gali, kuris privalo, o norint ką pasiekti, reikia išdrįsti, o Dievas paprastai drąsius vedžioja. Marynia iš Lomžos išvažiavo anksti; pasikrovė savo vežimą taip, jog atrodė kaip judantis kalnas, ir išriėdėjo; jos pakinktai su rusiška duha (lanku), tas vežimas, pakrautas daiktų ir šieno, moteris vadelėjanti, dar, be to, ant Marynios kelių Bolonijos veislės šunytis Rusakas ir narvas su dviem Evos žiurkėm – viskas kartu pakelės žioplių ir ypač Lenkijos bei Lietuvos kaimų ir miestelių vaikų nuostabai.

Lomžoje Marynią ištiko nesėkmė, kuri yra tikra jos nelaimė. Kai važinėjo su manimi į Kauną, paliko čia, Lomžoje, mano bute Evos žinioje pinigus – visą savo sutaupytą sumelę, 3000 markių. Grįžusi jų nerado. Pasirodo, kad pavogė jos nedorėlis sūnus, Stepulis, kuris yra paskutinis nepataisomas niekšas. Iš motinos pavogė pinigus, sunkiomis pastangomis ir darbu pelnytus, ir prauliojo juos per kelias dienas Lomžoje ir vėliau Varšuvoje. Tuos pinigus prauliojęs bandė, ar veikiau vaizdavo Varšuvoje, kad nuodijasi; sužinojome apie tai todėl, kad kaip tik tuomet Eva buvo Varšuvoje ir tuo klausimu kvietė ją milicija. Eva milicijos komisariate net matė Stepulį, bet tik iš tolo, nes po to, ką padaręs, visai su juo nesisveikino ir nepratarė žodelio. Iš Varšuvos Stepulį išsiuntė į Lomžą. Kur dabar jis trankosi, ką daro ir ką toliau darys – nežinome. Po tiek jo šunysčių, vagysčių ir niekšybių, po tiek nenusisėkusių bandymų atleisti ir pakreipti jį į doros kelią, kai visus apvyklė, kai visos pastangos, atsitrenkę lyg žirniai į sieną, nuėjo niekais – dabar, po to paskutinio fakto, jau amen. Tegu nuo dabar pats vienas eina savo keliais, kokiais tik nori, tegu ritasi į kalėjimus ir galą gauna. Atseit malasi Lomžoje, nes čia jį matę. Gal dar tuo tarpu turi ką parduoti, nes ir mano graži antklodė pas jį liko, bet tikiuosi, kad veikiai artimiausiu laiku bus sugautas ką nors vagiant ir kad aš srėbsiu gėdą Lomžoje. Bet gelbėti jo ir dengti jau nesiimsiu. Išsižadėjome jo ryžtingai ir, manau – visiems laikams, nebent jei pats savo gyvenimu įrodytų pasitaisęs, ko mažai galima tikėtis dėl jo įjunkių meluoti ir vogti, ir elgtis nesąžiningai, paprasčiausiai lyg mėgstamiausią sportą jis taip kultivuotų. Pamačius, ką darė Kolne, ir kad jokios pastangos, kovojant su jo ydomis ir įjunkiais, nieko gero neduoda, jau jo Lomžoje tiek neglobojau, kaip anksčiau. Buvo jis čia anksčiau kariuomenėje, vėliau, kai iš kariuomenės išmetė, o gal ir pats pasitraukė (to netyrinėjau), nepriėmiau jo pas save, nes vagišiaus namuose nenorėjau turėti, bet iš tolo juk ir toliau jį globojau ir pagelbėdavau. Dabar – baigta. Tegu niekšelis kuo greičiau nusirita į puvėsių dugną ir dingsta iš akių ir atminties.

1919 metų gegužės 11 d.

Sekmadienis

Nors ir sekmadienis, buvau šiandien perkrautas darbu, kaip kiekvieną darbinį šio-kiadienį. Mat ryt turiu I instancijos baudžiamąjį 5 bylų posėdį ir vieną iš jų ypatingai rimtą – žmona nunuodijo vyrą (Marianos Pazik byla). Tai bus mano teisminėje praktikoje pirmą bylą dėl žmogžudystės. Ateinančią savaitę turėsiu 3 posėdžius – du I instancijos (ryt ir penktadienį) ir vieną apeliacinį (trečiadienį). Teko šią savaitę prisiimti tiek posėdžių, kad lengviau būtų Skažinskiui, kuris mano kelionių metu vietoj manęs vedė posėdį.

Šiandien gavau tarnaitę. Vadinasi Kamilė – pavardės neįsiminiau – dar jauna, 24-erių metų, gimusi Staviskėse. Net gana graži, tik truputį luosa, nes kažkas yra kryžkaulyje ir šiek tiek vaikščiodama šlubuoja. Džiaugčiausi ja, nes jauna ir graži, jei ne ta yda. Fiziškai tai būdingas lenkės tipas, iš veido, bruožų, akių, plaukų ir išraiškos kaip lupta Lomžos mozūrų mergina, kažką turi ir iš kurpių (tų pastarųjų aptinkami du moterų tipai).

Dabar vėl grįšiu į tuos laikus, kada buvau Vilniuje, ir prie padėties, kokia ten dėl bolševikų antpuolių tuomet susidarė. Pasakojau, kad mūšis, vykstantis balandžio 29 antradienio rytą prie Vilniaus, sukėlė mieste paniką. Iš vakaro, pirmadienį, kai atvykau į Vilnių, mieste radau gan normalią padėtį, ir perpirkėjos žydės varė savo kasdienę prekybą, pardavinėjo obuolius iš kraičių arba kažkokius plokštainio pobūdžio papločius, keptus iš bulvių arba iš bulvių lupenų (tai maisto gaminys, sumanytas badmečiu Vilniuje, analogiškas su juoda dešra, gaminta, sako, iš arklių dvėsenos arba su įvairiomis neaiškos sudėties raugienos rūšimis ir pavidalais). Kaip man pasakojo – tai buvo pirmą dieną, kada žydai išdrįso išeiti iš slėptuvių ir pasirodyti viešai mieste bei pradėti normalią prekybą, kadangi žymioje krikščionių gyventojų dalyje vyraujant pogromų nuotaikoms žydai visą pirmą savaitę nuo lenkų įžengimo laikė krautuves uždaras ir patys beveik kad nesirodė gatvėse, slapstėsi namuose. Tai buvo ženklas, kad padėtis jau aprimsta, kad išorinis pavojus praslinko, kartu jau ėmė švelnėti ir vidinės audringos nuotaikos. Tuo tarpu nuo antradienio ryto, kai prie Vilniaus užvirė kautynės, miestą vėl apėmė sąstingis. Antradienį ir trečiadienį krautuvis, ypač visos žydų, buvo aklaui uždaros, vitrinose uždangstytos, kaip naktį, žydų kvartalai iš išorės rodėsi išmirę; žydo gatvėje tarp praeivių beveik nesimatė, užtat žydų kvartaluose būtų pamatę pilnus jų namus; perpildytus butus rodydavo žmonių užkimšti balkonai ir nuolat kažkas vis žiūrintis pro langą; kur ne kur dar vartuose matydavai žydą, besidairantį į gatvę ir atidžiai stebintį atsitiktinius praeivius bei visokius kitokius gatvės išorinius reiškinius, kad iš viso to – iš tų šim-

tų tūkstančių tokių tykančių ir stebinčių, kad bendromis pastangomis iš to mįslės rakto kažką išskaitytų ir sugaudytų. Toks žydas stebėtojas, neva nenoromis stovintis vartuose, o iš tikrųjų atidžiai stebintis visus išorinius judėjimo reiškinius, kiekvieną akimirką buvo pasirengęs pasitraukti į vartų gilumą, į savo butų slaptavietes. Augant bolševikų pavojui ir panikai, apimančiai plačius krikščionių gyventojų sluoksnius, jaudrintoje minioje kaip tvinstanti banga prieš žydus augdavo pogromų nuotaikos. Žydai tai gerai jautė, ir tas nerimas, nors jau kitokios rūšies, ir į juos persimesdavo. Sunku net stebėtis, kad, be kitų motyvų instinktyviai tokia padėtis gimdė žydų norą, kad toji jėgų pervarta pasibaigtų bolševikų atėjimu, ir bent taip išsivaduoję jie iš pogromų baimės. Ir vėl krikščioniškos masės, paliestos panikos psichozės, sužadintos nerimo, jausdavo slaptas žydų nuotaikas ir jų norus, ir tik dar labiau šėldavo prieš juos. Sužadintoje vaizduotėje kiekvieno žydo išraiškoje įžvelgta žybsinčias džiaugsmo kibirkštis dėl to, kas krikščionims keldavo nerimą ir baimę. Kiekviename žyde suuosta šnipą ir būsimą skundėją, ir tuo pagrindu iš lūpų į lūpas neretai sklisdavo gandai apie žydų sąmokslus, kad ten rasta ginklų apie jų kėsini-mąsi prieš kariuomenę.

1919 metų gegužės 12 d.

Pirmadienis

Šiandien turėjau I instancijos baudžiamąjį posėdį. Sensacinga byla Pazikovos, kaltinamos vyro nunuodijimu, vis tik neįvyko, kadangi neatvykus keliems liudytojams teko ją atidėti. Tokia byla būna gan sunki teisėjų sąžinei, nes nors tardomųjų aktų pagrindu moraliai esu įsitikinęs kaltinamosios kalte, vis dėlto niekad negalima tvirtinti, kad nėra teismo klaidos, kai tuo tarpu bausmė, kuri iš mano nuosprendžio kris ant kaltinamosios, bus jai antros sunkios kančios ištaka, kuri klaidos atveju apsunkins mano sąžinę. Tarėjus šiandien turėjau ne geriausius – Dombkovskį ir Širmerį. Ypač tas pirmasis yra žmogus tokios džiūsnios sąžinės, kaip tabako lapas pypkei, visiškai netinkamas teisti gyvus žmones, žmones iš stuomens ir liemens, ir spręsti dėl jų gyvybės; be to, jis yra atžagareivis, pilnas prietarų bei žiūrintis į gyvenimą ir santykius tik vienu, užkampiu būdingu, požiūriu. Širmeris taip pat, nors yra jautanas, pasižymi ta pačia reakcinio siaurumo yda, bet tasai bent jau teismo reikaluose nėra išpuikęs, kai tuo tarpu Dombkovskis yra išpuikėlis ir užsispyrėlis. Su tokiais tarėjais nėra jokio malonumo teisti. Žymiai geresni buvo Kolno taikos teismo teisėjai, žmonės, tiesa, nei išsilavinę, nei pažangūs, bet bent jau paprastai ir tiesiogiai žiūrintys į gyvenimą, besisemiantys tiesos jausmo ir teisingumo saiko. Tokie tarėjai, kaip Dombkovskis ir dr. Chylinskis arba p. Oppenheymas, yra ne tiek teisėjai, kiek

tam tikros srities ekspertai, represijų vykdytojai. Ir jau, neduokdė, žydui į jų nagus pakliūti; čia jau nei atsiprašymo, nei įžvalgos į dalyko esmę nesurasi: žydas, tai ir kaltas; toks jų siauras požiūris į žydus. Apskritai Lomžos apygardos teisme tarėjų sudėtis labai netinkama; yra jie tikri iškasenos, vienašališki, negirdėtai siauro mąstymo, atvirų, nepriklausomų, tikrai teisėjiškų galvų – nėra. Tai konservatyvizmo mamutai, užkampaus mąstymo žmonės.

Liko dar pusė puslapio vietos, todėl skubu tęsti pasakojimą apie mano lankymąsi Vilniuje, kai bolševikai puolė miestą. Antradienį, balandžio 29 rytą, kaip sakiau, miestą apėmė panika. Žydai drebėjo dėl pogromų, krikščioniškosios masės dauguma – kad į miestą bolševikai ateis. Pirmi įsirausė į savo butų gelmes, leisdami juose nerimo valandas, antri – išsiliejo į miestą arba jau ieškoti, kur bėgti, arba gaudyti žinių. Žinoma, sąmyšis palaikė gandus ir skleidė pavojingas mažiau ar daugiau tikėtinas arba ir visai netikėtinas žinias. Šalia tų, kuriuos vijo bolševikų represijų ir keršto baimė, jeigu tie grįžtų, daug buvo ir tokių, kuriuos baugino nenumaldomo bado šmėkla, nuolat smarkiai augančios ten, kur tik esama bolševikų. Todėl priešpietinėmis to antradienio valandomis Vilniaus gatvėse buvo kamšatis ir vaizdas rodėsi neįprastas. Žmonės, kurie sugužėjo į gatves, nebuvo panašūs į praeivius, priminė jie tuos, kurie eina žvalgyti. Grupelemis žmonės būriavosi prieš namų vartus, slankiojo gatvėmis, lyg žvalgybos patruliai: stabteldavo, prieidavo prie sutiktų pažįstamų, dalydavosi gandai, godžiai klausinėdavo, ypač stebėdavo judančios kariuomenės dalinius ir visaip spėliodavo. Ypač miestiečius neramindavo virtinės kareiviškų taborų, kurios rikiavosi Pohuliankoje [dabar – Basanavičiaus g.] ir rengėsi išvykti, jeigu mūsųje būtų reikalai pakrypę blogyn. Paniką kurstė grupelės žmonių arba ir atskiri asmenys, apsikrovę ryšuliais ir nešuliais, traukiantys už miesto pėsčiomis, nes apie kinkinius sunku Vilniuje svajoti, o į traukinį reikalauta leidimų, kurių gauti buvo beveik neįmanoma. Taigi žmonės bėgo pėsti pietų kryptimi į Lentvarį, Rodūnę arba į tolimesnes stotis išilgai geležinkelio Vilnius-Lyda (Skynimų, Jašiūnų, Bastūnų). Ir aš išsiruošiau į kelionę su sutuoktiniais O'Rourke'ais, kurie praleido Vilniuje bolševikų okupaciją ir jiems to pakako, negeidė už jokių pinigų pasilikti antrą kartą. Aš turėjau rengtis ir, jei kas ko, bėgti, nes pirma – būčiau likęs bolševikiniam brangymety be pragyvenimo lėšų, o antra – grėsė man represijų pavojus, nes bolševikams kiltų natūralus klausimas, ko lenkų kareivių įkandin atvažiavau ir kodėl taip greitai iš lenkų gavau leidimą įvažiuoti, dar ir šiaip būčiau įtariamasis. O revoliucinio teroro metu įtarimas yra lygus kaltinimui.

1919 metų gegužės 13 d.

Antradienis

8 val. vakaro. Grįžtu namo. Tokia mano būseną, kad galėčiau legionų dainelės žodžiais sušukti: „Koks laimingas aš esu!“ Nes štai susitikau šiandien su Lusia Roškowska ir tai taip, kad turėjau progos su ja pasikalbėti ir gal, gal net užmegzti tolimesnių su ja kontaktų galimybę. O buvo taip. Vienintelį kartą ją gavėje mačiau tuomet, kada grįžau į Lomžą, sekmadienį prieš 10 dienų. Kelis kartus šmėktelėjo ji man prieš akis vaikštyne, bet kad vaikštyne su viena kita mergina, nedrįsau prie jos prieiti, nes būtų tai nemandagu gavėje, pagaliau ne man, seniui, sulaikyti gavėje jaunas paneles ir kokių žodelių persimesti. Tik linktelėjau jai, ir mūsų akys tikrai mirksniui nuolankiu žvilgsniu susipynė. Bet ilgesys many, ją pamačius, gyviau prabilo. Kažkas lyg būtų many suvirpėję, kažkas sušuko jaunystės aidu, lyg būtų šaukusi laimės teisę, tos meilės, kuri iš esmės vienintelis yra gyvenimo vertės kriterijus. Šalin visą tą teisėjiško darbo ar rutinos sportą, su tomis visuotinėmis pusiausvyros ir vegetacijos apnašomis! Viva Lusia! Kas, kaip aš, pažino meilę ir laimę, kas po jaunystės, tokios pilnos mano meilės jausmų įsiplieskimų ir užgesimų, daug kur pilnų nuotykių ir kunkuliuojančio judėjimo ir iniciatyva gyvenimo, susilydė tokioje didelėje meilės laimėje, kokia buvo mūsų su Ania³⁸² sąjunga, siekianti viršūnės to, ką tikrai pats gyvenimas žmogui duoti gali, tas, kas jau miręs, dar ir karste būdamas savo laimės ir gyvenimo pilna krūtine, nuolat trokš ir vis veršis prie to, kas niekuomet nesiliaus buvęs gražu, kas auksinėmis raidėmis širdyje ir visoje sieloje amžiams išgraviruota liko. Ką ir kalbėti, kai prieš mus gyvenimo kely atsitiktinai atsiras štai Lenkijos Respublikos Steigiamojo seimo Vyriausiojoje rinkimų komisijoje sutikta tokia Lusia, mergina jauna ir graži, sklidina temperamento, protinga ir guvi, su charakteriu ir dvasios jėga, kaip stangrus yra jos jaunas kūnas, mergina su galva ir širdim, išskirtinė tarp visuotinių lėlių ir tekuolių bei smulkaus flirto komediančių, kokių knibždėte knibžda mažame miestelyje, tokia kaip Lomža, ir kokios yra bene visos jos draugės! Mergina taip pat yra gyvas žmogus, ir tik Žmogus-moteris neša laimę Žmogui-vyriškiui!

O tie keli mūsų bendro darbo ir nuolatinio bendravimo mėnesiai, ypač per kelias paskutines savaites mano teisėjo kabinete – suteikė jau cemento, kurio pėdsakų tarp mūsų išbraukti jau nėra įmanoma.

Po to, kai sekmadienį probėgšmomis susitikome, vėliau kasdien leisdavausi įvairiu dienos metu, atsitraukdamas nuo darbo teisme, prasieiti ta Lomžos „vaikštyne“,

382. Anna Volbergų.

ieškodamas jos žvilgsnių. Tačiau nesutikau jos nė karto. Deja, kitų vietų, kur galėčiau ją sutikti, neturėjau. Šiandien gan anksti baigiau savo dienos darbą teisme. Kaiėjau po 6 val. Krutka gatve, ant Dlugos kampo staiga pastebėjau ją mėlyna suknele su balta švarkine apykakle ir jos juoda skrybėlaitė. Užmetė į mane akimis, pagal kąją ir atskyriau, nes šiaip jos tokios būčiau nepažinęs (slinko kitu gatvės šaligatviu). Ėjo su vyresne ponია priešinga, negu aš, kryptimi. Nuojauda man pakuždėjo, kad grįš į „vaikštynę“. Pasėdėjau cukrainėje prie kampo, užėjau į Rembielino viešbutį pas O'Rourke'us, paskum vėlėjau Długa gatve aukštyn, šiaip sau, be tikslo. Ir staiga vėl prasilenkė. Ėjo su dviem panelėmis, kažką gyvai šnekučiuodamos. Pastebėjau ją paskutiniu momentu, kai jau lenkėmės. Sulėtinau žingsnį, priėjau prie Krutka kampo ir apsisukau, norėdamas ją vėl sutikti ir pamatyti. Vos atsisukau, susitikau su ja akis į akį. Ėjo viena pati. Dabar pasisveikinome ir nuėjau su ja. Palydėjau iki pat jos namų Polna gatvėje. Jau žinau, kur gyvena. Taip jos buvau pasiilgęs, taip geidžiau kur susitikti ir bent trupučiuką pasikalbėti, o kai tai atsitiko, buvau taip apstulbintas ir sumišęs, kad praradau savitvardą, laisvumą ir guvumą, netekau gebos sieti žodžius ir sustingau. Ne taip troškau su ja kalbėtis. Dėl jausmų antplūdžio ir vulkanu besiveržiančių žodžių, kurie man aižė širdį, netekau žado ir apmiriau. Jeigu ne ji, tuo būtų viskas ir baigęsi. Bet jinai priminė, kad dar ten kažką turi atlikti Vyriausiosios rinkimų komisijos aktuose, todėl ir susitarėme, kad ateis į mano teisėjo kabinetą šeštadienį 4 val. Turėdamas vilties, kad ji ateis – puoselėju savo laimę. Kokia skurdi dalia. Baladojasi mano galvoje kvailos mintys. O Dieve, kad bent dalis jų išsipildytų, ne svajų sapnai apie mūsų su Lusia meilę ir laimę. Grįžau atsisveikinęs su ja namo. Laiminga diena.

1919 metų gegužės 14 d.

Trečiadienis

Turėjau apeliacinį posėdį, kuris pasibaigė iki pietų. Tarėjai posėdyje buvo blogiausi – dr. Chylinskis ir Oppenheymas. Kad tie žmonės kuo menkiausiai tinka sunkiam teisėjo vaidmeniui, reikalaujančiam daug nešališkumo, takto ir subtilios gyvenimo santykių analizės – tai jau tiek to, bet kad jie bent kiek išlaikytų teisėjišką pozą. Tuo tarpu Chylinskis bylos eigoje išsitraukia ir demonstratyviai be jokių ceremonijų išskleidęs skaito laikraštį. Tai didžiausias menkinimas pačios teisėjo pareigos, kažkoks nerūpestingas ir nešvarus, veikiausiai siutinantį požiūris į visą šį reikalą. Koks gi teisėjas, kuris užuot atidžiai klausęs bylos ir stengdamasis suvokti ginčytiną dalyką, skaito sau laikraštį, o vėliau drįsta spręsti likimą! Ir ar galima stebėtis, jei gu teismai, kuriuose sėdi ir teisia tokie tarėjai – juk žmonės mato –ne tiktai negali

pataisyti santykių, bet ir jų žmonės ims nekęsti ir vėliau, jeigu tik kultų Revoliucija, kuri yra liaudies pykčio išraiška, išvaikys į keturias puses, kad jų vietoje iškelėtų revoliucinius liaudies tribunolus. Tokie tarėjai, kaip Chylinskis, nors patys yra atžagareiviai, nekenčiantys revoliucijos, yra juk didžiausi visuomeninės tvarkos ir santvarkos kenkėjai, kurią patys remia. Teismas gali turėti veiksmingos įtakos tik tai tiek, jeigu jo teisingumas atitinka liaudies teisingumo instinktą ir jeigu žmonės, patekę į teismą, pastebi teisėjų sąžiningumą, rūpestingumą ir teisingumo valią. Ne represija yra teismo užduotis – net baudžiamojo teismo – bet visų pirma teisingumo vykdymas. Liaudis šitam yra labai jautri, o teisingumas seikėjamas ne tiktai nuosprendžio sankcija, bet taip pat atidžiu ir rūpestingu teisėjo požiūriu į bylą. Teisėjo elgesys svarstant bylą yra labai svarbus dalykas; publika šitam labai jautri.

Grižtu prie mano vilniškių dienų. Taigi antradienį buvau ir aš pasirengęs sprukti. Sutuoktiniai O'Rourke'ai per kažkokius Karolio giminaičius sužinojo apie samdomą susidėjus kinkinį daiktams, kurį išsinuomavo grupė žmonių, susitelkusių kartu bėgti. Prie to būrio prisijungė ir jie, o norėdami ir mane turėti drauge, jei kartais bandytume bėgti, kad pagelbėčiau savo kariniu leidimu, palengvinančiu visuose keliuose, tai ne tiktai visi priėmė, bet dar manęs ir prašinėjo, kad važiuočiau su jais drauge. Taigi nunešėme daiktus su O'Rourke'ais į Pohulanką, kur prie Romanovų cerkvės stovėjo tasai bendras kinkinys. Bet vis dar ilgai svyruota – bėgti, ar ne. Greitai po miestą lakstantys kariniai patruliai ėmė raminti žmones, besispiečiančius Pohulankoje, pasirengusius bėgti, kad pavojus jau praėjo, ir bolševikų antpuolis su dideliais jų nuostoliais atremtas. Ir kariniai taborai, susispietę Pohulankoje, taip pat ėmė sukti atgal į miestą, bet dar lūkuriavo vietoje. Kovos atgarsiai ėmė vis labiau tilti, šūviai vis rečiau girdėjosi ir lyg vis tolo. Nuėjau į miesto gilumą apsižvalgyti. Mieste publika jau ėmė ramintis, gatve kur ne kur dainuodami ėjo kareivių daliniai; tai gerai veikė įbaugintus žmones, nes buvo ženklas, kad ta kariuomenė neina į kovą, tik grįžta iš linijos poilsiui į kareivines, lėtu žingsniu, ramūs, dainuodami. Jau iš karininkų ir kareivių veidų, iš jų žygio žingsnių, iš dainos balsų tono buvo galima pažinti ir išjausti, ar ta kariuomenė eina į liniją, ar jau iš jos po mūšio grįžta. Todėl antradienį, nors buvome jau pasirengę bėgti, nutarėme likti. 11 val priešpieť visiškai aprimo. Kautynės prie miesto aprimo. Iš karinės aplinkos tikino, kad pavojus praėjęs, kad galima būti ramiems. Taigi po pietų mieste visur buvo tylu ir ramu. Sąmyšio jau nebuvo, bet tyla buvo dar netikra, lyg užsislėpusi kur. Krautuvės neatsidarinėjo; miestas buvo lyg išmiręs. Namuose, po patirtos panikos, visi ilsėjosi, bet dar iki galo neįtikėję saugumu. Laukta nakties, netikėta ja, spėliota, kad naktį ar paryčiais vėl gali pasikartoti aliarmas. Tokios nuotaikos lydėjo vilniečius šį balandžio 29-osios antradienio vakarą.

1919 metų gegužės 15 d.

Ketvirtadienis

Šalta trečią dieną. Tai šventųjų Servecijaus, Pankrato ir Bonifaco palikimas. Pavasario dvelksmas sustojo, oras – tarsi būtų spalvis.

Grįžtu prie savo vilnietiškų ataskaitų. Antradienio vakaras prabėgo ramiai, nors vyravo dar nežinios ir laukimo nauotaikos, ką atneš naktis. Balandžio 30-ąją, trečiadienį, mane pažadino Elvyra, sakydama, kad lenkų kariuomenė traukiasi iš Vilniaus be mūsų, kad toks buvo duotas įsakymas, apspręstas grėsmingos bolševikų akcijos ir todėl turiu keltis ir kuo skubiau bėgti. Šią žinią Elvyra parsinešė iš Stasio Volodkovičiaus ir Henrysio Volovičiaus, gyvenančių aukštu žemiau. Jie naktį buvo pažadinti ir gavo atitinkamą informaciją iš vadovybės. Henrysius Volovičius, kuris yra lenkų kariuomenės poručikas ir būna su savo daliniu Vilkaviškyje, kelioms dienoms į Vilnių atostogų atvyko; jam, kaip karininkui, naktį buvo praneštas slaptas įsakymas ruošti miesto evakuacijai. Taip man sakė Elvyra. Stasius Volodkovičius Vilniuje prabuvo per bolševikų okupaciją, iš pradžių buvo net į bolševikus įsirašęs (savaime aišku, tik dėl akių), kad galėtų naudotis įvairiomis lengvatomis, bet paskui jo bute kažkokios revizijos metu buvo rastas buvusio Daubaro – Musnickio korpuso munduras ir jis, kaip įtariamasis kontrevoliucionierius buvo areštuotas ir kalintas Lukiškėse kelias savaites, iš kalėjimo išlaisvino jį tik lenkai, tik per laimingą sutapimą nebuvo bolševikų išvežtas iš Vilniaus kartu su kitais areštuotaisiais kaip įkaitas, taip, kaip dr Kazimieras Dmochovskis³⁸³, advokatas Malinskis³⁸⁴ (Mienčinskis (Międzyński) ir daugelis kitų; tad dabar Stasiukas natūraliai už jokus pasaulio pinigus nenorėjo pakliūti į bolševikų nagus ir ruošėsi tuoj pat bėgti. Būg tai Stasiukas su Henrysiu, naktį gavę perspėjimą, išvyko žvalgybų ir kol kas sužinojo, kad dėl evakuacijos nėra galutinio sprendimo, bet šai dabar jis jau yra. Išgirdęs tokį Elvyros spėjimą tuoj pat atsikėliau. Galėjo būti 7 val. ryto. Girdėjosi šūviai, bet retesni ir atrodo, toliau, negu vakar. Tačiau metęs žvilgsnį pro langą įsitikinau, kad miestas yra neramus. Gatvėmis žingsniavo mažos žmonių grupelės, arba žmonės ėjo pavieniui, nešini krepšiais ir ryšuliais, skubantys pabėgti. Ėjo ne tik inteligentai, bet ir patys vargingiausieji, išsinešdami ką tik galėjo iš savo ir taip vargano gyvenimo, kad tik išvengtų naujo bolševikų išpuolio. Visi suko kažkur link Pohulankos (Basanavičiaus) arba Pylimo gatvės. Užsukau pas Vitoldą Abramovičių, kad pasitiklinčiau informaciją apie susiklosčiusią padėtį. Kaip miesto meras, laikinai šias pareigas eiti

383. Kazimieras Dmochovskis (Dmochowski) gydytojas, visuomenės ir politinis veikėjas.

384. Maksimilijanas Malinskis (Maksymilian Maliński) (1858–?), teisininkas, advokatas Vilniuje, visuomenės veikėjas.

Pilsudskio skirtas ir žmogus labai glaudžiai susijęs su ta politika, kurią į Vilnių atnešė Pilsudskis, vadovaudamas lenkų kariuomenei, Vitoldas Abramovičius savaimė aišku, turėjo būti gerai informuotas apie galimą pavojų, jeigu jis yra, jau vien todėl, kad turėtų laiko evakuoti civilines institucijas ir savąją bei turėti galimybę tarnybišku keliu pabėgti. Jis mane patikino, kad nors 3 val. nakties buvo labai pavojingas momentas, kai jau karinė valdžia paskelbė Šnipiškių ir visos dešiniojo Vilijos kranto evakuaciją, tai pavojus jau praslinko ir nėra reikalo nerimauti. Tą rytą turėjau progos su Karoliu O'Rourke nukakti pas Janą Pilsudskį, Karolis norėjo gauti dokumentus sau, žmonai ir tarnatei, kuriuos pametė, o jie reikalingi kaip leidimai išvykti, kurį jam pažadėjo karo komisaras Motiejus Jamontas³⁸⁵ (buvęs advokatas iš Vilniaus). Janas Pilsudskis buvo paskirtas civiliniu komisaru Vilniaus miestui. Paklausiau, ką jis mano apie mano buvimą Vilniuje: ar verta dar pasilikti, ar jau išvykti. Iš tikrųjų buvimas Vilniuje man jau atrodė betikslis, o pavojus pakankamai didelis, nes gali staiga, per vieną naktį būti nulemtas Vilniaus likimas ir aš, miegodamas bute, Aukų gatvėje, vieną rytą galiu atsibusti valdant bolševikams. Janas Pilsudskis man patarė išvažiuoti. Argumentavo, kad šiuo metu, kol dar neišspręstas Vilniaus likimas, nieko negalėsiu nuveikti vardan savo lietuviškai-lenkiškų santykių misijos, o kur kas svarbiau yra susisiekti su Varšuvoje viešiniu generaliniu komisaru Lietuvai, Osmolovskiu ir pateikti jam ataskaitą apie savo akciją Kaune.

1919 metų gegužės 16 d.

Penktadienis

Šiandien vyko I instancijos baudžiamasis posėdis. Bylos buvo tik dvi, bet abi ilgos. Abiejose buvo daugelio vagysčių sutapimai. Abiejose kaltinamuosius nuteisėme kalėjimui, skirdami 2 metus laisvės atėmimo. Šiandien turėjau geresnius tarėjus – vaistininką Komornickį, jis nors ir endekas, bet žmogiškas ir simpatingas bei dr. Goldlustą, žydą, gimnazijos direktorių. Kaltintojas buvo prokuroro padėjėjas Maciejevskis. Jis liko labai nepatenkintas nuosprendžiu, kuris buvo paskelbtas vienoje šios dienos bylų, kurioje toks Aleksandras Choinskis buvo kaltinamas įvykdęs eilę grupinių vagysčių. Choinskio bendrai, priklausę tai gaujai, jau buvo šioje byloje teisėti ir nuteisti 6 ir 8 metams kalėjimo su teisių atėmimu, o mes Choinskį nuteisėme 2 metams. Nors nusikaltimas yra sunkus ir nors Choinskio kaltę įvykdžius grupinį nusikaltimą įrodėme bent dviejose vagystėse (jų buvo apie 10), visgi mano iniciatyva jam pritaikėme švelninančias aplinkybes ir skyrėme sąlyginai švelnią bausmę.

385. Motiejus Jamontas (Maciej Jamont), buvęs Vilniaus advokatas, karo komisaras Vilniuje.

Švelninančia aplinkybe laikiau tai, kad Choinskis buvo pašauktas į karą rusų kariuomenėn, vėliau buvo vokiečių nelaisvėje, iš kurios pabėgo į kraštą ir čia, vokiečių sugautas, sugebėjo ištrūkti jiems iš nagų, buvo privertas daugiau nei metus slapstytis, nakvoti miškuose, tarsi benamis šuo, ar medžiojamas laukinis žvėris. Būtent tuo metu jis ir įvykdė minėtas vagystes, priklausė vagių gaujai. Kadaise prieš karą buvo amatininkas, sąžiningas žmogus. Tuo metu, kai tūkstančiai kitų žmonių, kurių likimas nenumetė į šį baisingą karo mėsmaalę, žmonių dažnai anaip tol ne tauresnių ir lygiai tokių pat eilinių, kaip jis, bet pasilikusių šalyje, ir kaime spekuliuojant besikraunančių turtą, toks vargeta, ne savo noru tapęs klajūnu, vogė ir priklausė gaujai, kad išgyventų. Prokuroro nuomone, tatau negali būti laikoma švelninančia aplinkybe, mat, pasak jo, tuomet kiekvienas vagis turėtų būti taip pat vertinamas, mat bet kokia vagystė kyla dėl susiklosčiusių visuomeninių santykių. Tačiau man atrodo, kad prokuroras neteisus. Aš būdamas teisėju ir turėdamas paisyti įstatymų, negaliu Choinskio išteisinti, tačiau juk toks vargeta, jeigu būtų kiek protingesnis ir sugebėtų labiau pasiremti nuojauta, kuri jo sąmonėje tūnoti turėtų, galėtų kreiptis į žmones, šiandien jį teisiančius, žmones taurius ir sočius ir jų paklausti, ką jie darytų jeigu atsидurtų jo vietoje: vieni galbūt kartu su savo taurumu numirtų iš bado, kiti nuolankiai nulenktų galvas nelaisvės jungui, pasirinkdami verčiau tai, nei valkatos nuotykius, bet būtų ir tokių, kurie imtųsi to paties, ko ir jis, bandito – vagies amato, ypač jei jie būtų tamsūs, kaip jis. O duokite jam šviesų protą, duokite inteligento poziciją visuomenėje, tai ir jis galbūt sugebėtų siekti teisėjo kėdės ir, joje atsisedęs, teistų tokius banditus, kaip ir jis pats. Sunki ir skaudi būna baudžiamųjų bylų teisėjo pareiga, bet kai teisė suteikia teisėjui priemonę – lengvinančias aplinkybes, sunku jomis nepasinaudoti teisiant tokius, kaip Choinskis. Tuo tarpu kitoje šios dienos byloje, kur eilę vagysčių įvykdė vaikinukas jaunas, patrauklus, išprūšęs, turtingų ir sąžiningų tėvų sūnus, toks Kačmarskis, skyriau jam 2 metus kalėjimo, su teisių atėmimu, o su džiaugsmu duočiau ir daugiau, nors vagysčių nevykdė gaujoje, jeigu tarėjai nebūtų įsitikinę, kad jam pakanka 2 metų.

1919 metų gegužės 17 d.

Šeštadienis

Tai susitikimo su Lusia Roškowska diena. Nebuvo tai natūraliai formalus pasimatymas, nes mūsų santykiai nenuėjo taip toli, kad pasimatymus sau skirtume, o pagaliau panelė Liusė yra kukli mergaitė, paisanti visuomenės nuomonės, be to, tarp mūsų dar neįvyko, gal ir niekuomet neįvyks abipusis prisipažinimas, tad nėra jokio pagrindo, nei objektyvaus, nei subjektyvaus, skirti pasimatymus ar mūsų susiti-

kimus tokiais laikyti. Bet iš tiesų tai buvo pasimatymas, kurį patys nuo savęs nslėpėme, būk tai turėdami baigti tvarkyti kažkokią korespondenciją, skirtą Seimo vyriausiajai rinkimų komisijai. Ačiū Dievui, be šito šios „darbo“ dienos reikia dar pabaigti smulkius biuro darbelius, o tai bus pretekstas dar vienam tokiam p. Liusės vizitui pas mane, kitaip tariant, tie darbeliai leidžia rezervuoti dar bent vieną pasimatymą, kurį šiandien paskyrėme ateinančiam penktadieniui.

Prieš kelias dienas, kai su Lusia Roškowska susitikome gatvėje, susitarėme, kad baigti nesutvarkytos korespondencijos ji užsuks į mano kabinetą teisme, šiandien 4 val. po pietų. Tas kelias dienas, kurios mane skyrė iki šio pasimatymo, nuolat galvojau apie pažadėtą vizitą, netgi kas naktį jį sapnavau. Mintyse galvojau, kaip ją priimsiu, ką pasakysiu. Buvo minčių jai pasakyti, kad ją pamilau, buvo minčių sužavėti mergaitę-vaiką tuo vyriškosios meilės prisipažinimu, greičiausiai pirmuoju, atsižvelgiant į jos jauną amžių, nusvilinti ją išpažinto jausmo kaitra, tokio skirtingo nuo galimų jaunatviškų meilinių ir jaunatviškų meilių, kurios pašnabždomis jai galėjo būti išsakytos bernuželių lūpomis ir vėliau, prisipažinus, pabrėžti, kokia neįmanoma ir tragiška ši meilė, ir kategoriškai užverti jai duris, pasiliekanč tik draugiškus mudviejų santykius. Kad šis galimas jausmas, kuris be jokių abejonių jau pasėtas manyje, neturi ateities – suprantu, bet juk, kaip ir kiekvienas jausmas, jis veržiasi būti įgyvendintas ir bando tilpti į tokius rėmus, kurie jam palankūs. Tikėjausi, kad toks prisipažinimas bus efektingas jaunai mergaitei, kad paveiks jos vaizduotę. Ji jau buvo apsupta mano glamonių atodūsiu, nors ir nebuvo peržengta padorumo ribų (nesibučiavome mes niekada), bet prie aistros buvo prisiliesta (rankų, veido, plaukų ir kaklo glamonės). Esu tikras, kad mano glamonės žadino Liusės aistrą, kėlė jai subtilų susijaudinimą, siejo su manim bei, kad paliko joje ilgesio man žymę. Šiuo metu prisipažinimas mergaitei galėtų įžiebtį aistros ugnį, galėtų sužadinti gilesnius ir stipresnius jausmus, ypač jeigu jausmus išpažinęs užsisklėsčiau tvirtuose gniaužuose, žudančiuose bet kokį fizinį jausmų manifestą. Jau pačioje vyriško jausmo jėgoje slypi merginas kerinti liepsna; o kai ta jėga yra valios supančiota ir įkalinta, tarsi raitelio valdomas besiveržiantis žirgas, kurio nekantrūs judesiai paklūsta rankai, spaudžiančiai žąslus, ji smogia mergaitiškam jautrumui ir žadina geidulį jos įsčiose, skatina jausmų ir gilaus tarsi pragaras patyrimo ilgesį, pašėlusį jausmų kaip gyvybingą jūrą, bet gyvybiškai pasyvių audrą. Galvojau apie šį žaidimą ir jam rengiausi, nors nebuvau tikras, ar pamatęs Liusę pasakysiu tai, ką pasakyt ruošiuosi. Visuomet juk įvykiai skiriasi nuo planų, gimusių vienvakės apmąstymuose. Meldžiausi, kad šiandien būtų saulėtas oras, mat saulė ir giedra suteikia žmogaus prigimčiai laisvumo ir savavališkos jėgos jai atsiskleisti. Gero oro nebuvo. Buvo taip šalta ir niūru, kaip ir visas dienas. Liusė atėjo po 4 val. Neišpažinau jai tiesiai to, ką išpažinti ke-

tinau. Žodžiai strigo nepasiekę lūpų, bet rodosi ir ji, kai kelis kartus prie šios temos priartėjau, pajuto akimirkos artumą, galinčią sudrumsti jos ramybę ir, instinktų vedina, nusuko kalbą kita linkme. Apie dvi valandas buvome kartu. Buvau susinervinęs ir įsiaudrinęs. Iš esmės susitikimas prabėgo neblogai, bet ne taip, kaip būčiau pageidavęs. Pagaliau – pašėlęs esu. Kalbuosi su ta mergytėle, kuri yra visai vaikas beveik taip pat, kaip su moterimi. Nors mergaitės jausmų ir jautimų ugnyje subręsta ir tampa moterimis beprotiškai greitai; mergaitiški pumpurai pavirsta nuostabioomis subrendusiomis moterimis, kai tik jas lyžteli vyriškoji liepsna.

1919 metų gegužės 18 d.

Sekmadienis

Rytą buvo užsukęs Taikos teisėjas iš Kolno Sviencickis, kuris vyksta į Balstogę, mat ten buvo paskirtas Seimo vyriausiosios rinkimų komisijos pirmininku. Skažynskis, seniausiai nominuotas apygardos teisėju Lomžoje, pavaduoja išvykusį pirmininką Filochovskį, gavęs nurodymus iš Varšuvos, norėjo mane, rinkimų specialistą, skirti šiai funkcijai Balstogėje atlikti. Atsisakiau daugiausiai dėl politinių motyvų, nes nenoriu prikišti rankos prie to darbo, kuris yra Lietuvos teritorijos dalelės inkorporavimo išraiška, inkorporavimo, nulemta vienašališkai Lenkijos valia. Nors dėl daugelio pateisinamų aplinkybių Balstogės sritis turėtų būti prijungta greičiau prie Lenkijos nei Lietuvos ar Baltosios Rusios, tačiau šios aplinkybės yra priešiškos, jas ypač baltarusiai visuomet akcentuoja; pats faktas, kad Lenkija vienašališkai priėmė sprendimą, kol Lietuva neišdavė sankcijos, neleidžia man, Lietuvos piliečiui, koku save laikau, dalyvauti Balstogės rinkimuose į Seimą Varšuvoje. Tad šiam reikalui paskirtas buvo Sviencickis iš Kolno.

Ruošiasi rytdienos I instancijos posėdžiui. Pietavau su O'Rourke'ais Rembieline. Po pietų valandėlę pasėdėjau pas Prušanovskius. Prieš 2 dienas į Lomžą atvyko Ezechelis, kad būtų su šeima ir visam laikui – aišku prievartinės emigracijos laikui – čia apsigyventi. Atvažiavo jis iš Kielcų, kur iki šiol viešėjo. Tad Prušanovskių šeima dabar susideda iš šių asmenų: Kotunios, Ezechelio ir keturių jaunesnių jų dukrų – Irenkos, Juzios, Kasios ir Stasios.

Šiandien gatvėje susitikau panelę Cezaryną (Cezariją Kokoško, savo buvusią darbuotoją Vyriausioje rinkimų komisijoje). Seniai jos nemačiau. Mielai ir širdingai pasisveikinome, kelias minutes pasikalbėjome. Per paskutines Vyriausiosios Lomžos rinkimų komisijos darbo savaites magistrato pastate (sausio pabaiga, vasario pradžia) susiklostė labai nuoširdūs santykiai tarp manęs, panelės Cezarijos ir Liusios Roškovskos. Vėliau su Liuse mano santykiai Teismo kabinete įgavo kiek

kitokį atspalvį, su tam tikra lytinio geismo apraiška, kurios nebuvo tuomet, kai dirbo jos abi su panele Cezarynka. Tuomet tarp mūsų buvo draugiški santykiai, šiek tiek nuspalvinti mielu išdykėliškumu. Tuo tarpu kai Liusia Roškowska manyje pažadino tragiškos vyriškosios aistros gaidas, su p. Cezarynka, kurią be galo mėgstu, bendrauju laisvai ir išimtinai draugiškai. Draugystę šią palaiko abi pusės, ją sieja paprasčiausia simpatija. P. Cezarynka mane visuomet džiugiai pasveikina ir ilgesingai atsiveikina, bet šiame elgesyje nėra lytinio geismo; mūsų santykiai tokie, kaip pavasaris; jie atspindi žaismingą mergaitišką jaunystę, kurios nedengia sąmoningos aistros debesys. P. Cezarynka mėgsta mane ir nuoširdžiai prie manęs linksta; mūsų santykiai, tarsi nesąmoningo tyro pavasario dienos ir giedros saulėtos rudens popietės susiejimas; nėra čia jausmų audros, yra tik saulė ir didžiulė, žaismingo humoro dozė. Ar nebūtų tinkamesnis ir geresnis toks mano santykis ir Liusios Roškovskos atžvilgiu? Ar nebūtų jis priimtinesnis mergaitiškai prigimčiai, kuri tėra neišsiskleidęs pumpuras, už įkaitintą vyriškos aistros instinktą ir smaigiančią ugnies dūmų tvaiką? Susitikimas su p. Cezarynka mane tarsi pažadino iš šių „meilės“ nuotaikų, iš šio deginančio tragizmo, kuriuo gyvenau galvodamas apie santykius su Liuse Roškowska. Kam kankinu šią mylimą mergaitę, kuri savo pavasariška prigimtimi tokia tolima yra geismui ir gaivališkai jausmų ugniai. Kam joje bandyti per anksti įžiebtį kraujo demoną! Kam! Skriaudžiu ją taip elgdamasis, skriaudžiu savo mažytę, savo mielą Liusę, skriaudžiu šį mylimą žmogutį! Tai nieko daugiau, kaip tik 40-mečio vyro egoizmas. Šalin jį!

1919 metų gegužės 19 d.

Pirmadienis

Buvo I instancijos teismo posėdis. Vienoje bylų skyriaus aukščiausią bausmę, kokią esu ligi šiol savo teisėjo praktikoje skyręs – būtent 5 metus kalėti su teisių atėmimu; šią bausmę skyriau už vagystę nepataisomam recidyvistui, kuriam kalėjimas yra tapęs praktiškai gyvenamąja vieta. Kitoje byloje skyriau retai taikomą teismuose baudą, o Lomžos teisme, pasak Skažynskio, niekada – kalėjimą-tvirtovę. Skyriau ją už labai sunkų kūno sužalojimą (regėjimo viena akimi atėmimą), įvykdytą stiprios afekto būsenos.

Labai sunkiai dienoraštin liejasi ataskaita apie mano viešnagę Vilniuje ir mano lietuviškosios misijos likvidavimą. Kad iš karto šiuo pasakojimu perteikčiau reikalo esmę, kuri atspindėtų mano grįžimo Lietuvon motyvus ir šio reikalo dabartinę padėtį, bei savo santykį su ja, nukopijuosiu laišką, vakar vakarą rašytą Vitoldui Abromovičiui į Vilnių. Štai laiško turinys:

„Mielas Vytoldai! Kol kas grįžau į Lomžą, mat man rodosi, kad viską, ką atlikti turėjau jau atlikau ir laikinai nežinau, ką dar galėčiau šia kryptimi nuveikti. Dabar reikia išlaukti, kol tam tikras pasėlis pats subręs, jeigu Dievas leis, kad taip nutiktų.

Laimė, kad jau netrukus, galbūt po mėnesio, pasinaudojęs 6 savaitių įprastinėmis teisėjo atostogomis, galėsiu ištrūkti iš Lomžos ir nuvažiuoti į Vilnių. Galbūt per tą laiką kas ne kas subręs, o bet kokių atveju daugelis dalykų paaiškės. Dabar įvykiai greitai vienas kitą keičia. Maniau, kad dabar geriau grįžti į Lomžą ir palikti įvykius jų natūraliai tėkmei, kuri, Dievui dėkui, geriau formuojasi nei rodėsi man anksčiau – ir vėliau, po mėnesio ar po dviejų, ir vėl imtis šio darbo, jeigu sąlygos susiklostys tinkamai. Maniau tai geriau negu šiuo metu prasiilginti atostogas ir kol kas nešviečiant sėkmės žvaigždei, stengtis ką nors daryti ir megzti santykius arba greičiau vaidinti, kad kas nors daroma ir prarasti savo įprastas teisėjo atostogas, kai ateityje galbūt dar bus progos ką nors nuveikti.

Norėčiau, kad mane suprastum, Vitoldai, ir žinotum, kad aš nenusišalinau ir neatsisakiau šio reikalo, kurį pradėjome, kad tikrai laikinai stabtelėjau išlaukti, kol įvyks faktai, kurie turi įvykti ir veiklos kryptys bus nubrėžtos. Reikalui šiam visa širdimi pritariu, esu visiškai atsidaęs Pilsudskio programai.

Kaip žinai, šio darbo veiksmingumą sieju su susitarimu ir koordinuota lenkų bei lietuvių veikla. Mano manymu, jos nesuderinus ir nepriėjus kompromiso, visas darbas bus dirbtinas ir bergždžias. Tačiau esu gerai nusiteikęs, šiandien netgi geriau negu tuo metu, kai grįžinėju į Lomžą ir tikiu, kad įvykių sraigtas, kaip prieš trejus metus Pilsudskis išsireiškė kalbėdamasis su manimi fronte ties Stirės upe, veiksmingiau už žmogaus pastangas, kažkaip automatiškai, ir greičiausiai padedant pačiam Viešpačiui, sukurs sąlygas konkrečiai veiklai mūsų programos ir planų vardan. Tatai nereiškia, kad reikia nuleisti rankas, bet atrodo faktas yra tas, kad įvykių eiga veda Lietuvą mūsų kryptimi ir, kad šiame dideliame pasauliniame žaidime, kuris, mano manymu, pasižymi gamtos jėgų gaivališka jėga, žmogaus valia ir darbas gali pavykti tik tuomet, jeigu pateks į jos srautą ir judės kartu.

Pilsudskio programos realizavimui man rodėsi yra dvi kliūtys, kurios tam tikrais momentais vertė absoliučiai suabejoti šiuo reikalu: pirmoji jų – lenkų tautinis imperializmas, kurio aiški apraiška matėsi iš IV 29 žinomų skubių seimo projektų ir antroji, kurią pateisina pirmoji – lietuvių nelankstumas, kurie vardan Pilsudskio programos realizavimo, turėtų atsisakyti pagrindų, kuriais iki šiol buvo grindžiama Taryba. Ta antroji lietuviškoji kliūtis buvo dažniausiai pagrįsta pirmąja. Jeigu pirmoji atkris, man rodosi, nebeliks ir antrosios.

Štai Paderevskio atvykimo pasekmės ir tai, ką jis atvežė iš Paryžiaus, netikėtai man pasirodė tarsi palaima, galinti sustabdyti, o gal, Dieve duok, ir paralyžiuoti minėtą pirmąją grėsmingiausią ir galingiausią kliūtį.

Norėčiau žūtbūt atkreipti Tavo dėmesį į tai, kad reikalo veiksmingumui būtinos tam tikros pataisos iš pagrindų, kalbu apie Pilsudskio lietuvių programos vykdytojus ir įgaliotinius, mat to nepadarius kompromiso su lietuviais, valstybės tautų kooperacijos ir pajėgų Lietuvos valstybingumo kūrimo sferoje nebus. Pataisų esmė yra ta, kad negalima neigti darbo, atlikto Tarybos ir neva tai jos vyriausybės. Galima ir reikia atmesti pagrindus, kuriais buvo grindžiama Taryba (bandymas išplėsti lietuvių tautinę valstybę, vadinasi tautinį lietuvių dominavimą Vilniuje ir katalikiškoje Baltarusijoje), bet neįmanoma nepaisyti to, ką Taryba sukūrė, nesiskaityti su įvykusiais faktais ir darbu, nes lietuviai nieku gyvu nesutiks taip paprastai nubraukti kelis darbo ir raidos metus, ypač kai reikalas šis yra gyvas, veiklus ir pripažįstamas Koalicijos. Taigi šia linkme reikia judėti ir dėti pastangas. Į tai atkreipiau Osmolovskio dėmesį. Jūs per mažai žinote ir suprantate Tarybos nuveiktą darbą. Tai klaida ir silpnybė.

Nemanyk, kad įsimylėjau savo teisėjo darbą Lomžoje. Priešingai – turiu save prievartauti, kad čia pasilikčiau. Ilgesys mane apima ir kartais taip griaužia, kad net darbe nusiramino negaliu rasti...”

Atrodo, kad šiame laiške pasidaviau per dideliu optimizmu, jog praeis lenkiškojo imperializmo pavojus.

1919 metų gegužės 20 d.

Antradienis

Iš Vilniaus parsivežiau visus savo prieškarinių dienoraščių sąsiuvinius – nuo 1911 metų iki 1915 metų gegužės, iki mano išėjimo į Legionus. 1915 m. išvažiuodamas įtariau, kad jų geriau nepalikti Bagdoniškyje, bet atiduoti į Elvyros rankas saugoti ir paprašyti ypatingai jais pasirūpinti. Dienoraščiai buvo išsaugoti. Tai, kas liko Bagdoniškyje – mano biblioteka, įvairūs jaunystės dienoraščiai, visi popieriai, laiškų rinkinys, kuriame buvo mano korespondencija nuo ankstyvos vaikystės – viskas buvo suniokota dar vokiečių okupacijos metais; Vokiečiai, apsistoję Bagdoniško namo viršuje, viską išmėtė, sunaikino, sugadino; būk tai tik dalį viso to išsaugojo ir išlaikė Papa, tikrindamas popierėlį po popierėlio, lapelį po lapelio ir kiekvieną palikdamas arba išmesdamas pagal savo paties cenzūrą. Tuo tarpu mano tikrieji dienoraščiai išliko. Elvyra juos ištikimai saugojo ir apgynė nuo visų pastarųjų metų audrų. Karą, Rusų revoliuciją, vokiečių okupaciją, bolševizmą – viską jie sėkmingai pratūnojo. El-

vyra dienoraščius saugojo tai pas save Laucevičiuose, tai Mamyluose, tai Minske, tai vėl Mamyluose, tai pagaliau nuo praėjusio gruodžio Vilniuje, kur bolševikų laikais jie buvo paslėpti pas pranciškonus, kad jų nesurastų bolševikai sumanę atlikti buto reviziją. Dabar visus juos parsivežiau į Lomžą. Iki pilno komplekto, kurį turiu pas save, man trūksta tik sąsiuvinių nuo 1915 m. gegužės iki 1915 m. vasaros, to meto, kai buvau Bukarešte, Vienoje, Piotrkove, Legionų fronto linijoje, karo ligoninėse ir vėl Piotrkove. Tie sąsiuviniai turėtų būti Piotrkove saugomi p. Rugo (Róga); baiminuosi, kad nebūtų jie dingę; pabandysiu iš ten parsisiųsti. Kaip tik skaitau 1911 m. dienoraštį. Ten II tome, 99 puslapyje, datuojamame 1911 XI23/XII6, aptikau tokią mano vargšės mylimos mirusios mamos charakteristiką, kuri daro jai skriaudą ir nėra teisinga, tad nusprendžiau šiandien neatidėliodamas paprieštarauti dienoraščiui ir čia tai ištaisyti. Rašiau, kad Mama nėra teisinga iš prigimties, kad netiki jokiais idealais, kad veidmainystės „Mamai pilnai gyvenime pakanka, kad tik kišenė būtų pilna, kad būtų išorinis blizgesys ir tuščiažodžiavimas širdyje ir lūpose“, „kad paprastumo, gyvenimiškosios tiesos, sąžiningų įsitikinimų Mama apskritai nepageidauja“, kad pagaliau Mama nekenčia viso to, ką aš myliu ir ko siekiu, kas paženklinta idealizmo ženkle, nederančiu su gyvenimiškuoju praktiškumu. Taigi ne tik vardan sūnaus pagarbos ir meilės, bet ir sąžiningumo vardan reabilituoju brangią mirusiąją. Visa, ką ten parašiau, buvo mažų mažiausiai netikslu. Mama iš esmės buvo nepaprastai jautri, turėjo neapsakomai karštą širdį, buvo linkusi idealizuoti. Be to, buvo labai protinga, šviesios galvos, mokėjo savarankiškai mąstyti, subtiliai analizuoti. Jaunystėje Mamos gyvenimas taip susiklostė, kad su tėvais pagyvenusi Drezdene, kur baigė mokyklą (Senolis Mečyslavas Tukallo³⁸⁶, Mamos tėvas, po 1863 m. buvo priverstinėje emigracijoje), sugrįžusi į šalį, jaunutė ištekėjo už Papos, be didelės meilės, tik šiaip, kaip ir daugelis jaunų bajoraičių ištekėdavo ir vis dar išteka. Mamos širdis ir protas kurį laiką snaudė. Santuokoje pradėjo ji gimdyti vieną vaiką po kito. Prie vyro prisirišo, kaip prisiriša net be didelės meilės sąžiningos žmonos, išmoko jį net gerbti ir juo besąlygiškai tikėti. Papa protu visa galva buvo žemiau už Mamą. Taip tekėjo tėvų gyvenimas Bagdoniškyje ilgus metus. Dukros gimdavo viena po kitos, sūnaus nebuvo. Buvo vienas, gimęs tarp Elvyros ir Marynios, bet sulaukęs 7 mėnesių mirė nuo meningito. Pagaliau, po penkių dukrų, 1880 m., nuo vedybų praėjus 11 metų, gimiau aš. Tarp dukrų buvau vienturtis sūnus ir jau vien dėl to Mama turėjo priežastį ypatingai mane mylėti. Maždaug tuo metu prasidėjo aštri Tėvų šeimos krizė, o dėl to ir Mamos gyvenime. Papa įsimylėjo kažkokią prancūzaitę, kuri buvo vaikų

386. Mieczysław Tukallo (1817–1885) buvo 1863 m. sukilimo priešininkas, bet jam kilus grįžo į šalį. Po sukilimo buvo ištremtas į Sibirą. Tremčiai pasibaigus emigravo į Dreždę. Į Lietuvą grįžo prieš pat mirtį.

mokytoja ar guvernantė. Užmezgė su ja namuose romaną, pradėjo siausti. Jam tuomet buvo maždaug 35-eri metai, buvo jis gražus vyras. Visi Mamos šeimos pamatai, kurie buvo ir jos gyvenimo pamatais, sugriuvo. Žlugo tikėjimas Papa ir pagarba jam. Tada mama visa jausmų ugnimi, nepatyrusia jokios didžiulės meilės, jokios aistros, pamilo savo vaikus, o ypač mane ir išliejo visą savo prigimties liepsną į šį gilų jausmą. Kadangi vaikai, o ypač aš buvau mažutis, o pagaliau vaikai niekada negali tėvams atsidėkoti tokia meile, buvo laikas, kai mama šiek tiek įsimylėjo p. Bronislavą Leduchovskį (Ledóchowski), luošą, bet nepaprastai protingą, kultūringą ir taurų kaimyną iš Antazavės, kuris Mamą mylėjo. Tačiau nebuvo nė kalbos apie kokį nors šios meilės realizavimą. Buvo ji platoniška ir tyra, tarsi krištolas, aukšto intelektualinės kultūros lygio. Tai buvo panašu į dvasinį bendravimą. Mama pradėjo daug skaityti, domėtis didžiaisiais europietiškojo pozityvizmo kūriniiais. Mamos intelektas subrendo ir išsivystė. Jos švietimu rūpinosi p. Leduchovskis; bendravimas su p. Leduchovskiu, luošu žmogumi, invalidu, vežiojamu vežimėlyje (sirgo kaulų tuberkulioze), buvo tik intelektualus bendravimas, kažkas panašaus į graikų išminčių akademiją. Tuo tarpu Papa dūko, o pagaliau nutraukęs ryšius su prancūzaite, metėsi į verslo sukūrį, susirgo dvarų ir mūrinių namų pirkimo manija, nes baiminosi prarasti kapitalą, kol pagaliau išprotėjo ir buvo uždarytas durnyne, iš kurio, pasveikęs, vis dėlto sugrįžo. Mamos ir p. Leduchovskio intelektualinė meilė, nemaitinama aistros ugnimi, prigeso ir peraugo į pagarbą. Savo meilę, nesudegusius jausmus, mama skandino vaikuose, ypač manyje ir taip jau buvo iki jos mirties. Tad mamos meilė vaikams, ypač man, turėjo aistros atspalvį, nes aistra Mamos gyvenime nevirto jokiomis lytinio potraukio formomis. Mamos jautrioje prigimtyje buvo net per daug idealizmo ir geros širdies, bet kadangi idealizmą matė ir manyje, ir bijojo, kad jis man brutaloje kovoje dėl būvio nepakenktų, tad neretai jį smerkti pradėdavo ir kartais iš tiesų aistringai nekętė. O mylėjo mane iš visų labiausiai!

1919 metų gegužės 21 d.

Trečiadienis

Vyko baudžiamasis apeliacinis posėdis. Darbotvarkėje vien miško bylos. Masinių miškų vagysčių banga, pakilusi išvijus vokiečius iš šalies ir siautusi lapkritį bei gruodį, vėliau persimetė į Teismus ir iš Taikos teismų dabar upėmis teka apeliacijos į Apygardos teismą. Tokių miško bylų apeliacijų, iš masiškų valdiškų miškų vagysčių meto, dabar turiu devynias galybes. Išvairius vokiečius valstiečių masės taip suprato laisvę, kad metėsi pirmiausiai vogti valdiškus miškus, tikėdamiesi, kad tokia savi-valė yra laisvės realizavimas.

Šiomis dienomis bus išspręsta didžiulė nežinomybė, kuri šiandien prikaustė visą pasaulį: ar vokiečiai pasirašys didžiulę Versalio³⁸⁷ taikos sutartį, kurią jiems padiktavo laimėjusi Koalicija, ar nepasirašys. Aišku, kad nuo atsakymo priklausys artimiausių pasaulinio lygio santykių susiklostymas. Versalio sutartis, padiktuota vokiečiams, yra prievartos sutartis – tai aišku. Vis dėlto vokiečiams, kurie praėjusiais metais Rytuose padiktavo bjaurią prievartos Bresto sutartį, sunku surasti moralines priežastis protestuoti. Kadangi patys tokiu būdu suprato „taiką“ Rytuose, kai buvo nugalėtojai ir rengėsi padiktuoti tokį prievartos aktą Vakaruose, jeigu jiems ir čia nugalėti pavyktų, tai ką dabar gali sakyti, kai jiems patiems, pralaimėjusiems, taikomas tas pats metodas. *Voc victis!*³⁸⁸ – štai taisyklė ir teisė. Nugalėjai – prievartauk; buvai nugalėtas – pasiduok prievartai. Laimėjai – esi teisingas ir teisė tavo pusėje; buvai nugalėtas – tylėk, klausyk ir gerbk nugalėtojo valią. O faktas yra toks, kad kiekviena tauta, kai tampa nugalėtoja, suvokia tokią paprastą teisę kaip teisingą ir tikrą, tuo tarpu niekada jos pripažinti nenori, kai pralaimi ir tuomet šaukiasi garsiai teisingumo ir rėkauja apie prievartą. Tiesa, vokiečiai teisinasi, kad kariavo ir prievartą bei Bresto stiliaus sutartis leido imperialistinė Vilhelmo imperija, tuo tarpu Vokietija yra demokratinė valstybė ir prievarta taikoma ne Hohenzollerių prievartai, o vokiečių tautai, vokiečių liaudžiai. Bet, kol ta Respublika yra Scheidemann³⁸⁹ ir Erzbergerio³⁹⁰ respublika, kol ji remiasi partijomis, kurios, kaip socialistai, kurių taip vad. dauguma (scheidemannininkai), viso karo metu rėmė imperialistinius Hohenzollerių sumanymus ir dengė karo kreditus, tol apie prievartą vokiečių liaudžiai kalbėti per anksti. Tikrai tuomet, kai tos Respublikos priešaky stovės nepriklausomi socialistai, tikrai tuomet ji bus liaudies Vokietija, laisva Vokietija. Pagaliau kas žino, ar net ir tuomet taip bus; ar gali būti tokia staigi metamorfozė tokio istorijos kūrinio, kaip valstybė, prigimtyje; ar partijos, vadovaujančios šaliai, pakeitimas, ar netgi metodų ir taisyklių pakeitimas – gali būti suvokiamas kaip reikšmingas vidinės šalies ir tautos prigimties, jos svarbiausių siekių ir bruožų pasikeitimas? Ar tai nėra vien tik rūbų keitimas pagal sąlygas? Ir ar iš tiesų pagrindinis tikrasis aspiracijų tikslas nelieka tas pats? Aš anaipatol, tokių nepriklausomų socialistų Vokietijoje nelaikau

387. Versalio taikos sutartis, iš tiesų Taikos sutartis su Vokietija buvo pasirašyta 1919 VI 28.

388. *Voc victis!* (lot.) – turima galvoje mintis „Jūs aukos!“

389. Philipp Scheidemann (1865–1939), vokiečių politikas, vienas iš dešiniųjų socialdemokratų lyderių, Veimaro Respublikos pirmosios koalicinės vyriausybės narys, Reichstago deputatas, nuo 1939 emigracijoje.

390. M. Erzbergeris (Mathias Erzberger) (1875–1921), Centro partijos pirmininkas, partijos atstovas Vokietijos Reichstage (nuo 1903), vienas iš iniciatorių ir vykdytojų verčiant iš valdžios kanclerį T. Bethmann-Hollwegą. Nuo 1915 m. rūpinosi, kad W. Urachas būtų išrinktas Lietuvos karaliumi, 1918 m. spalį tapo naujos Vokietijos vyriausybės nariu, 1818 11 11 Kompjenė pasirašė paliaubas su Antante. Veimaro Respublikos parlamente stovėjo už Versalio taikos sutarties pasirašymą, buvo finansų ministras, politinių priešininkų kaltinimų dėl Versalio taikos sąlygų spaudžiamas atsistatydino, po to per pasikėsinimą buvo nušautas.

veidmainiais, kurie tik ir nori pridengti Hohenzollerių aspiracijas; jie yra švarūs, bet jeigu tauta jiems leistų valdyti ar tai nereikštų, kad tauta jais naudojasi kaip metodu, o ne, kad jie valdo iš tikrųjų. Neabejotina, kad didžiąja dalimi panašiai yra ir su bolševikais. Bolševizmas yra ne tiktai, o galbūt ne tiek persismelkimo į tautą naujosios politinės ir visuomeninės taisyklės išraiška, kiek liaudies, tautos reakcija į susiklosčiusią padėtį ir tokia taisyklė yra naudojama kaip ginklas šiai istorinei akimirkai. Problema yra ta: ar toks bolševizmas perima valdžią, kaip veiklusis principas, ar tik kaip veiksmų ir jėgų įrankis, kurie slypi liaudies ir tautos sąmonėje ir su jo principais savęs nesusieja.

Kad ir kaip būtų – vokiečiai garsiai protestuoja prieš prievartos taiką, kuri jiems buvo padikuota. Ar pasirašys? Šaukia, kad neįmanoma pasirašyti, bet ar apsispręs atvirai kovai, nes atsisakymas bus karo atnaujinimo sinonimas, bet reguliariu būdu, kaip anksčiau, kariauti neįstengs. Bet vis dėl to vokiečiai vis dar yra jėga, turinti ryšio ir galios. Atsisakymas pasirašyti taikos sutartį, reikštų tiek karą Vakaruose, tiek lenkų–vokiečių karą rytuose. Artimiausiomis dienomis sužinosime atsakymą. Tačiau vokiečių atsakymas gali būti ir kur kas apsukresnis bei labiau tikėtinas: taip, sutartį jie pasirašys, bet provincijose, kurias rytuose turi užleisti Lenkijai ir dėl kurių labiausiai ardosi, mat jos kelia didžiausią skaudulį, ypač Aukštutinė Silezija ir Vakarų Prūsija, atsakys „liaudies sukilimu“. Taip, pasakys, sutartį pasirašėme; savo valdžią iš šalių įstaigų, kurias iš mūsų pagrobė ir liepė trauktis, patraukėme; tegu jas ima Lenkija, jeigu nori ir gali; o kad tų provincijų liaudis sukykla ir priešinasi Lenkijos okupacijai – tai jau ne mūsų reikalas; sunku reikalauti, kad dar mes patys Lenkijai užkariautume kraštą, kurį jai perleidome; tegu jį ima, jį užkariauja. O tuo tarpu tose provincijose yra sandėliai, ginklų, amunicijos, karo medžiagų atsargos, žmonės galimam sukilimui, karininkai ir t. t. Ir bus sunki padėtis, karas lyg ir ne valstybinis su Vokietija ir šalies reguliariąja armija, bet su kažkokiu jei ne Grenzstatutu³⁹¹, ne Heimatacheitemu³⁹², tai su Siliesienschutenu³⁹³ ar panašiai. O šį sukilimą maitins vokiečiai.

1919 metų gegužės 22 d.

Ketvirtadienis

Šiandien Helenos diena, Liusios Roškovskos vardadienis. Rytą jai nusiunčiau gėlių, ilgai vargau, kol jų gavau, nes Lomžoje menkai išvystyta gėlininkystė, o dabartinis

391. Grenzstatuem, vokiečių karinė organizacija skirta sienų apsaugai.

392. Heimatacheitem, vokiečių karinė organizacija, kurios tikslas buvo ginti tėvynę.

393. Siliesienchutyem, Silezijos apsauga, vokiečių karinė organizacija.

šaltas pavasaris – gegužės 22 dieną dar medžių lapai neišsiskleidė – nepalankus gėlių žydėjimui. Pavyko gauti vieną vazoną gražiai pražydusios cinerarijos, keliolika skintų narcizų ir dar 2 vazonus su gėlėmis neišsprogusiais pumpurais, vienas jų su gvazdikais, o kitų pavadinimo neprisimenu. Gvazdikų šiek tiek gėdijausi, nes rodosi, jie yra meilės simbolis, bet lai bus. Jeigu Liusia turi kokios nors patirties žmogiškuose jausmuose arba bet jau jų nuovoką, jau seniai turėjo suprasti, kad jausmas, kurį jai brandinu, jeigu dar ir nėra meilė, tai bent jau jos užuomazga. Gvazdikai – gražios gėlės; jų aštrus kvapas jaudina ir svaigina bei labai dera prie jų ryškių spalvų.

Lenkų kariuomenių akcija visomis fronto kryptimis vyksta stebėtinai sėkmingai. Beveik kiekvieną dieną sulaukiama užtikrintos sėkmės tai ten, tai šen. Štai pastarosiomis dienomis rytų-Galicijos fronte kovodami prieš ukrainiečius, lenkai pasiekė šalies gilumą ir užėmė Borislavą – aukso vertės naftos žemę, Rytų Galicijos perlą, Borislavą ir naftą, dėl kurių kyla daugiausiai ginčų tarp Lenkijos ir Ukrainos. Pasak žinių iš Paryžiaus, koalicija planuoja išspręsti ginčą tarp Lenkijos ir Ukrainos, palikdama Lvovą lenkams, o naftą Ukrainai. Tuo tarpu lenkai, nelaukdami, kol arbitrai priims verdiktą, laikinai užėmė naftos baseiną. O faktiškas turėjimas, ginče turi didelės reikšmės. Atimti visuomet yra sunkiau negu neduoti. Keletą dienų anksčiau, lenkai Volynėje užėmė Lucką. Šiandien iš Pinsko fronto prieš bolševikus komunikatas perduoda žinią, kad užimta Pripetės linija iki Jasiola žiočių. Pagaliau šiaurės rytuose, Vilniaus fronte Dineburgas ir Minskas kryptimis – rodosi, Vilnius apsauga jau pilnai užtikrinta: Švenčionys ir Smurgainiai yra lenkų rankose. Vis dėlto nepavyko bolševikų kontrpuolimas siekiant atgauti Vilnių, kurios liudininkas buvau. Atrodo, kad iš tiesų tik tos dvi dienos, kai buvau liudininkas kovų ties Vilniumi – balandžio 29 ir 30 dienomis – buvo miestui grėsmingos. Balandžio 30, trečiadienį, dieną, kai išvykau iš Vilniaus, bolševikai buvo užėmę Šeškinės kalvas, o jų smaigalys jau siekė net ir Žvėryną. Nors tatai truko trumpai, bet toks faktas. Tai buvo apie 10 val. ryto. Žmonės, susirinkę Lukiškių aikštėje, stebėjo mūsų ir matė kaip ant delno bolševikų virtinę, judančią Šeškinėje. Aš tik dėl savo trumparegystės šio vaizdo regėti negalėjau, girdėjau tik šūvius. Apie tos dienos pietus bolševikai jau buvo išstumti iš Kalvarijų – 7 varstus už Vilniaus ir betarpiškas pavojus buvo praėjęs. Jeigu nebūčiau įtikėjęs įspūdiu, tiesa labai galimu, jog lenkai staigiai pasitrauks iš Vilniaus, kas galėjo įvykti naktį ir apie ką nespėčiau laiku sužinoti, bei laiku pasprukti, būčiau galėjęs Vilniuje dar kurį laiką pasilikti. Bet tai būtų betikslis buvimas. Manau, geriau, kad išvykau, nes galbūt šią vasarą man ir vėl pavyks apsilankyti Vilniuje.

1919 metų gegužės 23 d.

Penktadienis

Šiandien 5 val. buvau susitaręs susitikti savo kabinete su panele Liusia Roškovska. Susitikimo priežastis, kaip visada buvo kažkokio darbelio Vyriausiajai rinkimų komisijai užbaigimas. Reikalas lietė lyg ir aplankalus dviem paskutiniams Komisijos likvidavimo protokolams. Iš tiesų susitikimo esmė buvo kita – tai tik proga pabūti dviese ir numalšinti abipusį ilgesį. Nežinau kodėl, bet dabar jau nebesugebu šalia Liusios elgtis laisvai ir išlikti pasitikintis savimi. Kai būnu šalia, randasi manyje lyg nenatūralumas, lyg gėda. Pastebiu, kad Liusė jaučia malonumą ir aistrą, numanydama, kad kažką tramdau savyje, kas manyje tūno giliai ir tyko ją užpulti. Darbas, kurį šiandien reikėjo atlikti – tie aplankalai dokumentams – negalėjo būti atliktas, nes paaiškėjo, kad dokumentų dar nepasirašė Dušynskis. Abu sielos gelmėje dėl to džiaugėmės, nes tai suteikia dar vieną galimybę susitikti su Liuse mano kabinete, o tiesą sakant, aš pats sąmoningai nesutvarkiau visko, kaip reikiant. Nors darbo nebuvo, Liusė neskubėjo išeiti. Sėdėjo priešais mane, mano darbo vietoje ant minkšto odinio krėslas, kuris buvo jos krėslas tais laikais, kai dirbo šiame kabinete. Nors mūsų pokalbis rišosi, bent jau kol kas atrodė labai kampuotas, virsdamas sakiniais ir bespalvėmis minčių nuotrupomis, geisdamas vos ne kas minutę pavirsti tylą, tačiau Liusė sėdėjo priešais mane ir vis ką nors pridurdavo į pokalbio temą. Per daug mummyse buvo jausmų, kad galėtume laisvai ir tuščiai šnekučiuotis. Bet tie nebaigti sakiniai, tas esminio išsiveržimo tramdymas, ta pajauta, kas mummyse slypi, turėjo ypatingo žavesio. Liusė pasirodė ypač jautri. Kalbėjome apie jos sapnus, apie mano dienoraštį – „raudonąją knygelę“ – kuriuo Liusė labai domisi ir pagaliau apie ją, mano su ja santykius, apie tai, kad ji tėra vaikas ir, kad sau priekaištauju, kad ne kartą su ja elgiausi kaip su moterimi. Matydamas, kaip Liusės jautrumas pasiduoda nebaigtų minčių ir nujaučiamų ugnies liepsnų aistrai, tramdomai viduje ir paslėptai po iš pažiūros šalta, tarsi kietas plieno gabalas, pusiausvyra pradėjau sąmoningą žaidimą, kuriame per tariamą žodžių taisyklingumą ir šaltumą retkarčiais žybtelėdavo ugnelė, tarsi atspindėdama viduje degančius jausmus. Liusė buvo tarsi užhipnotizuota. Ji žaidė su šalta ir taisyklinga išore bei vidine ugnimi ir jėga, bandė ištraukti iš manęs tą ugnį ir tą riksmą, vedina moteriškojo instinkto; ji dar beveik vaikas, bet vaikas merginoje labai greitai perauga į moterį, jeigu pajunta vyriškosios saulės kaitrą. Atrodo, Liusė mano, jog mane įsimylėjo arba bent jau jaučia kažką panašaus į meilę; pirmą kartą jos lūpos ištarrė tai, kas suskambėjo tarsi nebaigta sakyti išpažintis ir nuaidėjo kaip išpažįstamos meilės atodūsis, tarsi malda, kad ją suprasčiau; ji provokavo mane tokiomis žodžiais, o aš tyčia apsimėčiau, kad nesuprantu ir tikėti nenoriu; nebuvo aišku

tiesiai apie tai kalbama, tik užuominomis. Pasitelkęs vaidybą, kad nesuprantu kas vyksta, išgaunu iš jos vis stipresnes išpažinties žiežirbas, vis smarkesnę plieskiu joje ugnį. Klysta Liusė, jeigu mano, kad tai, ką man jaučia, yra meilė arba jausmas į ją panašus. O gal ji taip nemano, bet jeigu mano, tuomet klysta. Jai esu tik tas, kuris atsitiktinai sutiktas, pagreitina jos moterišką brendimą. Mano santykio su ja ugnis ją audrina; jos šviesoje vyksta vaiko virsmas moterimi. Vėliau ateis kas nors kitas, jaunas ir tikras, kuris ras jau subrendusį moterį ir kurio pusėn jos meilė pakryps, o jis ją tiktai saldžiai sugers; man nė nepadėkos už tai, kad šią moterišką sielą joje pažadinau. Ne man jos meilė. Ne man. Galiu joje pirmuosius mergaitiškus jausmus pažadinti, bet negaliu jos moteriškos meilės paimti. Tad verčiau lai vaikas joje ilgiau išlieka, mat kai taps moterimi, ją prarasiu, o būdama mergytėlė man ji nuoširdžiai yra atsidavusi. Nors Liusė šiaušiasi, kai ją vadinu vaiku ir stengiasi mane įtikinti, kad yra moteris ir netgi sako, kad galėtų man pateikti įrodymų, kurių visgi man pareikšti negalinti (leidžia suprasti, kad tie įrodymai kyla iš jos santykio su manimi), aš vis dėl to nenoriu patikėti jos subrendusiu moteriškumu ir netgi nebenoriu. Verčiau jau vaikas, verčiau mergytėlė. Sukūrėme planą trise paplaukioti Narevo upe su Liusė ir p. Cezarynka. Turiu pasikalbėti apie tai su p. Cezarynka. Liusę labai nudžiugino šis projektas. O aš turiu progos tęsti šiuos mielus santykius.

1919 metų gegužės 24 d.

Šeštadienis

Į Lomžą turi įžengti 2 kariuomenės divizijos. Iš tiesų ne į pačią Lomžą, o jos apylinkes. Kariuomenė čia traukia dėl neaiškių Vokietijos santykių su padiktuotomis jiems Versalyje taikos sąlygomis. Artimiausiomis dienomis turi paaiškėti, ar vokiečiai pasirašys jiems padiktuotą taikos sutartį, ar ne. Skaudžiausia berods vokiečiams prarasti turtingas provincijas Rytuose, kurios turi atitekti Lenkijai. Su didžiosios Poznanės žemių dalies praradimu jau sunkia širdimi susitaikė. Bet didžiosios Vakarų Prūsijos dalies, Kašubų Pamaro ir ypač turtingo anglimi ir nuo amžių Vokietijos rankose buvusio Aukštutinės Silezijos praradimas, išpjovimas iš jų valstybės organizmo Gdansko, kuris, kaip atskira respublika turi būti atiduotas Lenkijos globon, pagaliau Rytprūsių, vokiečių prarastų teritorijų atidavimas – Vokietijai pernelyg didelis smūgis, kurio jie išgyventi negali ir vadina didžiausia skriauda, prievarta ir grobiu. Su tuo jokia kaina sutikti negali ir nenori. Dėl šios priežasties ant plauko pakibęs Lenkijos–Vokietijos karas. Jeigu vokiečiai atsakys pasirašyti traktatą, tai *eo ipso*³⁹⁴ sužlugs paliaubos,

394. *Eo ipso* (lot.) – tuo pačiu.

Koalicijos su jais pasirašytos. Tuomet maršalas Fochas³⁹⁵ sąjungininkų kariuomenės priešaky nužingsniuos iki Reino į rytus, o Lenkija, kaip Koalicijos narė, automatiškai atsiras karo su Vokietija sukury; kadangi reikalas liečia teritorijas, kurias ji turi rytuose iš vokiečių gauti, tame kare ji bus ne tik platoniška narė, bet ir betarpiškai suinteresuotoji pusė. Jeigu šiame bendrame kare jai pavyks ką nors ginkluotomis pajėgomis išsikovoti iš šių ginčytinų teritorijų, tai tik sustiprins savo pretenzijas į jas ir tikriausiai panorės gauti dar daugiau, negu jai neginčytinai buvo pripažinta. Užimti Varmiją ir Prūsų Mazoviją be jokio plebiscito, prijungti Gdanską be jokio protektorato, perstumti nustatytą sieną Vakarų Prūsijoje ir Silezijoje savo naudai – visa tai gauti Lenkija be jokios abejonės susigundys, jeigu tik bus tokia galimybė. Bet karo likimas nėra žinomas. Negalima atmesti tikimybės, kad užuot laukdami Lenkijos įsiveržimo, vokiečiai pirmi ją užpuls. Tokiu atveju Narevo linija Lenkijai bus gynybos linija ir išeities taškas pradėti puolimo akciją. Todėl į šią liniją yra atkreipiamas dėmesys, todėl kelias dienas dalyvaujant štabo karininkams koalicija atlieka gynybinių fortifikacijų patikrinimą ties Narevu. Jau net šiose vietose pastebima šiokia tokia baimė. Kalėjimo viršininkas iš Ostrolenkos telegrafuoja prokurorui, kur turėtų išsiųsti kalinius, o prokuroras atsako, kad šis sėdėtų tyliai ir nesinervintų, nes jeigu tektų evakuotis, gaus nurodymus. Būk tai virš Ščiučino nuolatos suka ratus vokiečių lėktuvai (aeroplanai). Bet netgi ir tokiu atveju, jeigu vokiečiai formaliai pasirašytų sutartį, saugumas ties Lenkijos – Vokietijos linija nebus užtikrintas. Vokiečiai formaliai gali savo valdžią iš Aukštutinės Silezijos ir Vakarų Prūsijos atšaukti, bet suorganizuoti šių provincijų liaudies „sukilimą“ prieš Lenkiją. Tuomet Lenkija iš pažiūros kovos ne su Vokietijos valstybe, o su vietos provincijų, kurios jai buvo perleistos, sukilimu. Vis tiek bus tas pats, nes „sukilimui“ ginklus parūpins vokiečiai, jie jį stiprins, o vokiečių karininkai jam vadovaus. Vokiečių sukilimas Aukštutinėje Silezijoje ir Vakarų Prūsijoje bus Vokietijos ir jos tautos reikalas. Tokia galimybė yra didžiai tikėtina.

1919 metų gegužės 25 d.

Sekmadienis

Lenkijos santykis su Lietuva dėl Vilniaus užėmimo greitu tempu iš vienos fazės persloka į kitą, tačiau visuomet tų pačių pagrindinių principų pagrindu. Vilčių turėti jau neverta. Tiesa, dar buvo akimirkų, kai vyliausi, bet mano protas pernelyg analitinis, kad įvykių stebėjimas nuo jų neišgydytų. Galbūt dar pasiduosiu vilčiai, nes

395. Fochas Ferdinandas (1851–1929), Prancūzijos maršalas (1918), nuo 1918 m. kovo koalicinių pajėgų vadas vakarų fronte, o vėliau vadovavo visoms koalicijos pajėgoms.

saldu tikėti tuo, ko iš tiesų norisi ir kas atrodo be galų gražu. Bet iš tiesų gyvenimo realizmas ir jo tikrosios srovės per daug brutaliai išlenda iš po tūkstančių puikiausių frazių ir įvairių šūkių blizgučių, pridengiančių paprastosios realybės nuogumą.

Mažiausiai jau pusantrų metų iš veiklaus dalyvio virtau pasyviu stebėtoju ir sečiau įvykius, kurie vyksta beprotišku greičiu ir reiškiasi gaivališka logika, nesileidžia sutramdomi žmogiškosios valios. Ši pasyvi stebėtojo pozicija nebuvo padiktuota vien tik supančių sąlygų. Tai lėmė sąmoningas santykis su esamu istoriniu momentu. Ėmiau suvokti, kad visuomenės reiškiniai, pačiu plačiausiu požiūriu tiek karo, tiek politinėse, tautinėse, valstybinėse plotmėse bei siauresnėje visuomenės ir ekonominių procesų sferose, žodžiu, kad kultūros padėtis yra tokia katastrofiška, kaip ta, kurią patiriame tiesiog žmogaus prigimties reiškiniais, kaip elementaraus gaivalo, sukuriančio faktus ir jų eigą pagal savo paties teises, pagal žmonijos masių gaivalo prigimtį. Šiais laikais įvykius lemia ne pasaulio organizatorių valia, bet sąmoningas didžiųjų masių darbas. Valios veiksnys, tiksliai tokiu atveju ką nors nuveikti gali, jei jis sutaps su masių veikla. Išsivystė kažkokios didžiulės žmogiškojo gaivalo jėgos, liaudies masės, kaip galbūt niekuomet nebuvo nuo barbariškų laikų, nuo didžiųjų tautų kraustymosi laikų, išsilaisvinusios iš bet kokių saitų, nevaržomos jokių griežtų politinio ir ūkinio mechanizmo ribų, kurios byra į šipulius, įgavo neregėtą veiklos tempą. Tie, kas nori šiomis sąlygomis veikti, turi paklusti jų valiai; jei nepaklus, bus sutrypti, taip, kaip trypia aklas gaivalas, kuris nei mato ką traiško, nei apsidairo, nei pasidomi. Šioje ūkinės ir visuomeninės – politinės organizacijos mechanizmo suirutėje, mechanizmo, kuris kadaise laikė žmoniją kažkokiuose tvarkos, saiko ir laipsniškumo gniaužtuose ir leido veikti planuojant vystymosi kryptis, dabar atsileido ir palaidi instinktai bei masių siekiai pasiekė neįtikėtino maksimalizmo, dabar būdingo visoms žmogaus veiklos kryptims, tiek visuomeninėje, tiek tautinėje ar bet kokioje kitoje sferoje, neišskiriant net ir lytinio gyvenimo, kuris vis labiau tampa ištvirtęs. Liaudies masės atskleidžia slapčiausius absoliutizmo instinktus: *sic voleo*³⁹⁶ – štai aukščiausia teisė ir tiesa. Ir, rodosi, kad esame tik šios naujos tiesos pradžioje ir, kad tas maksimalizmas dar tik auga, kad dar nėra pilnai išsivystęs. Šiame maksimalizme, šioje sąmoningoje liaudies masių veikloje, tiek tautų, tiek visuomenės klasių, neabejotinai slypi istorinės prielaidos, tęsiasi istorijos vystymosi vientisumas. Gaivalo veikla niekad nebūna chaotiška; ji logiška ir visuomet labai konsekventiška, kaip ir bet koks gamtos kūrinys; realizuoja tiksliausiai tai, ką gaivalo instinktas, istoriškai susikūręs, savyje talpina ir ką konkrečiomis sąlygomis, konkrečioje vietoje ir laike nuveikti gali. Chaotiškas yra tik abipusis įvairių

396. *Sic voleo* (lot.) – taip noriu.

produktų įvairių gaivalų, veikiančių pagal savo maksimalius instinktus santykis. Kiekvieno gaivalo veiksmas yra iš vidaus, santykiu su gamintojo produktu, labai logiškas, bet kadangi kiek gaivalų, tiek logikos ir veiklos, tad jų sankirtos taškuose, jų santykių taškuose gimsta ir siaučia chaosas.

Suvokimas šios naujosios reiškinių ir dalykų esmės, kurių vyksmo liudininkas esu, mano asmeniniame požiūryje į išorinį pasaulį sukėlė revoliuciją. Visuomet buvau toks žmogus, kuris stengėsi ir bandė ką nors veikti, prie ko nors prisidėti vardan savo tikėjimo ir idealų, kuris karštai kažką mylėjo, karštai kažko nekenė, kažką pripažindavo ir patvirtindavo, o kažką neigdavo. Lioviausio skyrės gėrį nuo blogio, atšalo mano valia ir noras veikti. Ar gali gi būti gėra arba blōga audra, žaibas, lietus, dargana, rūkas, giedra, saulė, šaltis, kaitra, gelės, bręstantys kviečiai, paukščių pavasarinis čiulbėjimas, vėlyvo rudens tylą, žodžiu, visi gamtos reiškiniai nėra nei geri, nei etiška blogi, nei amoralūs, o paprasčiausiai tokie, kokiais turi būti. Ir ką bepadės noras, kad būtų šilta ir giedra, kai lyja lietus arba yra šalta. Galima būti nepatenkintu, bet nieko pakeisti neįmanoma. Tas pats pasakytina ir apie visuomeninius reiškinius, kaip gamtos reiškinius.

1919 metų gegužės 26 d.

Pirmadienis

2 dienas laikosi puikus oras; vilioja traukti į laukus, miškus, prie vandens. Vaismedžiai žiedais apsikrovę, alyvos ima žydėti, žydi kaštonai. Pavasaris, gegužė!

Teisme vyko I instancijos posėdis, su tarėjais Stanislavu Kisielnickiu iš Staviskų ir senuoju Dombkovskiu. Bylos buvo nereikšmingos, pagaliau trys iškrito iš darbo tvarkės ir tik 2 buvo išnagrinėtos.

Lomžoje didžiulis sujudimas. Vokiečių karo šmėkla ne juokais ima ryškėti; su juo susijęs energingas lenkų pasiruošimas karui. Laikraščiai jau šiandien skelbia aliarmą, kaitina žmonių budrumą. Rėkia, kad karas su vokiečiais yra toks netolimas, kad vokiečiai rengiasi smogti Lenkijai, kad nė sekunde jais pasitikėti negalima, kad kuo labiau artėja minutė, kai paaiškės taikos sutarties reikalai ir vokiečiai atlaisvins teritorijas Lenkijoje, tuo greičiau bus realizuotas vokiečių antilenkiškas planas, o kad jis iki galo nėra žinomas, nes yra įvairių spėlionių ir dėl to dar labiau pavojingos vieną dieną išlįs visu grėsmingumu ir nuogumu į dienos šviesą. Šiauriniame vokiškame Lenkijos pasienyje Narevo linija yra pagrindinė lenkų pozicija. Lomža yra ties ta linija, todėl čia pirmiausia jaučiami gresiantys įvykiai. Niekas dar gerai nežino, kas ir kokių būdu gali nutikti, bet susijaudinimas auga ir kartu su juo didėja jautrumas bet kokiems gandams ir prielaidoms, bei valdžios pasiruošimas

karui. Tai prasidėjo nuo gynybos įrenginių ties Narevo linija inspekcijos, kurią atliko aukštesnės karinės pajėgos, nuo pareiškimo, kad artėja 2 kariuomenės divizijos, nuo šios linijos stiprinimo. Todėl jau kelias dienas kyla vis naujų gandų. Šiandien ir vėl buvo įsiaudrinta. Sužinojau iš tarėjo teisme, p. Kisielnickio iš Staviskų, Kolno apskritis, kad prieš porą dienų į Kolną buvo sukviešti visi apskrities viršaičiai ir įspėti per seniūnus perduoti kaimams žinią, kad žmonės būtų pasirengę išgyti visą gyvą inventorių prie Narevo. Tuo tarpu šiandien, jau būdamas Lomžoje p. Kisielnickis iš Staviskų sulaukė žinios, kad neva iš Kolno, iš apskrities jau išsiuntintas paliepimas išgyti artimiausiomis dienomis – ar tik ne rytoj – galvijus ir arklius prie Narevo. Įsakymas duotas į Kolną atėjus telefonogramai apie tai, kad remiantis tam tikromis žiniomis ir vokiečių įsakymais buvo planuojamas šiomis dienomis Lenkijos pasienio puolimas. Ar toks puolimas jau buvo karo veiksmų pradžia, ar tik greičiau plėšikų gaujų ekskursas, kuris vienu metu įžiebtų šiokią tokią baimę Lenkijoje, bet jame oficialiai nedalyvautų Vokietijos valstybė – šito nežino niekas. Įtariu, kad realesnis antrasis variantas. Po pietų iš Varšuvos į mūsų prokuratūrą buvo atsiųsta telegrama, liepianti evakuoti areštuotuosius iš kalėjimo. Ši žinia labai greitai pasklido po miestą, aišku, įvairiai interpretuojama. Tuo pat metu pradėjo sklisti gandai, tai, kad vokiečiai užėmė Grajevą, tai jau, kad Kolną; rodosi abu šie gandai buvo per daug skuboti, o ypač pastarasis – apskritai netikras. Vakare staiga visa Lomža prigužėjo halerčiukų. Charakteringi šviesiai mėlyni halerčiukų kostiumai ir kepurės, iki šiol buvo labai retas vaizdas Lomžoje, staiga užtvindė gatves, kavinaites, Naujosios miesto aikštės suoliukus. Matyt, į miestą buvo perdislokuotas koks nors reikšmingesnis kariuomenės dalinys – gal iš Zambrovo, kur, kaip kalbėta, prieš kelias dienas atkeliavo visa Hallerio kariuomenės divizija. Per naktį visa ta divizija gali atsirasti Lomžoje. Aišku – halerčiukų toks skaitlingas pasirodymas mieste – sukėlė visuotiną susidomėjimą, ypač kai jau buvo įkaitusios aistros; į gatves išėjo žmonės. Iki šiol įsiaudrinimas Lomžoje dar neįgavo panikos ar baimės bruožų; yra tik pagyvėjimas, didžiulis susidomėjimas, kuris žmonėms netgi patinka. Mažame miesteliūkštyje – tai tarsi šventė arba diversija. Štai ir pasižiūrėsime, kas bus toliau; ar prasidės karas su vokiečiais. Kad ir kaip ten būtų, aš nemanau, kad vokiečiai taip paprasčiausiai pasyviai ir *bona fide*³⁹⁷ pasitrauktų iš kelių gražiausių rytų provincijų vardan jų niekinamos Lenkijos. Bet kokių pavidalų tai įvyks ir kas įvyks – tebėra mįslė.

397. Bona fide (lot.) – geru pasitikėjimu, nuoširdžiai.

1919 metų gegužės 27 d.

Antradienis

Šiandien mano kabinete teisme vėl lankėsi Liusia Roškovska, jau paskutinį kartą atėjo dėl aplankalo ir pabaigti galutinai tvarkyti Vyriausiosios rinkimų komisijos dokumentų. Atnešė man Liusė kelias šakeles šviežutėlių alyvų, pačios nuskintų, kurių, kaip man sakė, pati į krūmą įlipo, o pati, tarsi alyvos žiedas, gaivi ir pavasariška. Pas mane Liusė, kaip visada, praleido kelias valandas. Buvau šiandien gana gerai nusiteikęs, galbūt net per daug ramus šioje ilgesio ir nutylėjimų nuotaikoje, kuri būdinga mūsų su Liuse trumpiems susitikimams. Tuo tarpu Liusė nuolatos grįždavo prie praėjusio mūsų pokalbio. Pagaliau man ėmė pasakoti apie širdies paslaptį, kurią saugo, o jos akys, kuriose retkarčiais sužibėdavo ašaros, balsas, judesiai ir pastebima vidinė kova man leido suprasti, kad ta paslaptis, galbūt tik prasimanyta, be jokios abejonės tyra – esu aš. Virpėjo jos žodžiuose prisipažinimas, stabdomas gėdos ir orumo, smaugiamas pirmosios meilės nekantrumo. Vis grįždavau mintimis prie tos paslapties, atseit bandžiau ją įspėti, kažką išburti, bet vaidindamas, kad nieko nesuprantu ir nenutuokiu. Nepaprastai graži yra mergaitiškos širdies paslaptis, kuri tarsi įtempta lanko templė, virpa išpažinties strėle, kad apalptų, kai ši išskris, paslaptis ne tik kad graži, bet didžiulė ir kerinti vyrą, taip kerinti, kad norisi tą įtampą išlaikyti ilgiau, kad ja pasisotintum ir pasimėgautum, kad ne per greitai šis žavesys pradingtų – ypač kai šių jausmų realizuoti neįmanoma. Lai lieka ši meilė neišpažinta, lai prailgsta stebuklingas laikas, kad tik jis tęstųsi. Tai vienas iš tų vargšų gražių jausmų, kurie neturi ateities; negali realizuotis santuokoje, nes šis kelias mums yra uždaras, negali realizuotis ir laisvuose ryšiuose, nes negalima mergaitėlės gyvenimo sudaužyti ir paversti tokiais beprotiškais santykiais, kokiais virstų mūsų širdys, baisingai trapiais ir žudančiais ją amžinai. Pagaliau nesu toks niekšas, kad galėčiau Liusę, tą tyrą, gražią, gaivią ir taurią mergaitę suvedžioti; niekada to nepadaryčiau, niekada tuo nesusiviliočiau; meilė ši gali likti tik nuojauta, tik valia ir įkvėpimu. Jos idealu grožiu galime maitintis – bet daugiau nieko. Ar tai, ką jaučia Liusė iš tiesų yra meilė? Ar įmanoma, kad jaunutė mergaitėlė pamiltų 40-metį vyriškį? Greičiau jai tai tik jausmų mokykla. Bet kas tai bebūtų – dėkoju Dievui už tai.

Paprašiau Liusės, kad man nukopijuotų mano laiško, deputatui Dombkovskuii apie lietuviškąsias problemas, juodraštį. Rytoj jai tą laišką nukopijuoti nusiųsiu, prijungsiu ir savo asmeninį, kurį parašiau šįvakar rytdienos data. Laiško turinys toks:

„Gerbiama Panele Liuse! Lai Ponia nepyksta, kad ją šiuo vardu vadinu, bet taip esu įpratęs, be to taip skamba kur kas jaučiau ir mieliau, negu „Panele Elena“. Siunčiu Poniai šį laišką, kurį nukopijuoti prašiau ir dar kartą dėkoju už paslaugumą.

Vakar tikinau save Poniai išėjus, kad galbūt jai padariau skriaudą ir palikau nemalonų įspūdį, šiek tiek juokais pavertęs tai, ką Ponia savo paslaptimi vadino. Jei kaip nors ne taip prisiliečiau prie Ponios jausmų, jeigu Ją kuo nors mano tonas įskaudino, tai šiuo laišku nuoširdžiai atsiprašau. Ne formaliai atsiprašau, bet nuoširdžiai ir atvirai, nes nenorėčiau, kad Ponia jaustų man kokią nors nuoskaudą. Nežinau, ar Ponia žino, kaip labai ją vertinu, kokią pagarbą jai jaučiu ir stiprią draugystę. Aš ne tik, kad pats buvau jaunas, bet per savo gyvenimą pažinau ir kitų jaunystę, ypač moterų. Nors tos paslaptys Ponios amžiuje nėra tokios baisios ir nors širdutės jaunos mergaitėlės dar negali pasiekti tikroji jausmų tragedija, o tos pirmosios paslaptys, greičiau yra jausmų mokykla, nei grėsminga audra, kuri naktimis žmonių širdis daužo ir visą gyvenimą žmogui sugriauna, vis dėlto jas gerbiu ir neleisčiau sau iš tiesų iš jų pasityčioti, ypač, kai ši paslaptis tokios taurios, gilios ir paprastos prigimties, kaip Ponia, Panele Liuse! Laimingas turėtų būti tas, kuris yra paslapties objektas ir iš tiesų turėtų jis atsiklaupyti prieš mergaitelę bei melstis jos širdžiai tyrai, kaip šventajai ostijai, kuri jį savo paslapties taurėje uždarė, leido mistiškai pagyventi mintyse, ko vertam sunku būti. Tad gerbiu tai, ką Ponia savo paslaptimi pavadino ir linkiu Poniai, kad joje savo laimės sąjungą rastų.

Gaila man, Panele Liuse, kad jau atlikome visus darbus, susijusius su Vyriausiąja rinkimų komisija ir, kad daugiau Jai neturiu ko atlikti pavesti. Būčiau laimingas, jeigu šis darbas galėtų ir vėl nuo pradžių prasidėti. Kad tik greičiau įstatymų leidžiamas Seimas pabyrėtų, kad ir vėl naują kviesti galėtume! Atrodo, kad rinkimai verti daugiau už jį patį. Ilgu man ir tuščia vienam, sunku neretai ir nyku. Rodosi, nieko ypatinga nevyko, kai dirbome Vyriausioje rinkimų komisijoje, tik darbas, kartais praskaidrintas juoko, kokia nors pastaba – o ilgesys vis apninka mintis, kad tatai jau praėjo. Ir ne tik tai, bet ir keli vėlesni vizitai, kurių metu reikėjo pabaigti kai kuriuos darbus. Poniai buvo tikriausiai ne kartą nuobodu ir labiausiai įdomu „kiek valandų“, kad greičiau galėtų pabėgti namo, o aš neturėjau kur bėgti, mat mano namai – tuštuma. Ponia turi savo paslaptį, o man, atsižvelgiant į amžių ir praeitį jos jau turėti nebegalima, kas, kad širdyje ir būtų tokia paslaptis, gal net sunkesnė ir didesnė už tą, kurią Ponia turi, ji būtų sunkesnė nes tuščia, be ateities, be jokios jau vilties.

Bet ką aš čia kalbu! Lai gyvieji vilties nepraranda! Gyvenimas teka ir viską nušluos; o ko pasiekti neįmanoma, tas žus.

Siunčiu gilios pagarbos žodžius bei nuoširdžią draugystę ir dar kartą Poniai ačiū už viską. Alyvų puokštelė žydi man prieš akis.

Mykolas Römeris.“

1919 metų gegužės 28 d.

Trečiadienis

Šios dienos baudžiamasis apeliacinis posėdis nusitęsė iki 8 val. vakaro. Taip nutiko ir dėl to, kad pavėlavo ir tarėjai, kurie tik 12 val. per pietus pasirodė ir dėl to, kad šiandien buvo ypač painios bylos, ilgos, jau daugelį kartų atidėliotos, kuriose arba buvo stiprūs liudytojai, arba ypatingi I instancijos nuosprendžių galvosūkliai. Tiesą sako Trampleris, kad baudžiamąjį apeliacinį skyrių galima vadinti greičiau „operaciniu“, nes didžiąją daugumą Taikos teismų nuosprendžių galima išoperuoti: jie taip sukonstruoti, kad neretai neaišku, kuo kas nors yra kaltinamas, arba už ką iš tiesų nuteistas arba pripažintas kaltu įvykdęs kokį nors vieną nusikaltimą, o bauda staiga skirta tokia, kuri už šį nusikaltimą nėra numatyta. Didžioji dauguma Taikos teismų, ypač kaimo, skelbia tiesiog baisesius nuosprendžius baudžiamosiose bylose; nei procedūros taisyklės, nei materialiosios teisės taisyklės nėra tinkamai panaudotos. Yra tik trys teismai, kurie šviečia tarsi perlai: Kolne (mano įpėdinis, teisėjas Sviencickis), Jedwabnoje (teisėjas Kašubskis – ne teisininkas) ir Mazowieckie (teisėjas Vysockis).

Prieš kelias dienas prisiminiau, kad jau ilgesnį laiką, maždaug pusantrų metų, mano santykis su didžiąja istorijos Katastrofa, kurią patiria žmonija, labai smarkiai pakito ir kad šiuos įvykius, bei visuomeninius ir tautinius judėjimus pradėjau vertinti kaip gamtos reiškinius, nepriklausomai nuo vienetų norų ar valios. Sunku pasakyti, kada prie tokios išvados priėjau. Tai vyko palaipsniui, mano gyvenimo Kolne laikais. Iš tiesų gal dar seniau, maždaug nuo 1915–1916 metų pradėjau jausti vis smarkiau gaivalo galią, kuri veikia per įvykius ir žmogiškosios veiklos silpnybę ten, kur vieneto mintis ir valia, net jei ji pati protingiausia ir tauriausia, neina viena linija su gaivalo veikla. Bet tik pastaraisiais metais mano sąmonėje atsirado šis ypatingas įsitikinimas. Tai man atėmė norą imtis kokios nors veiklos, nes atėmė tikėjimą jos veiksmingumu ir tapau vis labiau tikrai pasyviu stebėtoju. Nepasakysiu, kad tokiu būti man patiko. Veiklos ilgesys ne kartą prabusdavo, o jausmas, kad nieko neveikiu, kai aplink vyksta didieji įvykiai ir kai ryškėja ateities pasaulio formos, mane kankino ir neretai atsirasdavo sąžinės graužatis, kuris man kalbėjo, kad veltui veikiama ten, kur veikia gamta – tatau paralyžiavo mano energiją. Skandinau tad energiją dirbdamas teisėjo darbą, dirbdamas daugiau negu reikėjo, visą save atiduodamas darbui, kad tik ilgesys būtų numarintas, kad tik visos jėgos būtų išsekusios. Tačiau niekada nebesugebėjau visiškai atsikratyti šio kvailo veiklos instinkto ir atarsti save profesinėje veikloje, kurią, be abejo, mėgau. Nesugebėjau visiškai nutildyti ilgesio savo. Kai skaičiau laikraščius, ypač iš Lietuvos arba lietuviškus, sparnai man augo, skrydžio noras didėjo manyje; norėjau skristi link didžiųjų darbų, link minčių

galingų, kad apvaisinčiau jomis santykių susiklostymą ir jų pagrindu įvykių eigą nulemčiau. Teko gniaužti savyje šias aistras; sakiau sau: tai neturi tikslo, nes raidos kryptis bus ne tokia, kokios tu pageidauji, ji bus tokia, kokią nulems įvykiai, įtakoti liaudies masių instinktų; jeigu nori veikti, eiki tarnauti tų masių pašamonių valiai, tapki bet kurios iš veikiančių jėgų įrankiu, būki aklas arba bolševikas, arba lietuvių nacionalistas, arba lenkų imperialistas; eik būdamas toks į Lietuvą ir veik; bet nediršk eiti su savo paties mintimi, su savo valia nepriklausoma, kuri nebūs nei viena, nei antra, nei trečia: nenuveiksi nieko, sudegsi bereikalingai ir net prisiminimų ar pėdsakų nepaliksi! Niekas net nepastebės, kad buvai, ir kad bandei ką nors padaryti. Neturės reikšmės, ar protinga buvo tavo mintis, graži ir tauri, veiksmingesnė taikai ir visuotinai gerovei! Liaudies masėms, kai jos ateina veikti, vadovauja ne protas, bet instinktas ir baisyji inercijos jėga, kuri proto balso klausyti nenori.

1919 metų gegužės 29 d.
Ketvirtadienis

Šią šventinę dieną praleidau taip: iki pietų dirbau teisme ir atlikau savo dienos darbo porciją. Nepaisant šventės pietus suvalgiau namuose – tik degtinaitės su užkan-da užsukau į Rembielino restoraną. Po pietų nusnaudęs nuėjau pas Prušanovskius. Ištraukiau Ezechelį pasivaikščioti, nusivedžiau jį į miesto parką, kur šiandien vyko linksmybės, grojo karo muzika, buvo daiktinė loterija – su *confeti* maišeliais ir improvizuota skautų cukraine. Liusė Roškovska buvo sakiusi, kad ir ji čia bus. Ir išties mačiau ją, vaikštinėjančią su dviem draugėmis, bet man kas iš to! Verčiau ją matyčiau vieną akimirką savo darbo kabinete, kur būtume vienu du, negu čia vaikštinėjančią, gėlių ir muzikos apsuptyje, kur negaliu net dviem žodžiais su ja persimesti; net jeigu čia ir galėtume ką nors vienas kitam pasakyti, tai būtų banalūs žodžiai, kurių visiškai netroktu. Vakare, apie 9 val. nuėjau į teatrą, kur Lomžos harceriai (Lenkijoje taip vadinami skautai – *vert.*) suvaidino spektaklį. Žinojau, kad Liusė ten bus. Turėjome čia su ja susitikti. Nežinau, ar buvo. Ložėje, kur sėdėti žadėjo, jos nebuvo. Mano trumparegystė neleido jos pamatyti, jeigu ir buvo čia kur nors. Per pertrauką išeidavau parūkyti į teatro prieangį; kuliarų ir salių šiame teatre nėra, tad neturėjau kur ieškoti Liusės. Deja! Kur ir kaip su ja susitikti? Perspektyvoje dar yra pasiplaukiojimas valtimi, bet ar sugebėsiu irkluoti Narevo upe ir ar Liusė, laikydamosi etiketo, išdrįs su manimi pasiplaukioti valtele vienu du! O jei būtų kur nors neutrali vieta konfidencialiems susitikimams su Liusė, kaip kad buvo mano teisėjo kabinete! Ką gi, pakaks apie tai, kas kraujuoja, kas priklauso asmeniniam gyvenimui! Man saugesni yra visuomeniniai įvykiai. O jausmai, virtę meile, ne man jau skirti ar bent jau neturėtų būti.

Taigi apie tą materiją, kur rašiau vakar: jau ilgesnį laiką esu sąmoningai nutolęs nuo veiklaus darbo, tapdamas pasyviu stebėtoju. Nsprendžiau išlaukti ir tik stebėti iki ko žmonija prieis šioje politinės ir visuomeninės karštinės krizėje. Tik du kartus atitrūkau nuo šios būsenos, 2 kartus, tarsi beprotis, staiga išskleidžiau sparnus skrydžiui, pasiryžęs veikti ir nešinas vėjo, nulėkiau į Lietuvą. Pirmasis kartas buvo praėjusių metų lapkritį, kai prasidėjo vokiečių revoliucija, kai iš Lenkijos vienu mostu per dieną buvo išvaryti vokiečiai, kai Liubline žlugo liaudies vyriausybė, Pilsudskis atvažiavo į Varšuvą, kai Regentų tarybos krėsiai subarškėjo. Man atrodė, kad ir Lietuvoje subręš didžiulės permainos, kad papūtus revoliucijos Vokietijoje vėjams, sudrebėjo jų okupuotose šalyse rytuose visos senos kliūtys, sudėliotos aukštyn kojom ir prilaikomos senosios vokiečių politikos, kaip Lenkijoje Regentų taryba, kaip hetmano Skoropadskio³⁹⁸ valdymas Ukrainoje, kuriuos dabar šluoja liaudies judėjimas, kaip buvo nušluota vokiečių imperija, kaip hetmanystę nušlavė Petliuros³⁹⁹ sukilimas, kaip byra Regentų taryba įvykus Liublino perversmui ir veikiama Pilsudskio vardo, taip grius ikšiolinės kliūtys Lietuvoje; žlugs ir Taryba, kuri tuomet dar jokios valstybinės organizacijos nebuvo sukūrusi ir Lenkų komitetas Vilniuje, kuris priešinosi Tarybos lietuviškam nacionalizmui ne mažiau bergždžia visalenkiškos politikos koncepcija ir, kad jų vietoje išaugtų galingas liaudies refleksas, alsuojantis ne tik visuomenine, bet ir politine – valstybine revoliucija, kuris ištirpintų ikšiolines priešpriešas, neturinčias išeities ir sukurs naują liniją šalyje, laisvą, kuriančią valstybę. Pašokau ir aklai nuvažiavau į Lietuvą, be leidimų, versdamas visas pakeliui pasitaikiusias kliūtis. Atvykau ir po dviejų dienų akivaizdžiai įsitikinau, kad yra ne taip, kaip svajoju ir, kad jeigu kas nors vyks, tai visiškai ne tai. Radau ir Tarybą ir Lenkų komitetą, ir vokiečių okupaciją. Pastebėjau, kad Taryba ir toliau nori eiti tuo pačiu keliu, kad Lietuvos lenkai organizacinėse kalbose garbina visalenkišką koncepciją ir ją palaikys, kad Revoliucija neina iš apačios, iš iškankintų liaudies masių, su kuriama šūkiu, besiremiančiais šalies padėtimi, bet viskas ateina iš išorės, agrarinių plėšimų Baltojoje Rusijoje banga ir automatiškai slenkančio jam iš paskos, iš rytų rusiškai – žydiško bolševizmo. Į Vilnių važiavau vedamas minties čia pasilikti; bet vos atvykęs – nusprendžiau sugrįžti ir vėl tapti tik pasyviu stebėtoju, užsisklendusiu profesinėje veikloje.

398. Pavlas Skoropadskis (1873–1945), rusų generolas 1918 IV išrinktas Ukrainos etmonu; 1918 XII, žlugus vokiečių okupacijai ir į valdžią atėjus S. Petliurai emigravo į Vokietiją.

399. Semionas Petliura (1879–1926), Ukrainos politikas, Ukrainos socialdemokratų partijos narys, nuo 1917 m. grupuočių, siekiančių Ukrainos nepriklausomos valstybės priešaky, stjo tiek prieš etmoną P. Skoropadskio valdymą, tiek prieš sovietinę Ukrainą.

1919 metų gegužės 30 d.

Penktadienis

Iki pietų teisme baigiau visus šios dienos darbus. Jau atsikračiau uždelstų darbų ir savo darbą teisme padariau sistemingesnį bei supaprastinau iki tokio laipsnio, kad jeigu tai nėra posėdžio diena, arba diena prieš, tai laiko iki pietų visiškai pakanka einamiesiems darbams, paskirtiems tai dienai, o po pietų esu visiškai laisvas. Su nuosprendžiais irgi yra tvarka: užsilikusių apskritai neturiu, tik likusius po pasakutiniojo I instancijos posėdžio ir apeliacinius, kuriuos pabaigiu taip metodiškai, kad, pavyzdžiui, ateinantį antradienį, dieną prieš trečiadienio posėdį būsiu visiškai švarus – man neliks nė vieno nuosprendžio. Įsitikinau, kad visa sėkmės paslaptis slypi darbų paskirstymo sistemoje ir atidžioje priežiūroje, kad nesusikauptų neatiidėliotini darbai. Tuomet darbas einasi žvaliai ir laiko nedaug užima. Tačiau jeigu kartą apsileidi ir susikaupia darbų, vėliau jie auga tarsi ant mielių.

Nusiunčiau šiandien pasiuntinį pas Liusę Roškovską to laiško, kurį nukopijuoti jos prašiau. Atsakė, kad pati man jį atneš 5 valandą. Aišku, atneš į Teismą. 5 val. jos laukiau Teisme, savo kabinete. Džiaugiausi šiuo dar vienu jos vizitu, taip netikėtai pažadėtu. Liusė atėjo, bet mūsų susitikimas buvo bespalvis. Nebuvo nei ypatingo nuoširdumo, nei tos ilgesio nuotaikos ir nutylėjimų, net tuščio linksnumo. Liusė neužsibuvo ir išėjo. Mačiau ją vėliau, ilgai vaikštinėjančią šaligatviais ir įvairiomis gatvėmis su draugėmis, kurioms pavydėjau. Susitariau su Liusę pasiplaukioti valtele po 10 dienų sekmadienį, pirmąją Sekminių dieną, 6 val. po pietų. Ilgai dar laukti teks, bet ką darysi! Vyksime su ja ir su p. Cezarynka Kokoško.

Kai išvarius vokiečius lapkričio mėnesį ištrūkau į Vilnių, atsisakęs pasyvios stebėtojo pozicijos – tai buvo pirmasis kartas. Po 2 savaitių, it musę kandęs sugrįžau, bet iš tikrųjų po 2 dienų jau buvau pasirengęs sugrįžti. Maniau tada, kad jau nelen-gvai ir negreitai kas nors ištrauks iš pasyvaus stebėtojo pozicijos. Bet štai balandį ištrūkau antrą kartą. Mane pakrerėjo Pilsudskio projektas. Nors iš pat pradžių man jis atrodė perdėm fantastiškas ir tolimas toms, kad ir pražūtingoms, bet konsekv-entiškoms linijoms, kurių laikėsi arba lenkai, arba lietuviai, ir dėl to šiomis gaivališko vystymosi sąlygomis nerealus, bet nepaisant pirmojo skeptiško įspūdžio, leidausi būti pakylėtas tikėjimo. Mane pakylėjo, ko gero, netgi ne tiek pats projektas, ku-rio grožis ir išmintis atitinka mano svajones, kiek pats Pilsudskio genijus. Nebuvau visiškai įsitikinęs, kad projektas gali būti įvykdytas, bet buvau linkęs juo patikė-ti, mat jo autorius Pilsudskis, tas keistas žmogus, kuris didžiausios gaivališkosios audros laikais žygiuoja kovos keliu ir nuostabiu būdu sugeba kurti kūrinį ten, kur rodosi gali augti tik piktžolės, tvyroti netvarka arba chaotiški faktai, gimę iš aklo

pirmykštės prigimties žaismo. Patikėjau šio žmogaus instinktu, jo istorijos pajauta, kuri man rodėsi patikimesnė kelrodė žvaigždė už išorišką realybę ir – nuvažiavau. Kai pasikalbėjus su Vileišiu ir Kairiu Kaune, sprogo burbulas, kai pamačiau, kad ta vienintelė prielaida, kuria, mano įsitikinimu, galima buvo bandyti kurti kooperatyvinę programą rytuose, ta prielaida, kuri reiškė gerą valią ir lietuvių bendradarbiavimą – pasirodė neįmanoma, iš karto suabejočiau. Tuomet pamačiau visos koncepcijos silpnumą, ne jos idėjos silpnumą, bet jos vykdymo būdų ir sąlygų, konkrečiai suvokiau, kad lietuviams nedalyvaujant, visas šis Pilsudskio sumanymas, kuris prasidėjo lenkams paėmus Vilnių ir kuris, jo koncepcijoje turėjo virsti nuostabių solidarumo kūriniumi ir didžiąja tautų rytuose kooperacija, iš tiesų veda prie lenkiškojo imperializmo pasotino, prie viešpatavimo srovių kurstymo, prie įtraukimo į Lietuvos reikalus nacionalizmo, militarizmo ir kovos metodų.

1919 metų gegužės 31 d.

Šeštadienis

Kaip sakiau, Kaune, sulaukęs Vileišio ir Kairio neigiamo atsakymo, iš karto radikaliai suabejočiau visa Pilsudskio programa. Visų pirma liečiau pyktį ant savęs, kad ir vėl leidausi valdomas chimeros, kad išsišokau kaip Pilypas iš kanapių su tuo savo tarpininkavimu, prieš savo valią tapdamas įrankiu to, kas iš tiesų fatalizmo jėgos buvo kreipiamą ne ta linkme, kurią aš, užburtas Pilsudskio programos, matyti norėjau, bet link nesutarimo įkaitinimo, link įvedimo į šią pasyvią lenkų-lietuvių būklę veiklių militarinių konflikto elementų. Nors, pateikdamas savo ir Pilsudskio siūlymus lietuviams, siečiau būtent užkirsti kelią kovai, numatydamas ją priešingu atveju, tačiau prieš lietuvius stojau esant tokiam faktui, kad paimtas Vilnius, kuris buvo tos būsimosios kovos židiny, o nusikaltau dėl to, kad nepastebėjau, jog priemonė, mano naudota vardan kovos atsisakymo, savaime aišku, yra netinkama. Turėjau tatau suprasti, turėjau iš anksto numatyti. Vaizdas, kurį man savo atsakymu nubrėžė Vileišis, pasirodė neišvengiama konsekvencija ir vienintele – lenkams užėmus Vilnių: lenkų-lietuvių karas, konfliktas be išeities, kuriame abi pusės yra įsitikinusios savo teisumu ir nė viena nenori kitos naudai nusileisti dėl Vilniaus, konfliktas, kuris galbūt gali būti išspręstas arba jėgos persvara, vadinasi militaristiniu būdu, arba koalicijos veiksmų valia, vadinasi diplomatinės diktatūros aukštesniųjų jėgų būdu, vadovaujantis ne vidiniais Lietuvos raidos poreikiais, nei betarpiškai suinteresuotomis jėgomis, bet svetimų valstybių atžvilgiu, atsiradusių iš Prancūzijos ar Anglijos poreikių. Nė vienas, nė kitas būdas iš esmės problemos tvirtai neišsprendžia, taip, kaip ją gebėtų išspręsti solidari kooperacinė Pilsudskio koncepcija, tik ją nulemia

ad hoc, fakto jėga, kurio nepripažįsta ta pusė, prieš kurią ji atsisuks. Taigi tai, ką jau anksčiau nujaučiau, tuomet pamačiau juodžiausiomis spalvomis ir jausdamas, kad padaryti nieko negaliu ir, kad vieneto (individo) valia nepakeis to, kas atliekama gaivališkai, visgi nenorėdamas rankų teptis šia veikla, kuri yra tokia tolima mano tikslams, nusprendžiau kuo greičiau nuo šio reikalo nusišalinti ir kuo greičiau sugrįžti į savo pasyvaus stebėtojo būseną, kuris tiksliai stebi, bet nedaro nieko. Smarkiai ant savęs pykau, kad leidausi ištraukiamas ir likau kvailio vietoje. Daviau sau žodį, kad jau niekada nesileisiu nieko sujaudinamas ir ramiai, su ironiška šypsena stebėsiu, iki kokio lygio išprotės šis pasaulis, kokių padarinių žmonija prisižais, daugindama konfliktus ir antagonizmus, vis labiau augindama ir komplikuo-dama didžiulį Gordijaus mazgą. Mąščiau anuomet, kas žino, ar ne vienintelis vaistas yra bolševizmas. Nacionalizmo, imperializmo ir militarizmo metodikos nuvylė ir bankrutavo. Jų puikiausias ir išraiškingiausias kūrinys, atvedęs iki galybės viršūnių, buvo Didysis karas. Ar tai ką nors išsprendė? Ne! „Taika“, kuri aušta, yra tik vienos šalies kitos atžvilgiu, pralaimėjusios, prievartos aktas, bet tvirtai nieko neišsprendžia. Laikytis ji gali tiktai prievarta, kol pralaimėjęs nesuras jėgų nusimesti jungo ir paprieštarauti prievartos „taikai“. „Taika“ ši – toks pats jėgos rankų kūrinys, kokia buvo Bismarko⁴⁰⁰ Versalio taika. Po 1870 metų arba pernykštė Bresto sutartis. Nauja metodika, kurią pasauliui paskelbė Vilsonas, teisingumo metodika, reiškianti tarpusavio teisių pripažinimą, laisvą tautų apsisprendimą, Tautų Sąjungą – pasirodė tik frazė, kuriai prieštarauja realūs faktai ir visų tautų praktikos, kurios šioje didžiulėje likvidavimo suirutėje stengiasi kur tik galima ir ką tik galima daugiau užgrobti be jokių skrupulų, neatsižvelgdamos į kitos teises, kieno nors valią, išskyrus savo apetitą. Tautų Sąjunga! Lengva priimti jos statutą, bet kol Tautos savo praktiškai tarpusavio santykiuose jo geranoriškai neįgyvendins, tol jis bus tik mirusi formulė, kuri daugių daugiausiai gali tapti nauja forma, kai silpnesnes tautas pavergs galingųjų tautų oligarchija. Tai bus hegemonijos forma, bet ne esminė sąjunga. Nepaisant militarizmo bankroto, kaip problemų sprendimo įrankio, šiandien visos tautos jį įvairiais būdais naudoja, mat įsitikino, kad tai būdas leidžiantis naudoti prievartą ir diktuoti savo valią, o to jos ir labiausiai nori. Tad man šovė į galvą mintis, ar bolševizmas nėra tik tas universalus vaistas, tas tautų botagas, Dievo siųstas žmonijai. Aišku, savo metodika jis pats betarpiškai nieko nesprendžia. Jam apskritai neegzistuoja visos tautų tarpusavio santykių problemos, kurios šiandien kamuoja pasaulį. Visa jis paverčia *tabula rasa*, kuria didžiulę dykumą, nei sprendžia, nei perkerpa Gordijaus mazgo,

400. Otas (Otto) Bismarkas (1815–1898), vokiečių politikas, pirmasis suvienytos Vokietijos imperijos kancleris; laimėjęs prancūzų–prūsų karą Prancūzijai padiktavo nepalankias taikos sąlygas, kurios radikaliai keitė visuomeninius santykius ir išprovokavo Paryžiaus komuną.

karo palikimo; tiesiog sumaišo jį su purvu ir juo apskritai neužsiima. Bet galbūt būtent šiame purve žmonės ir tautos, iškankinti bolševizmo, išmoks pagaliau vieni kitus gerbti ir atgims. Galbūt – nors Vilniaus ir tų šalių, kurios patyrė betarpiškai ką reiškia bolševizmas, pavyzdys rodo, kad instinktai nebuvo nuraminti.

1919 metų birželio 1 d.

Sekmadienis

Senu įpročiu keletą valandų kruopščiai padirbėjau teisme. Kaip visuomet, parašiau 2 nuosprendžius, paskyriau 5 bylas, ir jau 11 val. buvau laisvas. Per pietus nuėjau į Irklininkų draugijos prielaukos atidarymą prie Narevo. Toji draugija yra klubo pobūdžio. Veikia ištisus metus. Turi savo patalpas Naujojoje miesto aikštėje, kur įrengta skaitykla, yra bufetas, salė su staliuku kortoms lošti, ką nariai mėgo. Seniau Irklininkų draugija Lomžoje buvo visos lenkų inteligentijos klubas. Tačiau prieš kelerius metus partinių kivirčų tarp demokratinės kairės ir endekiškos dešinės pagrindu Draugijos viduje kilo rietenos ir vaidai, kurie baigėsi dešiniųjų skilimu. Endekų elementai sudarė mažumą ir, negalėdami užvaldyti draugijos, apleido ją ir įsteigė atskirą draugingą „Pilietinės svetainės“ klubą. Irklininkų draugijoje pasiliko radikalesni elementai bei tarnautojų inteligentija *minoris gentium*⁴⁰¹ ir saujelė irkluojančio sportinio jaunimo. Tarnybiškai draugija yra apolitinė, bet faktiškai labai ji yra artima vadinamai Lomžos demokratinei sąjungai, sudarančiai radikaliosios inteligentijos politinę organizaciją. Irklininkų draugijos patalpos pasitarnauja Demokratinės draugijos posėdžiams ir diskusiniams pokalbiams. Be to, karnavalo metu draugijos patalpos, kuriose yra graži salė, būna nuomojamos įvairiems vakarėliams ir viešiesiems vakarams. Jau keli mėnesiai esu priimtas į Irklininkų draugiją. Sportiniu požiūriu Irklininkų draugija Lomžoje turi praeities tradicijų, kuriomis didžiuojasi. Turėjo ji puikų valčių parką, turėjo kvalifikuotus irkluotojus, išlavėjusius šiame sporte, dalyvaudavo net irklininkų varžybose ir konkursuose Varšuvoje. Karo metais šiuo požiūriu ji sumenko. Iš valčių parko dauguma buvo iškrikdyta arba sunaikinta – ėmė jas rusai, vėliau vokiečiai. O dabar pasigaminti naujas valtys yra be galo brangus dalykas, ko draugija sau negali leisti. Iš seno parko draugijai liko šešios valtys, kurių dvi yra didelės, keturirklės lenktyninės, po vieną ilgą irklą irkluotojams, su judančiomis sėdynėmis (bálneliai judantys ant ratukų), trys valtys 2–3-vietės, taip pat su judančiais bálneliais ir ilgais irklais ir viena paprasta valtis, su bálneliu ant suolelio ir pora paprastų irklų. Irkluotojų draugijos nariai turi

401. *Minorium gentium* (lot.) – žemesnio rango, antraeiliai.

teisę tomis valtimis naudotis nemokamai. Į prieplaukės atidarymo iškilmes buvo susirinkę keliasdešimt žmonių, bet ne taip jau daug. Vieni vaišinosi degtine ir užkandžiavo bufete, kiti pasirodinėjo sportu upėje. Mes su Ezecheliu priklausėme prie tų pirmųjų. Į pavakarę vėl atėjau į tą prieplauką su advokatu Liachovičiumi ir Volodkievičiumi pasiirstyti valtele po upę. Mažesnių valčių jau nebuvo, buvo išgraibstytos. Surengėme trumpą išvyką 4-irkle valtimi. Prie irklų sėdome: Volodkievičius, Lechovičius, studentas Marconi – geras irkluotojas – ir aš; vairavo ir mumis dirgavo spaustuvininkas Vejmeris. Pirmą kartą plaukiau ir yriausi lenktynine valtimi ant judamo balnelio; neblogai susidorojau, ir buvo malonu plaukioti. Dabar ketinu nuolat kiekvieną dieną ankstyvomis valandomis tarp 7 ir 8 leistis prie upės trumpai paplaukioti valtimi. Bus tai pramoga ir fiziškai sveikas sportas. Ir ypač dabar turiu daug treniruotis, kad ateinančiam sekmadieniui būčiau pasirengęs išvykai, suplanuotai su p. Liusia Roškowska ir Cezarynka Kokoško.

1919 metų birželio 2 d.

Pirmadienis

Mano ketinimai kasdieną leistis vienišam valtimi po Narevą, ką nuo šiandien turėjau daryti, neišdegė. Mat pasirodė, kad pagal Irklininkų draugijos reglamentą plaukioti ilgairklėmis valtimis ir ant ratukų judančiu balneliu – be vairininko – negalima. Reikia turėti bendrininką tokioms kelionėms. Tiesa, yra viena valtis normaliais irklais ir paprasta sėdyne ant suolelio, kuria galima irstyti be vairininko, bet ji sunki irstyti upe, kurios srovė gan judri. Manau pasiimti draugėn Juzę Prušanovską arba Janušą Tukallo, tetos Ruzios sūnų, kuris Kolne turi apskrities inžinieriaus vietą Kolne, o dabar beveik nuolat laikosi Lomžoje, kartais pavaduodamas apskrities inžinierių Lomžos apskričiai.

Imuosi aptarti lietuviškus reikalus. Kaune, susidarius pirmam įspūdžiui, kai lietuviai atsako, gal kiek persistengiau baugindamasis, kokie bus tiesioginiai padariniai, kai lenkai užims Vilnių. Man rodėsi, kad iškart formaliai bus nutraukti ryšiai tarp Lenkijos ir Lietuvos Tarybos, prieis prie lenkų–lietuvių karo, žodžiu – prie tokios padėties, kokia nuo rudens susidarė lenkų–ukrainiečių santykiuose, kilus ginčams dėl Lvovo ir Rytų Galicijos. Tiesa, greitai aprimau. Reikėjo palaukti, kokią įspūdį sukels lietuviams faktas, kad lenkai užėmė Vilnių, ir toliau iš šalies varomi bolševikai, ir kokia bus tų faktų įtaka lietuvių psichologijai prieš Lenkiją dėl nedalomos Lietuvos valstybės, ir taip pat koks bus efektas tos programos lenkų politikoje paėmus Vilnių: ar tos programos šūkiiai susilauks kokio supratimo Lenkijoje, ar sugebės lenkai sustabdyti bent tiesioginio imperializmo politiką Lietuvoje, ar gal,

nesukeliant jokių greitų veiksmų krašte, lietuviai aprims ir atsileis prieš lenkų karštą imperialistinę bangą. Ta pastaroji forma rodėsi pavojingiausia, nes jeigu Lenkija Lietuvos, arba bent Vilniaus ir katalikiškos Baltosios Rusios atžvilgiu rodys imperialistines, veikiau aneksines pozicijas, tai, žinoma, vieną kartą visiems laikams būtų pražudytas bet koks lietuvių noras tartis su Lenkija. Jundzilas spaudė mane Kaune, kad neatsimesčiau ir palaukčiau, kokie bus Vilniaus užėmimo padariniai. Varšuvoje pakeliui iš Kauno į Vilnių įgavau tam tikrų vilčių, kalbėdamas su Šauliu, kuriame įžvelgiau didelį norą užmegzti derybas, nors jo požiūris buvo skirtingas, negu pagrindinė Pilsudskio programos idėja, ir rodė daug lietuviškojo nacionalizmo elementų. Vilnius buvo jau užimtas, Pilsudskio atsišaukimas Vilniuje jau buvo išleistas, nors tuomet dar nebuvo tiksliai Varšuvoje žinomas ir dar nebuvo dėl jo tiek triukšmo, koks kilo vėliau. Pilsudskis surengė Vilniui ir Lietuvai laikiną vyriausybę, vadovaujamą generalinio komisaro Osmolovskio; toji valdyba buvo tarpinė formacija; nebuvo ji ta lietuviškoji vyriausybė, kurią iš pradžių Pilsudskis projektavo, ir kuri turėjo būti Lietuvos atskirumo išraiška, ir turėjo būti sudaryta drauge su lietuviais, bet ir nebuvo ji lenkų vyriausybės išplėstis į Lietuvą. Turėjo ji būti ta laikinoji padėtis, tiesa, deleguota lenkų karinės vadovybės, bet pagrindžiant Lietuvos savarankiškumą, ir jos likimas, pagal Pilsudskio atsišaukime keliamą mintį, turi būti nuspręstas jos pačios žmonių valia, ne vienašališka Lenkijos valia. Vilniuje, kai atvažiauvau, neturėjau ką veikti su savo misija; papasakojau Vitoldui Abramovičiui apie mano kaunišką veiklą ir jos rezultatus, ir tuo viskas baigėsi. Tuo tarpu Vilniuje dar vyko kovos tarp lenkų ir bolševikų – kam priklausys miestas; virš politinių klausimų viršų ėmė karinis klausimas. Stokota ten elementų, galinčių megzti tolimesnių derybų su lietuviais giją. Vietos lietuviai, kurių Vilniuje vis tik liko nemažai (Mykolas Biržiška, Janulaitis, Žmuidzinavičius⁴⁰², Mašiotas⁴⁰³, Kymantas⁴⁰⁴, Gaidelionis⁴⁰⁵ ir kiti), susibūrė į Lietuvių komitetą ir ėmėsi leisti „Nepriklausomąją Lietuvą“⁴⁰⁶, kurios pats pavadinimas simbolizavo kategorišką nusistatymą dėl nepriklausomybės ir kuris lenkus Vilniuje laikė naujais krašto sostinės okupantais. Lietuvių komitetas Vilniuje atsainiai laikėsi dėl bet kokių santykių su lenkais ir siekė užmegzti visų pirma ryšius

402. Antanas Žmuidzinavičius (1876–1966), tapytojas, dailės kolegijos narys Tarybų Lietuvos metais, vienas Lietuvių komiteto steigėjų Vilniuje 1919 m. balandį.

403. Pranas Mašiotas (1863–1940), pedagogas, rašytojas, nuo 1919 XI 20 švietimo ministras Lietuvos vyriausybėje.

404. Jonas Kymantas (1854–1924), advokatas, lietuvių veikėjas Vilniuje. 1920 m. Vilniaus burmistras.

405. Povilas Gaidelionis (1870–1935), mokytojas, lietuvių veikėjas Vilniuje, vienas lietuvių gimnazijos Vilniuje (1915) steigėjų.

406. „Nepriklausomoji Lietuva“, lietuvių laikraštis Vilniuje, savaitraštis, su pertraukomis 1919–1920 metais ėjęs Vilniuje. Redaktoriai: Juozas Tumas, Stasys Matulaitis.

su Kaunu, nenorėdamas nieko savarankiškai spręsti be žinių ir direktyvų iš Kauno, net iki to laipsnio, kad lietuviai atsisakė dalyvauti miesto valdyboje, kurią organizavo lenkai pagal principą, kad joje būtų atstovaujama visoms tautybėms. Vilniaus lietuvių atsargumas pagaliau buvo suprantamas. Žodžiu jie niekur nesiangažavo, stovėjo nuošaly ir tik atidžiai stebėjo. Tokiomis sąlygomis neturėjau ką Vilniuje veikti, juo labiau kad ir Zygmuntas Jundzilas, mano bendradarbis Kaune, kažkur dingo, ir kad stačiau save į pavojų būti mieste atkirstam ir pagrobtam bolševikų, jeigu jiems puolimas nusisektų. Todėl maniau, kad geriau būsią vykti į Varšuvą, kur buvo ir Pilsudskis, ir generalinis komisaras Osmolovskis, kaip ir pagaliau Šaulys. Atrodė, kad jeigu būsią galima kažką užmegzti, tai tiktai su tais žmonėmis ten Varšuvoje.

1919 metų birželio 3 d.

Antradienis

Užuot aprašinėjęs įvairias stadijas, per kokias pastaruoju metu Lenkijoje persirito Lietuvos problema, pateiksiu čia dviejų laiškų kopijas, kuriuos tuo klausimu parašiau „Piašt“ Dombskio (Dąbski) ir LkSP (PPS) Miečyslavo Niedzialkovskio⁴⁰⁷ grupės deputatams. Tie laiškai apima visą Lietuvos dabartinės padėties ir Lenkijos požiūrio į ją problemos analizę.

Išorinė įvykių eiga nuo mano buvimo Vilniuje laikų tuo klausimu atrodė taip: į Pilsudskio kreipimąsi, kai jis tapo žinomas Varšuvoje, Seimas paskutinėmis balandžio dienomis atsakė keliais karštligiškais siūlymais, kuriuose labai griežtai užsipuolė Valstybės Viršininką už savavališką, ankstesnėms Seimo nutartims prieštaraujantį brėžimą lietuviškosios politikos principų lietuviško valstybingumo dvasia ir reikalavo iš vyriausybės konsekventiškai prie Lenkijos prijungti šiaurričių sritį su Vilniumi (skaityk: katalikišką Baltąją Rusiją). Tos rūšies netikėtų siūlymų, kurių analogiškų pateikta keleta, kilo ne tiktai iš dešinės, bet net ir iš „Piasto“ liaudininkų, seimas ryškia dauguma (priešinantis „Išsivadavimo“ grupės liaudininkams ir LkSP (PPS) socialistams) nutarė juos skubinti. „Išsivadavimo“ liaudininkų siūlymas, suredaguotas Pilsudskio dvasia, žlugo. Atrodė, kad Seimas Lietuvos atžvilgiu laikėsi kategoriškai imperialistinės pozicijos, ir kad politika, pagrįsta Pilsudskio programa, kurią pradėjo jo atsišaukimas, žlugo. Tuos skubotus Seimo siūlymus perskaičiau Balstogėje, kai važiauvau iš Vilniaus. Pajaučiau tuomet visišką bejėgiškumą ką nors toliau organizuoti mano kauniškės išvykos dvasia. Nusprendžiau stabtelėti Varšuvo-

407. Miečyslavas Niedzialkovskis (Mieczysław Niedziałkowski) (1893–1940), publicistas, politinis veikėjas, nuo 1914 m. LkSP narys, 1919–1935 m. seimo deputatas.

je kuo trumpiau ir grįžti į Lomžą. Jeigu Lenkijoje imperializmas ima ryžtingą persvarą Lietuvos atžvilgiu, nėra ko sukti galvos, kaip lietuvius palenkti bendradarbiavimui. Tiesa, iš Šaulio ir Osmolovskio Varšuvoje sužinojau, kad imperialistinių Seimo sluoksnių, kurie prieš kelias dienas pademonstravo imperializmą pateikę staigius siūlymus, aistra buvo apipilta šaltu vandeniu Pilsudskio telegramų iš Paryžiaus, ir kad net endekai ima trauktis, kadangi Paderevskis leido suprasti, kad Koalicijos stovykloje pritarimo gali susilaukti tik Pilsudskio dvasios politika, ir kad jeigu Lenkija nori kažką iš savo lietuviškosios akcijos laimėti, tai tiktai tuo metodu, o ne aneksiniais šūkiais, reiškiamais ūmiuose Seimo siūlymuose, tačiau galutinai nebuvau įsitikinęs ir suvokiau, kad nepanašu, jog dešinieji ir visa Seimo dauguma staiga, įtakojant Koalicijai, leistųsi nuoširdžiai įtikinama ir persimestų iš besąlygiško imperializmo bei imtų akceptuoti sąjunginę Pilsudskio programą, pagrįstą visiškai kitoniška koncepcija. Grįžau į Lomžą ir atidžiai sekiau tolimesnę įvykių eigą. Paderevskis nuvažiavo į Paryžių. Dėl jo kampanijos Pilsudskio programos naudai ėmė svyruoti daugumos pozicija, net ir Seimo dešinės. Supratau, kad dešinė dar neatsivers, ir net jeigu pakeis frontą, tai tik būtinybės verčiama. Bet buvo metas, kada maniau, kad iš tikrųjų dešinieji patyrė fiasko ir kad Pilsudskio politikos tezės ima viršų; kad tegu dešinieji ir nenuoširdžiai priėmė naują koncepciją, tai juk bus priversta su ja susitaikyti, nes, ką besakytum, dėl Koalicijos valios ir Paderevskio įtikinėjimų lenkų nuomonė pati pakryps ir įveiks dešinę. Mano laiškas Vitoldui Abramovičiui, kurį nusikopijavau dienorašty, buvo to optimizmo išraiška, kuris laikinai mane užplūdo. Bet jis truko trumpai. Seimo debatai Lietuvos klausimu įtikino mane, kad taip gerai nėra. Tiesą sakant, kairė pasiekė formalią pergalę ir buvo priimta rezoliucija pagal Dašinskio⁴⁰⁸ ir Paderevskio siūlymų kryptį, tai vis tik tikroji Pilsudskio programos idėja buvo tos pergalės palaidota. Dauguma anaip tol neatsižadėjo savo imperialistinių siekių esmės, vien tik pakeitė jų formulę, imdami ją iš Pilsudskio atsišaukimo. Išanalizuosiu tą dalyką mano laiškų Dombiskiui ir Niedzialkovskiui kopijose, ko imsiuos rytoj.

1919 metų birželio 4 d.

Trečiadienis

Beveik diena visa praėjo baudžiamajame apeliaciniame posėdyje. Kadangi tarėjai atvyko vėlai ir posėdis prasidėjo tik apie pietus, todėl po pietų nusitęsė ilgėliau – iki 6 val. vakaro. Darbotvarkėje buvo beveik pačios vagystės. Nors jos priklauso lyg ir

408. Ignacijus Dašynskis (Ignacy Daszyński) (1866–1936), politinis veikėjas; 1914–1917 m. Vyriausajame tautos komitete (NKN); 1918 XI Laikinosios Liaudies Vyriausybės Liubline premjeras; 1919–1930 m. Seimo deputatas.

sunkiausių bylų kategorijai, kokias nagrinėja Taikos teismai, bet apeliacinėje instancijoje yra lengviausios, nes dažniausiai paprasčiausios; nuosprendžiai Taikos teismuose taip pat tose bylose yra palyginti švelniausi.

Todėl imuosi šiandien kopijuoti du savo laiškus lietuvių klausimu – deputatams Dombskiui (Dąbski) ir Niedzialkovskiui. Mano laiško Dombskiui genezė tokia: Dombskis savo kalboje Seime Lietuvos klausimu pasirėmė pokalbiu su manimi Vilniuje ir pavartojo mano liudijimą siūlymams patvirtinti, kurie nors priima Pilsudskio atsišaukimų formulę, vis dėlto siekia, kad Lenkija įsiurbtų Vilnių su katalikiškąja Baltąja Rusia. Štai mano laiško turinys:

„Lomža, 1919 V 25.

Gerbiamasis Pone!

Šiandien perskaičiau Varšuvos laikraščiuose Jūsų kalbos, pasakytos Seime per debatus dėl Paderevskio pareiškimo ir rezolucijos rytų žemių klausimu, santrumpą. Toje kalboje Jūs pasirėmėte mano žodžiais, pasakytais Vilniuje, sueigėlėje, kurioje turėjau malonumo su Jumis susitikti. Kadangi netiksliai perteikėte mano mintį, todėl leisiu Jums priminti jos esmę ir ją tiksliau išgvildinti, ir tai darau ne todėl, kad pasimėgaučiau ir išvengčiau nesusipratimo naudojantis mano argumentais savo pasiūlymų naudai – *pasois le mot* – aneksiškų, bet todėl, kad Jums, gerbiamasis pone – žymiam lenkų parlamentarui ir politikui – sudaryčiau galimybę pažinti ir tinkamai suvokti tos pilietinės minties kryptį Lietuvoje, kurios išraiška visuomet buvo mano veikla ir su kuria lenkų politika, nepriklausomai nuo to, kaip susiklostys istorinės Lietuvos požiūris į Lenkiją, visuomet lygiagrečiai susitiks su kitomis kryptimis. Iš einu iš prielaidos, kad bet koks pažinimas ir supratimas politikui yra pageidautinas, ir todėl rašau Jums, ir darau tai juo mieliau, jog tikiu, kad mūsų aspiracijų tikslai yra vieni kitiems gan artimi, nors metodai ir keliai yra labai skirtingi.

Jeigu laikraščiai gerai perteikė tą Jūsų kalbos dalį – esate Jūs sakęs, neva aš pri-tarsiu Jums, kad Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kaip atskiros valstybės koncepcija, matyt, greičiausiai, nedalomos, yra kuo labiausiai svetima Lietuvos lenkams ir jų požiūris (ar Lietuvos lenkų?) yra visiškai izoliuotas.

Turėjote Jūs mane netiksliai suprasti. Galimas daiktas, kad pagaliau pats savo kalboje netiksliai pasisakiau arba gal nepakankamai tą savo mintį išplėtočiau, kadangi kartais vienoje kalboje sunku išgvildinti visa tai, ką ar tik ne nuo abėcėlės reiktų dėstyti tiems, kurie nepažįsta mūsų krašto santykių Lietuvoje taip, kaip mes juos pažįstame.

Neteigiau, mano Mielasis, kad apskritai Lietuvos valstybingumo koncepcija su sostine Vilniumi sąjungoje su Lenkija Lietuvos lenkams yra svetima. Norėjau tikrai nurodyti faktą, kad raktas tokiai formacijai, kuri, mano manymu, kaip tai nurodysiu

žemiau, yra daugeliu požiūrių aukštesnė už kitas, esanti tikrųjų lietuvių rankose, ir kol pastarieji neparems tos koncepcijos, arba kol lietuviai laikysis Lietuvos valstybingumo pozicijų kaip jų grynai tautinės valstybės ir plės ją į Vilnių ir į katalikišką baltarusišką Lietuvos dalį, ką, žinoma, jau parodė Tarybos tendencijos, rodančios lietuvių viešpatavimo Vilniuje ir tame krašte požymius, vadinasi viešpatavimo kitiems, taigi tarp kita ko ir Lietuvos lenkams, tol Lietuvos lenkai, priešingi lietuvių vyravimui ir negeidžiantys iš vieno viešpatavimo pakliūti į kitą, tegu ir lietuvišką, stengsis tokiems siekiams priešintis ir ieškos išeities būti prijungtiems prie Lenkijos. Bet tik tuomet ir tik iki tol. Iš esmės tos tendencijos keičiasi, jeigu lietuviai suvoks klaidą, kokią daro, stengdamiesi Vilniuje ir Baltojoje Rusioje bazuoti tautinę Lietuvą ir jeigu, kurdami Lietuvos valstybingumą, akceptuos pasekmes, plaukiančias iš istorinės sanklostos krašte, būtent, jeigu supras ir priims šį faktą, kad Lietuva yra mišrus kraštas, kraštas, turintis atskiras vienos ar kitos tautinės kultūros persvaros sferas, ir kad Vilnius yra lygia dalimi visų centras ir sostinė, yra sugyvenimo sostinė, ne viešpatavimo, krašto tautybių kultūrinės kooperacijos saitas, ne vienų įrankis kitus pavergti“... Toliau tęsiu rytoj.

1919 metų birželio 5 d.

Ketvirtadienis

Mano 1919 V 25 d. laiško tęsinys:

„...Iš tiesų, pats Vilniaus miestas, jeigu atsižvelgsime į krikščioniškuosius gyventojus, turi lenkų kultūrinės persvaros veidą. Betgi teritorija, kurioje jis stovi, etnografiškai lenkiška nėra ir tiesiogiai su etnografinė Lenkija nesijungia. Vis tik neįmanoma Gardino gubernijos ir pietinės Vilniaus krašto dalies tapatinti su etnografinė Lenkija. Tasai kraštas, vadinamas katalikiška Baltąja Rusia, nėra juk Lenkija, nors jį pramintume, kaip tai kai kurie Varšuvos laikraščiai daro – Baltąją Lenkiją. Lenkų gyventojų šaknų nėra; yra jos baltarusiškos, su prišlakstytais lietuviškumo elementais, esą savotiško pobūdžio, kurio be smurto iš jų nenušluosi, turi savo etninį charakterį ir savo liaudies kultūrą. Lenkų kultūrinė įtaka čia iš tiesų yra labai ryški; lenkiškumas ir katalikybė nesudaro čia kamieno, bet tėra tie klėjai, tas cementas, kuris sieja tą kraštą su Vilniumi ir net su etnine Lietuva vakaruose. Tas būtent lenkiškumo ir katalikybės vaidmuo Lietuvoje yra jų istorinės stiprybės šaltinis, jų atrama krašte. Lenkiškumas čia kitados nebuvo kokio nors pavergimo, krašto užvaldymo įrankis, tarkime, tarnavęs lenkų kolonizacijos tikslams, apie ką, deja, šiandien imama svajoti Varšuvoje, nei Lenkijos viešpatavimo etnografinėje Lietuvoje, nei užgrobimo, bet buvo įvairiaetninio krašto vidinis saitas, kooperacijos įrankis gyvų krašto jėgų kūrybinis ir vertingas veiksnys. Ta užduotis krašte nėra

dar išsisėmusi, vaidmuo ir poreikis, kuriam jis tarnauja, nėra jau šiandien ateičiai uždari; atvirkščiai – kai kraštas išeina iš ilgos nelaisvės jungo, užduotys tų taikių kultūros ir kūrybos veiksmų, turinčių taip sustyguotą krašto santykiuose atramą, yra ypatingai svarbios ir teigiamos, todėl būkime labai atsargūs, liesdami tuos dalykus ir stengdamiesi formuoti būsimąją sklaidą, kad ko nors nesugadintume tame gražiame istoriniame veiklos mechanizme ir pernelyg supaprastindami problemas bei darydami iš pirmo akies žvilgsnio pernelyg lengvabūdiškas išvadas, tik iš išorės atrodančias logiškoms, kaip siūlymas aneksuoti Gardino, Vilniaus gubernijas ir Vilnių, neprieštarautume vyksnių dėsniams – neįveltume klaidios klaidos, kuri neduos Lenkijai nei naudos, nei šlovės, nei sėkmės ir taikos Lietuvai.

Jūs pavadinate mane, kaip teigia laikraščiai, socialistu, nors toks nesu ir niekuomet nebuvau. Iš tikrųjų esu nuoširdus demokratas ir didžiulis mano žmonių ir šalies mylėtojas. Mano Tėvynėje, nors pats aš esu lenkų kultūros žmogus ir priklausau visiškai sulenkintai ir aristokratiškai šeimai, lygiai man artimas yra lietuvis, kaip ir baltarusis, kaip ir Lietuvos lenkas, kaip visa masė „tuteišių“, kurie net patys nemoka nurodyti savo tautybės. Man lietuviai, baltarusiai, Lietuvos lenkai – nėra vieni kitiems priešiški elementai, tarp kurių turi vyrauti noras vienus perdaryti kitais. Nacionalizmo niekuomet neišpažinau. Ir vis dėlto, nors esu įsitikinęs demokratas ir mano simpatijos liaudžiai siekia labai toli, kartais šiandien gailiuosi, kad Lenkijos vardu jos požiūrį į Lietuvą išsakyti turi lenkų valstietis, valstietis, kuriam Varšuvoje priklauso Seimas, ir kuris pernelyg mažai turi istorinės pajautos, ypač tais klausimais, kuriems reikia tiek subtilaus jausmo, kaip Lietuvos klausimas ir Lenkijos požiūris į ją. Tasai valstietis geidžia žemės, nori tapti kolonistu, nori įkurdinti savo valstybę ten, kur tikisi tos žemės rasti. Jau vien tai drumsčia jo santykius su tais labai sudėtingais klausimais, koks yra požiūris į Lietuvą. Paprasčiausias jam rodosi Lietuvos prijungimas, užgrobimas, kurios pagaliau net užgrobimu nelaiko, vien tik istorine pasekme, nes istorijos neišmano ir nesuvokia, o jo politikai nepažįsta toje „Baltlenkėje“ santykių, apie ją išgirsta ir nori ją nulemti pagal savaitę po bolševikų išvijimo surengtos kažkokios vienos išvykos į Vilnių principą, o vėliau, pernelyg pasitikintys savimi iš grynios aneksijos šalininkų skelbiasi esą „plebiscito“ šalininkai, kadangi, kaip teigia, įsitikino, kad plebiscitas patenkins jų aneksijos valią. Visiškai tą pačią klaidą, mano manymu, kenksmingą ir iš tų pačių žemės ir kolonizacijos geismų diktuotą, daro valstiečiai priešingoje pusėje, lietuvių stovykloje, ten taip pat analogišku būdu nori traktuoti tas katalikiškas Baltosios Rusios teritorijas. Taip viena, kaip ir kita aneksijos forma – ar plaukia iš etnografinės Lenkijos iš lenkų valstiečių ir jų politikų, ar iš etninės Lietuvos, iš lietuvių valstiečių su jų politikais – yra bloga!..“

Baigsiu rytoj.

1919 metų birželio 6 d.

Penktadienis

Mano laiško deputatui Dombiskiui pabaiga:

„...Gydanti ir saistanti, taikinga-kūrybinė lenkiškumo veikla Lietuvoje ir katalikiškoje Baltojoje Rusijoje turi savo prielaidas ir veiksnius krašto viduje, pačiame krašto santykių viduje turi savo įtakos įrankius. Jeigu Lietuva bus sukurta piliečių lygybės pagrindais su atskira sostine Vilniumi, nesuplėšius jos tarp kaimynų, tai tų įtakos įrankių kūrybinis lenkiškumo poveikis, kuris istoriškai savo teigiamą vaidmenį ten vaidina, išryškės ir bus kūrybingas, naudingas kraštui, žmonių kultūrai, taip pat ir pačiai Lenkijai, kuri Lietuvoje turės kaimynę ir ištikimą bičiulę, bendražygę istorinės sąveikos, siejančios Lenkijos valstybinę veiklą su, duok Dieve, tolimesnių Baltijos šiaurės tautų veikla. Bet jeigu lenkiškumo kūrybinė veikla krašte bus išplėsta iš jos natūralių prielaidų, glūdinčių santykių viduje, ir perkelta į Varšuvos dirvą, įdiegtą Lenkijos centriniame seime ir Lenkijos valstybiniuose valdžios organuose, kurie reikš lenkų interesus, taikomus Lietuvai, tai tuo keliu, Ponai, ne tik Lietuvoje ar katalikiškoje Baltojoje Rusijoje nesukursite tvirto pastato, ne tik neįvykdysite Jogailaičių Lenkijos istorinių tradicijų, ne tik lietuvių tautoje, atimdami iš jų Vilnių, neapykantą Lenkijai pažadinsite, bet ir toje užvaldytoje Baltosios Rusios arba „Baltlenkės“ provincijoje susilauksite santykių sumaišties ir separatistinių protrūkių fermento, prie ko, be abejonės, prieš, jeigu jau pačioje kūrybos pradžioje nebus pagerbtos istorinės tiesos. Iš gražaus lenkiškumo vaidmens krašte padarysite, Ponai, dykynę.

Suprantama, tai priklausys – iš kokių pozicijų į dalyką žiūrėsime. Aš į juos žiūriu iš Lietuvos ir jų žmonių gėrio pozicijų, jeigu žiūrėsime iš lenkų valstiečių kolonizacijos kampo, tai galima kitaip viską matyti, bet tuomet nereikia tvirtinti, kad atsižvelgiama į Lietuvą.

Taigi kartoju: jeigu lietuviai spyriotųsi įvesti savo tautinį viešpatavimą Vilniuje, tuomet ir Lietuvos lenkai pasipriešintų siekiui įjungti kraštą į Lenkiją. Kai lietuviai pasitrauks iš aneksijos pozicijų ir eis glaudžios valstybės su katalikiška Baltąja Rusia kūrimo linkme, valstybės, kurioje lenkiškumas savo istorinį vaidmenį Lietuvoje vaidins, tuomet Lietuvos lenkai, turėdami garantijas dėl sąjunginių ryšių su Lenkija, federacine sąjunga, aneksijos taip pat negarbins. Lietuviai yra linkę tuo keliu pasukti, bet didžiausia kliūtis tampa šiandieniai Lenkijos siekiai tiesiogiai valdyti Lietuvą (katalikišką Baltąją Rusiją su Vilniumi).

Nežinau, ar viską, Gerbiamasis, supratote, ką parašiau. Labai mielai stočiau akis į akį su Jumis šioje diskusijoje, jeigu kada nors susitiktume. Klausimas nėra toks paprastas, kad būtų įmanoma jį tik aneksija išspręsti, net jeigu šiandien ir plebiscitas kartais tokį rezultatą pateiktų.

Mano nuoširdžiausi pagarbūs žodžiai (parašas:) Mykolas Römeris.“

Nukopijuošiu į savo dienoraštį taip pat ir savo antrą laišką Lietuvos klausimu – Miečyslavui Niedzialkovskiui, jaunam vilniečiui, kuris prieš kelerius metus Vilniuje dar buvo lenkų pažangaus jaunimo vadas, o dabar yra Seimo deputatas iš Plocko ir priklauso LkSP (PPS) šalininkams. Bet pradėsiu tai ryt arba poryt. Tas antras laiškas yra dar ilgesnis negu pirmasis.

Vakar vakare buvau viešajame koncerte, kurį surengė viena vietinė draugija ir skyrė kareiviams, kilusiems iš Lomžos. Koncertas vyko berniukų gimnazijos salėje, Adamovskos gatvėje. Nors ir lijo, bei iš tiesų ne pačiu koncertu labiausiai domėjau-si, nuėjau gal tik dėl to, kad turėjau nuojautą sutikti ten Liusę Roškovską. Žinau, kad vargšėlė, mažai Lomžoje turėdama pramogų, naudojasi tokiomis progomis ir paprastai lanko įvairius mėgėjiškus vaidinimus, koncertus, vakarėlius ir pan. Ir nuojauta kažkaip manęs neapvylė. Mačiau Liusę. Deja, neturėjau progos prie jos prieiti, nes buvo ji drauge su keliomis man nepažįstamomis panelėmis. Bet jau vien ją išvysti buvo nepaprastai malonu; pasiilgau jos veido, tad jį išvydus buvo malonu-mas daug didesnis už koncertą; pastarasis buvo kaip tik silpnas. Turiu vilties, kad pavyks po atostogų surasti Liusei Roškovskai tarnybą mano baudžiamajame apeliaciniam skyriuje. Mat padaugės teismo darbuotojų etatų; ateis vienas teisėjas, vienas pirmininko pavaduotojas ir penki raštininkai. Iš tų penkių raštininkų bent vienas, nors priklausytų du – atiteks mano apeliaciniam skyriui. Nors raštininkus skiria Teismo pirmininkas, vis dėlto pirmininkas veikiausiai skaitosi su valia teisėjo, kuris vadovauja atitinkamam skyriui. Stengsiuosi, kad Liusę priimtų; buvo ji jau anksčiau kandidatė į tarnybą Teisme ir Vyriausioji rinkimų komisija specialiai ją siūlė pirminkui, bet nieko iš to neišėjo. Dabar turiu tai pritempti iki galo.

Per koncertą susitikau su savo senuoju kompanijos, o vėliau bataliono, kuriame tarnavau Legionuose, komendantu, su buvusiu poručiku, vėliau kapitonu, o šian-dien jau majoru Dombu – Biernackiu⁴⁰⁹. Dabar jis vadovauja pulkui (V Legionų pulkui). Jo pulkas yra lietuvių fronte, buvo Vilniuje, pastaruoju metu kovoja su bolševikais prie Švenčionių. Dombas vieši čia tik prabėgomis – atvyko pas žmoną. Labai nudžiugau su juo susitikęs.

409. Stefanas Dombas-Biernackis (Stefan Dąb-Biernacki) (1890–1959), generolas, Lenkijos legionų karys, nuo 1918 m. Lenkijos kariuomenėje.

1919 metų birželio 7 d.

šeštadienis

Vakar rytą pagaliau galėjau išpildyti savo svajonę rytais pasiirstyti valtimi. Valtyje man draugiją palaikė Janušas Tukalo, kaip vairininkas, be kurio, pagal Irklininkų draugijos reglamentą leisti upe negalima. Per pusvalandį pasiekėme upės pradžią, antrąją tiltą ir sugrįžome atgal pasroviui iki prieplaukos. Valtelė „Balladyna“, kuria mes plaukėme, turi įvairių trūkumų: atrama irklams per žema, irklų rankenos per ilgos, matyt, pritaikytos platesnei valčiai, būtent dėl to irklai kliūna vienas už kito ir tenka nuolatos vieną ranką kilstelėti į viršų, mat lygiagrečiai jie netelpa, pagaliau judantis balnelis įkrenta gilyn ir tampa nejudrus. Bet nepaisant šių trūkumų miela buvo plaukioti, nes valtis, dėl ilgų sportinių irklų lengvai veržiasi prieš srovę, net kai balnelis nejudrus.

Vakar vyko I instancijos baudžiamasis posėdis. Vienoje byloje – banditiškas išpuolis – skyriau aukščiausią bausmę visoje savo ligšiolinėje praktikoje – 6 metus sunkaus kalėjimo. Jau ir mano teisėjo sąžinę ima slėgti bausmės, skirtos įvairiems žmonėms. Kad tik tose bausmėse nebūtų įvykusių teisminių klaidų, kad tik nebūtų nuteisti nekalti žmonės. Teisėjo profesijoje visuomet galimos klaidos; jos gula kaip sunkiausia profesijos atsakomybės našta.

Vakare nuėjau į kasmetinį Irklininkų draugijos susirinkimą. Šiam susirinkimui pirmininkavau. Bufete ir prieš susirinkimą, ir per pertraukėls su įvairiais asmenimis daug degtinės išgėriau, o po susirinkimo degtinėlės mane pasikvietė Liachovičius. Gėrėme keliese, bet galvon jau buvo neblogai trinkelėję, tad absoliučiai nusigėriau. Rodosi iš draugijos būstinės dar neblogos formos išėjau, bent jau be skandalo, nors turėjau jau gerai vingiuoti eidamas. Tarsi per sapną prisimenu, kad man išeinant draugiją palaikė spaustuvininkas Vejmeris, tačiau kas buvo toliau, kaipėjau gatvėmis, kodėl atsidūriau ne namuose, o viešbutėlyje „Metropolis“, kur šįryt pusiau sąmoningas nubudau po sunkaus miego – visiškai nebeprisimenu. Taip prisiliubęs visada kitą rytą jaučiu didžiulę gėdą. Jau seniai nebuvau toks girtas kaip vakar. Gėda man ypač prieš Vejmarą, kuris mane vakar lydėjo ir, matyt, nerado kitos išeities, kaip nuvesdinti į viešbutį. Visą dieną tylutėliai namuose pratūnojavau. Neturėjau jėgų dirbti teisme. Nuėjau tiktai į Visuotinį teismo susirinkimą, kuris buvo šiai dienai suplanuotas. Pagaliau sėdėjau jame it apdujęs. Buvo kalbama, apie reikalingas teismo raštinei didesnes patalpas ir apie vasaros atostogų pasiskirstymą. Man teko atostogos pirmoje jų pusėje, tai reiškia nuo birželio 15, po savaitės, iki rugpjūčio 1. Dar pats nežinau, kaip tas atostogas išnaudosiu. Blogiausia tai, kad be galo daug kainuoja bet kur pajudėti.

1919 metų birželio 8 d.

Sekmadienis

Sunku man, Dieve! Šiandien turėjo įvykti suplanuotas pasiirstymas Narevu su Liuse Roškowska. Turėjome susitikti 6 val. vakaro. Pati pasiūlė tą valandą. Šios dienos ir valandos laukiau su paslaptingu nerimu, jauduliuku, tarsi pensione gyvenanti mokinukė, einanti į pirmąją pasimatymą. Prie šešias jau laukiau Liusės prie upės. Vaikštinėjau prie Piontnicka užtvankos netoliese Irklininkų draugijos ir prie prieplaukos, bet veltui. Liusė neatėjo. Įtariau, kad ji yra miesto parke, kur šiandien būtent šią valandą vyksta šventė – karinė muzika, *confetti*, minios žmonių, dulkės, pilna kariškių, daiktinė loterija, grožio konkursas. Nuėjau ten. Ir iš tiesų pastebėjau minioje pagrindine alėja vaikštinėjančią Liusę su dar trimis panelėmis. Apsimečiau, kad jos nematau. Aš pykau. Kvailas Mykolai – kaip dar gali viltis ir geisti vaiko meilės! Bet prigimtis stipresnė už protą. Sunku man: nerandu idėjinės galimybės sugrįžti į Lietuvą, čia profesinis darbas teisme man nekelia pasitenkinimo ir neišsekina energijos, o širdin nuolatos kaupiasi ilgesio nuosėdos, ypač aštrios pavasarį ir gražią vasarą, kai aplink verda gyvenimas, o Liusės meilė atsiranda kažin kur toli, kur pasiekti jos neįmanoma, net jeigu ir viluosi, kad Liusė pradės dirbti mano skyriuje Teisme, manęs tatau per daug nedžiugina, mat Teismo raštinė – sausa ir tuščia vieta, kur nebus mielo bendravimo, koks buvo Vyriausioje rinkimų komisijoje. Ak, kaip sunku ir sudėtinga kartais darosi gyventi, kaip tuščia ir liūdna širdyje. Augmenija kasmet atgimsta, tik žmogus antrosios jaunystės neturi niekada.

Pakaks skūstis. Nemėgstu to daryti. Tai kenkia žmogaus smegenims ir širdžiai. Reikia pasitelkti valią ir tvirtai laikytis sukandus dantis. Kodėl? Geriau neklausti ir neieškoti atsakymo. Atliksiu tai, ką privalau, ir sausai nukopijuosiu savo laišką Miečyslavui Niedzialkovskiui, dabartiniam socialistų deputatui Varšuvos seime.

„Lomža, 1919 VI 3

Gerbiamas ir mylimas pone Miečyslavai!

Visuomet ypatingai dėmesingai stebiu tai, kas liečia Lietuvą ir ypač stengiuosi perskaityti viską, ką apie ją rašo lenkiška spauda, kaip ir tai, kas kalbama Varšuvos seime. Sėdžiu Lomžoje, toli nuo Lietuvos, didžiųjų įvykių pašonėje, kurie nulems mano Tėvynės likimą. Ilgesys ne kartą baisiai spaudžia, troškimas išvykti ir dalyvauti istoriniuose įvykiuose apima. Klystų tas, kas manytų, kad pasitraukiau iš kovos lauko dėl Lietuvos laisvės. Stovėjimas nuošaly yra man kančia didžiausia. Tačiau dar ryžtingai esu nusiteikęs ištverti šią pasyvumo kančią. Mat visa, kas šiandien



Lomžos prieplauka apie 1919 m. Lomžos Šiaurės Mazovijos muziejaus atvirukų rinkinys: *Dawna Łomża na pocztówkach*. Łomża 1998.

Reprodukcija iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.1 1409, t.I.

visose trijose Lietuvos problemų sprendimo linijose vyksta, nėra tai, ko aš trokštu. Trys linijos yra šios: viena – lenkiškoji, kuri bando Lietuvą prikaustyti prie Lenkijos, santykinai išlupti iš jos dalį žemės ir ją pavergti; antroji – lietuviška, Tarybos linija, kuri stengiasi lietuvių tautinį valdymą primesti Vilniui ir katalikiškai Baltarusijai; ir pagaliau trečioji – bolševikinė, kuri stengiasi Lietuvai primesti Rusijos revoliucijos modelį, suteikti jai visuomeninio judėjimo bruožų, kuris neišplaukia iš jos vystymosi, stengiasi paversti ją proletariškos revoliucijos etapu, slenkančiu iš Rytų į Vakarus. Nė viena iš šių trijų didžiųjų linijų nėra mano, nėra ta, kurią galėčiau pamilti ir susieti su ja savo asmeninę veiklą. Kadangi suprantu, kad tokio istorinio kataklizmo metu, kokį dabar išgyvename, visuomeniniai ir istoriniai reiškiniai priimena gamtos stichiją, kuri nepriklauso nuo valios ir žmogaus proto, o tėra betarpiška liaudies masių veikimo išraiška, tad žinau, kad bet kokios pastangos veikti, ne viena kuria nors minėtų linijų kryptimi, būtų tokios pat bevaisės, kaip bandymas numatyti audrą, kai žaibai šaudo, arba saulę, kai ji šviečia. Šis sąmoningumas mane daro neveiklų ir verčia tęsti stebėtojo vaidmenį.“

Tęsins rytoj, kai rašomoji mašina ims spausdinti.

1919 metų birželio 9 d.
Pirmadienis

Laiško Miečyslavui Niedzialkovskiui tęsinys:

„... Dar kita laiko žymė, apibūdinanti bet kokius visuomeninius, politinius ir tautinius judėjimus tokio perversmo metu, koks yra šiandien, yra masių stichinio judėjimo maksimalizmas. Maksimalizmas, kuris teka trimis skirtingomis linijomis, kurių srovės viena kitai yra priešingos, sudaro tokią situaciją, iš kurios logiškos išeities nematau. Tai, kas vyksta su Lietuva, šiandien yra visur pastebima. Tad retkarčiais man atrodo, kad žmogui, kuris dar nepraradęs proto ir kuris nenori būti siautėjančios stichijos paklusniu įrankiu, nelieka nieko kito, kaip tik laukti ir žiūrėti, kokios beprotybės pasieks pasaulis, kol iš įvairių maksimalistinių žaidimų chaoso išnirs proto pasaulis, širdies pasaulis, gerbiantis abipuses teises ir humanizmą žmogiškųjų santykių raidoje.

Šioje priešingų linijų sankirtoje, kurioje į Lietuvą nukreipti įvairūs maksimalistiniai apetitai ir didžiai supaprastinti būdai, kurie yra vulgarūs, mano nuomone, ir kvaili, kurie nieko tvirta sukurti negali, buvo viena akimirka, kuri sužibėjo ir kai rodėsi, kad ji yra proto ir gilios istorinės tiesos mintis. Akimirka ši atrado išraišką pirmąją didžiojo lenko ir lietuvio viename asmenyje – Juzefo Pilsudskio programoje. Ši programa nutraukė ryšius tiek su lenkiškuoju, tiek su lietuviškuoju maksimalizmu, tiek su bolševizmu ir bandė įterpti Lietuvos reikalus bei Lenkijos į jų santykį ne nacionalizmo, imperializmo, militarizmo ir t. t. principu, bet didžiosios laisvos tautų kooperacijos idėja, einančios iš Lenkijos per Lietuvą ir Baltarusiją iki šiaurinių Baltijos kraštų – Lietuvos ir Estijos. Šios programos realizavimas būtų pirmasis bandymas išspręsti naujuoju būdu vieną iš sudėtingų problemų rytuose, tautų sąjungos būdu, pirmuoju Vilsono taisyklių precedentu, kurie, aišku, įgyvendinti gali būti ne išleidus Tautų lygos statuto dekretą, bet pirmiausiai praktiškai, taikant atitinkamus metodus žmonių santykiuose. Iš didžiosios šios programos koncepcijos – lenkų militaristinės kooperacijos su šiaurinėmis tautomis prieš bolševikus, iš laikinos skubios koncepcijos, turėjo išaugti kooperacija ateičiai, tiek gynybinė Rusijos ir Vokietijos atžvilgiu, tiek kūrybinė valstybės kultūrinio, ūkinio bendravimo aspektais, paremta bendrų teisių gerbimu, laisva kiekvieno valia, neforsuojama jokios išorinės stipresnio kaimyno jėgos. Iš tiesų šioje koncepcijoje demokratišku pavidalu atgimė senoji Jogailaičių idėja. Šios programos koncepcija visiškai atitiko mano ilgesį, tad veikiamas jos leidausi akimirkai nešamas jos, atsisakiau pasyvaus stebėtojo vaidmens, kuris kamavo jau kelerius metus ir nuvykau į Kauną. Tai, ką suradau Kaune, nebuvo visiškai beviltiška. Nors reikalai iš pradžių nėjo labai palankiai, kuo būtų pagaliau sunku stebėtis, ypač, kad ta koncepcija buvo nauja ir labai tolima ikšiolinėms abiejų pusių

koncepcijoms ir, nors kol kas buvo atsiradę įvairų kliūčių ir išlygų, bet ne galutinių, tvirtinu, kad Kaune suradau, Varšuvoje taip apšauktą nacionalizmo lizdą ir tariamą germanofiliją (kas liečia nacionalizmą ir reakciją, tai, ko gero, ji ne didesnė, negu Varšuvoje, o germanofilija šiandien tėra tik pasaka, neturinti jokio realaus pagrindo) – pagrindą suprasti tą koncepciją ir užmegzti atitinkamos akcijos pradžią. Aišku negalėjo pakakti vienos sekundės, vieno pokalbio, kad palenktum lietuvius veikliai dalyvauti įgyvendinant šią koncepciją. Visų pirma lietuviai, būdami silpnesnioji pusė, ypač dėl fakto, jog lenkai užėmė Vilnių, negalėjo pirmieji siūlyti kooperuotis neatsižvelgę į lenkų darbus tiek Vilniuje, tiek į lenkų seimo Varšuvoje vykdomą politiką.

Ir kas atsitiko? Pilsudskio atsišaukimas Vilniuje rėmėsi jo koncepcijos taisyklėmis. Buvo jame viena klaida, liečianti lietuvius, būtent absoliutus neigimas jų organizacinio įdirbio, šiandien jau įgavusio valstybinės reikšmės, tačiau ši klaida įvyko dėl dalyko neišmanymo, kuo ir aš pats nusidėjau, kol į Kauną neatvykau ir nemačiau, kaip yra iš tikrųjų. Aš pats tik Kaune daug ko išmokau ir jeigu būčiau susitikęs su Pilsudskiu ne prieš išvažiuodamas į Kauną, bet vėliau, tai jam būčiau nurodęs kuo dar papildyti šį atsišaukimą...“ Tęsinys rytoj.

1919 metų birželio 10

Antradienis

Šalin tą bjaurų pesimizmą, kuris vakar dienoraštyje mane buvo užvaldęs! Nereikia jam pasiduoti: tai blogas neišnaudotos energijos, nuotaikų kaitos vaisius, kuris saulėtais vasaros vakarais temdo vienišiaus sielą, besiilginčią veiklos ir meilės. Šalin!

Šiandien vyko I instancijos teismo posėdis: nebuvo jokių ypatingų bylų. Pasi-
kalbėjau su pirmininku Filochovskiu dėl Liusės Roškovskos skyrimo raštininke
mano baudžiamajame apeliaciniame skyriuje. Pirmininkas nutaisė šiek tiek rūgš-
toką veidą, esą per daug teisman moterų priimu, o jų darbo našumas yra paprastai
gerokai mažesnis už vyrų, tačiau prispirtas sutiko ir pažadėjo priimti Liusę nuo
liepos 1 dienos neetatine darbuotoja. Kol kas penki naujų raštinės darbuotojų etatai
teisme, nors Varšuvos pažadėti, dar nėra patvirtinti, tad laikinai Liusė raštininke
tapti negali; tačiau ja tapti galės rudenį, pasibaigus vasaros atostogoms, o šią vietą
bus lengviau gauti, jeigu prieš tai bus priimta neetatine darbuotoja; kadangi Dziars-
kis, raštininkas, vadovaujantis raštinei mano apeliaciniame skyriuje, nuo antrosios
liepos pusės rengiasi išeiti mėnesio atostogų, tad būtina jau dabar surasti neetatinę
darbuotoją, nes išskyrus Dziarskį, mano apeliaciniame skyriuje dirba tik panelė Ma-
ciejevskė; reikia naudotis proga ir Liusę Roškovską priimti. Kol kas ši vieta jai nebus
gera materialiniu požiūriu, bet tai pradžia, pirmasis užsikabinimas, o vėliau bus

paaukštinta ir gaus raštininkės vietą. Pranešiau apie tai Liusei parašydamas laišką, kuriame paklausiau, ar sutinka su tokiu pasiūlymu. Kartu parašiau laišką, kuriame išsakiau priekaištus, kad vakar neatvyko paplaukioti valtele ir taip mane nuvylė. Šiuos priekaištus išsakiau jai ne todėl, kad neatėjo pasiplaukioti, o dėl to; kad veltui dalijo pažadus, kad mane pažemino privertusi būti jos netesėto pažado vergu.

Čia toliau kopijuosiu laišką Niedzialkovskiui:

„... Pilsudskio atsišaukimas buvo tarsi perlas, suteikiantis jam garbės ir visiškai įtilpo į šios didžiosios istorinės koncepcijos, kurią pats kūrė, rėmus. O kas įvyko vėliau? Atsirado žinomi Seimo pareiškimai iš Varšuvos paskutinėmis balandžio dienomis, vėliau Padereveskio atvykimas, jo įtikinėjimai, nurodymai, koku keliu reikia taip įtvirtinti lenkų interesus Lietuvoje, kad jie nekeltų koalicijai įtarimų, pagaliau Seimo pasitraukimas nuo skubotų balandžio pareiškimų, Seimo pritarimas Pilsudskio vilnietiškam atsišaukimui. Išoriškai tai buvo Pilsudskio koncepcijos laimėjimas, bet tik išoriškai. Iš tikrųjų Seime nugalėjo pirmąją Pilsudskio koncepciją, ištraukus jai geluonį, nukirpus jai sparnus, pritaikius ją visiškai kitokiai programai. Seimo daugumos supratimu, kas buvo akivaizdu tiek iš kalbų, tiek iš spaudos, reiškiančios viešąją Lenkijos nuomonę, Pilsudskio atsiliepimo tezės veda prie plebiscito, kuris, duos Dievas, įvykdys aneksijos politiką, visalenkiską politiką, tik šiek tiek kitoku būdu negu buvo iš pradžių planuojama. Formuluojęs pasikeitimas anaipol nereiškia, kad pasikeitė esmė ir Lenkijos politikos Lietuvos atžvilgiu, kuri šioje formuluočioje siekia to paties, ko siekė anksčiau, būtent realizuoti lenkiškąjį imperializmą Lietuvoje, o tiksliau, katalikiškojoje Baltojoje Rusijoje, iškirpti iš Lietuvos jos gyvąją centrą kartu su širdimi Vilniumi ir jį įtraukti į save. Iš Pilsudskio koncepcijos buvo padaryta formulė ir išvesta visiškai kitokia koncepcija. Iš laisvo apibrėžimo Lietuvos liaudies valstybingumo valios bandoma iškalti plebiscito tezė, manant, kad ji pati taps veiksmu, pritariančiu aneksijai. Aišku Gdanskui ir net Rytų Galicijai šios tezės neprigytų, mat ten plebiscito rezultatas galėtų būti kitoks, kurio tikimasi Vilniuje; ta pati tezė Prūsiose taip pat būtų priimta nenoriai. Bet jau pats plebiscitas, netgi projektuoti, jeigu neklystu, Seimo kairės sričių ar gubernijų seimai su atskirais Vilniaus, Gardino, Minsko, Kauno seimais – reiškia *a priori* Lietuvos dalijimą ir skaldymą, išankstinį nusprendimą, koks likimas laukia šių sričių, jų atplėšimą nuo bendrosios motinos. Bet tiek jau to. Aš asmeniškai nesu plebiscito Lietuvoje šalininkas šiomis sąlygomis. Galbūt būčiau ne staigaus plebiscito šalininkas, išlaisvinus lenkų kariuomenėms šias šalies sritis nuo bolševikų, bet, pavyzdžiui, po 10 metų, per kuriuos Lietuva praeitų savivaldos ir bendro gyvenimo mokyklą (pavyzdžiui, esant Anglijos protektoratui, vykdam Tautų lygos mandatą)...

Tęsinys rytoj...

1919 metų birželio 11 d.

Trečiadienis

Šiandien pas mane į teismą buvo užbėgusi Liusė Roškovska. Buvo maždaug 1 valanda. Kaip tik buvau paskelbęs pietų pertrauką baudžiamajame apeliaciniame posėdyje, kuris šiandien vyko ir, kadangi buvo dar kiek per anksti pietauti, nuėjau į savo kabinetą ir svarsčiau, ar jau eiti namo, ar dar truputį padirbėti, naudojantis atsiradusiu laiku, nes dabar, atsižvelgiant į greitą išėjimą atostogų, turiu paskubėti ir visus užsilikusius darbus pabaigti. Matyt, koks nors gerasis genijus mane įkvėpė pasilikti kabinete ir padirbėti. Net nenutuokiau, kokia viešnia gali užteiti. Jeigu būčiau išėjęs, būčiau praradęs progą. Šiek tiek padirbėjęs, o dirbti kažkodėl labai nenorėjau, atsisojau ir atsisiegiojau teisėjo juostą, ketindamas jau išeiti, kai kažkas pabeldė į duris ir įėjo – Liusė. Vizitas jos buvo gana trumpas, bet gražus, galbūt sėkmingiausias iš visų, kurie pastaruoju metu, man sugrįžus iš Vilniaus, buvo. Buvau tvirtai nusiteikęs; nebuvo manyje svyravimo ir tam tikros depresijos, kas buvo būdinga per visus ankstesnius susitikimus su Liusė. Visų pirma aptarėme jos darbo reikalus. Liusė norėjo dirbti. Aišku, labiausiai dėl to aš džiaugiuosi, mat man jos buvimas Teisme ir dar mano skyriuje, bus tarsi saulės spindulėlis mano profesinėje veikloje; šiame darbe, kuris man dažnai yra nuobodus ir neretai atsiduoda tuštuma, o pats Liusės buvimas, asmeniškumo, ko nors, kas širdį saisto ir kas suteikia nors ir mažytę, bet vis dėlto laimę, blyksnis. Pagaliau ir darbas Vyriausiojoje rinkimų komisijoje būtų buvęs be galo nuobodus, jeigu nebūtų užsimezgusi miela asmeninė pažintis tarp darbuotojų, o ypač su Liusė ir Cezarynka, o vėliau jau vien tik su Liusė! Netikiu, kad mano ir Liusės meilė gali būti realizuota ir vaisinga, jeigu ši mudviejų ryšį ir galima pavadinti meile, mat tai, ko gero, dar per daug stiprus apibūdinimas – o juk stengiuosi šį ryšį ir šį jausmą bet kokia kaina, koks bebūtų jo likimas, išlaikyti. Protas man sako, kad tai kažkas klaidinga ir, kad jokios vilties turėti neįmanoma, o širdis nori, ir gana. Nereikalauju daug; jaučiuosi tolimas jaunatviškoms meilėms ir savanauðiškiems troškimams; nedirštu turėti jokių reikalavimų, jokių teisių į ją; žinau, kad man 39 metai ir, kad daug gyvenimo jau nugyvenau, o ji, ji – devyniolikmetė ir visas gyvenimas dar prieš akis; tai iš manęs bet kokias teises atima. Kad tik galėčiau būti su ja, kad tik mūsų nuoširdūs santykiai tęstųsi ir, kad bent truputį būčiau Liusėi įdomus, tik taip, kaip jai esu dabar įdomus. Jai esu įdomus, bet manęs juk ji nemylī, net jei jai taip kartais ir atrodo: nežino ji ir nenujaučia, kas yra tikroji meilė, tvirta ir elementari kaip badas, o nuostabi, tarsi Dievas. Nendirštu svajoti apie tokią Liusės meilę. Nereikia man jos; kad tik per tą laiką nepamiltų ko nors kito! Išties, gal juokingai atrodo mano amžiuje, bet jaučiu, kad Liusė yra stipriausias veiksnys, kuris

mane laiko ir gali laikyti Lomžos teisme. Trumpai mano kabinete šiandien užsi-
buvo Liusė, ne ilgiau negu 20 minučių, bet puikus tai buvo laikas. Kalbėdami apie
neįvykusį pasiplaukiojimą alegorijomis pasakėme labai daug. Toks vienas vykęs su-
sitikimas su Liuse man suteikia palaimos ilgam. Jau verčiau toks saulės blyksnis, bet
didžiulis ir gražus ir lai po jo slenka niūrios ir vienišos tuščios dienos, nei dažnas
pasisotinimas eiliniaus pasitenkinimais. Nes toks vienas akimirksnis ilgai manyje
užpildo didžiulę tuštumą.

Šį vakarą kavinėje susitikau su advokatais Vinnickiu ir Krasnodembskiu, kartu
nuėjome degtinės ir vakarienės į Ivanickio Rembieline restoraną.

1919 metų birželio 12 d.

Ketvirtadienis

Tęsinys mano laiško Miečyslavui Niedzialkovskui:

„Pagaliau ne tokia svarbi pati forma – ar tai bus plebiscitas, ar sričių seimai, ar
vienas įvairių tautų seimas Lietuvoje, jos sostinėje Vilniuje. Turiu omeny Lenkijos
valią Lietuvos atžvilgiu, jos politiką. Jai yra noras pavergti Vilnių su katalikiškąja
Baltąja Rusia. Šito trokšta Seimas, šito vienokiu ar kitokiu būdu siekia visa Lenkija.

Ir štai įsitikinau, kad gražiausia ir protingiausia istorinė koncepcija, tokia, kuri
iš tiesų labiausiai atspindi ne tik taurumą, bet protą ir šalių interesus bei istorinį
vientisumą, nieko nenuveiks ir nesugebės realizuoti, jeigu nesutampa su vulgaria
masių aneksionizmo linija. Taip nutiko ir su gražiąja Pilsudskio koncepcija. Buvo
nužudyta jos idėja ir paversta formule tos pačios godžios ir paviršutiniškos politikos
naudai, kuri yra populiari Lenkijoje ir kurią sukelia nacionalizmas, militarizmas ir
t. t., žodžiu visi prūsų valstybingumo dvasios dievai, kuriais pasibaisėjęs yra visas
pasaulis (nepaisant formalaus vokiečių nugalėjimo). Ši godi ir paviršutiniška politi-
ka nėra nei palanki Lenkijai, nei graži, nei Lietuvai patraukli, nei istoriniam tautų
bendravimui bei bendradarbiavimui rytuose vaisinga. Bet atrodo, kad išsigelbėjimo
nėra. Nevaisingas būtų bandymas įtikinti jos išpažinėjus, kaip bergždžia būtų tiki-
ti dangų, kad šviestų saulė, kai lyja lietus. Ši vulgari maksimalistinė politika šaiposi
iš bet kokio taurumo ir proto; jai tiesa yra ir tik jos noras. Pakeliui sutikusi tą, kas
jai priešinasi, arba jį sutryps ir nukenksmins, arba palenks savo pusėn, kaip privertė
paklusti gražią ir gilią Pilsudskio mintį.

Šios politikos rėmėjai, jeigu tarp jų yra sąžiningų žmonių, kuo neabejoju, nesu-
vokia, kad katalikiškosios Baltosios Rusios su Vilniumi prijungimas prie Lenkijos
ne tik kad iškas gilų griovį, skiriantį šiaurryčių tautas ir Lenkiją, bet paliks vienišą
tiek Lenkiją, tiek tas tautas, atremti išorinį pavojų bei neleis turėti visos naudos,

kurią galėtų suteikti kultūrinė ir ūkinė kooperacija ir net pačiai Lenkijos įtakai katalikiškoje Baltojoje Rusioje užtvers kelius ir susilpnins lenkų įtaką šioje šalyje. Kraštas šis savo prigimtimi nėra lenkiškas; tuo tarpu lenkiškumas ir katalikybė yra tas cementas, tie klijai, kurie sulipdo ir susieja įvairiatautę liaudį į vieną vientisą šalį. Lenkiškumas turi didžiulės teigiamos reikšmės tiek kultūrinėje, tiek visuomeninėje ir politinėje plotmėje. Šioje šalyje, paliktoje savo valiai ir susietoje su Lenkija tik federacija, be formalaus prijungimo prie Lenkijos, lenkų įtaka bus veiksminga ir didelė; tačiau tai bus ne Lenkijos, o lenkų įtaka. Šios įtakos įrankis ir veiksniai telpa į pačius šalies santykius; jeigu dabar juos pakeisime betarpiška Varšuvos įtaka, jeigu šį kraštą valdys Lenkijos seimas ir jo politika, kuri remiasi Lenkijos ūkininkų interesais, ateinančiais į valdžią Lenkijoje, atsiras reakcija ir išsivystys politinis ir tautinis baltarusių separatizmas. Jeigu katalikiškosios Baltosios Rusios sostine bus Vilnius, tai lenkiškumas ten bus stiprus ir turės įtakos krašto institucijoms; jeigu atiduosime jį Varšuvai, lenkiškumas ims dominuoti ir sukels pasipriešinimą. Baltarusija taps antrąja Rytų Galicija. Bet ar kas nors apie tai Lenkijoje susimąsto? Štai p. Dombiskiui (Dąbski) ir daugeliui kitų Varšuvos deputatų pakanka dviem dienoms nuvykti į Vilnių ir praėjus savaitei nuo bolševikų išvijimo įsitikinti, koks populiarus ten lenkiškumas, kad skelbtų „protingą“ mintį prijungti katalikišką Baltąją Rusią su Vilniumi prie Lenkijos! O, *sancta simplicitas!*⁴¹⁰ Ar išties ne bergždžia tikinti tokius politikus ir išminčius!

Taip, mylimas pone Miečyslavai, daug čia prirašiau, o ar žinote, kodėl ėmiausi plunksnos ir rašau Jums? Štai todėl, kad, deja, skaitant Jūsų Seimo prakalbas ir Jūsų straipsnius „Robotnik“⁴¹¹ iš Vilniaus (turbūt jos buvo Jūsų) susidaro įspūdis, kad ir Jūs ne tik, kad rimtai ir drąsiai nepasipriešinate šiai vulgaraus maksimalizmo bangai, bet ir plaukiate pasroviui ir ją remiate. Turiu omeny, kaip Jūs elgiatės su lietuviais ir su jų ligšioline valstybine organizacija. Be lietuvių paramos negali būti nė kalbos apie Pilsudskio šūkių laimėjimus, apie imperializmo pakeitimą laisva tautų kooperacija. Mat kooperacija ir bendra veikla gali įvykti tik geranoriškai. Prievarta galima ką nors įkinkyti į jungą, bet tai jau nebus kooperacija. Tad vardan idėjos reikia įsigyti sąjungininkų. Tad kokių būdu juos įsigysime, jeigu kankinsime, jei įnirtingai į dienos šviesą trauksime ir piktybiškai kritikuosime tai, kas lietuvių organizacijoje yra ydinga, neigiama, kas yra jų klaida – o neįžvelgsime to, kas yra teigiama – nesieksime nešališkumo ir bendro geros valios praeities klaidų ar bent jau dabartinių atleidimo...“

Tęsinys arba jau pabaiga rytoj.

410. *Sancta simplicitas* (lot.) – o, šventas naivumė!

411. „Robotnik“ (Darbininkas), 1918–1939 m. legalus Varšuvos dienraštis, Lenkijos Socialistų partijos (PPS) organas.

1919 metų birželio 13 d.

Penktadienis

Laiško Miečyslavui Niedzialkovskiui, tęsinys:

„Ar manote, kad šiuo keliu įgysite pasitikėjimą to, ką norite matyti savo sąjungininku, kad tokiu keliu einant galima prie savęs pririšti kokią nors tautą? Tikriausiai daug klaidų besikuriančioje jaunutėje Lietuvos valstybėje, tikriausiai daug nuodėmių gula ant Tarybos sąžinės; bet atsižvelkime į nepaprastai sunkias sąlygas; kokiomis liaunos ir jaunos jėgos kūrė savo valstybę. Jeigu ten yra klaidų, jeigu buvo jų net ir labai sunkių, vis dėlto jeigu ištis norime susitarimo ir lietuvių bendradarbiavimo, gera valia išvelkime ne tik klaidas, bet ir lietuvių kurto kūrinio privalumus. Kiekviena juk tauta myli savo kūrinį, kad jis ir ne tobulas; nepalensime jos širdies, jei tik spjaudytis sugebame, vien todėl, kad aiškiai mato si klaidos. Ši jauna valstybė, kurios centras šiandien yra Kaunas – tai visas įdirbis, visas lietuvių tautos turtas. Aš jaučiu jam meilę, nors matau klaidas ir trūkumus. Nešiojuosi savyje meilę, nes myliu lietuvių tautą ir linkiu jam gera, o jeigu norėčiau užmegzti ne tik gerus santykius, bet ir bendradarbiavimą su Lenkija, suvokiū, kad tokio bendradarbiavimo galima pasiekti ne brutaliai niokojant ligšiolinių pastangų vaisių, bet jį akceptuojant ir tobulinant bendromis jėgomis ir turint gerą valią taisant ir šalinant trūkumus.

Lenkijoje lengva kritikuoti Lietuvos pastangas ir apspjaudyti jų kūrinį. Yra daug objektų kritikų. Lengva, nes Seimo dauguma, kuri anaipol nesiilgi šiaurryčių tautų kooperacijos idėjos, o ilgisi ne kooperacijos, bet Lenkijos valdymo, godžiai gaudo kiekvieną žodį, diskredituojantį lietuvius. Ji žino, kad kuo didesnė praraja bus tarp Lenkijos ir Lietuvos, tuo daugiau galimybių bus užgrobti Lenkijai katalikišką Baltąją Rusią su Vilniumi. Tad kiekvienas, kuris sugeba garsiau ir atidžiau diskredituoti lietuvius, priminti jų klaidas, yra mieliau išklausomas ir turi platesnį pasisakymų lauką; bet tegu nemano, kad tuo prisidės prie susitarimo ir unijos; priešingai – kasa vis gilesnį griovį ir dirba vardan lenkiškojo imperializmo.

Lengva kritikuoti; tema kritikai plati. Tas pats pasakytina ir apie Lenkiją. Jaunoje Lenkijos valstybėje daug yra juodų dėmių, daug klaidų ir trūkumų, kuriuos galima veiksmingai priminti; tai ir komunistai, ir žydai, ir vokiečiai, ir visi Lenkijos priešai moką meistriškai daryti, rafinuotai prikaišioti klaidas, kad ją diskredituotų prieš koaliciją, demokratiją, proletariatą, gyventojus tų provincijų, kurias taikos sutartis perleidžia Lenkijai arba kurių Lenkija reikalauja (prūsų Mozūrija, Gdanskas, Aukštutinė Silezija). Ką Lenkijos priešai daro jos atžvilgiu, tai Lenkija, deja, daro jaunos valstybės Lietuvos atžvilgiu. Šiuo keliu lietuvių širdies ji nepa-



Iškilminga Kauno įgulos prisaiška 1919 m. gegužės 12 dieną Lietuvos laikinajai konstitucijai. Reprodukcija iš: Algimantas Miškinis, Kęstutis Morkūnas, *Kauno atvirukai 1918–1940*. Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilnius, 2001, p. 20.

lenks, nepasieks jų pasitikėjimo gerais ir kilniais Lenkijos ketinimais. Yra kritika ir – kritika. Priklauso nuo to, kokių tikslų jos imamasi. Kritika piktybiška, kritika, kuri su pasimėgavimu apnuogina visas klaidas ir trūkumus, tendencinga kritika – liaujasi buvusi kritika ir tampa išpuoliu ir duobių kasimu.

Sakote, kad Lietuvos valstybė ir Taryba nėra pakankamai demokratiškos, kaltinate, kad socialistas Kairys dalyvauja valstybės vyriausybėje, kurioje yra tokie stiprūs nacionalizmo pradai. Patikinu Jus, kad ne mažiau nacionalizmo yra ir Lenkijos valstybėje, jos Seime ir jo politikoje tiek vidinėje, tiek užsienio, o vis dėlto lenkų socialistai ir ne tik dirba jame, bet jam tarnauja ir nėra visiškoje opozicijoje, besąlygiškoje kovoje ir obstrukcijoje; socialistas Kairys, kuris turi maisto tiekimo portfelių, partijai nepriklauso, o vidinėje politikoje jį daug kas skiria nuo Tarybos, į kurią neįstojo. Pagal demokratinę kryptį visuomenės santykių ir vidaus politikos liaudininco Sleževičiaus, Lietuvos vyriausybė yra kur kas pažangesnė už lenkų vyriausybę ir Varšuvos seimo daugumą. Anaiptol nesu Tarybos entuziastas kaip ir visos lietuvių politikos, nesiimu priimti jokios jos funkcijos ir, be abejo, būčiau jos opozicijoje, bet nepaverčiau jos mirtina nuodėme, ypač opinijoje tų, kurie patys ne daugiau verti. Kodėl remiantis tais pačiais trūkumais nuo garbės ir tikėjimo reikia atskirti visą lietuvių kūrinių, kai tuo tarpu matydami tuos pačius trūkumus Lenkijoje, nors juos ir parodome, bet esame pakantūs ir sugebame atskirti pelus nuo grūdų...

Pabaiga rytoj.

1919 metų birželio 14 d.

Šeštadienis

Laiško Niedzialkovskiui pabaiga:

„...Sakote, kad lietuviai savo dvasia ir kūnu yra atsidavę vokiečiams, kad tik ir laukia tinkamos progos, kad kartu su vokiečiais mestųsi į Lenkijos užnugarį, kad vokiečių–lietuvų armija lėtai, bet konsekventiškai artėja prie Vilniaus ir pasirengusi pulti. Tvirtinu, kad taip nėra. Žinau, nes buvau Kaune. Žinau, kaip lietuviai vertina priartėjimą prie koalicijos ir ypač prie Anglijos, kaip daug savo valstybingumui iš jos tikisi. Lietuviai niekada nesusies savo politinės spekuliacijos su bankrutavusių karjera, kokiais šiandien yra vokiečiai, nestatys ant svarstyklių savo tikrųjų arba tariamų teisių kartu su nevirties veiksmais, kurių šiandien gali griebtis vokiečiai. Minėti lietuvių – vokiečių kėsmai lenkų kariuomenės užnugary – tėra mitas. Lietuviai ne su vokiečiais, o su koalicija šiandien sieja savo likimą ir ateitį. Būčiau laimingas, jeigu jį sietų su Lenkija, tačiau kol Lenkija taiko tokius metodus, deja, nemanau, kad taip bus. Pirmoji susitarimo sąlyga yra ne tik bendri interesai, nes jie iš principo yra, bet abipusė pagarba ir tikėjimas, o šių dalykų nėra. Nes iš tiesų Lenkija ne kooperacijos su Lietuva pagal pirmąją Pilsudskio idėją siekia, bet užgrobti dalį Lietuvos istorinės teritorijos su katalikiška Baltąja Rusia ir Lietuvos sostine – Vilniumi.

Bet štai ima ryškėti naujoji koncepcija – ketvirtoji vystymosi linija, angliškoji: Baltijos sąjunginė valstybė, sukurta iš Lietuvos, Latvijos ir Estijos, nuo Klaipėdos iki Revelio (Talino) ir Peterburgo, Anglijos protektorato rėmuose. Ir imu linkti pripažinti šią koncepciją kaip vienintelę šaliai laimingą. Baltijos sąjunga po anglosaksiškos civilizacijos priedanga – ko gero geriausia šių šalių raidos forma. Nesibaiminu anglosaksiško imperializmo. Pirklių imperializmas niekada nebus toks pavojingas, kaip valstiečių tautos imperializmas. Pirklys organizuoja šalį, vysto savivaldą, plečia turtą ir vietos kultūrą; valstietis, kolonizuoja ir pats įsikuria užimtoje šalyje, laikydamas ją nuosavu dvaru.

Atleiskite, pone Miečyslavai, kad prikausčiau Jūsų dėmesį šiuo laišku. Gaila buvo, kai Jus – greičiausiai prieš paties valią – pamačiau, jeigu neklystu, kartu su tais, kurie neprisideda, bet, ko gero, nesąmoningai kenkia gražiai tautų kooperacijos idėjai rytuose Lenkijos ir Lietuvos sąjungos būdu. Labai norėčiau turėti galimybę pasisakyti šiuo reikalu ir išleisti brošiūrą apie Lietuvą ir Lenkijos santykius su ja. Tačiau greičiausiai nieko iš to neišeis. Turiu sėdėti Lomžoje ir paskęsti pasyvaus stebėtojo vaidmenyje.

Labai širdingai spaudžiu Jūsų ranką.

Jūsų Mykolas Römeris

P. S. Neneigiu vokiečių kėslių, bet slaptu lietuvių su vokiečiais susitarimu netikiu. M. R.“

Nuo rytojaus prasideda mano atostogos. Šią naktį išvykstu. Kol kas tik į Varšuvą, o po savaitės ir vėl turiu būti Lomžoje. Reikalas tas, kad ateinantį šeštadienį turiu kažkokią vietos apžiūrą Čyževo (Czyżewo) apylinkėse Ostrovo pavieta, kurią atlikti dar žiemą teismas man pavedė. Tad kol kas niekur toli vykti negaliu. Tad pirmąją savaitę paviėšėsiu Varšuvoje ir tik galbūt aplankysiu Plocką, nuplaukdamas laivu Vyslos upe. Iš Čyževo dar užšoksiu į Lomžą. Ypač man rūpi įsitikinti, ar p. Liusės reikalai tvarkoj. Nuolatos lįsdamas į akis pirmininkui pasiekiau, kad jau nuo liepos 1 bus priimta neetatine darbuotoja, apie ką ją šiandien laišku informavau. Bet reikės dar kartą įsitikinti, nes mūsų Lomžos teisme įvyksta neįtikėčiausios staigmenos. Tik sugrįžęs į Lomžą išvyksiu į tolimesnį pasaulį. Planas mano didžiulis. Nežinau, ar pakaks pinigų jam įgyvendinti. Noriu pabūti Krokuvoje – kelias dienas – savo reikalais, vėliau – Vilniuje. Ir galbūt net tikiuosi, kad man kaip nors pavyks pasiekti Bagdoniškį, nes vakarykščiame laikraštyje aptikau lietuvių pranešimą, kuriame rašoma, kad lietuviai jau užėmė Pandėlį, Panemunėlį ir Kamajus. Tai reiškia, kad lietuvių kariuomenę nuo Bagdonišio skiria kokios 3 mylios ir bolševikai bet kada gali iš ten išsinešdinti.

1919 metų birželio 15 d.

Sekmadienis

Naktį praleidau vagone pakeliui iš Lomžos į Varšuvą. Apsigyvenau Varšuvoje kambariuose su baldais Chmielna gatvėje. Dieną praleidau ramiai, bes buvau pavargęs po nakties kelionės ir gulti nuėjau labai anksti, dar nesutemus.

Gatvėje atsitiktinai sutikau du pažįstamus: vienas jų – Vitoldas Abramovičius, kuris kelioms dienoms atvyko iš Vilniaus ir kitas: Kazimieras Ostachievičius⁴¹², kuris jau prieš kelerius metus išvykęs iš Vilniaus, gyvena Varšuvoje ir dirba Darbo ministerijoje.

1919 metų birželio 15 d.

Pirmadienis

Pataikiau atvykti tuo laiku, kai Varšuvoje buvo susirinkę labai daug vilniečių. Be Vitoldo Abramovičiaus, apie kurį užsiminiau vakar, čia vieši Liudvikas Abramovičius, Janas Klotas, Zygmuntas Nagrodzki, Bronislavas Kżyżanovskis. Tik dabar mūsų vilniečiai – lenkai jaučiasi gerai, kai yra sujungti su Varšuva. Visa aibė rei-

412. Kazimieras Ostachievičius (Kazimierz Ostachiewicz) (1883–1952), bankininkas, visuomeninis-politinis veikėjas, po 1922 metų evangelikų dvasininkas Vilniuje, Mykolo Rōmerio draugas, masonų ložės „Litwa“ narys.

kalų juos sieja su Varšuva, kuri, nepaisant jų siekių sukurti Lietuvos valstybingumą federacijos ryšyje su Lenkija, su sostine Vilniuje, yra juk jų tikrąją sostinę ir jų metropolija.

Su Bronislavu Kżyżanovskiu praleidau kelias valandas, vaikštinėdamas po miestą ir užsukdamas į kavinaites. Kżyżanovskis nuo gruodžio iki šiol gyveno Paryžiuje, į kurį buvo senojo Lenkų komiteto Vilniuje išsiųstas kartu su Putkameriu⁴¹³. Tai buvo Lietuvos lenkų reprezentacija skirta saugoti jų interesus prieš Antantę (Entante). Putkameris šioje delegacijoje buvo endekų patikėtinis. Kżyżanovskis – demokratinės kairės ir žemvaldžių dešinės, tai reiškia tų sparnų, kurie atseit atstovauja Lietuvos lenkų šalies kryptčiai. Dabar Kżyżanovskis, neseniai sugrįžęs, vėl ruošiasi į Paryžių. Formaliai vyksta lenkų tautinių tarybų Lietuvoje siuntimu, kurios spontaniškai susikūrė gruodį ir čia, emigracijoje, veikė kaip Lietuvos lenkų tautinė organizacija; o iš tiesų glaudžiai kontaktuoja su Pilsudskiu, paremti ten Lietuvos valstybės – federacijos programos. Jis kovoja ten iš vienos pusės su Dmovskio akcija, o iš kitos dar labiau su Tarybos akcija. Kżyżanovskis man smarkiai priekaištavo, kad tokiu svarbiu istoriniu momentu stoviu nuošaly ir – laukiu. Bet rodosi, jo veikla – tėra tik sportas ir daugiau nieko. Mane ėmė Kżyżanovskis įkalbinėti ryžtis išvykti į Paryžių, kur jis rengiasi kurti lenkų–lietuvių komitetą (iš lietuvių ten neva yra Daujotas ir keli darbininkai), kuris bus lenkų – lietuvių bendradarbiavimo sąjunga Paryžiaus žemėje, vardan lietuviškos Pilsudskio programos.

1919 metų birželio 17 d.

Antradienis

Vakar manęs paklausęs Kżyżanovskis, ar nenorėčiau vykti į Paryžių, paprašė, kad pagalvočiau ir šiandien duočiau atsakymą. Tačiau šiandien, su manimi susitikęs, nė žodeliu apie tai neužsiminė. Matyt, atsisakė šio projekto. Aš taip pat neiškėliau šio klausimo, nes nelabai įsivaizduoju, ką galėčiau veikti Paryžiuje ir kiek tai būtų veiksminga. Nors Paryžius šiandien yra ta klasikinė dirva, kurioje kuriasi visokie susitarimai ir intrigos, ir kur susikerta tiek giminingi elementai ieškantys suartėjimo, tiek priešiški, tačiau aš abejoju dėl to, ar lenkams ir lietuviams ten bus palanki dirva užmegzti susitarimą, kol šalyje gyvuoja nugalimos tarybos su lenkų Vilniaus okupacija. Galima ten, neutralioje vietoje, didžiojoje pasaulio likimo formavimosi arenoje veikti dažnai laisviau, negu šalyje, nes ten gaunama didžiulė įvykių perspektyva, kuri šalyje pasimeta tarp aktualių neilgaamžių problemų, bet esmė

413. Grafas Laurynas Putkameris (Wawrzyniec Puttkamer) (1861–1923), dvarininkas, vienas Vilniaus mokslo bičiulių draugijos kūrėjų, Lenkų komiteto Vilniuje narys.

ta, ar lietuvių pusėje yra ten be valstybinės Tarybos delegacijos (Voldemaras⁴¹⁴ ir Yčas⁴¹⁵) rimtesni elementai, kurių veikla turės kokią nors atgarsį šalyje. Pagaliau Kżyżanovskis, man tatai pasiūlęs, iš karto pasakė, kad nieko tikra žadėti negalintis, mat reikia bandyti gauti man leidimą būti deleguotam. Greičiausiai nieko iš to neišeis.

Šiandien buvau susitikęs su Vitoldu Abramovičiumi ir Nagrodzkiu. Abramovičius, kuris yra besąlygiškai už nedalomą Lietuvos valstybingumą sąjungoje su Lenkija ir jo požiūris į politiką yra labai realistiškas, gal net per daug, mat jo realizmas klimpsta į visai neišrankų ir praktiškai neribotą oportunizmą, užsiminė apie tokį nerealų dalyką, kurį dabar tarp kitų svarsto, tai tos valstybės pavadinimas, kuri apimtų buvusios Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės žemes. Jo manymu pavadinimas „Lietuva“ yra netinkamas, mat jis apima tik dalį minėtų žemių. Dvigubas pavadinimas „Lietuva ir Baltarusija“ netinka taip pat, nes ignoruoja lenkus. Mano nuomone naujo vardo kūrimas yra dirbtinis ir nereikalingas dalykas, kuris nepalengvins, o priešingai, apsunkins programos įgyvendinimą. Toks dirbtinis ir nerealaus darinys būtų pavadinimas „Vytis“, kurį projektuoja Abramovičius.

Šiandien buvau pas Kasakaitį⁴¹⁶, kuris yra lietuvių *charge d'affaires* Varšuvoje. Kreipiausi dėl jį leidimo vykti į Kauno guberniją, nes gali būti, kad bandysiu patekti į Bagdoniškį per Kauną, aplenkdamas Vilnių. Taip kai kurie žmonės man pataria.

1919 metų birželio 18 d.

Trečiadienis

Buvau susitikęs su Stanislavu Staniševskiu⁴¹⁷, kuris prieš kelias dienas sugrįžo iš Kauno. Staniševskis, buvęs advokatas iš Suvalkų, pažangus žmogus, jau prieš keiserius metus atsiskleidė lenkų – lietuvių santykių plotmėje kaip gero susitarimo su lietuviais gerbiant abipuses teises ir siekias šalininkas. Suvalkuose jis buvo vienas garsiausių lenkų visuomenės veikėjų ir Suvalkijoje turi ryšių su Lietuvos veikėjais. Kitados leido „Tygodnik Suwalski“⁴¹⁸, šis leidinys turėjo analogijų su mano „Gazeta Wilenska“ ir konsekventiškai siekė taikos ir geranorišku keliu išspręsti visus nesutarimus ir ginčus lenkų–lietuvių santykiuose. Nuo karo pradžios Staniševskis, kuris yra pagyvenęs žmogus, turėdamas maždaug 50 metų apsigyveno Varšuvoje. Čia, ne-

414. Augustinas Voldemaras (1883–1942), politikas, istorikas, Tarybos narys, pirmasis Lietuvos premjeras 1918 XI–XII, vėliau užsienio reikalų ministras.

415. Jonas Yčas (1880–1931), istorikas, pedagogas, Tarybos švietimo komisijos pirmininkas, švietimo ministras, visuomenininkas.

416. Antanas Kasakaitis.

417. Stanislas Staniševskis (Stanisław Staniszewski) (1864–1925), advokatas, 1917–1919 m. Vyriausiosios globos tarybos valdybos pirmininkas.

418. „Tygodnik Suwalski“ („Suvalkų savaitraštis“), Suvalkuose leidžiamas leidinys.

priklausomai nuo nepriklausomybės stovyklos ir būdamas taip vād. Demokratinio susivienijimo ar Suvienytų demokratinių partijų atstovas, buvo veiklus visuomenės veikėjas ir užėmė iškilus postus: buvo pirmosios Laikinosios valstybės tarybos narys, Darbo departamento direktorius, Vyriausiosios globos tarybos vicepirmininkas, o dabar ar tik ne pirmininkas. Be to, buvo reikšmingas Lenkijos teisėsaugai. Dabar yra teismo sekretorius (rejentas) ir toliau pirmininkauja Vyriausiajai globos tarybai. Staniševskis gegužę buvo deleguotas į Kauną, kaip lenkų diplomatinės misijos vadovas vesti derybų su Lietuvos vyriausybe. Jo misija buvo atsakas lietuvių Šaulio misijai, kuri išvyko iš Varšuvos nieko nepešusi. Taip pat, kaip buvo galima numatyti, Staniševskis nieko nepešė Kaune. Formaliai derybų galimybė nutrūko dėl Lietuvos vyriausybės kategoriško reikalavimo, kad Lenkija pripažintų Lietuvos nepriklausomybę su sostine Vilniumi, išvestų visas lenkų pajėgas ir valdžią iš Lenkijos užimtos Lietuvos teritorijos, o paliktų tik linijos pajėgas betarpiškai kovai su bolševikais, bet iškart Lietuvos vyriausybei perduotų civilinį valdymą šiose teritorijose. Nuėjau pas Staniševskį sužinoti jo įspūdžių iš Kauno. Kartą su juo mačiausi ryte, o vakare pas jį nuvykau su Bronislavu Kžyžanovskiu ir Vitoldu Abramovičiumi. Staniševskio pastebėjimai yra labai įdomūs. Jis tvirtina, kad pati sudėtingiausia problema, kuri paralyžiuoja Lietuvą ir yra apskritai didžiausia kliūtis bet kokiam Lenkijos susitarimui su Lietuva – yra Lietuvos vyriausybės Kaune materialinė priklausomybė nuo Vokietijos. Mat visas Tarybos valstybingumo kūrimas iki šiol yra vokiečių finansuojamas iš Berlyno. Tai sunkiausios formos priklausomybė, kurios negali sumažinti faktas, kad valstybės vairą laikantys lietuviai nejaučia jokių simpatijų vokiečiams ir kad galbūt tarp jų atsirastų žmonių, suvokiančių Lietuvos valstybinio kontakto su Lenkija, pagrįsto Pilsudskio programa, naudingumą.

1919 metų birželio 19 d.

Ketvirtadienis

Materiali lietuvių priklausomybė nuo vokiečių riboja jų laisvus politinius žingsnius ir Lietuvą prieš jos pačios valią sieja su vokiečių interesais. Jeigu ši priklausomybė baigtųsi, jeigu lietuviai turėtų kitą savo šalies finansavimo šaltinių, tai už valstybės vairo stotų kiti žmonės, arba net ir tie patys galėtų laikytis kitos politikos krypties, negu yra priversti laikytis dabar. Tarybos politinė linija, kaip žinia, anaipol nėra labai populiari. Tiek liaudies masės, tiek skaitlingi elementai, užangažuoti valstybės valdymui yra labai kritiškai nusiteikę Tarybos atžvilgiu ir jeigu tikrai būtų galimybė, rimtai įtakotų, kad būtų pakeista kryptis. Nėra perdėta tvirtinti, kad visiškas vokiečių okupacijos Lietuvoje likvidavimas taps politinio perversmo jaunoje valstybėje šūkiu.

Kai vokiečiai pasitrauks iš Lietuvos, į valdžią ateis ir balsą įgaus veiksniai, kurie šiandien yra sustabdyti. Įvyks tas pats, kas įvyko Ukrainoje su Skoropadskio valdymu ir Lenkijoje Regentų taryba. Bet jau pats materialinės priklausomybės nuo vokiečių atsi-kratymas atradus kitus valstybės finansavimo šaltinius turės įtakos politinės krypties pasikeitimui. Tačiau iki šiol lietuvių situacija yra be išeities. Jie aišku negali priimti materialinės pagalbos iš Lenkijos, net jeigu Lenkija būtų pajėgi ją skirti, nes Lenkijos atžvilgiu turi išlaikyti šalies (pusės) pozicijas. Tad labai protingas yra Staniševskio sa-kinys, kad Lenkijos uždavinys būtų įtakoti Antantę, kad ji sutiktų finansuoti Lietuvą ir suteiktų jai kreditų. Gerai, kad visa tai girdėjo Kžyžanovskis, kuris vyksta į Paryžių. Mat lengva kritikuoti lietuvius ir konstatuoti jų lėtumą vokiečių atžvilgiu, kurį įtakoja materialinė priklausomybė, bet šiuo metodu jie vien tik yra erzunami, o susitarimas su jais nejuda pirmyn į geresnius vandenis: veiksmingiau pašalinti blogį. Atsikratę pri-klausomybės lietuviai galėtų atsipūsti ir laisvai pasižvalgyti, panagrinėti aplinkybes ir nuspręsti, ar sąlygos priartėti prie kooperacijos su Lenkija yra, ar jų nėra. Deja – Len-kijoje vis dėlto yra daug veiksmų, kurie anaipol netrokšta pašalinti šį blogį, nes yra linkę verčiau turėti argumentų diskredituoti lietuvius, mat jie nori ne susitarimo, o ginčo, palengvinančio drumstame vandenyje Lenkijos aneksinius grobius. Pagaliau nelengva būtų Lenkijai Paryžiuje įtakoti Antantę suteikti Lietuvai kreditus.

Kitas dalykas, į kurį Staniševskis atkreipė dėmesį – tai būtinybė iš lietuvių su-kurti sąjungą, dirbančią susitarimo ir bendradarbiavimo su Lenkija naudai. Jis ban-do kažką nuveikti šia kryptimi. Nori jis pasiremti Kasakaičiu, teismo sekretoriumi (rejentu) iš Suvalkų (pagyvenęs žmogus, vienas iš „Varpo“ kūrėjų ir mirusio Ku-dirkos bičiulis, žmogus gerbiamas, bet tolimas politikai, vedęs lenkę), Andriumi Bulota⁴¹⁹ (Bulota yra Tarybos opozicijoje, gyvena Marijampolėje, yra advokatas ir gimnazijos direktorius) bei tokiu Čarneckiu⁴²⁰ (neva jis Voldemaro tėvas, gyvena Vilniuje). Staniševskis su Kasakaičiu ir Čarneckiu susitarė ir svarsto galimybę, kad jie pradėtų Vilniuje leisti leidinį, tuo tarpu Bulotą pakvietė į Varšuvą ir tikisi, jog jis atvyks bei viliasi, kad jį patrauks savo pusėn ir Bulota taps akcijos Suvalkijoje ir Kaune centru. Šis sumanymas man kelia abejonių, ne todėl, kad netikėčiau, jog yra pagrindo tokiam lietuvių judėjimui, bet todėl, kad visuomet nepasitikiu tautų akci-jomis, kurias vairoja svetima ranka svetimos šalies priemonėmis.

419. Andrius Bulota (1872–1941), teisininkas, visuomenės ir politinis veikėjas, II ir III Rusijos Dūmos deputa-tas, 1917 m. Rusijos steigiamojo susirinkimo narys, remiamas eserų partijos, vėliau advokatas Marijampolėje.

420. Voldemaras Vytautas Čarneckis (1893–?), visuomenės politinis veikėjas, lietuvių diplomatas, Valstybės tarybos narys 1918 m., susisiekimo ministras (1919–1920), 1920–1921 m. Steigiamojo seimo deputatas krikš-čionių demokratų frakcijoje. 1920–1939 metais dirbo įvairiuose Užsienio reikalų ministerijos postuose. 1941 metais sovietų valdžios ištremtas į koncentracijos lagerį.

1919 metų birželio 20 d.

Penktadienis

Dar žodelis apie pokalbį su Stanislavu Staniševskiu. Staniševskis labai teisingai atkreipė dėmesį į tai, kad lenkai etnografinėje Lietuvoje neturėtų šalintis Lietuvos valstybingumo, juolab jam prieštarauti, atvirksčiai turėtų prisidėti ir jo vardan dirbti visuomeniškai. Kaip tik šia dvasia jis patarė lenkų dvarininkams (Tomašas Zanas⁴²¹, Edvardas Kudrevičius⁴²² ir kiti), kurie kreipėsi į jį informacijos ir nurodymų; jis patarė atnaujinti Ūkio draugijos veiklą ir apskritai dirbti realų darbą Lietuvos valstybingumo vardan, kas neprieštarauja būti Tarybos opozicijoje – kad tik nebūtų valstybės opozicijoje. Jis labai teisingai atkreipė dėmesį į tokio tipo lenkų akcijos Kaune netinkamumą ir kenksmingumą, pavyzdžiui, palaikyti ten slaptą lenkų karinę organizaciją (POW), kas būtų pateisinama tik tuo atveju, jeigu Lenkija turėtų aneksinių tikslų Kauno Lietuvai ir kas galėtų būtų šių tikslų rodiklis. Jeigu Lenkija nori susitarimo su Lietuva, Lietuvos lenkai negali neigti Lietuvos ir jos valstybingumo. Tad ypač dėl Lenkijos karinės organizacijos Stanislavskis pateikė savo išvadas Pilsudskiui (dėl lenkų karinės organizacijos Kaune jis kreipsis ir į Smigly bei Šeptyckį). Apskritai Staniševskis referuoja savo pastebėjimus ir politines išvadas, kurias nubrėžiau, Pilsudskiui, kai jį orientavau dėl jo lietuviškos politikos. Staniševskis mums pasakojo ir apie Lietuvos kariuomenę. Būk tai joje yra ne ką daugiau kaip 6000 galvų (ar neperdeda in minus?). Lietuvos kariuomenėje yra didelės simpatijos lenkams ir neapykanta vokiečiams.

Šiandien baigiau savo viešnagės Varšuvoje pirmąjį laikotarpį. Neįdomiai čia praleidau laiką. Karštis, skuba – miestą labai vargina vasara. Įdomu buvo tik susitikti su Staniševskiu. Šiandien gatvėje sutikau ponį Zolį iš Komorovskių Daubarą-Musnicką. Ji vilkėjo gedulo rūbais, nes prieš dvi dienas mirė jos sesuo – ponია Karola Pomorska.

Apie Zysius jokių žinių nėra. Ponia Zolia atrodo labai gražiai; nemačiau jos nuo to laiko, kai buvo dar panelė, vadinasi kokius 6–7 metus. Nepasikeitė ji per tą laiką. Varšuvoje susitikau taip pat su keliais kolegomis iš Legionų – su Štrauchu, kuris yra pavėliavininkis ir kaip žvalgas daugiausiai laiko praleidžia bolševikų fronte Ukrainoje – Ruvne ir su Francišeku Miečkovskiu, kuris yra civilis. Mačiau čia ir savo seną pažįstamą iš Paryžiaus – Mauricijų Varšavskį⁴²³, seno S-DKPiL lyderio Varskio (Warski), dabar komunisto, brolį. Varšavskis man pažadėjo, kad jeigu tik man tektų gelbėti ką nors iš šeimos – pavyzdžiui, Papą arba Komorovskius – jeigu paaiškėtų, kad bolševikai jų neišvežė, tai per jo brolį galima bus juos išlaisvinti. Įsidėmėjau.

421. Tomašas Zanas (Tomasz Zan), dvarininkas, lenkų veikėjas Lietuvoje.

422. Edvardas Kudrevičius (Edward Kudrewicz), lenkų dvarininkas Lietuvoje, vietos lenkų veikėjas.

423. Mauricijus Varšavskis (Maurycy Warszawski), Adolfo Varšavskio-Varso brolis (1868–1973), I proletariato nario, 1818–1929 m. Komunistinės lenkų darbininkų partijos komiteto narys.

Santrumpos

- ADK – Apygardos darbininkų komisija (OKR – Okręgowa Komisja Robotnicza)
- AKS – Aktyvios kovos sąjunga (ZWC – Związek Walki Czynnej)
- CDK – Centrinis darbininkų komitetas (CKR – Centralny Komitet Robotniczy)
- CKK – Centrinis karinis komitetas (CKW – Centralny Komitet Wojskowy)
- CTK – Centrinis tautinis komitetas (CKN – Centralny Komitet Narodowy)
- CVK – Centrinis vykdomasis komitetas (CKW – Centralny Komitet Wykonawczy)
- DDT – Darbininkų delegatų taryba (RDR – Rada Delegatów Robotniczych)
- DirD-TPS – Darbininkų ir demokratinės-tautinės partijos sąjunga (ZRI SDN – Zw. Robotników i Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego)
- KNPK – Konfederuotų nepriklausomybės partijų komisija (KSSN – Komisja Sfederowanych Stronnictw Niepodległościowych)
- KS – Kovinis skyrius (OB – Oddział Bojowy)
- KTt – Krašto tautinė taryba (KRN – Krajowa Rada Narodowa)
- LBRLkSD – Lietuvos ir Baltosios Rusios lenkų socialinė demokratija (PSDLiBR – Polska Socjalna Demokracja Litwy i Białej Rusi)
- LBSDP – Lietuvos ir Baltarusijos socialdemokratinė partija (SDPLiB – Socjal-Demokratyczna Partia Litwy i Białorusi)
- LirBLkSD – Lietuvos ir Baltarusijos lenkų socialinė demokratija (PSDLiB Polska Socjalna Demokracja Litwy i Białorusi)
- LkLS – Lenkų liaudininkų susivienijimas (PZL – Polskie Zjednoczenie Ludowe)
- LkK – Lenkijos kariuomenė (WP – Wojsko Polskie)
- LkKLSD – Lenkijos karalystės ir Lietuvos socialdemokratija (SDKPiL -Socjal-Demokracja Krolewstwa Polskiego i Litwy)
- LkKO – Lenkų karinė organizacija (POW – Polska Organizacja Wojskowa)
- LkLK – Lenkijos likvidacinė komisija (PKL – Polska Komisja Likwidacyjna)
- LkR – Lenkijos Respublika (RP – Rzeczpospolita Polska)
- LkLS – Lenkų liaudininkų sąjunga (PZL – Polski Związek Ludowy)
- LkLSD – Lenkijos ir Lietuvos socialdemokratija (SDPL – Socjal-Demokracja Polski i Litwy)
- LkLP – Lenkijos liaudies partija (PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe)
- LKT – Legionų karių taryba (RŻL (Rada Żołnierzy Legionów)
- LSD – Lietuvos socialdemokratija (SDL – Socjal-Demokracja Litwy)
- LTS – Liaudies tautinė sąjunga (ZLN – Związek Ludowo-Narodowy)

- LV – Liaudies susivienijimas (ZL – Zjednoczenie Ludowe).
- LVK – Laikinoji valdančioji komisija (TKR – Tymczasowa Komisja Rządząca)
- TDS – Tautinė darbininkų sąjunga (NZR – Narodowy Związek Robotniczy)
- NVRB – Nepartinis vyriausybės rėmimo blokas (BBWR – Bezpartyjny Blok Współpracy z Rządem)
- PGK – Pakraščių gynimo komitetas (KOK – Komitet Obrony Kresów)
- RPGK – Rytinių pakraščių gynimo komitetas (KOKW – Komitet Obrony Kresów Wschodnich)
- RT – Rajono taryba (RD – Rada Dzielnicowa)
- SBU – Stepono Batoro universitetas (USB – Uniwersytet Stefana Batorego)
- TDP – Tautinių demokratų partija (SND – Stronnictwo Narodowo Demokratyczne)
- TL – Tautos lyga (LN – Liga Narodu)
- VLkK – Vilniaus valdanti lenkų komisija (PKR – Polska Komisja Rządząca w Wilnie)
- VLLVK – Vidurio Lietuvos laikinasis valdantis komitetas (TKLRS – Tymczasowy Komitet Robotniczy Litwy Środkowej)
- VLT – Valstybės laikinoji taryba (TRS – Tymczasowa Rada Stanu)
- VLT – Vyriausioji liaudies taryba (NRL – Naczelna Rada Ludowa)
- VLTK – Vyriausiosios liaudies tarybos komisariatas (KNRL – Komisariat Naczelnej Rady Ludowej)
- VS – Vienybės stovykla (OZ – Obóz Zjednoczenia)
- VTK – Vyriausioji tautinė komisija (NKN – Naczelna Komisja Narodowa)
- VTK – Vyriausiasis tautinis komitetas (NKN – Naczelny Komitet Narodowy)

Iliustracijų sąrašas

1. Mykolas Römeris, Vilnius fotoateljė A. Strauss'as 1909 m. Nuotr. iš Lietuvos nacionalinio muziejaus, IEM ATV7423.
2. Kilmingųjų Römerių giminės herbas „Dvi piligrimų lazdos“, dail. A. M. Hildebrantas (C.A. von KLINSPORG *Baltisches Wappenbuch. Wappen sämtlicher, den Ritterschaften von Livland, Estland, Kurland und Oesel zugehöriger Adelsgeschlechter*, die Wappen sind gezeichnet von Adolf Matthias Hildebrandt, Stokholm: F.& G. Beijer, 1882. – L.92).
3. Genealoginė Römerių giminės lentelė. XII – XV karta. Mykolo Kazimiero Römerio ir Konstancijos iš Tukalių palikuonys. Lentelė parengta remiantis: Eugeniusz Römer, *Dzieje rodu Römerów na Inflantach i na Litwie*, Londyn, 1947.
4. Mykolas Juozapas Römeris (1778–1853), Vilniaus miesto burmistras 1812–1814 m., dagerotipas, XIX a. 5-as dešimtmetis, fotografas nežinomas. Lietuvos nacionalinis muziejus, ATV 6977.
5. Bagdonišio dvaras XIX a. pab. – XX pr. Iš Römerio šeimos albumo.
6. Juozas Petrulis, apie 1926 m. Iš sūnaus Jokimo Petrulio privataus archyvo. Reprodukcia iš *Rokiškis. Miestas. Kraštas. Žmonės*. Vilnius 1999, p. 367.
7. Ložės vadovo – *meistro* – simbolis, plaktukas. XX a. pradžia. Lakuotas medinis kotas su metaliniu antgaliu. Reprodukcia iš Ludwik Hass, *Masoneria Polska XX wieku*. Losy, Łoże, Ludzie, Warszawa 1996, p. 26.
8. Mykolo Römerio *Dienoraščio* puslapio su masoniška simbolika ir masonų ložės *Lietuva* 1920 11 26 susirinkimo aprašymų faksimilė.
9. Mykolo Römerio *Dienoraščio* 25 tomo titulinio lapo faksimilė, LMAB, F. 138-2251.
10. Pagrindinė Kolno gatvė vokiečių okupacijos metais. Kazimiero Szczechuros kolekcija. Reprodukcia iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t. II.
11. Kolno turgaus aikštė „Mark Platz“ apie 1917 m., Kazimiero Szczechuros kolekcija. Reprodukcia iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t. II.
12. Lomžos gatvė Kolne. Kazimiero Szczechuros kolekcija. Reprodukcia iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t. II.
13. Dvorna (Dvaro) gatvė Lomžoje 1916 m. Lomžos Šiaurės Mazovijos muziejaus atvirukų rinkinys: *Dawna Łomża na pocztówkach*. Łomża 1998. Reprodukcia iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t.I.
14. Tėvas, Mykolas Kazimieras Römeris XX a. pr. Fotografas nežinomas. Nuotr. Iš Lietuvos nacionalinio muziejaus, IEM. AN19193.
15. Kolno turgaus aikštė. Kairė pusė. 1918 – 1919 m., Kazimiero Szczechuros kolekcija. Reprodukcia iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t. II.
16. Vokiečių gurguolė Kolno turgaus aikštėje „Mark Platz“, Kazimiero Szczechuros kolekcija. Reprodukcia iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t. II.
17. Ober-Osto administracinis žemėlapis 1918 m. rugpjūtis. Reprodukcia iš J. Bulhako nuotr., *Wilno i ziemia wileńska*, Wilno 1930, p. 248.

18. Tadas Vrublevskis apie 1922 m., Reprodukcia iš *Wilno i ziemia wileńska*, Wilno 1930, p.120.
19. Jonas Vileišis, Reprodukcia iš *Lietuvos albumas*, p. 51.
20. Mykolo Rómerio *Dienoraščio* 26 tomo titulinio lapo faksimilė, LMAB, F. 138–2252.
21. Lomžos turgaus aikštė „Rynek Główny” 1916 m. Lomžos Šiaurės Mazovijos Zbiory muzejiaus atvirukų rinkinys: *Dawna Łomża na pocztówkach*. Łomża 1998. Reprodukcia iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t.I.
22. „Irkluotojų klubas” Lomžoje 1919 m. Lomžos Šiaurės Mazovijos Zbiory muzejiaus atvirukų rinkinys: *Dawna Łomża na pocztówkach*. Łomża 1998. Reprodukcia iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t.I.
23. Aleksandras Zaštovtas. Reprodukcia iš *Tygodnik Ilustrowany*, 1922, nr. 11, p. 173.
24. Długa (Ilgoji) gatvė Lomžoje 1916 m. Lomžos Šiaurės Mazovijos muzejiaus atvirukų rinkinys: *Dawna Łomża na pocztówkach*. Łomża 1998. Reprodukcia iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t.I.
25. Vaikštynių alėja „Promenade”(„deptak”) Lomžoje 1915–1918 metais. Lomžos Šiaurės Mazovijos muzejiaus atvirukų rinkinys: *Dawna Łomża na pocztówkach*. Łomża 1998. Reprodukcia iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t.I.
26. Mykolo Rómerio *Dienoraščio* faksimilė. 1919 04 09.LMAB, F. 138–2252.
27. Kaunas, Antroji Vilniaus gatvė, Reprodukcia iš Algimantas Miškinis, Kęstutis Morkūnas, *Kauno atvirukai 1918–1940* Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilnius 2001, p. 22.
28. Mykolas Sleževičius , Reprodukcia iš *Lietuvos albumas*, p. 50.
29. Kaunas, Laisvės alėja. Reprodukcia iš Algimantas Miškinis, Kęstutis Morkūnas, *Kauno atvirukai 1918–1940* Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilnius 2001, p. 22.
30. Steponas Kairys. Reprodukcia iš *Lietuvos albumas*, p. 67.
31. J. Hoppeno raiziny „Išvaduotas Vilnius“. Reprodukcia iš *Wilno i ziemia wileńska*, Wilno 1930, p.115.
32. Lenkijos kariuomenė prieš Katedrą. Reprodukcia iš J.Bulhako nuotr., *Wilno i ziemia wileńska*, Wilno 1930, p. 37.
33. Jurgis Šaulys, Reprodukcia iš *Lietuvos albumas*, p.136.
34. Lenkijos ulonų būrys 1919 m. Reprodukcia iš J.Bulhako nuotr., *Wilno i ziemia wileńska*, Wilno 1930, p.36.
35. J. Pilsudskio atsišaukimo „Į buvusios Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės Gyventojus“ faksimilė, Reprodukcia iš *Wilno i ziemia wileńska*, Wilno 1930, p.120.
36. Lomžos prieplauka apie 1919 m. Lomžos Šiaurės Mazovijos muzejiaus atvirukų rinkinys: *Dawna Łomża na pocztówkach*. Łomża 1998. Reprodukcia iš Lenkijos mokslų akademijos Krokuvoje Mokslinės bibliotekos, sygn.11409, t.I.
37. Iškilminga Kauno įgulos priesaika 1919 m. gegužės 12 dieną Lietuvos laikinajai konstitucijai. Reprodukcia iš: Algimantas Miškinis, Kęstutis Morkūnas, *Kauno atvirukai 1918–1940*. Lietuvos nacionalinis muziejus, Vilnius, 2001, p. 20.

Asmenvardžių rodyklė

- Abramovičiai (Abromowiczowie) 184, 197
 Abramovičius Liudvikas (Abramowicz Ludwik) 169, 173, 174, 320, 321, 322, 350, 351, 381, 389, 392, 461
 Abramovičius Vitoldas (Abramowicz Witold) 184, 185, 188, 189, 196, 197, 201, 264, 318, 322, 350, 351–354, 356, 375, 381, 383, 384, 390–392, 412, 413, 417, 418, 443, 461, 462, 464
 Adasko Stefanija (Adaško Stefanija) 51
 Aleksandras III, Rusijos caras 22
 Altsul Zina (Altszul) 243, 269
 Andžejevskis (Andrzejewski) 93
 Angarietis-Aleksa Zigmąs 388
 Antonievičius (Antoniewicz) 54
 Antonovičius Janas (Antonowicz Jan) 3, 115, 116, 159
 Antosievičius (Antosiewicz) 41
 Ašas (Asz) 10, 23, 43, 50
 Augėjas 8, 257
 Babianskis Aleksandras (Babiański Aleksander) 263
 Badenas (v) Maksimilianas (Maxas) Aleksandras Friedrichas Wilhelmas, Badenietis Maksas 123, 132, 141, 272, 301
 Bagdonas Juozas 338
 Bagenska-Malachovska (Bagenska-Malachowska) 18
 Bagenskis-Malachovskis (Bagenski-Malachowski) 18
 Baginskis (Bagiński) 160
 Baginskis Stanislasvas (Bagiński Stanisław) 183, 187, 196, 342, 392
 Bayeris (Bayer) 9
 Baldyga (Bałdyga) 83, 95, 140
 Banachas 83
 Baranovičius Icikas 47, 72, 91, 123, 145
 Baranovskis Wojciechas (Baranowski Wojciech) 188
 Barbeckis, Berbeckis Leonas (Barbecki, Berbecki Leon) 249
 Bastek 84
 Batoras Steponas, Steponas Batoras 184, 263, 321
 Bazydlai (Bazydły) 83
 Bazydlo Vladislavas (Bazydło Władysław) 11
 Bednarčyk (Bednarczyk) 85, 96, 97
 Bednarčyk Paulina (Bednarczyk Paulina) 96, 97
 Belina-Pražmovskis Vladislavas, Belina (Belina-Pražmowski Władysław) 87, 379, 383
 Bendeckis 137
 Bersonas Stanislovas 388
 Beseleras (v) Hansas Hartvigas 115
 Bethmann – Hollwegas Theobaldas Friedrichas Alfredas (v) 422
 Bialas Motelis 319, 335, 338
 Bielskis Vaclovas 199, 388
 Biernackis - Dombas Stefanas (Biernacki - Dąb Stefan) 448
 Biržiška Mykolas 186, 192, 263, 366, 441
 Biržiška Vaclovas 388
 Bismarkas Otas (Bismark Otto) 438
 Bliznickis Vaclovas (Bliźnicki Wacław) 325
 Blumkinas Jokūbas (Blumkin Jakub) 55
 Blusevičova (Blusewiczowa) 29
 Bogrovas Dmitrijus 23
 Bončekas (Bączek) 79, 84
 Boravskas (Borawska) 73, 342
 Boravskiai (Borawscy) 104, 342
 Boravskis (Borawski) 43, 47, 50, 113, 121, 122, 128, 158, 160
 Borkovskis (Borkowski) 27, 75
 Borovskiai (Borowscy) 91
 Bortkevičienė Felicija 338
 Bronšteinas Levas-Trockis Levas 256, 398
 Budnas 208
 Budrevičius (Budrewicz) 15, 28, 97, 159
 Bulhakas Janas 176, 379, 385
 Bulota Andrius 465
 Burakas Revekas 143
 Burbianka, Burbaitė, Eidukevičienė Barbora 265, 388
 Burbonai 172
 Burbula 84
 Burhardt-Buckackis Stanislovas (Burhardt-Buckacki Stanisław) 273
 Butkievičius Justinas 35
 Butkievičuvna Janina (Budkiewiczówna Janina) 233, 243, 250
 Bžezinskis Antonis 215, 217, 226, 231, 242, 295, 305
 Caius Marius, Romos vadas ir politikas 209
 Cavour (di) Camillo Benso 172
 Chaberekas, Chaberskis (Chaberek, Chaberski) 11, 83, 84
 Charubiniai, Charubinas (Charubinowie, Charubin) 79, 84
 Chelchovska Zuzana buvusi Volodkovič (Chelchowska Zuzana) 35
 Chelchovskis Romualdas (Chelchowski Romuald) 35, 181
 Chelminskis (Chełmiński) 319, 330
 Chelstovskis (Chełstowski) 109, 242, 251, 252, 286, 292, 400

- Chylinska, Chilinska (Chylińska) 230, 232
 Chylinskis (Chyliński) 407, 410, 411
 Chlodnicka 16
 Chmelnickis (Chmelnicki) 317
 Chodnicka 13, 86, 113, 162
 Choinskis Aleksandras (Choiński Aleksander) 413, 414
 Cholevinska (Cholewińska) 218
 Cholevinskis (Cholewiński) 218
 Chominskis Liudvikas (Chomiński Ludwik) 184, 202, 389, 392
 Choromanskis (Choromański) 277
 Cichovskis Kazimieras 187
 Cieloščykai, Cieloščykas (Cieloszczykowie, Cieloszczyk) 79, 84
 Cieloščykas Stanislavas (Cieloszczyk Stanisław) 4, 60, 61, 76, 79, 90, 92, 93, 98, 100, 103, 108, 111, 135, 139, 140, 142, 162
 Ciplijauskas Juozas, Ciplijevskis (Ciplijewski Józef) 364
 Cisvickis (Ciswicki) 14
 Ciševskis (Ciszewski) 18
 Cynarskis (Cynarski) 21
 Cmielevska, (Cmielewska) 95
 Conbergas, Konbergas (v) 20, 21, 73, 144, 164
 Čaplicka (Czaplicka) 232
 Čarneckis (Czarnecki) 213
 Čarneckis Miečyslavas (Czarnecki Mieczysław) 252, 270, 277, 281, 286, 297, 398
 Čarneckis Voldemaras Vytautas 465
 Čarnovskis (Czarnowski) 104
 Čartoryskis Vitoldas (Czartoryski Witold) 151
 Čechovskiai, (Czechowscy) 312
 Červinskis Tadeušas (Czerwiński Tadeusz) 18, 270, 286, 296, 305, 307, 317
 Činskis (Trzcinski) 79
 Czyż-Jelenskis Janas (Czyż-Jeleński Jan) 392
 Darda-Dardziński 83, 84
 Dašynskis Ignacijus (Daszyński Ignacy) 157, 159, 170, 172, 173, 261, 443
 Daubar-Musnicka Zolia iš Komorovskių (Dowbor-Muśnicka Zolia z Komorowskich) 466
 Daubaras-Musnickis Juzefas (Dowbór-Muśnicki Józef) 36, 63, 74, 88–90, 129, 162, 329, 412
 Daubaras-Musnickis Konstantinas (Dowbór-Muśnicki Konstantinas) 89
 Daujotas Jurgis (Dowiatt Jerzy) 198, 199, 201, 202, 365, 462
 Daunorovičius Medardas (Downarowicz Medard) 171
 Dembek (Dębek) 84,
 Derevenko (Derewenko) 98, 137
 Diržytė Onutė 383
 Długoborskis Konstantinas (Długoborski Konstanty) 215, 217, 226, 231, 253, 258, 259, 262
 Długozimas (Długozim) 26, 79, 84, 91, 116
 Dłutovas (Dłutow) 164
 Dmochovskis Kazimieras (Dmochowski Kazimierz) 412
 Dmovskis Romanas 117, 285, 292, 301, 326, 343, 371, 462
 Domakovska (Domakowska) 230, 233, 243, 269, 290, 291, 293, 30
 Domakovskis (Domakowski) 236
 Dombas Stefanas – Biernackis (Dąb Stefan-Biernacki) 448
 Dombkovskis (Dombkowski) 314, 335, 407, 429, 431
 Dombrovska (Dąbrowska) 14
 Dombrovskis Ježys (Dąbrowski Jerzy) 385, 393
 Dombrovskis (Dąbrowski) 20, 21, 45, 47, 74, 103, 104, 106, 113, 114, 159, 227
 Dombskis Janas (Dąbski Jan) 391, 442–444, 447, 457
 Domurat 84, 342
 Dormetko 95
 Dovydaitis Pranas 344
 Drenžek (Drężek) 84
 Drenžek Julianas (Drężek Julian) 96, 97
 Drešeris Gustavas, Orličas-Drešeris Gustavas (Dreszer Gustaw, Orlicz-Dreszer Gustaw) 87, 88
 Drešeris Rudolfas, Orličas-Drešeris Rudolf (Dreszer Rudolf, Orlicz-Dreszer Rudolf) 41, 87, 89
 Drevnovskis Juzefas (Drewnowski Józef) 310
 Drobienskis (Drobieński) 38
 Duda 79, 84
 Duninas-Vonsovičius Viktoras (Dunin-Wąsowicz Wiktor) 41, 272, 273
 Dušinska (Duszyńska) 218
 Dušynskis (Duszyński) 109, 212, 215, 217–219, 236, 242, 251, 252, 257, 262, 267, 286, 292, 294, 295, 302, 305, 308, 400, 401, 425
 Dziarskis (Dziarski) 453
 Dziekonska Janina (Dziekońska Janina) 345
 Dzvonicna (Dzwonicka) 31
 Dzvonicnis (Dzwonicki) 30, 31

- Ebertas Fridrichas 123
 Edvardas VII, Didžiosios Britanijos ir Airijos karalius bei Indijos imperatorius 145
 Eichornas (v) Hermanas 55
 Eidukevičienė Barbora, Burbanka, Burbaitė 265, 388
 Eidukevičius Pranas 237, 265, 388
 Englichas Juzefas (Englich Józef) 207
 Erzbergeris Mathias 422
 Falkovska Nusia (Falkowska Nusia) 243
 Filipkovskis (Filipkowski) 79,
 Filipovičius Titas (Filipowicz Tytus) 56, 219
 Filochovskis Tomašas (Filochowski Tomasz) 48, 59, 75, 90, 91, 102, 103, 106, 107, 109, 110–113, 117, 124, 128, 137, 141, 150, 151, 166, 207, 210–213, 218, 241, 242, 251, 291, 294, 300, 340, 344, 359, 415, 453
 Firer 277
 Fišeris Lejba 32, 33
 Fochas Ferdinandas 142, 159, 167, 427
 Forfa 65, 66
 Fuks Moška 19
 Fuks Sima 19, 20, 72
 Fuksai 72
 Gaidelionis Povilas 441
 Garbovičius (Garbowicz) 123, 143
 Garibaldi Giuseppe 172, 173
 Gietek 79, 84
 Girskis (Girski) 46, 258
 Gizbertas-Studnickis Vladislavas (Gizbert-Studnicki Władysław) 355
 Gleba 84
 Glinka 258, 259, 277, 280, 341
 Gnoza 16, 43, 50, 84
 Godlewskis (Godlewski) 338
 Golaš (Gołaś) 84
 Golaševskis (Gołaszewski) 113, 121, 159, 162
 Goldbergas 3, 8, 9, 13, 16, 18, 20, 41, 44, 61, 63, 65, 67, 84, 91, 93, 95–97, 101, 104, 108, 113, 115, 118, 126, 133, 140, 150, 156, 158, 160, 161, 163, 165, 342
 Goldlustas Simonas (Goldlust Szymon) 345, 346, 413
 Gordijus 438
 Grala 84
 Grinius Kazys 338
 Grygo 229–232, 250, 257, 269, 271, 277, 280, 284, 285, 290, 291, 293, 295, 306, 307, 312, 316, 331
 Grodzickis (Grodzicki) 314, 316
 Grodzkis (Grodzki) 50, 51, 338
 Gromačevskis (Gromaczewski) 59, 221
 Grudzinskis (Grudziński) 139
 Gulackis (Gułacki) 251
 Gureckis Piotras (Górecki Piotr) 389
 Gurka Olgierdas Aleksandras 174
 Gurskis (Gurski) 95, 107, 108, 139
 Gviazda (Gwiazda) 84
 Gviazda Julianas 241
 Gžech (Grzech) 84
 Habsburgai 71, 89, 137
 Halleris Juzefas (Haller Józef) 224, 378, 430
 Haluškievičius (Hałuszkiewicz) 163
 Hanusovska (Hanusowska) 232
 Hanusovskis (Hanusowski) 210, 214, 221, 294
 Haribdė 341
 Herbačiauskas Juozapas Albinas 389
 Herkulesas 257
 Herlingas 70
 Hermanovska (Hermanowska) 108
 Hermanovskis (Hermanowski) 59
 Hielscheris (Hielscher) 20, 21, 164
 Higersbergeris Jozefas 124
 Hilchen 316
 Hindenburg (v) Beneckendorff Paul 40, 121, 125, 142
 Hitzigas I.H.F. 175
 Hlasko Juzefas (Hłasko Józef) 188, 198, 380
 Hohenzollernai, Hohenzoleriai 125, 422, 423
 Holšteinovna Aleksandra (Holszteinówna Aleksandra) 63
 Hoppenas J. 377
 Hrehorovič (Hrehorowicz) 387
 Ičkovskis Chaimas (Iczkowski Chaim) 102, 118
 Inotekas 95
 Ivanas Rūstusis, Ivanas IV, Rusijos caras 22
 Ivanas V, Rusijos caras 22
 Ivanickis (Iwanicki) 230, 456
 Ivaškievičius-Rudošanskis Vaclavas (Iwaszkiewicz-Rudoszański Wacław) 323
 Yčas Jonas 463
 Jabelka 50
 Jablonka Vladislavas (Jablonka Władysław) 251
 Jablonskis Ježys (Jabłoński Jerzy) 215, 262, 267, 305
 Jamontas Maciejus (Jamont Maciej) 413
 Jankovskis (Jankowski) 210, 214, 219, 221, 270
 Jankovskis Česlavas (Jankowski Czesław) 389

- Janulaitis Augustinas 263, 441
 Janušaitis Marijanas (Januszajtis Marian, Januszajtis-Żegota) 247, 249
 Januškievičius (Januszkiewicz) 265
 Jarkovskis (Jarkowski) 3
 Jasikuvna 144
 Jedvabny 108
 Jelenievič (Jeleniewicz) 112, 212
 Jerominek 84
 Jerozolimskis (Jerozolimski) 3, 4, 10, 20, 26, 43, 50, 70, 85, 90, 91, 97, 103, 108, 117, 118, 122, 123, 139, 140, 143, 144, 156, 162, 342
 Jogailaičiai 184
 Jonas Kazimieras, Lenkijos Karalystės karalius, LDK Didysis kunigaikštis 174
 Jundzilas Zigmuntas (Jundziłł Zygmunt) 184, 196, 264, 375, 381, 383, 390, 391, 441, 442
 Kačinskis (Kaczyński) 18, 245
 Kačinskis Zorachas (Kaczyński Zorach) 95
 Kačmarčyk (Kaczmarczyk) 85
 Kačmarskis (Kaczmarski) 414
 Kairys Steponas 70, 186, 187, 366, 367, 370, 371, 373, 375–378, 381, 390, 391, 437, 459
 Kalėdinas Aleksejus Michailovičius 24
 Kaminskis (Kamiński) 67, 230, 233, 257
 Kaplonas (Kaplon) 20
 Kapsukas Vincas, Mickievičius 265, 311
 Karbovskis (Karbowski) 217, 219, 305
 Karolis I Habsburgas, Austrijos imperatorius ir Vengrijos karalius (Karolis IV) 71, 146, Karolis Steponas Habsburgas – Lotaringietis, didysis kunigaikštis, Austrijos – Vengrijos laivyno admirolas 73
 Karosas Antanas 21
 Karvovskis (Karwowski) 4, 5, 103
 Kasakaitis Antanas 362, 465
 Kaspzyckis Tadeušas (Kasprycki Tadeusz) 315
 Kašubskas (Kaszubski) 30
 Kašubskis 433
 Kavkievičius (Kawkiewicz) 107
 Kempneris Stanislasas Aleksandras (Kempner Stanisław Aleksandr) 71
 Kerenskis Aleksandras Fiodorovičius 132, 152, 301
 Kielčevska (Kielczewska) 48
 Kielčevskis (Kielczewski) 79
 Kiernožek 84
 Kisielnickis Stanislasas (Kisielnicki Stanisław) 429, 430
 Kymantas Jonas 441
 Klickis 39
 Kligys Mykolas 99
 Kligys, Kligiai 51
 Klimas Petras 71
 Klingeris (Klinger) 264
 Klottas Janas (Kłott Jan Zenon de Haydenfeld) 313, 320, 381, 461
 Kobilinska Vitalija (Kobilińska Vitalija), Römerienė Vitalija 61
 Kocikas (Kocik) 8, 10, 11, 15, 67, 68, 91, 94
 Kognovickis Stanislasas (Kognowicki Stanisław) 237
 Kojman Abram 19
 Kojman Herško 19, 43, 50
 Kojman Zelda 19
 Kojmanai 18
 Kokoško Cezarija, Cezarynka (Kokoszko Cezaria, Cezarynka) 232, 250, 269, 271, 275, 277, 279, 286, 290, 291, 293, 295, 296, 305, 312, 416, 417, 426, 436, 440, 455
 Kolankovskis Liudvikas (Kolankowski Ludwik) 334
 Kolčakas, rusų generolas 22
 Komarai 316
 Komaras Antonis (Komar Antoni) 310
 Komaras Medardas (Komar Medard) 316
 Komarnickis (Komarnicki) 330
 Komarova Jonienė (Komarowa Janowa) 316
 Komorovska Eliza, Römer (Komorowska Eliza, Römer) 63, 66, 304
 Komorovskiai (Komorowscy) 305, 466
 Komorovskis Hektoras (Komorowski Hektor) 63, 66, 99, 304
 Komorovskis Julius (Komorowski Juliusz) 181
 Komorovskis Zigmuntas (Komorowski Zygmunt) 63, 66
 Konča Francišekas (Kończa Franciszek) 310
 Kondratovičius Liudvikas-Sirokomlė Vladyslavas 21
 Kordaševskis (Kordaszewski) 345
 Korfantas Voiciechas (Korfanty Wojciech) 170, 171, 207, 224, 304
 Kornackis Leiba 115
 Kornilovas Lavrentijus Georgijevičius 24
 Kosniewskis (Kosniewski) 43, 50
 Koščieleckis (Kościelecki) 81
 Kovalčikuvna (Kowalczykówna) 130
 Kovalčyk (Kowalczyk) 85
 Kozikovskis (Kozikowski) 95
 Kozlai (Kozłowie) 79

- Kozlovskis Vaclavas (Kozłowski Waclaw) 198
- Krajevskis Juzefas (Krajewski Józef) 215
- Krasicskis (Krasicski) 382
- Krasinska (Kraśńska) 3
- Krasnodembskis (Krasnodębski) 456
- Kravčyk (Krawczyk) 85
- Kravčyk Mariana (Krawczyk Mariana) 66
- Krysiak 84
- Krochmalniko 16
- Kronenbergas Leopoldas 175
- Krupa 84
- Kruppas 125,
- Ksepka 79, 84
- Kšynovek (Krzynówek) 84
- Kšyvda (Krzywda) 84
- Kubrak 83
- Kucharčyk (Kucharczyk) 85
- Kudirka Vincas 465
- Kudrevičius Edvardas (Kudrewicz Edward) 466
- Kuklinskis (Kukliński) 150
- Kulčickis Liudvikas (Kulczycki Ludwik) 254
- Kulikovskis Leonas (Kulikowski Leon) 187, 202, 392
- Kulis (Kuliś) 84, 95
- Kulišiai (Kulisiowie) 12
- Kulkinas 116, 212, 213
- Kulongovskis Juzefas (Kułągowski Józef) 15
- Kulongovskis (Kułągowski) 81
- Kulvietis 310
- Kurejušas (Kurejusz) 210, 213
- Kuzia 79, 84
- Kžesinska, Kšešinska Matilda (Krześńska Matylda) 205
- Kžesinskas, Kšešinskis Vladislavas (Krześński Władysław) 205, 211
- Kžyžanovski (Krzyżanowski) 262
- Kžyžanovskis Bronislavas (Krzyżanowski Bronisław) 183, 184, 188, 196, 197, 461, 462–465
- Labenskiiai (Łabenscy) 98
- Ladovskis 392
- Lasinovkis (Lasinowski) 216
- Lasockis (Łasocki) 317
- Lastauskis Vaclavas 88, 200, 344
- Lednickis Aleksandras (Lednicki Aleksander) 264
- Leduchovskis Bronislavas (Ledóchowski Bronisław) 421
- Leninas – Uljanovas Vladimiras Iljičius 152, 398
- Leonas Petras 192, 193, 366, 367, 375
- Leoncavallo Rugierro 175
- Leščinskis (Lenskis) Julianas (Leszczyński (Leński) Julian) 388
- Liachovičius Janas (Lachowicz Jan) 314, 345, 346, 350, 440, 449
- Liaščevska Marija (Laszczewska Maria) 358, 360, 361
- Lineburg Maria 232, 236, 243, 250
- Lipko, Mirza-Lipko 91, 93, 94, 100–104, 108, 113, 115, 117, 128, 319
- Lipovskis Izidorius (Lipowski Izidor) 345
- Lisas – Kula Leopoldas (Lis – Kula Leopold) 89
- Lisas Liudvikas (Lis Ludwik) 12, 44, 61, 63, 65, 67, 84, 101, 104, 113, 115, 121, 126, 128, 133, 137, 140, 158, 162, 342, 343
- Lisickis (Lisicki) 232
- Lisovskis Aleksandras (Lisowski Aleksandr) 89
- Litvinskis (Litwiński) 91, 96, 98, 137, 159, 163, 164, 208, 209, 342
- Liudendorfas Erichas Frydri-chas Vilhelmas 142
- Liutoslavskis (Lutosławski) 253
- Liutoslavskis Kazimieras (Lutosławski Kazimierz) 235, 253, 259, 283
- Live (Liwe) 229
- Losius 266
- Lubienska iš Soltanų (Łubieńska z Sołtanówny) 236, 290
- Lubienskis (Łubieński) 58, 218, 236, 290
- Luckievičius Antonas 88, 200, 344
- Luckievičius Ivanas 88, 200, 344
- Luckis 10, 23, 43, 50
- Luftas (Luft) 159, 342,
- Lukomskis Kazimieras (Łukomski Kazimierz) 198, 199, 202, 353, 365, 366, 375, 377, 381
- Lvovas Georgijus Jevgienie-vičius 152
- Machometas 101
- Maciejevska (Maciejewska) 453
- Maciejevskis (Maciejewski) 267, 316, 317
- Mackievičius Miečislavas (Mackiewicz Mieczysław) 174
- Makovskis (Makowski) 123, 124, 149, 159, 252, 286, 291, 292, 335, 336, 400
- Maksimaitis Mindaugas 397
- Malachovska-Bagenska (Małachowska Bagańska) 18
- Malachovskis-Bagenskis (Małachowski) 18
- Malčyk (Malczyk) 84, 85
- Malinovskis Maksimilianas (Malinowski Maksymilian) 396
- Malinskis Maksimilianas (Maliński Maksymilian) 412
- Malonek 84
- Mals (Małs) 3, 84

- Marchevkos 3
 Marconi H. 169, 440
 Mareckis 165
 Margolis (Margol) 245
 Maslovskis (Masłowski) 61, 142
 Mašiotas Pranas 441
 Matulaitis Stasys 441
 Meyeris Konstantas (Meyer Konstant) 167
 Mickevičius Kapsukas Vincas 265, 311
 Mickievičius Stefanas (Mickiewicz Stefan) 263, 264
 Miečkovska Helena (Mieczkowska Helena) 35, 77
 Miečkovska Elvyra buvusi Römer (Mieczkowska Elwyrą) 35, 66, 77, 78, 204, 205, 387, 393, 395, 412, 419, 420
 Miečkovskis Andžėjus (Mieczkowski Andrzej) 35, 77
 Miečkovskis Adamas (Mieczkowski Adam) 48, 57, 59, 107, 108, 137, 207, 210, 211, 236, 241, 251, 253, 317
 Miečkovskis Antonis (Mieczkowski Antoni) 144
 Miečkovskis Francišekas (Mieczkowski Franciszek) 466
 Miečkovskis Stefanas (Mieczkowski Stefan) 35, 77, 78, 393, 394
 Mienčinskis (Mięczyński) 412
 Mientkievičius (Miętkiewicz) 5, 11, 20, 35, 41, 43, 45, 48, 50, 60, 66, 69, 73, 85, 91, 92, 93, 99, 101–104, 113, 119, 121, 122, 126, 128, 130, 133, 137, 140, 143, 145, 150, 154, 158–160, 162–166, 221, 222, 224, 226, 341, 342, 343
 Mikuckis Janas (Mikucki Jan) 37, 38
 Milosek (Miłosek) 84
 Mincova, Mintzova (Mintzowa) 18, 342
 Mindaugas II, Vilhelmas (v) Urachas, Viurtembergo kunigaikštis 70, 422
 Miontkievičius (Miątkiewicz) 29
 Mirbach-Harff (v) Vilhelmas 55
 Mirza-Lipko, Lipko 91, 93, 94, 100, 101
 Miškinis 363, 372
 Miškinis Algimantas 365, 369
 Mizgeris Tadeušas (Mizgier Tadeusz) 8
 Mystkovska (Mystkowska) 83, 84
 Mystkovskis (Mystkowski) 8, 9, 16, 29, 43, 44, 45, 50, 103, 113, 121, 122, 158, 160, 161, 342
 Moračevskis Jendžėjus (Moraczewski Jędrzej) 172, 173, 175, 207, 240, 247, 249, 285, 392
 Morkūnas Kęstutis 365, 369
 Murachas Paulinas (Murach Paulin) 5, 66
 Nachimsonas, Nochimsonas M. 187, 202
 Nadolny 84
 Nagrodzki Zygmuntas (Nagrodzki Zygmunt) 188, 196, 197, 392, 461, 462
 Napoleonas 18, 67
 Narbutaitė Marija (Narbutt Marija) 5
 Narkievičius Adolfas (Narkiewicz Adolf) 184, 196, 202
 Narutavičius Gabrielis, Narutovičius Gabrielis (Narutowicz Gabriel) 199, 365
 Narutavičius Stanislovas (Narutowicz Stanisław) 199, 365, 366, 375, 377, 378, 381
 Nerkovskis, Stanislavas (Nerkowski Stanisław) 114
 Niedzialkovskis Konradas Boleslovas (Niedziałkowski Konrad Bolesław) 264
 Niedzialkovskis Miečyslovas (Niedziałkowski Mieczysław) 442–444, 448, 450, 452, 454, 456–458, 460
 Nikolajus II Romanovas, Rusijos caras 22, 23, 205
 Nochimsonas M. Nachimsonas 187, 202
 Nojda Jan 46, 61, 72, 85, 93, 100, 102, 103, 107, 111, 122, 136, 137, 156
 Nosek 79, 84, 342
 Novacka (Nowacka) 83, 84
 Novodvorskis Francišekas (Nowodvorski Franciszek) 117
 O'Rourke Karolis 159, 387, 408, 410, 411, 413, 415
 O'Rourke Maryla 387, 408, 410, 411, 415
 Obstas Janas (Obst Jan) 188
 Ochenkovska - Römer Helena (Ochenkowska - Römer Helena) 169, 173, 298, 320, 389
 Ogrodnikas Boleslovas 72
 Ogrodnikova (Ogrodnikowa) 5
 Okolovska (Okołowska) 84
 Olčak (Olczak) 17, 18
 Olenderis 83
 Olendras (Olendr) 61, 142
 Olšakas (Olszak) 83, 84
 Olšamovskis Janušas, Laščycas (Olszamowski Janusz, Łaszczyc) 41
 Olševska (Olszewska) 115
 Olševskis (Olszewski) 3
 Oppeheymas 407, 410
 Orbikas (Orbik) 4, 61, 63, 91, 93, 95, 98, 102, 103, 108, 114, 133, 139, 140, 153

- Orličas-Drešeris Rudolfas, Drešeris Rudolfas (Orlicz-Dreszer Rudolf, Dreszer Rudolf) 41, 87, 89
- Orličas-Drešeris Gustavas, Drešeris Gustavas (Orlicz-Dreszer Gustaw, Dreszer Gustaw) 87, 88
- Osieckis Stanislavas (Osiecki Stanisław) 392
- Osmolovskis Ježys (Osmołowski Jerzy) 387, 395, 413, 419, 441–443
- Ostachievičius Kazimiežas (Ostachiewicz Kazimierz) 461
- Ostrovskis Michalas 253, 282
- Ozorovičius (Ozorowicz) 14, 16
- Paderevskis Ignacas Janas (Paderewski Ignacy Jan) 247, 262, 265, 285, 301, 343, 419, 443, 454
- Palivodos (Paliwody) 83
- Paničas 72
- Papizas (Papiz) 299
- Parda 67
- Pastorčykas (Pastorczyk) 12, 26
- Pavlovskis (Pawłowski) 271, 274, 290, 291, 293
- Pazik Mariana 406, 407
- Perkovskis (Perkowski) 159
- Petliūra Semionas 435,
- Petras Didysis, Petras I Romanovas, Rusijos caras 22
- Pichon Stephen Jean Marie 372
- Piekliskas 79, 84
- Pieloch 84
- Pielošczyk (Pieloszczyk) 8
- Pikuličas Stasius (Pikulicz Staś) 12
- Pikulinska (Pikulińska) 119
- Pikulinskiai (Pikulińscy) 25, 119, 161
- Pikulinskis Juzefas (Pikuliński Józef) 14, 15, 137, 138, 144, 342
- Pikulinskis Stanislavas (Pikuliński Stanisław) 143
- Pikulis (Pikul) 81
- Pilsudskis Janas (Piłsudski Jan) 184, 185, 197, 321, 322, 351, 352–354, 375, 392, 413
- Pilsudskis Juzefas (Piłsudski Józef) 37, 76, 89, 90, 120, 129, 135, 138, 139, 157, 162, 167, 170, 171, 172, 210, 218, 224, 246, 247, 249, 254, 262, 273, 285, 290, 292, 301, 303, 304, 307, 308, 314, 315, 319, 322–331, 333, 334, 337, 338, 343, 346, 347, 349, 350, 351, 353–356, 358, 359, 366, 368, 370–373, 375–378, 380–383, 385, 387–392, 403, 413, 418, 419, 435–437, 441–443, 452–454, 456, 457, 460, 462, 464, 466
- Piontnickis 277
- Piras 140
- Pivovarscy 83
- Plaga 84
- Pliška (Pliszka) 4, 5, 103
- Pliška Teofilis 150
- Plonskis Stanislovas (Płoński Stanisław) 75, 91, 92, 104, 108, 113, 123, 128, 137, 143, 157, 158, 161, 208, 210, 312, 313, 341–343
- Podlaska 65, 66
- Podolska 51
- Podšiad 84, 85
- Polevačykas Janas (Polewacz Jan) 107
- Polevačykas Paulinas (Polewacz Paulin) 107
- Pomichovska Eva (Pomichowska Ewa) 15
- Pomichovskiai (Pomichowscy) 81
- Pomichovskis 15, 163, 209,
- Pomichovskis Francišekas (Pomichowski Franciszek) 15, 16
- Pomichovskis Janas (Pomichowski Jan) 74
- Pomichovskis Tomašas (Pomichowski Tomasz) 15
- Pomorska Karolina 466
- Poniatovskis Juzefas (Poniatowski Józef) 60
- Požela Karolis 388
- Pryluckis Nojachas (Pryłucki Nojach) 251
- Prystor Janina (Prystorowa Janina) 382
- Prystoras Aleksandras (Prystor Aleksander) 322, 330, 333, 334, 339, 349, 350, 351, 354, 355, 359, 381
- Prušanovska Eliza (Pruszanowska Eliza) 348, 416
- Prušanovska Inga (Pruszanowska Inga) 14, 416
- Prušanovska Juzefa (Pruszanowska Juzefa) 14, 348, 416, 440
- Prušanovska Konstancija (Pruszanowska Konstancja, buvusi Römer) 99, 101, 204, 205, 347, 416
- Prušanovska Stanislava (Pruszanowska Stanisława) 348, 416
- Prušanovskiai, Konstancija ir Ezechielis (Pruszanowscy, Konstancja i Ezechiel) 14, 98, 261, 434
- Prušanovskis Eugenijus (Prusznowski Eugeniusz) 98, 99
- Prušanovskis Ezechielis (Pruszanowski Ezechiel) 101, 205, 415, 434, 440
- Pšyluckis (Przyłuckis) 282
- Pšytula (Przytuła) 84
- Ptak 84
- Puchalskis Stanislavas (Puchalski Stanisław) 151
- Puslovskis (Pusłowski) 269

- Putkameris Laurynas (Puttkamer Wawrzyniec) 462
- Pžezdzieckis Jonas (Przeździecki Jan) 304
- Rainko Juzefas (Rainko Józef) 4, 29, 43, 46, 61, 65, 83, 92, 93, 95, 99, 103, 104, 117, 121, 122, 126, 128, 133, 144, 159, 166, 342
- Ramotovskis (Ramotowski) 127
- Ranikas (Ranik) 50, 56, 60, 66, 69, 83, 85, 93, 119, 140, 158, 166
- Rauba Napoleonas (Rouba Napoleon) 198
- Rauchas 21
- Remba Vulfas 4, 8, 17, 24, 29, 43, 50, 60, 65, 66, 70, 72, 76, 91, 95, 97, 103, 104, 111, 114, 115, 165, 316, 317, 342, 343
- Rembiševskis (Rembyszewski) 53
- Rybka 11, 84
- Rychter 232
- Rydz-Smigly Edvardas (Rydz-Smigły Edward) 120, 157, 162, 379, 466
- Ryntfleinas (Ryntflejn) 314
- Ryšėkas, Ryška (Ryszek) 16, 44
- Rogalskis (Rogalski) 329, 330
- Roginskis Aleksandras (Rogiński Aleksander) 130, 140
- Roginskis Valerijonas (Rogiński Walerian) 47, 66, 85, 91, 115, 119, 123, 145, 148, 149
- Rogovskis (Rogowski) 30, 35
- Romanovai 411
- Romanovas Michailas, Didysis Rusijos kunigai-kštis 23
- Romanovas Nikolajus Nikolajevičius, Didysis Rusijos kunigaikštis 23
- Römer – Ochenkovska Helena (Römer-Ochenkowska Helena) 169, 173, 298, 320, 389
- Römer - Wysocka Ada 312
- Römer Celina, Cesia, Mykolo Pijaus Paskalio Römerio ir Reginos Römer dukra 312
- Römer Eliza, Komorovska (Römer Eliza, Komorowska) 63, 66, 304
- Römer Elvyra Marija, Miečkovska 35, 66, 77, 78, 204, 205, 387, 393, 395, 412, 419, 420
- Römer Ewa Helena 35, 167, 169, 173, 175, 256, 261, 268, 269, 279, 286–289, 293, 296, 298, 299, 301–304, 309, 310, 316, 336, 348, 396, 404, 405
- Römer Helena Zuzanna Rachela, Volovičova ((Wołowiczowa) 395
- Römer Juzefa iš Čechovskių (Römer Józefa z Czechowskich) 312
- Römer Konstancija, Prušanovska 99, 101, 204, 205, 347, 348, 416
- Römer Marija iš Römerių, Marynia 5, 35, 66, 92, 98, 99, 119, 167, 181, 204, 269, 302, 304, 305, 310, 348, 360, 364, 372, 373, 383, 387, 393, 394, 396, 404, 405, 420
- Römer Regina, Edvardo Motiejaus Römerio dukra, Mykolo Pijaus Paskalio Römerio žmona 312
- Römeriai Vitoldas ir Marija (Römerowie Witold i Marija) 5, 167
- Römerienė Konstancija iš Tukallų, Mama, Mykolo Pijaus Paskalio Römerio motina (Tukałło Römerowa Konstancja z Tukałłó) 420, 421
- Römerienė Marija, Marynia 5, 35, 66, 92, 98, 99, 119, 167, 181, 204, 269, 302, 304, 305, 310, 348, 360, 361, 364, 372, 373, 383, 387, 393, 394, 396, 404, 405, 420
- Römerienė Vanda iš Sulistrovskių (Römerowa Wanda z Sulistrowskich) 169, 320
- Römerienė Vitalija, Kobilinska (Römerowa Vitalija z Kobilińskich) 61
- Römeris Alfredas (Römer Alfred) 169, 320
- Römeris Antanas (Römer Antoni) 14
- Römeris Edvardas Motiejus (Römer Edward Maciej) 312
- Römeris Jurgis, Edvardo Motiejaus Römerio sūnus (Römer Jerzy) 312
- Römeris Mykolas Kazimieras, Papa, Mykolo Pijaus Paskalio Römerio tėvas (Römer Michał Kazimierz, Papa) 61, 62, 63, 147, 263, 304, 305, 420, 421, 466
- Römeris Steponas, Stepulis (Römer Stefan, Steful) 5, 11, 27, 28, 35, 43, 44, 50, 56, 59, 60, 66, 68, 69, 73, 74, 82, 91–94, 99, 101, 102, 113, 128, 130, 144, 159, 161, 165, 170, 209, 210, 222, 255, 256, 268, 269, 312, 313, 348, 405
- Römeris Steponas-Jurgis (Römer Stefan-Jerzy) 290
- Römeris Vitoldas 5, 167
- Rosenas Petras 50
- Roškovska Helena, Liusia (Roszkowska Helena, Lusia) 229, 233, 236, 243, 257, 262, 269, 275, 277,

- 279, 286, 290, 291, 293,
295, 296, 305, 306, 312,
316, 330–333, 340, 344,
358, 396, 397, 409, 410,
414–417, 423–426, 431,
432–436, 440, 448, 450,
453–456, 461
- Rozenas (Rozen) 38
- Ruchala 83, 85, 139
- Ruchala Ignas (Ruchala
Ignacy) 17, 61, 95
- Rudzkis 114
- Rugas (Róg) 420
- Ručykas (Ruzszyk) 18,
83, 85
- Ružanska (Różanska) 30
- Sadovskis-Jagminas Janas
(Sadowski-Jagmin Jan)
24, 25, 196
- Sadovskis-Liubičas Janas
(Sadowski-Lubicz Jan)
24, 25
- Samel-Samelski 83, 84
- Samsel 84
- Samul 84
- Sapiega Eustachijus
(Sapieha Eustachy) 14,
65, 247, 249
- Sasinovskis (Sasinowski)
300
- Savickis Stanislas (Sawic-
ki Stanisław) 11, 102
- Savičius 312
- Scheidemanns Philippas
123, 132, 422
- Scilė 341
- Seyda Vladislavas (Seyda
Władysław) 170, 207
- Serovik (Serowik) 84
- Sielava (Sielawa) 84
- Sielava Grzegorz (Sielawa
Grzegorz) 11
- Siemickis 250
- Sienickis (Sienicki) 245
- Sieroševskis Vaclovas (Sie-
roszewski Waław) 171
- Silberšteinas (Silbersztejn)
9, 14, 16
- Sirokomlė Vladislavas, tikr.
Liudvikas Kondratovi-
čius 20
- Sizifas 222
- Skaržynskis Zygmuntas
(Skarzyński Zygmunt)
59
- Skažinskis Miečislavas-
Tadeušas (Skarzyński
Mieczysław-Tadeusz)
210, 212, 236, 242, 251,
252, 277, 283, 292, 302,
308, 310, 317, 320, 325, 335,
336, 406, 416, 417
- Skok 84
- Skoropadskis Pavlas 435,
465
- Skrodzki (Skrodzki) 12, 26
- Skvarčinskis Stanislas
(Skwarczyński Stani-
sław) 315
- Slavekas Valerijus (Sławek
Walery) 314–316, 318, 319,
322–326, 329, 330, 333,
334, 337–340, 343, 346,
347, 349, 350, 351, 381
- Sležėvičius Mykolas 183,
192, 311, 338, 362, 364,
366–368, 374, 375, 377,
390, 391, 459
- Slivinskis Hipolitas
(Śliwiński Hipolit) 157
- Slivka (Sliwka) 84, 130
- Smetona Antanas, Lietuvos
R. prezidentas 71, 155,
157, 368, 384, 388
- Smiarovskis Eugenijus
(Śmiarowski Eugeniusz)
106, 109–112
- Smok 84
- Sniadeckis (Śniadecki) 234
- Sniegovskis (Sniegowski) 14
- Sobolevskis Bronislavas (So-
bolewski Bronisław) 231,
284, 285
- Sok 84
- Sokolovskis Edvardas (So-
kołowski Edward) 187,
196, 197, 202, 289
- Soltanas (Sołtan) 290
- Soltanuvna (Sołtanówna) 290
- Sosnkovskis Kazimieras
(Sosnkowski Kazimierz)
382
- Spartakas 238, 241
- Stachelekai (Stachelekwie)
81
- Stachelskiai (Stachelskowie)
80, 81
- Stachelskis Albinas (Stachel-
ski Albino) 15, 16, 17, 20
- Stachelskis Francišekas
(Stachelski Franciszek)
3, 4, 15, 24, 26, 29, 43–45,
60, 77, 81, 91, 93, 95, 97–99,
101, 107, 111, 114, 115, 119,
121, 123, 126, 128, 136–138,
140, 142, 144, 147, 149, 151,
153, 154, 156, 158, 161–165,
208, 209, 342
- Stanievičius Vitoldas (Stanie-
wicz Witold) 263
- Staniševskis Stanislas
(Staniszewski Stanisław)
463–466
- Stankūnas Juozas 364
- Stasinovskis (Stasinowski)
128, 143, 159
- Stasinskis (Stasiński) 137
- Staviskis Juszekas (Stawiski
Juszek) 11, 83
- Stažinskis (Starzyński) 394
- Stečkovskis (Steczowski)
124
- Stembrovičius (Stembrowicz)
4, 75
- Steponas Batoras, Batoras
Steponas 184, 263, 321
- Stodup 84
- Stolypinas Piotras 23
- Stolnickis (Stolnicki) 277,
297, 300
- Strašėvičius Bohdanas
(Straszewicz Bohdan) 71
- Strumiavskis (Strumiański)
115
- Studnickis Vaclovas (Stu-
dnicki Waław) 51, 355

- Studnickis Vladislovas (Studnicki Władisław) 51
 Stulginskis Aleksandras, Lie-tuvos R. prezidentas 71
 Sulnickis (Sulnicki) 296
 Supinskis Leonas Vladys-lavas (Supiński Leon Władysław) 112, 117, 340, 358, 359
 Supinskis Viktoras (Supiński Viktor) 235, 265, 270
 Svencickis Vitoldas (Swę-cicki Witold) 341, 342, 416, 433
 Sventickis Kzimiras (Swen-ticki Kazimierz) 390
 Sviderskis (Swiderski) 235
 Sviežinskis Juzefas (Świeżyński Józef) 124, 139, 152–154
 Svionteckis Kazimieras (Świątecki Kazimierz) 264,
 Svitalskis Kazimieras (Świ-talski Kazimierz) 349, 354, 359, 381
 Szczechura Kazimieras 6, 13, 50, 81, 120
 Szednickis (Srzednicki) 284, 285
 Šapyro Ruža 233, 243, 269, 271
 Šaševičiai 5
 Šaulys Jurgis 155, 156, 380, 382, 383, 384, 390, 395, 442, 443
 Šeptickis Stanislavas (Szep-tycki Stanisław) 249, 324, 466
 Ševčik (Szewczyk) 21, 46, 85, 95
 Šilingas Stasys 155
 Širmeris (Szyrmer) 407
 Šiurmeris (Schürmer) 314
 Šycas (Szyc) 48, 58
 Šymanskis Francišekas (Szy-mański Franciszek) 4, 5, 100, 103, 245, 284
 Šymčyk (Szymczyk) 85
 Šymčykovna (Szymczyków-na) 95
 Šklianievičius Mosekas (Szklianiewicz Mosek) 4, 13
 Šlivinskis Hipolitas (Śliwiński Hipolit) 157, 171
 Špotanskis Tadeušas (Szpo-tański Tadeusz) 171
 Štrauchas 466
 Šukevičius Vandalinas (Szu-kiewicz Wandalin) 188
 Šukys, Šukiai 51
 Švejceris, Šveiceris, Šveicerias (Szwajcer) 215, 217, 219, 221, 226, 242, 257, 261, 262, 267, 282, 295, 305
 Tarnovskis (Tarnowski) 48, 58, 242, 251
 Thuguttas Stanislavas (Thu-gutt Stanisław) 220, 247
 Tiškevičius Pavlas (Tyszkiewicz Paweł) 38
 Tiškevičiūtė Marylia (Tys-zkiewicz Maryla) 159, 387
 Tyška (Tyszka) 17, 83
 Trampleris Wojciechas (Trampler Wojciech) 56–57, 111, 124, 207, 210–212, 223, 230, 231, 235, 236, 242, 251, 252, 266, 290–292, 294, 301, 305, 319
 Trepanovskis (Trepanowski) 5, 26, 29
 Trockis Levas-Levas Bronš-teinas 256, 398
 Tūbelis Juozas 155
 Tukallo Janušas (Tukałło Janusz) 440, 449
 Tukallo Konstancija, Römerienė, Mama, Mykolo Pijaus Paskalio Römerio motina (Tukałło Konstancija Römero-wa) 420, 421
 Tukallo Liucija (Tukałło Lucija) 78, 181
 Tukallo Mječyslavas (Tukałło Mieczysław) 420
 Tukallo Juzefas (Tukałło Józef) 181
 Tukulvna (Tukałkówna) 393
 Tumas Vaižgantas Juozas 71, 441
 Turskis Ignacas (Turski Ignacy) 185, 392
 Tušovskis (Tuszowski) 342
 Uljanovas Vladimiras Iljičius-Leninas 152, 398
 Urachas (v) Wilhelmas, Viurtembergo kunigaikš-tis, Mindaugas II 70, 422
 Urbanovičius (Urbanowicz) 49, 50, 57, 108–111, 123, 218
 Užarovskis (Użarowski) 4, 30, 31, 56, 158
 Vachovičius (Wachowicz) 235
 Vaižgantas Tumas Juozas 71, 441
 Varonka Juzefas, Voronko Juzefas (Waronka Józef, Woronko Józef) 200, 337
 Varšavskis Mauricijus (War-szawski Maurycy) 466
 Varšavskis-Varsas Adolfas (Warszawski-Wars Adolf) 466
 Vasilevskis (Wasilewski) 222, 223, 228, 239
 Vasilevskis Leonas (Wasi-lewski Leon) 247, 249, 321, 389
 Vaškievičiai (Waszkiewiczowie) 79
 Vaškievičius (Waszkiewicz) 16, 43
 Veitka Vladislavas (Wejtko Władysław) 197, 245, 254
 Vejmeris (Wejmer) 440, 449
 Vejrochas (Wejroch) 293, 294, 296
 Venglovskia Irena (Węglows-ka Irena) 14
 Viencėk (Więceć) 84

- Viežbickis S. (Wierzbicki S.) 14
- Vileišis Jonas 183, 185, 191, 366, 367, 370, 371, 373–378, 380, 390, 437
- Vilinskis (Wiliński) 165, 209
- Vinickis Kazimieras (Winnicki Kazimierz) 59, 345, 346, 350, 397, 456
- Vinkielmanas (Winkielmann) 26
- Višinskis (Wyszyński) 167, 211, 222
- Vitas Vincentas (Witos Wincent) 157, 170, 325, 392
- Vyrvas (Wyrwas) 84
- Vyslouchas Boleslovas (Wysłouch Bolesław) 174
- Vysockis (Wysocki) 252, 286, 433
- Vytautas Didysis 186
- Vlodekas Stanislavas, Vlodka (Włodek Stanisław, Włodka) 235, 253, 258, 259, 281
- Vojchtas (Wojcht) 8, 28, 30–32, 39, 44, 51, 53, 54, 59, 91, 93, 297
- Vojno (Wojno) 342
- Volberg Ana, Wolberg Anna 7, 206, 243, 397, 409
- Voldemaras Augustinas 155, 158, 191, 192, 263, 366, 463, 465
- Volodkievičius (Wołodkiewicz) 58, 77, 213, 235, 245, 265, 266, 270, 277, 440
- Volodkovič Zuzana (Wołodkowicz Zuzana) 181
- Volodkovičius Juzefas (Wołodkowicz Józef) 78
- Volodkovičius Kazimieras (Wołodkowicz Kazimierz) 35, 78, 205
- Volodkovičius Liudvikas (Wołodkowicz Ludwik) 181
- Volodkovičius Stanislavas (Wołodkowicz Stanisław) 393–395, 412
- Volovič Helena (Wołowicz Helena) 63
- Volovičius Henrikas (Wołowicz Henryk) 63, 181, 268, 269, 395, 412
- Volovičius Juzefas (Wołowicz Józef) 63, 395
- Volovičova Helena Zuzanna Rachela buvusi Römer (Wołowiczowa Helena Zuzanna Rachel z Römerów) 395
- Vonsovičius Viktoras, Duniņas (Wąsowicz Wiktor, Dunin) 41, 272, 273
- Voronko Juzefas, Varonka Juzefas (Woronko Józef, Waronka Józef) 200, 337
- Vrublevskis Tadeušas Stanislavas 183, 186
- Wejtko Władysław, Veitko Vladyslavas 197, 245, 254
- Wilhelmas II Hohencolernas, Prūsijos karalius ir Vokietijos imperatorius 123, 132, 141, 145, 162, 422
- Wilsonas Woodrow Thomas, JAV prezidentas 122–125, 127, 131–134, 142, 144, 270, 272, 438, 452
- Wolberg Anna, Volberg Ana 7, 206, 243, 397, 409
- Zablocka 26, 91,
- Zadarnovska Marija (Zadarnowska Maria) 219, 222–226, 229, 232, 233, 243, 250, 269, 271, 290, 305, 309, 345
- Zagloba-Kaminski (Zagloba-Kamiński) 41
- Zajk 84
- Zajončkovskis (Zajączkowski) 305
- Zakševskis (Zakrzewski) 164,
- Zaleska 211, 212, 214, 230, 289, 299, 302
- Zaluska Janas (Załuska Jan) 235, 253, 259
- Zaluskis (Załuski) 270, 283
- Zamekas 20
- Zanas Tomašas (Zan Tomasz) 188, 466
- Zaštovt Halina (Zasztowt Halina) 169, 175, 261, 268, 289, 304, 305, 309, 310
- Zaštovtas Aleksandras (Zasztowt Aleksandr) 169, 181, 187, 197, 201, 202, 289, 304, 305, 392
- Zavadzkis Vladislavas (Zawadzki Władysław) 321
- Zavistovskis (Zawistowski) 104, 112, 152, 210, 212, 213
- Zdziechovskis Ježis (Zdziechowski Jerzy) 249
- Zieja 84
- Ziemienciskis Bronislavas (Ziemięcki Bronisław) 392
- Zimerlė Liudvikas (Zimmerle Ludwik) 192
- Zygfridas 121
- Zviežinskis, Zviežinieckis Aleksandras (Zwierzyński Aleksander) 237, 264
- Žaržėjus 95
- Želazny (Żelazny) 95
- Želigovskis Liucijanas (Żeligowski Lucjan) 184, 188
- Žentkovskis (Rzętkowski) 208
- Žmuidzinavičius Antanas 441
- Žolnierčyk (Żołnierczyk) 85
- Žukova (Żukowa) 341, 342

Vietovardžių rodyklė

- Afrika 340
 Airija 145
 Aleksandrovas 80, 90, 130
 Alytus 264, 399
 Alzasas, Elzasas 123, 205
 Amerika 145
 Anglija 145, 315, 358, 359, 392, 437, 454, 460
 Antantė, Entantė 132, 182, 285, 422, 462, 465
 Antazavė 421
 Antverpenas 115
 Archangelskas 52
 Astravas, Ostrovas (Ostrow) 24, 41, 58, 59, 77, 213, 221, 222, 225–227, 234, 250, 251, 257, 262, 264, 268, 271, 281
 Astravo, Ostrovo apskritis, pavietas 250, 251, 281, 288, 461
 Ašmena 244, 392
 Atėnai 55
 Augustavas 311, 361, 362
 Augustavo apskritis 362
 Aukštutinė Silezija 423, 426, 427, 458
 Austrija 22, 41, 71, 89, 120, 121, 129, 132, 134, 135, 137, 144, 146, 148, 151, 157, 172
 Austrija-Vengrija 22, 55, 71, 73, 135, 161
 Azija 123
 Badenas 123
 Bagdoniškis 50, 61–63, 95, 263, 305, 419, 461, 463
 Balkanai 135, 146
 Baltijos sąjunga 452, 460
 Baltijos šalys, kraštai 68, 71, 452
 Balstogė 168, 174, 177–179, 186, 191, 200, 205, 256, 260, 264, 384, 391, 393, 404, 416, 442
 Balstogės apygarda 201, 376
 Balstogės apskritis 50
 Baltarusija 6, 35, 37, 68, 169, 197, 200, 203, 237, 318, 319, 322, 326, 344, 371, 373, 387, 419, 451, 452
 Baltarusijos Liaudies Respublika 200
 Baltoji Rusia 8, 10, 25, 35, 50, 51, 79, 88, 90, 179, 182, 187, 189, 238, 298, 305, 312, 323, 324, 326, 327, 339, 343, 351, 356, 376, 378, 416, 435, 441, 442, 444–447, 454, 456–458
 Baltoji Rusia, Katalikiškoji 445, 447, 460
 Baranovičiai 98, 168, 204, 322, 339, 383
 Barglavas 361
 Bastūnai 408
 Bavarija 220
 Belgija 68, 134
 Belvederis 247, 349, 359
 Beniaminovas (Beniaminow) 41
 Bereza 403
 Berezina 318
 Berlynas 129, 134, 146, 174, 175, 380
 Bernas 380
 Bielčas (Bielcz) 77, 101
 Bielskas 191
 Bitučiai 365
 Bobruiskas 36, 88, 101, 203, 324, 329
 Bolonija 405
 Bonėki, Bončkai (Bączki) 79, 150
 Borislavas 63, 424
 Borisovas 183
 Božejavas 216, 284, 297, 300
 Brestas, Brasta 52, 55, 181, 200, 256, 422, 438
 Briuselis 174
 Bronovo 245, 284
 Bugas 238
 Bukareštas 420
 Bukovina 205
 Bulgarija 121, 124, 132, 146
 Butyrkos 157
 Carskoje Selo 22
 Charkovas 169
 Charlottenburgas 170
 Charubiny 79
 Chateau-Thierry 45
 Chelmas 151, 152
 Chludnie 45, 46, 47
 Chodynės laukai 22
 Cieloška, Cieloščė 79, 150
 Ciešino Silezija 285
 Čekoslovakija 285
 Čekija-Slovakija 121
 Čeliabinskas 22
 Čenstakava, Čenstochova, (Częstochowa) 169
 Černice (Czernice) 26, 49, 80
 Černigovas 200
 Červone (Czerwone) 11, 17, 46, 49, 80, 83, 84, 95, 103, 278
 Čynskie (Trzcinskie) 79
 Čyževas, Čiževas (Czyżew) 167, 168, 461
 Daugpilis, Dineburgas, Dyneburgas 203, 204, 304, 424
 Dembai (Demby) 150
 Didžioji Britanija 65, 184
 Didžioji Lenkija (Wielkopolska) 37
 Dyneburgas, Dineburgas, Daugpilis 203, 204, 304, 424
 Dysna 35, 183
 Dysnos apskritis 376
 Długobužas (Długoborz) 215, 253, 258
 Donas 24
 Dono Respublika 220
 Drenžekas (Drężek) 150

Drezdenas 420
Drozdovas Drozdow) 275, 277
Dudachas 61
Dūdy 63, 79
Dvina, Daugava 203
Dziedzilovičiai 63

Elkas, Lukas 260
Entante, Antantė 132, 182,
205, 285, 422, 462, 465
Elzacas, Alzace 123
Estija 452, 460
Europa 22, 118, 123, 147, 152,
259, 276, 301, 386

Filipki 80

Gačionys (Gaczany) 50
Galicija 78, 120, 129, 135, 146,
151, 161, 174, 220, 238, 257,
278, 283, 424
Gardinas 191, 200, 201, 205,
249, 256, 259, 312, 337,
339, 362, 380, 393, 399,
404, 454
Gardino apskritis 50
Gardino gubernija 201, 312,
318, 351, 376, 445, 446
Garliava 364
Gavrychy (Gawrychy) 278
Gdanskas 224, 359, 372, 426,
427, 454, 458
Gelgaudiškis 316
Gietki 79
Girios (Puszcza) 48, 79, 84,
93, 95, 127, 150, 278
Goniondzas (Goniądz) 39, 50
Gorskie 73
Govorovas 280
Grabovas (Grabow) 42, 61
Grajevas 30, 37, 54, 231, 250,
251, 259, 260, 360, 375, 430
Gromadzynas 49, 73, 80, 93,
104
Gudogai 403
Ispanija 119, 276
Italija 172, 173, 184

Jansborkas (Jansborg), dabar
Pišas (Pisz) 165
Japonija 89
Jasienica 251
Jasiola 424
Jašiūnai 408
JAV, Jungtinės Amerikos
valstijos 155, 362, 366
Jednačevo (Jednaczewo) 294
Jedwabne 278, 433
Jekaterinburgas 22
Jeziorkai 363
Jeziorosy, Zarasai, Novoalek-
sandrovskas 14, 50, 77
Jugoslavija 121
Jūžintai 50
Kaišiadorys 399
Kalinavas 169
Kališas 234, 250
Kalvarija 363, 364
Kalvarijos, Vilniaus miesto
dalis 424
Kalvarijos apskritis 362
Kalviškės 305
Kamajai 461
Karaliaučius 90
Kašubų Pamarys 426
Kaukazas 68, 89, 166
Kaunas 41, 55, 174, 175, 183,
187, 192, 198, 199, 205, 243,
263, 264, 304, 310–312,
330, 338–341, 343, 344, 346,
349, 350, 352–356, 358, 360,
361, 364, 365, 369, 370, 373,
377, 380–384, 390, 391, 393,
397, 399, 404, 405, 413,
437, 440–442, 452–454,
458–460, 463, 464, 466
Kauno apskritis 50
Kauno gubernija 198, 364,
463
Kauno Lietuva 50
Kazanė 184
Kazachstanas 77
Kena 400
Kielcai 242, 416
Kielče 80
Kijėvas 88

Kirtimai, Porubanki 400
Kisielnica 166
Klaipėda 460
Kola 52
Kolnas, Kalinas 3, 4, 6, 7,
10, 11–13, 17, 19, 20, 22,
25, 27–30, 32, 33, 35, 39,
40–44, 48, 50, 51–54,
56–61, 63, 65, 68, 72–75, 77,
80–83, 85–87, 90–93, 95,
102, 103, 105–111, 113, 115,
118, 119, 120, 123, 124, 126,
127, 129, 130, 131, 133, 136,
137, 138–140, 141, 142, 144,
147–149, 150, 151, 153, 154,
158–160, 162–166, 168, 170,
208–210, 212, 214, 221, 222,
224, 226, 227, 235, 241, 262,
267, 278, 286, 299, 405,
407, 416, 430, 433, 440
Kolno apskritis, Kalino ap-
skritis 245, 278, 280, 281,
288, 296, 310, 316, 319, 335,
340–343
Kompjenas 422
Kongresuvka, Lenkijos
Karalystė 14, 25, 50, 120,
135, 138, 153, 171, 178, 179,
256, 263, 264, 278, 321,
389, 398
Koscielne 271,
Kozle (Kozle) 79
Kovališkės 63, 66
Koziolas, Kozlas 127
Koženiecas 150
Krymas 172
Krokuva 6, 13, 50, 57, 74, 81,
87, 120, 157, 161, 169, 174,
225, 266, 296, 297, 320,
349, 451, 461
Ksepki 79
Kšešovica (Krzyszowica) 17
Kudlačėvas (Kudłaczew) 37,
38, 53
Kurliandija, Kuršas 40, 50,
360
Kuzie 79
Labna 73, 80

- Lacha, Lachai (Łacha, Łachy) 100, 127
- Lapai 167, 168, 174, 177, 178, 180, 202, 205, 206, 264
- Latvija 180, 263, 359, 371, 372, 460
- Laucevičiai 420
- LDK, Lietuvos Didžioji kunigaikštystė 199, 200, 351, 353, 370, 444
- Lemas 126
- Lenkija 6, 13, 25, 35, 37, 40, 42, 50, 57, 58, 65, 68, 71, 74, 76, 78, 81, 87–90, 94, 106, 101, 103, 115–117, 119, 120, 121, 123, 124, 128, 129, 130, 131, 135, 138, 141, 149, 152, 155, 157, 161, 163, 166, 169, 171, 174, 175, 176, 180–182, 185–187, 189, 197, 201, 205–208, 218, 222, 225, 236, 237–239, 243, 248, 249, 250, 253, 256, 257, 259, 260, 263, 264–266, 268, 274, 276, 282, 283, 285, 290, 296–298, 300, 301, 303, 311, 312, 315–317, 318, 321, 323–329, 331, 334, 336, 337, 343, 349, 351, 352, 355, 356, 358, 359, 361, 365, 366, 371–374, 376, 378–380, 385, 391, 392, 396, 401, 403–405, 409, 416, 423, 424, 427, 429, 430, 434, 435, 440–442, 445–447, 451, 452, 454, 456–460, 462–466
- Lenkija, Baltoji 445, 447
- Lenkija, etnografinė 445
- Lenkija, Jogailaičių 447
- Lenkijos Karalystė, Kongresuva 14, 25, 50, 120, 135, 138, 153, 171, 178, 179, 256, 263, 264, 278, 321, 389, 398, 426
- Lentvaris 264, 399, 404
- Lešnė (Leśne) 94
- Lyda 183, 322, 383, 384, 386, 391, 400, 404, 408
- Lydos apskritis 201, 322
- Liepkalnis, Vilniaus miesto dalis 400
- Lietuva 6, 7, 25, 35, 40, 42, 50, 51, 58, 62, 63, 65, 68, 70, 71, 76, 79, 82, 84, 90, 105, 109, 106, 124, 128, 129, 131, 141, 147, 148, 153–155, 160, 169, 178–183, 185–193, 197–200, 202, 204, 205, 237, 238, 260, 263, 290, 298, 305, 312, 315–319, 321–326, 328, 329, 331, 337, 339, 343, 344, 346, 347, 350–352, 355, 356, 358, 359, 360, 363–366, 368, 369, 371–374, 376, 377, 380, 386, 388, 389, 391, 393, 397, 403, 405, 413, 416–418, 420, 422, 427, 429, 430, 434, 435, 437, 440–447, 450, 451, 452, 454, 456, 458–460, 462–466
- Lietuva–Baltarusija 131, 187, 265, 327, 328, 331, 334, 337, 343, 349, 352
- Lietuva, etnografinė 466
- Lietuva, tikroji, Tikroji Lietuva 200
- Lietuvos Didžioji kunigaikštystė, LDK 199, 200, 351, 353, 370, 444, 463
- Lietuvos Rusia 200
- Lilis 134
- Lipnikai 245
- Liublinas 157, 159, 161, 167, 170, 171, 173, 175, 255, 300, 372, 435
- Lyse, Lisai (Łyse) 61, 63, 80, 84, 100, 150, 241, 245, 278
- Lodzė 255
- Lomža 4, 12, 20, 21, 29, 41, 44, 47, 49, 50, 51, 56–58, 60, 66, 68, 72, 73, 75–77, 85–87, 90–93, 102, 105, 106, 107–109, 110–114, 123, 124, 128, 132, 133, 136–138, 140, 141, 144, 147–149, 151, 153, 154, 163–166, 168, 174, 177, 204, 205–211, 213, 215, 216, 221, 225–236, 238, 239, 241, 242, 245–247, 249, 250, 252, 253, 254, 255–258, 261, 262, 264–271, 273–275, 277, 279, 281–284, 287–289, 291, 294, 296–300, 304, 308–310, 312, 314, 316, 318, 320, 322, 335, 337, 341, 343, 348, 353–355, 359, 360, 373, 376, 379, 381, 390, 395–398, 400, 404–407, 409, 415–420, 423, 426, 434, 439, 440, 443, 448, 450, 451, 456, 460, 461
- Lomžica, Lomžos miesto dalis 208, 294
- Lomžos apskritis 245, 250, 276, 277, 280, 281, 288
- Londonas 184, 315
- Lotaringija 123
- Luckas 424
- Lukiškės, Vilniaus miesto dalis 412
- Luna 312
- Lužica 41
- Lvovas 87, 151, 152, 171, 174, 175, 248, 256, 261, 324, 372, 375, 381, 424, 440
- Magdeburgas 135, 138
- Maišiagala 399
- Makedonija 121
- Makovas 101
- Malkinia 167, 177, 329, 330
- Mamilai, Mamylos (Mamyly) 35, 78, 205, 420
- Marcinkonys 399
- Marijampolė 363, 364, 370, 372, 465
- Marijampolės apskritis 362
- Marna 45, 52, 68
- Maskva 22, 24, 52, 55, 99, 157, 169, 184, 192, 366
- Mazovieckas 59, 77, 219, 221, 224–226–232, 236, 241, 246, 250, 253, 262, 267, 270, 276, 280, 433

Mazoviecko apskritis
 245, 250, 256, 276, 280,
 281, 288
 Mažasis Plockas (Mały
 Plock) 46, 47, 84, 166,
 241
 Mazovija 2
 Miaszkovo 238, 241, 245,
 250, 254
 Minskas 14, 37, 78, 99, 183,
 200, 203, 205, 244,
 318, 400, 403, 420,
 424, 454
 Mintauja 263
 Myšiniec (Myszyniec)
 2, 80, 101, 127, 137, 150,
 151, 280, 281
 Modlinas 115
 Mogiliavas, Mogiliovas
 88, 200
 Molodečnas 150, 204, 400
 Mostai 384
 Mozūrija 55,
 Murmanskas 52
 Murmanas 52

 Narevas (Narvė) 45, 47,
 144, 177–179, 205, 208,
 341, 426, 427, 429, 430,
 434, 439, 450
 Naugardukas 200, 387
 Naujoji Vilnia 399, 400
 Naumiestis, Vladislavo-
 vas 362
 Naumiesčio, Vladislavo-
 vo apskritis 362
 Nemunas 55, 191, 201,
 312, 384
 Nemuno Bereza 403
 Norvidiškės 50
 Novoaleksandrovskas
 (Zarasai, Jeziorosy)
 14, 50, 77
 Novogrudas (Nowogród)
 208

 Ober-Ostas 50, 142, 175,
 176, 360
 Obiedzinas (Obiedzin) 49

Olandija 83
 Ordžonikidzė 157
 Ostendė 134
 Ostrolenka 77, 81, 150, 167,
 177, 208, 212, 219, 221, 224,
 225–227, 233, 241, 242, 245,
 251, 257, 258, 262, 267, 271,
 277, 278, 280, 284, 400,
 427
 Ostrolenkos apskritis 245, 251,
 278, 280, 281, 288
 Ostrovas, Astravas (Ostrow)
 24, 41, 58, 59, 77, 213, 221,
 222, 225–227, 234, 250, 251,
 257, 262, 264, 268, 271, 281
 Ostrovo, Astravo apskritis,
 pavietas 250, 251, 281, 288,
 461

 Pabaltijys 50
 Pabradė 399
 Pachučynas (Pachuczyn)
 49, 80
 Palenkė 2, 79, 178, 241
 Palestina 121, 250
 Pamarys 249
 Pandėlys 461
 Panemunėlis 461
 Panevėžys 5, 264
 Pareinys 220,
 Paryčėnai (Paryczany) 101
 Paryžius 135, 157, 169, 183, 198,
 285, 292, 372, 424, 438,
 443, 462, 465, 466
 Pastorčikai (Pastorczyki) 26
 Pavilnys 263
 Pavlovskas 89
 Peremyšlis 151
 Persija 89
 Petrakavas, Piotrkovas (Piot-
 rków) 29, 420
 Peterburgas 24, 38, 76, 90, 93,
 94, 186, 187, 199, 263, 264,
 460
 Pieklik 79
 Pinskas 322, 339, 424
 Piontnica, Lomžos miesto
 dalis (Piątnica) 208, 210,
 214, 270, 294, 341

Piotrkovas, Petrakavas (Piot-
 rków) 29, 420
 Pisa (Pissa) 48, 59, 83, 127,
 150, 208
 Pišas (Pisz), anksčiau- Jans-
 borgas (Jansborg) 165
 Pjemontas 172
 Plockas 448, 461
 Pohulanka, Vilniaus miesto
 dalis 408, 411
 Polesė 88, 322
 Polockas 200
 Popiolki (Popiołki) 60
 Porubanki, Kirtimai 400
 Poznanė 170, 171, 172, 173, 220,
 247, 301, 426
 Praha 5
 Prancūzija 68, 121, 134, 152,
 172, 184, 224, 315, 378, 427,
 437
 Pripetė 424
 Proskau, Prostken, Prostkė
 61, 260
 Prūsija, Prūsai 165, 260, 454
 Prūsų Mazovija 427
 Prūsų Mozūrija 458
 Pskovas 203
 Ptaki 127, 150
 Puchalos (Puchały) 215
 Punkskas 362
 Pukovizna 150
 Puszcza (Girios) 48, 79, 84,
 93, 95, 127, 150, 278
 Pžytulai, Przytuly 113, 278

 Radzivilovas 31
 Raigardas 360, 361
 Reinas 13, 427
 Revelis, Talinas 460
 Rėzekne, Žežica (Rzeżica)
 180, 203
 Rydzevas (Rydzew) 48
 Ryga 169, 183,
 Rytprūsiai 426
 Rytų Galicija 424, 440, 454,
 457
 Rytų Lietuva 322
 Rytų Rusija 24, 142
 Robertovas 101

- Rodūnė 201
 Rodūnės apskritis 201
 Rogačiovas 88
 Rogienicos 45, 166
 Rokiškis 304
 Roma 172
 Romany 113
 Rovno, Ruvno 466
 Rožejevas 277
 Rumunija 76, 146, 205
 Rusia (lietuviškoji), Lietuvos
 Rusia 200
 Rusija, Sovietų Rusija 12, 17,
 18, 22, 23, 25, 35, 44, 47, 48,
 55, 57, 68, 71, 77, 85, 89, 90,
 93, 95, 98, 114, 117, 120, 121,
 123, 132, 140, 145, 147, 148,
 152, 155, 181, 182, 185, 186,
 190, 192, 240, 256, 260,
 263, 285, 298, 301, 311, 312,
 318, 323, 335, 346, 351, 388,
 451, 452, 465
 Sardinija 172
 Seinai 311, 362, 404
 Sibiras 22, 24, 52, 89, 183, 392,
 420
 Sicilija 172, 173
 Silezija 129, 170, 205, 427
 Skynimai 408
 Skriaudžiai 364, 372
 Skroda 5, 11
 Slonimas, Slanimas 8, 322, 403
 Sloninas (Slonin) 14
 Sluckas 101
 Smolenskas 200
 Smurgainys 204
 Sniadovas (Śniadow) 206,
 212, 300
 Soissons 45
 Sokulka, Sokula (Sokółka)
 178, 191
 Sovietų Lietuvos Respublika
 312
 Sovietų Rusija 349, 398
 Sovietų Rusija, Rusija 12, 17,
 18, 22, 23, 25, 35, 44, 47, 48,
 55, 57, 68, 71, 77, 85, 89, 90,
 93, 95, 98, 114, 117, 120, 121,
 123, 132, 140, 145, 147, 148,
 152, 155, 181, 182, 185, 186,
 190, 192, 240, 260, 263,
 264, 301, 312, 351, 388, 398
 Sovietų Sąjunga, SSSR 155,
 184, 265
 Staviskės, Staviskai (Stawis-
 ki) 2, 3, 9, 65, 67, 360, 406,
 429, 430
 Stirė 418
 Suomija 52, 68, 71
 Suvalkai 12, 44, 192, 210, 264,
 310, 311, 358, 360–363, 373,
 375, 463, 465
 Suvalkija 50, 255, 311, 361, 463
 Suvalkų gubernija 360, 364
 Suvalkų vaivadija 260
 Sviclockas 191
 Svinia 84
 Ščebra 361
 Ščepankovas 215, 231
 Ščypiornas, Ščipiornas 41,
 76, 272
 Ščiucinas (Szczucin) 2, 8, 12,
 27–35, 37, 38, 39, 42, 43, 48,
 49, 51, 53, 54, 56, 59, 77, 79,
 80, 88, 93, 219, 221, 222,
 224–231, 245, 246, 255, 262,
 278, 294, 360, 427
 Ščiucino apskritis 245, 278,
 280, 288
 Ščodrinai 150
 Šeškinė, Vilniaus miesto
 dalis 424
 Šiauliai 198, 199, 388
 Šiaurės Lietuva 184
 Šiaurės Mazovija 57, 225, 266,
 296, 297, 451
 Šiplieskė, Cipliškės 363
 Širvintos 399
 Škva (Szkwa) 150
 Šnipiškės 413
 Šumovo (Szumowo) 277
 Šveicarija 125, 155, 311
 Švenčionys 169, 244, 448
 Talinas, Revelis 460
 Tambovas 185
 Tarnovas 255
 Tautų Lyga 428, 452, 454
 Tel-Avivas 174
 Telšiai 199, 365, 366
 Tyček-Noski 79, 93
 Tluščius 284
 Tobolskas 22, 187
 Torčinas 89
 Trakai 263, 399
 Turkija 121, 132, 146
 Turoslė, Turošlė (Turośl) 2, 46,
 80, 81, 100, 140, 226, 278
 Turovas 249
 Ufa 123
 Uhovas (Uchowo) 178, 179, 180
 Ukmergė 263, 372, 383, 399
 Ukraina 5, 52, 55, 68, 71, 89,
 120, 180, 190, 200, 205, 220,
 238, 260, 304, 376, 424, 435,
 465, 466
 Uralas 205
 Utena 244
 Vachai, Vachas (Wachy) 271,
 280, 281
 Vakarų Europa 119
 Vakarų Galicija 134
 Vakarų Prūsija 423, 426, 427
 Vakarų Sibiras 24
 Valkininkai 399
 Varcholai (Warchoły) 233, 234,
 247
 Varėna 362, 372, 399, 404
 Varmija 427
 Varšuva 42, 53, 75–76, 87–89,
 102, 105, 108–110, 112, 113,
 115, 117, 120, 131, 135, 139–141,
 148, 149, 157, 162–169,
 174, 175, 177–181, 184, 206,
 207, 211, 215, 218, 224, 231,
 235–237, 240, 241, 243–245,
 247–249, 251, 261–264, 267,
 270, 273, 279, 282, 289, 290,
 298, 304, 308, 314–316, 318–
 322, 324, 334, 335, 337–340,
 344, 346, 347, 349, 350, 354,
 358–361, 368, 376, 378, 379,
 381, 382, 384, 387–390, 391,

- 393–396, 403, 405, 413,
416, 430, 435, 441, 442,
444, 445, 447, 450, 453, 457,
459, 461–466
Vaški (Waszki) 79
Vatikanas 155, 172, 173, 380
Veimaro Respublika 123, 422
Veiveriai 364
Venecija 172
Vengrija 71, 146, 148, 205, 346
Vengrijos Sovietų Respublika
346
Verle 41
Versalis 422, 438
Vestfalija 87, 220
Vidurio Europa 119
Vidurio Lietuva 183, 196, 264
Viena 76, 129, 146, 169, 256,
420
Vileika 183
Vilija, Neris 413
Vilkaviškis 21
Vilkaviškis 21, 387, 404, 412
Vilkaviškio apskritis 362
Villafrance 173
Vilniaus apskritis 50, 376
Vilniaus-Gardino kraštas
189, 356
Vilniaus gubernija 318, 351,
376, 446
Vilnija, Vilniaus kraštas 197,
200, 202, 445
Vilnius 35, 50, 55, 63, 66, 71,
76, 88, 98, 99, 128, 131, 141,
147, 148, 153–155, 163, 165–
167, 169, 173, 174, 178, 179,
181–186, 188–193, 197–200,
202, 204, 205, 206–208,
211, 236–238, 243–245, 247,
248, 251, 254, 256, 261, 263,
264, 265, 268, 279, 289,
304, 310, 312, 313, 318, 321,
322, 324, 339, 343–356,
361, 364–366, 369–396,
399–408, 412, 413, 417–419,
424, 427, 435–437, 439,
440–442, 444–448, 451,
453–458, 460–465
Vincentai (Wincenty) 11, 67,
84, 94, 165
Vionzovcas (Wiązowiec)
77, 78
Virbalis 364
Vysla 246, 461
Vyškovas 284
Vyšniavas 403
Vitebskas 200
Viurtembergas 70
Vizegiai 140,
Vizna 267,
Vladislavovas, Naumiestis
362
Vladislavovo, Naumiesčio
apskritis 362
Vladivostokas 22
Vokietija 35, 68, 120, 121, 123,
124, 127–129, 132–135, 137,
142, 145, 146, 155, 162, 163,
167, 170, 171, 175, 185, 186,
192, 205, 220, 249, 260,
362, 422, 423, 426, 427,
430, 435, 438, 452, 464
Volga 52
Volynė 88, 89, 424
Volkovyskas 383, 384
Vonsoč (Wąsocz) 37
Vožna (Woźne) 277
Vroclavas 170
Vsielubie 159, 387
Werl 87, 272
Zabielė, Zabiela 11, 12, 80, 149
Zalavas, Zulovas 188
Zaliasas, Zalesė, Mielaukiai
5, 150, 241
Zambrovas 167, 168, 211, 258,
264, 268, 312, 430
Zamoscė, Zamostė 151, 152
Zarasai (Novoaleksandrov-
skas, Jeziorosy) 14, 50, 77
Zaremba 271
Zavoja 74
Zdienciolo (Żdzięcioło) 191
Zekžė (Zegrze) 227, 299
Zimna 127
Zulovas, Zalavas 188
Žasliai 373, 399,
Žečpospolita 71, 153
Žemaitija 199, 200
Žemaitijos kunigaikštystė
(seniūnija) 200
Žepinas (Rzepin) 12
Žežica (Rzeżica; latv.
Rēzekne) 180, 203
Žiežmariai 373, 399
Žyviecas (Żywiec) 73
Žvėrynas, Vilniaus miesto
dalis 424

Römeris, Mykolas

Ro-97 Dienoraštis: 1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji / Mykolas Römeris; iš lenkų kalbos vertė Vaiva Grigaitienė. – Vilnius: Versus aureus, 2007. – XLII, 536 p.: iliustr. Kn. taip pat: Mykolas Römeris – Lietuvos modernybės aušros metraštininkas, analitikas ir politikas / Rimantas Miknys, p. IX–XLVII. – Bibliogr. išnašose. – Asmenvardžių r-klė: p. 471–481. Vietovardžių r-klė: p. 482–487. ISBN 978-9955-34-017-1

Šioje knygoje publikuojamas iš lenkų į lietuvių kalbą išverstas *Dienoraščio* tekstas, kuriame aptarti, išanalizuoti Lietuvos ir Lenkijos santykiai nuo 1918 m. birželio 13 d. iki 1919 m. birželio 20 d. (t. 25 ir t. 26, p. 1–306). Tai ir Lietuvos bei Lenkijos nepriklausomybių realizavimo aplinkybės, ir J. Pilsudskio 1919 m. balandžio mėnesio karinė ir diplomatinė veikla užimant Vilnių. *Dienoraščio* medžiaga, kaip joks kitas to meto šaltinis, yra taip subjektyviai autentiška, jog leidžia išplėtoti ir asmenybės vaidmens istoriškai kintančioje visuomenėje, pereinant jai iš tradicinės (luominės) į moderniąją (demokratinę), sociokultūrinius tyrimus, padeda geriau suvokti modernios, mūsų epochos visuomenės problemų genezę, mentaliteto ypatumus, gali pasitarnauti formuojant istorinę atmintį.

Publikacija skirta ne tik mokslininkams (politikos, kultūros, diplomatijos tyrinėtojams, sociopsichologams, literatūros istorijos tyrinėtojams), bet ir mokytojams, dėstytojams, studentams, moksleiviams.

UDK 947.45.07+327(474.5:438)

Mykolas Römeris

DIENORAŠTIS

1918 m. birželio 13-oji–1919 m. birželio 20-oji

Redaktorė *Margarita Dautartienė*
Viršelio dailininkė *Kornelija Buožytė*
Maketuotojas *Linas Vaškevičius*

Tiražas 1200 egz.

Išleido „Versus aureus“ leidykla
Rūdninkų g. 10, LT-01135 Vilnius
versus@versus.lt | www.versus.lt
Spausdino UAB „Logotipas“
Utenos g. 41a, LT-08217 Vilnius
info@logotipas.lt | www.logotipas.lt